
ÁLLAMTUDOMÁNYI

MŰHELYTANULMÁNYOK

2017. évi. 19. szám

A magyar tudomány napja a Délvidéken

Nemzeti Közszolgálati Egyetem · National University of Public Service
Budapest

ISSN 2498-5627
www.allamtudomany.hu

Bálint István

A nemzetállam visszakisértése

Bálint István

A nemzetállam visszakísértése Kísérlet néhány új jelenség megértésére²

Bevezetés

Sajátos jelenségeknek vagyunk ma tanúi a világban, elsősorban Európában. Újjáéled a II. világháború után halottnak hitt nacionalizmus, visszakísért az a nemzetállam, amely egyetlen negyedszázadon belül két világháborút is zúdított kontinensünkre. Nem csak az integráció formái elleni berzenkedésnek, sőt mind hangosabb lázongásnak vagyunk tanúi, hanem már javában folyik a fasiszta és hasonlóan káros rendszerek meg az azokat kiszolgáló emberek rehabilitálása, a más népek elleni gyűlölet szítása, korábbi ellenségeskedés felújítása, újabb feszültségek támasztása. És mindennek a következményei a nemzeti kisebbségekre sújtanak le, de megmérgezik a népek közti viszonyt is, feszültséget teremtenek népek és országok között. Közben nagyban folyik még az új ellenségek keresése is azzal a meggyőződéssel, hogy a népeket csak a félelemmel és más népek ellen lehet legjobban és legkönnyebben mozgósítani. Ennek a légkörnek a kialakulása és az ilyen fejlemények teszik szükségessé, hogy – most már a kisebbségek szempontjából – újból megvizsgáljuk a nemzet és a nemzetállam kérdését.

A nemzet mítosza

A nemzet sajátos közösség és egyben sajátos európai jelenség. A kérdéssel foglalkozók tudatában vannak annak, hogy a nemzetnek kétfajta értelmezése van. Az egyik a feltételelesen franciának mondható: a nemzet politikai értelmezése, amely szerint, aki Franciaország állampolgára, az francia, még akkor is, ha különben hottentotta. A másik pedig a feltételelesen németnek mondható, a nemzet etnikai értelmezése, amely szerint a nemzet országhatároktól független közösség. Nem is lehet ezt a körülményt figyelmen kívül hagyni, hisz erre már az Európa Tanács egy ajánlása is felhívta a figyelmet. Amikor figyelmeztetett arra, hogy: „A nemzetek nyelvén használt szó nem kap azonos értelmet az Európa Tanács két hivatalos nyelvére, a franciára vagy az angolra történő lefordításnál.”⁽¹⁾

Ennek ellenére, amikor nemzetet mondanak, csak az etnikai értelemben vett nemzetre gondolnak. Sőt a nemzettel foglalkozó könyvtárnyi irodalom teljesen mellőzi még azt is, hogy

---

² „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

a nemzet kérdésének vizsgálatát mennyire befolyásolnia kellene annak a körülménynek, hogy a nemzet csak Európában létezik. Vannak kísérletek arra, hogy nemzetet teremtsenek Európán kívül is. Így a „legeurópaibb”, arabul beszélő afrikai országban, Tunéziában már emlegetik: a „tunéziai identitást”, „sajátságosan tunéziait”, „tunéziai személyiséget”.⁽²⁾ És ez már felveti azt a kérdést, hogy az ugyanazon nyelvet beszélőkből is több nemzet alakulhat, vagy egyesek nemzetté válnak, mások nem.

De Nehru Indiában is foglalkozott a nemzetté válás gondolatával. Azzal, hogy a két dolgot említ a nemzet alakulásával kapcsolatban. A közös hagyományt, mint nemzetet teremtő tényezőt és a kasztrendszer felszámolását, mint a nemzetté alakulás alapvető követelményét, a kérdéssel foglalkozókat arra is emlékeztetve, hogy a nemzet alakulásához szükség volt a jobbgagyrendszer felszámolására. Ugyanakkor azonban hangsúlyozza azt is: „Hogy India valójában egy, két vagy több nemzet-e, nem számít, hiszen a szó modern fogalma csaknem teljesen különvált az államiságtól. Ma a nemzeti állam túlságosan kicsiny egység, és a kis államok képtelenek a független létre. Még az is kétséges, hogy sok nagyobb nemzeti állam számíthat-e tényleges függetlenségre. Így a nemzeti állam átadja helyét a soknemzetiségű államnak vagy a nagy szövetségnek.”⁽³⁾

Az pedig egyenesen sajnálatos, hogy nemzet kérdését tárgyalók nem figyelnek jobban oda Amerikára. Mert – a vizsgálódást kevésbé befolyásolóan – felmerülnek bizonyos kérdések. Egyrészt az, hogy nemzet-e mondjuk a venezuelai, amikor ugyanúgy spanyolul beszél, mint a bolíviai. (Latin-Amerikában csak a brazilok beszélnek portugálul, a többi mind spanyolul beszél.) Ami felvet még két kérdést. Az egyik: a nemzetté alakulásnak külön követelménye-e a saját nyelv. És a másik: hogyan alakulhatnak latin-amerikai nemzetek, amikor a tipikus dél-amerikai az, akinek apai nagy- vagy dédapja spanyol, nagy- vagy dédanyja indián, anyai nagy- vagy dédapja germán, nagy- vagy dédanyja szláv. Hasonlóan feltehető azonban az a kérdés is: spanyolul beszél-e a venezuelai, angolul az ausztráliai vagy ez már venezuelai, ausztráliai nyelv. (Azt már csak mellékesen említenénk, hogy Afrikában a sok törzsi nyelv miatt az alakuló nemzetek az érintkezés nyelvének az egykori gyarmattartó nyelvét használják. És mivel ez a nyelv minden országban másképp torzul, létrejön-e a franciából, angolból a guineai vagy mali francia, kenyai vagy ugandai angol nyelv?)

Az Amerikai Egyesült Államok példája pedig figyelmeztetés lehet mindazoknak, akik most a soknyelvűségtől féltik az országokat vagy attól tartanak, hogy a mohamedánok nem tudnak igazán integrálódni. A világ legfejlettebb gazdaságának és legnagyobb hatalmának

országa ugyanis soknemzetiségű ország. Amerikában félmillió magyar él, és meg is őrizte magyarságát. (Amerikai történeteket közlő író írja, hogy az iowai egyetemi klubban találkozott indiai, brazil, fülöp-szigeteki, kínai, lengyel és cseh íróval, a szakács pedig magyar, lengyel, mexikói, kínai, indiai, chilei, görög és cseh volt.⁽⁴⁾) És az sem probléma, hogy ezek a nemzetrészek csak bizonyos fokig integrálódtak. Az amerikai lengyelek, az amerikai magyarok lengyelek, illetve magyarok maradtak anélkül, hogy ez bárkit zavarna. Sőt a külön kultúrát, mondhatnánk külön világot alkotó kínaiak még maguk irányította zárt közösségekben is élnek anélkül, hogy ez bárkit zavarna. (Külön mi magyarok gondolhatnánk még első királyunk, Szent István újabban keveset emlegetett intelmére is : „A vendég és jövevény népekben oly nagy haszon vagyón... Lám gyöngé és törékeny az egynyelvű és egyerkölcsű ország. Hagyom azért, fiam, adj nekik táplálást jóakarattal és tisztességes tartást.”⁽⁵⁾.)

De mindezt csak azért mondtuk el, hogy felhívjuk a figyelmet: a nemzet kérdése sokkal bonyolultabb, mint azok a szerzők gondolják, akik amikor nemzetet mondanak, akkor csak az etnikai értelemben vett nemzetre gondolnak. Térjünk tehát vissza ennek a nemzetnek a vizsgálatához. A nemzet meghatározásának számos változata van. Ma már talán eretnekségnek tűnik, de tény, hogy a legteljesebb meghatározást Sztálin fogalmazta meg, amikor még nem véreskezű diktátor volt, hanem – grúzként – a lenini kormány nemzetiségügyi népbiztosa. Ő hangsúlyozta ugyanis azokat a közös elemeket, amelyek a nemzetet adják. Mások is hangsúlyozzák a nyelvet, a történelem és a kultúra közösségét, legfeljebb még a kölcsönös rokonszenvet teszik hozzá, követelményként említik az egységes gazdaságot és a jogállamot, (mi is említettük, hogy a jobbágyság felszámolása nélkül nincs nemzet), vagy ha nem tudják elképzelni a nemzetállamtól függetlenül, akkor még a közös területet is hozzáteszik.⁽⁶⁾ A szerzők többsége azonban inkább a meghatározás nehézségét emeli ki. Az egyik tanulmány például ezt írja: „A nemzet inkább ideológiai konstrukció, mint konkrét realitás, ez a magyarázata annak, hogy miért olyan nehéz teljesen kielégítő definíciót adni”, a másik szerint „a nemzet sokáig nehezen meghatározható koncepció volt egy másik koncepciótól, a nemzetállamtól függetlenül”.⁽⁷⁾

A mi témánk azonban ezzel a sokrétű kérdéssel kapcsolatban csak annak taglalása, hogy a sok meghatározásban nincs egyetlen objektív elem sem. (A franciák egy évre tervezett, az eredmény elmaradása miatt meghosszabbított vitát rendeztek arról, hogy mi adja a francia nemzeti identitást, és ennek az identitásnak a meghatározásához csak olyan általános, minden nemzetéről elmondható tulajdonságokhoz jutottak, mint az őszinteség, becsületesség,

hazaszeretet stb.) De főképp az, hogy ennek alapján marad a lényeg: nem a nemzet teremti az államot, hanem az állam teremti a nemzetet.

Amikor én ezt a tételt először leírtam – naivitásból és tudatlanságból, egy adag nagyképűséggel –, azt hittem, hogy ezzel valami eredeti felfedezésre jutottam. Később kellett csak rádöbbennem, hogy ezt már Renan tudta a XIX. század végén, abban a korban, amikor a nemzet születőben volt. Ő ugyan inkább csak azt hangsúlyozta, hogy a nemzet megteremtéséhez a monarchia kellett, mert csak az teremtette meg az egységes államot a kiskirályok uralmával feldarabolt országok helyett. Nála azonban sokkal lényegesebb annak hangsúlyozása, hogy a nemzet meghatározásában nincs semmi objektív. Mert ahogyan írja: „Az ember nem rabszolgája sem a fajnak, sem a nyelvnek, sem a folyó menetének, sem hegy vonulatának.” És „Az embert nem határozza sem a nyelv, sem a faj, őt egyedül ő maga határozza meg, mert szabad lény, erkölcsi lény.” Majd a gondolatot számtalanszor megismétli. Íme néhány idézet. „A nemzet nem örökéltű dolog, van kezdete és van vége.” „A nemzet egy nagy szolidaritás, amelyet annak megszentelt érzése teremt, amit már tettek és még képesek lesznek tenni.” „A nemzet egy lélek, egy szellemi elv.” És akkor itt van a klasszikus, sokat idézett tétele: „A nemzet léte (engedtessek meg nekem ez a metafora) mindennapos plebiscit, mint ahogyan az egyén egzisztenciája életének állandó megnyilatkozása.”⁽⁸⁾

De azóta is a kérdés számos vizsgálója kész ténynek veszi, hogy a nemzetet az állam teremti. Ezzel kapcsolatban az ezzel foglalkozó irodalomban leggyakrabban idézett megállapítás Rudolf Rucker amerikai tudóstól származik, és így hangzik: „A nemzet nem ok, hanem eredmény, az állam az, amely teremti a nemzetet, és nem a nemzet az, amely az államot teremti.”⁽⁹⁾ Sőt a nemzet kérdésének egyik ismert vizsgálója még azt is hangsúlyozza, hogy a nemzet tulajdonképpen csak egy képzelt közösség.⁽¹⁰⁾ Mi ennek a könyvtárnyi gazdag anyagnak – szerényen mondva: csak nagyon részleges – ismeretében és saját vizsgálódásunk alapján ezt a kérdést elemeznénk, mivel erre szükségünk van a későbbi mondanivalónkhoz. Elsősorban azt kell leszögeznünk, hogy nem egészen pontos már az a megállapítás sem, hogy az etnikai értelemben vett nemzetről van szó. Mert az így értelmezett nemzet nem jelent egy etnikumot, majdnem minden nemzet több etnikum keveredéséből jön létre, és olyan nemzet nincs is, amely más etnikumokat nem olvasztott magába. Erre már Renan felhívta a figyelmet, hangsúlyozva, hogy a franciák kelták, ibérek, germánok; a németek germánok, kelták, ibérek; az olaszok gallok, etruszkok, pélaskok, görögök; a britek kelták és germánok stb.⁽¹¹⁾ De erre utalást találunk majdnem minden szerzőnél, aki a nemzet kérdését vizsgálja.

A nemzet többi ismervénél pedig nagyon könnyű felismerni, hogy a nyelvet az állam teremtette. A nyelv ugyan az emberré válás leglényegesebb hajtóereje és annak egyik legcsodásabb terméke. A szakma hangsúlyozta, hogy a nyelv az emberi társadalom egyik meghatározó jellemzője és kifejezése. Ahogyan Henri Lefebvre írta: „Hogyan lehetne megérteni a görög nyelvet a görög társadalom nélkül, a latin Rómát a rómaiság és a latinitás nélkül.” (Ő különben a nyelvnek hat funkcióját különbözteti meg: üzenet, meghatározó, irányt adó, kapcsolatot teremtő, szöveget közvetítő és a kód, amellyel a dolgokat megértjük.)⁽¹²⁾ A Magyarok Világszövetsége is kísérletet tett arra, hogy a nyelv szerepének a hangsúlyozásával határozza meg a nemzetet. Szerinte a nép „történelmi sorsközösségben születő és kibontakozó, sajátos világ- és létértelmező szellemi és érdekközösség. Ezen etnikai alapú közösség létrejöttének legfőbb feltétele és biztosítéka az anyanyelv és a terület kapcsolatteremtő közössége, a bevett szokások otthon(osság) teremtő rendje.” A nemzet pedig „az az 1.1. szerinti nép, amely fejlődése során eljut önrendelkezési igényének megfogalmazásáig és kinyilatkoztatásáig.”⁽¹³⁾

Magyarországon azonban a szakma sem tisztázta ezt a kérdést. Amikor megjelent az Európa Tanácsnak az az ajánlása, amely kimondta, hogy Európában nincs egynemzetiségű állam, Magyarországon terveztek is egy tanácskozást vele kapcsolatban. A Kisebbségkutató Intézet szervezte volna, és annak igazgatójától, Szarka Lászlótól kaptam is egy ígéretet, hogy engem is meghívnak. De a tanácskozásból mégsem lett semmi, mert a politika úgy mérte fel, hogy nem kell ezzel foglalkozni. Amikor pedig az Eötvös Károly Intézet közzétette – a Népszabadság két egész oldalán – megállapítását, hogy Magyarországnak tulajdonképpen nincs alkotmánya, én megírtam, hogy rendben van: szép munkát végeztek, de kifelejtették azt a két leglényegesebb kifogást, amelyet ezzel az alkotmánnyal kapcsolatban fel lehet hozni. Az egyik az, hogy keveri a nemzet két értelmezését. Egyik cikkelyében államalkotónak nyilvánítja a kisebbségeket. A másikban pedig kimondja, hogy a nemzeti kisebbségek a magyar nemzet részét képezik. Holott a szakma előre figyelmeztetett: nem lehet a románoknál kifogásolni, hogy magyar ajkú románokról beszélnek, és ugyanakkor román ajkú magyarokat emlegetni. Erre a megjegyzésre azonban azt a választ kaptam, hogy a nemzet kérdésével nem akartak foglalkozni. (Ezt a levélváltást annak idején a Napló is leköszölte.)

A lényeg azonban az marad, hogy ebből a csodás történelmi termékből az állam alkotta meg a nemzet nyelvét. Nem véletlen, hogy az európai nemzetek történelmének kezdetén az államok mindegyike egy közös nyelvet használt, a latint. Csak a nemzetállamok kialakulásának kezdeti szakaszában került lassan használatba a „nemzeti” nyelv. Később

pedig nyilvánvalóvá vált, hogy az államnak részben az ország egységének szavatolására, de még inkább az állami gépezet működéséhez, az állami tisztviselők hatásának biztosításához szüksége volt egy egységes, az egész ország területén használt, még hozzá egységesen-azonosan-egyformán használt nyelvre.

A korábban létező államoknál ez azzal járt, hogy az egész ország területén ugyanazt a nyelvet, még hozzá a nyelvjárások felszámolásával, államilag szabályozott, iskolákban tanított nyelvet tették kötelezővé. Nálunk, magyaroknál ez a folyamat kevésbé látszik. Részben azért, mert a magyar nyelv a történelem során aránylag keveset változott, részben azért, mert az iskolákban tanított nyelvnél kevésbé érzékeljük, hogy az az állam terméke. Ezt a hatást azonban érzékeljük a nyelvjárások elhalásában, sőt irtásában. Pedig azok nagyon szépek voltak, és részei voltak nemzeti identitásunknak, mert jobban éreztük, hogy saját nyelvünkön, nem pedig egy csinált nyelven beszélünk. Mára a szögedi embörök között már kevesen beszélnek igazán szépen, keveredés nélkül a maguk ö-ző nyelvjárását. Leginkább csak a palócok tartják még magukat, nekik nemzeti identitásuk megőrzéséhez biztosan nagyobb szükségük van nyelvjárásuk megtartására. Mint ahogyan a csángók ott az ezeréves határnál tudják, hogy csak nyelvük tartja őket magyarnak, holott mi már úgy vagyunk velük, mint a németországi németek a svájci németekkel: ők még megértenek minket, de mi már nem értjük őket.

Különb is az igazán művelt angol vagy amerikai büszke arra, hogy beszélgetőpartnerének kiejtése alapján tudja, hogy az londoni-e vagy birminghami, yorkshire-i, illetve texasi vagy floridai. Mert az állam egységesen írja, de ő a maga identitása szerint ejti. Így mindenki úgy írja, hogy Boston, csak az egyik úgy ejti, hogy Boosztón, a másik meg, hogy Basztón. Nálunk is nem olyan rég, ha azt hallottad, hogy valaki azt mondja, hogy szeép, tudtad, hogy az illető debellácsi, sőt ha minden szó után beszúrta, hogy b... meg, tudtad, hogy ludasi. Nálunk is az újvidéki Telepen, amíg ott egy erős, öntudatos magyar közösség élt, még azt mondták, hogy Picsu, kucsá. Mára a Picsu meg a kucsá eltűnt, de a Telep magyar jellege meg is bomlott, ami ebben az eltűnésben is tükröződik.

A többi nemzetállamnál azonban ez az „államilag csinálás” jobban látszik. Egyrészt arra kell utalnunk, hogy a nyelv nem teremt államot. Hogy ismét Renant idézzük: „A nyelv egyesülésre szólít: nem erőlteti. Az Egyesült Államokban és Angliában, a spanyol Amerikában és Spanyolországban ugyanazt a nyelvet beszélnek, és nem alkotnak egy nemzetet. Ellenkezőleg, Svájc bizony alkot, holott lényegesen eltérő részekből áll, három vagy négy

nyelvet számlál. Az embernél van valami nyelvénél fontosabb dolog: ez az akarat.”⁽¹⁴⁾ A régi szép időkben én még járattam Sartre folyóiratát, a Les Temps Modernes-t. Ez a folyóirat 1973 augusztusára-szeptemberére vaskos könyvvel felérő, 559 oldalas kettős számot adott ki Franciaország nemzeti kisebbségei címmel. Ebből a számból megtudjuk, hogy amikor a monarchia helyébe a nemzetállamot megteremtő francia forradalom alkotmányba iktatta, hogy „A Köztársaság nyelve a francia”, az országban 3 millió polgár volt francia, 6 millió beszélt franciául, de 6 millió nem is tudott franciául. Sőt az ocatánok többen voltak, mint a franciák, és 1793. december 17-én külön rendelettel betiltották Elzászban a német nyelv használatát.⁽¹⁵⁾ És a Franciaországgal ismerkedők meglepetéssel látják, hogy az elfojtott nyelvek ma is próbálnak érvényesülni. A bretonoknak például már saját intézményeik vannak nyelvük ápolására. És az igazi meglepetés, hogy Nizzában kétnyelvű utcatáblák vannak, a második nyelv a provanszál.

A sok kis államból kialakított nemzetállamoknál ez a jelenség még jobban kirajzolódik. A német és az olasz nyelvet például nyilvánvalóan mesterségesen csinálták. Amikor a német nyelvet megteremtették, a mai Németország területén nem egy olyan nyelv volt, amit másik országrészben nem is értettek, és egy nyugat-németországi nyelvjárás közelebb állt a mai angolhoz, mint a mai némethez, a XIII. században egy hollandiai jobban értette a kölnit, mint a svábot... Az olasz nyelvénél (mivel Olaszország is számos kis államocská egyesüléséből állt össze) ez a „csinálás” még jobban látszik. A kívülálló nem is gondolná, hogy az olasz nyelv „csinálásakor” hány nem is pusztán nyelvjárást, hanem nyelvet kellett elfojtani, kirekeszteni a közhasználatból. Donna Leine Velencében élő amerikai író Bibernál is sötétebb c. regényében például megírja, hogy „Ezt a veneziano stretto tájnyelvet nem értené bárki, aki a lagúna száz kilométeres körzetén kívül él. Az északi olaszt valósággal idegen nyelvnek tekintették és mélyen megvetették, ami nem is méltó figyelemre.” Sőt ennek a nyelvnek volt még egy muranói dialektusa is és a nagymama azt mondta: „Aki a maga művelt módján beszél, nem lehet más, mint csak zsarú.”⁽¹⁶⁾

Mindezt még kiegészíthetjük azzal, hogy azoknak a népeknek, amelyeknek nincs államuk, nincs közös nyelvük sem. (A kurdok például két nyelven beszélnek.) Vagy nem is tudják saját nyelvüket. (A bretonoknak kb. fele, a walesieknek mindössze 20 százaléka beszéli a breton, illetve a walesi nyelvet.) Ezzel kapcsolatban érdekességként említenénk meg, hogy Spanyolországban a katalánok kiharcolták, hogy legyen katalán nemzet. A kívülállók kisebb meglepetésére ez nem azt jelentette, hogy a katalánok az ország társnemzetévé lettek. (Részben az is közrejátszott, hogy az ország nyelvtörvénye már megállapította, hogy a

spanyol az gyűjtőnév, a szűkebb értelemben vett spanyol nyelv a kasztíliai, amely mellett még egy csomó nyelv van. Csak ebben a zárójelben mondanánk el, hogy „brit nemzetet” már emlegetnek, mert azok angolok, skótok, walesiek és írek, de angolul beszélnek. A belgák franciául és flamandul beszélnek, de nem is mond senki belga nemzetet. A spanyolra – amely az angol után a legtöbb ember által beszélt nyelv – azonban senki sem mondaná, hogy gyűjtőnév.) A nemzetté válásnak az ő értelmezésükben az a jelentése, hogy aki Katalóniában él, az a katalán nemzetnek a tagja, függetlenül attól, hogy etnikailag melyik nemzethez tartozik.

Az, hogy mennyire az állam csinálja a nyelvet, legvilágosabban látszik a nemrégiben alakult délszláv államoknál. A titói Jugoszláviában még volt egy szerbhorvát nyelv. (Ritkábban: horvátszerb.) Mára a horvátok tudatos erőfeszítéssel, mesterségesen gyártott új szavakkal is azon dolgoztak, hogy ezt a nyelvet minél jobban eltávolítsák a szerb nyelvtől. (A belgrádi Politika c. lap annak idején mellékletként, *Őrizzük meg a szerb nyelvet* címmel füzeteket közölt, amelyekben a szerzők azt akarták bebizonyítani, hogy a délszlávok mind szerbül beszéltek, csak idővel szakadtak el a szerb nyelvtől. Mert – ahogyan dr. Vanja Stanišić írta: „Annak, hogy ez így van, az az oka, hogy ezek az említett népek főképp csak használói voltak idegen írásbeli hagyományoknak, amelyeket viszonylag könnyen helyettesítettek újjal. Ezzel szemben a szerbek éppen hordozói és ápolói annak a szláv kulturális hagyománynak, amelyet a románok ötszázados használat után elhagytak... Amíg a románok, mint római eredetű nép, annak az új identitásnak az érdekében, amelyet a nyugat-európai római népekkel épített (etno)nyelvi egység alapján teremtettek, feladtak, addig nálunk az írásban megvolt mindaz, ami több mint 800 éven át etnokulturális identitásunk volt.”)

Még világosabban látszik ez a folyamat Montenegrónál. A titói Jugoszláviában nem is volt montenegrói nyelv. (A Szövetségi Végrehajtó Tanács fordítószolgálatára 5 nemzet és 2 nemzetiség nyelvére fordított, és ennek a 7 nyelvnek volt szerkesztősége. Köztük volt „a Bosznia-Hercegovina Szocialista Köztársaságban hivatalos használatban lévő szerbhorvát, illetve horvátszerb nyelv” is, de montenegrói nyelv és szerkesztőség nem volt.) Montenegró kiválása után az új állam azonban rögtön nekilátott, hogy nemcsak hivatalossá tegye, tudatosítsa a montenegrói nyelvet, hanem jobban kidomborítsa, hogy miben és mennyire különbözik a szerb nyelvtől, hanem még külön ábécét is csináltak sehol másutt nem létező betűkkel, mint a lágy s és z.

A nemzeti identitás mesterséges kialakításának illusztrálására pedig még négy okból alkalmas a montenegrói példa. Az egyik ok, hogy a montenegróiak nagyjai – legnagyobb írójuktól, Petar Petrović Njegoštól legutolsó királyukig, Nikola Petrovićig – mind szerbnek vallották magukat, ami beszédes bizonyítéka annak, hogy a nemzeti identitás vállalása állami méretben politika, az egyénnél pedig egyedi elhatározás/választás. A másik ok pedig az, hogy Montenegrónál a legélesebben kidomborodva látszik, hogy mennyi erőszak van az államnak egy nemzet államává nyilvánításában. Montenegróban ugyanis a montenegróiak kisebbségben vannak, a 2011. évi népszámlálás adatai szerint a lakosság 44,69 százalékát teszik. Ugyanakkor a lakosság 29,03 százaléka szerb, aki (még ha nem is lenne ilyen nagy arányban jelen, a nagyság csak másfajta gyakorlat abszurdumát húzza alá) joggal elvárja, hogy az ország az ő állama legyen. A harmadik ok: a montenegróiak kiszakadva a szerb pravoszláv egyházból még saját egyházat is csináltak, demonstrálva, hogy a nemzeti identitás mesterséges gyártása, „csinálása” meddig mehet. De ezt a mesterkéeltséget illusztrálja az is, hogy a montenegróiak nemzeti identitásuk demonstrálására addig mentek, hogy minden tekintetben igyekeztek más politikát folytatni, mint Szerbia. Onnan, hogy elismerték Koszovó függetlenségét, addig, hogy elmérgesítették a viszonyt Oroszországgal.

A nyelvvel kapcsolatban még csak annyit, hogy a Biblia tartalmaz egy erre utaló tanulságos történetet. Nem kell szó szerint vennünk a bábeli torony történetét, hisz tudjuk, hogy az ég nem érhető el. De az ember történelmi tanulsága: a nyelv akadályos lett annak, hogy az emberek megértsék egymást és együtt valami nagyot alkossanak. Nem is szólva arról, hogy a nyelvek különbsége eszköze lehetett az egymás ellen uszításnak. Ezért természetes a törekvés, hogy az emberek egy nyelvet beszéljenek. Valamikor nem sok sikerrel járó próbálkozás volt, hogy az eszperantó ezt a szerepet kapja. Most azonban a globalizálódás önmagától meghozza a megoldást: a komputerrel vele jár, hogy mindenki beszél angolul. De erről majd később.

Mivel a nyelv „csinálásával” ilyen bőven foglalkoztunk, kissé rövidebbre fogva meg kell említenünk még azt is, hogy az állam „csinálja” a nemzet két másik meghatározó tényezőjét: a közös történelmet és a közös kultúrát is. A történelemtől ez világosabban látszik. Mert az emberiség még nem jutott el a közös emberi, a „nemzeti” toldalékoktól és torzításoktól mentes, „nemzeti” szépítés, sőt misztifikálás nélküli történelemhez. Azt, hogy a történelmek mennyire különböznek, a világközösség kialakulásának egyik hatékony eszköze, a turizmus kezdte tudatosítani az emberekben. A magyarok például, amikor kezdtek Törökországba

látogatni, akkor szembesültek azzal, hogy a mi történelmünk szerint véreskezű, szörnyűségeket elkövető szultánok a törökök számára dicső uralkodók.

A nemzetet ugyanis nem a közös történelem „csinálja”, teszi, hanem a nemzet megteremti a maga külön történelmét. Több-kevesebb misztifikálással: másképp nézve a történelemre, mint a többi nemzet, kihagyva azt, ami zavarná, hogy büszke legyen erre a történelemre, sok mindent elfeledve, egyes dolgokat felnagyítva. A misztifikálás demonstrálására nem kell messze mennünk, hisz a magyar történelemben annak sok beszédes példáját látjuk. Az első mítosz az ezeréves Magyarország. Közben magyar királyok csak az Árpád-háziak és Mátyás volt. Egy időszakban az ország olyan része volt idegen népek birodalmának, mint amilyen része volt Bosznia az Árpád-háziak birodalmának. A török korszakban három részre szakadt, és az egyik részben Szulejmán koronázta királlyá azt a Zápolyát, aki ezt azzal érdemelte ki, hogy „elkészt” a mohácsi csatáról.

És a misztifikálás koronája, hogy Magyarország térképének azt a térképet tartjuk, amely valójában csak egy 1867 óta létező országot ábrázol, még abban is egy sajátos helyzetben lévő Horvátországgal. Addig ugyanis az ország vagy kisebb, vagy nagyobb volt. Horvátország olyan lazán tartozott hozzá egy idegen birodalomban, hogy Jelašić haddal indulhatott az 1848-as Magyarország ellen, Erdély pedig annyira nem tartozott hozzá, hogy az 1848-as forradalom egyik követelése lehetett az unió Erdéllyel. De a misztifikálás része az is, hogy mennyi mindent nem tanítanak az iskolákban ebből a történelemből. Íme ebből három beszédes példa.

Az egyik: első, szent királyunk, Szent István tényleg attól mentette meg a magyarságot, hogy a népvándorlás megannyi kivesző népének sorsára jusson, de ennek ára az volt, hogy nagyobb vérvesztést okozott a magyarságnak, mint a tatár és a török együtt. És közben felnégyelte rokonát, élve temettette el a kunokat. A másik: a törökök szerepét egészen furcsán állítja be ez a történelem. Hallgat arról, hogy a magyar szabadság bajnokai a törökök oldalán álltak. Thököly István a nálunk most is ünnepelt zentai csatában a törökök oldalán sebesült meg, majdnem életét vesztette. II. Rákóczi Ferenc a törököknél talált menedéket. És akkor még a kisebb elhallgatásokról nem is szóltunk. Arról, hogy a mohácsi csatát a történelem egyik legnagyobb butaságának következményeként veszítettük el. A törökök először nem hitték el, utána kinevették, hogy a magyar sereg egyszerűen felállt egy térségben, hagyva, hogy a törökök minden oldalról támadva röpké néhány óra alatt tönkreverjék. A harmadik: arról is hallgat történelmünk, hogy 1848-ban a magyar sereg is bűnöket követett el a szerbek ellen. Vagy akár még arról is, hogy az egyik legnagyobb bűn a magyarság ellen az volt, hogy

a Don-kanyarban feláldoztak 200 ezer magyart, amikor már minden józanul gondolkodó ember tudta, hogy ez a roham már nem áll meg Berlinig. Feláldoztak azért, hogy a fejvesztetten menekülni kezdő német haderő legalább annyira összeszedje magát, hogy lassítani próbálja (többek között Budapest feláldozásával, amikor mondjuk Prága szinte semmit sem látott a háború borzalmaiból) ezt a visszaszorulást Berlinig.

És ha mindez nem lenne elég annak a tételnek a demonstrálására, hogy nem a közös történelem fűzi közösséggé a nemzet tagjait, hanem ezt a történelmet a nemzeti misztifikálás „csinálja”, akkor megnézhetnénk, mit csinálnak ma történelmükkel a délszláv nemzetek. Mindegyik csak a neki okozott veszteséget, csak az ellene elkövetett háborús bűnöket látja, és nem látja azokat a bűnöket, amelyeket ő követett el a többiek ellen. Sőt sértésnek veszi, hogy mások ünneplik, hősnek tartják saját háborús bűnöseiket, megünneplik a nekik fájdalmas események évfordulóját. Közben ők is hősnek tartják saját háborús bűnöseiket. És ebben nem is állnak egyedül. Feszültséget teremtett Ukrajna meg Lengyelország között, hogy az ukránok nemzeti hősként, az ukrán függetlenség bajnokaként nemcsak rehabilitálják, hanem dicsőítik azt, aki szörnyű bűnt követett el tömeggyilkosságával a lengyelek ellen. A törökök megsértődnek, ha valahol népiirtásnak mondják több mint egymillió örmény meggyilkolását abban a korban, amikor a törökök az oszmán múlttól is megszabadulva nemzetté alakultak.

A nemzetet teremtő közös kultúrával még kevesebbet kell foglalkoznunk. Mert nemzeti kultúra nyilvánvalóan nincs. Minden nemzet kultúrája ugyanis két részből tevődik össze. Egy „nemzeti viseletből”, népdalból, népi emlékből, sajátos ruházatkodásból. Ez viszont sohasem „nemzeti”, hanem egy tájegységé (kalotaszegi) vagy éppen egy falué (gombosi) és ebből – sokszor éppen ennek a sajátos jellegnek az elpusztításával – próbálják a nemzeti kultúra egyik elemét megteremteni. A másik elem pedig nemzetközi: a világ kultúrájához igazodik az irodalomban, zenében, táncban, még az öltözködésben is. Legfeljebb a nyelv nemzeti, de azzal már foglalkoztunk, kimutatva, hogy az állam teremti.

A nemzetállam átka

Az emberiség gondolkodói általában elég lesújtó véleménnyel voltak az államról, és sokat foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogyan lehetne eljutni az ideális államhoz. Közismert, hogy már Platónnak elképzelése volt az ideális államról, amit meg is próbált valósítani. De Arisztotelész is azt írta: „A több faluból álló közösség, amely – hogy úgy mondjam – elérte az önkielégítettség legmagasabb fokát, az állam, amely az élet fenntartására jön létre, ám a boldog élet érdekében létezik.”⁽¹⁷⁾ Az utópisták valahogyan jobbra próbálták tenni. Tommaso

Campanella (1568–1639) úgy akarta az államot jobbítani, hogy „a tisztviselők jól vigyáznak arra, hogy senki se kapjon többet, mint amennyit megérdemel, de senkitől se vonják meg azt, amire okvetlenül szüksége van... És a hatóságok nagyon vigyáznak arra, hogy a testvériségben senki se kövessen el igazságtalanságot mások ellen”.⁽¹⁸⁾ Thomas More már az egyéni élvezetre tette a hangsúlyt: „Totális butaság lenne, hogy valaki szigorú és nehéz erényben éljen, és hogy nemcsak lemondjon az élet gyönyöreiről, hanem türelmesen elviseljen minden fájdalmat is anélkül, hogy ezért jutalmat várna.” A közösséget azonban a legszigorúbb formában értelmezte: „A sifograntia minden tagja trombitaszóra otthonukba vonul a közös ebédre és vacsorára, kivéve azokat, akik a kórházban vagy otthonukban betegen fekszenek.”⁽¹⁹⁾ Csak Marx lett az, aki az állam elhalását jósolta az általa megálmodott kommunizmusban.

A legszélsőségesebb diktatúrák viszont istenítették ezt az államot. Nyíltan, mint a fasizmus tette. Hitler írta: „Az állam a cél elérésének eszköze. Célja a fizikailag és lelkileg ugyanolyan élőlények közösségének őrzése és előmozdítása.”⁽²⁰⁾ Mussolini még kategorikusabban fogalmazott: „A fasizmus számára az állam minden, és semmi emberi vagy szellemi nem létezik az államon kívül, annál kevésbé lehet értéke azon kívül. Ebben az értelemben a fasizmus totalitáris, a fasiszta állam valamennyi érték szintézise és egysége, magyarázza és fejleszti a nép egész életét, uralkodik afelett.”⁽²¹⁾ De a sztálini diktatúra is az állam mindenhatóságára épült.

Az újabb teoretikusok azonban nem mondtak róla semmi jót. Hadd idézzünk ebből egyetlen példát, azt, hogyan vélekedik C. Wright Mills az állam lényegét adó, általa uralkodó elitnek mondott állami hatalomról: „Az ’uralkodó elit’ bürokratikus természete abban nyilvánul meg, hogy mint minden bürokrácia úgy jelenik meg, mint önálló társadalmi erő, amely arra törekszik, hogy önmagának rendelve alá az egész társadalmat látszólag túlnőjön saját keletkezésének osztálykeretein... Az ’uralkodó elit’ nem képes arra, hogy ezt a természetét megmagyarázza annak a viszonyoknak a megvilágításában, amelyben ez az ’elit’ áll az alapvető osztály jellegű és osztálytársadalmi mozgásban.”⁽²²⁾

Az államnak egy sajátos formája a feudalizmus letűnése után kialakult nemzetállam. Meghatározásával kapcsolatban a szakma általában Max Webernek a megfogalmazását idézi, de az inkább az állam meghatározása oly módon, hogy az egy közösség, amelynek egy adott területen monopóliuma van a törvényes erőszak alkalmazására. Legfeljebb azt hangsúlyozzák,

hogy a család és a törzs után kialakuló közösség, amelynek az alapja egy sajátos új közösség: a nemzet.

Nem vitás, hogy ennek a nemzetállamnak pozitív szerepe volt történelme során. Már kialakulásával kapcsolatban említettük, hogy létrejöttéhez az egyenjogú polgárok kellettek. Tehát történelmi vívmánya, hogy megteremtette az egyenrangú polgárok közösségét. Kezdetől fogva magában hordoz azonban egy ellentmondást: az egyenrangúság csak a nemzet tagjaira vonatkozik, a kisebbség többé-kevésbé másodrangú polgárokat jelent. A nemzet etnikai értelmezésére épülő államok ebből nem is csinálnak titkot. Mi, vajdasági magyarok igazán tudjuk, hogy az „Ez Szerbia” falragasz már önmagában azt jelenti, hogy a magyaroknak kuss, és a következő lépés már a „Magyarokat a Dunába”. A nemzetet politikai értelemben használó Franciaországban pedig sajátos formában jelentkezik ez a kérdés Náluk ugyanis erre a kérdésre is a formális jog elve érvényes: a koldusnak és a milliárdosnak egyformán tilos a híd alatt aludni. És Korzika autonómiájának megadását azzal az indoklással vetették el, hogy az külön jogokat juttatna a polgárok egy csoportjának. Elfeledkeztek még arról is, hogy a jóléti állam már korrekciót épített be a formális jog elvébe is: a koldus könnyítéseket – segélyt, menedékházakat, éjjeli menhelyeket – kap, mert neki muszáj a híd alatt aludnia, a milliárdosnak pedig nem. Tehát itt is minimum korrekció, tehát kárpótlás és külön jog jár a nem francia polgárnak, mert neki muszáj megtanulnia franciául, a franciának ez adva van, mint a milliárdosnak, hogy nem kell a híd alatt aludnia.

A nemzetállamban tehát eleve benne van, hogy hatalmat jelent a kisebbség felett. Márpedig a hatalomért harc folyik. Ha addig nem figyeltünk fel arra, hogy mit jelent ez a harc, az afrikai példák megtanítottak bennünket erre. Elsősorban is azért, mert ezek az országok rengeteg törzsre oszlanak: egyetlen államban akár száz törzs is élhet. Így az ő példájuk felnagyítva tárja elénk a kisebbségek problémáját. Egyrészt ezek a törzsek békésen éltek egymás mellett. Mert részben összefogta őket a közös gyarmati sors, részben a létfenntartási eszközök megszerzése könnyebb volt, vagy az igények voltak szerényebbek, a kincsekért – olajért, gyémántért – pedig nem kellett harcolniuk, mert az mások birtokában volt. A hatalomért viszont már harcolni kell, és ez a harc sokaknak meg is éri, tehát érdemes harcolni. Másrészt a választási küzdelmek azért folytatódtak fegyveres harcként, mert a kisebbségbe szorulás azt jelenti, hogy a kisebbségben lévő törzs eleve kiszorul a hatalomból. Mert a többség nem szeret, sőt nem akar osztozni a hatalmon. Mindegy, hogy a többség valamelyik törzset jelenti-e, mint Afrikában, amelynek példáját már részleteztük, vagy vallási, mint például Irakban, ahol a síiták a hatalom megváltozását úgy értelmezték, hogy

kiszoríthatják a hatalomból a polgárok jelentős részét képező szunnitákat, akik addig uralkodtak.

A kisebbség a hatalomból való kiszorulásának-kiszorításának fenti példái utalnak arra, hogy a nemzeti kisebbségek helyzete milyen komoly kérdés. Márpedig egyszerű tény: egynemzetiségű állam alig van. (Az ENSZ adatai szerint a 193 tagállam közül csak 12 egynemzetiségű.) Amivel kapcsolatban lehetnek kételyek, hogy a kínai vagy a thai nemzet-e. De van egy Szingapúr, amelynek lakossága 74,2 százalékban kínai, 13,3 százalékban maláj, 9,2 százalékban hindu és 3,3 százalékban egyéb. És van egy Thaiföld, ahol a lakosság 95,9 százaléka thai, de vallásilag tarkább, mert 93,6 százalék buddhista, 4,9 százalék mohamedán, 1,2 százalék keresztény és 0,3 százalék egyéb. És Európán kívül jellemzőbb a vallási ellentétek kirobbanása.

Európában azonban a nemzeti kisebbségek a jellemzőek. A nemzetekkel kapcsolatban pedig az alapvető probléma az, amit Szalma József így fogalmazott meg: „Egy nemzettől sem tagadható meg, hogy legyen állama. A probléma abban van, hogy amennyiben egy adott államban más nemzetek tagjai is élnek, vajon csak egy 'istenadta' nemzet jogosult-e annak meghatározására, hogy milyen legyen ezen állam, vagy ehhez akár a másik is hozzászólhat.”

⁽²³⁾ A helyzet ugyanis az, hogy bolygónkon mintegy 5000 (nemrég még 6000 volt, de az etnikai csoportok vésszes gyorsasággal halnak ki) olyan etnikai csoport van, amely az ENSZ Alapokmánya alapján jogot formálhat a nemzeti önrendelkezésre, és mintegy négyszáznak meg is van a képessége önálló állam létrehozására, napjainkban ebből csaknem 80 harcot is folytat ennek a képességének az érvényesítésére. Ennek következményeként néha hol kiélezettebben, hol enyhébb formában, de mindig és majd minden országban jelen van a kisebbségek kérdésének megoldatlansága.

Vannak időszakok, amikor ez a kérdés általánosabban és feszültséget szülve jelentkezik. Mint ahogyan a múlt század hatvanas éveinek végén és a hetvenes évek elején úgyszólván egész Nyugat-Európában bombák robbantak. Még a békés Svájcban is, mert egy német kanton francia többségű része külön kantonba akart kiválni. Ma is az a helyzet, hogy Belgiumot csak az tartja össze, hogy nem tudják eldönteni, hova tartozzon-tartozna Brüsszel, ha a flamandok és a vallonok külön államra szakadnak szét. Skóciában lehet, Katalóniában nem lehet szavazni arról, hogy függetlenséget akarnak-e. Több nyugat-európai országban szakadár mozgalmak vannak stb.

Általában az a helyzet, hogy szakadatlanul ütközik a nemzetközi kapcsolatok két sarkalatos elve: a népek önrendelkezési joga és a határok sérthetlenségének elve. (Itt csak zárójelben mondanék el két dolgot. A már említett nagy adag naívsággal-tájékozatlansággal és kis nagyképűséggel-beképzeltséggel egy időben azt hittem, hogy ezt én írtam le először, de utána megtaláltam az interneten a kérdéssel foglalkozó hatalmas irodalomban. A másik dolog: ezt a kérdést még Európa közös határai sem oldották meg. Mert lehetnek Spanyolország határai „légiesek”-közösek, de Katalónia nem kerülhet kívülre ezeken a határokon.)

A kontinens középső és keleti részén pedig az a helyzet, hogy békésen szétesett Csehszlovákia. Nem lett nagyobb probléma abból sem, hogy a Szovjetunió szétesésével 15 millió orosz került kisebbségbe, mert Jelcin nem adta ki azt a jelszót, amelyet Milošević úgy fogalmazott, hogy a horvátok, bosnyákok mehetnek, de nem vihetik magukkal a szerbeket. De már akkor keletkezett, azóta is állandó feszültség forrása, mert fegyveres összecsapáshoz is vezetett, hogy három autonóm terület is önállósult, mert nem volt hajlandó megmaradni abban az önálló állammá vált köztársaságban, amelyhez a Szovjetunióban tartozott. A nemzetközi feszültséget teremtő ukrán válság pedig azért robbant ki, mert az orosz többségű Krím és a Don-medence nem volt hajlandó megmaradni egy félfasisztává váló ukrán nacionalista államban.

Délen pedig véres testvérháborúhoz vezetett az említett miloševići elvnek a gyakorlati alkalmazása. Horvátországból kiszakadt és önálló állammá lett Krajina, Boszniában pedig a Szerb Köztársaság. A háború azzal zárult, hogy Krajinát a horvátok elfoglalták és onnan kiűzték 200 ezer szerbet, de az ottmaradtak is nehéz helyzetbe kerültek. A horvátok még a cirilicát sem akarják engedélyezni, pedig hivatalos használatához az kell, hogy a lakosság 20 százaléka szerb legyen. Boszniában sehogyan sem tud működőképes lenni a soknemzetiségű állam. Mert két etnikailag eléggé megtisztított „etnitása” között állandó az acsarkodás, mert a többségben lévő bosnyákok erőltetik a nekik megfelelő központi hatalmat, a kisebbségben lévő szerbek viszont foggal-körömmel harcolnak ez ellen, mert nem akarják megengedni a Szerb Köztársaság hatáskörének csorbítását, mert ott ők vannak többségben. A horvátok pedig állandóan morognak, mert nem kaptak egy külön entitást, ahol ők az „urak”, mert többségben lennének. És akkor még ott van a nemzetközi közösség nagy vétke a kisebbségek ellen: Bosznia Európa egyetlen olyan állama lett, ahol a kisebbségek tagjai még csak nem is jelölhetők magasabb állami tisztségekre, mert oda nem polgárokat, hanem bosnyákokat, szerbeket és horvátokat választanak. Macedóniában már volt egy polgárháború, mert az

albánok azt akarták, hogy Macedónia az ő államuk is legyen, ne csak a macedónoké, és ezzel kapcsolatban a feszültség időnként fellobban. Koszovó nemcsak a szerbektől eléggé „megtisztítva” maradt, hanem az állam képtelen megteremteni a szerb és a koszovói állam közötti nemzetközi bábáskodással létrehozni akart szerb autonómiát sem. Montenegróban (amelynek példájával a nemzettel kapcsolatban már részletesen foglalkoztunk) pedig az szül szinte polgárháborús hangulatot, hogy a kormány és az ellenzék közti ellenségeskedés a montenegróiak és az ott élő szerbek viszályává alakul át, egy olyan országban, amelyben a nemzetállam „birtokosa” nincs többségben.

És a tragédia ott van, hogy Európának még csak elképzelése sincs arról, hogyan lehetne ezt a kérdést megoldani, és hogyan lehetne felszámolni a kisebbségek helyzetének ezt a megoldatlanságát. Amikor a két világháború között a két nagy soknemzetiségű birodalmat – az Osztrák–Magyar Monarchiát és Törökországot – nemzetállamokra daraboltak fel, azt az illúziót táplálta, hogy a létrejött nemzetállamokban megmaradt kisebbségek éppúgy beolvadnak majd, mint a régebbi nemzetállamokban. (Mint ahogyan illúzió volt az is, hogy ott azok teljesen beolvadtak.) És átmeneti megoldásként megengedte, hogy a nemzetállamok gyámkodhassanak a határon kívül esett nemzettársaik felett, ami csak feszültséget hozott és nem jelentett megoldást. A II. világháború után viszont már nem is foglalkozott érdemben ezzel a kérdéssel: az Európai Unió a tagállamok belügyének tekinti ezt.

A nemzetközi közösség csak annyit tett, hogy megerősítette, hangsúlyozta és kodifikálta azt a két egymással szembe kerülő sarkalatos elvet, amelyet már említettünk. A kisebbségek jogai pedig nemcsak az emberi jogi okmányokban kaptak helyet, hanem egész sor külön, más nemzetközi okmányban tárgyát is képezik. A határok sérthetlenségének elvét is lefektették. Ez az elv ott szerepel az ENSZ Alapokmányától a Helsink Záróokmányig számtalan nemzetközi okmányban. (A Helsink Záróokmánnyal kapcsolatban csak így zárójelben megjegyeznénk, hogy az az akkori határokat garantálja. Tehát az egykori Szovjetunió, a titói Jugoszlávián és Csehszlovákián belül változhatnak-keletkezhetnek határok – tehát Koszovó kiválhat és Krím csatlakozhat Oroszországhoz, de Koszovó nem egyesülhet Albániával, mert az már az akkori határokat változtatná. Putyin orosz elnök most kezdeményezte, hogy az itt tapasztalt ellentmondás feloldására hajlandó elismerni Koszovót, ha a Nyugat elismeri Krím csatlakozását Oroszországhoz.)

Az Európai Unión belül volt egy olyan illúzió, hogy a közös határok és a régiók megoldják ezt a kérdést. (Például: a két részre szakadt Tiroli régióban egyesülhet, és mint

nálunk láttuk: három országra kiterjedő régiók is alakulhatnak.) Később azonban a régiókat az államok „kisajátították”, mert rájöttek, hogy azok révén uniós pénzekhez lehet jutni. Különböző is kiderült, hogy sem a régió, sem a közös határ nem oldja meg a kisebbségi kérdéseket. Maradt még egy megoldási kísérlet: az autonómia. Az autonómia azonban önmagában még nem oldja meg a kisebbségek kérdését, csak többséggé teszi azt a nemzetet, amely egy nagyobb területen kisebbség, és a „hatalom” – legalább részben – változhat, de az autonómiában élő kisebbségek helyzete megoldatlan marad.

(Szintén csak zárójelben mondanám el, hogy a vajdasági magyarok autonómia-koncepciója csak említi, hogy megoldást keresnek az autonómia területén élő nemmagyarok helyzetére is. A romániai RMDSZ-nek már részletesen kidolgozott elképzelése van az esetleges magyar autonómia területén maradó románok – talán még a többi kisebbség is – helyzetének a megoldására. És a soknemzetiségű Magyarország megőrzésére Kossuthnak és Jászinnak volt egy terve a nemzetek közti viszony rendezésére. Kossuth a Dunai Föderációt „három dunai államnak, Magyar, Szerb és Moldva-Oláh országnak” a konföderációjaként képzelte el, de szuverén állam lenne benne „Horvát-, Tót- és Dalmátországok” is. Minden államnak külön alkotmánya lenne, még „külön diplomáciai megbízottja” is lehetne. Ebben az államban minden község maga határozná meg hivatalos nyelvét, de a törvényeket és más rendelkezéseket minden használt nyelven megjelentenék. Javasolta azonban, hogy közös nyelvként használják a franciát. Jászi Oszkár pedig a Károlyi-kormány minisztereként még tárgyalt is egy konkrét tervezetről (lásd a Magyar kálvária, magyar feltámadás című, a Magyar Hírlap könyvként megjelent kötetét) a nemzetek képviselőivel, de azt a tervet csak a rutének fogadták el. A románok és a szlovákok akkor már saját nemzetállamuk bővületében éltek.

Így néhány autonómiát és a kisebbségek parlamenti képviselete néhány megoldását leszámítva a kisebbségek helyzete megoldatlan az európai nemzetállamokban. Ezzel a parlamenti képviselettel kapcsolatban az a helyzet, hogy Európa 27 államában, ebből az EU 20 tagjában a kisebbségnek semmilyen külön parlamenti képviselete sincs. Másutt az a helyzet, hogy csak az EU által tudatosan formált Koszovóban van teljességében megoldva a kisebbségek parlamenti képviselete, sőt a kormányban való részvétele is. És Horvátországban még aránylag jó megoldás van: a kisebbség nyolc képviselőt kap, és már volt példa arra is, hogy a szerb párt a kormány tagja lett. Ciprus a vallási kisebbségnek ad 3 képviselői helyet, Dániában és Finnországban az autonóm területnek van képviselője a parlamentben. Németországban egy képviselőt kap a dán kisebbség. Szlovénia azt az abszurd megoldást

választotta, hogy képviselőt kap a két „őshonos” kisebbség, a 0,45 százaléknyi magyar és a 0,16 százaléknyi olasz, de nem jut képviselőhöz a 2,79 százaléknyi horvát és a 2,44 százaléknyi szerb. Több országban – köztük nálunk és Romániában – érvényes az a gyakorlat, hogy a kisebbségi pártra nem érvényes a „parlamentbe jutás küszöbe”, hanem annyi képviselőt kapnak, ahány a leadott szavazatok arányában jár nekik. (Ilyen megoldással Magyarországon csak a parlamenti „szóvivő” megválasztására van elég szavazatuk.) De arra is van példa, hogy az orosz kisebbség a balti államokban még csak állampolgárságot sem kapott. (A háború utáni években a magyaroknak Csehszlovákiában még csak személyi igazolványuk sem volt.)

Bizonyos fokig még visszakísért a két világháború közötti felfogás, amely szerint az „anyaországnak” (az Európa Tanács ajánlása értelmében helyesebb „az anyanemzet országát” mondani, hisz egyetlen nemzetnek sincs joga arra, hogy egy ország kizárólagos „urának” tekintse magát, és Magyarország nem a mi hazánk, hanem a magyarországi szerbek hazája, és De Gaulle-t, a franciák nagy elnökét kifütyülték Kanadában, amikor az ottani franciáknak azt mondta, hogy Franciaország az anyaországuk) lehet valami szerepe a más országokban élő nemzetrészek védelmében.

Ez a felfogás azonban csak legfeljebb arra jó, hogy a később vázolandó körülmények között feszültséget szüljön az az európai országok között. De nem megoldás, két okból is. Az egyik az, hogy az Európai Unió szabályai ezt nem engedik meg. Még azt sem teszik lehetővé, hogy a kettős állampolgárságot „nemzeti” alapon adják meg. Csak Horvátországnak sikerült – az Európai Unióba való belépése előtt – kettős állampolgárságot adni a külföldön élő horvátoknak. (A szlovákoknak van egy „kiskapujuk”: nem követelik meg a „rég” állampolgárságról való lemondást az ott-tartózkodás alapján adott állampolgárságnál.) Magyarország nem a külföldön élő magyaroknak ad állampolgárságot, hanem a magyarul beszélőknek (mint ahogyan Spanyolország ad a latin-amerikaiaknak, akikről már elmondtuk, hogy mennyire „keverékek”), ha felmenőik közül valaki magyarországi állampolgár volt. (Némi „csalafintással”: elismeri a horthysta megszállással kapott állampolgárságot is, holott a nemzetközi közösség nem megsemmisítette a Bácskát Magyarországnak visszaadó végzést, hanem semmisnek nyilvánította, annak nem lehet semmilyen jogi hatása, tehát magyarországi állampolgárságot sem adott a bácskaiaknak.)

Ennek következménye egyrészt az, hogy Magyarországnak ma több szerb nemzetiségű állampolgára él Vajdaságban vagy ment ki ezen az alapon külföldre, mint amennyi szerb

állampolgára Magyarországon él. És Újvidéken már megjelenhettek azok a hirdetések, amelyek azt ígértek, hogy a jelentkezőket megtanítják annyira magyarul, hogy ki tudják tölteni a kérelemhez szükséges űrlapot. Másrészt következmény az is, hogy teljes a zűrzavar a magyarországi segélyekkel kapcsolatban. Sajnos olyan helyzetben vagyunk, hogy szükségünk van minden segélyre, és hálásak is vagyunk minden magyarországi segítségért. (Mi is segítettük a magyarországiakat, amikor rászorultak, ahogyan csak tudtuk: az 56-os menekültek felkarolásától azon át, hogy a rokonok felpakolva mentek el tőlünk, addig, hogy az írók, újságírók, színészek, énekesek nálunk keresték meg a bevásárlásra vagy nyaralásra valót.) De a mezőgazdasági segítségnél csak arról van szó, hogy az Európai Unió keretében adott segélyt kiterjesztik a Vajdaságban élő magyarországi állampolgárokra is. A diákoknak nyújtott segélynél pedig az a helyzet, hogy Magyarországon berzenkednek: hogy lehet segélyt adni a vajdasági diákoknak, amikor a magyarországiak nem kapnak ilyen segélyt. Közben csak nem értik, hogy nem a magyar diákok kapnak segélyt, hanem a magyar nyelvű külföldi tanulását segítik, mint ahogyan a németek vagy franciák teszik a saját nyelvük esetében. (Nem is szólva a gubancról: ezt a segélyt a kettős állampolgárok már nem kaphatnák.)

Az európai uniós tilalom mellett az anyanemzet országával való viszony azért nem megoldása a kisebbségi kérdésnek, mert lehetséges ellentét az ország és a kisebbség között. Íme erre két példa. Nálunk már kezdik emlegetni, hogy a kettős állampolgárság már végveszélybe döntötte a vajdasági magyarságot, nagyobb kárt okozott neki, mint a miloševići rendszer. Azzal, hogy hihetetlenül serkentette a külföldre vándorlást. És a horgosi meg a magyarkanizsai magyarok gyorsan rádöbbennek, hogy a magyarországi kerítés miatt a nyakukon maradnak azok a migránsok, akik eddig csak átvonultak rajtuk.

Mindennek a végkövetkeztetése: a nemzetállam nem megoldása a kisebbségi kérdésnek. Az igazi megoldás csak két formában lehetséges. Vagy létrejön az európai egyesült államok, amelyben minden nemzet egész Európában szétszórta, egyformán kisebbségben él. (Az Európai Unió a mostani válság előtt már megindult e felé: Nagy-Britanniában a lengyel már második tanítási nyelv lett az angol után.) Vagy általánossá válik az a gyakorlat, hogy minden ország minden polgár állama lesz. E felé első lépésként az oroszoknak 15, a magyaroknak 8 államuk lenne, mint ahogyan a franciáknak van ma 6, a németeknek 5, az angoloknak 4 országuk.

A kisebbségi kérdés megoldatlansága azonban csak az egyik átka – amellyel a legrészletesebben foglalkoztunk, mivel a legszemelláthatóbb – a nemzetállamnak. Van még

két átka. Az egyik az, hogy erőszakkal, tömegek elűdözésével vagy enyhébb formájában asszimilálásával jön létre. Már területe is történelmileg, elsősorban háborúk révén alakult ki. (Ennek a területnek a szerepéről a könyvtárnyi irodalomban sokat olvashatunk.) Mert Németország és Olaszország több-kevesebb erőszakkal számtalan kis államocskát egyesülésével jött létre. De a többi európai nagyhatalom – Oroszország, Nagy-Britannia, Franciaország, Spanyolország – területe is háborúkkal formálódott. (A *Les Temps Modernes* folyóirat már említett száma alapján Franciaország esetében részletesen ismerjük ezt a folyamatot. Eszerint Normandiát az angoloktól foglalták el, Bretagne-t királyi házassággal szerezték meg, Toulouse-t kétszer is elfoglalták, 1209-ben és 1271-ben, Provence-t 1232-ben foglalták el, az egyesülést 1486-ban mondták ki, végül 1547-ben annektálták, Korzika 1793-ban kikiáltotta függetlenségét, utána erőszakkal foglalták el. De leírták azt is, hogy a XVI. század elején hét autonóm baszk állam létezett.) A szerencsétlenebb kis országok határait a nagyok kénye-kedve formálta. Vagy a háborúkkal szemben alakultak többnemzetiségű állammá, mint Svájc és Belgium.

A háborúkkal magyarázható, hogy az állami bürokrácia és politika a nemzeti érdekekre hivatkozhat és hivatkozik is, amikor tulajdonképpen csak saját „vadászterületét” védi egyes részek elszakadása ellen, mint Spanyolország teszi Katalóniával, vagy mutat nagyobb megértést, mint Skócia esetében Nagy-Britannia tette. A területhez való ilyen ragaszkodás mögött ott rejlik a más nemzetek elleni erőszak. Ennek az erőszaknak a legborzalmasabb formája az etnikai tisztogatásnak nevezett szörnyűség. A délszláv háborúkkal kapcsolatban már említettük, hogyan „tisztították” meg Horvátország egy részét a szerbektől, hogy Boszniában a szétszórtan élő nemzetiségek párdubőrre emlékeztető tarkaságát hogyan számolták fel azzal, hogy saját nemzettársaikat tömörítették „saját” területükön, a többi nemzet tagját pedig elűdözték, hogy megteremtsék azokat a területeket, amelyeken ők nagy többségben vannak. Azért halogatták három évig a népszámlálási adatok közzétételét, mert nem akarták a világ elé tárni az etnikai tisztogatásnak ezt a borzalmas képét.

Kevésbé ismert azonban, hogy Szerbia milyen erőszakot alkalmazott – sikertelenül – Koszovó nemzeti jellegének megváltoztatására. A balkáni háborúk idején alkalmazott erőszakról ismerjük az akkor haditudósító, később bolsevik vezető Lev Trockij tudósítását arról, hogy a szerb hadsereg albán falvakat gyújtott fel, albánokat üldözött el, hogy a béketárgyalásig megváltoztassa a vidék etnikai összetételét. A későbbi erőszakról pedig nemrég került elő egy okmány a Jugoszláv Levéltárból, a Jugoszláv Kommunista Szövetség Központi Bizottságának anyagai között, amely megállapítja, hogy a királyi Jugoszláviában

„Koszovó lett a szerb lakosság betelepítésének legfőbb területe. Ezt a betelepítést annak jegyében végzik, hogy a helyi mohamedán lakosságtól, elsősorban az arnauta lakosoktól elveszik a földet, (legelőket, szántóföldeket, erdőket)”.⁽²⁴⁾

És akkor még nem is esett szó arról, hogy a fehér ember államának megteremtése Amerikában mindenütt az indiánok kiirtásával kezdődött. Az USA-ban ez a kiirtás majdnem teljes volt, az indiánoknak csak némi maradványa él tovább a rezervátumokban. Hogy a törökök századokon át békében éltek az örményekkel, és csak akkor irtottak ki közülük több mint egymillió embert, amikor a nemzetállam megteremtésének szakaszába léptek és megjelent a török nacionalizmus. Hogy a Közel-Keleten évezredek át voltak keresztények, akik egy ősi civilizációt őriztek. Létük csak akkor került veszélybe, amikor az Iszlám Állam megszállott fanatikusai a hatalom megszerzésének és megtartásának eszközévé tették a „mások” elleni gyűlöletet, azt a meggyőződést, hogy lehet valami olyan szent, hogy annak nevében le lehet gyilkolni azt, aki más, mint ők. És ők emelték csúcsra az öngyilkos merényletek formájában a nemzetben rejlő borzalmat, mely szerint lehet valami olyan szent, hogy annak nevében nemcsak lehet, de kell is gyilkolni, és gondolkodás nélkül az élet is feláldozható.

Az asszimilációról pedig olvashattunk a Les Temps Modernes már említett számából, amely például azt írja, hogy a XIII. században a mai Franciaország területén több volt az ocatán, mint a francia. De még több adatot szolgáltat Jászi Oszkár Magyarországra vonatkozóan. Szerinte 1720-ban Magyarország összlakosságának 29 százaléka volt magyar, 1850-re ez az arány 44,4-re, 1880-ban 48,5 százalékra nőtt, majd 1900-ra alakult ki 53,1 százalékos magyar többség. Mert „1787-től 1900-ig körülbelül 2 800 000 idegen anyanyelvű ember olvadt be a magyarságba”.⁽²⁵⁾ (Szerinte a XVIII. század végén még Szegednek is német és szerb többsége volt.)

És akkor még hátravan a nemzetállam legnagyobb borzalma: a nemzetben lévő bűvölet révén a nemzet tagjait meg tudja győzni, hogy a nemzet, a haza nevében és érdekében ölni szabad és meghalni érdemes. A regényíró egy japán szájába adja: „Amikor a haza javáról hallok, mindig arra kell gondolnom, vajon ki tölti meg éppen a pénztárcáját.”⁽²⁶⁾ Mert a japánok igazán átérzik ezt a borzalmat: a kamikazékat tucatszám halálba küldők utána még sokáig éltek. (Petőfi volt a legismertebb, de nagyon ritka ember, aki hitte, hogy neki meg kell halnia, mert leírta: „Sehonnai bitang ember, Ki most, ha kell, halni nem mer, Kinek drágább rongy élete, Mint a haza becsülete.”) Mindig valami piszkos érdek rejlik amögött, hogy a

nemzetállam nevében kiélezi a viszonyt más országokkal és más népekkel, és utána hasonlóan piszkos érdekből ölni és meghalni küldik a nemzet fiait. A nemzetet képesek rábírní arra a szörnyűségre, hogy a magyarok is „Megállj, megállj kutya Szerbiát” énekelve lelkesen köszöntsék az I. világháború kitörését, annak a háborúnak a kezdetét, amely annyi veszteséget okozott nekik és olyan tragédiát zúdított rájuk. De régebben is, meg napjainkban is a világ számos országában el tudják érni, hogy ellenséget lássanak más nemzetekben, hagyják magukat más nemzetek ellen uszítani, képesek legyenek több-kevesebb erőszakot alkalmazni más nemzetek ellen, ha úgy adódik, ölni és meghalni hangzatos szólalomokért, de a nemzetállam irányítóinak vagy másoknak a piszkos érdekeiért.

A globalizálódás a nemzetállam ellen

Sajátos helyzet alakult ki a világban. Mintha két ellentétes folyamat játszódna le. Az egyik oldalon hihetetlenül megsaporodtak az államok. (Az Egyesült Nemzetek Szervezetét 51 állam hozta létre, ma az ENSZ-nek 193 tagja van, de az államok számát több mint kétszázra teszik. És 1960 és 1980 között 69 új állam született.) Ennek egyszerű oka van: a kiskakasoknak mindegy, hogy milyen kicsi a szemétdomb, fő az, hogy ők legyenek az urak, egyeduralmuk legyen a tyúkok felett. Prózaiban fogalmazva: az állam ad egy illúziót: egy adott népcsoport azt hiszi, hogy ezzel saját sorsának ura lesz. És az állam ad egy tényleges lehetőséget mindazoknak, akik vele lehetőséget kapnak a zsiros állások megkaparintásától a közös vagyonnal, az adóbevételekkel való rendelkezésen, de a korrupció valamilyen formáján át az „alattvalók” feletti „uralkodásig”. A másik oldalon ez az állam mind kevésbé képes sok mindenre: az önálló döntésekre való képesség elvesztésétől addig, hogy a világ valamelyik távoli zugában lejátszódó esemény nagyobb hatással van a polgárok életére, mint a „nemzeti” kormányok bármelyik döntése.

Valamikor régen, egy békésebb korszakban, amikor még nem látszottak a nemzetállamra való visszatérés jelei, és úgy látszott, hogy Európa feltartóztathatatlanul halad az integráció útján, leírtam egy gondolatot. (Azóta sem találtam meg az interneten, tehát eredeti.) Azt írtam, hogy a nemzetállamnak sietnie kell elfoglalnia helyét a múzeumban a népviselet mellett, mert különben a maffia martalékává válik. Akkor ugyanis úgy tűnt, hogy csak a maffia érdekelt az államok képzelt önállóságának fenntartásában. (Ezt a benyomást táplálta, hogy nyilvánvalóvá vált: a Koszovó körüli szerb lárma és nagy nemzeti felbuzdulás mögött csak haszonlesés rejlik, a két fizetésektől a csempészetten át a közvetlen segélyekig.)

A lényeg mindenképpen az, hogy a globalizálódás nevéssé tesz minden hóbörgést a nemzeti önállóságról. Magát a globalizálódást különbözőképpen határozzák meg. A brit Encyclopedia Universalis meghatározás helyett jellemvonásait sorolja fel: az áru, a tőke és az információ szabad mozgása, a piac felszabadulása, az állami ellenőrzés lazulása, a konkurencia kötetlen kibontakozása stb. A franciák pedig mondialisationnak mondják, de a Yahoo internetkeresője csak a gazdasági globalizálódás definícióját adja: „A gazdasági mondializáció a javak és szolgáltatások gyorsuló világméretű cseréje, amit a kereskedelem fokozódó szabályozása a GATT, 1995 óta az OMC (ez a WTO francia neve) révén és a közlekedés meg a kommunikáció eszközeinek a fejlődése tesz lehetővé.” A szakma képviselői közül legtöbben Taylor Andrew-ra hivatkoznak, aki ugyan leszögezi, hogy „A globalizáció napjainkban az egyik leggyakrabban használt és legkevésbé meghatározott kifejezés”, de mégis vállalkozik rá, hogy legtömörebb meghatározását adja: „A globalizáció nagyszámú sokoldalú, messze ható és fontos vonatkozás folyamata.” Majd még hozzáteszi: „A globalizáció azt a történelmi folyamatot jelenti, amely gyorsított ütemben változtatja a társadalmat.”⁽²⁷⁾

A lényeg az, hogy a világban lejátszódott egy folyamat, ami illuzórikussá tette a nemzetállam begubódzását. Mi ezzel kapcsolatban elsősorban az életünket legjobban megváltoztató vonatkozását érzékeljük. Valamikor napokig tartott az út Párizs és London között, ma néhány óra alatt el lehet jutni a világ legtávolabbi részébe is. És ezt az összekapcsolódást befejezte az internet: ma reggel a szobámban olvashatom az aznapi ázsiai és afrikai újságokat, sőt a fotelben ülve cseveghetek Svájcban élő lányommal, még hozzá úgy, hogy látjuk is egymást. Az ezzel foglalkozó szakirodalom azonban öt vonatkozását taglalja.

A folyamatnak van egy gazdasági része: az árucseréjé révén svájci sajtót, védelmet kapó igazi prágai sonkát, izlandi halat, görögországi dinnyét stb.-t ehetek. Brazíliai kávét, francia bort, skót whiskyt ihatok. A televízióm dél-koreai, a komputerem Microsoft szabadalom, az ingem olasz, a nadrágom kínai, a zoknim török. Az országok közti árucseréjé ugyanis rendkívül intenzív, az áruházak választéka hihetetlenül nagy lett. Nemcsak hihetetlenül megugrott a világ árucseréjé-forgalma, hanem az elsősorban a multinacionális társaságok ellenőrzése alá került. (Ma 60 ezer multinacionális társaság van 510 ezer fiókkal, ők jelentik az árutermelés egyharmadát, a világkereskedelem kétharmadát, a közvetlen külföldi beruházás 80 és a szabadalmak 70 százalékát.) Ezt egészíti ki a pénzügyi rendszer dominanciájá és hihetetlen méretű fejlődése. (1970-ben 500 millió dollár volt a világ tőzsdéinek napi forgalma, de már 2001-ben elérte a napi 2 milliárd dollárt.)

A folyamatnak van egy politikai része: elszaporodtak azok a nemzetközi szervezetek, amelyeknek arra van felhatalmazásuk és az a dolguk, hogy a világ országai számára kötelező érvényű szabályokat, sok mindent meghatározó előírásokat gyártsanak. És nem is képzelnék hány ilyen szervezet van. Főképp: az ENSZ és szakosított szervei mellett a legtöbbet emlegetik a Világbankot, a Nemzetközi Valutaalapot és legközvetlenebbül a Világkereskedelmi Szervezetet. De nem is gondolnánk, hány olyan szervezet van, amelyről nem is hallottunk, mint a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara vagy a Business Action for Sustainable Development (még nincs is magyar neve) stb., amely jogot formál ilyen szabályozásra.

És mellettük ott vannak a szabályozás és irányítás különböző fokára vállalkozó regionális szervezetek. Közülük az „uniformizálás” terén legmesszebb ment az Európai Unió. Nemcsak a szabályozást vitte szinte a nevetségességig: előírva például, milyen legyen az uborka görbülete. Ezen felül legtovább ment a nemzetállam lebontásában is. Ma már elvette a nemzetállam két legfontosabb jellemzőjét: közös határ és közös pénz van. És a mostani válság az egyik oldalon meghozta a nemzetállam berzenkedését a közös döntések és szabályozás ellen, másrészt mindjobban megérleli azt az eltökéltséget, hogy tovább kell haladni az integráció terén az európai egyesült államok felé. Már azért is, mert nem lehet közös pénz, ha a gazdasági és pénzügyi megmarad „nemzeti” keretek között.

Van egy kulturális vonatkozása. Ma már a világ minden részén – elsősorban a fiatalok – ugyanazt a zenét gyártják és hallgatják, ugyanazt és ugyanúgy éneklük, ugyanazt a táncot járják, ugyanazt és ugyanolyan olvasnak, ugyanúgy öltözködnek. (Ennek előzménye korábban az angol öltözködés, a baszk sapka stb. elterjedése, egy országhoz, leggyakrabban egy tájhoz fűződő népviseletnek a letűnése, később mondjuk a miniszoknya, a forrónadrág, a bikini vagy a topless viharos gyorsaságú elterjedése az egész világban, a Beatlesek hirtelen sikere világszerte stb.)

De van még egy társadalmi vonatkozása is: a transznacionális kapitalista réteg, a gazdaság és általában a világ irányítására vállalkozó emberek határokat nem ismerő csoportjának a kialakulása. A kommunikációs vonatkozását már említettük, de itt szólhatnánk a turizmus hihetetlen megugrásáról, általában a határok „légiesítéséről”, ami egészen új helyzetet teremt a világban általában, külön a nemzetállamok számára. (Ki hinné: 1950-ben még csak 65 ezer volt a napi határátlépés, de 50 év alatt már napi kétmillióra ugrott, és azóta is évről évre növekszik.)

A mi témánk szempontjából a legigazibb összekapcsolódást mindenestre a gazdaságok kölcsönös függése, még inkább a pénzpiacnak és a tőzsdének uralkodóvá válása hozta meg. Ma már ott tartunk, hogy egyetlen amerikai bank csődje elindíthatta azt a folyamatot, amellyel a gazdasági válság megjelent a világ valamennyi országában. A britek népszavazása a Brexitről, Nagy-Britanniának az Európai Unióból való kilépéséről olyan megrázkódtatást idézhetett elő, hogy még Tokióban is rögtön 8 százalékkal estek a részvények. Pedig a japánok igazán elmondhatják: mi közünk nekünk ahhoz, mit döntenek a britek. És tényleg oda jutottunk, hogy távoli országokban lejátszódó események befolyásolják a mi életünket.

Itt van erre néhány példa a közvetlen közelünkből. A Fidesz első hatalomra kerülésekor azt ígérte, hogy mandátuma alatt évi 7 százalékosra emelkedik Magyarország gazdaságának évi növekedése. A politikai ígéretésnek már megvan a jellemzése: a háborúban, a szerelemben és a politikában mindent szabad, fő az, hogy elérjük célunkat, a politika esetében megnyerjük a választást. És megvan a karikatúrája: a Kétfarkú Kutypárt azt ígéri, ha megnyeri a választást, halhatatlanságot és ingyen sört biztosít mindenkinek. De itt a Fidesz nem is hazudott, nem folyamodott szándékos megtévesztéshez: az MSZP és a Fidesz közös évében ugyanis 6,8 százalékos volt a gazdasági növekedés, hogyne lehetne ezt 7 százalékra gyorsítani. Igen ám, de egy távoli Kuala Lumpurban, amelyről a magyarországi választók zöme nem is hallott, bekövetkezett a tőzsdei krach, és az ázsiai válság az egész világon éreztette hatását. És a Fidesz mandátumának végén az ígértnek fele, 3,5 százalékos volt a magyarországi gazdaság évi növekedése.

Újabbán pedig annak vagyunk tanúi, hogy mennyire illuzórikus a „nép döntésének” legigazibb példája, a népszavazás. Az egyik példa a görögországi. Ott a Sziriza megnyert egy népszavazást, amely kimondta, hogy nem fogadják el a nemzetközi diktátumot, azt, amit a nemzetközi közösség – az Európai Unió, a Világbank és az Európai Központi Bank – rájuk kényszerít. Utána a diktátumot mégis elfogadták, amikor már napokra zárva voltak a bankok, mert nem tudták állni a betétesek rohamát. (A Szirizában legalább volt annyi becsület, hogy rendkívüli választásokat írt ki annak eldöntésére, hogy élvez-e még mindig a választók bizalmát.)

A másik példát a már említett Brexitről szóló népszavazás kínálja. A britek kis – mindössze 51,9 százalékos többséggel (így a választótestület kevesebb mint 40 százalékaival, miközben a nők 57 százaléka, sőt a 18-25 évesek 71 százaléka a bennmaradásra szavazott) kimondták, hogy kilépnek az Európai Unióból. Döntésüknek a hatását azonban annyira nem

mérték fel, hogy megdöbbenek, amikor az eredmény közzétételére rögtön 10 százalékkal gyengült a font és hatalmasat (néhány nap alatt Szerbia évi jövedelmének ötszörösével) zuhant a részvények árfolyama a tőzsdén, és a hitelminősítő intézetek közül az egyik AAA-ról AA1-re, a másik pedig AA-ra vitte le az ország hitelminősítését. (A kilépéssel a britek megtakarították az EU-ba befizetett 8,5 milliárd fontot – ebből is visszakaptak 1,63 milliárdot –, közben központi bankjuknak ennek harmincszorosát kellett bevetnie, hogy megakadályozza a nagyobb megrázkódtatást.) A megdöbbenés hatására két nap alatt 3 millió aláírás gyűlt össze a népszavazás megismétlésére, és halogatják a kilépési folyamat beindítását, mert csak most kezdik latolgatni a kilépés várható következményeit, és keresik annak módját, hogy csökkentsék ezeket a következményeket. (Az angolok gentlemanek: a kilépés fő szónokai közül Boris Johnson bejelentette, hogy nem akar miniszterelnök lenni, végül külügyminiszter lett, Nigel Farage, a Brexit mellett legkeményebben agitáló, az Egyesült Királyság Függetlenségének Pártja nevű szervezet vezetője pedig lemondott. Még azt is beismerték, hogy a kampányban hazudtak.)

De van egy hozzánk még közelebb álló példa, a magyarországi népszavazás az Európai Unió „migránskvótájának” az elutasítására. A népszavazás sikere érdekében – még nálunk is – óriási volt a „felhajtás”. A népszavazás mégis érvénytelen volt. (Az ellenzék már emlegethette, hogy a kormány álláspontját támogató 3,3 millióval szemben mintegy 7 millió hazai és közel 5 millió külföldi magyar nem állt a kormány álláspontja mögé, és még a vizitdíjjal kapcsolatban is többen támogatták a Fidesz álláspontját.) Talán éppen a „felhajtás” miatt. Mert mindenki veszélyt lát ebben a migránsáradatban, de ebből nem szabad politikát csinálni, hisz minden jóérezsű ember egyben szégyelli is, hogy nem érez nagyobb szolidaritást a szerencsétlenekkel, (Ferenc pápa szerint a hívőnek ezt a közömbösséget meggyónva Isten bocsánatát is kell kérnie.) Most próbálnak úgy tenni, mintha ezzel nem törődnének. Közben az eredmény gyakorlatilag azt jelenti, hogy a választópolgárok 60 százaléka – a Vajdaságban élő magyarországi (szándékosan mondunk minden esetben magyarországit a magyar helyett, mert magyar állampolgár én vagyok, Szerbia magyar állampolgára) állampolgárok majd háromnegyede nem adta beleegyezését a kvóta elvetésére. De nem is ez a mi témánk, hanem az, hogy a kvóták elvetéséről nem is dönthetnek a polgárok. Ha igazán megszorítják, a kormány úgyis elfogadja a kvótát. (A Brüsszellel szembeszálló visegrádi országok mindegyike 2014 és 2020 között közel egyévi jövedelmének megfelelő összeget kap az Európai Uniótól. Ezt biztosan nem kockáztatják pusztán azért, hogy ne kelljen

befogadniuk ezer-egynéhány migránst. A népszavazással való felelőtlen játéért pedig – a Sziriza módjára – vállalni kellene a felelősséget.)

A példákat nyilvánvalóan sorolhatnánk tovább. A lényeg mindenképpen az, hogy a globalizálódás a kölcsönös összefüggés olyan fokát teremtette meg, hogy egyrészt a nemzetállam nem tudja felmérni döntéseinek hatását, másrészt a világban történtek annyira befolyásolják, hogy azok nagyobb hatással lehetnek a polgárok mindennapjára, általában életére, mint a nemzeti kormányok döntései. Vagy úgy, hogy a nemzeti kormány olyan döntésekre kényszerül, amelyeket nem szeretne meghozni, vagy ezek a döntések a várttól eltérő eredményt hoznak. A leglényegesebb pedig, hogy a világ bármelyik távoli zugában történő események megváltoztathatják a polgárok mindennapi életét, és megadják azokat a feltételeket, amelyek között a „nemzeti” döntések megszülethetnek és hatékonyak lehetnek.

A nacionalizmus ébredése

A nemzetállammal vele járó káros jelenség a nacionalizmus, amelynek legszélsőségebb formája a fasiszmus. A szakma képviselői közül Carlton Hayes 1931-ben megjelent *The Historical Evolution of Modern Nationalism* c. művében a XVIII. századtól kezdődően a nacionalizmus öt fajtáját különböztette meg: humánus, jakobinista, hagyományos, liberális és fasiszta nacionalizmust. A már említett Anthony Smith különválasztja a nacionalizmust meg a fasiszmust, és a nacionalizmus legfőbb jellemvonásának azt tartja, hogy a nemzetet autonóm, egységes és egyedülálló közösségnek tekinti. A képzelt közösséggel kapcsolatban már szintén említett Benedict Andersen a kulturális ideológia egy sajátos formájának tekinti a nacionalizmust. A rasszizmust a kérdéssel foglalkozók egy része a nacionalizmus szélsőséges formájának tartják, másik része a két dolgot különválasztja. ⁽²⁹⁾

Volt egy korszak Európában, amikor úgy tűnt, hogy a múltban Európa népeire annyi csapást zúdító fent említett jelenség eltűnik, Európa megszabadul tőle. Ez a korszak volt az európai integráció fejlődésének zavartalan korszaka. Az Európai Unió mind több országra terjedt ki. Azon belül pedig erősödtek a nemzetállam meghaladásának jelei. A határok eljelentéktelenedésétől – az általános vízummentességtől a közös határok kialakulásáig – a nemzetállam több funkciójának a közösség hatáskörébe helyezésén át a közös határig, közös pénzig. A 2008-ban kezdődött gazdasági válság azonban megakasztotta ezt a folyamatot.

A gazdasági lendület megtorpanása a gazdaság visszaesésével és a munkanélküliség növekedésével olyan jelenségekkel is járt, amelyek a nacionalizmus feléledésének és

erősödésének irányában hatottak. Elsősorban is felszínre hozták az integráció eddigi alakulásának gyenge pontját: nyilvánvalóvá vált, hogy az integráció már elért foka nem fér meg a nemzetállamok megmaradásának fokával. Konkrétan: nem lehet közös pénz, ha a pénzpolitika jelentős hányada megmarad a nemzetállam hatáskörében. Ezért már a gazdasági válság nélkül is elértek volna arra pontra, amikor el kellett volna dönteni, hogy visszakanyarodnak-e a nemzetállam erősítéséhez vagy pedig gyorsított iramban haladnak az európai egyesült államok létrehozása felé. A gazdasági válság a visszakanyarodás irányába hatott, de – kisebb erővel, azonban állandóan – jelen van az az elképzelés is, hogy az Európai Uniót két részre kell szakítani: arra a részre, amely képes lesz az integráció magasabb fokára, meg arra a részre, amelyet sorsára kell hagyni, hadd „élvezze a nemzetállam áldásait”. Ennek az utóbbi irányzatnak a hajtóereje, hogy a nemzetállam erősítésének gondolatát elsősorban annak a visegrádi csoportnak nevezett tömörülés tagjai karolták fel, amelynek országai az Európai Unió elleni ágálásukat összeegyeztethetőnek tartják azzal, hogy jelentős pénzeket kapnak az uniótól. (Mint mondtuk: a visegrádi országok mindegyike a 2014–2020 közötti időszakban közel egyévi nemzeti jövedelmének megfelelő összeget kap az uniótól.)

A gazdasági válság több okból hatott a nacionalizmus újjászületése irányában. Elsősorban is jött az életszínvonal emelkedésének elakadása (már jelentkezett néhány nemzedék, amely nem élvezhette a gazdasági fejlődésnek azt az áldását, hogy minden új nemzedék jobban él, mint az előző), a munkahely elvesztésétől és az ezzel járó bizonytalanságtól (elszegényedéstől, akár még nemcsak az állásnak, hanem a lakásnak az elvesztésétől) való félelemmel és azzal párosult, hogy a jóléti állam mind nehezebben tudta ellátni az életszínvonal és a társadalmi-egészségügyi-kulturális szint fenntartásával járó feladatait, mert mind kevesebb pénzzel rendelkezett ehhez. Mindez megmérgezte a társadalmi légkört. Nemcsak az állammal és – Mills megfogalmazásában – az „uralkodó elittel” szembeni elégedetlenséget korbácsolta fel az egymást érő és gyorsan randalírozássá fajuló tüntetésekig, hanem megszülte a messiásvárásnak nevezhető jelenséget is. A tömegek kezdtek azoknak a szélsőséges (lehetnek azok baloldaliak is, de a később elemzendő okok miatt gyakrabban jobboldali, nacionalista) erőknél hinni, amelyek azt hangoztatták, hogy a mostani uralkodó, de tehetetlennek bizonyuló elittel szemben ők mindent megoldanának, csak segítsék őket hatalomra. Ennek következménye lett, hogy elég volt alakítani egy ilyen lármás pártot, és máris jöttek a váratlanul nagy választási sikerek.

Már ez önmagában elegendő lett volna ahhoz, hogy mind több párt válassza az általunk „nemzeti hantának” nevezett politikát. Ennek az irányzatnak az erősödéséhez azonban

hozzájárult még néhány sajátos körülmény. Onnan, hogy kiderült, hogy a demokrácia csak addig hatékony, amíg nem a többségnek kell fájdalmas áldozatokat hoznia. (Ezt a gondolatot sem találtam meg az interneten, de bizonyos, hogy hamarosan ez a felismerés is közkeletű lesz.) Ennek következtében jelentkezhettek azok az erők, amelyek részben az örökös hatalom bővületében, részben a kényszerű, de népszerűtlen intézkedések hatékonysága érdekében keresik azokat a megoldásokat, amelyek lehetővé teszik nemcsak azt, hogy hatalmuk tartósabb legyen, hanem a hatékonyság érdekében még a demokrácia visszaszorítását is megengedik. (Innen azok a lépések, amelyek az alkotmány gyakori módosításától az alkotmánybíróság hatáskörének megnyirbálásán és a bíróságok politikai befolyásolásán át a sajtószabadság felszámolásáig az éppen uralmon lévő párt és annak vezetője hatalmának a meghosszabbítását célozzák.) Ennek legeredményesebb módja pedig a nacionalizmus meglövölése.

Azon át, hogy a figyelem elterelésének leghatékonyabb módja is az, hogy részben más problémákat – mondjuk a migránsválságot – állítják előtérbe, részben másokat – mondjuk a „brüsszeli bürokráciát” – a hibáztatják, de főleg a mások elleni izgatnak. (Egy ideig elegendőnek hitték a Brüsszel elleni ágálást, majd jött a migránsok elleni hangulat szítása, de csak idő kérdése, hogy mikor lesznek hibásak más népek vagy más országok, amitől már csak néhány lépés kell ahhoz, hogy visszatérjen a belső feszültségeknek a kora, vagy akár az a kor is, amelyben egy negyed század alatt két világháború zúdult a kontinensre.)

Addig, hogy a demokrácia nem a többség hatalma, hanem csak a kisebbség hatalmának a legitimizálása. (Egyelőre ez a gondolat sem található meg az interneten.) Közismert tény, hogy a szavazatoknak egyharmada is elég akár még a kétharmados többség megszerzéséhez is. (Zárójelben két megjegyzés ehhez. Az egyik: néhány országban az első helyen végző párt még külön sok mandátumot kap, mert nem az a fontos, hogy ki van kormányon, hanem az, hogy a kormány hatékonyan dolgozzon. A másik: ennek hatását legutóbb Putyin orosz elnök tapasztalta: a pártlistás szavazáson alig szerzett többséget, de az egyéni körzetekben lezajlott szavazáson a 225 képviselő közül az övé lett 204.) Ennek az egyharmadnak a biztosításához pedig a leghatékonyabb eszköz, hogy a párt a nemzettel azonosítja magát, a nemzet egyetlen hiteles képviselőjének kiáltja ki magát.

A fenti tények regisztrálását még ki kellene egészítenünk annak a társadalmi jelenségnek a vizsgálatával, hogy miért éppen a nacionalizmus a leghatékonyabb módja nemcsak annak, hogy az emberek figyelmét eltereljék a tényleges problémákról, hanem annak is, hogy a

tömegek vakon kövessék azokat, akik a szakadék felé viszik őket. A törzsek tagjai is gyilkolják egymást a hatalomért vagy a megélhetési forrásokért, ma már a politikusok „jóvoltából” akár az olajért, gyémántért is. A vallások hívei is néha egymás torkának ugrathatók. De csak a nemzet képes azt elérni, hogy a népek nemcsak követnek nyilvánvaló örültségeket is, hanem még lelkesedni is képesek azért, mert a politikusok más népeknek ugratták őket, és ennek szellemében képesek lelkesedni azért, hogy gyilkolhatnak más népeket, és odadobhatják életüket, mint ahogyan már megtörtént, hogy lelkesen köszöntötték a háborúk kitörését, ünnepelték a katonák frontra vonulását.

A II. világháború előtt és után könyvtárnyi elemzés jelent meg arról, hogyan volt lehetséges az, hogy egy olyan racionális nép, mint a német, Hegel és Beethoven népe képes volt követni egy olyan örültet, mint Hitler, aki el tudta velük hitetni, hogy meghódíthatják a világot, nemcsak Európa jelentős részét, hanem Nagy-Britanniát és a Szovjetuniót, még az Egyesült Államokat is. (Hitler parancsba adta, hogy épségben akarja megszerezni a brit hadiflottát, mert csak annak birtokában tudja legyőzni az USA-t.) Nem vagyunk biztosak abban, hogy ez a könyvtárnyi anyag kielégítő választ adott az embert kínzó kérdésekre. (Mi legteljesebbnek Fromm magyarázatát tartjuk. Ő az okok között felhossa az ember gazdasági helyzetének a megváltozását: „A középkori rendszerben a tőke az ember szolgája volt, a modern rendszerben viszont ura lett... A gazdasági tevékenység önmagáért és a nyereség vágya magáért a nyereségért a középkori gondolkodónak olyannyira irracionális volt, mint amennyire a modern gondolkodó számára irracionális ezeknek a hiánya.” Továbbá: „Számukra nagy érzelmi vonzóerővel bírt a náci ideológia – a vezér iránti vak engedelmesség szelleme, és a gyűlölet a faji és politikai kisebbség iránt, a vágyakozás a hódításra és uralkodásra, a német nép és az 'északi faj' magasztalása.” És ebben a keretben Hitler tétele: olyan békét teremtünk, „amelyet nem támaszt alá a félénk, pacifista profi hantázók palmaága, hanem békét, amelyet egy uralkodó nemzet győztes kardja alapoz meg, hogy annak köszönhetően a világ a magasabb rendű kultúra szolgálatába kerüljön.” De közrejátszottak olyan tényezők is, mint az, hogy „a németek többsége igazságtalannak érezte a békeszerződést”, vagy az, hogy a náciizmus „radikális opportunizmus” volt, átvett mindent, amiről úgy vélte, hogy hasznára lesz. És a legfontosabb, ami a kötet címét is megadta: az ember menekülése a szabadságtól. Mert: „Az egyik oldalon ott van az állandó erősödés és integráció folyamata, az úrrá levés a természetben, az ész erejének növekedése és a más emberi lényekkel való szolidaritás fejlődése. De a mind nagyobb individualizálódás a mind nagyobb kiszakadást, bizonytalanságot jelent, ily módon szüli az ember mind nagyobb kételyét a

világban betöltött szerepe, életének értelme szempontjából, ezzel együtt pedig annak mind erősebb átérzése, hogy ő mint egyed tehetetlen és jelentéktelen.” És ezért szívesen választja az engedelmességet annak, aki megmondja: mit tegyen, mit gondoljon, hogyan viszonyuljon a dolgokhoz. ⁽³⁰⁾

És ha ennyi gondolkodó ennyi elemzésben nem tudta teljesen megfejteni ezt a rejtélyt, mi nem is gondolhatjuk, hogy meg tudjuk magyarázni: honnan van az, hogy – Európa déli és keleti részén erőteljesebben, de egész Európában érezhetően – folyik ennek a nacionalista, sőt fasiszta múltnak az élesztgetése. Csak arra vállalkoztunk, hogy – lehetőségeink szerint szerényen – utaljunk egy aggasztó jelenségre: folyik a nemzetben és a nemzetállamban rejlő borzalmak visszakísértése, nemcsak a letűnt rendszerek rehabilitálása, hanem mindannak az élesztgetése, ami annyi szenvedést zúdított az emberiségre, elsősorban Európa népeire. Abban a meggyőződésben, hogy a következő időszakban a kísértetek elleni harc lesz a társadalmi erők, ebben a keretben a társadalomtudományok legfontosabb feladata is. A kisebbségek esetében ennek a feladatnak még nagyobb a kényszere, mert a nemzetben és a nemzetállamban rejlő borzalmak jelentős része éppen a kisebbségre sújt le.

Jegyzetek és források

1. A „nemzet” koncepciója, az Európa Tanács 1715-ös ajánlása 2006-ból.
2. Nation, nationalisme et identité nationale c. anyag az interneten.
3. Nehru: India fölfedezése. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1981, 729. o.
4. Szász Imre: Állóháború, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973, 193 és 212 o.
5. Szent István Intelmei 6. fejezet, Magyar Törvénytár, Franklin-Társulat, Budapest, 1899, I. kötet, 13. o.
6. Anthony Smith: Nationalism in the Twentieth Century. University Press, New York, 1979, 87. o.
7. Définition de la Nation, Vie Publique c. folyóirat, 2012, szeptember 14-i szám és Antonio Negri: A propos du concept d'État-nation, EuroNomade c. folyóirat, 2015. szeptember 10-i szám.
8. 1882. március 11-én a párizsi Sorbonne tanácskozást szervezett Mi a nemzet címmel, azon hangzott el Ernest Renan (1823–1892) világhírűvé vált értekezése. A tanácskozás ismertetését, Renan teljes szövegével megjelentették az interneten, mi onnan idéztünk: 49., 50. és 51. o.
9. Francia forrásból idézve R. Rucker: Nationalisme et Culture c. mű, 200. o. De lásd ezzel kapcsolatban Antonio Negri már idézett tanulmányát is.
10. Lásd: Benedict Anderson: Imagined Communities, reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Verso Kiadó, New York, 1991.
11. I. m., 42. o.
12. Henri Lefebvre: La langage et la société. Gallimard kiadás, Párizs, 1966, 29. és 100. o.
13. A magyar nemzet, a Magyarok VIII. Világkongresszusán, 2012. augusztus 20-án Budapesten elfogadott anyag I. fejezetének 1.1. és 1.2. pontja.
14. I. m., 45. o.
15. Az említett folyóirat 75. oldala.

16. A Geopen Kiadónál megjelent magyar fordításnak a 65. és 86. oldala.
17. Idézve a Država i politika c. szöveggyűjtemény alapján. Sedma Sila kiadás, Belgrád 1968. 29. o.
18. Tomazo Kampanela: Grad Sunca. Kultura , Belgrád, 1964, 20. o.
19. Tomas Mor: Utopija. Kultura, Belgrád, 1964, 118. és 107. o.
20. Ugyanaz a szöveggyűjtemény, 321. o.
21. Ugyanott 327. o.
22. S. Rajt Mils: Elita vlasti. Kultura, Belgrád, 1964, XII. o.
23. Magyar Szó, 2002. február 7.
24. Az anyagot teljes egészében közölte a Danas c. belgrádi lap 2016. október 1-2-i számában.
25. Jászi Oszkár: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986, 161. o.
26. T.O. Teos: A Nap Szamurájai. LAP-ICS Kiadó, 1996.
27. Taylor Andrew: Globalization, Trade and Development, NBER Working Paper, 2002
28. Lásd ezzel kapcsolatban az általunk megtalált legteljesebb áttekintést: Palánkai Tibor: Nemzet és globalizáció, a Magyar Tudomány, a Magyar Tudományos Akadémia folyóirata 2009. áprilisi szám. Mi azonban ezt a részt – más forrásokból is – kiegészítettük.
29. A nacionalizmus a rasszizmus kérdésével foglalkozó szakirodalom legteljesebb ismertetése az interneten megtalálható a québeci és montreáli egyetem közös kutatócsoportjának Aux limites de la nation: les théories du nationalisme et debat conceptuel sur l'articulation du racisme et du nationalisme című anyagában.
30. Erih From: Bekstvo od slobode. Nolit Könyvkiadó, 1964. Az idézetek a 49., 192., 194., 202. és 207. oldalon.

Id. Dr. Bagi Ferenc

**A budapesti médiumokból átvett,
„behozatali” meg a „hazai” nyelvi –
nyelvhelyességi hibákról**

Id. Dr. Bagi Ferenc³

A budapesti médiumokból átvett, „behozatali” meg a „hazai” nyelvi – nyelvhelyességi hibákról⁴

Bevezetés

E dolgozat a magyarországi tévécsatornák magyar nyelvű informatív műsorainak mindennapi nyelvhasználatában észlelhető nyelvi-nyelvhelyességi hibákkal foglalkozik annak leellenőrzésével, hogy az ezen médiumokban leginkább elterjedt nyelvi-nyelvhelyességi hibák fellelhetők-e a Vajdasági Rádió és Televízió kettes csatornájának magyar nyelvű informatív adásaiban, valamint az Újvidéken megjelenő *Magyar Szó* tájékoztató jellegű írásaiban. A dolgozat szerzője a kontinensünkön bekövetkezett jelentős társadalmi és politikai változásoknak köszönhetően lehetővé vált magyar nyelven történő, határokon átívelő információcsere folyamatában tartja fontosnak a nyelvi-nyelvhelyességi hibákra való folyamatos odafigyelést, és pedig annak érdekében, hogy az információ feladójának közlése tartalmilag pontos, a vételező számára pedig annak azonosan értelmezhető vételezése legyen biztosított.

Kulcsszavak: egyetemes köznyelv, regionális köznyelv, „behozatali”, valamint „hazai” nyelvi-nyelvhelyességi hibák.

---

³ nyug. egyetemi tanár

⁴ ⁴A dolgozat szerzője anyagát az említett tévécsatornák adásainak nézése nyomán a leggyakoribb nyelvi-nyelvhelyességi hibák lejegyzése útján, illetve a lapot olvasva a hibákat a lapoldalakon megjelölve gyűjtötte össze, majd típusaik szerint csoportosította és dolgozta fel, a hibacsoportok szerteágazó típusai miatt viszont ilyen részenként ismerteti. A tévésztések keletkezési helyének jelzésére szolgálnak a „behozatali” (azaz, a magyarországi tévécsatornák adásaiban észlelt hibák) és a „hazai” (tehát a megnevezett tévécsatorna és lap) adásaiban, illetve cikkeiben megjelent tévésztésekről van szó. A dolgozat a „behozatali” hibákra összpontosít, ezeket csoportosítja, ezekre hívja fel a figyelmet, majd pedig kontrol jelleggel arra mutat rá, hogy az említett tévécsatorna adásaiban és lap írásiban átvételekként, terjedő hatásuk bizonyosságként, fellelhetők-e. Pontosítás szándékával e helyütt említendő továbbá, hogy a Vajdasági Rádió és Televízió kettes csatornájának magyar nyelvű adásait csak ezen adó digitalizációja óta vételezhetem lakhelyemen, a mai Újvidék peremtelepülésén, Sremska Kamenicán (a valamikori Kamancon), tehát viszonylag rövidebb ideje. Részben ez is oka lehet annak, hogy a tájékoztató műsorainak nézése-hallgatása nyomán összeállt nyelvi-nyelvhelyességi hibagyűjtemény a budapesti adókénál jóval kevesebb anyagot tartalmaz, bár e megállapítás okainak keresése esetén a fokozottabb és felelősségteljesebb odafigyelés, az igényesség határozottabb érvényesítése sem lenne kihagyható a lehetséges szempontok, okok közül. Megjegyzendő továbbá, hogy az általánosan érvényes elvárás szerint szükséges lenne a dolgozatban kifogásolt nyelvi-nyelvhelyességi tévésztések előfordulási adatainak pontos feltüntetése (tévadó, év, hónap, nap, időpont, műsorszám), ennek ellenére csak a felsorolás első három pontjában említett adatok kerültek a lábjegyzetbe, mivel nem személyek nyelvhasználatának, hanem jelenségnek a kifogásolásáról van ezúttal szó. Ebből adódóan következik az is, hogy a dolgozat figyelemfelhívó jellegéből adódóan sem lehet személyek bírálatára, még kevésbé felelőségre vonásokra alkalmas anyag, de serkentheti az illetékeseket konkrét kutatások kezdeményezésére, majd pedig a kedvezőtlennek minősülő jelenségek kiküszöbölését szolgáló intézkedések foganatosítására. A hibaforrás pontos adatolásának elmaradása a dolgozat állításainak ellenőrzése esetén alapjában véve nem jelenthet gondot, hiszen azok a jelzett tévécsatornák napi adásait követve is leellenőrizhetők. Megjegyzendő továbbá, hogy a lábjegyzetben tévéadók, csatornák nevének gyakoriságából inkább az a következtetés vonható le, hogy a dolgozat szerzője a számára rendelkezésre álló (a közvetítő állomás által biztosított választékból) ezekre az adókra, csatornákra gyakrabban kattintott rá, mint az, hogy ezek munkatársai hibáznak többen.

1) Az előállott helyzetről és a dolgozat céljáról

A „behozatali” és a „hazai” nyelvi- nyelvhelyességi hibákról, úgy vélem, nem csak lehet, de kell is beszélni akkor, amikor egy adott nyelvet – esetünkben a magyart – egymástól olyan eltérő feltételek között használnak anyanyelvként olyan emberi közösségek, mint amilyenek a „határon inneni”, és a „határon túli”, azaz, a vajdasági és a magyarországi magyarság közösségei. Ma is fontos ennek a kérdésnek a szem előtt tartása, amikor pedig a kontinensünkön beállt kedvező társadalmi és politikai változásoknak köszönhetően nemcsak a határok váltak átjárhatóbbakká, de az intézmények és személyek közötti kapcsolattartás és az információcsere is, a legkülönbözőbb tévécsatornák műsorainak vételezhetősége pedig egyszerűen a mindennapok része lett.

Az idősebb nemzedékek tagjai azonban jól tudják, de a fiatalabbak is tudhatják, hogy nem volt ez mindig így. A magyar nyelv használatának és fejlődésének lehetőségei a demokratikus külsővel ellentétben, hermetikusan, vagy majdnem hermetikusan lezárt, de mindig szűrős szemekkel ellenőrzött országhatárok miatt, valamint az időnként egymástól jelentős mértékben különböző társadalmi-politikai viszonyok és feltételek következtében, igencsak eltérőek voltak. Ezek a feltételek pedig – akkortájt! – a magyar nyelv szerteágazásának, „szétfejlődésének”, a nyelvváltozatok, vagy bizonyos értelemben véve a *magyar nyelvek* kialakulásának lehetőségét, lehetőségeit is magukban hordozták. Történelmi és világviszonylatból nézve ez az időszak azonban mégsem volt valami rendkívüli, valami specifikusan *csak* a magyar nyelvben bekövetkező változások (torzulások?) időszaka, mert tudjuk, alakultak már ki nyelvváltozatok és nyelvek is, bizonyos elemeikben a vázolt feltételekre emlékeztető körülmények között más időszakokban is. Hogy a magyar nyelv esetében erre mégsem került sor, az nem csak az elválasztó idő, időszak viszonylagos rövidegével magyarázható, de azzal is, hogy létezett, volt egységesen érvényes, egyetemes köznyelvi norma, amelyet határon innen, és határon túl egyaránt illett betartani, és amelybe szervesen illeszkedtek a regionális köznyelvek, így mindkettő követelményeinek egyidejű tisztes betartása az igényes nyelvhasználókkal szembeni elvárás, a médiával és közszereplőkkel szemben pedig már nem pusztán csak elvárás, hanem követelmény volt. Ezt, azaz a nyelv törvényeinek tiszteletben tartását, betartását és betartatását, mint elvárást, vagy éppenséggel követelményt, illetve ennek szükségességét, természetesen lehet vitatni, sőt: eltörlését, semmissé nyilvánítását is el lehet dönteni, azonban ez utóbbi esetben, a Magyarország határain belüli, de még inkább az azokon túli nyelvhasználatban bekövetkező, vagy éppenséggel beálló következményekkel is számolni kell, és pedig az egyetemes magyar köznyelv zökkenőmentes kommunikációra való alkalmasságának, a nyelvi közlés egyértelmű adásának-és

vételezhetőségének, megértésének szempontjából. És amikor nyelvi-nyelvhelyességi és nyelvstiliztikai hibákról esik szó, akkor a nyelv kommunikációra való alkalmasságáról is szó van, ennek a kérdésnek kiemelése, felvetése, vagy pusztán említése nélkül is.

A fentebb emlegetett idézőjeles, azaz, *alkalmi jelentésben* használt két szó, a „behozatali” és a „hazai” szavak, mint a nyelvi hibák származáshelyére utaló kifejezések kapcsán megállapítható tehát, hogy ezek a szavak éppen e módon érzékeltetik, fejezik ki jól az egyetemes magyar nyelv fentebb vázolt okokból is bekövetkezett jelenlegi sajátos állapotát, sajátos helyzetét, ugyanis utalnak a meglévő országhatárokkal elválasztott magyar nyelvi közösségek mindennapi nyelvhasználatának (esetenként: regionális köznyelveinek) egymás közötti különbségeire, a magyarországi magyar köznyelvhez viszonyítva pedig igen élesen domborítják ki az azon belül megjelent változásokat, érzékeltetik ezek bizonyos esetekben indokoltnak minősíthető megtarthatóságát, illetve tarthatatlanságát, és indokolhatják ez utóbbiak mielőbbi elhárításának fontosságát, készíthetik a nyelvészeket és az illetékeseket aktuális teendőik végzésére. Mert az intenzívebbé váló információcsere erőteljesebb nyelvi hatásokkal jár, tehát kedvezőbbé váltak a nyelvi hibák „behozatalának”, de „kivitelének” feltételei is. E ponton azonban már megállapítható, hogy a vajdasági beszélt és írott magyar köznyelvnek ebből a szempontból nézve csakis negatív lehet a *behozatali-kiviteli* „szaldója”. Merthogy a mi, „hazai” leggyakoribb nyelvi hibáinkra, a szlavizmusokra, nem „vevő” senki. A határainkon túli magyar közösségek egyike sem veszi át e legjellemzőbb nyelvi vétségeinket, ezzel szemben, külföldön, leginkább ezek miatt bírálják bennünket, még hozzá – valljuk be! – jogosan. Viszont mi, a magyarországi médiumokban, elsősorban az elektromos média (főképpen a tévéadók) műsorainak köznyelvi beszéd-, illetve a távirati irodák közvetítette, vagy az anyaországi újságok írott anyagaiban elszaporodott nyelvi vétségek, hibák átvételére, – igencsak hajlamosak vagyunk! Éspedig vagy úgy, hogy a teljes film- vagy írott anyagot vesszük át minden lektori beavatkozás nélkül, vagy egyszerű elfogadással, megutánzással. És, sajnos, ez így még természetes is, hiszen – elvileg! – a többség anyanyelvhasználata (kellene hogy legyen!) a követendő példa. Az azonban *már egyáltalán nem mondható természetesnek, hogy a magyar nyelv jellegzetességeit meghatározó törvényekkel szembeni súlyos vétségek nem a végeken, nem a magyar országhatáron kívüli területeken, hanem éppen a magyarországi köztelevízió és más tévé- és hírcsatornák nyelvében szaporodtak el!*

Hogy típusaikat tekintve melyek ezek a magyarországi, azaz „behozatalinak”, illetve az itthon keletkezettek, így „hazaiaknak” minősített nyelvi, nyelvhelyességi vétségek? A „behozatali” hibák esetében erre a kérdésre a válasz egykönnyen – a magyarországi tévécsatornák egy-két heti intenzívebb nézése után! – megadható. Sőt: ennyi idejű tévénézés árán a vétségek gyakorisági listája

is elkészíthető! Legtöbbjük a szavak, igekötők, és nem ritkán a ragok jelentésének, illetve funkciójuknak meg nem felelő, azaz, a megszokottól eltérő használatában, az igekötők elhagyásában (szófajtani, szójelentéstani és szóstiliztikai, illetve ragozástani kérdéskörök!) nyilvánul meg. Az említetteken kívül a segédigék, valamint bizonyos mondat szerkezetek is nem kevés magyarországi riporternek jelentenek megoldhatatlan problémát. A „hazai” nyelvi vétségek pedig az egyszerű mulasztást, a lektorálatlan átvételt leszámítva, úgymond, két „váfajra oszthatók” – már amennyiben megmaradunk továbbra is a némi évődő játékosságot is tartalmazó idézőjeles kifejezések használatánál! Tehát: az első „váfajba” a szlavizmusok sorolhatók, a másodikba pedig a „hazai használatra”, idehaza és „hazai anyagból”, de magyarországi minták alapján „kiprodukált” nyelvi hibák tartoznak, amelyek új jelenségek lévén a *Magyar Szóban* és az itteni magyar nyelvű tévéadásokban, e mivoltukkal, „frissességükkel” ékesen és cáfolhatatlanul bizonyítják, hogy a hazai médiumok munkatársai nemcsak ismerik a magyarországi „divatos nyelvi trendeket”, de – ha a kedvük éppen úgy tartja! – „hazai talajon” és „hazai anyagból” is képesek megalkotni az ottaniakkal azonos „rangú és értékű” nyelvi hibákat.

Még jó, hogy a szóban forgó itteni médiumok munkatársainak viszonylag ritkán szottyán kedvük efféle „termékek” produkálására, efféle „kreációk” (kreatúrák) „alkotására”, így ezek „sorozatgyártásáról” még nincs szó, noha, a többségnél „eredményesebb” munkatársak azért ezen a téren is vannak a lapnál és más médiumoknál is. Mégis, a tévénező, a rádióhallgató, illetve az újságolvasó – legalábbis egyelőre! – úgy vélheti, hogy az anyaországi erős hatás ellenére, nálunk még nincs nagy baj. Így, ebben az írásban ezúttal nem is annyira ezekről a „hazai”, hanem elsősorban a „behozatali” hibákról lesz szó, és pedig figyelem- felkeltési, figyelem-felhívási céllal, valamint annak jelzéséként, hogy az egyes gyakrabban megjelenő, vagy már eléggé elterjedt „behozatali” hibaféleségek meghonosodóban vannak-e már a *Magyar Szóban*, illetve a Vajdasági Rádió és Televízió 2 magyar nyelvű adásaiban.

De mi is a hiba, mi is tekinthető nyelvi hibának? A *hiba* szónak, nem kevesebb mint hétféle jelentése van, sőt: az első jelentéstartalom *A magyar nyelv értelmező szótára* (1960., III. kötet.) szerint még két, a másodikként következő pedig még eggyel többel: három jelentésárnyalattal bír! És éppen ennek a másodiknak az utolsó, a harmadik jelentésárnyalata határozza meg, írja le a nyelvi tévesztés, a *nyelvi hiba* kifejezés fogalmát, jelentését. E meghatározás szerint a nyelvi hiba: „*A nyelv törvényei, a stílus általános követelményei v. a helyesírás szabályai ellen elkövetett vétség.*” A nyelvi- nyelvhelyességi hibák természetesen számos szempontból vizsgálhatók. *A nyelv törvényei*, valamint *a stílus szabályai* elleni vétség pedig — többek között! — az anyaországi

tévécsatornák nyelvhasználatát illetően a *van* segédige használatában is igen érezhetően mutatkozik meg.

2) A segédige használatában észlelhető tévesztések

Nézem a televíziót, a budapesti M1 csatornát. A híradásnak vége, a közlekedési hírekről lesz szó, ami éppenséggel nem érdekel, hisz Budapesttől messze vagyok, meg autóvezetői engedélyem sincs (még kísérletet sem tettem a megszerzésére!), azonban elkéstem a készülék kikapcsolásával, s meglepetten hallom: „*Be van állva* a forgalom.”⁵

Magyarországi élvonalbeli politikusok közül sokan, de mások is, ha a külhoni magyarokról van szó, szívesen hangoztatják együvé tartozásunkat, mert azonos kultúrához tartozunk, és azonos nyelvet beszélünk. Én ezt az állítást elfogadom, de ettől még a „*Be van állva* a forgalom.” iménti bejelentést nem értem. Hogy megértem, a készüléken megjelenő képet hívom segítségül, azt figyelem, abból igyekszem kibogozni, mit is közöltek, többek között, velem is. Úgy hámozom ki, hogy e mondat kreálója, a képernyő bal oldalán, mélyen benn a képben, valahol a Lánchíd budai oldalán állhat, ugyanis az autók abból az irányból jönnek, a szokásosnál sokkal lassúbb tempóban, mondhatnánk, araszolva, viszont közelebb érve már gyorsabban haladnak tovább. A látottak alapján arra a következtetésre jutok, hogy a szóban forgó mondat azt jelentheti, hogy a forgalom *beállt*, azaz: *elérte az adott nap napszakára jellemző lelassult, araszoló szintjét*. Tanultam tehát valamit – nyugtázom. Majd csak megértem a *pesti, avagy, a magyarországi tévés-magyart is*, ami nem is rossz, hiszen értem a tájnyelvi „*húzi, vonyi, taszíti, ha nem biri otthagyi*”-t, meg a *júgó-magyart*, a „*Megyek a szamouszlugába, veszek limuntuszt és csinállok szokkot*.”⁶, és ha igyekszem, márpedig igyekszem! – előbb-utóbb érteni fogom ezt a *magyarországi tévés-magyart is*. Hogy jártasságot szerezzek *ennek a magyarnak* zökkenőmentes megértésében elhatározom, hogy mostantól rendszeresen meghallgatom a közlekedési híreket is, habár szinte biztos vagyok abban, hogy a tévé-kép elemzése nyomán megértettem „A forgalom *be van állva*” mondat jelentését. De! De csakhamar azt tapasztalom, hogy tévedtem, ugyanis az M1 egy újabb közlekedési hírében ezt hallom: „...azokon a csomópontokon, amelyeken az autósok hétköznapiakon is tapasztalták, hogy *be vannak állva*, ma is ez a helyzet.”⁷, majd pedig: „Az autóbuszok *le vannak állva*.”⁸, egy másik

---

⁵ M1, 2015. IV.

⁶ Magyarul: „Megyek az önkiszolgálóba veszek limuntuszt (terméknév: citrompor) és készítek szörpöt.” Azt hiszem, hogy nem csak érdekes, de figyelmet is érdemel az a tény, hogy a beszélő a szerb nyelvi *szok* (szörp) szó záró mássalhangzóját, a *k*-t mondatában hosszan (amit a magyar helyesírásnak megfelelően ketőzéssel jelöltem) ejtette, viszont a kötőhangzóval hozzáadott magyar nyelvi tárgy ragot, a *-t* már röviden, mert magyarul beszélt, és ejtésével jelezte, hogy a szerb szó jelentése nem azonos a magyar *szokott* ige jelentésével, bár e szó hangsora arra igencsak emlékeztet.

⁷ M1, 2015.XI.

adón pedig: „...teljesen *be van állva a forgalom...*”, és ismét az M1-en: „...a közlekedés *be van állva...*”⁹ A tévé képei ez alkalmakkor pedig mind ahányszor azt mutatták, hogy állnak, hogy tényleg állnak a személyautók, a taxik, egyiken pedig még két autóbusz is. Kénytelen voltam megállapítani: a „*Be van állva a forgalom.*” nem azt jelenti amit már-már biztosnak véltem, hogy *beállt* a forgalom azaz, hogy: *elérte az adott nap adott napszakára jellemző szintet*, hanem azt, hogy *leállt*, ami a közlekedő járművek sokasága okozta forgalmi dugó, vagy az útvonalon történt baleset miatt is bekövetkezhetett. Ám a közlés félreérthetősége még így is evidens! Megértését egyrészt az nehezíti, hogy a riporterek a magyar nyelvre egyáltalán nem jellemző, sőt *annak törvényeivel szembe menő módon* használták a *van* segédigét, másrészt az, hogy még *egymástól eltérő jelentésű igekötőket* is használtak ugyanazon esemény kifejezésére, tehát nem tudni sem azt, hogy miért került az idézett közlésekbe a *van* segédige, sem azt, hogy miért került e segédigével azonos közlésegyiségbe több esetben is a *be-*, és miért csak egyszer a *le-* igekötő, ha már odakerült! Tény, hogy valamiféle okból a riportereknek nem felelt meg a megszokott kifejezések egyike sem. Az sem, hogy a „*forgalom lelassult*”, a „*forgalom szinte leállt*”, vagy éppenséggel a „*forgalom leállt*”, vagy „*beállt az araszoló szintre*”, a „*forgalom szünetel*”, de még „*a forgalmi dugó keletkezett*” sem. Az pedig, hogy miért nem felelt meg nekik a felsorolt kifejezések egyike sem, no az, bizony, titok! Talán meg sem fejthető titok!

A *van* segédige azonban nem csak a közúti forgalomról szóló jelentésekben fordul elő tévesztésként a budapesti tévé-adások közléseiben. Megjelenik az a hivataloknak beadott kérelmek kapcsán is, merthogy ott, mármint a hivatalokban, mindenféle kérelem „...szigorúan *van elbírálva*”¹⁰, a sporttal kapcsolatosan is: „Ez a csapat jobban *össze van érve.*”¹¹, de az ironizálás, és a nyelvi humor eszközeként is (amikor a nyugati pénzügyi körök nemcsak politikába való beavatkozásáról, de annak háttérből történő irányításáról szólnak): „...ez, csúnya magyarsággal mondvá, alaposan *meg van gondolva*¹² ...”, vagy: „...rengeteg pénz *lopva van*¹³ ...” De más segédigék, és ezek alakváltozatai is megjelennek, pl. a TV 2”-n: „...holnap két ülés *fog lenni...*”, az M1-en: „... az biztos, hogy *nincsenek lekésve.*”, „... tehát még *nincs senki elkésve*¹⁴.” stb.

---

⁸ M1, 2016.I.

⁹ M1, 2016.VI.

¹⁰ Echo TV, 2016.VI.

¹¹ M1, 2016.IV.

¹² Echo TV, 2016.VII.

¹³ Echo TV, 2016-VIII.

¹⁴ M1, 2016.VIII.

A *van* segédige idehaza, pl. a VRTV 2 magyar nyelvű adásaiban is előfordul pl.: „... a citera kölcsön van adva.¹⁵”, „A fiatalokkal van foglalkozva.¹⁶”, meg a *Magyar Szóban* is, pl. a hirdetésekben: „36 birka eladó, a fele *le van elve*, a másik fele hasas.”¹⁷, illetve szerb nyelvről fordított anyagban: „Mint megjegyezte, ahhoz, hogy a tartományi és az önkormányzati választások a törvényes határidőn belül *meg lehessenek tartva*, április 22-e és május 22-e közöttre kell kiírni őket. – Valószínűleg április 24-ére *lesznek kiírva* a választások – tette hozzá a politikus.”¹⁸ (Helyesen: a „*meg lehessenek tartva*” helyett: *megtarthassák*, illetve a „*lesznek kiírva*” helyett: *fogják kiírni*, vagy: *írják ki*. Az *őket* tárgyragos személynévmás használata is téves, mert nem személyekről, hanem eseményekről van szó, így az *azokat* tárgyragos mutató névmás lenne ebben az esetben a megfelelő szó, de szóismétlés is tapasztalható az idézett szövegrészben, mindez pedig tükörfordításra utal.)

A pestiek és az itteniek szóban forgó vétségei között azonban különbség van, ugyanis az előbbi esetekben leginkább a riporterek és a közszereplők a tévesztők, az utóbbiakban viszont a riportalányok, a hirdetés feladója, illetve a fordító. Ez az eltérés már azért sem téveszthető szem elől, mert tudjuk, hogy a vajdasági mindennapi nyelvhasználatban a *van* segédige meg nem felelő használata nem ritka jelenség, és ez a szerb nyelv hatásával volt *eddig* magyarázható, de *újabban* már *magyarországi média-hatással is!* Ennek ellenére a tévesztés e típusa egyértelműen nem is minősíthető „*behozatali*” nyelvi vétségnek, az azonban már egészen bizonyos, hogy a magyarországi közszereplők és riporterek gyakori tévesztései *negatív értelemben vett megerősítő hatással vannak* a vajdasági riportalányok, de a riporterek és a közszereplők nyelvhasználatára is, ha más miatt nem, úgy az „egyenjogúsági” elv alapján, merthogy: „*ha nekik ott, homogén nyelvi környezetben elnézik a magyar nyelv törvényeinek semmibe vételét, akkor nekünk itt, a többségi nemzet nyelvi hatását naponta tapasztalóknak, mi okból ne lenne szabad az ural-altáji eredetű magyar nyelv helyett pestiesen valamiféle indo-európaias magyart beszélni?!*”

3) Az igekötők használatában észlelhető tévesztések

Ha már a segédigék használata kapcsán szóba került az *igekötők* téves használata, akkor szólni kell arról is, hogy ezek használatával más esetekben is vannak bajok.

---

¹⁵ VRT2, 2016.II.

¹⁶ VRTV2, 2016.V.

¹⁷ Magyar Szó, 2015.I.

¹⁸ Magyar Szó, 2016.II. Mivel nem személyekről van szó, az *őket* személyes névmás használata is téves, amit aláhúzással jeleztem.

Köztudott, hogy a különböző igekötők igéhez kapcsolása változást eredményez az ige jelentésében, a kifejezett cselekvés, akció minőségében, folyamatos, befejezett, kezdő, vagy mozzanatos voltában, mint ahogy ismeretes az is, hogy az igekötők adott jelentésmódosító funkciója állandósult, és ezen állandósult jelentésük elfogadott a köznyelvben. Ebből adódóan az igekötők ige mellőli elhagyása, vagy éppenséggel felesleges, illetve jelentéskörüktől eltérő funkcióban való használatuk, egyértelműen tévesztésnek minősül.

Az elmondottak ellenére az igekötő elmaradása egyes esetekben már megszokottnak tekinthető, pl. sportnyelvben, meg egészségben véve minden meghirdetett versenyen való részvételi szándék jelzésének, bejelentésének alkalmakor, pl.: „Tíz versenyző *nevezett* „,¹⁹” valamely sportversenyre, „Jövő vasárnapig lehet *nevezni* a *Fölszállott a páva* versenyre.”²⁰ Ez a jelenség már olyannyira elterjedt, hogy a régebben egyedüli megfelelőnek tekintett *benevez* változat mára igencsak ritkán hallható a magyarországi tévécsatornák ilyen tartalmú közléseiben. Más vonatkozású közlésekben sem ritka az igekötő elmaradása, de ezekben még esetenként ingadozás, bizonytalanság érezhető, amit az igekötős változat meg-megjelenése bizonyít: „Személyautóval *ütközött* vonat...”²¹ „...*ütközött* egy kisbusz és egy kerékpáros...”, de: „*Összeütközött* a levegőben két vitorlázó...”²² Példák sokasága hozható fel az igekötők elmaradására, és kevesebb a használatukra. E jelenség oka több dolog lehet, amelyek közül az sem zárható ki, hogy használatuk, vagy elhagyásuk a beszélőtől, esetleg annak csak pillanatnyi hangulatától függ. Hiányuk azonban elég gyakran megnehezíti a közlés megértését. Néhány példa erre: A tavaszi pince- (pince-vendéglők) megnyitásokról szóló hír: „Azok a pincék *nyitottak*, akik ...”²³, és egy másik műsorban, a Bolíviában uralkodó viszonyok kapcsán: „... robbanás után lövések is *dördültek*...”²⁴ (Az első esetben a *ki*, a másodikban az *el* igekötő elmaradása zavaró.) Egy jégkorong mérkőzés végeredményének bejelentése viszont így hangzott: „...még 4:3-ra *zárkózott* (a vesztes csapat, B.F.), de a végeredmény nem változott.”²⁵, majd más adásban: „Megyénként *vonulnak* az emberek. Jó hangulatú a *vonulás*: énekeltek, beszélgettek az emberek.”²⁶ (A *fel* igekötő hiányzik a két ige, illetve az igéből képzett főnév mellől.) „Az olimpiai játékokat Brazília

---

¹⁹ M1, 2015.VI.

²⁰ M1,2016.IV.

²¹ M1, 2015.VI.

²² Echo, TV, VI. Mindkét példa egyazon adás szalag-feliratán volt olvasható.

²³ M1, 2016.III. Ez esetben a megértést azért is nehezíti az igekötő elmaradása, mert a *nyitottak* szó már nem csak többes számú múlt idejű ige, hanem befejezett idejű melléknévi igenév is, amely már más jelentéssel bír. Pl.: valakik lehetnek valamilyen kérdés megvitatására hajlandóak, tehát *nyitottak*.

²⁴ Echo, TV, 2015.III.

²⁵ M1, 2015.V.

²⁶ Echo, TV, 2015. V.

megbízott elnöke *nyitotta*.²⁷, majd az M1-en: „... persze, ez nem nagyon *nyugtatja* az utazókat.”²⁸ (Mindkét esetben a *meg* elmaradása állapítható meg.). Az M2-n: „...addig azonban az összköltségeket az idős ember nyugdíjából *vonják* ...”²⁹ (A *le* maradt el.), az Echo-n: „... eggyel több szék van, mint a pécsi színházban, tehát egy emberrel több *fér*.”³⁰ (A *be* igekötő maradt most el.)

A felsorolt példák eseteinél azonban nehezebb a közlés megértése, akkor, ha a *bonyolít* ige mellől marad el a *le* igekötő, mert lényeges a jelentésbeli különbség az igekötő nélküli és a *le* igekötős igealakok között. Ugyanis a *bonyolít* ige a *kuszál*, *gabalyít*, *gubancol* jelentés-tartalmakkal összefüggő cselekvést fejez ki: „*Bonyolulttá, bonyodalmassá, szövevényessé tesz vmit, hogy csak nehezen v. alig lehet megoldani, tisztázni, rendezni v. kibontakozni belőle.*” Ezzel szemben a *lebonyolít* ige két jelentésértelmezése közül az első jelentése: „<Több mozzanattól álló feladat/ok/nak, tennivaló/k/nak egyes tételeit, rendezvények műsorát> sorban, lépésről lépésre elvégzi, véghez viszi, elintézi.”, a 2. pedig: „*Vmilyen (mértékű) forgalmat bonyolít le: a) <útvonali, közlekedési eszköz> vmilyen <mértékű> forgalom, közlekedés helye, ill. eszköze. b) <kereskedelmi, ipari vállalat, üzlet> bizonyos mértékű forgalmat ér el.*” Tehát, lássuk a példákat: „... színház X számú előadást *bonyolít*.”³¹ Ezúttal valóban kérdéses, hogy a beszélőnek egyáltalán szándékában állhatott-e azt közölni, amit a *le* igekötő elhagyásával közölt, azaz azt, hogy: a színház a nagyszámú előadás megtartásával *bonyodalmakat*, *szövevényes* állapotokat gerjeszt? Vagy éppen ennek az ellenkezőjére kívánta felhívni a figyelmet, azaz arra, hogy a szóban forgó intézmény a sok előadás megtartásával elismerést érdemlő tevékenységet folytat? Ez utóbbi esetben tehát még a *lebonyolít* ige használata sem mondható egyértelműen szerencsésnek, az igekötő nélküli *bonyolít* pedig éppenséggel melléfogás. De van ennél rosszabb is, éspedig a következő: „... ilyenkor (a karácsonyi ünnepek előtt, B.F.) a halpiacokon is nagyobb forgalom *bonyolul*.”³² Valóban. *csak úgy*, önmagától, *emberi tevékenységet nélkülözően, össze-vissza kuszáltan, össze-vissza gabalyítottan bonyolul* a forgalom?! Nem az árusok *bonyolítják* azt *le* a vevőket szolgálva ki?!

De bonyolult a helyzet a *bonyolít* ige használatával nálunk is. Lássuk csak! A *Magyar Szó* szabadkai ócskapiac népszerűségéről szóló cikkének szerzője még az eddigieket is képes volt felülmúlni, ugyanis a cikk alcímének második mondatában a következőket állítja: „A

²⁷ Echo, TV, 2016.VIII.

²⁸ M1, 2016.VI.

²⁹ M2, 2016.VI.

³⁰ Echo TV, 2016.VII.

³¹ Echo TV, 2016.VI.

³² M1, 2015.XII.

magyarországi vásárlók *bonyolítják* a legnagyobb forgalmat.”³³ (Mármint, a szóban forgó piacon. B.F.) Azok a magyarországi vásárlók, akik a szabadkai ócskapiacra jönnek itteni kisiparosok előállította cikkeket vásárolni – legalább is az idézett mondatba foglalt közlés szerint! – nemcsak megvásárolják az igényeiknek megfelelő, szerintük igen jó minőségű árut, és ezáltal nem csak az itteni kisiparosok forgalmát növelik, de (a cikk szerzőjének téves szóhasználata következtében) még valamiféle *bonyodalmakat, gubancokat* is okoznak az áruforgalomban. Ezek a vásárlók valójában azonban nem tesznek mást, mint a maguk *vásárlását bonyolítják le*, az árusok pedig az ő vásárlásaiknak köszönhetően nagy, vagy legalábbis elfogadható *forgalmat bonyolítanak le*. Tehát az idézett mondat közléstartalma közérthetően a következőképpen hangzana: „Az itteni kisiparosok a magyarországi látogatók vásárlásainak köszönhetően *bonyolítják le* forgalmuk nagyobb/legnagyobb részét.”

Máskor az a zavaró, hogy az igekötő feleslegesen jelenik meg az ige mellett, pl.: az Echo TV-n: „... azt nyilatkozta *le* ...”³⁴ (felesleges a *le*.), „Kérem kedves (...) László, kapcsolja *le* a tévét, mert az nagyon *bezavar* nekünk.”³⁵ (Helyesen: „... nagyon zavarja adásunkat.”) A TV2-n: „A harmadik csarnok *kiépítése* folyamatban van.”³⁶ (felesleges a *ki*.), az ATV-n: „Abban reménykedtek, hogy néhány éven belül akkorára növekedhet (a haszon, B.F.), hogy mindent *visszapótolhatnak*.”³⁷ (felesleges a *vissza*), a Dunán: „A krumplis kolbászt előbb kell fogyasztani, mert a főtt krumpli miatt rövidebb ideig lehet *eltárolni*.”³⁸ (Felesleges az *el*.)

Van azonban arra is példa, hogy az igekötőt alapjelentésének meg nem felelő funkcióban kapcsolják az igehez. Így pl. a *ki* igekötőt jelentésével egyértelműen ellentétes értelemben, az *el* vagy a *be* irányjelölésével szemben, használják, pl. az RTL-en: „60%-ban takarja *ki* a Hold a Napot.”³⁹, az ATV-n: „... biztonsága miatt *kitakarták* az arcát.”⁴⁰, az M1-en: „A nagymama kérte, hogy takarjuk *ki* az arcát.”⁴¹ E mondatokban a *ki* igekötő helyett az *el* lenne a megfelelő, hiszen napfogyatkozásakor a Hold nem *kitakarja*, hanem a jelzett százalékban *eltakarja*, vagy takarja *el* a Napot, mint ahogy a szemtanú saját biztonsága érdekében, illetve Szabadkán a nagymama, (aki a kiskorú lányunokája elleni migránsok részéről történt nemi erőszakkísérletről nyilatkozott) sem

---

³³ Magyar Szó, 2015.X.

³⁴ Echo, TV, 2016.II.

³⁵ Echo Tv, 2016. X. Ez esetben a „... , mert az nagyon bezavar nekünk.”- rész megfogalmazása sem fogadható el. Megfelelő a: „... , mert az nagyon zavarja az adást.” lehetne.

³⁶ TV2, 2016.IV.

³⁷ ATV, 2015.IX.

³⁸ Duna TV, 2016.IX.

³⁹ RTL, 2015.III.

⁴⁰ ATV, 2016.X.

⁴¹ Echo TV, 2016.V.

kérte azt a tévésektől, hogy megmutassák, hogy **kitakarják**, hanem éppen azt, hogy ne mutassák, hogy **takarják el** az arcát, mert (ahogy a példamondatban meg nem nevezett szemtanú, úgy nagymama is) félt attól, hogy nyilatkozata miatt a bűnelkövetők felismerik, és bosszút állnak rajtuk.

És, természetesen a vajdasági RTV 2-n is előfordul az is, hogy elmarad, meg az is, hogy feleslegesen jelenik meg az igekötő, pl.: elmaradt a *be* a következő mondatban: "A diák Vuk-díjasként *fejezte* a középiskolai tanulmányait."⁴², feleslegesen jelent meg viszont az ige mellett a *ki* igekötő: „... új épületének *kiépítéséről* zárt ajtók mögött tartott megbeszélést a tartományi kormány.”⁴³ És a Magyar Szó sem kivétel ezen a téren: „A kistermelők *mentették* a nagy rendezvényt.”⁴⁴ (A *meg* maradt el, mert befejezett, lejátszódott eseményről számol be a szerző a cikkben.), de az igekötő felesleges használata alól sem: „A híd melletti öreg épületre nem *hatott ki* a körülötte lévő építmények szürkesége.”⁴⁵ (Ebben a mondatban azonban nem csak a *ki* igekötő felesleges, de a szóhasználat következtében a mondat közléstartalma is nehezen értelmezhető.)

Az igekötők nyelvi-nyelvhelyességi szempontból helyes vagy téves használatának kérdésével bibelődve a *meg* igekötőnek egy, az igekötős ige használata kapcsán eddig nem említett, nyelvhasználati szempontból viszont sajátosan érdekes esetével is találkozunk. Ez pedig a *meg* igekötő igei jelentést kétféleképpen módosító lehetősége a *becsül* igehez való kapcsolása esetén. És a jelek szerint a *megbecsül* ige olyan két egymástól eltérő funkcióban fordulhat elő, amelyekben még a grammatikai és a helyesírási szabályok tiszteletben tartása is érvényesül. Figyeljük meg ennek a két jelentésfunkciónak az érvényesülését a következő két mondatcsoportban. 1. csoport: „... felvételeztek, hogy **meg tudjuk becsülni**, hogy mekkora a kár!”⁴⁶, „...**meg tudjuk becsülni** annak a rejtőzködő rétegnek a százalékarányát...”⁴⁷, „A rendőrség **becsülte meg** a tüntetők számát...”⁴⁸, „**Megbecsülni** sem lehet az áldozatok számát...”⁴⁹. A 2. mondatcsoport: „A kormány **megbecsüli** a családanyákat, ezért részesíti támogatásban őket.”⁵⁰, „A kormány béremeléssel kívánja **megbecsülni** azokat, akik hozzájárultak a gazdasági mutatók javulásához.”⁵¹ Egyértelmű, hogy az első és a 2. csoport mondatainak *megbecsül* igekötős igei nem

---

⁴² VRTV2, 2016.VI.

⁴³ VRTV2, 2016.VII.

⁴⁴ Magyar Szó, 2015.X.

⁴⁵ Magyar Szó, 2016.IX.

⁴⁶ M1, 2016.VIII. (Az *aki* aláhúzott vonatkozó névmás téves használatátáról az alábbiak során lesz szó.)

⁴⁷ M1, 2016.I.

⁴⁸ M1, 2016.III.

⁴⁹ M1, 2016.IV.

⁵⁰ M1, 2016.V.

⁵¹ M1, 2016.VI.

ugyanazt a közléstartalmat, nem ugyanazt a tényállást fejezik ki. Az első mondatcsoportban a *becsül* ige a *meg* igekötő hozzáadása által valamiféle dolog *anyagi értékének, százalékarányának, illetve számának hozzávetőleges megállapítását* fejezi ki, ezzel szemben a második csoport két mondatában a **tisztelet és elismerés megadásának, kifejezésének egy lehetséges formájáról van szó**. A kettő közötti különbség nem árnyalatbeli, hanem tartami eltérést jelent! Ez a korántsem jelentéktelen különbség igen egyszerűen kiküszöbölhető akkor, ha az első csoport mondataiban a *meg* igekötőt a *fel* igekötővel helyettesítjük: „... **fel** tudjuk becsülni ...”, „... becsülte **fel** ...”) A két mondatcsoport összevetésének nyelvi-nyelvhelyességi szempontból – az említettek mellett – még az is érdekessége, hogy az egyértelműen megállapított különbségek ellenére sem róhatók meg az első példacsoportba sorolt mondatok közlői, mert az idézett értelmező szótár szerint a *megbecsül* ige azon jelentésén kívül, hogy *vki megbecsül vkit v. vmit, 2. vki önmagát megbecsüli, illetve vmit megbecsül, s ezért igyekszik helytállni* (amely értelmezés a fentebb idézett mondatok második példacsoportja esetében fennáll), a 3. értelmezés viszont a: „... *vminek a piaci árát megállapítja. <Vminek értékét, mennyiségét> pontos számítás nélkül, hozzávetőleg(esen) megállapítja.*” jelentést is lehetővé teszi. Ezzel szemben a *felbecsül* igének két jelentése van. 1. a *felbecsül vmit*: „*vminek pénzben kifejezhető értékét v. mennyiségét megállapítja.*”, és a 2.: „... *vminek a szerepét, jelentőségét, fontosságát felméri, hozzávetőlegesen megállapítja, latolgatja.*” Tehát a *meg* és a *fel* igekötők igemódosító funkciója az idézett két mondatcsoporttal példázott esetekben az értelmező szótár szerint egybe is eshet. Azt viszont, hogy valóban így van-e, vagy nincs, kiki a maga nyelvérzéke és regionális köznyelvének nyelvhasználata alapján ítélheti meg. A vajdasági regionális köznyelvben a jelzett különbségtétel az elfogadott, a kettő összetévesztésére, keverésére sem a tévé magyar nyelvű adásaiban, sem a *Magyar Szóban* nem akadt példa.

. A *meg* igekötő kapcsán leírtakra emlékeztető jelenséggel találkozunk a *kivált* igekötős ige esetében is, azzal a különbséggel, hogy a jelentésmódosítás a *megbecsül* igekötőtől eltérően, nem oszlik meg két igekötő (a *meg* és az *el*) között, hanem a *ki* igekötő használatában érvényesül *köznyelvi*, illetve *szaknyelvi* minőségben. Ugyanis a *kivált* ige az értelmező szótári jelentését tekintve öt jelentéssel bír, amelyek közül az első három árnyalatbeli jelentésetérésekkel a meghatározó első jelentéstartalmat, a *magához vesz* jelentéstartalmat fejezi ki: „*<Letétbe helyezett v. visszatartott tárgyat> pénz lefizetése v. vevény ellenében magához vesz; visszavált.*”, pl. órát a zálogházból, netán más tárgyat a társasjátékban, vagy rabságból embert szabadít ki, illetve, vki részére kiállított okmányt, a jegyrendszerben pedig valamilyen árut vesz át). A szintén köznyelvi negyedik jelentésben pedig: „*<Állapotot, mozgást vmely élő szervezetben> élettani hatás révén előidéz, kelt, okoz.*” (Pl. undort, fájdalmat vált ki), átvitt értelemben viszont *lelkesedést, csalódást*

kelt jelentéssel bír. Ezekkel a jelentésekkel szemben az ötödik, a szaknyelvi jelentésben a *helyettesít* jelntésben használatos ez az igekötős ige: „Épületrésznek, teherhordó szerkezetnek terhét más tartószerkezet közvetítésével további tartószerkezeteknek adja át.”

A *kivált* igekötős ige ez utóbbi, tehát a kevésbé ismert, a szűkebb körben, az építészeti szaknyelvben használt jelentésében a pesti-, illetve a Magyarországon magyar nyelven működtetett más országokbeli tévéadók nyelvhasználatában olyannyira elterjedt, hogy köznyelvi jelentésében igencsak ritkán hallható, ha egyáltalán használatos. Ennek következtében mindössze egyetlen köznyelvi jelentésben használt, de ekkor is *csak* főnévképzős változatát sikerült lejegyeznem, azt is egy bank kölcsönajánlatának reklámszövegében. A reklám szerint náluk a hitelfelvételi feltételek annyira kedvezőek, hogy kölcsönt náluk felvenni már „... más hitelek *kiváltására* is ...”⁵² igencsak megéri. Viszont a *kivált* ige szaknyelvi jelentéskörön kívüli, tehát köznyelvi jelentésben való használatára nagy számban sorjázhathatnak a példamondatok. Pl., riporter kérdésben: „Hogyan lehet a hazánkba érkező génmódosított szóját *kiváltani?*”, és a rá adott válaszban: „Kutatóintézeteket bíznak meg, hogy olyan fehérjedús takarmánynövényeket kísérletezzenek ki, amelyekkel *ki tudják váltani* a GMO-s behozatali szóját.”⁵³, „Ezek a kísérletek arra irányulnak, hogy *kiváltsák* a hagyományos nyelvórát.”⁵⁴, „Magyarországon Paksot kellene *kiváltani*.”⁵⁵, a Kínában elkészített „... rendkívüli (méretű, B.F.) busz negyven szokványos buszt *válthat ki*.”⁵⁶ (Azaz: negyven szokványos buszt helyettesíthet az utasszállításban. B.F.) De, hogy a beszélők természetes nyelvérzéke mégsem békült meg teljesen e szó szaknyelvi jelentésének köznyelvivé válásával, kitűnik akkor, amikor a *kivált* igekötős igét *kivétel*, /*kivesz*/ képzővel főnevesített, illetve igekötős igével próbálják meg helyettesíteni, mint a következő mondatban: „...egészen a személyi igazolvány *kivételéig*.”⁵⁷ Ez így igencsak idegenül hangzik, merthogy a személyi igazolványt Magyarországon is nem *kivenni*, hanem *kiváltani* szokták.

A *kivált* igekötős ige fentebb leírt szaknyelvi jelentéstartalommal köznyelvben való használatára sem vajdasági RTV 2 magyar nyelvű adásaiban, sem a *Magyar Szóban*, mindmáig nem akadt példa.

---

⁵² M1, 2016.X.

⁵³ M1, 2015.VIII. A *tudják* ige helyett a *-hat*, *-het* igeképző használata lett volna nyelvhelyességi szempontól megfelelő.

⁵⁴ M1, 2016.III.

⁵⁵ M1, 2016.IV.2-án.

⁵⁶ M1, 2016.III.

⁵⁷ M1, 2016.III.

Boros Béla

**A hiperbolikus geometria
alkalmazása a relativisztikus
sebességek összeadásában**

A hiperbolikus geometria alkalmazása a relativisztikus sebességek összeadásában

Írásunk első része a hiperbolikus síkon Weierstrass-féle koordináták felhasználásával megkonstruált kommutatív csoporttal foglalkozik. Ebből a struktúrából egy paraméter megváltoztatásával, majd izomorfizmussal és a lineáris algebra eszközeivel az euklidészi tér egy c sugarú nyílt gömbjében kötött vektorok kommutatív csoportját határozzuk meg (c a fény vákuumbeli sebessége). Végül a számítástechnika eszközeivel vizuálisan is összehasonlítjuk egy tetszőlegesen kiválasztott megengedett⁵⁸ sebességpáron az általunk kapott összeadás és az Einstein-féle összeadás eredményeit.

1. Bevezetés

Kevés esetben ismerjük meg az előre vivő ötletek valódi forrását. Sokszor csak DEUS EX MAHINA definíciókban jelennek meg. Ezzel ellentétben írásunk vezérfonala a következő. A komplex számok algebrailag rendezett pároknak geometriailag a komplex számsíkban pontoknak, de a pontok helyzetvektoraiként vektoroknak is tekinthetők. Ha pontoknak tekintjük akkor pontthalmaz feletti binér műveletről és párhuzamosan ekvivalens algebrai háttérről van szó, ami egy Ábel csoportot alkot. Hasonlóan járhatunk el a hiperbolikus síkon is. Szász Pál Bevezetés a hiperbolikus geometriában c. életművéből [3] néhány tételt axiómának, vagy definíciónak kiemelve (ez sokszor elfogadott, ugyanakkor vitatott módszer is), a hiperbolikus sík pontjaihoz algebrai háttérként azok Weierstrass koordinátáit, az egyenesekhez azok vonal koordinátáit rendeljük és felhasználjuk a távolságvonal egyenletét, valamint kiválasztunk egy rögzített pontot.

2. Ábel csoport a hiperbolikus sík pontthalmazán

Jelöljük a hiperbolikus sík pontjait nagy betűkkel és definiáljuk Weierstrass – féle koordinátaikkal:

$$(1) \quad X(x_1, x_2, x_3) \text{ ahol } x_3^2 - x_2^2 - x_1^2 = 1 \text{ és } x_3 > 0 \quad [3]$$

Az egyeneseket kis betűkkel jelöljük és Weierstrass féle koordinátaival definiáljuk.

$$(2) \quad u[u_1, u_2, u_3] \text{ ahol } u_1^2 + u_2^2 - u_3^2 = 1 \quad [3]$$

Az X pont illeszkedését az u egyeneshez a következő definíció adja meg:

---

⁵⁸ A megengedett sebesség a háromdimenziós euklidészi tér O_{xyz} koordináta rendszerének középponti helyzetű c sugarú nyílt gömbjének origó kezdőpontú bármelyik vektora

$$(3) \quad X \in u \leftrightarrow u_1x_1 + u_2x_2 - u_3x_3 = 0 \quad [3]$$

Az X pont és az u egyenes távolsága:

$$(4) \quad d(X, u) = t \leftrightarrow u_1x_1 + u_2x_2 - u_3x_3 = sht \quad [3]$$

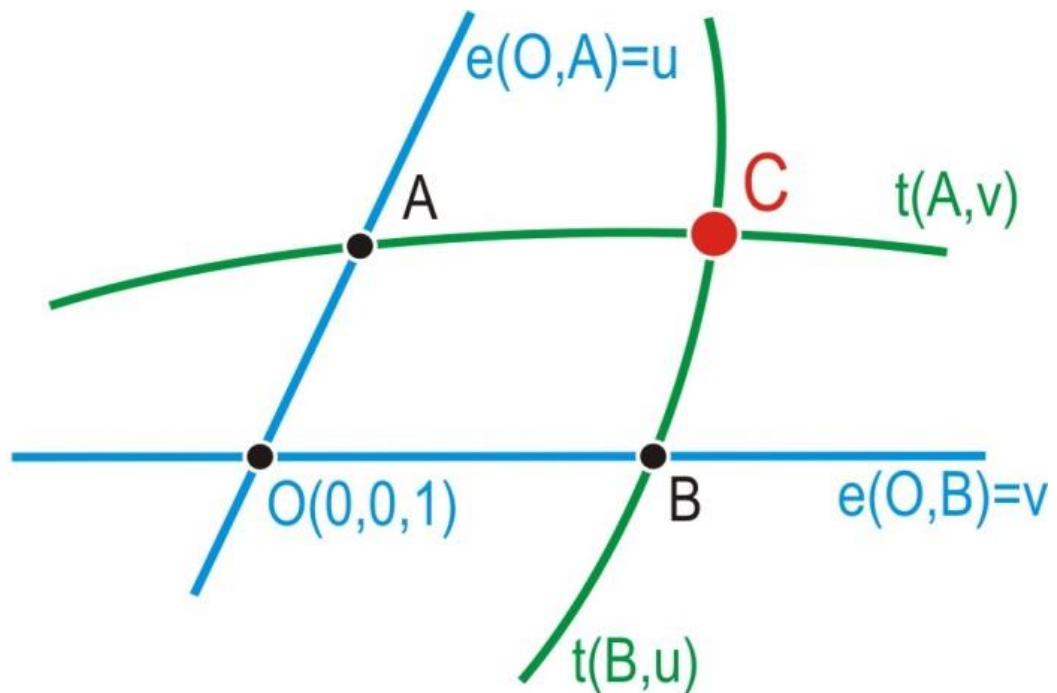
definícióval adott. Ebből következik, hogy az $u[u_1, u_2, u_3]$ alapegyenesű és t távolságú távolságvonal egyenlete:

$$(5) \quad u_1x_1 + u_2x_2 - u_3x_3 = sht \quad [3]$$

Egy kiválasztott pontot O -val jelölünk és ez az egyszerűség kedvéért ez az $O(0, 0, 1)$ pont.

Ebben a modellben eljárásunk a következő. Adottak az $O(0, 0, 1)$, $A(a_1, a_2, a_3)$ és $B(b_1, b_2, b_3)$ egymástól páronként különböző nemkollineáris pontok. O rögzített, A és B két tetszőleges pont.

Az O és az A pontok $e(O, A) = u[u_1, u_2, u_3]$ egyenest határozzák meg (3) valamint (2) alapján.

1. ábra: A művelet ábrája

- O az $O(0, 0, 1)$ kiválasztott pont
- O, A, B páronként különböző adott pontok
- $e(O, A)$ az O és A pontokhoz illeszkedő egyenes
- $t(B, u)$ az u alapegyenesű a B ponton áthaladó távolságvonal

Definíció: $A \oplus B = C$

$$(6) \quad A \in u : \quad a_1u_1 + a_2u_2 - a_3u_3 = 0 \quad (3)$$

$$O \in u : \quad -u_3 = 0 \quad (3)$$

$$u_1^2 + u_2^2 - u_3^2 = 1 \quad (2) \quad u[u_1, u_2, u_3] \text{ egyenes}$$

Az egyenletrendszer ekvivalens az

$$(7) \quad a_1 u_1 + a_2 u_2 = 0$$

$$u_1^2 + u_2^2 = 1$$

egyenletrendszerrel, melynek megoldásai

$$(8) \quad u_1 = -\frac{a_2}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}}; u_2 = \frac{a_1}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}}; u_3 = 0$$

Hasonlóan az O és a B pontok az $e(O, B) = v[v_1, v_2, v_3]$ egyenest határozzák meg.

$$(9) \quad v_1 = -\frac{b_2}{\sqrt{b_1^2 + b_2^2}}; v_2 = \frac{b_1}{\sqrt{b_1^2 + b_2^2}}; v_3 = 0$$

A B pont és az u egyenes t távolsága (4) alapján $d(B, u) = u_1 b_1 + u_2 b_2 - u_3 b_3 = sht$ azaz (8) –ből következően

$$(10) \quad -\frac{a_2 b_1}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}} + \frac{a_1 b_2}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}} = sht$$

tehát az u alapegyenesű B ponton áthaladó $t(B, u)$ távolságvonal egyenlete (5)

$$(11) \quad u_1 x_1 + u_2 x_2 = -\frac{a_2 b_1}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}} + \frac{a_1 b_2}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}} \text{ azaz (8)}$$

$$(12) \quad -\frac{a_2}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}} x_1 + \frac{a_1}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}} x_2 = -\frac{a_2 b_1}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}} + \frac{a_1 b_2}{\sqrt{a_1^2 + a_2^2}}$$

rendezve

$$(13) \quad -a_2 x_1 + a_1 x_2 = -a_2 b_1 + a_1 b_2$$

Analóg módon a $t(A, v)$ távolságvonal egyenlete

$$(14) \quad -b_2 x_1 + b_1 x_2 = -a_1 b_2 + a_2 b_1$$

A két távolságvonal egyenletéből álló egyenletrendszer megoldása a C metszéspont

$$(15) \quad -a_2 x_1 + a_1 x_2 = -a_2 b_1 + a_1 b_2$$

$$-b_2 x_1 + b_1 x_2 = -a_1 b_2 + a_2 b_1$$

azaz

$$x_1 = a_1 + b_1 \text{ és } x_2 = a_2 + b_2$$

$$C(a_1 + b_1, a_2 + b_2, x_3)$$

$$x_3^2 - (a_2 + b_2)^2 - (a_1 + b_1)^2 = 1 \quad (1) \text{ ebből következően a } C \text{ metszéspont}$$

koordinátái

$$(16) \quad C(a_1 + b_1, a_2 + b_2, \sqrt{1 + (a_1 + b_1)^2 + (a_2 + b_2)^2})$$

Ezután algebrailag is definiálhatunk egy $\oplus$ binér műveletet a hiperbolikus sík pontjai felett.

$$(17) \quad A(a_1, a_2, a_3)$$

$$B(b_1, b_2, b_3)$$

$$A \oplus B = C$$

$$C(a_1 + b_1, a_2 + b_2, \sqrt{1 + (a_1 + b_1)^2 + (a_2 + b_2)^2})$$

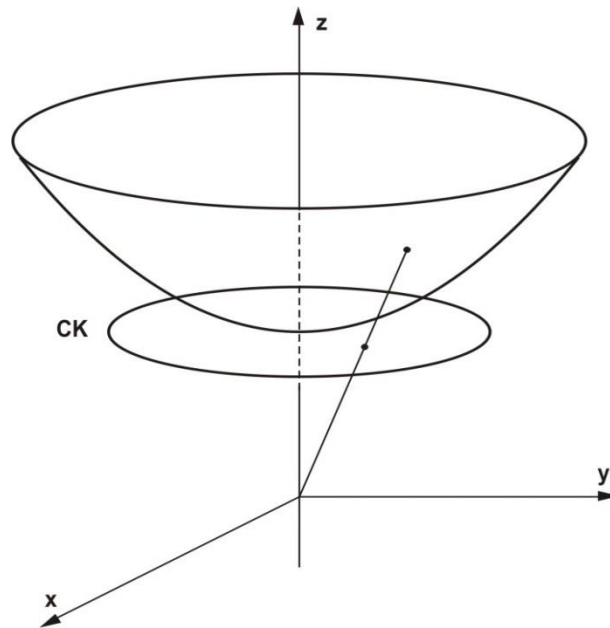
Könnyen belátható, hogy a lineáris algebrai vektorösszeadáshoz hasonlóan ez az algebrai struktúra is egy kommutatív csoport, amelyben a neutrális elem $O(0, 0, 1)$ és az $X(x_1, x_2, x_3)$ ellentett eleme pedig $-X(-x_1, -x_2, x_3)$. Észrevehető, hogy az összeadás definíciójában a harmadik koordináták nem szerepelnek.

3. Általánosítás

A hiperbolikus sík forgáshiperboloid modelljében a pontokat $X(x_1, x_2, x_3)$ módon adjuk meg, ahol $x_3^2 - x_2^2 - x_1^2 = c^2$ és az $x_3 \geq c$. Ha $Y(y_1, y_2, y_3)$ egy másik pont, akkor az

$$(18) \quad X \oplus Y = (x_1 + y_1, x_2 + y_2, \sqrt{c^2 + (x_1 + y_1)^2 + (x_2 + y_2)^2})$$

művelettel ponthalmaz feletti kommutatív csoportot definiálunk $O(0, 0, c)$ neutrális elemmel és $-X: (-x_1, -x_2, x_3)$ ellentett elemmel amit $(H, \oplus, 0)$ rendezett hármassal jelölünk. A hiperboloid modell és a Cayley – Klein (CK) modell izomorfíja alapján ez a struktúra átvihető egy c sugarú nyílt körlemezre.

2. ábra: A modellek ábrája

A forgás hiperboloid az $Oxyz$ derékszögű, jobb sodrású euklidészi koordináta rendszerben a $z^2 - y^2 - x^2 = c^2$ egyenlettel és a $z > 0$ feltétellel adott felület.

A Cayley-Klein (CK) modell egy c sugarú az Oxy síkkal párhuzamos nyílt körlemez, amely középpontjával a forgáshiperboloidot annak $O(0, 0, c)$ csúcsában érinti. Az izomorfíát eredményező bijektív leképezés a két modell között pedig az a vetítés, melynek sugarai áthaladnak az $Oxyz$ origóján

(2. ábra). A CK modellről a hiperboloid felületre történő vetítést gamma, az inverz bijekciót pedig delta vetítésnek nevezzük.

4. Pont vetítése a CK modellről a hiperboloidra (gamma vetítés)

A CK körlemezen levő $A(a_1, a_2, c)$ pont $Oxyz$ -beli helyzetvektorát γ skalárral szorozzuk úgy, hogy a $(\gamma a_3, \gamma a_2, \gamma c)$ vektor végpontja a hiperboloidon legyen, tehát (1) alapján

$$\gamma^2 c^2 - \gamma^2 a_2^2 - \gamma^2 a_1^2 = c^2$$

Ha felhasználjuk az $a_1^2 + a_2^2 = |\mathbf{a}|^2$ jelölést, ami az $\mathbf{a}(a_1, a_2)$ kétdimenziós vektor intenzitásának négyzete, akkor

$$(19) \quad \gamma_{\mathbf{a}} = \frac{1}{\sqrt{1 - \frac{|\mathbf{a}|^2}{c^2}}} \text{ az } \mathbf{a} \text{ vektor Lorentz faktora}$$

tehát az $A(a_1, a_2, c)$ pont vetülete kifejezhető a $\gamma_{\mathbf{a}} \mathbf{a}$ skalárral való szorzással, ahol a harmadik koordináta (1) alapján az első kettőtől függ. Ez a projekció a gamma vetítés.

5. Pont vetítése a hiperboloidról a CK körlemezre (delta vetítés)

Ha a hiperboloid modell $X(x_1, x_2, x_3)$ pontját vetítjük a CK körlemezre az X pont $Oxyz$ -beli helyzetvektorának δ skalárral történő szorzásával úgy, hogy $\delta(x_1, x_2, x_3) = (\delta x_1, \delta x_2, \delta x_3)$ vektor végpontja a CK körlemezen legyen mint képpont, azaz $\delta x_3 = c$. Ebből következik, hogy $\delta = \frac{c}{x_3}$, tehát a képpontot a $(\frac{c x_1}{x_3}, \frac{c x_2}{x_3}, c)$ koordináták határozzák meg. Az első két koordináta

$(\frac{c x_1}{x_3}, \frac{c x_2}{x_3}) = \frac{c}{x_3} (x_1, x_2)$ a CK-n lévő képpont helyzetvektorát adja ahol $\mathbf{x} = (x_1, x_2)$. A gamma vetítéshez hasonlóan a delta vetítésnél is egy

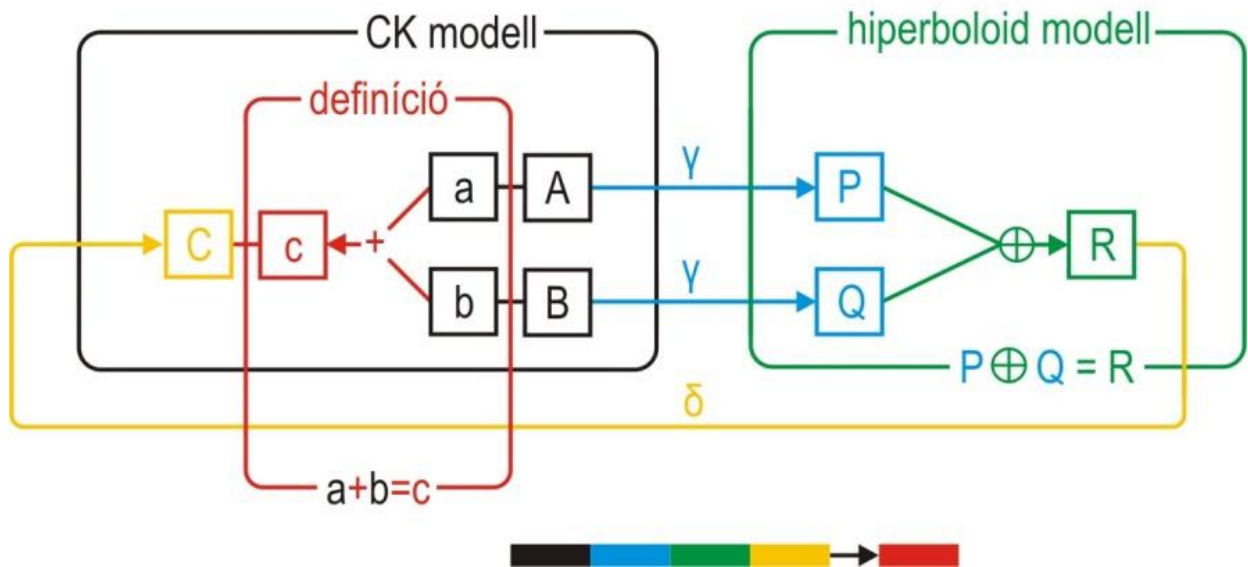
$$(20) \quad \delta_{\mathbf{x}} = \frac{1}{\sqrt{1 + \frac{|\mathbf{x}|^2}{c^2}}}$$

funkcionál lesz. Tehát az $X(x_1, x_2, x_3)$ pont delta elnevezésű vetítéssel a CK körlemez $\delta_{\mathbf{x}} \mathbf{x}$ vektorának végpontjába kerül.

6. A $(H, \oplus, 0)$ izomorfiaja a CK feletti Ábel csoporttal

Az A és B a CK modell két pontja, melyek helyzetvektorai ebben a modellben rendre $\mathbf{a}$ és $\mathbf{b}$. A gamma vetítéssel $\gamma(A) = P$ és $\gamma(B) = Q$. A hiperboloid modellben $P \oplus Q = R$. A delta vetítéssel $\delta(R) = C$, amely pont CK belső helyzetvektora $\mathbf{c}$.

Definíció: $\mathbf{a} + \mathbf{b} = \mathbf{c}$ (3. ábra).

3. ábra: A két modell izomorfája

Ennek alapján két tetszőleges, origó kezdőpontú $\mathbf{u}$ és $\mathbf{v}$ CK-beli vektort gamma vetítéssel $\gamma_{\mathbf{u}}\mathbf{u}$ és $\gamma_{\mathbf{v}}\mathbf{v}$ szintén origó kezdőpontú irányított egyenes szakaszra vetítjük és a hiperboloidon definiált összegüket

$$(21) \quad L(\mathbf{u}, \mathbf{v}) = \gamma_{\mathbf{u}}\mathbf{u} + \gamma_{\mathbf{v}}\mathbf{v} \text{ lineáris kombinációval jelöljük.}$$

A 3. ábra alapján az $L(\mathbf{u}, \mathbf{v})$ vektort, végpontját a delta vetítéssel

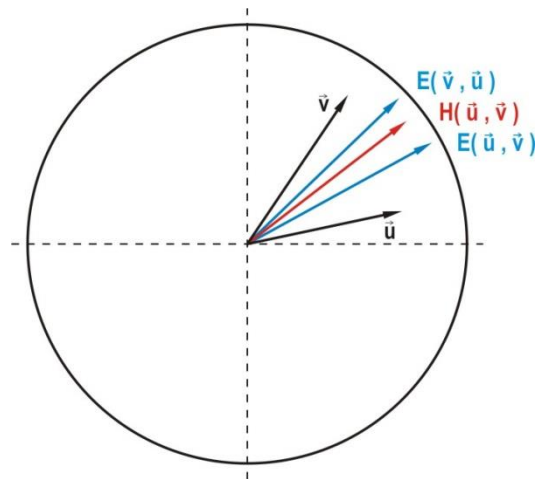
$$(22) \quad H(\mathbf{u}, \mathbf{v}) = \delta_{L(\mathbf{u}, \mathbf{v})}L(\mathbf{u}, \mathbf{v}) \text{ vektorra (végpontjára) vetítjük ami a 3. ábra alapján izomorfiaival a hiperboloidról leképezi az Ábel csoportot a CK modellre.}$$

Ugyanezt a definíciót alkalmazhatjuk a c sugarú nyílt gömb középponti kezdőpontú $\mathbf{u}$ és $\mathbf{v}$ kötött vektorok összeadására is. Ha az $\mathbf{u}$ és $\mathbf{v}$ Einstein összegét $E(\mathbf{u}, \mathbf{v})$ – vel jelöljük, akkor

$$(23) \quad E(\mathbf{u}, \mathbf{v}) = \frac{1}{1 + \frac{\mathbf{u}\mathbf{v}}{c^2}} \left\{ \mathbf{u} + \frac{1}{\gamma_{\mathbf{u}}}\mathbf{v} + \frac{1}{c^2} \frac{\gamma_{\mathbf{u}}}{1 + \gamma_{\mathbf{u}}} (\mathbf{u}\mathbf{v})\mathbf{u} \right\}$$

[2] kifejezést kapjuk. Ezek után a számítástechnika segítségével ábrázolhatjuk az egyszerűség kedvéért az xy síkból tetszőlegesen választott $\mathbf{u}$ és $\mathbf{v}$ megengedett sebességeket és különböző $E(\mathbf{u}, \mathbf{v})$, $E(\mathbf{v}, \mathbf{u})$ és $H(\mathbf{u}, \mathbf{v})$ összegeiket.

2.ábra: u és v vektorok és összegek méretarányos ábrája

	r ($r \cdot c$)	$\alpha[^\circ]$ (az x-hez viszonyítva pozitív)
u	0,72	12°
v	0,82	56°
E(u,v)	0,96	29°
E(v,u)	0,96	44°
H(u,v)	0,92	38°

1. táblázat: Az 2.ábrán lévő vektorok intenzitása és hajlásszöge

Irodalomjegyzék

- [1.] Vladimír Varičák: Anwendung der Lobatschewskischen Geometrie in der Relativtheorie. Physikalische Zeitschrift, 1910, 11:93-96
- [2.] Abraham A. Ungar: A hiperbolikus geometria alkalmazása a relativisztikus fizikában. Bolyai – emlékkönyv Bolyai János születésének 200. évfordulójára, Vincze kiadó 2004
- [3.] Szász Pál: Bevezetés a Bolyai – Lobacsevszkij féle geometriába. Akadémiai Kiadó Budapest 1973
- [4.] G. Horváth Ákos, Szirmai Jenő: Nemeuklideszi geometriák modelljei. Typotex Kiadó Budapest 2004

Csák Csilla

**A társadalmi innováció lehetőségei a
szociális farmrendszer keretei között**

A társadalmi innováció lehetőségei a szociális farmrendszer keretei között⁶⁰

Bevezetés

A migrációs folyamatok államhatárokon átnyúló hatásai mellett figyelmet kell fordítani az államhatárokon belül tapasztalható átrendeződésekre is. A belső migrációs folyamatok alapvetően a falvakból a városokba, illetőleg a vidéki településekről a fővárosba irányuló elvándorlást vetítik előre, amely sok esetben egyes települések elnéptelenedésével illetőleg elöregedésével jár. A kedvezőtlen folyamatok munkahelyteremtéssel illetőleg a vidéki élet minőségének javításával korrigálható. A vidéki lét és különösen a falvak életének meghatározó tényezője a mezőgazdaság és az ahhoz kapcsolódó tevékenységek. Jelen tanulmány keretében a mezőgazdasági tevékenységhez kapcsolódóan egy speciális együttműködési forma kerül elemzésre, amely jelenségre a jogi szabályozásnak választ kell adnia, amely nem más, mint a szociális farm megjelenési forma. Vannak olyan modellek, amelyek tekintetében a jogi szabályozás alapján igényelt valamely működési jelleg, de ez esetben olyan jelenségről beszélhetünk, amely megjelent és működik, de a jogi szabályozása még szükséges ahhoz, hogy életképes modellként értékelhessük Magyarországon. *A szociális farmrendszer bevezetése hozzájárul a többfunkciós mezőgazdasági modell megvalósításához. A mezőgazdasági tevékenység alkalmas az integráló hatás kiváltására. A mezőgazdasági tevékenység a vidéki térségekben dominánsan jelen van és a foglalkoztatási lehetőségek alapját jelenti, amelynek speciális szegmense a hátrányos helyzetű személyek munkavégzési lehetőségének megteremtése. A hátrányos helyzetű személyekkel foglalkozó szervezetek számára számos korlát jelenik meg a tevékenység végzése során. Az új szociális farm modell alkalmassá tehető arra, a jogi szabályozás módosításával illetőleg új jogi szabályozás bevezetésével, hogy a szociális szolgáltatást nyújtó személyek szabályozott és támogató környezetben tudják folytatni tevékenységüket.*

---

⁵⁹ dr.jur.habil egyetemi docens, intézetigazgató, Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Civilisztikai Tudományok Intézete, jogkincs@uni-miskolc.hu

⁶⁰ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

1. A mezőgazdaság multifunkcionális jellemzői

A kooperáció jelentése partnerség, együttműködés egy közös cél elérése érdekében illetőleg közös fellépés érdekérvényesítés céljából. A kooperációnak többféle szintje és fajtája létezik. Megjelenik a társadalmi és a gazdasági területen egyaránt, amely területek sok esetben összekapcsolódnak, egymással kölcsönhatásban jelennek meg. A kooperációs célkitűzés a meghatározó egyes szintek és területek elhatárolásában. Ugyanakkor a célok megvalósításának tartalmi elemei sok esetben összetett kapcsolatrendszerrel mutatnak a kooperációs szintek és fajták között. Az viszont közös bennük, hogy az egyes tevékenységi területeken, meghatározott erőforrásokat mozgósítanak és kapcsolnak össze. Álláspontunk szerint az együttműködésnek az a formája, amely az egyes területek közötti átjárást biztosítja, teremti meg az integrációs kapcsolatrendszer alapját és működésének lényegét. A szociális farm modellben a társadalmi és a gazdasági kooperáció különböző szintű formái jelennek meg, mint a társadalmi felelősségvállalás, közös felelősség, fenntartható mezőgazdaság, környezettudatosság, személyiségfejlesztés (képesség- és készségfejlesztés), ismeretátadás, gazdasági előnyök (termelés, feldolgozás, értékesítés, felhasználás, jövedelem/bevétel). A szociális farmmodellben ezek a kooperatív elemek jelennek meg a mezőgazdasági tevékenység keretei között. Álláspontom szerint az együttműködésnek az a formája, amely az egyes területek közötti átjárást biztosítja, teremti meg az integrációs kapcsolatrendszer alapját és működésének lényegét. A szociális inklúzió abban az értelemben jelenik meg, amely befogadást és elfogadást jelent a hátrányos helyzetű személyek tekintetében. Olyan együttműködést jelent, amely megpróbálja pozitív módon értelmezni és megoldani az esélyegyenlőségi axiómákon alapuló elveket és alakít ki olyan modelleket, amelyek mind a piaci szereplők, mind az érintettek számára előnyösen megvalósítható tevékenységeket, programokat (pl. támogatott foglalkoztatás) jelent.

A szociális farm modellben a társadalmi és a gazdasági kooperáció különböző szintű formái jelennek meg.

A kölcsönhatás, együttműködés, kooperáció irányai:

- társadalmi felelősségvállalás, közös felelősség
- fenntartható mezőgazdaság
- környezettudatosság
- személyiségfejlesztés (képesség- és készségfejlesztés)

- ismeretátadás
- gazdasági előnyök (termelés, feldolgozás, értékesítés, felhasználás, jövedelem/bevétel)

A modell két pillérrre épül, egyrészt a mezőgazdasági tevékenységre, másrészt a támogató szolgáltatra. Ezen a két pilléren keresztül kapcsolható össze a mezőgazdasági tevékenységet végzők (szociális farm fenntartók) személyi köre, illetőleg a kiegészítő tevékenységet végzők (szociális farm szolgáltatást igénybevevők) személyi köre.

A Közös Agrárpolitikának az elmúlt évtizedek és a jelenkori kihívásaira tekintettel választ kellett adnia a fenntarthatóságra és előtérbe került a mezőgazdaság többfunkciós felfogása, a közjavak és a gazdaságok diverzifikálásának – többek között a vidéki életminőség javításának – a kérdése.⁶¹ Ez a kérdés és az erre adandó válasz mindenképpen felveti a mezőgazdasági (alap)tevékenységnek illetőleg a kiegészítő tevékenységnek, valamint az azon kívüli tevékenységnek a bővítését, a gazdaságon belüli (on-farm) és a gazdaságon kívüli (off-farm) vonatkozásban egyaránt.

Multifunkcionális mezőgazdaság alatt azt értjük, amikor a mezőgazdasági termelési (gazdasági) alaptevékenységén túl az ökológiai és a társadalmi-gazdasági életképesség fenntartásához is hozzájárul, magába foglalja. A szociális farmrendszer bevezetése hozzájárul a többfunkciós mezőgazdasági modell megvalósításához. A mezőgazdasági tevékenység alkalmas az integráló hatás kiváltására. A mezőgazdasági tevékenység a vidéki térségekben dominánsan jelen van és a foglalkoztatási lehetőségek alapját jelenti, amelynek speciális szegmense a hátrányos helyzetű személyek munkavégzési lehetőségének megteremtése. A szociális farm modell alkalmassá tehető arra, a jogi szabályozás módosításával illetőleg új jogi szabályozás bevezetésével, hogy a szociális szolgáltatást nyújtó személyek szabályozott és támogató környezetben tudják folytatni tevékenységüket.

A szociális farm egységes definíciójáról nem beszélhetünk. A magunk részéről a szociális farmot úgy határozzuk meg, mint *a szociális szolidaritás elveinek megfelelően, a társadalmi és környezeti szemléletformálás érdekében működő kooperatív gazdálkodási forma, amely mezőgazdasági termelő, feldolgozó, szolgáltató tevékenységet végez hátrányos helyzetű személyek bevonásával, illetőleg mezőgazdasághoz kapcsolódó szemléletformáló kiegészítő tevékenység végez a társadalom szélesebb köre számára.*

---

⁶¹ ANDRÉKA Tamás: *Birtokpolitikai távlatok a hazai mezőgazdaság versenyképességének szolgálatában.* In: CSÁK Csilla (szerk.): *Az európai földszabályozás aktuális kihívásai.* Novotni Kiadó, Miskolc, 2010., 11. o.

Ezek a gondolatok elvezetnek bennünket a szociális mezőgazdaság kérdésköréhez. *A szociális mezőgazdaságnak sem létezik egységes meghatározása. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2012. decemberi, Szociális mezőgazdaság: „zöld gondozás”, szociális és egészségügyi politikák* című véleménye⁶² többek között a korábbi kutatások eredményeire támaszkodva fogalmaz meg következtetéseket és ajánlásokat. Megállapítja, hogy a szociális mezőgazdaság európai megjelenési formái közös jellemzőkkel is rendelkeznek, de a megközelítés, a más ágazatokhoz való kapcsolódás és a finanszírozás szempontjából különböznek. Közös jellemzőkként említik, hogy a szociális mezőgazdasági gyakorlatok szorosan kapcsolódnak a hagyományos vidéki gazdasági tevékenységekhez, és jelen vannak a mezőgazdasági üzemekben. Számos szociális farm biogazdaság, jellemzőek a nagy munkaerő igényű tevékenységek, erőteljes a többfunkciós jelleg, a nyitottság a környező területek iránt, magas a diverzifikáció és a rugalmasság szintje.

A szociális mezőgazdaság négy fő területét különböztetik meg:

- rehabilitációs és terápiás tevékenységek;
- munkaerő-piaci és társadalmi integráció;
- pedagógiai tevékenységek;
- személyes ápolás.

Szükség van a szociális mezőgazdaság európai szintű definíciójának elfogadására. Az *Európai Gazdasági és Szociális Bizottság* első lépésben *a szociális mezőgazdaságot olyan tevékenységek összességéként határozza meg, amelyek – növényi és állati – mezőgazdasági forrásokat használnak fel vidéki vagy városkörnyéki övezetekben olyan szociális szolgáltatások létrehozására, mint a rehabilitáció, a terápia, a védett munkahelyek, az egész életen át tartó tanulás és a társadalmi integrációhoz hozzájáruló más tevékenységek.* A bizottsági vélemény rámutat, hogy sem uniós, sem nemzeti szinten nem létezik szabályozási keret, nincsenek összehangolva a különböző szintű politikák, illetve az érintett intézmények. Csak néhány állam kivétel ez alól, ahol létezik ágazati szabályozás nemzeti vagy regionális szinten.

Mindezek alapján azonban megállapítható, hogy a szociális farmmodell cél és eszközrendszerében alkalmas szolgáltatási és intézményi kereteket tud nyújtani a szociális mezőgazdaság megvalósításához.

---

⁶² https://webapi.eesc.europa.eu/documentsanonymous/ces1236-2012_00_00_tra_ac_hu.doc letöltve: 2015.08.21.

2. A szociális farmok működésének gyakorlata

A nemzetközi tapasztalatok alapján különböző elnevezések használnak az egyes országokban a szociális farm meghatározására. A nemzetközi példák alapján nem beszélhetünk egységes európai szabályozásról vagy gyakorlatról. *Nagy-Britanniában* a *care farming* mozgalom alulról építkezik, mivel az állam egyelőre még nem karolta fel a kezdeményezést. A *care farmok* ügyét a *Care Farming UK* csapata képviseli a szigetországban, amit a szociális farmművelők (*care farmers*) és a kezdeményezéssel szimpatizálók működtetnek, kis fizetett stábbal és jóval jelentősebb önkéntes munkával. Nagy-Britannia tehát arra ad példát, hogy az állami szereplők bevonódása nélkül, hogyan indulhat el a civilek, gazdák, szakemberek közös akarásával a *care farming* ügyének elterjesztése. 2013-ban 180 *care farm* működött Nagy-Britanniában, elsősorban Angliában. A *care farmok* többsége növénytermesztéssel és állattartással egyaránt foglalkozó kisgazdaság, átlagos méretük 49 hektár. A szociális farmszolgáltatást igénybevevők köre általában a tanulási nehézségekkel küzdők, mentális problémákkal küzdők, autizmussal élők, iskolakerülő és motiválatlan fiatalok, alkohol és droproblémákkal küzdők.

Norvégiában a kormány, pontosabban a Mezőgazdasági Minisztérium felismerte a *green care* (zöld gondoskodás) szolgáltatások gazdasági potenciálját, ők játsszák a főszerepet a folyamatok előremozdításában. Az országban a *zöld gondoskodás* kifejezés egyet jelent a farmokon nyújtott, személyre szabott, minőségbiztosított jólléti szolgáltatásokkal, melyek magukban hordozzák a fejlődés és az életminőség-javítás lehetőségét. A *zöld gondoskodás* szolgáltatások helyszíne lehet egy gazdaság, egy erdőgazdaság vagy egy kertészet. A fejlesztő tevékenységek minden esetben az adott helyszínen folyó munkákhoz kötődnek. E szolgáltatások az alábbi területeken alkalmazhatók: oktatás (gyermek és ifjúsági alaprogramok); munka (munkanélküliek visszakapcsolása a munka világába); egészségügyi és szociális szolgáltatások; integrációs tevékenységek (menekültek; bevándorlók beilleszkedésének elősegítése); bűnmegelőzés. 2011-ben közel 1100 norvég gazdaság kínált fejlődési/gyógyulási lehetőséget. A *zöld gondoskodás* szolgáltatást kínáló gazdaságok közel 40 százaléka két csoportra specializálódik: az iskolás osztályokra és a pszichés problémákkal küzdőkre. A norvég kormány tudatosan felkarolta, katalizálta a farmok ilyen jellegű profilbővítését. A 90-es évek elejétől folyó fejlesztés, hálózatépítés tapasztalatai alapján, 2012-ben a Mezőgazdasági Minisztérium és a Regionális Fejlesztési Minisztérium, a *zöld*

gondoskodás „mozgalom” képviselői bevonásával – megalkotta a Nemzeti Zöld Gondoskodás Stratégiát.

Hollandiában az egészségügyi/szociális szektor és az agrárszektor egyaránt megértette a *szociális farmművelés* előnyeit, a döntéshozók sem zárkóznak el a témától. A holland kutatói közösség a kezdeményezés mellé állt, itt készül a legtöbb kutatás a témában. A *szociális farmművelés* a mezőgazdasági termelés és a szociális, egészségügyi szolgáltatások kombinációját jelenti itt. A farmok száma évről évre gyorsabban nő a: 1998 és 2009 között 75-ről több mint 1000-re emelkedett. 2005-ben összesen 10 000 kliens részesült *szociális farmokon* nyújtott szolgáltatásokban, ez farmonként átlagosan évi 73 000 euró bevételt jelentett. A *szociális farmok* jellemzően nappali foglalkoztatóként, támogatott munkahelyként vagy lakóhelyként funkcionálnak a megváltozott munkaképességű emberek számára. Hollandiában a *szociális farmművelés* az alábbi célcsoportok számára kínál gyógyulási/fejlődési lehetőséget: mentális problémákkal küzdők, drog- vagy alkoholfüggőségben szenvedők, tanulási nehézségekkel küzdők, idős emberek, gyerekek, motiválatlan, magatartási problémával küzdő fiatalok, tartósan munkanélküliek. A kutatások eredményei szerint a *szociális farmon* töltött időszak során fokozódik a farmsegítők önbecsülése, önbizalma, önállóbbakká, nyugodtabbakká válnak, és könnyedebben alakítanak ki kapcsolatot társaikkal. Életminőségük és közérzetük javul, miközben egyre inkább a társadalom hasznos tagjaiként tekintenek önmagukra.⁶³

A német kezdeményezésű MAIE projekt (*'Multifunctional Agriculture in Europe – Social and Ecological Impacts on Organic Farms'*, azaz 'Többfunkciós Mezőgazdaság Európában – Társadalmi és Ökológiai Hatások Biogazdaságokban') az európai kezdeményezéseket fejlettségi osztályokba sorolta.⁶⁴

- Úttörő (Pioneer) státus – Szlovénia, Csehország, Bulgária – ahol elindultak már szociális farm kezdeményezések.
- Közepesen fejlett (Moderately developed) státus – Franciaország, Portugália, Finnország, Németország – ahol a szociális farmok száma és sokszínűsége fejlődik,

⁶³ Az 1990-es évek óta a világban számos hálózatot alakítottak ki, amelyek a megváltozott munkaképességű emberekkel foglalkozó szervezeteket igyekeznek összefogni. Kontinensünkön ezek közül a legfontosabb az Európai Fogyatékoságügyi Szolgáltatók Szövetsége (European Association of Service Providers for Persons with Disabilities, EASPD). Jelenleg több mint tízezer tagja van a nemzeti ernyőszervezeteken keresztül, akik szolgáltatásokat nyújtanak a fogyatékos emberek számára. Kiemelkedő még a VATES Alapítvány, mely alapvetően Finnországban működő ernyőszervezet. Olyan hálózatot működtet a hazájában, amely a speciális foglalkoztatási formákat alkalmazó munkaerőpiaci szereplőket fogja össze, illetve lobbizást folytat a rehabilitációs célú foglalkoztatásnak a jogrendszerben és a munkaerőpiacon való hangsúlyosabb megjelenítése érdekében.

⁶⁴ <http://www.maie-project.eu/> Letöltve 2015. 08.12.

felhasználói hálózatok alakulnak, de a politikai és finanszírozási háttér még nem biztosított.

- Jól fejlett (Well developed) státus – Olaszország, Hollandia – ahol az egészségügyi és szociális szektor felfedezte a szociális farmok terápiás, rehabilitációs, foglalkoztatási előnyeit, a gazdák számára a szolgáltatások nyújtása bevételt jelent, az együttműködési rendszerek fejlettek és vannak elérhető támogatási források egyaránt.
- Hivatalosan elismert (Officially recognized) státus – Norvégia – ahol a kutatók, az érintettek és az egészségügyi, mezőgazdasági és foglalkoztatási minisztériumok képviselői együttműködnek, valamint a szociális farmok elismertsége és finanszírozása biztosított.⁶⁵

Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság 2012-es véleménye szerint az uniós intézményeknek, a regionális és nemzeti hatóságoknak ösztönözniük és támogatniuk kellene a szociális mezőgazdaságot. Ennek legfontosabb eszközei a kedvező jogi keretek megteremtése, kutatási programok indítása, egy EU bizottsági struktúra létrehozása a témával kapcsolatban, valamint a forrásokhoz való hozzáférés biztosítása 2014-2020 időszakban.

3. A magyar szociális farmmodell

A szociális farmok kísérleti programja tíz éves múltat tekint vissza Magyarországon. Az eddigi projektek elsősorban szociális és foglalkoztatáspolitikai források felhasználásával szerveződtek, különös tekintettel az aktív korú autizmussal élőkre fókuszálva. Ezt egészítette ki később a megváltozott munkaképességűek csoportja. A mezőgazdasági funkció elsődlegesen a terápiás környezeti keretek és az aktív tevékenység lehetőségének szerepét töltötte be. A gazdaságok fejlődésével azonban a mezőgazdasági termelés – értékesítés egyre fontosabb szerepet töltött be, mind a gazdasági, mind pedig a társadalmi fenntarthatóság szempontjai szerint. A valódi „majorsági” üzemelés indításával együtt megjelentek azok a jogi problémák, melyek egyre inkább visszalépésre, alapkoncepciójuk felhagyására kényszerítették a szereplőket.

A szociális farm a mentális és fizikális jóllétet, illetve ismeretátadást elősegítő szolgáltatásokat nyújt a mezőgazdasági munkába történő bevonással. A szociális farmok

---

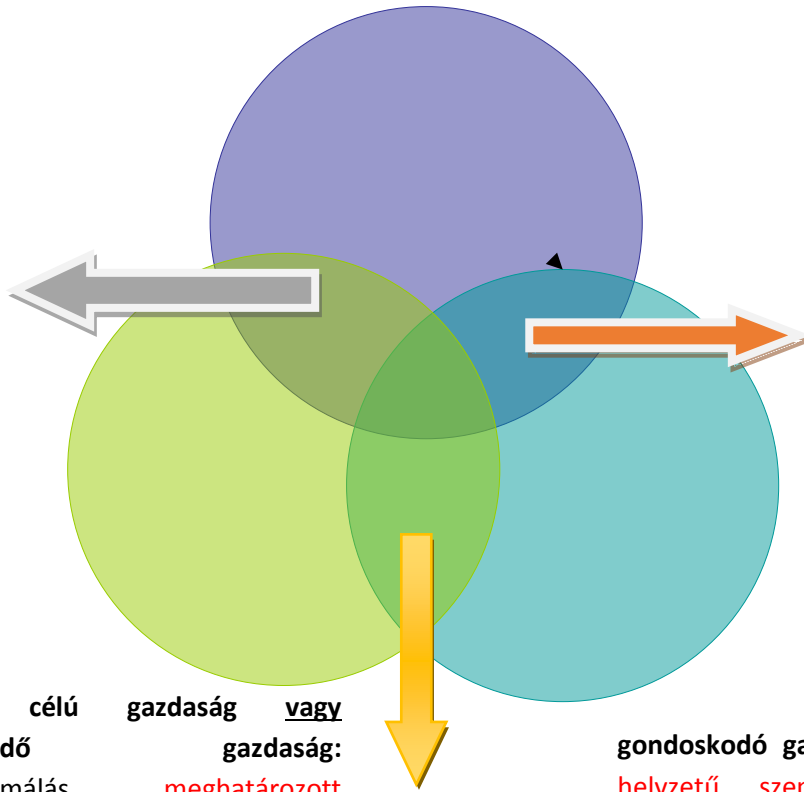
⁶⁵ A Social Services in Multifunctional Farms (SoFar, azaz 'Társadalmi szolgáltatások többfunkciós gazdaságokban') projekt összegzése szerint Belgiumban 308, Franciaországban 2100, Németországban 220, Írországon 106, Olaszországban 675, Hollandiában 839, Szlovéniában 15 szociális farm működik.

kialakításának egyik lehetséges formája, hogy a segítő szervezetek keresnek a környéken működő földműveseket, akikhez rendszeresen, aktív tevékenységre „kiviszik” a hátrányos helyzetű célcsoport tagjait. A segítő szervezetek azonban maguk is létrehozhatnak mezőgazdasági egységeket. Az ilyen szociális farmok működtetéséhez azonban elengedhetetlen a segítő szervezetek által földműves (jogszámban előírt végzettségű) szakember alkalmazása.

A szociális farmok típusai:

- ***Szociális célú gazdaság vagy rehabilitációs farm:*** hátrányos helyzetű személyek bevonása szociális intézmény keretei között folytatott (mezőgazdasági) foglalkoztatás keretében
- ***Gondoskodó gazdaság:*** hátrányos helyzetű személyek bevonása mezőgazdasági tevékenységet végzők által, mezőgazdasági tevékenység végzésének helyén
- ***Társadalmi célú gazdaság vagy együttműködő gazdaság:*** szemléletformálás meghatározott személyi kör részére és/vagy foglalkoztatásba történő bevonás mezőgazdasági tevékenységet végző személyek mezőgazdasági tevékenység végzésének helyén

szociális célú gazdaság vagy rehabilitációs farm: hátrányos helyzetű személyek bevonása szociális intézmény keretei között folytatott foglalkoztatás keretében

társadalmi célú gazdaság vagy együttműködő szemléletformálás személyi kör részére és/vagy foglalkoztatásba történő bevonás mezőgazdasági tevékenységet végző személyek mezőgazdasági tevékenység végzésének helyén

gondoskodó gazdaság: hátrányos helyzetű személyek bevonása mezőgazdasági tevékenységet végzők által, mezőgazdasági tevékenység végzésének helyén

Forrás: Saját szerkesztés

A szociális farm különböző modelljeit vázolhatjuk. Alapvetően három típust mutattunk be a diagramon. Az egyes típusok a tevékenységet végzők illetőleg a tevékenység végzésének a helye szerint különíthetők el. A tevékenységet végzők a hátrányos helyzetű személyek (tág értelemben pl. alacsony végzettségűek, romák, megváltozott munkaképességűek, fogyatékosok), illetőleg a társadalmi szemléletformálás esetén a tanulók, diákok köre alapvetően, akik a mezőgazdasági tevékenységet végző személyek irányításával azok munkájába bekapcsolódva végzik a kisegítő tevékenységüket. A tevékenység végzésének helye szerint megkülönböztethetünk olyan jellegű szociális farmot, amikor a hátrányos helyzetű személyt ellátó szervezet tevékenységének végzése helyén történik a munkavégzés

illetőleg foglalkoztatás (ez különösen abban az esetben valósulhat meg, ha az adott szervezet, személy mezőgazdasági tevékenységet is folytat). A munkavégzés helyszíne más esetben lehet a mezőgazdasági tevékenységet főfoglalkozás keretében végző szervezet, személy mezőgazdasági tevékenységének végzésének a helye (farm, mezőgazdasági üzem).

Látható – a diagramra utalva – hogy az egyes típusok között átfedés figyelhető meg a személyi kör és a tevékenység végzésének helye tekintetében, amely átfedések teremtik meg a koherenciát az egyes típusok között és teszik egységessé és egységesen kezelhetővé a szociális farmrendszert.

A modell két pillérrre épül, egyrészt a mezőgazdasági tevékenységre, másrészt a támogató szolgáltatra. Ezen a két pilléren keresztül kapcsolható össze a szociális farmszolgáltatás nyújtók (szociális farm fenntartók) személyi köre, illetőleg a szociális farm szolgáltatást igénybevevők személyi köre. A szociális farm szolgáltatás nyújtók (szociális farm-fenntartók) személyi körét két alapvető kategória szerint lehet meghatározni:

- Szociális Farm-gazdaság: olyan mezőgazdasági tevékenységet végző gazdálkodó szervezet, aki aktív tevékenység végzésére fogad hátrányos helyzetűeket és/vagy oktatási/nevelési célból fogad gyermekeket, tanulókat. A mezőgazdasági tevékenységet végzők alatt különböző szervezeti formában működő mezőgazdasági tevékenységből árbevételt elérő vállalkozási formát értünk.
- Szociális Farm-közösség: olyan szociális szolgáltatók, akik (saját) hátrányos helyzetű célcsoportjukat bevonva maguk végeznek mezőgazdasági termelő/ szolgáltató és értékesítő tevékenységet.

Mindkét esetben definiálni szükséges a szociális farm-szolgáltatást, amely egyrészt jelenti a hátrányos helyzetű személyek részére a mezőgazdasági tevékenységek végzése feltételeinek a biztosítását, illetőleg a mezőgazdasági és kiegészítő tevékenységek végzése körében a termelés, feldolgozás, értékesítés, mezőgazdasági szolgáltatás nyújtását, másrészt jelenti a gyermeke/tanulók részére a gyakorlati (környezettudatos) mezőgazdasági ismeretek átadását.⁶⁶

A modell működése szempontjából központi elem a mezőgazdasági tevékenység értelmezése. Ez jelenti mind a szolgáltatást nyújtók, mind pedig az igénybevevők tekintetében a foglalkoztatási jogviszony alapját, mutat rá a munkavégzés ágazati irányra.

---

⁶⁶ 2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról 5.§ 14. és 18 pontja

A szociális farm nem jelenik meg önálló szervezeti formaként. A szociális farm bármely szervezeti formában működtethető. A szociális farm „címet” azok a szervezetek viselhetik, illetőleg azok tekinthetők szociális farmnak, amelyek működésében a szociális farm jellemzői megtalálhatók. Az más kérdés, hogy a szociális farm elnevezést milyen eljárási formában és kinek a jóváhagyásával, döntésével lehet megszerezni. Az azonban fontos, hogy mindenképpen ellenőrzött eljárási rendben kerüljön sor a minősítés megszerzéséhez. Különösen fontos ez akkor, ha a szociális farm modellhez pénzügyi (támogatási, adózási stb.) kedvezményeket, előnyöket kívánunk rendelni.⁶⁷

Szociális farm, tehát nem egy új szervezeti forma, hanem egy összetett (mező)gazdálkodási forma. Keretei között a tevékenységorientációra kell koncentrálni. Ebben a tevékenységi formában megjelenik az ökológiai elem, az ökonómiai elem illetőleg a társadalmi felelősségvállalási elem is egyben. Ez jelenti a szociális farm-szolgáltatás rendszerét.

A szociális farmok fejlesztése, számuk növelésének hosszú távú célja a vidéki környezet vonzóvá tétele, a passzív ellátásban lévő hátrányos helyzetűek bevonása és az aktív, munkaalapú jövőkép széles körű elterjesztése is. Jövőképünk alapján a farmok hálózatának bővülése hozzájárulhat többek között a vidék megtartó erejének növeléséhez; a hátrányos helyzetűek életminőség-javításához; munkahelyeket teremthet; fejlesztheti a társadalmi integrációt a gyakorlatban.

A szociális farmok működésének értékelése három főbb megközelítéssel történhet: (1) a célcsoportokra, (2) a gazdákra gyakorolt hatások szemszögéből, illetve a (3) a gazdálkodást, mint üzleti tevékenységet értékelve. Az értékelés típusai: ellátási szükségletek feltárása; folyamatértékelés; eredményértékelés; kliens elégedettség; a gazdák elégedettsége; gazdasági értékelés; költség vizsgálat; költség-hatékonyság; költség-hasznosság; költség-haszon vizsgálat.

A szociális farmok számának bővülése, fejlesztésük a következő eredményekkel járhat:

---

⁶⁷ Lásd bővebben: NAGY Zoltán: *A termőfölddel kapcsolatos szabályozás pénzügyi jogi aspektusai*. In: CSÁK Csilla (szerk.): *Az európai földszabályozás aktuális kihívásai*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2010., 187-197.o., OLAJOS István: *A 2002. február 22-én hatályba lépő termőföld adásvételéhez kapcsolódó elővásárlási és előhaszonbérleti jog gyakorlásáról*. In: *Napi Jogász*, 2002/4., 7-12. o., OLAJOS István: *A termőföldről szóló törvény változásai a kormányváltások következtében. Gazdasági eredményesség és politikai öncélúság*. In: *Cég és Jog*, 2002/10., 13-17.o., OLAJOS István - PRUGBERGER Tamás: *A termőföldbirtoklás, hasznosítás és forgalmazás a családi gazdaság elősegítésének új jogi szabályozása tükrében*. In: *Magyar Jog*, 2002. május, 286-295.o., BOBVOS Pál: *A termőföldre vonatkozó elővásárlási jog szabályozása*. In: *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Tomus: LXVI. Fasc.3.* Szeged, 2004., 5.o. CSÁK Csilla – HORNYÁK Zsófia: *A földforgalmi törvény szabályaiba ütköző mezőgazdasági földekkel kapcsolatos szerződések jogkövetkezmenyei*. In: *Östermelő*, 2014/2., 10-11. o.

- Nő a vidék megtartó ereje.
- Nő a gazdák megbecsülése.
- A hátrányos helyzetűek életminősége nő.
- A munkanélküliség csökken, a szociális farmok országos kiterjesztése akár több ezer fős nagyságrendben is generálhat munkahelyteremtést.
- Jelentősen fejlődik a szociális, illetve zöld gazdaság.
- Bővülnek a szociális, gyermekvédelmi és egészségügyi szolgáltatók, intézményfenntartók rehabilitációt és foglalkoztatást biztosító lehetőségei.
- A környezeti szempontok érvényesülése számos területen erősödik, nő a hazai termékek megbecsülése.
- A természet iránti elkötelezettség szélesedik.
- Jelentősen fejlődik a társadalmi integráció a gyakorlatban.
- A gazdák új bevételi forrásai, növekvő gazdasági stabilitása végső soron hozzájárulhat *a vidék élhetőségének erősítéséhez*, különösen, ha jövedelmük nagyobb részét a helyi gazdaságban költik el.
- Azzal, hogy a gazdaságban nyilvánosan elérhető teret hozunk létre, *a vidéki táj nyitottabbá válik*; a közösség figyelve újra a földművelés felé fordulhat, csökkenhet a helyi földalap értékesítése külső tulajdonosoknak.
- *A vidéki munkalehetőségek* száma nőhet egyfelől azáltal, hogy a szociális farm működtetésének lehetősége életben tarthat kisebb gazdaságokat (ellensúlyozva a vidék elnéptelenedését);
- Amennyiben a szociális farmok biotermelést vagy egyéb környezetbarát földművelést folytatnak, *csökkenhet a környezet és a természet terhelése*. Ismeretes, hogy a biogazdaságok segítik a biológiai sokféleség megőrzését; alacsonyabb a talaj-, víz- és légszennyezésük, mint a hasonló méretű konvencionális farmoké.

A farm létrehozásához mezőgazdasági szaktudásra, tapasztalatra van szükség. Az alábbiakban a működtetés technikai kivitelezése szempontjából különíthető el két lehetőség:

- A szociális farmok kialakításának egyik lehetséges formája, hogy a segítő szervezetek keresnek a környéken működő földműveseket, akikhez rendszeres (akár napi) jelleggel, aktív tevékenységre „kiviszik” a hátrányos helyzetű célcsoport tagjait. Így a segítő szervezeteknek nem szükséges mezőgazdasági környezetet létrehozniuk, és annak fenntartásához nem szükséges mezőgazdasági szakembert alkalmazniuk.

- A segítő szervezetek maguk is létrehozhatnak mezőgazdasági egységeket, ahol a saját hátrányos helyzetű célcsoport tagjainak bevonása sokkal intenzívebb. Az így kialakuló szociális farmok fenntartható és szakmailag megalapozott működtetéséhez azonban elengedhetetlen lehet a segítő szervezetek által földműves (jogszabályban előírt végzettségű) szakember alkalmazása.

A szociális farm komplex modelljének megvalósításához a jogi keretek Magyarországon jelenleg nem adottak. A jogi szabályozás fejlesztési irányát alapvetően két aspektusból közelíthetjük meg: (a) agrárgazdasági tevékenységek végzése, (b) szociális farmmodell elismertetési folyamata.

Ami az első aspektust érinti, meg kell jegyeznünk, hogy a tevékenység összetett (szociális ellátás, foglalkoztatás, oktatás, vállalkozási tevékenység stb.), több hátrányos helyzetű csoporttal foglalkozhat a fenntartó, de nem egységként (farmként), csak több szolgáltatás mozaikjaként működhet. A mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (földforgalmi törvény) jelenleg csak meghatározott szervezetek számára teszi lehetővé a földtulajdonlást, illetőleg a földhasználatot. A szociális farmok különböző szervezeti keretek között működnek pl. szociális ellátást nyújtó szervezetek, amelyek nem felelnek meg a földhasználati jogosultság feltételeinek. A helyzet rendezéséhez a földforgalmi törvény mezőgazdasági kiegészítő tevékenység meghatározásának kiegészítését kellene kezdeményezni: e fogalomkörbe be kellene emelni a szociális farm-szolgáltatást is. Ezzel a szociális farmművelés mezőgazdasági tevékenységnek minősülne, a szociális farm mezőgazdasági termelőszerkezeti státuszt kaphatna, egységként működhetne és agrártámogatásokra is jogosult lehetne. Annak érdekében, hogy a kisléptékű termelés lendületet vehessen más többi kapcsolódó jogszabály módosítására is szükség van (mint például az értékesítés, piacra jutás feltételeinek átalakítása). A kormányzat felismerte a szociális farmmodell jelentőségét és jelen pillanatban aktív kezdeményezések vannak a jogszabályi környezet megváltoztatására. A helyzet rendezését ugyanakkor nehezíti, hogy a földforgalmi törvény sarkalatos törvény, amely 2/3-os parlamenti többséggel módosítható. Ennek ellenére szükséges megtalálni azt a lehetőséget, amely a szociális farm tevékenységi forma működési kereteit könnyíti.

A szociális farm számára kedvező jogszabályi környezet létrehozásának elsődleges célja egy új gazdaságnövelő eszközrendszer kialakítása, mely tevékenységbővítéssel egyaránt kedvez a meglévő gazdálkodóknak, valamint a hátrányos helyzetű célcsoportokat segítő, őket ellátó egyéb társadalmi alaptevékenységet végző, de gazdálkodást tervező szervezeteknek. Cél a

vidéki környezet vonzóvá tétele, a passzív ellátásban lévő hátrányos helyzetűek bevonása és az aktív, munkaalapú jövőkép széles körű elterjesztése is. Társadalmi szempontból a rehabilitációs cél mellett kiemelkedik a közösség önfenntartó képességének fejlesztése. A szociális farmok koncepciójának beemelése a szakmapolitikákba közvetlen pozitív hatást fejthet ki a gazdasági-, szociális-, vidékfejlesztési-, foglalkoztatási-, egészségügyi-, rehabilitációs- és társadalmi területeken egyaránt.⁶⁸

4. Zárógondolatok

A jövőkép - a jogszabályi feltételek kedvezővé tétele mellett - a működés jogi jellegének garanciáiban rejlik álláspontom szerint. Ez azt jelenti, hogy meg kell teremteni a feltételeit annak, hogy a szociális farm modell elismerése megtörténjen. Tekintettel arra, hogy nem egy szervezeti formáról beszélünk, mint pl. szociális szövetkezet, amellyel gyakran összetévesztik a szociális farm fogalmát. Meg kell jegyezni, lehet, hogy valóban szerencsétlen a megfogalmazás a tekintetben, hogy összetéveszthető a szociális szövetkezet fogalmával, de már ez az elnevezés vált uralkodóvá. Tehát a szociális farm esetében egy tevékenységi formáról beszélünk, amely különböző szervezeti keretek között működő tevékenységet takar. Ezért szükséges ennek a tevékenységi formának az elismerése, azaz egy állami elismerés keretében történő megerősítése. Az elismerés folyamatának szabályozása elképzelhetőnek tűnik olyan keretek között, mint pl. a mezőgazdasági integrátori szervezetek esetében a termelői szervezetek állami elismerésének folyamata. Természetesen ehhez meg kell határozni azokat a kritériumokat és feltételeket, amelyek teljesítése esetén valaki megkaphatja a szociális farm státuszt. A jogalkotási folyamatok eredményét izgalommal várjuk. Jelenleg a szociális farm logó kialakításra került, amely védjegyzetési eljárása folyamatban van. Ez az első lépés a szociális farmok átlátható és kézzelfogható transzparens megjelenése terén. Ez

---

⁶⁸ A szakterület egyik kulcsfontosságú jogszabálya a Bizottság 651/2014/EU rendelete (2014. június 17.), az ún. általános csoportmentességi rendelet. Célja, hogy meghatározza azokat a támogatási területeket, ahol a vonatkozó keretszabályokat betartva a tagállamok a Bizottság előzetes jóváhagyása nélkül is jogosultak állami támogatás nyújtására. Az Európai Bizottság 2014. május 21-én fogadta el az új általános csoportmentességi rendeletet. A rendeletben meghatározott területek közé tartozik és így támogatható a *hátrányos helyzetű munkavállaló, a megváltozott munkaképességű munkavállaló és a súlyosan hátrányos helyzetű munkavállaló is*. A támogatást akkor lehet mentesíteni az előzetes bejelentési kötelezettség alól, ha valószínűsíthető, hogy segíti a munkavállalói csoportok munkaerőpiacra történő belépését, újbóli bekerülését, illetve a munkaerőpiacon maradását. Pontosabban lehatárolt az elszámolható költségek köre is. A szociális farmokon folytatott tevékenység, amennyiben a meghatározott körbe tartozó személyekkel folytatott tevékenységeket érinti, jogosult lehet a foglalkoztatási támogatásokra.

egyben azt is jelenti, hogy a kutatás és jogtudományi elemzés még tovább folytatódik, ez a folyamat még nem zárult le.

Csáky S. Piroska

A könyvkiadás megtartó ereje

Csáky S. Piroska⁶⁹

A könyvkiadás megtartó ereje
Egy jubileum margójára
60 éves az újvidéki Forum Könyvkiadó

Ha megvizsgáljuk a kultúra és a társadalom viszonyát, megállapíthatjuk, hogy a kultúra minőségére és fejlődésére több tényező van hatással. Beszélhetünk a kultúráról a mindennapi életben, az életmódunkban, szabadidős tevékenységünkben betöltött szerepéről, akár a tömegkommunikációra gondolunk, akár sport vagy rekreációs tevékenységre – mind a kultúránk részét képezi. A kultúra megvalósításban nagyrészt intézményi rendszerunktől függ: az iskoláktól, könyvkiadástól, a színházak, mozik, kultúregyesületek tevékenységétől.

Érdeemes ismerni még néhány tényezőt. Mikor kultúráról beszélünk, tudni kell, hogy létezik egyetemes és nemzeti kultúra, közösségi és egyéni kultúra. Fontos ismerni kulturális örökségünket, az utóbbi években ezért lendült fel a hagyományőrzés különböző formája. A hagyományőrzés mellett szükség van értékteremtésre, értékmentésre. Ez általában az értelmiség feladata. Nagy feladat hárul a könyvkiadókra is, hogy publikációk megjelenítésével a történelmi tudatot is formálja, lehetőséget adjon az új irodalmi gondolkodás megjelenítésére. A média jelentőségéről, kultúranépszerűsítő feladatáról sem szabad megfeledkezni.

Ezúttal a könyvkiadók szerepéről, közösségmegtartó erejéről szólnék egy jubileum kapcsán. 1957. február 8-án alakult meg a Forum Könyvkiadó Újvidéken. Most tehát egy kerek évfordulót ünnepelünk. Évek óta figyelemmel követem és dokumentálom a kiadó tevékenységét, ezért szeretném bemutatni hogyan sikerült megvalósítani célkitűzéseit eddig megjelent kiadványainak tükrében. Természetesen csak általában. Nem térünk ki minden egyedi alkotásra, összefoglaló képet szeretnénk nyújtani 60 évi munkájáról. A történelemben ez nem nagy idő, egy kisebbségi kultúrában azért mégis jelentős időtartam. Maga a név FORUM – szimbolikus elnevezés: az intézmény a kultúra központja, fóruma kell, hogy legyen. A Forum nyomda megjelölést már előbb is megtalálhatjuk a Progres kiadványain, de kiadóként csak 1957-től találkozunk vele egyetlen egy kiadványon, hogy a következő évben, 1958-ban már 15 különböző tartalmú könyvön olvashassuk a Forum könyvkiadó elnevezést. Volt ezek között a könyvek között mesés könyv, verses kötet, politikai kiadvány, oktató

---

⁶⁹ nyugalmazott egyetemi tanár

jellegű mű, tankönyvek, mezőgazdasági kézikönyv és Milan Konjović reprezentatív reprodukciós kötete, amely az alkotó munkásságának 40. évfordulójára látott napvilágot – mintegy tükrözve a kiadó feladatát. Azt, hogy szervezeten irányítsa a vajdasági magyar könyvkiadást. (Ezzel a több színnyomású kiadvánnyal díjat is kapott a belgrádi Nemzetközi Könyvkiállításon).

A kiadó megalakulásának előzményeként megemlíthető, hogy a második világháború után Vajdaságban nem volt intézményes könyvkiadás. Készültek kiadványok a Híd Kk. jelzéssel, jól lehet, a Híd folyóirat valójában nem könyvkiadó volt. A Testvériség-Egység kiadó már az volt, de nemcsak magyar nyelvű műveket publikált. A tényleges intézményes könyvkiadás ebből a hiányból, ebből az igényből fakadt.

1959-től látványosan megnőtt a magyar nyelven kiadott könyvek száma, főleg a vajdasági magyar irdalom kibontakozásában és fejlődésében észlelhető ez. A már ismert szerzők mellett új írók, költők jelentek meg, mintegy új szint hozva az irodalmi életbe. Az irodalmi művek műfaji megoszlása igen változatos lett: vers, próza (novella, regény, tanulmány, napló, riport, vallomás, satíra, szociográfia), dráma. Egyéb tárgyú kiadványai közt van az irodalom mellett: politika, tudományos ismeretterjesztő mű, művészeti jellegű munka, mezőgazdasági könyv, néhány bibliofil kiadvány és egyéb. Eleinte a tankönyvek és oktatási segédkönyvek (Házi olvasmányok) kiadását is vállalta. Sőt, napjainkban is olykor vállalkozik tankönyv kiadásra.

Célkitűzései közül kiemelnék néhányat: szellemi műhely akart lenni a Vajdaságban élő magyarok számára azzal az igénnyel, hogy eleget tegyenek minden olvasói igénynek a legkisebbektől a felnőtt olvasókig. Több ízben jelentettek meg könyveket más kiadókkal közösen, hazai és külföldiekkel (főleg magyarországiakkal – ezeket kivitelre szánták). A kezdetektől fogva nagy figyelmet fordítottak a külső megformálásra, ezért jellemző a kiadványaira a formakeresés a hagyományostól a rendhagyó formákig (hosszúkás – 19x12 cm; 21x12, vagy a majdnem négyzet alakú: 16x14 cm forma, stb.) Több díjat, dicsérő oklevelet nyertek szép könyveikkel a nemzetközi belgrádi könyvvásáron és az immár 20 éve Zentán megrendezett Szép Magyar Könyv pályázaton. A Forum könyvek fűzve, kartonkötésben, olykor selyem vagy mű bőrkötésben kerültek az olvasóhoz. Az utóbbi időben az egyszerűbb, olcsóbb kivitelezés mellett kellett dönteniük: legtöbb könyv fűzve jelenik meg, ami nem jelenti azt, hogy igénytelenebb a küllemük, csak olcsóbb a kivitelezésük. A kiadó

megalakulása óta kiváló technikai szerkesztők dolgoztak a könyveken és művészi érzékkel formálták olyanokká, hogy szinte felismerhetőek voltak akár nemzetközi megméréstetesen is.

A kiadó jelentősége irodalmi, művelődéstörténeti és társadalmi alakulásától kezdve napjainkig. Irodalmi célkitűzése: a vajdasági magyar szerzők műveinek kiadása és a fordítás irodalom ápolása. A vajdasági magyar szerzők között egyaránt kiadta az egymás mellett élő és alkotó írónemzedékek műveit a fiatal, kezdő íróktól a már befutott klasszikus írókig. A fordítások között találunk világirodalmi alkotásokat, szerb és más népek irodalmát.

Ha a műfaji változatosságot szemléljük, megállapíthatjuk, hogy kiadványai közt nagy szerepet játszanak a szépirodalmi művek (gyermek és felnőtt, magyar és fordításban megjelenő művek, dráma szövegek...) Míg 1958-ban 3 gyermekkönyvet adtak ki, 1965-ben már 23 vajdasági magyar szerző műve, 33 jugoszláv, 11 világirodalmi és 6 mű a klasszikus magyar irodalomból képezte az irodalmi könyvtermést. Ez a szám gyakran változott: emelkedett vagy csökkent. 1969-ben 35, 1970-ben pedig már 42 vajdasági magyar szerző művét juttatta el az olvasókhöz.

Kiadványtípusai között vannak monográfiák (Bori Imre: irodalomtörténetei, írói kis monográfiák...), tanulmányok (egy szerzőtől vagy egy témára több szerző írt tanulmánya), sorozatok (számozott: Symposion Könyvek, Kövek, Hagyományaink, Kövek... ; jelölt számozatlan sorozatok: Politikai kiskönyvtár, Öngazgatók iskolája, Kismonográfiák... és jelöletlen sorozatok: Regény pályázat, ET – esszé, tanulmány...), hasonmás kiadások, reprintek (Bajza József: Crnogorsko pitanje = A montenegrói kérdés, Njegoš: Gorski Vijenac...)

Egy időben nagy jelentőséget tulajdonítottak a gyermekirodalom kiadására. Több képeskönyvet, meséket és szerzői alkotásokat is kiadtak. A mesék között voltak az Ezeregy éjszaka meséi, Túl az Óperencián, Andersen, Grimm mesék...). Más népek meséi között voltak a Jugoszláv népek meséi és mások. Jelentősek a gyermekirodalmi alkotások között a szerzői művek: versek, mesék, más prózai művek. Igényesebb mese gyűjtemény volt Penavin Olga két kötetes: Jugoszláviai magyar népmesék c. könyve, amelyet a Forum a budapesti Akadémiai Kiadóval adott ki közösen (1971, 1984)

Tudományos, alapozó kiadványai: monográfiák, lexikonok, bibliográfiák (általános, személyi, kiadói) és tanulmányok mellett nyelvészeti jellegű műveket is kiadott. A nyelvtanulás célját szolgáló művek közül néhány: Juhász Géza: Lako i brzo mađarski, Szia, jó

napot!..., nyelvészeti munkák: Kossa János: Így írunk mi, Magyarul magyarán, A mi nyelvünk..., Nyelvművelő Füzetek címen sorozatot indított, ahol Ágoston Mihály, Matijevics Lajos, Penavin Olga, Lánicz Irén és mások szövegei jelentek meg. Itt kell megemlíteni még Kosztolányi Dezső: Nyelv és lélek c. nagy sikerű könyvét. Ide sorolnánk a szótár kiadást is: 2016-ban látott napvilágot a Szerb-magyar középszótár.

Az alapozó munkák nélkülözhetetlenek a kutatómunkában. Ezért adott ki a Forum bibliográfiákat, repertoriumokat (Híd), irodalomtörténeteket, kapcsolattörténeti munkákat, szövegforrásokat [móring levelek], irodalmi (Gerold László két kiadás megért irodalmi lexikona) és életrajzi lexikont (Kalapis Zoltán tollából).

A Forum könyvkiadó megjelentetett néprajzi tárgyú munkákat is a tárgyi és szellemi néprajz köréből. A tanulmánykötetek mellett ide kell sorolni a népmese gyűjteményeket, a mondókákat, népi gyermekjátékokat, archaikus népi imaságokat közlő munkákat és a népdalokat megjelenítő köteteket Király Ernő gyűjtéséből és Bodor Anikó több kötetes népdalait. Ez utóbbi egyik jelentős, nagy vállalkozása a kiadónak.

A valamikori Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek irodalmát is igyekeztek megismertetni a magyar olvasókkal. Szinte egy időben jelent meg Ivo Andrić valamint Miroslav Krleža műveinek több kötetes igényes selyemkötésben megjelent gyűjteményes kiadása a hatvanas évek elején. Mindkét szerző művei az írók születésének 70. jubileumára készültek. Mellettük más jugoszláv írók fordításban megjelent művét is kiadták (Miloš Crnjanski, Antonije Isaković, Mihailo Lalić, Aleksandar Vučo, Miroslav Antić, Oskar Davičo és mások. Vagy néhány név az újabban kiadott fordítások közül Vida Ognjenović, Maja Solar, Laslo Blašković, stb.)

A fordítások között világirodalmi alkotások is találhatók, csak úgy, mint a nemzetiségi irodalom képviselői (Florika Štefan, Mihail Avramescu, Vit'azoslav Hronec, Radu Flora...). Érdekes – talán egyedülálló vállalkozás volt – a kétnyelvű kötetek kiadása: Ady Endre (Krv i zlato), József Attila (Noć predgrađa), Radnóti Miklós (Strmom stazom) a magyar irodalom klasszikusai közül, valamint a vajdasági irodalom képviselői: Fehér Ferenc (Miroslav Antić-tal egymás verseit fordították. A kötet Színek és szavak címen 1960-ban látott napvilágot) később Pap József versei. Kísérlet volt arra is, hogy a magyar irodalom néhány művével megismertessék a szerb olvasókat. Ezért fordították le Goda Gábor: Planétás ember-ét, Illyés Gyula, Móricz Zsigmond és mások egy-egy művét.

Kiemelt jelentőségűek a képzőművészeti albumok megjelentetése a kiadó történetében. Vannak köztük monografikus művek (Milan Konjović, Hangya András, Bíró Miklós, Nagypáti Kukac Péter, Ács József, Oláh Sándor, Pechán József, Juhász Árpád, Telcs Ede...), albumok, mappák (Pénovác Endre, Maurits Ferenc...) és kiállítási katalógusok (B. Szabó György, Moják Aranka, Csernik Attila...)

A hely- és művelődéstörténeti kiadványok között is vannak újszerű vállalkozások. Majtényi Mihály: A magunk nyomában írói arcképeket tár elénk a vajdasági magyar irodalom kialakulásának kezdeti korszakából, míg Baranyai Júlia: Vízbe vesző nyomokon, címen a Dráva közti magyarság kultúrtörténetébe ad bepillantást. Kalapis Zoltán több kötetben megjelent művelődéstörténeti munkái is jelentősek (Vándorok és letelepülők, Az Alvidék évszázadai, Negyvennyolcnak nagy idejében...). Mindenképpen jelentős a Kövek sorozat beindítása (Dombó, A bélakúti/péteváradai ciszterci monostor...) Jelentősek még Penavin Olga munkái, amelyek szlavóniai kutatásainak eredményeit adják közzé (Kórógyi szótár I-II. , Szlavóniai hétköznapiak...)

A teljesség igénye nélkül soroltuk fel a Forum Könyvkiadó 60 év alatt megjelentetett kiadványainak a főbb jellemzőit. Megalakulása óta igyekszik a különböző korosztályok igényét kielégíteni, erről tanúskodnak a kiadványok műfaji változatossága. Régebben talán könnyebb volt a tevékenysége, mert hiánypótló feladatára volt igény. Ma már eléggé elfásultak az emberek, nagy a pénztelenség, kevés a könyvvásárló. A kiadó újítként nemcsak papírformában adja ki a könyveket, hanem e-könyvekként is. Az elektronikus forma mellett továbbra is nagy figyelmet szentel a könyvek esztétikai megformálására.(Erről tanúskodik a számos díj, amit a belgrádi könyv vásáron kapott és a Zentán megrendezett Szép Magyar Könyvek kategóriájában. Ez utóbbi díjak között vannak gyermekirodalmi kiadványok, tudományos könyvek és szépirodalmi művek egyaránt.)

Az évente kiadott könyvek száma változó. Kéziratban nincs hiány, főként anyagi lehetőségek befolyásolják. Pontos statisztikai adatok helyett csupán azt jegyezzük meg, hogy míg 1957-ben egyetlen tankönyvet jelentetett meg, azóta évente átlag 25-től 30 a megjelent könyvek száma. A hatvanas években volt, hogy 60 könyv is az olvasóhoz került. A társadalmi és politikai változások nyomot hagytak a kiadó munkáján is. Ezért vannak a hullámhegyek, hullámvölgyek a kiadványok számában.

Ezúttal nem elemezzük a megjelentetett példányszámok kérdését, mivel ez nagyon összetett dolog. A könyvek – különösen a kisebbségi könyvek előállítása költséges mivel aránylag kevesebb az olvasójuk, mint az államalkotó népé, vagyis nem lehet őket eladni az előállítási árban. Ezért szükséges, hogy a kisebbségi kiadókat támogassa anyagilag az állam. A példányszám helyes tervezése nagyon nehéz feladat, még a tankönyvek esetében is, hiszen változhat a tanterv, változhatnak az ajánlott olvasmányok... A bibliográfiában fel van tüntetve ez az adat is, de nincs szándékom elemezni e helyen.

A Forum Könyvkiadó kiadványai az elmúlt 60 év alatt hagyományőrző funkciót is betöltött. Ezt a hagyományőrzést még 1961-ben kezdték meg (Munk Artúr posztumusz regényének (a Bácskai lakodalomnak) a kiadásával (új kiadása 2016-ban) és folytatták Szenteleky Kornél, Milkó Izidor és mások könyvével. 1973-ban indult a Hagyományaink sorozat, amely első sorban szépirodalmi jellegű szöveghagyományt tesz közzé terjedelmes utószó és jegyzetek kíséretében. Később is folytatódik a hagyomány a kiadó életében. 2016-ban jelent meg Herceg János Szikkadó földeken c. regénye.

A Kiadó közösség megtartó ereje kifejezésre jut sokrétű kiadványain keresztül. Ugyancsak ezt a feladatot valósítja meg a könyveit népszerűsítő könyvbemutatókon, ahol a szerzők találkoznak az olvasókkal – potenciális olvasóikkal, ami egyúttal kapcsolattartás is a közösségünkben élő, egyre fogyatkozó magyarsággal. Nagyon fontos, hogy könyvbuszokkal eljuttatnak a leg távolabb levő szórvány magyarság közé is.

Felmerül a kérdés: vannak-e olvasók, van-e még igény a könyvre? Emlékeztetek Kosztolányi Dezső gondolatára: „Ahhoz, hogy a könyv befejezett legyen, te kellesz olvasó!” A könyvnek közösségmegtartó ereje van. Közösségi tudat formáló, ezért kell minőségi könyvet adni az olvasó kezébe: nemcsak küllemében szépet, hanem tartalmában is megfelelőt. Nem könnyű dolog, mivel élménytársadalomban élünk. A kultúra, az olvasás, az élménypiac része. Nehéz a könyvnek felvenni a küzdelmet, hogy megmaradjon az olcsó, felszínes, mondhatnánk szirupos külföldi tévésorozatokkal. Nem hiszem, hogy a ma embere csak ezt igényli. Az igaz, hogy az ember keresi a katarzist, ezért szeretik a szappanoperákat. Ki kell mozdítani az embereket ebből az igénytelenségből. Részben erre szolgálnak a nagy könyves manifesztációk, mint a budapesti Könyvhét, a belgrádi Könyvvásár, az újvidéki Könyvszalon. De ezt a célt szolgálják a könyvbemutatók – iskolákban, művelődési intézetekben, az író-olvasótalálkozók kisebb-nagyobb falvakban, városokban. Hatékony az olvasókkal való találkozás az íróknak is, élmény az olvasóknak is.

Sajnos Vajdaságban kevés a könyvesbolt és nehézkesen lehet eljuttatni a könyveket az olvasóhoz, amennyiben sikeres az igénykeltés. A számítógép jóvoltából megrendelhetők e-mailben a kiadó honlapjáról vagy telefonon, megvásárolhatók a könyvbemutatókon és a könyvbusz is járja a vidéket. Mindez természetesen kevés. Ezt pótolják a letölthető e-könyvek.

Végezetül ismét kiemeljük, hogy a könyv, az olvasás a kultúra része. A könyvkiadók feladata, hogy minőségi kiadványokkal elégítsék ki az olvasók igényét. Nemcsak az egyénekét, a közösségét is.

Teszi ezt az újvidéki Forum Könyvkiadó kisebb nagyobb sikerrel immár 60 éve. Kiadványainak összegezése, leírása és kimutatása tudományos igénnyel készül a nemzetközi szabványos bibliográfiai leírás alapján és külön kötetben fog megjelenni a jubileumi évben.

Irodalom:

Csáky S. Piroska: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája : 1957-2006. – Újvidék : Forum, 2007

U. ő: A jugoszláviai magyar könyv : 1945-1970. – Újvidék : Forum, 1973

u. ő: A Forum Könyvkiadó bibliográfiája: 2007-2016 (előkészületben)

Gerold László: Vajdasági magyar irodalmi lexikon : 1918-2024. – Újvidék : Forum, 2016

Dúl János – Nagy Barna Krisztina

**Az öröklési szerződés szindikátusi
szerződéskénti alkalmazhatósága a
társasági jogban, mint
népességmegtartó tényező**

**Az öröklési szerződés szindikátusi szerződéskénti alkalmazhatósága a társasági jogban,
mint népeségmegtartó tényező^{71 72}**

1. Bevezetés

Az örökölhető vagyontárgyak egyik jelentős ismérve az, hogy forgalomképes jogosultságok és kötelezettségek. Az egyes társasági formákhoz kapcsolódó részesedések öröklése nem mindegyik esetben túri az ipso iure tulajdonosváltást, az átszálláshoz feltétel is társulhat, míg másokat az örökösök könnyebben meg tudnak szerezni. Az öröklési jogi forgalomképességgel rokon vonásokat mutat a társasági jogi forgalomképesség, azzal, hogy utóbbiban sokkal jelentősebb szerepe van a jogviszonyt alakítóknak, ugyanis a jogszabályok nagyobb szabadságot adnak: a részvények – a dolgozói és egyéb korlátozottan forgalomképesé tett részvények kivételével – fő szabály szerint szabadon átruházhatóak; az üzletrészek is forgalom tárgyai lehetnek, de e jellegük korlátozható, pl. elővásárlási joggal, vagy ha a társasági szerződés adásvételen kívül más jogcímen nem engedi az átruházást, öröklés esetén megváltásra jogosult személyt jelölnek ki, vagy azt más feltételhez kötik; míg kkt. és bt. esetében a társasági részesedés átruházásához már a társasági szerződés egyhangú módosítása szükséges.⁷³ A társasági részesedések átruházás-korlátozásának az a célja, hogy ilyen módon elkerüljék a nemkívánatos személyek társaságba történő belépését, a döntéshozatalban való részvételüket, akár egyszerű, minősített többséget biztosító befolyás szerzését.⁷⁴

Speciális élők közötti, de halál esetére szóló átruházási szerződés az öröklési szerződés, melynek társasági jogban történő szindikátusi szerződéskénti alkalmazhatóságával, a családi társaságokra esetlegesen gyakorolt hatásával, kiemelve ennek a társaságnak az osztrák jogirodalomban megjelenő jellemzőit, és a vidék népeségmegtartó erejével kapcsolatos összefüggéseinek elemzésére tesz kísérletet a tanulmány.

---

⁷⁰ Dr. Dúl János, tudományos segédmunkatárs, NKE ÁKK Civilisztikai Intézet; Dr. Nagy Barna Krisztina, tanársegéd, NKE ÁKK Civilisztikai Intézet

⁷¹ A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

⁷² Köszönetet mondunk Papp Tekla professzornak szakmai útmutatásáért.

⁷³ Papp Tekla: Gazdasági társasági formák Magyarországon – Előnyök és hátrányok rendszere, In: Acta Conventus De Iure Civili Tomus XIII., Lectum Kiadó, Szeged, 2011. 130.

⁷⁴ Török Tamás: Az üzletrész - és a részvényátruházás, - átszállás korlátozása és kizárása, In: Gazdaság és Jog 2011/2. 3.

2. Az öröklési szerződésről általában

A magyar Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) szerint az öröklési szerződéssel az örökgyógó a vele szerződő felet a magának, illetve a szerződésben meghatározott harmadik személynek nyújtandó tartás, életjáradék, illetve gondozás ellenében – vagyona, annak egy meghatározott része vagy meghatározott vagyontárgyak tekintetében – örökösévé nevezi; a másik fél kötelezettséget vállal a tartás, életjáradék, illetve gondozás teljesítésére.⁷⁵ Az örökgyógó szempontjából a formáját tekintve a szerződés egyben végintézkedés, ugyanakkor tartalma szerint a tartási vagy az életjáradéki szerződésnek speciális típusa, ezért e szerződések szabályait is megfelelően figyelembe kell venni.⁷⁶

Az öröklési szerződéssel átruházott vagyontárgy nemcsak ingó és ingatlan lehet, hanem bármely olyan vagyonelem, ami öröklés útján átszállhat, hiszen az öröklési szerződéssel a szerződő fél, ahogy az a fogalomból is kiderül, az örökgyógó örökösévé válik. Nem feltétel, hogy a teljes vagyona nézve váljon örökössé, elegendő bizonyos vagyontárgyak meghatározása, így akár azok lehetnek önállóan az örökgyógó üzletrészei, részvényei, stb., és ennek megfelelő értékű ellenszolgáltatást kell a szerződéses örökösnek nyújtania.

3. A társasági részesedések átruházása öröklési szerződéssel

A társasági részesedések átruházásának lehetőségét megengedi a bírói gyakorlat öröklési szerződés jogcímén is.⁷⁷ A társaságokra vonatkozó öröklési jogi szabályok rövid áttekintésén túl az öröklési szerződések ennek megjelenését tekintjük át e részben.

---

⁷⁵ Ptk. 7:48. § (1) bek.

⁷⁶ Ptk. 7:52. §, Anka Tibor: Öröklési szerződés, In: Osztovits András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja IV. kötet, Opten Informatikai Kft., Budapest, 2014. 588.; Vékás Lajos – Weiss Emilia: Öröklési szerződés, In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014. 2430.; Orosz Árpád: Öröklési szerződés, In: Petrik Ferenc (főszerk.), Wellmann György (szerk.): Polgári jog – Bevezető és Záró Rendelkezések, Az ember mint jogalany, Öröklési jog, 2. átdolgozott, bővített kiadás, hvg-orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 264. Az öröklési szerződésekkel kapcsolatban lásd még Szalma József: A kötelesrész, a végintézkedési szabadság és az öröklési szerződések az európai és a magyar magánjogban, In: Jogtudományi Közlöny 2016/7-8. 377-382.

⁷⁷ BDT 2007. 1581.

3.1. Kkt és bt

A közkereseti társaságoknál a tagok által a társaságra ruházott vagyonelemeket vagyoni hozzájárulásnak nevezzük. A tag halálakor tagsági jogviszonya megszűnik, a tagsági jogokat – mint személyhez fűződő jogokat, ahogy azokat az örökhagyó gyakorolhatta – az örökösök nem szerzik meg.⁷⁸ A jogutódjának, annak a személynek, aki a kkt-beli vagyoni hozzájárulás tekintetében örökös lesz, lehetősége van a társaságba való belépésre, de ez nem kötelezettsége.⁷⁹ Ezért igaz az, „habár a magyar jog az ipso iure öröklés elvét vallja, mely szerint az öröklés megtörténik a halál beálltával, ahhoz, hogy az örökös a kkt. tagja legyen, szükséges, hogy a társaság tagjaival az örökös megegyezzen.”⁸⁰ Nem az öröklés lesz tehát a tagsági pozíció megszerzésének jogcíme, hanem a megállapodás, amit az életben maradt tag(ok) és az örökös(ök) kötnek meg.⁸¹ Ez a szabály is a kkt. erősen személyegyesítő jellegét hangsúlyozza, mert a tagság személyhez kötött, azzal kapcsolatban ipso iure bekövetkező jogutódlásnak nincs helye,⁸² szemben a többi öröklés alá eső vagyontárggyal. A törvény csupán lehetőségként szabályozza a társaságba történő belépést, erre azonban a társaság hozzájárulása nélkül nem kerülhet sor.⁸³ Az egyébként jogutód tagnak a társaságba tagként történő belépése nem a jogelőd tag tagsági jogviszonyának a folytatása lesz, hanem új tag felvételét jelenti.

A betéti társaságokra a Ptk. 3:155. § alapján – eltérő rendelkezés hiányában – a közkereseti társaságokra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. A társasági jog és öröklési jog kapcsolódásánál azt az eltérést szabályozza a Ptk., ami a betéti társaság fogalmából⁸⁴ is ered, azaz a legalább két tag eltérő felelősségéből, nevezetesen amennyiben valamelyik státusból minden tag kiválik, így pl. elhalálozik, és 6 hónapon át nem cselekszenek a törvény előírásának megfelelően, úgy a társaság megszűnik.⁸⁵ A közkereseti társaságnál megállapítottak tehát a betéti társaságokra is ugyanúgy irányadóak, a betéti társasági tagsági jogviszony sem örökölheto ipso iure.⁸⁶

⁷⁸ Tóth Ildikó: A társasági jog és a hagyatéki eljárás, In: Cég hírmök 1995/7. 4.

⁷⁹ Ptk. 3:149. §

⁸⁰ Boóc Ádám: Közkereseti társaság, In: Petrik Ferenc (főszerk.), Sárközy Tamás (szerk.): Polgári jog - A jogi személy, 2. átdolgozott, bővített kiadás, hvg-orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 185.

⁸¹ Kisfaludi András: Közkereseti társaság, In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014. 362.

⁸² Papp Tekla (szerk.): Társasági jog, Lectum Kiadó, Szeged, 2011. 382., Kisfaludi András – Szabó Marianna (szerk.): A gazdasági társaságok nagy kézikönyve, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2008. 759.

⁸³ Adorján Livia: Társasági részesedések – értékpapírok a hagyatékban, In: Gazdaság és Jog 1999/11. 8.

⁸⁴ Ptk. 3:154. §

⁸⁵ Ptk. 3:158. §

⁸⁶ ÍH 2015. 154.

A közkereseti és a betéti társaságoknál a tag a tagsági jogviszonyon alapuló jogokból és kötelezettségekből álló társasági részesedését vagy annak egy hányadát a társaság más tagjára vagy harmadik személyre átruházhatja. Átruházási jogcímnak minősül az öröklési szerződés is, mely átruházási szerződéssel kapcsolatos írásba foglalási kényszer azért nem okoz a feleknek többletkötelezettséget, mert már önmagában az öröklési szerződés érvényességi kelléke valamely írásbeli végrendeleti formának való megfelelés, ez pedig jóval túlmutat az egyszerű írásbeliségen, hiszen az átruházó szerződés alakiságára nem rendel további feltételt a Polgári Törvénykönyv, ezért más szerződés esetén elegendő e kritérium. A hatályos és az ezt megelőző szabályozások szerint a társasági részesedés korlátozottan forgalomképes vagyoni értékű jog, mivel a tagok döntéséhez, a társasági szerződés tagok általi módosításához kötött a tagcsere.⁸⁷ A társasági szerződés módosítása miatt az összes tagnak hozzá kell járulnia az ügyletnek, éppen ezért olyan kikötésekhez, amik a korlátolt felelősségű társaságoknál és a részvénytársaságoknál törvényi szinten is szabályozva vannak, ezeknél a társasági formáknál szükségtelenek. Így nem kell külön a társaság beleegyezéséhez kötni az átruházást (pl. öröklési szerződés útján való átruházásnál), azzal, hogy természetesen nem ütközik jogszabályba, ha a társasági szerződésbe ilyen tartalmú rendelkezést vesznek fel. A társaság beleegyezése vonatkozásában a társasági, de még inkább egy szindikátusi szerződésben meghatározhatnak olyan feltételeket, amik bekövetkezése esetén minden tagnak hozzá kell járulnia a társasági szerződés módosításához. Tekintettel kell lenni arra is, hogy az örökös öröklése jogán is beléphet a társaságba.⁸⁸ látszólag két önálló jogcímen válhat a kkt., illetve bt. tagjává (átruházás öröklési szerződéssel, valamint öröklés folytán), de a szerződés jellege ezt kizárja. Mindenképpen módosítani kell a társasági szerződést, ami pedig az összes tag konszenzusát fogja jelenteni.

3.2. Korlátolt felelősségű társaságok

A korlátolt felelősségű társaság⁸⁹ a gazdasági társaságok személyegyesítő és vagyonegyesítő elemeit is ötvözi. Az egyes tagokat megillető üzletrészek alapját az általuk teljesített törzsbetétek képezik, az üzletrészek a tagok tulajdonában állnak. Az üzletrész öröklési jogi szempontból nem személyes jellegénél fogva a hagyatékhoz tartozik, az örökhagyó halálával a jogutódjára száll.⁹⁰ Tehát az üzletrész öröklése a korlátolt felelősségű társaság természetes

---

⁸⁷ Boóc i.m. 185.

⁸⁸ Ptk. 3:149. §

⁸⁹ Ptk. 3:159. §

⁹⁰ Ptk. 3:170. §, 7:1. §

személy tagjának halálakor a hagyatékba tartozó üzletrésznek a tag örökösére történő átszállása a polgári jog öröklésre vonatkozó szabályai szerint.⁹¹

„A korlátolt felelősségű társaság – bár hordoz magán személyegyesítő jegyeket – lazább szálakkal kötődik a társaság tagjainak személyéhez, így megengedhető az, hogy a törvény erejénél fogva bekövetkező alanyváltozások álljanak be a társaság tagságában.”⁹² Az öröklés miatt bekövetkező tagváltozást, ha a társaság személyegyesítő jellegét szeretnék hangsúlyozni, és az alapítók ragaszkodnak az eredeti tagi összetételhez, korlátozni tudják a társasági szerződésben a vonatkozó szabályok betartásával.

A Ptk. a korábbiakhoz viszonyítva akként módosította a szabályozást, hogy nem zárhatják ki a tagok a társasági szerződésben az üzletrész átszállását. Ehhez képest a tagoknak lehetőségük van arra, hogy a társasági szerződésben kijelöljék azt a személyt, aki jogosult az üzletrészt megváltani az örököstől.⁹³ A törvény így akar igazodni az öröklés ipso iure öröklési rend elveihez, valamint a végintézkedésekre vonatkozó szabályokhoz.⁹⁴

A bírói gyakorlat alapján is megállapítható, hogy az átruházás tulajdonszerzési módot jelent, melyhez kapcsolódóan a tulajdonszerzési jogcímekeket a Ptk. kötelmi joga tartalmazza, és a jogcímek tekintetében nincs törvényi korlátozás. Konkrét jogeset vonatkozásában mondta ki a jogalkalmazó, hogy az előbbi megállapításnak megfelelően nincs akadálya annak, hogy a kft. tag üzletrészét életjáradék fejében ruházza át.⁹⁵ Habár az öröklési szerződés az öröklési jogi könyvben található, és jellege miatt oda is tartozik, át lehet ruházni öröklési szerződés címén az üzletrészeket, már csak azért is, mert az örökhagyó részére nyújtandó szolgáltatásra a kötelmi jogban fellelhető tartási és életjáradéki szerződést kell alapul venni. A különbség utóbbi kettő szerződés és az öröklési szerződés között, hogy öröklési szerződés esetén csupán az örökhagyó halálával szállnak át a szerződésben az örökösre átruházott vagyontárgyak.

Az üzletrészek pénzszolgáltatás ellenében történő átruházásának Ptk.-beli általános szabályai az öröklési szerződés tekintetében azért nem alkalmazhatóak, mert nem pénzszolgáltatás áll az üzletrésszel szemben, illetve kevésbé személytelen, mint ahogy az az alapesetben szabályozott. Az öröklési szerződés lehet tartási jellegű: a tartás, mint az ellenszolgáltatás fő

---

⁹¹ Kisfaludi i.m. (2008.) 943.

⁹² Uo.

⁹³ Vö. Ptk. 3:170. §; Vékás Lajos (szerk.): A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal, Complex Kiadó Jogi és Üzleti Tartalomszolgáltató Kft., Budapest, 2013. 158., Kisfaludi i.m. (2014.) 383.

⁹⁴ Komáromi Gábor – Pázmándi Kinga: Korlátolt felelősségű társaság, In: Petrik Ferenc (főszerk.), Sárközy Tamás (szerk.): Polgári jog - A jogi személy, 2. átdolgozott, bővített kiadás, hvg-orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 191-192.

⁹⁵ ÍH 2004. 71.

vonása nem egyeztethető össze a pénzzolgáltatással, utóbbi a tartás pontosan megfogalmazott, a Ptk.-val a korábbiakhoz képest kibővített és a bírói gyakorlatban kimunkált fogalmába nem illeszthető be aggály nélkül. E szerződések másik jellemző típusa az életjáradéki szerződést ötvözi. Az életjáradék ugyan egyfajta pénzzolgáltatás, de az szorosan kapcsolódik a szerződéses örökös személyéhez, az örökhagyó nem kíván bárkit örökösévé tenni, éppen azért köt ezzel a személlyel szerződést. Mindezek emiatt nem egyeztethetőek össze a 3:167. § (2) bekezdésében írtakkal, e bekezdés alapján azt a következtetést lehet levonni, hogy a tag számára tulajdonképpen irreleváns, kitől kapja meg az üzletrészének az értékét.

Lehetőség van arra, hogy a tagok a társasági szerződésben az üzletrészt kívülálló személyre, pénzzolgáltatás ellenében történő átruházása kivételével⁹⁶ kizárhassák az átruházást. A törvény csak azt nem teszi lehetővé, hogy a tagok a pénzzolgáltatás ellenében történő átruházást érvényesen kizárják, ebből az is következik, hogy korlátozhatják, feltételekhez is köthetik.⁹⁷

Amennyiben az öröklési szerződésre nézve kizárták az átruházást, nem lesz érvényes az a szerződés, amely a tilalom ellenére rendelkezik az üzletrész sorsáról is, azt viszont nem tilthatja meg a társaság, hogy a tag a végrendeletében meghatározott személynek juttassa az üzletrészt. Éppen ezért megvalósulhat az is, hogy a társasági szerződés ilyen tartalmú rendelkezése esetén az üzletrészen kívül más, meghatározott vagyontárgyakat, vagy azon kívüli teljes vagyona köti öröklési szerződést. Ha a társasági szerződésben meghatározásra került olyan személy, aki öröklés esetén az üzletrész megváltására jogosult, az ő döntésén múlik, hogy az örökös taggá fog-e válni vagy sem. Az üzletrész forgalmi értékét megváltás esetén is az örökös meg kell, hogy kapja, nem marad ellenszolgáltatás nélkül az általa az örökhagyónak, annak életében nyújtott tartás vagy életjáradék üzletrészre eső része. Ha a társasági szerződés kizárja vagy korlátozza akár az öröklési szerződés révén történő átruházást, még mindig dönthetnek úgy a tagok, hogy a társasági szerződést megfelelő többséggel módosítják, és szabadon lehetővé teszik, vagy ha korlátozták, illetve ha korábban teljesen kizárták, akkor más feltételhez kötik azt.⁹⁸

---

⁹⁶ Ptk. 3:167. § (7) bek.

⁹⁷ Komáromi – Pázmándi i.m. 211.

⁹⁸ Az üzletrészek átruházásának Ptk. 3:166-167. §-ban foglaltakon kívüli eseteinek feldolgozásához nagy segítséget nyújtott Papp Tekla professzor asszony 2015. április 17-én, a Szegedi Tudományegyetemen tartott Társasági jog II. előadása.

3.3. Részvénytársaságok

„A részvény értékpapír, és mint ilyen, szabadon átruházható. Az átruházás korlátozása éppen ezért ritkán fordul elő, pontosabban szólva, a korlátozás esetei olyanok, hogy azok valóban kivételt jelentenek az általános szabályokhoz képest.”⁹⁹ Az átruházáshoz hasonlóan – a dolgozói részvényekre vonatkozó szabályozás¹⁰⁰ kivételével – a részvények halál esetén is forgalomképesek, azzal kapcsolatosan nem merülnek fel a korábbiakhoz hasonló problémák.

Lehetőség van arra, hogy a részvénytársaság a részvény átruházását az alapszabályban korlátozza, vagy az átruházást a társaság beleegyezéséhez kösse, de ezek a korlátozások harmadik személyekkel szemben csak akkor hatályosak, ha a korlátozás és annak pontos tartalma a részvényből, illetve dematerializált részvény esetén az értékpapírszámla adataiból kitűnik.¹⁰¹ A Ptk. nem korlátozza ezt csak a zrt.-re, a nyrt.-k is megtehetik ugyanezt az alapszabályukban, ők azonban valószínűleg nem gyakran fogják alkalmazni, mert akkor az a tőzsdei kereskedést, mint e társaságok egyik kiemelkedő jellemzőjét, gátolná.¹⁰²

„Fontos rámutatni, hogy ezek a korlátozások kizárólag az átruházás útján történő részvénytársasági részvényesréssé válást korlátozza, az átruházásnak nem minősülő módon, pl. öröklés, jogutódlás útján történő részvénytársasági részvényesréssé válás nem korlátozható.”¹⁰³ Az öröklési szerződés már említett sajátos vonása megjelenik e társasági formánál is. Ez a jogügylet átruházásnak minősül, amire vonatkozóan korlátozás – a korlátolt felelősségű társaságokhoz hasonlóan – sor kerülhet a részvénytársaság alapszabályában is, de nem zárható ki és nem is korlátozható törvényes és más végintézkedés útján a részvények örökösre történő átszállása. Ha kizárták, vagy korlátozták az átruházást öröklési szerződés útján, és a korlátozásnak nem felel meg az adott szituáció, akkor az öröklési szerződés tartalmi szempontból érvénytelen, de ha az alakítás vonatkozásában megfelelő, akkor, mint végrendelet, megállhatja a helyét, a jogutódlás bekövetkezhet ezúton, ezt tehát nem tudja korlátozni az alapszabály.

---

⁹⁹ Sándor Tamás: A részvény, In: Petrik Ferenc (főszerk.), Sárközy Tamás (szerk.): Polgári jog - A jogi személy, 2. átdolgozott, bővített kiadás, hvg-orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2014. 272.

¹⁰⁰ Ptk. 3:234. § (2)-(4) bek.

¹⁰¹ Ptk. 3:219. § (1) bek.

¹⁰² Kisfaludi András: Részvénytársaság, In: Vékás Lajos – Gárdos Péter (szerk.): Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz, Wolters Kluwer Kft., Budapest, 2014. 431.

¹⁰³ Vezekényi Ursula: Részvénytársaság, In: Osztovíts András (szerk.): A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja IV. kötet, Opten Informatikai Kft., Budapest, 2014. 728.

4. A társasági jogi típusú szindikátusi szerződés¹⁰⁴

A társasági jogi típusú szindikátusi szerződés egy jogszabály által nem szabályozott atipikus szerződés.¹⁰⁵ Egy olyan polgári jogi szerződés, ami szorosan kapcsolódik a társasági joghoz.¹⁰⁶ Akár a társasági jogi típusát, akár a polgári jogban előforduló vagy akár a közjogi elemeket tartalmazó változatát vizsgáljuk, egységes fogalmi meghatározással egyik esetben sem találkozunk. Ezért, ha arra vállalkozunk, hogy rendszerbe helyezzük ezt a szerződést és körülhatároljuk az ismérveit, akkor a Polgári Törvénykönyv szerződési szabadságra¹⁰⁷ vonatkozó rendelkezéseit kell felhívunk, valamint a további ismérvek meghatározása kapcsán a szakirodalom és a bírói joggyakorlat lehet a segítségünkre. A szerződési szabadság értelmében a felek szabadon dönthetnek arról, hogy szerződést kívánnak-e kötni, azt egymással szeretnék-e megtenni, továbbá arról is, hogy milyen szerződésben milyen tartalommal kívánnak együttműködni. A társasági jogi típusú szindikátusi szerződés esetében a gazdasági társaság tagjait illeti meg az a lehetőség, hogy a társaságon belüli együttműködésüket, egymással szembeni elvárásaikat és kapcsolataikat szindikátusi szerződésben rögzítsék.¹⁰⁸ A szerződés tartalma kapcsán érdemes kiemelni, hogy a szerződő felek a szindikátusi szerződésben a társasági szerződésen felüli többletköteleket rögzítenek.¹⁰⁹ Magyarázható ez azzal, hogy a magyar társasági jogi szabályozás alapvetően kógens állápontra helyezkedett a jelenleg hatályos Polgári Törvénykönyv hatályba lépését megelőzően. Ez azt a jelenséget vonta maga után, hogy a gazdasági társaság tagjai a társasági szerződésben pusztán a kötelező kérdésekben állapodtak meg, egyedi megállapodásaikat, amelyek tipikusan a társaságon belüli viszonyaikat érintette, szindikátusi szerződésben rendezték. Tehát a társasági jog alapvetően kógens szabályai vezettek addig, hogy a magyar

---

¹⁰⁴ Lásd még: Kolben György: A szindikátusi szerződés, KJK, Budapest, 1996.; Újlaki László: A társasági és szindikátusi szerződés összefüggései, Gazdaság és Jog, 1997/2.; Jasztrabszki Tamás: A szindikátusi szerződés, Cég és Jog, 2000/7-8.; Kiss Daisy: A szindikátusi szerződés, Cégvezetés, 2000/3.; Sárközy Tamás: A szindikátusi szerződésről, Eörsi Gyula Emlékkönyv, hvgorac, Budapest, 2002.; Haitsch Gyula: Szerződés létrehozásának mellőzése előszerződés alapján annak következtében, hogy a szerződés tartalma nem határozható meg, Gazdaság és Jog 2003/3.; Kisfaludi András: Társasági jogviták választottbíróóság előtt, Acta Conventus de Iure Civili, Tomus X., Lectum Kiadó, Szeged, 2009.; Menyhárd Attila: A szindikátusi szerződés kikényszeríthetősége, Acta Conventus de Iure Civili, Tomus X., Lectum Kiadó, Szeged, 2009.; Szabó Gergely: Gazdasági társaság a szindikátusi kötelemben, Cég hírnök, 2012/5.; Szabó Gergely: Texas Shoot-out, avagy biztosítéki konstrukciók a szindikátusi kötelemben, Debreceni Jogi Műhely, 2012/3.; Szuchy Róbert: A szindikátusi szerződés és a társasági szerződés kollíziója az új Polgári Törvénykönyv alapján, Miskolczi Bodnár Péter, Grad-Gyenge Anikó: Megújulás a jogi személyek szabályozásában, KRE ÁJK, Budapest, 2014. 61-71.; Glavanits Judit: A kockázati tőkebefektetéshez kapcsolódó szindikátusi szerződés a magyar és a nemzetközi szerződési gyakorlatban, in.: Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére, Szoboszlai-Kiss Katalin, Deli Gergely, Universitas- Győr Nonprofit Kft., Győr, 2013.; Nagy Barna Krisztina: A szindikátusi szerződés, Debreceni Jogi Műhely, 2015/3-4.

¹⁰⁵ Papp Tekla: Atipikus szerződések, Opten Kft., 2015., 224-235.

¹⁰⁶ BH 1998. 89.

¹⁰⁷ Ptk. 6:59. § (1) és (2) bekezdése

¹⁰⁸ Balásházy Mária: A szindikátusi szerződés a társasági és a polgári jog határán, Gazdaság és Jog; 1993/5.; 16.

¹⁰⁹ Juhász József: Szerződések ütközése Kft-ken belül avagy felesleges duplicitás?, Magyar Jog, 1991/12., 731.

jogban hagyományokkal bíró szindikátusi szerződés¹¹⁰ a társasági szerződésre tekintettel köttetett, ezért járulékos, de érvényes kötelmi jogi kötelezettségvállalásokat keletkeztető önálló szerződéssé vált.¹¹¹ Ebben a kérdésben az új Polgári Törvénykönyv jogi személyekre vonatkozó diszpozitív szabályozása a szindikátusi szerződést is érinti. Egyértelműen kiolvasható a törvényhez fűzött indokolásból az a jogalkotói szándék, amely értelmében a társasági viszonyok átláthatóságát szem előtt tartva indokolatlannak minősíti a szindikátusi szerződést és ezen érvelését azzal támasztja alá, hogy a létesítés szabadsága körében megszűnik az a kógens szabályozás, amely sok esetben indokolatlanul is olyan merev szabályozást alkalmazott, amely a társult jogalanyok privátautonómiáját korlátozva nem engedett teret szabad akaratuknak. Tehát a jogalkotói álláspont értelmében a szerződő felek, vagyis a gazdasági társaság tagjai eddig szindikátusi szerződésben rögzített megállapodásaikat a Ptk. diszpozitív szabályozása folytán már társasági szerződésbe is foglalhatják. Azonban a titkosságról, mint a szindikátusi szerződés legnagyobb előnyéről és az egyszerűsített cégeljárás lehetőségéről a jogalkotó ezen álláspontjának kialakítása során megfeledezett. Így a szindikátusi szerződés egy olyan atipikus együttműködés, amely ellentétben a társasági szerződés szervezeti kérdéseket rögzítő szabályaival; a felek társaságon belüli, egymással szembeni együttműködésük szabályait tartalmazza. Tehát a társaság két iránytűvel bír, az egyik a szervezeti kérdéseket rendező társasági szerződés, a másik pedig a személyek együttműködést rendező szindikátusi szerződés. A kettő szerződés egymáshoz való viszonyát a társasági szerződés primátusa határozza meg, hozzá képest a szindikátusi szerződés másodlagos,¹¹² akár mondhatnánk azt is, hogy átvitt értelemben a lex specialis és a lex generalis viszonyában állnak egymással. Amennyiben a szindikátusi szerződés a társasági szerződés valamely rendelkezésével vagy kógens jogszabállyal ellentétben áll, a társasági szerződést saját függelékeként kezeli, a társasági szerződés valamely rendelkezését vagy jogszabály kógens előírásának megkerülését célozza, az a szindikátusi szerződés érvénytelenségét eredményezi.

---

¹¹⁰ Nagy Barna Krisztina: Néhány gondolat a szindikátusi szerződésről jogtörténeti aspektusban, in.: *Opuscula Civilia*, 2016/5., http://akk.uni-nke.hu/uploads/media_items/2016_-evi-5_-szam_opuscula-civilia.original.pdf (Letöltés ideje: 2016. november 14.)

¹¹¹ Vb 1997/1., Lukács Mónika- Sándor István- Szűcs Brigitta: Új típusú szerződések és azok gyakorlata a gazdasági éltben, hvgorac, Budapest, 2003., 23.p.

¹¹² Papp T. i.m. 230.

5. Az öröklési szerződés és a társasági jogi típusú szindikátusi szerződés összehasonlítása

A tanulmány ezen pontjában a szindikátusi szerződés és az öröklési szerződés közös szempontok szerinti bemutatására vállalkozunk. Ez azt a célt szolgálja, hogy a szerződések egyedi és közös vonásainak bemutatása révén állást foglalhassunk abban a kérdésben, hogy a két szerződés milyen viszonyban áll egymással és amennyiben öröklési tartalmat magán hordozó szerződés megkötésére kerül sor egy gazdasági társaság tagjai között, akkor melyik szerződés fog dominálni, azaz a gazdasági társaság tagjai között megkötött és öröklési tartalommal bíró szerződés szindikátusi szerződésként értékelhető-e, avagy megőrzi öröklési szerződési jellegét. Az alpontok címében az összehasonlítás szempontjai olvashatóak.

5.1. A szerződés fogalma

A tanulmány második pontjában olvasható az öröklési szerződés fogalma, a negyedik pontban pedig a társasági jogi típusú szindikátusi szerződés meghatározása, ezért ezek ismételt kifejtésétől itt eltekintünk. Sokkal inkább arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy mindkét szerződés egy speciális együttműködést valósít meg a szerződő felek között különböző célok elérése érdekében, különböző környezetben: míg a szindikátusi szerződés a társasági tagok együttműködésének szabályait igyekszik lefektetni a társasági jog dimenziójában, addig az öröklési szerződés ugyanezt teszi, csak az örökhagyó és az örökös viszonyában az öröklési jog dimenziójában. A szindikátusi szerződés a szerződő felek egymáshoz való viszonyát, elvárásait szabályozza, amely ismérv az öröklési szerződés esetén is fennáll, hiszen a tartás, az életjáradék vagy a gondozás teljesítésének a mikéntjét, vagyis az öröklési szerződésben az örökös és az örökhagyó egymással szembeni elvárásait, kapcsolatát és együttműködését szabályozzák a felek. (Az öröklési szerződés egy speciális együttműködés a társaság tagjai között, ami a szindikátusi szerződésre, annak jogi szabályozottsága hiánya folytán ráhúzható, a szindikátusi szerződés alakítását és tartalmát befolyásolja, de speciális együttműködésként a társaságon belül az öröklési szerződés szindikátusi szerződés lesz.)

5.2. Az alkalmazandó jog

Öröklési szerződés esetében a Polgári Törvénykönyv öröklési szerződésre vonatkozó rendelkezéseit kell elsődlegesen alkalmazni, majd utaló szabály folytán A Polgári Törvénykönyv egyes szerződésekre vonatkozó szabályai köréből a tartási és életjáradéki

szervződés szabályait megfelelően kell alkalmazni az öröklési szervződésre is. Ezen túl, szervződéses jogviszonyról lévén szó, a szervzödések általános és a kötelmek közös szabályai is alkalmazandóak. Mivel az örökhagyó vonatkozásában az öröklési szervződés végintézkedés, a Polgári Törvénykönyv végintézkedésekre vonatkozó szabályait is figyelembe kell venni. A szindikátusi szervződés esetében a Polgári Törvénykönyv kötelmek közös és szervzödések általános szabályai kerülnek alkalmazásra, valamint a társasági jogviszonyra tekintettel a jogi személyek általános, valamint az egyes gazdasági társaságokra vonatkozó szabályok alkalmazandóak.

5.3. A szervződés megkötése és alakisága

A szervződési szabadság értelmében a felek szabadon dönthetnek a szervzödéskötési szándék kérdésében, valamint arról, hogy kivel, milyen típusú szervzödést szeretnének kötni és azt milyen tartalommal kívánják megtölteni. Az öröklési szervződés és a szindikátusi szervződés esetében is a szervzödéskötési szándékról való döntési szabadság minden korlátozástól mentesen érvényesül, ellentétben a partnerválasztás szabadságával, ugyanis ahogyan az a korábbiakban kifejtésre került, házastársak között öröklési szervződés megkötésére nem kerülhet sor, valamint szindikátusi szervzödést csak a gazdasági társaság tagjai köthetnek egymással, tehát csak tagsági jogviszonnyal rendelkező választható szervzödéző félként. A szervződés alakisága tekintetében öröklési szervződés csak írásban köthető az írásbeli végrendeletre vonatkozó szabályok betartásával. Az írásbeli végrendeletnek két típusa van: a közvégrendelet és az írásbeli magánvégrendelet. A közvégrendeletet közjegyző készíti a közokiratra előírt alakban.¹¹³ Amennyiben korlátozottan cselekvőképes kiskorú és a cselekvőképességében vagyoni jognyilatkozatai tekintetében részlegesen korlátozott nagykorú, valamint vak, írástudatlan, olvasásra vagy nevének aláírására képtelen állapotban lévő személy szeretne öröklési szervzödést kötni, ezt csak közvégrendeleti formában teheti meg. A korlátozottan cselekvőképes kiskorú és a cselekvőképességében vagyoni jognyilatkozatai tekintetében részlegesen korlátozott nagykorú esetében a végrendelet érvényességéhez a törvényes képviselő hozzájárulása és a gyámhatóság jóváhagyása nem szükséges. Az írásbeli magánvégrendeletet a végrendeletkező akár maga is írhatja olyan nyelven, amelyen ő maga ért. Ebben az esetben az elejétől a végéig a végrendeletkezőnek kell írnia és végül aláírnia, és ha több különálló lapból áll, akkor minden lapját folyamatos sorszámozással kell ellátni. A végrendeletkező végrendeletét akár mással is írhatja olyan

¹¹³ A közjegyzőkről szóló 1991. évi XLI. törvény 117-132.§

nyelven, amelyen olvasni tud, majd két tanú együttes jelenlétében alá kell írnia, vagy ha azt már megtette, akkor két tanú együttes jelenlétében az aláírását magáénak ismeri el, majd mindkét esetben a tanúk aláírása is szükségeltetik a végrendelet érvényességéhez. Ha a végrendelet több lapból áll, azt folyamatos sorszámozással kell ellátni és minden lapját a végrendelkezőnek, valamint a tanúknak alá kell írniuk. Akár a végrendelkező maga írja végrendeletét, akár mással íratja, a végrendelet készítésének ideje ki kell, hogy derüljön az okiratból. Ezek a szabályok az öröklési szerződés esetében is irányadóak a szerződés alakisága tekintetében. A szindikátusi szerződés alakisága tekintetében jogszabályi előírás nem létezik, így ez a szerződés szóban, írásban vagy akár ráutaló magatartással is köthető.

5.4. A szerződés alanya

Öröklési szerződést bármely természetes személy köthet egymással. Nem kizárt annak lehetősége, hogy akár a családjogi tartásra is jogosító kapcsolatban lévő személyek is kössenek egymással öröklési szerződést.¹¹⁴ Házastársak esetében azonban öröklési szerződés megkötésére akkor van lehetőség, ha a vagyon elkülönítésére vonatkozó házassági szerződést kötöttek és a vállalt tartás vagy életjáradék fizetése a házastárs különvagyona terhére történik,¹¹⁵ ugyanis házastársak esetében a tartási kötelezettség elsődlegesen jogszabályon alapul.¹¹⁶ Ugyanis a felek házasságkötése esetén házastársi vagyonközösség keletkezik, egymással szembeni vagyoni viszonyaikra nem az öröklési szerződés, hanem a Polgári Törvénykönyv Családjogi Könyvének rendelkezései lesznek az irányadóak, amely szerint életvitelük fedezésére elsősorban keresményük, illetőleg közös vagyonuk szolgál. A házastársak szempontjából az öröklési szerződés annyiban lehet releváns, hogy ők közösen, mint örökgyógyók köthetnek ilyen szerződést a saját maguk vagy harmadik személy, avagy saját maguk és harmadik személy javára (például súlyosan beteg gyermek gondozására és tartására az örökgyógyó szülők halálát követően). Az örökgyógyó esetében speciális szabályként érvényesül, hogy a szerződés megkötése érdekében végintézkedési képességgel kell rendelkeznie, ami azzal magyarázható, hogy az öröklési szerződés az örökgyógyó szempontjából az írásbeli végrendelet (és nem a magánvégrendelet) formáját ölti. A másik szerződő féllel, mint örökösnek nevezettel szemben pusztán a jogügyleti képesség megléte forog fenn szerződéskötési feltételként. Öröklési szerződés nem csak az örökgyógyó, hanem az

---

¹¹⁴ PK 89. állásfoglalás, Osztovits A. i.m. 590.

¹¹⁵¹¹⁵ Wellmann Gy. i.m. 268.

¹¹⁶ BDT 561/2002., Osztovits A. i.m. 591-592.

örökhagyó és harmadik személy vagy csak a harmadik személy javára nyújtandó tartásra, életjáradékra vagy gondozásra köthető. Ebben az esetben a jogviszony hárompólusúvá bővül: a szerződő fél az örökhagyó és a szerződésben örökösnek nevezett lesz, de a tartást, az életjáradékot vagy a gondozást, avagy ezek kombinációját nem az örökhagyó, hanem a szerződésben nevezett harmadik személy javára kell nyújtania a szerződő félnek. A szindikátusi szerződés esetében a szerződő felek kapcsán annyi megkötés olvasható ki a szakirodalomból és a bírói gyakorlatból, hogy - a gazdasági társaság tagjai közötti kooperációt megtestesítő kontraktusról lévén szó - abban csak a gazdasági társaságban tagsági jogviszonnyal rendelkezők vehetnek részt. Vagy a gazdasági társaság összes tagja, vagy egy meghatározott részük, de a szerződés fogalmából kiindulva legalább két tagsági jogviszonnyal rendelkező fél szükségeltetik a szerződés megkötéséhez. A gazdasági társaság nem lehet a szindikátusi szerződés alanya, de a harmadik személy javára kötendő szerződés szabályai értelmében bevonható a kötelembé. Összegzésként a szerződési alanyok körében elmondható, hogy mind az öröklési, mind a szindikátusi szerződés többalanyú jogviszonyt hozhat létre, de a szindikátusi szerződés annyiban speciális, hogy abban csak tagsági jogviszonnyal rendelkezők vehetnek részt, míg öröklési szerződésnél a szerződő féli minőségre nézve további megkötés nincs.

5.5. A szerződés tárgya és tartalma

Az öröklési szerződés tárgya a tartás, életjáradék, gondozás vagy ezek kombinációjának nyújtása. Tartás alatt a lakhatás biztosítása, a jogosult ruházattal és élelemmel történő ellátása, betegsége esetén ápolása és gyógyíttatása, halála esetén illő eltemettetése értendő. Az életjáradék egy meghatározott pénzösszeg vagy más helyettesíthető dolog időszakonként visszatérő szolgáltatását jelenti. Közvetett tárgya pedig az a vagyon, vagy annak egy része, amely vonatkozásában az örökhagyó a szerződő felet örökösévé nevezi, ha pedig harmadik személy javára szól az öröklési szerződés, abban az esetben a szerződő fél által örökölt azon ingatlan, amelyet a harmadik személy javára nyújtandó tartás biztosítása fejében tartási joggal terhelnek. A szindikátusi szerződés esetében a szerződés tárgyának meghatározása a szabályozottságának hiánya okán szinte lehetetlen vállalkozás, példálózó jelleggel azonban említhető a szavazási megállapodás, amely esetében a szerződés közvetlen tárgya az a vállalat lesz, miszerint a megállapodásban részes felek a megállapodásban foglaltaknak megfelelően szavaznak, avagy ettől a magatartástól tartózkodnak; vagy gazdasági társaság létesítésére irányuló szindikátusi szerződés esetén a közvetlen tárgya az a magatartás lesz, amelynek

kifejtése ahhoz szükséges, hogy a szerződésben vállaltaknak megfelelően a társaság megalapítására, cégbíróság általi bejegyzésére sor kerüljön (például vagyoni hozzájárulás teljesítése). Az öröklési szerződés a tartalma tekintetében pusztán az örökhagyó vagy örökhagyó házastársak halála esetére a vagyonnal vagy annak egy részével való rendelkezést tartalmazhat a tartás, az életjáradék vagy a gondozás fejében, ezen túl bármilyen végrendeleti intézkedést tehet az örökhagyó vagy örökhagyó házastársak a szerződésben. Ezzel szemben a szindikátusi szerződés tartalma nem ennyire behatárolt, azt a felek bármilyen tartalommal megtölthetik, de ügyelniük kell arra, hogy az kógens jogszabályi előírásba vagy a társasági szerződés rendelkezéseibe ne ütközzön, azok megkerülésére ne irányuljon, mert ebben az esetben az a szindikátusi szerződés érvénytelenségét fogja maga után vonni. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a szindikátusi szerződés bármilyen társasági jogi vonatkozású tartalommal kitölthető a tagok egymás közötti viszonyát illetően, az öröklési szerződés ezzel szemben ezt a szabadságot csak az örökhagyónak biztosítja akkor, amikor a további végrendeleti intézkedés lehetőségét szabályozza a Ptk., a felek egymás között csak a tartás, életjáradék és gondozás körülményeiről, valamint a megörökölhető vagyronról vagy annak egy részéről állapodhatnak meg.

5.6. A szerződés módosítása

A szerződés módosításának két lehetséges útja van: a felek általi szerződésmódosítás, amikor közös megegyezéssel a szerződés tartalmát módosíthatják a felek, a szerződés megkötésére vonatkozó alaktság megtartásával, avagy a bíróság általi módosítás esete a felek közötti tartós jogviszony esetén, amennyiben a Polgári Törvénykönyvben meghatározott konjunktív feltételek fennforognak. A szindikátusi szerződés esetében, tekintve, hogy a felek kölcsönös együttműködésére és sajátos viszonyrendszerére vonatkozó titkos szerződésről van, a bíróság általi módosítás lehetősége inkább csak elméleti, mint gyakorlati kategória. Ugyanis, a felek a titkos megállapodásukat nem kívánják bíróság elé vinni, hiszen az ebben esetben nyilvánossá válhat. Ezért szindikátusi szerződés estében a felek közös megegyezéssel való szerződésmódosítását tekintjük irányadónak. Az öröklési szerződés esetén mindkét módosításhoz relevanciája lehet. Alapvetően abban az alakban kell módosítani a szerződést, amilyen alakban azt megkötötték, de „a módosításra vonatkozó okirat alakosságait a módosítás időpontja szerinti örökhagyói végrendelezési képesség szerint kell megítélni.”¹¹⁷ Mivel az

---

¹¹⁷ Osztovits A. i.m. 606.p.

öröklési szerződés tartalmát tekintve a tartási vagy életjáradéki szerződéssel rokon, a módosítás tekintetében ezen szerződésekre vonatkozó rendelkezések is irányadóak.

5.7. A szerződés megszűnése és megszüntetése

A szerződés megszűnése és megszüntetése közötti legalapvetőbb különbség, hogy a megszüntetés a felek akaratából következik be, míg a megszűnés a feleken kívülálló körülmény folytán következik be. Az öröklési szerződés megszűnik az örökhagyó halálával, azonban a harmadik személy javára kötött öröklési szerződés esetén ez csak viszonylagosan igaz, mert bár az örökhagyó vagyont vagy annak egy részét a tartás, gondozás vagy életjáradék fejében megszerzi, de a szerződéses kötelezettségét a harmadik személy javára továbbra is teljesítenie kell, ezért a megörökölt vagyontárgyra, ha az ingatlan, tartási jog jegyezhető be az ingatlan-nyilvántartásba, hogy a harmadik személy javára történő további teljesítés biztosított legyen. Ebben az esetben a szerződés csak akkor fog megszűnni és fogja az örökös a tartási jogtól mentesen megszerezni az örökölt ingatlant, ha a harmadik személy is elhalálozik. A szindikátusi szerződés esetében megszűnés akkor áll elő, ha két szerződő fél esetén az egyik fél tagsági viszonya megszűnik vagy meghal, vagy az a szervezeti keret - tehát maga a gazdasági társaság szűnik meg - amelynek keretében a szerződéses vállalásra sor került. A felek bármikor megállapodhatnak abban, hogy a közöttük létrejövő szerződést - akár öröklési, akár szindikátusi szerződést - megszüntetik. Ebben az esetben a szerződés megszüntetésére vonatkozó nyilatkozatuk alakiságára a szerződés megkötésére vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. Továbbá öröklési szerződés esetében a tartási és életjáradéki szerződés szabályainak alkalmazhatósága folytán az ott megállapított rendelkezések is irányadóak, tehát bármelyik fél kérheti a bíróságtól is a szerződés megszüntetését.

5.8. A szerződések nyilvántartása

A 4/2009. (III.6.) IRM rendelet értelmében a közjegyző az általa készített öröklési szerződést, valamint a nála nyílt vagy zárt letétbe helyezett öröklési szerződést a Végrendeletek Országos Nyilvántartásában rögzíti. Ennek keretében az öröklési szerződésben örökhagyó neve, az eljáró közjegyző neve és annak ténye kerül nyilvántartásra, hogy az öröklési szerződést a közjegyző készítette vagy azt nála letétbe helyezték. Majd a hagyatéki eljárás lefolytatása során a hagyatéki eljárás lefolytatására illetékes közjegyző a nyilvántartásba betekint annak megállapítása érdekében, hogy az elhunyt élt-e bármilyen végintézkedési lehetőségével,

nevezetesen öröklési szerződés megkötésére sor kerül-e. A szindikátusi szerződés esetében egyetlen jogszabály sem ír elő nyilvántartásba vételi kötelezettséget. Amennyiben a felek a társasági szerződésben utalnak arra, hogy bizonyos kérdéseket szindikátusi szerződésben rögzítettek, akkor a szindikátusi szerződés is a cégiratok részét fogja képezni, és be kell nyújtani a cégbíróság felé, így a szindikátusi szerződés mindenki számára megismerhető és nyilvános lesz. Ám a kötelező nyilvántartásra vonatkozó előírás hiányában a felek ezzel a lehetőséggel nem élnek, így titkos megállapodásként kezelik az együttműködésüket rendező szerződést.

5.9. Viszonyuk más szerződésekhez

Öröklési szerződés esetében a végrendelettel való viszonyrendszer vizsgálatát tartjuk indokoltnak. Az örökhagyó döntésén múlik, hogy halála esetére vagyonával miként rendelkezik, egyáltalán azzal rendelkezni szeretne-e. Amennyiben a tartás, a gondozás vagy az életjáradék fejében a vagyona csak meghatározott részében nevezi örökösévé a szerződő felet, a fennmaradó vagyon tekintetében a törvényes öröklés szabályai érvényesülnek, vagy egyéb végintézkedési formával élhet az örökhagyó. Amennyiben egyéb végrendelezési formával él az örökhagyó és az ellentétben áll az öröklési szerződés tartalmával, mert olyan vagyonról rendelkezik, amelyről korábban már az öröklési szerződésben rendelkezett, akkor az öröklési szerződés lesz az elsődleges és az azzal későbbi végintézkedésbeli rendelkezés érvénytelen. A meghatározó tényező az időbeliség és a favor testamenti elve, ellentétben a szindikátusi szerződés és a társasági szerződés viszonyában. Ha a szindikátusi szerződés a társasági szerződés valamely rendelkezésével ellentétben áll vagy negligálja azt, az a szindikátusi szerződés érvénytelenségét eredményezi. Ugyanis általánosan elfogadott álláspont, hogy a társasági szerződés primátusa érvényesül, ugyanis a szindikátusi szerződés célja, hogy a társasági szerződést kiegészítse, olyan kérdést szabályozzon, amelyet a felek nem kívántak transzparenssé tenni a társasági szerződésben.

6. Szindikátusi szerződés vs. öröklési szerződés a társasági jogban

Az előző pontban tett összehasonlítás alapján megállapítható, hogy jogilag nincs annak akadálya, hogy a felek öröklési szerződési tartalommal megtöltött szindikátusi szerződést kössenek a gazdasági társasági jogviszonyt érintően, ugyanis a szindikátusi szerződés

szabályozottságának hiánya okán az olyan rugalmas és a felek igényeihez igazítható szerződés, ami folytán öröklési tartalommal a szindikátusi szerződés kitölthető.

Az öröklési jellegű szindikátusi szerződés a társaság tagjai közötti együttműködést szabályozza, a gazdasági társaságban tagsági jogviszonnal rendelkező fél halála esetére. A szerződés csak írásban köthető, az írásbeli végrendeletre vonatkozó alakiság megtartásával. A szerződés tárgya az a gondozás, tartás vagy életjáradék, amelyet a szerződésben örökös névezett tag köteles teljesíteni az örökhagyó tag javára. A szerződés tartalmának kialakítása során az öröklési, tartási és életjáradéki szerződés kógens előírásaira kell figyelemmel lenniük a tagoknak. A szerződés módosítása, megszűnése és megszüntetése esete a szindikátusi szerződésnél tett megállapításokhoz képest annyiban bővül, hogy a bíróság általi módosítás vagy megszüntetés lehetősége is biztosított, ami ebben az esetben a szindikátusi szerződés titkos jellegét nem érinti. Az öröklési jellegű szindikátusi szerződés ebben az esetben egyidejűleg két nyilvántartásban is szerepelhet, öröklési szerződési jellege folytán a Végrendeletek Országos Nyilvántartásában, szindikátusi szerződési jellege folytán pedig a cégnyilvántartásban, feltéve, ha a társasági szerződést utalást tartalmaz a speciális kooperációs kontraktusra, vagy a felek így döntenek.

Tehát elmondható, hogy mindkét szerződés együttműködést szabályoz, a szindikátusi szerződésbeli együttműködés azonban egy tágabb kategória, amibe az öröklési tartalom, az ilyen jellegű tagi együttműködés beleolvasható.

7. Az osztrák öröklési szerződés

Az osztrák jog alapján az öröklési szerződés házassági szerződésnek minősül,¹¹⁸ ami a végrendeletekkel ellentétben egyoldalúan nem vonható vissza, közös megegyezéssel szüntethető meg, olyan jogügylet az örökhagyó és az örökös között, amivel a megállapodás szerint az örökös felhívják öröklésre, amennyiben túléli az örökhagyót.¹¹⁹

Az öröklési szerződés jogintézményének vonatkozásában a magyar és az osztrák jog között lényeges eltérés tapasztalható. A magyar jog minimális alanyi korlátozásán túlmenően (nem tehet minden személy az általa megkívánt formában végrendeletet) bárki szabadon köthet egymással ilyen szerződést, az osztrák jog ehhez képest csak a házastársak számára

---

¹¹⁸ Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (a továbbiakban: ABGB) 1217. §

¹¹⁹ Apathy, Peter: Erbrecht, In: Riedler (szerk.): Zivilrecht VII, 5. átdolgozott kiadás, LexisNexis Verlag, Wien, 2015. 127.

engedélyezi ezt,¹²⁰ amin nem változtat a 2017. január 1-jén hatályba lépett öröklési jogi novella sem. Örökös lehet akár az egyik házastárs, kölcsönösen is megnevezhetik egymást örökösnek, harmadik személyt azonban nem jelölhetnek meg. Az osztrák szabályozás fényében elismerhető az a gondolat, hogy helytelen akképp rendelkezni az öröklési szerződésben, hogy harmadik személyt jelölnek meg örökösként, hiszen léteznek harmadik személy javára szóló szerződések, de maga a törvénykönyv erre lehetőséget adna,¹²¹ és nem fogalmazna egyértelműen, hogy ilyen szerződés csak házastársak között köthető. Harmadik személy örökössé nevezése a magyar jogban sem lehetséges, a leendő örökhagyó és örököse között kell a szerződést megkötni.

Az osztrák öröklési szerződésről is megjegyezhető, hogy a szerződések és a végrendeletek közötti helyezkedik el, mint a magyar jogban, mindkettő jellegzetességeivel rendelkezik.¹²² A kontraktus alakszerűségét tekintve a magyar szabályozással bizonyos szempontból rokonítható vonás, hogy a közjegyzői okiratoknak és az írásbeli végrendeleteknek kell megfelelniük az érvényesség érdekében,¹²³ míg a tartalmát tekintve alapvetően a végrendeletekre irányadó anyagi feltételeknek kell eleget tenni.¹²⁴ Ez utóbbit vizsgálva nem kapunk olyan „instrukciót”, miszerint az örökössé nevezés fejében tartás vagy életjáradék lenne az ellenszolgáltatás, nem tartalmi elem.

Az osztrák irodalomban is megjelent az az álláspont, miszerint az üzletrészek átruházása folyamán életjáradék is lehet az ellenszolgáltatás, amit érdemes és lehetséges is akképp kombinálni, hogy az életjáradéki szerződés megkötésekor (vagy egy meghatározott, de a szerződéskötéstől számítva nem hosszabb időn belül) nyújtandó fix összegből és a tulajdonképpen, időközönként rendszeresen visszatérő életjáradékból álljon.¹²⁵ Ugyanakkor az előbbiekkal egyezően ez nem képezi az öröklési szerződésbeli kötelezettség teljesítését, mint az életjáradék megfizetése, de a magyar jogban minden aggály nélkül átültethető az életjáradék meghatározásának módja.

---

¹²⁰ ABGB 1249. §

¹²¹ Welser, Rudolf: Grundriss des bürgerlichen Rechts Band II: Schuldrecht Allgemeiner Teil, Schuldrecht Besonderer Teil, Erbrecht, 13. átdolgozott kiadás utánnomása, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2007. 522.

¹²² Welser i.m. 522., Apathy i.m. 128.

¹²³ ABGB 1249. §

¹²⁴ Welser i.m. 523.

¹²⁵ Kalss, Susanne – Probst, Stephan: Familienunternehmen, Manzsche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2013. 714.

8. A családi vállalkozások, mint jogi kategória

Jelentős szerepet tölthetnek be a vidéki népesség megtartásában a helyi családok által működtetett családi vállalkozások, amelyek fontos szerepet töltenek be a gazdaságban, valamint javíthatják a működési területük szociális és kulturális állapotát, ezáltal az adott régió szerves társadalmi képződményeivé válhatnak.¹²⁶

Az osztrák jogirodalom a magyarhoz képest többet foglalkozik a családi vállalkozásokkal, mint lehetséges társulási formákkal. Ezek a vállalkozások a többi, hagyományos értelemben vett gazdasági társaságtól tulajdonosi körükben és a társaságok céljaiban különböznek. Az ilyen társaságoknak nem az az elsődleges célja, mint a többi profitorientált társaságnak, hogy minél gyorsabban a lehető legmagasabb nyereségre tegyenek szert, hanem működtetésük folyamán jelentős szerepet játszanak a következő generációról való, hosszú távú gondoskodásnak, a családtagok vagyoni biztonságának, a családi vagyon megőrzésének elvei.¹²⁷

E vállalkozásoknak nincs jogszabályban lefektetett fogalmuk, a vonatkozó szakirodalomban különböző meghatározásokat találunk. Az ún. név szerinti családi vállalkozások cégnevében egy család neve szerepel; a családi ellenőrzés alatt álló családi vállalkozásokban maximum három természetes személy a szavazatok legalább 50%-ával rendelkezik; míg vannak olyan családi vállalkozások, hogy szintén a szavazatok legalább 50%-ával rendelkező tulajdonosok, akik ugyanannak a családnak tagjai, a társaság vezetésében is részt vesznek. További fogalmi ismérvként jelölhető meg, hogy a családtagok akarata elsődlegesen arra irányul, hogy mint az egész család, a társaságot, túlnyomó többségben a legfelsőbb szinten irányítsák,¹²⁸ fennáll valamint annak a szándéka is, hogy a vállalkozást több generáción át működtessék, és az a család ellátását is szolgálja.¹²⁹ Tehát az objektív kritériumokhoz, úgy, mint a részesedés nagysága, ezen keresztül a szavazásra való jogosultság mértéke, a vezető- és ellenőrző pozíciók kézben tartása, párosulnak szubjektívnek tekinthető vonások (a cég folytatására irányuló akarat, felelősségvállalás) ahhoz, hogy a társaságot családi vállalkozásnak tekinthessük.¹³⁰ Nem zárható ki tehát a családi vállalkozás fogalma abban az esetben sem, ha adott társaság társasági részesedései nem egy család tulajdonában állnak, hanem több

---

¹²⁶ Kalss-Probst i.m. 302.

¹²⁷ Kalss-Probst i.m. 2.

¹²⁸ Kalss-Probst i.m. 9-12.

¹²⁹ Kalss-Probst i.m. 16.

¹³⁰ Kalss-Probst i.m. 17.

családjában, illetve a családhoz képest idegen személyek is a társaság tagjaivá váltak.¹³¹ Megjegyzni azt is az irodalom, hogy családi vállalkozások esetében nem feltétel az, hogy többszemélyes társaság legyen.¹³² Az osztrák közgazdasági- jogi elemzés esetleges magyar átvétele nem eredményezne idegen hatást, hasonló megfontolások a magyar cégek vonatkozásában is megállnák a helyüket.

Jelentős kérdés ezeknél a jellemzően kkv-nak minősülő vállalkozásoknál a sikeres utódlás véghezvitele. A vállalkozások sokszor nem rendelkeznek meghatározott tárgykörökben belső szabályozással, amelyek szükség esetén kellenének. E hiányok közé tartoznak a vitarendezési mechanizmusok vagy éppen az utódlás kérdésköre, amelyek rendezésére gazdasági, de inkább személyes és érzelmi alapokon nyugodva nem is készülnek fel. A keretszabályozás nem mindig tudja ezeket megnyugtatóan kezelni, amik a családi vállalkozások megszűnését eredményezhetik, de ezeket a kereteket pontosan ismerni kell, amikre alapozva a hiátusok kiküszöbölhetőek.¹³³

A magyar jogirodalom hiányosságai ellenére meggyökeresedett ez a típusú (de a hagyományos gazdasági társaságokhoz képest nem eltérő, hanem ugyanolyan formákban működő) társasági forma. Ausztriához hasonlóan Magyarországon is elterjedt, a hazai vállalatok hetven százaléka van családi tulajdonban, a GDP több mint felét adják, a munkavállalók felét dolgoztatják. Magyarországon is a generációváltás az egyik legjelentősebb kihívás, ennek ellenére nincs kidolgozott utódlási terv, ami miatt kétharmaduk megszűnhet e folyamat során.¹³⁴

A problémák megoldásának egyik eszköze az öröklési szerződés lehet. A többi átruházó szerződéshez képest az az előnye, hogy a családi vállalkozásban részt vevő tag továbbra is maradhat ebben a minőségében egészen haláláig, de az utódlásról is gondoskodott. A szerződésben lehetőség van a vagyon egy részére nevezni az örökös, és ennek ellenértékének megfelelően lesz jogosult tartásra, gondozásra, életjáradékra attól függően, hogy az adott szituáció melyiket kívánja meg, és miben állapodik meg az örökhagyó tag és a szerződéses örökös. A hazai ilyen jellegű vállalkozásoknál is szempont lehet az, hogy a családtagok vigyék tovább, és megfelelő rokoni kapcsolatok esetén a leendő örökhagyó is ennek figyelembevételével kívánja utódját kiválasztani. Az öröklési szerződéssel arra is lehetőség nyílik, hogy a vállalkozás mindennapi ügyvitelében vagy annak foglalkozási területében jártas

---

¹³¹ Kalss-Probst i.m. 77.

¹³² Kalss-Probst i.m. 12-13., 191.

¹³³ Kalss-Probst i.m. 4.

¹³⁴ <http://www.vg.hu/kkv/optimistak-a-csaladi-cegek-475310> Letöltés ideje: 2016. november 9.

személlyel (lehetőség szerint valamely családtagjával) kerüljön sor a megállapodásra. E társaságok az utódlás megfelelő tervezése esetén nagyobb eséllyel működhetnek tovább, munkát adva ezáltal a munkavállalóknak, támogathatják a helyi gazdaságot és kultúrát (pl. különböző rendezvények pénzügyi fedezetének nyújtása).

9. Párhuzamban a tanulmányban vizsgált magyar és osztrák szabályok

Ahogy az a tanulmányban bemutatásra került, az osztrák családi vállalkozások mind a vállalkozást alkotók személyében, mind pedig a vállalkozás céljában különböznek a klasszikus gazdasági társaságoktól. Ugyanis ezeket a vállalkozásokat egymástól idegen, családjogi értelemben véve kapcsolatban nem álló személyek alkotják, ellentétben a családi vállalkozásokkal, ahol kizárólag a családtagok vagy több család tagjai működnek együtt akár családtagnak nem minősülő „idegen” személyek közreműködésével. Éppen ezért sokkal nagyobb hangsúlyt kap a vállalkozás több generáción át való működtetése, és ezáltal a család tagjai ellátásának, megélhetésének a biztosítása, valamint annak a ténye, hogy a vállalkozás családon belüli továbbörökítése biztosított legyen.

Az osztrák jog alapján az öröklési szerződés házassági szerződésnek minősül és csak házastársak között köthető, éppen ezért harmadik személyek ilyen jogviszonyba való bevonására nincs lehetőség. Egy ilyen szerződési konstrukció nem felel meg annak a követelménynek, hogy a családi vállalkozás továbbörökítése öröklési szerződéssel biztosított legyen, ellentétben a magyar szabályozással. A magyar öröklési szerződés megkötéséről tetszés szerinti személyi kör dönthet, ezáltal biztosíthatja a családi vállalkozás továbbörökítését, annak ellenére, hogy a bírói gyakorlat alapján nem elterjedt.

Az öröklési tartalommal bíró szindikátusi szerződés megkötésére minden további nélkül lehetőségük van a gazdasági társaság tagjainak, ugyanis a szindikátusi szerződés bármilyen tartalommal megtölthető, ha az a gazdasági társaság tagjainak együttműködésére vonatkozik.

Végső következtetésként megállapíthatjuk, hogy az öröklési szerződés alaki és tartalmi feltételeinek megfelelő szindikátusi szerződés alkalmas arra, hogy a családi vállalkozások családon belüli továbbörökítését biztosítsa. Az öröklési szerződés sajátosságait magán hordozó szindikátusi szerződés a lehető legteljesebb mértékben szolgálja a vidék népességmegtartó erejét, hiszen azáltal, hogy a családi vállalkozás továbbörökítését biztosítja, a leszármazó családtagok számára a munka és a megélhetés lehetőségét teremti meg, amely a

fiatal generációk számára ösztönzőleg hat az elvándorlás megakadályozásában, hozzájárulva ezáltal a vidék és annak népessége megtartásához.

Dudás Attila

**A szabadalmi kényszerengedély
intézménye a szerb jogban**

A szabadalmi kényszerengedély intézménye a szerb jogban¹³⁶

A szabadalmi kényszerengedély elméleti háttere a szerbiai szakirodalomban

A feltalálónak a találmányából, mint szellemi alkotótevékenységének eredményéből, számos polgári alanyi joga származik, melyek gyűjtőneveken a találmányra való jogként vagy csak találmányi jogként nevez a szerb szakirodalom. Ezek a jogok, a szerzői joghoz hasonlóan, a feltaláló nem vagyoni, azaz személyhez fűződő jogaira, és vagyoni jogaira oszthatók. A jelen tanulmány témáját képező szabadalmi kényszerengedély vizsgálata szempontjából az utóbbiak nyernek jelentőséget. A feltaláló vagyoni jogai a találmány feletti kizárólagos rendelkezésre, valamint a találmány kizárólagos gazdasági hasznosítására irányulnak, függetlenül attól, hogy a gazdasági hasznosítást maga a feltaláló valósítja meg (ami a ritkább eset) vagy ezen jognak harmadik személyre való, rendszerint visszerthes szerződéssel történő átruházásával valósul meg (ami a gyakoribb eset). A vagyoni jogok kizárólagossága értelemszerűen magában foglalja a feltaláló azon jogát, hogy meggátolja harmadik személyeknek a találmány gazdasági hasznosítását, vagy a gazdasági hasznosítás háborítását. Amennyiben a feltaláló nem szándékozik a találmányt közvetlenül hasznosítani, hanem inkább gazdasági ellenszolgáltatást kíván megvalósítani a találmánnyal kapcsolatban, a szabadalomból származó vagyoni jogait átruházhatja harmadik személyekre. Az átruházás licencszerződéssel történik, amely lehet kizárólagos vagy nem kizárólagos. A feltalálónak közvetlen jogi érdeke van, hogy szabadalmi bejelentést tegyen, mert ellenkező esetben fennáll a kockázat, hogy a találmány a technika állásának részévé váljon, ami kizárja szabadalmazhatóságát.

---

¹³⁵ Az Újvidéki Egyetem Jogi Karának egyetemi docense.

¹³⁶ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

A polgári jog alapelveinek fényében, a polgári alanyi jog jogosultja a jog tartalmát képező jogosultságokat szabadon gyakorolja, azaz az akaratautonómia elve a joggyakorlás területére is kiterjed. Ennélfogva, a kizárólagos gazdasági hasznosítás jogosultja, a szabadalmas, csupán a polgári jogi alapelveket figyelembe véve, nem lenne köteles a találmányt gazdaságilag hasznosítani vagy ezen jogot harmadik személyre átruházni. Egy ilyen magatartás a szabadalmas, illetve a feltaláló részéről nem lenne különösebben célszerű, hiszen a találmány munkát, tudást, időt és anyagi befektetést igényelt, de a polgári jogi alapelvek fényében jogilag lehetséges lenne. A szabadalmas ezen elvi szabadsága, azonban, bizonyos korlátozásoknak van alávetve, amelyek létjogosultsága az általános társadalmi érdekekben van, hogy egy műszaki probléma új megoldása gazdasági hasznosítást nyerjen. Ennélfogva a szabadalmi oltalom célja nem csak az, hogy anyagilag ösztönözze a feltalálókat, hanem hogy megvalósuljon azon társadalmi érdek, hogy a találmány gazdasági hasznosításával előállított termékek a társadalom számára elérhetővé váljanak. E társadalmi érdek különösen az ún. úttörő találmányok esetében fokozott, amelyek elsők az adott területen, illetve amelyekkel először sikerül egy adott társadalmi érdeket megfelelően megvalósítani vagy társadalmi szükségletet kielégíteni.

A szabadalmas szabadságát, hogy eldöntse gazdaságilag hasznosítja-e a találmányt, azaz gyakorolja-e vagyoni jogait, mindenekelőtt a szabadalom oltalmi ideje korlátozza, amelynek leteltével a szabadalom közkinccsé válik. Bizonyos esetekben, azonban, a találmány gazdasági hasznosításával kapcsolatos társadalmi igény olyan mértékben nyilvánul meg, amely indokolttá teszi a szabadalmas kizárólagos jogainak az oltalmi idő letelte előtti korlátozását. Ezek a korlátozások két csoportba sorolhatók: egyrészt, ilyen korlátozást jelent a kizárólagos jogok felfüggesztése, másrészt pedig a törvény alapján közvetlenül létrejövő hasznosítási engedély és a szabadalmi kényszerengedély intézményei. Míg a törvény alapján létrejövő hasznosítási engedély törvényben kifejezetten meghatározott személyek (rendszerint az állam vagy más közhatalmi jogosítványokat gyakorló jogalany) azon jogát jelenti, hogy a találmányt a szabadalmas akaratától függetlenül, de hasznosítási díj fizetése mellett hasznosítsák, a szabadalmi kényszerengedély a találmánynak harmadik személy kérelme alapján létrejövő hasznosítási joga, szintén hasznosítási díj fizetése mellett, amelyről azonban egyes esetre vonatkozó határozattal dönt az illetékes hatóság, amennyiben a kérelem megfelel a törvényi feltételeknek. A szabadalmi kényszerengedély, tehát, jogosultság egy meghatározott szabadalmaztatott találmány hasznosítására, amelyet az illetékes hatóság közérdekből engedélyez erre minősülő kérelmezőnek, abban a terjedelemben, amelyet a

hatóság megfelelőnek tart, a szabadalmas akaratától függetlenül, de hasznosítási díj fizetése mellett, amelyről a szabadalmas és a kényszerengedély jogosultja szabadon megállapodhatnak, illetve amelyet a megállapodás hiányában a szabadalmi kényszerengedélyt elrendelő hatóság állapít meg. A szabadalmi kényszerengedélyt néhány, hagyományosnak tekinthető okból lehet elrendelni, amelyek tágabb értelemben mind a közérdeket érintik. Ezek a szabadalmaztatott találmány nem vagy nem megfelelő hasznosítása, a függő szabadalom tárgyát képező találmány hasznosításának szükségessége, a monopóliummal való visszaélés, a (szűkebb értelemben vett) közérdek, illetve a versenykorlátozó megállapodások és magatartások elleni küzdelem. A szabadalmi kényszerengedély történeti fejlődése, azonban, két esetkörhöz kapcsolódik szorosabban. Egyrészt, szankcióként jelenik meg az olyan szabadalmasok ellen, akik nem vagy nem megfelelően hasznosítják a találmányt. Szokásos a találmány nem vagy nem megfelelő hasznosításának közvetett meghatározása: amennyiben az aktuális kínálat a releváns piacon a szabadalom tárgyát képező találmány alapján gyártott terméknek megfelelő termékek iránti keresletet nem elégíti ki a piaci keresletet, a szabadalmas pedig nem gyárt vagy importál ilyen termékeket. Ebben az esetben a szabadalmi kényszerengedély elrendelésének csak azután van helye, miután letelt egy meghatározott határidő, amely alatt a szabadalmasnak lehetősége volt a találmányt gazdaságilag közvetlenül vagy közvetetten hasznosítani. Ezeket a határidőket, joghatásukat figyelembe véve, halasztónak kell tekinteni. Másrészt, bizonyos esetekben a közérdek, közvetlenül indokolja a kényszerengedély elrendelését, ami nem a szabadalmas szembeni nyomásgyakorlás eszköze, hogy a találmányt megfelelően hasznosítsa. Ekkor lehetséges a kényszerengedély azonnali elrendelése anélkül, hogy a szabadalmasnak bármilyen határidőt is szabott volna a hatóság, hogy találmányát szabad akaratából, közvetlenül vagy közvetetten hasznosítsa.

E tanulmány történeti áttekintést nyújt a szabadalmi kényszerengedélyről, fejlődéséről a nemzetközi és szerbiai jogforrásokban és szakirodalomban, figyelembe véve a jelenkor kihívásait és tendenciáit. A szabadalmi kényszerengedély történeti áttekintésének vizsgálata rendszerint a szabadalom megvonásának intézményével párhuzamba állítva történik, így e tanulmányban is ez a módszer kerül alkalmazásra.

A szabadalmi kényszerengedély a szabadalmi jog nemzetközi forrásaiban

A szabadalmi kényszerengedélyt először az 1623. évi angol Monopólium Törvény szabályozta, amely elrendelte a szabadalmaztatott találmányok kötelező gazdasági hasznosítását, valamint előírta a szabadalmi kényszerengedély elrendelésének

lehetőségét, ha hasznosítási kötelezettségnek a szabadalmas nem tett eleget. A XIX. század során e rendelkezést számos ország beépítette szabadalmi törvényébe, majd bekerült a Párizsi Egyezménybe is.

Az Ipari Tulajdon Oltalmáról szóló 1883. évi Párizsi Egyezmény előírja, hogy az Unió minden tagállamának jogában áll szükséges törvényi intézkedéseket bevezetni, többek között a szabadalmi kényszerengedélyt, amennyiben ez szükséges a szabadalomból származó kizárólagos jogokkal való visszaélések megakadályozásához, mint amilyen a találmány nem vagy nem megfelelő gazdasági hasznosítása. Egészen a Párizsi Egyezmény elfogadásáig, a szabadalmi törvények többsége a szabadalommal oltalmazott találmány gazdasági hasznosításának kötelezettségét írtak elő, amelynek megsértése a szabadalom megvonását eredményezhette. Az Egyezmény szabályozza a szabadalom megvonása és a kényszerengedély közötti kapcsolatot. A két intézmény alkalmazási sorrendje jelentős kérdés, hiszen rendeltetésük megegyezik: a szabadalomból származó kizárólagos hasznosítási joggal való visszaélés szankcionálása. Az Egyezmény szerint a szabadalom visszavonására vagy megvonására csak akkor kerülhet sor, amennyiben a kényszerengedély nem eredményezte a találmány megfelelő gazdasági hasznosítását, feltéve, ha legalább két év eltelt az első kényszerengedély elrendelésétől. Végül, az Egyezmény szabályozza a szabadalmas döntési szabadsága és szabadalmi kényszerengedély indokoltsága közötti kapcsolatot, azaz rögzíti, hogy a találmány nem megfelelő hasznosítása mikor éri el a joggal való visszaélés releváns szintjét. A kényszerengedély elrendelése a találmány nem megfelelő hasznosítása miatt ezért nem kérelmezhető, amíg a szabadalom bejelentésétől számított négy év, illetve a szabadalom megadásától számított három év nem telik el, miközben a két határidő közül azt kell alkalmazni, amely később jár le. A kényszerengedély elrendelésére nem fog sor kerülni, ha a szabadalmas mulasztását a törvényben rögzített lehetséges okok egyikével igazolja. A kényszerengedély az egyszerű (nem kizárólagos) licencszerződéssel azonos joghatást fejt ki és főszabály szerint nem engedélyezhető.

A XX. század hatvanas és hetvenes éveiben a szabadalmi kényszerengedély intézménye volt az egyik fő ütközési pont a fejlett és fejlődésben lévő országok között. A fejlődésben lévő országok a szabadalmi kényszerengedélyt tartották az ún. „technológiai imperializmus”, azaz a fejlett államoknak a világviszonylatú technikai-technológiai fejlettségi szintkülönbséggel való visszaéléseik elleni harcuk fő eszközének, míg a fejlett országok a szabadalmi kényszerengedélyre úgy tekintettek, mint az állampolgáraik ipari tulajdonának törvényesített kisajátításának veszélyes eszközére. Ez a hosszantartó érdekellentét vezetett a

kényszerengedély nemzetközi szabályozásának módosításaihoz, amelyek a XX. század végén a TRIPS Megállapodásban nyertek formát.

A TRIPS Megállapodás lényegesen szigorította a szabadalmi kényszerengedély elrendelésének, a Párizsi Egyezményben rögzített feltételeit. Kényszerengedély megadásának csak egyedi esetekben van helye, amennyiben a kérelmező igazolja, hogy a szabadalmastól megkísérelte jóváhagyását nyerni a találmány gazdasági hasznosításához (ez alól kivételt képez, ha a kényszerengedély megadására rendkívüli körülmények, szükséghelyzet vagy a találmány nem megfelelő gazdasági hasznosítása miatt kerül sor), miközben a találmány hasznosításának terjedelme és tartama mindig korlátozott, figyelembe véve a kényszerengedély elrendelésének célját. A találmány kényszerengedély alapján történő hasznosítására vonatkozó jog sohasem kizárólagos és önmagában nem engedményezhető, csak a termelő üzemmel együtt, amelyben a találmány gazdasági hasznosítására sor kerül. A kényszerengedély területi hatálya csak arra az államra szorítkozik, amely elrendelte. A szabadalmasnak a kényszerengedély jogosultja méltányos hasznosítási díjat köteles fizetni, melynek összegét a kényszerengedély gazdasági értékét figyelembe véve kell megállapítani. Amennyiben megváltoznak vagy megszűnnek azok a körülmények, amelyeket figyelembe véve került sor a kényszerengedély elrendelésére, a kényszerengedély hatályon kívül helyezhető. A WTO tagállamai nem kötelesek a Megállapodás azon rendelkezését alkalmazni, amely szerint a kérelmezőnek előzetesen a szabadalmasnál licenciaszerződés megkötését kell kezdeményeznie, illetve a kényszerengedély területi hatályának nem kell szükségszerűen arra az államra korlátozódnia, amely elrendelte, amennyiben a találmány gazdasági hasznosítását a versenyjogi szabályokat sértő magatartások elleni fellépés indokolja. A kényszerengedély megadása és a hasznosítási díj összegének meghatározása bírósági vagy más független testület felülvizsgálatának a tárgya a WTO azon tagállamában, amely megadta a kényszerengedélyt. Végül, a TRIPS Egyezmény szerint, amennyiben a kényszerengedélyt egy olyan szabadalom hasznosításának lehetővé tételére adják meg, amely egy másik szabadalom megsértése nélkül nem hasznosítható, a kényszerengedély akkor adható meg, ha olyan találmányra vonatkozik, amely számottevő gazdasági jelentőségű műszaki előrelépést jelent a másik szabadalom tárgyát képező találmányhoz viszonyítva, de ebben az esetben a másik szabadalom jogosultját méltányos feltételek mellett keresztliscencia illeti meg a kényszerengedély tárgyát képező találmány hasznosítására. A másik találmány hasznosítására feljogosító kényszerengedély nem engedményezhető, kivéve ha erre a függő szabadalom engedményezésével együtt kerül sor.

A szabadalmi kényszerengedély különösen akkor került a figyelem központjába és vált heves viták témájává, amikor a WTO keretében tárgyalások folytak arról, hogy a fejlődő országok számára elérhető kell tenni gyógyszerek gyártását. A kérdés akkor éleződött ki igazán, amikor az évezred elején a Dél-Afrikai Köztársaságban területén a szabadalmasok azzal fenyegetőztek, hogy eljárást fognak kezdeményezni azon törvénynek a nemzetközi szabályokkal való megfelelésségének a felülvizsgálatára, amely arra kötelezte őket, hogy a szabadalmaztatott gyógyszereket (különösen az AIDS kezeléséhez szükséges gyógyszereket, ami az egyik legégetőbb társadalmi problémát jelenti abban az országban) a piaci áraknál lényegesen alacsony árakon helyezték forgalomba. Ezeknek az eseményeknek a fényében a WTO 2001-ben Dohában megtartott negyedik miniszteri konferenciáján, elkerülhetlenné vált annak a kérdésnek a megvitatása, hogy miként lehetne a fejlődő országok számára elérhetővé tenni a modern gyógyszereket. A konferencián megállapítást nyert, hogy a TRIPS Egyezménynek a szabadalmi kényszerengedélyre vonatkozó rendelkezései megoldást jelenthetnek azon fejlődő országok számára, amelyek egyébként rendelkeznek gyógyszergyártási kapacitásokkal, de nem azok az országok számára, amelyek ilyen kapacitásokkal nem rendelkeznek. A konferencián viszont erre a problémára nem találtak megoldást. 2003-ban, végül is hossza tárgyalások után sikerült megállapodni a WTO tagállamainak abban, hogy azon fejlődő országoknak, amelyek nem rendelkeznek gyógyszergyártási kapacitásokkal, lehetővé kell tenni, hogy más országban, szabadalmi kényszerengedély alapján gyártott gyógyszereket importáljanak, a piacinál lényegesen alacsonyabb áron. Ez azt jelenti, hogy az államoknak jogukban áll szabadalmi kényszerengedélyt kiadni abból a célból, a hogy a szabadalom alapján gyártott gyógyszereket fejlődő országokba exportálják. Megállapodás született, hogy a TRIPS Egyezmény 31(f) szakaszába foglalt korlátozásokat átmenetileg ne alkalmazzák mindaddig, amíg a WTO-n belül nem születik megállapodás ennek a szakasznak a módosításáról. A TRIPS Egyezmény módosítására végül is 2005-ben került sor, amikor az Egyezmény szövegét egy új, 31bis szakasszal egészítették ki.

A szabadalmi kényszerengedély intézményét az 1975. Luxemburgi Konvenció a közösségi szabadalomról is szabályozza, amely a Közösségi szabadalomról szóló Egyezménnyel együtt, amelyet a Konvenció alapján fogadtak el, a politikai akarat hiánya miatt az Unióban, még mindig nem lépett hatályba. A Konvenció szerint, a nemzeti jog minden, a kényszerengedélyt szabályozó rendelkezése vonatkozik a közösségi szabadalomra is. A közösségi szabadalommal kapcsolatban megadott kényszerengedély területi hatálya

azonban csak arra a tagállamra szorítkozik, amely a kényszerengedélyt megadta. Mindeközben nem kerül alkalmazásra a Konvenció azon rendelkezése, amely elrendeli, hogy a közösségi szabadalmi oltalom nem terjed ki a szabadalmas által közvetlenül, vagy hozzájárulásával harmadik személy által, bármely tagállamban forgalomba hozott, a szabadalmazott találmány alapján gyártott termékekre (a hasznosítási jog kimerülése termékek forgalomba hozásával). A Konvenció kötelezi a tagállamokat, hogy közösségi szabadalom jogosultjai számára tegyék lehetővé, hogy a kényszerengedély szerinti hasznosítási díjra vonatkozó határozat felülvizsgálatára a legfelsőbb bíróság előtt jogorvoslati kérelemmel élhessenek. Kötelezi, továbbá, a tagállamokat, hogy a megadott szabadalmi kényszerengedélyekről értesítsék az Európai Szabadalmi Hivatalt. Tartalmaz egy értelmezést segítő rendelkezést is, amely szerint szabadalmi kényszerengedély fogalma magában foglalja a hivatalból elrendelt hasznosítást is, valamint minden olyan jogot, amely a jogosultat arra jogosítja fel, hogy a találmányt a szabadalmas hozzájárulása nélkül közérdekből hasznosítsa. A Konvenció a szabadalmi kényszerengedély két típusát különbözteti meg: kényszerengedély egyrészt akkor adható, ha a szabadalmas nem hasznosítja a találmányt, másrészt, ha megadását függő találmány hasznosítása indokolja. Ez elsővel kapcsolatban kiemeli, hogy egy tagállam nem adhat kényszerengedélyt a találmány nem hasznosítása miatt, ha a találmány alapján gyártott termékeket másik tagállam területén forgalomba hozták, amelyre vonatkozólag a kényszerengedélyt kérelmezték, szükségleteinek kielégítéséhez megfelelő mennyiségben. E korlátozás nem alkalmazható a közérdekből elrendelt kényszerengedélyre. A függő találmány hasznosítása céljából megadásra kerülő kényszerengedéllyel kapcsolatban, a Konvenció a nemzeti szabadalmi jogszabályok alkalmazását rendeli el, mind a közösségi és nemzeti szabadalom közötti összefüggésekben, mind pedig abban az esetben, amikor a függő találmány és a kényszerengedély tárgyát képező találmány is közösségi szabadalmi oltalomban részesül.

A közérdekből elrendelt szabadalmi kényszerengedély egy külön esete, a gyógyszeripari termékek gyártására megadott kényszerengedély közegészségügyi nehézségekkel küzdő államokba történő kivétel céljából, az Európai Unió szintjén egy 2006-ban elfogadott rendelettel került szabályozásra.

A szabadalmi kényszerengedély intézményének fejlődése a szerb jogban

Az első törvény, amely az ipari tulajdont szabályozta Szerbiában, azaz a valamikori Jugoszláviában, az 1922. évi Törvény az ipari tulajdon oltalmáról volt. A törvény

elfogadásakor aktuális szövegében csak a szabadalom megvonását irányozta elő mint a találmányt nem hasznosító szabadalmas elleni szankciót. Szabadalmi kényszerengedély megadása csak a függő találmány hasznosítása céljából volt lehetséges: a Törvény előírta, hogy a függő szabadalom jogosultja kérheti kényszerengedély megadását egy másik találmány gazdasági hasznosítása céljából, amelyet már szabadalmaztattak és már legalább három év elmúlt a közzétételétől, amennyiben a függő találmány hasznosítása fontos az ipari tevékenység fejlesztése szempontjából. A találmány nem hasznosítása miatt elrendelhető kényszerengedély a Törvény 1928-as évi módosításával vált jugoszláv jog részévé: a szabadalom megvonása helyett, az Ipari Tulajdoni Oltalmára létrehozott Hivatal kényszerengedélyt adhatott harmadik személynek, aki igazolta szakmai képzettségét és hajlandóságát a találmány hasznosítására, amennyiben ezzel az intézkedéssel el lehetett érni a találmány megfelelő hasznosítását. A hangsúly, azonban, továbbra is a szabadalom megvonásán maradt, míg a kényszerengedély csak egy alternatív intézkedés volt, amelyet a Hivatal akkor rendelhetett el, ha azt célszerűbbnek tartotta a szabadalom megvonásától. A Törvény 1928. évi módosításával megtörtént, tehát, a Párizsi Egyezménynek az 1925. évi Hágai Konferencián elfogadott módosításának integrálása a jugoszláv belső jogba, de e tekintetben némi eltérés tapasztalható a két jogforrás között. Míg a Párizsi Egyezménynek a Hágai Konferencián módosított szövege a szabadalmi kényszerengedélyre helyezi a hangsúlyt és a szabadalom megvonása csak akkor alkalmazandó, ha az előbbi nem bizonyul sikeresnek, a törvény a szabadalom megvonását helyezte előtérbe.

A második világháború utáni első szabadalmi törvény, az 1948. évi Találmányokról és technikai fejlesztésekről szóló törvény, amely a szocialista szabadalmi jogalkotás jegyeit hordozza, a szabadalmaztatott találmányok hasznosítása terén lényegesen elmozdította a feltalálók érdekei és a társadalmi érdekek közötti egyensúlyt, az utóbbiak javára. A hazai találmányok alapvető oltalmi formája a feltalálói tanúsítvány volt, míg szabadalommal csak a külföldi feltalálók találmányait lehetett oltalmazni. A Törvény átvette az előző törvényben elfogadott, a szabadalom megvonása és a kényszerengedély közötti alkalmazási sorrendet, de figyelembe vett néhányat a Párizsi Egyezménynek az 1925. évi Hágai és 1934. évi Londoni Konferencián elfogadott módosításaiból. Így a szabadalom megvonására, illetve a kényszerengedély megadására nem kerülhetett sor a szabadalom közzétételét követő első három évben. A közérdekből elrendelésre kerülő kényszerengedély megadására e határidő letelte előtt is lehetőség volt.

Az 1948. évi Törvénnyel bevezetett dualista rendszer, azonban, meglehetősen sikertelennek bizonyult, ezért egyre gyakrabban hangzott el szakmai körökben az az álláspont, hogy át kell térni a találmányok egységes, csak szabadalom formájában történő oltalmára, de továbbra is vitatott volt, hogy mely kizárólagos jogok jogosultja legyen a feltaláló. A találmányok oltalmának új megközelítése az 1960. évi Találmányokról és technikai fejlesztésekről szóló törvényben nyertek tételes jogi formát, amely szerint a szabadalom a találmányok egyetlen oltalmi eszköze. A Törvény átvette az előző törvényből a találmány nem hasznosítása miatt megadott kényszerengedély és a közérdekből elrendelt kényszerengedély kettősségét. E Törvény is előírta a szabadalom megvonásának intézményét, de megváltozott az alkalmazási prioritás a kényszerengedélyhez viszonyítva. A kényszerengedélynek egyértelmű prioritása lett az alkalmazásban, mert a szabadalom megvonására csak akkor kerülhetett sor, ha a kényszerengedély alapján sem sikerült a találmányt megfelelően hasznosítani és eltelt legalább két év az első kényszerengedély megadásától. A kényszerengedélytől számított két éves határidőre vonatkozó új rendelkezés, a Párizsi Egyezménynek az 1958. évi Liszaboni Konferencián elfogadott módosításának a jugoszláv belső jogba való inkorporációját jelentette. E Törvény, az előzőkkel ellentétben, nem szabályozta a szűkebb értelemben vett közérdekből elrendelt kényszerengedélyt, de erre az esetre, mint rendkívüli intézkedést, előírta a szabadalom kisajátításának lehetőségét. A szakirodalom ezt a törvényhozói fordulatot kritikával illetve: sokkal célszerűbb lett volna megtartani a szűkebb értelemben vett közérdekből elrendelt kényszerengedélyt és nem kellett volna bevezetni a szabadalom kisajátítását.

Időrendi sorrendben a következő törvény a Találmányok, technikai fejlesztések és használati minták oltalmáról szóló törvény volt, amelyet 1981-ben fogadtak el. Ebben is külön került szabályozásra a szabadalom megvonása és a kényszerengedély, miközben az utóbbi egyértelmű alkalmazási elsőbbséget élvezett. A törvény a kényszerengedély két típusát ismerte: a kötelező licenciát és a hivatalból elrendelt licenciát. A ún. kötelező licencia alatt a törvény a találmány nem hasznosítása miatti, valamint a függő találmány hasznosítása miatti kényszerengedélyt értette. A halasztó határidők tekintetében, amelyek leteltével megadható a kényszerengedély, a Törvény átvette a Párizsi Egyezménynek az 1956. Liszaboni Konferencián módosított rendelkezéseit. Előírta, ugyanis, hogy a kényszerengedély nem adható meg mielőtt letelt volna négy év a szabadalmi kérelem benyújtásától, illetve három év a szabadalom megadásától. Ezek a határidők nem vonatkoznak az ún. hivatalból elrendelt licenciára (azaz a szűkebb értelemben vett közérdekből elrendelt kényszerlicenciára). A

kötelező licencia megadásáról az ipari tulajdon oltalmára létrehozott szövetségi szintű közigazgatási szervezet döntött, míg a hivatalból elrendelt licenciáról az a szövetségi szintű államigazgatási szerv, amelynek a feladatkörébe tartozott az adott találmány . Figyelembe véve, hogy a Törvény az öngazgatási szocializmus érájában került elfogadásra, magán hordozta az akkori társadalmi-gazdasági modell jegyeit, amiből következett a szabadalmas hasznosítási jogának még egy, sajátos korlátozása. A törvény előírta a szabadalmas együttműködési kötelezettségét a társult munkaszervezetekkel (vállalatokkal), amelyek érdekeltek voltak a találmány gazdasági hasznosításában. Amennyiben a szabadalmas nem bocsátkozott tárgyalásokba az érdekelt szervezettel öngazgatási megállapodás megkötése céljából a találmány gazdasági hasznosításáról, vagy a szervezet ajánlatát elutasította, a szervezet eljárást kezdeményezhetett a vagyoni védelmi ügyészségnél, illetve kötelező érvényű választottbírói vagy bírósági eljárást kezdeményezhetett. E rendelkezés a szabadalmasra komoly lélektani terhet helyezett, hogy öngazgatási megállapodást kössön, ami súlyosan korlátozta a szabadalom fölötti szabad rendelkezés jogát. Ennélfogva az említett, öngazgatási megállapodással létrejött szerződési jellegű licencia, az adott társadalmi közegben inkább tekinthető egy sajátos, „quasi” szabadalmi kényszerengedélynek a találmány nem hasznosítása miatt. E Törvény is szabályozta a szabadalom megvonását (a szabadalom semmissé nyilvánítását), viszont alkalmazási prioritása a kényszerengedélynek volt, mert a szabadalom megvonására csak akkor kerülhetett sor, ha az első kényszerengedély megadásától számítva legalább két év telt el.

Az öngazgatási gazdaságirányítási rendszer felhagyása utáni első szabadalmi jogi jogszabály, az 1995. évi Törvény a szabadalmakról, szintén megkülönböztette a találmány nem hasznosítása, illetve a függő találmány hasznosítása céljából megadott kényszerengedélyt a szűkebb értelemben vett közérdekből megadott kényszerengedélytől. Az előbbi megadására a szabadalom bejelentésétől számított négy év, illetve a szabadalom megadásától számított három elteltével kerülhetett sor, amennyiben a feleknek sikerült megegyezniük a hasznosítási díj összegéről. Ha a feleknek nem sikerült megegyezniük a hasznosítási díj összegéről, a kényszerengedély megadására nem kerülhetett sor, amik a hasznosítási díjra vonatkozó hatósági határozat nem emelkedett jogerőre. A találmány nem hasznosítása miatt megadott kényszerengedély sohasem kizárólagos és megadására nem kerül sor, amennyiben a szabadalmas igazolja, hogy indokolt okokból nem tudta a találmányt hasznosítani. A szűkebb értelemben vett közérdekből elrendelt kényszerengedély szintén nem kizárólagos, de ebben az esetben nem szükséges megvárni az említett határidők lejártát, de feltétele, hogy

megállapodás szülessen a hasznosítási díj összegéről, illetve a hasznosítási díjra vonatkozó hatósági határozat jogerőre emelkedjen. E rendelkezés a szakirodalomban éles kritikák tárgya volt, mert gyakorlatilag a találmánynak a kényszerengedély alapján történő hasznosítását a hasznosítási díjra vonatkozó határozat jogerőre való emelkedésig halasztja, ami visszaélések lehetőségét nyitja meg (a hasznosítási díj összegével kapcsolatban folytatott perek gyakori jelenséggé válnának, amelyeket a szabadalmasok az esetek többségében csak azért kezdeményeznének, hogy minél tovább halasszák a találmánynak a kényszerengedély alapján történő hasznosítását. Ebből az okból kifolyólag a 1995. évi törvényt követő szabadalmi jogszabályokból eltűnt ez a rendelkezés, amely a találmány kényszerengedély alapján történő hasznosításának kezdő napját a hasznosítási díjra vonatkozó határozat jogerőre való emelkedésének napjához köti. A találmány nem hasznosítása vagy a függő találmány hasznosítása miatti kényszerengedélyről az a szövetségi szintű államigazgatási szerv döntött, amelynek a hatáskörébe tartozik az adott találmány, míg a szűkebb értelemben vett közérdekből elrendelt kényszerengedélyről a szövetségi Kormány. Az 1995. évi volt az első szabadalmi jogi jogszabály Szerbiában, amely már többé nem irányozta elő a szabadalom megvonását, mint a találmányt nem hasznosító szabadalmas elleni szankciót.

A 2004. évi Törvény a szabadalmakról volt az utolsó szövetségi, vagy akkor már konföderációs szinten elfogadott szabadalmi jogi törvény. E törvényben a kényszerengedély két alaptípusa mellett (a találmány nem hasznosítása vagy a függő találmány hasznosítása miatti kényszerengedély, illetve a szűkebb értelemben vett közérdekből elrendelhető kényszerengedély), külön szabályozásra került a növénynevelő javára elrendelt kényszerengedély, amely a szabadalmas számára megtiltja annak az oltalmazott növény- vagy állatfajta szaporítóanyagának újbóli használatát, amelyet a mezőgazdasági termelő az adott szabadalommal oltalmazott növény- vagy állatfajta törvényes úton szerzett egyedeiből állított elő.

A szabadalmi kényszerengedély tételes jogi szabályozása Szerbiában

A hatályos, 2011. évi Törvény a szabadalmakról részletesen szabályozza a szabadalmi kényszerengedély általános alakját, valamint három különös alakját: a félvezető-technológia hasznosítása céljából, a növényfajta-nemesítők érdekében valamint a közegészségügyi problémákkal küzdő országokba szánt, szabadalommal oltalmazott gyógyszeripari termékek gyártására vonatkozó kényszerengedélyt.

A szabadalmi kényszerengedély általános esetében a megadás oka egyrészt a szabadalom gazdasági hasznosításának szükségessége, másrészt pedig valamilyen közérdeket képező ok. Amennyiben a szabadalmas elutasítja, hogy licencszerződést kössön az érdekelt féllel, vagy ésszerűtlen feltételeket szab, az az államigazgatási szerv, amelynek a feladatkörébe tartozik az adott találmány, kényszerengedélyt adhat ki, ha a szabadalmas közvetlenül vagy közvetetten nem hasznosítja kellő mértékben a találmányt, amennyiben egy másik találmány nem hasznosítható az adott találmány hasznosítása nélkül (függő szabadalom) vagy ha ezt a versenykorlátozó magatartások elleni fellépés indokolja. A kényszerengedély megadásának harmadik lehetséges oka (a versenyjogi szabályok megsértése) újdonságot képez a 2004. évi törvényhez képest. Helyeselhető az az álláspont, amely szerint a szabadalmi törvényben felesleges a kényszerengedély ezen esetének külön szabályozása, mert a kényszerengedély ebben az esetben elrendelhető a Piaci verseny oltalmáról szóló törvény értelmében is. A Gazdasági Versenyhivatal, ugyanis, különböző intézkedéseket rendelhet el a versenyszabályok megsértése esetén, ami magában foglalja a versenyszabályok ellen vétő piaci szereplő arra való kötelezését, hogy harmadik személlyel licencszerződést kössön. A Hivatal közvetlenül nem adhat ki szabadalmi kényszerengedélyt, de a kilátásba helyezett magas összegű bírságok, több mint elegendő „késztetést” jelentenek a versenyszabályokat sértő szabadalmasnak, hogy „önként” kössön harmadik személlyel hasznosítási szerződést. Ebből kifolyólag az ilyen hasznosítási szerződést okkal tekinthető a szabadalmi kényszerengedély egyik fajtájának.

Az említett esetekben a szabadalmi kényszerengedély megadására csak azután van lehetőség, hogy letelt a szabadalmi kérelem benyújtásától számított négy éves, illetve a szabadalom megadásától számított három éves határidő, amennyiben a szabadalmas nem igazolja, hogy indokolt okokból nem tudta, vagy nem tudta megfelelő mértékben hasznosítani a találmányt. A találmány nem hasznosítása miatt kényszerengedélyre csak minősített kérelmező jogosult, aki igazolja, hogy rendelkezik megfelelő technikai feltételekkel és gyártási kapacitással a kényszerengedély tárgyát képező találmány szerinti termékek gyártásához, illetve sikertelenül próbálkozott a szabadalmassal ésszerű feltételek mellett hasznosítási szerződést kötni. A függő szabadalom hasznosítása célját szolgáló kényszerengedély megadására akkor kerül sor, ha a később szabadalmaztatott találmány gazdasági jelentőséggel bír és az előző szabadalom jogosultja javára keresztliscencia létesül a később szabadalmaztatott találmány hasznosítására. A szűkebb értelemben vett közérdekből elrendelt kényszerengedélyt a Törvény meglehetősen röviden, egy mondatban szabályozza: akkor lehet elrendelni, ha valamilyen általános

veszélyforrás az állam fennmaradását vagy a polgárok biztonságát fenyegeti, illetve ha a találmány hasznosítása közérdekből, és nem kereskedelmi célból indokolt. Ebben az esetben nem kerülnek alkalmazásra a fennebb említett halasztó hatályú határidők és a kérelmezőnek sem kell igazolnia, hogy kísérletet tett hasznosítási szerződés megkötésére a szabadalmassal, ésszerű feltételek mellett.

A kényszerengedély különös eseteiként a Törvény szabályozza a félvezető-technológia hasznosítására irányuló kényszerengedélyt, amelyet csak közérdekből és nem kereskedelmi célból lehet megadni, valamint a szabad piaci versenyt korlátozó magatartások elleni fellépést megvalósító kényszerengedélyt.

Az összes említett esetre vonatkozó közös szabályozásban, a Törvény előírja, hogy a találmánynak kényszerengedély alapján történő hasznosításáért, a kényszerengedély jogosultja hasznosítási díjat köteles fizetni a szabadalmasnak, melynek összegéről megállapodásuk rendelkezik, illetve ennek hiányában bírósági határozat. A hasznosítási díj összegét megállapító bírósági határozat, illetve annak jogerőre való emelkedése, nincs halasztó hatállyal a találmány kényszerengedély alapján történő hasznosítására. A kényszerengedély terjedelme és tartama szempontjából mindig korlátozott arra a rendeltetésre, amelyet figyelembe véve került megadásra, mindig egyszerű (nem kizárólagos) és nem engedményezhető (kivéve, ha az engedményezés, vagy átruházás tárgya a termelő üzem, amelyben a találmány alapján gyártott termékek előállításra kerülnek), rendszerint a hazai piac kielégítése céljából adják meg és hatályon kívül helyezhető, amennyiben megváltoznak azok a körülmények, amelyeket alapul véve került sor a megadására. Ezek a szabályok ma már általánosan elfogadottak a szabadalmi jogban, így nem igényelnek további értelmezést. Fontos, azonban, kiemelni, hogy a Törvény kényszerengedélyre vonatkozó rendelkezéseit alkalmazni kell az európai szabadalmi kérelmekre, illetve az európai szabadalmakra, amelyek területi hatálya Szerbia területére vonatkozik.

A kényszerengedély másik különös eseteként, a Törvény szabályozza a növényfajta-nemesítő javára elrendelhető kényszerengedélyt, aki nem tud növényfajta oltalmat szerezni, illetve a növényfajta oltalom szerinti jogosultságokat gyakorolni, anélkül hogy egy előzőleg szabadalmaztatott biotechnológiai találmányt ne sértene meg. Ugyanezen jog illeti meg a biotechnológiai találmány szabadalmasát, aki a találmányt nem tudná hasznosítani egy már megadott növényfajta-oltalom megsértése nélkül. A Törvény ezzel a kényszerengedély-típussal kapcsolatban megismétli a kényszerengedélyre vonatkozó általános szabályokat: a

hasznosítási jog nem kizárólagos, a hasznosítás terjedelme korlátozott, a hasznosítási díjra való jog, a szabadalmas, illetve növényfajta-oltalom jogosultjának keresztllicenciára való joga, etc. E nomotechnikai megoldás nem kifejezetten célszerű, mert azonos tartalmú normák felesleges ismétléséhez vezet, ami az általános szabályokra való egyszerű hivatkozással elkerülhető lett volna.

Végül, a törvény meglehetősen részletesen szabályozza kényszerengedély harmadik különös esetét, amelynek megadására szintén közérdekből kerül sor. Ez a gyógyszeripari termékek gyártására vonatkozó kényszerengedély, közegészségügyi problémákkal szembesülő országokba történő kivitel céljából. Ez újdonság az előző szabadalmi törvényekhez képest, és az elmúlt évtized elején folytatott nemzetközi tárgyalások eredményeinek a belső jogrendbe való inkorporációját jelenti, amelyeknek az volt a céljuk, hogy azon fejlődő országok, amelyek nem tudtak a lakosság számára megfelelő gyógyszeripari termékeket biztosítani, a piaci árnál alacsonyabb árakon jussanak hozzá ezekhez a termékekhez. A kényszerengedély ezen típusa szabadalommal vagy kiegészítő oltalmi tanúsítvánnyal oltalmazott találmányra vonatkozik, amennyiben megadása a fejlődő országokba történő kivitelre szánt gyógyszeripari termékek előállításához szükséges. A kényszerengedély alapján gyártott termékek mennyisége korlátozott és kötelezően fel kell tüntetni rajtuk, hogy kényszerengedély alapján került sor gyártásukra. Értelemszerűen (kisebb jelentőségű kivételektől eltekintve) tilos ezen termékek visszaimportálása Szerbiába.

Összegző gondolatok

Abban a korban, amikor a Párizsi Egyezmény megszületett, a szabadalmi kényszerengedélyre szankcióként tekintettek a szabadalommal oltalmazott találmány nem megfelelő gazdasági hasznosítása miatt, hiszen egy enyhébb alternatívát jelentett a szabadalom megvonásához, mint súlyosabb szankcióhoz képest. Idővel fokozatosan gyengül az a jogpolitikai megfontolás, hogy a szabadalommal oltalmazott találmányt gazdaságilag hasznosítani kell, így a kényszerengedély lényegesen veszített jogi jelentőségéből. A szakirodalom rámutatott arra, hogy a kényszerengedély legjelentősebb hiányossága, hogy nem terjed ki arra a tudásra és tapasztalatra, amelyre a feltaláló a találmánnyal kapcsolatban szert tett, és amelyet rendszerint titokban tart (ún. know-how), aminek következtében a kényszerengedély alapján történő gyártás rendszerint nem eléggé hatékony, mert a know-how-t képező tudás és tapasztalat nem áll a kényszerengedély jogosultjának rendelkezésére. Olyan álláspont is létezik a szakirodalomban, amely szerint, helytállósága ellenére, ez

mégsem eléggé meggyőző érv a kényszerengedély ellen, mert erre a jogintézményre mindig úgy kell tekinteni, mint a szabadalom megvonásának az alternatívájára, ami a találmány nem hasznosítása miatti szigorúbb szankció. Amennyiben, hipotetikusán szemlélve, a szabadalmas ellen a kényszerengedély helyett a szabadalom megvonása lenne elrendelve, az a harmadik személy, aki ezek után már szabadon hasznosíthatná a találmányt, ugyanabban a helyzetben lenne, azaz számára is elérhetetlenek lennének a feltaláló nem szabadalmazott technikai tudása és tapasztalata. Vitatott az a kérdés is, hogy a kényszerengedély megadásával kötelezhető-e a szabadalmas, hogy a kényszerengedély jogosultjának tegye elérhetővé ezt a technikai tudást és tapasztalatot. Mindannak ellenére, hogy ez kétségkívül megoldást jelentene arra a problémára, hogy a kényszerengedély jogosultja rendszerint nem rendelkezik azzal a találmánnyal kapcsolatos technikai tudással és tapasztalattal, a szakirodalom ezt nem támogatja, mert az a feltalálói jogosultságok indokolatlan mértékű korlátozását jelentené.

A kényszerengedély megadására egyébként ritkán szokott sor kerülni, mert nem az a rendeltetése és jogi természetével sincs igazán összhangban, hogy gyakran kerüljön alkalmazásra. A megadott kényszerengedélyek számának pontosabb megállapítását az is nehezíti, hogy számos országban nem vezetnek egységesített nyilvántartást róluk. Így, például, Németországban a második világháború után 37 kérelmet nyújtottak be, de egy kényszerengedélyt sem adtak meg. Ausztriában 2011-ig bezárólag egyetlen egy kényszerengedély sem került megadásra. A legtöbb kényszerengedélyt Észak-Amerikában adták meg. Kanadában, például, 1969 és 1992 között a legtöbb kényszerengedélyt (szám szerint 613) közegészségügyi problémák kezelésére adták meg, de 1998 után egyetlen egy kényszerengedély megadására sem került sor. Az USA-ban azonban arra is volt példa, igaz a XX. század elejéről, amikor egyetlen egy eljárásában több mint 1500 találmányra vonatkozólag adtak meg kényszerengedélyt.

A szabadalmi kényszerengedély a szerb jogban is rendkívül ritkán alkalmazott jogintézmény. A jugoszláv szabadalmi jogi szabályozás teljes történetében csak egyetlen egy kényszerengedélyt adtak meg, azt is közvetlenül a második világháború után. Az 1981. évi szabadalmi törvény hatálya alatt (1981 és 1995 között) pedig, amely a nemzetközi szabadalomellenes mozgalom hatása alatt került elfogadásra, és amelyben az az álláspont tükröződik, hogy a szabadalom nem más, mint a technológiai kolonializmus eszköze, így előírta a szabadalom hasznosításának köteleességét (tehát kifejezetten kedvező körülményeket teremtett a szabadalmi kényszerengedély intézményének), még csak kérelmet sem nyújtottak be kényszerengedély megadására.

A megadott kényszerengedélyek szinte jelentéktelen számától eltekintve, mind Szerbiában, azaz a volt Jugoszláviában, mind pedig az összehasonlító jogban, a kényszerengedély nemzetközi és hazai szabályozásának kérdése nem mellőzhető teljesen, mert a jogintézmény puszta léte, a kényszerengedély megadásának lehetősége preventíven hat a szabadalmasra, hogy jogaival ne éljen vissza, azaz, hogy a találmányt a gazdaságban közvetlenül hasznosítsa vagy a hasznosítási jogokat harmadik, érdekelt személynek engedményezze.

Korunkban nagyobb jelentőséget kaphat a szabadalmi kényszerengedély két különös típusa: a versenykorlátozó magatartás elleni fellépést szolgáló kényszerengedély és gyógyszeripari termékek gyártására vonatkozó kényszerengedély megadása, azok fejlődő országokba való kivitele céljából.

A versenyjog terén a kényszerengedély megadására leggyakrabban a gazdasági erőfölénnyel való visszaélés esetében kerül sor. A szabad piaci verseny fogalmi kereteiben, azonban, a kényszerengedélynek ez az esete rendkívül vitatott, mert még nem léteznek világos és egységesített mércék azzal kapcsolatban, hogy mikor tekinthető a hasznosítási szerződés megkötésének elutasítása a gazdasági erőfölénnyel való visszaélésnek. Figyelemmel kell lenni arra is, azonban, hogy a versenyjog intézményei, beleértve a szabadalmi kényszerengedélyt is, nem korlátozhatják magát a szabadalmasnak a szabadalomból eredő kizárólagos hasznosítási jogát, mert ez ellentétben állna a szabadalom rendeltetésével és fogalmával, hanem csak a szabadalomból származó egyes jogosultságokat, miközben el kell ismerni, hogy ennek a jogelméleti különbségtételnek a szabadalmas szempontjából nincs különösebb gyakorlati jelentősége.

A közegészségügyi problémákkal küzdő fejlődő országokba szánt gyógyszeripari termékek gyártására vonatkozó szabadalmi kényszerengedély még csak most kezd teret hódítani. Mindenesetre, már most szabályozást nyert ez a jogintézmény a hatályos szerbiai szabadalmi törvényben, amivel megtörtént a belső jog harmonizációja az Európai Unió említett 2006. évi rendeletével.

Halász Levente

**A posztindusztriális kor zsugorodó
városai**

Halász Levente

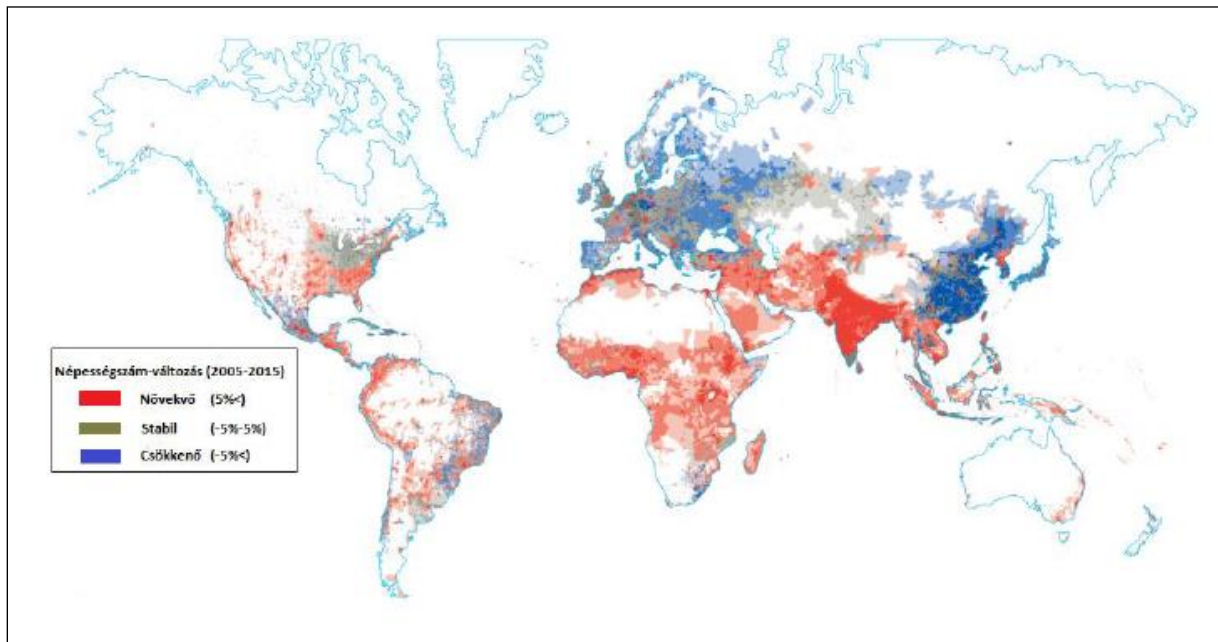
**A posztindusztriális kor zsugorodó városai
Alternatív városfejlődési típus vagy urbanizációs zsákutca?**

Bevezetés

A Föld népességének lassan 50%-a városlakó lesz, akik többsége gyors ütemben növekvő, megállíthatatlanul fejlődő városi terekben él, így nem meglepő, hogy a kurrens városföldrajzi kutatások fő sodorvonalába az erősödő urbanizáció tartozik. Ennek ellenére a 20. század második felétől kezdve Nyugat-Európa és Észak-Amerika sokrétű urbanisztikai jellegzetességének (kihívásának) a városok minőségi és mennyiségi zsugorodása, fogyatkozása tekinthető, amely folyamat a poszt-szocialista országok településeit is sújtja olyannyira, hogy a kontinens zsugorodó városainak legnagyobb része mára Kelet- és Közép-Európában találhatóak. (Mykhnenko – Turok, 2008) Az említett városok (shrinking cities) az uralkodó társadalom- és településtudományi diskurzusok mostohagyermeké két okból, egyrészt mert poszt-szocialisták, másrészt mert zsugorodnak. (Haase et al. 2016) Mégis az említett települések fejlődése a 21. század városfejlődési mechanizmusainak kiemelkedően fontos iskolapéldái, ugyanis a tartósan fogyatkozó, illetve egykoron csökkenő, mára stabilizálódott népességszámú települések növekvő hányadát teszik ki, az urbanizáció fontos új útvonalát, fejlődési típusát testesítik meg.

Világszerte hatból egy, Magyarországon minden második város népessége csökken (Hollander, 2011; Pallagst, 2007; Oswalt – Reinitz, 2006) elsősorban a gazdasági periférián lévő, vagy oda került térségekben. Hírhedt példák a népességük több mint felét elvesztő Nagy-tavak környéki metropoliszok: Detroit, Pittsburg, Cleveland, Buffalo, de az extenzív bányászatra épülő, főként nehézipari profilú európai iparvidékek (Black County, Ruhr-vidék, lengyel és cseh Felső-Szilézia, Duna-delta közelének román iparvárosai, Borsodi-iparvidék. Leginkább az iparosítási törekvések következtében extenzív módon felduzzasztott, majd általában globális gazdasági válságok, politikai fordulatok következményeként szerkezetválságba került városok szenvedték/szenvedik a leglátványosabb mennyiségi és minőségi zsugorodást. Természetesen nem uniformizált jelenségről van szó, hanem számos hely- és térség-specifikus kombináció létezik. Jobb esetben „csak” a városok népességszáma csökken, azonban az infrastruktúra, az intézményhálózat, a lakosok életminőségét befolyásoló egyéb szolgáltatások színvonala, elérhetősége változatlan marad. A problematikusabb forgatókönyv értelmében, a települések demográfiai erózióját az infrastruktúra minőségének és az igénybe vehető (alap)szolgáltatások elérhetőségének romlása kíséri.

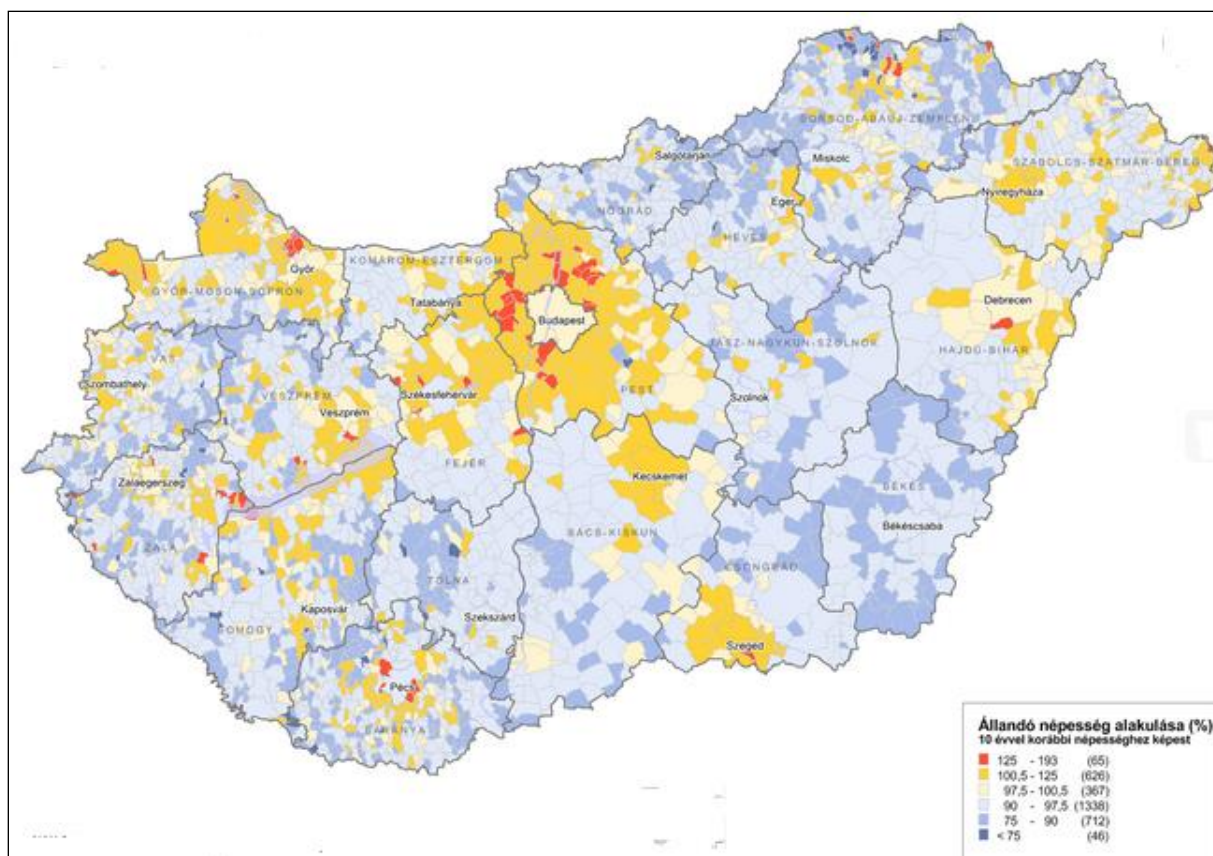
1. ábra: A Föld népességszámának változása (2005-2015)

Forrás:

http://www.shrinkingcities.com/fileadmin/shrink/projekt/redaktionsbilder/Prog_Polarisierung.pdf

2. ábra: A magyar települések állandó népességszámának alakulása (2004-2014)

Forrás: <http://www.geoindex.hu/adatbazisok/magyar-telepulesek-nepessege-2014-evi-adatokkal/>

Az interpretáció nehézségei

A zsugorodó város fogalmi definiálására több kísérlet született; Wiesmann (2007) vélekedése szerint magas népsűrűségű városias térség, amely minimum 10.000 állandó lakossal rendelkezik és népességszáma a megelőző két évben konstans csökkenést mutatott, gazdasága átalakulóban van strukturális válság jeleit viselve. Pallagst (2009) egyszerűbb megközelítést választ, fogyatkozóknak tekinti mindazon várostérségeket, amelyek rövid idő alatt látványos csökkenést szenvedtek el a népesség és munkahelyek számának, valamint a városi funkciók diverzitásának területén. Vey (2007) az egykori iparvárosok azon csoportjaként azonosítja, amelyekre az elmúlt 40 év folyamán jelentékeny (minimum 25%-os) és folyamatos népességszám-csökkenés volt jellemző, míg az elhagyott lakások, üresen álló telkek aránya drasztikusan megnőtt – beleértve az elhanyagolt, sorsára hagyott ipari, kereskedelmi és lakóépületeket.

Bontje és Hollander a városok intenzív zsugorodásához vezető négy megközelítési módot különböztet meg:

- Városfejlődési modell: Az iparosítás fordí modellt alapul véve a városfejlődés ciklikus folyamat, amelyben a város/várostérség hanyatlását ismételt növekedés követi. (Ezt a modellt támasztja alá számos urbanizációs elmélet: Berend, 2002; Enyedi, 1984, 2012; Berg van den, 1982; Castells, 1991, de Kondratyev 1926-ban publikált cikluselmélete is azon a feltevésen alapszik, miszerint a szakadatlan növekedést megakasztó visszaesés nem csupán dekonjunktúra, hanem szerkezeti változásokat is jelez.)
- Monofunkciós városi modell: Az egyoldalú függés mind a munkaerő, mind a népességszám fluktuációjának párhuzamos alakulását okozza, a grandiózus nagyvállalat stratégiai döntései pedig az egész település és vonzáskörzetének életét hosszú távon, alapjaiban megváltoztatja. (Martinez-Fernandez et al. 2012) Ebben az esetben a város a gazdasági növekedés egyetlen ágára fókuszál, ez azonban sérülékennyé teszi a gyors ütemű hanyatlással, a válságok begyűrűző hatásaival szemben.
- Sokkterápia-modell: Döntően a poszt-szocialista országok iparvárosaira jellemző folyamat, ahol az állami tulajdonban lévő szocialista nagyvállalat privatizációja kudarcba fullad és végleges gyárbezáráshoz, elhatalmasodó szociális problémákhoz vezet. (Bontje, 2005)
- Kreatív hanyatlás: A „kevesebb ember, kevesebb épület, kisebb volumenű földhasználat” elméletet érvényre juttatva az életminőség javítását folyamatosan csökkenő népességű településeken próbálják elérni. (Hollander, 2009)

A zsugorodó városok jellegzetességei

A legtöbb zsugorodó város a posztfordizmus terméke, az ipar részarányának, jelentőségének csökkenése növekvő arányú munkanélküliséget, recesszióba süllyedő térségeket véglegesen elhagyó tömegeket eredményez. A folyamatot katalizáló tényezők közül kiemelendő egyrészt a szuburbanizáció és dezurbanizáció, megélhetési okból történő országon belüli vagy más állam munkaerő-piacát célzó migráció (leginkább a fiatal, magasan kvalifikált, innovatív és kreatív társadalmi csoportokat érinti). Emellett a kedvezőtlen demográfiai folyamatok (alacsony születésszám, előregedő népesség, amely aszimmetrikus települési konstrukcióhoz vezet). Harmadsorban pedig világgazdasági konjunktúraciklusok váltakozása, élesedő gazdasági egyenlőtlenségek, végül a legsúlyosabb esetekben háborús konfliktusok és természeti katasztrófák. A 2008-tól eszkalálódó pénzügyi, gazdasági és hitelválság, a globális szinten százezreket érintő kilakoltatás, az üres lakások, telkek számának növekedése a

zsugorodó városokat – ahol az alacsony jövedelmű társadalmi csoportok koncentrációja jelentékenyebb – erőteljesebben érintette.

A népességszám-csökkenés a városi funkciók hanyatlásához, átalakulásához is vezet. Példának okáért a közlekedési rendszereknek, a szolgáltatásoknak adaptálódni kell a kevesebb lakoshoz, azok változó igényeihez. A zsugorodás általában idősödő társadalmakat, erősödő szegregációt, rezidualizációt eredményez, így az ellátórendszerek átalakítása is nélkülözhetetlen (Kovács, 1999; Grossmann et al, 2014). A helyi, térségi, állami politikai vezetők számára egyre kevesebb hatékony beavatkozási eszköz áll rendelkezésre, így a városfejlődés irányításának módja alapvető változtatás előtt áll. A neoliberalizmus hegemoniájának köszönhetően az egykori Vasfüggönytől keletre lévő országok állami intézményeiben, a top-down tervezés „dogmájában” való hit gyengébb, mint Nyugaton, ezáltal az egymással versengő városok fejlődésének elsősorú mozgatórugói a piaci szabályozók, beruházók fejlesztési döntései és a külföldi működő tőke telephelyválasztásai. Eredményképpen különböző fejlődési pályák kristályosodnak ki, egyes településeknek sikerült az ismételt növekedést elérni (pl. a németországi Ruhr-vidék központja, a félmillióss Essen városa, amely 2010-ben Európa kulturális fővárosa, míg 2017-ben Európa zöld fővárosa címet nyerte el), míg mások hanyatlása tartósnak bizonyult (pl. USA-beli Rustbelt, az Al-Duna ipari konurbációja (Galați Brăila) vagy a Borsodi-iparvidék egykori fellegvárai). A zsugorodás üteme nagyban függ az átmenetet követő ideiglenes (vagy tartós) hanyatlás hosszával, súlyosságával, emellett a település gazdasági szerkezetével, a helyi, térségi vállalatok válsággal szembeni kitettségével és az új gazdasági struktúrákhoz való adaptációs sikerrel. A válságra extrém neoliberalizmussal és befektetőbarát politikával válaszolnak, míg üresedő közintézmények, erőtlen tervezői testületek és túlterhelt ellátórendszer jellemzi őket. (Haase et al, 2016)

A legtöbb egykori államszocialista ország városának lélekszáma már a '80-as években (a posztindusztriális fázisba jutott nyugat-európai és amerikai városokhoz hasonlóan) csökkenni kezdett, azonban ez a negatív folyamat az 1989-es politikai fordulatokkal erősödött fel igazán. (Stanilov, 2007; Sýkora, 2009) A poszt-szocialista átmenet – politikai, gazdasági és társadalmi változásaival – felgyorsította a nagyjából egy évtizede tartó népességsökkenés tendenciáját (a csökkenő születésszámnak, a térségből való elvándorlásnak és a szuburbanizációnak köszönhetően.) A településszerkezetre és lakásépítésekre is látványos hatással bír a zsugorodás, ugyanis a városközpontok egyre gyorsabb ütemben kiüresednek, míg a települések külvárosai válnak a lakásépítések centrumaivá, ezt tetézi a gazdasági és

kereskedelmi szuburbanizáció, amely következtében a belvárosok gazdasági gyengülése a városok agglomerációjának erősödésével párhuzamosan zajlik.

A fogyatkozó városok területi-társadalmi egyenlőtlenségeinek mintázata új konfigurációt nyer. Egyes városrészek, negyedek népessége dinamikusabb csökkenést, az épületállomány gyorsabb pusztulást szenved el, míg máshol kevésbé érezhetőek a zsugorodás negatív hatásai. Ezek a városrészek belülről egyre homogénebbek, míg egymással szemben lényegesen különbözőbbekké válnak, ez pedig erősíti az intraurbán egyenlőtlenségeket. (Sýkora, 2009; Szirmai, 2015) A folyamat regionális szinten is megjelenik, ugyanis a zsugorodás általánosságban egy egész térségre, annak minden településére jellemző és nem egyedi városfejlődési „defektként” jelentkezik, tehát a területi autokorreláció is érvényre jut. Sok esetben a legfőbb gond, hogy a problémák számának növekedése a hatékony intervenciók eszközök csökkenésével párosul. (Maes et al. 2012)

Stratégiai tervezés jellegzetességei

A jelenleg elfogadott növekedésorientált városfejlődési paradigma szemszögéből a zsugorodás abnormális, zsákutcás, az általános trendektől ideiglenesen eltérő folyamatnak tekinthető, amely árnyékjelenségként él a globális szinten megállíthatatlanul gyors urbanizáció mellett. A városok zsugorodása egyértelműen az iparosodott, erőteljesen globalizálódott, fejlett világ jellemző urbanizációs jelenségére, amely optimális kezelésére elegendő tapasztalat, erőforrás egyelőre nem áll rendelkezésre sőt, a politikai, tervezői, kutatói szakmára világszerte a regresszív gondolkodás, a kései, tűzoltás-szerű beavatkozás jellemző. Ezt elkerülendő, első lépésként a növekedés-orientált ortodox tervezői szemléletmódon – amely a zsugorodó várost hanyatló településként, egyben a rendszerben felbukkanó hibának értelmezi) – szükséges változtatni, ugyanis ennek tükrében bármilyen csökkenés, fogyatkozás, zsugorodás hűvös fogadtatásra talál, míg a hosszú távú gazdasági és demográfiai apályhoz való adaptáció képessége elenyésző (Glock, 2006; Hollander, 2006; 2009; Martinez-Fernandez et al. 2012; Rhodes – Russo, 2013).

Szerencsére a 21. század elejétől kezdve látványosan gyarapodó számú kutatás kezdte alternatív módon megközelíteni a zsugorodást, a kvalitatív és kvantitatív fogyatkozást kihagyhatatlan lehetőségként értelmezik (Martinez-Fernandez – Wu, 2007) olyannyira, hogy az elmúlt néhány elkezdett új tudományos diskurzus már a „fewer better” (kevesebb több) elméletet alkalmazza. Ennek értelmében elkezdődött a városzsugorodás pozitív hatásainak és hatékony kezelésének vizsgálata és az eredmények gyakorlati alkalmazása (Hager – Schenkel, 2003) sőt, a zsugorodó városok konceptualizálása is megjelent. (Wiechmann – Pallagst, 2012;

Pirisi – Máté, 2014) Fontossá vált alternatív városfejlődési scenáriók kidolgozása, például az ún. növekedés utáni (post-growth) megközelítés általánossá tétele. Ezen zsugorodó városok stratégiai tervezése kivétel nélkül a fenntarthatóságot, a revitalizációt, a kompakt városi struktúra megteremtését, a zöldterületek- és felületek¹³⁷ nagyságának növelését, rendszerbe integrálását – ezzel párhuzamosan a zöld infrastruktúra fejlesztését – valamint kulturális és turisztikai szuprastrukturát érintő beavatkozásokat tartja szem előtt. Pozitívuma, hogy nélkülözhetetlen a műszaki tervezés merevségétől elrugaszzkodott kreatív tervezés-fejlesztés lehetőségeinek kiaknázása, amelyre nincs általánosan elfogadott stratégiai terv, helyette megjelennek a lokalitás jellegzetességeit figyelembe vevő beavatkozások.

A zsugorodó városokkal foglalkozó kutatások pionírjai

A közelmúltban számos amerikai, távol-keleti, nyugat-európai, poszt-szocialista kelet- és közép-európai ország esetében a zsugorodás folyamatának erősödése a jelenségre összpontosította a tudományos figyelmet, amely kezelési lehetőségeinek feltárása mai napig növekvő számú és mélységű interdiszciplináris kutatás központi témája. Az egyik legátfogóbb zsugorodó városokkal foglalkozó projekt a 'German Shrinking Cities', ennek keretében döntően német építészek, kutatók, művészek és helyi szervezetek segítségével dolgoztak ki alternatív megoldásokat, fejlesztési lehetőségeket azzal a céllal, hogy az ellen-urbanizáció által sújtott városok adaptálhassák. (Rugare – Schwarz, 2008¹³⁸) 2001-ben a „Keleti Városmegújulás” (Stadtumbau Ost) projekt keretében Lipcse példáján készítették „csökkenés-orientált” integrált városfejlesztési terveket. (Glock, 2005) A 2000-es évek elejétől kirajzolódni látszik a zsugorodó városok elméleti és gyakorlati megközelítésével, konceptualizálásával foglalkozó Német Iskola, ennek vizsgálati sikerei, a hasznosítható eszköztárak mellett hátránya, hogy elhanyagolható számú más nemzetiségű kutatóval, építésszel kooperáltak, így túlzottan Németország-specifikus megoldási javaslatok születtek.

A tengerentúlon nagy tudományos visszhangot kapott az Ohio-beli Youngstown-ra készített terv, amely a „shrink smart”, tehát a kreatív zsugorodást (Aepfel, 2006; Lanks, 2006), annak

---

¹³⁷ Zöldterület: A település beépítésre nem szánt területeinek részben vagy egészben állandóan növényzettel fedett, más területfelhasználási egységhez nem tartozó közterületei, kivételesen közhasználat céljára átadott területei. (közparkok, közkertek).

Zöldfelület: minden olyan terület, amelyet növényzet borít.

Zöldfelületi rendszer: A település klimatikus viszonyainak fenntartása, javítása érdekében döntően zöldfelületekből és vízfelületekből álló, hatásmechanizmusuk és térbeli elhelyezkedésük alapján egy nagy egységet képező települési szövet (alrendszer), amely az adott település ökológiai paramétereit, lakóinak pszichés és szomatikus érzetét javítja, egyes állatok számára élőhelyet biztosít, a város káros környezeti hatásait tompítja. (Definíciók forrása: <http://tajejiteszek.hu/alapfogalmak>)

¹³⁸ Részletesebben lásd: shrinkingcities.com

eszközeit, főként az ún. újra-természetesítési törekvéseket támogatja. 2004-ben a University of California szakértői gárdájának bevonásával megalapították a Shrinking Cities International Research Network (SCIRN) elnevezésű szervezetet, amely tagjai folyamatos kutatásokat végeznek a témában (többek között amerikai, mexikói, brazil, német, francia, brit, dél-koreai, ausztrál és japán eseteket vizsgálva). A téma relevanciáját jelzi, hogy a Forbes magazin elkészítette a leggyorsabban fogyatkozó nagyvárosok/városok listáját (Zumbrun, 2008; Woolsey, 2008), emellett számtalan formális és informális csatorna (pl. MilwaukeeTalkie, FixBUffalo, ThinkDetroit) foglalkozik megoldási javaslatok gyűjtésével, azok adaptálhatóságával.

Városfejlesztési koncepciók

Számos utópisztikus és realizisztikus koncepció, megoldási javaslat született a zsugorodó városok kezelésével kapcsolatban;

- Városi archipelago: A létező településszerkezeten belül fontosabb csomópontok körül koncentrálja a városfejlesztési beavatkozásokat, ezáltal szigetszerűen a népességszám emelkedik, míg összességében a város zsugorodik. A növekedési pólusok körüli területen pedig bontások, sőt, végső esetben a természetes élővilág visszaállítására is lehetőség nyílna. (Unger et al. 1977; Cepl 2006) A tervet a bonyolult földhasználati szabályozások meghozatala és elfogadtatása, valamint a „fejlesztési csomópontok” szubjektív kijelölése mögötti politikai érdekek akadályozzák.¹³⁹
- Népsűrűség és beépítettség-sűrűség csökkentése: Ennek keretében bátorítanák a még a településen élőket a kiüresedett foghíjtelkek, lakások kreatív és innovatív használatára, amelyek fenntartásában az önkormányzat is segítséget nyújtana. (Urban Design Center of Northeast Ohio, 2005) Ezekben az üres területekben lehetőség nyílhat például városi kertészkedésre, melléképületek építésére, vagy otthoni vállalkozások működtetésére. Hatásos alulról jövő kezdeményezés, amelynek megvalósítása egyszerű és több amerikai és nyugat-európai városban hatékonyan működik, így poszt-szocialista térségbeli adaptációja is lehetséges.

---

¹³⁹ 1990-ben hasonló beavatkozással próbálták a zsugorodó Detroitot átalakítani, azonban az intenzív népességcsökkenés sújtotta városrészekben még mindig jelentékeny számban éltek alacsony jövedelmű és kisebbségekhez tartozó lakosok, így a projekt megvalósítása már a kidolgozás szintjén hamvába hullt. (Waldheim – Santos-Munn, 2001) A városok legfejlettebb, legtöbb innovációs potenciállal rendelkező központi, alközponti területei az önkormányzat felől több támogatásban részesülnének, míg a leromló, kiüresedő városrészekben „csak” az alapszolgáltatások színvonalának fenntartására koncentrálnak.

- Leromlott épületek elbontása: Elhagyott, üresen maradt épületek hozzájárulnak a vandalizmus erősödéséhez, illegális lakásfoglalók, drogcsempészek, prostituáltak célpontjai lehetnek.
- Erősíteni a „less is more” brandet, ennek értelmében az alacsony népességszámmal párosuló sokrétű városi szolgáltatási arzenált értéként felfogni.
- A város percepciójának, profiljának megváltoztatása: Célja az egykori iparváros-imázs homályosítása és teljesen új városbrand kialakítása. Egészséges és tiszteletreméltó távolságot kell kialakítani a jelen modern városa és az ipari múlt között. Az ipartörténeti örökség szőnyeg alá söprése helyett értéként szükséges felfogni, azonban egyértelműsíteni kell, hogy az egykori városi milió nem tér vissza. A település repositionálása történhet az ipari múltra alapozva, vagy a gyökeresen új utat kihangsúlyozva. (Halász, 2016)

3. ábra: Miskolc város logója (Az ideális elhelyezkedést (hegység-alföld találkozása, folyóvölgy), a kedvező természeti adottságokat, a kellemes klímát hangsúlyozza)

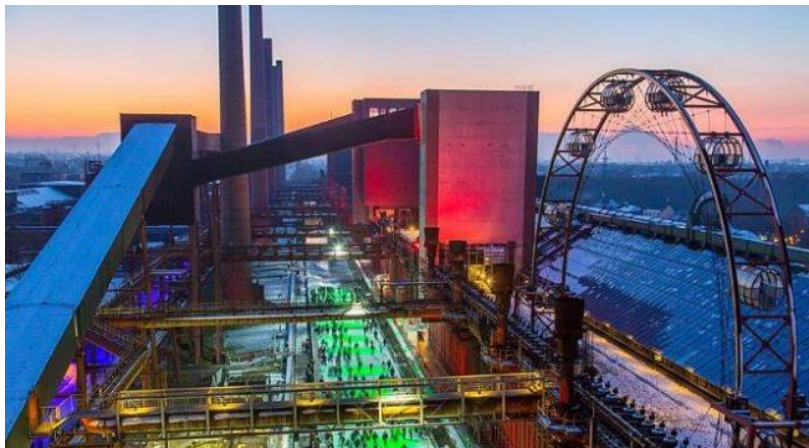
Forrás: deliiparipark.hu

4. ábra: Miskolc város új főterének terve

Forrás: terport.hu

5. ábra: A Zollverein szénbánya és kokszolómű, amely sikeres átalakítást követően (2010 óta) multifunkcionális kulturális és turisztikai attrakció

Forrás: ghanansemfm.com

6. ábra: Essen város logója – Európa zöld fővárosaként

Forrás: naturlinie105.de

- A neoliberalizmus időszakában a hasonló profilú gyárak, vállalkozások becsalogatásáról le kell mondani, ugyanis ezek a multi- és transznacionális vállalatok az olcsó munkaerőt követik, tehát pl. Kínában, Délkelet-Ázsiába telepítik leányvállalataikat. Helyette versenyképes közép- és kisvállalkozásokat szükséges támogatni – akár inkubációval, amelyek elsősorban oktatási, kutatási, fejlesztési, innovációs, kulturális profillal rendelkeznek.
- Erősíteni a szabad vállalkozási zónákká nyilvánítást, ahová a betelepülő cégek fejlesztési és foglalkoztatási többlettámogatásban, adókedvezményben részesülnek.
- Zöldmezős helyett/mellett barnamezős beruházások előnyben részesítése, a gyakorta központi elhelyezkedésű területek infrastrukturális helyzetének javításával vonzóvá tenni potenciális befektetők számára.

7. és 8. ábra: Az 1885-ben megnyitott Ganz gyártelep, illetve a sikeres barnamezős beruházásként 2001-ben megnyitott, azóta kulturális központként és kedvelt zöldterületként funkcionáló Millenáris

Forrás: orszagszerte.hu; origo.hu

Összegzés helyett (...)

Számos kérdés, kétely merül fel a zsugorodó városok jövőjével, megoldási javaslataival kapcsolatban. Ezeket addig nem lehet megválaszolni, amíg koncepcionális szinten hiányzik a koherencia. Sem tervezői, sem politikai, sem kutatói oldalról nem érkezett globálisan elfogadható magyarázat arra, vajon a tervszerű zsugorodás, csökkenés miért hasznosabb és hosszabb távon fenntartható, mint a spontán úton végbement és tüneteit kapkodva, ötletelve orvosló megoldások. Nélkülözhetetlen a paradigmaváltás, tehát a zsugorodást hanyatlás helyett a városfejlődés egy természetes típusának elfogadni (Hollander, 2007). Amíg nincs konszenzus a zsugorodó városok jövőjét illetően, tehát negatív előjelű és ideiglenes

folymatként interpretálják kihasználható lehetőség, kihívás helyett, addig néhány lokális szintű jó gyakorlaton kívül nem várható globálisan elfogadott stratégia és az ezen alapuló operatív beavatkozási gyakorlat alkalmazása.

Felhasznált irodalom

- AEPPEL, T. (2007): Youngstown thinks small as its population declines. *Wall Street Journal*. 2007. május 4.
- BEREND T. I. (2002): Economic fluctuation revisited. *European Review* 10 (3): pp. 305–316.
- BERG, L. VAN DEN ET AL. (1982): *Urban Europe. Vol. I. Study of Growth and Decline.* Pergamon Press, New York, Oxford.
- CASTELLS, M. (1991): *The Informational City.* Blackwell, Oxford.
- BONTJE, M. (2005): Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: The case of Leipzig. *GeoJournal* 61 (1): pp. 13–21.
- CEPL, J. (2006): Oswald Mathias Ungers' Urban Archipelago for Shrinking Berlin. In: Oswald P. (Ed.) *Shrinking Cities. Vol. 2: Interventions.* Hatje Cantz Verlag, Ostfildern.
- LANKS, B. (2006): Creative shrinkage. *New York Times Magazine*. 2006. december 10.
- ENYEDI GY. (1984): *Az urbanizációs ciklus és a magyar településhálózat átalakulása.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- ENYEDI GY. (2012): *Városi világ.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GLOCK, B. (2005): Umgang mit Schrumpfung. Reaktionen der Stadtentwicklungspolitik in Duisburg und Leipzig. In: Gestring, N. et al. (Eds.) *Jahrbuch StadtRegion 2004/2005 Schwerpunkt Schrumpfende Städte, VS Verlag fuer Sozialwissenschaften.*
- GLOCK, B. (2006): *Stadtpolitik in schrumpfenden Städten – Duisburg und Leipzig im Vergleich, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften.*
- GROSSMANN, K. – HAASE, A. – ARNDT, T. – CORTESE, C. – RUMPEL, P. – RINK, D. – SLACH, O. – TICHÁ, I. – VIOLANTE, A. (2014): How urban shrinkage impacts on patterns of socio-spatial segregation: the cases of Leipzig, Ostrava, and Genoa. In: Yeakey, C. C. – Thompson, V. S. – Wells, A. (Eds.): *Urban Ills: Post Recession Complexities to Urban Living in Global Contexts.* Lexington Books, New York, London and Boston, pp. 241–267.
- HAASE, A. – RINK, D. – GROSSMANN, K. (2016): Shrinking cities in post-socialist Europe: What can we learn from their analysis for theory building today. *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography* 98 (4): pp. 305–319.

- HAGER, F. – SCHENKEL, W. (2003): *Schrumpfung*. Oekom, München.
- HALÁSZ L. (2016): Social and Economic Transformation in Komló and its Region. In: Szirmai V. (Ed.) “Artificial Towns” in the 21st Century: Social Polarisation in the New Town Regions of East-Central Europe. Budapest: Institute for Sociology Centre for Social Sciences Hungarian Academy of Sciences, pp. 197–215.
- HOLLANDER J. B. – PALLAGST, K. – SCHWARZ T. – POPPER F. J. (2009): Planning Shrinking Cities. *Progress in Planning* 72 (4): pp. 1–37.
- HOLLANDER, J. B. (2009): *Polluted and dangerous: America's worst abandoned properties and what can be done about them*. University of Vermont Press, Burlington.
- HOLLANDER J. B. (2011): *The Sunburnt Cities: The Great Recession, Depopulation and Urban Planning in the American Sunbelt*. Routledge, New York.
- KOVÁCS Z. (1999): Cities from state-socialism to global capitalism: an introduction. *GeoJournal* 40 (1): pp. 1–6.
- MAES, M. – LOOPMANS, M. – KESTELOT, C. (2012): Urban shrinkage and everyday life in post-socialist cities: living with diversity in Hrusov, Ostrava, Czech Republic. *Built Environment* 38 (2): pp. 229–243.
- MARTINEZ-FERNANDEZ, C. – WU, C. T. (2007): Stadtentwicklung in einer differentiellen Wirtlichkeit – schrumpfende Staedte in Australien. *Berliner Debatte* Initial 18 (1): pp. 45–60.
- MARTINEZ-FERNANDEZ, C. – AUDIRAC, I. – FOL, S. – CUNNINGHAM-SABOT, E. (2012): Shrinking cities: urban challenges of globalization. *International Journal of Urban Regional Research* 36 (2): pp. 213–25.
- MARTINEZ-FERNANDEZ, C. – WU, C. T. – SCHATZ, L. K. – TAIRA, N. – VARGAS-HERNÁNDEZ, J. G. (2012): The shrinking mining city: urban dynamics and contested territory. *International Journal of Urban Regional Research* 36 (2): pp. 245–260.
- MYKHENKO, V. – TUROK, I. (2008): East European cities – patterns of growth and decline, 1960–2005. *International Planning Studies* 13 (4): pp. 311–342.
- PALLAGST, K. M. (2007): *Patterns of shrinking cities in the USA. The future of shrinking cities: Problems, patterns, & strategies of urban transformation in a global context*. Berkeley, CA.
- PIRISI G. – MÁTÉ É. (2014): Zsugorodó kisvárosok – kincstári optimizmus: A demográfiai hanyatlás kérdéskörének megjelenése hazai kisvárosok tervezési dokumentumaiban. *Területfejlesztés és innováció* 8 (2): pp. 28–39.

- STANILOV, K. (2007): *The Post-Socialist City: Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*. Springer, Dordrecht.
- SÝKORA, L. (2009): New socio-spatial formations: places of residential segregation and separation in Czechia. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie* 100 (4): pp. 417–435.
- RHODES, J. – RUSSO, J. (2013): Shrinking 'Smart'? Urban Redevelopment and Shrinkage in Youngstown, Ohio. In: *Urban Geography* 34, pp. 305–326.
- RUGARE, S. – SCHWARZ, T. (Eds.) (2008): *Cities Growing Smaller*. Kent State's Cleveland Urban Design Collaborative, Cleveland.
- VEY, J. (2007): *Restoring prosperity. The state role in revitalizing America's older industrial cities*. The Brookings Institution, Washington D.C.
- UNGERS, O. M. – KOOLHAAS, R. – RIEMANN, P. – KOLLHOFF, K. – OVASKA, A. (1977): *The City in the City*. Green Archipelago, Berlin.
- WALDHEIM, C. – SANTOS-MUNNÉ, M. (2001): Decamping Detroit. In: Daskalakis, G. – Waldheim, C. – YOUNG, J. (Eds.) *Stalking Detroit*. Actar, Barcelona.
- WIECHMAN, T. (2007): *Between spectacular projects and pragmatic deconstruction. The future of shrinking cities: Problems, patterns, & strategies of urban transformation in a global context*. Berkeley, CA.
- WIECHMANN, T. – PALLAGST, K. M. (2012): Urban shrinkage in Germany and the USA: a comparison of transformation patterns and local strategies. *International Journal of Urban and Regional Research* 36 (2): pp. 261–280.
- WOOLSEY, M. (2008). America's fastest-dying towns. *Forbes.com*. 2008. augustus 9.
- ZUMBRUN, J. (2008): America's fastest-dying cities. *Forbes.com*. 2008. augustus 8.

Hegedűs Katalin

**Adam Berencz és lapjának a Die
Donaunak nácizmus elleni harca**

Hegedűs Katalin

Adam Berencz és lapjának a Die Donaunak nácizmus elleni harca

A vajdasági némettség második világháború utáni sorsával sokáig nem foglalkozott, nem foglalkozhatott senki. Szerencsére a kommunizmus, titoizmus bukása változást hozott a történelemírásba is. Azóta a némettség történelmével, kultúrájával, gazdasági és politikai helyzetével ismert szerbiai kutatók foglalkoztak, többek között Branko Bešlin, Zoran Janjetović, Aleksadar Kasaš, Josip Mirnić, Zoran Žiletić, hogy csak az ismertebbeket említsük. Ma már a vajdasági némettség kollektív nacifikciójáról nem beszélhetünk. Habár körükben komoly támogatottsága volt a nemzetiszocializmusnak, jelentős részük elszánt harcot folytatott a nácizmus eszméje ellen. A vajdasági rezsim-ellenes tábor a katolikus egyház körül csoportosult, vezéralakjuk és szószólójuk Adam Berencz apatini plébános lett. Az utókor szerencséjére a katolikus némettség elszánt náci ellenes harcának van írásos bizonyítéka, Adam Berencz hetilapja, a Die Donau, amely 1935 és 1944 között jelent meg.

Dolgozatunkban a 9 évfolyam Berencz által írt vezércikkeit elemezzük. Analízisünket az anyag bősége miatt, néhány témakörre szűkítettük, így számos tényt, argumentumot nincs lehetőségünk érinteni. A Die Donau összes száma megtalálható a Kalocsai érsekség könyvtárában és a Vajdasági múzeumban, Újvidéken. Sajnos Apatinban, ahol mai napig éberen őrzik Adam Berencz emlékét, nincs meg a komplett 9 évfolyam.

Mivel a Die Donau német nyelven jelent meg, az idézett cikkeket a szerző fordította magyarra.

Adam Berencz

Adam Berencz 1989.09.19-én született Apatinban. Teológiai tanulmányait Kalocsán végezte (1918-1921). Kezdetben sok helyen szolgált a Bácskában: volt káplán Bácspalánkán (Bačka Palanka/Batschka Palanka), Vekerlefalván (Nova Gajdobra/Wekerledorf), Bácskertesén (Kupusina), Őrszálláson (Stanišić/Stanischtsch), Kerényben (Kljajićevo/Kernei) és Apatin (Apatin) volt áthelyezéseinek utolsó állomása 1933-ban, itt a Jézus Szíve Templom vikáriusává (helynökké, a megyéspüspök helyettesévé) nevezte ki püspöke. Adam Berencz

híveit, főleg az ifjúságot, minden áron el akarta téríteni a nemzetiszocialista eszméktől. Berencz meggyőződéses náciellenes volt. Szerinte a nemzetiszocializmus, mint totalitárius rendszer, teljes kontroll alatt akarja tartani az embereket, aminek természetes folyománya, hogy meg akarja semmisíteni az egyházat. Az ő náciizmus elleni harcának hármas jellege volt: antifasiszta, katolikus és szent istváni. (Mirnić; 1974:119) Prédikációiban rendszeresen kihangsúlyozta, hogy csak az lehet jó német, aki nem vallja a nemzetiszocialista eszmét. A náciakat csak egy pártnak tartotta a németországi pártok közül, és nem hagyta szó nélkül, hogy ez a kormányzó párt lábbal tiporta a Vatikánnal kötött konkordátumban foglaltakat, megtagadva így a német katolikusok vallásgyakorlásához való jogát.

Amikor Magyarországot 1944.03.19-én elfoglalták a német csapatok, Adam Berenczet letartóztatta a Gestapo (1944.05.22-én este 21.30-kor). Gröss József érsek közbenjárására kiengedték és megengedték, hogy a Kalocsai érsekség területén telepedjen le, azzal a feltétellel, hogy visszavonul a közéletől. Josip Mirnić szerint Topolyára vitték Berenczet és Gröss érsek közbenjárására onnan engedélyezték szabad távozását Kalocsára. (Mirnić; 1974:292) Más forrás szerint Berenczet, letartóztatása után rögtön, Zomborba vitték, azonban a Gestapónak Zomborban nem volt börtöne, Berencz a magyar csendőrség őrizetébe került, ahol egyetlen éjszakát töltött. Másnap délután, május 23-án, Gröss érsek saját autójával vitte Kalocsára, ahol haláláig élt. (Merkel; 1968:11)

Berencz, mint jó lelkipásztor, ismerte híveit. Tudta, hogy a bácskai németség nyugodt, apolitikus, türelmes népcsoport, akinek első helyen az anyagi biztonság és gyarapodás áll. Tisztában volt vele, már a náciizmus ellen folytatott harca elején is, hogy ezt a népcsoportot nehéz megmozdítani és kiállásra buzdítani. Őszintén sajnálta a németségben belüli szakadást, amit az újítók fellépése okozott, de sokkal inkább elszomorították azok a jó szándékú német katolikusok, akik – bár megmaradtak katolikusnak és nem értettek egyet a nemzeti szocialista eszmékkal – mégsem tettek semmit terjedésük ellen. Úsztak az árral és nem vettek tudomást az események alakulásáról. Erre a jelenségre Berencz több ízben fölhevítette a figyelmet a lapjában és bátorságra buzdította a „megbúvókat”.

Adam Berencz náci ellenes harca sokkal nagyobb visszhangot kapott Európa szerte, mint a németség köreiből. A háború utáni években, amikor a németség keményen harcolt náci múltja ellen, még akkor sem vállalta fel teljesen Adam Berenczet és lapját. Ennek egyik oka, minden bizonnyal, az lehet, hogy Adam Berencz és a katolikus vajdasági németség zöme, mint majd

látjuk, magyarpártiak voltak és Magyarországot tartották hazájuknak. A legtöbb tudományos cikk, amelyik a német kisebbségek nácizmus elleni harcával foglalkozik, csak megemlíti Berenczet, de még az életrajzát vagy lapjának mottóját és célkitűzéseit sem ismertetik. Vannak, akik a náci ellenes harcának bizonyos szegmentjét megemlítik, így például Carl Bethke azt emeli ki, hogy Adam Berencz és lapja a Waffen-SS-be való kényszerbesorolás ellen emelte fel hangját több ízben. (Bethke; 2012:173, Mirnić; 1974:194) A kelet-európai németek kulturális és történelmi lexikonja még csak meg sem említi.

Die Donau

Vajdaságban több katolikus német szervezet tevékenykedett a nemzeti szocialista eszmék elterjedésének megakadályozásán. A katolikus sajtó viszont a harmincas évek közepéig fejletlen volt és teljesen apolitikus. A nemzetiszocializmus terjedése kényszerítette az egyházat sajtótevékenységének felélénkítésére. (Bešlin; 2001:151) Német nyelven megjelenő katolikus lapok: „Der Familienfreund”, „Jugendruf” (1934, 8000 példányban!), „Christliches Volksblatt”, „Christliche Volkszeitung”, „Die Wacht”, „Volksbote”, „Katolisches Kirchenblatt”, „St. Raphaelsblatt”, stb.

1935-ben a nemzetiszocialista eszméket terjesztő lapok és szervezetek a katolikus egyház ellen nyílt támadásba lendültek. Ebben az évben miután az apatini bérmálkozást (1500 bérmálkozó) követően - egy szatirikus cikkben kifigurázták a bérmálkozókat és a szertartás utáni ünnepi ebéd menüjét - kezdett Adam Berencz komolyan gondolkodni azon, hogy milyen eszközzel tudna a támadásokkal hatásosan szembeszállni és mi lenne a legalkalmasabb módszer a katolikus hívek nacifikációjának megakadályozására. Josef Sahl egy apatini gazdasági tematikájú lap tulajdonosa (1000 előfizetővel) eladta a lapját Dr. Jakob Egerth plébánosnak. 1936-ben Adam Berencz veszi át Egerth helyét, mint lapkiadó és legaktívabb szerkesztő. Az események ilyen alakulásáról Michael Merkl számol be, aki Berencz munkatársa volt a kezdetektől fogva. 1968-ban, Németországban adta ki visszaemlékezéseit, azzal a céllal, hogy bizonyítsa: a németséget nem szabad kollektív bűnösnek nyilvánítani, mert nagy része harcolt a nácizmus ellen. Branko Bešlin, aki kutatta a német nyelvű írott médiát a Vajdaságban más adatokra talált. A lap első tulajdonosa és szerkesztője Anton Lotherer volt. Adam Berencz csak a lap egyik újságírója, mígnem 1936.01.18-án átveszi a szerkesztést és január 25-én megváltoztatja a Die Donau alcímét is. (Bešlin; 2001:151)

A lap mottója: Treu zum Volk, zur angestammten Heimat und zum Staat, treu zum Väterglauben (Hűség a nemzethez, a szülőföldhöz az államhoz és hűség apáink hitéhez). A

Die Donau katolikus hetilapként indult, azonban a katolikus egyházon belüli történésekkel foglalkozott a legkevésbé, inkább a politikai nézeteknek adott teret. (Beli-Göncz; 2005:423)

Első száma 1935.06.22-én jelent meg Apatinban. Gótbetűkkel volt nyomtatva, 8 oldalon. A hetilap megszűnéséig 6100 példányban jelent meg (Merkel; 1968:10). Meg kell jegyezni, hogy más források, más lapszámot említenek (1000 példányszám a legkevesebb, melyet a források említenek). (Beli-Göncz; 2005:423)

Adam Berencznek és lapjának ellenfelei az úgynevezett Újítók mozgalma volt. Ez a mozgalom a harmincas évek közepén alakult, amikor a vajdasági németek egy része, német pénzekből, heves propagandát indított a nemzetiszocializmus mellett. A propaganda és az Újítók mozgalmának vezetői fiatal német értelmiségiek voltak, (főleg bánáti németek, akik Németországban folytatták tanulmányaikat) Jakob Awenderrel az élen. Az Újítók mozgalma az akkori bánai vezetésnek (Svetislav Rajić) is feltűnt, aki külön veszélyesnek tartotta, hogy ezek a fiatalok náci kézfelemeléssel és „Heil Hitler-rel” köszöntik egymást, titkos gyűléseket tartanak, ahol a német rendszert istenítik, és örömeiket fejezik ki afelett, hogy Hitler nemsokára elfoglalja Szlovéniát és a Vajdaságot. (Kasas; 2004:269)

Hűség a hazához

Adam Berencz Magyarországot tartotta hazájának, azonban kategorikusan elutasította a magyar politikai nacionalizmust, amely ellentmondott a szent istváni államfelépítésnek. A szent istváni állam testesítette meg Berencz élet- és nemzet- és államfelfogását. Szent István király hazáját, örökös híján, Szűz Máriának ajánlotta így lett Magyarország Regnum Marianum, azaz Mária országa. Ezzel az istváni tettel Berencz garantálva látta az állam kereszténységhez való hűségét. Szent István fiához, Imréhez, intézett intelmeiben kihangsúlyozta a többnemzetiségű állam előnyeit és fenntarthatóságát, melyben Berencz a kisebbségek, így a németek jogait is biztosítva látta.

A nemzetiszocialista eszméket terjesztő vajdasági német lapok több ízben foglalkoztak a vajdasági németiséggel és azok szerepével a társadalomban, amikor majd elérkezik Hitler végső győzelme és véget ér a háború. Berencz nem idézi ezeket a cikkeket, csak utal és reagál rájuk.

„Mi lenne az itteni németiségünk számára az ideális, minden megfontolt és nyugodtan gondolkozó német ember által kívánt megoldás? A németek a haza [Vaterland] teljes jogú fiai kell, hogy legyenek, akiknek biztosítva vannak a kulturális, gazdasági és politikai jogaik. A

németek pedig hű odaadással magyar hazájuk rendelkezésére bocsátják szellemi és anyagi erejüket, hogy az ország többi polgárával együtt, kéz a kézben dolgozzanak Magyarország szebb és boldogabb jövőjén.” (Die Donau; 1941/43)

Berencz abból indult ki, hogy a németiség a Vajdaságba történt betelepítése óta, a magyar és német nép között nem volt viszály. A magyar állam a németiség fejlődését semmiben nem akadályozta. Sajnálattal veszi azonban tudomásul, hogy az anyaországi németek és a vajdasági németek egy része a Magyar államot nem tartja hazájának. Ismét ki kell hangsúlyoznunk, hogy Berencz a szent istváni államberendezkedést tartja ideálisnak, annak kisebbségekhez való hozzáállása és keresztény világszemlélete miatt.

„A történelem minden kétséget kizáróan arra tanít minket, hogy ez a föld ezer éve magyar tulajdon. Csak egy analfabéta állíthat valami mást. Nemrégén kezdték meg az itteni német közösségek a megemlékezések sorozatát, amivel a 150 és 200 évvel ezelőtti idetelepítésükre emlékeznek gazdag programokkal. Ezzel maguk is bizonyítják, hogy elődeink 150-200 évvel ezelőtt, itt a magyar földön, új otthonra leltek.” (Die Donau; 1941/43)

Berencz és a bácskai németiség túlnyomórésze őszintén ragaszkodott Magyarországhoz. El kell ismerni, hogy ennek legfőbb oka, hogy a németiség ezen a vidéken komolyan magyarosodott, amire a kutatók több magyarázatot is találtak. Legelterjedtebb az a vélemény, mely szerint a katolikus egyház magyarosította a németeket, mivel a papok magyar szemináriumokban tanultak és mire végeztek, elfelejtették anyanyelvüket. Ugyanez a vád elhangzott Horvátországra vonatkozólag is, ahol a németiség horvátosodott, szintén a katolikus egyház hatására. (Bethke; 2015:199) A magyarosodás azonban nem volt teljes. Mert bár a németiség tökéletesen beszélt magyarul, magyar iskolába járatta a gyerekeit, magyar zenére mulatott és mindent megtett, hogy magyar nemesi címet tudjon magának vásárolni, soha nem tagadta meg németiségét. Magyar állampolgárnak, de német nemzetiségűnek vallotta magát.

A trianoni békediktátum lesújtotta a bácskai németiséget. Ezt a tényt nem csak Adam Berencz lapjából tudjuk. Egyes kutató azt állítják, hogy a vajdasági németiség igazságtalanságként élte meg Magyarországtól való elcsatolást, és örült Bácska 1941-es visszacsatolásának. (Kasas; 2004:266) Más kutatók szerint viszont a magyar hadsereg bevonulásán Bácskába a német lakosság meglepődött, sőt, csalódott. A német hadsereget várták, ezért Cservenkán (Crvenka, Tscherwenka), Hódságon (Odžaci, Hódschag) Apatinban és más helyeken is a német birodalom jelképeivel várták a magyar honvédeket. (Mirnić; 1974:83) Ilyen esetet a Die

Donau nem említi. A németek elsődleges szempontja az anyagi javaik megtartása és gyarapítása volt és sok német az országváltás után azonnal szerb társtulajdonost vett maga mellé cégébe, így biztosítva magát a vagyonekbeáramlástól.

A visszacsatolás első évfordulóján így kezdődik Adam Berencz vezércikke: *„Első évfordulója van annak, hogy szűkebb hazánk, a szép Bácska, 23 évi erőszakos elcsatolás után visszatért az ezeréves magyar hazához.”* (Die Donau; 1942/15) Majd pár sorral később leírja, hogy ő és a hozzá hasonlóan gondolkozók, hogyan vélekednek Magyarországról németként:

„Mi németek vagyunk. Németként akarunk élni és meghalni, ezért nyíltan és őszintén németnek valljuk magunkat. Szeretjük és ápoljuk német anyanyelvünket, értékeljük német népi szokásainkat, büszkék vagyunk a német kultúrára. Kiállunk kulturális, politikai és gazdasági jogainkért.

Katolikusok vagyunk. Bátran és rendületlenül kiállunk a keresztény világszemlélet mellett. Készek vagyunk, minden rendelkezésünkre álló jogszerű eszközzel harcolni minden olyan kísérlet ellen, amely a német népet a kereszténység ellen akarja fordítani.

Magyar állampolgárok vagyunk. Őszinte hűséggel Magyarországot tartjuk hazánknak. Ebben az országban, mint egyenjogú polgárok, otthon érezzük magunk. Soha sem különülünk el, mint népcsoport, hogy az állammal idegenként folytassunk tárgyalásokat, hanem szerves egységként beépülünk az államapparátusba. Magyarország öröme a mi örömünk is, Magyarország nagysága a mi nagyságunk is, Magyarország hírneve a mi hírnevünk is, Magyarország gondjai a mi gondjaink is, Magyarország szenvedése a mi szenvedésünk is.” (Die Donau; 1942/15)

A Die Donau első számában Adam Berencz hitet tesz a jugoszláv állammal szembeni lojalitásáról is: *„A Die Donau lojális akar lenni az államhoz és szeretne hozzájárulni, ha kevésbé is, az ország jólétéhez.”* (Die Donau; 1935/1)

Hűség a németiséghez

Adam Berencz anyanyelve a német volt. Ragaszkodott németiségéhez, a német kultúrához és a német kisebbségnek járó jogokhoz. Az Újítók mozgalma kisajátította a „népi” fogalmat, és mindenkit, aki nem társult hozzájuk, a német nép árulójának és magyarónnak titulált, ami ellen Berencz több ízben is protestált. A Die Donau egyik számában, kifejtette, hogy ő mit ért a népi fogalma alatt:

1. *„Az ősi nemzetet, népet tisztelni és szeretni – saját nemzetiséget becsben kell tartani, és őszinte örömet kell érezni afelett, hogy ennek a népnek a tagja lehet. Törekedni kell arra és kívánni kell azt, hogy más nemzet is értékelje a mi nemzetünket.*
2. *Nyíltan és bátran vállalni kell a nemzethez való tartozást.*
3. *Őszintén és kitartóan dolgozni a nemzetért – ez akkor különösen fontos, amikor a nemzetünk valahol kisebbségben él. A munkára lehetőség nyílik a kultúra, a gazdaság és a politika terén. A nemzet fennmaradása érdekében mindenkinek időt kell áldoznia, mindenkinek a maga lehetőségei szerint.*
4. *A saját nemzetéért mindenkinek meg kell hoznia a szükséges áldozatot. A nemzetiségi jogok kiharcolása nem megy mindenhol könnyen. Néha anyagi vagy erkölcsi áldozatra van szükség azok elérésére.”* (Die Donau; 1938/17)

Külön kihangsúlyozza, hogy egy mozgalmat, egy politikai pártot vagy rezsimit sosem szabad a nemzettel, a német néppel azonosítani. Adam Berencz tisztában volt a német nép mérhetetlen szorgalmával és a megszerzett vagyonhoz való ragaszkodásával. Elismeri, hogy egy nemzetiség alapvető igénye és megmaradásának feltétele a virágzó gazdaság, politikai függetlenség és a kulturális fejlettség. De minden alkalommal kihangsúlyozta, hogy a nép erkölcsi ereje a legfontosabb. Egy nép erkölcsé pedig a nép tagjai erkölcsének a függvénye. A német nép ezer éve rálépett a kereszténység útjára, amely segít a németnek a jó úton maradni. 1936-ban így ír: *„Mi hűségesen állunk a katolikus világszemlélet fundamentumán és így maradunk öntudatos és őszinte tagjai nemzetünknek!”* (Die Donau; 1936/5)

Ugyanezen év nyarán a Die Donau végigkíséri azt az ünnepségsorozatot, amelyet a német falvakban tartanak a németek betelepítésének százötvenedik évfordulója alkalmából. A megemlékezések bevezetőjeként két megállapítást közöl le:

„1. bennünket soha senki nem tarthat idegennek. Ezen a földön, ahol élünk, követeljük a teljes és csorbíthatatlan polgári jogainkat (...). 2. A most ünneplő katolikus közösségek lakosai németek maradtak, annak ellenére, hogy katolikusok voltak és most is azok. Az elmúlt másfél évszázad egyértelmű bizonyítéka annak, hogy „katolikusnak lenni” és „németnek lenni” nem jelent ellentmondást.” (Die Donau; 1936/31)

Folyamatosan visszatérő vád, ami a katolikus egyházat érte, hogy magyarosították a katolikus németiséget. Berencz viszont kategorikusan több ízben visszautasítja a katolikus egyház elnemzetlenítési törekvéseit. *„Lapunkban a nemzetiségi jogok ellen soha egy betűt le nem írtunk, még ilyen gondolatunk sem volt. Ellenkezőleg, minden adandó alkalommal*

bebizonyítottuk, hogy németek vagyunk és németek akarunk maradni, amíg csak vér folyik az ereinkben.” (Die Donau; 1939/24) „*A mi lapunk a német nemzetünk érdekei ellen egy szóttagot sem írt le soha. Mi csak a szabadságunkat védtük egy szellemi terrorral szemben, amely az össznémetség tekintélyének komolyan ártott és árt mind a mai napig.*” (Die Donau; 1941/1) Mivel azonban ugyanilyen egyértelműen kiállt a szentistváni Magyarország visszaállítása mellett, a magyarosítás vádjá mind a mai napig fennáll.

Hűség a katolicizmushoz, mint a nácizmus elleni harc argumentumai

A trianoni békeszerződésben (1920.06.04.) elismerték a nemzeti kisebbségek jogait, így tudott a német kisebbség is különböző szervezeteket alakítani. Megalapították a „Schwäbisch-Deutscher Kulturbundot”, a német nyelvű napilapot a „Das deutsche Volksblattot”, a német pártot, „Deutsche Parteit” és valamivel később a „Deutsche Schulstiftungot” amely a német iskolákat és a német gyerekek iskoláztatását anyagilag fedezte.

Adam Berencz maga is betagosodott a Kulturbundba, annak megalapítása után. Életfelfogásával teljesen egybevágtak a Kulturbund célkitűzései: a németiség kultúrájának megőrzése és ápolása, a német nyelv megőrzése, a német történelem ismertetése, kulturális és gazdasági téren folytatott felvilágosító munka. (Janjetović; 2000:64) Komolyan kampányolt a német párt mellett is. Mindez bizonyítja, hogy Berencz nemcsak prédikációban, de személyes kiállásával is mindent megtett a vajdasági németiség kulturális, gazdasági és politikai jogainak kiharcolásáért. Akkor szállt szembe a németiség vezető rétegével, amikor azok kritikátlanul átvették a Német Birodalom náci politikáját és elkezdték azt terjeszteni a vajdasági németiség körében is.

Berencz figyelemmel kísérte a Bácskában megjelenő német lapokat, így időben és idézetekkel alátámasztva tudott szembeszállni a náci propaganda hazugságaival, valamint az őt vagy a katolikus egyházat ért vádakkal. Hadd említsünk pár példát. 1936 tavaszán a „Batschkaer Zeitung” egyik írásában azt írta „*Aki Németországot szolgálja, az Istent szolgálja*”. Ezt a kijelentést Berencz leközi, megjelölve, hogy honnan származik, majd egy egész cikkel cáfolja, amelyből most csak egy bekezdést idézünk: „*Németország és Isten két teljesen különböző fogalmak, amelyeket csak olyan ember keverhet össze, aki vagy szellemileg gyenge, vagy a beteges nacionalizmusából kifolyólag bálványt állított magának*” (Die Donau; 1936/8)

Jakob Krämer, az újítkó mozgalmának egyik vezéralakja, a „Volksruf” hasábjain (1936.11.6.) az ifjúság nevelését tárgyalja és ezen belül 19 pontban kifejti, hogy milyenek nem szabad lennie a német ifjúságnak. Ez a 19 pont természetesen a katolikus egyházhoz hű ifjúságot kritizálja. Berencz a Die Donauban három számon keresztül cáfolja Krämer cikkének állításait, kiállva a katolikus vallás és a katolikus nevelés mellett. (Die Donau; 1936/46; 1936/47; 1936/48)

Adam Berencz a katolicizmusát ugyanolyan fontosnak tartotta, ha nem fontosabbnak, mint a nemzeti hovatartozását, ezért hangsúlyozza mindig, hogy ő katolikus német. Mint katolikus elítéli úgy a kommunizmust, mint a nacionalizmust: *„Én úgy érzek és cselekszek, mint egy német és ezért nem választom sem a kommunizmust sem a nemzetszocializmust, teljes meggyőződéssel maradok a katolikus világszemlélet mellett, amely az emberi élet minden kérdésében, azon belül is a nemzeti hovatartozást érintőkben is, a legbiztosabb és az egyetlen megbízható tanácsadó.”* (Die Donau; 1936/45)

A lapot és szerkesztőjét ért támadások

A Die Donau első éveiben Berencz még nem részletezi a katolikus egyházat és az ő személyét ért támadásokat, bár gyakran utal rájuk. Ezt azzal lehet magyarázni, hogy Berencz a lapját tényleg a népe és a hívei szolgálatába akarta állítani. A helyzet akkor változott, amikor az Újítkó mozgalma a katolikus egyházat és a katolikusokat azzal vádolta, hogy nem németek. Ekkor Berencz az újság lapjain jelenti be, hogy felveszi a harcot az Újítkókkal, így indokolva a lap szerkezetének változását: *„Szinte naponta átéljük, ahogy a legkülönbözőbb jelszavakkal szembe akarják állítani a mi katolikus világszemléletünket, a mi legszentebb érzésünket, a vallásunkat a németiségünkkel; újra és újra meg kell tapasztalnunk, amint püspökeink és egyházunk autoritását és tekintélyét megpróbálják aláásni (...).”* (Die Donau; 1936/4)

A Volksruf több ízben a katolikus egyházzal szembeni, támadó hangvételű írást közölt. Berencz természetesen egyet sem hagyott válasz nélkül. Leggyakoribb vád a katolikus papok politikába való beleszólása volt, valamint a katolikus egyház németiség elleni harca. Az újítkó szerint a katolikus papok, akiket ők csak *front*-nak neveztek, szabályos harcot folytat úgy a vajdasági, mint az anyaországi németiség ellen, még a Kulturbundot is fel akarja oszlatni. A Die Donau cáfolja a Kulturbund egyház ellenes vádjait: *„Azt tudom, hogy harc folyik; harc az egyház és papjai ellen; de hogy az egyházon belül harc folya a nép és az anyanemzet ellen, hogy a német papok a saját nemzettársaikat nem támogatnák németiségükben, hogy német*

papok a németiséget vagy a német szervezeteket rágalmaznak, ezt és ehhez hasonlókat hallottam már többször, de bizonyítékokat ezekre a vádakra nem találtam.” (Die Donau; 1937/51)

Berencz, jó lelkipásztorként, olvasóinak és híveinek egyszerűen és mindenki számára érthető módon, hívja fel a figyelmét a náci veszélyre. Rámutat, hogy többféle világlátás van a világban, úgymint a liberális, anarchisztikus, kommunista, stb. De a Harmadik Birodalomban közülük kettő feszül egymásnak, méghozzá az új, nemzeti szocialisták által képviselt „*új német világlátás*” (neue deutsche Weltanschauung) és a keresztény. A nemzeti szocialisták által kidolgozott új világlátás legfőbb értékek a vért és a fajt tartja. (Die Donau; 1938/36) Berencz minden alkalommal szembeállítja a nemzetiszocialista elméleteket a katolikus tanítással, és elmagyarázza miért elfogadhatatlanok a keresztények számára. A Die Donau célját és feladatát is abban látja, hogy a katolikus világszemléletet a bácskai németiség körében megvédje és a jövő számára megtartsa. (Die Donau; 1938/53)

Az állandóan felhozott papok elleni vád, a papok politikába való beleszólása volt. Az Újítók szerint, a papok csak és kizárólag a templomok falai között taníthatnak, ott is csak hittételeket. Amint egy pap közéleti szerepet vállal, újságcikkeket ír vagy templomon kívül nyilatkozni mer, azonnal politizálással vádolták. Berencz sokáig a Bibliából vett idézetekkel magyarázta a papok közéletben való részvételét, majd a józan ész érvei következtek. Többször is leírta, hogy a krisztusi tanítás az emberi élet minden területére vonatkozik, nem csak és kizárólag az Istennel való kapcsolatra. „*A pap végtére is nem csak azért van, hogy a gyerekeket megkeresztelje a halottakat meg eltemesse.*” (Die Donau; 1943/18) A papok ugyanolyan teljes jogú állampolgárok, mint bárki más, tehát ugyanolyan joguk van véleményt nyilvánítani, bármilyen témában, mint az újítóknak. A papok egyetemet végzett, művelt emberek, tehát meg tudják ütni azt a szintet, mint az Újítók propagandistái vagy cikkírói, sőt. (Die Donau; 1942/17) Természetesen a támadások ezek után sem maradtak el, viszont kész kidolgozott argumentumokat adott olvasóinak, akik a saját környezetükben hatásosabban tudták védelmükbe venni nézeteiket és egyházukat.

1938-ban leírja a nácik egyház ellenes támadásainak metodikáját. A nemzetiszocialisták elsődleges célja, Berencz szerint, az volt, hogy a kereszténységet kiirtsák a németiségből. Mivel a német lakosság ragaszkodott a keresztény, többségében katolikus, vallásához, így nehezen terjedt a hitleri új vallás. A Birodalomban ugyanis a kereszténység helyét elfoglalta a

régi germán hit újjáélesztett változata, ami a birodalmi vezetők szerint sokkal jobban megfelelt a német nép lelkiületének, mint a zsidó gyökerekkel rendelkező, Rómából irányított katolicizmus. Rájátszottak a németek nacionalizmusára, folyamatosan hangoztatva, hogy a kereszténység nem felel meg a német fajnak (artfremd) mert ázsiai, orientális eredetű. A katolicizmus azt tanítja, hogy minden ember áteredő bűnnel jön a világra és Megváltóra volt szükség, aki az emberiséget ettől az áteredő büntől és minden más büntől megváltotta. Ezt a tanítás egy „rendes” német nem fogadhatja el, ugyanis a németeknek nem lehet áteredő bűnük, mivel ők öröklött nemesi vérrrel születnek („*unser deutsches Volk ist nicht erbsündig, sondern erbadelig*”). Marxista módszereket is alkalmaztak. A marxizmus azt hangoztatta, hogy a vallás mindenki magánügye, a náciizmus szlogenje meg az volt, hogy ők hagyják mindenkiben kibontakozni a szentet. Hasonlóan, mint a marxisták, először a vezetők mutattak jó példát és kiléptek a keresztény egyházakból, hogy az új német/germán vallás rítusait követhessék. (1939-ig a Deutsches Volksblatt szerint Németországban ötvenkétezren léptek ki a katolikus egyházból.) Ezek után, a marxizmushoz hasonlóan, a kereszténység képviselőinek lejáratása következett, amivel hívek bizalmát ingatták meg. A katolikus egyházat, mint római férficsapatot (römischer Männerbund) a pápát, mint orvosságos bácsit (Medizinmann) csúfolták. Napi- és hetilapjaik szinte minden számban valamilyen papi skandalumról számoltak be, elérve azt, hogy idővel a hívek az újságoknak kezdtek hinni. Ezen idő alatt természetesen folyamatosan csökkentették az egyház anyagi támogatását, ami azért is jelentős érvágás, mert a háború előtt az egyháznak sok lakosságot kiszolgáló intézménye volt (iskolák, óvodák, kórházak, stb.) amelyek működtetése került veszélybe az anyagi támogatások megszüntetésével. A katolikus újságokat és lapokat is teljesen ellehetetlenítették anyagilag. Az Újítók mozgalma mindezt még kiegészítette a „magyarónok” váddal, azaz, hogy a német papok magyarosítják a német híveket. Számtalan alkalommal viccelődtek a hecclapok a papok nőtlenségével, de olykor komoly vádként is elhangzott, hogy nem nőülnek és nincsenek gyerekeik, pedig az igazi germánok a nagycsalád hívei. Berencz a papok nőtlensége kapcsán először 1939-ben nyilatkozik, akkor is egy frappáns visszavágással. Levezeti a katolikus papok nőtlenségének dogmatikai okait, majd ellentámadásba lendül.

„Az egész világ tudja, hogy a Vezér és a Harmadik Birodalom kancellárja, Adolf Hitler, bár már majdnem 50 éves, nőtlenül él. Mi felteszünk egy, Krämer (a papokat támadó cikk szerzője sz.m.) állításaival kapcsolatos, egyértelmű kérdést. Hitler is ki van zárva a tisztességes emberek közösségéből, aki szüzességi fogadalom nélkül nőtlen életet él? Krämer úr és elvtársai komolyan gondolják, hogy a Vezérben van annyi erkölcsi tartás és önmegtartóztatás, hogy egy szűzies és tiszta életet éljen, vagy inkább kicsapongónak tartják, aki nem akarja

vállalni a családi élet nehézségeit, úgy, hogy közben erkölcsi szabályoktól mentes életet él. Ezek szerint ez után a sokgyerekes német anyák vissza kell, hogy utasítsák az érdemkeresztet Adolf Hitler kezéből, nehogy ezzel a tettükkel elismerjenek egy embert, aki kivonja magát az isteni, emberi és nemzeti kötelesség alól, azaz a nemzés kötelezettsége alól? Amennyiben Adolf Hitlernek joga van a világ szemében rendes embernek lenni, akkor ugyanilyen alapon a katolikus papnak is joga van erre. Amennyiben Adolf Hitler veszi magának a jogot, hogy nőtlen emberként a gyerekszaporulatról beszéljen, akkor legalább ugyanennyi joga van a katolikus papnak is, akinek az az isteni megbízatása, hogy az erkölcsi törvényeket tanítsa és hirdesse.” (Die Donau; 1939/8)

Pár hónappal később Berencz a felebaráti szeretetet magyarázta. Az a vád érte ugyanis a Die Donaut és annak szerkesztőségét, hogy nem tartják magukat a krisztusi fő parancsolathoz, azaz a felebaráti szeretethez, mert aki ennyi vizsályt szít egy népcsoporton belül, és ilyen hevesen támadja a saját népének egyes tagjait, az nem tartja magát az erkölcsi törvényekhez. Mire Berencz:

„A keresztény felebaráti szeretetnek két megnyilvánulási formája van. A jóakarató emberek esetében ez az odafigyelésben, kedvességben, türelmes tanításban nyilvánul meg. Olyan egyénnel szemben, akik rossz szándékúak, és mindent becsmérelnek, ami másnak becses és szent, virgácsot kell alkalmazni, hogy, amennyiben még van esély, jobb útra térítsük őket. (...) Ilyen teremtményekkel szemben nem lehet kedvesnek és odafigyelőnek lenni. Mert az ilyen viselkedést ők gyengeségnek és esetlenségnek vennék, kinevetnék és kicsúfolnák. Ilyenkor így hangzik a szeretet parancsa: „Odacsapni akkorát, hogy beleszédüljenek!” Talán akkor észhez térnek. Minden esetre annyit el lehet így érni, hogy az ilyen szellemileg szegény kiabálóknak elmenjen a kedvük attól, hogy szentségtörő kézzel érintsék német népünk legszentebb javait.” (Die Donau; 1939/13)

A náci rezsim erősödésével, Európa szerte, a Bácskában is, egyre hangosabbak és bátrabbak lettek az Újítók. Megjelentek a falfirkák a nem Újító-tagok házaiban. Berencz plébániájának a fala is egy éjjel céltábla lett, piros nagy betűkkel ráírták: „Nemzetáruló! Le vele!” (Volksverräter! Nieder) (Die Donau; 1940/4) Újabb falfestésről 1944-ben érkezett hír. Akkor több faluban is éjszakánként újabb és újabb falfirkák jelentek meg. Berencz szerint szervezett munkáról volt szó, mert a feliratok mindenhol egyformák voltak: Júdás, zsidók szolgája („Judenknecht”), gyáva, vagy rajzok: zsidócsillag, kövér disznófej. Ami Berenczet leginkább

megdöbbenette, hogy egy középbácskai településen (nem nevezte meg) elfogták az éjszakai firkálókat, akikről kiderült, hogy nők voltak. (Die Donau; 1944/8)

Ezzel egy időben kezdődött el a zsidók egyre gyakoribbi emlegetése az Újítók által fenntartott lapokban. Nem egyszer a zsidókat és a katolikus papokat ugyanazokkal a vádakkal illették: *„Zsidók és papok (gúnynevet használnak „Pfaffe” sz.m.) egy szövetségben a németiség ellen, a vörös és fekete internacionálé egymáshoz hű szövetségesek, kaftán és csuha egy nevezőn, ez semmi újdonság ez a testvériség már több mint 2000 éves. A német nép a kaftán uralmától megszabadította magát. A csuha varázsereje is megtörik nemsokára.”* (Die Wespe; 1940/90)

1943-ban ablakbeverésről számolt be a lap Szentfűlöpön (Bački Gračac/ Filipisdorf vagy Filipowa). Az áldozat is (öt ablakát verték be) és a tettes is német volt, mindkettőt név szerint említik. Külön kihangsúlyozva, hogy a tettes, bizonyos Josef Gräf, egy évvel korábban önkéntesen bevonult a német hadseregbe, fronton még nem járt, lemondott magyar állampolgárságáról, kapott helyette németet, most meg otthon, Szentfűlöpön, töltötte a szabadságát. Az ablakbetöréseknek azonban nem lett vége, következő éjjel (február 7) a szentfűlöpői téglagyár 30 ablakát törték be. A tettes ez esetben is pár napon belül előkerült. (Die Donau; 1943/9)

1944-ben a húsvét utáni pénteken, délben, az apatini közösségi ház előtt tüzet rakott egy kisebb csoport és hangos kurjongatások közepette elégették a Die Donau több száz húsvéti ünnepi számát. (Die Donau; 1944/1)

A Die Donau cikkei több ízben említenek még támadásokat papok és katolikus hívek ellen, azonban nem konkretizálják, mint az említett eseteket. Így nem foglalkozik az 1940 decemberében a veprődi (Kruščić/Weprowatz) katolikus papot ért támadással, pedig a támadás szervezőjét, Johann Krämert a csendőrök elfogták. 1941-ben az apatini katolikus templom ablakait verték be. A csendőri jelentés szerint a helyi Kulturbund fiatal aktivistái voltak az elkövetők, akik bosszúból cselekedtek, mivel egyetlen apatini katolikus pap sem volt hajlandó eltemetni Matheus Gast, a helyi könyvkereskedőt, aki lelkes tagja volt az Újítóknak. (Mirnić; 1974:57)

Az Újítók tanfolyamokat is szerveztek ifjúsági vezetőik számára. Ezeken a tanfolyamokon az új német világszemlélet szerint képezték az új generációk nevelőit. Ebbe bele tartozott a keresztények által elfogadott teremtéstörténet tagadása is. Az egész Biblia a német népre nem

érvényes, így a teremtéstörténet sem, mert a Biblia a zsidók könyve, az ő tanításuk és azoknak semmi közük nincs a többi nemzethez. Berencz, amint tudomást szerzett egy ilyen Apatinban és Kerényen (Krnjaja vagy Kljajicevo/Kernei) tartott tanfolyam tartalmáról, kellő képen felháborodott. A darwini tanításokra így reagált: „*Amint a tudomásunkra jutott, Kerény szép közössége is kapott „bölcst” fiatalokat, akik el vannak ragadtatva attól, hogy őseik egykor egy őserdőben, mint orangutánok vagy csimpánzok fáról fára ugráltak. Már csak a „tudományos” magyarázat hiányzik, hogy vajon az orangután vagy egy másik majom-e az északi faj őse, és vajon melyik majomtól származik a többi alacsonyabb rendű nemzet.*” (Die Donau; 1941/9)

Berencz lapja betiltásáig megőrizte hidegvérét és humorát. Sok pozitív visszajelzést kapott olvasóitól, amit az is bizonyít, hogy a háború alatt sem csökkent előfizetői száma. A Die Donau eljutott Horvátország és Magyarország német közösségeihez is, akik számos támogató levelet küldtek a szerkesztőségnek.

Amikor 1942-ben a magyar politika távolodni kezdett a Harmadik Birodalomtól, a vajdasági náci ellenes lapok komoly támogatást kaptak. Svájcön kívül sehol Európában nem lehetett olyan kemény kritikát olvasni, mint a Vajdaságban, ott is a Die Donauban. (Bethke; 2009:116) Berencz cikkeit a háború ideje alatt többször is beolvasták a londoni rádióba.

Zárszó

Az első világháború és annak utóhatása a vajdasági németiség nemzeti afirmációját hozta. Tanúi voltak a körülöttük élő népek nemzeti mozgalmainak, ők maguk pedig élő kapcsolatba kerülnek a német hadsereggel. Komoly különbség közöttük és a szomszédos népek között, hogy a vajdasági németiség zöme nem önálló államot szeretett volna, hanem a monarchia átszervezését. Idővel azonban alkalmazkodtak a történelmi eseményekhez, 1920.06.20-án megalakították a Kulturbundot, saját nyelvük, kultúrájuk megőrzése céljából. Hitler hatalomra jutása a vajdasági németek politikai mozgolódására is kihatott. Az új ideológiát elsősorban a fiatal generáció fogadta el, így a németiség két részre szakadt, a katolikusokra, akik mindent megtettek a hitleri eszmék terjedésének megfékezése érdekében és az Újítókra, akik teljesen átvették a nemzetiszocialista eszmét. (Bešlin; 1999:214) A katolikus egyház már a harmincas évek legelején a nácizmus elleni harc kiemelkedő intézményévé vált, úgy Európában, mint a Vajdaságban. A kép azonban árnyaltabb, mert Adam Berencz, a katolikus németiség vezéralakja, németisége megvallása mellett a szentistváni Magyarország szószólója volt. Az utókor ezért magyarónak, azaz elmagyarosodott, renegát németnek tartja, és ezért

inkább elhallgatja a vajdasági németiség nácizmus elleni harcát, mintsem hogy beismerje, a vajdasági katolikus németiség zöme Magyarországot tartotta hazájának.

Bár Apatin németége papját, Adam Berenczet tartotta hitelesnek, nem az Újítók mozgalmának vezetőit, a háború végén mégis, kivétel nélkül, internálva lettek.

Felhasznált irodalom:

Beli-Genc, Juliana / Kovač, Robert (2005): Deutschsprachige Zeitungen in der Vojvodina im Überblick. Jörg Riecke / Britt-Marie Schuster (Hrsg.): *Deutschsprachige Zeitungen in Mittel- und Osteuropa. Sprachliche Gestalt, historische Einbettung und kulturelle Tradition. – Germanistische Arbeiten zur Sprachgeschichte*, Bd. 3. Berlin: Weidler Buchverlag Berlin, 415-424.

Bešlin, Branko (1999): Nemci u Vojvodini 1918-1941. *Tokovi Istorije*, Beograd. 207-238.

Bešlin, Branko (2001): Vesnik tragedije. Nemačka štampa u Vojvodini 1933-1941. godine. Novi Sad: Platoneum.

Bethke, Carl (2009): Das Bild des deutschen Widerstandes gegen Hitler in (ex-) Jugoslawien. *Das Bild des Deutschen Widersatndes gegen Hitler in Europa*, Ueberschaer, Gerd (Hrsg.), Darmstadt. 111-122.

Bethke, Carl (2012): Gab es „Jugoslawiendeutsch“? Regionale Spezifika und nationale Integrationsprozesse deutscher Minderheiten im Gebiet des südslawischen Staates, 1918-1948. *Vom „Verschwinden“ der deutschsprachigen Minderheiten. Ein schwieriges Kapitel in der Geschichte Jugoslawiens 1941-1955*. Ulm: Donauschwäbisches Zentralmuseum, 160-171.

Bethke, Carl (2015): Die Einwanderung und die Kirchen: Dimensionen und Grenzen der Integration am Beispiel der „Schwaben“ in Kroatien vor 1933. *Kirche und Gruppenbildungsprozesse deutscher Minderheiten in Ostmittel- und Südosteuropa 1918-1933*, Reiner Bendel, Robert Pech u. Norbert Spannenberger (Hrsg). Berlin, 197-212.

Janjetović, Zoran (2000): Duhovni profil vojvođanskih Švaba. *Tokovi Istorije*, Beograd. 55-67.

Janjetović, Zoran (2006): Die Donauschwaben in der Vojvodina und der Nationalsozialismus. Mariana Hausleitner, Harald Roth (Hrsg.): *Der Einfluss von Faschismus und Nationalsozialismus auf Minderheiten Ostmittel- und Südosteuropa*, IKGS Verlag, München.

Kasaš, Aleksandar (2004): Odjek međunarodnih prilika u Vojvodini između dva svetska rata. Novi Sad: Istraživanja. 15/2004, 265-271.

Merkel, Michael (1968): Weitblick eines Donauschwaben. Widerstand gegen nationalsozialistische Einflüsse unter den Donauschwaben Jugoslawiens und Ungarns 1935-1944. Dieterskirch: Selbstverlag Michael Merkel.

Mirnić, Josip (1974): Nem ci u Bačkoj u drugom svetskom ratu. Novi Sad: Prosveta.

Barzó Tímea

**A magán- és családi élethez,
otthonhoz való jog abszolút
érvényesülése valóban csak egy
„papíron” múlik?**

Barzó Tímea¹⁴⁰

A magán- és családi élethez, otthonhoz való jog abszolút érvényesülése valóban csak egy „papíron” múlik?¹⁴¹

Bevezetés

A vidéki népesség széles körét is érintő kérdés, hogy a társadalom egyes tagjai által választott párkapcsolati formák milyen polgári jogi és családjogi védelmet élveznek. Ebben a körben a házasság és a de facto élettársi viszony terjedt el a gyakorlatban a leginkább annak ellenére, hogy a de facto élettársi kapcsolat polgári jogi és családjogi jogkövetkezményeivel, a de facto élettársak által létrehozott „család” védtelenségével az érintettek csak akkor szembesülnek, amikor különválnak. Addig csak azt gondolják, hogy a házasság nem több, mint egy plusz „papír”. A volt élettársakat védő polgári jogi és családjogi rendelkezések azonban csak szűk körben érvényesülnek az Alaptörvény, a Családvédelmi Törvény¹⁴² „család” fogalmára vonatkozó jogértelmezése, és a Ptk.¹⁴³ adott területet rendező duális jellegű normatív szabályozása során.

Jelen tanulmány és az annak alapjául szolgáló előadás arra próbál rámutatni, hogy míg az Alaptörvényben, Családvédelmi Törvényben, illetve a családjogi alapelvekben nyomatékkal szerepel a családvédelem és a gyermeki jogok elsődlegességének figyelembe vétele, addig a házasság mellett létező más párkapcsolati formák – különösen a de facto élettársi kapcsolat – és az abból származó polgári jogi, családjogi viszonyok indokolatlanul diszkriminatív szabályozása és megítélése pont az említett jogpolitikai célkitűzések minden területen megvalósuló érvényesülését kérdőjelezi meg.

A magánélethez való jog *alapjogi védelme* az Alaptörvény VI. cikkelyében ölt testet. A Ptk. 2016. júliusában hatályba lépett módosítása azonban már a *személyiségi jogok általános védelme* körében is nyomatékosítja az Alaptörvény VI. cikkében megjelenő azon szabályt, amely szerint mindenkinek joga van ahhoz, hogy magán- és családi életét, otthonát, kapcsolattartását és jó hírnevét tiszteletben tartsák. A magánélethez való jog a személyiségi jogok védelmének széles értelmezésében részesülő „anyajoggá” vált, amellyel a személyiség

---

¹⁴⁰ Egyetemi docens, a Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara Civilisztikai Intézet Polgári Jogi Intézeti Tanszékének vezetője; a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kara Civilisztikai Intézetének egyetemi docense.

¹⁴¹ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

¹⁴² A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény (Csvt.)

¹⁴³ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.)

védelmének bármely aspektusa összefüggésbe hozható. Felmerül a kérdés, hogy nem sérül-e azon magánszemélyeknek a magán- és családi élethez fűződő alapjoga és személyiségi joga, akik bár szociológiai értelemben családot alkotnak, a Ptk. azonban nem tekinti családnak őket, és megfosztja őket annak lehetőségétől, hogy pl. a törvényes öröklés szabályai szerint egymás után örökölhessenek, hogy esetleg gyermeket közösen örökbefogadhassanak vagy hogy különválásuk esetén az érintett fél családjogi védelemben részesüljön. A szerző erre a kérdésre is keresi a választ akkor, amikor felvázolja a házasság és a de facto élettársi kapcsolat közötti különbségeket, kihangsúlyozva, hogy a kétféle párkapcsolati formából eltérő megítélésű „családok” származnak, mely megkülönböztetés teljes mértékben ellentmond a gyermek és család védelmét hangsúlyozó jogpolitikai célkitűzéseknek.

1. Előzmények

A házasságon kívüli születések aránya az ezredfordulót követő évtizedben folyamatosan emelkedett, míg 2015-ben elérte az addig mért legmagasabb értéket, a 47,8%-ot. E mögött a házasságon kívüli partnerkapcsolatok erőteljes növekedése áll, valamint az, hogy az ilyen párkapcsolatban élő személyek egyre bátrabban vállalnak gyermeket. A 2011. évi népszámlálás szerint az élettársi kapcsolaton alapuló családok száma tíz év alatt a másfélszeresére, 1990-hez viszonyítva pedig több, mint a három és félszeresére emelkedett, továbbá a párkapcsolatban élő szülőképes korú nők már 28%-ka élt élettársi kapcsolatban.¹⁴⁴ Ezzel egyidőben a házasságkötések rohamos csökkenése volt megfigyelhető. Az 1970-es évekre jellemző 90-100 ezer közötti házasságkötés mellett a 2010-ben kötött 35,5 ezer házasság lokális minimumot jelentett, ami az egyik legalacsonyabb érték volt a népmozgalmi statisztika eddigi történetében.¹⁴⁵ Az élettársi kapcsolatban élő párok és gyermekeik családjogi jogviszonyaiból eredően egyre növekedett a jogviták száma, melyekre a „hagyományos” házassági vagyoni jogi és egyéb családvédelmi szabályokat nem lehetett automatikusan alkalmazni. Ennek következtében egyre gyakrabban maradtak „védtelenül” az élettársi kapcsolat megszűnését követően gyermekeikkel egyedül maradó édesanyák, ritkábban édesapák.

---

¹⁴⁴ Az élettársi kapcsolatok elterjedését vizsgáló tanulmányok szerint az ilyen párkapcsolati formát választó párok egy része azt egyfajta „próbaházasságnak” tekinti, melyben a párok önmaguk és a másik házasságra való alkalmasságáról vagy éppen alkalmatlanságáról kívánnak meggyőződni. Mások a megnövekedett karrierbizonytalanságok, egzisztenciális nehézségek és a mindennapi élet kockázatai miatt tekintenek el a házasságkötéstől. Lásd részletesebben az alábbi tanulmányokban: SPÉDER Zs.: Gyermekvállalás és a párkapcsolatuk alakulása. In: Társadalmi riport 2004, Kolosi T., Tóth I. Gy., Vukovich Gy. (szerk.). Budapest: TÁRKI, 137–151. o. valamint BUKODI E.: Házasság vagy élettársi kapcsolat: ki mikor mit (nem) választ. In: Statisztikai Szemle 2002/3. szám 227-251.o.

¹⁴⁵ Erről a mélypontról indult egy kedvező elmozdulás az elmúlt 6 évben, 2015-ben a megkötött házasságok száma már 45,9 ezer volt. NÉPMOZGALOM 2015. In: Statisztikai Tükör 2016. április 1. 3-4. o.

Éppen ezért az új Ptk. kodifikációja során az egyik leglényegesebb vitakérdés az élettársi kapcsolat szabályozása volt. A Csjt. ugyanis egyáltalán nem rendelkezett az élettársakról, az 1959-es Ptk. pedig – az 1977. IV. törvénnyel való módosítását követően – a Kötelmi jog „Egyes szerződések” körében határozta meg az élettársi kapcsolat vagyoni jogi következményeit, ugyanitt definiálva a (tényleges együttélésen alapuló) élettárs fogalmat.¹⁴⁶ A szakértői előkészítő munka során hamar egyértelművé vált, hogy ez a fajta szabályozás sem az élettársi kapcsolat tartalmának, sem társadalmi elfogadottságának nem felel meg.¹⁴⁷ Az egyre nagyobb számban élő élettársak ugyanis tipikusan házastársak módjára, rendszerint gyermekeikkel (vagy egyikük gyermekeivel) együtt, családot alkotva élnek, és ezt a fajta kapcsolatot a házasság helyett, talán első- sorban a kisebb kötöttség reményében választják. Ennek megfelelően a 2003-ban közzétett Konceptió egyértelműen az *élettársi kapcsolatnak a Családjogi Könyvben való elhelyezése mellett foglalt állást*, és az addig a polgári jogi társaság normái között szabályozott vagyoni jogi hatások mellett bizonyos feltételek fennállása esetén *tartási jogot*, az élettársak által közösen használt lakásra pedig a kapcsolatnak egyikük halálával történő megszűnése esetén *törvényes öröklés jogcímén lakáshasználati jogot* kívánt a másik élettársnak biztosítani. Az elképzelt szabályozás nem emelte volna az élettársi kapcsolat védelmét a házasság szintjére, de a hatályos joghoz képest több jogot biztosított volna. A Családjogi Könyv első szakértői munkatervezete az elképzelésekkel egyezően a tényleges együttélésen alapuló élettársi kapcsolatot szabályozta, és pedig a házasságénál jóval kevésbé részletes keretszabályokkal. A bírói gyakorlatban felmerült esetekből kiindulva kimondta az élettársak együttműködési és támogatási kötelezettségét és az életközösség megszűnése esetén tíz év, illetve, ha a kapcsolatból gyermek származott egy év élettársi együttélés után a rászoruló élettársnak – a házastársi tartás feltételeivel – tartást, a másik élettárs kizárólagos tulajdonában álló lakáson pedig – a házastársénál szigorúbb feltételekkel – használati jogot engedett. Az élettársak vagyoni viszonyai körében törvényes vagyoni jogi rendszerként a tulajdonközösségnél kötetlenebb közszereményt – a vagyongyarapodásban a közreműködés arányában való részesedést – javasolta.

Mindezekhez képest az **új Ptk.** – módosító indítványok nyomán elfogadott – törvényszövege meglehetősen módon teljesen megváltoztatta az ún. de facto élettársi kapcsolat szabályozását:

---

¹⁴⁶ A fogalom a Ptk. 1996-os és 2009-es módosításaival változott, illetve átkerült a Ptk. „Értelmező rendelkezései” közé. Az első módosítás ismerte el – alkotmánybírói döntés nyomán – az azonos nemű párok élettársi kapcsolatát. KÖRÖS A.: Az új Ptk. Családjogi Könyve – a 2013. évi V. törvény és a Szakértői Javaslát összevetése. Első rész: Alapelvek, Házasság, Élettársi kapcsolat. Családi Jog, 2013/3. (KÖRÖS 2013/1.) 6.o.

¹⁴⁷ Szakértői Javaslát az új Polgári Törvénykönyv tervezetéhez (szerk.: Vékás Lajos) Complex Kiadó, Budapest 2008. (SZAKÉRTŐI JAVASLAT) 450-451.o.

a törvényhozó a Szakértői Javasltnak a koherens rendszerbe foglalt szabályait egyszerűen kettévágta, ráadásul oly módon, hogy az *élettárs fogalma és annak vagyoni jogi következményei* a **Kötelmi Jogi Könyv Egyes szerződések részébe** (a Ptk. Hatodik Könyvébe), míg az *élettársi tartás és lakáshasználat szabályozása* a **Családjogi Könyvbe** (Negyedik Könyv VII. Cím) került „Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai” címmel. Az élettársi kapcsolathoz kizárólag akkor fűződhetnek családjogi hatások – élettársi tartás és lakáshasználati jog –, ha az élettársak *legalább egyéves életközösségből közös gyermek születik*. Ha tehát az élettársaknak nincs közös gyermeke, hiába éltek bármilyen hosszú ideig együtt, nevelték egyikük vagy mindkettőjük gyermekeit, vezettek közösen háztartást, működtek közre a másik vállalkozásában, az említett családjogi joghatások nem léteznek. Az élettársi kapcsolat szabályainak kétfelé osztása az említett alapon – szerződés vagy családjogi kapcsolat – technikailag is elég sutára sikerült. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a tartás egyszeri juttatással történő teljesítéséről elvileg azok az élettársak is megállapodhatnak, akiknek nincs közös gyermekük és nem élnek legalább egy éve együtt, ennek ellenére a Családjogi Könyv 4:92. §-a lesz rájuk nézve is irányadó. A lakáshasználat szerződéses rendezésének lehetősége ezzel szemben a Kötelmi Jogi Könyvben van elhelyezve,¹⁴⁸ de az élettársak közös jogcíme alapján lakott lakás használatának rendezését bármelyik élettárs a bíróságtól a Családjogi Könyv 4:93. §-a alapján, a házastársakra vonatkozó rendelkezések szerint kérheti, függetlenül attól, hogy az élettársi kapcsolatból született-e közös gyermek vagy sem és az együttélés mennyi ideig tartott. Mindezekből kitűnik, hogy a kötelmi jogi és a családjogi hatások nincsenek következetesen szétválasztva, azok összefonódnak, mint ahogy a valóságban sincs kétféle – szerződéses vagy családjogi – élettársi kapcsolat sem. A közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben való együttélés házasság nélkül is családi kapcsolatot teremt, aminek semmi köze sincs a polgári jogi társasági szerződés jellemzőihez.¹⁴⁹ A Szakértői Javaslattal ellentétben az új Ptk. *elhagyta az élettársak közös cél érdekében történő együttműködésének és támogatásának kötelezettségét*. Ettől függetlenül nyilvánvaló, hogy a jognak minden tartós párkapcsolatban, így a de facto élettársi viszonyban is erkölcsi alapon el kell várnia a kölcsönös szolidaritást a felektől, mely a több évtizedes bírói gyakorlatban már teljesen elfogadottá vált.¹⁵⁰ Az élettársi kapcsolatból következő kölcsönös támogatási kötelezettség alapján tehát elvárható, hogy az élettárs az általa elért jövedelmét társával

---

¹⁴⁸ Ptk. 6:517. §

¹⁴⁹ KRISTON E.: Az élettársak megítélése az alkotmányjog é a polgári jog szempontjából. PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS Sectio Juridica et Politica Tomus XXXIV. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc 2016. 235-236.o.

¹⁵⁰ BH 2005.141.

megossza akkor, ha utóbbi az együttélés meghatározott időszakában – betegségéből eredő munkaképtelenségére tekintettel – csak kisebb mértékben tud a közös javak előteremtésében közreműködni. Ez nem változtat az együttélés teljes időszakára megállapított szerzési arányon.¹⁵¹

2. A de facto élettársi kapcsolat fogalmi elemei

Az *élettársi kapcsolat* két olyan, házasságkötés nélkül közös háztartásban, érzelmi és gazdasági közösségben együtt élő személy között jön létre, akik közül egyiknek sem áll fenn mással házassági életközössége, bejegyzett élettársi életközössége vagy élettársi kapcsolata, és akik nem állnak egymással egyenesági rokonságban vagy testvéri kapcsolatban. Nem feltétel továbbá a partnerek különemúsége, így élettársi kapcsolat akár *azonos neműek* között is megállapítható.¹⁵² Annak ellenére, hogy a jogalkotó pontos fogalmat kívánt adni az élettársi kapcsolatok vonatkozásában, az egyes fogalmi elemek értelmezése még mindig nem egyértelmű, ezeket a bírói gyakorlat tölti meg tartalommal.¹⁵³ Míg a házasságot a házassági anyakönyvi kivonat közhitelesen tanúsítja, addig a volt élettársaknak a élettársi vagyoni jogi és egyéb igényeik érvényesítése során előbb azt kell – akár hónapokon keresztül, tanúk meghallgatásával és egyéb bizonyítékokkal – kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a megjelölt időszakban élettársi kapcsolatban éltek.

a) Az első vizsgálandó elem a *felek közötti érzelmi és gazdasági közösség fennállása*. Az *érzelmi oldalt* az élettársak egymással szemben fennálló érzelmei, illetve az ebből eredő támogatási és együttműködési kötelezettség képezi, valamint az a tény, hogy *együvé tartozásukat* harmadik személyek felé nyíltan felvállalják. A *gazdasági közösséget* az alapozhatja meg, ha a felek a közös jövőbeni céljaik elérése érdekében együtt döntenek és közösen gazdálkodnak. *Az élettársi kapcsolat az egységes ítélkezési gyakorlat szerint feltételezi a felek közös lakásban való együttélését, a közös háztartás fenntartását, a felek közötti érzelmi és gazdasági közösség fennállását, valamint azt is, hogy harmadik személyekkel szemben az összetartozásukat minden vonatkozásban vállalják.*¹⁵⁴ Jelenősége van tehát annak is, hogy a felek harmadik személyek felé kifejezésre juttatták-e kölcsönös együttélési szándékukat, illetve a tartósság szándékával éltek-e együtt, fennállt-e közöttük a

---

¹⁵¹ BH 2013.217.

¹⁵² Ptk. 6:514. §

¹⁵³ HEGEDŰS A.: Az élettárs fogalma és a kifejezés tartalmi vonatkozásai. Családi Jog (4), 2006. 10-15. o. és SZEIBERT O.: Az élettársak jogállása. Polgári Jogi Kodifikáció (3), 2004. 17-20. oldal

¹⁵⁴ Debreceni Ítéltábla Pf.20259/2008/7.

nemi kapcsolat.¹⁵⁵ A közös gazdálkodás - a mindennapi életvitel mellett - a közös gazdasági cél elérése érdekében, vagyoni tevékenységekben is megnyilvánuló gazdasági együttműködést jelent, amelyben a felek legalább hallgatólagosan egyetértenek abban, hogy a közös gazdasági tevékenység eredményeként szerzett vagyon közös legyen, akkor is, ha kifelé, harmadik személyek irányában csak egyikük jelentkezik szerző félként.¹⁵⁶ A gazdasági közösség, mint az élettársi jogviszony nélkülözhetetlen eleme megvalósul akkor, ha az érzelmi kapcsolatban és közös háztartásban élő felek a közös családi élet megvalósítása érdekében egyikük ingatlanán - közösen felvett hitel felhasználásával - jelentős mértékű beruházást végeznek el.¹⁵⁷ Az a tény azonban, hogy a hosszú távra tervezett érzelmi és gazdasági kapcsolat létesítésekor az egyik fél önhibáján kívül még nem képes jelentős jövedelem megszerzésére és a közös életvitel anyagi terheit kizárólag a másik fél viseli, nem zárja ki a gazdasági kapcsolat keletkezését.¹⁵⁸

b) A második elem az élettársak **közös háztartásban történő, tartós együttélése**. Egyetértés van a bírói gyakorlatban atekintetben, hogy a feleknek közös lakásban együtt kell élniük ahhoz, hogy az élettársi kapcsolat megállapítható lehessen közöttük, viszont a tartós együttélés nem feltétlenül jelent folyamatos, megszakítás nélküli együttléteket. Az élettársi kapcsolat fennállásának törvényi feltételei megállapíthatóak, ha a felek a házasságuk felbontását követően egy lakásban, közös háztartásban, gazdasági és érzelmi közösségben élnek.¹⁵⁹ Az egyik fél állapota és intézeti elhelyezése nem zárja ki a tartós, érzelmi és gazdasági közösségi kapcsolatnak élettársi jellegűvé minősítését. Ha a körülmények által indokoltan a teljes körű élettársi kapcsolat *egy-egy eleme adott esetben bizonyos időszakban nem állapítható meg*, ez egymagában nem akadályozza a kapcsolat élettársi jellegének megállapíthatóságát.¹⁶⁰

c) A fogalom negatív oldalról is behatárolja az élettársi kapcsolat megállapíthatóságát. Ennek értelmében ***nem jöhet létre élettársi kapcsolat***, ha a felek egyikének ***fennálló házassága, bejegyzett élettársi kapcsolata vagy már meglévő élettársi kapcsolata van más személlyel***. Ezen kívül a felek közötti rokoni kapcsolat is kizáró tényező, az egészséges utódnemzés érdekében ugyanis – akárcsak a házastársaknál – a felek ***nem lehetnek egymás egyenesági leszármazói vagy testvérei***.

---

¹⁵⁵ SZEIBERT O.: A családjogi harmonizáció kérdései és lehetőségei Európában. HVG-ORAC Kiadó Budapest, 2014. 119.o.

¹⁵⁶ BDT 2011. 2601.; BDT 2009. 1952.;

¹⁵⁷ BH 2014.111.

¹⁵⁸ BDT2008. 1805. I.

¹⁵⁹ BDT2016. 3582.

¹⁶⁰ BH 2001. 596.

Az élettársi életközösség fennállásának vitatása esetén **közbenső ítélet** meghozatal a javasolt, hiszen, ha nem állapítható meg a felek között a kérdéses időszakban élettársi kapcsolat, akkor ahhoz élettársi vagyoni igény vagy családjogi joghatás nem fűződhet.

Az élettársi kapcsolat fennállásának bizonyítása rendkívül összetett folyamat, melyen a jogalkotó úgy próbált könnyíteni, hogy 2010. január 1-től bevezetésre került az *Élettársi Kapcsolatok Nyilvántartása* (a továbbiakban: élettársi nyilvántartás). Az élettársi nyilvántartás vezetése a Magyar Országos Közjegyzői Kamara feladata. Az élettársi nyilvántartás az élettársi kapcsolat fennállása *bizonyításának megkönnyítése céljából* tartalmazza két, nem cselekvőképtelen nagykorú kérelmező által közjegyző előtt közösen tett azon nyilatkozatot, hogy egymással a Polgári Törvénykönyv szerinti élettársi kapcsolatban élnek (**deklaratív hatály**). Ennek megfelelően az élettársi nyilvántartás igazolja, hogy egymással élettársi kapcsolata áll fenn azoknak, akiknek az élettársi kapcsolat fennállásáról szóló közösen tett nyilatkozata az élettársi nyilvántartásban szerepel. Az élettársi nyilvántartás **nem igazolja az élettársi kapcsolat fennállását** akkor, ha az élettárs utóbb tett, az élettársi kapcsolat *fenn nem állásáról szóló nyilatkozatát* az élettársi nyilvántartásba bejegyezték, az élettársak egyike meghalt vagy az élettársak bármelyike utóbb házasságot köt vagy bejegyzett élettársi kapcsolatot létesít. A törvényi hatály elismerése azonban nem zárja ki, hogy a hatóság az élettársi kapcsolat valós tartalmát érdemben vizsgálja, tekintve, hogy a közjegyző az előtte megtett nyilatkozat valós, tényleges tartalmát nem ellenőrzi, azt csupán nyilvántartja.¹⁶¹

A közjegyző a nyilatkozat fennállásáról, illetve a bejegyzésről kérelemre tanúsítványt ad ki, ami jelentősen megkönnyíti a felek közötti élettársi kapcsolat fennállásának bizonyítását.

3. A de facto élettársak vagyoni viszonyai

A felek között fennálló vagyoni viszonyok szabályozása az *élettársi kapcsolatok egészét érintő kérdés*, tekintet nélkül az életközösség hosszára és arra a körülményre, hogy az élettársaknak született-e közös gyermeke vagy sem. A vagyoni rendelkezések – az élettársi kapcsolat fogalmához hasonlóan - a Kötelmi Könyvben kerültek meghatározásra.

A Polgári Törvénykönyv az élettársak esetében is biztosítani kívánja a felek magánautonómiáját, ennek következtében az élettársak is elsősorban **élettársi vagyoni szerződésben** rendezhetik egymással vagyoni viszonyaikat. A szerződés megköthető az élettársi kapcsolat létrejötte előtt és alatt egyaránt, és mindaddig fennáll, amíg az élettársak közötti életközösség (együttélés) meg nem szűnik. A megállapodás **érvényességének** kelléke,

---

¹⁶¹ EBH2015. K.27. II.

hogy *közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba* szükséges foglalni. **Hatályossá** pedig csak akkor válik, ha az *Élettársi Vagyonjogi Szerződések Országos Nyilvántartásába* bevezették. A nyilvántartást – a házassági vagyonjogi szerződésekhez hasonlóan – szintén a Magyar Országos Közjegyzői Kamara vezeti, és – ellenkező bizonyításáig – közhitelesen tanúsítja, hogy a nyilvántartásba bejegyzett vagyonjogi szerződés fennáll. Ha a szerződés nem kerül be a nyilvántartásba, **harmadik személyekkel szemben csak akkor lesz hatályos**, ha az élettársak bizonyítják, hogy a harmadik személy tudott, vagy tudnia kellett a szerződés fennállásáról és annak tartalmáról is. A szerződés tartalma, módosítása és megszüntetése tekintetében a házassági vagyonjogi szerződésnél részletesen elemzett szabályok megfelelően alkalmazhatók az élettársi vagyonjogi szerződésre is.¹⁶²

Ha felek nem kívánnak vagyonjogi szerződést kötni egymással, akkor a **törvényes vagyonjogi rendelkezések** vonatkoznak rájuk.

Az 1959-es Ptk. még úgy rendelkezett, hogy az élettársak együttélésük alatt a *közreműködésük arányában szereztek közös tulajdont*.¹⁶³ Egységes volt a bírói gyakorlat is abban, hogy az élettársi kapcsolat fennállása alatt keletkezett vagyonszaporulat tekintetében a közös szerzés vélelme érvényesült.¹⁶⁴ A közös szerzés vélelmével szemben a saját vagyoni hozzájárulásra hivatkozó felet terhelte annak bizonyítása, hogy a vagyontárgy megszerzése nem az élettársi közös vagyomból, hanem saját vagyoni eszközeinek felhasználásával történt.¹⁶⁵ Az élettársak egyenlő arányú szerzése azonban nem volt vélelem, hanem csak egy kiegészítő szabály, amelyet akkor lehetett alkalmazni, ha a bizonyítás lefolytatása után sem lehetett a reális szerzési arányt megállapítani.¹⁶⁶

A 2013-as Ptk. új alapokra helyezi az élettársak törvényes vagyonjogi rendszerét. Ennek értelmében az élettársak az élettársi kapcsolat teljes ideje alatt **önálló vagyonszerzőnek minősülnek**, az életközösség megszűnésekor azonban bármelyik fél követelheti a másiktól a kapcsolat fennállása alatt *keletkezett vagyonszaporulat megosztását*. **Nem képezik részét a vagyonszaporulatnak** például az – egyébként az adott élettárs különvagyonának minősülő - alábbi vagyoni elemek:

---

¹⁶² KRISTON E.: Az élettársi kapcsolatok szabályozása az új Ptk. tükrében. *Advocat* (Miskolc) XVII:(1-2), 2014. 35-40. o.

¹⁶³ SZEIBERT O.: Élettársi vagyonjog: az ítélkezési gyakorlat állása 2012-ben. Újabb ítéletek és kérdések. In: *Család, gyermek, vagyon. A joggyakorlat kihívásai. Családjogi tanulmánykötet.* (Szerk. Szeibert O.) Budapest: HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2012. 173-189. o.

¹⁶⁴ BH1996. 258., BH2007. 122.

¹⁶⁵ Lásd részletesebben: HEGEDŰS A.: Az élettársi kapcsolat vagyonjogi vonatkozásai. *Családi Jog* 6:(1), 2008. 11-19. o.

¹⁶⁶ NYÍRÓNÉ KISS I.: A szerzésben való közreműködés arányának megállapítása az élettársi közös vagyon megosztása során – jogeset elemzés a Fővárosi Ítéltábla gyakorlata alapján I. rész 38.o.

- az élettársi vagyontársaság létrejöttkor *meglévő* vagyontárgy;
- az élettárs által a vagyontársaság fennállása alatt *örökölt* vagy *részére ajándékozott* vagyontárgy, illetve *ingyenes* juttatás;
- az élettárs személyét ért *sérelemért* kapott juttatás (sérelemdíj);
- az élettárs *személyes használatára* szolgáló *szokásos* mértékű vagyontárgy;
- a különvagyon értékén szerzett vagyontárgy, illetve a különvagyon helyébe lépő érték.

A vagyonszaporulat megosztásakor a rendező elv a ***felek szerzésben való közreműködése***, azaz a felek között az együttélés alatt szerzett vagyonszaporulatot a vagyonszerzésben való közreműködés arányában, elsősorban természetben kell megosztani. A közreműködés arányának meghatározása a bíróságok feladata, ami komoly bizonyítási nehézségeket fog okozni a gyakorlatban. A méltányos vagyonrendezés és a gyengébb fél érdekének alapvető szintű védelme érhető tetten azon a törvényi rendelkezésen, miszerint a vagyonszerzésben való közreműködésnek minősül a *háztartásban, gyermeknevelésben és a másik élettárs vállalkozásában végzett munka*. Ha nem állapítható meg a felek között a közreműködés aránya, akkor *egyenlőnek* kell tekinteni, kivéve, ha bármelyik félre nézve az egyenlőség méltánytalan vagyoni hátrányt lenne.

Az élettársak közötti törvényes vagyoni rendszer sajátosnak mondható, mindazonáltal sok *hasonlóságot mutat* a házastársak között szerződéssel kiköthető ***közszerzeményi rendszerrel***. Ennek megfelelően az élettársakat egymás vagyonszaporulatából rájuk eső rész biztosítására a közszerzeményre irányadó, a vagyonszaporulat megosztása kapcsán pedig a házastársak közös vagyonának megosztására vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni. Ez alapján bármelyik fél követelheti már az *életközösség fennállása alatt* is, hogy a *vagyonszaporulatból rá eső rész megállapításra kerüljön és akár biztosíték adására* is kötelezheti a másik élettársat, ha az ő tudomása nélkül megkötött szerződésekkel olyan mértékű adósságot halmozott fel, amivel a biztosítékot kérő élettárs részesedését veszélyezteti. Ha az élettárs a biztosítékadás elől elzárkózik vagy azt bármely módon akadályozza, a másik fél *bírósághoz fordulhat (közszerzemény biztosítása)*. Fontos ***hitelezővédelmi szabály***, hogy a vagyonszaporulat biztosítása nem sértheti annak a harmadik személynek a jogát, akinek korábban keletkezett követelése áll fenn a „pazarló” élettárral szemben.

A házastársak törvényes vagyoni rendszeréhez képest egy lényegesen bonyolultabb és a vagyonszerzésben kevésbé közreműködő élettárs számára jóval kedvezőtlenebb törvényes vagyoni rendszert figyelhetünk meg az élettársak vonatkozásában. Míg a házastársak esetén egyenlő arányú, osztatlan közös tulajdonba kerül mindaz, amit a házastársak a

háztársi vagyoni közösség alatt akár együttesen, akár külön-külön szereztek, addig az élettársak az életközösségük alatt szerzett vagyontárgyak tekintetében teljes vagyoni különülésben élnek, és csak az életközösségük megszűnésekor nyílik meg az élettársak igénye a másik vagyoni közösségben bekövetkezett „tisztá” vagyonszaporulat megosztására. Ez az igény azonban – szemben a házastársakat megillető dologi jellegű, tulajdon keletkeztető igényekkel – kötetlen jellegű igény, mely elévül és melyben az élettársakat nem a másik vagyoni közösségben bekövetkező vagyonszaporulat fele illeti meg, hanem a vagyonszerzésben való közreműködés aránya határozza meg az osztozkodás alapját. Ez utóbbi pedig egy végeláthatatlan bizonyítási eljárásba torkolhat.

A *vagyonszaporulat megosztásánál* további eltérés a házassági vagyoni közösségben élő házastársak közös vagyoni közösségének megosztásához képest, hogy az élettárs nem tarthat igényt a másik élettárs foglalkozásának vagy egyéni vállalkozásának gyakorlásához szükséges vagyontárgyakra és a másik élettárs gazdasági társaságbeli részesedésére akkor sem, ha azok anyagi fedezetének biztosításában részt vett.¹⁶⁷

4. A de facto élettársi kapcsolat családi jogi hatásai

4.1. Az élettársak lakáshasználatának rendezése

Az élettársi kapcsolat fogalmának egyik legmeghatározóbb eleme a közös háztartásban megvalósuló együttélés, így, ha az életközösség megszűnik a felek között, - a házassághoz hasonlóan - különösen nagy hangsúlyt kap a lakáshasználat rendezése.

A jogalkotó ebben az esetben is a *szereződéses rendezési módot tekinti elsődlegesnek*, vagyis a felekre bízta a döntést. Az *élettársi lakáshasználatot rendező szerződést* a felek megkötötték előzetesen, akár még az életközösség megkezdése előtt vagy annak fennállása alatt is, de az élettársak az *életközösség megszűnését követően* is rendelkezhetnek a közösen lakott lakás sorsáról. Az előzetes rendezés érvényességi kelléke a *közokirat vagy az ügyvéd által ellenjegyzett magánokirat* formájában történő szerződéskötés, míg a lakáshasználat utólagos rendezése nincs alakosságához kötve.

A közösen használt lakásnak az életközösség megszűnését követő további használatát előzetesen rendező szerződés vagy az életközösség megszűnése után kötött egyéb megállapodás hiányában az életközösség megszűnése esetén *bármelyik élettárs kérheti a bíróságtól* az élettársak által közösen használt lakás további használatának rendezését. A lakáshasználat bírósági rendezésére azonban csak akkor van lehetőség, ha az élettársi

---

¹⁶⁷ Ptk. 4:71. § (1) bek.

kapcsolat legalább egy évig tartott és abból gyermek született. Éppen ezért a lakáshasználat rendezésében is kiemelt jelentősége van a gyermeki érdek elsődlegességét kimondó alapelvnek, hiszen valamennyi rendezési módozat során figyelembe kell venni az élettársak közös kiskorú *gyermekének önálló lakáshasználati jogát*. Az élettársi lakáshasználat bírósági rendezésére vonatkozó szabályok azonban már az élettársi kapcsolat családjogi hatásai körében nyertek elhelyezést.¹⁶⁸ Az *élettársak közös jogcímen használt lakása* tekintetében a házastársak közös jogcíme alapján használt lakás használatának rendezésére vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.

A volt élettárs használati joga a *másik élettárs kizárólagos jogcíme alapján lakott lakásban* megszűnik, amikor az élettársi kapcsolat véget ér. Ez alól is csak az az egyetlen eset jelent kivételt, amikor az élettársi kapcsolat legalább egy évig tartott és abból gyermek született. A lakás használatának biztosítása a gyermek számára elemi létfeltétel, amelyhez egy bizonyos - minimális - idejű együttélés szükséges ugyan, hogy egyáltalán megállapíthatóak legyenek az élettársi kapcsolat elemei, hosszabb időtartam előírása azonban már a gyermek alapvető érdekeit sértheti. A tartással ellentétben az előírtnál rövidebb idejű élettársi kapcsolat esetén a bíróság nem adhat a jogcímmel nem rendelkező élettársnak lakáshasználati jogot.

4.2. Az élettársi tartás

Az élettársi kapcsolat másik kiemelt családjogi hatása, hogy az életközösség megszűnése esetén volt élettársától *tartást követelhet az*, aki magát önhibáján kívül nem képes eltartani, feltéve, hogy az életközösség *legalább egy évig fennállt* és az *élettársak kapcsolatából gyermek született*. Ezen túlmenően az élettársi tartás feltételrendszere megegyezik a volt házastárs tartásának feltételeivel, melyek a jogosult rászorultsága, az önhiba hiánya, az érdemtelenység hiánya, és a kötelezetti oldalon a teljesítőképesség.

Az élettárs az *életközösség megszűnésétől számított egy évig* érvényesítheti igényét a volt partnerrel szemben, ha egy évet meghaladóan válik rászorulttá, akkor csak különös méltánylást érdemlő esetben ítéltető meg a tartásdíj fizetése.

A volt élettárs a különélő házastárssal és a volt házastárssal *egy sorban jogosult* a tartásra, azonban az élettárs sem köteles eltartani volt élettársát, ha ezzel gyermekénekek vagy saját magának a tartását veszélyeztetné.

---

¹⁶⁸ SZEIBERT O.: Az élettársi kapcsolat családjogi hatásai. In: Kőrös András (szerk.): Az új Ptk. magyarázata III/VI.: Polgári jog. Családjog. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2013. 147-158. o.

Az élettársi tartás *szerezésbe foglalt egyszeri juttatással* is teljesíthető, amelyhez a felek részéről *közokiratba vagy ügyvéd által ellenjegyzett magánokiratba* foglalt megállapodás szükséges. Ebben az esetben a tartásra jogosult a továbbiakban tartási igénnyel nem léphet fel, még akkor sem, ha törvény alapján arra jogosult lenne.

Az élettársi tartás egyéb részleteinek tekintetében (például a tartás mértéke, annak teljesítése stb.) ismételten utaló szabályt tartalmaz a PTK, a rokontartás közös szabályai lesznek irányadóak, kiegészítve azzal, hogy a *tartásra való jogosultság megszűnik*, ha a jogosult élettárs *újabb élettársi* vagy *bejegyzett élettársi kapcsolatot* létesít, vagy *házasságot* köt.

Megállapítható tehát, hogy az élettársi kapcsolatnak csak és kizárólagosan akkor van törvényben is elismert és a Ptk. Családjogi Könyvében szabályozott családjogi joghatása, ha az élettársi viszonyból egy közös gyermek származott és az élettársi kapcsolat a felek között legalább egy évig fennállt. A közös gyermeket nevelő, a korábbi kapcsolataikból származó gyermekeiket akár évtizedekig közösen nevelő, vagy idősebb korban - akár özvegyként - élettársi kapcsolatot létesítő személyek *nem minősülnek családnak*, ezért nem jár nekik a családokat megillető védelem és támogatás sem.

5. A „család” fogalma és védelme

A családot az *Alaptörvény* L) cikkelye a *nemzet fennmaradásának alapjaként* definiálja, majd kimondja, hogy a családi kapcsolat alapjának a házasságot és a szülő-gyermek viszonyt tekinti. Az *Alaptörvény* mondja ki azt is, hogy a családok védelmének szabályait *sarkalatos törvény* határozza meg. Ez a sarkalatos törvény pedig a *Családvédelmi Törvény*, melynek preambuluma szemléletesen foglalja össze a család szerepét és jelentőségét.

A Családvédelmi Törvény 7.§ (1) bekezdése eredetileg úgy fogalmazott, hogy a család alapja kizárólagosan egy férfi és egy nő *házassága* vagy egyenesági rokon kapcsolat, vagy a családbafogadó gyámság lehet. A 43/2012. (XII. 20.) AB határozat azonban megállapította, hogy a törvény ezen pontja *Alaptörvénybe* ütközik. A testület megítélése szerint a törvényhozó a Családvédelmi Törvényben úgy élt egy *Alaptörvényben* nevesített intézmény - alacsonyabb jogforrási szinten történő - újra-definiálásának lehetőségével, hogy az ilyen szűken meghatározott család-definíció mellett még ettől elkülönítve, esetleg más elnevezéssel sem törekedett felsorolni azokat a törvény által elismert *egyéb társas együttélési formákat*, amelyeket az állami intézményvédelmi kötelezettségből fakadóan ugyanazoknak a támogatásoknak kell megilletniük, ami a családokat megilleti. Ha a törvényhozó azt a megoldást is választja, hogy absztrakt jogszabályi fogalom-meghatározással egy általa

választott életközösségi formát ki kíván emelni és mintául állítani, az intézményvédelmi kötelezettségéből fakadóan akkor is ***köteles a törvény által elismert egyéb társas együttélési formáknak is megegyező szintű védelmet garantálni.***¹⁶⁹ Tehát a család Alaptörvény szerinti fogalmába - a negyedik Alaptörvény-módosítás előtti szövegezés szerint - beletartozott a védelem szempontjából a házasságon alapuló család mellett a *szociológiai értelemben vett család* is.¹⁷⁰

Az Alaptörvény negyedik módosítása azonban kiegészítette az „L” cikket, kifejezésre juttatva, hogy *a családi kapcsolat alapjának a házasságot és a szülő-gyermek viszonyt* tekinti. A szülő-gyermek kapcsolat alapja leggyakrabban a leszármazás, azonban ilyen kapcsolatot keletkeztet a vér szerinti leszármazáson felül az örökbefogadás, illetve az örökbefogadó gyámság is. A Alaptörvény negyedik módosításának célja az volt, hogy megerősítse a társadalmi alapintézménynek minősülő család alaptörvényi szintű védelmét a történelmi hagyományoknak megfelelően. A férfi és nő közötti, önkéntes elhatározáson alapuló érzelmi és gazdasági életközösségek közül tehát az Alaptörvény a *házasság* intézményének védelme mellett kötelezte el magát, mely egyben alaptörvényi szinten zárta le az egyneműek házasságkötésének elismerése körüli vitát.¹⁷¹ A negyedik Alaptörvény-módosítással egyben alkotmányos rangra emelkedtek azok a szabályok, amely értelmében a családi kapcsolat alapja a házasság, valamint a szülő-gyermek viszony.¹⁷² Az Alaptörvény ezzel *de facto élettársi kapcsolatot sem ismeri el családként még akkor sem, ha abból gyermek is születik.* Ez utóbbi esetben a szülők mindketten a közös gyermek családjának tekintendők, de egymás viszonylatában a családi kapcsolat nem állapítható meg. Ez a szemlélet jól tetten érhető a de facto élettársi kapcsolat Polgári Törvénykönyvben rögzített szabályozása során is, melynek

---

¹⁶⁹ Az Alaptörvény L) cikkéből ugyanis nem következett az, hogy például az egymás gyermekeiről gondoskodó, és őket felnevelő élettársak, a közös gyermeket nem vállaló, vagy olyan különmű élettársak, akiknek egyéb körülmények miatt közös gyermeke nem lehet (így például az idősebb vagy meddő, egymással életközösségben élő személyek), az özvegyek, a testvérükről vagy testvérük, esetleg más rokonuk gyermekéről gondoskodó személyek, az unokájukat felnevelő nagyszülők, a nem egyenesági idősebb rokonairól gondoskodó személyek, és számos más, a tágabb, dinamikusabb *szociológiai család-fogalomba beletartozó*, azonos célra irányuló, kölcsönös gondoskodáson alapuló, tartós érzelmi és gazdasági életközösségekre ne vonatkozna ugyanúgy az állam objektív intézményvédelmi kötelezettsége, nevezze ezeket bárhogyan is a törvényhozó. 43/2012. (XII. 20.) AB határozat

¹⁷⁰ A grémium elsősorban a jogforrási szintet figyelembe véve állapította meg 2012. év végén a Csvt. családot definiáló szakaszainak az Alaptörvény-ellenességét, hiszen a 2012. év végén csupán a Csvt.-ben, tehát alacsonyabb jogforrási szinten szerepelt a család házasságon alapuló kapcsolatának meghatározása. Az ellentétet az Alaptörvény negyedik módosítása oldotta fel, mely szerint az Alaptörvény idézett L) cikk (1) bekezdése kiegészült azzal a mondattal, miszerint a „családi kapcsolat alapja a házasság, illetve a szülő-gyermek viszony.”

¹⁷¹ SCHANDA B.: *A jog lehetőségei a család védelmére.* Iustum Aequum Salutare, 2012/2. sz., 84-85. p.

¹⁷² A család fogalmának változásával és az Emberi Jogok Európai Bíróságának kapcsolódó esetjogával részletesen foglalkozik az alábbi tanulmány. REIDERNE Bánki E.: Az élettársi kapcsolat az új Polgári Törvénykönyv tükrében. In: Tanulmányok a 65 éves Lenkovics Barnabás tiszteletére. Budapest-Győr, 2015. 367-372.o.

minden logikát nélkülöző elhelyezése már ismertetésre került. Sajnálatos módon azonban ez a „házasságközpontú” szemlélet, ha közvetlenül nem is, de közvetett módon *hátrányosan különböztet a gyermekek között* annak függvényében, hogy azok házasságból, vagy alkalmi kapcsolatból, illetve de facto élettársi kapcsolatból születtek.

6. Zárszó

A házasság privilegizált helyzetének bizonyítékaként, a *de facto élettársak hátrányosabb jogállása* az alábbiakban foglalható össze.

- Az élettársak közötti vagyoni viszonyokra nem az egyenlő arányú szerzést vélelmező vagyontársaságra, hanem a *közszerzeményre vonatkozó szabályokat* kell alkalmazni, ahol az élettársak az életközösségük ideje alatt teljes vagyonekülönülésben élnek, és csak az életközösségük megszűnését követően követelhetik a másik féltől annak az alvagyonnak a törvényben előírt hányadát, ami a másik vagyonában közszerzeménynek minősül. A szerzésben való közreműködés mértéke határozza meg arányokat.
- A de facto élettársi viszonyoknak csak abban az esetben vannak *családjogi joghatásai* – nevezetesen *élettársi tartás* és *élettársi lakáshasználat* – ha az élettársak legalább egy évig fennálló élettársi kapcsolatából legalább egy közös gyermek született.
- Az élettársaknak *nincs törvényes öröklési joga*, élettárs csak végintézkedés útján örökölhet.
- Az élettársi kapcsolat nem keletkeztet automatikusan apasági vélelmet.¹⁷³
- Az élettársak *nem fogadhatnak gyermeket közösen örökbe*. Különnemű és házassági kötelékben nem élő élettársak esetén azonban elvégezhető a reprodukciós eljárás.¹⁷⁴

A házastársak és az élettársak vagyoni viszonyainak „hierarchiáját” erősítette a Legfelsőbb Bíróság is abban a döntésében, melyben kimondta, hogy ha a felek egyike házastársi élet- és vagyontársaságban él, annak a ténye az élettársi vagyontársaság fennállásának a lehetőségét kizárja.¹⁷⁵

A címben feltett azon kérdésre, miszerint „a magán- és családi élethez, otthonhoz való jog **abszolút érvényesülése** valóban csak egy papíron múlik-e”, egyértelműen az a válasz, hogy igen. A házassági anyakönyvi kivonattal mind a házastársak, mind pedig egyeneságbeli

---

¹⁷³ Kivételesen apasági vélelmet keletkeztetett 2010. január 1. és 2010. december 31. között az a körülmény, hogy az anya a fogamzási idő kezdetétől a gyermek születéséig, vagy annak egy része alatt a közjegyző által vezetett Élettársi Nyilatkozatok Nyilvántartása által igazolt élettársi kapcsolatban élt. Ilyenkor ugyanis az anya élettársát kellett a gyermek apjának tekinteni. 2013. évi CLXXVII. törvény 30.§

¹⁷⁴ Eütv. 167. § (1) bek.

¹⁷⁵ BH2004. 504.

rokonaik egymással kölcsönösen kialakított kapcsolatrendszerére vita nélkül olyan „családot” alkot, ami alkotmányosan elismert védelemben részesül. Ezzel szemben azonban a de facto élettársi viszony a jogalkotó szerint egy kötelmi jog körébe tartozó olyan szerződéses kapcsolat, mely soha nem minősülhet családjogi jogintézménynek, legfeljebb családjogi joghatásokkal bírhat olyan élettársi viszony esetén, amely legalább egy éve fennáll, és amelyből legalább egy közös gyermek született.

Az, hogy a jogalkotó a házasság intézményét „favorizálja”, teljesen természetes. Ez a fajta gondolkodás és szabályozás azonban nem mehet el addig a pontig, hogy az eredmény a nem házasságon alapuló családi kapcsolatban élő személyek – volt élettársak – és rajtuk keresztül gyermekeik jóval hátrányosabb helyzetét eredményezzék, mint amit a volt házastársaknak és gyermekeiknek el kell szenvedniük. A már korábban említett, Alaptörvényben is rögzített magánélethez, családi élethez való jog a személyiségi jogok védelmének széles értelmezésében részesülő „anyajoggá” vált, amellyel a személyiség védelmének bármely aspektusa összefüggésbe hozható. Megítélésem szerint sérül azon magánszemélyeknek a magán- és családi élethez fűződő alapjoga és személyiségi joga, akik bár szociológiai értelemben családot alkotnak, az Alaptörvény és a Ptk. azonban nem tekinti családnak őket, és megfosztja ezen párokat olyan jogosultságoktól, mint a törvényes öröklés, közös gyermek örökbefogadása, vagy egyéb családjogi védelmet eredményező alanyi jogok, mint az élettársi vagyonszövetség vagy az élettársi tartás. *Winston Churchill* gondolatait olvasva sem az jut eszébe az olvasónak, hogy azok csak házasságon alapuló családi kapcsolatok esetén igazak és örökérvényűek: „*Kétség sem fér hozzá, hogy a család és az otthon az, amely által az emberi társadalom legnagyobb erényei születnek, erősödnek és táplálóznak.*”

Jávor András, Jávor Szilárd Ágoston

**A mezőgazdaság, mint a
vidékfejlesztés eszköze**

A mezőgazdaság, mint a vidékfejlesztés eszköze¹⁷⁷

Bevezetés

A vidéki lét fogalma folyamatosan változik. Változik azoknak a köre, akik a vidéki lét szereplői, változnak az emberek igényei, ezért folyamatosan foglalkozni kell azzal a feladattal, hogy miként lehet komplexen értékelni a vidék fejlődését, alakulását. Korábban tulajdonképpen a mezőgazdasághoz kötött foglalkozás vagy/és a falusi élet jelentette a vidéki életet. Mára ennek a megítélése bonyolultabbá vált, hiszen általánosságban bővült a városok száma és köre, változott a városi besorolás paraméterrendszere, így ennek megfelelően „a városi lakosság” létszáma és minősége is. Ezzel egyidejűleg a mezőgazdaság fejlődése azt eredményezte, hogy sokkal kevesebben szükségesek a termőterületek művelésére, az agrártermékek megtermelésére és amennyiben nem idomul az élelmiszeripar az igényváltozásokhoz, esetlegesen kevesebb embert foglalkoztattak és foglalkoztatnak az élelmiszer-feldolgozásban is. Igaz, ezzel szemben a munkaerő minősége iránti igény megnövekedett. Mindemellett az emberek igénye is változott jelentősen és változik napjainkban is. Fentiekből kiderül, akkor működik jól a vidékfejlesztés, hogyha növekszik a vidéken élők jövedelme, javulnak a körülményeik, feltételeik és javul az életminőségük is. Fontos, hogy szeressenek a lakóhelyükön élni és tudják biztosítani megélhetésük feltételeit is. Ebből előrevetíthető az, hogy a vidékfejlesztés fogalma egyrészt szűkül – más tartozik a vidék fogalmához –, másrészt viszont kiteljesedik a funkciója és az elvárások a vidékkel szemben. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy kevesebben élnek a mezőgazdaságból, kevesebb ember számára teremthető meg a jövedelem az agrártermelésből és agrártermékek elsődleges feldolgozásából, mint korábban. Fontos kérdés, hogy hány fő, hány család tud megélni a mezőgazdaságból, hány fő tud magának megfelelő életfeltételeket biztosítani lakóhelyén. Amikor ezeket a számokat a vidéken élők arányához viszonyítjuk, akkor egyértelművé válik, hogy a mezőgazdaság csak egyetlen eleme a vidék fejlesztésének, fejlődésének, hiszen sok

---

¹⁷⁶ Dr. Jávor András egyetemi tanár, Debreceni Egyetem, Jávor Szilárd Ágoston, predoktor.

¹⁷⁷ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

minden egyéb forrás szükséges ahhoz, hogy biztosítsuk azt az elvárható életminőségi feltételt, amely a társadalom és a városi lét más területein rendelkezésre áll.

Nem véletlen, hogy a Római Egyezmény, ami az EU elődjének alapokmánya – egyedülként – a mezőgazdaság kérdését kezelte és rendezte kiemelten. Hiszen ezen a társadalmilag fontosnak tartott területen – az agráriumban – az élelmiszer-ellátásban, a termelésbiztonságban, és a jövedelembiztonságban speciális előnyöket élvezett az agrárium. Ez működtette a kezdetekben a gazdasági társulást (EKG). Ugyanakkor az sem véletlen, hogy az Európai Unió fejlődésével külön és egyre növekvő területként – dinamikusan emelkedő támogatási aránnyal – a mezőgazdaság dotálása mellett megjelent a vidékfejlesztési terület. Ennek megfelelően a vidék felzárkóztatására biztosított egyre növekvő források álltak és állnak rendelkezésre a jövőben is. Így lett az EU költségvetés két meghatározó pillére a mezőgazdaság és a konvergenciális feladatok finanszírozása. Ennek a két területnek, a mezőgazdaságnak és a vidékfejlesztésnek a jelenlegi viszonyát tárgyalja ez a tanulmány.

Témafelvetés

A nemzetgazdaság ágazati szerkezetében ma is megkülönböztetett szerepe van a mezőgazdaságnak. Megítélésekor nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a termelés helye, jellege, piaci pozíciói, nemzetközi versenyképessége, hatékonysági és jövedelemtermelési viszonyai jelentős eltérést mutatnak a többi gazdasági ágazattól. Meghatározó eleme az agráriumnak a földhasznosítás, amely területi korlátot ad az agrárium részarányának, valamint meghatározza struktúráját és hat annak versenyhelyzetére is. Kérdés, hogy a mai viszonyok között Magyarországon mennyien tudnak részt venni a mezőgazdasági tevékenységben és mi több, hányan tudnak abból megélni, hányan tudják vállalni a kiemelt kockázatot a folyamatosan változó – bár a támogatásoknak köszönhetően egyre javuló – viszonyok között.

A hazai mezőgazdaság esetében is tapasztalható, hogy a kockázati elemek száma és hatása várhatóan emelkedni fog. A kockázati növekmény okai komplexek, abban a klímaváltozás, az áruk piaci helyzetének megváltoztatása, és az árak kiegyensúlyozatlansága egyaránt szerepet kap. Bár a jövedelemtermelés javulhat, de a kockázatot teljesen ellensúlyozni nem tudják a gazdálkodók. Arra csak a támogatások rendszere képes. Természetesen a kockázatok alapvetően más-más helyzetben találják a hazai mezőgazdaság fontos szegmenseit: szántóföldi növénytermesztés, állattartás és kertészet. A szántóföldi növénytermesztés a támogatásoknak köszönhetően is kedvezőbb pozícióban van, és alapvető egyedi kockázatokon

alapuló – sajnos ugyanakkor rendkívül drága – biztosítások is működnek területén. Ezzel szemben az állattartók és a kertészek versenyhelyzete kedvezőtlenebb, miután a juh- és szarvasmarhatartók kivételével nem kaptak támogatást. Ennek megfelelően hiába néznek ugyanúgy szembe ár- és költségkockázatokkal, mint a növénytermesztők saját ágazatukban, azonban Magyarországon sem a tőzsde, sem a biztosítók nem kínálnak megnyugtató megoldást számukra. (Kemény G., 2016.)

Nemcsak a gazdák szintjén, nemcsak a mezőgazdaság tervezésében, hanem az egész gazdaság egészére vonatkozóan állandóan jelentkeznek bizonytalansági faktorok, amelyek egy része az emberi tevékenységtől független (időjárás, vízgazdálkodás?, stb.), a másik része az ember munkájával befolyásolható, de nem anullálható. A jogszabályok, a támogatási rendszerek jelentősen hathatnak a hosszú távú kockázatokra. Ilyenek például a jelenleg jelentős veszélyként fennálló kereskedelmi egyezmények (Kanada, USA, Dél-Amerika). Ezek az egyezmények elsősorban az ipari áruk szabad áramlásáért, és érdekében születnek, a mezőgazdaság védelmének egyidejű feladásával járnak. Számos tanulmány foglalkozik a nemzetközi egyezmények hatásvizsgálatával, de biztos következtetések gyakorlatilag nem kerültek megfogalmazásra. Példaként lebeg az elemzők szeme előtt, hogy az európai uniós tejkvóta megszüntetése mennyire más, analíziseiktől eltérő és valójában sokkal szélsőségesebb hatásokat eredményezett a tejágazatban. Az ilyen mozgások hatása a sok szereplő miatt rendkívül nehezen jósolható meg.

A vidék

A vidék fogalmának meghatározására számos forrást találunk. Ezek közül Szakál (1999.) munkája kellően autentikusnak tűnik, mint fogalom meghatározó. „A vidéki térség maga is egy rendkívül bonyolult, sokoldalú, multifunkcionális erőforrás-rendszer, amelynél az egyes erőforrás alrendszerekről ugyan külön-külön is beszélhetünk (természeti, emberi, föld, táj, kulturális értékek), de ezek szétválasztása súlyos sérülésük, gyakran eredeti identitásuk lebomlása nélkül nem lehetséges. Ebből az is következik, hogy az ezen integrált erőforrás-rendszerre épülő mezőgazdasági és nem mezőgazdasági tevékenységek, valamint a nem gazdasági tevékenységek (kulturális és egyéb közösségi tevékenységek, életmód, stb.) között is nagyfokú integráltság jellemző. Ez az, ami alapvetően megkülönbözteti a vidéki térséget a városi térségtől. Ez a vidéki erőforrás-rendszerre épülő gazdasági rendszer a vidék gazdasága.”

A Vidéki Térségek Európai Chartája (1996.) megfogalmazásában a vidék funkciói, feladatai a következők.

- **Gazdasági (termelési) funkció:** magába foglalja a mező- és erdőgazdálkodást, a halászatot, a megújuló természeti erőforrások fenntartható hasznosítását, az ehhez kapcsolódó feldolgozást, szolgáltatást, kereskedelmet és a foglalkoztatás elősegítésére a tevékenységek diverzifikálását, a mezőgazdaságon kívüli tevékenységet, a vidéki térségekben működő termelő és szolgáltató, valamint szolgáltató szervezetek működését, a falusi turizmus – üdülés – rekreáció alapjait.
- **Ökológiai funkció:** a környezet harmonizációja, az élőlények működési feltételeinek maximális biztosítása.
- **Társadalmi, közösségi és kulturális funkció:** az emberi kapcsolatok harmonizációja, a kulturális igények kielégítése, az emberi fejlődés feltételeinek minél teljesebb körű biztosítása.

Ahhoz, hogy a vidéki ember jól érezze magát, a vidéknek el kell látnia funkcióit, és ki kell szolgálni az ott lakó ember életminőségi igényét. A környezeti feltételekben kell keresni azokat a tényezőket, amelyek a vidéki ember életminőségét meghatározzák. Ennek elemei a következők: (Hekliné Herbály nyomán, 2002.)

I. Természeti környezet

A környezetminőség, klíma, levegő- és vízminőség, a természet fenntarthatósága, a természeti erőforrások (talaj, domborzat, szél, víz, napfény, geotermikus energia, stb.) felhasználásának lehetőségei és képessége.

II. Fizikai és infrastrukturális környezet

A természeti környezetbe illesztett utak, vezetékek, műszaki létesítmények, építmények összessége, amellyel a társadalom berendezkedik e térben. A rendelkezésre álló gazdasági erőforrások – a mezőgazdaság vonatkozásában kiemelten a termőföld és eszközrendszerünk, amely alkalmas akár kiemelten is – mezőgazdasági termelés folytatására.

III. Gazdasági környezet

A gazdasági infrastruktúra, a gazdaság működtetését, működését biztosító intézményrendszer ide illeszthető be, a nem materiális elemek, gazdasági jogszabályok, fogyasztási szokások, információs hálózati rendszerek, gazdasági és piaci magatartás, a gazdasági működés eljárásai.

IV. Mentális környezet

A környezet tudati tükröződése, a környezeti értékek eszmék, kultúrák, ideológiák, ízlés és társadalmi etika, iskolázottság, moralitás, fejlődés és beilleszkedés. Az embert felkészültsége teszi alkalmassá arra, hogy mentálisan alkalmazkodni tudjon, hogy teljességgel ki tudja aknázni a környezet értékeit, az életminőség vonatkozásában fenntarthatóvá tegye életét. A magyar vidék szempontjából kiemelt fontosságúnak tekinthető az, hogy a magyar nemzetiségű határon kívül vagy belül él. Emellett a nemzetiségi lét minősége is jelentősen hat életére, hiszen természetes, hogy határon túli magyarként élni további sajátos aspektusokkal terhelt.

Egyértelmű, hogy vannak átfedések, erősítő és gyengítő funkciók vannak az életminőséget meghatározó környezeti elemek között. Miután a környezet alapvetően meghatározza az ember lehetőségeit, ezért annak hátrányait teljességgel csökkenteni szükséges a minőségi lét érdekében, előnyeit pedig maximálisan ki kell használni a vidéki ember céljának érdekében. A természeti adottságok kihasználását, hozzáférését az épített környezet segítheti, de adott esetben azt korlátozhatja is (műtárgyak, hidak, úthálózat). A jogi szabályok, a társadalmi berendezkedés áttételesen ugyancsak eredményezhetik az életminőség javulását vagy romlását. Ezért is kiemelkedően fontosak az emberi tényezők a működtetés és a feltételek megteremtése során.

A vidék legfontosabb élettere, a termőföld

A kormányzat célja, hogy a mai mezőgazdaság, az agrárium számára a következő években rendelkezésre álló forrásokból növelje a vidék megtartó képességét.

Úgy gondoljuk, hogy ezek a támogatások, amelyeket kiosztunk, azt a célt kell szolgálják, hogy a vidéken élő lakosság a mezőgazdaság, növénytermesztés, állattenyésztés, agrárium és vidékfejlesztéssel kapcsolatban lehetőséget kapjon arra, hogy ahol születik, ott képes legyen megélni, boldogulni, sőt fejlődni. Ez a lehetőség odáig is érhet, hogy az ember saját döntésével ki tudjon lépni ebből a rendszerből.

A Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint már nincsenek 300.000-en azok, akik ma az országban agrártevékenységből élnek, holott mintegy 8.000.000-an laknak vidéken. (Ez még akkor is igaz, ha természetesen a vidéki nagyvárosokban élők csak korlátozottan tekinthetők vidékinek - szerkesztő megjegyzése). A kormány legfontosabb célkitűzése ezért az, hogy az agrárium és a mezőgazdaság segítségével is lehetőséget biztosítson a megélhetésre. (Természetesen kérdés az, hogy milyen színvonalon és hány főre képes biztosítani a mezőgazdaság megfelelő életet? Ez a szerzők által felvetett kérdés.) Az agrárium foglalkoztatási színvonalát, struktúrájának fejlődését az 1-2. táblázat mutatja be.

Az agráriumban foglalkoztatottak sajátos jogi, gazdasági és társadalmi helyzetét is nyomon követhetjük az 1. sz. táblázatban, míg a 2. sz. táblázat azokról a bruttó átlagkereseti viszonyokról árulkodik, amelyek alapján megállapítható, hogy mind a mezőgazdaságban, mind az élelmiszeriparban elérhető bruttó átlagkeresetek messzemenően elmaradnak a nemzetgazdasági átlagtól. Ez is tényként kezelhető az agrárium vidékmegtartó erejére vonatkozóan, amely azt sugallja, hogy az életfeltételek más forrásokból történő biztosítása teszi csak lehetővé a vidéki ember emelkedő igény szintjének biztosítását.

„A kormánynak a következő időszakban kell megvédenie azt a földtulajdonlási struktúrát, amelyet az új földtörvénnyel létrehozott. Ez kétségtelenül 9,5 millió magyart megfoszt attól, hogy földtulajdonos lehessen, hiszen csak azok vásárolhatnak, akik életvitelszerűen földműves tevékenységet folytatnak, azonban csak ez akadályozhatja meg a külföldiek földvásárlását.” (Lázár, 2016.)

A jogi személyek földvásárlását ma láthatóan már nem lehet sokáig megakadályozni, viszont még jelentősen korlátozni lehet. A külföldiek földhöz jutása azonban még egy ideig védhetőnek tűnő álláspont, de a földtulajdon védelmének ez is csak egy időszakosan fenntartható eszköze. Kérdés, meddig működik ez a megoldás.

Ennek kapcsán mindenképp emlékezni kell egy Debrecenben rendezett konferenciára, amelynek címe egy Erdei Ferenc-gondolat volt: „A birtokolt föld ... a szabadság maga.” A mai világban is teljességgel igaz ez a gondolat, ugyanakkor az is elmondható, hogy a föld a maga művelési kényszerével sajátos sorsot is ír művelője, tulajdonosa számára. Az, hogy a két szerep nem esik egybe, az a jogi és gazdasági szabályozás nehézségeit mutatja. Ez Magyarországon sok esetben abban is megnyilvánul, hogy röghöz köti a föld tulajdonosát, ugyanakkor ez egy attól bővebb sorskijelölés is egyben. Ennek több oka is van, de legfőbb tényezőnek az alacsony jövedelem és az ebből egyenesen levezethető tőkehiány tekinthető. Sok esetben a mezőgazdaságban dolgozók tudása is korlátot jelenthet az élethely-változtatás realizálásában. Persze a vidéki lét fejlődése a jövőben az iskolázottság javulásával csökkenteni fogja a röghöz kötöttséget.

Az elmúlt 25 esztendőben jó néhány vidéki település súlyos társadalmi és gazdasági veszteségeket volt kénytelen elszenvedni. Jó néhány kistelepülésen, vidéken Észak-Magyarországon, vagy éppenséggel Baranya megye, vagy Somogy megye déli részén óriási az elvándorlás, a falvak kiüresedése, és sorolhatnám azokat a társadalmi, gazdasági problémákat, amelyek megkerülhetetlenek. Valószínűleg ez összefüggésben van azzal, hogy a mezőgazdaságnak jelentősen csökkent az eltartó képessége, sokkal kevesebb embert foglalkoztat ma a mezőgazdaság, mint a 80-as, 90-es években. A hivatalosan mezőgazdaságból élő, főfoglalkozású mezőgazdaságból élők aránya már nem éri el a 300.000 embert, ami egészen kétségbeejtő és aggasztó egy ilyen kifejezetten jó mezőgazdasági adottságú országban, mint Magyarország. Ezért a mi feladatunk az, hogy a birtokstruktúra megváltoztatásával és a hozzá rendelt támogatási rendszer megváltoztatásával elérjük azt, hogy minél több ember éljen mezőgazdaságból, annak érdekében, hogy a vidék eltartó képessége megmaradjon, és ne kelljen elvándorolni az embereknek. Ezt a célt szolgálja 80% kicsi, 20% nagy földtulajdoni és támogatási rendszer kialakítása, és így működik az 1200 milliárdos vidékfejlesztési kassza is. (Lázár, 2016.) A már korábban hivatkozott 1. és 2. ábrákon, az egyéni és társas vállalkozások hektáronkénti jövedelmének alakulását láthatjuk, amely igazolja, hogy a föld nagy korlátot jelent a vidék lakosságmegtartó képességében.

Az ábrák adatai alapján érdemes megnézni, hogy ma milyen lehetőséget teremt a mezőgazdaság az agráriumból élők számára, hány ember és hány család életét tudja biztosítani megfelelő színvonalon. A jövedelemviszonyok azt mutatják, hogy a mezőgazdaságban egyre nagyobb földterület szükséges egy farm, vagy egy család

megélhetéséhez. Látható, hogy a mezőgazdaság fejlődése, versenyképességének növelése önmagában nem biztosítja az eltartó képesség növekedését. Szerintünk ma a mezőgazdasági termelésben egyetlen tartaléka van a foglalkoztatás növelésének, a lakosság megtartó képesség javításának. Ez az egyéni gazdaságok tevékenységének változása, amikor is az erősödő egyéni gazdaságok többletjövedelemre tesznek szert, hiszen többet és többet termelnek eladásra és ezt a 3. sz. táblázat adatai szemléletesen mutatják be. Különösen kiemelhető a változások jelentős dinamizmusa.

Ha elfogadjuk, hogy a mezőgazdaságból való megélhetés, a lakosság eltartó képesség korlátozott, akkor keresni kell további lehetőségeket a vidéki ember számára. Meggyőződésem, hogy a mezőgazdasági termelés kiegészítéseként az agrár alapanyagok és élelmiszerek feldolgozása mindenképpen pozitívan hathat az agráriumból élők számának növekedésére. A bővülő termelés, a javuló minőségi feldolgozás, az igényesebb termékek arányának növekedése adja a vidék lakosságmegtartó képességének növekedési lehetőségét.

Lázár (2016.) korábban olvasható megállapításának számos sarkos eleme van, hiszen a föld önmagában – pláne ha a terület bérelt – még nem jelenti a megfelelő árbevételt, a megfelelő jövedelmet, és abból nem vezethető le egy jó életminőség sem. Csak megfelelő jövedelem esetén keletkezhet olyan tőke a mezőgazdaságból, amely biztosíthatja a termelés bővítését, a versenyképesség javulását. Olyan szintet kell elérni, amely emellett kihat a mezőgazdaságban élő életterére, környezetére, és személyes életére is. (4. és 5. sz. táblázat)

Tehát mindenképpen növelni kell más forrásból (felzárkóztatási alapból) a vidék lakosságmegtartó erejét, a környezet minőségét, hogy a vidéken élő ember ne csak megélni tudjon, de jól érezze magát lakókörnyezetében. Ennek jelentős egyéb forrásigénye van, amelynek nincs köze a mezőgazdasághoz.

Jelentős feladat a hazai társadalom „röghöz ragaszkodásának” módosítása: ne csak a lakhatási feltételek határozzák meg egyedül az élőhely megválasztását. Ott akar élni, ahol a lakása, és nem tud oda menni lakni, ahol a munkahely alapján meg tudna élni. Szerencsés lenne, ha egyéb tényezők, munkahelyi feltételek, a fejlődés lehetősége, a környezeti színvonal és az egyéb életminőséget meghatározó tényezők is szerepet kapnának az állampolgár lakóhelyre vonatkozó választási döntésében.

Azért is különös gazdasági szektor a mezőgazdaság, mert a termőföldhöz kötött tevékenység és a rendelkezésre álló földterület limitáló faktort jelent a termelés bővítésében. Ezért is nehezebben mobilizálható a mezőgazdasági lakosság.

Természetesen ezen túl még kérdés az is, hogy meg tud-e erősödni az agrártermelő, amíg a támogatás (2020-2023?) megmarad ilyen szinten. Tudvalevő, hogy az agráriumból élők több mint 70%-a nem fizetett alkalmazott.

Példák a mezőgazdaság és a vidékfejlesztés harmonikus fejlődésének szükségességére

I. példa

A tanya gazdaságok kiépítésének ösztönzése a vidék felzárkóztatásának egyik fontos eszköze. A vidéken élő emberek és családok részére nyújt perspektívát, megélhetési és helyben maradási lehetőséget. Az alföldi megyék adottságaiból fakadóan a mezőgazdaság jelenti a legfőbb megtartó erőt. (Budai, 2012.) E tisztességes forrásból 750 millió állt rendelkezésre a tanya tulajdonosok számára, és ezt pályázatok útján 2500 tanya fejlesztésére használták fel. Ebből evidensen következik, hogy egy ilyen program önmagában kevés, alig változtatja meg az életminőséget, tehát csak akkor van értelme, ha emellett olyan tevékenység végezhető, nyilvánvalóan elsősorban mezőgazdaságban, amely a megélhetést lehetővé teszi olyan szinten, amelybe beleértendő a közlekedés, az iskoláztatás, a kultúra, a bevásárlás, stb. lehetőségének biztosítása is. Ergo ez is igazolja, hogy a mezőgazdaság és vidékfejlesztés együttes, harmonikus fejlesztésére van szükség.

II. példa

Másik elemzett megoldás a vidékmegtartás növelésére a fiatal gazdák támogatása. Ez is egy fontos elem, de sajnos hatása kevés a vidéki gazdálkodók megifjításában. A jelenlegi ütem 25-30 év távlatában jelentene csak megoldást. Az adatokat a 6. sz. táblázat tartalmazza.

III. példa

A harmadik példa a mezőgazdaság oldaláról értékeli a lakosságmegtartó képesség növelését, mint célt. Ez a lehetőség a juhászatok fejlesztésének elemzése alapján tárja fel a lehetőségeket és tartalékokat. Az adatokat a 7. sz. táblázatban mutatom be. Az adatokból jól látható, hogy egy biológiailag alig kivitelezhető (ismerve a jó biológiai potenciálját és a rendelkezésre álló fajtákat, a juhágazat nem igazán alkalmas ilyen típusú gyors fejlesztésre). Ugyanakkor ez a rendkívül tökeigényes fejlesztés biztosíthat csak olyan jövedelmet egy-egy család számára. Egy ilyen fejlesztés csak rendkívüli összefogással, nagy támogatással és főleg szakmapolitikai akarattal valósulhat meg. Ebben emberi korlátok elméletileg nincsenek, de a biológia lehetőségei korlátozottak. Egy ilyen fejlődés azonban azzal is jár, hogy a környezeti feltételek

és igények teljes lefedésével, illetve kihasználásával kevesebb, mint felére, harmadára csökken azoknak a juhtartóknak a száma, akik a juhágazatból meg tudnak élni. Tehát ebből is látható, hogy a mezőgazdasági fejlődés nemhogy növelné, de sok esetben csökkenti azoknak a számát, akik abból meg tudnak élni. Igaz, ők jobban, de még mindig alacsonyabb szinten, mint a gazdasági szféra egyéb területén. Ez egyértelműen vonatkozik a mezőgazdasági alaptevékenységre, és okaként nemcsak a hatékonyságnövekedést, hanem a gépesítettséget, élömunka igény változását is magába foglalja. Természetesen a feldolgozásban, a munkaigényes kultúrák megteremtésében vannak további lehetőségek az agráriumban való foglalkoztatásra, arra, hogy több ember, több család kapcsolódhasson az agráriumhoz. Ezek azonban nem elsősorban a jobb termelésben, nem a színvonalasabb munkában, hanem a tovább-feldolgozásban keresendők.

A mezőgazdaság vagy agribiznisz, és a helye a nemzetgazdaságban

Mikor a magyar mezőgazdaság jelentőségéről írnak vagy szólnak szakértők, egyesek sokszor lebecsülik az ágazat jelentőségét. Sok példát lehetne említeni, hogy miért kell másképp kezelni a mezőgazdaságot, illetve az agrárágazatot. Talán a legjobb példa az, amikor háború, vagy katasztrófa sújt egy-egy területet, akkor az első, hogy megszervezik az élelmiszer-ellátást, természetesen az egészségügyi ellátás mellett. De az is jól mutatja az ágazat jelentőségét, hogy mezőgazdaság és élelmiszer-termelés nélkül egy-egy ország önellátása nem megoldható, és általában ez politikai feszültséget is indukál. Ma is vannak a világban erre példák, talán jelenleg a legekletársabb Venezuela esete.

Magyarországon 2015-ben a mezőgazdaság a bruttó hazai termék termeléséhez 3%-kal járult hozzá. A bruttó hozzáadott értékből 3,6%-ot adott az agrárium, a beruházásokban 4,2%, a foglalkoztatásban 4,8% volt az aránya. Ugyanakkor egyre többen arról beszélnek, hogy a mezőgazdaság sokkal szélesebb, hiszen az agribizniszt tekintik az agrárium értékének, teljes körű bemutatásra alkalmas területnek. Ugyanakkor a szélesen értelmezett agribizniszt a következő ágazatok alkotják.

- az élelmiszergazdaság (mezőgazdaság, erdészet, halászat, vadgazdálkodás, élelmiszer, ital, dohánytermékek gyártása),
- az élelmiszergazdaság számára inputokat biztosító ellátó tevékenységek (többek között: vegyi anyag gyártása, fémfeldolgozás, gépgyártás, berendezés gyártása, gumi, műanyag termékek gyártása, építőipar, villamos energia, járműkereskedelem,

nagykereskedelem, pénzügyi tevékenység, oktatás, állategészségügy, egyéb gazdasági szolgáltatás, stb.)

- az élelmiszergazdaság termékeit feldolgozó és forgalmazó tevékenységek (textilgyártás, fafeldolgozás, élelmiszer kis- és nagykereskedelem, vendéglátás, szállítás, ide értve a non-food termékek másodlagos feldolgozását is, mint például a bútorgyártás)

2013-ban az agrobiznisz egésze 9692,4 millió forinttal a költségvetés 16,1%-a.

Az agrobiznisz 548,1 ezer főt foglalkoztatott, amely az összes alkalmazott 13,4%-a.

Csak összehasonlításképpen, a mezőgazdaságban mintegy 200.000-en, az élelmiszerágazatban mintegy 140.000-en dolgoznak. Tehát ha meg akarjuk érteni a vidék tevékenységét és a mezőgazdaság jelentőségét, akkor mindenképpen a teljes agribizniszt kell górcső alá venni – feltárni a teljes ágazat lehetőségeit és tartalékait, még akkor is, ha tudjuk, hogy sokan, akik ezen a területen tevékenykednek, városi lakosnak számítanak. Fentiek megértését az 1. sz. ábrán mutatjuk be.

Miután az agribiznisz, mezőgazdaság, élelmiszeripar bemutatásra, összehasonlításra került, érdemes áttekinteni az élelmiszergazdaság humán erőforrás igényét. A különböző szinten jelentkező munkaerő igény eltérő felkészültségű humán erőforrást kíván. Természetesen a szezonális munkák minőségi igénye a legkisebb. Ezek biztosításában elsősorban mennyiségi problémák akadnak. Egyre kevesebben vállalják a szezonális munkát, ugyanakkor ebben nagy szerepük van a környező országok állampolgárainak. A multifunkcionális munkaerő iránti igény sokkal nagyobb, hiszen elméleti és gyakorlati tudással egyaránt rendelkezik, valamint rugalmas. Alkalmazása nagy biztonságot és jelentős erőforrást jelent alkalmazójának. Ugyanakkor a leginkább kitett a magyarországi alacsony bérek miatt a külföld kihívásainak. Ez a munkaerő csoport szenvedte a legtöbb veszteséget, ezek kerültek külföldre, ezeket alkalmazzák olyan konkurens mezőgazdasági és élelmiszeripari vállalatok, amelyek más területeken is vetélytársaink. Az európai uniós kihívások ebben a humán erőforrás szegmensben rendkívüliek, hiszen nemcsak az áru és a tőke, hanem a munkaerő szabad áramlása is jogszabályban biztosított értéke az Európai Uniónak. A harmadik csoport a technológiai fejlesztésekben résztvevő munkaerők csoportja, amelyek magasan képzettek és innovatívak. Ebből talán kevesebb a magyar munkavállalók vesztesége, kisebb a kivándorlás, de elvesztésük komoly gondokat jelenthet a magyar agrárium fejlesztésében. Ezekben az

esetekben amennyiben meg tudjuk őket fizetni, megjelenhetnek a magyar gazdaságban és hozzájárulhatnak annak fejlesztéséhez. (2. sz. ábra)

A korábban már vizsgált mezőgazdasági élettér, vidéki életminőség elemzése során már szót ejtettünk arról, hogy melyek azok a tényezők, amelyek meghatározzák a vidéki ember lehetőségeit. Mennyi család, mennyi vállalkozás és milyen szinten tud megélni abból a speciális tevékenységből, amelyet agráriumnak hívnak. Az értékelt adottságok mellett egyéb társadalmi és gazdasági tényezők is befolyásolják a vidék eltartó-képességét. Azonban sajnos az igaz, hogy a mezőgazdaság alacsony társadalmi presztízse negatívan hat a mezőgazdasági vállalkozók és munkavállalók számára. Ennek egyik eredménye, hogy kevesebben vállalkoznak mezőgazdasági tevékenység folytatására. Igaz, jelentős azoknak az embereknek az aránya is, akik mindenek felett kitartanak az agrárium mellett. Nevezhetjük ezt egyfajta röghöz kötésnek is. Mivel a magyarországi megítélés szerint a mezőgazdaság alacsony presztízssű, ezért nem a legképzettebb munkaerő vállalja az ebből való megélhetést. Az adatokat a 3. sz. ábra mutatja be.

Éppen ezért más ágazatok sok esetben azonos feltételek mellett is elszívó hatásúak a mezőgazdasági foglalkoztatottak köréből. Különösen akkor nagy az elszívó hatás, hogyha jobb jövedelmet és jobb munkafeltételeket tudnak biztosítani más gazdasági szférák. A jogszabályi környezet – különös tekintettel az európai uniós jogszabályokra – egyre kitettebbé teszi a magyar mezőgazdaságot a munkavállalók szempontjából is. Sokan külföldre mennek, illetve a külföldi állampolgárok tovább mennek hazánknál a közelség előnyei ellenére. Ugyanakkor a támogatáspolitikában mára csak a nem uniós országok számára vagyunk vonzóak, már nemcsak a munkavállalók, de az idénymunkások is tovább állnak. Más esetekben eltérő – pozitív-negatív – hatású lehet az is, hogy a magyarok földtulajdona is veszélybe kerülhet akár legális, akár illegális módon.

Kihat az élelmiszergazdaság humán erőforrás igényére az új szakmák, új területek megjelenése (biotechnológia, precíziós mezőgazdaság, stb.) is. Ezek a területek, amelyek új távlatokat jelenthetnek a fiatalok számára. Ez a mezőgazdaságból élők körét, arányát egyaránt jelentősen befolyásolhatja. Ugyanakkor a tudásigény jelentős növekedése miatt sokan válhatnak versenyképtelenné, hiszen a „tudásátadási rendszerek” (pl. szaktanácsadás) a gyakorlatban ma nem működnek kellő hatékonysággal. Magyarországon a migráció ügye csak hosszú távon értékelhető, mert akár a be-, akár a kiáramlás hatásai számos komplex tényező által befolyásoltak. A fentiek megértését a 4. sz. ábra segíti.

Összefoglalás, következtetések

- A mezőgazdaság továbbra is a legfontosabb terület a vidék működtetésében, életminőségének javításában és a lakosság megtartásában. Az is kijelenthető, hogy a mezőgazdaság lehetséges és szükséges, de nem elégséges eszköz ahhoz, hogy a vidéki ember élete olyan szintre emelkedjen, amely a társadalom többi rétegére jellemző. Ugyanakkor amennyiben megszűnik, vagy jelentősen csökken a mezőgazdasági támogatás, az alacsony jövedelemtermelés miatt további negatív hatások várhatók a vidék lakosság megtartásában. Ezért a jelenlegi támogatás 2020, esetleg 2023-as fenntartásáig jelentős hatékonyságnövelést kell elérni az ágazatban, növelve a jövedelemtermelő képességet is. Kérdés, képesek vagyunk-e ilyen mértékű, ilyen szintű növekedést elérni.
- Az agribiznisz komplex fejlesztése hatékonyabban segítheti a mezőgazdaság és élelmiszeripar növekedését, versenyképességét. Az agrárgazdaságban foglalkoztatottak aránya érdemben nem tud változni, csak az agribiznisz egészében. Ennek érdekében szükséges a munkaerő-igényes ágazatok fejlesztése, amelynek alapeleme a felkészült minőségi munkaerő. A továbbfeldolgozás a késztermékek, a funkcionális élelmiszerek, a kényelmi élelmiszerek kialakítása elemi kérdés.
- A földforgalom szabályozása alapvető a vidéki lakosság megtartásában, de a jövedelem elmaradása esetén nem lesz hatékony a szakmapolitikai szándékok megvalósítása. A földforgalom önmagában nem oldja meg a vidék problémáit, konzerválhat, ami a jelenlegi jövedelemtermelés mellett nem kívánatos. A birtokkoncentráció mindenképpen szükséges a legversenyképesebb méretek kialakításáig. Ez ágazattól függően eltérő mértékű koncentrációt jelent.
- A vidékfejlesztésben növelni kell a gazdasági bővülést szolgáló beruházásokat, amellyel elérhetjük az eltartó képesség növekedését.
- Minden ágazat esetében szükséges törekedni az életképes, hatékony méret elérésére, ennek érdekében támogatási rendszerünket úgy kell alakítani, hogy szolgálja a koncentrációt azzal egyidejűleg, hogy tovább ne csökkenjen ezen a területen a foglalkoztatottak száma. Ez mindenképp az agribiznisz és kiemelten az élelmiszerfeldolgozás és továbbfeldolgozás arányának növelésével érhető el.

- Az ágazat jövőjének szempontjából aggasztó a gazdálkodók kedvezőtlen kori és képzettségbeli összetétele. Ennek ellensúlyozására mindenképp szükséges a mezőgazdaságot élethivatásszerűen vállaló fiatalok sokkal nagyobb mértékű segítése. Számítani kell azokat a megoldásokat, amelyek érdemi változást nem okoznak, csak a pénz „leszívását” szolgálják.
- Félő, hogy a túlságosan elaprózott támogatások nem vezetnek eredményre. Az alacsony összeget elnyerők esetében nem érhető el számottevő versenyképesség-növekedés.
- Növelni kell az innovatív fejlesztéseket, amelyhez a kutatási háttér megerősítése, kiemelt finanszírozása jelentheti az alapot.

Felhasznált irodalom

Agrárgazdasági Kutató Intézet, 2016.: A tesztüzemi információs rendszer eredményei 2014

<https://www.aki.gov.hu/publikaciok/dokumentum/f:87882/2014.+évi+eredmények>

A kormány célja a vidék megtartó képességének növelése

<http://www.kormany.hu/hu/miniszterelnokseg/hirek/a-kormany-celja-a-videk-megtartokepessegenek-novelese>

Budai Gyula: cél a vidék lakosság-megtartó képességének erősítése

http://www.kisalfold.hu/belfold_hirek/budai_gyula_cel_a_vidék_lakossagmegtartó_kepessegenek_erositese/2307105/

B/8386. számú jelentés az agrárgazdaság 2014. évi helyzetéről. Budapest, 2016. január

<http://www.parlament.hu/irom40/08386/08386.pdf>

Hekliné Herbály Katalin: A mezőgazdasági erőforrások többirányú hasznosítása a vidékfejlesztésben. (Ph.D értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2002.)

phd.lib.uni-corvinus.hu/58/1/herbaly_katalin.pdf

Juhász Anikó (Agrárgazdasági Kutató Intézet): A humán erőforrás helyzete (múlt/jelen/jövő) a hazai élelmiszer-gazdaságban

<http://econ.unideb.hu/index.php/en/95-gazdalkodas-konferencia-a-humaneroforras-helyzete-mult-jelen-jovo-a-hazai-elelmiszer-gazdasagban>

Központi Statisztikai Hivatal: A mezőgazdaság területi jellemzői, 2010.

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/mezoter10.pdf>

Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben.

<http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/amo7.pdf>

Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország mezőgazdasága, 2010.

<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/gso10.pdf>

Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország mezőgazdasága, 2013.

https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/gso/gso_elozetes_2013.pdf

Mit tesz a kormány a vidék megtartó erejének növelése érdekében?

<http://orszaggyules.hu.sayit.parldata.eu/orsz%C3%A1ggy%C5%B1%C3%A9s-2014-/50-%C3%BCI%C3%A9snap-20150302-felsz%C3%B3l%C3%A1sai/k%C3%A9rd%C3%A9szonali-k%C3%A9rd%C3%A9s-megt%C3%A1rgyal%C3%A1sa-a3505-mit-tesz>

Szakál Ferenc: A fenntartható mezőgazdaság és szerepe a vidéki térségek fejlődésében. (1999) In.: Vidékfejlesztés, vidékpolitika cikkek, tanulmányok. Válogatás a Falu című folyóiratban 1996-99. között megjelent tanulmányokból. Agroinform Kiadóház, Budapest, 1999. 311-336 p.

Továbbra is kedvezőek a mezőgazdaság kilátásai

<http://www.kormany.hu/hu/foldmuvelesugyi-miniszterium/agrargazdasagert-felelos-allamtitkarsag/hirek/tovabbra-is-kedvezoek-a-mezogazdasag-kilatasai>

Foglalkoztatás az agráriumban

Munkaerő-állomány (GSZÖ 2013)

Egyéni gazdaságokban

- Családi munkaerő (983 ezer fő–315 823 ÉME)
- Állandó alkalmazottak (12 ezer fő–10 328 ÉME)
- Időszaki alkalmazottak (85,5 ezer fő–19 415 ÉME)

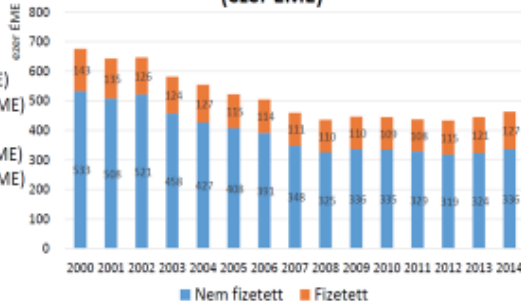
Gazdasági szervezetekben

- Állandó alkalmazottak (85,3 ezer fő–74 947 ÉME)
- Időszaki alkalmazottak (42,7 ezer fő–14 263 ÉME)

Trend:

- A koncentráció következményeként kialakul a munkaerő tartós foglalkoztatására képes, professzionális vállalkozói kör → Nem fizetett (családi) munkaerő aránya csökken, a fizetett munkaerő aránya nő.

A mezőgazdasági munkaerő-felhasználás 2000–2014
(ezer ÉME)

Forrás: KSH (2016), Mezőgazdasági Számítási Rendszer (MSZR)

(Juhász A., 2016.)

1. sz. táblázat

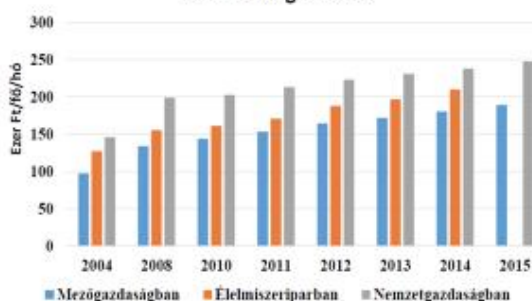
Foglalkoztatás az agráriumban

- A mezőgazdasági keresetek 24%-kal,
- az élelmiszer-ipari bérek 12%-kal maradnak el a nemzetgazdasági átlagkeresetektől.
- Arányokat tekintve lassú felzárkózás jellemző.

Az élelmiszeriparon belül:

- legmagasabb bérek: növényi, állati olaj gyártása, sörgyártás és üdítőital, ásványvíz gyártása;
- legalacsonyabb bérek: halfeldolgozás, tartósítás, pékáru, tésztafélek gyártása és a húsfeldolgozás, tartósítás, húskészítmény gyártása.

Bruttó átlagkereset

Megjegyzés: Az 5 és több főt foglalkoztató vállalkozások, illetve létszámnagyságtól függetlenül a költségvetési és társadalombiztosítási intézmények, valamint a kijelölt nonprofit szervezetek adatai.

Forrás: KSH STADAT

(Juhász A., 2016.)

2. sz. táblázat

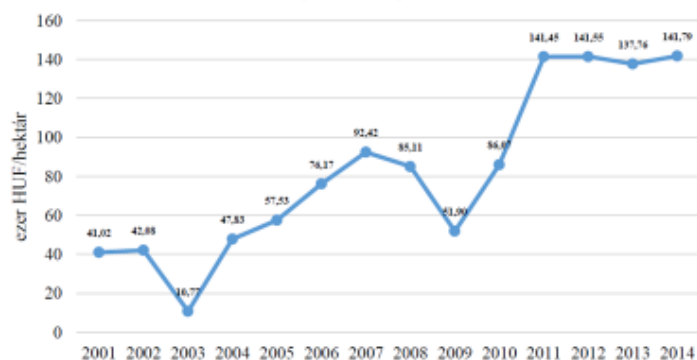
Az egyéni gazdaságok megoszlása tevékenységük jellege szerint

Jelleg	2000	2005	2013
Csak saját fogyasztásra termel	61%	51%	47%
Saját fogyasztáson felüli felesleget értékesíti	31%	33%	19%
Elsősorban értékesítésre termel	8%	16%	34%

(Forrás: KSH 2006-2013.)

3. sz. táblázat

Az egyéni gazdaságok adózás előtti eredménye 2014-es árakon* (2001-2014)

*Fogyasztói árindexszel korrigálva (deflálva⁷⁷).
Forrás: Tesztüzemi adatok, AKI Vállalkozáselemzési Osztály

4. sz. táblázat

A társas vállalkozások szokásos vállalkozási eredménye 2014-es árakon* (2001-2014)

*Fogyasztói árindekszel korrigálva (deflálva).
Forrás: Tesztüzemi adatok alapján az AKI Vállalkozáselemzési Osztályán készült

5. sz. táblázat

Foglalkoztatás az agráriumban

A humánerőforrás tartalékai – Pályakezdők, új belépők

Iskolarendszerű szakképzési rendszerből kikerülők létszáma:

- Mezőgazdasági szakmai képzést nyújtó középfokú oktatási intézményekben átlagosan **1 600-1 800 diák végez évente.**
- Mezőgazdasági felsőfokú alap- és mesterképzésben átlagosan **1 000-1 200 diák végez évente.**

➔ Az ágazatban foglalkoztatottak közel 1%-a potenciális pályakezdő.

Fiatal gazdák induló támogatása

intézkedés keretében 2007-től 2014. év végéig **5 342 fiatal gazda** kapott támogatást. Nők aránya: 39%

Termelési irány	Fiatal gazdák száma
Szántóföldi növénytermesztés	1 241
Kertészet	875
Borászat	148
Monokultúra	573
Tejtermelés	164
Legeltetési állattartás	285
Sertés és/vagy baromfi	377
Vegyes	1 679

(Juhász A., 2016.)

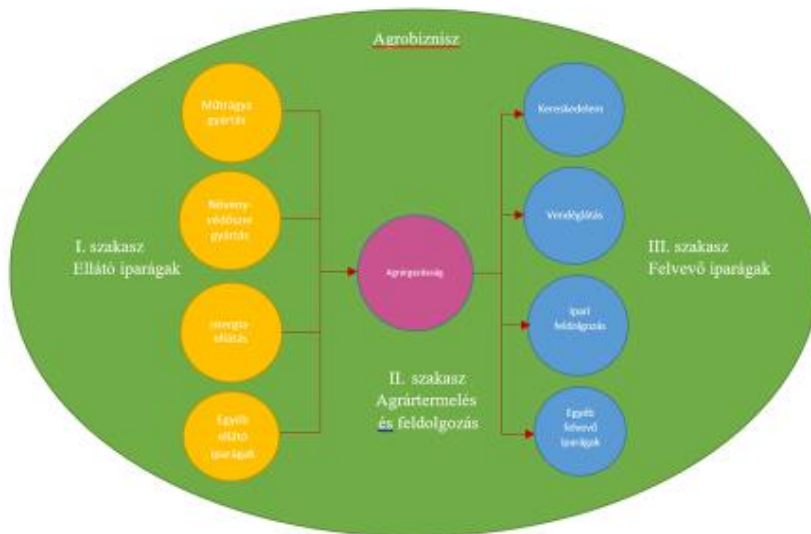
6. sz. táblázat

A juhágazat megtartó ereje
2016-2023.

paraméter	2016.	2023. (intenzív fejlődés)	2023. (szuperintenzív fejlődés)
juhartók száma	7.750	3.000	2.000
anyajuh egyedszám	806.000	1.200.000	1.200.000
átlagos tenyészet egyedszám	104	400	600
értékesített bárányszaporulat egyed összesen	698.000	1.680.000	1.920.000
átlagos szaporulat anyánként	0,87	1,4	1,6
egy anyára jutó ágazati termelési árbevétel	17.369	28.000	32.000
egy anyára jutó ágazati támogatás	8.436	-	-
egy anyára jutó összes árbevétel	25.805	28.000	32.000
egy anyára jutó munkabér	4.000	4.000	4.000
egy anyára jutó költség munkabér nélkül	19.685	22.000	23.000
egy anyára jutó eredmény munkabér nélkül	1.940	2.000	5.000
egy átlagos (104/400/600 anyajuh) tenyészet termelési jövedelme	201.760	800.000	3.000.000
átlagos tenyészet (104/400/600 anyajuh) munkabér bevétele	416	1.600.000	2.400.000
megélhetésre munkabér + jövedelem	617.760	2.400.000	5.400.000
megélhetés (munkabér+ jövedelem)/hó	51.480	200.000	450.000

Családi modellek

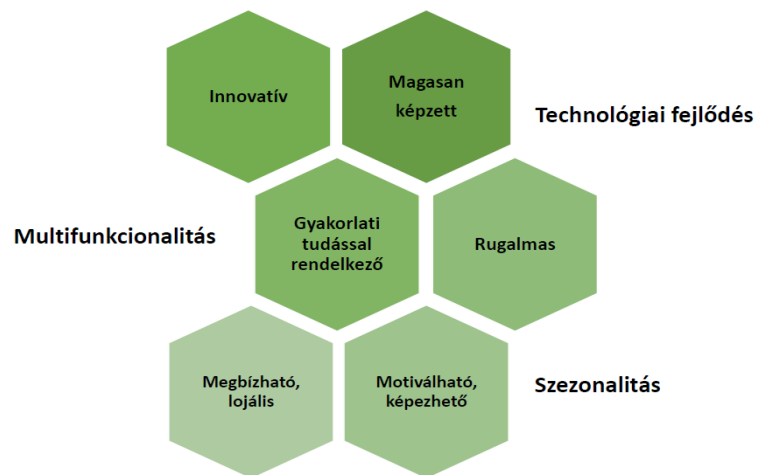
7. sz. táblázat

Forrás: FM, Agrárközgazdasági Főosztály alapján, szerkesztette az AKI

1. sz. ábra

Az élelmiszer-gazdaság humán erőforrás-igénye

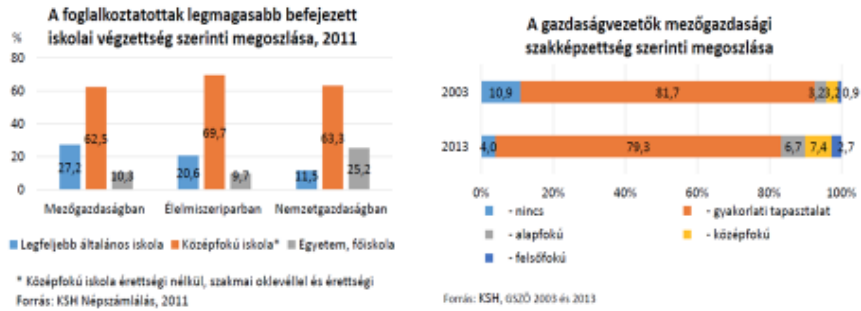
(Juhász A., 2016.)

2. sz. ábra

Foglalkoztatás az agráriumban

Trendek (3) – Szociodemográfia (képzettség)

- A mezőgazdaságban foglalkoztatottak hátránya jelentős az iskolai végzettség tekintetében, az élelmiszer-ipari dolgozók helyzete valamivel kedvezőbb.
- A gazdaságvezetők szakképzettségi szintje rendkívül alacsony, 2003 és 2013 között javult.

(Juhász A., 2016.)

3. sz. ábra

(Juhász A., 2016.)

4. sz. ábra

Jávor András, Jávor Szilárd Ágoston

Vidékfejlesztési források felhasználásának vizsgálata különös tekintettel az Észak-Alföldi Régióban

Jávor András, Jávor Szilárd Ágoston¹⁷⁸

Vidékfejlesztési források felhasználásának vizsgálata különös tekintettel az Észak-
Alföldi Régióban¹⁷⁹

BEVEZETÉS

Több mint 10 éve vált Magyarország az Európai Unió „teljes jogú” tagjává. Az idézőjel használata tulajdonképpen jogilag indokolatlan, de a kelet-európai országok, illetve állampolgáraik mai napig bizonyos vonatkozásban joggal úgy érzik, hogy másodrendű tagjai

---

¹⁷⁸ Dr. Jávor András Debreceni Egyetem általános rektorhelyettes, intézetvezető; Jávor Szilárd Ágoston Debreceni Egyetem Kerpely Kálmán Doktori Iskola, predoktor.

¹⁷⁹ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

az Európai Közösségnek. Ennek alapjait mindennapok kommunikációja is alátámasztja, amikor az Unió vezetői bizonyos esetekben diktátumokat fogalmaznak meg Magyarországgal, vagy más kelet-európai országokkal kapcsolatban. Ilyen az is, amikor az anyagi feltételek megváltoztatásával fenyegetik a "renitens" országokat, köztük Magyarországot is. Ez főleg azokban az esetekben történik, ha nem a hivatalos, vagy fő irányvonalat támogatják ezek az országok bizonyos kérdésekben. Erre jó példa a migránskérdés és annak megoldása. Az ilyen típusú szankcionálással történő fenyegetések felvetik a nem teljes jogú tagság problémáját. Emellett akkor is felvetődnek pozicionálásunk kérdései, amikor gazdasági, statisztikai adatokat tartalmazó táblázatokat, ábrákat kell értékelnünk. Sajnos hazánk gazdasági fejlettsége-fejletlensége, gazdasági-társadalmi potenciálja jelentős elmaradottságról árulkodik. Ezt az 1. és 2. táblázat szemlélteti. Az országos GDP és az egy főre jutó GDP adatok sem tüntetik fel kedvező képet hazánkat. Emellett a régiók fejlettségi sorrendjének helyzete még rosszabb képet mutat. A magyarországi régiók az uniós államok összevont régiós listáján rendkívül hátul helyezkednek el. Sajnos nemcsak a helyezésük kedvezőtlen, de az egy főre jutó GDP vonatkozásában még elkésőbb a helyzet, hiszen több olyan magyar régió van, amely a leggyengébb 20 térség között van ezen a listán, valamint több (négy) régió is található azok között, amelyek teljesítményükkel nem érik el az uniós GDP átlag 50%-át. A legrosszabb 20 régió között talán nem véletlen, hogy 19 közép- és kelet-európai – csak egy a francia – szerepel. A 4 magyar szereplő mellett 5 bolgár, 5 román és 5 lengyel térség is ezen a listán található.

Ugyanakkor tapasztalataink alapján meggyőződésünk és ez Kelet-Európa összes országára vonatkozik, hogy csak akkor válhatunk gazdaságilag és főleg – lelkiileg is – az unió teljes jogú tagjává, ha hazánk mind a 7 régiója eléri az Unió átlagát.

Fentiek alapján, természetes módon következik, hogy az Unió és a tagállamok közös célja az országok és a közigazgatási régiók dinamikus és harmonikus fejlesztése, a gazdasági kiegyensúlyozottság növelése, a különbségek jelentős csökkentése. Ezért jött létre az Unió vidékfejlesztési politikája és ezért növekszik – abszolút mértékben és költségvetésen belüli arányában egyaránt - évente egyre nagyobb mértékben a Kohéziós Alap.

Ebből pedig következik, hogy Magyarországnak élnie kell az elnyert és hozzárendelt támogatási forrásokkal, amelyek ma rendkívül magasak, hiszen a gazdasági, környezeti és életminőségi különbségek is kiemelten nagyok. Sajnálatos azonban, hogy a lehetőségek időben korlátozottak, hiszen már látható az a módosítási és csökkentési szándék, amelynek várható dátuma 2020. Persze ma még kérdés, hogy mi lesz 2020 után, hogyan változnak meg

a támogatási szempontok, források, és milyenek lesznek az elosztás elvei, és módszerei és miképpen alakul az esélyegyenlőség az Unió tagjai és társult országai vonatkozásában.

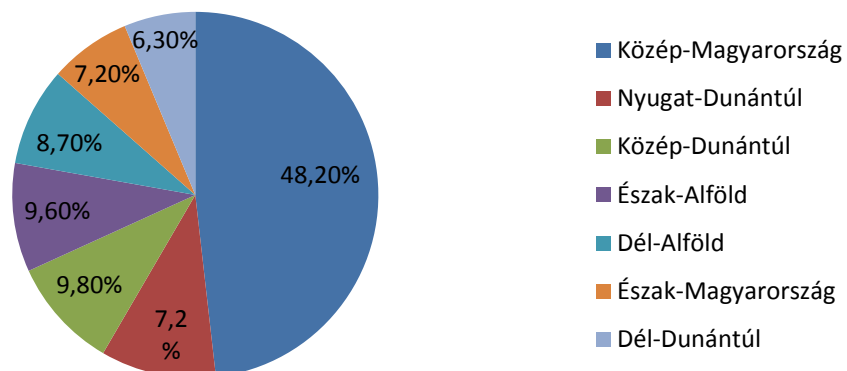
MAGYARORSZÁG RÉGIÓI, 2016. JANUÁR 1.

www.ksh.hu

1. ábra: forrás: Központi Statisztikai Hivatal, https://www.ksh.hu/teruleti_atlasz_megyek

A bruttó hazai termék (GDP) területi megoszlása, 2011

2. ábra: forrás: Központi Statisztikai Hivatal

A magyarországi régiók néhány statisztikai mutatója

RÉGIÓ (2013)	Névleges GDP millió EURO	Népesség millió fő	Egy főre jutó GDP vásárlóerőben EURO/fő
Dél-Dunántúl	6222	0,95	10800
Észak-Magyarország	7087	1,2	9700
Dél-Alföld	8269	1,31	10400
Észak-Alföld	9126	1,49	10100
Közép-Dunántúl	9243	1,09	13900
Nyugat-Dunántúl	9618	0,99	15900
Közép- Magyarország	47021	2,96	26100

1. táblázat, forrás: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_European_regions_by_GDP

Az Európai Unió 20 legszegényebb régiója az egy főre jutó GDP alapján,

az uniós átlaghoz viszonyítva

Helyezés	Régió (ország)	% (EU átlag 100%)
1.	Mayotte (FR)	27
2.	Severozapaden (BG)	30
3.	Severen tsentralen (BG)	31
4.	Yuzhen tsentralen (BG)	32
5.	Nord-Est (RO)	34
6.	Severoiztochen (BG)	35
7.	Yugoistochen (BG)	37
8.	Észak-Magyarország (HU)	40
9.	Sud-Vest Oltenia (RO)	41
9.	Sud-Muntenia (RO)	41
11.	Észak-Alföld (HU)	42
12.	Dél-Dunántúl (HU)	45
12.	Dél-Alföld (HU)	45
12.	Sud-Est (RO)	45
15.	Nord-Vest (RO)	47
16.	Lubelskie (PL)	48
16.	Podkarpackie (PL)	48
16.	Warmińsko-Mazurskie (PL)	48
19.	Podlaskie (PL)	49
19.	Świętokrzyskie (PL)	49

2. táblázat, forrás: <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6839731/1-21052015-AP-EN.pdf/c3f5f43b-397c-40fd-a0a4-7e68e3bea8cd>

TÉMAFELVETÉS

Magyarország lakosságának több mint a fele - mások szerint, ha kivesszük Budapest lakosságát, akkor közel 80%-a - él vidéki térségben. Ez egyes területeknél 35-36%, míg más területeken akár a lakosság 75%-át is jelentheti. Azonban jelenleg a vidék népességmegtartó ereje nem elégséges, hiszen folyamatos a fiatalok kis- és nagyvárosokba vagy külföldre történő elvándorlása. Ezzel szemben a városokból vidékre települők száma elenyésző. A falu lakosságmegtartó ereje a falvak többségében minimális, a vidéki városokban azonban némileg magasabb. Kevés a munkahely és az életminőség sem ad perspektívát a fiatalok számára. Sajnos a lakosság nem csak csökken, de el is öregszik. A vidéki népesség megtartásához elengedhetetlen az elvándorlás, az előregedés lassítása illetve megállítása. Az elhalálozások is jelentősen csökkentik a vidék lakosságát, miután nincs kellő utánpótlás. Ezért mindenképpen emelni kell a rurális térségek gazdasági és szociális vonzerejét, növelni a környezet minőségét, továbbá az életminőséget is közelíteni kell a városi szinthez. Ehhez sok helyen lehetővé kell tenni, hogy az emberek ne csak a mezőgazdaságra támaszkodhassanak, ha a megélhetésükről van szó. A munkahelyfejlesztés alapeleme a vidékfejlesztésnek, ugyanakkor a vidékfejlesztés nem csak az agrárágazatot foglalja magában, mint azt sokan tévesen hiszik. Ezzel szemben komplex terület és élettér, a turizmus, a vendéglátás, élelmiszer-feldolgozás és sok más szolgáltatás is részét képezi. A lakosságmegtartás sok esetben a gazdasági háttér mellett a természeti és épített környezet (utak, közművek) minőségén, és a szolgáltatások (egészségügy, bölcsőde, óvoda, iskola, vásárlási lehetőségek) színvonalán is múlik.

A monetáris és társadalmi újítások mellett fontos az elmaradott régiókban élő emberek versenyképességének és munkaerőpiaci potenciáljának növelése. Ezt magasabb végzettséggel és képzésekkel lehet elérni, hiszen a munkaadóknak minél jobban felkészült, szakképzett és konvertálható munkavállalókra van szüksége. Hosszú távon az, hogy milyen szaktudás szükséges a munkalehetőségektől függően folyamatosan változhat, így elengedhetetlen az emberek folyamatos képzése, illetve átképzése. A szakképzett munkaerő jelentős vonzerő egy vállalkozás számára, hiszen ha rendelkezésre áll a megfelelő minőségű és mennyiségű humánerőforrás, úgy nem kell pénzt és időt fektetni annak képzésébe. Miután a képzett munkaerő jelentősége egyre fontosabb tényezővé válik, a vidékfejlesztésben ennek is egyre nagyobb szerepet kell tulajdonítani. Hiszen a rendelkezésre álló humán erőforrás jelentős előnyöket biztosít azoknak a térségeknek, a tőke letelepedés vonatkozásában, amelyek biztosítani tudják a képzett munkaerőt. Ennek megfelelően a tőke- és beruházás vonzásának nagyon sok eleme van; a környezeti szint mellett a rendelkezésre álló humán erőforrás is

alapja lehet, illetve kell, hogy legyen egy komplex vidékfejlesztésnek a térség lakosságmegetartó erejének növelésében.

A 2020 utáni európai uniós költségvetési időszakban várhatóan megszűnnek, de mindenképpen átalakulnak a konvergencia-alapú támogatások. Az mindenesetre biztosnak látszik, hogy hatékonyabban kell pályázni, mert jelentősen csökkenhetnek a támogatások és a nagy verseny miatt elnyerhető pályázati források. További jóslat, hogy a megmaradó pályázati pénzek már csak visszatérítendő formában kerülnek kiírásra. Így ezen időszak eljövételéig a forrásokat a lehető leghatékonyabban kell felhasználni annak érdekében, hogy a megvalósult projekt önfenntartó vagy egyéb módon fenntartható legyen. Erre az időszakra „kötelező módszerré” kell, hogy váljon a profittermelés még a támogatás visszatérítés mellett is. A „szépítő” beruházások (parkok, belső úthálózat, egyéb infrastrukturális beruházások, stb.) arányát csökkenteni kell a gazdasági, munkahelyteremtő beruházások javára.

A magyar gazdasági fejlődés nagymértékben függött és ma is függ a gazdaságélénkítésre szánt európai uniós és nemzeti források mértékétől. Sajnos számos esetben a beruházások létesítésében gyenge hatékonyság volt tapasztalható, néhány alkalommal forrás-pazarlás is történt. Ez sok esetben pályázati- és forrás bőséggel is magyarázható volt, ami a jövőben nem lesz tényező. Sok esetben a térségek, ebben az önkormányzatok sem nőttek fel – vagy nem voltak képesek felnőni - a feladatokhoz. Ennek tudatában még inkább egyértelművé válik, hogy a 2020-ig rendelkezésre álló összegek elnyerésében jól kell pályázni és az elnyert összegek felhasználásánál nagyobb körültekintéssel szükséges eljárni. A magyar kormány szándéka is az, hogy növelje a hatékonyságot és jelentős mértékben fordítson a szociális és gazdasági beruházások arányán. Az új döntések meghozatalához, a tervezéshez fontos a már lezajlott költségvetési ciklusban felhasznált uniós és nemzeti forrásból megvalósult beruházások vizsgálata és elemzése.

Az értékelés megmutathatja, hogy milyen irányba kell változtatni, mely elemekben kell fejlődünk, hol maradtunk el leginkább a lehetőségeinktől. A feladat amit ebben a tanulmányban vállaltunk, a korábbi években országosan és külön az Észak-Magyarországi Régióban - amely az egyik legfejletlenebb európai uniós régió – az Európai Unió és hazai vidékfejlesztési források felhasználásának elemzése. Munkánk, értékelésünk a felhasználás céljaira, a megvalósítás arányaira is kiterjedt.

A kohéziós politika forrásainak jelentős szerep jut az elmaradt régiók felzárkóztatásában. Ezen belül a szubszidiaritás elvét követő kezdeményezések kiemelkedően fontosak a vidéki térségek gazdaságának élénkítésében. Magyarország elmaradott régiói közül az Észak-Alföldre is jellemző, hogy a vidéki környezetben sok ember számára szinte az egyetlen megélhetést a mezőgazdaság jelenti. A maga korlátaival, jövedelmezőségi mutatóival, tőkehiányával, illetve gyenge lakosságmegtartó erejével együtt. Az ilyen elmaradott régiók felzárkóztatására működik az Európai Kohéziós Politika. Miután ez a régió infrastrukturálisan, természeti és épített környezetével, szolgáltatásaival a leggyengébb régiók közé tartozik, ezért nagy a veszély, hogy a rendelkezésre álló felzárkóztatási források felhasználása nem a gazdasági célok megvalósítására történnek elsősorban, hanem szociális, hangulatjavító beruházások valósultak meg.

A vidékpolitika az agrárgazdálkodás mellett, illetve helyett végezhető gazdasági tevékenységek támogatásával a jövedelemszerzés egy, vagy több más formáját kívánja előtérbe helyezni, hogy a vidéki térségben élő emberek ne csak a mezőgazdaságra támaszkodhassanak. A diverzitás és a szemléletváltás fontosságát hazai és külföldi pozitív példákkal érdemes bemutatni a hazai vidéki lakosság számára. Természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a környezet (természeti- és épített) és a szolgáltatások (iskola, óvoda, közlekedés, kereskedelmi szolgáltatások, vendéglátás) milyen színvonalon állnak rendelkezésre. Miután ezen a területen is nagy a lemaradásunk, a külön vizsgált régióban még inkább, ezért a vezetők, irányítók, vállalkozók fejében sok esetben nagy a kísértés, hogy ezeken szociális területeken fejlesszenek a gazdasági beruházások helyett, így továbbra is elmaradnak a gazdasági, versenyképességi beruházások a kívánatostól. Ennek hosszan tartó következményei lehetnek a régió jövőjére vonatkozólag.

Ennek elkerülése érdekében elengedhetetlen a korábban elnyert fejlesztési pénzek felhasználásának és hasznosulásának vizsgálata a jövő döntéseinek jobb megalapozásához. Értékelni kell, hogy az egyes régiókban megvalósult beruházások hosszú távon milyen hatással voltak egy térség vagy egy teljes régió fejlődésére és felemelkedésére. Vizsgálni kell a beruházás gazdasági, szociális és egyéb jellegét, valamint hatásait a térségben. Ezek a hatások a következők: gazdasági potenciál növelése, az életminőség javítása és a lakosságmegtartó képesség emelése.

Az értékelés eredményei alapján levont következtetések alapot adhatnak, amelyekből irányelveket határozhatunk meg a fejlesztésekre vonatkozóan. Emellett jobb pályázatokat írhatunk ki, amelyek segíthetnek a kohéziós forrásokból származó összegek hatékonyabb

felhasználásában, hogy azokkal elérjék eredeti céljaikat, az élhető vidéket, a lakosságmegtartást és a gazdasági potenciál növekedését.

SAJÁT VIZSGÁLAT

Vizsgálatainkat a NAKVI (Hermann Ottó Intézet) adatbázisára alapoztuk, amelyek tartalmazták a Magyarországon megvalósított vagy megvalósítás alatt álló (forrásbiztosított) vidékfejlesztési projekteket. Az országos adatokból képezhetőek voltak a magyarországi régiók adatai is. Miután az Európai Unió a nemzeti adatok mellett a régiós adatokat gyűjti, így az országos adatok mellett ezt a közigazgatási egységet tekintettük az értékelés bázisának.

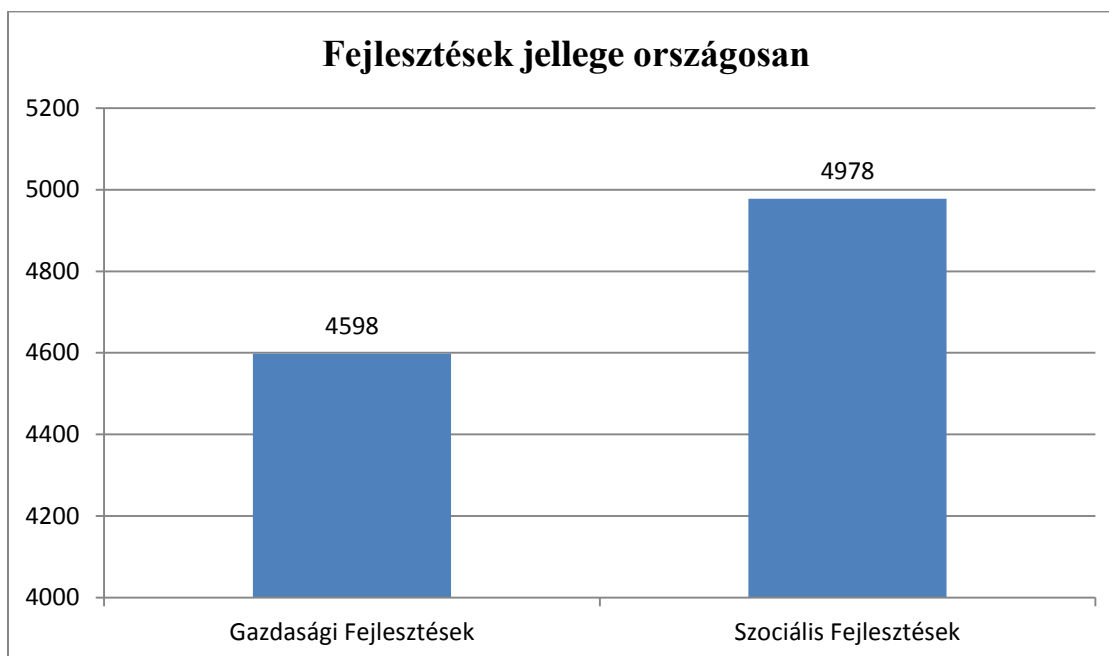
„A régiók az Európai Unió által használt statisztikai és közigazgatási területi egységek, melyeket a következőképpen határozott meg a törvényhozás: a statisztikai célú területi egységek nomenklatúrájának (NUTS) létrehozásáról szóló 2003. május 26-i 1059/2003/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletben meghatározott NUTS-2. szintű területi egység.” (1996. évi XXI. törvény a területfejlesztésről és a területrendezésről)

A fentiek alapján Magyarországon 7 régió található, melyek az alábbiak: Dél-Alföldi, Dél-Dunántúli, Észak-Alföldi, Észak-Magyarországi, Közép-Dunántúli, Közép-Magyarországi és Nyugat-Dunántúli régió, amelyek közül sajátosnak tekinthető a Közép-Magyarországi régió, amelyet külön kell emiatt értékelni. (1. és 2. ábra)

A magyarországi vidékfejlesztési jellegű beruházásokat bemutató 3-as számú ábra adataiból jól látható, hogy adott időszakban 9576 beruházás valósult meg országos szinten. Miután a fejlesztések jellegét tekintve megkülönböztetünk gazdasági és szociális típust, így ezeket az adatokat elkülönítetten is bemutatjuk. Országos szinten ezek eloszlása 4598 gazdasági jellegű beruházás, míg szociális fejlesztésből 4978 valósult meg az eltelt időszakban. (3. ábra)

A gazdasági jellegű beruházások termelési értékteremtők, foglalkoztatás növelők és erősítik a lakosság jövőképét, a megélhetést, a jobb élet lehetőségének biztosításával. Az ilyen típusú beruházásokkal növekszik a lakosság fizetőképessége, a fogyasztás iránti igénye, ugyanúgy, mint a helyi adók befizetésének képessége is. A szociális jellegű beruházások ezzel szemben kedélyjavítók, javítják a szolgáltatásokat, de gyakorlatilag közvetlenül nem járulnak hozzá a gazdasági versenyképesség növeléséhez. Ezért fontos a két beruházási cél karizmatikus szétválasztása a későbbi szakmai döntések megalapozásában. A belső arányok eldönthetik, hogy a szociális beruházások hatására miképpen növekszik a fenntartási költség anélkül, hogy a gazdasági termelő beruházások elmaradására többletforrás nem jut, mivel a térség ehhez

megfelelő bevételekhez nem jut. Ezért is figyelemreméltó, hogy a vizsgált ciklusban országosan mintegy 48,01% jutott gazdasági jellegű beruházásokra, fejlesztésekre, és 51,99% szociális célokra. Valószínűsíthetően ez az arány rendkívül kedvezőtlen, amely már további elemzések nélkül is azt sugallja, hogy az arányokon mindenképpen változtatni kell. Feltételezhető, hogy a szociális jellegű beruházások fenntartása a későbbiek során is többlet forrásokat igényel, amelyek megteremtésére az önkormányzatnak, a civil szférának saját tőkéje nincs. A termelő beruházásokból pedig kevés van ezek megteremtéséhez. Ettől egy kicsit eltér az úthálózat és a közlekedés kérdése, mert ezek más, nem regionális forrásokból valósulnak meg, így nem terhelik a helyi büdzsét. Bár az is igaz, hogy a térség vonzereje mindenképp szükséges ahhoz, hogy ezek a területek kecsegtetővé váljanak az állami, illetve a hazai és külföldi gazdasági szféra befektetői számára.

3. ábra:

forrás: saját szerkesztés

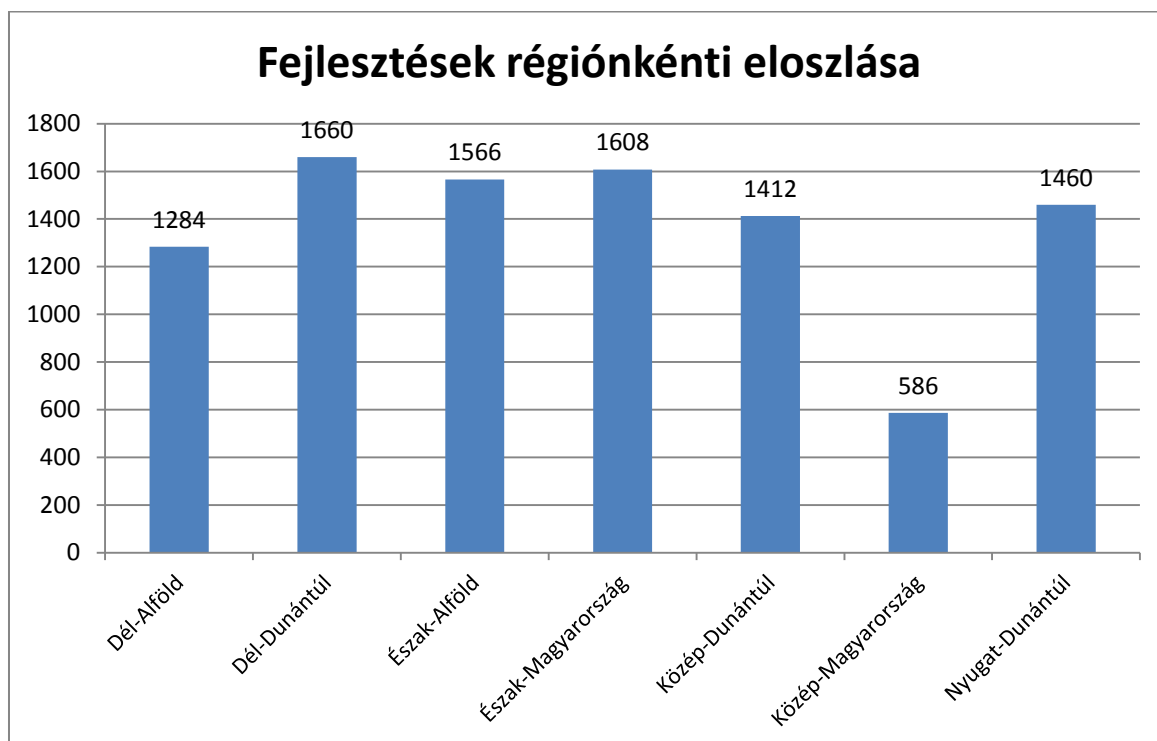
Az országos adatok után a regionális értékek elemzésére is sort kerítettünk. (2. ábra) Miután a hazai régiók mindegyike – kivétel a központi régió és Budapest – rendkívül elmaradottnak számít, így - álláspontunk szerint - a források felosztásában szerencsés lenne, ha a lakosság aránya játszana szerepet. Régiós bontásban a 7 régiót tekintve a Dél-Alföldön 1248, a Dél-Dunántúlon 1660, az Észak-Alföldön 1566, Észak-Magyarországon 1608, Közép-Dunántúlon 1412, Közép-Magyarországon 586 és Nyugat-Dunántúlon 1460 pályázat valósult meg. (4. ábra) Megfigyelhető, hogy a projektek száma nem mindig van arányban a régiók méretével. Hiszen a legnagyobb régióknak tekinthető Észak-Alföld, - ahol a vidéki lakosság 18,6%-a él -

amely az utolsó előtti helyen áll a egy főre jutó GDP vonatkozásában, a pályázatoknak csak 16,8%-át nyújtotta be. Ugyanakkor a legerősebb vidéki magyar régió Nyugat-Dunántúl, ahol az egy főre eső GDP 15900 euró, és a lakosság 12,4%-a él itt, a jogosultságok 15,2%-át kapta meg. Ez a kiegyensúlyozatlanság a többi régió vonatkozásában is fellelhető. Az adatok az 1. táblázatban és a 4. ábrán olvashatók.

Mivel a központi régió kivételével rendkívül fejletlenek a magyarországi térségek, mindenképpen fontos és kívánatos lenne az arányos és igényeknek megfelelő fejlesztés. Amennyiben ez elmarad, a különbségek nem csökkennek, hanem akár növekedhetnek is. Ebben megfontolt politikai és szakmapolitikai döntések szükségesek.

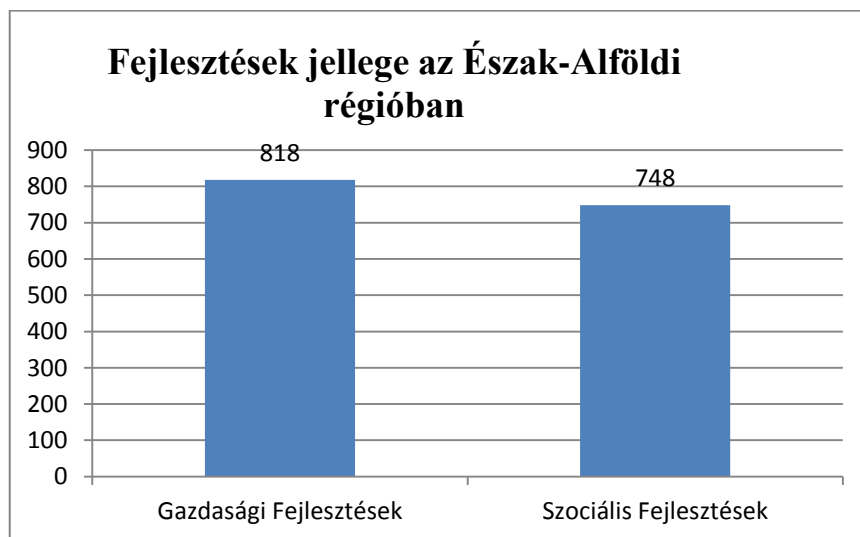
Csalóka a Közép-Magyarországi Régió 6,1%-os részaránya, azonban mivel egy megyéről van szó, megítélésünk szerint ez a részarány is túldimenzionált, miután relatíve fejletlenek tekinthető ez a térség.

A forrás-felhasználások vonatkozásában jól látható, hogy a fejlesztések száma nem illeszkedik teljességében a fejlesztési igényekhez, lehetőségekhez, a térség fejlettségéhez, de még csak a lakosság számához sem. Természetesen mélyebb elemzések szükségesek ahhoz, hogy a régiós hatást mérni tudjuk, azonban ez egy későbbi tanulmány tárgya lesz.

4. ábra: forrás: saját szerkesztés

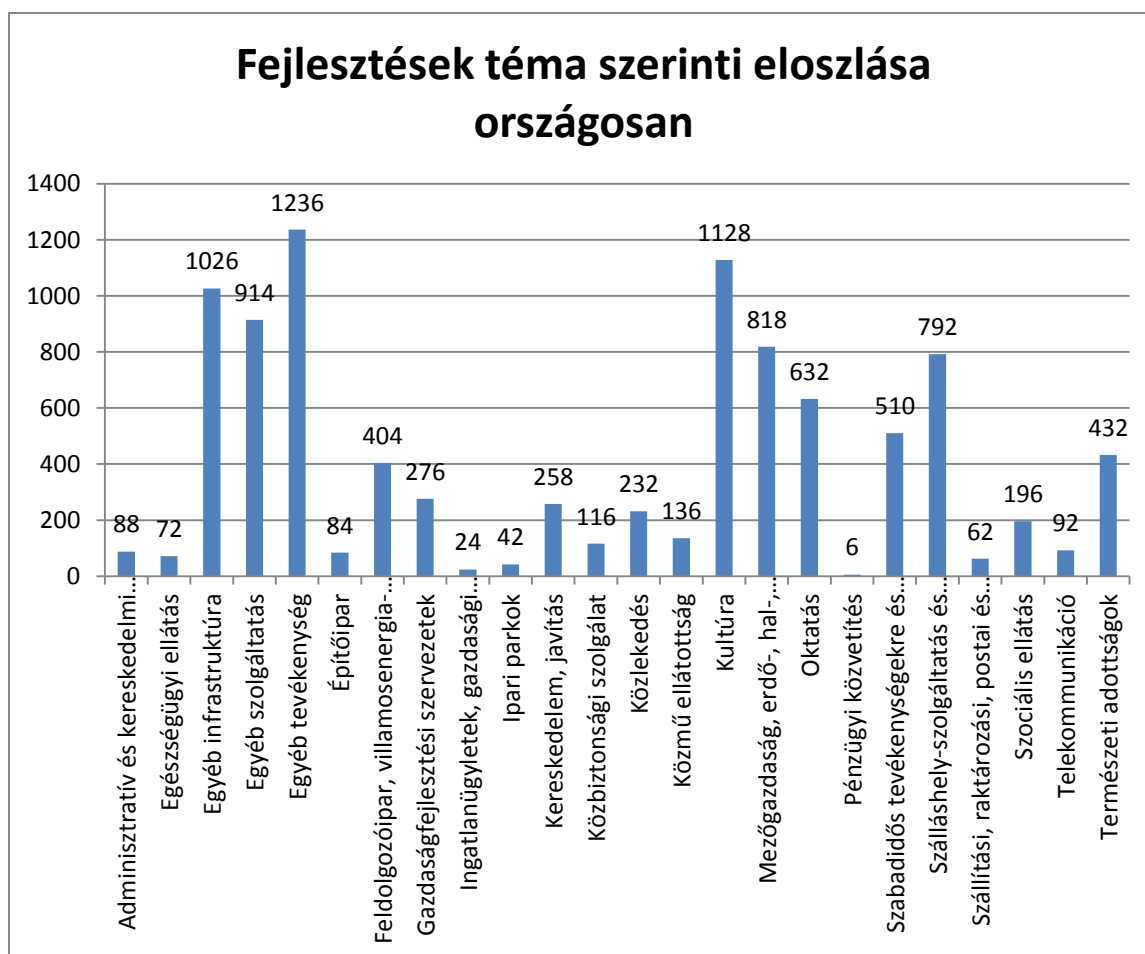
Kutatási területként kiválasztottuk a legnagyobb és második legszegényebb, azaz az Észak-Alföldi régiót amely az adott ciklusban 1566 regionális vidékfejlesztési pályázatot nyert és valósított meg. Ebben a régióban a gazdasági és szociális jellegű megoszlása kedvezőbb képet mutat az országos mutatóknál. A gazdasági fejlesztést szolgáló projektek aránya 52,33%, a szociális fejlesztések a jogosultságok mintegy 47,67%-át tették ki. Bár ezek a mutatók jól jelzik a szándékot, a gazdasági projektek számának növelésére, de ezek a gazdasági beruházások is messze elmaradtak a kívánatostól és a kormány jelenlegi szándékától, ami szerint 50%-kal növelné a gazdasági beruházásokat. A fejlesztések megoszlása, hasonlóan az országos arányokhoz jól prezentálják azt az igényt, ami a szociális szféra megváltoztatását jelentős fejlesztéseket tesz fókuszba elvonva a kellő gazdasági fellendüléstől a tőkét. (5. ábra)

5. ábra: saját szerkesztés

A vidékfejlesztési projektek országos és regionális értékelését, elemzését elvégeztük egy másféle statisztikai csoportosítási szempontból is. Ez a szempontrendszer 26 jogcímet fogalmaz meg, azaz 26 területen lehetett Európai Uniós forrást igényelni a magyar vidékfejlesztésekhez. Ez a paletta önmagában is elég széles, de soronként további elemeket tartalmaz, hiszen például 3 olyan jogcím is van, amely nem sorolható egzaktnan egyikbe sem, de valószínűleg, többségében szociális jellegű elemeket tartalmaz. Ezek a jogcímek az egyéb szolgáltatás, az egyéb infrastruktúra és az egyéb tevékenység. Ugyanakkor a jogosultságok elnyerése a források felhasználásában a politikai akarat mellett a társadalmi igények, valamint az adott régióban, megyében mutatkozó hiányosságok is szerepet kaptak. Valószínűsíthető,

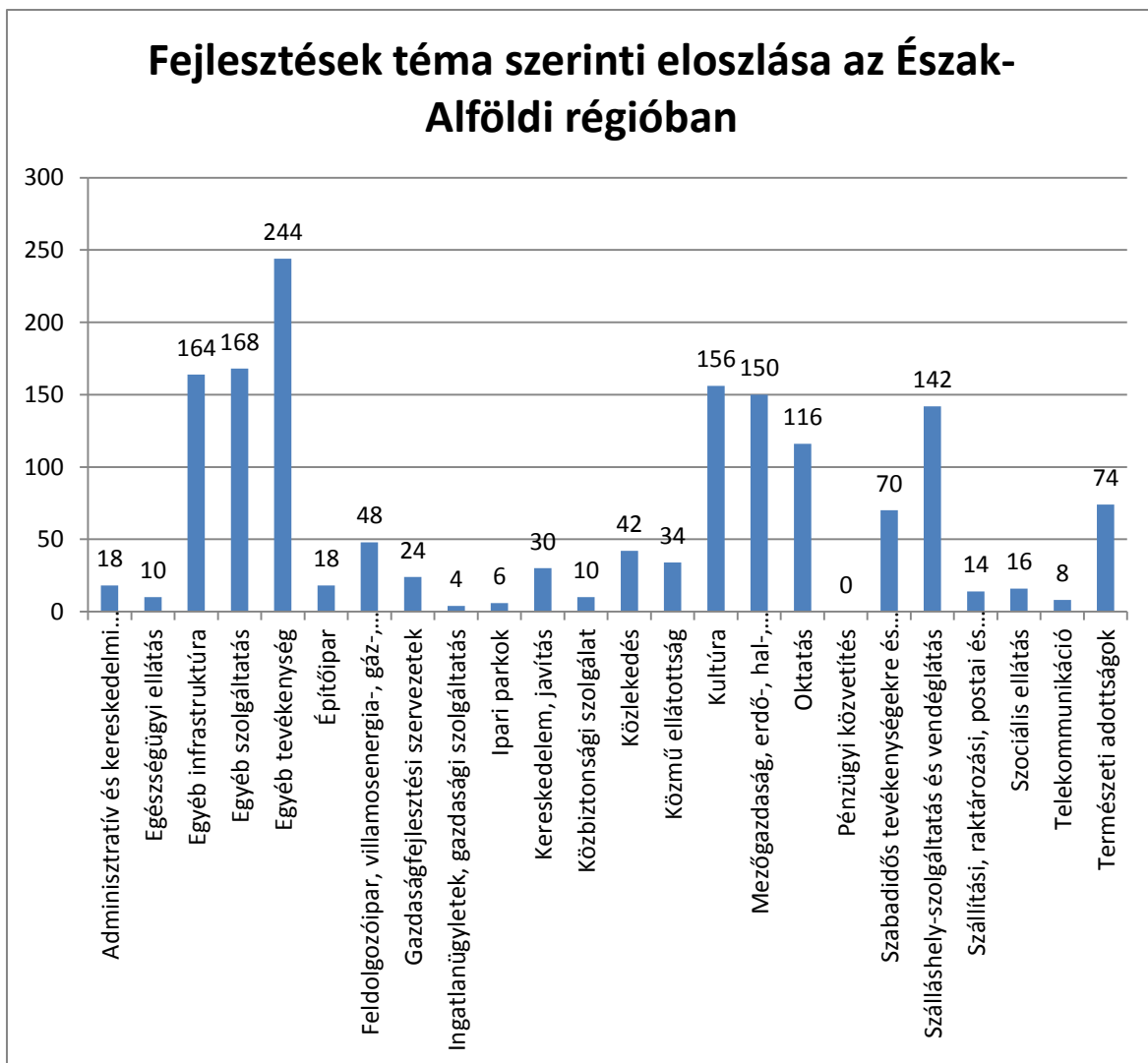
hogy a lobbierő is beleszólhathatott a projektek kiválasztásába, a források biztosításába. Ez is torzulásokat eredményezhetett a rendszerben. Az országos adatokat az 6. ábra tartalmazza. Az egyéb kategóriák (ez az egyéb szolgáltatás, egyéb infrastruktúra, egyéb tevékenység), a projektek 32,82%-át jelentik. Kiemelkedő beruházási, illetve projekt-megvalósítási tevékenységet a kultúra területén 15,65%, a szálláshely és vendéglátás vonatkozásában 8,18%, az oktatás szférájában 6,53% találtunk. Jelentős számú forrás esett a természeti adottságok javítására, a kereskedelem színvonalának emelésére és a szociális ellátás fejlesztésére is. A gazdasági jellegű beruházások vonatkozásában, a feldolgozó- és villamos ipar 4,17%, valamint a mezőgazdaság, erdő-, hal- és vadgazdálkodás 8,18% tekinthető nagy forrás felhasználónak. Érdekes módon a minősége miatt sokat szidott egészségügy részaránya csak 0,74%, a közlekedés 2,39% volt a fejlesztési területek között. A sajátos beruházásként értelmezhető ipari park létesítés csak 0,43%-ot tett ki, pedig ez a tevékenység a külső beruházások betelepítését hivatott segíteni. Nem érthető a telekommunikációs beruházások alacsony részesedése, ami nem érte el az 1%-ot. Bár a közmű-ellátottság is fontos terület lenne, részesedése a beruházásokból csak 1,44% volt, ami nem támasztja alá a terület fontosságát.

6. ábra:

forrás: saját szerkesztés

A fejlesztési területek szerinti megoszlás elemzését külön, az Észak-Alföldi Régióra vonatkozóan is elvégeztük. Itt is a legnagyobb arányt, hasonlóan az országoshoz, a megvalósított, létrehozott 1566 projektből az egyéb szolgáltatás, az egyéb tevékenység, és az egyéb infrastruktúra jelentette 36,78%-kal. Jelzésértékű, hogy ebben az elmaradott térségben rendkívüli igény mutatkozott a kulturális fejlesztésekre (9,96%), az oktatási feltételek javítására (7,1%), szálláshely és vendéglátás minőségi javítására (9,06%), és a természeti adottságok fejlesztésére (4,72%), valamint a szabadidős tevékenység és sport irányú beruházásokra (4,46%). Ezzel szemben ugyanakkor építőipari beruházásra 1,14%-a, feldolgozóipari kapacitásnövelésre 3,06%-a jutott. Hasonlóan alacsony arányú volt a közlekedés, közműellátottság fejlesztési projektek száma és az is érdekes, hogy az egészségügyi ellátás javítására összesen 10, ipari parkok kialakítására csak 6 esetben nyújtottak forrást a döntéshozók. Meglepő, hogy a régió alacsony közbiztonsági szintjét sem sok helyen kívánták vidékfejlesztési forrásokból biztosítani, hiszen csak összesen 10 ilyen projekt valósult meg a régióban, ami a jogcímek 0,63%-át jelenti. (7. ábra)

7. ábra: forrás: saját szerkesztés

Összefoglalás, következtetések

Az elemzés, amely kiterjedt a vidékfejlesztési pályázatok és jogcímek értékelésére alapján megállapítható, hogy Magyarország jól pályázott az uniós források elérésére. Ez bizonyítja, hogy a 2007-2013 közötti időszakban 9576 vidékfejlesztési projekt valósult meg hazánkban. Ezeket úgy teljesítettük, hogy gyakorlatilag komoly előzményei hazánkban az ilyen típusú fejlesztéseknek nem voltak. Ugyanakkor az uniós statisztikai adatok bizonyítják, hogy egész Magyarország területén, minden régióban nagyon nagy szükség van ezekre a kohéziós és felzárkóztatási forrásokra. Az európai uniós statisztikai adatokból az is megállapítható volt, hogy Magyarország mind a 7 régiója alacsony fejlettségű. Azonban tényként kezelhető az is, hogy Budapest és agglomerációs területei jóval megelőzik a 6 vidéki régiót. Az adatokból az is következik, hogy mind a 6 vidéki régió fejlettsége, gazdasági potenciálja, versenyképessége alacsony, nem biztosít kellő életminőséget és környezeti színvonalat a területén lakók számára. A megélhetéshez szükséges munkahelyek sem biztosítottak ezekben a térségekben. Ezekben a régiókban általánosságban az épített környezet minősége is gyenge. Szinte nincs olyan eleme, területe a környezetnek, amely ne szorulna fejlesztésre, javításra. Ennek megfelelően nagy a dilemmája a fejlesztőknek, hogy gyors, látványos, ugyanakkor a versenyképességet kevésbé javító célokat tűzzenek ki, vagy pedig a termelői szférába fektessenek, ami segítheti a gazdasági fejlődést, növelheti a lakosság-megtartást, a megélhetést és a fizetőképességet. Ezen, a hosszabbnak tűnő úton lehet, időben lassabban megteremteni azt a gazdasági kapacitást, amely megteremtheti a későbbiekben a szociális fejlődést biztosító forrásokat is. A szociális beruházások bár imponálóak, de növelhetik a fenntartást, a rezsit, így konzerválhatják a szegénységet.

Értékelésünk alapján megállapítottuk, hogy a régiók között nem a fejlettségi értékhez és nem a lakosság számához igazodtak az uniós vidékfejlesztési források, hanem más tényezők is hatottak az elosztásban. Így ennek megfelelően bár az ország fejlődött és közeledett ezekből a vidékfejlesztési forrásokból, támogatásokból a többi uniós ország szintjéhez, de nem a kellő sebességgel. Emellett az országon belüli régiós különbségek sem nagyon javulhattak.

A fenti megállapítást erősíti az a tény is, hogy a fejlesztési célok kiválasztásában nem csak a gazdasági szempontok, hanem egyéb parciális tényezők is szerepet kaptak. Ennek következtében a gazdasági jellegű beruházások aránya, száma elmaradt a kívánatostól.

Vizsgálatunkból megállapítható az is, hogy az elmúlt időszakra vonatkozóan mélyebb elemzésekre van szükség ahhoz, hogy az következő ciklusra vonatkozóan jobb döntéseket

hozhassunk a projektekkal, a projektek belső arányaival kapcsolatban. Ennek megfelelően növelni lehesen a gazdasági beruházásokat, amelyek hosszabb távon sokkal inkább szolgálják a lakosság megtartását, az életminőség javítását és a vidék fejlődését, mint a szociális jellegű befektetések. Természetesen ezekre is szükség van, de az arányt mindenképpen helyesen kell megválasztani. A megfelelő döntésekhez jelentős segítséget nyújthatnak az értékelt, elemzett és továbbiakban is elemezni kívánt adatok és tapasztalatok. A jövőben a pályázatoknál azokat kell előnyben részesíteni, amelyek gazdasági növekedést valósíthatnak meg, vagy olyan szociális jellegű beruházásokat, amelyek befektetőket és tőkét vonzanak a régióba.

Az erősebb gazdaság nagyobb önállóságot eredményezhet az együttműködések megtartásában, mélyítésében. A foglalkoztatás növekedése növelheti a helyi adóbevételeket, a helyi vállalkozások eredményes működése, a foglalkoztatás erősödése javítja a térség lakosságának fizetőképességét. A vállalkozások eredményes működése növeli a helyi forrásokat. Ezek a források biztosítanak lehetőséget az önerőből történő környezetjavításra és fejlesztésre.

Felhasznált irodalom

Baranyi Béla 2008. Észak-Alföldi régió a „régiók Európájában” In: Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-Alföldi régióban, MTA Regionális Kutatások Központja és DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma 46. oldal

Harsányi Endre - Vincze Szilvia - Harsányi Gergely - Ványiné Széles Adrienn 2007. Beruházások, infrastrukturális jellemzők az Észak-Alföldi régióban In: Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-Alföldi régióban, MTA Regionális Kutatások Központja és DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma 127. oldal

http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/policy/region/index_hu.htm

<http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6839731/1-21052015-AP-EN.pdf/c3f5f43b-397c-40fd-a0a4-7e68e3bea8cd>

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_European_regions_by_GDP

Központi Statisztikai Hivatal, https://www.ksh.hu/teruleti_atlasz_megyek

Észak-Alföld az Európai Unió régiói között. Központi Statisztikai Hivatal, 2011. március, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/debreceneuregio.pdf>

Kanizsai Viktor

**Tárgyak internete – tárgyak
bizonytalansága**

Tárgyak internete – tárgyak bizonytalansága¹⁸¹

Bevezetés

A tárgyak internetének piaca („Internet of Things” – IoT) egyre inkább rohamosan növekvő trendet mutat. A fogyasztóknak a háztartási készülékek immár azon verziója áll a rendelkezésükre, amelyek informatikai hálózatra csatlakoztathatóak. Azonban annak ellenére, hogy ezen eszközöknek egyre növekvő az elfogadottsága a fogyasztók sorában, nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az eszközök védelmére, illetve az adatbiztonságra nem fektetnek kellő hangsúlyt, s így a felhasználók különböző veszélyeztetettségeknek vannak kitéve. Valamennyi hiányosság elhárítására irányuló intézkedés, mely érintheti az IoT rendszereket, már jól ismert a biztonsági elvárások meghatározásának gyakorlatában, de ennek ellenére a mérséklési technikákat gyakran elhanyagolják ezeken az eszközökön. Az IoT szállítóinak nagyobb hangsúlyt kell fordítaniuk a biztonság megvalósítására, mielőtt ezen eszközök mindenütt jelen lesznek az otthonokban, s ezáltal emberek millióit teszik veszélyeztetetté csúcstechnológiai támadások tekintetében. A tanulmányban a szerző rámutat a leggyakoribb sérülékenységekre és támadási vektorokra, valamint meghatározza a gyártók, illetve fogyasztók iránti irányelveket az IoT eszközök biztonságos fejlesztése és üzemeltetése szempontjából.

Az IoT eszközök bizonytalanságáról általában

A tárgyak informatikai hálózatra való csatlakoztatása gazdagítja életünket és üzletelésünket. Így például a csatlakoztatott hőérzékelők, orvosi eszközök, gépjárművek és ipari berendezések egy izgalmas környezetet biztosítanak az innovációnak és új üzleti lehetőségeknek. Másrészt viszont ez a kiterjesztett számítógépes környezet ugyanakkor széles

---

¹⁸⁰ Dr. Kanizsai Viktor, osztályvezető, Információ Biztonsági Osztály, OTP banka Srbija a.d. Novi Sad.

¹⁸¹ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

körü biztonsági kérdéseket is felvet és biztonsági fenyegetéseket hordoz magában. Támadók célpontjává válhatnak maguk az eszközök, az általuk kezelt adatok, illetve az őket magukba foglaló rendszerek. A támadások célja többek között, adatszerzés, eszközvezérlés, illetve a szolgáltatás megtagadása is lehet.

A gyenge jelszavak alkalmazása például gyakori jelenség az IoT eszközökön. Ezen eszközök leginkább nem rendelkeznek billentyűzettel, így beállításukat távolról szükséges végezni. Sajnálatos módon nem minden gyártó kényszeríti a felhasználót arra, hogy módosítsa a készülék alapértelmezett jelszavát, és sok esetben felesleges korlátozások beültetésére kerül sor, amelyek pedig ellehetetlenítik a megfelelő hosszúságú, összetett jelszavak meghatározását.

Az Open Web Application Security Project (OWASP) „Top Ten Internet of Things Vulnerabilities” listája összegzi a legkritikusabb veszélyeztetettségeket, illetve támadási vektorokat az IoT tekintetében. Ezek a következők [18]:

- Bizonytalan környezet.
- Elégtelen hozzáférés-vezérlés.
- Bizonytalan memória.
- Nem biztonságos fizikai interfészek.
- Nem biztonságos webes felület.
- Bizonytalan firmware.
- Nem biztonságos hálózati szolgáltatások.
- Nem biztonságos adminisztrációs felület.
- Bizonytalan helyi adattárolás.
- Bizonytalan felhő-alapú interfészek.

Az IoT biztonsági elvárásai különböznek az adott rendszer kockázati besorolásától függően. Egy öntözőrendszer részét képező eszköz biztonsági igényei különböznek egy összetett, misszió-kritikus, kőolaj fűrészt vagy csővezeték üzemeltetését lehetővé tevő IoT rendszer csatlakoztatott szelepeinek és szivattyúinak biztonsági igényeitől.

Kulcsfontosságú azon szempont megvizsgálása miszerint bármely IT rendszer biztonságát tekintve, a rendszer nem támaszkodhat folyamatosan minden egyes elemének sértetlenségére ahhoz, hogy az egész rendszer sértetlensége biztosított legyen. Az IoT rendszer kialakítása és annak biztonsági funkciói abból indulnak ki, hogy egyes eszközök kompromittálódhatnak (nincs 100%-os biztonság), de maga a rendszer továbbra is biztonságosan üzemelhet egy-két kompromittálódott eszközzel [5].

A tárgyak internete rendszer architektúrája

Több lehetséges konfiguráció jelentkezik az IoT rendszerek tekintetében. Egyes IoT rendszerek esetében az eszközök közvetlenül csatlakoznak az internetre, és minden egyes eszköz a saját biztonságáért felel.

Más rendszerek esetében az eszközök helyben csatlakozhatnak egy csomóponthoz („gateway”), amely aggregálja a helyi eszközök adatait.

Emellett vannak felhő-alapú technológiákhoz csatlakozó eszközök, „peer-to-peer” illetve teljes hálózati topológiát alkotó eszköz-architektúrák.

Egy további, szintén kulcsfontosságú szempont a humán erőforrás, illetve a tipikus felhasználó, fogyasztó. A felhasználónak nagyon sok minden elérhető a mobil eszközén keresztül. S egyrészt így a mobil eszköz egy ablakot képez számára a csatlakoztatott eszközök felé, másrészt viszont egy biztonsági gócpontot is jelent a sérülékenységekkel való visszaélés vonatkozásában.

Otthoni hálózati topológia

A mai otthoni hálózatokat jellemzően szélessávú router-ek alakítják, melyek internetes hozzáférést biztosítanak a csatlakoztatott eszközöknek Wi-Fi-n vagy Ethernet kapcsolaton keresztül. Leginkább laptopok, asztali gépek és további mobil eszközök (mint pl. okostelefonok, táblagépek) csatlakoznak az otthoni hálózatokhoz. Mindezen eszközök a helyi hálózathoz csatlakoznak és szabadon kommunikálhatnak egymással. Az internethez való csatlakozás a központi router-en keresztül valósul meg, amely router – típustól függően – rendelkezhet alapvető tűzfal védelemmel is.

Az IoT térhódításával egyre több eszköz csatlakozik ugyanazon számítógépes hálózathoz. Ezen eszközöket kettő osztályba minősíthetjük. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek a már meglévő hálózati technológiákat alkalmazzák, mint pl. a Wi-Fi vagy Ethernet – ilyen például egy TV set-top box. A másik osztályba sorolhatók azon eszközök, amelyek különböző vezeték nélküli technológiákat alkalmaznak, mégpedig olyanokat, amelyek eleget tesznek az adott eszközök igényeinek, mint pl. az érzékelők csökkentett energia használatú kommunikációs technológiája. Sajnos nincs meghatározott szabványos kommunikációs protokoll az IoT esetében, ami már önmagában is biztonsági kockázatot jelent.

Támadási felület

A támadók többféle módon hallgathatják le az otthoni okos eszközök kommunikálását, illetve módosíthatják ezen eszközök előrelátott működését. Egyes esetekben az eszközhöz való fizikai hozzáférésre van szükség, ami azonban nehezíti a támadás végrehajtását, hiszen ritkábban van alkalom fizikailag elérni a célzott eszközt. Más esetekben a támadás távolról is végrehajtható az interneten keresztül. Alábbiakban egyes támadási vektorok kerülnek bemutatásra a támadó szükséges hozzáférési szintjétől függően [7].

Fizikai hozzáférés

Természetesen, a legmagasabb szintű hozzáférést a fizikai hozzáférés jelenti, amikor is a támadó fizikailag hozzáfér a támadni kívánt eszközhöz. Noha ez úgy tűnhet, mint egy valószínűtlen támadási felület, mégis egy indokolt fenyegetettség. Barátok megráfálhatják az eszköz tulajdonosát egy látogatásuk során, ex-élettárs átkonfigurálhatja az eszközt, amíg el nem költözik, stb.

Egy másik fenyegetettség e szinten a használt IoT eszközök piaca. Egyesek használt eszközöket vásárolnak az interneten, hogy olcsóbban hozzájussanak a kívánt eszközhöz, viszont ilyenkor nincsenek tudatában, hogy magas a kockázata van annak, hogy egy ilyen eszközt az eredeti tulajdonos kémkedés céljából módosított és úgy értékesítette.

Megtörténhet az is, hogy magát az eszközök gyártóját támadják meg és kártevő programmal fertőzik meg a gyártó rendszerét. Így minden olyan eszköz, mely a fertőzött szoftveres frissítést telepíti, kompromittálódik.

Az eszközhöz való fizikai hozzáférés lehetővé teszi a támadónak, hogy az eszköztől részletes elemzést végezzen: sérülékenységek, hátsó kapuk, fejlesztési hiányosságok, illetve titkosítási beállítások feltárása. Ezek tudatában saját maga is elkészíthet egy, az eszközt működtető rosszindulatú szoftvert („firmware”-t), s telepítheti azt a kiszemelt eszközre.

Ezen utóbbiak azért is lehetségesek, mert az IoT eszközök nagy többsége nem alkalmaz titkosítást, digitális aláírást szoftvereik frissítése során.

Felhő-alapú technológiákkal vezérelt IoT eszközök

Ezen esetekben az otthoni okos készülék folyamatos kapcsolatban áll a felhővel. Az eszköz ellenőrzi a felhő-alapú szolgáltatáson keresztül, hogy van-e számára futtatandó parancssor, vagy telepítendő frissítés, valamint feltölti a saját működési státusát.

Sajnos az eszközök nagy többsége nem végez tanúsítvány-hitelesítést, hogy azáltal megállapíthassa a gyártó hitelességét. Továbbá nem kerül sor az SSL/TLS kétoldalú hitelesítésére sem: a kiszolgáló hitelesíti magát a klienssel, de ez fordítva nem érvényes. A CRL-listákat nem veszik figyelembe, így olyan tanúsítványok is felhasználhatóak, amelyek már korábban kompromittálódtak.

Felhő-alapú infrastruktúra

A felhő-alapú szolgáltatók nagy többsége lehetővé teszi a felhasználónak, hogy „gyenge” jelszavot válasszon magának a hozzáféréshez, mint pl. az „1234”. Továbbá, gyakran a szolgáltatók különféle korlátozásokkal ellehetetlenítik az összetett, „erős” jelszavak beállítását. Ilyen korlátozás például, amikor csak négyjegyű PIN kódot adhatunk meg jelszóként. A támadó, ismerve a felhasználó e-mail címét „brute-force” módszerrel felderítheti a hozzárendelt PIN kódot és átveheti a vezérlést az eszköz felett.

A szolgáltatók/szolgáltatások leginkább nem zárolják a felhasználói azonosítót meghatározott számú sikertelen bejelentkezés után, ami ugyancsak kivitelezhetővé teszi a „brute-force” típusú támadást. A felhő-alapú szolgáltatások nem támogatják a kétfaktorú azonosítást sem [7].

Rosszindulatú szoftver

Kártevők telepítése bármely otthoni okos eszközre, mely számítógépes hálózatra csatlakozik, lehetővé teszi, hogy a rosszindulatú szoftverek vezérelni tudják a hálózaton lévő eszközöket, a fentiekbe foglaltak szerint. Például egy kompromittálódott okostelefon vagy számítógép egyéb eszközök támadására is felhasználható. Talán a legnagyobb gond az, hogy a fertőzött eszköz kompromittálódva marad huzamosabb ideig, hiszen az IoT eszközök nem rendelkeznek integrált biztonsági megoldásokkal, amelyek a fertőzést észlelnék és azt jelezni tudnák a fogyasztó felé.

Valószínűleg már nem sok idő kell ahhoz, míg a támadók rájönnek, hogy miként tudnának nyereséget szerezni az IoT eszközök támadásából. Így hamarosan várható is az okos TV-k zsarolóvírussal való megfertőzése, vagy a hűtőszekrények DDoS típusú támadásokra való felhasználása, stb.

Az IoT eszközök vezeték nélküli kapcsolatuknak protokolljai potenciálisan a következő fenyegetettségeknek vannak kitéve [7]:

- Hálózati adatforgalom lehallgatása.
- Injektálás.
- Változtatás/meghamisítás.
- Megakadályozás.
- Akkumulátor lemerítése.
- Stb.

Az OWASP szerint az alábbiak a legkritikusabb webes sérülékenységek [18]:

- Felhasználónév listázásának lehetősége.
- Gyenge jelszavak beállítása.
- Fiókszárolás hiánya.
- Titkosítatlan szolgáltatások.

- Kétfaktorú azonosítás lehetőségének hiánya.
- Rosszul végrehajtott titkosítás.
- Frissítés titkosítás nélküli megküldése.
- Szolgáltatás megtagadása.
- Tároló médium eltávolítása.

Az IoT eszközök biztonságát két szinten szükséges biztosítani ahhoz, hogy védettségük átfogó és teljes legyen:

- Biztonságos IoT eszközök és rendszerek tervezése/fejlesztése.
- Az IoT eszközök üzemeltetésének biztonsága.

Az IoT eszközök és rendszerek biztonságos tervezése/fejlesztése

Az IoT eszközöket úgy kell fejleszteni, hogy azok biztonsága megvalósulhasson, és alapbeállításban is a biztonsági funkciók alkalmazásra kerüljenek. Ezen célból már a tervezés során átfogó elemzést szükséges végezni a konkrét eszköz lehetséges támadási vektorainak szempontjából. A fejlesztési folyamat szerves részét kell, hogy képezze a fenyegetettségek azonosítása, illetve azok megvalósulási esélyeinek csökkentése.

A fejlesztőknek követniük kell a biztonsági irányelveket programozásuk során, hogy így egy biztonságos környezetet alakítsanak ki az IoT eszközök működéséhez.

Gyakran előfordul, hogy a fejlesztők nyílt forráskódot alkalmaznak programozásukban, ami a gyors fejlesztést valóban serkenti, viszont ugyanakkor sérülékenységek nagy számát jelenteti meg a rendszerben. Ilyenkor az nehezíti a helyzetet, hogy olyan nyílt forrású komponensek kerülnek alkalmazásra, amelyek már jól ismert sérülékenységeket hordoznak magukban, mint pl. az OpenSSL esetében a „Heartbleed”. S éppen azért, mert jól ismert sérülékenységekről van szó, részletes dokumentáció áll rendelkezésre a támadónak magáról a sérülékenységről, illetve annak kihasználási módszereiről [5]. Összegezve, a legfontosabb a tervezés során biztosítani a következőket:

- Biztonsági irányelvek követése fejlesztéskor.
- Többrétegű védelmi megoldások alkalmazása.

- Üzembiztos működés, akár ha ez azt is jelenti, hogy alkalmanként az eszköz lekapcsolódik az informatikai hálózatról.

Adatvédelem

Az eszközök felé, illetve a tőlük irányuló adatforgalom, valamint az általuk tárolt adatok érzékeny adatok lehetnek. Egy mobilbankolási alkalmazás az okostelefonon hitelkártya adatokat tárolhat, amelyekhez pedig hozzáférhetne egy csatlakoztatott IoT eszköz is, ha nincs kellő védelem alkalmazva.

Az eszközökről begyűjtött adatok információt adhatnak arról, hogy ki, mikor és hol tartózkodott és esetleg még azt is, hogy milyen műveletet hajtott végre. Mindez miatt természetesen felvetődik a kérdés, hogy miként kezelik ezeket az adatokat, ki fér hozzájuk, mire használhatják fel őket, stb.

A fejlesztőknek az IoT eszközök tervezése során kötelezően figyelembe kell venniük az adatok titkosságának megőrzését.

Az adatvédelem egy másik szempontját az adatmegőrzés jelenti. A begyűjtött adatok mennyisége egyre csak növekszik, így növekszik annak a lehetősége is, hogy valamely adatokkal visszaélés történjen. Ennek leküzdésére megfelelő adatmegőrzési illetve selejtezési eljárási rendeket szükséges alkalmazni. A legjobb megoldás az lenne, ha az adatok törlésre kerülnének, amint nincs már rájuk szükség, és ha ezt a törlést a törvényi rendelkezések lehetővé is teszik az adott esetre vonatkozóan [5]. A legfontosabb irányelvek az adatvédelem tekintetében a következők:

- Adatelválasztás alkalmazása.
- Személyazonosításra alkalmas adatok átalakítása.
- Egyedi eszközazonosítók alkalmazása.
- Külön azonosítók alkalmazása az adatátvitelre illetve adattárolásra.

Biztonsági tesztek

A sérülékenységi tesztek végrehajtásának gyakorlata szerves részének kell lennie a beültetési folyamatoknak. Ezen tesztek hasonló módszertannal végezhetőek, mint az egyéb esetekben megszokottakkal.

Kiemelkedő irányelvek e téren a következők:

- Sérülékenységi tesztek végrehajtása.
- Forráskód elemzése, etikus hack alkalmazása.

Folyamatos fejlesztési modell

A biztonság mindkét formája igen fontos, a megelőző és a vizsgálati is. A folyamatos fejlesztési modell könnyíti a reakciót és irányítást a korábbi mechanizmusokhoz viszonyítva, mint amilyenek pl. a termék kibocsátás, javítócsomag, stb. A következő irányelvek kerülnek meghatározásra e téren:

- Hibák és sérülékenységek észlelését lehetővé kell tenni.
- Folyamatos fejlesztési modell alkalmazása.

Az IoT eszközök üzemeltetésének biztonsága

Akár mennyire is törekednek a fejlesztők, tesztelők és gyártók arra, hogy megakadályozzák eszközüik sérülékeny voltát és támadhatóságukat, a gyakorlatban mindig megmarad annak esélye, hogy egy aktív sérülékenységre fény derüljön és támadást indítsanak. A támadások elleni védelemnek is így többrétegűnek kell lennie (tűzfal, adatszűrés, stb.).

Az eszközök korlátoztatása

A tárgyak internetét működtető számítógépes környezetben a router-ek is támadási célpontok lehetnek. Ezeket ugyanúgy korlátoztatni szükséges, és folyamatos fejlesztési eljárási rendeket alkalmazni, mint ahogy az általuk védett eszközök esetében is.

A következő irányelveket szükséges érvényesíteni:

- Többrétegű védelmi megoldások alkalmazása.

- Alrendszerek elszigetelésének lehetősége, amennyiben kompromittálódnak.

Biztossá tenni a kommunikációs csatornákat

A következőket szükséges biztosítani:

- Az eszközök és rendszerek kommunikációs csatornáit védetté kell tenni.
- Külső hálózatokat bizalmatlanként szükséges kezelni.
- A kommunikációs protokollok irányelveit szigorúan be kell tartani.
- Ha IP protokollról van szó, akkor TLS-t szükséges alkalmazni.

Alkalmazási szokások követése és elemzése

A számítógépes világban lehetetlen előrelátni valamennyi lehetséges támadást egy rendszer iránt, s főleg azokat megakadályozni. A számítógépes környezet sikeres vezérléséhez nélkülözhetetlen a rendszer felügyelete, a figyelmet igénylő esetek sikeres feltárása és ezen esetek megfelelő kezelése. A támadásokat észlelni kell, és válaszolni kell rájuk, ha lehet azonnal. Ilyen esetek lehetnek például a következők: sérült integritású eszközök, DDoS támadások, folyamatos támadások az adott eszközt, illetve a hálózaton lévő valamennyi eszközt célozva. Amennyiben a rendeltetésszerű alkalmazási szokásokról mintavételezésre kerül sor a rendszerben, úgy feltárhatók lesznek az eltérések és megfelelő intézkedésekre kerülhet sor.

Kulcsfontosságú az események nyomon követése, felügyelete, akár eszköz-, akár rendszer-szinten. Aktív felügyelettel lehetséges egyedül a biztonsági események feltárása és az időbeni, megfelelő intézkedések meghozatala [5].

A következőket szükséges megvalósítani:

- Megfelelő felderítési módszertanok alkalmazása a biztonsági esetek hatékony feltárására.
- Naplóelemzés alkalmazása.

Kockázatok csökkentése

Mint ahogy említésre került, a felhasználók nem tudnak könnyen védelmi megoldásokat alkalmazni az IoT eszközeik biztonságossá tételének tekintetében, mivel az eszközök leggyakrabban nem is támogatják ezen funkciókat. Ettől függetlenül a következők betartásával viszont csökkenthetők a biztonsági kockázatok:

- Erős jelszavak alkalmazása, mind az eszközökön, mind a Wi-Fi hálózaton.
- A beépített, gyári, alapértelmezett jelszavak megváltoztatása.
- A Wi-Fi hálózatokon megfelelő titkosítás alkalmazása (pl. WPA2).
- Vezetékes hálózat alkalmazása, ahol csak lehetséges.
- Az IoT eszközök távoli elérését kellően meg kell védeni, illetve a távoli elérés lehetőségét le kell tiltani, ha nincs rá szükség.
- Kellő figyelmet fordítani a használt IoT eszközök vásárlása során az eszközök sértetlenségére.
- Alkalmazni a gyártó biztonsági funkcióit.
- Le kell tiltani a nem alkalmazandó funkciókat.
- Rendszeres frissítést alkalmazni az eszközön, illetve az eszköz mindig naprakész legyen.
- Amennyiben lehetséges, az IoT eszközök elkülönített hálózatra csatlakozzanak.
- Megvizsgálni, hogy újraindítás, illetve áramkiesés után az eszközök továbbra is biztonságos üzemmódban maradnak-e.
- Megfontolni, hogy szükség van-e az eszköz „okosságára”, vagy pedig elegendő az adott eszköz hagyományos verzióját használni.

Ugyanakkor a gyártóknak minimum a következő intézkedéseket kell végrehajtaniuk a biztonsági kockázatok csökkentése érdekében:

- A kommunikáció során TLS titkosítás alkalmazása szükséges.
- Ellenőrizni a TLS tanúsítvány hitelességét és érvényességét.

- Lehetővé tenni az erős jelszavak alkalmazását.
- Kötelezővé tenni felhasználónak a beépített, gyári jelszavak megváltoztatását.
- Biztonságossá tenni a frissítések folyamatát.
- Alkalmazni a felhasználói azonosító felfüggesztését, meghatározott számú esetben tévesen beírt jelszó során.
- Az ismert sérülékenységeket nyomon követni és az eszközöket velük szemben védeni szükséges.
- Üzembiztos módot alkalmazni áramkiesés vagy (informatikai) hálózati gondok esetén.

Visszaélések (lehetőségek) példái

A tanulmányban említett és leírt hiányosságoknak köszönhetően sikeresen támadhatók az internetes hálózatra csatlakoztatott eszközök. A támadások lehetnek tréfa jellegűek, de lehetnek igen komoly következményekkel járó esetek is. Alább néhány visszaélési példa megtörtént esete:

- Gépjármű hack [14] – fékek megbénítása, ablaktörő, kürt, rádió stb. távoli vezérlését tette lehetővé.
- Otthoni web kamerák meghackelése [20] – illetéktelen személyeknek lehetővé vált betekinteni az adott web kamerák felhasználóinak nappaliába, hálósobáiba, stb.
- Egészségügyi eszközök hackelése [17] – szívritmus-szabályozó (pacemaker) elleni támadás, mely lehetővé tette, hogy a pacemaker rendkívül magas szívritmust diktáljon, illetve a pacemaker elemének lemerítését.
- Kávéfőző hack [15] – tréfa jellegű támadás.
- Sportkarkötők hackelése [11] – a karkötők rendeltetésüktől elért funkcionálisokra való felhasználása.
- DDoS támadás terméfigyelő kamerákkal [16] – egy aranyművest kb. 25.000 CCTV kameráról indított DDoS módszerrel támadtak meg.
- Fűtőrendszer megbénítása [12] – megbénították egy finnországi város központi fűtőrendszerét a tél közepette.

- Orosz bankok elleni támadás [19] – 2016. november második hetén DDoS támadásra került sor öt orosz bank ellen, mely támadásban IoT eszközöket is felhasználtak.
- Az internet félnapi megbénítása [22] – 1 Tbps sebességű DDoS támadásra került sor, amely több mint 150.000 eszköztől eredt. A támadás egy internetet működtető cég ellen irányult, így aznap emberek millió nem tudták megnyitni kívánt oldalukat az interneten. A támadásban terméfigyelő kamerák DVR-jai is fel lettek használva, mint támadást indító eszközök.

A helyzetet súlyosbítja, hogy megjelentették a kártevő forráskódját, amely felhasználásával DDoS jellegű további támadások indíthatók [21].

Összegzés

A tárgyak internetének piaca egyre inkább rohamosan növekvő trendet mutat, az informatikai hálózatra csatlakoztatott „okos” eszközök valósággá válnak, akár mobileszközökről legyen szó, háztartási készülékekről, egészségügyi berendezésekről vagy implantátumokról, vagy pedig gépjárművekről, zákról, ajtókról, stb. S noha funkcionalitás szempontjából eleget tesznek a fogyasztói elvárásoknak, a védelmi mechanizmusok rendszerint figyelmen kívül maradnak. Ennek eredménye pedig az, hogy emberek milliói vannak veszélyeztetve csúcstechnológiai támadások tekintetében az IoT eszközök révén.

A gyártóknak, s ugyanúgy a felhasználóknak is nélkülözhetetlen a biztonsági irányelvek betartása/betartatása az IoT eszközök biztonságos fejlesztése és üzemeltetése érdekében. A tanulmányban megfogalmazott irányelvekkel csökkenthetők a biztonsági kockázatok e téren.

Felhasznált irodalom:

- [1] A New Approach to IoT Security, PubNub, 2015.
- [2] Cisco IoT System Security: Mitigate Risk, Simplify Compliance, and Build Trust, Cisco Systems, Inc., 2015.
- [3] IoT Threat Environment, Cisco Systems, Inc., 2015.

- [4] Dave Evans, The Internet of Things - How the Next Evolution of the Internet Is Changing Everything, Cisco Systems, Inc., 2011.
- [5] IBM point of view: Internet of Things Security, IBM Corporation Software, 2015.
- [6] Jerome Radcliffe, Hacking Medical Devices for Fun and Insulin: Breaking the Human SCADA System, Blackhat 2011.
- [7] Mario Ballano Barcena, Candid Wueest, Insecurity in the Internet of Things, Symantec Corporation, 2015.
- [8] Security In The Internet Of Things, Wind River Systems, Inc., 2015.
- [9] Understanding the Role of Connected Devices in Recent Cyber Attacks, Online Trust Alliance, 2016.
- [10] Veracode White Paper – The Internet of Things: Security Research Study, 2015.
- [11] Custom Firmware Unlocks Fitness Tracker, <http://hackaday.com/2016/07/03/custom-firmware-unlocks-fitness-tracker/>, megnytva 2016. november 9-én.
- [12] DDoS Attack Takes Down Central Heating System Amidst Winter In Finland, <http://thehackernews.com/2016/11/heating-system-hacked.html>, megnytva 2016. november 11-én.
- [13] Hack This Toilet and Make It Spray Water All Over..., <http://observer.com/2013/08/hack-this-toilet-and-make-it-spray-water-all-over-someones-butt/>, megnytva 2016. november 7-én
- [14] Hackers Remotely Kill a Jeep on the Highway—With Me in It, <https://www.wired.com/2015/07/hackers-remotely-kill-jeep-highway/>, megnytva 2016. november 10-én.
- [15] Hacking the Wi-Fi IoT Coffee Machine, Pen Test Partners LLP, <https://www.youtube.com/watch?v=4WEQpiyfb50>, megnytva 2016. november 7-én.
- [16] IoT Botnet — 25,000 CCTV Cameras Hacked to launch DDoS Attack, <http://thehackernews.com/2016/06/cctv-camera-hacking.html> , megnytva 2016. november 14-én.

- [17] Muddy Waters Capital LLC, Research, http://d.muddywatersresearch.com/wp-content/uploads/2016/08/MW_STJ_08252016_2.pdf, 2016.
- [18] OWASP Internet of Things Project, https://www.owasp.org/index.php/OWASP_Internet_of_Things_Project, megnyitva 2016. november 1-jén.
- [19] Russian banks suffer wave of DDoS attacks, <https://www.scmagazine.com/russian-banks-suffer-wave-of-ddos-attacks/article/572503/>, megnyitva 2016. november 11-én.
- [20] Russian webcam hackers spy on bedrooms and offices, <http://www.cnn.com/2014/11/20/russian-webcam-hackers-spy-on-bedrooms-and-offices.html>, megnyitva 2016. november 9-én.
- [21] Source Code for IoT botnet responsible for World's largest DDoS Attack released Online, <http://thehackernews.com/2016/10/mirai-source-code-iot-botnet.html>, megnyitva 2016. november 14-én.
- [22] Your DVR Didn't Take Down the Internet—Yet, <https://www.wired.com/2016/10/internet-outage-webcam-dvr-botnet/>, megnyitva 2016. november 10-én.

Kasztori Rudolf

A magnézium biológiai jelentősége

A magnézium biológiai jelentősége

Bevezető

A magnézium (Mg) eredete azokban az asztrofizikai folyamatokban gyökerezik, amelyek a világmindenségben az ősrobbanás, vagyis a Big Bang (Schlesinger, 1997) óta játszódnak le. Kémiaiilag tiszta Mg-t először 1808-ban magnézium-oxidból sikerült kivonnia Humphry Davynek. Az alkáliföldfémek egyike, a periódusos rendszer II/a főcsoportjához tartozik, és a bioszféra minden részében megtalálható. Előfordulási gyakoriságát tekintve a Mg a nyolcadik elem a Földön (Maguire és Covan, 2002), 2,1%-kal pedig hatodik a földkéregben. A kontinentális rész felső rétege körülbelül 1,3%, az alsó réteg 4,7%, az óceánok kérge pedig 4,3% Mg-t tartalmaz. A pedoszférában 0,1 és 1,5% között variál a mennyisége, egyes szerzők véleménye szerint pedig 0,03 és 0,84% között. Jelentős mennyiségben található a vizes közegekben is, és fontos Mg-forrás az élőlények számára. A Mg koncentrációja a tengervízben kb. 0,13% vagy 1,86 10¹⁵ t és a só összmennyiségének 3,69%-át képezi. A felszíni vizekben, amelyek az ivóvíz jelentős részét biztosítják, a Mg koncentrációja 15 és 25 mg/L között mozog. Magnézium porszemcsék alakjában található a levegőben is. Minden élő szervezet tartalmaz Mg-t. A növények száraz anyagában 0,1 és 1,0% között alakul a koncentrációja. Az emberi testben a Mg a születéskor mért 700 mg-tól a felnőttéknél kimutatható kb. 24 g-ig terjed. A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Mg igen elterjedt a természetben, és hogy megtalálható a bioszféra minden részében.

A fém Mg igen reaktív. A bioszférában szabad ionizált alakban található Mg²⁺ kationként vizes közegben vagy só, illetve ásvány formájában. A földkéregben a Mg primer ásványként fordul elő – mint szilikát (ensztatit, diopszid, amfibol, olivin stb.) vagy szekunder ásványként (szerpentin, biotit, talk stb.).

A növények számára a legjelentősebb Mg-forrás a talaj, ember és állat számára pedig a növényi táplálék és az ivóvíz. Az ásványi anyagok, és ezek keretében a Mg táplálék útján való

---

¹⁸² Akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia rendes tagja, nyugalmazott egyetemi tanár, Újvidéki Egyetem, Mezőgazdasági Kar.

bevitelle a szervezetbe az utóbbi évtizedekben, számos országban negatív tendenciát mutat. A táplálkozásban túlsúlyba kerültek az energiában gazdag, valamint a számos olyan technológiai folyamat útján feldolgozott élelmiszerek, amelyekben a legtöbb ásványi anyag, köztük a Mg is, általában elvész. Általánosan elfogadott vélemény, mely szerint az emberi táplálkozásban a Mg-bevitel első jelentősebb arányú csökkenése a múlt század 20-as éveiben történt, mégpedig napi 500-ról 350 mg mennyiségre, majd a hatvanas években napi 300-ról 200 mg-ra (USDA, 2010). A napi Mg-szükségletet jelentős mértékben fedezheti az ivóvíz. Napi 2–4 L víz konzumálása 30–100 mg Mg bevitelét jelenti.

A Mg elengedhetetlenül szükséges elem minden élőlény számára, tekintettel arra, hogy kivételesen nagyszámú és jelentős szerepe van az életfolyamatokban. A fentiek alapján elmondható, hogy méltatlanul mellőzik (Cakmak és Yazici, 2010), és hogy a Mg-nak ezentúl sokkal nagyobb figyelmet kellene szentelni, mind a növénytermesztés, mind az emberi táplálkozás és az állati takarmányozás terén. Emiatt úgy véltük, hogy fontos rámutatni, emlékeztetni ennek az elemnek az élőlények szempontjából globális, biológiai jelentőségére, és ezzel kapcsolatban a szervezet optimális Mg-ellátásának a fontosságára.

A magnézium szerepe az életfolyamatokban

A Mg nélkülözhetetlen elem a növények, a gerincesek, a gerinctelenek, az algák, a gombák, a baktériumok, gyakorlatilag minden élőlény zavartalan növekedéséhez és fejlődéséhez. Az egyes feltétlenül szükséges makroelemektől (C, P, N) eltérően, amelyek általában részt vesznek a szerves vegyületek felépítésében, az alkáliföldfémeket, köztük a Mg-t is, a fiziológiai szerepük alapján elsősorban „funkcionális elemeknek” lehet tekinteni. Az alkáliföldfémeknek az anyagcsere folyamatában gyakran többé-kevésbé specifikus aktivátor szerepük van, illetve számos enzim kofaktorai. Ennek köszönhetően a Mg számos fiziológiai-biokémiai folyamatban vesz részt, amelyek nélkülözhetetlenek az élőlények zavartalan növekedéséhez és fejlődéséhez.

Nagyszámú enzim és enzimes reakció létezik, amelyekhez szükséges a Mg (Black és Cowan, 1995). Az enzimek kofaktorai (Mg, Ca, K) hatással vannak a proteinek hidratációjára,

és ily módon megváltoztatják az enzimek konformációját, amivel különlegesen aktív katalitikus állapotba hozzák az enzimet. A Mg azon képessége, hogy aktiválja az enzimeket, jelentős mértékben alapul azon a tulajdonságán is, hogy a szerves molekulákkal képes kelát kötetést létesíteni. A fémionokkal aktivált enzimekben a fémionok lazán kötődnek proteinekhez, ezenkívül fontos szerepet játszanak az enzimek minden tevékenységében. Általánosan elfogadott vélemény, hogy a Mg >300 enzim aktivátora, és hogy a növényekben található Mg 70–85%-a részt vesz különböző enzimes reakciókban.

A Mg-nak igen fontos szerepe van a foszfátok átvitelének reakcióiban (foszfatáz és ATPáz). Az ATP-szintézisben (foszforiláció: $ADP + P \rightarrow ATP$) a Mg-ra mint az ADP és az enzim közötti kötőelemre van szükség. A Mg-nak jelentős szerepe van az ATP minden reakciójában, tekintettel arra, hogy az ATP-vel komplexet alkot, és ily módon megkönnyíti a reakció lefolyását, illetve az energiaátvitelt. A sejtmembránok felszínéhez kötődnek különböző ATPázok, amelyek hidrolizálják az ATP-t. Magnéziumhiány esetén az ATPáz nem hidrolizálja az ATP-t, mivel gyenge az aktivitása.

Az elektrontranszportláncba tartozó piridin nukleotidok, az NAD és az NADP számos dehidrogenáz kofaktorai. Az NADH és az NADPH oxidációjához nélkülözhetetlen a Mg. Magnéziumhiány esetén oxidációjuk gyorsasága körülbelül a felére csökken (Moller et al., 1982).

A biomembránok proteinekből és foszfolipidekből állnak. A proteinek és foszfolipidek bioszintézise enzimes reakciók segítségével történik, és ezeket a reakciókat a Mg aktiválja. Azon kívül, hogy aktiválják a proteinek aminosavainak szintézisét katalizáló enzimeket, a magnéziumionok ugyanakkor részt vesznek az RNS, DNS és nukleotidok szintézisének stabilizálásában és mechanizmusában is. Ezen kívül a Mg részt vesz a K^+ , Ca^{2+} és Na^+ ionok membránon keresztüli transzportjának szabályozásában is (Garban, 1998, Fawcett, 1999).

Az oxidatív dekarboxiláció minden folyamatát a Mg^{2+} aktiválja. Az acetil-koenzim A (acetil-CoA) aktiválásával a Mg jelentős helyet foglal el a citromsavciklusban és a lipidek anyagcseréjében. A glikolízis (a glükóz lebomlása) során, amely legalább tíz lépcsőből áll, öt enzim működéséhez van szükség magnéziumionokra (Körös, 1980).

Walker és Weinstein (1991) szerint a klorofill bioszintézisének első fokát a Mg^{2+} porfirinek szerkezetébe való beépítése képezi, Mg-kelátázzal katalizálva. Ennek az enzimnek az aktiválása APT-t és Mg-t követel (Kobayashi et al., 2008). A magnéziummal aktivált

enzimek jelentős szerepet töltenek be a Calvin-ciklus fotoszintézisében is. A fotoszintézishez kulcsfontosságú Rubisco (RuBPC/o) aktivitáshoz nélkülözhetetlen a CO₂, fény és Mg jelenléte. Az csak akkor aktív, ha a RuBPC/o-CO₂-Mg komplexben található.

A magnézium hatása a mezőgazdasági termények biológiai értékére

Az egészséges táplálkozás fontosságának tudatosodásával megnövekedett általában az élelem minőségével, biológiai értékével kapcsolatos törődés mértéke is. A minőség a termék belső és külső tulajdonságainak összességét öleli fel. Az élelmiszerek és általában a termékek minőségének definiálására különböző mutatók szolgálnak: tápérték, organoleptikus, szállítási, tárolási, feldolgozási stb. mutatók. Valamely termék minőségének fogalma változó a térben, más-más világrészeken, sőt a felhasználását illetően is.

A tápértéket azoknak a nélkülözhetetlen anyagoknak (szénhidrátok, zsírok, proteinek, ásványi anyagok) a megléte és aránya határozza meg, amelyek a szervezet felépítéséhez és energiaellátásához szükségesek. A biológiai értéket pedig az egészség szempontjából jelentős bioaktív anyagok megléte (vitaminok, polifenolok, fitoszterinek, fitoesztrogének, glikozinolátok, szaponinok, terpének, antioxidáns szubsztanciák, peptidek, flavonoidok stb.). Számos kutatás eredményei bizonyítják, hogy a Mg közvetlenül és/vagy közvetve befolyásolhatja az említett szubsztanciák jelenlétét a növényekben. Az említetteken kívül a Mg enyhítheti a fitopatológiai megbetegedéseket, mechanikai sebeket, csökkentheti a káros anyagok jelenlétét (növényvédőszer maradványai, nitrátok, nitritek, nehézfémek stb.), amelyek rontják a táplálék egészségügyi biztonságosságát, és ezáltal annak biológiai és piaci értékét (Barker és Pilbeam, 2015, Kastori et al., 2016).

Tekintettel arra, hogy a Mg az ember és állat számára is nélkülözhetetlen elem, érthető, hogy a táplálék minősége és biológiai értéke a magnéziumtartalmától is függ. A Mg koncentrációja a növényekben a növényfajától, genotípustól és a növényi szervtől függ, valamint attól, hogy mennyi volt belőle a talajban. Az ember Mg-ellátásában különösen fontosak a zöldségfélék, mivel a Mg nagyobb koncentrációban gyűlik a vegetatív szervekben, a növények azon részeiben, amelyeket a zöldségfélék esetében a táplálkozásban általában felhasználnak. Magas

Mg-tartalma van a tök-, dió- és mandula magjának is. Magnézium használata a talaj- és levéltrágyázásban jelentős mértékben megnöveli a növények Mg-tartalmát.

Megállapítást nyert, hogy Mg használatával növelni lehet a burgonyagumók keményítőtartalmát és javítani a technológiai értéküket. A Mg kedvező hatással van a gabonafélék és a hüvelyesek termékének proteintartalmára, valamint a búzaszem sütőipari értékére is. Különösen akkor, amikor magnéziumszegény talajon vetik be, a Mg növeli az olajnövények magjának olajtartalmát és megváltoztatja az egyes zsírsavak arányát. Megállapítást nyert továbbá, hogy Mg használatával javulnak a bor organoleptikus tulajdonságai, az aromatikus anyagok íze, tartalma és összetétele, valamint hogy kedvezően befolyásolja a szőlő cukortartalmát. A szakirodalom szerint a Mg alkalmazásának hatására növekszik a C-vitamin és a karotinoidok, valamint egyéb antioxidánsok tartalma. A Mg növeli a színyanyagok, antociánok és klorofill mennyiségét a növényekben, és közvetve növeli a növényi táplálék biológiai értékét azzal, hogy csökkenti egyes mérgező anyagok: nitrátok, egyes nehézfémek (kadmium) és növényvédőszeres mennyiségét.

Az elégtelen magnézium-ellátottság következményei

Növény

A Mg-hiány számos fiziológiai és biokémiai zavart idéz elő a növényeknél, minek következtében különböző morfológiai és anatómiai elváltozások lépnek fel, akut hiánya pedig pusztulással jár (Kasztori, 1983, 2005, Mengel és Kirby, 2001, Marschner, 2012). Általánosságban elmondható, hogy a Mg-hiány csökkenti a növények asszimiláló és szintetizáló képességét, és ezáltal szerves produkcióját, hozamát. A levelek száraz anyagában a kritikus Mg-koncentráció kb. 0,2%. A Mg-hiány nemcsak akkor léphet fel, amikor a talajban nincs belőle elegendő, hanem a K^+ , Ca^{2+} , Mn^{2+} , NH_4^+ , H^+ , Na^+ ionok konkurens hatásának következményeként is. A Mg-hiány első jelei a legidősebb leveleken jelentkeznek. Magnéziumhiány esetén lebomlanak a klorofill-molekulák és megváltozik a kloroplasztisz ultrastrukturális felépítése. Csökken a gránumok, és növekszik a keményítőszemek száma. A klorofill-molekulák lebomlásának következtében először érkező klorózis jelentkezik. A Mg-hiány következményeként megsérülnek a sejtmembránok, megváltozik a folyékonyságuk és a permeabilitásuk, akárcsak az ioncsatornák funkciója. A Mg-hiány kihat a mitokondriumok

felépítésére is, ugyanis megbomlik a membránszerkezetük. A Mg kellő mennyiségének hiánya zavart idéz elő a foszfor-anyagcserében, a foszforiláció folyamataiban is.

A Mg-hiány következtében a levelekben felgyülemlik a keményítő és a cukor. Ennek oka lehet a keményítő lassú lebontása a kloroplasztokban, a felborult cukor-anyagcsere és/vagy azok lassú átvitele más szervekbe a floém által. A következmény a gyökér növekedésének lassulása. Ezen kívül, a Mg-hiányban szenvedő növények leveleiben növekszik az oxigénformák kialakulása, amelyek kárt okoznak a növények életfolyamataiban, szuperoxid aniongyök és hidrogénperoxid keletkezik. Amikor nagy a fény intenzitása, a Mg védi a növényeket az oxidatív stressztől.

Ember

Az utóbbi évtizedekben részletes kutatások tárgyát képezte a Mg szerepe ember és állat fiziológiai és biokémiai folyamataiban (Grzebisz, 2011). A Mg az előfordulás gyakoriságát tekintve a negyedik elem az ember szervezetében. Megtalálható a szervezet minden sejtjében. Magnéziumra szükség van számos jelentős biomolekula, pl.: proteinek, lipidek, szénhidrátok, nukleinsavak, nukleotidok és zsírsavak felépítéséhez és funkcionálásához.

Általánosan elfogadott vélemény, miszerint a lakosság jelentős részénél elégtelen a Mg-bevitel. Normális körülmények között a szervezet napi Mg-szükséglete 4–5 mg/kg, stresszhelyzetben, betegség vagy terhesség esetén pedig nagyobb, 7–10 mg szükséges a testmassza kilogrammjaként naponta. Steinmetz (1999) szerint a táplálkozásban tapasztalt Mg-hiány elsődleges okai a következők: zsírban és cukorban gazdag, de Mg-ban szegény élelmiszerek fogyasztása, valamint a számos technológiai folyamatban feldolgozott élelmiszerek, amelyekben a legtöbb ásványi anyag, köztük a Mg is, általában elvész. Másodlagos okok: a Mg csökkentett felszívódása, alkoholizmus, anyagcsere-zavarok és endokrin betegségek, gyógyszerek (vízhajtók, antibiotikumok), terhesség, fizikai és pszichikai/mentális stressz, gyakori hányás, hasmenés, bélbetegségek stb.

Számos kutatás eredményei kimutatták, hogy összefüggés van a Mg-hiány és a szív- és egyéb betegségek között (Bo és Pisu, 2008). A Mg-nak szerepet tulajdonítanak számos betegség megelőzésében is:

- arterioszklerózis,
- angina pectoris,
- vérnyomás labilitás,
- szívinfarktus,
- vérkeringés,
- gyomor- és bélgyörcsök,
- gyomorrák,
- diabétesz, a Mg-hiány okozza az inzulin-kiválasztás csökkenését,
- asztma, a Mg-hiány összefüggésben áll a tüdő működésének csökkenésével,
- zsibbadás és szurkálás érzése karban, lábban,
- trombózisra és embóliára való hajlam,
- depresszió és ideges reagálások,
- lármára és stresszre való érzékenység,
- kalcium-oxalát – vesekő kialakulása,
- meszesedés és öregedés,
- migrén és alvászavarok
- stb.

A felsoroltakon kívül a Mg-nak szerepet tulajdonítanak a sejtek energiaforgalmában, az oxigén energetikai folyamatokban való jobb hasznosításában, növeli továbbá az inzulin hatását a cukorbetegéknél, enyhíti a túlzott alkoholfogyasztás kedvezőtlen következményeit stb. Tekintettel arra, hogy részt vesz az ember számos életfolyamatában, a Mg-hiány tünetei igen sokfélék: nyugtalanság, fáradtság, ájulás, szédülés, allergia, remegés, bizonytalan járás, szemtekerezgés, szívritmuszavar, izomkontrakció stb.

Magnéziumtúltengés, Mg-mérgezés, hipermagneziémia ritkán jelentkezik, ha normális a vesék működése.

Állat

A Mg az állatok számára is nélkülözhetetlen elem, mivel részt vesz számos fiziológiai és biokémiai folyamatban (Kovácsné Gaál, 1992, Rayssiguier, 1992). Az állati szervezetben kb. 0,05% a koncentrációja. A kalciumon és foszforon kívül a Mg fontos összetevője a csontszövetnek. A fiatal állatoknál a csontszövetben található Mg kb. 30%-a mobilizálható. A korral csökken a csontszöveti Mg mobilizálásának lehetősége.

A szilárd takarmány messzemenően a legfontosabb Mg-forrás az állatok számára. Jelentéktelen az a Mg-mennyiség, amely az ivóvíz által jut a szervezetükbe. Magnézium-bevitel céljából szükség szerint alkalmazhatók különböző preparátumok. Az állati szervezet Mg-háztartása sokban függ annak kiválasztásától is. A Mg endogén úton szilárd ürülék, vizelet és izzadás formájában távozik a szervezetből, az emlősöknél a tejjel is. A szervezet Mg-ellátottságától függ, hogy milyen mennyiségben lesz található a belső szervekben és az izmokban, és ezáltal azok hogyan fognak működni. A hipomagneziémia elsősorban az izomideg-rendszerre van hatással. Általános a vélemény, miszerint a Mg hatással van az acetilkolin szintézisére és disztribúciójára. Ha nem kielégítő a Mg koncentrációja, növekszik az acetilkolin felszabadulása, ami az izmok ingerlékenységének növekedéséhez és spontán kontrakciókhoz (tetánia) vezet. Fordított esetben a Mg-koncentráció növekedése csökkenti az izomidegek ingerlékenységét. Szarvasmarha és juh esetében az elégtelen Mg-ellátottság az emésztő- és a légzőszervek megbetegedését okozhatja, miközben jelentős mértékben csökken a szívízom Mg-tartalma.

A legelterjedtebb betegség, amely Mg-hiány esetén a teheneknél jelentkezik, a tetánia. Ennek a betegségnek a megjelenését a nátrium hiánya fokozza. A tetániában szenvedő állatok szájából folyik a nyál, a tehenek félénkek, izomgörcsök jelentkeznek náluk, kifordul a szemük, hangosan bőgnek, nekimennek a tárgyaknak és végezetül görcsben összeomlanak. Megfigyelték, hogy különösen tavasszal, amikor a fiatal növényekben sok a kálium és kevés a nátrium, jelentkeznek rendellenességek a szarvasmarhák és juhok anyagcseréjében, aminek következtében rosszabbodik a Mg-felszívódás és ún. „legelői hasmenés” lép fel.

A hipermagneziémia ritkább a háziállatok körében. Jelentkezhet a fejősteheneknél a nagy tejtermelés következményeként, amikor a tej magas kalciumtartalma és a kalcium tejjel

való kiválasztódása miatt alakul ki hipokalcémia és hipermagneziémia, ami az ún. „tejlázban” manifesztálódik.

Összegezés

A magnézium nélkülözhetetlen elem minden élőlény – növények, ember, állat és egyes alacsonyabb rendű élőlények számára. A növénytermesztésben, valamint az emberi táplálkozásban és az állati takarmányozásban a Mg-nak gyakran nem szentelnek kellő figyelmet, annak ellenére, hogy számos tudományos és szakmai kutatás eredményei mutatnak rá rendkívüli biológiai jelentőségére. Az élőlények szervezetében fellépő Mg-hiány számos fiziológiai, biokémiai, anatómiai, morfológiai és egyéb elváltozást okoz. A növények optimális Mg-ellátottságának fontossága túlmutat a növényvilág keretein, tekintettel arra, hogy a növények jelentik ember és állat számára a legfontosabb Mg-forrást. A Mg-t újabban méltatlanul mellőzött biogén elemként emlegetik. Nem túlzás, ha azt állítjuk, hogy Mg nélkül nem volna élet a Földön, tekintettel a szerepére, amelyet a fotoszintézisben és általában az életfolyamatokban betölt.

Felhasznált irodalom:

1. Black, C. B., Cowan, J. A. (1995): Magnesium dependent enzymes in general metabolism, In: Cowan, J. A. (ed.) The Biological Chemistry of Magnesium, VCH Publishers, Inc. New York.
2. Cakmak, I., Yazici, A. M. (2010): Magnesium: a forgotten element in crop production. Better Crops, 94: 23-26.
3. Fawcett, W., Haxby, E., Mele, D. (1999): Magnesium: physiology and pharmacology. Brit. J. Anaesthesia, 88: 302-320.

4. Garban, Z. (1998): Interaction of deoxyribonucleic acid with divalent metallic ions: particularisation for Mg ions. In: Kiss, A. A. (ed.) Magnesium – Magnesium and Interaction of Magnesium with Trace Elements. 6th European Magnesium Congress, Budapest , 331-334.
- 5, Grzebisz, W. (2011): Magnesium – food and human health. J. Elem. 9: 299-323.
- 6, Grzebisz, W. (2015): Magnesium. In: Barker, A. V., Pilbean, D. J.(eds.) Hanbook of Plant Nutrition sec, ed. CRC Press, Boca Raton, Fl.
7. Kabayashi, K., Mochizuki, N., Yoshimura, N., Motohaski, K., Hiasabori, T., Masuda, T. (2008): Functional analysis of Arabidopsis thaliana isomorf of the Mg-chelatase CHLI subunit. Photochem. Photobiol. 7: 1188-1195.
8. Kastori, R. (1983): Uloga elemenata u ishrani biljaka. Matica srpska, Novi Sad.
9. Kastori, R. (2005): Fiziologija biljaka. Naučni intitut za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad.
10. Kastori, R., Maksimović, I., Ž. Ilin, Putnik-Delić, M. (2016): Magnezijum u ishrani biljaka. Poljoprivredni fakultet, Nov i Sad.
11. Kovácsné Gaál, K. (1992): A magnézium szerepe az állatvilágban. In: Fazekas, T. et al. (eds.) A Magnézium forrásai és jelentősége az elővilágban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 121-133.
12. Körös, E. (1980): Bioszervetlen kémia. Gondolat, Budapest.
13. Maguire, M.E., Cowan, J. A. (2002): Magnesium chemistry and biochemistry. Bio Metals, 15: 203-210.
14. Marschner, P. (2012): Marschner ,s Mineral Nutrition of Higher Plants, Elsevier, Amsterdam, The Netherlands.
15. Mengel, K., Kirkby, E. A. (2001): Principles of Plant Nutrition. Kulwer Academic Publishers, Dordrecht, The Netherlands.
16. Moller, I. M., Schwitzgebel, J. P., Palmer, J. M. (1982): Binding and screening by cation and effect on exogenous NAD/P/H oxidation in Neurospora crassa mitochondria. Eur. Biochem . 123: 81-88.

17. Rayssiguier, Y. (1992): Metabolism of magnesium in animals and pathology related to a deficit in magnesium. In: Huguet, C., Coppenet, M.(eds.) Le magnesium en agriculture. INRA editions, Paris, 21-31.
18. Schlesinger, W.H. (1997): Biogeochemistry: An Analyses of Global Change. Academic Press, San Diego.
19. Steinmetz, T. (1999): Magnesium: a key element of health. Health Supplement Retailer. 7: 1-7.
20. USDA (2010): National Nutrient Database for Standard Reference. Release 23. <http://www.ars.usda.gov/ba/bhnrc/ndl>.
21. Walker, C. J., Weinstein, J. D. (1991): Further characterisation of the magnesium chelatase in isolated developing cucumber chloroplasts. Plant Physiol. 95: 1189-1196

Kiss Ernő és Kiss Ferenc

**Folyékony üzemanyagok mesterséges
előállítása Fischer–Tropsch-eljárással**

Folyékony üzemanyagok mesterséges előállítása Fischer–Tropsch-eljárással

ÖSSZEFOGLALÓ

A folyékony üzemanyagok mesterséges előállítása a Fischer–Tropsch-eljáráson alapszik. Iparilag az izzó szenet vízgőzzel reagáltatják és így szintézisgázt kapnak (szén-monoxid és hidrogén keverék), amely megfelelő hőmérsékleten és nyomáson, katalizátor jelenlétében, szénhidrogén molekulákká kondenzálódik (Dél-Afrika). Ugyanez a folyamat kivitelezhető akkor is, ha földgázt használnak kiinduló anyagként (Malézia, Katar). A fenntartható fejlődés szempontjából a két említett folyamat nem elfogadható, mert mind a két folyamat a fosszilis nyersanyag felhasználásán alapszik, e mellett még jelentős szén-dioxid és egyéb káros üvegházhatást keltő gáz is a levegőbe kerülhet. A dolgozat végén rövid áttekintést adunk a Szerbiában végzett, Fischer–Tropsch-eljárást alkalmazó kísérletek eredményeiről.

SUMMARY

Production of synthetic liquid fuels with Fischer-Tropsch conversion

The production of synthetic liquid fuels is based on Fischer-Tropsch conversion of synthesis gas into hydrocarbons. The synthesis gas (mixture of carbon monoxide and hydrogen) is prepared by reacting the glowing coal with steam at high temperatures and pressures. Hydrocarbon molecules are formed as the result of hydrocondensation of synthesis gas at suitable temperatures and pressures in the presence of catalysts (South Africa). Similar process is used to obtain liquid fuels by conversion of natural gas into hydrocarbons (Malaysia, Qatar). The afore mentioned processes are not sustainable because both of them rely on fossil-based raw materials and release significant amount of carbon dioxide and other harmful greenhouse gases into the atmosphere. At the end of the paper a brief overview of Fischer-Tropsch investigation conducted in Serbia is given.

---

¹⁸³ Dr. Kiss Ernő és Dr. Kiss Ferenc.

ИЗВОД

Производња синтетичких течних горива Фишер-Тропшовим поступком

Производња синтетичких течних горива се заснива на Фишер-Тропшовој синтези. У индустријским условима ужарени угаљ реагује са воденом паром и добија се синтезни гас, смеша угљен-моноксида и водоника. На погодној температури и притиску, у присуству катализатора, врши се хидрокондензација синтезног гаса у угљоводонике (погони у Јужној Африци). Исти процес може да се користи за производњу течних горива и из земног гаса (погони у Малезији и у Катару). Са становишта заштите животне средине одрживи развој ових процеса је под великим знаком питања. Наиме ови поступци се заснивају на коришћењу фосилних горива, при чему се ослобађају значајне количине угљен-диоксида, као и други гасови, који изазивају ефекат стаклене баште. На крају рада дат је кратак преглед истраживања на пољу Фишер-Тропш синтезе угљоводоника, као и резултата ових истраживања у Србији.

Történelmi áttekintés

A folyékony üzemanyagok mesterséges előállítása Franz Fischer és Hans Tropsch nevéhez fűződik. A két kutató a „Kaiser-Wilhelm-Institut für Kohlenforschung in Mülheim an der Ruhr“ (az intézet mai neve „Max-Planck-Institut für Kohlenforschung“) munkatársai voltak, akik a XX. század húszas éveiben sikeresen kidolgozták az eljárást. A szintézisgázt a szén elgázosításával kapták, mégpedig úgy, hogy az izzó szenet vízgőzzel reagáltatták. Az így nyert szén-monoxid és hidrogén keveréket megfelelő hőmérsékleten és nyomáson, katalizátor jelenlétében reagáltatták. A kondenzációs folyamat termékei pedig metán¹ és folyékony szénhidrogének voltak². Az említett szénhidrogének mellett metanol is kimutatható mennyiségben keletkezett³. A kapott termékek keveréke alkalmas volt a belső égésű motorok működtetésére. A folyékony mesterséges üzemanyagok gyártásának technológiáját már 1926-ban megoldottnak tekintették^{4,5}. Fischer és Tropsch vasalapú katalizátorokat alkalmazott. Ezek a katalizátorok stabilitása nem volt kielégítő. Helmut Pichler a problémát úgy oldotta meg, hogy magasabb nyomáson vezette a folyamatot. Az eljárás folyamán nemcsak alacsony szénatomszámú szénhidrogéneket kapott, hanem nagy molekulájú paraffinokat is⁶. A vasalapú katalizátorokat később felváltották a kobaltalapú katalizátorok, melyek diatomaföld (elhalt

kovamoszatok mikrokristályos vázai) hordozókra horgonyoztak le. Németországban 1940-ben 72 000, 1943-ban pedig 124 000 barrel (~158,9 liter) műbenzint gyártottak le naponta. Ez az üzemanyag-mennyiség a háborús évek szükségleteinek 57%-át fedezte, valamint 92%-át a légi haderőnek⁷. A II. világháború után az USA, Nagy-Britannia, Kanada és a Szovjetunió a németországi műbenzint gyártó üzemeket ellenőrzésük alá vették, egészen 1970-ig⁷. Az USA-ban az első műbenzin gyártó üzem a texasi Brownsville-ben építették fel 1945 és 1950 között⁷, a Szovjetunióban pedig 1952-ben, Novocserkasszkban, Rosztov régióban⁸.

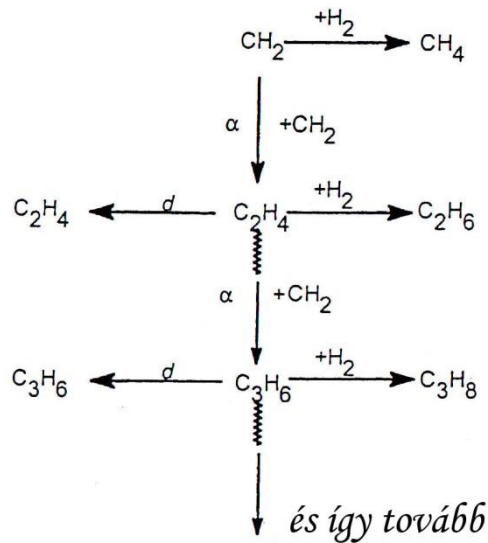
Mivel Dél-Afrika hatalmas mennyiségű jó minőségű szénnel rendelkezik Fischer–Tropsch-eljárással jelentős mennyiségű mesterséges üzemanyagot gyárt (CTL, Coal To Liquid). Malézia és Katar pedig nagy földgáz tartalékokkal rendelkeznek, ezért ebből a fosszilis nyersanyagból (GTL, Gas To Liquid) Fischer–Tropsch-eljárással ugyancsak mesterséges folyékony üzemanyagot gyártanak (1. táblázat).

1. táblázat. Mesterséges folyékony üzemanyagok gyártása Fischer–Tropsch-eljárással⁸

Ország	Üzem	Kapacitás, barrel/nap
Dél-Afrika	Sasol I, Sasolburg	5600–8000
Dél-Afrika	Sasol II & Sasol III, Secunda	124 000–154 000
Dél-Afrika	Mossgas, Mossel Bay	22 500
Malézia	Bintulu GTL, Bintulu	14 700
Katar	Oryx GTL	32 400
Katar	Pearl GTL, Rass Laffan	140 000
Összesen		339 200–371 600

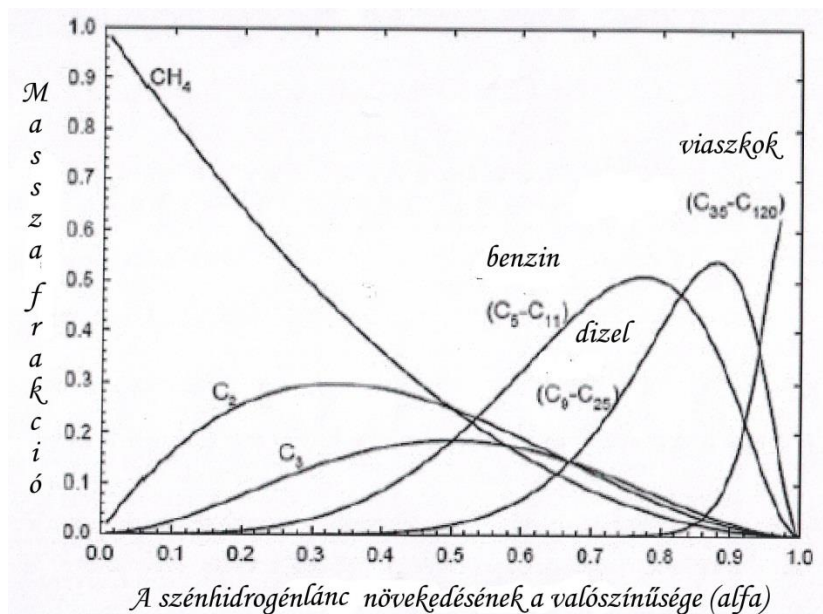
Az Fischer–Tropsch-eljárás alapjai, állapota és tendenciák

A szintézisgázt a Fischer–Tropsch-eljárásnál szén-monoxid és hidrogén gázok keveréke képezi. A szénhidrogének keletkezése alkalmával a vegyi kötés a szén-monoxid molekulában felszakad, a hidrogén a szénatomra kötődik, és ennek eredményeként metilénsoport (-CH₂-) és víz keletkezik: $\text{CO} + 2\text{H}_2 \rightarrow -(\text{CH}_2)- + \text{H}_2\text{O}$. A reakció megismétlődése után újabb metilénsoport keletkezik, és ezek kondenzációjával kialakul a szénhidrogénlánc (-CH₂)_n-. A szénhidrogénlánc növekedése és terminációja az 1. ábrán látható.

1. ábra. A szénhidrogénlánc propagációja és terminációja

Ha elfogadjuk, hogy a lánc növekedésének valószínűsége nem függ a lánc hosszától akkor a termékek eloszlása kiszámolható lesz az Anderson–Schulz–Flory-féle eloszlási függvényből. A láncnövekedés valószínűségi értékeinek (α) függvényében a különböző szénhidrogén termékek eloszlását a 2. ábra szemlélteti. A láncnövekedés valószínűségének értéke egyenesen arányos a szénhidrogénlánc propagációjának sebességével és fordítottan arányos a szénhidrogénlánc propagáció és termináció sebességének összegével ($\alpha = r_p / r_p + r_t$).

2. ábra. A Fischer–Tropsch-eljárással kapott szénhidrogén termékek eloszlása

A szénhidrogének eloszlását a szénatomok (C) számának (n) függvényében (Fn) ki lehet számítani minden (α) értékre, nulla és egy között, az említett Anderson–Schulz–Flory-féle eloszlási függvény alapján: $F_n = n \cdot (1-\alpha)^2 \cdot \alpha^{n-1}$.

A Fischer–Tropsch-eljárás termékeinek elméleti eloszlása jól megegyezik a kísérleti úton kapott termékek eloszlásával. Eltérést csak a metán és az etán/etén frakciók mutatnak⁹. Fontos megemlíteni, hogy a folyamatban nemcsak szénhidrogének keletkezhetnek, hanem alkoholok is. Ez akkor történik meg, hogyha a hidrogén molekula rákapcsolódik a szén-monoxid molekulára, mégpedig úgy, hogy a szén-monoxid molekula nem szakad fel, - (HCOH)-¹⁰.

A Fischer–Tropsch-szintézis alkalmával szerkezet-érzékeny (structure sensitive) reakciók játszódnak le. A szerkezet-érzékeny reakciók alatt olyan reakciókat kell érteni, melyeknek sebessége változó a katalizátor kristályrács síkjának vagy az aktív fémszemcsék méreteinek függvényében. De ez a szerkezeti érzékenység kevésbé kifejezett, mint az ammónia szintézisének esetében vas katalizátorokon¹¹. A Fischer–Tropsch-reakciók mechanizmusa még ma sem teljesen világos, még a legrégebbi vas, illetve kobalt katalizátorok esetében sem^{12,13}. Különböző komputer technikák a kutatóknak nagy segítségére lehetnek¹⁴.

Végül meg kell említenünk, hogy kísérleti szinten ma már biomasszából (fa, szalma, papíripari hulladék stb.) is állítanak elő folyékony üzemanyagot (BTL, Biomass To Liquid). Az így kapott üzemanyag előállításakor az üvegházhatást keltő gázok csökkennek, azonban ezek az eljárások nagyban hozzájárulnak az eutrofizációhoz, ami a folyó- és állóvizek állatvilágára káros hatással van¹⁵. Úgyhogy a folyékony üzemanyag gyártása Fischer–Tropsch-eljárással környezetvédelmi szempontból még vitatott kérdés. Alapos életciklus-elemzések (LCA, Life Cycle Assessment) a jövőben talán kedvező választ fognak nyújtani erre a problémára is.

A Fischer–Tropsch-eljárásban alkalmazott katalizátorok

A nagyiparban fémes vas és kobalt katalizátorokat alkalmaznak, hogy a szintézisgázt átalakítsák szénhidrogénekké. Noha a nikkel katalizátor jelentősen olcsóbb a kobalt katalizátortól a Fischer–Tropsch-eljárásban mégsem alkalmazzák, mert az így vezetett folyamatban jelentősen több metán keletkezik, mint a kobalt, illetve vas katalizátorok

jelenlétében. Emellett a nikkell katalizátor erőteljesen végzi a keletkezett olefinek hidrogenolízisét. A ruténium katalizátorok aktivitása és szelektivitása jó, de ezeket a katalizátorokat nem alkalmazzák, mert jelentősen drágábbak az imént említett katalizátoroktól.

A Fischer–Tropsch katalizátorokat leggyakrabban kicsapásos (precipitáció) módszerrel szintetizálják. A megfelelő aktív fém (vas, kobalt) ionokat kicsapatják az oldatból leginkább valamilyen SiO_2 , vagy Al_2O_3 alapú hordozóra. A kicsapásos módszer mellett ismert a megfelelő katalizátor komponensek egybeolvasztása is. A vasalapú katalizátorokban alkáli fémeket használnak, hogy stabilizálják a vasat a hordozó felületén, valamint, hogy a katalizátor felülete bázisos kémhatású legyen^{9,10}. A savas kémhatású katalizátorok felületére könnyen szénalapú tisztátalanságok válnak ki, melyek elszennyezik a katalizátor felületét. A szénhidrogénlánc növekedésének valószínűsége az alkálifémek esetében a következő sorrendben nő: Li, Na, K, és Rb⁹. Az ipari katalizátorokban leggyakrabban a kálium szolgál promotorként, ami mindenekelőtt gazdasági szempontból nézve indokolt. Az elektronegatív anionok F^- , Cl^- stb. csökkentik a katalizátorok aktivitását. A réz promotor elősegíti a vas-oxidok könnyebb redukcióját fémes vasra¹⁰. Kobalt katalizátorok esetében promotorként leggyakrabban nemesfémeket alkalmaznak (Pt, Ru, Re). Ezek a nemesfémek megnövelik a katalizátorok aktivitását, valamint megkönnyítik a vas-oxidok redukcióját⁹. A kobaltalapú katalizátorok termékeiben kevesebb van az olefinekből és az oxigén tartalmú vegyületek, mint a vas katalizátorok termékeiben. A kobaltalapú katalizátorok eredményesen működnek alacsonyabb hőmérsékleteken és alacsonyabb nyomásokon is, mint a vas katalizátorok. Ilyen körülmények között jelentősen csökken a metántermelés⁹.

A Fischer–Tropsch katalizátorok előregedése (aktivitás és szelektivitás csökkenés) magyarázható az aktív katalitikus centrumok kémiai összetételének megváltozásával a termelés folyamán (az atomos fém oxidálódik, rossz összetételű vaskarbidok alakulnak ki), valamint fizikai változásokkal is. A fizikai változások közé tartozik a kristályszemcsék megnövekedése, ami a katalizátorok aktív felületének csökkenéséhez vezethet. A katalizátormérgezés lehet mechanikai eredetű, mikor a katalizátor felülete elszennyeződik a kiváló koromtól ($2\text{CO} \leftrightarrow \text{C} + \text{CO}_2$ vagy $\text{CO} + \text{H}_2 \leftrightarrow \text{C} + \text{H}_2\text{O}$), vagy kémiai eredetű, például a kénvegyületek erős mérgeknek számítanak, ha a vas centrumokra kötődnek⁹.

A Fischer–Tropsch-eljárás feltételei a nagyiparban és az alkalmazott reaktor típusok

A nagyiparban a hőmérséklet függvényében a Fischer–Tropsch-eljárásnak két változata ismeretes: a magas hőmérsékletű: (HTFT, High Temperature Fischer-Tropsch, 300–350 °C) és az alacsony hőmérsékletű (LTFT, Low Temperature Fischer-Tropsch, 200–240 °C). A magas hőmérsékletű eljárásban vas katalizátorokat alkalmaznak benzin és kis molekulatömegű olefinok gyártására. Az alacsony hőmérsékletű eljárásban kobalt (ritkábban vasalapú) katalizátorokat alkalmaznak nagy molekulatömegű lineáris láncú viaszok előállítására⁹.

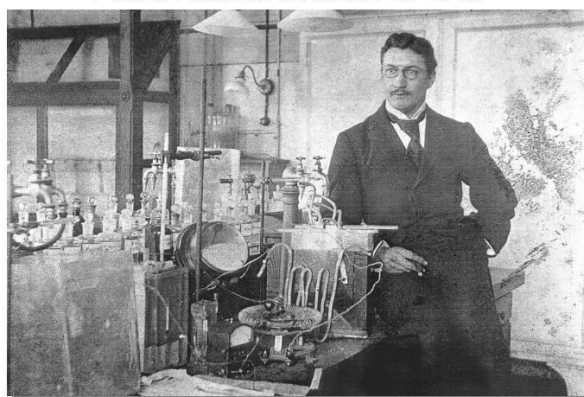
Minél alacsonyabb a szén-monoxid parciális nyomása a szintézisgázban, annál kisebb a katalizátor felületének befedése a metilénsoportokkal, úgyhogy a szénhidrogénlánc növekedésének a valószínűsége kisebb lesz, azaz a metilénsoport deszorpciójának, vagyis a rövidebb szénhidrogén termékek deszorpciójának valószínűsége pedig nagyobb lesz. A szintézisgázban a hidrogén parciális nyomásának növekedésével a telített szénhidrogének keletkezésének a sebessége nőni fog, akárcsak a folyamat terminációja is (1. ábra). Ezek szerint a H_2/CO arány növekedésével a Fischer–Tropsch-eljárás szelektivitása eltolódik a nagy tömegű telített szénhidrogének irányába. Mégis a folyamat helyes kiértékelése nem ilyen egyszerű, mivel a folyamatban szén-dioxid és vízgőz is keletkezik, ami szintén kihatással van a termékek, valamint az egyensúlyi állapot kialakulására⁹.

A szénhidrogének keletkezése hőfelszabadulással jár. A jelentős mennyiségű hő elvezetése a reaktorokból nem egyszerű folyamat. Ugyanakkor a felszabaduló hő lokális gócpontokat alakíthat ki, ami a katalizátor szinterhezvezetéséhez vezethet. A katalizátor apróbb pórusai eldugulnak, és a metántermelés jelentősen megnövekszik. A nagy mennyiségű felszabaduló hő elvezetését részben el lehet érni azzal is, hogy a szintézisgázt nagy sebességgel áramoltatják a reaktorok csöveiben, valamint a katalizátorszemcsék helyes pakolásával, hogy elősegítsék a gázok turbulens mozgását (több csövű reaktorok melyekben a katalizátorszemcsék nyugvó helyzetben vannak). Hőelvezetés szempontjából nagyon előnyösnek bizonyultak a fluidizációs (a katalizátorszemcsék lebegnek a szintézisgáz áramlatában) rendszerű reaktorok⁹. A fluidizációs reaktorok közül alkalmazást nyertek a kétfázisú (szintézisgáz és szilárd katalizátor), valamint a háromfázisú (szintézisgáz, szilárd katalizátor, amely megfelelő folyadékban van szuszpendálva) reaktorok⁹. Legeredményesebbeknek a háromfázisú reaktorok mutatkoztak. Ezeket követik a Kellogg reaktorok, melyekben a szintézisgáz, valamint a szilárd katalizátorszemcsék sokszoros

körforgást végeznek (recirkuláció). Az ipari termelés körülményei között a rögzített katalizátor rétegű reaktorok bizonyultak legkevésbé hatékonyak. Ezért Dél-Afrikában a Kellogg reaktorokat (Sasol II & Sasol III, Secunda) 1995 és 1999 folyamán lecserélték a háromfázisú reaktorokkal⁹.

A 3. ábra szemlélteti a Fischer–Tropsch-eljárás fejlődését az elmúlt száz év folyamán, Franz Fischertől kezdve a Dél-Afrikában működő nagyipari üzemekig.

Franz Fischer at Work in 1918

3. ábra. Franz Fischer a laboratóriumában (felső kép), és a Dél-Afrikában működő Sasol II & Sasol III ipari művek, ahol naponta 124 000–154 000 barrel folyékony üzemanyagot termelnek (alsó kép)

A Sasol művektől kapott információk szerint a folyékony üzemanyag termelése a Fischer–Tropsch-eljárás szerint gazdaságos, ha a világpiacon a nyers kőolaj ára meghaladja a 30–40 US\$ hordónként (barrel). A tapasztalat azt mutatja, hogy a Fischer–Tropsch-eljárással kapott dízelolaj alkalmazása esetén kevesebb az el nem égett szénhidrogén maradék (HC), szén-monoxid (CO), nitrogén-oxidok (NO_x), oldódó szerves frakciók (SOF), könnyen illanó szerves frakciók (VOF), korom részecskék (PM), policiklusos aromás szénhidrogének (PAH),

mint a fosszilis dízel alkalmazásának esetében. A környezet elsavasodása és az eutrofizáció 5–40% csökkenhet, a fosszilis üzemanyagok alkalmazásához viszonyítva¹⁶. Természetesen ezek az adatok kizárólag a belső égésű motorokban felszabaduló anyagokra érvényesek, de nem azok előállítására. Egy teljes életciklus-elemzés esetében elképzelhető, hogy a kapott eredmények környezetvédelem szempontjából nézve nem is olyan kedvezőek.

A Fischer–Tropsch-eljárás tanulmányozásának eredményei Szerbiában

A mesterséges folyékony üzemanyagok előállítása Fischer–Tropsch-eljárással Szerbiában 1981-ben kezdődtek el. Ezek a kutatómunkák az Újvidéki Egyetem Technológiai Kara, valamint a Stanford University (California) közös projektjének Supported Iron Catalyst for Fischer-Tropsch Synthesis keretében folytak. A pénzügyi kereteket a National Scientific Foundation, Washington, USA, valamint a Vajdasági Tudományos Érdekközösség, Újvidék, Szerbia biztosították¹⁷. A projekt kutatási ideje formálisan négy esztendeig tartott. A négy esztendő elteltével a kutatások tovább folytatódtak, mégpedig a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia Katalízis Munkabizottságának és a Magyar Tudományos Akadémia Izotópkutató Intézetének keretében. A kutatások kerete legszűkebben szemlélve a vas katalizátor magnézium-oxid hordozóra korlátozódott, Fe/MgO. A kutatások folyamán tanulmányoztuk a magnézium-oxid eredetének a hatását, valamint különböző promotorok (Cu, Co, Mo, K, Al, Ca) hatását a katalizátor fázisainak kialakulására, a szintézis, a szárítás, a redukció és a katalizátor alkalmazásának idején. A katalizátor minták kicsapásos, valamint impregnálási eljárási módszerekkel készültek el. A promotorok a katalizátorokba mindig impregnálási módszerrel lettek beépítve. A katalizátor minták rendszeresen ~10 massa % vasat, illetve ~1 massa % promotort tartalmaztak. A prekursorok sóinak termikus lebontását rendszerint 350–450 °C hőmérséklet tartományban végeztük, még a vasvegyületek redukcióját 430 °C végeztük el. Ezeket a viszonylagos alacsony hőmérsékleteket azért alkalmaztuk, hogy a katalizátorban lehetőleg a legkevesebbre csökkentsük a szinterezést és, hogy finom apró méretű vasszemcsék alakuljanak ki a magnézium-oxidhordozó felületén, a redukció folyamán. A szintézisgáz összetétele $H_2/CO = 2$ volt. Magát a Fischer–Tropsch-szintézist rendszerint 250 °C és 1 légkör természetes nyomásán végeztük el. A katalizátor minták aktivitását és szelektivitását gázkromatográfias módszerrel végeztük. A kutatások eredményeit a következő fontosabb dolgozatainkban jelentettük meg, melyek kronológiai sorrendben vannak feljegyezve^{18–29}.

A katalizátorhordozó szerepe: A magnézium-oxidhordozó szerepe meglehetősen összetett. A magnézium-oxidhordozó tulajdonságait jelentősen meghatározza annak eredete. A hidroxid eredetű prekursor magnézium-oxid szemcséi nagyon kisméretűek és a kristályszemcsék nem orientálódnak semmilyen irányba. A bázikus hidroxikarbonáttól keletkezett magnézium-oxid szemcséi lapocskákra, a magnézium-oxaláttól keletkezett magnézium-oxid szemcséi pedig apró kockácskákra emlékeztetnek¹⁸. A különböző magnézium-oxid alakzatok kihatnak nemcsak a vas-oxid redukciós tulajdonságaira, hanem a katalizátor katalitikus tulajdonságaira is. Hogyha a magnézium-oxid hordozót magnézium-oxaláttól készítjük, melynek prekuzora magnézium-nitrát volt, a redukált mintákban, Mössbauer spektroszkópiával kimutattuk a nulla vegyértékű vasszemcsék mellett az Fe^{2+} , Fe^{3+} , valamint az Fe^{4+} ionokat is. A négy vegyértékű vasionok valószínűleg nem aktívak a szénhidrogének szintézisében. A vasionok és a magnézium-oxid egymással szilárd oldatokat képeznek¹⁹. Azt, hogy mekkora kihatással van a katalizátorhordozó tulajdonságaira a magnézium-oxid eredete a következő példa jól illusztrálja. Mikor a magnézium-oxidot oxaláttól készítettük el, melynek prekuzora magnézium-nitrát volt, a katalizátor aktivitása egy teljes nagyságrenddel nagyobb volt, mint mikor olyan oxaláttól készítettük el, melynek a prekuzora magnézium-acetát volt, noha az inaktív (passzív) $\theta\text{-Fe}_3\text{C}$ vaskarbid mind a két katalizátor mintában jelen volt. Ellenben, az aktív $\chi\text{-Fe}_5\text{C}_2$ vas karbid fázis nem volt kimutatható a katalizátor mintában, ahol a hordozó ősz prekuzora magnézium-acetát volt²³.

A redukálható promotorok szerepe, Cu, Co, Mo: Noha a réz nem mutat semmilyen aktivitást a Fischer–Tropsch-szintézisben, mégis jelentős szerepe van a vasionok redukálásában²¹. A kobalt maga is aktív a Fischer–Tropsch-szintézisben. A vassal a kobalt promotor vas és kobalt ötvözetet alkot és ennek az ötvözetnek az aktivitása nagyobb, mint a két tiszta fémé²². A vas karbidfázisok kialakulása ebben a mintában elmaradt, a termékek között jelentős mennyiségű oxigént tartalmazó molekulák (alkoholok) jelentek meg²⁶. A molibdén promotor ugyancsak ötvözetet alkot a vassal. A molibdént tartalmazó katalizátorok aktivitására jelentős kihatással van a katalizátor minta szárításának a feltételei. Ha a katalizátor mintát vákuumban szárítjuk, akkor azok könnyebben redukálhatók, mint azok a minták, amelyek szabad atmoszférikus körülmények között lettek szárítva²⁴.

A nem redukálható promotorok szerepe, K, Al, Ca: A kálium promotort alkalmazzák leggyakrabban a Fischer–Tropsch katalizátorokban. Hatás típusok szerint a kálium elektronikus, az alumínium pedig texturális promotor²⁷. A mi kutatásaink eredményei nem támasztják alá azt az elméletet, hogy a káliumionok egyszerű elektron donorként viselkednek,

és így hatnak ki a katalizátor aktivitására és szelektivitására. A mi eredményeink arra a lehetőségre is rámutattak, hogy a káliumionok csökkenthetik a CO és H₂ molekulák adszorpciós lehetőségeit a katalizátor felületén, mivel kálium promotor jelenlétében a katalizátor aktív felülete könnyen lecsökkenhet²⁷. Az alumínium a magnézium-oxiddal spinel vegyületeket alkot, MgAl₂O₄. Ez a stabil vegyület pedig elfedheti a katalizátor felületén elhelyezkedő aktív centrumokat (skin effect/„bőr effektus”), ami a katalizátor aktivitásának a csökkenéséhez vezethet²⁷. A kalcium-oxid promotor a mi katalizátor mintáinkban előidézték a kialakult fázisok szegregációját, ami a katalizátor aktivitásának a csökkenéséhez vezetett^{20,25}.

Áttekinthető adatokat kutatásainkról a következő dolgozat nyújt²⁸. Kísérleteket a kobaltalapú katalizátorokkal, a Fischer–Tropsch-eljárást illetően, Szerbiában nem végeztünk. Ezeket a kutatásokat a Magyar Tudományos Akadémia Izotópkutató Intézetében végezték. A kapott eredmények feldolgozásában azonban szerbiai kutatók is részt vettek²⁹.

Irodalom

1. F. Fischer und H. Tropsch. Über die Reduktion des Kohlenoxyds zu Methan am Eisenkontakt unter Druck. Brennstoff-Chemie. 1923; 4:193–197.
2. F. Fischer und H. Tropsch. Über die Herstellung synthetischer Ölgemische (Synthol) durch Aufbau aus Kohlenoxyd und Wasserstoff. Brennstoff-Chemie. 1923; 4:276–285.
3. F. Fischer und H. Tropsch. Methanol und Synthol aus Kohlenoxyds als Motorbetriebstoff. Brennstoff-Chemie. 1925; 6:233–234.
4. F. Fischer und H. Tropsch. Die Erdölsynthese bei gewöhnlichem Druck aus den Vergangsprodukten der Kohlen. Brennstoff-Chemie. 1926; 7:97–104.
5. F. Fischer und H. Tropsch. Über Reduktion und Hydrierung des Kohlenoxyds. Brennstoff-Chemie. 1926; 7:299–300.
6. H. Pichler. Über die Auffindung und Synthese neuer höchstmolekularer Paraffine, Brennstoff-Chemie. 1938; 19:226–230.

7. <http://www.angtl.com/pdfs/HistoryofF-T.pdf>, Retrieved 2016-03-12.
8. O. Glebova. Gas to Liquides: Historical Development and Future Prospects. University of Oxford, The Oxford Institute for Energy Studies. Registered Charity, No. 286084. 2013.
9. M. E. Dry. The Fischer-Tropsch process: 1950-2000. *Catalysis Today*. 2002; 71:227–241.
10. H. Schulz. Short history and present trends of Fischer-Tropsch synthesis. *Applied Catalysis: General*. 1999; 186:3–12.
11. M. Boudart, M. A. McDonald. Structure Sensitivity of Hydrocarbon Synthesis from CO nad H₂. *The Journal of Physical Chemistry*. 1984; 88 (11):2185–2195.
12. B. H. Davis. Fischer-Tropsch Synthesis: Reaction mechanisms for iron catalysts. *Catalysis Today*. 2009; 141:25–33.
13. G. L. Bezemer, J. H. Bitter, H. P. C. E. Kuipers, H. Oosterbeek, J. E. Holewijn, X. Xu, F. Kapteijn, A. J. van Dillen, K. P. de Jong. Cobalt Particle Size Effects in the Fischer-Tropsch Reaction Studied with Carbon Nanofiber Supported Catalysts. *Journal of the American Chemical Society*. 2006; 128:3956–3964.
14. J. L. C. Fajín, M. N. D. S. Cordeiro, J. R. B. Gomes. Fischer-Tropsch Synthesis on Multicomponent Catalysts: What Can We Learn from Computer Simulations? *Catalysts*. 2015; 5:3–17.
15. N. Jungbluth, S. Büsser, R. Frischknecht, M. Tuchschnid, Life Cycle Assessment of Biomass-to-Liquid Fuels. ESU-Services GmbH, Uster, 2008.
16. Atrax Energi AB. IEA/AMF. Annex XXXI. Synthetic gasoline and diesel oil produced by Fischer-Tropsch Technology. A possibility for the future? Göteborg, 2007.
17. P. Putanov, M. Boudart et al. “Supported Iron Catalyst for Fischer-Tropsch Synthesis”, National Scientific Foundation, Washington, SIZNR Vojvodina, Novi Sad, 1981-1982. & 1983-1984.
18. P. Putanov, E. Kiš, R. Zupkov, SEM ispitivanje procesa formiranja MgO iz različitih prekursora, Zbornik radova, 59-60, V Jugoslavenski simpozij iz elektronske mikroskopije, Plitvička jezera, 1986.
19. K. Lazar, E. Kiš, P. Putanov, L. Guzzi. Stabilization of Intermediate Phases at Preparation of Fe/MgO Catalysts. *Hyperfine Interactions*, 1990; 57:1975–1982.
20. L. Guzzi, K. Lazar, G. Bošković, E. Kiš, P. Putanov. Promoter Effects of Ca, Mo, Al on Fe/MgO Catalyst on CO Hydrogenation. *Studies in Surface Science and Catalysis*. 1991; 61:251–256.

21. G. Boskovic, G. Vlajnić, P. Putanov. HT-XRD, DSC and X-ray microprobe analysis of Cu and Al promoted Fe/MgO catalysts. *Reac. Kinet. Catal. Lett.* 1991; 45 (2):313–318.
22. K. Lazar, P. Putanov, E. Kiš, G. Boškovic, G. Vlajnic. Structural Effects of Various Promoters on M-Fe/MgO Catalysts. *Hyperfine Interactions.* 1991; 69:751–754.
23. P. Putanov, E. Kiš, G. Boškovic, K. Lazar. Effects of the Method of Preparation of MgC₂O₄ as a Support Precursor on the Properties of Fe/MgO Catalysts. *Applied Catalysis.* 1991; 73 (1): 17–26.
24. P. Putanov, G. Boškovic, G. Vlajnic, E. Kiš, K. Lazar, G. Guzzi. Iron-Support Interactions in the Sequence of Preparation of Fe/MgO Catalysts for CO Hydrogenation. *Indian Journal of Technology.* 1992; 30:156–160.
25. P. Putanov, G. Boškovic, E. Kiš, K. Lazar, L. Guzzi. Effects of Preparation on the Properties of Mo, Al and Ca Promoted Fe/MgO Catalysts. *Journal of Solid State Chemistry.* 1992; 97:41–47.
26. P. Putanov, G. Boškovic, G. Vlajnic, E. Kiš, K. Lazar, L. Guzzi. Promoter Effect of Cu, Co and K on Fe/MgO in CO Hydrogenation. *Journal of Molecular Catalysis.* 1992; 71:81–92.
27. G. Boškovic, G. Vlajnic, E. Kiš, P. Putanov, L. Guzzi, K. Lazar. Geometric Factors in K and Al Promoting of the Fischer-Tropsch Catalyst. *Industrial Engineering & Chemical Research.* 1994; 33 (9):2090–2095.
28. E. E. Kiš, G. Boškovic. Magnesia Supported Fischer-Tropsch Iron Catalyst. *Proceedings-Faculty of Technology, Novi Sad.* 1995-1996; 26-27:165–174.
29. L. Guzzi, G. Boskovic, E. Kiss. Bimetallic Cobalt Based Catalysts. *Catalysis Reviews, Science and Engineering.* 2010; 52(2):133–203.

Kurucz Mihály

**A földvédelem a vidékfejlesztés jogi
eszközrendszerében**

A földvédelem a vidékfejlesztés jogi eszközrendszerében¹⁸⁵

Bevezetés: A vidékfejlesztés és mezőgazdaság

A mezőgazdaság, mint környezetterhelő tényező

A hagyományos környezet azonos anyagokkal, technikákkal dolgozó mezőgazdaság - az iparral ellentétben - nem volt szennyező hatású. A növénytermesztés során - a betakarított növényi részek kivételével – a növénymaradványok visszakerültek a talajba, illetve a vadon élő vagy a haszonállatok táplálékául szolgáltak. Az állati trágya növényi tápanyagként hasznosult, és az ember - a létfenntartási céllal betakarított zöldtömeg kivételével - lényegében minden szerves hulladékot visszajuttatott a talajba.

A hagyományos modell a külső erőforrások korlátozottsága miatt a rendelkezésre álló erőforrások maximális hasznosítására törekedett. A természetes ökoszisztémákhoz hasonlóan zárt rendszerű anyag- és energiaáramlás jellemezte: a főtermék mellett a melléktermékek takarmányként, trágyaként illetve tüzelőként hasznosultak, lényegében hulladékképződés nélkül. Ez a körforgási folyamat ökológiai szempontból előnyös volt. A növénytermesztés és állattenyésztés ugyanis térben egységet alkotva volt jelen, egy olyan stabil ökológiai rendszerként, amely nagyon kevés szennyeződést juttatott a környezetbe.

A környezet szempontjából káros hatásokkal is járt a hagyományos modell, ugyanis a talajok tápanyagtartalmának elszegényedését idézte elő, ahogyan sem a defláció, sem az erózió vonatkozásában nem tudott megfelelő védelmet nyújtani. Ez mindenekelőtt a szakértelem és a megfelelő eszközök hiányára vezethető vissza, de szerepet játszott benne a birtokstruktúra kedvezőtlen irányban történő módosulása is. Az alacsony termelékenységű összefüggésben - a népesség növekedésével összhangban - a mezőgazdasági terület a természetes élővilág rovására növekedett. A hagyományos modell napjainkban is jellemző, mégpedig a Föld országainak nagyobbik, a fejlődő országokból álló csoportjára.

A mezőgazdaság többfunkciós, ún. ökoszociális modelljében az agrártermelés igényeivel egyenrangú követelményként érvényesül a környezet- és természetvédelem.¹⁸⁶

Az agrár-környezetvédelem fogalmi rendszerében első szinten helyezkedik el a *környezeti fenntarthatóság*¹⁸⁷, a természeti erőforrások védelme. Ennek eléréséhez szükséges

---

¹⁸⁴ Dr. habil Kurucz Mihály PhD, Tanszékvezető egyetemi docens, ELTE ÁJK Agrárjog Tanszék.

¹⁸⁵ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

¹⁸⁶ TANKA ENDRE: A birtokpolitika és a földjog stratégiai kihívásai uniós tagságunk első évtizedében, *Gazdaság és Jog*, 2005/1. sz. 3. o.

az agrártermelés negatív externáliái csökkentése a gazdálkodás egyes kockázatos inputjainak, mint pl. a kemikáliák visszafogásával, illetve a környezetbarát termelési eljárások bővítésével.

A *szociális-társadalmi* fenntarthatóságot a zömmel vidéki térségekben, mezőgazdaságból élők számára kínált alternatív jövedelemszerzési- illetve munkalehetőségek biztosításával szolgálja az agrár-környezetgazdálkodás. A hagyományos gazdálkodási módszerek, földhasználati módok (pl. a külterjes legeltető állattartás) illetve az azokhoz kötődő (pl. ló-, juh-) fajták megőrzése az extenzív mezőgazdálkodás által kialakított és fenntartott természetközeli élőhelyek állapotának szinten tartása mellett az adott területek idegenforgalmi értékét is nagymértékben képes növelni.

A *gazdasági fenntarthatósághoz* tapadó cél (gazdasági hatékonyság) elérését erősíti az uniós anyagi támogatás és fogyasztói igényen alapuló piaci kereslet. A *gazdasági* fenntarthatóságot ma már nem úgy erősítik az agrár-környezetvédelmi intézkedések, mint amikor az 1990-es évek „tútláplált” Közös Agrárpolitikájának segítettek. Amint ekkor bebizonyosodott, a túltermelés letörésének, a piac stabilizálásának is alkalmas eszközei voltak. Emellett napjainkra az élelmiszerbiztonság iránti igény és a környezeti-minőségi preferenciák emelkedése miatt a környezetgazdálkodás outputjára (egyrészt környezetbarát termelésű, másrészt kiváló beltartalmi értékű, egészséges termékek) olyannyira igényt tart a fizetőképes keresletet garantáló uniós polgár, hogy Magyarország kiemelkedő természeti adottságaira tekintettel még akkor is ezek termelése mellett szólna a gazdasági racionalitás, ha az Unió mint szupranacionális szereplő – ráadásként közjogi szerződéseken keresztül is – nem támogatná.

A *társadalompolitikai fenntarthatóság* kulcseleme az élelmiszerbiztonság az *emberi fogyasztásra szánt termékek minőségbiztosítására, szennyező anyagoktól való mentességére*. Az agrár-környezetvédelmi szabályozási célban a gazdasági szempontok összefonódnak a társadalomvédelmi szempontokkal, a két pillér integráltan jelenik meg. A gazdasági érdekkötöttség (csak a biztonságos élelmiszer kereslete látszik az Unióban töretlennek), illetve a társadalmi haszon is adott: az emberi egészség – egészséges élelmiszernek köszönhetően – magasabb szintjének társadalmi-gazdasági rentabilitása átütően nagy. A pillérek további összefonódását mutatja az a kört bezáró összefüggés, miszerint az élelmiszerbiztonság szintjének (pl. vegyszerekkel nem terhelt termőtalajból származó peszticidmaradvány-mentes alapanyagoknak köszönhető) emelkedése a környezeti fenntarthatóság pozitív következménye.

Az agrár-környezetvédelmi gazdálkodás kizárja a nagyüzemi monokultúrás, tájhomogenizáló, gépesített, túlvegyszerező, idegenanyag-intenzív, iparszerű gyakorlatot, és eleve fokozottan élők munká-igényes, magas hozzá adott értékű termékek előállítását garantálja. Az ilyen minőségi termékskála az agrártermelés jövedelmezőségét emeli, ezzel a vidéki termelők életszínvonala és a vidék népességmegtartó képessége is nő (szociális pillér).

---

¹⁸⁷ A fenntartható használat, a tartamosságot, a természetkímélő módszerek alkalmazását és a biológiai sokféleség védelmét foglalja magában az élőhelyvédelemben. Éppúgy, mint a korábbi vonatkozó hazai dokumentumban, az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program stratégiai célkitűzései között szintén szerepel a vidéki környezet javítása a megfelelő földhasználat révén, melyhez beavatkozási akcióként kapcsolódik az agrár-környezetgazdálkodási és Natura 2000 támogatások mellett a talajok védelmének megerősítése is.

A vidékfejlesztés kulcsfontosságú tényezője a többfunkciós mezőgazdaság. Ebben az értelmezésben a mezőgazdaság nem csupán árutermelő ágazat, hanem társadalmi és környezeti feladatokat is egyaránt ellát: természetvédelmi és tájfenntartási feladatkört. Ezt nevezzük *multifunkcionális vagy európai mezőgazdasági modellnek*.

A mezőgazdasági tevékenységnek nem az a kizárólagos funkciója, hogy előállítsa a mezőgazdasági terméket.¹⁸⁸ Az európai térségben kialakuló mezőgazdasági politikának célkitűzése, hogy a termék-előállítás mellett, a vidéki lakosság megőrzése, a mezőgazdaság hagyományos módszereinek a fenntartása, a kulturális hagyományoknak a megőrzése, a környezet-, a természet-, a táj megőrzése is, akárcsak a megélhetés, jövedelem biztosítása a vidék népessége számára.

Az így értelmezett agrártermelés célja egyrészt a végtermék-előállítás, másrészt a vidék arculatának megőrzése, a vidéki közösségek fenntartása, a környezeti javak előállítása.¹⁸⁹ Ennek jegyében az EU bővíti a mezőgazdaság vidékfejlesztési, ökoszociális, ún. "II. pilléres" teljesítményeihez kötődő támogatási forráskereteket és jogcímeiket.¹⁹⁰ A multifunkcionális (termelési, környezeti és társadalmi funkció) mezőgazdaságban a *közjavak*¹⁹¹ előállítása egyre fontosabb szerepet kap.

A *közjószág* olyan jószág, amelynek fogyasztásából más fogyasztók nem zárhatók ki, de nem is zavarják egymást a fogyasztásban. A mezőgazdaság által biztosított közjavak, mint pl. az egészséges talaj és a hozzá tartozó tiszta talajvíz, életképes tájazonos élőhely, a termőhely¹⁹² stb., nem tartoznak az árutermelés körébe, piacuk nem tökéletes, nem kereskedelmi célból történik előállításuk sem. Ezeknek a közjavaknak a termelése az egész társadalom érdekét szolgálja, mely szolgáltatást a társadalomnak kell megfizetnie. A közjavak előállítása nem kötelező, csupán önkéntesen vállalható. A mezőgazdasági tevékenységekhez a közjavak jelentős száma kapcsolódik.

A közjavak ellentéte a magánjavak. Magánjavak, mint pl. maga mezőgazdasági termék, élelmiszer esetében a kizárás lehetősége fennáll, továbbá a fogyasztók rivalizálnak egymással, azaz egyik fogyasztása csökkenti a másik lehetőségeit. A mezőgazdaság által biztosított közjavak egyrészt természetvédelmi jellegűek, másrészt társadalmi jellegűek.

---

¹⁸⁸ Szemben, pl. az Egyesült Államok mezőgazdaságával, amely kizárólag élelmiszer előállítási célt követ.

¹⁸⁹ HALMAI PÉTER: *Az Európai Unió agrárrendszere*. Mezőgazda Kiadó, Budapest, 2007. 60 p.

¹⁹⁰ Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: *Jövőkereső jelentése a magyar társadalomnak*, 2010.

¹⁹¹ A Közjószág, közjavak fogalma alatt értünk a közgazdaságtanban minden olyan dolgot, amely – közvetve vagy közvetlenül – emberi szükségletek kielégítésére alkalmas. A *javak* egyes számú megfelelőjeként általában a *jószág* szó használatos. A legtöbb jószág olyan, hogy az fogyaszthat belőle, aki fizetett érte, és csak korlátozott számú fogyasztó fogyaszthatja. Ha egy jószág fogyasztásából nem lehet senkit kizárni, továbbá korlátlan számú fogyasztó használhatja anélkül, hogy egymást zavarnák, vagyis nem rivalizálnak egymással fogyasztói, akkor ezt a jószágot közjózágnak nevezzük. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanácsot két Országgyűlési határozat hozta létre: az 57/2008 OGY Határozat a Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács közjogi jogállásáról, jogköréről, összetételéről és feladatairól, valamint működési kereteiről és a 100/2007 OGY Határozat a Magyar Köztársaság hosszú távú fenntartható fejlődésével kapcsolatos tervezési és egyeztetési folyamat feladatairól.

¹⁹² Ide értendő a magyarra nehezen fordítható *terroir* fogalma.

Környezetvédelmi jellegű közjavak:

- a környezet, természeti táj, kulturális örökség megőrzése, mint például a sövények, a teraszos művelésű földek, és a mezőgazdasági termelés során

kialakult tájképi elemek fenntartása;

- a biodiverzitás fejlesztése,

- a vízminőség és vízkészletek védelme, vízvisszatartás,

- a talaj termőképességének megőrzése;

- klímastabilitás, üvegházhatású gáz kibocsátásának csökkentése;

- levegőminőség-védelem;

Társadalmi jellegű közjavak:

- a vidéki területek életképességének fenntartása, vidék élhetősége;

- a lakosság rekreációjának biztosítása, egészségmegőrzés;

- a foglalkoztatottság fenntartása;

- az élelmezésbiztonság megerősítése;

- állatjólét és állategészségügy.

A kizárás lehetetlensége, illetve a rivalizálás hiánya együttesen a közjavak kritériumai. Amikor mindkettő feltétel fennáll, ezeket a javakat *tiszta közjavaknak* nevezzük.¹⁹³ A vidékfejlesztés valójában ilyen közjavak fenntartását és újra előállítását célozza.

---

¹⁹³ A klasszikus példa a friss levegő „használata”: egyrészt fogyasztása nem gátol másokat a belélegzésben, másrészt nem lehet senkit kizárni fogyasztásából. Azonban elgondolkodtató, hogy a tiszta levegőért van-e rivalizálás. A tiszta közjavakra, azaz a két kritérium maradéktalan meglétére nehéz példát találni: ha egy ingyenes nemzeti park területe megtelik annyi látogatóval, hogy már nem élvezetes a kirándulás, előfordulhat, - valószínű, hogy ez az esemény nem következik be - hogy a látogatók, használók riválisai lesznek egymásnak. Másik oldalról megközelítve: ezt a parkot el lehet keríteni, fizetős bejáratot telepíteni, és ekkor a „fogyasztásból kizárás lehetősége, vagy lehetetlensége” sem egyértelmű. Ha a két kritérium közül csak egyik vagy másik teljesül - például a fogyasztásból egyeseket ki lehet zárni, de nem rövidítik meg egymást, vagy senki nem zárható ki ugyan a fogyasztásból, de minél többen hozzáférnek így, annál kisebb értéket képvisel számukra - ezeket a javakat *nem tiszta közjavaknak*, vagy *vegyes javaknak* nevezzük.

I., A vidékfejlesztés tárgya: a vidék és annak fogalma

A „vidéki térségeket” eleinte a „városi térségek” ellentétéként határozták meg. Ezt a megközelítést alkalmazta az Európa Tanács által 1996-ban elfogadott Vidéki Térségek Európai Chartája is, amely szerint a vidéki térség „olyan szárazföldi vagy part menti vidék, amely kisvárosokat és falvakat foglal magában, ahol a terület legnagyobb részét a következő célokra használják:

- mezőgazdaság, erdészet, halászat,
- a vidéken élők gazdasági és kulturális tevékenysége (kézművesség, ipar, szolgáltatások stb.)
- nem városi pihenő és rekreációs térségek,
- egyéb célok, mint pl. lakóközvetek.

A Vidéki régiók jellemzői

A vidéki területeken az egy lakosra jutó jövedelem körülbelül egyharmadával kevesebb, a nők foglalkoztatási aránya alacsonyabb, a szolgáltatási ágazat kevésbé fejlett, általában kevesebb a felsőoktatási végzettséggel rendelkező és kevesebb háztartás rendelkezik szélessávú internet-hozzáféréssel. Néhány vidéki régióban hatalmas problémát jelent a távoli és periférikus fekvés. A hátrányok általában még jelentősebbek a túlnyomóan vidéki régiókban, igaz az EU-szintű általános kép tagállamonként jelentős eltéréseket mutat. A lehetőségek, a kapcsolatok és a képzési infrastruktúra hiánya különösen nagy problémát okoz a távoli vidéki területeken élő nők és fiatalok esetében.¹⁹⁴⁾

Magyarországon a rendszerváltást követően főként az agrárpolitika, földpolitika hiánya okozta a termelés nagyarányú visszafejlesztését és azt a helyzetet, hogy az EU tagországokhoz képest legnagyobb hasznosítható földterülettel rendelkező Magyarországon a hazai feldolgozóipar kétharmada kerülhetett külföldi tulajdonba. Egyetlen EU tagországban sem alakult ki olyan torz struktúra, ahol a feldolgozó vertikum elszakadt a termelőtől és a helyben keletkező jövedelem folyamatosan eláramlik az ágazat szereplőitől távol levő multinacionális vállalatok adóoptimalizációs szisztéma szerint működő, változó központjaiba.

Az Európai Unióban használt kritériumok szerint az uniós csatlakozás időpontjában, 2004-ben Magyarország területének 96%-a vidéki térségnek minősült, ahol a népesség 74,5%-a élt. Az alapvetően vidéki területek részaránya 58,3%, az össznépességből való részesedésük 31,3%, mely 3,2-szer magasabb az EU (9,7%) átlagánál. Az összlakosság 35,9%-a élt községekben. Az összes település 54,3%-ának lakossága nem érte el az 1000 főt, ezeken a településeken él az összlakosság egyötöde.

---

2 Az Európai Tanácsnak készített tavaszi jelentés statisztikai melléklete - SEC (2005) 160.

¹⁹⁴ OECD kibővített hatásvizsgálat SEC (2004) 931.

A vidéki térségekben alacsony a vállalkozási sűrűség, fejletlen a tercier szektor, a vállalkozások innovációs képessége alacsony. Új vállalkozások létrehozását nehezíti a tőke-, szaktudás- és a vállalkozási készségek hiánya. A gazdaság szerkezetére a gyengébb jövedelemtermelő képességű tevékenységek, valamint a fizikai foglalkozásúak és az alacsonyabb iskolai végzettségűek nagyobb aránya, illetve az aktív korú népesség kisebb aránya jellemző, ezért a jövedelmek a vidéki térségekben elmaradnak az országos átlagtól. A munkanélküliség lényegesen magasabb, a gazdasági aktivitás alacsonyabb az országos átlagnál. A népességre az öregedő korstruktúra, az alacsony képzettségi szint, gyenge mobilitás jellemző. Az elhelyezkedési nehézségek térben koncentráltan jelentkeznek.¹⁹⁵⁾

A vidéki térség mezőgazdasági és nem mezőgazdasági részei élesen megkülönböztethetők a városi térségtől, melyet az ott lakók nagy koncentrátsága és vertikális, illetve horizontális struktúrák jellemeznek.”

Az OECD a vidéket területi lehatárolás alapján határozta meg. Nem kapcsolta össze a földhasználattal vagy a gazdaság állapotával, ehelyett háromféle rurális területet különböztetett meg:

- a gazdaságilag integrált vidéki területek,
- a köztes rurális területek,
- a távoli vidéki területek.

Helyi szinten a vidékiség meghatározása a népsűrűség alapján, míg regionális szinten az alapján történik, hogy a régió lakosságának hány százaléka él vidéken. A vidéki térségek regionális szintű meghatározása az OECD-ben használtak szerint:

- alapvetően vidéki térség: az a térség, ahol a lakosság több mint 50%-a 120 fő/km² alatti népsűrűségű (vidéki) településen él;
- jellemzően vidéki térség: az a térség, ahol a lakosság 15 - 50%-a 120 fő/km² alatti népsűrűségű (vidéki) településen él;
- alapvetően városi térség: az a térség, ahol a lakosság kevesebb mint 15%-a él 120 fő/km² alatti népsűrűségű településen.

A vidékfejlesztés térségeivel kapcsolatban az Európai Bizottság a népsűrűségtől függő urbanizáció fokát tekinti meghatározónak.

---

¹⁹⁵⁾ Nemzeti agrár-vidékfejlesztési stratégia 2007-2013 1/5. változat 20/12/2005.

II., A vidékfejlesztési politika lassú kialakulása a Közös Agrárpolitika reformfolyamataiban

Az EK a Közös Agrárpolitikán (CAP) belül 1960-as évek reformja a családi gazdaságban történő termelés közvetlen támogatásával, az agrártermékeket feldolgozó és piacra vivő családi gazdaságok és egyéb vállalkozások szerkezeti modernizálásával, azzal a céllal, hogy hatékonyságukat és versenyképességüket növeljék, így jövedelmi oldalról elősegítve a vidéki társadalom felzárkózását a városi térségekhez.¹⁹⁶ Az agrárpolitika révén növekedett ugyan a farmerek jövedelme, de továbbra sem érte el más - velük összehasonlítható - társadalmi és foglalkozási rétegek jövedelmét.¹⁹⁷

A CAP-on belül 1975-ben a hegyi- és dombvidéki, valamint az elmaradott területeken folytatott gazdálkodásról szóló irányelvben először jelent meg a területi-regionális megközelítés, vagyis a támogatások meghatározott körzetekben élőknek való juttatása. Ezen megközelítés a későbbiekben egyre nagyobb teret nyert, majd elvezetett a strukturális politikák, a vidékfejlesztés és a regionális fejlesztés összekapcsolásához. Az irányelv külön támogatást nyújtott azoknak a feldolgozó üzemeknek, amelyek valamilyen szempontból hátrányos körülmények között termeltek, például gyenge talajon gazdálkodtak. A cél az volt, hogy megállítsák az emberek elvándorlását ezekről a területekről. A támogatást ekkor még az élelmiszer-feldolgozó üzemeknek adták a gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi egyensúly eléréséhez.

Az 1980-as évek elején a Közös Agrárpolitika újabb válsága egyszerre volt piaci, finanszírozási és termelés-, illetve településpolitikai. Ez az EU-t arra kényszerítette, hogy újragondolja a termelésbővítést preferáló támogatási politikáját. A termelés növelését célzó beruházások támogatásának megszüntetése, közvetlen termeléskorlátozó intézkedések voltak ennek látható tünetei. A CAP által is felgyorsított és teremtett probléma a vidék elnéptelenedésének megakadályozása volt. Ezt a vidék komplex gazdasági fejlesztésének támogatásával, a termelés és tájvédelem támogatásával kívánták megoldani.

A rurális politika első eszközei az ún. Integrált Mediterrán Programok voltak, amelyek mind a Közös Agrárpolitikát, mind a Regionális és Szociális alapokat felhasználták. Skócia, Franciaország és Belgium egyes részein indultak el az Integrált Mediterrán Programok keretében. Az 1985-ben bevezetett Integrált Mediterrán Programok előbb az újonnan belépő államok gazdálkodói versenyhátrányának csökkentésére, majd maguknak az új tagállamoknak a támogatására, például Görögország teljes területére, különböző gazdasági tevékenységek támogatására irányultak.

A második gyenge kísérlet a Zöld Könyv, amelyet a Bizottság 1985-ben bocsátott ki „A közös mezőgazdasági politika perspektívái” címmel; rögzítve a regionális politika

---

¹⁹⁶ A vidékpolitika hangsúlyja a „több olesó élelmiszert” jelszón alapul.

multiszektorális megközelítés keretében történő integrációjának és a Közösség, tagállamok, érintett régiók szoros együttműködésének szükségességét. A dokumentumban a vidékfejlesztési kérdések közvetlenül jelennek meg.¹⁹⁸

1988-ban a Bizottság kiadta „A vidéki társadalom jövője” című jelentését, amely elismerte, hogy a Közös Agrárpolitika és a Strukturális Alapok” együttesen sem irányultak a vidéki régiók valódi szükségleteire, sőt valójában hozzájárultak a vidéki területek jelentős problémáinak kialakulásához, például a modernizált mezőgazdaság visszafordíthatatlan kárt okozott a környezetnek. A jelentés világosan állította, hogy a vidéki területeknek többre van szükségük, mint egy szűken vett csak a mezőgazdaságra összpontosító szabályozásra.

Az Egységes Európai Okmány 1986-ban a Római Szerződést új „Gazdasági és szociális kohézió” című fejezettel egészítette ki, megteremtve a regionális politika szerződéses alapjait, ekkortól beszélhetünk a vidékfejlesztési és területfejlesztési politikák egységes rendszerbe szerveződéséről. Egyben felhívta a figyelmet a vidékfejlesztés fontosságára és a Strukturális Alapok reformjának szükségességére. 6)

A második eszközként az 1988-as Delors I. csomag tekinthető, amely az Egységes Európai Okmányban foglaltak megvalósításához szükséges reformintézkedéseket tartalmazta: az Európai Unión belül az egységes belső piac megvalósítása érdekében a gazdasági és társadalmi kohézió, a regionális különbségek csökkentése elkerülhetetlen. Ennek következménye lett a területi szemlélet erősödése és a Strukturális Alapok reformja. A reform mintájául a korábban említett Integrált Mediterrán Programok szolgáltak.¹⁹⁹

Az 1992-es reform a kitűzött célokat újra nem teljesítette. Nem vezetett a várt termelés-csökkenéshez, a termelői jövedelem bővüléséhez, a versenyképesség növekedéséhez. A Közös Agrárpolitika működési költségei tovább emelkedtek. Az újabb korrekciós tematikai témaként megjelent a Vidéki Térségek Európai Chartája 1996-ban, amely olyan életképes mezőgazdasági, erdészeti, halászati/aquakultúra szektorokra épülő vidékfejlesztést kívánt megvalósítani, amely képes az emberi tőke megtartására és gazdasági tevékenységeket vonzani a vidékre, és amely egyúttal védi és fejleszti a sokoldalú európai vidéki gazdasági és kulturális örökséget. A Charta az ún. „sokfunkciós mezőgazdaság” kialakítását tartotta szükségesnek. Ennek alárendelten meghatározta a vidéki térségek funkcióit 3 fő területben:

- gazdasági (termelési) funkciók, ami magában foglalja pl. a mező-, és erdőgazdálkodást, a falusi turizmus, üdülés, rekreáció lehetőségeinek hasznosítását;

- ökológiai funkciók elsősorban az egészséges élet természetes alapjainak védelmét (föld, víz, levegő), a tájjelleg megőrzését, a biológiai sokszínűség, az erdő és más élőhelyek megóvását, általában az ökológiai rendszerek védelmét jelenti;

---

¹⁹⁸ Kurucz Mihály: Az Európai agrárjog alapjai ELTE-JTI Mobil Kiadó 2003. 85-86.o.

¹⁹⁹ A Strukturális Alapok finanszírozására rendelkezésre álló összeg megduplázódott, az 1989. évi 7 milliárd ECU-t 1993-ra 14 milliárdra emelték.

- szociális funkciók, ami a vidéki értékek, életstílusok, kulturális javak megőrzését jelenti.²⁰⁰

A Bizottság 1996-ban megrendezte Cork-ban az Európai Vidékfejlesztési Konferenciát. A konferencia záródokumentuma tíz pontban foglalta össze a vidékfejlesztés integrált megközelítését, közülük a legfontosabb a fenntartható vidékfejlesztés²⁰¹ cross compliance jellege. A vidékfejlesztés lett a fenntartható fejlődés politikai, társadalmi vetülete.²⁰²

A fenntartható fejlődés²⁰³ új eleme követelményével együtt, a város és a vidék közti kapcsolat és a források elosztásának alapvető megváltoztatását vetíti elő. *Az integrált*

---

²⁰⁰ Kurucz: Az Európai agrárjog alapjai ELTE-JTI Mobil Kiadó 2003. 194-195. o.

²⁰¹ A fenntartható fejlődés fogalmát először Brundtland asszony által vezetett ENSZ bizottság (WCED) fogalmazta meg. A fenntartható fejlődés ez alapján egy olyan fejlődés, mely kielégíti a jelen szükségleteit anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generáció szükségleteinek kielégítését. A fenntartható fejlődés magába foglalja a véges természeti erőforrásokkal való racionális gazdálkodást, mely tekintettel van az ökológiai állapotra és a gazdasági növekedésre. (Brundtland jelentés 1987 8-9, 43-46.o.) A fenntarthatóság fogalma az ENSZ Rio-i Konferenciáján megfogalmazottakkal összhangban a közösségi elsődleges jogba az 1992-es Maastricht-i szerződéssel került be.

²⁰² Meadows a Növekedés határain túl című művében (1992) elvi érveléssel mutat rá arra, hogy ...”A legegyszerűbb definíció: egy fenntartható társadalom olyan, amely több generáción keresztül tart, elég előrelátó, rugalmas és bölcs, hogy ne tegye tönkre saját fizikai vagy társadalmi rendszerének támaszát.”¹¹

„...Egy fenntartható társadalmat a minőségi fejlődés érdekelné nem fizikai expanzió... Mielőtt egy fenntartható társadalom döntést hozna egy bizonyos növekedési javaslattal kapcsolatban, megkérdezné, hogy mi célt szolgál a növekedés, kinek a javát szolgálja, mennyibe kerül, meddig tart és vajon ez a növekedés mennyire tud alkalmazkodni a földi forrásokhoz és nyelőkhez. A társadalmi fenntarthatóság érdekében a népesség, a tőke, és a technológia összhangját kell úgy alakítani, hogy az anyagi életszínvonal megfelelő és biztonságos legyen mindenki számára és mindenki igazságosan részesüljön benne. A környezeti fenntarthatóság kibővül gazdasági a kulturális és közösségi értékek megőrzése a jövő generációi számára cím alatt a társadalompolitikai fenntarthatósággal, amelynek mérőeszközei elvándorlás megelőzése; a szegénység elleni küzdelem; munkahelyteremtés; az esélyegyenlőség biztosítása a falusi lakosság számára; az egészség, biztonság, a személyes fejlődés, a pihenés és általában véve a vidéki életminőség iránti növekvő minőségi igények kielégítése. A fenntarthatóság fogalmában a környezet-gazdaságtanban megkülönböztetik a fenntartható fejlődés tágabb és szűkebb értelmét. Tágabb értelemben fenntartható fejlődésen a gazdasági, ökológiai és társadalmi fejlődést értik, míg szűkebb értelemben a környezeti szempont érvényesülését, azaz „az optimális erőforrás használatot és környezeti menedzsmentet” Három különböző értelmezési típus alakul ki: az első kategóriába tartozó értelmezés a fogyasztás fenntarthatóságára, a második a természeti erőforrások időbeli állandóságára, míg a harmadik a jelen és a jövő generációk közötti egyenlő esély biztosítására koncentrálna.

²⁰³ A fenntarthatóság rövid idő alatt divatszóvá vált, tematizált fogalommá vált, ma már nem lehet megkerülni, sokszor csak kötelező díszítőjelző minden társadalmi, gazdasági, műszaki közleményben. Sokan úgy gondolják, hogy a nem ökológiai értelemben vett fenntarthatóság kódosító fogalom elhibázott, csak a természeti törvények hatnak keményen, megkerülhetetlenül, a társadalmi eredetű törvények un puha, manipulálható determinációs sorozatok, jobb, ha kizárjuk őket. A fenntarthatóságnak idődimenziója van, intertemporális gyökerű és vonatkoztatású fogalom. Biztatást ad ebben a tekintetben nekünk Stiglitz és Sen-Fitoussi definíciós kísérlete: milyen társadalom működtetési modellt, mint tőkét adunk át jövőnek, ökológiai műszaki, gazdálkodási, szociális életmódbeli és kulturális metszetű tekintetben.

*megközelítés*²⁰⁴ szerint a vidékfejlesztés csak a különböző gazdasági szektorok - világosan lehatárolt földrajzi, területi keretek közötti - organikus együttműködésén keresztül képzelhető el. A jobban rászoruló területeknek magasabb arányú támogatást kell adni. A *diverzifikáció* (a sokszínűség kialakításának elve) a gazdasági és társadalmi életnek a helyi közösségek és magánszemélyek kezdeményezéseire alapozott „sokszínűsítését” célozza meg. Ehhez minden elérhető eszközt, segítséget (technikai újítások, fejlett tömegkommunikáció, üzleti szolgáltatások, kisvárosok és falvak rekonstrukciója, közösségfejlesztés) fel kell használni.

E ponthoz szorosan kapcsolódik a *szubszidiaritás* elve. A kívánt sokszínűség kialakításához elengedhetetlen a döntéshozatal decentralizációja. Az irányítást a különböző szintek (lokális, regionális, nemzeti, európai) partnerségeken keresztüli együttműködésére kell alapozni, és a döntéseket mindig a lehető legalacsonyabb, az érintettekhez a legközelebb álló szinten kell meghozni. A hangsúlyt a helyi részvételre és az alulról szerveződő megközelítésre kell helyezni. A vidékfejlesztésnek koherens európai keretek között, de lokálisan, a helyi közösségek által irányítva kell működnie. A deklaráció felszólítja az EU politikusait az integrált, fenntartható vidékfejlesztés támogatására és elveinek gyakorlati alkalmazására.²⁰⁵)

A vidékfejlesztés szempontjából legfontosabb intézkedés a moduláció lehetővé tétele: a tagállamok bizonyos esetben 20%-al csökkenthették a közvetlen támogatásokat. Az így keletkező megtakarításokat kiegészíthették az előnyugdíjazásra, a hátrányos helyzetű területekre, agrár-környezetvédelmi intézkedésekre, erdősítésre és a vidékfejlesztésre.

Az Európai Unió Közös Agrárpolitikájának (CAP) állandó és inkább kudarcos, mint sikeres reformzuhataga keretében az AGENDA 2000 bevezetésével nyer másodlagos közösségi politikai célt - a közös piaci rendtartások mellett - a vidékfejlesztési politika. A kialakulása az agrárpolitika versenyképességi növekedési irányba fordulásából táplálkozik, amely az agráriumnak ipari-szolgáltató szektorral szemben fennálló negatív előjelű jövedelem diszparitását úgy kívánta csökkenteni, hogy a versenyképes birtokok támogatását helyezte előtérbe, hogy ezáltal az agrárium településszerkezeti elemének a rurális térségeknek az urbanizált térséggel szembeni gazdasági aktivitási, ezzel járó életszínvonalbeli és népességmegtartó hátrányát mérsékelje. Ez a feltételezés látványos csődöt mondott.

Az új közösségi agrárpolitika ugyanis abból az illúzióból indult ki, hogy ha a társadalmaktól elvont jelentős adóforintokat az önellátó agrárium felől átcsoportosítja a jövedelem-termelésre alkalmas ún. versenyképes agrárium felé, akkor a versenyképes

---

²⁰⁴ A vidékfejlesztésnek a Közös Agrárpolitika integráns részévé kell válnia. E pont következetes érvényesítése szintén az EU intézményhálózat, a döntési mechanizmusok és a finanszírozási rendszer átalakítását követelné meg (pl. a vidékfejlesztés önálló intézményhálózatának kialakítása, forrásainak elkülönítése). HALMAI PÉTER: A reform ökonómiája. EU Közös Agrárpolitika: fordulópont vagy kiigazítás? Budapest, KJK-KERSZÖV, 2004. 13-14. pp.

KATONÁNÉ KOVÁCS JUDIT: A többfunkciós mezőgazdaság értelmezése. Östermelő Gazdálkodók lapja, 2011. április-május, 119-120. pp. FODOR LÁSZLÓ (szerk.): Agrárjog. Fejezetek a mezőgazdasági életviszonyok sajátos szabályozása köréből. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2005. 165-166. pp.

²⁰⁵ The Cork Declaration - A living countryside www.europa.eu.int.

agrártermelés megfinanszírozza társadalmi háttérét is.²⁰⁶ Bár a kitűzött célt nem érte el, de egyúttal létrehozott egy újabb, immár belső feszültségviszonyt az agráriumon belül: a kisebb gazdaságok lassú tönkremenetelével. Az új támogatási szisztéma versenyképességi képességet nem emelte meg olyan mértékben,²⁰⁷ hogy annak folytán a mezőgazdasági üzemek a külső piacokon versenyképessé váltak volna,²⁰⁸ de a diszfunkcionális hatások hamar jelentkeztek a rurális térségek jövedelmi helyzet süllyedésében. Ettől függetlenül a jövedelem-, exporttámogatások megszüntetését, és az uniós piacra jutást célzó, az USA által folytatott küzdelemben is alulmaradt az unió, és a hosszú közdelem az uniós agrárpolitikának a GATT egyezmény keretébe való beillesztésével zárult.

A közös vidékfejlesztési politika a CAP unión belüli angol-francia-német torzsalkodás foglyává vált CAP versenyképességi irányba történt elmozdításának korrigáló, korrekciós eszközeként jelent meg, az inkább a településszerkezeti elemének, a rurális térségek megőrzésének céljával. A szlogenek szintjén tetszetős multifunkcionális mezőgazdaság, illetőleg a fenntartható fejlődés varázsszávaiba csomagolt új policy szép célokat tűzött ki maga elé: a több lábon álló, környezetet nem terhelő, munkalehetőséget biztosító, diverzifikált vidék kialakulását, megőrzését. A vidékfejlesztés szinergikus felhangokat is kapott, rurális térségek átfogó fejlesztése kapcsolódna az EU strukturális fejlesztési programjainak más elemeihez is. A vidékfejlesztési intézkedések kedvezményezettjei a hátrányos helyzetű mezőgazdasági termelők, élelmiszer-feldolgozók, illetve vidéki közösségek. A vidékfejlesztési politika, eltérően a CAP piacsabályozási modelljétől, megfelelve a vidéki térségek lakói puha érdekérvényesítő képességeinek nem alanyi jogokon alapul, nem automatikusan, hanem programfinanszírozás segítségével működik: a támogatáshoz hozzájutás (subsidy accession instead of market accession) pályázati elvű feltétele a régió vagy tagállam által összeállított terv. Ugyanennek a logikának a mentén a vidékfejlesztési

---

²⁰⁶ A Mansholt-terv szerint olyan gazdaságokra kellett volna korlátozni a közvetlen támogatásokat, melyek meghatározott időszakban legalább két - teljes munkaidőben dolgozó - munkaerővel megfelelő üzemi jövedelmet érnek el, munkaerőnként évi 2300 órát teljesítve. Minden ilyen üzemre egyedi fejlesztési tervet kellett kidolgozni.

²⁰⁷ Az 1970-es években körülbelül 5 millióan kaptak volna támogatást a mezőgazdaság elhagyásához korai visszavonulás, illetve átképzés keretében. A terv megvalósulása esetén kevesebb, de versenyképesebb gazdaság működött volna, akik kevesebb támogatást kaptak volna és egyidejűleg a túltermelés is mérsékelhető lett volna. A terv nem került megvalósításra, de a strukturális megközelítés ettől az időszaktól erősödött meg a Közösségen belül. 1972-től 1985-ig a párhuzamos, horizontális akciók jellemzők. ²⁰⁷ Dr. Tóth Benedek: Az agrárképesség és birtokméretek az EU-ban 1996. Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ 4. fejr.1-2. old.)

²⁰⁸ A közös piaci országokban az átlagos birtoknagyság 1960 és 1970 között 2,3 hektárral, 1970 és 1980 között mindössze 1 hektárral nőtt az alapító 6 országban és átlagban 13,7 hektárra emelkedett. Később, a bővülés nyomán a 9 tagországban is csupán 17 hektár volt a gazdaságok átlagos területe. Vagyis: a gazdaságok majdnem 80%-a még mindig kisebb volt 20 hektárnál. Az említett évtizedben - 1970 és 80 között - lezajlott szerkezetváltás, az átlag-terület 1 hektáros növekedése semmiképp se nevezhető gyorsnak. A közös agrárpolitika egyéb fő céljai sem valósultak meg. Nem csökkentek a piactámogatás költségei, nem szűntek meg az állandó termékfölslegek. Tíz év alatt nem sikerült megfelelő struktúra-politikai eredményeket elérni. A támogatásoknak még mindig csak 4-5%-a irányult a birtokszerkezet javítására. Nem sikerült elérni azt a célt, hogy 10 év alatt a szerkezet-politikára fordított kiadások felülmúlják az ártámogatási kiadásokat. Így a 70-es években az ár- és piacpolitika a termelés növelésére ösztönzött. A túltermelés mértéke tehát nem szorult vissza, hanem még növekedett is.

politikának nem alapelve a közösségi finanszírozás sem, a programokat részben a tagállam finanszírozza, a közösségi elemet pedig a tagállam előfinanszírozza.²⁰⁹

A vidékfejlesztési politikának abban a pillanatban, amikor a politikai felhőképzést a jogi szabályozás szintjén meg kell jeleníteni, alapkérdésévé válik a vidékiség normatív fogalmának meghatározása.

A Bizottság által 2002 júliusában közzétett félidejű felülvizsgálat három célt jelölt meg, amelyből az első a vidékfejlesztés erősítése a CAP első pilléréből annak második pillérbe való átcsoportosításával, a kötelező moduláció bevezetésével és a vidékfejlesztés rendelkezésre álló eszközparkja bővítésével az élelmiszer-minőség javítása, magasabb környezeti színvonal elérése, állatvédelmi szabályok érvényesítésének erősítése végett.²¹⁰

A Bizottság 2003 januárjában közreadott, a Közös Agrárpolitika reformtervezete a CAP reform szükségességét az élelmiszerbiztonság a vidéki környezetvédelem és a nagyobb jövedelem biztosításában jelölte meg. Ebben fontos cél az EU pozíciójának megerősítése a WTO-val folytatott tárgyalásokon.²¹¹

A reform célja a mezőgazdaság versenyképesebbé és piacorientáltabbá tétele, a CAP jelentős egyszerűsítése, a csatlakozási eljárás támogatása és a korábban már említett EU-pozíció erősítése a WTO-tárgyalásokon.

Az Európai Unió agrárminiszterei 2003 júniusában a Bizottság radikális javaslatainál mérsékeltebb átcsoportosítást fogadtak el. A döntés legfontosabb eleme az agrárköltségvetés kétharmadát kitevő, élelmiszertermelésen alapuló közvetlen kifizetések elválasztása a termeléstől. Kötelező kölcsönös megfeleltetési szabályokat vezettek be. A vidékfejlesztést érintő lényegi változtatás a *moduláció* kötelezővé tétele lett. Bár ennek lehetősége 2000-től létezett, azonban korábban ez nem volt kötelező és csak néhány ország vezette be.

A vidékfejlesztési intézkedések finanszírozása érdekében megállapodtak a nagyobb gazdaságoknak fizetendő közvetlen támogatások csökkentésében évi 5000 €/gazdaság évi támogatási összeg felett.²¹² A modulációból adott tagországban keletkező pótlólagos forrás 20 %-át a tagország maga használja fel, az összeg további részét szétosztják a tagországok között a megművelt terület, az agrárfoglalkoztatás és az egy főre eső GDP adatainak figyelembevételével. Ugyanakkor mindegyik tagországnak meg kell kapnia a saját gazdálkodói által megtermelt modulációs összeg legalább 80 %-át. A moduláció nem vonatkozik az új tagországokra mindaddig, amíg a közvetlen jövedelemtámogatások el nem érik az EU szintjét.

Magyarországra és a többi újonnan csatlakozó országra először 2013-ban vonatkozott a moduláció, amelynek - az 5 %-os modulációt figyelembe véve - következtében 1,2 Mrd. €

---

²⁰⁹ Halmai Péter: Az Európai Unió agrárrendszere Mezőgazda Kiadó 2002 189-190. o.

²¹⁰ Halmai Péter: A reform ökonómiája KJK Kerszöv 2004.156-157. o.

²¹¹ Ahogy Fischler mondta: „Ha eléggé korán cselekszünk, sokkal könnyebb lesz kereskedelmi partnerünkkel a megegyezés.”

²¹² E határ felett 2005-től évente a közvetlen támogatás 3 %-át, a második évben 4 %-át, és 2007-től 5 %-át vonják el.

többletforrás keletkezett. A Garancia Részlegbe sorolt és az AGENDA 2000-ben rögzített 4 kísérő intézkedés közül témánk szempontjából fontos agrár-környezetvédelmi, erdősítési kísérő intézkedés.

Az új vidékfejlesztési intézkedések között:

- a Natura 2000 bevezetéséhez adott támogatás: hektáronként 500 €-ról 200€-ra csökken öt év alatt, megszűnik a természetvédelmi területek az adott tagország területének 10 %-ában való korlátozása. Az új tagországoknak is ki kell jelölniük a védett növény-, és állatfajok élőhelyeit a NATURA 2000 természetvédelmi rendszerben.

- erdészeti támogatás: a támogatás a továbbiakban nemcsak magánszemélyeknek és gazdasági társaságoknak jár, hanem azt kiterjesztik az állami tulajdonban levő ökológiai és szociális célokat szolgáló erdőkre is,

- kedvezőtlen adottságú területek: a támogatás összege 200 €/ha-ról 250 €/ha-ra nő.

A Gazdasági és Szociális Bizottság 2003.júliusában nem rejtette véka alá aggályait a reform szabályaival kapcsolatban. Általánosságban üdvözölte azt a tényt, hogy az újonnan elfogadott szabályozás eredményeként az Európai Unió WTO-val kapcsolatos tárgyalási pozíciója megerősödött, ugyanakkor felhívta a figyelmet a CAP renacionalizása veszélyére, amely az ár- és jövedelempolitika szétválasztása miatt fenyeget.²¹³

A Bizottság 2003 novemberében rendezte meg az Agenda 2000 utáni teendők meghatározása érdekében a Corkban tartott után, második Vidékfejlesztési Konferenciáját. A záródokumentum fontosnak tartotta rögzíteni, hogy a vidéki térségek gazdasági, környezetvédelmi és szociális fejlődése fenntartható, továbbá a csatlakozásra váró országok felelősségét. Hangsúlyozta, a vidékfejlesztés nem képzelhető el a továbbiakban kizárólag a mezőgazdaság alapján, azon túl kell terjeszkednie, különben elképzelhetetlen az életképes és fenntartható vidéki közösségek támogatása.

Meghatározta a vidékfejlesztés jövőben követendő alapelveit, ezek közül a legfontosabbak:

- az életképes vidék (a befektetések a fenntartható fejlődést biztosítják, és új munkahelyeket teremtenek, különösen a fiataloknak és a nőknek),

- meg kell őrizni az európai vidék sokszínűségét és bátorítani a szolgáltatások színvonalának emelését; meg kell őrizni a természetes tájképet és a kulturális hagyományok sokszínűségét,

- a vidékfejlesztési politika a vidéki társadalom szükségleteit kell, hogy szolgálja

---

²¹³ CAP Midterm review: a reaction from the EESC 07/07/2003 Commission Press Room www.europa.eu.int. Csak mellékesen jegyzem itt meg, hogy a renacionalizálás a 2020-as CAP reform reális veszélyévé vált, és alapvetően a nettó befizető országok, így német, holland, osztrák érdek, amely az un. „brexit” időpontjáig itt találkozott a brit törekvésekkel is.

- a vidékfejlesztési politikát a kibővített Európa minden vidéki térségében alkalmazni kell,
- több befolyást kell biztosítani a programban való együttműködéshez
- a vidékfejlesztési politikát a szubszidiaritás elvének figyelembe vételével kell a köz- és a magánszféra partnersége alapján végrehajtani,
- fontos és szükséges a vidékfejlesztési politikajelentős egyszerűsítése, ennek megvalósítása egyetlen programozási, pénzügyi irányítási és ellenőrzési rendszerben történjen a vidékfejlesztés igényeinek megfelelően.²¹⁴

A vidékfejlesztés új generációja 2007-2013 és 2014-2020

A vidékfejlesztés új jelszava az egyszerűsítés, egységes finanszírozási, programozási, pénzügyi irányítási és ellenőrzési keret létrehozása. Intézményi oldalról az Egységes Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapot - EMVA, és az Egységes Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap – létrehozása, amit a többéves programozást lehetővé tevő pénzügyi irányítási és ellenőrzési szabályok alapján kezelnek.

A vidékfejlesztés a közösségi szolidaritáson alapuló és nem uniós finanszírozású politika, amely újabb feszültségviszonyt teremt a részben közösségi politikává fejlődő közös környezetvédelmi politikával.

Az osztott politikának megfelelően meghatározott a társfinanszírozás, és annak aránya az egyes tengelyek szintjén, lehetőséget adva a tagállamoknak a tengelyen belüli átcsoportosításra. A szervezeti felépítés terén szintén az egyszerűség jellemző: minden programhoz tartozik egy operatív végrehajtással megbízott irányító hatóság és egy kifizető ügynökség, aki a pénzügyi végrehajtásért felel.

A három fő célkitűzés:

- a mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének javítása (lisszaboni pontok)
- a környezet és a vidék minőségének javítása (göteborgi pontok)
- az életminőség javítása a vidéki területeken és a gazdasági tevékenység diverzifikálásának ösztönzése.

---

²¹⁴ The European Conference on Rural Development Salzburg www.europa.eu.int;

III., A földvédelem a vidékfejlesztés keretébe tartozó környezeti javak védelme rendszerében

A termőföld és az erdő Magyarország nemzeti vagyonának 35%-át képező természeti erőforrások között a 75%-os részarányt képvisel, az összes hazai erőforrás mintegy 26%-át. A termőföld, mint korlátozott mértékben rendelkezésre álló erőforrás nem munkatermék, így korlátlanul nem szaporítható, ebből következően monopolizálható, sérülékeny természeti elem, így megőrzése kiemelt gazdasági-társadalmi érdek. A termőföld korlátozott rendelkezésre állásából ered annak értékmegőrző tulajdonsága, amelynek révén a vagyontárgyak közül kiemelkedik és ezért fokozott érdeklődés, felfokozott politikai-társadalmi érzékenység kíséri minden cselekvést, amely tulajdoni és használati viszonyainak szabályozására irányul.

A magyarországi termőföldvagyon - az ún. ipari társadalmakhoz, különösen az Európai Unió más tagországaihoz képest – nagy mennyiségben rendelkezésre álló, jó állapotú, tisztának mondható erőforrás, egyben a tiszta víz, az egészséges ökoszisztémák, az élelmiszerek előállításának viszonylag stabil háttere. Az ország összterületének mintegy kétharmada művelt terület, ez az európai átlag közel kétszerese. Ebből a szántóként hasznosítható terület kb. 4 700 000 hektár, a teljes terület 50,6 százaléka, ez pedig háromszorosa az európai átlagnak,²¹⁵ amelynek köszönhetően hazánk Európa második „legfelszántottabb” országának számít.²¹⁶

A XX. századtól kezdve a természeti és mezőgazdasági földhasználat drámai mértékben szorul vissza, a termőföld mennyisége évről évre rohamosan csökken. Az elmúlt évtizedekben közel egy millió hektárral csökkent a mezőgazdaságilag művelt terület mennyisége, amelyre egyrészt erdősítés (hatszáz ezer hektár), másrészt viszont művelésből történő kivonás (négy száz ezer hektár) eredményeképpen került sor.²¹⁷ Ugyanakkor a jogszabályokban tükröződő erőfeszítések, meghirdetett pályázatok ellenére a termelésbe visszaállított termőföld mennyisége minimális, gyakorlatilag elhanyagolható mértékű.

3.1. A földvédelem a mediális, vitális és kauzális védelem tengelyében

A környezetvédelem egyik célja az emberi - ipari, mezőgazdasági, bányászati stb... - tevékenységéből fakadó káros következmények kiküszöbölése és megelőzése²¹⁸. Az

---

²¹⁵ VAJNÁNÉ MADARASSY ANIKÓ – VAJNA TAMÁS: *Az EU csatlakozás várható hatásai a védett természeti területek mezőgazdálkodásának helyzetére, fejlesztési és közigazgatási támogatási lehetőségeire*, In: ZÖLD BELÉPŐ, EU-csatlakozásunk környezeti szempontú vizsgálata, Környezet- és természetvédelem, mezőgazdálkodás, vidékfejlesztés kutatási tématerület (témaösszefoglalók, tézisek, javaslatok) I., Kiadja: BKE Környezetgazdaságtani és Technológiai Tanszék, Gödöllő – Budapest, 1997, 113. o.

²¹⁶ A mezőgazdasági területek arányát tekintve is csak Dánia előzi meg hazánkat.

²¹⁷ Míg 1938-ban a művelésből kivont terület aránya az ország teljes területének csupán 6,6 %-át tette ki, addig 1990-ben ez az arány 11,5 %, 1996-ban pedig már 13,8 % volt, 2007-ben pedig 30%. A kivont területek 31 %-át az ipar és a bányászat, 30 %-át egyéb célok szolgálatába állították, 25 %-ot pedig belterületbe vontak.

²¹⁸ BÉRCESI FERENC: *Környezet- és természetvédelmi igazgatás*, In: Kilényi Géza (Szerk.) – Bende-Szabó Gábor – Bércesi Ferenc et al.: *A Közigazgatási Jog Nagy Kézikönyve*, Complex Kiadó, Bp., 2008, 1219. o.

Alaptörvény²¹⁹ és annak alapján a környezetvédelmi törvény az életközösségek természetes folyamatait és viszonyait, a biológiai sokféleséget emeli a feltétlen védelem centrumába.

A földvédelem²²⁰ a környezetvédelem un mediális védelmi részéhez tartozó önálló terület, de a természeti területek révén átnyúlik a vitális,²²¹ az idegen anyagok, mint pl. a hulladék földben való elhelyezése által pedig a kauzális környezetvédelem²²² térénumára is.

*A földvédelem az élőhelyvédelem tárgyi alapja, és így valamennyi természeti és természetközeli állapotú életközösség élőhelyeire kiterjed,*²²³ és egyszerre tárgya környezetvédelmi és az azzal nem azonos a *természetvédelemnek*. A tagállamokra kötelező előírás szerint a tagállamok nem engedélyezhetnek olyan beavatkozást, amely komolyan veszélyeztetheti valamely természeti terület meghatározott ökológiai jellemzőit. Ez különösen igaz akkor, ha a beavatkozás jelentős mértékben csökkentheti a természeti terület nagyságát, vagy a területen élő veszélyeztetett fajok eltűnéséhez vezethet, vagy, végezetül, a természeti terület elpusztítását, vagy lényegi jellemzői megszüntetését eredményezi.²²⁴

Környezetvédelmi, természetvédelmi és agrárgazdasági érdekek is amellet szólnak, hogy a környezetbarát termelést megkövetelő uniós normák végrehajtásában is átlagon felül teljesítsen a hazai agrárium.

3.1. A földvédelem alkotmányjogi alapjai

Az új Alaptörvény P) cikkelye a termőföldet, mint természeti erőforrást a jövő generációi számára helyezi alkotmányos védelem alá. Ez egyszerre jelent az állam számára objektív intézményvédelmi kötelezettséget, illetve megjelenik alanyi jogvédelmi területként is, az egészséges környezethez való alkotmányos alapjog kimondása révén.

Az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében a természeti erőforrásokat, különösen a termőföldet, az erdőket és a vízkészletet, a biológiai sokféleséget, különösen a honos növény-

²¹⁹ Lásd erről az Alaptörvény XX. és XXI-. Cikkei rendelkezéseit.

²²⁰ Különböző módon közvetlenül és egyszerre szabályozza az Alaptörvény P) cikkelye, XXI. Cikkelye, ennek végrehajtására a környezetvédelmi törvény 14-17 cikkelyei, továbbá a 2007. évi CXXIX.tv.

²²¹ A Tvt. 4. § i) pontjának értelmében az élőhely az a meghatározható térbeli egység, ahol adott élő szervezet és állománya (populáció), vagy élőlények életközössége a természeti rendszerben előfordul és a kialakulásához, fennmaradásához, szaporodásához, tenyésztéséhez szükséges környezeti feltételek adottak.

²²² 1995. LIII.tv. 15. § (1) A föld felszínén vagy a földben olyan tevékenységek folytathatók, ott csak olyan anyagok helyezhetők el, amelyek a föld mennyiségét, minőségét és folyamatait, a környezeti elemeket nem szennyezik, károsítják. (2) Az anyagok elhelyezésének környezetvédelmi feltételeit külön jogszabály állapítja meg.

²²³ 1995. évi LIII. törvény (Kt.), 23. § (2) és (1) bek.

E generális előírások konkretizálásaként az élővilág igénybevétele mértékének és helyének szabályozására jogszabály vagy hatósági határozat igénybevételei határértéket állapíthat meg [Kt., 23. § (3) bek.].

²²⁴ (C-244/05., „Bund Naturschutz-ügy”,²²⁴). Legfelsőbb Bíróság leszögezte, hogy kiemelt közösségi jelentőségű élőhely-típus vonatkozásában a *részletes környezeti hatástanulmány* vizsgálata és értékelése nem mellőzhető (EBH2007. 1752)²²⁴.

és állatfajokat, mint a nemzet közös örökségét a jövő nemzedékek számára való megőrzése érdekében is védelemre, és fenntartásra az állam és mindenki kötelességévé teszi.²²⁵ Az *Alaptörvény XXI. Cikke szerint* (3) bekezdése tiltja elhelyezés céljából Magyarország területére szennyező hulladékot, behozatalát.

3.2. Feszültségviszony a környezetvédelmi és a termőföldvédelmi törvény között a földvédelem tartalma tekintetében

A magyar szabályozásban az Alaptörvény kötelezése és felhatalmazása alapján a földvédelem általános, keretjelleget előíró a Környezetvédelmi törvény (Kvt.) tartalmazza, amelyhez képest számos egyéb tárgykörhöz tartozó jogszabály ír elő speciális követelményeket. Kiemelkedik ezek közül a termőföld védelméről szóló törvény (Tfv)²²⁶, amely az ország területének mintegy 87%-át kitevő termőföldek hasznosítását, védelmét, értékelésének módját, illetve talajvédelmét szabályozza.

A Kvt. és a Tfv. eltérő szemléletet és célokat követ. A környezetvédelem szempontjából a föld a környezeti rendszer egyik eleme a víz, a levegő, az élővilág és a mesterséges vagy épített környezet mellett. A földet ennek megfelelően nem csupán önmagában, de a többi elemmel alkotott egységben és az egymással való kölcsönhatások figyelembe vételével kell védeni, szem előtt tartva az elemeken belüli arányokat és folyamatokat is.

A környezetvédelmi törvény alapján a földvédelem kiterjed a föld felszínére és a felszín alatti rétegeire, a talajra, a kőzetekre és az ásványokra, ezek természetes és átmeneti formáira és folyamataira, magában foglalja a talaj termőképessége, szerkezete, víz- és levegőháztartása, valamint élővilága védelmét is.

A talajfedettséget eredményező beruházás (építés, bányászat) folytatása esetén, annak megkezdése előtt a beruházónak gondoskodnia kell a termőréteg megfelelő letermeléséről és termőtalajként való felhasználásáról.²²⁷ A kőzetek és ásványok bányászatára, kitermelésére vonatkozóan - ha törvény így rendelkezik - igénybevételi határértéket kell meghatározni.²²⁸ A föld igénybevételével járó tevékenység befejezése után a terület ütemezett helyreállításáról, rendezéséről, illetőleg újrahasznosításának feltételeiről a terület használója köteles gondoskodni.

Ehhez képest a Tfv. tartalmát tekintve elsődlegesen nem környezetvédelmi, hanem gazdálkodási norma, háttérben gazdasági szempontokkal, amelyekhez környezetvédelmi megfontolások is kapcsolódnak (külső integráció). E törvény szabályai a mezőgazdasági ágazat termelőképessége fenntartása érdekében, termelési tényezőként és eszközként védik a

---

²²⁵Alaptörvény T) cikk (3) Jogszabály nem lehet ellentétes az Alaptörvénnyel.

²²⁶ 2007. évi CXXIX. tv., a Tfv.

²²⁷ 1995. évi LIII.tv. 16. §,

²²⁸ 1995. évi LIII.tv.17. § (1)

földet. Aláhúzza e körülményt a törvény azon rendelkezése, amely szerint földvédelmi rendelkezéseinek a *hatálya kifejezetten nem terjed ki a föld, mint környezeti elem védelmére*. Ez a deklaráció viszont a föld védelmét a környezetvédelemtől függetleníti, a szabályozást légüres térbe helyezi, és a védelmi rezsimet a mezőgazdasághoz kötötté teszi.

A termőföldvédelmi törvény²²⁹ védelmi mechanizmusát vizsgálva alapvető kérdés merül fel: a földet, mint agrártermelési tényezőt, vagy mint környezeti elemet védi. A Tfv. bizarr módon efelől kétséget sem hagy, visszafeleselve a környezetvédelmi törvénynek, nem tekinti szabályozását a föld, mint környezeti elem védelmének.²³⁰

Amennyiben a termőföldet termelési tényezőként védjük, akkor nem tudunk választ adni arra a kérdésre, mit és miért védünk a földtulajdonossal és a földhasználóval szemben. A tulajdonos, illetőleg a földhasználó uralma alatt lévő termelési tényező rendeltetésszerű használata, mint gondossági magatartási mérték a termelési célfüggvény által determinált.

A föld termelésben való használata a termelt növények gazdaságos előállítása logikája mentén értelmezhető. A föld igénybevétele erre a célra történik, így idegen anyagokkal való terhelése, azaz az anyagbevitel a termelés, termesztés folytán keletkező új dolgok anyagkivételéhez szükséges fedezetet teremt meg. A földhasználó ebben a magatartási folyamatban célszerűen és okszerűen viselkedik. Amennyiben az uralma alatt tartott és rendelkezésére álló termelési tényezőt rongálja azt, mint önkár-okozó magatartást lehet értékelni. Az önkár-okozásnak ez a formája nem tiltott cselekmény, önmagától a károkozót nem kell megvédeni.

A termőföld termelési tényezőként közgazdasági értelemben internalizálható elem, mikroszinten költségtényezőként kalkulálható és beépíthető, következésképpen nem igényel közigazgatási-hatósági szabályozást. Utóbbi hatása ex post jellegű, nagy az érvényesítési költségigénye, gyakran bizonytalan eleme a vállalkozói várakozásoknak.

Egészen más kérdéseket kell felvetnünk és válaszokat adnunk, ha a termőtermőföldet, mint környezeti elemet védjük, hiszen az a földhasználóval szemben is egyfajta externalitásként jelentkezik. Olyan speciális, természeti meghatározottságú anyagot használ fel a termelési folyamatban, amely természeténél fogva szükségszerűen, közvetlen és szerves kölcsönhatásban áll más, ugyancsak természeti meghatározottságú elemekkel, mint a víz, levegő, a szomszédos talajok. A környezeti hatásterület szerinti más földhasználók, ún. harmadik személyek jelenléte adja azok jogos érdekeinek figyelembevételét, ennek folytán a földtulajdonjog, illetőleg földhasználati jog tartalmának korlátozását. E korlátozás lehet magán-, illetőleg közjogi gyökerű egyaránt. A jogkorlátozás jellege magán-, illetőleg közjogi abban a tekintetben közömbös, hogy a földhasználónak, mint környezeti elem használójának a használat során mások, szomszédjogok jogosultjainak érdekei tiszteletben tartásával lehet eljárnia, amelyet a jog a kölcsönös érdekiegyenlítés zsinórmértéke szerint értékel.

A termőföldre vetítve az előbbi érdekiegyenlítési folyamatot, tulajdoni oldalról rá kell mutatnunk a termőföld tulajdonjogi összetettségére. A földfelszint jelentő termőtalaj-

---

²²⁹ 2007. évi CXXIX. Tv. a termőföld védelméről

²³⁰ 2007. évi CXXIX.tv.

réteget meghaladóan a föld, mélységi rétegeiben az ásványi anyagok, a természeti erőforrások, és a föld méhének kincseit tartalmazza, amelyek a köztulajdon, a public domaine tárgyai. Amikor tehát a föld igénybevételével járó tevékenység során a környezeti hatásterület szerinti – horizontális síkban - szomszédok magánjogi szomszédok a földhasználók, másfelől – vertikális síkban - az ásványi anyagok, föld méhének kincsei, természeti erőforrások tekintetében közjogi szomszéd az állam.

Ebből eredően a földtulajdon magánjogi és közjogi korlátozásai tulajdonjogi metszetben is megalapozottak.

A Tfv.-ben a közjogi korlátozások körében elsősorban a tiltás, illetőleg meghatározott magatartások előírása, másodsorban a magatartások hatósági engedélyezési rendszere, harmadsorban és korlátozott mértékben az autonóm cselekvések tűrése érvényesül. A közjogi korlátozások érvényesítése a közigazgatási jog terrénuma, a szabályozás módszerválasztása mind a normatív, mind az egyedi aktusok tekintetében.

Az Alaptörvény P) cikkelye mentén a földvédelem, mint természeti erőforrás védelme környezeti elemre és azon belül értelmezhető termelési tényezőre vonatkozhat, és így épülhetnek rá a föld-tulajdonjogot, és földhasználati jogot terhelő és mindenkit jogosító közjogi korlátozások. Termelési tényezőként a termőföld tőketermékként értelmezett, és a tőkehasznosítás során más eredetű és jellegű magánjogi korlátozásokat lehet érvényesíteni, de semmiképpen sem lehet közjogi korlátozásokat szembesíteni a földtulajdonossal, illetőleg földhasználóval szemben.

A föld környezeti elemként bújik ki a termelési tényezőként termőföldet használó hatalmassági köréből, és jelenik meg, mint mindenkit, a jelen és jövő generációi életfeltételeit egyaránt érintő, következésképpen, a civiljogi tulajdonossal, más földhasználóval szemben is a – jelen és jövőbeni - közösséget védendő különleges dologként.

Ebből következően a termőföld, mint környezeti elem tekinthető extern tényezőként a földhasználat szabályozása folyamatában, következésképpen csak ebben a szabályozási megközelítésben szembesíthető külső tényállási elemként a földtulajdonos és földhasználó jogaival, illetőleg jogos érdekeivel szemben. Ebben relációban merülhet fel a tulajdonjog – védelmi eredetű és jellegű - közjogi korlátozásának esetköre is, hiszen a földön fennálló tulajdon alapjogi védelme szembesíthet másokat, az emberi közösséget megillető egészséges környezethez való jog alapjogi védelmével.²³¹

---

²³¹ Az 1989-ben alapvetően módosított Alkotmány a környezethez való jogot két eltérő úton szabályozza. 18.§-ában az állampolgári jogot fejleszti tovább és emeli alkotmányos elvvé: "A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez." A 18.§ azért is bír kiemelt jelentőséggel, mert az alkotmány a környezethez való jog legáltalánosabb felfogását nem az állampolgári jogok között, hanem az általános rendelkezések között emelte ki. Az alkotmány 70/D. §-ában ismételtelen megjelenik a környezetvédelem szükségessége, mint az egészséghez való jog biztosításának eszköze: "A Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez. Ezt a jogot a Magyar Köztársaság a munkavédelem, az egészségügyi intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, a rendszeres testedzés biztosításával, valamint az épített és természetes környezet védelmével valósítja meg."

Ezért tűnik számomra egyértelműnek, hogy önálló föld-, illetőleg ezen belül termőföldvédelmi jogalkotásnak csak akkor van értelme, ha az földnek, ezen belül a termőföldnek, mint környezeti elemnek a védelméről rendelkezik. Ennek alapján azonban mind a föld-, illetőleg ezen belül a termőföld védelmének be kell illeszkednie a környezet-, illetőleg a természetvédelmi szabályozási modellbe, a tételes jogi rendszerbe. A földvédelmi törvény a környezetvédelmi törvénykezés rendszerében a különös és általános viszonylatában mutatható fel.

Környezetvédelmi elemként való védelem esetén a védelmi rezsim beilleszthető a környezeti emissziós és immissziós védelemi célok rendszerébe, továbbá ráilleszthető a környezeti hatások emissziós relációiban föld használata, igénybevétele, terhelése, szennyezése, másfelől az immissziós relációkban az igénybevettség, terheltség, szennyezettség, károsodás állapotjellemzőibe. Azonnal választ tudunk adni arra is, hogy miért, mitől, illetőleg mitől, és kiért védjük a termőtermőföldet.

Védjük egyfelől valakiknek: a jövő generációi számára annak természeti állapota fennmaradásért, illetőleg emissziós értelemben - az adott immissziós állapottól függően, illetőleg annak alárendelten - védjük most in situ az igénybevétel túlzott mértékétől az igénybe vevő földhasználókkal szemben, még inkább immissziós tekintetben az adott terheltségi szintek túllépésétől, szennyezettség károsítás megelőzése végett,

A termőföldvédelmi törvény szabályozási céljai:

- a termőföld készletének és minőségének megóvása, azaz védelme elsősorban agronómiai használat függvénye,
- az ettől eltérő használat beépítési jellegű, amely csökkenti az agrártermelésre rendelkezésre álló szűkös földmennyiséget,
- az agrártermelési földhasznosítás termőföldet védő emberi tevékenység
- minden más, köztük akár a természetvédelmi földhasznosítás nem földvédelmi, sőt korlátozandó földhasznosítási tevékenység.

A termőföld legfontosabb alapfunkciói, amelyek földhasználati módokat is jelentenek egyben:

- a földi környezet szűrő, raktározó és puffer közegként funkcionál,
- a földi környezet az állat- és növényvilág, a mikroorganizmusok élettere,
- a földi környezet a talaj, a földfelszín és a földközeli levegőrétegek, továbbá felszíni vizek kölcsönhatásrendszerében befolyásolja a földi klímát,

- a földi környezet az emberi élettevékenységek, ezen belül kitüntetetten a mezőgazdálkodás, építés s szabadidő tereként, helyszíneként szolgál.²³²

A föld tehát mindenekelőtt természeti tárgy, az élettelen és élő anyagok előfeltétele, az életközösségek élettere. Mint természetes környezet, rá nézve az antropogén behatások többsége terhelést, károsítást jelent, amelyek gyakran meghaladják természetes megújuló, regeneráló képességét. További kiemelt jellemzője, hogy korlátozottan áll rendelkezésre, nem előállítható, nem helyettesíthető.²³³

Az itt felsorolt jellemzők miatt a föld természeti és szociális téren is determinált. Ez előbbi felsorolásban sem csak, mint természeti tárgy jelenik meg, hiszen egyéb - az emberi társadalom számára fontos, sőt nélkülözhetetlen - funkciókat is betölt, igényeket elégít ki. E különböző funkciók kielégítése a legtöbb esetben egymást kizáró (nem lehet ugyanazon a földterületen erdő és lakóterület is egyszerre).

Az itt bemutatott funkciók azok, amelyek a termőföldet a védelemre érdemessé teszik. Az egyszer s mindenkorra adott (korlátozott) és a különböző igényekhez képest szűkös mértékben rendelkezésre álló föld monopolizálhatósága indokolja a racionális, a különböző funkciók között egyensúlyt teremtő hasznosítását és védelmét, melyet számos, különböző jogterülethez tartozó szabályok szolgálnak.

3.3.A termőföldre vonatkozó szabályozás sokszínűsége

A termőföld tulajdonára, azon belül különösen és gyakran elkülönülten birtoklására, használatára s hasznainak szedési jogosultságára, a vele való rendelkezésre való szabályozás egyidős az állam és a jog keletkezésével. A föld gazdasági, társadalmi jelentősége ma is kivételes fontosságú, ami visszatükröződik a jogi szabályozás kapcsán is.²³⁴

A föld összetett jellegére és más környezeti elemekkel való szoros kapcsolatára tekintettel a földvédelem szabályait több jogág tartalmazza. Így a polgári jog birtokvédelmi és szomszédjogi szabályai, a büntetőjog, a közigazgatási jog környezetvédelmi tárgyú rendelkezései éppúgy alkalmazhatók a földvédelmi célok elérése érdekében, mint egyes természetvédelmi vagy építésjogi szabályok.

A földvédelem *tágabb értelemben* magában foglalja az emberi mesterséges környezet, az élővilág és a víz, a természeti táj védelmét is, míg *szűkebb értelemben* a földvédelem tárgyi körét a föld felszíne és felszín alatti rétegei képezik. Ide tartoznak azok a jogszabályok, amelyek elsősorban a föld (talaj) minőségének védelmét szolgálják a káros, szennyező

---

²³²Kurucz Mihály: Agrárkörnyezet védelme: Agrárjog (1999) (ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Agrárjogi Tanszék, Budapest 146.p.

²³³ Kurucz: Föld- és vízvédelmi jog. Agrárkörnyezeti alapok 13. o.

²³⁴ uo.18.p.

anyagok bevitelének megakadályozásával, illetve azok, amelyek a föld felhasználását, a természeti táj és a termőföldmennyiség megőrzését célozzák.

A föld mennyiségét és minőségét veszélyeztetik: intenzív mezőgazdasági földhasználat (pl. túlzott vagy szakszerűtlen kemizáció, monokultúra), természetes (de az ember által befolyásolható) degradációk (pl. sivatagosodás, erózió), pazarló földhasználat (indokolatlan zöldmezős beruházások).

A termőföldvédelemnek két oldala, vonatkozása van: a mennyiségi és a minőségi aspektust jelentő „talajvédelem”. Környezetvédelmi szempontból előbbi a természeti erőforrások pazarlását (igénybe vételét), utóbbi a környezet szennyezését, illetve minőségromlását (terhelését) igyekszik visszafogni.

A termőföldvédelmi törvény nem minden termőképes földre, hanem a mezőgazdasági hasznosítású termőföldekre terjed ki. Egyes rendelkezések tárgyi hatálya más termőképessé földre (pl. a művelésből kivont) földrészekre is kiterjed (pl. újrahajósítás). Az erdő, fásítás (telepítése, igénybe vétele) esetében ugyanakkor az erdőtörvény előírásait kell (a Tfv. helyett) alkalmazni. (Más művelési ágak – pl. szőlő – esetében a speciális szabályozás nem szorítja ki a Tfv. általános normáit, hanem ezek együttes alkalmazására kerül sor.)

A termőföldvédelem kiindulópontja az, hogy a termőföld rendeltetése a mezőgazdasági hasznosítás, amit ha megfelelően végeznek, az a talaj minőségének fenntartását, illetve megújulását eredményezi.

Környezetjogi szempontból a földvédelem tekintetében is meg kell különböztetni a földhasználat a föld igénybevétele és terhelése, a föld szennyezése és károsítása, továbbá veszélyeztetése, mint antropogén beavatkozás fokozatait, illetve az ezek nyomán beálló állapotváltozás grádusait, mint az igénybevétel, hatás, szennyezetttség és károsodás állapotjellemzőit.

Előbbi normatív kategóriák alapvető fontosságúak a földhasználati magatartásokat értékelő és elkülönítő rendszerben, de nem adják meg azokat az emissziós és immissziós határértékeket, amelyek az előbbi magatartások nyomán környezetvédelmi reakciót váltanak ki mind az emissziós, mind az immissziós relációkban. Ennek az is oka, hogy nem tudjuk, nem ismerjük többnyire az adott talajok –még az ún. becslőjárásokba soroltak – *un.* természetes állapotát, háttérállapotát sem, mivel ennek rendszeres vizsgálata sporadikusan történik. Ilyenek pl. az állami földek használati szerződésai, ahol a földhasználónak időről-időre el kell végeztetnie bizonyos talajvizsgálati feladatokat és arról a használati adót is tájékoztatnia kell.

A mennyiségi földvédelem első szintje a földhasználati kötelezettség²³⁵, illetőleg annak formáinak szabályozása. Ennek megfelelően a földvédelmi szabályozás elsőként a

---

²³⁵ A Tfv. rendszerében felmerült olyan – a tulajdonhoz való alkotmányos alapjogot szinte elimináló - szabályozási cél is, hogy a termőföld művelési ágát csak a gazdálkodó változtathassa meg gazdálkodási érdekből. Gyakorlati tapasztalat, hogy a földtulajdonosok jelentős része vállalkozási, spekulációs céllal törekszik a művelési ág és minőségi osztály megváltoztatásán keresztül földje aranykorona értékének

közjogi földhasznosítás kötelezettségét szabályozza. A földhasznosítási kötelezettség célja a talaj in situ megőrzése. Ennek alárendelten minden olyan földfelszínre kiterjed, ahol a talajfedettség eredményező más célú használat nem alakul ki.

A mennyiségi talajvédelem második szintje a termőföld (talaj) művelési ága változtatásának szabályozott kertek közé terelése. Ennek megfelelően szerkezetileg a földhasznosítási kötelezettség szabályozása mellé kerül. A földhasználónak a föld talaját nemcsak rendeltetésszerűen, de művelési ághoz kötöten kell gyakorolnia.

Az összhang megteremtése a környezeti célok, illetőleg a tulajdonvédelmi célok között nem könnyű. A tulajdonos uralmi helyzetét erősíti, hogy a földtulajdonos szükségképpen jogszerű földhasználó, így neki kell viselnie a földhasználattal kapcsolatos minden olyan kötelezettségeket és terheket, amelyeket nem tud másra áthárítani. Ennek megfelelően jogait összhangba kell hozni a kötelezettségeivel. Ezért indokolt azt a szabályt érvényesíteni, amely szerint a földhasználó csak a tulajdonjogi jogcímen alapuló használat mellett dönthet szabadon a művelési ág változtatása, a más célú használat iránti eljárások megindítása felől. Más jogcímen használati joggal bíró személy csak a tulajdonos kifejezett, előzetes engedélye alapján járhat el ilyen ügyben, indíthat közigazgatási eljárást, lehet ott ügyfél. A jogkövető magatartás kikényszerítésének egyik eszköze lehet a jogellenes magatartás szankciójának szigorítása, a visszatartó erő fokozása végett.

A földhasználatot úgy kell végezni és szabályozni, hogy az a lehető legkisebb mérvű terhelést és igénybevételt idézze elő, továbbá megakadályozza a föld mint környezeti elem szennyezését és kizárja annak károsítását. A földhasználat során az egyes használati módok elkülönítése és szervezése tekintetében a föld mennyiségi kíméletével és takarékos használatával kell eljárni.

A mennyiségi földvédelem harmadik szintje a más célú használatok kérdése. A más célú hasznosítás nem mezőgazdasági célú hasznosítás. Ennek a földkészlet-hasznosításnak előfeltétele a konkrét területhasználati eljárás. A termőföld más célú használatát -az eddigi szabályozással és joggyakorlattal ellentétben – kizárólag a területrendezési jog által engedélyezett célokra lehet kérni, és ezt a földvédelmi hatóság előtt igazolni kell.

A más célú hasznosítási kérelmek mérlegelése esetén az előbbi első szűrő alkalmazása után ki kell jelölni azokat a kultúrákat, amelyeket nem lehet főszabályként elpusztítani. Ide tartoznak az erdők, gyümölcsösök, szőlők, meliorált területek. Itt az elsődleges cél a meglévő agrár földhasználat fenntartása.

A szűkös erőforrásként rendelkezésre álló talajt a talajfedettséggel járó igénybevételek, a talaj pusztulását eredményező földhasználatok elől elzárjuk, és kikényszerítjük a már igénybe vett területek újrahasznosítását, továbbá kizárjuk eleve az olyan más célú hasznosításokat, amelyek kezelhetetlen környezeti szomszédjogi zavarásokat eredményeznek.

---

lecsökkentésére, ebből következően más célú hasznosítás esetén a fizetendő földvédelmi járulék jelentős mértékben lecsökken, illetve a tervezett földigénybevétel „engedélyezhetővé válik”.

A termőföld használója választása szerint köteles a termőföldet az ingatlan-nyilvántartásban feltüntetett művelési ágának megfelelő termeléssel hasznosítani (aktív hasznosítás), vagy a termelés folytatása nélkül a talajvédelmi előírásokat betartani. A hasznosítási kötelezettség újabban kiterjed a gyommentesítésre (a gyomnövények megtelepedésének és terjedésének megakadályozására) is (passzív hasznosítás, a termőföld rendelkezésre állásának biztosítása).

A törvény a földhasználó választási jogát szenzitív művelési ágak esetén korlátozza. A szőlőt és a gyümölcsöst a termelési kötelezettség terheli, itt a talajvédelmi szabályok betartása az ültetvény értékének csökkenését, pusztulását eredményezné.

Ellentétes irányban a földhasználó választási jogát az állam (jogszabály vagy hatósági határozat útján) korlátozhatja azzal, hogy felfüggeszti a hasznosítási kötelezettséget. Ebben az esetben a használónak – kártalanítás fejében – tartózkodnia kell a termeléssel való hasznosítástól. Ilyen fordulhat elő, pl. növény-egészségügyi okokból (zárlat).

A hasznosítás korlátozására kerülhet sor egy ipari létesítmény védőövezetében, vagy a szaporítóanyag tisztasága érdekében (vetőmag-szaporítási zárt körzet), amely esetben a termeléssel történő hasznosítás lehetséges marad ugyan, de annak módja meghatározott (példákat erre a levegővédelmi és a természetvédelmi szabályozás körében mutatunk be).

A mezőgazdasági hasznosítási kötelezettségtől a földhasználó csak engedély alapján, igénybe vételi díj: földjáraadék fizetés ellenében térhet el.

Más célú hasznosításnak minősül:

- a mezőgazdasági használatától való időleges és végleges eltérés, amelynek révén a föld a mezőgazdasági hasznosításra alkalmatlanná válik,

- a föld fekvésének megváltoztatása, külterületi föld belterületbe vonása,²³⁶ mivel ezáltal beépítési célterületté válik, és

- üzemi, vonalas létesítményhez tartozó fásítás igénybevétele, amely kívül esik az erdőtörvény hatálya alól.

A nem mezőgazdasági, hanem jellemezően beépítési célú²³⁷ földhasználati engedélyt a földhasználó kérelme alapján a termőföld fekvése szerint illetékes járási hivatal, mint ingatlanügyi hatóság földvédelmi eljárás keretében adja ki, helyszíni szemle alapján és a szakhatósági állásfoglalások figyelembe vételével. A más célú hasznosítási engedélyt minden más engedélyt megelőzően kell beszerezni, ennek hiányában minden más eljáró hatóság

---

²³⁶ A törvény a belterületbe vonást a végleges más célú hasznosítás sajátos eseteként kezeli. A kérelmező itt az önkormányzat, akinek településszerkezeti terve benyújtásával kell alátámasztania a belterületbe vonást. A belterületbe vonásnak térben és időben is igazodnia kell ugyanis a tényleges igényekhez. Elbírálási szempont a tervezett beruházás időpontja, amely 4 évnél későbbi nem lehet; és az érintett ingatlanok szomszédsága – e körben elutasítási ok, ha a terület nem szomszédos a jelenlegi belterülettel; és a minősége is (ha az átlagosnál jobb minőségű területről van szó, miközben a belterülettel érintkező földrészeket közt van gyengébb minőségű is). Az önkormányzatnak egyébként ugyanúgy járulékot kell fizetnie, mint a magánszemély igénybe vevőnek.

²³⁷ A szabályozás logikai rendjének önellentmondását jelzi, hogy a természetvédelmi cél is más célú használat. Igaz, nem terheli igénybevételi díj;

köteles az eljárását felfüggeszteni. A szabály megsértése a hatósági engedély közjogi semmisségét eredményezi.²³⁸ E szabály nem mond ellent a Kvt. ismert előírásának, miszerint a tevékenység megkezdéséhez környezetvédelmi engedélyt minden más engedély előtt szükséges beszerezni. A terület hasznosításának kérdése ugyanis megelőzi az arról való döntést, hogy a környezethasználatot milyen feltételekkel lehet megvalósítani. Az engedélyezés segítheti a beruházót annak eldöntésében, hogy a későbbi tevékenység érdekében érdemes-e egy terület kivonását kérnie.

A nem mezőgazdasági hasznosítást a gyengébb minőségű termőföldeken, a lehető legkisebb mértékű termőföld igénybevételével lehet engedélyezni. Az átlagosnál jobb minőségű földek végleges hasznosítása, illetve hulladéklerakó létesítése esetén mindig nagyobb szigorral kell eljárni.

Értékelési szempontot képez az érintett és szomszédos termőföldek mezőgazdasági hasznosításának akadályozása. Az engedélyt, szakhatósági hozzájárulást meg kell tagadnia, ha a kérelem átlagosnál jobb minőségű termőföldre szól, miközben a tervezett tevékenység végzésére, létesítmény elhelyezésére jogosultság gyakorlására hasonló körülmények és feltételek mellett átlagos minőségű vagy átlagosnál gyengébb minőségű termőföldeken is sor kerülhet.

A más célú hasznosítás lehet időleges²³⁹ vagy végleges.²⁴⁰ Az időleges más célú hasznosítás, az engedély határozott időre, maximum öt évre szól, s a hatóság már az engedély kiadásakor vizsgálja az újrahhasznosítási terv meglétét és megfelelését.

A más célú hasznosítás engedélyezése nem jelenti azt, hogy a földhasználójának nem maradnak az érintett területhez kapcsolódó hasznosítási kötelezettségei. Mindaddig, amíg nem kezdődik meg az engedélyezett tevékenység folytatása, létesítmény építése, fennáll a főszabályként meghatározott hasznosítási kötelezettség. Ezt nevezik ideiglenes hasznosításnak.

A más célú tevékenység folytatása, a beruházás megvalósítása nem feltétlenül jelenti az érintett terület növénytakarójának megszüntetését. Ha marad növényzet, úgy a törvény szerinti minimál-követelmény annak rendszeres gondozása feltéve, hogy az engedélyezett felhasználást nem akadályozza, korlátozza. Ez az úgynevezett mellékhasznosítási²⁴¹

---

²³⁸ 2004. évi CXL.tv. 121.§.

²³⁹ Az időleges hasznosítás körébe esik, pl. a villamos vezetékek elhelyezése, illetve a bányászolgalmi vagy vízvezetési szolgalmi jog olyan gyakorlása is, amelynek révén akadályozott a mezőgazdasági termelés, illetve a talajvédelmi előírások betartása. Ilyen esetben engedélyre nincs szükség, de a jogosult bejelentési kötelezettséggel tartozik a földhivatal felé, amelynek elmulasztását a törvény szigorú következményekkel sújtja, a földvédelmi járulék (ld. alább) megfizetésén túl annak háromszoros összegét is meg kell fizetni – földvédelmi bírsággént. Más körülmény is időleges hasznosításnak minősülhet, ha amiatt a lábon álló termény megsemmisül, termés kiesés következik be, az időszerű mezőgazdasági munkák akadályozására kerül sor, vagy a talajszerkezet károsodik. Ilyen következménnyel járó tevékenység csak engedély alapján folytatható. Végleges a más célú hasznosítás, pl. építmény elhelyezése esetében.

²⁴⁰ A más célú hasznosítás az engedély jogerőre emelkedésétől számított 4 év alatt kezdhető meg és az alatt be is kell fejezni.

²⁴¹ Pl. a gyep kaszálása (a gyommentesítés, vagy a parlagfű irtása már növényvédelmi kötelezettség). Termelni nem kell, sőt, bizonyos esetekben, pl. környezetszennyező ipari létesítmény védőövezetében, egyenesen tilos.

kötelezettség. E kötelezettség (értelemszerűen a termőföldeken kívül) minden földrészletre vonatkozik, függetlenül attól, hogy korábban termőföldnek minősült-e.

Az újrahasznosítási kötelezettség kiemelt földvédelmi terület, a mennyiségi védelem negyedik szintje, mivel a terület igénybe vételét követően annak lehetőleg eredeti termőföldet képező állapotba helyezését jelenti. Az újrahasznosítási cél a termőtalaj és annak alapja helyreállítása, a földkészlet helyhez kötött védelme. Ezért elsődlegesen annak olyan visszapótlását kell a földhasználónak elvégeznie, hogy az alkalmassá váljon a földművelésre. Ennek pénzügyi feltételeit a szomorú és kiábrándító joggyakorlat átalakítására szigorúan kell szabályozni.

Abban az esetben, ha a más célú hasznosítás megszűnik, úgy a használó kötelezettsége, hogy a területet mező- vagy erdőgazdasági művelésre alkalmassá tegye, illetve újrahasznosítsa. Az újrahasznosítás²⁴² tervszerűen történik. E terv időleges hasznosításnál már az engedély iránti kérelem melléklete. Végleges hasznosításnál (kivonásnál) a tevékenység megszűnését be kell jelenteni a földhivatalnak, s a bejelentéshez kell csatolni az újrafelhasználási tervet. A tervet a földhivatallal (bánya esetén a bányászati hatósággal) jóvá kell hagyatni (el kell fogadtatni). A hatóság határozatában rögzíti az újrahasznosítás célját. Végleges kivonás után a Tft. alapján e cél az, hogy a földrészletet ismét termőfölddé minősítsék, s ehhez a hatóság írja elő a helyreállítandó művelési ágat, minőségi osztályt, s azokat a kötelezettségeket (tevékenységeket, technológiákat), amelyek a megvalósítás körében a földhasználót terhelik. Időleges kivonás (más célú hasznosítás) esetében a Tft. szigorúbban rendelkezik, hiszen az újrahasznosítás célja kifejezetten az eredeti művelési ág és minőségi osztály visszaállítása.

A termőképes föld védelménél sok ágazati szabály is tartalmaz közzogi kötelezést.

A területfejlesztés és területrendezés szabályozásáról szóló (1996. évi XXI. tv.) törvény a területrendezés feladataként jelöli meg az egyes térségek területhasználati módjának meghatározását. Ez a területi adottságok és erőforrások hosszú távú hasznosítása és védelme érdekében az országos és térségi területrendezési tervek keretében történik.

Az ország területrendezési terve (a 2003. évi XXVI. tv.) meghatározza az ország szerkezeti tervét, benne az országos terület-felhasználási kategóriákat, mint a mező- és erdőgazdaság, vízgazdálkodás, település, a területhasználatok térségi övezeteit (pl. az országos ökológiai hálózat övezetét, a kiemelten fontos, érzékeny természeti területeket; a kiváló termőhelyi adottságú szántóterületeket; a vízminőség-védelmi területeket), valamint az ezekre vonatkozó, sajátos szabályokat. Utóbbiak között számos, földvédelmi előírást találunk, így pl.

---

²⁴² Szorosan kapcsolódik ide az 1993. évi XLVIII. tv., a *bányatörvény* 36. §-ának előírása, amely szerint a bányavállalkozó köteles a külszíni területet, amelynek használhatósága a bányászat következtében megszűnt, vagy lényegesen korlátozódott, az ún. *műszaki üzemi tervnek megfelelően*, fokozatosan helyreállítani, és ezzel a területet újrahasznosításra alkalmas állapotba hozni, vagy a természeti környezetbe (tájképbe) illően kialakítani.

- borvidéki és bortermőhelyi településen szőlőtermesztésre alkalmas terület nem minősíthető beépítésre szánt területté, a művelési ág, pedig csak a hegyközség (jegyző) egyetértésével változtatható meg;

- erdőterületen az utak mellett csak a közlekedés biztonságához szükséges építmény emelhető;

- az országos ökológiai hálózat területén bányászati tevékenységet folytatni csak a természetvédelmi hatóság hozzájárulásával lehet;

- természetvédelmi területen és természeti területen külszíni művelésű bánya nem nyitható;

- erdőben, természeti és természetvédelmi területen, vízminőség-védelmi területen, kiváló minőségű szántó-, szőlő- és gyümölcsös területeken térségi hulladéklerakó hely nem jelölhető ki;

- vízerózióknak kitett övezetben az erdők elsődleges rendeltetése védelmi, művelési águk, pedig nem változtatható meg.

A terület-felhasználás célját (pl. építési, köz-, külterület, beépítésre szánt, különleges rendeltetésű terület) településeken az épített környezet alakításáról és védelméről szóló 1997. évi LXXVIII. törvény alapján a településrendezési tervek jelölik ki. A jogszabály szerint a területrendezés során biztosítani kell a lakosság megélhetését és ellátását biztosító gazdasági érdekeket, de emellett a környezet védelmét és a termőfölddel való takarékos gazdálkodást is. Utóbbira irányulnak, pl. a beépítési sűrűséget korlátozó vagy a zöldfelület-gazdálkodásra vonatkozó követelmények.

A földhasznosításra és földvédelemre az erdőtörvény ²⁴³ rendelkezéseit kell alkalmazni.²⁴⁴

---

²⁴³ 2009. évi XXXVII. tv.

²⁴⁴ Az erdőtörvény szabályozza az erdők (gazdasági, védelmi, közjóléti) rendeltetését is, aminek földvédelmi (illetve talajvédelmi) szempontból is jelentősége van. Az ún. védelmi rendeltetés ugyanis lehet talajvédelmi: a meredek hegyoldalon, a sekély termőtalajon, az erodált területeken levő, valamint a víz és a szél káros hatásának kitett talajok védelmét szolgáló erdő esetén; vagy ún. mezővédő: a szomszédos mezőgazdasági terület védelmét szolgáló erdőnél. A rendeltetés megváltoztatását nem csak az erdőgazdálkodó, hanem közérdekből számos állami szerv is kezdeményezheti. Kifejezetten talajvédelmi követelmény, hogy az erdőben szennyvíz, szennyvíziszap, hígtrágya vagy talajszennyező anyag elhelyezése tilos. Az erdőből (az akácmag engedélyezett gyűjtésének kivételével) az erdei avar vagy a talaj humuszos termőréttegének

összegyűjtése és elszállítása ugyancsak tilos.

3.4. A talaj, mint a földvédelem vitális központi elemének védelme

A föld fogalma egy rendszerbe foglalja a talajt, azon belül a termőtalajt, az alapkőzetet és az ásványi anyagokat egyaránt. A föld, mint környezeti tárgy rendszerében központi helyet kap a talaj, azon belül első sorban a termőtalaj védelme, mivel annak kialakulása és fennmaradása - az emberi munkát figyelmen kívül hagyva - éppen az alapkőzet, az ásványi anyagok, a vizek, a talaji (talajfelszíni és felszín alatti) élővilág, éghajlat kölcsönhatásának az eredménye.

A talaj a Föld legkülső szilárd burka, mely a növények termőhelyéül szolgál. Alapvető tulajdonsága a termékenység, vagyis az a képesség, hogy kellő időben és a szükségelt mennyiségben képes ellátni a növényeket vízzel és tápanyaggal.²⁴⁵ A talaj szilárd, folyékony és gáz fázisból álló heterogén rendszer, mely lehetővé teszi a növényi-állati és mikrobiális életet a talajban és annak felszínén. A szervetlen és szerves részekből álló szilárd fázis főként tápanyagtároló; a folyadékfázist jelentő talajoldat a tápanyagok szállítója és a fizikokémiai, biológiai átalakulások közege; a gázcsere főként az O₂ és N₂ beáramlását és a CO₂ távozását jelenti.²⁴⁶ A talajbiológia a talaj fogalmának meghatározásánál azt hangsúlyozza, hogy a talaj tipikus nyílt ökológiai rendszer, amely magában foglal egy élő biológiai és egy élettelen abiotikus háromfázisú (gáz, folyékony és szilárd halmazállapotú) alrendszert, melyek szorosan összefonódnak.

3.4.1. A talaj Tfv. szerinti normatív fogalma

A 2007. évi CXXIX. tv., a földvédelmi törvény meghatározza a talaj fogalmát is, ami azért lehet fontos ebben az esetben, mert ameddig a talaj jog szerinti fogalma megállapítható, ott a termőföld törvény tárgyi hatálya érvényesül, következésképpen a bányászati törvény szabályai nem alkalmazhatók. A törvény szerint talajnak minősül a föld felszínének élő közege, amelynek legfontosabb tulajdonsága a termékenység, egyben feltételesen megújuló természeti erőforrás. E fogalom-meghatározásból következően a talaj mélységi kiterjedése közvetlenül nem vezethető le, de a talajtan alapján megállapítható a talaj tárgyi terjedelme a jog szerint. Nevezetesen mindaddig, amíg a talajszelvény élő közeget jelent, azaz biológiai aktivitás kimutatható, addig a jog értelmében vett talajfogalomról van szó akkor is, ha az egyébként ásványi anyagokat is tartalmaz. Ebből a szempontból közömbös, hogy ásványi anyagok kimutathatók-e, hiszen a tételes jog által, törvényi szinten kimondott jogfogalomról van szó.

A talaj védelme a talaj sokrétű és sérülékeny funkciói és sokrétű hasznosítása miatt közérdekű feladat. Az Európa Tanács 1990. évi jelentésében 6 ilyen funkciót azonosítottak, 3 főként ökológiai, 3 pedig elsősorban az emberi tevékenységhez kötődik.

²⁴⁵ Stefanovits, P.: Talajtan. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1975.

²⁴⁶ (Mengel, K.: A növények táplálkozása és anyagcsereje. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest. 1976).

- *ökológiai funkciók:*

Biomassza termelési funkció:

A talaj a mező- és erdőgazdálkodás termőhelye, az élelmiszer- és takarmánynövények, valamint a megújuló energia és nyersanyag előállítója, ill. forrása.

- *szabályozó funkciók:*

A környezet elemeit védő szűrő-, tompító- és átalakító folyamatok, melyek különösen a felszín alatti vizek és a tápláléklánc védelme szempontjából fontosak.

- *biotópfunkció:*

A talaj biológiai élettér, mely, mint a biocönózisok élettereinek alkotója teret, anyagot és biomasszát nyújt a benne élő mikroorganizmusoknak, növényeknek és talajlakó állatoknak. Egyben géntartalék, hiszen genetikai öröksége elengedhetetlenül szükséges életünkhöz.

- *fizikai közeg funkció:*

A talaj, mint építési telek technikai, ipari, szociális létesítmények alapjául szolgál, beleértve a közlekedési utakat, pályákat, pihenőhelyeket stb.

- *nyersanyagforrás funkció:*

A talaj anyagai, mint a tőzeg, folyami kavics, agyag, homok stb. az építőipar alapanyagai. Emellett a talaj a víz, olaj, ásványok és egyéb nyersanyagok lelőhelye is.

- *archív funkció:*

A talaj archeológiai és paleontológiai információkat hordoz, és mint földtörténeti, ill. kultúrtörténeti objektum lehetővé teszi az emberiség és a Föld kialakulásának, fejlődésének tanulmányozását és megismerését. A geológiai örökségre vonatkozó információ pl. elengedhetetlen a klímaváltozások tanulmányozásához.

A talaj említett funkciói azonban végesek, megújuló képessége pedig behatárolt. Elsősorban az ökológiai funkciók sérülékenyek és védelemre szorulnak.

A talaj korlátozottan áll rendelkezésre és pusztul. Nagy értékű talajfelületeket használunk évente ipari, lakásépítési, úthálózati célokra. Komoly veszélyt jelentenek a városok és nagyobb ipari létesítmények, melyek felfalják a talajt, környezetünket is szennyezve hulladékaikkal és szennyvizeikkel. A házak, gyárak, hidak, utak, csatornák gyakran megváltoztatják a földalatti természetes vízfolyásokat és a talajvízszintet. A szakszerűtlen talajhasználat, ill. agrotechnika (művelés, trágyázás, növényvédelem) szintén erózióhoz, talajpusztuláshoz vagy talajszennyezéshez vezethet.

A talaj tehát a levegőhöz és vízhez hasonlóan védelmet igényel, védelmet a szennyezés, erózió, pusztulás ellen. A talaj pusztulását követően az újraképződés

évszázadokat vehet igénybe, hiszen lassú természeti (fizikai, kémiai, biológiai) folyamatok teremtik meg a termőföldet. Az elszennyezett talaj tisztítása, a helyreállítás költségei meghaladhatják a társadalom erejét generációkon át.

A talaj káros anyagokkal történő szennyezése egyszerre minőségi (pl. toxikus anyagok) és mennyiségi (talajkimosódás, talajpusztulás) problémákat eredményez, amelyek elsősorban az ipari és kereskedelmi, illetve mezőgazdasági létesítményekből, a magánháztartásokból, illetve a közlekedésből származnak. Ezek a szennyező anyagok vagy közvetlenül, vagy a levegő és a víz közvetítésével jutnak a talajba.

A talajban a káros anyagok felhalmozódása a talaj többi alkotórészének károsodásával is jár, ha a szennyező anyagok bevitelére és ezeknek másodlagos produktumai a talaj tisztító-, lebontó képességét meghaladják.

A talajfunkciókat veszélyeztető környezeti terhelések jelentősek a lakott területeken, és különösen magas szintet érnek el az ipari területeken és azok vonzáskörzetében. A mezőgazdasági talajokon elsősorban a szél és a csapadék közvetíti őket, a városokban többnyire közvetlenül száraz ülepedés, pl. por formájában rakódnak le. A szennyező anyagok lerakódásának mértéke jelentősen függ a talajhasználati módoktól is, így a természetes szűrőként jelentkező erdőtalajok a környezeti terhelés szempontjából sokkal inkább veszélyeztetettek, mint pl. a nyitott térségű szántótalajok.

A talajszerkezet káros megváltozását jelenti továbbá a beépített területeken fellépő túlzott talajfedettség, illetve a nagyüzemi mezőgazdaságban alkalmazott nehézgépek kiváltotta talajtömörülés, továbbá a növényvédelmi szerek és műtrágyák használatához kötődő talajszerkezet változás.

A talajt szennyező anyagok nem igen különböztethetők meg a használat jellege szerint: A talaj ugyanakkor korlátozottan áll rendelkezésre és pusztul. Nagy értékű talajfelületeket használunk évente ipari, lakásépítési, úthálózati célokra. Komoly veszélyt jelentenek a városok és nagyobb ipari létesítmények, melyek felfalják a talajt, környezetünket is szennyezve hulladékaikkal és szennyvizeikkel. A házak, gyárak, hidak, utak, csatornák gyakran megváltoztatják a földalatti természetes vízfolyásokat és a talajvízszintet. A szakszerűtlen talajhasználat, ill. agrotechnika (művelés, trágyázás, növényvédelem) szintén erózióhoz, talajpusztuláshoz vagy talajszennyezéshez vezethet. A talaj tehát a levegőhöz és vízhez hasonlóan védelmet igényel. Védelmet a szennyezés, erózió, pusztulás ellen. E tekintetben a mezőgazdasági technológiákat is vizsgálni kell. A talaj pusztulását követően az újraképződés évszázadokat vehet igénybe, hiszen lassú természeti (fizikai, kémiai, biológiai) folyamatok teremtik meg a termőföldet. Az elszennyezett talaj tisztítása, a helyreállítás költségei meghaladhatják a társadalom erejét generációkon át.

A talaj sokrétű funkcióinak védelme és racionális használata igényli a talajtakaró pontos ismeretét (talajtani, geológiai, hidrológiai tulajdonságok). Az állam feladata a nemzeti és helyi érdekeknek megfelelő törvénykezés, hogy a talajhasználat ellenőrzötté váljon, és ne vezethessen pusztuláshoz vagy szennyezéshez. A szennyezett talajok tisztításáról kötelezően intézkedni kell.

Magyarország különösen érdekelt a talajvédelemben, hiszen a hasznosított terület részaránya Európában az egyik legnagyobb, valamint a talaj képezi Magyarország legnagyobb természeti erőforrását, kincsét. Védelme az egész nemzet létalapjának, az eljövendő generációk életének védelmét is jelenti, nemcsak átvitt értelemben.

3.4.2. A talajvédelem szabályozása

3.4.2.1., Az európai jogi talajvédelem körvonalai

Az Európai Közösség aláíró államai 1990-ben elfogadták az Európai Talaj Charta alapelveit és vállalták, hogy a fenti alapelveket elfogadva magas szintű talajvédelmi politikát valósítanak meg és ehhez a megfelelő pénzalapokat is biztosítják.

Az európai közösségi szinten érvényes szakpolitikai szabályozások, mint például a vizekre, hulladékokra, vegyi anyagokra, ipari szennyezés megelőzésére, természetvédelemre, peszticidekre és a mezőgazdaságra vonatkozó törvények, irányelvek, hozzájárulnak valamelyest a talaj védelméhez, de nem tartalmazzak a talajra vonatkozó olyan konkrét intézkedéseket, hogy megfelelően biztosítsák a talaj védelmét európai szinten.

A talaj védelmére az Európai Bizottság ennek megfelelően 2006-ban előterjesztette egy talajvédelmi keretszabályozás tervezetét. A tervezet kiinduló pontja a fenntarthatóság, amely szerint a talajt úgy kell használni, hogy megtartsa ökológiai, gazdasági és társadalmi szolgáltatásainak betöltéséhez szükséges képességeit, s egyidejűleg megőrizze funkcióit úgy, ahogy a jövő generációk igényeinek megfelel.

Az Európai Tanács 2006. szeptemberében elfogadta a talajvédelemről szóló tematikus stratégiáját.²⁴⁷ A stratégia célja a talaj védelmének és fenntartható használatának biztosítása a további talajromlás megelőzése, a talaj funkciójának megőrzése és a megromlott állapotú talaj helyreállítása révén.

Ezt figyelembe véve az Európai Bizottság 2006-ban javaslatot terjesztett elő egy olyan talajvédelmi keretirányelvre,²⁴⁸ amely a talajromlás országhatárokon átnyúló természetét is figyelembe veszi. Az Európai Parlament a javaslat első olvasatát 2007 novemberében csaknem kétharmados többséggel elfogadta. A 2010. márciusi Környezetvédelmi Tanácson a tagállamok egy kisebbségben lévő csoportja a szubszidiaritásra, a túlzott költségekre és az adminisztratív terhekre hivatkozva megakadályozta a további előrelépést. Azóta a Tanács nem tett további lépéseket e téren. Így a javaslat a Tanácsnál maradt. Tekintve, hogy a föld az Unió területén többnyire magántulajdonosok kezén van, a tagállamokat arra köteleznék a keretirányelv, hogy az ő felelősségüket érvényesítve, óvintézkedéseket irjanak elő a károk megelőzésére, csökkentésére. A magyar földvédelmi jogi szabályozás a talajdegradációk

---

²⁴⁷ (COM(2006); Magyarországon 2005-ben dolgozták ki az ún. Talajvédelmi stratégia alapjait.

²⁴⁸ (COM(2006)

megelőzésének állami ösztönzését már régtől fogva ismeri, ezek minden bizonnyal megfelelnek a tervezett közösségi szabályozás elvárásainak.

A legújabb fejlemények a talajvédelmi stratégia kapcsán nem sok optimizmusra adnak okot. 2012. február 13-án a Bizottság, jelentést nyújtott be az Európai parlamentnek, a Tanácsnak, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának a talajvédelemről szóló tematikus stratégia végrehajtása és a folyamatban lévő tevékenységek kapcsán.²⁴⁹

A jelentés hangsúlyozta, hogy a stratégia elfogadása után öt évvel, még mindig nem valósult meg a talajminőség szisztematikus európai ellenőrzése és védelme, bár a talajvédelemről szóló tematikus stratégia felhívta a figyelmet a talajromlásra. Ez azt jelenti, hogy a talaj állapotára és minőségére vonatkozó ismereteink még mindig töredékesek, és nincs hatékony és következetes talajvédelem minden tagállamban.

A jelentésben a Bizottság összefoglalta az eddigi tevékenységeit különös tekintettel a stratégia négy alap pillérét illetően: nyilvánosság, kutatás, integráció más szakpolitikákba, jogi szabályozás.

A talajvédelem uniós jogi tárgyi köre különösen a következő területekre terjed ki:

- földcsuszamlások,
- a talajfelszín lezárása,
- a talajfunkciók és ezeknek a biológiai sokféleséggel való kapcsolata,
- a talaj szén- és nitrogénkörforgalma (különös tekintettel a tőzeglápok helyreállítására),
- talajtermékenység, valamint
- a mezőgazdaságban újrahasznosuló tápanyagok.

A Bizottság elhatározta, hogy szabályos időközönként (öt- vagy tízévente) ellenőrizze a talaj állapotát, többek között új, távérzékelős technikák bevonásával. Az összehangolt ellenőrzés végrehajtása a nyomon követést szolgáló rendszerről szóló, jelenleg felülvizsgálat alatt álló határozattal összhangban fog történni. A globális környezetvédelmi és biztonsági megfigyelés²⁵⁰ elnevezésű program információkat fog szolgáltatni, különösen a talajfelszín lezárása tekintetében.

---

²⁴⁹ Az európai talajromlás folytatódása miatt, illetve az uniós szabályozás hiányában fontos, hogy az Unió javítsa a talajjal kapcsolatos problémák kezelésének módját. (COM(2012) 46).

²⁵⁰ (GMES: Global Monitoring for Environment and Security)

A talajvédelem további integrálása különböző szakpolitikákba terén a Bizottság a biológiai sokféleséggel kapcsolatos, 2020-ig teljesítendő uniós stratégiával²⁵¹ összefüggésben fel fogja hívni a figyelmet a talaj biológiai sokféleségére.

A jogalkotásban, a Bizottság 2012-ben felülvizsgálta a környezetre gyakorolt hatások vizsgálatáról szóló irányelvet²⁵², ami lehetővé teszi a talajjal kapcsolatos kérdések jobb integrálását a projekttervezés korai szakaszában. A Bizottság törekvése hogy az éghajlatváltozással kapcsolatos 2020-ig megvalósítandó uniós kötelezettségvállalás részeként hogyan lehet a földhasználatra, a földhasználat-megváltoztatásra és az erdőgazdálkodásra vonatkozó elszámolással²⁵³ ösztönzőket létrehozni a széndioxid-kibocsátás csökkentése és a talaj szervesanyag-tartalmának megőrzése érdekében. A Bizottság nemzetközi szinten kezdeményezte a FAO keretében globális, kormányközi talajügyi testület létrehozatalát.

Az Európai Bizottság 2012. február 13-án sajtóközleményben²⁵⁴ is jelezte, hogy a talajfelszín lezárása – vagyis a talaj vízhatlan anyaggal történő letakarása – miatt 1990 és 2006 között naponta legalább 275 hektárral csökkent a talaj felszínének kiterjedése, ami éves szinten 1 000 négyzetkilométert tesz ki. A víz általi talajerózió Európában a becslések szerint 1,3 millió km² méretű területet érint. A talajromlás csökkenti Európa élelmiszer-termelési kapacitását, valamint gyengíti az aszály és árvíz megelőző képességét, a biológiai sokféleség leépülésének megállítását és az éghajlatváltozás kezelését.

Az Európai Bizottság Környezeti Főigazgatósága 2012. május 10-11 között konferenciát tartott Brüsszelben²⁵⁵, „Talaj remediáció és a talajfelszín lezárás” címmel.²⁵⁶ A konferencia része a Bizottság folyamatos munkájának a 2006-ban elfogadott talajvédelmi tematikus stratégia alkalmazására. A rendezvény a talajszennyezetté válás időbeni felismerésére és az Európában elérhető remediációs módszerekre fókuszált. A konferencia kiemelte a szennyezett és barnamezős területek hatását a területigény korlátozására és a mezőgazdasági termőtalajfelszín lezárására. A konferencián a Bizottság bemutatta a talajvédelmi stratégia részeként készített, véglegesítés alatt álló útmutatóját, a talajfelszín lezárásra vonatkozóan.

Az munkaanyag szerint az ún. talajlezáródás hatásainak csökkentésére a tagállamoknak megfelelő építési technológiai és termékszabályokat kellene érvényesíteniük, amelyek minél több talajfunkció megőrzését biztosítják. Ez a szabály a talajdegradáció egyik formájára vonatkozik, amely a földfelszín tartós lefedése révén a környezeti elemek közti

---

²⁵¹ (COM(2011)

²⁵² (85/337/EGK irányelv)

²⁵³ (LULUCF: Land Use, Land-Use Change and Forestry)

²⁵⁴ <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=ÖP/12/128&format=HTML&aged=0>
language=EN&guiLanguage=en,

²⁵⁵ 2012. május 10-11 Brüsszelben, Konferencia „Talaj remediáció és a talajfelszín lezárás” (Soil remediation and Soil sealing) címmel

²⁵⁶ (Soil remediation and Soil sealing)

kapcsolatrendszer érinti (ld. a szabad földfelszín csökkenését, a vizek korlátozott áramlását, az élőhelyek fragmentációját, stb.).²⁵⁷

A tagállamoknak öt éven belül fel kellene mérniük a természetes okból vagy a mezőgazdasági tevékenység miatt károsodott illetve veszélyeztetett területeket, majd nyilvánosságra hozniuk az érintett földrészeket jegyzékét. Az ehhez alkalmazandó vizsgálati módszereket a tagállamok választhatnák meg. E követelménnyel összefüggésben a hazai jogból a Tfv-t-ben szabályozott országos Talajvédelmi Információs és Monitoring rendszer, illetve a földminősítés említhető. Ezek a veszélyeztetéstől függetlenül érvényesülnek, azonban (az uniós tervezettől eltérően) csak a termőföldekre (tehát a más célra hasznosított területekre nem) terjednek ki.

Az előbbieket szerint érintett (erodált, tömörödött, szikes, stb.) területekre – a vízvédelem, illetve a levegővédelem terén már ismert módon – hét éven belül intézkedési programokat kellene készíteni, amelyek kiterjednek a kockázatcsökkentési célokra és intézkedésekre, illetve a finanszírozás kérdéseire. A programok előzetes hatásvizsgálatának a környezeti hatásokon túlmenően a gazdasági és szociális hatásokra is vonatkoznia kellene. A nyolcadik évben megkezdendő végrehajtás során pedig költséghatékonyságra kellene törekedni.

A – többnyire nem mezőgazdasági eredetű – talajszennyezésre külön szabályok vonatkoznának, amelyek a veszélyes anyagok talajba jutásának megfelelő korlátozására köteleznék a tagállamokat.

A tervezet szerint a szennyezett területeket (egykori és jelenlegi telephelyeket) az adott területeken folytatott tevékenységek (hulladéklerakás, repülőtér, benzinkút, szennyvíztelep, stb.) alapján öt éven belül azonosítani kell, majd ezek jegyzékét is nyilvánosságra kell hozni. A tagállamoknak a felméréssel ütemesen kell haladniuk, s azt 25 év alatt kell teljes területükre kiterjeszteniük. E rendelkezéshez a hazai gyakorlatból példaként a kármentesítési programot, illetve a tartós környezeti károsodás ingatlan-nyilvántartási bejegyzését és a környezeti adatok nyilvánosságát kapcsolhatjuk.

Az épületek energiatanúsítványához hasonló, ismert módon, az érintett területekről tulajdonosváltás esetére „talajállapot-jelentést” kellene készíteni, s a hatóság, illetve a másik fél rendelkezésére bocsátani. A tervezet indokolása szerint ez a tagállami nyilvántartások (ld. az előző pontot) feltöltését gyorsító követelményként szolgálna. Egy ilyen rendelkezésnek nyilvánvalóan kihatása lesz azonban a földpiacra is, amennyiben a veszélyeztetett (szennyezett) területek nyilvános adataiból akár más tagállamok polgárai is hitelesen tájékozódhatnak az adott terület múltbeli hasznosításáról, esetleges szennyezettségéről. Ez a vevő számára bizonyos fokú biztonságot jelent az ingatlan értéke és vételár közötti értékarány, illetve az ő esetleges későbbi felelősségének mértéke tekintetében. Erre vonatkozó hazai követelmény jelenleg nincs (kivéve a gazdálkodó szervezet jogutód nélküli megszűnése miatti tulajdonosváltást, amikor a környezeti terhekről a talajra is kiterjedő nyilatkozattételre, illetve környezetvédelmi állapotértékelésre kerülhet sor).

---

²⁵⁷ Lásd a magyar Kvt-nek a beruházás előtti talajmentésre vonatkozó kötelezését.

A földrészetekkel való takarékoskodást szolgáló – a zöldmezős beruházásokkal szemben a barnamezős beruházások ösztönzését lehetővé tevő – előírás szerint a szennyezett területeket helyre kellene állítani (ez voltaképp a hazai gyakorlatból ismert, és a felszín alatti vizek védelme körében szabályozott kármentesítés). Ez elvileg a károkozó felelőssége (a szennyező fizet elvnek megfelelően), de a felelősség megállapítása hiányában a tagállamoknak kellene finanszírozniuk egy nemzeti helyreállítási stratégia alapján, a magyar Nemzeti Kármentesítési Programhoz hasonlóan. A helyreállításra fontossági sorrend alapján, az emberi egészségre kockázattal járó szennyezésekkel kezdve, illetve megfelelő monitoring alkalmazása mellett kellene törekedni.

3.4.2.2., *Önálló magyar talajvédelmi jog*

Az uniós jog hiányában is gyarapodó magyar talajvédelmi jogi rendszerben jelenleg nincs olyan hatályos jogszabály, amely tartalmazná a talaj azon minőségi kritériumait, amelyek a védelmi rezsim alapjait: vonatkoztatási pontjait, céljait, eszközeit és az ahhoz kötődő eljárási szabályokat tartalmazná.

A terhelés, szennyezés, illetőleg terheltség, szennyezettség mértékét technikai szabályként az anyag koncentrációjának alapján ítélik meg, összevetve a szennyezettségi listákkal, határértékekkel. (Pl. az ún. Holland-lista, Berliini-lista vagy a hazai szennyvizek és szennyvíziszapok termőföldön történő elhelyezése" című ágazati műszaki irányelv (MI-081735/1990) határértékei.)

3.4.2.2.1. A talajvédelem jogi szabályozása

A szabályozás kiindulópontja a talajt szinte közjósággá alakítja, megtiltja, hogy akár a tulajdonos, vagy használó önállóan nem rendelkezzen azzal, azt kialakulása helyétől elválassza. Kivételes – a talajfedettséggel járó igénybevételek esetén, a talajt mentendő, kötelező – talajmentési célú elválasztást ír elő

- a talaj mentése in situ

A beruházások megvalósítása során a beruházó köteles gondoskodni a humuszos termőréteg megmentéséről és hasznosításáról. A kivitelezés és üzemeltetés során biztosítani kell, hogy a környezeti hatások az érintett és a környező termőföld minőségében kárt ne okozzanak.

A beruházások megvalósítása során keletkezett mentett humuszos termőréteg teljes mennyiségét a beruházás kivitelezése során igénybe vett földrészeteken kell felhasználni úgy,

hogy a kialakított felső humuszos termőréteg vastagsága az eredeti humuszos termőréteggel együtt az 1 métert ne haladja meg.

- a talaj mentése ex situ: a talaj, mint ingó dolog forgalmazása

Amennyiben a mentett humuszos termőréteg előbbi felhasználására nincs lehetőség, a felhasználásra nem kerülő rész eredeti funkciójának megfelelően a talaj felső termőrétegeként, vagy természetű közeg előállítására felhasználható, illetve ezekre a célokra átruházható

- a talajfelhasználás anyagmérlege

A humuszos termőréteg letermelésével, megmentésével, hasznosításával, továbbá a terület helyreállításával kapcsolatos munkálatokat a beruházás engedélyezése céljából készített terveknek tartalmaznia kell. A mentett humuszos termőréteg mennyiségéről és felhasználásáról a beruházó köteles külön nyilvántartást vezetni.

3.5. A talajvédelmi közjog

A magyar jogrendszerben nincs olyan hatályos jogszabály a szennyezett talajokra vonatkozóan, amely tartalmazná a talaj minőségi kritériumait és az eljárási szabályokat. A szennyezés mértékét az anyag koncentrációjának alapján ítélik meg, összevetve a szennyezettségi listákkal, határértékekkel. Erre szolgál az ún. Holland-lista, Berliini-lista.²⁵⁸

Minden olyan káros terhelés, szerves vagy ásványi anyag, ill. technológia, mely a talaj funkcióit veszélyezteti, talajszennyezésnek minősül. A talaj szennyezettségének megítélését szolgáló terhelési határértékek ugyan hatósági eljárás alapját képezhetik.

A földhasználó a termőhely ökológiai adottságaihoz igazodó talajvédő gazdálkodást vagy tevékenységet köteles folytatni. Ennek szektorai a talaj mennyiségét és minőségét veszélyeztető tényezők szerint különülnek el.

3.5.1. A földhasználó közjogi kötelezettségei

---

²⁵⁸ A holland listában közölt koncentrációk iránymutatóul szolgáltak pl. több szovjet ingatlan vizsgálatánál. A szennyvízrendelet adatait pedig Apajpuszta (Kiskunsági Állami Gazdaság) tisztítása során alkalmazták. Lásd még pl. a "Szennyvizek és szennyvíziszapok termőföldön történő elhelyezése" című ágazati műszaki irányelv (MI-081735/1990) határértékeit.

1., Az erózióval veszélyeztetett területen a víz- és szél-erózió megakadályozása érdekében kötelesek

a) szántó művelési ágú földrészleten

- a talajfedettséget szolgáló növényeket termesztetni,
- olyan művelési módot alkalmazni, amely a talaj szerkezetességének megővésével, a talajtömörödés megakadályozásával, megszüntetésével elősegíti a csapadékvizek talajba jutását, és/vagy

- szintvonalas művelést folytatni;

b) ültetvény területen

- szintvonalakkal párhuzamos irányú telepítést végezni, vagy
- a sorközök fedettségét gyepesítéssel, talajtakarással biztosítani;

c) rét, legelő (gyep) művelési ágú földrészleten

- fokozott gondot fordítani a talajt kímélő legeltetésre, valamint
- ahol a gyep- és erdőterület a talajvédelem követelményeinek nem felel meg, azt felújítással helyreállítani.

Amennyiben a kötelezettségek teljesítése sem alkalmas az erózió megakadályozására, úgy a földhasználó köteles

- a művelési ágot megváltoztatni, vagy
- gyep-, cserje- és erdősávot létesíteni, vagy
- talajvédelmi műszaki beavatkozásokat, valamint létesítményeket alkalmazni.

Az erózió elleni védelmet nyújtó terepalakulatokat, gyep-, cserje- és erdősávokat meg kell őrizni..

d) a savanyú vagy a savanyodásra hajlamos talajokon a természetett növény igényére tekintettel

a) nem savanyító hatású műtrágyát kell használni vagy a savanyító hatású műtrágyát megfelelő meszező anyaggal együtt kell alkalmazni,

b) mésztrágyázást vagy

c) talajjavítást kell végezni.

e) a szikes talajokon tilos olyan talajművelést folytatni, amely a talaj minőségének további romlásával járhat. Az *egyéb talajokon* olyan minőségű öntözővíz használható, továbbá bármely tevékenység csak úgy folytatható, amely másodlagos szikesedés előidézésével nem jár.

2., A talaj szervesanyag-tartalmának megőrzése

A földhasználat során a talaj tápanyag-szolgáltatását és a természetű növények tápanyagigényét figyelembe vevő, környezetkímélő tápanyag-gazdálkodást kell folytatni. A mezőgazdasági földhasználat során a szakszerűtlen tápanyag-gazdálkodás a környezet terhelését eredményezheti azáltal, hogy a növény által fel nem vett tápanyag a talajban felhalmozódva és bemosódik a csapadékkal és szennyezi a vizeket, vagy erózióval hozzájárulhat a felszíni vizek eutrofizációjához.

A talaj termékenységét, kedvező biológiai aktivitását leginkább kedvezőtlenül befolyásoló folyamat a talaj szerves anyagának folyamatos csökkenése. A talaj szerves anyaga csupán a helytelen talajművelés következtében is csökkenhet, amennyiben nem gondoskodik a földhasználó annak pótlásáról. Figyelembe véve, hogy Magyarországon az állatállomány jelentős mértékben lecsökkent, ezzel lényegesen kevesebb a képződő és kijuttatható szervestrágya, valamennyi olyan technológiai elemet alkalmazni kell, amellyel a fogyó szervesanyag pótolható. A talaj szervesanyagának „természetes” fogyását túl nem egyszer előfordul a termőföld humusztermőrétegének tudatos letermelése haszonszerzés céljából. Ezt a tevékenységet tiltja a törvény. A talaj tömörödésének megelőzése az utóbbi évek gyakori belvizeinek kialakulását is csökkenti.

Főszabályként tilos a talaj humusztermőrétegének eltávolítása.

A földhasználónak talaj szervesanyag-tartalmának megőrzéséről

- a talajkímélő művelési módok alkalmazásával,
- vetésváltás alkalmazásával,
- másodvetésű vagy köztes növény termesztésével,
- a tarlómaradványok hasznosításával,
- szerves anyagok kijuttatásával,
- a humusztermőréteg megőrzésével

kell gondoskodnia.

A Jó mezőgazdasági gyakorlati kódex releváns termőképesség védelmi előírásai

A jó mezőgazdasági gyakorlat szabályozási célja a vizek és a talaj nitrát szennyezésének megelőzése, csökkentése, illetőleg a növények optimális tápanyagellátásának, valamint a talajok termékenységének fenntartása. A mezőgazdasági felhasználás a szennyvíznek, szennyvíziszapnak mezőgazdasági terület talajára történő kijuttatását, illetve bedolgozását célozza. A szabályozás eszközei

a). A nitrogén mennyiségének mennyiségi korlátozása

Mezőgazdasági területre éves szinten szerves trágyával kijuttatott nitrogén mennyisége nem haladhatja meg a 170 kg/ha értéket, beleértve a legeltetés során az állatok által közvetlenül kijuttatott, továbbá a szennyvizekkel és szennyvíziszapokkal kijuttatott mennyiséget is.

b) Trágyázási tilalmi időszakok

Tilos a trágya kijuttatása december 1. és február 15. között. Gyors hatású, könnyen oldódó nitrogéntrágya, így trágyalé, hígtrágya, ammónium- és nitráttartalmú műtrágya betakarítás után nem juttatható ki szántóterületre, amennyiben oda az adott évben nem kerül újabb kultúra. Ha megfelelő talajfedettséget biztosító növény kerül még az adott évben a területre, fenti anyagok felhasználhatóak, de a trágyázás és a vetés közötti időszaknak rövidnek kell lennie (legfeljebb 14 nap).

c) Trágyakijuttatás erősen lejtős területen

Tilos hígtrágya, trágyalé felszíni kijuttatása olyan lejtős területen, ahol fennáll annak a veszélye, hogy a lemosódó tápanyagok felszíni vízbe juthatnak. A közvetlen talajba juttatás (injektálás) ezeken a területeken is megengedett. A 20%-nál meredekebb lejtésű területeken trágyát csak a növényvel fedett területen vagy azonnali bedolgozás mellett szabad használni.

d). Trágyázás vízzel telített, fagyott, hótakaróval borított talajokon

Nem juttatható ki trágya fagyott, vízzel telített, összefüggő hótakaróval borított talajra. Az összefüggő hótakaró azt jelenti, ha a területet legalább 5 cm vastag, egységes hótakaró borítja. Fagyott a talaj, ha 5 cm-nél mélyebben, tartósan átfagyott. Nem tekinthető a talaj fagyottnak, ha a felszíni réteg éjszaka fagyott, napközben pedig felenged. Ebben az esetben a talaj képes a víz és a tápanyagok befogadására. Vízzel telített a vízkapacitásig telített talaj, mely nem képes további víz felvételére.

e) Mezőgazdasági területek trágyázásának szabályai

A trágyakijuttatás során alapvető követelmény, hogy a nitrátkimosódás a lehető legkisebb legyen. Szakszerű a trágyázás, ha a talaj tulajdonságainak, tápanyag-ellátottságának, a környezeti feltételeknek és a termesztett növény helyesen megválasztott

termésszintjéhez tartozó tápanyagigénynek megfelelő adagban, megfelelő időben és módon, a trágya tápanyagtartalmának ismeretében történik.

A trágyázást pontos adagban és egyenletesen kell végezni, kerülve az átfedéseket. Így biztosítható a talaj fizikai, kémiai és biológiai tulajdonságaira gyakorolt kedvező hatás. Az egyenletes trágyaeloszlás érdekében a trágyaszóró gépek karbantartásáról rendszeresen gondoskodni kell.

Ea) Hígtrágya hasznosítása

Hígtrágya csak talajtani szakvéleményre alapozott talajvédelmi hatósági engedély birtokában juttatható ki mezőgazdasági területre. Az évente területegységre kijuttatható hígtrágya mennyiségét a hígtrágya tápanyagtartalma és a talaj fizikai, kémiai, vízgazdálkodási tulajdonságainak ismeretében, a természetendő növény tápanyagigénye alapján úgy kell meghatározni, hogy a kijuttatott hígtrágya nitrogéntartalma hasznosuljon, és ne kerülhessen a vizekbe.

A szakvélemény készítése során a talajvíz vizsgálata is szükséges, ha a talajvíz legmagasabb szintje 7 méteren belül található.

A hígtrágya hasznosítására szolgáló terület talaját, továbbá a talajvíz szintjét és minőségét - elsősorban nitráttartalmát - 3 évente meg kell vizsgálni. A vizsgálat eredményeit meg kell küldeni a talajvédelmi hatóságnak.

Eb) Istállótrágya felhasználása

Az istállótrágya kijuttatásának jellemző ideje augusztus-november. Tavasszal az istállótrágya kijuttatás csak homoktalajon történhet.

Istállótrágyát, egyéb szerves tárgyat elsősorban a szerves trágya-igényes növények alá kell kiszórni, melyek azt legjobban hasznosítják. A szántóföldi növények közül elsősorban a cukorrépa, a kukorica, az egynyári takarmánynövények és a repce tartozik ide.

A kijuttatott istállótrágyát lehetőleg azonnal, de legfeljebb 14 napon belül a talaj felső szerkezetes rétegébe egyenletesen be kell dolgozni.

A trágyakijuttatást úgy kell ütemezni, hogy lehetőleg a tél beállta előtt a trágyatároló kiürüljön.

Talajcsövezett területen fokozott gondot kell fordítani a trágyázás szakszerűségére, mivel a kimosódás veszélye itt nagyobb.

Ec) Műtrágyázás szabályai

Műtrágyát talajvizsgálatokra alapozott számítások alapján lehet felhasználni. A talaj tápanyagvizsgálatát legalább 5 évente, gyepek esetében legalább 10 évente kell elvégeztetni.

A gazdaságos, környezetvédelmi szempontból biztonságos műtrágyaadag számításakor figyelembe kell venni a talaj tápanyag ellátottságát, a növény tápanyagigényét, az elővetemény hatását és a korábban kijuttatott szerves trágya nitrogénigény csökkentő hatását.

Nitrogén műtrágyát akkor kell adagolni, amikor a növény legjobban képes azt hasznosítani. Ősszel csak akkor lehet kiadni, ha a területen levő növény hasznosítani tudja.

3., A talaj tömörödésének megelőzésével vagy megszüntetésével a káros vízbőség vagy belvíz kialakulásának megakadályozása. Az ehhez kapcsolódó kötelezettségeknek a földhasználó a talajlazítás, vízelvezetés, vízmentesítés igen költséges módjaival tehet eleget.

4., A termőföld minőségét rontó talajidegen anyagoktól megóvása.

A földhasználó általában tudatosan nem szennyezi talaját, ott hulladékot, ún. talajidegen anyagot nem helyez el, azonban felelős azért, hogy az általa használt termőföldön illegális hulladéklerakás ne történjen. Termőföldön hulladékot lerakni, tárolni tilos.

a)., A földtulajdonos és a földhasználó jogai:

A talajvédelmi hatóság határozatában csak a földhasználó hozzájárulásával felhasználásra tervezett területre engedélyezi a szennyvíz vagy szennyvíziszap kijuttatását, és egyidejűleg előírja annak feltételeit. Ha a földhasználója és a tulajdonosa nem azonos, akkor a földtulajdonos hozzájárulása is szükséges.

b) Állattartó telepek trágyatároló műtárgyainak kialakítására vonatkozó szabályok

Trágyatároló műtárgyak méretezésekor az alábbiakban meghatározott tárolási kapacitáson felül figyelembe kell venni azt a többlettárolási igényt is, ami a kihelyezésre használt területen fennálló, előre nem látható, szélsőséges vízjárási viszonyokból (belvíz, valamint fakadó és szivárgó vizekből adódó elöntés) adódhat. A trágya tárolása során eleget kell tenni a felszín alatti vizek minőségének védelmére vonatkozó, külön jogszabályban foglalt előírásoknak.

Ba) Hígtrágya tároló

Hígtrágya, trágyalé, csurgalékvíz kizárólag szivárgásmentes, szigetelt tartályban, medencében tárolható. A tárolótartály, medence anyagát úgy kell megválasztani, hogy az a korróziónak ellenálljon, élettartama legalább 20 év legyen. A tárolóhelynek legalább 4 havi

hígrágya, trágyalé, csurgalékvíz befogadására elegendő méretűnek kell lennie, hogy biztosított legyen a tilalmi időszakokban biztonságos tárolásuk.

Bb) Istállótrágya tároló

Istállótrágyát szigetelt alapú, a csurgalékvíz összegyűjtésére szolgáló gyűjtőcsatornákkal és aknával ellátott trágyatelepen kell tárolni. A csurgalékvíz a hígrágyával azonos módon használható fel, vagy a trágyára visszaöntözhető.

A tárolókapacitásnak elegendőnek kell lennie legalább 8 havi istállótrágya tárolására. Így biztosítható, hogy az istállótrágya optimális állapotban kerüljön felhasználásra.

Mélyalmos trágya - amennyiben nem ütközik más előírással - előzetes tárolás nélkül is kijuttatható. Abban az esetben, ha az előírások ezt nem teszik lehetővé, az istállótrágyával azonos módon kell tárolni és kezelni. A karámföld tárolása az istállótrágyával azonos módon történik. A karámok csurgalékvízének gyűjtését úgy kell megoldani, hogy az ne veszélyeztethesse a környezetet.

Ideiglenes trágyakazal, trágyaszarvas mezőgazdasági tábla szélén - legfeljebb 2 hónap időtartamra - olyan helyen alakítható ki elszivárgás elleni védelem nélkül, ahol

- a) a talajvíz legmagasabb szintje 1,5 m alatt van,
- b) felszíni víz nincs 100 m-en belül.

Ideiglenes trágyakazal nem létesíthető vízjárta területen, alagsövezett mezőgazdasági tábla szélén.

A silótakarmányok tárolására szolgáló silótereket szigetelt aljzattal kell készíteni. Az érlelés során keletkező silólevet a csurgalékvízhez hasonlóan szivárgásmentes, szigetelt aknában kell gyűjteni, felhasználása során ügyelni kell rá, hogy ne szennyezhesse a vizeket.

A földhasználónak, illetve a szennyvíztisztító mű, szennyvízkezelő berendezés üzemeltetőjének az engedély kiadása iránti kérelmet a szennyvíz, szennyvíziszap felhasználására tervezett mezőgazdasági terület fekvése szerint illetékes talajvédelmi hatósághoz kell benyújtani az alábbiak szerint.

c) A tilalmak rendszere

a) veszélyeztetési tartalom: a tisztítatlan szennyvíz, nyersiszap, valamint a kezeletlen települési folyékony hulladék vagy más kezeletlen iszap a mezőgazdaságban nem használható fel. Tilos a szennyvíz vagy szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználása, ha azokban a mérgező (toxikus) elemek vagy káros anyagok koncentrációja meghaladja a közölt határértékeket. A talaj egyedi határértéket meghaladóan tartalmaz mérgező (toxikus) elemeket és káros anyagokat, vagy pH-értéke 5,5-nél alacsonyabb.

b) tárolás: a termőföldön szennyvíziszap nem tárolható. A felhasználásra kijelölt mezőgazdasági területre csak az azonnal felhasználható és bedolgozható szennyvíziszap mennyiség szállítható ki. Amennyiben a szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználásával összefüggő munkafolyamatok szervezése ezt indokolja, hatóságilag engedélyezett gyűjtőtároló létesíthető.

c) a talaj érzékenysége:

- védett természeti területen, továbbá azon a földrészleten, ahol ökológiai gazdálkodást folytatnak.

- rét és legelő művelési ágban hasznosított mezőgazdasági területen.

- a zöldség- és gyümölcs- és a talajjal érintkező gyümölcsök termesztése esetében a termesztés évében, valamint az azt megelőző évben,

- termőrétegének vastagsága 60 centiméternél kevesebb,

- szélsőséges mechanikai összetételű, azaz durva homok (a leiszapolható rész kisebb, mint 10 százalék) vagy nehéz agyag (a leiszapolható rész nagyobb, mint 80 százalék),

- talajvízének évi átlagos szintje 150 cm-nél magasabb, és a talajvízszint legmagasabb átlaga (a mértékadóan magas talajvízállások 5 éves átlagára vonatkoztatva) nem éri el a 100 centimétert,

- a talaj felszíne fagyott, hóval borított (felszíni kijuttatás esetén), továbbá

- a talaj vízzel telített.

- 6 százaléknál nagyobb lejtésű területen szennyvíz, illetve folyékony szennyvíziszap felhasználása tilos.

- víztelenített szennyvíziszapot (ha szárazanyag tartalma több mint 25 százalék) csak 12 százaléknál kisebb lejtésű területen lehet felhasználni.

d) Hulladék elhelyezés

A földvédelmi szempontból a hulladék kezelése és ártalmatlanítása, illetve elhelyezése jelent kiemelt feladatot a beépített területeken. Az OTÉK szerint az építmények használatából származó és keletkező hulladékot - a környezetet nem szennyező módon - helyileg ártalmatlanítani kell, vagy rendszeres elszállításáról kell gondoskodni. Hulladékot elhelyezni csak építésügyi hatóság által, az érintett szakhatóságok hozzájárulása alapján, meghatározott területeken szabad.

Települési (kommunális) hulladékot csak a helyi építési szabályzatban, szabályozási tervben76 erre a célra kijelölt területen szabad elhelyezni. Veszélyes, radioaktív hulladékot a vonatkozó jogszabályok szerint szabad elhelyezni.

Települési és más hulladékot, szennyvíziszap elhelyezésére és kezelésére szolgáló építményt hullámtéren, töltésekkel nem védett ártéren, fakadó vagy szivárgó vizekkel veszélyeztetett, vízvédelmi, vízbázisvédelmi, sérülékeny földtani adottságú, valamint vízjárásos (mély fekvésű) területeken elhelyezni nem szabad.

e) A szennyvíziszap kijuttatása

A szennyvíziszapot a talaj felszíne alá kell juttatni, ha a kijuttatás a talaj felszínére történik, azt azonnal be kell dolgozni. A felhasználható szennyvíz és a folyékony szennyvíziszap mennyiségét elsősorban a talaj vízgazdálkodási tulajdonságai, a vízháztartási mérleg, a szennyvíz és a folyékony szennyvíziszap mérgező (toxikus) elem és károsanyag-, valamint tápanyagtartalma, továbbá a természeti kívánt növény víz- és tápanyag- (elsősorban nitrogén) igénye alapján kell meghatározni.

A felhasználás módját, gyakoriságát, a felhasználható szennyvíz, valamint a szennyvízzel kiadható mérgező (toxikus) elemek és káros anyagok mennyiségét a talaj legfeljebb 25 cm-es művelési mélységére elvégzett terhelhetőségi számítások alapján a talajtani szakvéleményben kell rögzíteni.

A felhasználható szennyvíziszap mennyiségét az abban levő nitrogén, mérgező (toxikus) elem és károsanyag-tartalom alapján kell meghatározni a talaj tápelem-ellátottsága, valamint a természeti kívánt növény tápanyagigénye figyelembevételével.

A felhasználás módját, a felhasználható szennyvíziszap mennyiségét, az azzal kiadható tápanyagok, mérgező (toxikus) elemek és káros anyagok mennyiségét a (2) bekezdésben meghatározott számítások alapján a talajtani szakvéleményben kell meghatározni.

A szennyvíz, illetve szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználása során úgy kell eljárni, hogy az ne eredményezzen a talajban és a felszín alatti vízben (B) szennyezettségi határértéknél kedvezőtlenebb állapotot.

Időszaki korlátozások

Termő szőlő és bogyósgyümölcs-, valamint intenzív, alacsony törzsű gyümölcsültetvényekben szennyvizet és szennyvíziszapot csak a vegetációs időn kívül lehet felhasználni. Hagyományos művelésű magas törzsű gyümölcsfák esetében a kijuttatás és a betakarítás között legalább hat hét várakozási idő szükséges.

Szántóföldi növények termesztésére, valamint takarmánytermesztésre használt területen szennyvíziszap csak a betakarítás és a következő vetés közötti időszakban használható fel. A talaj szennyvízzel történő öntözése megengedhető a vegetációs időn belül is, de a kijuttatás befejezésétől a betakarításig legalább három hét várakozási időt kell betartani.

A szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználása

A mezőgazdasági területen csak kezelt szennyvíziszap és tisztított szennyvíz használható fel. A szennyvíz és szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználása engedélyhez kötött tevékenység, amit

- talajtani szakvélemény alapján,

- a közegészségügyi,

- állat-egészségügyi,

- környezetvédelmi,

- vízügyi szakhatóság,

- a települési - fővárosban a fővárosi - önkormányzat jegyzőjének hozzájárulásával az illetékes növény-egészségügyi és talajvédelmi állomás határozatban engedélyezhet, ha a kérelem megfelel a jogszabályban előírt feltételeknek.

A szennyvíz és szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználása adott mezőgazdasági területre legfeljebb öt éves időtartamra engedélyezhető.

f) A beruházónak a beruházással, üzemeltetéssel és egyéb tevékenységgel kapcsolatos talajvédelmi kötelezettségek

Magyarországon az ún. zöldmezős beruházások folytán a talajvédelem szempontjából egyik leginkább problémás terület az infrastrukturális, kommunális igénybevételekkel, továbbá az urbanizációval együtt járó beruházások során a termőföld területek talajának megóvása, az ország „humuszvagyónának” megőrzése. A beruházás során az építés megvalósításához letermelt humuszos termőréteget teljes mennyiségében csak eredeti funkciójának megfelelően a talaj felső talajrétegeként, vagy természetközeli előállítására lehet felhasználni. Ha a letermelt termőréteg felhasználását a beruházás helyszínén, illetve annak környezetében az adott körülmények nem teszik lehetővé, az értékesíthető, elszállítható. A megvalósítás során feleslegessé vált, mentett humuszos termőréteg mennyiségéről és felhasználásáról a beruházónak nyilvántartást kell vezetnie.

Beruházásokat, valamint termőföldön folytatott, vagy termőföldre hatást gyakorló bármely egyéb tevékenységet úgy kell megtervezni és megvalósítani, hogy az érintett és a környező termőföldön a talajvédő gazdálkodás feltételei ne romoljanak.

g., A földhasználó és a beruházót terhelő egyéb kötelezettségek

A talajvédelmet szolgáló létesítmények szakszerű üzemeltetését és fenntartását biztosítani kell.

A termőföldként nyilvántartott földrészek megosztásánál vagy összevonásánál úgy kell eljárni, hogy a talajvédő gazdálkodás feltételei ne rosszabbodjanak.

A földhasználó és a beruházó köteles a talaj védelmével kapcsolatos tevékenysége dokumentumait 5 évig megőrizni.

A termőföld használaton, valamint a beruházási, üzemeltetési tevékenységen túl termőföldön bármely egyéb tevékenység csak úgy folytatható, hogy az, vagy annak hatása az érintett és a környező termőföld minőségében, továbbá a vizekben kárt ne okozzon.

A termőföld minőségét veszélyeztető tevékenységet és eseményt a talajvédelmi hatóság részére haladéktalanul be kell jelenteni

h) Talajvédelmi hatósági eljáráshoz kötött tevékenységek

A talajvédelmi hatóság a törvényben előírt talajvédelmi kötelezettségek közül néhányat hatósági engedélyhez köt. Az engedélyezési eljárást az indokolja, hogy ezen tevékenységek folytatásához meghatározott vizsgálatokra alapozott ún. talajvédelmi tervet vagy laboratóriumi vizsgálatokra alapozott számításokat kell a kérelmezőnek benyújtania annak igazolásához, hogy az adott tevékenység a talaj minőségében nem okoz kárt, vagy a jelentős forrás felhasználásával végrehajtott beavatkozás megfelelően hasznosul.

Ha a termőföld tulajdonosa és használója nem egyezik meg, ezen beavatkozások közül a mezőgazdasági célú tereprendezés, erózió elleni védelemhez szükséges műszaki beavatkozás, létesítmények elhelyezésének engedélyezéséhez, továbbá szennyvíz, szennyvíziszap felhasználásának, illetve nem mezőgazdasági eredetű nem veszélyes hulladékok felhasználásának engedélyezéséhez be kell szerezni a tulajdonos vagy a termőföld használójának hozzájárulását.

Erre azért van szükség, mivel ezen beavatkozásokkal együtt az adott földrészen alkalmazható technológiát szükségszerűen módosítani kell (pl. bizonyos növények nem termelhetők meghatározott időtartamig).

A törvény alapján hígtrágya, szennyvíz, szennyvíziszap és bármilyen nem veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználása csak öt évre engedélyezhető. Ha öt év letelte után ellenőrző talajvizsgálat igazolja, hogy ezek az anyagok nincsenek káros hatással a talajra, a tevékenység ismételtén öt évre engedélyezhető.

A talajvédelmi hatóság engedélye szükséges:

a) talajjavításhoz,

b) mezőgazdasági célú tereprendezéshez,

c) talajvédelmi műszaki beavatkozásokhoz, létesítmények megvalósításához, amennyiben az engedélyezés nem tartozik más hatóság hatáskörébe,

d) hígtrágya termőföldön történő felhasználásához az állattartás során keletkező egyéb szervestrágya kivételével,

e) szennyvíz, szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználásához,

f) nem mezőgazdasági eredetű nem veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználásához,

g) mezőgazdasági termelés során keletkező nem veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználásához, kivéve a mezőgazdasági táblán keletkező növényi maradványokat.

Talajvédelmi tervezés kötelezettsége, mit az engedély kiadásának feltétele

A

a) talajjavításhoz,

b) mezőgazdasági célú tereprendezéshez,

c) talajvédelmi műszaki beavatkozásokhoz, létesítmények megvalósításához,

d) hígtrágya termőföldön történő felhasználásához az állattartás során keletkező egyéb szervestrágya kivételével,

e) szennyvíz, szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználásához,

f) nem mezőgazdasági eredetű nem veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználásához, a hatósági engedély kiadásának feltétele talajvédelmi terv elkészítése és csatolása.

A mezőgazdasági célú tereprendezéshez, talajvédelmi műszaki beavatkozásokhoz, létesítmények megvalósításához kiviteli terv is szükséges. Az mezőgazdasági termelés során keletkező nem veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználásához talajvizsgálat, továbbá a felhasználni kívánt hulladék beltartalmára vonatkozó vizsgálat szükséges. A talajvédelmi tervet az engedélyezés iránti kérelmet benyújtó ügyfélnek kell beszereznie.

A hatósági engedély érvényességi ideje

A hígtrágya termőföldön történő felhasználásához, szennyvíz, szennyvíziszap mezőgazdasági felhasználásához, nem mezőgazdasági eredetű nem veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználásához, mezőgazdasági termelés során keletkező nem

veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználásához, kivéve a mezőgazdasági táblán keletkező növényi maradványokat. az engedély legfeljebb öt évre adható meg, amelynek letelte után a tevékenység ismételt öt évi időtartamra engedélyezhető a külön jogszabály szerinti ellenőrző vizsgálatok alapján.

3.5.2. Harmadik személyeket megillető jogok a termőtalaj-használatban

1., talajjavítás, hígtrágya termőföldön történő felhasználása esetén a földhasználó hozzájárulása

Amennyiben az engedélyes az érintett termőföldnek nem földhasználója, úgy a tevékenység engedélyezéséhez a földhasználó hozzájárulása szükséges talajjavításhoz, hígtrágya termőföldön történő felhasználásához. Az állattartás során keletkező egyéb szervestrágya kijuttatásához nincs szükség a földhasználó engedélyére.

2., A tulajdonos, illetőleg a földhasználó hozzájárulása

- *mezőgazdasági* célú tereprendezés,
- *talajvédelmi* műszaki beavatkozás, létesítmények megvalósítás,
- szennyvíz, szennyvíziszap *mezőgazdasági* felhasználása,
- nem *mezőgazdasági* eredetű nem veszélyes hulladék termőföldön történő felhasználása

3.5.3. A talaj, mint környezeti elem igénybe vételének díja: a talajvédelmi járulék

Talajvédelmi járulékot fizet a talajvédelmi hatóság részére

a) a beruházó - ha a beruházás megvalósítása során keletkezett mentett humuszos termőréteg teljes mennyiségét a beruházással érintett területen nem használja fel - a fel nem használt humuszos termőréteg mennyisége után, továbbá

b) aki a beruházási tevékenységen kívüli bármely esetben humuszos termőréteget távolít el.

A talajvédelmi hatóság beruházási tevékenységgel összefüggő, engedély alapján végzett tevékenység esetén, a talajvédelmi terv vagy a kiviteli terv tartalma alapján külön

határozatban megállapítja a talajvédelmi járulékkal érintett humuszos termőréteg mennyiségét és a talajvédelmi járulék mértékét.

A talaj jogsértő használatához fűződő szankció: a talajvédelmi bírság

A termőtalaj minőségében okozott károk az esetek jelentős részében maradandóak, ezért a talajvédelmi hatóság eljárásai során jogsértés esetén nem lehet eltekinteni a bírság kiszabásától. Ennek szellemében tehát a törvény a 3. számú mellékletben rendelkezik a talajvédelmi bírság tényállásairól és az azokhoz tartozó bírság mértékekről. A bírság mértéke arányos a talajkárosítással érintett területtel. A kis területet érintő, de jelentős kárt okozó tevékenység esetére a törvény megadja a kiszabásra kerülő legkisebb bírságösszeget. A legsúlyosabb bírsággal a törvény a talajvédelmi szempontból legsúlyosabbnak ítélt vétséget, a talaj felső termőrétegének eltávolítását, azaz felső humuszos termőrétegének indokolatlan és engedély nélküli letermelését bünteti. A törvény szerint ha a jogsértő tevékenységgel érintett földrészletnek több földhasználója vagy több tulajdonosa van, a talajvédelmi bírság a földhasználókat vagy tulajdonosokat egyetemlegesen terheli, tekintettel arra, hogy a talajvédelmi járulék nem szankció jellegű befizetés, ezért a talajvédelmi bírság megfizetése nem mentesít a járulék megfizetése alól.

A talajvédelmi járulékra és bírságra vonatkozó közös szabályok

A talajvédelmi járulékot, valamint a bírságot az azt kiszabó határozat jogerőre emelkedésétől számított 15 napon belül kell befizetni a talajvédelmi hatóság számlájára. A járulék, valamint a bírság meg nem fizetése esetén a kiszabott összeget késedelmi kamat terheli, amelynek mértéke a mindenkor érvényes jegybanki alapkamat kétszerese.

A talajvédelmi járulék, valamint a bírság fizetése alól felmentés nem adható. A talajvédelmi bírság fizetése nem mentesít a talajvédelmi járulék megfizetése alól. A talajvédelmi követelmények folyamatos megsértése esetén a talajvédelmi bírság ismételtén kiszabható.

A határidőre meg nem fizetett talajvédelmi járulék, valamint bírság adók módjára behajtandó köztartozás.

A növényegészségügy és a földvédelem integrálódása az élelmiszerlánc biztonság rendszerében

Új – a közösségi jogból eredő - elem a földvédelemben annak az élelmiszerlánc biztonság körébe való bevonása. Ennek megfelelően az élelmiszerláncról és hatósági felügyeletéről szóló 2008. évi XLVI. törvény alkalmazási köre kiterjed a termőföld, erdő- és egyéb növényi vegetáció számára alkalmas terület használatára.

A földhasználat és a földvédelem alapkonfliktusát rejti magában a növényvédelmi szabály, amely szerint aki földet, erdőt használ köteles a károsítók ellen védekezni,

terjedésüket megakadályozni, szükség esetén azokat elpusztítani. Az ennek során alkalmazott növényvédőszeres mellék- és bomlástermékei, a növényvédőszeres feldúsulása a talajban, illetve kimosódásuk, közvetlen földkárokat okoz, illetve közvetetten - a táplálékláncon keresztül - veszélyezteti az állatok és az ember egészségét is. Éppen ezért rendkívül fontos, hogy a növényvédőszeres, más növényvédelmi célú termékek szigorú szűrőn keresztül kerüljenek felhasználásra.

Ezt biztosítja az az engedélyezési rendszer, amely szerint növényvédelmi célú termékek és eszközök csak forgalomba hozatali, felhasználási engedélyben meghatározott előírások szerint használhatók fel. Ezeket az anyagokat és eszközöket mérgező hatásuk és közegészségügyi, valamint a hasznos élő szervezetekre gyakorolt veszélyességük mértéke szerint az engedélyezőnek az engedélyben minősítenie kell.

A holisztikus értelemben vett talajvédelem jövője részben, különösen a beruházási tevékenységek esetén az integrált szennyezés megelőzési környezetvédelmi rendszer logikája mentén szabályozható, míg a mezőgazdasági gyakorlat esetén az idegen anyagok forgalomba helyezésének hatósági engedélyezési, a felhasználási helyzetekben felhasználónál elvégzendő hatásvizsgálat, valamint a BAT, illetőleg a jó mezőgazdasági gyakorlat komplex rendszerébe illeszthető be.

Budapest, 2017. április 12.

Latorcai Csaba

**A nemzetiségi önkormányzati
rendszer, mint a nemzeti identitás
megélésének egyik eszköze**

A nemzetiségi önkormányzati rendszer, mint a nemzeti identitás megélésének egyik eszköze²⁶⁰

Bevezetés

Jelen tanulmány célja, a nemzetiségi önkormányzati rendszer szerepének és jelentőségének bemutatása, mint a nemzeti identitás megélésének és megőrzésének egyik fontos eszköze.

A nemzetiségi önkormányzatok működése számos esetben sajátos elemeket tartalmaz, amelyből következően tevékenységük különleges, többek között működésük nyelve vagy éppen a kialakult szokásjogaik terén, valamint programjaik szervezésében, működési módjukban, üléseik kapcsán. A nemzetiségek választott testületeinek sajátosságai jól mutatják Magyarország jogrendszerének, önkormányzati szerkezetének sokszínűségét. Természetesen a törvény által elismert 13 nemzetiség önkormányzata működésében számos azonosság is felfedezhető, valamint olyan kötelezettségek, amelyeket részükre törvények írnak elő. Ezen rendelkezések a nemzetiségi önkormányzatok tagjai, valamint közösségük számára is kötelező erővel bírnak, amelyeket ismerni és alkalmazni kell. A nemzetiségi önkormányzatok közjogi jogállású önkormányzatok, amelyek alapjait az Alaptörvény rakja le, részletszabályait sarkalatos törvény állapítja meg, szoros összhangban az Európa Tanács 1985-ben elfogadott **Helyi Önkormányzatok Európai Kartájában megfogalmazott alapelvekkel**. E jogszabályi garanciák révén láthatják el kiemelkedő szerepüket, mind a nemzetiségi identitás, kultúra, nyelv, szokások megőrzése terén, mind pedig a nemzeti identitás megőrzésében. A nemzetiségi önkormányzatok tevékenységükkel hozzájárulnak a nemzeti identitás megteremtéséhez és fenntartásához.

---

²⁵⁹ Dr.

²⁶⁰ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

A tanulmány tehát a nemzetiségi önkormányzatok nemzeti identitás megerősítésében, valamint megőrzésében és továbbélésében elfoglalt helyét és szerepét kívánja ismertetni. Emellett a tanulmány címében jelzett nemzeti identitás kérdése is bemutatásra kerül a magyar és a szerb jogszabályok összehasonlításával.

Nemzetiségi önkormányzat és identitás

A nemzetiségi önkormányzatok felépítése jól mutatja Magyarország jogrendszerének sokszínűségét az önkormányzati rendszer vonatkozásában. A szakirodalom szerint az önkormányzat, mint fogalom többféle értelemben használatos. Egyfelől beszélni lehet helyi önkormányzatokról a helyi közhatalom gyakorlásával összefüggésben; másrészt kisebbségi (nemzetiségi) önkormányzatokról a kisebbségi (nemzetiségi) kollektív jogok gyakorlása szempontjából, de használatos ennél jóval szélesebb értelemben is, például a közttestületek (kamarák) esetében, és további más szervezettípusoknál is találkozni lehet az önkormányzati elven történő működés szabályaival.²⁶¹

Az önkormányzat fogalma a legáltalánosabban (ön)szerveződési, működési, döntéshozatali elvet jelenti, vagyis önkéntes szerveződést, önálló működést és döntéshozatalt, továbbá egy sajátos kapcsolat más szervekkel, valamint magában foglalja a szervezetek kapcsolatát az államhoz.

Az önkormányzat fogalmáról, így a nemzetiségi önkormányzat meghatározásáról sem lehet beszélni anélkül, hogy az autonómia kérdése ne kerülne kifejtésre. Önkormányzat ugyanis nem létezik autonómia, azaz más egységektől való elkülönülés, függetlenség nélkül. Az autonómia terjedelme meghatározó az önkormányzatra nézve, minél teljesebb, annál szélesebb az önkormányzáshoz való jog. A nemzetiségi önkormányzat közjogi jogállású önkormányzat, alapjait az Alaptörvény rakja le, részletszabályait sarkalatos törvény állapítja meg, szoros összhangban az Európa Tanács 1985-ben elfogadott Helyi Önkormányzatok Európai Kartájában megfogalmazott alapelvekkel.²⁶²

---

²⁶¹ Dr. GREGÓCZKI Etelka - dr. HALMI Gábor - HEIMNÉ dr - SZALAI Erzsébet - dr. LENKOVICS Barnabás - dr. SZALAI László: *Jogi ismeretek*. Finance Oktatási és Kutatási Alapítvány, Budapest, 2002, 76-78. o.

²⁶² Dr. LATORCAI Csaba, dr. MOLNÁRNÉ dr. ASBÓTH Erika, PAULIK Antal István: *Nemzetiségi Önkormányzatok Kézikönyve*. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2013., 5-10. o.

Az önkormányzat mellett e fejezet keretein belül fontos szólni az identitás fogalmáról is. **Az identitás fogalma a modern korban jelent meg.** Pataki Ferenc úgy fogalmaz, hogy az **„identitás a személyiségnek nevezett konstrukció és a társadalmi struktúra közé elhelyezhető közvetítő kategória, amely az egyén-társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel.”**²⁶³ Gereben Ferenc értelmezése szerint az identitás és az identitástudat a fennmaradásra való törekvés, a lényegesnek ítélt jegyek, tulajdonságok megőrzése céljából, ami lehetővé teszi, hogy a személyek és közösségek tartósan azonosak maradhassanak önmagukkal. Az előbbieken felsoroltak mellett fontos annak előzetes tisztázása, hogy melyek a megőrzésre érdemes fontos jegyek, milyenek kívánunk maradni, és fel kell tenni azon kérdéseket, melyek arra utalnak, hogy kik vagyunk.

Az identitás fogalmát tovább elemezve fontos kitérni arra, hogy az identitástudat egy komplex, összetett dolog, aminek több dimenziója is ismert.

A téma szempontjából **az önmeghatározás vertikális szintjén fontos a nemzeti identitás fogalmának kiemelése, mivel ezen fogalom egyszerre alkalmazható mind a többségi nemzetek polgáira, mind pedig a kisebbségi (nemzetiségi) sorban élőkre. A kisebbségi sorban élők nemzeti identitására jellemző a nemzeti hovatartozás-tudat, a nemzeti önkép, jövőkép, a vallási identitás, a közös történelmi tudat, valamint a kulturális identitás. Ezen értékek megőrzésében és fenntartásában a nemzetiségi önkormányzatoknak kiemelt szerepük van.**²⁶⁴

---

²⁶³ PATAKI Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1982., 300. o.

²⁶⁴ GEREBEN Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999., 56-60. o.

Nemzetiségi önkormányzatok alakítása, működése, főbb jellemzőik

Magyarország Alaptörvényének²⁶⁵ XXIX. cikke kimondja, hogy az ország területén élő nemzetiségek államalkotó tényezők, melyeknek joguk van az anyanyelvhasználathoz, a saját nyelven való egyéni és közösségi nyelvhasználathoz, kultúrájuk ápolásához és az anyanyelvű oktatáshoz. Jogaik gyakorlásához az Alaptörvény értelmében a nemzetiségek helyi és országos önkormányzatokat hozhatnak létre.²⁶⁶

Az Alaptörvény mellett a magyarországi nemzetiségek számára a másik legfontosabb jogszabály az önkormányzatokra vonatkozó előírásokat is magába foglaló – *a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény* (a továbbiakban: Njtv.), mely 2011 decemberében lépett hatályba, felváltva *a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt*.

Az Njtv. értelmében a nemzetiségek közvetlen választással három szinten hozhatnak létre nemzetiségi önkormányzatokat: községben, városban és fővárosi kerületben települési; a fővárosban és megyében területi (a továbbiakban együtt: területi), valamint országos nemzetiségi önkormányzatot.²⁶⁷

Az Njtv. tartalmazza a nemzetiségi önkormányzat definícióját, amit a következőképpen határoz meg: „**nemzetiségi önkormányzat: törvényben meghatározott nemzetiségi közszolgáltatási feladatokat ellátó, testületi formában működő, jogi személyiséggel rendelkező, demokratikus választások útján létrehozott szervezet, amely a nemzetiségi közösséget megillető jogosultságok érvényesítésére, a nemzetiségek érdekeinek védelmére és képviseletére, a feladat- és hatáskörébe tartozó nemzetiségi közügyek települési, területi vagy országos szinten történő önálló intézésére jön létre.**”²⁶⁸

A nemzetiségi önkormányzat a nemzetiségi kulturális autonómia nem kizárólagos, de első számú letéteményese. Tehát a nemzetiségi önkormányzati, önkormányzáshoz fűződő jog olyan közösségi jog, amelyet a valamely nemzetiséghez tartozó választópolgárok választott

---

²⁶⁵ Magyarország Alaptörvénye elején megfogalmazott Nemzeti hitvallás az alábbiakat határozza meg: „Ígérjük, hogy megőrizzük az elmúlt évszázad viharaiiban részekre szakadt nemzetünk szellemi és lelki egységét. Kinyilvánítjuk, hogy a velünk élő nemzetiségek a magyar politikai közösség részei és államalkotó tényezők.

Vállaljuk, hogy örökségünket, egyedülálló nyelvünket, a magyar kultúrát, a magyarországi nemzetiségek nyelvét és kultúráját, a Kárpát-medence természet adta és ember alkotta értékeit ápoljuk és megóvjuk.”

²⁶⁶ Magyarország Alaptörvénye http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968. (Letöltve: 2016. november 15.)

²⁶⁷ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 50. § http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139819. (Letöltve: 2016. november 15.)

²⁶⁸ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 2. § 2. pont

nemzetiségi önkormányzati képviselők útján, elsősorban önkormányzati testületi működés keretei között feladat- és hatásköreik ellátásával gyakorolnak.²⁶⁹

Ahhoz, hogy pontosan megismerjük a nemzetiségi önkormányzatok identitás megőrzésében betöltött szerepét, szükséges megismerkedni azok jogállásának jellemzőivel, melyek az alábbiakban foglalhatók össze:

- A nemzetiségi önkormányzati jogok főszabályként minden nemzetiségi önkormányzat tekintetében egyenlőek, az esetleges kivételeket az Njtv. határozza meg.
- A nemzetiségi önkormányzatok feladat- és hatásköre lehet eltérő, a törvény ugyanis a kötelező feladatokat eltérően is meghatározhatja. Tipikus példája lehet ennek a különböző szintű önkormányzatok feladat- és hatásköre. Az önként vállalt feladatok és hatáskörök pedig értelemszerűen önkormányzatonként és nemzetiségenként eltérőek, igazodva a nemzetiségi önkormányzat anyagi teljesítőképességéhez és a nemzetiségi közösség igényeihez.
- A nemzetiségi önkormányzatok között nincs alá-fölérendeltségi viszony, mert az eltérő jogok és kötelezettségek megléte, de az eltérő feladat- és hatáskörök sem hoznak létre alá-fölérendeltséget a területi és települési önkormányzatok között.
- A nemzetiségi önkormányzati feladat- és hatáskörök a nemzetiségi önkormányzat testületét illetik meg.
- A nemzetiségi önkormányzat jogi személy, amelyet az elnök képviseli.
- A települési nemzetiségi önkormányzat testülete a képviselő-testület, a megyei, a fővárosi és az országos nemzetiségi önkormányzat testülete pedig a közgyűlés.
- A nemzetiségi önkormányzat testülete a feladat- és hatáskörét a szerveire – elnök, bizottság, országos szint esetén hivatalára –, valamint az Njtv-ben meghatározottaknak megfelelően társulására ruházhatja át. A nemzetiségi önkormányzat testülete az átruházott hatáskör tekintetében utasítást adhat a hatáskör gyakorlásához, valamint ezt az átruházott hatáskört bármikor visszavonhatja. Fontos kiemelni, hogy az átruházott hatáskör nem ruházható tovább.
- Nemzetiségi önkormányzatnak kötelező feladat- és hatáskört az Njtv. állapíthat meg. Mindezzel egyidejűleg kötelező feladatai ellátásához az Országgyűlés biztosíthatja – feladatellátásához szükséges összeg tekintetében – az azzal arányban álló forrás és eszközrendszer.

---

²⁶⁹ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 2. § 3. pont.

- A nemzetiségi önkormányzatok a feladat- és hatáskörükbe tartozó nemzetiségi közügyekben²⁷⁰ önállóan vagy más szervekkel együttesen járhatnak el.
- A nemzetiségi önkormányzat a nemzetiségi közügyek intézése során feladat- és hatáskörében eljárva határozatot hoz, önállóan igazgat, tulajdona tekintetében tulajdonosként jár el, önállóan megalkotja költségvetését és ezen alapuló költségvetési gazdálkodást folytat.²⁷¹

A nemzetiségi önkormányzatok feladatainak meghatározásához figyelembe kell venni a már hivatkozott Njtv. értelmező rendelkezései között meghatározott nemzetiségi közügy, illetőleg a nemzetiségi önkormányzat fogalmakat.

A nemzetiségi közügyekkel kapcsolatosan a törvényből egyértelműen kitűnik, hogy azt nemzetiségi önkormányzatok látják el, oly módon, hogy a közügyek ellátása során a nemzetiségi önkormányzat az adott közösséghez tartozókat meghatározott közszolgáltatásokkal látja el, irányítja a nemzetiségi képvisellel összefüggő ügyeket, valamint megteremti az ezekhez szükséges anyagi, személyi és szervezeti feltételeket.

Mindezekből következik, hogy **a nemzetiségi önkormányzat rendeltetése nemzetiségi közügyek ellátása** az előző bekezdésben meghatározott elemeket magában foglalóan. Ebből következően **működése csak akkor tekinthető törvényesnek, ha szervezetét az előírt módon hozza létre és működteti, tehát ellátja a közhatalmi állami szervekhez, területi önkormányzati szervekhez, nemzetiségi önkormányzati szervekhez kapcsolódó képviseleti feladatokat.**

Fontos továbbá kiemelni, hogy az Njtv. a nemzetiségi közügyek keretében ellátandó feladatokról nem ad zárt felsorolást. Ki kell hangsúlyozni, hogy a törvény „a nemzetiségi önkormányzatok feladat és hatásköre”, illetőleg „az országos nemzetiségi önkormányzat” alcímei csak a legfontosabb kötelező feladat- és hatásköröket nevesítik, tehát ezen részek korántsem tételes felsorolásokat tartalmaznak, hanem a törvény szinte

²⁷⁰ Nemzetiségi közügy a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény. 2. § 1. pontja szerint:

- az Njtv-ben biztosított egyéni és közösségi jogok érvényesülése, a nemzetiséghez tartozók érdekeinek kifejezésre juttatása – különösen az anyanyelv ápolása, őrzése és gyarapítása, továbbá a nemzetiségek kulturális autonómiájának a nemzetiségi önkormányzatok által történő megvalósítása és megőrzése – érdekében a nemzetiséghez tartozók meghatározott közszolgáltatásokkal való ellátásával, ezen ügyek önálló vitelével és az ehhez szükséges szervezeti, személyi és anyagi feltételek megteremtésével összefüggő ügy;
- a közhatalmat gyakorló állami és helyi önkormányzati szervekben, továbbá a nemzetiségi önkormányzati szervekben való nemzetiségi képvisellethez és mindezek szervezeti, személyi és anyagi feltételeinek biztosításához kapcsolódó ügy;

²⁷¹ - A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 76-78. §

valamennyi fejezete, címe és alcíme tartalmaz kötelező vagy vállalható nemzetiségi önkormányzati feladatot.²⁷² Ezek közül a feladatok közül a legfontosabbak:

- A nemzetiségi önkormányzatok a közfeladat ellátásához szükséges, hogy megteremtsék a szervezeti, személyi és anyagi feltételek. A nemzetiségi önkormányzat a kötelező és vállalt feladatainak ellátásához szükséges szervezeti megoldásokat önállóan határozza meg, tehát meghatározza országos szint esetében elnökhelyettesei számát, kialakítja bizottsági struktúráját, feladat- és hatásköreit szerveire (elnök, bizottság, országos szint esetén hivatal), valamint társulására átruházhatja, feladatait önállóan, vagy más szervekkel együttműködve elvállalhatja. Meghatározza a működéséhez szükséges helyi önkormányzattól igényelt működési feltételeket, vagyis a helyi önkormányzattal megkötendő megállapodás paramétereit, meghozza a feladatellátásához szükséges alapítói társulási, támogatói döntéseket, dönt a költségvetési kérdésekben, állami és egyéb támogatások igénybevételéről, továbbá meghozza szervezeti és működési szabályzatát.²⁷³
- Nemzetiségi közszolgáltatással kapcsolatos feladatok ellátása. Ezen feladatok ellátása elsősorban a nemzetiségi közösség kulturális autonómiájának erősítéséhez, a nyelvi, oktatási és kulturális jogok gyakorlásához kötődnek. Felmerülnek még a társadalmi felzárkózás, a szociális, ifjúsági, kulturális igazgatás és a közfoglalkoztatás területén, valamint a településüzemeltetési és településrendezési feladatok körében. Ilyen feladat például a nemzetiségi pályázat kiírása, nemzetiségi ösztöndíj adományozása, intézményműködtetés, vagy valamilyen közszolgáltatás nyújtása – ami megvalósulhat például nyelvoktatás biztosításában.²⁷⁴
- A nemzetiségi képviselettel összefüggő feladatok közé sorolhatók az állami, helyi önkormányzati, egyéb szervekhez, továbbá a nemzetiségi önkormányzatokhoz kötődő képviseleti jellegű ügyek. Az ide tartozó ügyek a nemzetiségi közösség kulturális autonómiájának erősítéséhez, a nyelvi, oktatási és kulturális jogok gyakorlásához kötődnek, továbbá a társadalmi felzárkózás, a szociális, ifjúsági, kulturális igazgatás és a közfoglalkoztatás területén, valamint településüzemeltetési és településrendezési feladatok körében merülnek fel.²⁷⁵ Az előzőekben meghatározott feladatok körében a nemzetiségi közösség igényeinek ismeretében a

---

²⁷² A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 2. § 1. és 2. pont

²⁷³ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 78-86.§

²⁷⁴ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 116. § (2) bekezdés, 10. § (4) bekezdés

²⁷⁵ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 10. § (4) bekezdése, 81. § (1) bekezdése, 115. §, 116. § (1) bekezdése

nemzetiségi önkormányzatok gyakorolják a jogszabályban meghatározott javaslattételi, kezdeményezési, véleményezési, egyetértési jogot.

A nemzetiségi önkormányzatok és az identitás megőrzése

A nemzetiségi önkormányzatok identitás megőrzésével kapcsolatos feladatainak egyik legfontosabb alapját a nemzetiségek alapvető jogai határozzák meg, mely jogokat a már említett Njtv. foglalja keretbe. A nemzetiségekhez tartozóknak a törvények adta keretek között joguk van szülőföldjükön való zavartalan boldoguláshoz, a saját, a szülők, az ősök születési vagy lakhelyének, kultúrájához, hagyományaihoz való kötődés szabadságához és oltalmához, az óhazával való zavartalan kapcsolattartáshoz, a szabad anyanyelvhasználathoz, a politikai képviseletük során (pl. nemzetiségi szószóló) saját nyelven történő felszólaláshoz.

A nemzetiségi identitást erősítik azon jogszabályi garanciák is, hogy azon településeken, ahol valamely nemzetiségnek a népszámlálás során regisztrált aránya meghaladja a tíz százalékot, a helyi önkormányzat köteles a települési nemzetiségi önkormányzat kérésére biztosítani, hogy a közigazgatási eljárás során alkalmazott nyomtatványok nemzetiség nyelvén is rendelkezésre álljanak. Az önkormányzati döntések közzététele, kihirdetése a nemzetiség anyanyelvén is elérhető kell, hogy legyen. Emellett a jogszabályok előírják, hogy a közhivatalok elnevezését feltüntető táblák szövegezése a nemzetiség anyanyelvén is olvashatónak kell lennie, továbbá a helyiség és utcaneveket jelző táblák a magyar nyelvű írásmód mellett a hagyományos nemzetiségi elnevezés szerint a nemzetiség anyanyelvén is szerepelniük kell. Az Njtv. továbbá lehetőséget biztosít a különböző funkciókat betöltő hivataloknál az adott nemzetiség anyanyelvét ismerő személy alkalmazására, továbbá települési szinten is lehetőség nyílik a nemzetiségi nyelven történő tájékoztatásra, valamely helyi szinten működő médiaszolgáltató útján.²⁷⁶

A nemzetiségi identitás megőrzése szempontjából nagyon fontosak továbbá az egyéni nemzetiségi jogok, amelyek az egyének kizárólagos és elidegeníthetetlen jogának számítanak. Azonban az egyéni jogok mellett szükséges a közösségi nemzetiségi jogok megléte is, amely az Njtv. szabályai szerint a nemzetiségek elidegeníthetetlen közösségi joga. Ezen jogok pedig biztosítják a nemzetiségek önazonosságának megőrzését, ápolását, erősítését és átörökítését, valamint az adott nemzetiség történelmi hagyományának, nyelvének megőrzését és

²⁷⁶ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 3-10. §

fejlesztését, tárgyi és szellemi kultúrájának ápolását és gyarapítását. Fontos joga továbbá a nemzetiségeknek az intézmények létrehozása, működtetése, a nemzetiségi nevelés-oktatás, ünnepek, rendezvények zavartalan megtartása, építészeti, kulturális, kegyeleti és vallási emlékeik, hagyományaik megőrzése, ápolása, átörökítése, jelképek használata, melyek megvalósításában kiemelt szerepet vállalnak a területi (ezen belül is legfőképp a helyi) szinten működő nemzetiségi önkormányzatok is.²⁷⁷

A nemzetiségi önkormányzatok tevékenységükkel jelesen hozzájárulnak az identitás megőrzéséhez, azonban ezen feladatok ellátása és minősége szintenként és a rendelkezésre álló forrás mértékétől függően változik.

Települési szinten a nemzetiségi önkormányzatok hatáskörükben elláthatnak intézmény-fenntartói feladatokat, többek között a nemzetiségi nevelés-oktatási intézmények tekintetében, közgyűjtemények fenntartását is elláthatják, azonban szerepük települési szinten a kulturális önazonosság fenntartásában a leglátványosabb.²⁷⁸

A kulturális önazonosság fenntartása során a települési nemzetiségi önkormányzatok anyagi lehetőségeikhez mérten (központi költségvetési támogatások, pályázati források) valósítják meg programjaikat, éves terveiket, melyek többek között az adott nemzetiség nyelvének, hagyományainak, kultúrájának megőrzésére és továbbörökítésére törekednek. Többek között ilyen rendezvények a hagyományőrző bálók, az anyanemzet vallási és állami ünnepeinek megünneplése, a települési önkormányzat rendezvényein az adott településen élő nemzetiség képviselője, népszerűsítése. Az együttműködés megvalósulhat a különböző nemzetiségi civil szervezetek támogatásán keresztül is, illetve egyéb más területeken, mint amilyen a könyvkiadás, vagy a színházi és egyéb rendezvények megvalósítása.

Szintén jelentős a megyei, fővárosi nemzetiségi önkormányzatok jelenléte, amelyek hasonló feladatokat látnak el az identitás megőrzése terén, mint a települési nemzetiségi önkormányzatok, azonban nagyságuk és rendelkezésre álló forrásaik okán nagyobb volumenű feladatok ellátására képesek, illetve jelentős szerepet vállalnak a települési nemzetiségi önkormányzatok támogatásában is.

---

²⁷⁷ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 11-21. §

²⁷⁸ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 25. § (3) bekezdés és 34. §

A nemzetiségi identitás megőrzésének önkormányzati szinten történő megvalósításának csúcsszervének az országos nemzetiségi önkormányzatok tekintendők, melyek egyedülként látják el az adott nemzetiség intézményes képviselőjét. Feladataik igen sokrétűek, tekintettel arra, hogy az intézményfenntartáson és a nemzetiségi kultúra ápolásán és népszerűsítésén túl ellátnak érdekvédelmi, érdekképviselői feladatokat, az általa képviselt nemzetiségek tekintetében az országos szintű képviselőt, továbbá véleményt nyilvánítanak az általuk képviselt nemzetiségeket érintő jogszabályok tervezeteiről, nemzetközi megállapodásokról.²⁷⁹ Többek között a Szerb Országos Önkormányzat is ilyen feladatokat lát el.

A Szerb Országos Önkormányzat 1995. március 18-án alakult meg. E szervezet képviseli a magyarországi szerb nemzetiség érdekeit, melynek fő feladata a szerb kultúra, a szerb szokások ápolása, valamint a nyelvoktatás elősegítése, szervezése, az anyaországgal való kapcsolatok létrehozása, ápolása, azok továbbfejlesztése, a diaszpórában élő szerbekkel való kapcsolattartás, a szerb nemzetiség képviselője az állami szervek előtt, továbbá minden egyéb feladat végrehajtása, illetve koordinálása, amely a magyarországi szerb nemzetiséget érinti.

Az önkormányzat jól működő és kiépített kapcsolatrendszerrel rendelkezik különböző szerb civil szervezetekkel, egyesületekkel, oktatási és kulturális intézményekkel, valamint a Szerb Ortodox Egyház Budai Püspökségével és az egyház szervezeteivel, a magyarországi szerb médiával és különféle állami szervekkel, intézményekkel. Jó kapcsolatot ápol továbbá az anyaország területén működő kulturális, oktatási és tudományos intézményekkel is.²⁸⁰

A Szerb Országos Önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzatában (a továbbiakban: SZMSZ) megállapított feladatai körében ellátja települési szerb nemzetiségi önkormányzatok hiányában a nemzetiségi közösséggel kapcsolatosan a településen jelentkező érdekképviselői és érdekvédelmi feladatokat, továbbá hasonló feladatot lát el a területi önkormányzatok kapcsán is. Ellátja a szerb nemzetiség érdekképviselőjét és a nemzetiség védelmét, továbbá a nemzetiségi kulturális autonómia fejlesztése érdekében országos szintű nemzetiségi intézményhálózatot tart fenn. A nemzetiséget érintő jogszabálytervezetekről, nemzetközi szerződésekről,

---

²⁷⁹ A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 117-120. §

²⁸⁰ <http://emberijogok.kormany.hu/magyarorszag-i-szerbek> (Letöltve: 2016. november 15.)

megállapodásokról véleményt nyilvánít, egyetértési jogot gyakorol fejlesztési tervekkel kapcsolatban, továbbá ellátja a nemzetiséget érintő egyéb feladatokat.²⁸¹

Szakmai tevékenységét az önkormányzat bizottságokban (döntés- előkészítés, végrehajtás, ellenőrzés) fejtí ki. A bizottságok külső tagjait különböző szakemberek közül kerülnek kiválasztásra. Fontos kiemelni, hogy a szakmai bizottságok maguk alkotják működési szabályzatukat a közgyűlés jóváhagyása mellett. Három állandó bizottság működik az önkormányzat közgyűlésének feladatai ellátására. A Pénzügyi Ellenőrző Bizottság a vagyonyilatkozat nyilvántartásával és ellenőrzésével kapcsolatos feladatok ellátásával foglalkozik. A Kulturális Bizottság a kulturális életet érintő kérdésekben dönt, például pályázati kiírások, illetőleg a beadott kérelmek alapján dönt a kedvezményezettekről, továbbá a támogatás mértékéről. Az Oktatási Bizottság dönt például a szerb közösséghez tartozó diákok körében meghirdetett ösztöndíj-pályázatokról, melyek az alapfeltétele, hogy a felsőoktatási intézményben tanuló pályázó a szerb nemzetiséghez tartozzon, annak aktív tagja legyen, valamint ne részesüljön ösztöndíjban más nemzetiségi közösségtől. A szociális körülmények nem szerepelnek a feltételek között. Ezen szervek közül kiemelkedő a Kulturális és az Oktatási Bizottság tevékenysége.

A Szerb Országos Önkormányzat működését segítik a különböző területeken létrehozott intézményei is:

- **Szerb Intézet,**
- **Szerb Pedagógiai és Módszertani Központ,**
- **Magyarországi Szerb Kulturális és Dokumentációs Központ,**
- **Battonyai Két Tanítási Nyelvű Szerb Általános Iskola és Óvoda,**
- **Szerb Országos Önkormányzat Hivatala,**
- **Srpske Nedeljne Novine (Szerb Hetilap),**
- **Magyarországi Szerb Színház,**
- **valamint 2013. szeptember 1. óta a „Nikola Tesla” Szerb Tanítási Nyelvű Óvoda, Általános Iskola, Gimnázium és Diákotthon.²⁸²**

A működéssel kapcsolatos iratanyagok jelentős része szerb nyelven készül, mint például a közgyűlési jegyzőkönyvek. A hivatal munkatársai munkavégzésük során is a szerb nyelvet használják, mivel mindegyikük a szerb közösséghez tartozik. Az SZMSZ-ben rögzítésre

---

²⁸¹ Szerb Országos Önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzata http://szerb.hu/media/pdf/szoo-szervezeti-es-mukodesi-szabalyzat_31_2016.pdf (Letöltve: 2016.november 15.)

²⁸² Szerb Országos Önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzata

került, hogy a Szerb Országos Önkormányzat gazdálkodását a mindenkor hatályos jogszabályok szerint végzik. E szabályzat a már leírtakon túlmenően tartalmazza még a képviselők jogait és kötelezettségeit, az ülések rendjét, a szavazás menetét.²⁸³

Fentiekben bemutatott tevékenysége mellett az Önkormányzat nagymértékben hozzájárul a magyarországi szerb identitás és kultúra megőrzéséhez rendezvényeivel, amelyekből kiemelkedő a Szerb Kultúra Hónapja c. rendezvény, a Szent Száva napi akadémia, irodalmi estek, kiadványok, könyvkiadás támogatása, valamint a hazai folklór és színjátszás támogatása, különféle táborok megvalósításával.

A Magyar Nemzeti Tanács, mint az identitás megőrzésének egy eszköze

A szerb és magyar jogrendszer nemzetiségre, nemzeti kisebbségekre vonatkozó szabályait vizsgálva mindenféleképp szükséges szólni arról, hogy mind Magyarország, mind pedig Szerbia Köztársaság is államalkotó tényezőként ismeri el a területén élő nemzetiségeket. **Szerbia Köztársaság alkotmánya értelmében az állam védi a nemzeti kisebbségek jogát, és garantálja az egyenlőség biztosítását, valamint identitásuk megőrzésének lehetőségét, továbbá több szakaszban is szabályozza a nemzeti kisebbségek jogait. Az Alkotmányból levezethető, identitás megőrzést is elősegítő rendelkezések alapján a nemzeti kisebbséghez tartozók tudományos, oktatási és kulturális egyesületeket hozhatnak létre, melyeket önkéntes alapon támogatnak. Ezen egyesüléseknek az Állam különös szerepet tulajdonít a kisebbségi jogok megvalósítása esetén. E jogszabály továbbá úgy határoz, hogy a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek joga a saját nemzetiségükkel történő együttműködés a Szerb Köztársaság területein kívül is.**²⁸⁴ Az Alkotmány mindemellett politikai képviseletet is biztosít a nemzeti kisebbségek részére.

Hasonlóan a magyar Njtv. rendelkezéseihez, a *nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló* törvény a nemzetiség nyelv hivatalos használata vonatkozásában szintén engedélyezi azon területek – települések – tekintetében, ahol nemzeti kisebbségek élnek a nemzetiségi nyelvhasználatot.²⁸⁵ A törvény továbbá

²⁸³ <http://szerb.hu/hu/szabalyzatok.php> (Letöltve: 2016.november 15.)

²⁸⁴ Ustav Republike Srbije – Szerbia Köztársaság Alkotmánya 14. és 80. szakasz

http://paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (Letöltve: 2016. november 15.)

²⁸⁵ Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina – a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény 11. szakasz

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html (Letöltve: 2016. november 15.)

lehetőséget biztosít a szerbiai nemzeti kisebbségek számára nemzeti tanácsok létrehozására, melyeknek feladata igen jelentős az identitás megőrzés területén. A törvény rendelkezései értelmében az önkormányzatra való joguk megvalósítása érdekében a nyelvhasználat, az oktatás, a tájékoztatás és a kultúra terén, a nemzeti kisebbségekhez tartozó személyek kisebbségi nemzeti tanácsot választhatnak. Ez a szervezet képviseli a nemzeti kisebbséget a hivatalos nyelvhasználat, az oktatás, a nemzeti kisebbségi nyelven való tájékoztatás és a kultúra területén, részt vesz az e kérdésekről való döntés folyamatában.²⁸⁶ Ezen tanácsok általános jogszabályi kereteit önálló törvény rendezi (zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina - a nemzeti kisebbségek nemzeti tanácsairól szóló törvény), melyek létrehozásával megvalósul az identitás megőrzésének intézményi kerete.

A Magyar Nemzeti Tanács (a továbbiakban: MNT), mint azt alapszabálya is tartalmazza, a szerbiai magyar nemzeti kisebbség – nemzeti közösség (a továbbiakban: magyar közösség) közvetlenül és demokratikusan megválasztott országos önkormányzata. A magyar kulturális autonómia legfőbb szerve, amelynek közvetítésével a magyar nemzeti közösség gyakorolja kollektív jogát az önkormányzáshoz a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelv- és íráshasználat területén. Az MNT céljai közé tartozik az önazonosság megőrzésével és erősítésével kapcsolatos feladatok ellátása, a magyar közösség teljes és valós egyenrangúságának, valamint esélyegyenlőségének biztosítása a szülőföldjén. A szervezet célja az önazonosság megőrzését és erősítését szolgáló kulturális, oktatási és tájékoztatási intézményrendszer fejlesztése, támogatása és bővítése, továbbá a magyar közösség békés együttélésének és megismerésének az elősegítése más nemzeti közösségekkel.²⁸⁷

Az MNT identitás megőrzésével összefüggő feladatai mellett számos más területen lát el feladatot, így többek között elismerések odaítélésével, a magyar kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelv- és íráshasználatot érintő kérdésekben képviseli a magyar közösséget, jogszabályokkal összhangban dönt a fentiekben jelzett kérdésekben. Tevékenysége során a kultúra, az oktatás, a tájékoztatás és a hivatalos nyelv- és íráshasználat területén intézményeket alapít, vagy társalapítói jogokat gyakorol, létrehozhat alapítványokat, továbbá alapítói jogok gyakorlását is átveheti a köztársaság, a tartomány és a helyi

---

²⁸⁶ Zakon o zaštitni prava i sloboda nacionalnih manjina – a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény 19. szakasz
http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html (Letöltve: 2016. november 15.)

²⁸⁷ Magyar Nemzeti Tanács alapszabálya 2. és 4. szakasz <http://www.mnt.org.rs/dokumentumok/alap-dokumentum/alapszabaly> (Letöltve: 2016. november 15.)

önkormányzatok által alapított kulturális és oktatási intézmények tekintetében. A szervezet továbbá feladatai során meghatározza a magyar nemzeti közösség nemzeti szimbólumait és ünnepeit, valamint elfogadja a nemzeti tanács jelképeire vonatkozó javaslatokat, határon átnyúló kapcsolatokat ápol a magyar nemzethez tartozókkal és szervezeteikkel, támogatja a magyar civil szervezetek működését és az általuk kezdeményezett projekteket és rendezvényeket, továbbá egyéb feladatokat lát el a magyar identitás megőrzésének ügyében.²⁸⁸ Az MNT által alapított, vagy társalapításában létrehozott intézmények közé tartozik a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, a Pannónia Alapítvány, a Szekeres László Alapítvány, a Fórum Könyvkiadó Intézet, a Hét Nap Lapkiadó Kft., a Magyar Szó Lapkiadó Kft.²⁸⁹

Összegzés

Napjainkban fontos, hogy az ember egy közösséghez tartozzon és érezze ezen közösséghez tartozás jelentőségét is. Amennyiben egy polgár nemzetiségéhez, nemzeti kisebbségéhez tartozónak vallja magát, úgy ezen közösségi lét hatványozottan jelen van életében. Ennek megvalósításában a nemzetiségi önkormányzatok, vagy például a nemzeti tanácsok tudnak segítséget nyújtani, amelynek okán válik fontossá és nélkülözhetetlenné tevékenységük.

Az identitás megőrzésébe fentiek alapján tehát jelentős a nemzetiségi önkormányzatok, nemzeti tanácsok szerepe, amelyek támogatása és segítése a fiatal generációk aktív szerepvállalásával valósítható meg a jövőben.

A fentiekben leírtakon túl jelen összegzés keretei között szükséges szólni a magyar és a szerb szabályozási rendszerről, illetve a tanulmányban ismertetett rendszerről is. Az Alaptörvényben a Szabadság és felelősség című fejezet tartalmazza a nemzetiségekre vonatkozó szabályokat, mely a magyarországi nemzetiségeket államalkotó tényezőként ismeri el, továbbá lehetőséget biztosít számukra helyi és országos önkormányzatok létrehozására. A joggyakorlásra vonatkozó rendelkezések meghatározását sarkalatos

---

²⁸⁸ Magyar Nemzeti Tanács alapszabálya 14. szakasz <http://www.mnt.org.rs/dokumentumok/alap-dokumentum/alapszabaly> (Letöltve: 2016. november 15.)

²⁸⁹ <http://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/mnt-altal-alapitotttarsalapitott-intezmenyek> (Letöltve: 2016. november 15.)

törvényben utalja tovább szabályozni.²⁹⁰ Amennyiben az Alaptörvényt összehasonlítjuk Szerbia Köztársaság Alkotmányával (a továbbiakban: Alkotmány), megállapítható, hogy utóbbi bővebb rendelkezéseket tartalmaz a területén élő nemzeti kisebbségekre vonatkozóan. Az Alkotmány értelmében a Szerb Köztársaság védelmezi a nemzeti kisebbségek jogait, továbbá az állam külön védelmet szavatol a nemzeti kisebbségeknek teljes egyenjogúságuk megvalósítása és identitásuk megőrzése érdekében. Az Alkotmány a fentiekén túl külön fejezetben szabályozza a nemzeti kisebbségek tagjainak jogait, amely a kisebbségekre vonatkozó alapvető jogok, a társulási jog és a nemzettársakkal való együttműködés joga biztosítása mellett a sajátosság megőrzésére való jogot is garantálja a tekintetben, hogy a Szerbia Köztársaságban élő nemzeti kisebbségek tagjainak joguk van a nemzeti, etnikai, kulturális és vallási sajátosságaik kifejezésére, őrzésére, ápolására, fejlesztésére és nyilvános kifejezésére, jelképeik nyilvános helyeken való használatára, nyelvük és írásuk használatára. **Az Alkotmány továbbá kimondja, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozóknak joguk van azokban a környezetekben, ahol az összlakosság jelentős számarányát képezik hivatalos ügyeik, valamint az ezekből fakadó eljárások saját anyanyelvükön való lefolytatásához. A törvény továbbá jogot biztosít az anyanyelvű oktatásra az állami és az autonóm tartományi intézményekben, oktatási magánintézmények alapítására, a családi és utónevük saját nyelvükön történő használatára, továbbá jogot formál arra vonatkozóan, hogy azokban a környezetekben, ahol a nemzeti kisebbséghez tartozó állampolgárok az összlakosság jelentős számarányát képezik, a hagyományos helyi elnevezéseket, az utcaneveket, a településeket és topográfiai jeleket saját nyelvükön kiírják.** Mindemellett az Alkotmány jogot biztosít a nemzeti kisebbségek saját nyelvükön történő teljes körű, kellő idejű és elfogulatlan tájékoztatásra, ideértve az értesítések és eszmék kifejezését, fogadását, közlését és cseréjét is, valamint saját tömegtájékoztatási eszközeik megalapítására. Olvasható továbbá, hogy az Alkotmánnyal összhangban, törvény alapján, a nemzeti kisebbségek tagjai számára a tartományi jogszabályokkal kiegészítő jogokat is meg lehet állapítani.²⁹¹

Fentiekből kitűnik a nemzetiségi identitás megőrzésének jelentősége, mind közvetlenül, mind pedig közvetve mindkét ország alapidokumentumában megtalálható, azonban ami a nemzetiségi jogok egyéb irányú szabályozását illeti, úgy az Alkotmány részletesebben szabályoz, mint az Alaptörvény. Amennyiben azonban a nemzetiségekre vonatkozó törvényeket vizsgáljuk az identitás megőrzésének, megélésének fényében, úgy

---

²⁹⁰ Alaptörvény XXIX. cikk

²⁹¹ Ustav Republike Srbije – Szerbia Köztársaság Alkotmánya 14. és 75-80. szakasz.

megállapítható, hogy az Njtv. részletesebben szabályoz a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvényél. Az Njtv. többek között tartalmazza a nemzetiségek alapvető jogait, egyéni nemzetiségi jogokat, közösségi nemzetiségi jogokat. Tartalmazza továbbá a nemzetiségek oktatási, kulturális és média jogait, mely jogoknak és intézményekben szintén fontos szerepe van a nemzetiségi identitás megőrzésében. Az Njtv. fontos része továbbá a nemzetiségi önkormányzatok működésével, tagjainak megválasztásával összefüggő szabályozás, mely részletesen szabályozza mind a működéssel, működtetéssel összefüggő feladatokat, jogokat, kötelelességeket, mind pedig a nemzetiségi önkormányzati képviselők megválasztásával, feladatával kapcsolatos szabályokat. Az Njtv-hez viszonyítva a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény lényegesen szűkszavúbban szabályozza a nemzetiségek, nemzeti kisebbségek jogait. Ezen törvény szintén tartalmazza a nemzetiségi, nemzeti kisebbségi alapelveket, valamint a sajátosság megőrzésének a jogát (pl. nemzeti kisebbségi nyelvű tömegtájékoztatás, oktatás, stb.), amelyen keresztül megvalósítható a nemzeti identitás megőrzése, továbbörökítése, illetőleg mint az a korábbi fejezetekben már kifejtésre került megteremti a nemzeti tanácsok létrehozásának lehetőségét, melyekkel összefüggő keretszabályokat külön törvény határoz meg.

Eszerint mind Szerbia, mind pedig Magyarország országgyűlése számára fontosak a nemzetiségek, amelyek identitásának megőrzését az állam szintén prioritásként kezeli, a legmagasabb törvényi szinten védve e jogokat, garanciákat. Az identitás megőrzésében fontos szerepe van a nemzetiségi önkormányzatoknak vagy az MNT-nek, akik intézményes keretek között végzik az identitás megőrzésével összefüggő feladatok megvalósítását, azonban munkájukat nagyban segítik a nemzetiségi civil szervezetek is. Az intézményi struktúrából eredő változások okán más ezen szervezetek működése, finanszírozása és szerepe az adott nemzetiség (és állam) életében, azonban ezen szervek számos azonos feladatot látnak el a nemzetiségi nyelv, kultúra, hagyományok, szokások megőrzése terén, mely szerepükkel közvetett (pl.: általuk működtetett intézmények), valamint közvetlen módon (pl.: általuk szervezett rendezvények megvalósításával) is nagyban hozzájárulnak a nemzetiségi identitás megőrzéséhez, továbbéltetéséhez.

Felhasznált irodalom

- A nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=139819. (Letöltve: 2016. november 15.)
- Dr. GREGÓCZKI Etelka - dr. HALMI Gábor - HEIMNÉ dr - SZALAI Erzsébet - dr. LENKOVICS Barnabás - dr. SZALAI László: *Jogi ismeretek*. Finance Oktatási és Kutatási Alapítvány, Budapest, 2002.
- Dr. LATORCAI Csaba, dr. MOLNÁRNÉ dr. ASBÓTH Erika, PAULIK Antal István: *Nemzetiségi Önkormányzatok Kézikönyve*. Emberi Erőforrások Minisztériuma, 2013.
- GEREBEN Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, 1999.
- <http://emberijogok.kormany.hu/magyarorszagi-szerbek> (Letöltve: 2016. november 15.)
- <http://szerb.hu/hu/szabalyzatok.php> (Letöltve: 2016. november 15.)
- <http://www.mnt.org.rs/kozerdeku-informaciok/mnt-altal-alapitotttarsalapitott-intezmenyek> (Letöltve: 2016. november 15.)
- Magyar Nemzeti Tanács alapszabálya <http://www.mnt.org.rs/dokumentumok/alap-dokumentum/alapszabaly> (Letöltve: 2016. november 15.)
- Magyarország Alaptörvénye http://njt.hu/cgi_bin/njt_doc.cgi?docid=140968. (Letöltve: 2016. november 15.)
- PATAKI Ferenc: *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1982.
- Szerb Országos Önkormányzat Szervezeti és Működési Szabályzata http://szerb.hu/media/pdf/szoo-szervezeti-es-mukodesi-szabalyzat_31_2016.pdf (Letöltve: 2016. november 15.)
- Ustav Republike Srbije – Szerbia Köztársaság Alkotmánya http://paragraf.rs/propisi/ustav_republike_srbije.html (Letöltve: 2016. november 15.)
- Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina – a nemzeti kisebbségek jogainak és szabadságainak védelméről szóló törvény

http://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_prava_i_sloboda_nacionalnih_manjina.html (Letöltve: 2016. november 15.)

Matuska Márton

PARANCSRA, VONAKODVA, BUZGÓN

**A Sajkás-vidék magyartalanításának
részletei**

Bevezető

Matuska Márton

PARANCSRA, VONAKODVA, BUZGÓN²⁹²

A Sajkás-vidék magyartalanításának részletei

A téma körülírása és a táj behatárolása

A Sajkás-vidék Bácskának a legdélekeletibb része. Keletről a Tisza, délről a Duna képezi a határát. Északi és nyugati határvonala nem ilyen egyértelmű, tanulmányunkban – eléggé önkényesen – úgy tekintjük, hogy északról Csurog (Čurug) helység, nyugatról pedig Boldogasszonyfalva (Gospođinci) és Káty (Kać) tartozik még hozzá, azzal a megjegyzéssel, hogy a történelem során eléggé sokat cserélődtek az ide sorolt helységek. Az említett háromon kívül ide tartozik még az alábbi tíz: Zsablya (Žabalj), Kabol (Kovilj), Tizsakálmánfalva (Budiszava/Budisava), Mozsor (Mošorin), Sajkáslak (Lok), Tündéres (Vilovo), Dunagárdony (Gardinovci), Titel (Titel), Sajkásszentiván (Šajkaš vagy Sveti Ivan) és Sajkásgyörgye (Đurđevo). Kutatásunk célja, az itt élő magyarság eltüntetésének feltárása tekintetében meghatározásunk tehát nem zavaró.

KULCSSZAVAK: Sajkás-vidék, razzia²⁹³, délszláv jelleg szavatolása, népiirtás, magyarirtás, népesség, nemzetiség, ártatlan áldozatok, megemlékezés, kegyeletadás, emlékműállítás.

A terület akkor jött létre, amikor a török kiűzését követően, az 1699-es karlócai békekötés után szükség volt a déli országhatár erős fegyveres védelmére. Bécs ezt központi hatalom alá rendelt katonai őrvédelmek létrehozásával oldotta meg. Ezen a vizenyős-mocsaras tájon az ide telepített szerb lakosság volt megbízva a szükséges katonai szolgálat ellátásával, minek fejében e lakosság különféle kedvezményeket és birtokokat kapott. A sok tiszai és

---

²⁹² *E tanulmány a VMTT 2016-os évi tudományos tanácskozására készült előadás vázlatának kidolgozott változata. A Sajkás-vidék magyartalanítása címen írtam egy tanulmányom a VERITAS 2016 február 25-én és 26-án Budapesten tartott GULAG-tanácskozásán tartott előadásom vázlatára alapján, e mostani azonban lényegesen különbözik attól. Jóval terjedelmesebb, más a szerkezete, több új, több emberi vonatkozású részletet, valamint több rideg statisztikai táblázatot tartalmaz. Újabb kiegészítésekkel kötet készülhet belőle

²⁹³ Cseres Tibornak a Hideg napok című könyve alapján a Délvidéken 1942 januárjában lezajlott vérengzést magyarul általában hideg napok néven emlegetik, a szerb nyelvben azonban szinte kizárólag razziaként. Az általunk második razziaként is említett, 1944-45-ben lezajlott szerb kifejezés nincs, hiszen nem megtörténtként kezelték

dunai mellékág, a kiismerhetetlen állóvizek miatt gyalogszerrel bejárhatatlan vidéken az őrszolgálat csak vízi úton – nagyobb, erős, de könnyű csónakon: sajkán, naszádon – volt ellátható, innen ered a vidék magyar és szerb neve: Sajkás-vidék, Šajkaška. A Sajkás-vidéken lezajlott vérengzésekkel Cseres Tibor is foglalkozik, magát a kis hadihajó értelmű naszádot, szinonimaként a sajkát, a sajkásokat is emlegeti, megjegyezvén, hogy a sok vízjárta határszéleken a védekezés mindenkori magyar eszközei voltak. Az örvidék fölszámolását a felszabadított területeihez ragaszkodó magyar állam egyre sürgette, a katonai szolgálatot ellátó szerb lakosság azonban ragaszkodott a katonai szolgálattal járó kedvezményekhez, s ebben első számú támogatót a mindenkori bécsi hatalomnál talált. Ez az érdekellentét váltott ki két alkalommal is elképesztő vérengzéseket szerbek és magyarok között: először a Rákóczi-féle, majd az 1848/49-es szabadságharc idején. Ez utóbbi alkalommal sikerült a szerbségnek elérnie, hogy látszólagos autonómiát kaptak szinte az egész déli-délkeleti országhatár vidékét magába foglaló sávra, amelyet Szerb Vajdaság néven emlegettek, de amelyben valójában a szerbség nem rendelkezett semmilyen jogkörrel, ezért mondták maguk a politikusaik, hogy a kiegyezéssel a vajdaság szerbjei azt kapták büntetésül, amit a magyarok jutalmul, mert ekkor formálisan is semmivé lett az autonómia, ettől kezdve ugyanis az örvidék véglegesen beintegrálódott a magyar közigazgatási rendszerbe. A viaskodások alatt támadt sérelmek azonban nem felejtődtek el, a jelei sohasem tűntek el, de különösen tapasztalhatókká váltak az első világháború kitörése és tartama idején, súlyos következményei pedig kodifikálódtak a trianoni békeszerződésben, majd újra vérengzéssé fajultak a második világháborúban. Az ellentétek ismételtén véres megnyilvánulását az SHS állam megalakulása utáni években lehetett tapasztalni az új állam magyarellenes politikájának gátlástalansága folytán, majd előbb az 1942 januárjában lezajlott első délvidéki razziaiban, amikor a magyar fegyveres erők számoltak le elsősorban a partizánháborút szító szerbekkel és – egészen más okokból – a zsidókkal. E razziaira hivatkozva következett be 1944 végén és 1945 elején a második razzia, amikor a formálódó titói kommunista hatalom úgy általában a kisebbségekkel is leszámolt annak keretében, hogy igyekezett eliminálni az új, kommunista rendszernek minden potenciális ellenzőjét.

Tanulmányunkban e második razzia eseményeivel foglalkozunk, a vidék véres magyartalanítása ugyanis ekkor zajlott le. Ezt a periódust mondták és tekintették a hivatalos titói szervek fölszabadulásnak, annak ellenére, hogy az itt élő minden nép nagy vérveszteséget szenvedett, a németység azonban az egész országból szinte teljesen eltűnt. A magyarok lélekszáma Jugoszláviában több mint százezerrel csökkent.²⁹⁴ A legnagyobb részüket elűldözték, mintegy 85.000-et, a halálos áldozatok száma pedig – saját becslésünk szerint – körülbelül húszezerre tehető. A magyarok lélekszámának csökkenése éppen a vizsgált Sajkás-területen a legszembetűnőbb.

Bácska visszafoglalása a formálódó titói Jugoszlávia fegyveres alakulatai részéről 1944 októberének közepétől kezdődött. Ekkor még nem volt eldöntve, vajon mi lesz az ország teljes magyarságának a sorsa. Nagy volt a valószínűsége annak, hogy a teljesen jogfosztottá

---

²⁹⁴Lásd: A. Sajti Enikő: Impériumváltások, revízió, kisebbség, Magyarok a Délvidéken 1918–1947. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 347. o.

vált németiségével lesz azonos. Erről beszédes példát közölt egymástól függetlenül tett nyilatkozatában Olajos Mihály és Farkas Nándor zentai, a későbbi években vezető tartományi politikus.²⁹⁵ Nyilatkozatuk szerint az 1944. október 17-én kiadott titói rendelet alapján bevezetett katonai közigazgatás első napjaiban fölkereste egy rangos tartományi küldöttség a zentai új helyi hatalmat képviselő községi népfelszabadító bizottságnak a vezetőségét és a Kommunista Párt helyi vezetőit. Mint régi párttagok mindketten megjelentek a zárt ülésen. Közölték velük²⁹⁶: „A németeket el fogjuk innen kergetni. (...) A magyarok ügye még nincsen eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem lehetnek tagjai a népfelszabadító bizottságnak.” Olajos ehhez hozzáfűzte a maga megjegyzését: „Abba a helyzetbe hoztak bennünket, hogy fel kellett állnunk, elhagynunk az értekezletet, csak azért, mert magyarok voltunk.” Neki is, akit kommunista volta miatt a magyar hatóságok súlyosan zaklattak, kínoztak, bebörtönöztek.

Sokkal kegyetlenebb volt a szórványban élő magyarság sorsa a Sajkás-vidéken, mint a hatalmas magyar többségű Zentán, ahol a partizánok megérkezése utáni első napokban még magyar és szerb nyelven kiadott helyi újság is megjelent néhány napig. Az említett értekezletről kizárt magyar kommunisták közreműködésével.

A Sajkás-vidéken lezajlott események nyilvános kutatása is akkor kezdődött, amikor 1990 tavaszán megalakult az első szabadon létrehozott délvidéki magyar politikai szervezet, a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége, és néhány nap múlva, április 20-án az egyetlen délvidéki magyar napilap közzétette a szervezet elnökének, Ágoston Andrásnak a Vajdasági, valamint a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia elnökeinek címzett levelét, amelyben azt követelte, tudományos módszerekkel vizsgálják ki, mi történt a háború végén a Jugoszláviában élő magyarokkal és németekkel. Nem sokkal később a lap szerkesztőbizottsága eldöntötte, megbízza egy, a terepet gyakran járó újságíróját, végezzen ilyen irányú kutatást maga is.²⁹⁷ A közöltekben a Sajkás-vidéki eseményekről is elég sok, addig ismeretlen történet és adat jelent meg, amelyekből látszott már az is, hogy a legnagyobb vérengzés éppen az e tanulmány tárgyát képező vidéken zajlott le, érintvén azt a tényt is, hogy három itteni helységet – Csurogot, Zsablyát és Mozsort – rövid néhány hónap alatt teljesen magyartalanítottak, s az is kiderült már akkor, hogy a vérengzés felelősei nem helybéli, kisistenkedő bosszúállók, hanem csupán az ő alantas szándékaikat is kihasználó legfelsőbb országos vezetők voltak, akik sok esetben éppen azokat a helybelieket akadályozták szándékuk kivitelezésében, akik a vérengzést ellenezték, s azokat tüzelték föl és sarkallták gyilkolásra, akiknek amúgy is az volt a szándékuk.

A Sajkás-vidéken lezajlottakkal Cseres Tibor is foglalkozik a Vérbosszú a Bácskában című, meglehetősen ismert könyvében. Kiadta a Magvető Könyvkiadó Budapesten 1991-ben.

---

²⁹⁵Közli Matuska Márton A megtorlás napjai c. kötetében, Forum–Magyar Szó kiadása, 1991. 131–151. o.

²⁹⁶Idézet Olajos írásbeli nyilatkozatából.

²⁹⁷E megbízás alapján összegyűjtött adatokból állt össze egy 130 folytatásból álló történelmi tárcasorozat, amely 1990. október 14-e és 1991. február 27-e között jelent meg a lapban Matuska Márton tollából, Negyvenöt nap negyvennégyben cím alatt.

Megemlíti az alábbi helységeket: Csurog, Zsablya, Sajkásgyörgye (Cseres a szerb nevén Gyurgyevóként említi), Sajkáslak, Dunagárdony, Sajkásszentiván, Tizsakálmánfalva, Titel és Mozsor. Az általam a Sajkás-vidékhez sorolt helységek közül csupán Boldogasszonyfalvát, Tündérest, Kátyot, valamint Alsó- és Felsőkabolt nem említi. Ez utóbbi kettőt – arra való tekintettel, hogy évtizedekkel ezelőtt közigazgatásilag egyesítették őket, magam is egy név alatt, Kabolként sorolom e tájhoz. Adatainak tetemes részét Cseres a már említett, a Magyar Szóban megjelent tárcasorozatból meríti, erre utal is a könyve 274. oldalán, ahol ezt írja: „A szerző hálásan ismeri a következő munkákat:” majd megemlít 16 könyvet, tanulmányt, jelentést, memoárt, köztük ezt: „Matuska Márton: Tárcák az újvidéki Magyar Szóban – 45 nap 44-ben”, és Sára Sándor Keresztúton című filmjét. A tárcasorozatban a Sajkás-vidékhez sorolt helységek közül foglalkoztam Csurog, Zsablya, Mozsor, Tündéres, Tizsakálmánfalva és Sajkáslak eseményeivel.

A kezdeti kutatás óta sokan bekapcsolódtak az ezen a vidéken lezajlottak feltárásába, ennek eredményeként sok tanulmány és könyv megjelent, belőlük összeállítható egy nagyjából teljes kép ahhoz, hogy válaszolhassunk a főntebb, az Ágoston András VMDK-elnök által megfogalmazott kérdésre: Mi történt a magyarokkal? Tanulmányunk röviden megkísérel választ adni: A Sajkás-vidéken ez történt velük. Természetesen sok kívánnivalót hagyunk még hátra, hiszen sok helységre vonatkozóan még semmiféle levéltári kutatás nem folyt, a legtöbb Sajkás-vidéki helységről csupán olyan adatokkal rendelkezünk, amelyek csak úgy, menet közben kerültek elő más helység történetének kutatása és feldolgozása során. Öt felsorolt helységre vonatkozóan folyt módszeres kutatás, és ennek eredményeként született mindegyikről egy vagy több kötet. Megjelenésük sorrendjében foglalkozunk velük alább.

I. AHOL MÁR FOLYT KUTATÁS

1. Csurog

Négy különálló kötetet állított össze Teleki Júlia, csurogi születésű, Óbecsén élő nyugdíjas kutató, háziasszony. Az elsőnek a címe: Visszatekintés a múltba (Napló kiadása, Újvidék, 1996). A másodiké: Keresem az apám sírját (Logos kiadása, Tóthfalu, 1999). A harmadiké: Hol vannak a sírok? (A szerző kiadása, Óbecse, 2007). A negyediké: Göröngyös utakon (A szerző kiadása, Óbecse, 2014). Mind a négy könyv lényegében a csurogi magyarság eltűntetéséről szól. Az egymást követő kötetek újabbnál újabb tanúk vallomásait, a szerző új kutatási eredményeit, a kutatás során tapasztalt nehézségeit, feltáró munkája miatt elszenvedett sérelmeit és az áldozatok egyre teljesebb névsorát és magát a történetnek az ismertetését tartalmazzák.

Első könyvében a szerző 14 élő tanú vallomása és 7 neki címzett levél alapján leírja szülőfaluja magyarságának a tragédiáját. A partizánok 1944. október 23-án vették át a hatalmat a faluban, és ettől a naptól kezdődően 1945. január 23-áig folyt a magyarok kínzása, mészárlása. A főleg a községháza udvarában tömegesen végrehajtott gyilkosságok áldozatait a falu szélén fönntartott dögtemetőben – helyi szóhasználatban: Gödrög – ásták el. Közéjük került Dupp Bálint helybeli római katolikus plébános is, akinek egyébként 1941 áprilisában a

magyar hatósággal támadt súlyos konfliktusa, mert a honvéd hadsereg egységének bevonulása estéjén néhány ittas honvéd összekapott egy helybéli, szintén ittas magyar csavargóval, a katonák megölték a férfit, s Dupp plébános emiatt megbírálta a honvédeket. A plébánost felfüggesztették állásából, a kalocsai érsek alig tudta elérni, hogy ne kerüljön hadbírótság elé.

A kommunista hatalom által szított és végrehajtott magyarirtás a faluban 1944 októberében kezdődött, és 1945. január 23-án azzal ért véget, hogy a háborús bűnök és bűnösök ügyeivel foglalkozó tartományi bizottság kimondta: a helybéli szerb lakosság soha többé nem tud együtt élni magyarokkal, el kell őket üldözni onnan. A falu megmaradt teljes magyar lakosságát háborús bűnössé nyilvánították, ami azt is jelentette, hogy megfosztották őket jogaiktól, minden ingó és ingatlan vagyonuktól, majd január 23-án kitoloncolták és a Járek faluban létrehozott haláltáborba zárták valamennyiüket. A szerző ebben az első könyvében már közli az áldozatok névsorát, amelyet főleg tanúk vallomásai alapján állított össze. Eszerint a faluban lemészároltak 360 személyt, a járeki táborban éhség és járványos betegség következtében elhunyt 39 felnőtt és ugyancsak 39 gyermek. Ebben a könyvben tehát 438 személy kínhaláláról tud számot adni.

A Göröngyös utakon c. könyvben a veszteséglista jelentősen módosult azzal, hogy több személyről vannak benne korra, foglalkozásra, családi állapotra vonatkozó adatok, és jóval több áldozatot tud megnevezni. Ekkor már rendelkezett levéltári adatokkal is. A tanúktól szerzett értesülései alapján a faluban lemészároltak névsora ekkor már 414 személy nevéet tartalmazza, miután ezt kiegészíti a levéltári adatok között találtakkal, a névsor 552 névre duzzad, majd további kutatásai eredményeként a név szerint azonosított áldozatok száma 732-re emelkedik. A szomorú névsor azonban tovább bővül a járeki haláltáborban elhunyt 45 fő adataival. Közben Csorba Béla temerini kutató hozzájutott a haláltábor halotti anyakönyveihez, így a Járekon elhunyt felnőtt csurogi veszteség 87 főre emelkedik, a szerző azonban ezt nem végleges adatként kezeli. Újabb halállistát alkotnak a Járekon elhunyt gyermekek, közöttük csurogi csecsemők, akiket úgy szoktunk emlegeti, hogy nem jutott nekik sem bölcső, sem koporsó. A táborban születtek, és ott is haltak meg. Számuk – nem végleges adatok szerint – 44, életkoruk egy-két naptól 18 évig terjed. Az utolsó névsor azoké a halottaké, akik már nem a haláltáborban pusztultak el, hanem a Palánka melletti Szépligetén (Gajdobra). Számuk 15, életkoruk 9 hónaptól 80 évig terjed.

A csurogi áldozatok számát a fenti adatok alapján 878-ra tehetjük, de Teleki Júliának azzal a szerzői megjegyzésével, hogy az adatok nem véglegesek. Nem lehet tudni, hány magyar lakos élt Csurogon 1944 októberének vége felé, saját korábbi becslésem szerint 2700-an lehettek. Az áldozatok és az összlakosság számának összevetése alapján leszögezhető, hogy a falu minden harmadik magyar lakója áldozatul esett. Az egész Sajkás-vidéken ebben a faluban éltek magyarok a legnagyobb számban. A második világháború végéig eleven magyar közösségi élet zajlott a faluban, több magyar egyesületük és iskolájuk is volt. Kiirtásuk, elűldözésük után a templomukat lerombolták, az iskolájuk magától megszűnt, a temetőjüket fölszántották. Tömegsírijukat a dögtemetőben számtalanszor meggyalázták attól kezdve, hogy 1994-ben, a vérengzés kezdetének ötvenedik évfordulója előtti napokban néhányan összefogtak, és a dögtemető területén nagyjából beazonosított volt tömegsíron elhelyezték a Légvári Sándor bácsföldvári lakos által ácsolt fejfát. Ezt követően a keresztállítást még

tizenhét éven át meg kellett ismételni, mert ismeretlen tettesek a legtöbb alkalommal már a felállítást követő napon ellopták, fölgújtották, szétverték a keresztet.

Sok körülmény szólt amellett, hogy éppen Csurogon az átlagosnál jelentősebb emlékművet kell emelnünk áldozatainknak. Végül ez csakugyan megtörtént 2013. június 23-án, amikor Áder János magyar és Tomislav Nikolić szerb államfő ünnepélyesen leleplezték a dögtemetőben fölállított méltó emlékművet. Ugyanekkor a faluban fölavatták az 1942-es razzia múzeumát. Az eseményre azonban – minden fölemelő érzés ellenére – nem csekély árnyék is vetődött. Az egyik: a falu központjában álló szerb templom udvarában mindkét államfő alkalmi beszédet mondott, melynek keretében a magyar államfő bocsánatot kért azokért a sérelmekért, amelyek magyar részről érték a szerbséget, ugyanezt a gesztust azonban nem tette meg a szerb államfő. A másik rövid idővel az avatás után történt: hasonlóképpen, mint korábban a fejfát, ismeretlen tettesek megrongálták az emlékművet.

A szerb hatalom még egy gesztussal enyhítette a magyarság sérelmeit. Rendeletileg eltörölte²⁹⁸ a kollektív bűnössé nyilvánítást. Sajnos igen felemás módon, mert csak a rendelet meghozatalának napjától hatályos a döntés, így pedig nem lehet rá hivatkozni az esetleges rehabilitációs és kártérítési eljárás során.

2. Zsablya

Zsablyáról eddig egy könyv és egy füzet jelent meg, amelyek a helyi magyar lakosságot érintő gonosztettekkel, tágabb értelemben a volt magyar lakosság sorsával és annak messze ható következményeivel foglalkoznak. A könyv címe: *Hová tűntek Zsablyáról a magyarok?* (Kiadta a VMDP Történelmi Bizottsága, Temerin, 2004.)²⁹⁹ Tartalmazza a falu rövid történetét, foglalkozik az ott lezajlott első razziát kiváltó diverzáns akciókkal, majd a magyar hatóságok által ennek megtorlására elrendelt, de elfajult felelősségre vonással, és természetesen mindenekelőtt a második razziával, közölvén az áldozatok nem teljesnek minősülő névsorát. A füzetet Bakos Pál, zsablyai születésű, Palánkán élő finomműszerész és a temerini származású Vecsera Sándor, palánkai illetőségű helyi közéleti személyiség állították össze. Címe: *Zsablya, 2005. november 5.; MEGEMLEKEZÉS*. A címben szereplő dátum az a nap, amelyen zsablyai születésű és onnan elüldözött magyarok, valamint alig nyolc-tíz helybéli társuk először emlékezhetek meg lemészárolt társaikról. Tartalmazza annak történetét is, miért nem kerülhetett sor már az említett dátum előtt hasonló kegyeletadásra.

Fontos megjegyezni, hogy valójában közvetlenül a Zsablyán lezajlott partizán merényletek váltották ki a Délvidéken elrendelt első razziát. Ezek 1941 nyarán kezdődtek, és 1942 első napjaiban már szabályos harci cselekményekké váltak, tizenegy magyar csendőr halálával jártak, majd tömegvérengzéssé fajultak.

²⁹⁸A határozat a szerb kormány 2014. október 30-i ülésén született. Eredeti szerb szövege és mgr. Bozóki Antal újvidéki ügyvéd hozzá fűzött kommentárja megtalálható a Matuska Márton Mozsor magyartalanítása c. Könyvben, 129–137. o. (Kiadta a Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, Budapest, 2016)

²⁹⁹Írta e tanulmány szerzője.

A könyv bevezetőjében a szerző ismerteti a helység történetét, négy forrásmű alapján. Ezek: Gyetvai Péter: A Tiszai koronakerület településtörténete (Viski Károly Múzeum, Kalocsai Múzeumbarátok Köre kiadása, Kalocsa, 1992). Katona István: A kalocsai érseki egyház története, I. kötet (Kalocsai Múzeumbarátok Köre kiadása, Kalocsa, 2001). Dudás Gyula: Bács-Bodrogh vármegye egyetemes monográfiája, I– II. kötet. (Bittermann Nándor és Fia kiadása, Zombor 1896). Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza (Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987).

Győrffy szerint a helység neve okmányokban így jelenik meg először: „Kun László király [uralkodott: 1272–1290] Zseblyén kétszer adott ki oklevelet.” A név a későbbiekben különböző változatokban szerepel: Zeble, Seble, Zeblye, Xablja stb. II. József idején fölveszi az uralkodó nevét, s írják Josefsdorf és Josephsdorf változatban, végül a délszláv államban állandósult a hivatalos, kizárólagosan használható (szerb) neve: Žabalj.

A falu története azonos a környékével. Kissé részletesebben foglalkozunk vele, mert ami itt történt, az befolyásolta az egész délvidéki magyarság történetét.

Gyetvai Péter háromkötetes kapitális művének I. részében foglalkozik a táj középkori múltjával: az itteni népesség 1526-tól kezdődő folyamatos fogyásával, majd teljes eltűnésével és a délről jövő szlávságnak a beáramlásával. Megemlíti, hogy a középkori magyar állam területén a mai Bácska déli részét is „a legjobban elpusztított” területhez sorolják a történészek. A török megszállás kezdetén „II. Szulejmán szultán ugyan nyilván tudatában volt annak, hogy a nagy hódítás mit sem ér alattvalók nélkül, s ezért 1541 után hamarosan úgy intézkedett, mindenki maradjon otthonában. Sajnos addigra a Szeged-Baja vonaltól D-re eső terület teljesen lepusztult.” Idézi Gyetvait a Zsablyáról szóló könyv a 13–14. oldalán. A Dudás-féle kötetben olvasható Érdújhelyi Menyhért Újvidéken szolgáló katolikus pap, kiváló történész tanulmánya. Benne egy a tájnak a mohácsi vész előtt lakottságára vonatkozó³⁰⁰ idézet: „A gabonadús Bácska virányos rónáit a mohácsi vész előtt katolikus magyar nép lakta.” Érdújhelyi a vidék középkori erős központjával és környékével, a számunkra különösen érdekes tiszai torkolatvidékkel Titel közcím alatt külön foglalkozik³⁰¹, s ezt fogalmazza meg: Titel „A bácsi egyházmegyének a középkorban egyik legkiválóbb pontja volt. (...) Megbízható adataink a titeli prépostság létezéséről 1156-ban kezdődnek.”³⁰² Fölsorolja sok, a környéken található helység nevét, köztük a mai Újvidék helyén akkor létezett Szajolt, amelynek neve megőrződött a város Szajlovo néven ismert városrészében, s Csurog és Boldogasszonyfalva helységeket, melyek ma is léteznek. Majd ezt írja³⁰³: „Sok volt az apró község, s mindezen falvakat egytől egyig katolikus nép lakta. Csak közvetlenül a mohácsi vész előtt találunk a déli Bácskában szerb lakosokat, de azok száma csekély volt. A szerbségnek a török hódoltság idején keletkeztek itt számba vehető telepei.”

---

³⁰⁰Bács-Bodrogh vármegye történeti monográfiája, II. kötet 146–196. oldal.

³⁰¹167–168. o.

³⁰²167. o.

³⁰³170. o.

Zsablya is szerb jövevényekkel indította a török utáni újjáéledését, közékük II. József idején szervezeten telepítettek németeket. Több szerző is megjegyzi, hogy magyarokat nem telepítettek, ők oda telepedtek a támogatásban részesülő, emiatt a magyaroknál jobb módú szerbek és németek közé, mert nagy volt a szükség a földtúrásban járatos kétékezi munkásokra. Magyarok telepítése valójában tilos volt jó száz éven keresztül, a lélekszámuk Zsablyán 1825 táján nőtt meg, ez abból következtethető ki, hogy 1827-től a katolikusok számára kötelezően magyarul is kellett prédikálni a szentmiséken. Az 1848-as időszakot követően a katolikus német és magyar hívők lélekszáma az 1825-ben följegyzett 416-ról 122-re csökkent, a történelemből ismert délvidéki kegyetlen vérengzések következtében.

Az első világháború előtti időben azonban a faluban már magyar újság is jelenik meg Zsablya és Vidéke címen. A királyi Jugoszlávia idején a helység magyarságának volt annyi ereje, hogy műkedvelő egyesületet alakítson és sikeresen működtessen, majd olvasókört is. Még arra is futotta erejéből, hogy támogassa a Belgrádban fenntartott magyar tanítóképzőt. Mindez annak ellenére történt, hogy a hivatalos állami politika mindent megtett a kisebbségek nemzeti jogainak eltiprásáért. Ennek a sok sérelmet okozó periódusnak volt a látványos következménye, hogy az 1941-ben bekövetkezett országbomlás után a bevonuló magyar honvédeket az egész Délvidék magyarsága hatalmas ünneplésben részesítette, természetesen a Sajkás-vidéken is, ahol egyébként a lakosság zöme szerb volt, de sem a magyarok, sem pedig a németek lélekszáma nem volt elhanyagolható. A szerbség pedig mindössze néhány hónappal a terület visszacsatolása után megkezdte a diverzáns akciókat, a gabonagyújtogatást, vasúti sínek robbantását, telefonvezetékek rongálását. A merényletek akkor váltak hirtelen veszélyessé és a magyar hatóságok számára tűrhetetlenné, amikor Hitler megtámadta a Szovjetuniót, és a Jugoszláv Kommunista Párt (JKP) általános ellenállásra szólította föl a lakosságot. Kezdetben ez nem volt kizárólag kommunista szervezésű, mert a Londonba menekült jugoszláv királyi kormány hadserege, más néven csetniknek is nevezhető fegyveres alakulatok is részt vettek a diverziókban. A robbantgatásokkal alaposabban foglalkozik *Торђе Васић Хроника о ослободилачком рату у Јужној Бачкој с. könyvében*³⁰⁴, amelyben közli, hogy nem sokkal a JKP felhívása után éppen a Sajkás-vidéken megalakult egy partizán harci irányító egység, a Dél-bácskai Partizán Osztagok parancsnoksága. Ezek az osztagok azonban e kezdeti időkben állhattak akár csupán három-négy emberből is. A rendőrségnek is tudomására jutott a szervezkedés, készült is az elhárításra, ennek ellenére Zsablyán július 24-étől egymás után gyulladtak ki cséplés közben a gépek és az osztagok, de nyomban le is lepleződött a tettesek nagy része, s augusztus 2-án Újvidéken már megkezdődött a halálra ítélt kivégzése. Tetteseket és gyanúsítottakat tartóztattak le több Sajkás-vidéki helységben. A nyomozás olyannyira eredményes volt, hogy a JKP tartományi szervei iparkodtak mérsékelni az efajta tevékenységet, erre intette alantasait is, de ennek az intésnek a híre nem jutott el a zsablyaiakhoz, akik decemberben a Zsablyai-rét nevű határrész tanyáira vonultak gyakorlatozásra harci szervezésben. Elméleti és gyakorlati kiképzés folyt számukra, de ott fogadták a bánási részekről a Tiszán átszökdő társaikat is, és segítettek nekik átjutni a partizán tevékenységre sokkal alkalmasabb terepre, az akkor Horvátországhoz tartozó Szerémségbe. Október 18-án már tűzharc bontakozott ki a diverzánsok és a csendőrség

³⁰⁴Kiadó: Савез удружења бораца НОР СР Србије за Војводину, Нови Сад, 1969.

között, s ezekben egy-egy fegyveres áldozatul is esett mindkét oldalon, de nem sokkal később áldozatul esett egy német határőr is a Tisza bal partján. A zsablyai partizánok tevékenysége nem lanyhult, miközben a környező többi helységben szinte teljesen megszűnt. 1942. január 4-én robbant ki egy súlyos, sok halálos áldozattal és még súlyosabb következményekkel járó tűzharc a Zsablyai-rét egyik tanyája körül az ott táborozó partizánok és az ellenük induló csendőrök között. Elesett az előbbieknél csaknem negyven, az utóbbiaknak pedig tizenegy tagja. Jellemző, hogy a partizánokat egy helybeli magyar kommunista, Molnár Gyula irányította. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök még aznap értesült a súlyos összecsapásról, s elrendelte, hogy Feketehalmy-Czeydner Ferenc, a szegedi V. hadsereg parancsnoka álljon a tisztogatási akció élére. Itt kezdődött a nagy hajtóvadászat a partizánok ellen, ebbe már nagy magyar fegyveres egységeket is bevontak Újvidékről, sőt távolabbi vidékekről is, Zentáról, Szabadkáról és Kiskunhalasról.

És lezajlott az első délvidéki razzia. Részletei nem képezik e tanulmány tárgyát.

Két és fél évre rá, 1944. október 23-ától következett a második razzia. Csurogon eltartott 1945. január 23-áig, Zsablyán 29-éig. Ez idő alatt folyt a magyar lakosság ritkítása. Zsablyán az áldozatok zömét a katolikus temetőben álló keresztúti stációk közötti területen ásott tömegsírokba hordták. Előbb a központban álló különféle épületekbe gyűjtötték és napokon át kínozták őket, sokukat, míg ki nem múltak. Őket szekereken szállították a tömegsírokba, a járóképeseket a sírok mellett lövöldözték halomba. Ma is ott porladnak. A mérsárlás úgy ért véget a jelzett napon, mint egy héttel korábban Csurogon: a teljes maradék magyar lakosságot háborús bűnössé nyilvánították, ami azzal a korábban megfogalmazott jogi következményekkel járt, hogy azonnali hatállyal minden joguktól és teljes vagyonuktól megfosztották őket és mínusz húsz fokos hidegben, térdig érő hóban a Járekon fölállított haláltáborba terelték, mint ahogy a csurogiakkal történt előbb.

A zsablyai könyv írása idején az áldozatok létszámának fölbecslésére, névsoruk összeállítására Bakos Pál vállalkozott. A történések idején még csak 12 éves gyerek volt. Munkájának eredménye az említett Hová tűntek Zsablyáról a magyarok? című könyvben, a 173–195. oldalakon jelent meg. A névsorban 350 áldozat neve szerepel.

Akárcsak a többi helységben történekekről, a titói korszakban a zsablyairól is azt volt kénytelen mindenki hinni és hirdetni, hogy nem határtalan és kíméletlen, öncélú vérengzés volt a magyarok és a németek irtása, ritkítása, móresre tanítása, hanem az első razzia vétkeinek a megbüntetése. Az ilyen beállítás sohasem volt igazolható. Elsősorban azért, mert kollektív büntetés történt. Főleg ez volt az oka annak, hogy semmilyen formában sem lehetett fölvetni az eseményeket. Emellett azonban számtalan egyedi példával is cáfolható a beállítás helytállósága. Maradjunk csupán az említett Bakos Pál családjával történekek mellett. Három családtag veszett oda. A 73 éves Pintér Antal anyai nagyapa, nazarénus hitoktató. A második id. Bakos Ferenc, a 43 éves családapa, zenész. Végül a harmadik a 17 éves ifj. Bakos Ferenc diák. Bizonyítható, hogy mind a hárman ártatlanok voltak az első razziában. Pintér Antal ugyanis nem hogy a negyvenkettes, elsősorban szerbek és zsidók ellen lefolytatott atrocitásokban nem vehetett részt, hanem semmiféle fegyveres tevékenységben sem, mert ezt szigorúan tiltotta a hite, aminek a korlátait ő maximálisan betartotta. Ezt mindenki tudta róla,

a magyar hatóságok is. Ő ugyanis mint hitszónok az istentiszteleteken még a leghevesebb háborúzások idején is állandóan ellenezte a fegyverfogást. Emiatt hetente kellett jelentkeznie a csendőrségen, hogy beszámoljon, mit prédikált a hittársaknak, beszélt-e arról, hogy nem szabad eleget tenni a katonai behívónak. Veje, id. Bakos Ferenc az első razzia idején nem tartózkodott Zsablyán, mert Verbászon, a kendergyár kazlai mellett teljesített őrszolgálatot, nehogy a diverzánsok fölgyújthassák. Ifjabbik Bakos Ferenc 1944. november 8-án, amikor megölték, még csak 17 éves volt, amint azt főntebb már jeleztük, tehát két és fél évvel korábban, az első razzia lezajlásakor nem lehetett több tizennégy és fél évesnél.

Több túlélő tanúsította, hogy a községháza, a volt járásbíróház épülete és más középületekbe bezárt személyeket rendszeresen verték, kínozták a befogatásuk és a kivégzésük között eltelt mintegy 10-14 napon át. Erről szolt a Bakos család legfiatalabb tagja, az emlékeit, valamint az édesanyjától hallottakat leíró Bakos Pál, de a Járekon sínylődő asszonyok közül is beszéltek erről azok, akiket Zsablyán a börtönül szolgáló termek takarítására rendeltek be. Ők konkrétan arról, hogy ezekben a termekben mit láttak: rengeteg vért és levágott testrészeket, többek között férfi nemi szerveket. Bakos Pál leírásából értesülhettünk először arról is, hogy a tömegsírok a katolikus temetőben épített keresztúti stációk között vannak.

Az említett füzet valójában a megemlékezések történetét tartalmazza. A két szerző megírja, hogy az első megemlékezést Bakos Pál, Tóth László, valamint Matuska Márton szervezték 1997-ben. Bevontak többek között két fontos személyt is. Az egyikük Đorđe Đukić volt, Zsablya akkori elnöke, aki készségesen támogatta a megemlékezés megszervezését, azon egyszerű oknál fogva, hogy a titói éra kezdetén az ő családját is súlyos veszteség érte. A másik pedig Tóth János akkori belgrádi magyar nagykövet. Ő is kész volt jelenlétével nyomatékokot adni a november 26-ára kitűzött eseménynek. A próbálkozás azonban nem sikerült. A kijelölt dátumot megelőző nap folyamán ugyanis a város első embere értesítette a szervezőket, hogy nem tudja szavatolni a kegyeletadásra érkezők biztonságát, s arra kért mindenkit, ne is utazzanak Zsablyára. Nyolc évet kellett várni az újabb, immár sikeres kísérletre. A szervezők lényegében ugyanazok a személyek voltak, s ezúttal is bevonták az akkori községi elnököt, Vojislav Duvnjakot. Ő is megértéssel fogadta a kezdeményezést, az ünnepségen azonban nem jelent meg, s nem is képviselte senki a községet.

Bakos Pál néhány társával akácfaágakból Palánkán összeácsolt egy keresztet, azt a mindenféle bokorral, gyommal igencsak benőtt, de részben megtisztított zsablyai kálváriadombon fölállították. Hatvanegy évvel a vérengzés után végre tehát lezajlott az első kegyeleti szertartás a tömegsírok közelében. Franjo Lulić horvát nemzetiségű titeli plébános méltó módon, magyar nyelvű ima keretében fölszentelte a keresztet, az egybegyűltek elénekelték a Himnuszt és a Szózatot, s elmondtak egy Miatyánkot az áldozatok lelki üdvéért.

Azóta minden évben hasonló módon emlékeznek meg ugyanott. Időközben a város többször is képviseltette magát, és koszorúzott is megfelelő képvisellel a község nevében, sőt – mivel az akáckereszt időközben elkorhadt –, a helyi önkormányzat segített egy új, kőkereszt állításában, s azzal, hogy lehetővé tette a kálváriadomb megközelítését.

A zsablyai könyv szerzője nem foglalkozott a helyi katolikus templommal, noha a könyv megjelenésekor már igen rogyant állapotban volt. A németek és a magyarok kiűzéséig ez a két nemzetiség képezte majdnem a teljes katolikus hívősereget. A Tiszakálmánfalván élő Tóth László, a Vajdasági RTV nyugalmazott újságírója kezdeményezésére, sokak biztatására a község mérlegelte a templom megmentésének esélyeit, sajnos, eddig nem sok eredménnyel. Készült egy szakszerű fölmérés arról, mi mindent kellene elvégezni, hogy ne omoljon össze. A kezdeményezők egyik legfőbb érve az, hogy a falu központjában álló két templom – a katolikus és a pravoszláv – városképi szempontból meghatározó. Költségvetés is készült, de ez meghaladja a község erejét, támogatást pedig nem sikerült szerezni.

3. Kabol

Sorrendben harmadikként a kaboli magyarok történetéről jelent meg külön könyv, mégpedig magyar és szerb nyelven is, mindkettőből külön 50 példány kemény kötésben, egy-egy példány párban kartondobozba téve. A vérengzésről szerb nyelven ez az egyetlen hasonló könyvünk jelent meg eddig.

A falu arról nevezetes, hogy csupán egy razzia zajlott le benne, mégpedig 1944–45-ben. Az elsőt a kevés számú helybeli magyar néhány tekintélyes vezetője akadályozta meg élete kockáztatásával. Nyomban fűzzük hozzá, a helybeli szerbek tetemes része igen sokat vállalt azért, hogy a Sajkás-vidéki második razzia se terjedjen ki a falujukra, erejük azonban túl gyöngye volt a fölsőbb hatóságéhoz képest, amely mindenáron azon volt, hogy eltegyék az útból azt a két helybeli magyar vezetőt, akik oroszlánrészt vállaltak a falu szerbségének 1942-es megmentésében. Az itt történtek is kétségtelenül igazolják, hogy a háború utolsó hónapjaiban a titói hatalom biztatására nem az első razzia vétkeseit kellett felelősségre vonni, hanem a magyarokat móresre tanítani olyan módon, hogy mindenkorra megjegyezzék, ki az úr a házban. Eufemisztikusan úgy írták és mondták ezt akkoriban: „biztosítani kell a vidék délszláv jellegét³⁰⁵.”

A semmivel sem indokolható egyetlen, csakis a helybeli magyarok ellen elrendelt razziaról Horváth M. Orbán helybeli születésű újvidéki lakos írt könyvet e tanulmány szerzőjének segítségével. Könyvének címe Eltévedt hősök téves csatatéren. Alcíme Kabol gyászos története. Kiadta a Kárpátia Stúdió Kft. Budapesten 2011-ben. Nincsen benne föltüntetve, de mert a hasonló kiadványokra nem könnyű pénzt találni, ezért fontos itt megjegyezni, hogy a költségek fedezése a Budapesten élő Cseresnyésné Kiss Magdolnának köszönhető. Nem sokkal később ugyanő létrehozta a Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–1945 Alapítványt, és azóta segíti a délvidéki események feltárását, többek között újabbnál újabb könyvek kiadásával, tanácskozások, kiállítások és előadások szervezésével.

A szerző így kezdi az előszót. „Nevem Horváth (Mihály) Orbán, 1941. augusztus 24-én születtem Kabolban. Apám, Horváth (Ferenc) Mihály 1910-ben született, anyám, Szekeres J.

---

³⁰⁵Lásd: Dr. Aleksandar Kasaš: Mađari u Vojvodini 1941–1946. Filozofski fakultet, Novi Sad, 1996, 158. o. Ivan Rukavina tábornoknak, a katonai igazgatás parancsnokának 1944. október 22-i keltezésű közleménye.

Rózsa 1920-ban. Az 1941 és 1945 közötti kaboli történeket szeretném elmesélni, úgy, ahogyan emlékszem rájuk, és ahogy a begyűjtött dokumentumok vallanak róluk.” A forrásokra vonatkozóan ehhez annyi hozzáfűzni való van, hogy a szerző emlékeinek egy részét édesanyja frissítette föl többszöri beszélgetések során, egy részük pedig nem is a szerzőé, hanem az anyjáé.

A helység neve nem nagyon ismert a magyarság előtt, annak ellenére, hogy nyilván itt született az a Kaboli László nevű egykori főpap, akiről Katona István egyháztörténész tesz sokszor említést A kalocsai érseki egyházmegye története című kétkötetes művében. Nevezett egyházi személy előbb titeli prépost volt, majd 1326 és 1343 között zágrábi püspök, ezt követően pedig kalocsai érsek. A vidékhez kötődését igazolandó érdemes azt is tudni róla, hogy ez utóbbi funkciójában azon is ügyködött, hogy Kalocsáról, illetve Bácsról az érseki székhelyet áttegye Péterváradra.

A kaboli eseményeket főleg Horváth Orbán könyvére támaszkodva ismertetjük, kiegészítve és javítva a 2017 áprilisában általa megfogalmazottakkal.

Van a helységnek egy szinte mesébe illő, a helybeli szerbek között élő legendája, amely a középkori magyar–szerb viszonyokra utal. Arról szól, hogy a falu tőszomszédságában ma is álló ortodox kolostort Szent Száva egyházalapító szerb pátriárka és „a magyar király” alapították megbékélésük helyszínén és annak emlékére. Nincs megnevezve, melyik magyar király, de csakis II. András jöhet szóba, ő volt ugyanis kortársa a pátriárkának. Jó lenne tudni, van-e történelmi alapja a legendának. Annyi bizonyos, hogy II. András járt ezen a tájon.

A szerb lakosság 1942-es megmentésével kezdődő történet szerint január 6-án, a délvidéki első razzia kezdetének napjaiban egy igen nagy – talán több száz főt is kitevő – katonai és csendőrkülönítmény érkezett a faluba Újvidékről. Körülzárták, és a parancsnokok magukhoz rendelték a falu vezetőit, hogy egyeztessenek. A jövevények azzal a paranccsal érkeztek, hogy a magukkal hozott, kétszáz helyi szerb lakos nevét tartalmazó listán megnevezetteket ki kell végezni, de előtte meg kell beszélniük a helyi magyarok vezetőivel. Alsókabolnak Molnár Andor vállalkozó, asztalos és fafeldolgozó volt a bírója, Felsőkabolé pedig Mladen Pavlov, de helyettese Horváth Mihály, becenevén Miskela, szintén asztalos vett részt a mintegy másfél napig eltartó tárgyalásokon. (Áprilisban már őt nevezték ki bírónak.) Mindkét bíró igen népszerű volt a teljes lakosság körében, sok helybeli lakosnak ők adtak kenyeret azzal, hogy a műhelyükben dolgozhattak. Horváthnak egykor Molnár volt az oktatója, nála tanulta ugyanis a szakmát, de ekkoriban már szinte egyenrangú szaktársakként viszonyultak egymáshoz. Horváth Mihály későbbi kinevezése egyértelműen azt jelenti, hogy a szerbmentés a magyar hatóságok szemében növelte mindkettőjük tekintélyét. A kikerülő csendőrkülönítmény parancsnoka a helyben szolgáló Farkas György törzsőrmester volt, beosztottja pedig Dunafalvi Lajos őrmester. Horváth Orbán utólagos, szóbeli közlése szerint nem egészen állja meg a helyét az, ahogyan a mentés lezajlását a könyvében leírta, mármint az, hogy Dunafalvi játszott döntő szerepet, mert Farkasé, valamint a két falubíróé volt az igazi érdem. Nem tudni, miért, az adatközlők elhallgatták Farkas nevét. Szerepe egyébként már a magyarok bevonulásakor kezdődött, a honvédek élén érkezett ugyanis a faluba, és ott szolgált a terület 1944 szeptemberében történt föladásáig. A tévedés abból adódott, hogy Vaso

Jovanović képzett helybeli szerb zenész két szerzeménnyel is meghálálta a megmenekülésüket, egyiknek a Dunafalvi-induló, a másiknak pedig Dunafalvi feleségének a neve alapján a Vilma-tangó címet adta, s a helybeliek mulatós lakói a magyar közigazgatás ideje alatt mindkét szerzeményt gyakran játszották. Föltehetőleg maga Dunafalvi is közéjük tartozott.

A különítmény érkezésekor Farkas vezette a tárgyalást a helyi polgári közigazgatás vezetőivel, s ez eltartott egész nap és egész éjjel. Azzal az eredménnyel zárult, hogy a csendőrök másnap dolgvégezetlenül távoztak, mert egyezség született. Molnár Andor és Horváth Mihály aláírtak egy okmányt, amelyet több helybeli szerb szintén hitelesített az aláírásával, s amely szerint a falubeli szerbek, ideértve a kivégzésre kijelölteket is, hű magyar állampolgárok, s ennek az állításnak a valóságát a két bíró és a többi aláíró az okmányba foglaltak szerint az életükkel garantálták. Nem nehéz elképzelni, mekkora megkönnyebbüléssel vette tudomásul az egyezség létrejöttét a falu teljes – magyar és szerb – lakossága.

A későbbiek során azonban néhány helybeli szerb mégis részt vett a robbantgatásokban és gyújtogatásokban, és a falun keresztül is szökdöstek a bántási részekről érkező illegális fegyverek a Duna jobb partján, Szerémségben szervezkedő társaikhoz, de a két falubíróval egyetértő lakosság és a többi vezető, közéjük értve a rendőröket, csendőröket, itt szolgáló határvadászokat is, igyekezett az ilyesmit elsimítani vagy a jelentőségét minimalizálni, amiben természetesen hathatósan közreműködött a szerbség is.

Tudtunkkal ennek az igazán példátlan és nemes történetnek a magyarországi levéltári katasztrofával még senki sem foglalkozott. Horváth Orbán az Újvidéken található levéltárakban átnézte a Kabolra vonatkozó dokumentumokat, de nem lelt erre vonatkozóan semmit, még csak rá utalóakat sem, kivéve a negyvennégy-negyvenöt során történeteket, amikor áldozatul esett mind a két szerbmentő hős falubíró.

A negyvennégy októberi „fölszabadulás” után kezdődő eseménysor majdnem egy éven át zajlott, a partizánok 1944. október 15-én történt első megjelenésétől Horváth Mihály likvidálásáig. Az első tíz napban csupán a titkos előkészületek folytak, a huzavonának a lakosság egy részének az ellenérzése lehetett az oka. Valójában semmilyen jel nem utalt arra, hogy valami készül a magyarok ellen. Horváth Mihály továbbra is bejárt a község házára, az irodájában ugyan nem intézkedett, csupán közreműködött a hatalom átadásában. Többek között szabályosan átadta a községi pénztárt. Annyit közöltek vele, hogy ne hagyja el a falut. A szomszédokkal ugyanúgy komázott, a falu utcáin járva-elve mindenki köszönt neki tisztességesen, és ő fogadta az adjonistent. Az új vezetőség elsősorban a katonai igazgatás október 17-én történt elrendelését követő napoktól kezdve buzgólkodott titokban. A kommunisták biztatására összeállítottak egy névsort a háborús bűnösökről, ez elő is került a levéltárból, de nem volt megjelölve, kinek mi a vétke. Huszonötödikén azonban érkezett egy gyalogfutár, föltehetőleg Újvidékről, a nevéről csak annyit tudni, hogy Lazarević. Azt a szóbeli utasítást közölte,³⁰⁶ hogy a megtorlást el kell kezdeni, s hat nap alatt befejezni. Még

---

³⁰⁶Horváth, 67. o.

aznap fegyveresek kezdtek járni házról házra, a kiszemelteket lefogták, az elsők között Molnár Andort is. Eleinte nem bántották, s talán haza is engedték, de hamarosan valami vagy történt vele, vagy súlyosan megfenyegették. Egy ismerőse szerint ugyanis látta, hogy valamit alá kellett írnia, de annyira remegett a keze, hogy alig tudta megtenni, és mondott is olyat, hogy nem tudja, mi fog vele történni. Miskelát értesítik az ismerősei, hogy jó lenne, ha egy rövid időre elrejtőzne. Ebben segítettek is neki, mérlegelték, kinél bújtassák el. Végül Steva Nedić házát találták a legalkalmasabbnak. Ekkoriban már érezni lehetett a szervezett, leplezetlen uszítás hatását. A SKOJ néven ismert ifjúkommunisták szervezetének tagjai éjjelente ordibálva jártak-keltek, s ezt a rigmust ismételték: Kol'ko ima u državu krava, tol'ko čemo ubiti Mađara. Magyar értelme: Ahány tehát van az országban, annyi magyart ölünk meg. A szomszédságban, a szerb barátnál, annak védelmében töltött éjszaka során azonban pártfogói meggyőződhetnek arról, hogy Mihály helyben nincs biztonságban. Kilopták hát a faluból. Egy szekeret megraktak rőzsével, őt a rakomány alá fektették, és elvitték Újvidékre. Útközben ugyan partizán örök ellenőrizték a rakományt, de a kocsis arra hivatkozott, hogy jön a tél, a rokonainak visz tüzelőt. Ez november 22-én történt. Újvidéken a Strand közelében lakó rokona villájában bújt meg, amelynek ablakából láthatta, hogyan fogdossák össze, esetenként lövöldözik le a magyarokat. Molnár Andort is ki akarták a kaboliak menteni, már azt is eldöntötték, hogy a Pešić testvérek házába menekítik, de nem volt idejük a tervet kivitelezni. Mihály több hetet töltött a rejtékhelyén bántatlanul, a titkosrendőrség azonban kinyomozta, hol rejtőzködik, levélben küldött hamis üzenettel hazacsalták: a faluban asztalosszövetkezetet akarnak alakítani, de rajta kívül senki sem vállalhatja az elnöki posztot. Andort ekkorra már likvidálták, más asztalos pedig csakugyan nem volt a faluban. Bedőlt a trükknek haza ment. Néhány nap múlva letartóztatták, és Újvidéken bíróság elé állították. Húsvétól kezdve több hónapon át folyt ellene a vizsgálat, de annyi összeköttetés volt, hogy a börtönből titokban levelezhetett a feleségével. Miskela levelei meg is maradtak. Egyikben azt írta, jobb lett volna, ha őt is elintézik Andorral együtt. Egy másikban ezt: „Itt járt nálam Pera Repić, ő most katonai parancsnok, és ahogyan mondta, ő veszi át az én esetemet. Ezt ne mondjátok meg senkinek. Azt mondta, ő úgy gondolja, hogy nem végeznek ki, csak ez nagyon nehezen fog menni, és sok munkával jár.” Fia a levéltárban ráakadt azokra a följelentésekre, amelyeket apja ellen szerkesztettek a falubeliek, igencsak egykaptafára, egyértelmű, hogy a titkosrendőrség szervezésében készültek, akár csak más helységekből. A levéltárból előkerült a háborús bűnösökké nyilvánított helybeliek névsora, de csak a pusztá nevek vannak rajta. A család megkapta az elsőfokú és a jogerős ítéletet. Előbb őt, majd 14 év börtönbüntetésre ítélték. Egy másik dokumentum szerint a végleges ítélet 20 év börtönről szól. Ezek szerint az említett Pera állta a szavát, de az már meghaladta befolyását, ami közvetlenül az ítélet jogerőre emelkedése után történt. Éjszaka az OZNA emberei kihozták a börtönből, és – valószínűleg az Újvidéktől nem messze eső Begecs határában, a Duna közelében, másokkal együtt – tömegsírba lőtték. Az eset napját a könyv szerzője a kutatásai alapján nem tudta meghatározni. Azt sem tudta egyértelműen tisztázni, valójában hány év börtönbüntetésről szólt a jogerős ítélet, de kétségtelen, hogy csupán börtönbüntetésről. Az eredeti dokumentumot ugyanis az édesanyja megkapta, de Orbán elől elrejtette. Ő azonban – még gyerekkorában – ráakadt, beleolvasott, de édesanyja észrevette, kitépte a kezéből és elégette. Erről a könyvben ez olvasható: [édesanyját], a Katonai Bíróságra idézték Újvidékre, és közölték vele, hogy a férjét kivégezték. Nem kapott

semmilyen dokumentumot, csak tudomására hozták a kivégzés tényét, és azt is, hogy elkobozzák összes vagyonát. (...) Ez [1945] október 18-án történt.”³⁰⁷ A vagyonelkobzást végül nem hajtották végre maradéktalanul, a család maradhatott a házban. Ez eléggé szokatlan volt a kivégzett „háborús bűnösök” esetében, az pedig még inkább, hogy a gyermekek után később az özvegy családi pótlékot kapjon. Ehhez halotti bizonylatra volt szüksége. A hatóságtól kérte is ennek kiadását, de az eljáró hivatalnok nem tudott ilyet beszerezni. Az özvegy kénytelen volt kérni a holtá nyilvánítást, s kapott is a hatóságtól, Orbán szerint „csak úgy”, nyilván ismeretség alapján.

Sokkal gyorsabban teljesedett be Molnár Andor sorsa. Őt Slavko Makarin Keđar helyi partizán parancsnok személyesen ölte meg a katonai igazgatás ideje alatt. Andor szerbbarát volt, bírói hivatala idején sokaknak segített közülük, pl. Lekić volt szerb csendőr fiát hasznos utasításokkal látta el, amikor hozzá fordult segítségért, és sikerült megmentenie. Andor elképesztően kegyetlen lemészárlásáról és a tettes későbbi sorsáról Orbán könyvében részletesen olvashatunk. Eszerint: „Óbecsén született 1896. április 3-án. Alsókaból bírója. Badason [Kaboltól keletre, légvonalban mintegy 6 km. távolságra, Dunagárdonyhoz tartozó terület] kínozták, megölték, és a Dunába dobták. Azt beszélték, hogy elsőként ölte meg őt személyesen Slavko Makarin, hogy szemléltesse, hogyan kell eljárni. Azt mondják, úgy végzett vele, hogy késsel felhasította a mellkasát, és még élve kitepte a szívét. (...) A tisztogatás nemzeti, osztályalapú és más szempont szerint kiszemelt áldozatait bűnösökként és ellenségként kellett bemutatni, akiket utolért megérdemelt büntetésük. Így a legkevésbé sem voltak kívánatosak azok a más szempontok szerint cselekvők, akik emberségükről tettek tanúbizonyságot ezekben a szörnyű háborús időkben. Rontották a képet, amit a jövőben a népnek kellett mutatni. Idővel az ilyenek elismerést kaptak volna érdemeikért a néptől, és így vetélytársai lehettek volna az új rendszer embereinek.”³⁰⁸

Az olyasféle cselekmények elkövetői, mint amelyet Makarinról közölt a szerző, természetesen a rezsim kedvelteivé váltak, ha még nem lettek volna azok már korábban, de döbbenetes, hogy közülük milyen sokan részesültek nemvárt, és nem a hálás hatóság részéről rájuk rótt elviselhetetlen büntetésben. Horváth Orbán erről ezt írja³⁰⁹: „Rossz lelkiismerete nem hagyta nyugodni, a falu szerint ezért is betegedett meg, és keserves kínok között halt meg, állandó rettegésben, Andort emlegetve. Azt kiabálta: Segítsetek! Jön értem Andor! Ne adjatok neki oda! Segítsetek!”³¹⁰

Orbán végül 34 helyi áldozat nevét tudta fölkeresni, közülük négyen szerbek. Apján kívül még két személy közeli hozzátartozója: Szekeres János, anyai nagyapja, valamint Szekeres Mária, hajadon nagynénje túlélte azt, ami történt velük, de hihetetlen szenvedések árán és elképesztő következményekkel.³¹¹

---

³⁰⁷83. o.

³⁰⁸70–71. o.

³⁰⁹80. o.

³¹⁰80. o.

³¹¹76–77. o.

A partizánok megérkezése után az említett Szekeres nagyszülők és Mária is beköltöztek Mihályék házába. Egy alkalommal, amikor csak a nagyszülők és a nagynéni voltak odahaza, Mihályt már Újvidéken rejtegették rendkívül nagy baj történt velük. Körülbelül egy hónappal a „fölszabadulást” követően néhány partizán szemet vetett a hajadonra, és betört hozzájuk. A nagymamát bezárták egy szobába. Az átlagosnál sokszorta erősebb és természetesebb nagyapa bátran szembeszállt velük, a lányát pedig az ablakon át kimenekítette, ám ott többen várták, leteperték, és nyomban tömegesen megerőszakolták, majd magukkal vitték a faluba, és ott több más személlyel együtt folytatták, amit az ablak alatt elkezdtek. A hatalmas erővel küzdő és üvöltő nagyapára sokan rávetették magukat, vasláncsal ütlegelték, zsákot húztak a fejére, és annyira megverték, hogy elvonulásuk után a kiszabaduló párja azt hitte, meghalt. Mégis becipelte a házba, ágyba fektette és mosogatta a sebeit, eközben vette észre, hogy még él. Hónapok múltak el, mire föl tudott kelni, de két évvel később belehalt a következményekbe. Időközben két hónap börtönre ítélték, nyilván azért, mert verekedés közben többeket megsebesített. A büntetést azonban a betegeskedése miatt nem töltötték le vele, majd a halál mentette meg végleg. A lány egész életében viselte az átéltek következményeit, testileg és lelkileg megnyomorodva, megzavarodva.

A többi lemészároltról is olvasható hasonlóan elképesztő történet. Sós Istvánnak például mindkét szemébe kést szúrtak, és úgy terelték le-föl. Takácsné Schmidt Ilonát megerőszakolták, majd szakszerűen földarabolták, és a kolostor kerítése melletti, szentként számon tartott kútba dobálták. Emiatt a kolostor szerzetesei azóta is várják, hogy a maradványait valaki kiszedje onnan, hogy a kutat ismét szent forrásként kezelhessék.

A fentiekkel merőben ellentétes események is történtek. Horváth Mihály egyik, gátörként szolgáló, Péter keresztnévű unokatestvérét egy Radeka nevezetű szerb gátör kimenekítette a halálra szántak pincéjéből. Egyszerűen bement érte, és kiengedte.³¹²

„Fodor István, a felsőkaboli csendőrlaktanya parancsnokának segédje megmenekült. Stevan Novoselac Troskovac mentette meg a biztos haláltól, mégpedig úgy, hogy eldugta az ágyneműben két ágy között, a vendégszobában. Itt rejtegette három napig, majd Fodor titokban Tiszakálmánfalvára ment, ott tartózkodott, később meg valószínűleg megfélemlítettek róla, talán ismét Troskovacnak köszönhetően.”³¹³

Kabolban még sohasem volt kegyeletadási rendezvény az áldozatok emlékére. Horváth Orbán 2016 őszén a helyi temetőben fölújította apai nagyszülei síremlékét, s arra rávésette édesapja nevét is az alábbi szöveggel: „HORVÁTH MHÁLY – MISKELA EMLÉKÉRE 1910–1945. Az 1942-es terror idején negyedmagával megmentette Alsó- és Felsőkaból lakosait. Az 1945–45-ös terror idején a hálás falu lakóinak igyekezete ellenére sem lehetett megmenteni. A hatóság titokban megölte. Nyughelye ismeretlen.” A síremléket leszármazottai állíttatták Orbán kezdeményezésére. E szándékát előre bejelentette a helyi közigazgatási irodában. A könyvéből pedig személyesen eljuttatott két-két magyar, illetve szerb nyelvű

---

³¹²78. o.

³¹³uo.

példányt az újvidéki Szerb Matica tudományos intézmény könyvtárába, valamint az újvidék Városi Könyvtárba. Ez utóbbiba kétszer is, mert – mint értesült róla – az elsőt, még a könyv megjelenésének évében kézbesített adományát, nem találják. Ugyanő a kutatásai kezdetén lefényképezte a Molnár Andor szülei sírján álló szerény fakeresztet. Akkor még el lehetett olvasni a rá vésett szöveget:

MOLNÁR JÁNOS

ÉLT 71 ÉVET

FELESÉGE

ROZÁLIA

ÉLT 65 ÉVET

E tábla alatt egy újabb keletű szöveg:

TEMETETLEN FIUK

ANDOR

ÉLT 48 ÉVET

Ez a fejfa látható a könyve címlapján.

Időközben e tábla betűi szinte teljesen olvashatatlanokká váltak, maga a kereszt is igencsak elkorhadt. Eléggé ritka eset, hogy az abban az időben háborús bűnössé minősített, majd likvidált áldozatnak állított emlékmű megmaradhatott, csak a múlt idő ártott neki.

2017 áprilisában a falu lakói kezdeményezték, hogy közadakozásból mindkét áldozat lakóházára helyezzenek emléktáblát.

4. Tiszakálmánfalva

Galambos László dolgozta föl a helyi vérengzés történetét. Könyvének A múlt, a jelen és a jövő szorításában a címe, alcíme Budiszava/Tiszakálmánfalva története (1884–2014)³¹⁴ A szerző helybeli születésű, de már sok évtizede Újvidéken él. Amint az előszóban olvasható, a kötet a telepítés 130., az első világháború kitörésének 100. és a megtorlás 70. évfordulójára jelent meg. Az alcímből megérthető, ő a falu igen rövid történetét írta meg, s ezen belül a meghatározó jellegű eseményt is, a megtorlást. Valójában nem volt mit megtorolni, mert 1942 elején itt sem volt razzia, de a terület visszacsatolása után elüldözték azokat a szerbeket, akik 1918 után lettek idetelepítve. Ez egyébként nemcsak itt történt így, hanem az egész

---

³¹⁴Forum, Újvidék, Petőfi Sándor Művelődési Egyesület, Budiszava kiadása, 2014.

visszacsatolt területen. Ha az első razzia keretében nem is volt öldöklés, néhány kivégzés azonban igen, mert gyújtogatás és robbantgatás folyt ezen a környéken is a negyvenegyes esztendő nyaratól kezdődően, de az is inkább nem a faluban, hanem a közelében. Elfogott tetteseket vontak itt is felelősségre. Helybeli szerbek értelmetlen öldöklése már azért sem folyhatott, mert a falunak akkor csak mutatóban akadt szerb nemzetiségű lakója.

Tanulmányunkat e részét főleg Galambos könyvére alapozzuk, kivéve a Masa Péter kántortanító 1949-ben történt agyonverését és az 1944 őszén, közvetlenül a partizánok megérkezése után Títelre, kényszermunkára terelt helybeli férfiak esetét, ezeket saját dokumentáció alapján dolgoztam föl.

A falu a török utáni telepítések és telepedések utolsó fázisában, az 1867-es kiegyezés utáni évtizedben keletkezett a magyar kormány kezdeményezésére és annak tervei alapján. Főleg magyar, de valamennyi német család is érkezett a kijelölt üres területre. A korábbi alkalmakkor, amikor szerbeket és németeket hozatott a bécsi udvar az elnéptelenedett vidékre, a jövevények különböző kedvezményeket kaptak, esetleg segílyt is a meggyökeresedéshez. Ezúttal a telepéseknek szigorú gazdasági föltételeket kellett teljesíteniük, hogy birtokba vehessék a valóságos Kánaánnak festett szűz termőföldet. Valójában meg kellett venniük adásvételi szerződés alapján. Így juthattak hozzá a házépítésre kiszemelt saját telekhez, de még a középületekéihez is, nemkülönben a megművelésre kiszemelt termőföldhöz. Ez utóbbit pedig, mielőtt művelés alá vehették volna, előbb alkalmassá kellett tenni erre, hiszen az egész vidék nagy része ártéri erdő vagy lecsapolatlan vizes terület volt. A vásárlásra ugyan járt kölcsön, de nem volt mindjárt jövedelem a törlesztésre, hiszen az erdő- és bozótirtás eltartott legalább egy évig, s az is pénzbe került, majd újabb egy évet kellett várni az első aratásra, közben maga a vetés is nagy befektetést igényelt. A nagy anyagi gondon sokak mellett leghatékonyabban a kalocsai érsek és Tisza Kálmán kormányfő segített. Az előbbi az egyház vagyonából folyósított segílyt alkalmanként főleg egyházi célokra: templom és parókia, de még iskola építésére is, amikor már-már úgy látszott, hogy a telepítési vállalkozás megbukik. A kormányfő is ilyenkor nyúlt a szinte éhező népesség hóna alá, amikor az képtelen volt fizetni a törlesztés esedékes részletét.

A telepítésnek voltak heves ellenzői is, elsősorban az addig szinte egyeduralkodóként itt élő egykori szerb határőrvidék lakói, akik féltették kivételezett státusukat, az adómentességet és az egyházi autonómiát, valamint azt a lehetőséget, hogy a budapesti magyar közigazgatás nem szólhatott bele az igen szabadon értelmezett privilégiumokba. Nevezetesen abba, hogy sok-sok önkényeskedés, sőt rablás elkövetőit senki sem vonhatta felelősségre. A *Zastava* című, Újvidéken megjelenő szerb újság több cikkben is hevesen támadta magyar falu létrehozásának a kezdeményezését. Galambos ismertet a könyvében ilyen cikkeket. Egy 1885 áprilisában megjelent írás arról szól, hogy a falu életképtelen, a magyar kormánynak „ideje lenne belátnia, hogy telepítési politikája – amelynek az a célja, hogy egy magyarlakta községet hozzon létre szerb többségű környezetben – eleve kudarcra van ítélve, és bűn felhasználni a szegény telepéseket arra, hogy magyarosítást végezzenek a művelt, iskolázott szerb lakosság körében.”³¹⁵

---

³¹⁵Galambos, 37. o.

A szerző közli, hogy „Bács-Bodrog és Torontál vármegyékbe a magyar állam 1880 és 1900 között 14 000 magyar, 2500 német és 1200 más nemzetiségű lakost telepített.” Ezt követően megjegyzi: „Tény, hogy ezek a betelepítések megközelítőleg sem érik el az első és a második világháború utáni bármely szláv betelepítés nagyságát – nem is szólva az 1990 utáni, több hullámban érkező menekültekről.”

A fenti megállapításaihoz még azt is hozzá kell fűzni, hogy a titói Jugoszlávia idején államilag pénzelt telepítések mellett folyamatosan érkeztek az ország minden magyarlakta vidékére terméketlen- és fejletlenként számon tartott vidékekről a jobb életkörülményeket kereső szláv lakosok. E spontán betelepülésük eltartott az 1960-as évek közepéig, amikor megnyíltak az országhatárok, és ettől kezdve már egyre inkább Európa nyugati országai felé vették az irányt az ország jobb életkörülmények után vágyó lakosai, köztük föltűnően nagy arányban a sorsukkal elégedetlen délvidéki magyarok. Mindezek a megállapítások amiatt fontosak, mert a kétszervolt Jugoszlávia, de az önálló Szerbia és Horvátország is állandóan azzal vádolta Magyarországot, hogy milyen galád politikát folytatott az e tájon élő szláv, elsősorban a szerb lakossággal szemben, többek között betelepítések révén folytatott elmagyarosítással. Részben magát az 1944–1945-ös években végzett magyartalanítást is ezzel indokolták.

Az új falu kezdetektől fogva – akárcsak a többi Sajkás-vidéki helység – önálló község volt, közigazgatási jogköre azonban az ötvenes évek közepétől hirtelen, két lépésben megszűnt. Előbb Kátyal egyesítik 1955-ben, majd nyomban utána Újvidékhez csatolják. Ekkoriban hasonló központi intézkedés zajlott le az egész országban. A vidéken csak Zsablya, Titel és Újvidék maradt meg községként. A magyar többségű legkisebb önálló közigazgatási egységek, a községek így elveszítették magyar többségüket, jobb esetben csupán mérséklődött a nemzeti többségi jellegük. A szomszédos Temerin például, amely az első világháború végéig hatalmas magyar többségű község volt, és csupán mintegy 20 százaléknyi német lakott benne, napjainkra elveszítette magyar jellegét. Az említett közigazgatási reformok idején hozzá csatoltak két tiszta szerb helységet. Az egyik volt Járek, amely a második világháború végéig szinte tiszta német volt, de az akkor onnan elmenekült, majd kiirtott németek helyére szerb telepéseket hoztak. (Borac, magyarul harcos.) A másik pedig Szőreg, amelyet az első világháború végén Temerin határából hasítottak ki és hoztak ott létre szintiszta szerb falut oda telepített első világháborús szerb önkéntesekkel. (dobrovolyac) Ugyanekkor magában Temerinben is, a falu szélén is létrehoztak egy új, szerb kerületet a helybeli gróf apatini Fernbach családtól elkobzott földeken. A második világháború végén a temerini németeket elűdözték a faluból, és a helyükben szintén délszláv telepéseket hoztak. Végül az 1990-es években teljesedett ki a magyar jelleg eltörlése. Horvátországból és Boszniából menekült szerbek számára nemzetközi segítséggel új falurészt építettek. Ettől már maga Temerin is elveszítette magyar többségét, nem csupán a község.

Visszatérve Tizsakálmánfalva történetéhez, Galambos könyvéből megállapítható, hogy Tisza Kálmán kormányfő szerepe csakugyan volt annyira jelentős a falu keletkezéstörténetében, hogy valójában megérdemelte azt a kitüntetést, amiben a falu részesítette: róla nevezte el, s ő ezt büszkén vállalta. A lakosság is vállalta nemzettudata megtartását mind a mai napig. Ebben olyan személyek voltak segítségére mint Gulyás Károly

plébános (Kiskunhalas, 1885. – Tiszakálmánfalva, 1963.) Hűségesen szolgált plébánosként 1921-től 1961-ig, itt is temették el. Róla elterjedt az a téves adat, hogy 1944-ben maga is áldozatul esett. Ezt írja Hetényi Varga Károly is a Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában II. c., egyébként sok hasznos adatot tartalmazó könyvében. Gulyás esetében ebből csupán annyi helytálló, hogy őt is meghurcolták, amit sztoikusán elviselt.

A faluban egyébként éltek a katolikusokon kívül kisebb számban kálvinisták és evangélikusok is. Ez utóbbiak németek voltak, valószínűleg emiatt robbantották föl a templomukat 1947-ben, azt követően, hogy a németiséggel az evangélikusok is eltűntek a faluból.

A katolikus templom kertjében a falu 1932-ben első világháborús emlékművet állított, amelyre fölvésték 69 első világháborús hősi halott nevét. Helyi szerbek követelésére 1947-ben ezt lerombolták, 2012-ben azonban az újvidéki községi hatóság engedélyével újra föl lehetett állítani. Az eset alighanem egyedülálló a vidék történetében.

Az 1944–1945 folyamán lezajlott vérengzéssel legelőször a Negyvenöt nap negyvennégyben c. tárcasorozat 74. és 75. folytatásaiban lehetett olvasni. Az ott, majd a sorozatból összeállított, A megtorlás napjai c. kötet adatait még nem sikerült egyeztetni a Galambos könyvében a 149–155. oldalakon leírtakkal. Galambos – miután közli, hogy a „fölszabadulás” után már novemberben elkezdték sorozni a helybeli fiatalokat a titói hadseregbe, és 78-an kikerültek a frontra, közülük tízen ott el is estek – ezt írja:

„Amíg a 78 budiszavai fiatal a fronton szolgálta az új rendszert, addig a katonai közigazgatás és a helyi népfelszabadító bizottság kereste azokat a budiszavai magyarokat, akik helyben vagy máshol a magyar államot szolgálták.” A háborús bűnösökről szóló törvény értelmében ugyanis mindenki, aki „a megszállók szolgálatában állt”, háborús bűnösnek volt tekintendő. Galambosnak jórészt Gulyás plébános följegyzései szolgáltak biztos támpontul, hogy ezen az alapon vagy más okból kiket likvidáltak, s ezt fogalmazza meg: „A partizánok és más, főleg kaboli és dunagárdonyi szerb fegyveres csoportok 24 magyar embert végeztek ki vagy vertek agyon.” Egy részüket nem is a faluban, hanem a közeli Dunagárdonyban. A plébános rajtuk kívül följegyezte még hat személy nevét, akik valószínűleg szintén így estek áldozatul. Ugyancsak ártatlanul halt meg 1949-ben, de hasonló körülmények között Masa Péter, a falu tekintélyes kántortanítója. A falubelieji szinte ugyanakkora tisztelettel vették körül, mint plébánosukat. Bevitték Zsablyára, és ott eltűnt, a sorsáról nincsen semmiféle dokumentum, soha senkit nem értesítettek arról, mi történt vele. Vele együtt az áldozatok száma tehát 31. Galambos azonban megjegyzi, hogy a magyarok száma ennél nagyobb arányban csökkent, hiszen sokan elmenekültek a terror elől és alatt, főleg Magyarországra.

Külön története volt annak az 52 tiszakálmánfalvi férfinak, akiket negyvennégy őszén Titelre tereltek kényszermukára a város Zaj nevű városrészébe. A fölrobbantott tiszai híd roncsainak a kiszedésében és egy pontonhíd építésében kellett segédkezniük, mert a szovjet hadsereg gyorsan át akart kelni a folyón. El kellett viselniük a város katonai parancsnokának a szeszélyeit. Ez a Mrgud nevű partizán folyton halomra lövéssel fenyegette a magyarokat, időnként meg is játszotta, hogy kezdődik a mészárlás. Végül egy Volkov nevű szovjet tábornok lépett közbe, halálosan megfenyegetve Mrgudot. Ettől kezdve emberségesebben

bántak a magyar rab munkásokkal is. A történetet röviden leírta egy dokumentumban Moldvai Károly tiszakálmánfalvi kőfaragó és katolikus kántor, akinek az édesapja, János, első világháborús katona is a rabok között volt. Tudott oroszul, mert öt évig volt hadifogoly, és gépfegyveres katonaként szolgált a forradalomban. Ő bátran a tábornok elé lépett, és elpanaszolta keserves sorsukat. Az egykor Titelen raboskodó tanúk elbeszélései alapján az e tanulmányban emlegetett Tóth László tévés újságíró dokumentumfilmet készített a történetről. Mint ebből a tanulmányból is kitetszik, ő igen sokat fáradozik azon, hogy a Sajkás-vidéken lezajlott gyásztörténetek filmen is dokumentálva legyenek, és azon, hogy a tömegsírokat megjelöljük, valamint kezdeményezte a sajkáslaki, titeli, mozsori, kaboli és a zsablyai megemlékezések megszervezését és a zsablyai katolikus templom megmentését.³¹⁶

5. Mozsor

Utolsóként foglalkozunk a Mozsorról szóló könyvvel, hiszen ez jelent meg legutóbb. Címe: Mozsor magyartalanítása / A felszabadulás ürügyén (1944–1945).³¹⁷

Minden helységben külön története van nem csupán a vérengzésnek, hanem a föltárásának, a megemlékezésnek és a kegyeleti hely, illetve a tömegsír, valamint a kínzások és a mérszárlások megjelölésének. Mozsorban mindennek az átlagosnál is érdekfeszítőbb a története. Ami itt lezajlott a magyartalanítás dandárja idején, annak van néhány jellegzetessége. Az első, hogy a faluból a teljes magyarságot eltüntették, akárcsak a csurogiakat és a zsablyaiakat, vagyis részint leölték, a maradékot pedig a járeki haláltáborba zárták, majd amikor onnan szabadultak, akkor írásbelileg megtiltották nekik, hogy valaha is visszatérjenek a falujukba. Ez a kihajtás azonban két dologban különbözött attól, ahogyan a másik két faluban végrehajtották. Ugyanis nem nyomban a gyilkolás után történt, hanem 1945 húsvétjának hetében, és e döntés végrehajtásáig tartott a magyar népesség zaklatása, mérszárlása. A tömeges gyilkosság viszonylag gyors lezajlása után a felső hatóságok egyre sürgették a bosszú beteljesítését, vagyis a maradék elüldözését, a helyiek meg egyre állították össze a háborús bűnössé minősíthető magyar szomszédait ilyen-olyan névsorát, mintha csak azt látták volna, hogy egyik változat sem jó. A végén a följobbvalók már a belgrádi központi intézményekkel fenyegették a helybeli vezetőket, s nagy nehezen végbement a maradék magyar lakosság elüldözése.

Az itteni eseményeknek az is jellegzetessége, ami Köves Istvánnal, a katolikus pappal történt. Ő ugyanis elmenekült a „fölszabadító” partizánok elől Jánoshalmára, a magyartalanításba belegabalyodottak azonban megtudták, hol tartózkodik, utánamentek, hazavitték, majd megölték. Halálának körülményei tisztázatlanok. A volt harangozójának a lánya azt nyilatkozta, hogy elevenen megsütötték a templomban az oltár előtt fölállított tűzhelyen, mások szerint a futballpályán fölakasztották. Ismét más tanúk szerint azonban a két változat nem mond ellent egymásnak. Szerintük ugyanis félholtan más kivégzettek szekérre dobált tetemeire ültették, s megindultak velük a falutól mintegy két kilométerre északnyugat,

---

³¹⁶A templommentésről készített dokumentumfilmjét 2017 tavaszán elküldte a szombathelyi filmfesztiválra.

³¹⁷Szerzője e tanulmány írója, kiadta a Keskenyúton Alapítvány, Budapest, 2016.

azaz a Sajkásgyörgye irányában fekvő dögtemető, helyi szóhasználat szerint Lótemető –, az ott létrehozott tömegsír felé. A falu szélén levő futballpályánál a pap életjelet adott, és ekkor ott fölakasztották, majd a közeli árvédelmi töltés külső oldalán elásták.

A Vajdasági Levéltárban annyiféle névsort őriznek a mozsori háborús bűnösökről, vallatásukról, a bűnösök sokféle alapon történt csoportosításáról, minősítéséről, a jórészt utólag, állami biztatásra keletkező följelentésekről, hogy nem lehet eligazodni rajtuk. Különböző rébuszok szerepelnek némely „bűnös” személy neve mellett, esetenként hihetetlen számban, akár ezer jel is. A névhez beragasztva több oldalnyi szöveg is kerülhetett, leírván, hogy az illető milyen gonosztetteket követett el. Van az okmányok között olyan is, amely azt tartalmazza, kik voltak fölhatalmazva a bűnösök kihallgatására, a testület azonban olyan sok személyből állt, hogy elképzelhetetlen, hogyan végezhette a munkáját. Egyik, sok-sok gépelt oldalból álló kihallgatási jegyzőkönyvnek minősített okmányban az olvasható, hogy azt egyetlen napon állították össze, ami képtelenség, hiszen olyan nagy tömeget, mint amekkorát a jegyzőkönyvben említettek összessége képez, egyetlen nap alatt a testület elé idézni is nehéz lett volna. A befogottak ugyanis különböző épületekben voltak bezárva, onnan előhozni, a kihallgató-ítélkező testület elé állítani, az adataikat fölvenni, a kihallgatást lebonyolítani, a vallomásokat leírni teljességgel lehetetlen. Valószínű, hogy az az igazság minderről, amit ötven-hetven évvel a történetek után a kutató a túlélőktől hallott. E szerint mintegy tíz napon át kínvallatták a befogott embereket. A falu szerb lakosságának egy része éjjelente ezzel szórakozott, kedvét lelve benne. Tétlenkedők, unaloműzéseként biztatgatták egymást: „Hajd` da bijemo Mađare” (Gyerünk magyarokat verni!) A rendszeres éjszakai verésekről a katolikus pap harangozójának a lánya, özvegy Majlát Ferencné (Bognár, Varga) Erzsébet is közölt részleteket a 2005-ben Tóváros (Tovariševo) faluban adott nyilatkozatában.³¹⁸ „A partizánok megérkezése után volt otthon a vérengzés. Apánknak is, meg a bátyámnak is be kellett menniük a községházára (...) Be voltak zárva a pincébe. A szerbek meg verték őket. A bátyámat nem verték meg, hanem édesapánkat egyszer, nagyon. Csak egyszer, de akkor nagyon. Úgy, hogy meglátta egy szerb ismerősünk a bátyámat, a pince lépcsőjén rítt. Kérdezi, hogy hun van apád, hídd ide. Azt mondja, itt van ő is a pincében, de nem tud menni, mert meg van verve.” A közlés szerint a fivért hamarosan kiengedték, az édesapát azonban csak jóval később, amikor már volt jártányi ereje.

Nappal az így meggyötört foglyokat kihallgatták. A jegyzőkönyvekből, azok hangulatából úgy tűnik, hogy a vallomástevők szinte vidáman közölték önmagukról a legszörnyűbb cselekményeket, amelyeket a magyar éra idején a szerbekkel – a jegyzőkönyvekbe foglaltak szerint – elkövettek.

A jegyzőkönyvvezési módszer is különlegessége a Mozsorban lezajlott magyartalanításnak. Joggal állítható: a negyvenkettőben lezajlott szerbellenes razzianak voltak helybéli magyar vétkesei, bizonyítható azonban, hogy az akkor a szerbek ellen lezajlott atrocitások mindössze néhány nap alatt véget értek, és a központi magyar hatóság közbelépésére szűntek meg. Ezzel szemben a negyvennégy-negyvenötben, a magyarok ellen lezajlott eseményeket a jugoszláv központi hatóság szítására és irányításával vitték végbe,

---

³¹⁸ Mozsor..., 81. o.

helyi, a likvidáltak vagyonára ácsingózó lakosok buzgó közreműködésével. A szörnyűségek akkor értek véget, amikor elfogytak a tovább zaklatható magyarok. Alig néhány maradt, olyanok például mint Jakubec Franciska rokonsága. (Róla majd a Sajkászlakról szóló részben közlünk fontos részletet.) A tetteseket nem hogy nem vonták felelősségre, hanem a genocídium megtörténtének a pusztá tényét is el kellett hallgatni egészen az országbomlás kezdetéig, amikor Milošević diktátorkodása idején már az volt az államfő érdeke, hogy a korábbi diktátor nimbusza minél inkább halványodjék, esetleg törlődjön.

A hallgatási kötelezettséget az alább leírt módszerekkel oktatták a titói országban. Az ártatlanul lemészárolt Petrik Vince egyik lánya, a szerbiai Šabac (Szabács) 1932-ben született özvegy Sósne Petrik Rozália 2015-ben Nemesmiliticsen nyilatkozva közölte, hogy apjukat a vérengzés során agyonlőtték, két fivérét pedig „önkéntesként” elvitték a Petőfi brigád néven ismert magyar dandárba. A család maradékát a többi magyar lakossal együtt a járeki táborba zárták, onnan szabadulva ők szinte vadidegen családnál, Temerinben kaptak ideiglenesen menedéket. A katonafiúkból eközben altiszt lett, a János nevezetű a gárdában. Nővérük róla szó szerint az alábbiakat is közölte. „Egyszer ott megkérdezte, hogy kaphatnánk-e mi vissza valamit abból, amit Mozsorban elvettek tőlünk. Másnap leszerelték, és elhozták haza, hozzánk, még Temerinbe. Civilben.”³¹⁹

Az állítólagos vétkek mibenlétéről szól az 1914-ben született Pusztai János esete. A királyi Jugoszlávia hadseregében szolgált, szakaszvezetői rangig jutott. Az 1941-es visszacsatoláskor pékséget nyitott a faluban. A kommunisták az UDBA révén megszarolták, hogy katonaviselt létére be kell lépnie az új állam fegyveresei közé, de ő ezt határozottan visszautasította. Emiatt két év börtönt szabtak rá.³²⁰

A bekövetkezendő bosszúra a határban és a környéken egyre nyíltabban tevékenykedő partizánok már 1944 nyarán figyelmeztettek. A Mozsorban 1936-ban született Pásztor Ilona temerini lakos 2015-ben azt nyilatkozta, hogy a határban magasra növő kukorica között bujkáló partizánok a kukorica között termő tökökre üzenetet véstek, amelyben megtiltották a földtulajdonosoknak, hogy a kukoricát kivágják, mert a partizánok ezt véresen megbosszulják, hiszen nem lesz hol elrejtőzködniük.³²¹

A már fentebb említett Majlátné Csorba Bélának is nyilatkozott.³²² Az elüzetésről ennyit idézünk belőle: „1945 tavaszán, húsvét harmadnapján hajtottak ki bennünket a falubú. (...) Újvidéki partizányok hajtottak ki bennünket, nem mozsoriak. Útközbe leállították a menetet, oszt megfenyegettek bennünket, hogy aki szökni próbál, azt lelövik. Nem menekít senki.”³²³ A tábori élet végéről egy fontos mondata: „Mink, mozsoriak hat hétig vótunk a táborba` ,

---

³¹⁹Mozsor ..., 87. o.

³²⁰78. o.

³²¹76. o.

³²²83–85. o.

³²³84. o.

sokkal rövidebb ideig, mind a csurogiak meg a zsablyaiak. Nyáron át lettünk irányítva Gajdobrára [Szépliget]”³²⁴

Egy, a névtelenségéhez szigorúan ragaszkodó, a kilencvenedik éve felé közeledő tanú sok hasznos részletről szolgáltatott megbízható tájékoztatást.³²⁵ Arra a kérdésre, hogy a falu teljes magyar lakossága csakugyan vétkes-e a negyvenkettes razziában, ezt válaszolta: „Nem igaz! Voltak, akik közreműködtek. Vízi Julcsa néni szájából hallottam, hogy Balogh Pali kötözte meg, akiket azután a Tiszára vittek. De muszáj volt neki! Ha nem, lelövik. Kapzsi, akik az üres házakban szajréztak, azok voltak. (...) Ez genocídium volt. Érti? [Mármint a magyarirtás. – M.M.] (...) A Fejős Lukács meg volt bízva, hogy gondozza az elhagyott tanyákat. Etette a jószágot. Kivégezték.” Köves lelkésztől azt közölte, hogy egyáltalán nem volt harácsoló, kapzsi természetű, csak különc, bohém. Maga etette, legeltette a disznajait.

A tanú a vérengzés kezdetéről közölte, hogy október 22-én, „...vasárnap este a töltésen hajtottak [a fegyveres partizánok – M.M.] vagy tíz embert. Még azon az estén végeztek velük. Azután mindjárt szedték össze az embereket a pincébe, és kínozták őket csúnyául. A Topár Pistának – tölem fiatalabb volt, 1935-ben született – az apja meg az öregapja is ott volt a pincében. Vitték nekik az ételt. Azt mondja az apja, nem bírom megfogni. El van törve a kezem. Pista látta is, hogy élettelenül lógott mind a két karja. (...) A kivégzés előtti napon kidobolták, hogy szutra tye biti sztreljanje! [Holnap lesz a lelövés.] Délután háromkor. Mehettek nézni az emberek. (...) Tudtam, hogy ezeknek összeszűkült az agyuk. Elkapta őket egy eufória. (...) Volt az áldozatok között egy bunyevác származású, Pavics nevezetű. (...) Amikor hajtották őket a tetthelyre, ez hangosan kiabálni kezdett: Éljen Horthy Miklós, Éljen Magyarország!” Nem tudták másként elhallgattatni, hanem mielőtt a falhoz értek volna, útközben elsőként lelőtték.

Az 1922-ben született Gyeveki Sándor 2008-ban, a dögtemetőben lévő tömegsír első megjelölése alkalmával a helyszínen folytatott beszélgetésünk közben elmondta, hogy tudomása szerint a faluban 72 személy esett áldozatul, közöttük az édesapja, Ferenc és legfiatalabb apai nagybátyja, Péter. (Ez a szám önmagában azért fontos, mert a levéltári dokumentumok az áldozatok névsora és száma tekintetében ellentmondásosak.) A tanú közölte, hogy a faluban halomra lőtt embereket Pintér Péter agglegény hordta ki szekeren előre kiásott, igen nagy gödörbe. Munkája végeztével hetvenharmadikként őt is belelőtték. Azt is elmondta, hogy egy Sándor bácsi nevű csósz is közöttük volt, akinek az Ernő nevű fia megszökött a járeki haláltáborból, és sikerült átmennie Magyarországra, ugyanígy oda szökött a táborból Rideg János is.

Grácsik Antal szintén mozsori, 1917-beli születésű sajkáslaki lakos 2006-ban magnóra rögzített nyilatkozatában közölte, hogy a tömegsírt tizedmagával ő ásta. A Paróci kocsmájában voltak bezárva, onnan hajtották őket a helyszínre. Maga mérte ki lépéssel a gödör méreteit: 5×4 méter hosszú, másfél méter mély. Azért nem mélyebb, mert följött a

---

³²⁴85. o.

³²⁵95–99. o.

talajvíz. Két szekéren hozták a hullákat, egyiket az édesapja, Jóska hajtotta. A tetemek tetején három személy ült, őket szintén belelőttek a gödörbe, de odahoztak még másik tízet, ők a szekerekről a gödörbe huzigálták a hullákat. A fejüket egymástól elfelé, a lábukat összefelé. A gödör éppen tele lett. A tömegsírba került a tanú András nevű testvérbátyja meg két nagybátyja és egy unokatestvére. Valószínűsítette, hogy Köves papot, a falusi bábaasszonyt és egy muzsikust, aki akkoriban ért haza a magyar honvédségből, nem oda és nem azon a napon temették el. Közölte még, hogy egy félkarú, papi ruhában járó-keelő szerb férfi határozta meg a kezében lévő névsorból, hogy kiket kell lelőni és kiket nem. Akinek a neve mellé karikát rajzolt, azok megmaradtak, akiké mellé keresztet, azokat kivégezték.

A tanúk között nem akadt, aki föl tudta volna idézni, mikor rombolták le a katolikus templomot, talán 1947-ben, a dokumentumok között pedig nem utalt semmi erre az eseményre.

Mgr. Bozóki Antal újvidéki ügyvéd szakvéleményezte a szerb kormány 2014. október 30-i ülésén meghozott határozatát a csurogi és a mozsori magyarok kollektív háborús bűnössé nyilvánításának hatályon kívül helyezéséről.³²⁶ Megállapítja, hogy a csurogi magyarokat kollektívan elmarasztaló határozatot a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság hozta meg 1945. január 22-én, a mozsoriakat pedig az azonos országos bizottság ugyanazon esztendő március 2-án marasztalta el. A zsablyaiakat valójában a csurogiakat elmarasztaló döntés analógiájára büntették, róluk nincs is határozat. A szakértő értelmezése szerint a hatályon kívül helyezés úgy van megfogalmazva, hogy rá hivatkozni nem lehet sem az áldozatok rehabilitációs eljárásában, még kevésbé a kártalanításiban.

A mozsori áldozatokról 2008. október 11-én emlékeztek meg először Lótemetőben, a nagyjából beazonosított tömegsírnál. A kezdeményező a már több helyen emlegetett Tóth László nyugalmazott tévés újságíró volt, aki ezt az első ceremóniát is, valamint az utána következő években szervezettek is filmre vette. Segítőtársai voltak Jakubec György mozsori születésű nyugdíjas pénzügyőr és e tanulmány szerzője. Az eseményről beszámolt a Magyar Szó az október 18-i számában. Az írásban olvasható, hogy Suhajda Lajos újvidéki verbita szerzetes mondott imát az áldozatok lelki üdvéért, és megszentelte a földbe süllyesztett emlék betontömböt, rajta három évszámmal: 1944, 2007 és 2008. Az első évszám természetesen a vérengzés kezdetének esztendejét jelzi, a második pedig azt, amikor a szervezők el akarták a tömböt helyezni, de az esős idő megakadályozta őket ebben, s csak a következőben tudták véghezvinni a tervet. Hat év múlva, 2014. január 8-i számában a napilap arról tudósít, hogy a korábbi megemlékezés szervezői elkerítették és fásították az emléktömb környékét. A szépen sarjadó fákat azonban 2015 őszén valakik kitépdesték, a kerítést pedig ledöntötték. A szervezők panaszra mentek Dragan Božičhoz, Titel község elnökéhez, s ő megígérte nekik, hogy karácsonyra felújítják a kerítést, s az emlékhely gondozói újra fásíthatnak a területen, neki gondja lesz az ültetvényre. A kerítésből nem lett semmi, a fásítás is elmaradt.

---

³²⁶129–137. o.

6. Sajkáslak

A faluról nem készült monográfia, ellenben a tömegtájékoztató eszközök révén a kutatás kezdete óta sokszor értesült a nyilvánosság arról, mi és hogyan zajlott le a faluban 1944 őszén, mint ahogyan arról is, mikor és hogyan állítottak a helybeliek emléket az áldozatoknak.

Módszeres és levéltári kutatás nem folyt, alkalmanként helybéli tanúk jelentkeztek, akik nyilatkoztak, esetleg leírták, amit fontosnak tartottak. Hat személy kiemelkedő szerepet játszott az adatközlésben. Ezek Pásztor Antal 1934-ben született helybéli ezermester, Milánovics Sándor mozsori születésű, Topolyán élő vasúti munkás, ma már nyugdíjas, Kormos Jánosné Gombás Anna, 1902-ben született, özvegyasszony, meghalt 2004-ben. A negyedik Vargáné Erzsébet asszony. Ő, miután megözvegyült és újra férjhez ment, a második férje nevében nyilatkozott, mert nem mert nyíltan a nyilvánosság elé állni. Temerinben született 1914-ben, sajkáslaki értesüléseit néhai Sáfrány Katica, egy ottani kebelbarátnője, gyerekkori pajtása révén szerezte. Végül az ötödik az e tanulmányban többször emlegetett Jakubec György újvidéki lakos. Mozsorban született 1938-ban, ott élt a család 1951-ig, akkor elköltöztek Sajkáslakra, mert ott volt katolikus templom, és mert a család nem tudta elviselni a rájuk, magyarokra nehezedő nyomást. Ő 1963-ban a továbbtanulás mellett döntött, és Újvidékre költözött.

Az elsőként említett Pásztornak kulcsszerepe volt az adatközlésben, a tömegsír helyének meghatározásában és kétszeri megjelölésében, az áldozatok névsorának összeállításában és a helyi katolikus templomban egy, az áldozatok névsorát tartalmazó emléktábla állításában. Az első emlékkereszt állításával tanúsított magatartása miatt a titeli hatóság meg is hurcolta. 1990 őszén ugyanis, fölbuzdulván a Magyar Szó folytatásokban közölt, a magyarok irtásáról, üldözéséről szóló írásokon, teljesen egymaga bekerítette a dögtemetőben azt a részt, ahol – emlékezete alapján – meglehetősen nagy pontossággal meghatározta a tömegsír helyét, és fölállított egy kb. két méter magas fakeresztet. Néhány nap múlva ennek a híre eljutott a szerkesztőségbe. Fölkerestem, és ő részletesen nyilatkozott az általa ismert történésekről. Ezt követően jelentkezett a szerkesztőségben Milánovics Sándor, s ő is elmondta, amit tudott, de hozott magával néhány fém huzaldarabot, amelyeket néhány nappal a tömeges likvidálást követően az öreganyja szedett össze a tömegsír mellett, s amelyekkel a kivégzettek kezei voltak összedrótozva. Hat évvel később Kormos János újvidéki alkalmi ismerős megkérdezte tőlem, meghallgatnám-e a Sajkáslakon élő öreganyját, majd ha egyszer eljön hozzá Újvidékre. Nem sokkal később sor került rá. Varga Erzsébet is még a kutatás kezdetén közölte, amit tudott, a beszélgetés dátuma sajnos nem lett följegyezve. Végül ötödiknek ide kell sorolni a szerb nemzetiségű Prekajac Tomislavot, akit – emlékezetem szerint – Pásztor Antal említett meg nyilatkozatában, közölvén egyben titeli lakcímét, ennek alapján találtam rá hamarosan. Jakubec Györgyöt évtizedek óta ismerem, igen hamar mellém állt a kutatást és a megemlékezések szervezését segítve. A Jakubec család kivételes helyzetben volt Mozsorban, mert György édesapjának a testvére volt Jakubec

Franciska, az 1942-ben megölt mozsori pravoszláv esperes háziasszonya, aki az esperessel egyidejűleg szintén áldozatul esett.

Nevezett nyilatkozók név szerint felsorolták, kiknek a likvidálására emlékeztek. A közlésük alapján már össze lehetett állítani a 31 mártír nevét tartalmazó névsort, a templomban fölavatott táblán is ennyi név szerepel. Szinte bizonyos azonban, hogy többen estek áldozatul, hiszen – mint említettük – levéltári kutatás nem folyt még, de a szórványosan szerzett értesülések sincsenek egyeztetve és összegezve. Valamennyien emlékeztek a tömeges kivégzés körülbelüli dátumára, némelyek meg is jelölték pontosan november 15-ét. Nem volt ellentmondás közlésük részleteiben. Ennek lényege, hogy a partizánok megérkezésével azonnal elkezdődött a likvidálás és a kiszemelt személyek összegyűjtése a község háza két termébe. Verték, kínozták őket napokon át. Nyilvánvaló volt, hogy tömegmészárlásra készülnek, aminek sok ellenzője lehetett, köztük az említett Prekajac Tomislav, a helyi kommunista párttitkár is. A Titelen vele folytatott beszélgetésünket az ismert szabadkai Siflis Zoltán filmre vette. Prekajactól is tudni, hogy a tömegirtás előtt a faluban népszavazást kellett tartani, hogy a fölizgatott tömeggel megtörhessék a vérengzést ellenzők akaratát. Természetesen a fölsőbb hatalmak, köztük a Kommunista Párt szervei és az OZNA heves és erőszakos agitációval érvelt a befogottak likvidálása mellett. Az akaratukat nem volt könnyű győzelemre juttatni.

A tömegmészárlás részleteiről is egybehangzóan nyilatkoztak.

A népszavazás megtörténte után a rabokat egymáshoz drótozva kiterelték a község háza külső kerítésfala elé. Ötös csoportokban lötték le őket, így voltak összedrótozva. Utána a tetemeket szekereken kiszállították a falu szélére, a vasúti síneken túlra, a dögtemetőbe, és ott elég sekélyen elásták őket. Az összedrótozott tetemeket az odaparancsolt munkások nem tudták leszedni a rakományról, éppen a drótozás miatt. Ez már akkor is gondot okozott, amikor a friss hullákat a szekerekre kellett dobálni, amit az is nehezített, hogy a vértől csúszóssá váltak, és még egyenként is nehezen lehetett fölrakni, s részben már ekkor szétválasztották őket, a gödör szélén pedig teljesen el kellett oldozni valamennyit, mert nem sorban, hanem egymás hegyén-hátán feküdtek, nehéz volt kicibálni egyiket a másik alól. A kötözőanyagot Milánovics öreganyja³²⁷ mind összeszedte, amit ott a tömegsír körül megtalált.

A terület a hetvenes-nyolcvanas évekig köztulajdonban volt, parlagon maradt. Akkoriban határrendezést tartottak Vajdaságban, Titel községben is, és a sajkáslaki dögtemető területe megművelhető földként magántulajdonba került. Az új tulajdonos sem vonta művelés alá. A korábbi években ugyanis történt ilyen kísérlet, de a lovak prűszkölve-ágaskodva tiltakoztak, ha rá akarták hajtani őket. (Hasonlót közöltek bajmoki tanúk az ottani tömegsírrol.) Kilencvenben Pásztor kiváltotta a területet, nehogy a gazda traktorvontatta ekével nekimenjen, és esetleg kiforgassa a maradványokat. Azóta sincs a terület művelve. A bekerítés és a keresztállítás miatt Pásztort meghurcolta a titeli községi felügyelőség, pénzbüntetést szabtak ki rá, de egészen más jogcímen: vadászfegyver szabálytalan használata

---

³²⁷A nagyszülők általános megnevezése ezen a tájon akkoriban öreganyám, öregapám volt. Mint a népmesékben is.

miatt. Közben a titeli községi felügyelőség rendeletére a kerítést és a keresztet igen gyorsan eltakarították onnan.

Részletek a tanúk nyilatkozataiból.

Pásztor Antal

Nyomban a falu „fölszabadulása” napján kivégeztek három leventeoktatót, Tóth Antalt, Sava Radosavljevet és Kalapáti Jánost. Elsőként Tóthot. A felesége tragacson tolt ki a temetőbe. (Ő tehát harmadmagával azon kivételek egyike, akik a katolikus temetőben porladnak.)

Bózsó Jánosról szólva közli, hogy Ternovác Mihállyal együtt elmenekültek, de nem mehettek messzire, mert megtalálták és visszavitték őket. „Én abban az időben kanász voltam, és bejártam a község házára, mert ott egy teremben volt a kanok takarmánya. Egy reggel ebben a teremben az ablakilincsen láttam fölakasztva Bózsót. (...) Térde a földre ért, nem tudom, hogyan akaszthatná föl magát így valaki, de azt mondták rá, hogy öngyilkos lett.”

A tömeges kivégzés előtt a faluban kidobolták, hogy ez mikor fog történni. „Az emberek odajöttek nézni. A kivégzendők ötösével voltak összekötözve dróttal. Össze voltak verve, ki voltak éhezve. Nagy Pista apját a Pista [Későbbi] apósa lőtte le.”

Pásztorné 2017 márciusában kiegészítésként közölte, hogy ez a tettes szintén Prekajac nevezetű személy volt, a keresztnévére már nem emlékezett. Szerb nemzetiségű, a kommunista párt tagja volt, a népszavazáson a likvidálások mellett agitált, és aláírásával a népszavazáson ez mellett ki is állt. Néhány évvel később, még tartott a tömegmészárlás által kiváltott zűrzavar, amikor egy éjjel Titelről, pártülésről kerékpáron hazafelé tartva halálra gázolta az úton áthaladó síneken a vonat. A faluban elterjedt annak a híre, hogy a több áldozatot adó Varga család rokonságának tagjai lökték a vonat elé. Valamivel később történt, hogy a lányát elvette az általa lelőtt áldozat fia.

„Živa Babić volt a kivégzőosztag parancsnoka. Odavezényelték a halálraítélteket, ötösével össze voltak kötözve, a fal felé fordította őket, és puskából rájuk lövetett. Öt kivégző az öt halálraítéltre, úgyhogy lehetett tudni, ki kit végzett ki.”

Milánovics Sándor

Leírta, amiről tudott. „1944. november 15-én a családból ki lett végezve édesapám [Károly], mindkét nagyapám [Sándor és Zórád György] és a rokonsághoz tartozó három sógor is: Tóth Antal, Csonka Antal és Kasza Illés.” Amíg hozzátartozóikat ő is több alkalommal láthatta, mindannyiszor tapasztalhatta, hogy véresek, kínosan tudnak csak mozogni, egyiküknek-másikuknak eltörött a végtagja. „Csak utólag tudtuk meg, hogy még szörnyűbb kínzásokon ment át. Levetkőztették tiszta meztelenre, és úgy ütötték és harapófogóval bántották az alsótestét.” Arra is emlékszik, noha még csak ötéves volt, hogy Radosavljević

nevezetű volt a kisbíró, aki a kivégzést meghirdette. A házban általános jajveszékelés tört ki, ő maga is futkosott a felnőttekkel le-föl. „Ekkor egy kicsit nagykorúnak éreztem magamat én is.”

Saját szerzeményű verset is eljuttatott a Magyar Szó szerkesztőségébe, és ez meg is jelent a tárcasorozat keretében 1990. december 29-én, a 73. folytatásban:

„TE NEM EMLÉKEZHETSZ!

Te nem emlékezhetsz, drága kisöcsém, / hisz másfél éves voltál, és nem vésted csöppnyi szívedbe / ezerkilencszáznegyvennégy november tizenötödikét. / Te akkor babakocsiban gögicséltél, / és boldog voltál, kisöcsém... / Nem volt még meggyőződésed, se hited, / és szívedben sem volt megvetés a gyilkosok iránt. / Te akkor még semmiről sem tudtál. / Csak a későbbiek során meséltük el neked / a negyvennégy őszén történt szörnyűségeket. / Te pedig hallgattad, és szívedbe zártad az ígét. / Megtanultad velünk: anyákkal, a nagyanyákkal és nenákkal a történelmi leckét. / Ezt a leckét nem mesélték el az iskolában nekünk. / Erről csak félve-titokban értesülhettünk. Bűnös apák és nagyapák utódai lettünk. / Meggyalázva, megszégyenülve éltünk... / Te még nem tudtad, / hogy számunkra akkor összedőlt a világ. / Csak később tudtad meg, hogy mi a kommunizmus és a partizán. És azt is, hogy apáinkat a kivégzés után / a dögtemetőbe vitték, és ott elásták a bestiák.”

A tanú édesapja a községháza előtti tömegmészárlás során golyót kapott, eszméletét vesztette, de föleszmélt, fölült. A golyó ugyanis a nyakában csüngő Mária-érmén megakadt. Hálaírást rebegve csókolgatta az érmet, a mellette álló partizánhoz szólva azt kérdezte: testvér, miért akarsz megölni? Látod, az istenanya megmentett. Erre a partizán fejbeltette.

Varga Erzsébet

„A kivégzendők között ott állt Tóth Antal helybeli földműves, a túloldalon meg, a nézők között a felesége. Antal felesége vigasztalásul odakiabált a férjének: »Ha meg kell halnod, ne sajnáld! Magyaroként halsz meg.«” Majd a tanú közölte még: „Tóth Antalt meg még egyet, Kalo János újságkihordót, ezeket rendesen eltemették a temetőben. Hogy miért tettek velük ilyen kivételt, azt ma már nem tudom megmondani.”

Kormosné

„Az emberek az egyik szobába voltak bezárva, a másikba meg vitték kihallgatni. A gangon a szerb asszonyok bottal verték őket.” Utalt arra, hogy két asszony ismerőse közölte vele, őket megerősszakolták. „A két asszony egyike nekem mondta: A belem kijön, annyira használtak.”

„Kasza István volt az egyik meg Tóth Antal a másik, akik vitték a hullákat. Kasza vitte a fiát. A gyerek még tátogott, az ő gyerekei meg a rámpánál nézték, és látták, hogy él az apjuk, az öregapjuk viszi. A temetőnél az öreg rosszul lett, összeesett, hazaküldték. (...) A meztelen tetemeiket beledobálták a gödörbe. Vagy fél méter [mély – M.M.] ha volt. Tele volt a sír. Másnap az asszonyok hordtak rájuk még földet.”

Prekajac Tomislav

„1910-ben születtem Lokon. Otthon voltam, amikor ezek a kivégzések történtek, mert internálva voltunk előbb, de október 27-ére hazaértünk. Lok már felszabadult, az emberek akkorra le voltak tartóztatva. Én akkor a pártbizottság titkára voltam. Én szerveztem a pártot. Ez a kivégzés tiszta bosszú volt. Egy csoport akarta. Megtorlásul. A [az első – M.M.] razziáért, amikor 53 embert kivégeztek, köztük a testvérbátyámat és a nagybátyámat is. A jég alá kerültek. Hogy ebben volt-e részük a helyi magyaroknak, azt ki tudja. Volt, akinek köze volt hozzá. Volt ott a régi Jugóban egy rendőrparancsnok, aki verte tánc után a magyar legényeket. Az ilyeneket is keresték a razzia idején. Aztán jött erre a bosszú. Alakítottak egy bizottságot, és az döntötte el, kit kell letartóztatni. Összeszedtek vagy húsz magyart, és verték őket, azok könyörögtek, de hiába. Őt önkéntes jelentkezett, köztük egyik testvérbátyám, és ők képezték a kivégzőosztagot. Ez november 15-én történt. Én egyedül elleneztem, hogy így vegyünk elégtételt a korábban történetekért. Nem hogy engem leszavaztak volna, hanem azt mondták, álljak én a kivégzendők helyére. (...) A kivégzést huzavona előzte meg, aláírásokat gyűjtöttek; főleg a korábban meggyilkolt férfiak özvegyei írták alá a követelést, hogy a magyarokon meg kell bosszulni. Házról házra járt valaki, és erre névaláírásokat gyűjtött.”

Prekajacnak minden oka megvolt rá, hogy ellenezze a tömegirtást. Negyvenegyben ugyanis, amikor a faluba bevonultak a honvédek, őt puskacső elé állították, egy csoport magyar azonban hevesen ellenezte a lelövését, és megmentette őt.

„Živa Babić volt a kivégzőosztag parancsnoka. [Ezt a fentebb már idézett Milánovics Sándor írásban erősítette meg. – M.M.] Odavezényelték a halálraítélteket, ötösével össze voltak kötözve, a fal felé fordította őket, és puskából rájuk lövetett. Őt kivégző az öt halálraítéltre, úgyhogy lehetett tudni, ki kit végzett ki.”

Ő is megerősítette, hogy Nagy István apját István későbbi apósa lőtte le.

A sajkáslaki áldozatok mintegy negyed évszázaddal az első emlékkereszt állítása és lerombolása után, 2014. október 5-én emlékművet kaptak, ezúttal talán maradandót. Tekintettel arra, hogy erről az eseményről mindez ideig csupán tömegtájékoztatási eszközök adtak hírt, érdemes e tanulmányban röviden leírni.

Pásztor Antal valójában már 2006-ban vaskeresztet hegesztett össze, és ezt december 20-án szerény keretek között, néhány ember összefogásával ünnepélyesen fölszenteltették Ft. Franjo Lulić titeli plébánossal. Mindössze a szentelési szertartásból, valamint az Oláh Sándor nyugdíjas újvidéki zenész által trombitán előadott Händel-szerzeményből állt a műsor, és e sorok írója mondott rövid beszédet.

A hat évvel későbbi esemény már hivatalos volt. A szervezőknek sikerült megnyerniük az úgynevezett Milan Nastasić titeli községi elnököt, aki személyesen részt vett a sajkáslaki római katolikus templomban tartott szentmisén és gyászszerzartáson, majd beszédet is mondott a mise után rendezett emléktábla-avatáson. Molnár Zoltán újvidéki színművész elszavalta Fehér Ferenc Számonkérés c. versét. Az áldozatok névsorát tartalmazó táblát Pozsgay Imre közismert magyar közéleti személyiség leplezte le. A szentmise és az avatás egész ideje alatt a

temerini cserkészcsapat tagjai díszőrséget álltak. Valószínű, hogy a negyvennégy-negyvenötös magyar áldozatok emlékére szervezett gyászszeretáson e sajkáslakin képviseltette magát először a Szerb Pravoszláv Egyház főtisztelendő Aleksa Kundelić személyében. Az emléktábla állításának költségeit Pásztor Antal és Jakubec György gyűjtötte és részben fedezte is. A hat évvel korábban, a dögtemetőben állított emlékkeresztet újra megszentelte Ft. Franjo Lulić. A megemlékezés költségeinek tetemes részét a Keskenyúton Délvidéki Magyarágért Alapítvány fedezte. Az aznapi programban ez olvasható: „Az avatóünnepség három magánszemély kezdeményezésére és szervezésében jött létre. Az ötlet Tóth Lászlótól ered, mellé álltak Jakubec György és Matuska Márton.”

Az ünnepséget Tóth László filmen rögzítette.

II. A TÖBBI HELYSÉG

Eddig hat helység eseményeit sűrítettük e tanulmányba. Mi van a többi héttel?

Hasonló vérengzések azokban is zajlottak, állítható ez annak ellenére, hogy – hangsúlyozzuk ismét – módszeres föltárás egyikben sem zajlott. Róluk szinte véletlenszerűen kerültek elő adatok, más helységeken történt vizsgálódások során. Az ide sorolt helységek a következők: Tündéres, Dunagárdony, Titel, Káty, Sajkásszentiván, Sajkásgyörgye és Boldogasszonyfalva. Közülük csak Titelen éltek nagyobb számban magyarok, annyian, hogy a trianoni békeszerződést követő évtizedekben is, egészen az 1970-es évekig mindig működött benne magyar tannyelvű általános iskola és zajlott benne eleven magyar művelődési élet, a felekezetek közül pedig különösen élénk volt a katolikus magyarok tevékenysége. Közülük már alig maradtak magyarok, a szolgálatot a horvát nemzetiségű, főttebb emlegetett Ft. Franjo Lulić látja el, a magyar híveket is kiválóan kiszolgálja. Ő szolgál hetente vagy havonta rendszeresen Sajkáslakon és Zsablyán. Önálló plébániával Titelen kívül csupán Tizsakálmánfalva rendelkezik, a szolgálatot 2013 óta Zórád Ferenc plébános látja el. A huszadik század közepéig több helységben éltek még magyar evangélikusok és kálvinisták, a németek kiirtásával és elüldözésével azonban számuk erősen megcsappant, vagy teljesen el is tűntek. A felsorolt falvak tapasztalata alapján kétségtelenül állítható, hogy a magyartalanítás során nem csupán a több ezer vagy több száz lelket számláló magyar közösségek által lakott helységeken végeztek ki magyarokat, hanem mindenütt, csak éppen kis számuk miatt alig fordított rájuk figyelmet valaki. Az alábbiakból és a mellékelt népességi táblázatokból ez ki is derül majd.

7. Tündéres

Kezdjük a sort ezzel a faluval, azon oknál fogva, hogy ami ott lezajlott, az szinte mintha folytatása lenne a Sajkáslakon történeteknek. Néhai özvegy Dujmovics Antalné Korsós Éva temerini születésű asszony nyilatkozott a kilencvenes évek derekán ³²⁸ férje, Antal elvesztéséről. Elmondta, hogy a faluban rendőrként szolgáló férjével és három gyermekével, a

³²⁸Nyilatkozata olvasható A megtorlás napjaiban, 235–237. o.

14 éves Jánossal, a 12 éves Pállal és a hároméves Ferencsel. Ő már ismét viselős volt, a harmadik hónapban. A partizánok érkezése előtt Temerinbe indultak, de visszafordultak, mert férje szolgált ugyan az első razzia idején, de senkit nem bántott, sőt sok szerb barátjuk volt a faluban. Visszaútkjuk során nem jutottak el a tündéresi házukig, a falu szélén álló községháza épületénél lerángatták őket a kocsiról, és a férjét oda bezárták. Néhány napon át volt fogva, közben vallatták és kínvallatták. A feleségét arra kényszerítették, hogy bejárjon az épületbe és takarítson, így alkalma volt látni a férjét. Össze volt verve, és többedmagával hamarosan kivégezték. Ezt követően takarítás közben a folyosóról hallhatta, hogy egyik szobában az ő sorsáról vitatkoztak szinte veszekedve. Egyesek őt is mindenáron likvidálni akarták, mások azonban megvédték. Más tanúk arról beszéltek neki, hogy a községháza közelében, a községi csődörök és parádés lovak itatására szolgáló ásott kútba dobálták a tetemeiket.

2016-ban a helyszíni vizsgálódásom során a helybéliek közül volt, aki emlékezett a lóistállóra, de arról senki sem tudott, hogy kút is volt ott, hanem az valamivel messzebb állt.

A család tragédiája ezzel nem ért véget. A családfő elvesztése után elvették a vagyonukat, és ők Sajkáslakon, Éva asszony mostohaanyjánál húzódtak meg. Onnan naponta munkára hajtották, helyi gazdák kukoricáját törni. Amíg dolgozni volt, a középső fia elment otthonról egy faluszéli szőlőskertbe böngészni, s ott egy Tanasije Atanackov nevezetű helyi szerb hentes lelőtte. Tettét megúsza azzal, hogy kijelentette: Azt hittem, egy kutya van ott.

A szörnyű megpróbáltatások következtében Éva asszony 1945 elején elveszítette magzatát.

Zsúnyi József tiszakálmánfalvi, 1932-es születésű földműves a kilencvenes évek elején közölte: „Tudomásom szerint Vilován 86 személy veszett el ekkor, illetve valamivel később, 1945 januárjában, mégpedig úgy, hogy őket is ki kellett volna telepíteni, de nem voltak hajlandók elhagyni a házukat, hanem szembeszálltak a határozattal. Ekkor valamennyiüket kivégezték. Ezt az adatot velem egy tanonctársam közölte, akivel Versecen együtt jártam iskolába, a neve Miroslav Igić, asztalos szakmát tanultunk. Később elköltözött a családjuk a faluból.”³²⁹ Adatait Zsúnyi 2017. április elején újjal egészítette ki. E szerint negyvennégyre elkészült a faluba telepített 200 székely család számára az új lakótelep. A benne lakók és más jövevények közül kerültek ki az áldozatok 1944 végén és 1945 elején. Zsúnyi 1951-ben, asztalosinas korában sok mesterrel, asztalossal és piktorral járt dolgozni ezekbe az éveken át lakatlan házakba. A szennyes, feketedő ajtókat, ablakokat kellett kicserélniük és a falakat meszelni. Neki alkalma volt mások jelenléte nélkül beszélgetni egy helybéli idős házaspárral arról, mi az oka, hogy az új házakban senki sem lakik. Elmondták neki, mi történt ott a háború végén a lakókkal. „Itt pogrom volt”, onnan a sok szenny a falakon, ajtó- és ablakokokon. A feketedés a száradt vértől támadt, s láthattak még emberi testrészeket is. Látszott az ablak- és ajtókereteken, hogy az utcára menekülni szándékozók nyilván ott végeztek, és folyt, fecskendezett a vérük mindenfelé. Azt is hallotta, hogy a leöldösöttek tetemeit ott ásták el, ahol később, talán a nyolcvanas években, az új iskolát építették. Szerinte a községháza közelében csakugyan volt csődör- és bikaistálló, valamint a

---

³²⁹Uo. 248–249. o.

kanoknak ól, s az épületektől valamivel távolabb, az alacsonyabban fekvő, vizenyős réten volt számukra egy ásott kút.

Véleménye szerint ide dobálhattak be kivégzetteket is, amilyenekről Korsós Éva szolt. Dujmovics Antal és fia, Pál adatai megtalálhatók A temerini razzia c. kötetben.³³⁰

Az 1941-ben és az előtte, valamint az 1948-ban és utána végzett népszámlálási, illetve összeírási adatok szerint Tündéresnek soha nem volt nagy számban magyar lakossága. Nincsenek azonban megbízhatóak az e két évszám közötti időből. Ekkoriban csakugyan telepítettek a faluba magyarokat a magyar hatóságok, és befogadtak sok menekültet Szerémségből és a Bánságból. Semmilyen értesülés nincsen arról, mi lett velük. Levéltári kutatások alapján talán meg lehetne fejteni a rejtélyt.

8. Dunagárdony

A faluban történekről kevés adattal rendelkezünk, kutatás itt sem folyt. A legtöbbet Horváth M. Orbán Kabolról szóló könyvében olvashatunk, mert, mint jeleztük föntebb, az ő szülőfalujának a legtöbb áldozatát itt végezték ki. De még jóval az ő könyvének a megjelenése előtt, 1990 végén egy névtelen levelet kaptam a szerkesztőségbe. Betű és írásjelek szerint idézem a teljes tartalmát.

„A Gardinováci gyilkosságok szemtanúja él

Pápista József Petőfi Sándor út

Három napig ott volt bezárva és az ablaka a kösig háza udvarára nézet és láta a kivégzéseket vagyis a kinzásokat és az illetők neveit is tudja. Kik azt végre hajtották. Teség meg kérdezni még a kivégzettek nevét is tudja. Kérem látogassák meg a riporterek”

Pápista nyilatkozata megjelent A megtorlás napjaiban.³³¹ Röviden a tartalma. A család a Kabol és Dunagárdony közötti tanyavilágban élt a Lotz-tanyán. A fiú a háború idején életveszélyes szolgálatokat tett a partizánoknak, átcsempészte őket a szerémségi oldalra. Ennek ellenére amikor ezek birtokba vették a vidéket, őt és az édesapját, sok mással együtt, többek között tiszakálmánfalvi magyarokkal, bezárták Dunagárdonyban. [Némely tanúk szerint Tiszakálmánfalván a partizánok nem akartak nagy fölkhajtást csapni a kiszemeltek likvidálásával, mert negyvenkettőben sok helybeli magyar sok szerbet megmentett, többek között Gulyás József plébános. – M.M.] Kínózták, verték őket napokon át. Édesapja nem tudta elviselni a kínokat, fölakasztotta magát. Sutyó legényfiát pedig egy szovjet tiszt parancsára szabadon engedték. Hazafelé tartva a falu szélén újra letartóztatták. Ekkor már nem bántották, hanem magukkal vitték a székely telepések lakhelyére, hogy ott tolmácskodjon. Efféle munkát azonban nem volt alkalma végezni, mert amikor a székelyek házaikhoz értek, ott nyomban elkezdődött a mészárlásuk, minden kikérdezés vagy vallatás nélkül. Eközben róla megfeledkeztek, és ő megszökött, ezúttal Tiszakálmánfalvára. Édesapját

---

³³⁰Ádám István stb.: A temerini razzia, A VMDP Történelmi Bizottsága kiadása, Temerin, 2001. 250–251. o.

³³¹A 250–253. oldalakon.

egy Keszég nevezetű emberrel, aki belehalt a sérüléseibe, a gárdonyi dögtemetőben temették el. Zsúnyi József e közléshez azt a kiegészítést fűzte, hogy Tizsakálmánfalván az újvidéki szerb püspök sok magyart megmentett azzal, hogy ellenezte a vérengzést. Gulyás plébánost a plébánia elé állított örökkel vigyáztatta hálából, mert az 1942-es razzia idején sok magyar sok szerbet megmentett. Szerinte a kaboli magyar áldozatok közül sokan a helyi szerb kolostoron kívül, a Dunagárdony felé eső kaputól balra, egy mélyedésben levő tömegsírba lettek eltemetve. [Jovan Cirić újvidéki szerb ortodox püspök magyar országgyűlési képviselő volt, a Felső Ház tagja. Emiatt a kommunista időben üldözötté vált. 1949-ben Hódságon töltötte a pihenőjét, és ott kegyetlenül megverték. – M.M.] Pápista szólt arról is, hogy Kabolban a két falusi bíró negyvenkettőben megmentette a szerbeket, negyvennégyben és -ötben mégis mind a kettőjüket likvidálták, s név szerint említette Gajdos Istvánt is. Pápistát végül Savo Stankov mentette meg Kabolban. Beidéztek ugyanis ismét, ezúttal az ottani községházára, ott meglátta ez a partizán, és kiengedte.

Horváth Orbán a Kabolról szóló könyvében leírja, hogy az ottani magyar áldozatok zömét Dunagárdonyba vitték, és ott a falu keleti, a Dunához közel eső, Badas nevű részen likvidálták őket. Erről szól a könyvben az alábbi idézet:³³² „Fegyveresek sorra járták a magyar és a német házakat, és előállítottak mindenkit, akit a keresettek közül megtaláltak. Az összefogdosott embereket az alsókaboli községházára vitték. Kezüket dróttal összekötötték. Így megkötözve bezárták őket a pincébe, s ott eszeveszetten ütlegelni kezdték őket. Az első csoportot ezután – körülbelül 15-16 személyt – fogatos kocsihoz kötözve Dunagárdonyba vonszolták, az említett Badas nevű helyre. Voltak közöttük olyanok is, akiket úgy összeverték, hogy menni sem tudtak, őket feldobálták a kocsira. A Badason agyonverték és a Dunába dobálták őket. Senkit sem lőttek le, mindenkit, akit halálra kínoztak, miután kiszenvedtek, bevitték a folyó sodráig, és ott dobták a vízbe.”

9. Titel

A török előtti Magyarországon Titel, a Sajkás-vidék egyik legnagyobb és legrégebb óta számontartott helység volt. Káptalani székhely, hiteleshely. Az 1970-es évekig működött itt magyar tannyelvű, Arany Jánosról elnevezett nyolcosztályos iskola. Annak ellenére, hogy 2016. március 11-éig itt sem folyt soha semmilyen föltárás, igen sok adattal rendelkezünk az itt lezajlott magyarirtásról. 2016-ban sem általános kutatás kezdődött, hanem csupán egyik tömegsír helyét sikerült valószínűsíteni, majd a megjelölésére kitűzött október 15-e előtti napon egy véletlen találkozásnak köszönhetően pontosítani, ezt követően pedig hivatalosan megjelölni.

Az első hiteles támpont arra vonatkozóan, hogy Titelen is folyt a magyarok ellen genocídium, egy Magyarokanizsán föladott, Teleki Júliának címzett levél volt. Hegedűs Júlia írta 1994. V. 1-jén. Júlia akkoriban vívódott, majd eldöntötte, hogy egymaga fogja megírni Csurog gyásztörténetét, ha már a hivatásosok nem teszik. Nem volt ereje más helységekkel foglalkozni, hozzáam továbbította a kapott írást. Hegedűs Júlia saját élményei alapján fogalmaz, de mások emlékezetére is támaszkodva összeállított az áldozatokról egy névsort. A

---

³³²68. o.

tömeges likvidálás napjaként október 22-ét, vasárnapot jelöli meg. Mint írja: „Én magam csak az eseményekre emlékszem, nevekre nemigen. Ezen a napsütötte, őszi végi vasárnapon délután behajtották a magyarokat a selyemgyárba. Csak pár faluvégi utcát hagytak ki, így a mi utcánkat is. (Így maradt életben az apám.) [Más tanúk szerint a Rétben álló házak is kimaradtak. – M.M.] A nővérem és én a begyűjtöttek közé kerültünk, mivel tejért mentünk a szomszéd utcába. Volt mit látnunk, meg is ijedtünk, de nem volt menekvés, mivel rögtön rájöttek, hogy mi is magyarok vagyunk, így mennünk kellett a menettel. Mire a selyemgyárba értünk, sötét lett. Az asszonyokat és a gyerekeket az emeletre, a férfiakat a pincébe. Egész éjjel hallottuk az ütéseket és a jajgatásokat. Néha egy-két lövés is eldördült. Az első mindjárt a beérkezésünkkor, amikor is egy nőt, Lehocki J-t [Juliannát – M.M.] lőtték agyon az udvaron – állítólag szökni próbált –, tanulságul.” [Lehetséges, hogy szökni próbált, de más tanúk bizonyosan állítják, hogy Lehocki tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak. E tanúk szerint a teste három napon át hevert lelövése helyén, az út menti árokban. – M.M.] A levélíró a szörnyű félelemtől elfelejtette, hogyan került haza, csak azt tudja, hogy másnap a gyerekeket és a nőket hazaengedték. Otthon maradt nővére is rettegett, az éjszakát az ágy alatt töltötte. Ezután megjegyzi, hogy a férfiak közül csak kevesen tértek haza, likvidálták őket. Levele végén megemlíti, hogy három héttel korábban látta a szerbiai Bor rézbányájából Titelen át terelt zsidók menetét, és átvillant az agyán, hogy rájuk is hasonló sors vár. Végül elnézést kér a szerinte kissé hosszúra sikerült levélért, majd közli az áldozatok névsorát, benne 30 névvel, köztük egy horvát nemzetiségű kereskedőével. A névsort tartalmazó lap hátoldalán megemlíti három sajkáslaki áldozat nevét – Krizsán Tamás hetvenéves földművesét és két fiát, Andrásét (48 éves) és Jánosét (38), valójában anyai nagypapját és két nagybátyját. Némely áldozat neve mellett olvasható az életkora, esetleg a foglalkozása. A névsorban nem szerepel az alábbiakban megjelölt „Szmieskó és Podusel testvérek”, hajótulajdonosok neve, noha e levél írója, Szmieskó Iván László róluk megemlíti, hogy odavesztek. Mindezt Hegedűs Júlia két, szinte teljesen azonos példányban küldte el, de egyik a másiknak nem kopírozott mása. A névsort megmutattam több titeli alkalmi ismerősnek, közülük sokan kiegészítették a személyi vagy más adatokat, a névsoron azonban közülük senki sem változtatott.

A Tiszakálmánfalvával foglalkozó résznél említettük, hogy onnan sokakat Titelre hajtottak a Tiszából kiszedni a fölrobbantott híd maradványait és aknákat. Az odahajtottak közül sokan nem tértek haza. Sok titeli magyar annak köszönheti megmaradását, aminek az oda kényszerített tiszakálmánfalviak zöme is: kellett a munkaerő. Sürgősen alkalmi hidat kellett verni a Tiszán, hogy a szovjet hadsereg egységei minél előbb átkelhessenek rajta.

A következő tanú, a már említett Szmieskó I. László is magától fogalmazta meg és el is hozta újvidéki lakásunkba az általa leírtakat. Sajnos ennek a napját nem jegyeztem föl. Ő valójában azt írta le részletesen, hogy a királyi Jugoszlávia idején az ő családjuk egyharmad részben társtulajdonosa volt a Drim nevű teherszállító hajónak. A második harmadrész a Podusel testvéreké volt, a harmadik pedig Milutin Stamenković helybeli szerb vállalkozóé. Ez utóbbi 1941 után Belgrádba menekült, a másik két társtulajdonos azonban minden évben megosztotta vele az ekkor Délnek nevezett hajó hozta hasznot. A partizánok megérkezésével azonban e harmadik társ visszatért Titelre, és kivégeztette két magyar társtulajdonosát. Rákász György, a majd alább idézendő újabb tanú már beiktatja őket az áldozatok névsorába.

Szmieskó foglalkozik nem csupán Titel, hanem bánsági helységek áldozataival is: nagybecskereki (Zrenjanin), törökbecsei (Novi Bečej), óléci (Stari Lec) és zichyfalvi (Plandište) lakosokkal. Negyvennégy októbere végén Nagybecskereken véletlenül tanúja volt egy, a város központjában végrehajtott kivégzésnek. Öt férfit lőttek le, köztük egy magyart.

Rákász György 2002. május 15-én keresett föl újvidéki házukban. Valójában tollba mondta nyilatkozatát. 1927-ben született Titelen. Paksi illetőségű édesapja még az első világháború előtt került oda hajósként, de 1918 után sem ő, sem a Titelen született gyermekei nem vették föl a jugoszláv állampolgárságot. Neki mint hajósnak nem volt rá szüksége. A két gyerekét – a nyilatkozót és a másfél évvel fiatalabb kisöccsét – 1934-ben, azt követően, hogy Marseille-ben lelőtték Sándor jugoszláv királyt, azonnali hatállyal kitoloncolták. A nyilatkozó nem tett említést arról, hol volt az édesanyjuk, de nem volt velük. Föltehetőleg neki nem volt állampolgársági gondja. Az emlékező ugyanis megemlítette, hogy anyai nagyszülei Szenttamáson éltek, az anyjuk tehát ott születhetett, volt jugoszláv állampolgársága. A kitoloncolt gyerekek 1936-ban visszatérhettek Titelre, apjuk hamarosan házat vett ott. Negyvennégy nyarán cserkészként Baján táborozott, szeptemberben ért haza. Egy ideig a községházán dolgozott, s átélte a magyar hatóságok kivonulását és a partizánok érkezését. A bánsági oldalról, a Tiszán át csónakokon, alkalmi vízi járműveken. Láttá, hogy a partizánok házról házra járva szedik össze a magyarokat és a németeket, egy Mara nevű szlovák lány délután bevezetett hozzájuk egy kétszemélyes fegyveres különítményt. Ezek egyike ordibált rá, hogy éltesse Horthyt, amire ő nem volt hajlandó. Ekkor a partizán torkig a szájába dugta a puskája csövét. Nem volt rajta célzógömb, a célzószöggel alaposan fölsértette a garatját és a szájpadrólását. A selyemgyárba kísérték harmadmagával, útközben puskatussal vagy a csővel folyton ütögették őket. Sem az őt kísérőket, sem az épületben látott más fegyvereseket nem ismerte, véleménye szerint nem helybeli szerbek voltak, hanem akik kínozták, majd kivégezték az embereket, azok titeliek voltak. A selyemgyárban látta a kínzásokat és az emberek válogatását és elhajtását. Elszedték a nadrágszíjat, cipőfűzőt és hasonlókat, mondván, arra már nem lesz szükségük. Éjjelente mintegy húszpercenként bejött közejük néhány fegyveres, a raboknak vigyázzállásba kellett merevedniük, vasutas lámpával az arcukba világítva tetszés szerint kiválasztottak négy foglyot, és vitték magukkal, állítólag kihallgatásra. Akik visszajöttek, azoktól megtudták, hogy valójában verni vitték őket. Ha volt közöttük német, akkor a németet a magyarral és fordítva verették. Ha az öreik nem voltak megelégedve a veréssel, akkor össze kellett kapaszkodniuk és lehajolni, az örök meg hátulról ütötték-verték őket, ahogyan csak tudták. Elsőként Cint Ferencet vitték ki, őt hamarosan lelőtték. Egy Romoda nevezetű idős bácsit és egy Berta nevezetűt annyira megvertek, hogy miután belökték őket a többiek közé, nem tudtak fölállni. Egy Varnyú nevezetű pedig reggelre meghalt. A Kalapáti nevezetű későbbi apósát puskacsővel hátulról úgy megütötték, hogy a tarkójánál fölhasadt és fölgyűrődött a feje bőre. Két Fucser nevezetűt, apát és fiát kivégezték. Később azt hallotta, hogy a sintérgödörnél utolsóként a Bicska Pista bácsi néven ismert embert lőtték le, előtte azonban a korábban kivégzetteket vele taszigáltatták a gödörbe. A nyilatkozó három nap múlva szabadult, nem tudja, minek köszönhetően. Bejött a selyemgyár nagy termébe egy szerb ismerőse, Stevo Čenčan, csak annyit kérdezett: Te ki vagy? Majd közölte, hogy kiengedi. Kiment, s nemsokára jött egy papírral a kezében, hogy mehet. Egy darabig el is kísérte, nehogy valaki bántsa, aztán továbbküldte: Innen már mehetsz egyedül is.

Elmondta, hol van a tömegsír. A későbbiek során meg lehetett állapítani, hogy meglehetősen pontosan emlékezett. Azt is közölte, hogy nagy dögkút is volt ott, abba is dobáltak tetemeket.

A tanú átnézte, kiegészítette a 7 Nap című szabadkai hetilapban közölt cikkből ismert névsort, és pontosította az adatokat, majd átadta nekem.

2016. III. 11-én fölkeresett két fiatal zentai kutató, arra kértek, segítsek nekik a földrajzi koordináták által behatárolni a tömegsír helyét Sajkáslakon, Tündéresen, Mozsorban és Titelen. Ez utóbbin kívül a többiét személyesen tudtam már, itt azonban Lakatos József nyolcvanéves helybeli lakos volt segítségünkre. A helyszínre vezetett bennünket, de eléggé bizonytalanul határozta meg a helyet. A pontosításra október 14-én került sor. Készültünk az első, 15-ére tervezett megemlékezésre, és már vittük a helyszínre a fölállítandó jeleket. A magaspartra egy emlék fakeresztet, és 6-8 méterrel alatta, a pandalyon egy betontömböt. Szamaras kocsján arra haladt éppen a közelben lakó Kálmán Györgye. Magyarinak, szerbnek és cigánynak mondta magát. Firtatta, mit keresünk azon a kevesek által látogatott helyen, s válaszukra, hogy a tömegsírt akarjuk megjelölni, megmutatta, hogy az vagy 150 méterrel távolabb van, a magas part peremén a fával benőtt, megműveletlen területen.

A megemlékezés szervezését a már többször emlegetett Tóth László kezdeményezte, s vele, valamint a szintén emlegetett Jakubec Györggyel együtt fölkerestük Dragan Božić urat, Titel község elnökét. Közöltük vele, hogy 15-én meg akarjuk jelölni a tömegsír helyét, s az ünnepségre meg is hívtuk. Ő ezt tudomásul vette, s úgy beszélt, hogy ott is lesz személyesen. Végül azonban a községet nem képviselte hivatalos személy. Ott volt azonban az emlegetett Ft. Franjo Lulić plébános, kérésére a kereszt és a betontömb fölszentelését Ft. Zorád Ferenc tiszakálmánfalvi plébános társa végezte el. A szabadkai főkonzulátus részéről jelen volt és beszédet tartott dr. Plank Zoltán konzul. Tóth László filmen rögzítette az eseményt.

10. Káty

Kátyról azt tartja a közvélemény, hogy a partizánok itt nem csaptak vérengzést, amiből annyi igaz, hogy nem végeztek ki nagy tömeget, hanem néhány személyt. Ez is bizonyoság arra, hogy mindenütt voltak áldozatok. Bognár József szabadkai lakos 1998. január 19-én levelet juttatott el hozzám. A leírtakat részben édesanyjával folytatott beszélgetéseiből, részben saját emlékei felidézéséből állította össze. A vérengzések idején odaveszett édesapjáról mindig azt híresztelte – félelmében elhallgatva a valóságot –, hogy negyvennégy nyarán behívót kapott, bevonult a magyar honvédségbe, és soha nem jött vissza. A valóság azonban más volt. Újvidéken éltek, apjának ott volt asztalosműhelye. Negyvennégy nyarán a bombázások miatt kiköltöztek Kátyra. A partizánok ott már október 10-én megjelentek. Édesapját és őt, noha csak 11 éves volt, robotolni hajtották, a szerb gazdák kukoricáját törni. Október 30-án, egy esős nap végén fáradtan lefeküdtek este elég korán. Kilenc óra tájban két fegyveres partizán jött hozzájuk, az édesapját keresték. Bekísérték a község házára. Másnap reggel a helyi kanász felesége beállított hozzájuk, és elmondta, hogy előző nap őt is beidéztek a község házára. Ott tudta meg, hogy a nem Kátyon született helybeli magyarokat idézték be, kitoloncolásukra készülve. Szerinte akkor este hét személyt idéztek be. Ezek: Bognár János, a levélíró édesapja, Buda Ferenc tollkereskedő [Más helyen a levélíró szélmalom-tulajdonosnak

írja. – M.M.], Lezbár Márton 23-24 éves földműves, egy fiú- és egy leánygyermek apja. Később a Petőfi brigádba került. Volt még egy borbélymester, nős, üzlete volt a faluban, a nevére nem emlékszik, valamint Úri István helyi albíró és még két másik, akikről semmire sem emlékszik. Tizenegy óra felé az asszonyt hazaküldték, mondván, hogy nincs idejük vele foglalkozni. Másnap paprikást főzött, hogy vigye a bezártaknak, de akkorra megérkezett hozzá Lezbárné, és közölte, hogy egy kivételével az embereket két fegyveres kíséretében egy kétlovas kocsin elvitték Újvidékre. Úrit hazaengedték, mert beteg volt. Valójában Úritól tudták meg, hogy Kátyon kihallgatták őket, Úrit hatodikként, Bognárt pedig utolsóként. A kocsis este hazaért, s nyomban elment Budáékhoz, hogy elmondja, amit tud. A levélíró nem jelzi, hogy a kocsis szerb volt-e, ellenben megjegyzi, hogy 1941-ben, a honvédség bevonulásakor aközött a száz helybéli között volt, akiket ki akartak végezni, Buda azonban erélyesen föllépett a védelmükben, és mindannyian megmenekültek. A kocsis közlése szerint Újvidék felé haladván útközben találkoztak Buda nagybátyjával, építésszel, aki engedélyt kapott Újvidéken, hogy Kátyra utazzon. A kocsin lévő embereket előbb a börze épületébe vitették, onnan pedig a folyamórség kaszárnyájába. [A kutatások alapján állítható, hogy Újvidéken itt zajlott le a legtömegesebb gyilkolás. – M.M.] A levélíró édesanyja sokat kutatta, hova lett a férje. Ebben segítségére volt Buda József újvidéki református lelkész, aki maga is a folyamórségen volt befogva, de tőle lényegében csupán annyit tudott meg, hogy két nagy csoportban több száz embert átvittek a Duna túloldalára. Az elsőben hatszázan voltak, a második létszámáról nem esett említés, de Buda szerint ebben lehettek a kátyiak. A családfő nélkül maradt Bognárné 1945. május 7-én engedélyt kapott, hogy fiával Kúlára költözködjön, és viheti magával ingó vagyonát.

Visszatérve a partizánok megérkezése idején történetekre, a levélíró az alábbi írja: „Egy-két napra a partizánok bejövetele után, azaz 1944. október 11-én vagy 12-én egy partizán az utcán találkozott Beles Jóskával. (A Beles, nem tudom, vezeték- vagy csúfnév-e.) »Joška! Ti si još živ?« [Te még élsz? – M.M.] Lekapta a válláról a fegyvert, és a helyszínen lelőtte.”

A levél írójának édesanyja 1998-ban még élt, rendületlenül bízva férje visszatértében.

A temerini razzia c. könyvnek abban a részében, amelyben a temerini születésű, de ismeretlen helyen nyugvó áldozatokat sorolják föl, a 255. és 256. oldalakon az alábbi olvasható:

„171. Mészáros Mihály.

1905. 4. 13. Temerin. Apja: Mihály, anyja Vida Verona. Nős, felesége: Salamon Teréz, majd Barna Mária (sz. 1906), gyermekei száma: öt, az első házasságából 3, a másodikból 2. Foglalkozása: napszámos. Lakhelye: Temető sor (ma: Rákóczi utca.)

1942-ben mint nagycsaládos Kátyon kapott földet és házhelyet. Egy házban lakott a szintén temerini születésű Morvai Ferenc kátyi bíróval. 1944 őszén a partizánok minden magyar férfit behívtak a község házára, de sem Mészárost, sem Morvait nem engedték ki többé. Nem sokkal később Morvai Ferenc lánya, akinek a férjét is benn tartották, és aki Mészároséknak is rokona volt, a partizán hatóságoknál próbált érdeklődni utánuk, de válaszképpen annyira összeverték, hogy négykézláb mászott haza. Mészárost és Morvait Káty

és Tiszkálmánfalva között egy kútba lökték. Egy későbbi napon kidoboltatták, hogy az eltűnt kátyiak hozzátartozói jelenjenek meg a községházán. Miután ez megtörtént, az asszonyokból és gyerekekből álló csoportot megindították a Duna felé, ami azt sejtette, hogy ki akarják őket végezni. De orosz katonákkal találkoztak, akiket egy katonaruhás orosz nő vezetett. Miután hevesen érdeklődni kezdett, hogy kik az asszonyok és a gyerekek, a kérdésére a partizánok azt felelték, hogy fasiszták. Az oroszok ennek nem adtak hitelt, és visszafordították a menetet. Mire a faluba értek, a magyar házak már ki voltak fosztva. Erre a sorsra jutott Mészáros Mihály családja is, kénytelenek voltak visszaköltözni Temerinbe, anyai nagyapjuk házába.”

A temerini könyvben a 172. sorszámú tanúró az alábbi olvasható: „172. Morvai Ferenc. Életrajzi adatait nem ismerjük. 1942-ben Kátyon volt bíró. A nála lakó, szintén temerini születésű Mészáros Mihállyal együtt ölték meg. Lásd ott.”

11. Sajkásszentiván

Saját adatgyűjtésemben az alábbi följegyzést őrzöm: „Mészáros³³³ szerint 16 személyt végeztek ki. A hatvanas évek elején a tartományi pártbizottság levéltárában látta az erről szóló jelentést, amely a neveket nem sorolta föl. Az okmányt öt személy hitelesítette, hárman a nevük aláírásával, ketten pedig kereszttel.”

Mészároossal ilyen dolgokat gyakran megvitattunk, és az adatainkat kicserélgettük. Különösen a halála előtti időben, amikor sok olyan dokumentumot átadott, amelyeket még akkor szerzett meg fénymásolatban, amikor csak egészen kivételes alkalmakkor lehetett hozzájuk jutni, különösen ritkán adódott alkalom másolni is. Föltételezem, hogy a föntieket élőlészóban közölte velem.

12. Sajkásgyörgye

Szinte egyetlen forrásra támaszkodhatok, a Temerinben 1928-ban született Szügyi Ferencre. Mint régi temerini ismerőssel a kilencvenes évek elején közölte velem, hogy az ő édesapja és nevelőanyja áldozatul estek Sajkásgyörgyén. Kérésemre 1994 elején leírta, amire emlékezett, és május 29-én átadta. Ennek alapján állítottam össze az alábbi összefoglalót.

A Szügyi család a királyi Jugoszlávia idején költözött a többnyire ruszin, kevésbé szerb lakosú faluba, szerinte mintegy 15 magyar család élt ott összesen. Apja kocsmát tartott. Emlékezete szerint a magyar honvédek bejövetelekor a faluban nem ért senkit bántódás, de valamivel később, talán májusban vagy júniusban kitelepítették onnan azokat a szerb családokat, amelyeket a királyi Jugoszlávia hatóságai, első világháborús önkéntes szerb katonákat, érdemeik jutalmaként a faluba telepítettek, földet és házakat osztva ki nekik. Tudomása szerint átvitték őket a Dunán. Erre azért emlékszik, mert a magyar hatóságok fölkinálták az apjának, hogy arasson le, amennyit gondolt, a már zsendülni kezdő búzából a kitelepítettek földjén. Apja ezt nem fogadta el, így érvelt az ajánlatot tevő katonatisztnek: „Maguk, katonák majd elmennek, de mi lesz akkor velünk, akik itt maradunk.” Mire a tiszt azt válaszolta: „Ha mi innen elmegyünk, akkor magukra, magyarokra nem jó sors vár.” Emlékezete szerint akkor nyáron nem történt semmi különös, hanem amikor már olyan nagyra megnőtt a határban a kukorica, hogy a terroristák el tudtak benne bújni, és elkezdődött a gyújtogatás és robbantgatás, rálöttek a magyar katonákra, néhányszor el is tűntek csendőrök, katonák, akkor ennek következtében 1942 januárjában a magyar hatóság elrendelte ellenük a hajtóvadászatot, a razziát. Úgy fogalmaz, hogy a magyarok nem hirdettek hamis jelszavakat testvériségről, mint 1944-ben Tito kommunistái, akik ennek ellenére likvidálták az édesapját és a nevelőanyját. Tudomása szerint a helyi döggútba dobták őket, más ártatlan magyarokkal együtt. Többek között ezt írja: „Egy alkalommal elmeséltem a sorsomat egy szerb ismerősömnek, mondván neki: akármilyen hatalom volna a kezemben, nem állnék bosszút senki fián, sem a családján, mert az már úgysem él, aki apámat kivégezte. Ez a szerb ismerősöm a szemembe nézett, és azt mondja nekem: Megértem, Ferenc, hogy apádat

---

³³³Dr. Mészáros Sándorról van szó, ő szintén foglalkozik az ügygel a Holttá nyilvánítva; Délvidéki magyar fátum 1944–1945; I. Bácska c. könyvében. HSA, Budapest, 1995. 128–129. o.

kivégezték a partizánok, mert magyar volt, rá lehetett fogni, hogy ellenség, de az én apám szerb volt, mégis kivégezték. Azért, mert kulák volt. Azt mondta még nekem, nem azért jöttem Szerbiából Temerinbe, mert Temerin szebb, hanem állandóan kigúnyoltak, hogy a kuláknak a fia vagyok, és ez nehezemre esett.”

Írásához mellékelte egy külön lapot, felsorolva rajta azokat, akiről tudja, hogy akkoriban likvidálták őket: (1) Édesapja, Szügyi Ferenc, 1903-ban született Temerinben. Kocsmáros, de akkoriban a Futura cégnél fuvarozó is volt. (2) Nevelőanyja, [Szügyiiné] Kabács Erzsébet (1909, Temerin.) (3) Szügyi István, édesapja bátyja (Temerin, 1901). Honvédként szolgált, fogságba esett, néhány év múlva onnan megszökött egy falubeli társával, az Sajkásgyörgyére ment, ő pedig Temerinbe. A társa otthon emlegette, hogy ő Szügyiivel érkezett, s már másnap Temerinben termettek érte, bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték, talán 1948-ban. (4) Krizsán Ferenc, rendőrként szolgált Sajkásgyörgyén. Agyonütötték a partizánok érkezése előtti napokban. A testvére a fatelepen dolgozott, a nevére nem emlékszik. Két fia maradt. (5) Bodor Pál téglagyáros. A feleségét és a gyerekeit nem bántották. Két Ternovác, (6) apa és (7) fia. (8) Koszorús Mátyás. A tanú jól ismerte, mert megvette tőlük a szélmalmost. Szombatista volt, arról volt közismert, hogy nem politizált. (9) Egy Pisztruj nevezetű, román nemzetiségű kéményseprő, a tanú keresztapja.

A leírtakat a tanú Temerinben adta a kezembe. A helyszínen elolvastam, és ennek alapján beszédbe elegyedtünk, erről eléggé összefüggéstelen följegyzést vázoltam föl.

„Amikor a rendőrt agyonütötték, a szüleimben megingott a bizalom. Egy éjjel fölpakoltunk kocsira, és eljöttünk Temerinbe. Néhány napra, hogy ideértünk egy magyar hadnagy, budapesti mérnök, a sajkásgyörgyei ONCSA-telep építésének vezetője eljött Szegedről Temerinbe. (A telep a Sajkásszentiván felé vezető úton bal oldalt volt.) Fölajánlotta, hogy elvisz bennünket Magyarországra. Apám nemet mondott. Körülbelül két hetet voltunk Temerinben, a mostoha öreganyámnál tartózkodtunk. Temerinben még nem voltak partizánok. Majd csak ezt követően két hét múlva jöttek. Én éppen a szomszédban voltam, amikor valaki szólt, hogy: »Gyüttek apádé!« A gyurgyevóiak, lovas kocsin. Engem nem engedtek ki. Fölmentem a padlásra, és onnan néztem: Föltessékelték a kocsira. [Visszavitték Gyurgyevóra. – M.M.] Az Elek nagybátyám mesélte, hogy az iskolában voltak bezárva. Éltek apám révén rokonaim Újvidéken, apám testvére meg a két fia. A nagybátyám neve István, kéménysöprős volt. Honvédként szolgált, de szerencsésen hazatért, és folytatta a szakmát. Szeretett spriccerezni. Volt az újvidéki Templomudvarban egy kiskocsmá, ott figyelt föl egy idősebb cimborájának a dicsekvésére. »Mnoge sam pobio, ali nikog tako slatko kao Sidija, krčmara. Opalio sam prvo jedan metak na jednu stranu, pa na drugu, i tek onda u njega« (Sokakat leöltem, de egyik sem esett olyan édesen, mint a Szügyi, a kocsmáros. Előbb egyik oldala felé engedtem egy golyót, aztán a másikra, és csak azután beléje.) Búcsúzáskor a nagybátyám azt mondta neki:

Ja ti neću pružiti ruku. (Én veled nem fogok kezét.)

Zašto? (Miért?)

Ja sam brat onoga o kome pričaš. (Én a testvére vagyok annak, akiről mesélsz.)”

Ez a hatvanas években történt.

A [Gyurgyevón befogott – M.M.] nagybácsimat kiengedték. Nekem itt Temerinben mesélte, hogy a szüleimmel együtt végeztek, és a dögtemetőben vannak eltemetve. A hűgomtól tudom, az hol van. A faluból Zsablya felé haladva bal oldalon mintegy 500-600 méter, egy Klimó nevű asszonynak a kertje vége közelében.

Utólag, már búcsúzásakor közölt még néhány adatot. Az áldozatok között van egy (10) Kiss nevezetű gabonakereskedő, a Futura vezetője, (11) Horváth Gábor jegyző és két Pásztor nevezetű községi hivatalnok, (12) apa és (13) fia.

Szügyi szólt mellékesen arról is, hogy a falu többségét alkotó ruszin népesség közül is sokan elvesztek, ezt a kilencvenes években megerősítette Roman Miz esperes, Újvidéken szolgáló görögkatolikus atya. Vele úgy kerültem kapcsolatba, hogy ő kezdettől fogva eljár az Újvidéken, az ottani áldozatok emlékére szervezett megemlékezésekre, részt vett az áldozatok lelki üdvéért mondott imában. Egy alkalommal csupán említést tett az ott szolgáló lelkészirtása kegyetlen megkínzásáról. Nem sokkal később ezt le is írta, és kiadta egyházuk füzetében.³³⁴

A történet lényege egészen röviden: A faluban 1936-tól Böszörményi Mihály szolgált görögkatolikus plébánosként. (Kucorán született 1891-ben, pappá szentelték 1914-ben. A magyaros név a ruszinok között nem ritkaság.) A faluban a helyi szerbek és ruszinok között igen feszült volt a hangulat, mert ez utóbbiak nem jutottak földhöz az 1918-as rezsimváltás után, szemben a betelepített szerb lakosokkal. A viszony annyira elmérgesedett, hogy 1941-ben a ruszinok is fölszabadítókként fogadták a magyar honvédeket. A partizánok megérkezésekor ennek súlyos következményei lettek, különösen a lelkészre nézve. Roman Miz atya leírása szerint zaklatták, kínozták, majd a helyi kovácsműhelyben szabályosan megpatkolták. Élete végéig viselte a következményeit, csak kiegészítő lelkésszel tudta ellátni a feladatait 1959-ben bekövetkezett haláláig.

13. Boldogasszonyfalva

Szintén azok közé a Sajkás-vidéki falvak közé tartozik, amelyeknek az eseményeivel soha senki nyilvánosan nem foglalkozott, de semmiféle kutatás sem folyt a feltárásukra, noha lenne mit kikutatni. Alkalmi levélíróktól tudom magam is azt, aminek alapján fogalmat lehet alkotni a történekről.

Az első levélíró Jánosi Andrásné Kordé Borbála (Temerin, 1919) asszony. Valamikor a kilencvenes évek elején Teleki Júlia közvetítésével kaptam meg a levelét, keltezés nincs rajta. Közli, hogy 1941-ben ment férjhez a szintén temerini születésű Tóth Sándorhoz (1916), aki Boldogasszonyfalván szolgált. (Más forrásból tudtam meg, hogy rendőr volt.) Két kislányuk született (1942-ben és 1944-ben). A partizánok érkezése előtt otthagyták a falut, s visszamentek Temerinbe. (Szóbeli értesüléseim szerint akkoriban a partizánok egy éjjel

---

³³⁴Священіки Осецкого Викаріята, 1. Кіадта: Грекокатоліцка Парохія СВ. Петра и Павла, Нови Сад, 1993. 35–36. о.

megtámadták a rendőrőrsöt, és néhány rendőr életét veszlette.) Mindössze három napot voltak Temerinben, amikor Boldogasszonyfalváról partizánok érkeztek hozzájuk, és a férjét elvitték. Az asszony egy hétre rá értesült, hogy a férje már nem él. Minden vagyonuk elveszett. Közli, hogy négy boldogasszonyfalvi sógorasszonya szintén hasonló módon veszlette el a férjét. A nevükre hiányosan emlékszik. Az egyiknek Szilák Franciska volt a neve, a másiké Magócs, a harmadiké Szigeti Lászlóné Rozália. A negyediké Patarica Illésné. Majd említ egy ötödiket is: Péter Sándorné Máriát. (A temerini razzia c. könyvben Péter Sándor a 178. sorszám alatt említett áldozat.) Az asszony négy év múlva házasodott össze Jánosi Andrással (Temerin, 1906), egy fiúgyermekük született, azt fölnevelték, de ő 1977-ben újra megözvegyült. Tudomása szerint a faluban tíz személyt gyilkoltak meg. Név szerint említi a következőket: Nagy Józsefet (Temerini névsor, 175.), Fárbás Józsefet (Temerini névsor, 160.) és Tóth Istvánt. Megemlíti még, hogy két személy öngyilkos lett, mert nem tudta elviselni a kínzást. Egyikük kútba ugrott, a másikuk fölakasztotta magát. Egyik előbb megkísérelte cseréppel elválni a kezén az ereit.

A másik forrás Fárbás Béla temerini születésű szabadkai lakos. Ő 1999-ben a címemre küldött levelében azt írta, szerinte 13 személyt öltek meg, közülük 11-et megnevezett: 1. Fárbás József, az édesapja (47 éves), 2. Katatics Vendel (45), 3. Szilák Antal (25), (Temerini névsor, 183.) 4. Nagy András (Temerini névsor, 60.), 5. Tóth István (T. névsor 55), 6. Bálint István (60), 7. Zsúnyi Mátyás (46), 8. Petró Illés (40), 9. Péter Sándor (28), 10. Tóth Sándor (30), 11. Juhász József (40).

Ismeretlen személy közölte, hogy az alábbiak is elvesztek: 12. Isaszegi Mátyás, 13. Szilák Antal. Azt is közölte, hogy a vérengzés már le volt állítva, ezért Kátyról jöttek fegyveres valakik, és Újvidékre vittek likvidálandókat, a vágóhíd közelében ölték meg és a Dunába dobták őket. Özvegy Tóth Sándorné veterniki lakos megnevezett még egy áldozatot: 14. Nagy József (T. névsor 175.).

Többen említették, hogy szerb nemzetiségű, a leventékkel dolgozó áldozat is volt, de senki sem közölt szerb nevet.

1. táblázat. Szerbia részleges népszámlálási adatai a 2011-es és a 2002-es összeírás szerint³³⁵

Nemzetiség ³³⁶	2011	2002	Növekedés/csökkenés
Délszláv népek			
szerb	5 988 150	6 212 838	– 224 688

³³⁵Forrás: Republički zavod za statistiku. Popis stanovništva i domaćinstava i stanova u 2002. Itt csak a délszláv és némely kisebbség adatait tüntettük föl.

³³⁶A felsorolásban az eredeti dokumentum rendjét követjük.

bosnyák	145 278	136 087	+9 191
bunjevác	16 706	20 012	- 3 306
jugoszláv	23 303	80 721	-57 418
macedón	22 755	25 847	-3 092
muzulmán	22 301	19 503	+2 798
szlovén	4 033	5 104	-1 071
horvát	57 900	70 602	-12 702
montenegrói	38 527	69 049	-30 527
sokác	607	717	-110
összes délszláv	6319560	6640480	-320920
Némely nem délszláv népek			
albán ³³⁷			
bolgár	18 543	20 497	-1 954
vlah ³³⁸	35 330	40 054	-4 724
zsidó	787	1 158	-371
magyar	253 899	293 299	-39 400
német	4 064	3 901	-163
roma	147 604	108 193	+39 411
román	29 332	34 576	-5 244

³³⁷Az albán, a legnagyobb lélekszámú kisebbség 1991 óta bojkottálta az akkor még egységes Szerbiában végzett népszámlálásokat, a Köztársasági Statisztikai Intézet azonban a teljes országra vonatkoztatva kezeli az adatokat.

³³⁸Vita folyik arról, hogy valójában román nemzetiségűek.

ruszin	14 246	15 905	-1 659
szlovák	52 750	59 021	-6 271
török	647	522	+125
ukrán	4 903	5 354	-451
Összesen (felsorolt) kisebbség	562 105	582 480	-20 375

2. táblázat. Szerbia délszláv nemzeteinek népességi adatai 1948-tól 2011-ig³³⁹

	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2012
szerb	6 527 966	6 979 154	7 642 227	8 446 591	9 313 676	7 822 795	7 498 001	7 186 862
bosnyák ³⁴⁰	-	-	-	-	-	-	136 087	145 278
bunjevác	-	-	-	-	-	21 434	20 012	16 706
jugoszláv	-	-	20 079	123 824	441 941	320 168	80721	23 303
macedón	17 917	27277	36 288	42 675	48 986	45 068	25 847	22 755
muzulmán	17 315	81081	93 467	154 330	215 166	180 222	19 503	22 301
szlovén	20 998	20 717	19 957	15 957	12 006	8001	5 104	4 033
horvát	169 864	173 246	196 409	184 913	149 368	97344	70 602	57 900
montenegrói	74 806	86 061	104 753	125 260	147 466	118934	69 049	38 627
sokác	-	-	-	-	-	1738	717	607
összesen	6 828 866	7 367 536	8 113 180	9 093 550	10 328 609	8 615 704	7 921 643	7 518 372

³³⁹A második világháború után az első, meglehetősen hevenyészett népességi összeírást 1948-ben végezték, öt évre rá következett a második világháborút követő első, szabályos népszámlálás, majd 1961-ben a második, és ettől kezdve tízévenként 1991-ig, ez utóbbinak az elvégzése, majd főleg a földolgozása azonban – az országbomlás miatt – már sok kívánnivalót hagyott maga után. Hasonlóképpen a 2002-es is, amelyet az ország két évvel korábbi NATO-bombázása zavart meg. A mindenkori politikai helyzet sok nemzetiséget készített korábbi önbesorolásának megváltoztatására. Lásd pl. a jugoszlávok számának alakulását vagy a vlahokét, akik közül némelyek tömegesen vallották magukat szerbnek, máskor románnak, jugoszlávnak.

³⁴⁰Idő múltával bizonyos nemzetiségi kategóriák keletkeznek, ilyen a bosnyák, a jugoszláv, a vlah stb.

3. táblázat. Szerbia némely nem délszláv nemzetiségű népeinek adatai 1948-tól 2012-ig

	1948	1953	1961	1971	1981	1991 ³⁴¹	2002	2012
albán	532 011	565 513	699 772	984 761	1 303 034	78 281	61 647	5 809
bolgár	59 472	60 146	58 494	53 800	33 455	26 698	20 497	18 543
vlah	93 440	28 047	1 368	14 724	25 596	17 804	40 054	35 330
zsidó	-	1 504	1 250	1 128	683	1 107	1 158	787
magyar	433 701	441 907	449 587	430 314	390 468	343 800	293 299	253 899
német	41 460	46 228	14 533	9 086	5 302	5 172	3 901	4 064
roma	52 181	58 800	9 826	49 894	110 959	94 492	108 193	147 607
román	63 130	59 705	59 505	57 419	53 693	42 316	34 576	29 332
ruszin	22 667	23 720	25 658	20 608	19 757	18 052	15 905	14 246
szlovák	73 140	75 027	77 837	76 733	73 207	66 772	59 021	52 750
ukrán	-	-	-	5 643	5 520	5 042	5 354	4 903
összesen	1 371 202	1 360 597	1 397 830	1 704 110	2 021 674	699 536	643 605	567 270

³⁴¹Ettől az évtől kezdve az albán lakosság bojkottálta a népszámlálást, a lélekszámra vonatkozó adat emiatt nem reális.

4. táblázat. A Sajkás-vidék népszámlálási adatai anyanyelvi (nemzeti) megoszlás szerint 1910-ben, 1931-ben és 1941-ben³⁴²

Település	Anyanyelv	1910	1931	1941
1 Kabol (Alsó- és Felső-)	magyar	333	270	491
	horvát, szerb, szlovén	4 660	5 298	5 248
	német	138	126	117
	egyéb	31	58	116
	együtt	5 162	5 752	5 972
2 Dunagárdony	magyar	88	49	204
	horvát, szerb, szlovén	1 435	1 589	1 671
	német	27	51	18
	egyéb	14	16	53
	együtt	1 564	1 705	1 946
3 Káty	magyar	249	211	413
	horvát, szerb, szlovén	2 953	3 038	2 982
	német	988	933	967
	egyéb	2	9	69
	együtt	4 192	4 191	4 431
4 Mozsor	magyar	406	462	599

³⁴² Forrás: A Délvidék településeinek nemzetiségei (anyanyelvi) adatai (1880–1941), Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1998. Megjegyzés: A forrás 1910-ből és 1941-ből magyar, 1931-ből pedig jugoszláv hatósági hivatalos népszámlálási adatokat idéz.

	horvát, szerb, szlovén	3 090	3 288	3 080
	német	102	49	76
	egyéb	8	55	44
	együtt	3 606	4274	3 799
5 Sajkáslak	magyar	476	482	641
	horvát, szerb, szlovén	1 134	1 420	1 199
	német	37	11	12
	egyéb	32	18	18
	együtt	1 679	1 931	1 870
6 Sajkásszentiván	magyar	102	31	62
	horvát, szerb, szlovén	1 694	1 634	1 589
	német	1 249	1 489	1 270
	egyéb	16	24	65
	együtt	3 061	3 178	2 986
7 Tizsakálmánfalva	magyar	1 108	697	1 071
	horvát, szerb, szlovén	3	328	26
	német	923	1 018	868
	egyéb	27	1	7
	együtt	2 061	2 044	1 972
8 Titel	magyar	1 858	1 262	1 658
	horvát, szerb, szlovén	2 618	3 189	2 491
	német	1 163	1 340	1 148

	egyéb	153	113	161
	együtt	5 792	5 904	5 458
9 Tündéres	magyar	44	23	111
	horvát, szerb, szlovén	1 152	1 396	1 237
	német	40	9	4
	egyéb	5	9	31
	együtt	1 241	1 437	1 383
10 Boldogasszony- falva	magyar	172	128	286
	horvát, szerb, szlovén	3 018	3 192	2 843
	német	316	403	292
	egyéb	105	39	376
	együtt	3 611	3 762	3 797
11 Csurog	magyar	2 730	2 861	3 606
	horvát, szerb, szlovén	7 221	7 388	6 954
	német	171	172	116
	egyéb	62	62	164
	együtt	10 184	10 483	10 830
12 Sajkásgyörgye	magyar	236	102	136
	horvát, szerb, szlovén	3 080	3 006	2 650
	német	36	30	35
	egyéb	1 486	2 046	2 218
	együtt	4 838	5 184	5 039

13 Zsablya	magyar	1 722	1 373	1 942
	horvát, szerb, szlovén	5 088	5 704	5 354
	német	1 074	1 002	994
	egyéb	109	90	226
	együtt	7 993	8 169	8 516
	A 13 helységben összesen	54 983	57 594	57 999

A magyar lakosság élekszámának változása a Sajkás-vidék helységeiben 1910-től 2002-ig.³⁴³

Helység	1910	1931	1941	2002
Kabol	333	270	491	140
Dunagárdony	88	49	204	13
Káty	249	211	413	456
Mozsor	406	462	599	7
Sajkáslak	476	482	641	240
Sajkásszentiván	102	31	62	18
Tizsakálmánfalva	1108	697	1071	1204
Titel	1858	1262	1658	582
Tündéres	44	23	111	42
Boldogasszonyfalva	172	128	286	84

³⁴³Forrás: Az 1911-, 1931- és az 1941-es adatok A Délvidék településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai c., a 2002-es adatok pedig a Republički zavod za statistiku, Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u 2002. c. kiadványból valók.

Csurog	2730	2861	3066	90
Sajkásgyörgye	236	102	136	46
Zsablya	1722	1373	1942	85
Összesen	9524	7951	10680	3007

Összefoglaló.

A tanulmányozott vidéken a világháborúk okozta népességi változások az átlagosnál sokkal szembetűnőek. A németiség szinte eltűnt, s a kisebbségeké, elsősorban a magyarok száma alaposan megcsappant, a délszlávoké pedig, különösen a százalékarányuk tetemesen megnőtt. A kisebbségeknél a változásokat az első délszláv állam idején az elsősorban a magyarokkal szemben alkalmazott elnyomás, a népességi csoportok közötti számarány-változásokat pedig a délszláv népek betelepítése váltotta ki. A második világháború tartama alatt némileg csökkent a délszlávok lélekszáma és számaránya elsősorban annak következtében, hogy kitelepítették azokat a délszláv nemzetiségűeket, akiket a trianoni békeszerződést követően telepített be a délszláv állam. A második világháborút követően ez utóbbiak nagy része visszatért, a németek tetemes részét kiirtották, a maradékot elűldözték. Ugyancsak kiirtottak, elűldöztek sok magyart. Mindezen hiányzók helyébe délszláv, elsősorban szerb telepések ezreit hozták a vidékre. Megállapítható, hogy a magyarság számának és részarányának csökkenése éppen ott következett be, ahol nagyobb számban éltek, s ahol volt saját közösségi életük, volt lehetőség magyar iskolába járni, működtek egyesületeik, s ahol élénk volt az anyanyelven zajló vallási élet. Napjainkra a vidéken alig egy-két magyar művelődési egyesület működik, rendszeres magyar nyelvű vallási élet csupán a titeli katolikusok között zajlik egy horvát plébánosnak köszönhetően, anyanyelven magyar iskolai oktatás csupán Tiszakálmánfalván folyik.

Miskolczi Bodnár Péter

**A mikroállalkozások szerepe a vidék
népességmegtartó erejének
fokozásában**

A mikrovállalkozások szerepe a vidék népességmegtartó erejének fokozásában³⁴⁵

Bevezetés

Tanulmányunk igyekszik szélesebb kontextusba helyezni a vidék népességmegtartó erejének problematikáját, majd bemutatja a legsúlyosabbnak tartott probléma – a munkahelyek hiánya – orvoslásában kiemelkedő szerepet betöltő mikrovállalkozásokat, és ezek támogatásának új formáit, amelyek révén a mikrovállalkozások még több új munkahelyet teremthetnek vidéken.

Kísérletet teszünk a szülőhelyhez való kötődést és az attól való elszakadást befolyásoló emocionális és gazdasági tényezők számbavételére. Ezt követően a regionális népességmozgásokat mutatjuk be statisztikai adatokkal. Szükségesnek látszik felvillantani az országból való elvándorlás folyamatát, amely Kelet-Európa valamennyi országát érinti. Tanulmányunk második részében bemutatjuk a munkahelyteremtésben kulcsszerepet játszó kis- és közepes vállalkozásokat. Főként a mikrovállalkozásokra koncentrálunk, mivel – néhány kivételt leszámítva – vidéken ezektől a gazdasági egységektől várható az új munkalehetőségek létrehozása, sőt a meglévők megőrzése is. A mikrovállalkozások sérülékenyséjük miatt támogatásra szorulnak. Tanulmányunk röviden összegzi a mikrovállalkozások támogatásának különböző lehetőségeit. Végezetül annak a reményünknek kívánunk hangot adni, hogy a mikrovállalkozások támogatása révén a költségvetés és a jogrendszer egy költségtakarékos ugyanakkor hatékony eszközre lel, amely áttételesen ugyan, de érdemben hozzájárul a vidék népességmegtartó erejének növeléséhez.

1. A szülőhelyhez való kötődést és az attól való elszakadást befolyásoló tényezők

Számos körülménytől függ az, hogy egy ember a szülőhelyén, vagy annak közelében tölti-e életét. Némi leegyszerűsítéssel a befolyásoló körülményeket két nagy csoportra oszthatjuk. Régebben mind az emocionális, mind az anyagi-gazdasági körülmények az otthonmaradás mellett szóltak, szinte „röghöz kötötték” a mezőgazdasági tevékenységből élő vidéki népességet. A szülőhelyhez való hűséget ösztönző körülmények sokat veszítettek erejükből.

---

³⁴⁴ A Károli Gáspár Református Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára.

³⁴⁵ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

Magítélésünk szerint az emocionális elemek ma is inkább a szülőhelyhez való kötődést táplálják, bár kötőerejük sokat gyengült az idők folyamán. Az anyagi-gazdasági tényezők viszont ma már gyakran a szülőhelytől való elszakadásra ösztönöznek.

1.1. Emocionális tényezők

A szülőkhöz, rokonokhoz, gyerekkori barátokhoz való kötődés jelentette és máig ez jelenti a legszorosabb kapcsolatot, ami áttételesen a szülőhelyhez köt mindenkit.

1.1.1. A régmúlt

Az elmúlt századokban faluhelyen ez a kötődés olyan erős volt, hogy szinte elszigetelte az egy helyben lakókat a külvilágtól. A kisközösségben működő kölcsönös segítség, a „számíthatok rá” tudata valós biztonságérzetet adott. A nászajándékok számontartása és viszonzásának mélyen gyökerező erkölcsi kötelezettsége, a koma-tálak küldésének szokása, a kalákában felépült falusi házak sokasága tárgyasult bizonyítékai ennek a szoros összefonódásnak. A szülőhelyen megtörtént eseményekről szóló történetek csak az adott közösségben voltak érdekesek. A máshonnan – ide érve a szomszéd falut is – érkezőket némi gyanakvással fogadták, a háztűznézőbe távolról érkezőket a helyi legények nem nézték jó szemmel, sokszor a véglegesen letelepedőket is „holmi gyűttmentként” kezelték. A szoros lelki kapcsolat túlnyúlt az emberöltőn. A falusi ember előre tudta, hogy kik lesznek ott a temetésén, és a sírok gondozásának erkölcsi kötelezettsége is hozzájárult ahhoz, hogy a gyermekek ugyanott maradtak, ahol ők és felmenőik megszülettek.

Az egymástól elszigetelődő kisebb csoportok kultúrája is sajátos – másoktól eltérő – jegyeket mutatott. Különböztek az énekelt dalok, a táncok, a hímzés és a népviselet. A különbségek visszahatva egyfelől erősítették az adott közösséghez tartozás érzését, másfelől nehezítették az attól való elszakadást és egy másik közösség másfajta kulturális értékeinek az átvételét, a máshová történő beilleszkedést.

1.1.2. Változások

A XX. században folyamatosan gyengül az emocionális kötődés ereje. A világháborúk, a határok átrajzolása, a válságok, a szocialista iparosítás tömegeket mozdított ki megszokott környezetükből. A családok jóval kisebbek lettek. Az oldalági rokonsági kapcsolatok fokról-fokra gyengültek. Az egyenesági kapcsolatra épülő családok előbb három generációsak lettek, majd – részben a házassági korhatár kitolódásának eredményeként - két generáció együttélése vált általánossá. A sokszínű népviseleteket egybemosta a blue-jeans, majd másféle módon ismét sokszínűvé tették a divatmárkák, de az így jelentkező különbségek már nem növelik a lakóhelyhez való kötődést. A néptáncot az emberek többsége már nem táncolja, hanem – jó esetben – nézi a televízióban. Az emberek dalos kedve is a múlté, ha mégis dalra fakadnak, repertoárjuk egységesedik és a legismertebb műdalokra és operettekre korlátozódik.

A tanulás újfajta emocionális kötődéseket alakít ki. A kisebb falvakban csak alsó tagozatos általános iskolák működnek, így a tízévesnél idősebb gyermekek a szomszéd helyiségbe járnak tanulni, a gimnáziumot, szakközépiskolát már a közeli városban végzik el. Más faluból, városból származó barátokra lelnek, kötődéseik földrajzi értelemben kiszélesednek. Ha eljutnak egyetemre, akkor még távolabbra ingáznak. A diplomát szerzők jelentős része csak látogatóként tér vissza abba a közösségbe, ahonnan szárnyára bocsátották. A hazaköltözés elmaradásának döntően materiális okai vannak, nevezetesen a friss diplomások többsége szülőhelyén nem is találna végzettségének megfelelő munkát.

1.2. Gazdasági tényezők

1.2.1. Régmúlt

Régen a vidéki népesség a földből élt. Elsősorban a földművelés és az azzal szoros kapcsolatban álló állattenyésztés adott munkát és megélhetést a lakosságnak. Akinek földje volt, azt a földtulajdon kötötte szülei, nagyszülei falujához. A földtulajdonnal nem rendelkezők pedig napszámosként találtak ugyanott szerény megélhetést. A jobbágyság „röghöz kötésének” megszűnését követően az otthonának elhagyására de iure felhatalmazott szabad parasztok döntő többsége de facto szülőhelyén élte le életét.

A XIX. században a szénbányászat és a vasútépítés, majd üzemeltetés vidéken is új munkahelyeket teremtett.

1.2.2. Változások

A mezőgazdasági hozamok növekedésével és a gépesítéssel párhuzamosan folyamatosan csökken a mezőgazdaságban dolgozók aránya a népességen belül. A vidéki lakosság mind nagyobb része függetlenedik a földműveléstől. E folyamat lehetőséget biztosít arra és egyben rá is kényszeríti a földtől elszakadókat arra, hogy másfajta munkát keressenek. A szénbányák bezárása, a kisforgalmú vasutak felszámolása elsősorban a vidéki munkahelyek csökkenését eredményezte. A vidék népességmegtartó ereje szempontjából sajnos lényeges körülmény, hogy az élethivatásszerűen végzett mezőgazdasági tevékenység és a szénbányászati, vasúti munkahelyek helyébe lépő új munkát gyakran nem lakóhelyükön találják meg a munkakeresők. Az ipar, a kereskedelem és a szolgáltatások fejlődésének eredményeként egyre több munkahely keletkezett. A XX. században a munkahelyek elsősorban a városokban jöttek létre. A vidéki lakosság egy jelentős része ingázóvá vált, de sokan végérvényesen elköltöztek.

Természetesen a munkahelyeket követő népességmozgás sem csak egyirányú. Munkahelyek vidéken is keletkeznek. A korszerűsödő mezőgazdaság a műtrágyák, növényvédő szerek alkalmazásában jártas, állati takarmányok előállításához és felhasználásához értő személyek számára kínál munkalehetőséget. Az öntözéses földművelés terjedése, a mezőgazdaságban alkalmazott géppark látványos bővülése egyre több műszaki szakembert igényel. Bár változatlanul a mezőgazdaság tűnik a vidékfejlesztés legfontosabb eszközének, de a fejlődésben elmaradt régiók munkahely kínálatának a színesítésében szerepet kap a földvédelem, a környezetvédelem, a vidéki turizmus megjelenése, valamint a kavics és homokbányászat fejlődése is. Összességében azonban kijelenthető, hogy a vidéken keletkező új munkahelyek száma elmarad a mezőgazdaságban megszűnő munkahelyek számától. Az új munkahelyek döntően a népesség megtartásában játszanak szerepet. Mérséklik a vidékről a városokba történő költözést, de nem indukálnak ellentétes irányú tömeges népességmozgást. A vidéken keletkező új munkahelyeket jellemzően a helyben, vagy más vidéki tájakon születtek töltik be. A városokból vidékre költözés a városi életformában csalódott, tisztább, természet közeli életmódra vágyóknak köszönhető, akik képesek a távmunka lehetőségét kihasználni. A városi és vidéki ingatlanárak közötti különbség sokakat arra indít, hogy kisebb méretű városi lakásaikat nagyobb alapterületű vidéki ingatlanokra cseréljék. Ez a folyamat azonban döntően a városok agglomerációs gyűrűire korlátozódik, mivel a lakóhelyet váltók

eredeti munkahelyükön dolgoznak tovább, és emiatt a napi ingázással még elérhető távolságnál nem költöznek messzebbre.

2. Regionális népességmozgások

A vidékről a városba költözés fő mozgató ereje a munkanélküliség területi egyenlőtlensége. Észak-Magyarországon, Kelet-Magyarországon és Dél-Dunántúlon a munkanélküliségi ráta jóval magasabb, mint a fővárost is magába foglaló közép-magyarországi régióban, vagy a Nyugat-Dunántúlon. Így megindult egy költözési hullám, amelynek eredményeként Észak-Magyarországról, Kelet-Magyarországról és a Dél-Dunántúlról elvándorolnak az emberek. A folyamat látványos bizonyítéka az, hogy ezekben a régiókban egyre több az olyan település, amelynek lélekszáma nem éri el a száz főt.³⁴⁶

Az észak-magyarországi régióban az egykori szocialista nehézipar (szénbányászat, kohászat, textilgyártás) felszámolásának eredményeként, még a korábban mesterségesen felduzzasztott iparvárosokból (Ózd, Salgótarján, Miskolc) is elköltöznek az emberek, nem csak a falvakból.

Sajnos az adatok nem utalnak arra, hogy a folyamat lezárult volna. Éppen ellenkezőleg. A Jobline 2015. október 7-26. között 3631 18-65 év közötti magyarországi álláskeresőt és állással rendelkezőt kérdezett meg³⁴⁷, és ez alapján az derült ki, hogy a munkavállalók fele költözne el Magyarországon belül egy másik városba egy új állásért, kétharmaduk csak akkor, ha az új ajánlat jobb pozícióról, magasabb fizetésről szólna. Más oldalról értelmezve a válaszokat azt kapjuk, hogy a megkérdezettek egyharmada azonos, vagy rosszabb feltételekkel is vállalná a költözést. Az átlagosnál sokkal nyitottabbak a lakóhelyváltoztatásra a fiatalok³⁴⁸, és a pályakezdők, valamint az agráriumban dolgozók. Az online felmérés jól mutatja azt, hogy a vidéken mezőgazdaságból élő fiatalok körében komoly a szülőhely elhagyásának a szándéka.

---

³⁴⁶ Borsod megyében 29, Baranya megyében 23, Zala megyében 41 olyan település is van már, amelynek a lélekszáma nem éri el a száz főt. (forrás Magyarország közigazgatási helynévkönyve 2016, KSH) A lakosság csökkenése annak ellenére következett be, hogy e települések többnyire csak 150-250 km távolságra vannak a fővárostól.

³⁴⁷ Az álláskereső alkották a megkérdezettek 27,6%-át, míg az állással rendelkezők a 72,4%-át.

³⁴⁸ Míg a 18-25 év közöttiek 70%-a az 50 éven felülieknek 40%-a nyilatkozott úgy, hogy költözne.

3. Munkavállalási célú elvándorlás

A vidéki népesség fogyatkozásához Magyarországon 2008-tól egy újabb körülmény is hozzájárul. Ez a körülmény az Európai Unión belüli migráció.³⁴⁹ Az Európai Unióban érvényesülő négy alapvető szabadság egyike a személyek szabad áramlása. Magyarország³⁵⁰ 2004-ben csatlakozott az Európai Unióhoz, de a magyarok más tagállamban való munkavállalása kezdetben nem volt gyakori.³⁵¹ A magyar munkavállalók külföldi munkavállalása a 2008-ban kezdődött válság hatására indult be, és az osztrák és a német munkaerő-piaci korlátozások 2011. tavaszi feloldásának következtében öltött jelentősebb méretet. A 2011. évi angol népszámlálás adatai szerint 44.400 fő tartotta anyanyelvének a magyart a Nagy-Britanniában élők közül.³⁵² Az osztrák statisztikák szerint 23.600 magyar dolgozott 2014-ben Ausztriában.³⁵³ A hivatalos német statisztikák szerint az ott dolgozó magyarok száma a 2010. évi 17.000-ról 2014-re 65.000-re nőtt.³⁵⁴

---

³⁴⁹ Az Európai Unió belüli migráció Magyarországot érintő hatásaival foglalkozik – többek között - Lakatos Judit: Külföldön dolgozó magyarok, Magyarországon dolgozó külföldiek (Statisztikai Szemle, 93. évfolyam 2. szám) és BOGNÁR K. – SZABÓ L. [2014]: A kivándorlás hatása a hazai munkaerőpiacra. MNB-tanulmányok http://www.mnb.hu/Root/Dokumentumtar/MNB/Kiadvanyok/mnbhu_egyebkiadvanyok_hu/A_kivandorlas_hata_sa_a_hazai_munkaeropiacra.pdf

³⁵⁰ Magyarországgal együtt csatlakoztak az Európai Unióhoz a balti államok, valamint Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Szlovénia (akiket Máltával és Ciprussal együtt EU10-ként szokás nevesíteni). 2007-ben vált taggá Románia és Bulgária. Az újonnan belépő országokban a lakosság életszínvonala jelentősen elmaradt a régi tagországokétól, s nem egy közülük jelentős munkanélküliséggel küzdött. E körülményekre tekintettel lehetett számítani arra, hogy ebből tíz tagállamból sokan keresnek majd munkát az EU korábbi tagállamaiban, akik közül néhány átmenetileg védte munkaerőpiacát a kelet-európai álláskeresőktől.

³⁵¹ Még Magyarországnál is kevesebben hagyták el nyugat-európai munkavállalási céllal Csehországot. Sokan vállaltak viszont nyugaton munkát a csatlakozás pillanatától Lettországból, Litvániából, Romániából, Bulgáriából és Lengyelországból. Az Európai Unió migrációs kiadványa szerint 2013-ban már 10 millió munkavállalási korú (azaz 15–64 éves) uniós állampolgár élt állampolgárságától eltérő tagországban (15,5 millió EU-n kívüli migráns mellett), ebből 2,5 millió román, illetve bolgár volt, 2,3 millióan pedig a 2004-ben csatlakozó országok valamelyikéből érkeztek. 2013-ban a szakértők Románia esetében 14 százalék felettire becsülték a külföldön élők arányát a munkavállalási korú (15–64 év közötti) népességhez viszonyítva, melyet 10 százalék körüli értékével Litvánia és a csak 2013-ban taggá vált Horvátország követett. Lettország és Bulgária a 7–9 százalékos sávba tartozott. A lengyel arány ugyancsak 5 százalék feletti. Az aktív korú magyaroknak 3, a cseheknek viszont mindössze 1 százaléka élt külföldön.

forrás: EUROPEAN COMMISSION[2014]: EU Employment and Social Situation Quarterly Review with supplement on “Recent trend in the geographical mobility of workers in the EU”. June. <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=89&newsId=2087&furtherNews=yes>

UK DWP (DEPARTMENT OF WORK AND PENSIONS) [2014]: Statistical Bulletin. May. London

³⁵² Felhívjuk a figyelmet arra, hogy ebben a számban tanulók és nem dolgozó családtagok is szerepelnek.

³⁵³ Ez a szám viszont nem tartalmazza a Magyarországról naponta ingázó munkavállalókat, akik nem rendelkeznek lakóhellyel Ausztriában.

³⁵⁴ Az adatok az EU „Employment and Social Situation” (Foglalkoztatás és társadalmi helyzet) című, negyedévente megjelenő kiadványának a munkavállalók országok közötti áramlásával foglalkozó 2014. júniusi különszámából származnak (European Commission[2014]), mely felhasználta az elérhető uniós és nemzeti adatforrásokat, így két fontos célország, Németország és az Egyesült Királyság nemzeti statisztikáiból származó migrációs adatokat is.

A 2011. évi magyar népszámlálás³⁵⁵ adatai szerint 2011. október 1-jén 70 ezer fő egy évnél rövidebb ideje és 143 ezer fő egy évnél hosszabb ideje tartózkodott külföldön. A külföldön élők száma azonban ennél már 2011-ben is magasabb volt,³⁵⁶ és azóta tovább növekedett.³⁵⁷ A Jobline 2015. október 7-26. között végzett felmérése alapján főleg a szakmunkások és vendéglátóiparban dolgozók nyitottak a külföldi munkavállalásra, míg a pénzügyben közigazgatásban és jogi területen dolgozók a legkevésbé mobilisak.

Magyarország különleges helyzetben van a kelet-közép-európai tagállamok között, mivel nem csak távozók, hanem munkavállalási céllal érkezők is vannak.³⁵⁸ A határos országokból érkezők többsége azonban nem a vidék gazdaságát erősíti. Kivételként jószerint csak a kelet-magyarországi megyék határmenti területeit említhetjük, ahol a mezőgazdasági idénymunkák idején átmenetileg megnő az Erdélyből érkező munkások száma.

4. A mikro-, kis- és közepes vállalkozások

Magyarországon a kis- és középvállalkozások fogalmát a 2004. évi XXXIV. törvény határozza meg. A jogszabály – Európai Unió alapokon³⁵⁹ – három körülményt említ. Azon szervezetek minősülnek kis- és középvállalkozásnak, amelyek állományi létszáma³⁶⁰

---

³⁵⁵ KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL[2013]: 2011. évi népszámlálás – 4. Demográfiai adatok. Budapest. http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_04_2011.pdf

³⁵⁶ Mivel a népszámlálás a Magyarországon élők megkérdezésén alapult, így nem kerültek számbavételre azok a külföldön élő magyar állampolgárok, akiknek magyarországi háztartási kapcsolata nem volt.

³⁵⁷ Egy nemzetközi kutatás alapján az EU valamelyik nyugati tagállamában tartózkodó magyarok száma a 400.000 főt is megközelítheti. SEEMIG (Managing Migration and its Effects in South-Eastern Europe – Transnational Actions Towards Evidence Based Strategies): A migráció és a migrációs hatások kezelése Délkelet-Európában – Határokon átnyúló együttműködés a tényekre alapozó stratégiáért.

³⁵⁸ Magyarországon 2013-ban 34.037 román és 9.105 szlovák állampolgár dolgozott, míg az Európai Unió összes többi tagállamából mindössze 5.387 munkavállaló érkezett.

³⁵⁹ Az Európai Unióban a kkv.-kat első alkalommal 1996-ban definiálták a *kis- és középvállalkozások fogalmának meghatározásáról szóló 1996. április 3-i 96/280/EK bizottsági ajánlás* keretében. A Bizottság 2003-ban felülvizsgálta és módosította a fenti fogalom meghatározást annak érdekében, hogy az új dokumentum tükrözze az általános gazdasági fejlődést, és foglalkozzon azokkal az akadályokkal, amelyekkel a kkv.-k szembesülnek. A 2003. évi fogalom meghatározás jobban megfelel a kkv.-k különböző kategóriáinak, és jobban figyelembe veszi a vállalkozások közötti kapcsolatok különféle típusait. Segíti az innováció előmozdítását, és elősegíti a partnerségek kialakulását, ugyanakkor gondoskodik arról, hogy az állami programok csak azokat a vállalkozásokat célozzák meg, amelyeknek valóban szükségük van támogatásra.

³⁶⁰ A foglalkoztatotti létszámra vonatkozó kritérium a teljes munkaidős, a részmunkaidős és az ideiglenes alkalmazottakra, valamint az idénymunkásokra terjed ki, és a következőket foglalja magában:

- alkalmazottak;
- a vállalkozásnak dolgozó, ahhoz kirendelt és a nemzeti jogszabályok szerint alkalmazottnak számító személyek (idetartozhatnak az ideiglenes vagy ún. átmeneti alkalmazottak);
- tulajdonos-vezetők;

legfeljebb 249 fő, éves nettó árbevétele nem éri el az 50 millió eurót, vagy mérlegfőösszege nem haladja meg a 43 millió eurót, és az állam vagy az önkormányzati közvetlen vagy közvetett tulajdoni részesedése külön-külön vagy együttesen nem haladja meg a 25%-ot.³⁶¹

A statisztikai számbavétel a jogi definícióban említett három körülmény közül csak a foglalkoztatottak létszáma alapján történik.³⁶² A legfeljebb 49 főt foglalkoztató szervezetek kisvállalkozásnak – ezen belül a 10 fő alattiak mikrovállalkozásnak –, az 50–249 fővel működők középállalkozásnak minősülnek.

A Magyarországon működő vállalkozások döntő része a kis- és középállalkozások csoportjába tartozik. Az egyszerűség kedvéért a kis és közepes méretű vállalkozások megjelölés helyett többnyire a kkv. rövidítést használom a tanulmányban. 2012-ben 644.000 kkv.-t tartottak nyilván az országban.³⁶³ A kkv.-k száma egy év alatt mintegy 46 ezerrel csökkent. A fogyás főként a kis létszámmal, és egyéni vállalkozás formájában tevékenykedő szervezeteket érintette, állományuk 15%-kal lett kevesebb, míg a társas formában működőké stagnált.³⁶⁴ A 10–49 fős kisvállalkozások, valamint az 50–249 fős középállalkozások száma egy év alatt nem változott jelentősen, ellenben a mikrovállalkozásoké 6,8%-kal csökkent.

A működő kkv.-k 95%-a mikrovállalkozásnak minősült (azaz kevesebb mint 10 fős létszámmal működött), 4,0%-a 10–49 fővel tevékenykedett, míg a középállalkozások (50–249 fős) aránya nem érte el az 1%-ot (0,7%).³⁶⁵

Országosan a társas formában működő kkv-k 93%-a, az egyéniék 99%-a a mikrovállalkozások közé tartozott.³⁶⁶

- olyan partnerek, akik a vállalkozással valamely rendszeres tevékenységben vesznek részt, és a vállalkozással való együttműködés révén pénzügyi haszonra tesznek szert.

³⁶¹ A vállalkozás akkor is önálló vállalkozásnak minősül – vagyis olyannak, amelynek nincsenek partnervállalkozásai –, ha ezt a 25%-os küszöbértéket az alábbi befektetők bármelyike elérte vagy túllépte:

- állami befektetési társaságok, kockázatitőke-társaságok és üzleti angyalok;

- egyetemek és nonprofit kutatóközpontok;

- intézményi befektetők, beleértve a regionális fejlesztési alapokat;

- önálló helyi önkormányzatok, amelyek éves költségvetése 10 millió eurónál kisebb, és a lakosok száma 5000 főnél kevesebb.

³⁶² A kkv.-k jogi és statisztikai fogalma az európai jogban is különbözik, lásd A BIZOTTSÁG AJÁNLÁSA) 2003. május 6. a mikro-, kis- és középállalkozások fogalmának meghatározásáról (*Az értesítés a C(2003) 1422. számú dokumentummal történt*) (EGT vonatkozású szöveg) (2003/361/EK)

³⁶³ 2012-ben ezer lakosonként 39 társas és 25 egyéni kkv. működött Magyarországon.

³⁶⁴ 2012-ben a működő kkv-k 61%-a társas, 39%-a egyéni formában tevékenykedett (2011-hez képest a társaságok aránya 4,0 százalékponttal emelkedett.) 2012-ben a társas formában működő kis- és középállalkozások legnagyobb hányada, kétharmada korlátolt felelősségű társaság volt, a betéti társaságok aránya mintegy háromtizedet, míg a részvénytársaságoké csupán 1%-ot tett ki.

³⁶⁵ Magyarország minden régiójában a legfeljebb 9 fős mikrovállalkozások dominálnak. A nagyobb szervezetek hányada az 5%-os szintet is csupán Közép-Magyarországon és Dél-Alföldön éri el.

5. A mikro-, kis- és közepes vállalkozások a magyar gazdaságban

A kkv.-k jelentős szerepet töltenek be az ország jövedelemtermelésében, a beruházásokban, valamint – tanulmányunk szempontjából ez a legfontosabb - a munkahelyteremtésben. 2012-ben a vállalkozási szektor által alkalmazott létszám mintegy háromnegyede, összesen közel kétfélmillió munkavállaló a 250 főnél kisebb szervezeteknél dolgozott.³⁶⁷ A legfeljebb 9 főt foglalkoztató vállalkozások együttesen a legnagyobb munkaadónak minősülnek Magyarországon, ugyanis a mikrovállalkozások biztosítanak kereseti lehetőséget a kkv.-knál alkalmazott létszám több mint a felének (összesen egymillió főnek).

A kkv.-k foglalkoztatottai közül a legtöbben – 262.000 fő - a kereskedelem, gépjárműjavítás ágazatba sorolt mikrovállalkozásoknál dolgoztak. A mikrovállalkozások a szakmai, tudományos, műszaki tevékenységben 159.000, az építőiparban 105.000 embert foglalkoztattak.

A kkv.-k által létesített munkahelyek a vidékfejlesztés szempontjából különösen fontosak, szerepük jelentősebb, mint a nagyvállalkozásokhoz tartozó munkahelyeké. A nagyvállalatok ugyanis jellemzően városokban és városok közvetlen közelében tevékenykednek, így az általuk létesített/fenntartott munkahelyeket csak a városiak és a városok vonzáskörzetébe tartozó települések lakói tudják kihasználni. A városoktól távolabbi településeken döntően kkv.-k működnek és kezdenek bele új tevékenységekbe. Így az, hogy a vidéki lakosság a szülőhelyén vagy annak közvetlen körzetében talál-e munkalehetőséget, az döntően a kisvállalkozásokon múlik.

2012-ben³⁶⁸ a kkv.-k összesen közel 45.000 milliárd forint árbevételt értek el, a teljes vállalkozási szektor teljesítményének 58%-át. A mintegy 610.000 mikrovállalkozás és a 4.400 középvállalkozás által elért összes nettó árbevétel szinte azonos értéket képviselt: 2012-ben

---

³⁶⁶ A legalább 10 fős kisvállalkozások körébe előbbiek 6,3, utóbbiak 0,5%-a sorolódott. A társas vállalkozások közül 4543, az önállóak közül csupán 35 szervezet minősült középvállalkozásnak. Az említett számok a KSH 2014 novemberi adatai.

³⁶⁷ 2012-ben a magyarországi kkv.-k összesen 1.981.000 munkavállalót foglalkoztattak, ami 2,7-szer több a nagyvállalatoknál dolgozók számánál, és 73%-a az összes foglalkoztatottnak. A mikrovállalkozások jellemzően egy-két fővel végzik tevékenységüket, több mint 50%-uk csak egyetlen munkavállalót foglalkoztat. A kisvállalkozások átlagosan 19 munkavállalót foglalkoztatnak. Az átlagos foglalkoztatottsági létszám az 50–249 fős középvállalkozásoknál 99 főt jelentett (ami azonban még mindig jóval kisebb a nagyvállalatokra jellemző 851 főnél).

³⁶⁸ 2014-re a kkv.-szektor GDP-hez való hozzájárulása 54,4%-ra csökkent.

egyenként meghaladta a 16.000 milliárd forintot. A vállalkozások méretének növekedésével hatványozottan nő az éves árbevételük.³⁶⁹

A kkv.-k tevékenységét illetően a szolgáltatások szerepe a meghatározó. A legfeljebb 9 fős mikrovállalkozásoknál foglalkoztatottak 35–43%-a³⁷⁰ két szolgáltatási területen, a kereskedelem, gépjárműjavításban, illetve a szakmai, tudományos, műszaki tevékenységben dolgozott. További 8–13%-uk számára építőipari, 8–10%-uk részére pedig ipari szervezet nyújtott kereseti lehetőséget.³⁷¹ Az üzleti és személyi jellegű szolgáltatások elsősorban a mikrovállalkozásokhoz, a gazdasági szolgáltatások a kisvállalkozásokhoz kötődnek. Építőipari feladatokat túlnyomó részben az 50 főnél kisebb szervezetek, ipari termelést pedig legnagyobb részben az ennél nagyobb méretű vállalkozások végeznek. Míg eleinte a kkv.-k csupán a helyi gazdaságban, azon belül is a lakossági szolgáltatásokban működtek, addig újabban az innovatív üzleti szolgáltatások területén is megjelentek. Ezek főképp a hálózatra alapozott globális piacra kilépő vállalkozások.

6. A kis- és középvállalkozások helyzete nemzetközi összehasonlításban

---

³⁶⁹ Egy mikrovállalkozás 2012-ben átlagosan 26 millió forint, egy 10–49 fős kisvállalkozás 475 millió forint nettó árbevételt könyvelhetett el, míg az 50–249 fős középvállalkozások már közel 3,6 milliárd forintot realizáltak. Egy szervezet átlagosan 70 millió forintot ért el. Annak ellenére, hogy a kis- és középvállalkozások között a legfeljebb 9 főt foglalkoztató mikrovállalkozások számbeli túlsúlya mutatkozott, az árbevétel mindössze 36%-át realizálták. A kkv.-k 0,7%-át képviselő középvállalkozások súlya a mikroméretűekhez hasonló. A szervezetek 4,1%-át kitevő 10–49 fős kisvállalkozások pedig az árbevétel 28%-át érték el.

A működés keretétül választott szervezeti forma is jelentősen befolyásolja az elért eredmény nagyságát. Egy társas vállalkozásként bejegyzett kkv. 2012-ben átlagosan 112 millió forint nettó árbevételt könyvelhetett el, az egyéni vállalkozások esetében ugyanez az érték 7,5 millió forintot tett ki.

Az árbevétel gazdasági ágak szerinti összetétele a szervezetek tevékenységi szerkezetének megoszlásához hasonlóan alakult. Magyarországon 2012-ben a kkv.-k árbevételének 63%-át szolgáltatások nyújtásával foglalkozó, egyharmadát ipari, építőipari tevékenységet folytató, 3,9%-át pedig mezőgazdasági termeléssel foglalkozók könyvelték el. Az egyszemélyes vagy néhány alkalmazottal rendelkező vállalkozások túlnyomó részben szolgáltatásokra specializálódtak, a létszám növekedésével azonban az árbevétel mind nagyobb hányada kötődött az ipari szervezetekhez. A középvállalkozások árbevételének közel fele ipari tevékenységből keletkezett.

³⁷⁰ A számadatok Magyarország egyes régióiban megfigyelhető – nem túlzottan nagy – eltéréseket jelzik.

³⁷¹ E kiemelt négy ágazat közül a kereskedelem, vendéglátás a kis-, illetve a közepes méretű szervezetek esetében is jelentős szereppel bír, azonban itt már nem a legfontosabb, helyét egyre inkább átveszi az ipar. A 10–49 fős szervezetek körében az építőipar a mikrovállalkozásoknál megfigyelhető súlyt képvisel. Itt emellett a mezőgazdaság emelhető ki, mint olyan ágazat, amiről általánosan elmondható, hogy jelentősebb létszámot foglalkoztat. Az 50–249 fős középvállalkozások által foglalkoztatottak legnagyobb hányada – az ország egész területén, még az erőteljesen szolgáltatás centrikus Közép-Magyarországon is – ipari szervezeteknél dolgozik, a második helyet a kereskedelem, vendéglátás foglalja el, melyet a megfelelő természeti feltételekkel bíró régiókban a mezőgazdaság követ.

Az Eurostat 2011. évi adatai alapján az Európai Unió 28 tagállamában működő vállalkozások túlnyomó része a magyarországihoz hasonlóan a kis- és középvállalkozások közé tartozott. Hányaduk átlagosan 99,8%-ot tett ki. Az arány – az adatot nem közlő hat tagállam kivételével – mindenütt elérte, vagy meghaladta a 99,5%-ot.

Az Európai Unió vállalkozásai által előállított bruttó hozzáadott értékből a kkv.-k átlagosan 58%-kal részesedtek, ami 4 százalékponttal magasabb a magyarországinál. A foglalkoztatottakat illetően fordított a helyzet, a kkv.-k súlya átlagosan 67%-os, miközben Magyarországon elérte a 73%-ot. A szomszédos uniós országokkal összehasonlítva a kkv.-knál foglalkoztatottak hányada a magyarorszáival szinte megegyező vagy annál nagyobb Szlovákiában, illetve Szlovéniában, viszont jóval kisebb Romániában.

7. A kkv.-k veszélyeztetettsége

Sok szó esik a kis és közepes méretű vállalkozások sebezhetőségéről. Valamennyi kkv. hendikeppel indul a gazdasági versenyben. Jellemzően kevesebb tőkével rendelkeznek, amiből következően fokozottabban lenne szükségük hitelekre. A bankszektor azonban kevésbé szívesen kölcsönöz kkv.-k részére, pl. azért mert kevésbé tudnak fedezetet felajánlani arra az esetre, ha nem lennének képesek visszafizetni a kölcsönt, hiszen a csekély tőke miatt csak nagyon szerény az a vagyon, amely fedezetül szolgálhat egy kölcsönt nyújtó számára.

A mikrovállalkozások halmozottan hátrányos helyzetűek. A rendelkezésükre álló és a kölcsönigényléshez felhasználható saját erő korlátozott mértéke még sikeres szerződéskötés esetén is behatárolja a kölcsönként megszerezhető pénzösszeg, vagy a lízing formájában elérhető érték nagyságát.

A mikrovállalkozások abból kifolyólag is fokozott veszélynek vannak kitéve, hogy az itt alkalmazott jellemzően egy-két dolgozó ismeretei nem érik el a csoportokat, osztályokat és részlegeket üzemeltető nagyvállalatoknál felhalmozódó tudásszintet. Ez a relatív ismerethiány okozhat súrlódásokat, ütközéseket a jogi elvárásokkal. A bankokat – a fedezethiányon túl – az is gyakran visszatartja az újonnan alakult kkv.-k finanszírozásától, hogy azok tapasztalatlansága, az üzleti életben való jártasság hiánya, kapcsolataik kialakulatlansága, piacismereteik csekély foka számottevően megnöveli a kölcsönnyújtás kockázatát.

Különösen veszélyes a mikrovállalkozások életében az az időszak, amikor megszűnik az egyedüli munkavállaló munkaviszonya, vagy a tulajdonos már nem képes irányítani a céget.

A 2007-ben újonnan alapított vállalkozásoknak csak 38%-a létezett a működésük kezdetét követő ötödik évben.

A 2007-ben alakult kkv.-kat 51–49%-os arányban egyéni és társas formában jegyezték be, hosszabb távra szóló fennmaradásukhoz azonban – vélhetően nagyobb induló tőkéjükből, stabilabb szervezeti formájukból adódóan – utóbbiak nagyobb eséllyel rendelkeznek. Ezt látszik igazolni, hogy az egyéni vállalkozások csupán 29%-a, ezzel szemben a társas formában működők 47%-a tevékenykedett még 2012-ben is.

A kkv.-k kétharmadának öt éven belüli lemorzsolódása témánk szempontjából azt eredményezi, hogy a kkv.-k által létesített munkahelyek nem stabilak, több mint 50 %-uk öt éven belül megszűnik.

8. A kkv-k támogatásának elvi háttere és csoportosítása

Mind az európai mind a magyar gazdaságirányítás felismerte azt, hogy a kkv.-ket támogatni kell, egyrészt, mert a gazdaság, sőt az egész társadalom számára fontos, hogy ez a szektor jól működjön, másrészt, mert támogatás nélkül sok kkv. létre sem jönne, vagy megszűnne. Az egész kkv. szektor egészének a támogatása nem jelent tisztességtelen állami beavatkozást a gazdasági versenybe.

A támogatásokat többféle szempont szerint osztályozhatjuk. Az egyik szempont szerint megkülönböztethetünk pénzügyi és egyéb támogatásokat, a pénzügyi támogatások forrás szerint európai uniós és tagállami támogatásokra bonthatók. Egy másik szempont szerint közvetlen és közvetett támogatásokat különböztethetünk meg. Közvetett támogatás alatt az kkv.-kat közvetlenül támogató szervezetek, alapok – többnyire tagállami – támogatását értjük.

9. A mikrovállalkozások pénzügyi támogatása

9.1. Pénzügyi eszközök a forráshiány felszámolására az EU programjában

Az Európai Unió korábban többéves programokat dolgozott ki a kis és közepes méretű vállalkozások fejlesztése érdekében. A vállalatok és vállalkozások, különösen a kkv.-k számára kidolgozott, 2001-2005 közötti időszakra szóló, 2000. december 20-án elfogadott program³⁷² céljai³⁷³ közül a vállalkozások pénzügyi környezetének javítása körében található néhány, amely alkalmasnak tűnik a forráshiány orvoslására.

- Az Európai Befektetési Alap útján támogatják a kis és közepes méretű vállalkozások tevékenységének megkezdését és az ezt közvetlenül követő életpálya-szakaszt. Ez a támogatás elsősorban befektetési tőkealapok, különösen az induló tőkét biztosító alapok, regionális alapok, egyes szektorokra, vagy technológiákra koncentráló alapok pénzügyi forrásainak részbeni biztosítása útján valósul meg, tehát döntően közvetett támogatást jelent a kkv.-k számára. A vállalat megalapítását követő szakaszban az ún. „üzleti inkubátorok” létrehozatalának és támogatásának és követő programokkal való társításának szánnak szerepet az ún. mentori rendszer keretében.
- Támogatják a kis és közepes méretű vállalkozásoknak való kölcsönnyújtást. A program keretében a tagállamokban a kkv.-k számára folyósítandó kölcsönök visszafizetéséért - önállóan, vagy más, hasonló szervezetekkel közösen - garanciát vállaló szervezetek segítik hozzá tevékenységük kiterjesztéséhez. A pénzügyi biztosítékok főként kis összegű kölcsönök (mikrokreditek), az információs technológia korszerű eszközeinek, szoftvereknek a beszerzését biztosító és használatuk elsajátítását finanszírozó kölcsönök, továbbá olyan kölcsönök létrejöttét hivatottak előmozdítani, amelyek a komoly növekedési potenciállal rendelkező kisvállalatok pénzügyi nehézségeit hivatottak áthidalni. Az Európai Befektetési Alap úgy támogatja ezeket a tevékenységeket, hogy tőkét biztosít a garanciát ténylegesen nyújtó vállalkozások számára, esetleg velük közösen

---

³⁷² 2000/819/EC: Council Decision of 20 December 2000 on a multiannual programme for enterprise and entrepreneurship, and in a particular for small and medium-sized enterprises (SMEs) (2001-2005) Ez már a negyedik többéves program volt, amelyet nem követett újabb hasonló, a támogatások alanyára koncentráló akcióprogram. Az Európai Unió a kis- és középvállalatok támogatásának aktuális teendőit újabban a szakmai programokba (pl. az innováció fejlesztése, az energiahatékonyság növelése, stb.) integrálva hirdeti meg.

³⁷³ A többéves program általános célkitűzése az, hogy javítsa az általános üzleti környezetet Európában. A program céljai a 2. Cikkely szerint az alábbiak:

- a gazdaság növekedésének és versenyképességének fokozása a tudásalapú és nemzetköziesedő gazdaságban, a vállalkozások erősítése,
- a gazdaság közigazgatási és szabályozási környezetének egyszerűsítése és javítása, különösen annak érdekében, hogy a kutatás, az innováció és az üzleti kreativitás virágozhasson,
- a pénzügyi környezet javítása a gazdaság, különösen a kis és közepes méretű vállalkozások számára,
- annak biztosítása, hogy a gazdaság könnyebben elérhesse a Közösség támogatási szolgáltatásait, programjait és hálózatait, és ezen eszközök koordinálásának fokozása.

közvetlenül is nyújt garanciát. Az ilyen támogatás – a kkv.-k szempontjából – közvetett támogatásnak minősül. A garancia által a kis és közepes méretű vállalkozások tőkével való ellátását biztosító helyi, vagy regionális alapok tevékenységének kockázatát is lehet csökkenteni.

- Az európai joint venture tevékenység keretében – többek között – az ún. „Üzleti angyalok”³⁷⁴ hálózatának fejlesztését, a hasznos tapasztalatok kicserélését, a legjobb módszerek (best practices) elterjesztését, tanítását, a bankárok és a kkv. vezetők közös asztalhoz ültetését tűzték ki célul.

Némi leegyszerűsítéssel a kkv.-k európai támogatásának három fő elemét emelhetjük ki:

- tőke – nevezetesen induló és pótlólagos tőke - biztosítása,
- garancia nyújtás kölcsönfelvételhez, vagy tőke biztosításához,
- piaci ismeretek elterjesztése.³⁷⁵

Magát a kölcsön nyújtását, és a kölcsönért fizetendő kamatok támogatását a 2001-2005 közötti időre szóló program nem említi, csak a kölcsönök biztosítását. Ennek oka abban keresendő, hogy a kis és közepes méretű vállalkozások tevékenységének javítását célzó korábbi programok főként ezekre helyezték a hangsúlyt, a kkv.-k számára kölcsönöket nyújtó intézmények által folyósított kölcsönök kamatainak egy részét fedezték a brüsszeli költségvetésből folyósított kamat-támogatások. Ezek közvetlen támogatásnak minősültek. Az utóbbi időben az EU többéves programjai nem közvetlenül a kis és közepes méretű vállalkozásokat finanszírozzák, hanem harmadik személyeket látnak el tőkével, abból a célból, hogy a kkv.-k javára és érdekében végezzenek bizonyos tevékenységeket, a költségek részbeni fedezésével elérjék, hogy a kkv.-k részére szolgáltatást nyújtó vállalkozások csökkentsék az áraikat.

---

³⁷⁴ Az „Üzleti Angyal” nem feltétlenül pénzügyi szervezatként támogatja pl. a Startup vállalkozásokat, hanem magánszemélyként, vagy egyéb elkötelezettként, Ezek jellemzően a

1. korábbi vállalkozói ismeretségből kerülnek ki,
2. befektetéshez értő vagyonos emberek,
3. kockázatmentes vágyó rokonok, ismerősök, barátok.

Őket szokták hívni a „3F”-nek: Friends, Family, and Fools. Ez is szemlélteti, hogy alapvetően magas üzleti kockázattal bír az ilyen irányú befektetés. Ugyanis a befektetett pénznek nincs fedezete, ezért a tőke visszafizetés garanciája ez esetben nem létezik. (Dr. Tóth Márk: Kockázati tőke az adózásban Profit7.hu 2015. március 24.)

³⁷⁵ A piaci ismeretek elterjesztése tipikusan nem pénzügyi jellegű támogatás, bár lehetséges, hogy piaci alapon igénybe vehető képzések, tanfolyamok ellenértékét térítik meg utólag a kkv. számára.

9.2. Pénzügyi eszközök a forráshiány felszámolására Magyarországon

Napjaink magyar gazdaságának szereplői alultőkésítettek.³⁷⁶ A forráshiány mindenfajta méretű vállalkozást sújt, de a mikro- és kisvállalkozások szenvednek tőle legjobban. A kkv.-k számára meghirdetett pályázatokon a feltételeknek megfelelő vállalkozások különböző pénzügyi kedvezményeket (csökkentett kamatozású, vagy kamatmentes hitelt), vagy vissza nem térítendő támogatásokat kaphatnak.

A forráshiány mérséklésének közvetlen eszközeit az olyan támogatások, pályázati lehetőségek képezik, amelyek bizonyos közérdekű célok megvalósítása érdekében kedvezményes kamatozású, esetleg kamatmentes kölcsönöket, új munkahelyek létesítése esetén munkabértámogatást, stb. biztosítanak. A kkv.-k számára legkedvezőbb esetben a számukra nyújtott támogatást nem is kell visszatéríteni.

A vidékfejlesztés szempontjából nagyon fontosak a jellemzően az önkormányzatok által igénybe vehető támogatások, pl. a külterületi utak javítására, a településfejlesztésre, vagy a település képét meghatározó épületek felújítására igényelhető támogatás. Léteznek kifejezetten mezőgazdasági tárgyú támogatások, amelyek – jellegüknél fogva – döntően a vidékfejlesztést szolgálják, pl. az öntözésfejlesztési célú, vagy a szarvasmarha tartást segítő támogatás. Mikro-vállalkozások számára is elérhető, de nem csak kkv.-k által igénybe vehető program pl. az egyedi szennyvízkezelés kiépítését szolgáló pályázat, vagy a “Fiatal gazda” pályázat. Kifejezetten nem mezőgazdasági tevékenység kistelepülésen való indításához 12 millió forint vissza nem térítendő támogatást lehet igényelni 2017-től.

Ezek a pályázati lehetőségek nagyon fontosak, de nem nyújtanak valódi lehetőséget minden kkv. számára. A mikro-vállalkozások többsége nem is szerez tudomást e pályázati lehetőségekről és jelentős részük nem kellően felkészült ahhoz, hogy a siker esélyével kecsegtető pályázati anyagot tudjon összeállítani. A támogatandó célok köre is folyamatosan változik, a támogatási feltételek sem állandóak, a pályázat benyújtási határidők rövidek, így a rendszer egésze egy átlagos mikro-vállalkozás számára nem kiszámítható. Még a pályázaton

---

³⁷⁶ Az alapvető probléma tehát gazdasági gyökerű, azt nem jogszabályok okozzák. Abban azonban már a jogi környezet is „ludas”, hogy a kis és közepes méretű vállalkozások nem jutnak minden esetben, megfelelő mértékű és olcsó külső forráshoz. Ezen jogi hátráltató tényezők közül villantott fel néhányat “A kisvállalkozások forrásteremtését és különösen kockázati tőkével való támogatását segítő kezdeményezések az EU-ban és Magyarországon” című tanulmányom, amely a Kis és középvállalkozások az Európai Unió küszöbén című, a Széchenyi István Egyetem által Győrben, 2004-ben kiadott tanulmánykötetben jelent meg (205-221. old.). A tanulmányban olyan jogi szabályokat, jogintézményeket mutattam be, amelyek akadályozzák a kis- és közepes méretű vállalkozások forráshiányának csökkentését, és ezeket a korlátozó tényezőket milyen jogszabályi változtatások révén lehetne kiiktatni.

sikerrel szereplőknek sem oldódik meg minden problémája, mivel a támogatások egyszeri alkalmat jelentenek, tartósan nem kompenzálják a mikrovállalkozás méretéből fakadó hátrányokat.

10. A kockázati tőkebefektetés

Szeretném felhívni a figyelmet egy olyan intézményre, amely az európai többéves programokban említett mindhárom célkitűzés megvalósítására képes. A kockázati tőkebefektetés olyan jogi eszköz, amely tőkét biztosít a kisvállalkozásnak tevékenysége kezdeti szakaszában, tőkét emel, vagy tagi kölcsönt ad a kkv. számára, amikor tevékenységét bővíteni kívánja és mindezek mellett piaci ismereteinek átadásával, üzleti kapcsolatainak felhasználásával, vállalatirányítási tudásának bevetésével közvetlenül is javítja a kisvállalkozás menedzselési színvonalát.³⁷⁷ A kockázati tőkebefektetés tehát nem tisztán pénzügyi támogatás, hanem olyan módszer, amely a kkv. likviditásának javításán túl piaci ismereteket, üzleti kapcsolatokat is biztosít a kkv. számára működésének viszonylag korai szakaszában. A kockázati tőkebefektetők “a pénzügyi támogatáson felül szakmai tudással is segítik a vállalkozásokat. A magántőke befektetők gyakorlatilag együtt dolgoznak a cégvezetéssel, hogy a vállalkozás gazdasági expanzióját megvalósítsák.”³⁷⁸ A kkv. számára fontos, hogy pénzügyi helyzete és ismeretszintje anélkül javul, hogy ezért fizetnie kellene. A kapott segítség “árát” a kkv. tulajdonosai fizetik meg, akik rövid távon el kell, hogy fogadják azt, hogy a kockázati tőkebefektető “beleszól” a cég ügyeibe, hosszabb távon pedig kénytelenek osztozni az elért hasznon, ami befektető nélkül csak az övék lett volna. “Jellemzően a kockázati tőke úgy nyújt pénzügyi segítséget az induló vállalkozásnak, hogy tulajdoni részesedést is kap belőle. Ez az egyik biztosítéka annak, hogy a birtokolt tulajdonosi arány függvényében az üzleti folyamatokba beleszólással bírjon.”³⁷⁹

---

³⁷⁷ Az Európai Unió már a korábbi programokban is biztosított közösségi forrásokat a kis- és közepes vállalkozások számára. Ezek egy része (I-TEC program, ETF Start-Up program stb.) az ilyen vállalkozások számára kockázati tőkét biztosító alapok rendelkezésére álló pénzeszközök növelését szolgálta. Brüsszel komoly szerepet szánt annak az elképzelésnek, hogy a kutatócentrumokhoz és tudományos parkokhoz kapcsolódó alapok kockázati tőkét nyújtsanak a kis és közepes méretű vállalkozások számára.

³⁷⁸ Dr. Tóth Márk: Kockázati tőke az adózásban Profit7.hu 2015. március 24.

³⁷⁹ Dr. Tóth Márk: Kockázati tőke az adózásban Profit7.hu 2015. március 24.

10.1. A kockázati tőkebefektetés gazdasági háttere

A kockázati tőkebefektetés a társaságokhoz tulajdonosként történő csatlakozás egy speciális esete. Magyarországon többnyire nem a társaság megalapításakor kapcsolódik be a pénzforrásokkal rendelkező személy, hanem már létező társaságban szerez tulajdonrészt. A kockázati tőketársaságok speciális tevékenysége révén olyan céltársaságok is pótlólagos forráshoz juthatnak, amelyek a finanszírozás egyik klasszikus jogi eszközével (kölcsön, bankkölcsön, lízing, faktoring) sem szerezhettek extra tőkét, a nagy kockázat, vagy a magas tőkeigény, esetleg a lassú megtérülés, stb. miatt. A kockázati tőkebefektető tudomásul veszi, hogy lesznek olyan befektetései is, amelyek kapcsán elveszíti a befektetett összeget, mivel úgy számít, hogy lesznek extraprofitot eredményező ügyletei is, amelyek kiegyenlítik ezt a veszteséget. A kockázati tőkebefektető egy portfóliót készít, amelyben bizonyára lesznek nagyon sikeres befektetések éppúgy, mint olyanok, amelyeket csak nullszaldóval, vagy veszteséggel tud lezárni. A nemzetközi gyakorlat szerint tíz befektetésből kettő nyereséggel zárul, és ennek a két befektetésnek a kimagasló hozama fedezi a másik nyolc projekt veszteségét, vagy az átlagosnál kisebb nyereségét. A kockázati tőke természetesen nem a nagyobb kockázat, hanem a nagyobb nyereség reményében kerül kapcsolatba olyan tevékenységeket végző társaságokkal, amelyek fejlesztési elképzelései ígéretesek. A kockázati tőkének kimagasló a szerepe a kis- és közepes méretű vállalkozások finanszírozásában. Abban az esetben, ha a kockázati tőkebefektető egy kockázati tőketársaság, akkor csak a saját tőkéjét használja. A kockázati tőkealap-kezelők³⁸⁰ viszont kockázati tőkealapokat³⁸¹ hoznak létre oly módon, hogy kollektív befektetési értékpapírokat hoznak forgalomba zártkörűen, kizárólag szakmai befektetők részére. Egy kockázati tőkealap-kezelő vállalkozás jóval nagyobb tőkét képes a hasznos cél érdekében összegyűjteni, mint egy átlagos magyar gazdasági társaság. A kockázati tőkealap-kezelőkre és az általuk végzett

---

³⁸⁰ A kockázati tőkealap-kezelő: rendszeres gazdasági tevékenységként kizárólag kockázati tőkealapot, illetve magántőkealapot kezelő alternatív befektetési alap-kezelő (a kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2014. évi XVI. törvény 4. § (3) bekezdés 60. pontjának a 2014. évi CIV. törvénnyel módosított szövege).

³⁸¹ A kockázati tőkealap: olyan zártvégű alternatív befektetési alap, amelyet vállalkozásfejlesztés finanszírozásának céljából hoztak létre és befektetési politikája szerint az összesített tőke-hozzájárulása és a le nem hívott tőkéje legalább 70%-át a vállalati fejlődés kezdeti szakaszában lévő vállalkozásokba fekteti, amelynek kollektív befektetési értékpapírjait zártkörűen kizárólag szakmai befektetők részére hozzák forgalomba, és amely nem tőkeáttétellel finanszírozott (a kollektív befektetési formákról és kezelőikről, valamint egyes pénzügyi tárgyú törvények módosításáról szóló 2014. évi XVI. törvény 4. § (3) bekezdés 59. pontjának a 2014. évi CIV. törvénnyel módosított szövege).

tevékenységre a jogszabály számos követelményt határoz meg, éppen azért, mert a kockázati tőkealap-kezelő nem a saját vagyont kockáztatja.³⁸²

10.2. A kockázati tőkére háruló kockázat mérséklése

A kockázati tőke is igyekszik felbecsülni a kockázatokat. A megismert rizikó azonban kevesebb esetben veszi el a befektetői kedvét. Az új termékeket gyártani kívánó, új szolgáltatással a piacra lépő, vagy éppen új technológiát alkalmazó cégek különösen gyakran válnak a kockázati tőkebefektetések céltársaságaivá. Ennek az az oka, hogy az új megoldás révén a tevékenység különösen hatékony lehet, ha ezt az újdonságot sikerül a piacra vinni és a piac azt el is fogadja. Ahhoz, hogy ez bekövetkezzék, a tőkén kívül még szükség van másra is.

- A kockázati tőke gyakran az induló vállalkozásokban lát fantáziát. Ezek a fejlődésük kezdeti stádiumában lévő vállalkozások nem rendelkeznek megfelelő piaci ismeretekkel. Vezetőik gyakran jó műszaki emberek, akik szeretnék ötletüket megvalósítani, de az ehhez szükséges irányítási, vállalatvezetési ismereteknek gyakran híján vannak. A kockázati tőke nem „csupán” pénzt ad a célok eléréséhez, hanem biztosítja a szükséges ismereteket, szakmai tapasztalatokat, piaci kapcsolatokat. Teszi ezt azon jól felfogott érdekében, hogy a céltársaság sikere saját társasági tulajdonrészének értékét növeli. A kockázati tőke tehát nem csak azért toleránsabb a befektetési kockázatok iránt, mert olyan társaságokat választ, ahol a lehetséges nyereség magas mértéke racionálisan ellensúlyozza a kockázat – másfajta hitelezők számára már túl magasa – fokát. A másik ok az, hogy a kockázati tőkebefektető saját tevékenységével képes csökkenteni a kockázatot. A rizikó tehát számára – saját aktivitásának eredményeképpen – kisebb, mint ugyanazon szituációban a kölcsönt folyósító, vagy a faktoráló számára lenne.

- A kockázati tőkebefektető többnyire jelentős tulajdoni hányadot szerez, és ezzel összefüggésben a szavazati jogok magas százalékával rendelkezik. A kockázati tőkebefektető - a társaság tagjaként, részvényeseként - tulajdonosi minősége által képes befolyásolni a társaság működését, a gazdasági tevékenységet, a kockázatvállalás mértékét. Mivel a

---

³⁸² Követelményeket tartalmaz, pl. a 2014. évi XVI. törvény 67. §-a.

kockázati tőkebefektető szavazati hányada magas, így arra is képes, hogy irányítsa a társaságot³⁸³, ne csupán befolyásolja a döntéseket.

10.3. *A kockázati tőke támogatása*

A kkv. számára a kockázati tőkebefektető – legyen az önálló társaság, vagy kockázati tőkealap kezelő – közvetlen támogatást nyújt. A kockázati tőkebefektető és kockázati tőkealap kezelő számára nyújtott EU és/vagy tagállami támogatás a kkv.-k számára nyújtott közvetett támogatásnak minősül.

10.3.1. Megfelelő jogi környezet kiépítése

A magyar jog 1998-tól kezdődően világos szabályokat tartalmazott³⁸⁴ a kockázati tőkebefektetési vállalkozásokra és a kockázati tőkealap kezelő kockázati tőkealap-kezelőkre. A törvényt 2006. január 1-től hatályon kívül helyezték, így a kockázati tőkebefektetési vállalkozás mint kategória megszűnt. A kockázati tőkealap kezelőkre vonatkozó szabályokat áthelyezték egy másik törvénybe. Így a hatályos magyar jog a kockázati tőkebefektetést nem szabályozza, mivel az alapkezelőkre vonatkozó normák döntően befektető-védelmi jellegűek.

10.3.2. Tőketámogatás

Az Európai Unió speciális programot³⁸⁵ valósít meg, amellyel egy határokon átnyúló kockázati tőkealap kezelő tevékenységét támogatja. A program jellegéből fakadóan a kedvezményezettek nem a mikrovállalkozások közül kerülnek ki. Magyarországon ma 28 JEREMIE alap működik összesen 130 Mrd forintos keretösszeggel. Ezek hibrid alapok, amelyek az Uniós forrás és a magántőke mellett állami forrásokat is felhasználnak

---

³⁸³ Természetesen itt nem feltétlenül alakul ki konszernjogi értelemben vett irányítás. Szociológiailag 75 %-nál kisebb szavazati részesedés mellett is képes a kockázati tőketársaság érvényre juttatni a céltársaság működésével kapcsolatos akaratát és érdekeit.

³⁸⁴ Eredetileg az 1998. évi XXXIV. törvény szólt a kockázati tőkebefektetésekről, a kockázati tőketársaságokról és a kockázati tőkealapokról. Utóbbiakról ma a 2014. évi XVI. törvény tartalmaz rendelkezéseket.

³⁸⁵ Jeremie program

befektetések során. A kockázati tőkebefektetési szektor révén a 2010 és 2014. június 30. közötti időszakban Magyarországon 179 társaság kapott 58 milliárd forint értékű finanszírozást, 2014 harmadik negyedévéig pedig már 271 befektetést hajtottak végre a kockázati tőkealapok 72 milliárd forint értékben és 8 milliárd forint kölcsönt is nyújtottak. Az átlagos befektetési érték 294 millió forintra nőtt 2014 harmadik negyedévére.³⁸⁶

10.3.3. Adókedvezmények

A tagállamok adómentességek, adókedvezmények útján tudják támogatni a kockázati tőkebefektetési tevékenységet végző vállalkozásokat és a kockázati tőkealap kezelőket. A kockázati tőkebefektetéseket végző vállalkozásokat a magyar jog 1998-tól kezdődően úgy is igyekezett ösztönözni, hogy a tevékenység megkezdésétől számított hat éves időszak alatt a társasági adónak 0 %-os volt az adókulcsa az ilyen tevékenység végzők számára.³⁸⁷ A kockázati tőkebefektetések adószempontú támogatása áttételesen a céltársaságok helyzetének javítását szolgálta. Azért engedte el – bizonyos esetekben – az állam a kockázati tőkebefektető társaságok által fizetendő társasági adót, hogy ez a kedvezmény tőkét csalogasson a kockázati tőkebefektető társaságokhoz és a kockázati tőkealapokhoz, amelyek tevékenysége által javul a céltársaságok forrásellátottsága. A kockázati tőkebefektetési tevékenységet végző vállalkozások és a kockázati tőkealap kezelők átmeneti társasági adókedvezménye nem csupán a kockázati tőkebefektetésért önmagáért volt. Az állam nem a kockázati tőkebefektető társaságokat és kockázati tőkealapokat kívánta adókedvezményben részesíteni. A speciális adójogi helyzet az ilyen szervezetek kockázati tőkebefektető tevékenységének szólt.

Nem volt szerencsés megoldás, hogy az adókedvezmények csak a korlátolt felelősségű társaságokban és részvénytársaságokban történő tulajdonszerzéshez kapcsolódtak, mert ez nem adott ösztönzést a mikrovállalkozásokba történő befektetéshez, amelyek jellemzően nem

---

³⁸⁶ A kockázati tőkealapok forrásgyűjtéseinek és befektetéseinek bő 70 százaléka a Jeremie alapokhoz kapcsolódik, döntő hányada így uniós forrás, az intézményi befektetőktől - például a nyugdíjalapoktól - kevés forrás érkezik. A források legnagyobb hányadát (58,52 százalék) kormányzati szervek bocsátják rendelkezésre, őket a (döntően állami háttérű) bankok (18,01 százalék) és a magánbefektetők (10,48 százalék) követik. (Végh Richárd: Közel 300 millió forint az átlagos kockázati tőkebefektetés mfor.hu letöltés 2017. január 1.)

³⁸⁷ Jelen tanulmány – terjedelmi okokból - nem tűzhetette ki célként a vonatkozó adószabályok részletes bemutatását.

kft., vagy rt. formájában működnek. Nem állítható, hogy a kockázati tőke teljes mértékben figyelmen kívül hagyta a mikrovállalkozásokat, de szerencsésebb lett volna a vidékfejlesztésben kimagasló szerepet játszó mikrovállalkozásokba történő befektetések esetén is biztosítani mindazokat a kedvezményeket, amelyekhez a kockázati tőke hozzájutott a közepes méretű vállalkozásokba történő befektetés esetén. Az 1998 utáni magyar adójogi szabályozás ösztönözte a kis- és közepes vállalkozások segítőit, de behatárolta tevékenységüket, és ezzel a mikrovállalkozások tekintetében jórészt kihasználatlanul maradtak a kockázati tőkebefektetésben rejlő előnyök.

Sajnos a magyar adójogi jogalkotás nem a diszfunkció felszámolása irányába lépett, hanem 2006-ban mellőzte a kockázati tőkebefektetők társasági jogi adókedvezményét. Így a hatályos magyar jog szerint csak a kockázati tőkealapokat kezelő társaságok mentesülnek a tevékenység után az általános forgalmi adó megfizetése alól. “Olyan, adózást érintő kedvezményt, amely kifejezetten kockázati tőkebefektetésekhez, mint jogügylethez kapcsolódna, a hatályos magyar jogrendszer nem alkalmaz.”³⁸⁸

További negatív fejlemény, hogy 2015. elejétől a befektetési alapokra vonatkozóan életbe lépett különadó értelmében adót is kell fizetniük a kockázati alapkezelőknek. A pénzügyi szervezetek különadóját pedig már eddig is fizetniük kellett. Mindez együttesen azt eredményezi, hogy az állam adójogi eszközökkel nem ösztönzi a kockázati tőkebefektetéseket, így ma Magyarországon a lehetségesnél kevesebb vállalkozás végzi ezt a - kkv.-k szempontjából is fontos - tevékenységet, és az ezzel foglalkozók a szükségesnél és indokoltnál kisebb tőkeerővel rendelkeznek.

11. A kkv.-k által elkövetett versenyjogi jogsértések enyhébb szankcionálása

A versenyt leginkább sértő magatartások tanúsítóit a Versenytörvény alapján a Gazdasági Versenyhivatal jellemzően bírság megfizetésére kötelezi.³⁸⁹ A kis- és közepes méretű vállalkozások jogi ismeretei bizonyítottan kisebbek a nagyvállalatoknál. A jogalkotó feltételezi azt, hogy a kkv.-k által első ízben elkövetett jogsértés nem a piaci versennyel való szándékos szembehelyezkedés, hanem a kellő ismeretek hiányának a következménye. Ezért

³⁸⁸ Glavanits Judit: A kockázati tőkebefektetések adózásának egyes kérdései Miskolci Szemle 2012. évi 1. szám

³⁸⁹ Az eljáró versenytanács bírságot szabhat ki azzal szemben, aki ... [Tpvt. 78. § (1) bekezdés]

2015 nyarától a Gazdasági Versenyhivatal – bizonyos esetekben³⁹⁰ - jogosult arra, hogy bírság helyett figyelmeztetést alkalmazzon. Valószínű, hogy a figyelmeztetés is elegendő ahhoz, hogy a versenyjogi követelményekbe beleütköző kkv. a jövőben nem tanúsít majd jogsértő magatartást. A jog azonban olyan kötelezettség előírására is feljogosítja a Gazdasági Versenyhivatalt, hogy az ügyfél alakítson ki a versenyjogi előírásoknak megfelelést és jogsértés megelőzését biztosító belső eljárásrendet.

A kkv.-knek a versenyjogban 2015 óta érvényesülő pozitív diszkriminációja olyan újszerű jogi kezdeményezés, amely – szűk körben – alkalmas arra, hogy ezt a sok veszélynek kitett vállalkozáscsoportot úgy mentesítse az ismerethiányból fakadó jogsértés tipikus következménye alól, hogy ezzel nem veszélyezteti a bírságtól remélt generális és speciális prevenciót.

12. A mikro vállalkozások támogatásának áttételes hatása a vidék népességmegtartó erejének fokozására

Tanulmányunk elején - a szülőhelyhez való kötődést és az attól való elszakadást befolyásoló emocionális és gazdasági tényezők számbavétele révén - igyekeztünk bemutatni a legfontosabb körülményeket, amelyek szerepet játszanak abban, hogy egy vidéken született magyar állampolgár szülőhelyén, vagy annak körzetében éli-e le életét, vagy beköltözik a városba, esetleg nem csak szülőhelyét hagyja el, de az országot is. Álláspontunk szerint a sokféle körülmény közül legfontosabb a munkalehetőség vidéki hiánya, illetőleg az a helyzet, hogy a vidéken elérhető munkalehetőség nem illeszkedik az egyén elképzeléseihez. Tanulmányunk második részében bemutattuk a kis- és közepes vállalkozásokat, főként a mikrovállalkozásokra koncentrálva. Azért szenteltünk a kkv.-knak és e körön belül is a

---

³⁹⁰ Tpv. 76. § (1) Az eljáró versenytanács határozatában

1) a 78. § (8) bekezdése szerinti figyelmeztetést alkalmazhatja arra vonatkozó kötelezettség előírása mellett, hogy az ügyfél alakítson ki a versenyjogi előírásoknak megfelelést és jogsértés megelőzését biztosító belső eljárásrendet.

Tpv. 78. § (8) Kis- és középvállalkozásokkal szemben az első esetben előforduló jogsértés esetén - kivéve az Európai Unió jogába való ütközés esetét - bírság kiszabása helyett az eljáró versenytanács figyelmeztetést is alkalmazhat.

Tpv. (9) Nincs lehetőség a (8) bekezdés alapján a bírságtól való eltekintésre, ha

a) a jogsértés közbeszerzési eljárás során árak rögzítésére vagy a piac felosztására irányuló megállapodás kötésében, vagy összehangolt magatartás tanúsításában nyilvánul meg, vagy

b) a jogsértésre a személyeknek koruk, hiszékenységük, szellemi vagy fizikai fogyatkozásuk miatt különösen kiszolgáltatott, egyértelműen azonosítható csoportjához tartozó személlyel szemben került sor.

mikrovállalkozásoknak nagy figyelmet, mert ezek töltenek és tölthetnek be kiemelkedő szerepet a vidék népességmegtartó képességét legsúlyosabban veszélyeztető probléma orvoslásában. Statisztikailag bizonyított tény ugyanis, hogy a kkv.-k egységnyi jövedelem előállításához számottevően több munkaerőt használnak fel, mint a nagyvállalatok. Vidéken főként a mikrovállalkozásoktól várható az új munkalehetőségek létrehozása, sőt a meglévők megőrzése is. A kkv.-k és különösen a mikrovállalkozások azonban sérülékenyek, rövid életűek. Állami beavatkozás nélkül nem képesek megvalósítani céljaikat, amelyek egyben társadalmi célkitűzések is. Támogatások újabbnál újabb formáit kell kitalálni és megvalósítani ahhoz, hogy a kkv.-k képesek legyenek eljátszani azt a szerepet, amelyekre adottságaik alapján képessé válhatnak, és vidéki munkahelyek százezreit hozhassák létre. Láthattuk, hogy a pályázatok révén elnyerhető közvetlen és közvetett pénzügyi segítségen túl, a kockázati tőkebefektetés is alkalmas eszköz a kkv.-k fennmaradásának és fejlődésének előmozdítására. A magyar jogalkotás olyan újszerű jogi megoldások bevezetésére is nyitott, mint a versenyjogi jogsértés szankciórendszerének felfüggesztése. Végezetül annak a reményünknek kívánunk hangot adni, hogy a mikrovállalkozások támogatása révén a költségvetés és a jogrendszer egy költségtakarékos ugyanakkor hatékony eszközre lel, amely áttételesen ugyan, de érdemben hozzájárul a vidék népességmegtartó erejének növeléséhez.

Molnár Csikós László

**A vidék népességmegtartó erejének
nyelvi tényezői**

A vidék népességmegtartó erejének nyelvi tényezői

A vidék népességmegtartó erejét nemcsak gazdasági és jogi eszközökkel, hanem megfelelő nyelvpolitikával is növelni lehet. Azt a természetes folyamatot, amelynek során a köznyelvből a helyi nyelvváltozatok hatására regionális köznyelv jön létre, megfelelő figyelemmel kell kísérni, a regionális beszélők nyelvtudatát erősíteni kell, és egyáltalán olyan nyelvpolitikát kell folytatni, amely a köznyelv kizárólagossága helyett a nyelvváltozatok iránti toleranciát helyezi előtérbe.

A nyelvváltozatok iránti tolerancia

A vidék népességmegtartó erejének növelésére irányuló törekvések többnyire gazdasági és jogi természetűek. Ezek azon a megfontoláson alapulnak, hogy a megfelelő szintű gazdasági fejlettség és a kedvező jogi szabályozás visszatartja az embereket attól, hogy elhagyják lakóhelyüket. Véleményem szerint nemcsak gazdasági és jogi eszközökkel, hanem megfelelő nyelvpolitikával is növelni lehet a vidék népességmegtartó erejét. Ehhez elsősorban olyan nyelvpolitikára van szükség, amely elfogad különböző nyelvváltozatokat, nem favorizál egyetlen nyelvváltozatot. Az ilyen rugalmas nyelvpolitika a köznyelv kizárólagossága helyett a nyelvváltozatok iránti toleranciát tartja szem előtt.

A nemzeti nyelvnek az egységes köznyelv a fő nyelvváltozata, ez bizonyos kötöttebb beszédhelyzetekben (közoktatás, államigazgatás, igazságszolgáltatás, tudományos tevékenység stb.) jut kifejezésre. Ettől általában eltér az embereknek az otthoni beszéde, mely gyakran regionális színezetű. A nyelven belül úgynevezett regionális köznyelvek is kialakulnak, mint a köznyelvnek meghatározott területhez kapcsolódó változatai. Arról van szó tehát, hogy a beszélők sajátos módon használják a köznyelvet. Megjelennek a köznyelvitől eltérő szókészletű elemek, beszédhang-realizációk, morfológiai megoldások, mondatszerkezetek. Azért jöttek létre regionális köznyelvek, mert a köznyelv egyfajta standard integráló erőként hatott a nyelvjárássokra. (Imre 1979.) A regionális köznyelv már nem nyelvjárás, a városiaknak általában ez az elődleges otthoni nyelvváltozatuk, a falusiaknak viszont regionális nyelvváltozatként rendszerint megmarad a nyelvjárás. (Kiss 1994.)

Anyaországi és határon túli regionális köznyelvek

Az anyaországban a regionális nyelvi beszélők két nagy csoportra oszthatók. Az egyik csoportba tartozóknak a regionális köznyelv az egyetlen, aktív anyanyelvi változatuk (egyesnyelvűek). A másik csoportbelieknek pedig valamely nyelvjárás az elsődleges nyelvváltozatuk, de valamelyik regionális köznyelvi változatot is beszélnek (kettősnyelvűek). Az előbbieket nyilvános és familiáris beszédhelyzetekben is ugyanazt a regionális köznyelvi változatot használják, nem váltanak kódot. A kettősnyelvűek nyilvános beszédhelyzetekben a regionális köznyelvi változatot, otthoni környezetben nyelvjárásukat használják, tehát kódot váltanak. Az egyesnyelvűek regionális köznyelvi nyelvhasználata közel áll a tömegtájékoztatói eszközök, illetve az iskola által közvetített köznyelvhez, a kettősnyelvűek nyelvhasználata viszont inkább a nyelvjáráshoz van közelebb. (Kiss 1995.)

Nemcsak Magyarországon jönnek létre magyar regionális köznyelvek, hanem az utódállamokban (Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna stb.) is. Az anyaországi regionális köznyelv főleg nyelvjárás alapú, a határon túli regionális köznyelvre nyelvjárás és környezeti nyelvi sajátosságok a jellemzőek. (Molnár Csikós 2002.)

Más nyelveknek is vannak regionális köznyelvei, nyelvváltozatai. Olaszországban sok regionális nyelv van, ezek ugyanúgy a latin nyelv származékai, mint az olasz köznyelv, de azért Olaszországban megvan a nemzeti egység tudata. A regionális nyelvek nemcsak szinkron szempontból térnek el a köznyelvtől, hanem diakron szempontból is, ugyanis az olasz köznyelv a 13-14. századi firenzei nyelvjárás alapul. Egyébként az olasz regionális nyelvváltozatokat a standard és a nyelvjárások közötti átmeneti formaként lehet felfogni. (Berruto 2012.) Számottevő regionális nyelvi különbségek tapasztalhatók a német nyelvterületen, a nagyfokú autonómia következtében azonban nincsen egységes nemzettudat.

Implicit és explicit norma

A nyelvek és a nyelvváltozatok bizonyos normát követnek, ezeknek egyik formája az implicit norma. Ennek alapján válik lehetségessé a nyelvi kommunikáció, hiszen mind a beszélő, mind a hallgató ugyanazt a rendszert kell, hogy használja és ugyanazokat a szabályokat kell, hogy figyelembe vegye. Az implicit norma ösztönös; íratlan szabályok alkotják (például a nyelvjárásoknak ilyen a normájuk). A másik forma az explicit norma. A közösségi életnek egy bizonyos szintjén szükségesé válik a nyelvnek a standardizálása, a kommunikációs szükségletek kielégítéséhez ekkor már nem felel meg az implicit norma, helyette explicit normát hoznak létre. Ezt tudatos; írott szabályok alkotják (a köznyelvet ilyen norma szabályozza). (Škiljan 1980.)

A népnyelv

A népnyelv megnevezés régen a nyelvjárások összességét jelentette, ma pedig különböző nyelvjárásokban beszélők közös nyelvi sajátosságainak összessége. Voltaképpen az implicit normájú köznyelv megfelelője. (Molnár Csikós 2002.) Esetlegessége miatt kevésbé felel meg politikai céloknak, az államok ezért inkább az explicit normaalkotást részesítik előnyben. Részben emiatt a népnyelv nem lett vetélytársa az explicit normájú köznyelvnek. El lehetne gondolkozni azon, hogy a regionális köznyelv kategóriát helyettesíthetné-e a regionális népnyelv.

A regionális köznyelv nyelvjárási háttere különböző differenciáltságú lehet. Ahol egységesebb nyelvjáróterületen jön létre regionális köznyelv, ott markánsabbak a nyelvjárási vonások (mint pl. a Székelyföldön), ahol viszont sokféle nyelvjáróterület beszélői keverednek, ott kevésbé erőteljes a regionális köznyelv nyelvjárási jellege (például Vajdaságban).

Regionális nyelvi sajátosságok

Figyelmet érdemel a tájszó fennmaradásának jelensége. Adott esetekben a tájszó túlélheti azt a nyelvjárást, amelyből származik, és akár a köznyelvbe is bekerülhet. A tájszavak leginkább a regionális köznyelvben maradnak fenn. Például a Balaton mellékén ismeretes a *mormicol* ige, ennek többféle jelentése lehet: `magában dörmög, mormog`, `morgolódik`, `halk hangon, alig érthetően beszél`, `hm-féle hangot hallat`. Például: Bátyám halkán mormicol magában. A játékosok nagy része mormicol miatta.

Nyelvjárási alapúak lehetnek a regionális köznyelvben a köznyelvitől eltérő beszédhang-realizációk. Így például a szeged-kecskeméti regionális köznyelvben az *ë* helyett *ö*-t mondanak (embör, kérök, éhös stb.), a szlovákiai magyarok körében a palóc nyelvjárás hatására elterjedt az illabiális *ä* használata az *a* helyén (äpjä, mărăd, szabäd stb.), a dunántúliak rövid *i*-vel, *u*-val, *ü*-vel beszélnek (hirek, tyukot, szüken stb.)

A regionális köznyelv és a köznyelv között alaktani eltérések is kifejezésre jutnak. Egyik ilyen eltérés a hasonlító határozó ragját érinti. A hasonlító határozó ragja a köznyelvben *-nál*, *-nél*: Pista erősebb Jancsinál. Ezzel szemben a vajdasági regionális nyelvben a *-tól*, *-től* rag használatos: Pista erősebb Jancsitól. Egyébként a magyar nyelvterület más részein is előfordul a *-tól*, *-től* ragos hasonlító határozó (tehát mintegy népnyelvi jellege van). A Vajdaságban feltehetően a szerb analógia is támogatja a *-tól*, *-től* rag használatát, például *Stevica je jači od Jovice*. (Molnár Csikós 1998.)

Kontaktusjelenségek

A határon túli regionális nyelvváltozatok a környezeti nyelv hatására a köznyelvtől eltérő szavakat, szóalakokat, szerkezeteket használnak. A nyelvi kontaktusok először a kétnyelvűek megnyilatkozásaiban jelentkeznek, hiszen a kétnyelvűeknek lehetőségük van arra, hogy két kód közül, két nyelv eszköztárából válasszanak, amikor ki akarnak fejezni valamit. (Benő 2008.)

A Felvidéken a szlovák nyelv hatása mutatható ki, Kárpátalján a rusziné, Erdélyben a románé, Vajdaságban a szerbé, a Drávaközben és Szlavóniában a horváté, a Muravidéken a szlovéné, az Órvidéken pedig a németé.

A vajdasági magyar regionális köznyelv helyzete annyiban is sajátos, hogy a beszélők tudatában más nyelvváltozatokkal együtt helyezkedik el, elsősorban a magyar köznyelvvvel és a szerb köznyelvvvel. A beszélőknek bizonyos esetekben a nyelvválasztással és a nyelvcserevel is szembe kell nézniük. A választás elsősorban a standard és a regionális nyelvváltozat között történik, olykor viszont a magyar és a szerb nyelv közötti relációra is kiterjed. Itt és a kontaktusjelenségeknek kitett többi régióban is a regionalitás mögött nemcsak nyelvjárásiaság húzódik meg, hanem interferencia is.

A nyelvjárásiaság megítélése

A XX. század első évtizedeiben a városban élő svájci németek mindennapi érintkezésében kezdett visszaszorulni a nyelvjárásiaság, ugyanis akkoriban több németországi német került vezető beosztásba. A húszas évektől megváltozott a helyzet, a szóbeli érintkezésben a nyelvjárás, írott nyelvként pedig a német köznyelv lett ismét használatos. Ez napjainkban is így van. A svájci német tájszólások megközelítőleg sem kerültek annyira háttérbe, mint Magyarországon. Svájcban még napjainkban is szerepet kaphat a nyelvjárásias beszéd, akár politikai vitafórumon, közéleti összejöveteleken, egyházi szertartásokon, sőt még a rádió- és televízió-műsorokban is. (Szabó 2000.)

Idegen szavak felújítása

A vajdasági magyarok beszédében, olykor írásában is bizonyos szóképzési jelenségek fordulnak elő. Az egyik jelenség szerb közvetítésű idegen szavak használata. Jellegzetesek a török és a francia nyelvből szerb közvetítéssel átvett szavak. A török nyelvből származik a *burek* (túróval, hússal, almával töltött sült tésztaféle), a *dzsezva* (hosszú nyelű kávéfőző ibrik), a *gyuvecs* (lecsóféleség) stb., a francia nyelvből pedig a *dezsúrni* (ügyeletes), az *ekrán*

(képernyő), a *guverner* (kormányzó), a *plakár* (beépített szekrény), a *svaler* (szerető) stb. (Škaljić 1966., Вујаклија 1980.)

Olyan idegen szavak felújítására is felfigyelhetünk, amelyek a magyarban már régiessé váltak vagy elavultak, viszont a szerbben közkeletűek. Például: *komittens* (ügyfél), *diszkutál* (vitatkozik), *installatőr* (szerelő), *student* (egyetemi hallgató), *szuszpenzió* (felfüggesztés), *orgánium* (hatósági szerv) stb. (Molnár Csikós 2008.)

Magyar szavak felújítása

A vajdasági magyar nyelvhasználatban néha régi magyar szavak felélesztésére is sor kerül. Ez történt abban az időben, amikor a székváros főnévvel kezdtek élni. A vajdasági magyar sajtó Újvidékre vonatkoztatja ezt a szóösszetételt. A székváros megnevezés régen az uralkodónak, főhatóságnak, egyházfőnek székhelyéül szolgáló várost jelölték vele. Annak, hogy újságíróink felújították, az lehet az oka, hogy Újvidék székhelye ugyan egy nagyobb területnek, Vajdaság Autonóm Tartományak, mégsem nevezhető fővárosnak, mivel a főváros egy országnak a közigazgatási központja. Ezért vonatkoztatható rá a székváros szó, amely régen 'főváros' értelemben szerepelt ugyan, idővel azonban átadta helyét a főváros szónak, úgyhogy nyugodtan adhatunk neki 'székhely, területi központ' jelentést. A *tanácsnok* szó is felújítás révén került a mai szóhasználatba. A vajdasági magyar sajtó a községi képviselő-testületek tagjait nevezi tanácsnoknak a szerb odbornik szó megfelelőjeként. A tanácsnok főnév már a XIX. században és a XX. század első felében főleg olyan városi tisztviselőre vonatkozott, aki valamely ügyosztálynak az élén állt, és rangban a polgármester, illetve a helyettes polgármester után következett. Egy másik jelentése is kialakult, valamely közigazgatási testületnek, elöljáróságnak, képviselő-testületnek a tagját jelölte. (Molnár Csikós 2015.)

Érdekesek azok a szópárhuzamok, amelyek egyes vajdasági és magyarországi megnevezések között vonhatók: *siska* – frufu, *pikádó* – darts, *sztiropol* – hungarocell, *szárma* – töltött káposzta, *cimet* – fahéj, *celler* – zeller, *franciasapka* – svájcisapka stb. (Molnár Csikós 2011.)

Bizonyos esetekben ugyanaz a sajátos idegen szó különböző délvidéki régiókban bukkan fel hasonló jelentésekben. Például: *sank* (a német der Schanktisch nyomán terjedt el a délszláv nyelvekben, és került az adott régió magyar nyelvátzatába). Vajdaságban 'italmérő pult, bárpult, söntés' jelentésben él, a Muravidéken 'bárpult, étkezőpult; (a konyha és a nappali közötti) átadópult' az értelme, Horvátországban 'bárpult, söntés; étkezőpult' a jelentése, az Őrvidéken pedig bárpultra, söntésre; konyhapultra mondják. (Molnár Csikós 2008.)

Gazdagodás

A vajdasági magyar regionális köznyelven a gazdagodás jelei is megfigyelhetők, mely főleg újításként jut kifejezésre. Az új formák és elemek közt megemlíthetjük többek között az örökírot (amely a golyóstollnak felel meg, és némi túlzással az írószer tartós jellegét emeli ki a töltőtollal szemben, amelyből gyakran kifogy a tinta). A postai szóhasználatban elterjedt irányítószám megnevezés Vajdaságban született meg, ugyanis a Jugoszláv Posta korábban bevezette használatát, a Magyar Posta a már kialakult megnevezést vette át a vajdasági magyar regionális köznyelvből. A terménytőzsde szó a szerb produktna berza mintájára alakult ki, a szocialista korszakban is használatos volt, azt a helyet, fórumot jelölik vele, ahol a mezőgazdasági termények árát a kínálat és a kereslet alapján kialakítják. A pénzfeligének 'vállalkozást a szükséges pénzüsszeggel, anyagi eszközökkel ellát, finanszíroz' értelemben való használatát is megemlíthetjük. Az anyaországban is megvan ez a szó, de rosszálló értelműnek vagy népnyelvinek számít. (Molnár Csikós 2008.)

A regionális köznyelvek kutatása

A regionális köznyelviség jelensége és kutatása a XX. század hetvenes éveiben keltette fel a magyar nyelv tudomány néhány kutatójának érdeklődését. A regionális köznyelveknek egyre növekvő társadalmi szerepére, szociolingvisztikai jelentőségére elsősorban a magyar nyelvjárások atlaszának anyaggyűjtése és terepi ellenőrzése irányította rá a figyelmet. Azt tapasztalták, hogy a köznyelv egyre erősebben hat a nyelvjárásokra, és ennek következtében átalakulnak, szürkülnek, sőt pusztulnak. (Imre 1979.) A regionális köznyelvek sajátosságainak a számbavételét azért tekintették fontosnak a kutatók, mert a kiejtési norma kodifikálásának a megkönnyítését várták tőle. (Imre 1979.) Azonban sem a regionális köznyelvek elfogadható feltérképezésére, sem a kiejtési norma átfogó rögzítésére nem került sor. Amikor a kutatásokból kiderült, hogy mennyire nyelvjárásiasan beszélnek a magyar városok lakói, leállították őket. Azóta csak néhányan és szórványosan foglalkoznak a regionális köznyelvekkel. Az egyik kutató például a szombathelyi regionális köznyelviséget vizsgálja. (Hajba 2005.)

Nyelvtudat

Figyelemmel kell kísérni a regionális köznyelvek alakulását, megállapítva, hogy milyen fokú regionalitást értek el ezek a nyelvváltozatok. A regionalitást nem romlásnak kell tekinteni, hanem gazdagodásnak, hiszen a regionális köznyelv olyan nyelvváltozat, amely közelebb hozza a köznyelvet a beszélőkhöz.

Erősíteni kell a regionális beszélők nyelvtudatát, ugyanis azzal, hogy tudatossá válik a nyelvhasználatuk, jobban képesek lesznek arra, hogy elkülönítsék egymástól a köznyelvi és a regionális nyelvi sajátosságokat.

Fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a regionális nyelvváltozatok is értékesek. Ha a beszélők felismerik a regionális nyelvi sajátosságok értékeit, akkor szívesebben fogadják el sajátjuknak a regionális nyelvváltozatot.

Hivatkozások

Benő Attila 2008. Kontaktológia. A nyelvi kapcsolatok alapfogalmai. Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság – Kolozsvár

Gaetano, Berruto 2012. Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo, Roma, Carocci

Hajba Renáta 2005. Regionális köznyelviség Szombathelyen. Vörös Ferenc szerk. Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat, 89-95.

Imre Samu szerk. 1979. Tanulmányok a regionális köznyelviség köréből, Budapest, Akadémiai Kiadó

Kiss Jenő 1994. Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó

Kiss Jenő 1995. A regionális köznyelviség mint kutatási probléma. Magyar Nyelv, 91/1.: 1-9.

Molnár Csikós László 1998. A középfok melletti -nál, -nél ragot helyettesítő -tól, -től rag régen és ma, Sándor Klára szerk. Nyelvi változó – nyelvi változás, Szeged, JGyF Kiadó, 229–234

Molnár Csikós László 1990. Neologizmusok a jugoszláviai magyar regionális köznyelvben. Élőnyelvi tanulmányok, Budapest, Nyelvtudományi Intézet, 155—163.

Molnár Csikós László 2002. Regionalitás és köznyelviség napjainkban, IV. Dialektológiai Szimpozion, Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 189-192.

Molnár Csikós László 2008. A mai magyar nyelvhasználat, Hódi Éva szerk. Hűség az anyanyelvhez, Ada, Szarvas Gábor Nyelvművelő Egyesület, 60–77.

Molnár Csikós László 2011. A vajdasági magyar nyelvhasználat sajátosságai, Szoták Szilvia szerk. Magyar nyelv és kultúra a Kárpát-medencében, Dunaszerdahely – Alsóőr, Gramma Nyelvi Iroda – Imre Samu Nyelvi Intézet, 93–102.

Molnár Csikós László 2015. A vajdasági magyar regionális köznyelv, Gasparics Judit, Ruda Gábor szerk. Adalékok a délvidéki magyarok nyelvéhez és kultúrájához, Muravidék Baráti Kör Kulturális Egyesület, Pilisvörösvár, 68–74.

Németek <https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemetek> (2016. május 8.)

Olasz: valójában hány nyelv? <http://www.nyest.hu/hirek> (2016. május 8.)

Škaljić, Abdulah 1966. Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku, Sarajevo, Izdavačko preduzeće „Svjetlost”

Škiljan, Dubravko 1980. Pogled u lingvistiku, Zagreb, Školska knjiga

Szabó József 2000. Nyelvek és nyelvjárások Svájcban, Magyar Nyelv 96/1.: 109–120.

Вујаклија, Милан 1980. Лексикон страних речи и израза, Београд, Просвета

Nagy Janka Teodóra

**A jogtörténet új forrásai: Tárkány
Szücs Ernő Magyar jogi népszokások
monográfiájától egy Jogi
Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi
Digitális Adattárig**

A jogtörténet új forrásai: Tárkány Szücs Ernő Magyar jogi népszokások monográfiájától egy Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattárig³⁹¹

A vidék népességmegtartó erejének fokozását elősegítő természeti, társadalmi és jogi tényezők körét vizsgáló előadásokhoz, tanulmányokhoz a jogtörténet, illetve egy sajátos kutatási terület, a jogi kultúrtörténet, a jogi néprajz eredményeinek megosztásával kívánunk kapcsolódni.³⁹²

Kérdezhetnénk: „Hogyan is kerül a csizma az asztalra?” Mi köze a jogtörténet forrásainak bővítését célul tűző jogi kultúrtörténet, jogi néprajz interdiszciplináris tárgykörének a vidék népességmegtartó erejének erősítéséhez? Mi köze a 21. század elején egy alapvetően történeti szempontú társadalomtudományi közelítésnek az aktuálisan az urbanizációval, a mobilitással, a globalizációval összefüggő kihíváshoz?

A vidék népességmegtartó erejéhez kapcsolódó kutatásokat azonban vertikális metszetben olyan változásvizsgálatnak is tekinthetjük, amely társadalomtörténet és jogtörténet metszéspontján a jog integratív, társadalom- és közösség-szervező szerepéhez kapcsolódik. Ha a vidék fogalmát pedig egyfajta tevékenység-alapú komplex struktúráként értelmezzük – *a természeti erőforrások felhasználására épülő, meghatározott autonómiával rendelkező, elsősorban tradicionális közösségek által folytatott gazdasági tevékenységként* –, akkor a „fenti” jogszabályok által meghatározott világtól távolabb álló „lent” köznapi szabályainak, „a társadalom legszélesebb rétegeinek mindennapjait, közösségi- és magánéletének úgyszólván teljességét”³⁹³ szabályozó zárt kisközösségek szokásrendjének (ideértve a szokásnormákat, a jogszokásokat, a szokásjogot) számbavétele viszont már szoros kapcsolódást mutat vizsgálati témánkkal.

---

³⁹¹ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

³⁹² A tanulmány alapjául szolgáló kutatás az OTKA 109191. sz. pályázat támogatásával valósult meg.

³⁹³ Mezey Barna: Tárkány Szücs Ernő jogtörténete. In: Nagy Janka Teodóra szerk., Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1.). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 25–36. 30.

I.

A közelmúltban a tudományos kutatások területén megfigyelhető általános jelenség a tudományközi kutatások erősödése, azaz a 18. századtól kialakuló diszciplináris tagozódáson túli kitekintés a jelenségek mind teljesebb, differenciáltabb megismerése érdekében. Az interdiszciplinaritás megtermékenyítő hatását tükrözik a jogtudomány, történettudomány, néprajztudomány, szociológia és antropológia „közös mesgyéjén” elhelyezhető jogi kultúrtörténet és jogi néprajz új kutatási eredményei is.³⁹⁴

A „határterületi diszciplínaként” meghatározott jogi kultúrtörténet 1990-es évek végétől folyamatosan gyarapodó eredményei – a mindennapi jogélet vizsgálata és a szimbólumkutatás témájában szervezett konferenciák, a megszületett tanulmánykötetek, a nemzetközi kutatások eredményeinek a hazai kutatásba történő gyors és közvetlen integrálását célul tűző tudományos munkák – a kutatási terület iránti érdeklődés erősödését bizonyították. Ezzel párhuzamosan az adott időszakban megélnékülő jogi néprajzi kutatások a jogi vonatkozású társadalmi normák között elsősorban a kisebb közösségek normáinak, normarendszereinek megismerését foglalták meg célként az ún. komplex módszer alkalmazásával (az írott forrásokon túl a szójhagyományt és a jogi vonatkozású tárgyi emlékeket is felhasználva).³⁹⁵

Sajátos vizsgálati szempontot jelentett a jogi vonatkozású társadalmi normák gazdag világának kronologikus szempontú vizsgálata, a szokásnormák, a jogszokás, a jogi norma /

---

³⁹⁴ Pl. Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére [szerk: Nagy Janka Teodóra]. *Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1.* PTE Illyés Gyula Kar, Szekszárd, 2014.; *Szokásjog és jogszokás I–II.* [szerk.: Nagy Janka Teodóra] *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2.* PTE KPVK, Szekszárd, 2016.

³⁹⁵ *Nagy Janka Teodóra*: „Ítéltetett Makó Város Bírója és Tanácsa által...” Normakövetés és normaszegés Makó népi jogéletében (1781–1821). *Urbs: Magyar Várostörténeti Évkönyv 10* (2014) 123–139.; *Nagy Janka Teodóra*: A „Janus-arcú” megszegényítő büntetések (Vajna Károly emlékezete). *Börtönügyi Szemle 2* (2012) 79–90.; *Nagy Janka Teodóra*: Jogi néprajzi, jogi kultúrtörténeti adatok az áldomáshoz. In: Mezey Barna szerk., *A szimbólumok üzenete: A jogi kultúra jelképei: eljárások, szokások, formák és tárgyak* (ELTE Jogi Kari Tudomány 14). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011. 345–354.; *Nagy Janka Teodóra*: A jogi néprajz a hazai kutatások tükrében. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből* (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 83–96.; *Nagy Janka Teodóra*: A magyar jogi néprajzkutatás eredményei és alternatívái. In: Tárkány Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások. 2. kiadás.* Budapest, Akadémiai Kiadó 2003. 851–862.; *Varga Csaba*: Jogi néprajz – az elméleti jogi gondolkodás nézőpontjából. (A jogi népszokásvizsgálatok lehetséges teoretikus hozzájáról) In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből* (Jogi Kari Tudomány 1). Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 26–46.

jogintézmény, a jogi népszokás és a jogi néphagyományok megkülönböztetése.³⁹⁶ A *szokásnorma* az egyéni normák általános sokféleségében érvényesülő, a közösség által elfogadott, helyesnek tartott magatartásszabály / társadalmi norma. A *jogszokás* a közösség tagjainak kifejezetten jogi jellegű, a törvény által szabályozott „*fent*” világától élesen elkülönülő „*lent*” világa, azaz a társadalom kisebb-nagyobb közösségeinek vélt vagy létező autonómiája alapján alkotott, a közösség által elismert (a hagyomány és szokás erejénél fogva megtartott és öröklődő, szükség esetén azonban a közösség által kikényszerített), a mindennapok szervezésére (az életviszonyokban jelentkező érdekeltségek egyeztetésére) szolgáló szokásszerű gyakorlata (pl. jegyesség, alku). Tagányi Károly külön is hangsúlyozta, hogy a jogszokásokat a megíratlan, jogi alakba nem öntött jogi vonatkozású szokások, szertartások és jelképek alkotják.³⁹⁷ A *szokásjog (consuetudo)* a kisebb vagy nagyobb közösségek együttélése során kialakult, majd az állam által utólag elismert, szankcionált szokásnormát, jogszokást jelenti. A *jogi norma* olyan általános jellegű, kötelező erejű társadalmi norma / magatartásszabály, amelyet az állam, vagy állami szerv alkot, és végső soron állami kényszer biztosítja érvényesülését. A *jogi népszokás* olyan jogi vonatkozású szokás, amely elsősorban a paraszti közösségek vonatkozásában kutatott, és e közösségek mindennapi életének meghatározott, az ismétlődések során az utódokra is átörökített rendjét jelenti. A jogi népszokás jellemzője továbbá, hogy az állami szabályozásnak csak kiegészítőjeként, színezőjeként vagy csupán jelképes tartalommal él tovább.³⁹⁸ A *jogi néphagyomány* fogalmi körébe a már nem gyakorolt, de még ismert jogi vonatkozású szokások, jelenségek a folklórban (mese, dal, monda, rege, anekdota, igaz történet), illetve a

---

³⁹⁶ A kérdéssel részletesen foglalkozik: *Mezey Barna: Szokásjog és szokás határán: jogszokások*. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (Jogi Kari Tudomány 1)*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 13–25.; *Tárkány Szücs Ernő: Magyar jogi népszokások*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.

Varga Csaba a jogszokástól a jogi népszokásig terjedő folyamat változásait elemzi, és a kör a jogi néprajz vizsgálati szempontjai alapján egészül ki két további létszakasszal (szokásnorma, néphagyomány) (Varga 2009). Tárkány Szücs Ernő elsősorban Bónis György munkáira hivatkozva határozza meg a néphagyomány fogalmát (Tárkány Szücs 1981. 29–35.), a néprajzi szakirodalom alapján pedig részletes olvasatát adja jogi néphagyomány és jogi népszokás elkülönítésének. (Tárkány Szücs 1981. 36–44.; Nagy 2003, 2012)

³⁹⁷ Tagányi Károly még következetesen jogszokásokról szól, Tárkány Szücs Ernőnél jóval diffúzabb a terminológiahasználat. (Tárkány Szücs 1981; Mezey 2009; Nagy 2009; Bognár Szabina: Tagányi Károly. A hazai élő jogszokások gyűjtéséről – a jogszokásgyűjtés tudományos programja. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (Jogi Kari Tudomány 1)*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 292–309.; *Bánkiné Molnár Erzsébet: A szokásjog helye és szerepe a Jászkun Kerület organizált társadalmában*. In: Mezey Barna – Nagy Janka Teodóra szerk., *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből (Jogi Kari Tudomány 1)*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2009. 97–108.

³⁹⁸ Varga 2009.

tárgyi emlékekben történő továbbélése, hagyományozása tartozik.³⁹⁹ A jogi vonatkozású társadalmi normákat vizsgálhatjuk *vertikálisan és horizontálisan*. A vertikális szint egyetlen jogi vonatkozású társadalmi norma időben különböző létformáit jelenti, a horizontális szint pedig az egy adott időpontban érvényesülő, különböző típusú jogi vonatkozású társadalmi normák metszetét.⁴⁰⁰

II.

A jogi néprajz elméleti és módszertani kérdései tisztázásának következetes és avatott sürgetője volt mind hazai, mind nemzetközi szinten Tárkány Szücs Ernő. Publikációi közül különösen fontos a *Magyar jogi népszokások* címmel megjelent, a jogelmélet, illetve az összehasonlító jogelmélet felé is kapcsolódásokat kínáló jogi néprajzi szintézise, amelyet recenziójában Bónis György egyenesen „a jogi népszokások korpuszának” nevezett, külön is hangsúlyozva a jogtörténethez kötődését.⁴⁰¹

Nemzetközi szempontból különösen fontosnak tekinthető Tárkány Szücs *Results and Task of Legal Ethnology in Europe* tanulmánya, amelyben egyrészt kísérletet tett az európai jogi néprajz eredményeinek, kutatási módszereinek és feladatainak összefoglalására, másrészt alapvető definíciós és metodikai kérdéseket próbált tisztázni.⁴⁰² Az *Ethnologica Europeana* hasábjain 1967-ben megjelent kutatástörténeti összegzés jelentőségét éppen ez adta,⁴⁰³ s mint

---

³⁹⁹ A kérdéssel részletesen foglalkozik Nagy 2003, 2009, 2012.

⁴⁰⁰ Vertikális szinten, azaz egyetlen kiválasztott, jogi relevanciával bíró társadalmi norma különböző létszakaszaiban történő vizsgálatára jó példa lehet a gazdag jogi kultúrtörténeti tartalmat hordozó, a jogi néprajz figyelmére is méltán számot tartó *áldomás* szokásköre. (Nagy 2011.)

⁴⁰¹ Nagy Janka Teodóra: A „híd-szerep” értelmezési lehetőségei Tárkány Szücs Ernő életművében. In: Nagy Janka Teodóra szerk., Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1.). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 45–56.

⁴⁰² Tárkány Szücs Ernő: Results and Task of Legal Ethnology in Europe. *Ethnologica Europeana*. Párizs, 1967. 195–217. Újraközlés – In: Dundes, Alan – Dundes Renteln, Alison ed., *Folk Law. I–II. Essays in the Theory and Practice of Lex non Scripta*. New York–London, 1994. 161–186. Magyarul: Tárkány Szücs Ernő: Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. *Létünk* 6 (1976) 3–4. 86–107.

⁴⁰³ Bognár Szabina: Tárkány Szücs Ernő jogi néprajzi kutatásai és a nemzetközi néprajztudomány. In: Nagy Janka Teodóra szerk., Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére (Jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kiskönyvtár 1.). Szekszárd, Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kar, 2014. 37–44. A kérdéssel részletesen foglalkozott definíciós és metodikai szempontból Kőhegyi Mihály – Nagy Janka Teodóra: Adalékok a jogi néphagyománykutatás történetéhez. *Cumania* 14 (1997) 207–223.; Nagy Janka Teodóra: European perspectives of studying

arra több szerző is felhívta a figyelmet, Tárkány Szücs Ernő máig mértékadó fogalmi és módszertani alapvetésének újraközlése reprezentálta az európai jogi néprajz eredményeit Alison Dundes Renteln és Alan Dundes 1994-ben megjelent *Folk Law* összegző tanulmánykötetében is.⁴⁰⁴ Az pedig külön is figyelemre méltó, hogy Tárkány Szücs Ernő az európai jogi néprajzzal foglalkozó tanulmányai magyar nyelven csak közel egy évtizeddel később, Katona Imre segítségével éppen az újvidéki *Létünk* folyóiratban jelentek meg (1975, 1976) azon a területen, ahol – amint arra Bognár Szabina emlékeztetett – az 1800-as évek végétől rendszereken átívelő akadémiai tradíciói voltak a délszláv jogszokások (*pravni običaja*) gyűjtésének.⁴⁰⁵

III.

A fent részletezett tudományos kutatások folytatására alakult meg 2011-ben Szekszárdon a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula (jelenleg Kultúratudományi, Pedagógusképző és Vidékfejlesztési) Kar, a PTE Állam- és Jogtudományi Kar Jogtörténet Tanszéke és a PTE ÁJK „*A magyar jogrendszer megújítása a jogállamiság és az európai integráció jegyében*” Doktori iskolája, az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék és a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék támogatásával.⁴⁰⁶

A kutatócsoportnak – amelynek tagjai az eltérő diszciplínák egymást gazdagító szempontrendszerét kívánják érvényesíteni közös kutatásaik során – jelenleg 29 tagja van, elnöke Nagy Janka Teodóra, társelnöke Mezey Barna, tudományos titkára Bognár Szabina, a szervezési és adminisztratív munkákban Szabó Ernő kutatási asszisztens nyújt segítséget. A

Hungarian ethno-judicial life. In: Béli, Gábor – Duchonová, Diana – Fundarková, Anna – Kajtár, István – Peres, Zsuzsanna ed., *Institutions of Legal History with special regard to Legal Culture and History*. Pécs–Bratislava, PTE Állam- és Jogtudományi Kar – Institute of Slovak Academy of Sciences, 2011. 377–386.; *Nagy Janka Teodóra: Népi jogélet a Dél-Alföldön egy jogtörténeti és történeti forrás tükrében (1781–1821): Mindennapi jegyzőkönyvek a Makó Városában előfordult ügyes bajos állapotokról*. Szekszárd, PTE Illyés Gyula Kar, 2012. 202–226.

⁴⁰⁴ *Katona Imre*: Tárkány Szücs Ernő (Hódmezővásárhely 1921. 10. 13. – Budapest 1984. 7. 20.) Nekrológ. *Ethnographia*, 1985. 397.; *Bognár* 2015.; *Tárkány Szücs Ernő*: Az élő jogi népszokások Európában. *Létünk* (Újvidék) 5 (1975) 3–4. sz. 85–93; Az európai jogi néprajz eredményei és feladatai. *Létünk* (Újvidék) 6 (1973) 3–4. sz. 86–107.; *Tárkány Szücs* 1994.

⁴⁰⁵ *Bognár* 2015.

⁴⁰⁶ Részletesen: www.jogineprajz.hu

Kutatócsoport működéséhez szükséges feltételeket a Pécsi Tudományegyetem szekszárdi kara (KPVK) biztosítja, a Kutatócsoport a Kari Tanács számára éves beszámolót készít a végzett munkáról.

A Kutatócsoport az alapító okiratban megfogalmazott küldetése: *„a jogi kultúrtörténet és a jogi néprajz kutatásával akár fő, akár kapcsolt kutatási területként foglalkozó egyetemi oktatók, tudományos kutatók, gyakorló szakemberek összefogása, a kapcsolódó tudományterületeken meglévő szellemi erőforrások egyesítése, az interdiszciplinaritás alapjain a tudományterületek szinergiája jegyében a tudományterület fejlesztése, a színvonalas oktató-előadói tevékenység és a kutatómunka hatékonyabbá válásának elősegítése érdekében”*. E tudományterületekhez tartozónak tekinti a jogi kultúrtörténetet, a jogi néprajz témáihoz kapcsolódóan a jogtudományok körében a magyar és az egyetemes állam- és jogtörténetet, a jogelméletet és jogbölcseletet, az összehasonlító jogot, továbbá a jogszociológiát és a jogi antropológiát. Mindezeket túl hangsúlyosnak tartja a történettudományok és a néprajztudomány kutatási profiljához köthető kutatási tevékenységeket, de nyitott a fent fel nem sorolt, további társtudományokkal való együttműködésre is.

Már az alapítás során megfogalmazódott, hogy a kutatócsoport tagjai egy klasszikus tudományos műhelymunkára szerveződnek. Ezt egészítik ki azok a részben a Kutatócsoport által a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz témaköréhez kapcsolódóan szervezett, részben más partnerekkel együtt megvalósított hazai és nemzetközi konferenciák, szakmai találkozási alkalmak, fórumok, közös honlapok, amelyek a kutatási terület eredményeinek megismerését, megosztását teszik lehetővé. A tudományos kutatást, a műhelymunkát közös pályázati tevékenység egészíti ki, továbbá a jogi kultúrtörténet és jogi néprajz oktatásában, a téma iránt érdeklődő hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók tehetséggondozásában részvétel, a gyakorló szakemberekkel történő együttműködés. A Kutatócsoport tagjai főként elektronikusan tartják a kapcsolatot, továbbá szakmai tanácskozásokon, rendezvényeken találkoznak, szükség esetén személyesen konzultálnak.

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* konkrét tevékenységként kutatások, szakmai programok (elsősorban konferenciák) szervezését, kiadványok megjelentetését, szakmai honlap működtetését, hazai és nemzetközi szakmai kapcsolatok, együttműködések kialakítását vállalta.

A Kutatócsoporthoz kötődő kutatások között külön is érdemes szólni „*A jogtörténeti kutatások új forrásai: jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi digitális adattár*” témában a Kutatócsoport 5 tagja által 2013-ban elnyert OTKA-támogatással megvalósuló kutatásról, amelynek eredményeiről a Kutatócsoport tagjai és a téma iránt érdeklődők folyamatosan tájékoztatást kapnak szakmai fórumokon és a Kutatócsoport honlapján.

A 2013-ban elkészült honlap (<http://jogineprajz.hu>) a Kutatócsoport bemutatása, a tagokhoz és az OTKA-kutatásokhoz kapcsolódó aktuális hírek (programokról, a kutatási területhez kapcsolódó eseményekről külön képgalériával), a megjelent kiadványokról olvasható könyvajánlók, recenziók mellett lehetőséget jelent az OTKA-támogatásnak⁴⁰⁷ köszönhetően 2013–2017 között egy Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Digitális Adattár (DDFL) kialakítására is. Az Adattárban a jogi kultúrtörténethez, jogi néprajzhoz kapcsolódó tanulmányok, dokumentumok, források, segédletek kapnak helyet, amelyeket kiegészít a kutatási területhez kapcsolódó, kereshető bibliográfia kiépítése és egy kutatástörténeti arcképcsarnok.

A Kutatócsoport megalakítására a *Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulóján* a Pécsi Tudományegyetem Illyés Gyula Kara (ma PTE KPVK) és a Magyar Néprajzi Társaság Társadalomnéprajzi Szakosztálya által szervezett *Emléknap és Konferencia* programjához kötődve került sor Szekszárdon 2011. október 5-én. Ezt követően az OTKA-kutatáshoz kapcsolódva a Kutatócsoport 2014. október 2–3-án szervezett ismét szakmai programot, amelynek az OTKA-kutatóhely, a szekszárdi PTE Illyés Gyula Kar (ma KPVK) adott otthont. A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia* előadói között az 5 OTKA-kutatócsoport tag mellett a Kutatócsoport további 16 tagja tartott előadást.

A Kutatócsoport önálló szimpóziummal vett részt a *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson* (Pécs, 2016. augusztus 22–27.). A *Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet szimpóziumon* (Pécs, 2016. augusztus 24., szimpóziumvezető: Nagy Janka Teodóra, Mezey Barna) a Kutatócsoport 12 tagja tartott előadást a kutatási terület legújabb eredményeiről.

Az említett, kifejezetten a Kutatócsoport tagjai számára szervezett programokon túl a kutatók számos nemzetközi és hazai konferencián, egyetemi és további szakmai fórumon tartottak a

---

⁴⁰⁷ OTKA K-109191. sz. pályázat

kutatási területhez kapcsolódóan előadást illetve konzultációt, valamint ismeretterjesztő előadásokat.

A Kutatócsoport tagjai igen intenzív publikációs tevékenységet folytattak az elmúlt időszakban, s ennek részeként szép számmal jelentek és jelennek meg a jogi kultúrtörténethez, jogi néprajzhoz kapcsolódó tárgyú tanulmányok is. A Kutatócsoport honlapján olvasható ezekről híradás, illetve recenzió, könyvajánlás. Az OTKA-kutatócsoport tagjainak egyéni és közös, a pályázati témához kapcsolódó publikációja is igen nagyszámú. Az egyéni publikációkra nem térve ki itt és most csak azokat a kiadványokat emeljük ki, amelyekben a Kutatócsoport tagjai közösen publikáltak.

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kutatási eredményeinek közzétételét és szélesebb körben történő megismertetését tűzi célul a *Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár* sorozat, amelynek 2014-ben megjelent első kötete (*Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére [szerk: Nagy Janka Teodóra]. Jogi Kultúrtörténeti, Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 1. PTE Illyés Gyula Kar, Szekszárd, 2014. 205 pp.*) a jeles néprajztudós, a hazai és nemzetközi jogi néprajzi kutatás emblematikus alakja, Tárkány Szücs Ernő 90. születésnapja tiszteletére szervezett emlékülés és konferencia (Szekszárd, 2011.) előadásai alapján született tanulmányokat adja közre (11 tanulmányt Tárkány Szücs Attila személyes hangú visszaemlékezésével kiegészítve). A tanulmányok a kutató hazai és nemzetközi tudománytörténetben betöltött szerepét, munkásságának eredményeit és hatását elemzik, kutatási eredményeinek a hazai néprajzi, jogtörténeti, történettudományi kutatásokba beépülését vizsgálják. A kiadvány a megjelent recenziók és a visszajelzések alapján rendkívül pozitív fogadtatásban részesült a szűkebb szakmai és a tágabb érdeklődő olvasóközönség részéről.⁴⁰⁸

A *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* kiadványsorozatának második kötete (*Szokásjog és jogszokás I–II. [szerk.: Nagy Janka Teodóra] Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kiskönyvtár 2. PTE KPVK, Szekszárd, 2016.*

---

⁴⁰⁸ *Kecskés Tamás – Pétervári Máté*: Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia – Disputa a néprajz és a jog kapcsolatáról. *Jogtörténeti Szemle* 3 (2014) 51–53.; *Nagy Janka Teodóra*: A Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport. *Néprajzi Hírek* 43 (2014) 4. sz. 74–75.; *Deák Éva*: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére. *Ethnographia*. 126 (2015) 4. sz. 685–686.; *Szabó Tamás*: A jogi kultúrtörténeti, a jogi néprajzi kutatások új eredményei. *Új Dunatáj*, 20 (2015) 3–4. sz. 70–73.; *Szabó Tamás*: Tanulmányok Tárkány Szücs Ernő születésének 90. évfordulója tiszteletére – avagy adalékok a kutatóvá nevelődés folyamatához. (Kötetrecenzió az MTA PAB-VEAB Neveléstörténeti Munkabizottságának kihelyezett ülésén (Szekszárd, 2014. december 12.) (m.a.)

407 pp.) 2016-ban jelent meg. Alapját és kiindulópontját a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Interdiszciplináris Konferencia* (Szekszárd, 2014. október 2–3.) előadásai jelentették, a publikációk tematikus sokszínűsége és a kutatási eredmények fontossága a gazdag képi anyaggal kiegészülve azonban önálló tanulmánykötetté formáltak. A *Szokásjog és jogszokás* cím jelképes is: utal mindarra, ami az interdiszciplinaritást vállaltan célul tűző kutatásokat, a kötetben publikáló 24 jogtörténészt, történészt és néprajzkutatót összefűzi. A kötet szakmai bemutatójára a *VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus Jogi néprajz, jogi kultúrtörténet* szimpózium szakmai programjaként Pécsen, 2016. augusztus 24-én került sor.

A Kutatócsoport tagjainak közös és egyéni kutatásai, a kutatási eredmények szakmai előadások és tanulmányok formájában történő ismertetése, a hazai és nemzetközi egyetemi és intézményi kapcsolatok erősítése, a kutatóvá formálódás, nevelődés segítése a terület iránt érdeklődő doktoranduszok, fiatal kutatók esetében továbbra is fontos feladat.

A jogtörténet új forrásai: a Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Digitális Adattár/New sources of legal history research: Digital Database of Folk Law (DDFL)⁴⁰⁹ OTKA-kutatás rendkívül fontos a Kutatócsoport tevékenységének egésze, a kutatási terület gazdagításához való hozzájárulás, a kutatások eredményessége szempontjából.

A jogtörténeti kutatások számára új forrásokat jelentő jogi kultúrtörténeti, jogi néprajzi kutatások elmúlt évtizedben történő megélénkülésében nagy szerepet játszott a kutatás korai szakaszaiban magától értetődő, majd háttérbe szorult *tudományközi együttműködés*, az interdiszciplináris szemlélet erősödése. Az OTKA-kutatás a jogtudomány (elsősorban a jogtörténet, a jogi kultúrtörténet), a néprajztudomány (különösképp a társadalomnéprajz, s ezen belül a jogi néprajz) és a történettudomány kutatóinak bevonásával igyekszik bővíteni és összegezni a tudományközi kutatások az érintett tudományterületekre is visszaható eredményeit.

Az OTKA-kutatási projekt megvalósításához a PTE szekszárdi kara (KPVK) nyújt infrastrukturális, a 2011-ben alakult *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* pedig szakmai háttérrel. Ez utóbbi alkalmat jelent a hazai tudományos életben a

---

⁴⁰⁹ OTKA K-109191. sz. pályázat, *Vezető kutató: Dr. Nagy Janka Teodóra, Kutatók: Dr. Kajtár István, Dr. Homoki Mária, Dr. Bánkiné Molnár Erzsébet, Dr. Bognár Szabina, Kutatási asszisztens: Szabó Ernő, időtartam: 2013. 10. 01.-2017. 09. 30.*

pályázat keretei között megvalósítandó kutatási eredmények és tudományos teljesítmények szakmai disszeminációjára, a hazai és nemzetközi kutatásokba történő beépülésére is.

Az OTKA-kutatás *legfontosabb célkitűzése* egy *Digitális Adattár létrehozása*, amely lehetőséget ad a forráskutatás és a források digitalizálásra történő szakmai előkészítését követően a források számbeli gyarapítására és egy szélesebb körben való megismerésére, a jogtörténeti kutatásokban és a társtudományterületeken történő hasznosulásukra. A *Digitális Adattárban (DDFL)* elhelyezendő források elsősorban levéltári és múzeumi adattári kutatások, illetve az ezeket kiegészítő bibliográfiakutatások, továbbá egyéni és közös terepkutatások eredményei.

Az OTKA-kutatás támogatási időszaka alatt (2013-2017) a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoport* honlapjának tartalomfejlesztése folyamatos, a források egy zárt adatbázisban (*DDFL*) kerülnek elhelyezésre, majd a pályázat lezárultát követően a Kutatócsoport honlapján széles körű hozzáférés biztosított a kutatók és az érdeklődők számára.

Az OTKA-kutatás tervezett céljai között szerepel a *Digitális Adattáron (DDFL)* túl egy *interdiszciplináris monográfia, több kismonográfia és tanulmány* megjelentetése (amelyek tekintetében a kutatók jóvoltából eddig minden évben részarányosan is többletteljesítés történt), továbbá nemzetközi és hazai konferencia részvételek, valamint a *Tárkány Szücs Ernő Jogi Kultúrtörténeti és Jogi Néprajzi Kutatócsoporttal* közösen 2017-ben szervezendő *zárókonferencia*.⁴¹⁰

---

⁴¹⁰ A kutatás részeredményeit közlő tanulmányokat a nyílt hozzáférés (Open Access) normái szerint folyamatosan és térítésmentesen olvashatóvá tesszük.

Nagy Zoltán

**Pénzügyi jogi eszközök a
vidékfejlesztés területén, különös
tekintettel az adójogra**

Pénzügyi jogi eszközök a vidékfejlesztés területén, különös tekintettel az adójogra⁴¹¹

1. Bevezető gondolatok

Az utóbbi évtized egyre nagyobb kihívása a vidék népességmegtartó erejének növelése. A társadalmi és gazdasági folyamatok következtében az elkövetkező évtizedekben folyamatosan nő a városi lakosság, ezen belül is a nagyvárosi lakosság lélekszáma, míg a vidéki kistelepülésen lakók száma gyors ütemben csökken. Ez a tendencia komoly társadalmi, szociális, környezeti és gazdasági problémákat vet fel. A kis területen élő népességből eredő gazdasági előny a modern technológiai fejlődéssel egyre inkább csökken, illetve egyre jelentősebb szociális és környezeti problémát generál. A nagy városok túlzott mértékű népesedése a közmű szolgáltatások területén és a közlekedésben is egyre nagyobb mértékű zavart okoz, nem beszélve a még elfogadható határértéket átlépő környezetszennyezésről. Mindezek a kihívások-ahogy a szakirodalom is rámutat - felvetik az intenzívebb állami szerepvállalást a jogi szabályozás területén a vidéki közösségek fenntartása érdekében, elismerve a vidéki életközösségek pozitív társadalmi jelentőségét.⁴¹² Ez pedig egy hatékony vidékfejlesztési stratégia kialakításával valósulhat meg.⁴¹³

A vidékfejlesztésénél a vidéki élet fenntartása összetett kérdés, amely magában foglalja a munkahelyteremtést és fenntartást, az oktatás, az egészségügyi és kulturális szolgáltatások illetve a magas szintű közmű szolgáltatások biztosítását. Mindezek és a közösség önszerveződésének biztosítása nélkül nem lehetséges a vidéki életforma hosszabb távon történő fenntartása. Sajnos az uniós támogatások elsősorban az agrárpolitikai célkitűzésekre

⁴¹¹ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

⁴¹² Szilágyi János Ede: Változások az agrárjog elméletében?, Miskolci Jogi Szemle, 2016/1.sz.(11), 30-36.o. A szerzővel egyetértve vidéki élettel kapcsolatos kihívások intenzívebb állami szerepvállalást indokolnak, amely növekvő támogatást kellene, hogy jelentsen ezen a területen. A támogatások eddigi tapasztalatai is hasznosak a helyes problémamegoldások szempontjából. Erre a szerző több művében is rámutat. Szilágyi János Ede: Az agrár és vidékfejlesztési támogatások új rendszere: 2007, Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Juridica et Politica, 2007, 25 (2), 719-733.o., Szilágyi János Ede: A vidékfejlesztés pénzügyi és intézményi rendszere a Közös Agrárpolitikában, in: Olajos István (szerk.): Vidékfejlesztési politika támogatásának joga, 2008, Miskolc, Novotni Kiadó, 355-371.o.

⁴¹³ Raisz Anikó-Szilágyi János Ede: Az agrárjog kapcsolódó területeinek (környezetjog, vízjog, szociális jog, adójog) fejlődése az Európai Unióban, a nemzetállamokban és a WTO-ban, JAEL 2012, 7(12), 107-148.o.

koncentrálják, maga a vidékfejlesztési politika is a közös agrárpolitika második pillérének tekintendő. Ezt támasztja alá az uniós prioritási rendszer is, amely hat uniós prioritást határoz meg a 2014-2020 közötti támogatási időszakra:⁴¹⁴

- innováció és tudásátadás ösztönzése a mezőgazdaságban,
- versenykéesebb és innovatívabb agrártechnológiák támogatása,
- élelmiszer-ellátási lánc, állatjólét és a mezőgazdasági kockázatkezelés megszervezésének támogatása,
- mező- és erdőgazdasággal kapcsolatban lévő ökoszisztémák megőrzése,
- erőforrás-hatékonyság és az alacsonyabb széndioxid kibocsátás ösztönzése a mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban,
- vidéki térségek gazdasági és társadalmi fejlődésének az elősegítése.

Jól látszik tehát, hogy bizonyos területek nem kapnak kellő uniós támogatást, így azokra a központi költségvetésnek vagy a helyi önkormányzatoknak kell forrást előteremteni. A központi költségvetés azonban elsősorban a nagyvárosokra koncentrál, ott indít el fejlesztési programokat, a kisebb települések számára kevesebb forrás jut a vidékfejlesztésre. Mindemelllett a nagyvárosok több saját bevétellel rendelkeznek, az ott lakók adóerő-képessége is nagyobb, mint a kisebb településeké. Így azok a kistéleplési önkormányzatok számára áll rendelkezésre kevesebb forrás, amelyek egyébként is forráshiányosak. Pedig a helyi lakosság igényeinek felmérése, a vidékfejlesztés irányainak kialakítása a helyi közösség érdekében csak akkor valósul meg, ha a helyi önkormányzatok a döntési jog mellett forrásokat is kapnak a célok megvalósítására. Az utóbbi évek költségvetési politikája nem ebbe az irányba mutat, hiszen a közfeladat-ellátásban az erős központosítás érvényesül. Az igaz, hogy csökkent az önkormányzatok által ellátandó közfeladat, de ezzel párhuzamosan erőteljesen csökkentek az önkormányzatok részére folyósított központi költségvetési források volumene is. A tanulmányban megvizsgálom az önkormányzatok költségvetési lehetőségeit a vidékfejlesztés finanszírozására. Milyen adók korlátozzák a forráslehetőségeiket, illetve milyen adóbevételi lehetőségek állnak rendelkezésre.

Az uniós támogatások kapcsán is jól látszik, hogy a vidékfejlesztés szorosan kapcsolódik a mezőgazdasági termeléshez. A tanulmányban elemzem az adójog szerepét a mezőgazdasági tevékenység támogatásában. Ennek két szempontból nagy jelentősége van. A mezőgazdaság a

---

⁴¹⁴ Vidékfejlesztési politika, 2014-2020, European Commission, https://ec.europa.eu/agriculture/rural-development-2014_eu (letöltés ideje: 2016.12.30.), Csűrös Gabriella: Uniós pénzügyek - Az európai integráció fejlődésének pénzügyi jogi vizsgálata, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft, Budapest, 2015, 302-306.o.

helyi munkahelyteremtésben játszhat fontos szerepet, illetve a mezőgazdasági tevékenységet végzők száma jelentősen csökken a vidéki lakosság csökkenésével, amely hosszabb távon egyes régiókban a mezőgazdasági tevékenység megszűnésével fenyegethet. Mindezek a változások fontos kihívást jelentenek a költségvetési politika, ezen belül pedig az adópolitika számára.

2. A mezőgazdasági tevékenység egyes adóztatási kérdései

Az adójogi szabályozás kiemelten kezeli a mezőgazdasági tevékenységet, illetve az ilyen tevékenységet végző adóalanyokat. A különböző adónemek között a szabályozásban lényeges eltéréseket találunk, hiszen az egyes adójogszabályok jellegükből eredően sajátosan kezelik ezt a területet.

Általánosságban elmondható, hogy minden adójogszabály törekszik az általános jellegű szabályozásra és a versenysemlegesség érvényesítésére. Mindezek mellett a jogalkotó preferálja az adóalanyok azon körét, amelyek mezőgazdasági tevékenységet⁴¹⁵ végeznek. A jogalkotó a szabályozásnál tekintettel van arra, hogy az ágazat nagy költségigényű, és a költségekről bizonylat nem minden esetben áll rendelkezésre (saját munkaerő kifejtése, saját előállítású alapanyagok felhasználása), továbbá az adóalanyok jó része kiegészítő tevékenységként végzi a mezőgazdasági tevékenységet, ezért jelentéktelenebb az ebből elért jövedelem. Fontos kiemelni még, hogy ez egy eszköz és munkaigényes szektor, illetve a beruházások csak lassan, hosszabb távon térülnek meg, ugyanakkor az állam számára kiemelten kezelt, stratégiai ágazat, ezért sem a tevékenységet végzőket, sem a fogyasztót nem lehet magas adóval súlytani.

Mindezeket figyelembe véve az adójog saját eszközeivel igyekszik előnyös helyzetbe hozni az ágazatot. Ilyen eszközök az egyes adóalanyok számára különleges adózási módok és jogállás biztosítása, mezőgazdasági tevékenységből származó termék vagy a tevékenység speciális adózásának biztosítása, kedvezményes adómértékek meghatározása, adómentességek biztosítása, adóalap-csökkentő kedvezmények előírása, adókedvezmények biztosítása. A tanulmány terjedelme miatt a teljesség igénye nélkül

---

⁴¹⁵ A mezőgazdasági tevékenység jogi meghatározásának nehézségeiről lásd CSÁK Csilla: The Hungarian National Report on the legal forms of agricultural undertakings, with attention to traditional and industrial cultivation. *Journal of Agricultural and Environmental Law*, 2010, 8. szám, 21-24. p.; SZILÁGYI János Ede: The Dogmatics of Agricultural Law in Hungary from an Aspect of the EC Law. *European Integration Studies*, 2009, 1. szám, 48-49. p.; SZILÁGYI: Az agrárjog dogmatikájának új alapjai – útban a természeti erőforrások joga felé? *Jogtudományi Közlöny*, 2007, 3. szám, 118-119. p.

mutatom be egyes jelentősebb adónemek szabályozásában a kiemelt szabályozási területeket.

2.1. A személyi jövedelemadó agrárjogot érintő speciális szabályai

Agrárjogi szempontból a személyi jövedelemadó törvény veszi figyelembe leginkább az ágazat sajátosságait. A legtöbb magánszemély a mezőgazdasági tevékenységet nem egyéni vállalkozóként, hanem kiegészítő jövedelemszerzés céljából végzi, és ez a falusi lakosság részére fontos jövedelemforrás.⁴¹⁶ Az ágazat másik sajátossága a költségek nagy hányada, illetve ezek igazolhatóságának kérdése. Mindamellett, hogy az agrárium nagy költségigényű ágazat, a költségek jó része saját maga által végzett munkában, vagy saját előállítású termék felhasználásában ölt testet, amelyről bizonylattal nem rendelkezik az adózó.

Mindezek alapján adózási szempontból speciálisan kezeli az Szja. tv. a mezőgazdasági tevékenységet végző magánszemélyek e tevékenységből származó bevételét úgy, hogy létrehozza a mezőgazdasági őstermelő és kistermelő adójogi kategóriáját, adómentességeket határoz meg, bevételt csökkentő kedvezményeket biztosít, speciális kistermelői költségátalányt állapít meg, adókedvezményt biztosít a mezőgazdasági őstermelő számára, különleges adózási szabályként az átalányadózás szabályait állapítja meg.

Az agrárjogi területhez kapcsolódóan több adómentesség emelhető ki, mint a termőföldért kapott életjáradék, termőföld átruházásából származó jövedelem, illetményföld-juttatás, termőföld bérbeadása, erdő használati jogosultságának átadása. Mindezek adómentességének fontos törvényi feltételei vannak. A fenti felsorolásból is látszik, hogy az adójog főként a termőfölddel kapcsolatos jövedelmeket mentesíti a személyi jövedelemadó alól.

A vidék fejlődésének, a munkahelyteremtésnek egyik fontos pillére lehet az idegenforgalom. Ezt a célt szolgálta többek között az adójog is azáltal, hogy a korábbi szabályozás mentesítette a falusi vendégfogadásból származó bevételt, a törvény által meghatározott jövedelemhatárig. Az új szabályozás alapján 2010-től önálló tevékenységből származó jövedelemként adókötelessé vált az agroturisztikai szolgáltatásból és a szállásadásból származó jövedelem. Az adózónak ugyanakkor lehetősége nyílik arra, hogy a szállásadásból származó bevétele után a külön adózást válasszon és tételes átalányadózás alapján adózzon.

---

⁴¹⁶ A vidéki lakosság és mezőgazdaság kapcsolatának fontos vonatkozásairól lásd még OLAJOS: *A vidékfejlesztési jog kialakulása és története*. Miskolc, 2008, Novotni Kiadó, 19-44. p.

Az Szja. tv. az adómentesség biztosítása mellett a mezőgazdasági tevékenységet végző adóalanyok számára biztosít kedvező adózási feltételeket.⁴¹⁷ Sajátos szabályozás vonatkozik a mezőgazdasági őstermelőre és a mezőgazdasági kistermelőre, illetve a mezőgazdasági őstermelőkre vonatkozó szabályokat alkalmazza a törvény a családi gazdálkodókra és közreműködő családtagjaikra is, továbbá kiterjeszti a mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatási szerv által vezetett ügyfél-nyilvántartási rendszerben nyilvántartott mezőgazdasági termelő magánszemélyre.

Az Szja. tv. a különleges adózási feltételeket csak a mezőgazdasági őstermelői tevékenységet végző magánszemélyek számára biztosítja, azaz a mezőgazdasági őstermelő fogalmának fontos eleme a tevékenység, illetve a termék, amire irányul ez a tevékenység. Mezőgazdasági őstermelői tevékenységnek minősül a saját gazdaságban történő növénytermelés, ültetvénytelepítés, állattenyésztés, termékfeldolgozás, ha az a saját gazdaságban előállított alapanyag felhasználásával történik, a saját gazdaságban egyes mezőgazdasági termékek jogszabályba nem ütköző gyűjtése, saját tulajdonú földterületen végzett erdőgazdálkodás, ha az előállított termék vagy tevékenység az Szja. tv.-ben meghatározottak körébe tartozik.⁴¹⁸

A mezőgazdasági kistermelő fogalma a mezőgazdasági őstermelő fogalmán belül egy szűkebb fogalmat takar. Mezőgazdasági kistermelőnek tekintjük azt a mezőgazdasági őstermelőt, akinek a tevékenységéből az adóévben megszerzett bevétele a 8 millió forintot nem haladja meg.

A mezőgazdasági őstermelő tevékenységéből származó jövedelem az összevontan adózó jövedelmeken belül az önálló tevékenységből származó jövedelmek közé tartozik, így a jövedelem megállapítása tételes költségelszámolással vagy 10%-os költséghányad elszámolásával történik.⁴¹⁹ A törvény a mezőgazdasági őstermelő esetén adómentes bevételi kategóriát is meghatároz, így ha az őstermelői tevékenységből származó bevétel a 600.000 forintot nem haladja meg, akkor ezen bevételből jövedelmet nem kell figyelembe venni.⁴²⁰ A

---

⁴¹⁷ SZAKÁCS Imre: Az adózás nagy kézikönyve, Budapest, 2008, KJK-KERSZÖV, 762. p.

⁴¹⁸ Szja. Tv. 6. sz. melléklete

⁴¹⁹ A tételes költségelszámolás azt jelenti, hogy az adózó maximum a bevételének mértékéig bevételeiből jogosult költségek levonására. Költség, az Szja. tv. 4. § (3) bek. alapján, a bevételszerző tevékenységgel közvetlenül összefüggő, kizárólag a bevétel megszerzése, a tevékenység folytatása érdekében a naptári évben ténylegesen kifizetett, szabályszerűen igazolt kiadás. A törvény a kiadás tényleges kifizetésétől függetlenül költségnek minősíthet más tételeket is, törvényi védelem alapján. (A 10% költséghányad levonására például a törvény ad lehetőséget annak ellenére, hogy ez ténylegesen kifizetésre nem kerül.)

⁴²⁰ Szja. tv. 23. §.

tételes költségelszámolást alkalmazó mezőgazdasági őstermelő számára a jogalkotó lehetővé tesz bevételt csökkentő kedvezmények igénybevételét is.⁴²¹

Kizárólag a mezőgazdasági kistermelő számára kistermelői költségátalányt állapít meg a törvény, amelynek révén a tételes költségelszámolást alkalmazó mezőgazdasági kistermelő, az e tevékenységéből származó bevételéből, ezen bevétel 40%-át igazolás nélkül számolhatja el költségként, az igazolt költségein felül.⁴²²A speciális költség-elszámolási és bevételcsökkentő szabályok mellett még további kedvezményként adókedvezményt is biztosít a jogalkotó a mezőgazdasági őstermelő számára, az e tevékenységéből származó jövedelme adójának megfelelő összegben.⁴²³

A mezőgazdasági kistermelőt preferálja továbbá a törvény – az egyéni vállalkozók mellett – azáltal, hogy lehetővé teszi számára a különleges szabályokat tartalmazó átalányadózás választását. Az átalányadózás lényege, hogy nem kell tételes költségelszámolást végrehajtani, az átalányadót a bevételekből kiindulva kell meghatározni.⁴²⁴ Az átalányadó alapja is eltér az általános szabályoktól. Az átalányadó alapja az átalányadózó jövedelem, amelyet úgy számolunk ki, hogy a bevételeket csökkentjük az Szja. tv.-ben meghatározott, bevételek százalékában kifejezett költséghányaddal.⁴²⁵ Az adóalap (jövedelem) tehát rendkívül alacsony mértékű lesz a mezőgazdasági kistermelőnél, hiszen normál esetben 15% (költséghányad 85%), illetve állattenyésztés és állati termék előállításánál 6% (költséghányad 94%).

A mezőgazdasági tevékenységet az adóalany egyéni vállalkozóként is végezheti, de ebben az esetben az általános szabályok vonatkoznak rá – az átalányadózás kivételével –, mivel ezt a nem mezőgazdasági tevékenységet végző egyéni vállalkozó is választhatja.⁴²⁶ Egyébként az egyéni vállalkozásból származó jövedelem a külön adózó jövedelmek körébe tartozik. A versenysemlegesség miatt az Szja. tv. szabályainak e területe sokban hasonlít (adómérték, költségelszámolás) a társasági adó szabályaira. Az agrárszektorra érintő különleges szabályozás itt is a veszteségelhatárolást, illetve az értékcsökkenési leírást érinti. (Ilyenek például a leírási kulcsok ültetvények, építmények esetén.)

---

⁴²¹ Szja. tv. 21. §.

⁴²² Szja. tv. 22. § (6) bek.

⁴²³ Szja. tv. 39. § (1) bek., SZAKÁCS (2008.): Op. cit., 852-853. p.

⁴²⁴ Szja. tv. 50-57/A. §.

⁴²⁵ Szja. tv. 53. §.

⁴²⁶ Az egyéni vállalkozó adójogi fogalmát az Szja. tv. 3. § 17. pontja határozza meg részletesen. Ebbe a fogalomba nemcsak a vállalkozói igazolvánnyal rendelkező magánszemély, egyéni cég tartozik bele, hanem a közjegyző, önálló bírósági végrehajtó, egyéni szabadalmi ügyvivő, ügyvéd, magán-állatorvos, magán-gyógyszerész, falugondnok, tanyagondnok és az európai közösségi jogász is.

2.2. Az általános forgalmi adó agrárjogot érintő egyes speciális szabályai

Az általános forgalmi adóról, külön adónemenként a 2007. évi CXXVII. törvény (Áfa tv.) rendelkezik. Az áfa jellege szerint általános, fogyasztási típusú adó.⁴²⁷ Az adó általános, mivel az adókötelezettség – a törvényi kivételekkel – minden termék, szolgáltatás értékesítésére és a termékek importjára egyaránt kiterjed, ideértve az Európai Unión belülről történő termékbeszerzést. Fogyasztási típusú az adó, mert az adó terhének viselője a fogyasztó vagy a végső felhasználó. Láthatjuk tehát, hogy az általános forgalmi adó szektorsemleges, azaz főszabályként az agrárszektorra is az általános szabályok vonatkoznak, és csak speciális szabályozásként említi a törvény a mezőgazdasági termékeket és a mezőgazdasági tevékenységet végzőket. Az Áfa törvény szabályai kivételes szabályokban rendelkeznek az agrárszektorban résztvevőkről, és az agrártermékek fogyasztóiról. A különös szabályozás egyrészt az adómértékekben és az adómentesség biztosításával, másrészt a mezőgazdasági termelő különleges jogállásán és speciális szabályozásán keresztül valósulhat meg.

Az általános forgalmi adó a végső fogyasztót terheli, azaz az adó mértékének növelése és csökkentése befolyásolja a fogyasztói árat a végső fogyasztók számára. A központi költségvetés számára fontos érdek lehet, hogy az alapvető élelmiszerek tekintetében kedvezményes adókulcsokat alkalmazzon, azaz ezek ára az adómérték miatt ne váljon megfizethetlenné az alacsonyabb jövedelmű fogyasztók számára. Sajnos ez az elv nem érvényesült az új 2007-es szabályozásban, amelyet azonban a törvény módosításai során korrigált a jogalkotó. Több mezőgazdasági termék és szolgáltatás tartozott a korábbi ÁFA törvényben a kedvezményes kulccsal adózó termékek és szolgáltatások körébe,⁴²⁸ de ezt a 2007-es szabályozás már nem preferálta. A mezőgazdaságot érintő kedvezményes 5%-os kulcs, csak a gyógynövény drogok esetén maradt meg. A 2007-es illetve a 2008-as agrár árrobbanás következtében ismét felvetődött a jogalkotás területén, hogy az agrártermékekre kedvezményes ÁFA-kulcsot kellene megállapítani. Az agrártermékekre azonban nem az 5%-os adókulcsot vezette be a jogszabály, hanem egy külön kedvezményes adókulcsot, a 18%-os adómértéket. A gyógynövény drogok megmaradtak az 5%-os kulcs alá sorolva, de az alapvető fogyasztási cikkek (tejtermékek, gabona, liszt vagy tej felhasználásával készült termékek) a 18%-os kulcs alá sorolódtak be. Az utóbbi években az élőállat és a feldolgozott egész vagy fél

---

⁴²⁷ FÖLDES Gábor: *Adójog*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 244. p. A többféle jellemzők közül e kettő sűrítő legjobban az áfa lényegét. További jellemzők: forgalmi adó, nettó típusú adó, elszámolásokban átfutó tételként szereplő adó, szektorsemleges, többfázisú adó, közvetett adó. A jellemzőket a szakirodalom részletesen ismerteti (v.ö. SZAKÁCS (2008): Op. cit. 13-14. p.)

⁴²⁸ 1992. évi LXXIV. törvény (korábbi ÁFA tv.) 1. sz. melléklete tartalmazta ezeket a kedvezményes kulcsokat, amely 15%-os mértéket jelentett. (Hús, hal, tejtermékek stb.)

állatok, illetve a tojás került az 5%-os kulcs alá besorolásra. A kedvezményes kulcs tehát csak korlátozott mezőgazdasági termékkörre vonatkozik.

Az adómentesség biztosítása azonban előnyösebb a végső fogyasztó számára, hiszen árnövelő tényezőként az adó nem terheli a végső fogyasztót, azaz az adó alapjára külön általános forgalmi adó nem kerül felszámításra. Előnyös továbbá azért, mert az alacsony árbevétellel rendelkező adóalanyokat mentesíti egyes adókötelezettségek és az adminisztratív terhek alól.

Az agrárszektorba tartozó adóalanyok főszabályként az általános szabályok szerint adóznak, de egyes speciális tevékenységet végző adóalanyok számára a törvény lehetőséget biztosít különleges adózási mód alkalmazására. Témánk szempontjából a mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany (mezőgazdasági termelő) adózási szabályainak van kiemelt jelentősége. A különleges szabályozás két szempontból előnyös az adóalany számára, egyrészt mentesül az adókötelezettségek, illetve az ezzel járó adminisztratív terhek alól, másrészt a kompenzációs feláron keresztül az adóalany „egyfajta sajátos költségvetési támogatásban” részesül, illetve mivel nincs adólevonási joga, ezen keresztül megtérülhet a beszerzéseiben felmerült ÁFA összege.⁴²⁹

A mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany e tevékenysége tekintetében – a termékimport kivételével – adó fizetésére nem kötelezett, de adólevonási jogát sem gyakorolhatja, illetve nem terheli bevallási és elszámolási kötelezettség. A törvény mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalanyként a mezőgazdasági termelő különleges jogállásáról beszél, így meghatározza az adójogi fogalmát is az általános forgalmi adó szempontjából. Mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany, amely egészben vagy túlnyomó részben mezőgazdasági tevékenységet folytat, külön törvény szerinti mikro és önálló vállalkozás (vagy ilyennek minősülne) és gazdasági céllal belföldön telepedett le, illetve ennek hiányában lakóhelye vagy szokásos tartózkodási helye belföldön van. Mezőgazdasági tevékenységnek minősül az áfa törvényben felsorolt termékek saját vállalkozásban történő termelése és feldolgozása (ÁFA tv. 7. sz. melléklet I. rész), illetve a

---

⁴²⁹ ÁFA tv. 197-253. § Különleges adózási módként szabályozza a törvény a mezőgazdasági tevékenységet, az utazásszervezési szolgáltatást, a használt ingóságok, műalkotások, gyűjteménydarabok és régiségek értékesítését, a befektetés célú arany forgalmazását, az elektronikusan nyújtott szolgáltatásokat, továbbá különleges szabályokat állapít meg a törvény belföldön nem letelepedett adóalanyok adó-visszatérítési jogára.

saját vállalkozás eszközei felhasználásával nyújtott szolgáltatás (ÁFA tv. 7. sz. melléklet II. rész).⁴³⁰

Az adóalanynál a le nem vonható adó ellentételezése gyakorlatilag a kompenzációs feláron keresztül valósul meg, a mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalanytól történő felvásárlás esetén. A kompenzációs felár az ellenérték részeként, de a felvásárlási áron felül, a mezőgazdasági tevékenységet folytató adóalany e tevékenysége körében teljesített termékértékesítése, szolgáltatásnyújtása után, az átvevő adóalany által kötelezően fizetendő összeg.⁴³¹ A kompenzációs felár mértékét az Áfa tv. meghatározza, jellemzően növények és növényi termékek esetén 12%, élő állatok és állati termékek esetén 7%, szolgáltatások esetén pedig szintén 7%. A kompenzációs felár tehát többletbevételt biztosít a mezőgazdasági tevékenységet végző adóalany számára. A kompenzációs felár a végső fogyasztót terheli csak, mivel az átvevő adóalany jogosult ezt előzetesen felszámított adóként figyelembe venni, azaz a törvényi feltételek fennállása esetén adólevonási jog illeti meg.

2.3. A társasági adó agrárjogot érintő egyes speciális szabályai

A jövedelemadók csoportjába tartozik a társasági adó, amelynek szabályait az 1996. évi LXXXI tv. (Tao tv.) rögzíti.

Az adókötelezettség tehát a vállalkozási tevékenységet végző belföldi és külföldi illetőségű adóalanyokra egyaránt kiterjed. A belföldi illetőségű adóalanyokat egyedileg határozza meg a törvény,⁴³² szemben a külföldi illetőségű adózó, illetve külföldi személy fogalmával.⁴³³ A belföldi illetőségű adóalanyokat teljes körű adókötelezettség terheli, míg a külföldi illetőségű adóalanyokat csak korlátozott adókötelezettség terheli, azaz csak a belföldi jövedelemre terjed ki a törvény hatálya.

A belföldi illetőségű adóalanyok között nevesítetten megtaláljuk a szövetkezeteket, lakásszövetkezetet és az európai szövetkezeteket is, azaz a versenysemleges szabályozás

---

⁴³⁰ Áfa tv. 198. § a-c., pont. A törvény 7. sz. mellékletének I. és II. részében felsorolja a mezőgazdasági tevékenység körébe tartozó termékeket és szolgáltatásokat (pl. élő növény, élő állat, állati termék, mezőgazdasági termékek feldolgozásából származó élelmiszer-ipari termék, talajművelés, mezőgazdasági termékek csomagolása, tárolása).

⁴³¹ Áfa tv. 201-202. §.

⁴³² Tao. tv. 2. § (2) bek.

⁴³³ Tao. tv. 2. § (4) bek. Adóalany tehát a külföldi vállalkozó, és az a külföldi személy, aki az ingatlannal rendelkező társaság tagja.

miatt az agrárjogi vállalkozások is az általános szabályok szerint adóznak, speciális szabályokat csak az adózás előtti eredményt csökkentő és növelő (adóalap módosító) tételeknél, illetve az adókedvezmények területén találunk. A korrekciós tételek közül az elhatárolt veszteség, az értékcsökkenési leírás szabályait érinteném a téma szempontjából. Az adózó döntése szerint az adózás előtti eredménye terhére a korábbi évek elhatárolt veszteségét elszámolhatja, azaz csökkentheti jövőbeni eredményét.⁴³⁴ Speciálisan a mezőgazdasági ágazatba sorolt adózó az elhatárolt veszteségét nemcsak a jövőbeni eredménye terhére számolhatja el, hanem visszamenőleg az adóévet megelőző két adóév adózás előtti eredményével szemben is.⁴³⁵ (Önellenőrzés formájában módosíthatja az adóbevallását, de maximum az adózás előtti eredményének 30%-val.)

Az értékcsökkenési leírásnak különösen nagy jelentősége van az adóalapot módosító szabályok között. Az értékcsökkenési leírás a beruházások révén létrehozott vagy vásárolt tárgyi eszközök és immateriális javak előállítási és beszerzési értékének költségeként való elszámolását teszi lehetővé a használati időszak alatt. Célja, hogy a befektetés folyamatosan megtérüljön és a pótláshoz a forrás rendelkezésre álljon.⁴³⁶ Immateriális dolog az a nem anyagi eszköz, amely tartósan szolgálja a vállalkozási tevékenységet (vagyon értékű jog, üzleti vagy cégérték, szellemi termék, stb.). Tárgyi eszköznek azok az eszközök minősülnek, amelyek a vállalkozási tevékenységet közvetlenül vagy közvetve, rendszeres használat mellett tartósan, egy évnél hosszabb ideig szolgálják. (Ilyenek pl. a földterület, telek, erdő, ültetvény, épület, építmény, műszaki berendezés, gépjármű, stb.)⁴³⁷ A Tao. tv. pontosan meghatározza a 2. sz. mellékletében a leírási kulcsok mértékét az épületekre, építményekre, ültetvényekre és a gépekre, berendezésekre, felszerelésekre. A környezetvédelmi beruházásoknak kíván kedvezni a törvény, amikor a hulladéktárolóra magasabb leírási kulcs alkalmazását teszi lehetővé. Tenyészállatok esetében az 1. sz. mellékletében visszaütal a számviteli törvényre, azaz az ott megállapított terv szerinti értékcsökkenés szabályait kell alkalmazni.⁴³⁸ (Mivel a tenyészállatok a tárgyi eszközök kategóriájába tartoznak.)

Az adóalanyok és a korrekciós tételek mellett speciális agrárjogot érintő szabályozást az adókedvezmények területén találunk. Az adókedvezmények közül csak arra térnek ki, amelyekben az agrárterületet érintő szabályozást találunk. A *térségi és egyéb*

---

⁴³⁴ Tao. tv. 7. § (1) bek. a, és 17. § (1) bek.

⁴³⁵ FÖLDES (2004): Op. cit., 333. p. Tao. tv. 17. § (4) bek.

⁴³⁶ Loc. cit., 609. p.

⁴³⁷ Loc. cit., 610. p.

⁴³⁸ Tao. tv. 1. sz. melléklet 5. f.

adókedvezményeknél három adókedvezményt találunk, ezek is az egyéb adókedvezmények körébe tartoznak, hiszen a térségi adókedvezmény már csak elnevezésében létezik.⁴³⁹ Témánk szempontjából a szövetkezeti adókedvezmény emelhető ki. A szövetkezeti adókedvezmény tulajdonképpen a közösségi alap képzése kapcsán felmerülő adókedvezményt jelenti. A szövetkezet az adóévben képzett közösségi alap 6,5%-t adókedvezményként veheti igénybe. Ez egyébként csekély összegű, de minimis támogatásnak minősül. A közösségi alap többek között az oktatási támogatásokra, speciális juttatásokra, kulturális támogatásokra, közművelődési és sport tevékenység támogatására képezhető.

3. Az önkormányzati szolgáltatásokat befolyásoló egyéb adók

A városüzemeltetési közfeladatrendszer sokrétű közfeladat-ellátást takar, amely egymástól eltérő adó- és díjpolitikai kérdéseket vet fel. A közfeladatellátást az önkormányzatok nem közvetlenül, hanem szolgáltatókon keresztül látják el vagy megrendelőként lépnek fel a közüzemi szolgáltatóknál. A szolgáltatás nyújtásával kapcsolatban azonban többféle probléma merül fel.

Egyrészt kötelező feladatellátásról van szó, tehát a szolgáltatás ár és díjkérdéseitől függetlenül el kell látni a feladatot. Az önkormányzatnak igénybe kell venni a szolgáltatást annak árától függetlenül is. Fontos probléma a közszolgáltatások területén a viszonylagos szolgáltatói monopóliumhelyzet, különösen az energiaszolgáltatás területén. A helyezett a szolgáltatók kevés száma adja az adott szektorban, ezért nem feltétlenül érvényesülnek a piaci viszonyok ezen a területen.

A piaci feltételeket tovább torzítja a fogyasztói árérzékenység, amely politikai kérdésként is felvetődik. A magyar lakosság árérzékenysége rendkívül magas, amelynek oka, hogy a közüzemi díjak a lakossági jövedelem jelentős részét, csaknem negyedét teszik ki. Az alacsony jövedelemszint és a lakossági szolgáltatók terhelhetősége sem növelhető jelentős mértékben. Az árérzékenység miatt a rezsiköltségek mértéke a politika számára is jelentős kérdéssé vált, azaz az árképzést nem csak pusztán piaci és a szolgáltatási színvonalhoz kapcsolódó közgazdasági kérdések befolyásolják.

A szolgáltatásokkal összefüggésben hatékonysági problémák is felmerülnek, amelyek az árképzést is befolyásolják. Ilyen hatékonysági kérdés az alacsony kapacitás kihasználtság, az

---

⁴³⁹ Tao. tv. 22. § (14.) bek.; SZAKÁCS (2008): Op. cit., 673-691. p.

alacsony szintű szolgáltatási lefedettség. A relatíve magas állandó költségek a fogyasztókra terhelődnek. Sok esetben ez olyan magas hányad, hogy megfizethetetlen ár alakulna ki, tehát nem áthárítható az árban. Ez jelentős támogatási igényt jelent az önkormányzatok felé a szolgáltatók részéről. Komoly problémát jelent továbbá az elavult technológiai háttér, a fejlesztések elmaradása, amely jelentős hálózati veszteségeket generál. Ezek a veszteségek viszont az árban csapódnak le és szintén drágítják a szolgáltatásokat.

A városüzemeltetési szolgáltatások jellemzője, hogy új szabályozás érvényesül a díj megállapításban, figyelembe véve az indokolt költségeket és hatósági ellenőrzés alá véve a közműszolgáltatók díjmegállapítását. Emellett a díjakat meghatározza a rezsicsökkentés is, amely maximált ár meghatározásával korlátozza a díjak növekedését, illetve a korábbi évekhez képest csökkenti azokat.

Az adójogi területen is sokszínű adószabályozás érinti a városüzemeltetési kérdéskört. Az adók többféle hatással bírnak a szabályozási területen. A kommunális jellegű adók önkormányzati bevételt jelentenek a városüzemeltetési feladatok ellátására, hiszen ezek alapvetően az infrastruktúra használatáért kirótt fizetési kötelezettségek. A magánszemélyek kommunális adója az ingatlan tulajdonosokat, vagyonértékű jog jogosultjait, illetve a bérleti jog jogosultjait terheli. A másik kommunális jellegű adó az idegenforgalmi adó a nem állandó lakosok önkormányzati területen való tartózkodását adóztatja. A helyi adók közül a legjelentősebb bevételt az iparüzési adó jelenti országos szinten, de ez csak azon önkormányzatok számára jelent bevételt, ahol jelentősebb vállalkozási tevékenység folyik. Ez nem jellemző a kisebb településeknél, mivel sok esetben ezeken a településeken csak kevés számú helyi vállalkozó van alacsony adóerőképességgel. Sok esetben nem is vezetnek be az iparüzési adót a kistépelések adóalanyok hiányában, így ez nem jelent bevételt a számukra.

Szintén részben az önkormányzat bevételét képezi a gépjárműadó, amely az úthasználat és környezetszennyezés ellentételezéseként megkap az önkormányzat a központi költségvetéstől.

A környezetterheléssel arányos fizetési kötelezettségek is kivételre kerülnek, mint a talajterhelési díj önkormányzati bevételt jelentve, illetve a vízkészletjárulék, amely a központi költségvetést illeti meg.

A különadók közül az önkormányzatokat és a közműszolgáltatókat egyaránt jelentősen érinti a közművezetékek adója, amely a hő- és villamosenergiaellátás mellett a víz, szennyvíz, csapadékvíz elvezetésére szolgáló közművezetékeket is terheli a hírközlési vezetékek mellett.

Az adó nem terjed ki tehát valamennyi városüzemeltetési szolgáltatásra. Az adónak áttételesen hatása van az önkormányzati gazdálkodásra, hiszen a közművezeték üzemeltetője az adó alanya és jellemzően önkormányzati tulajdonú vállalkozások üzemeltetik a víz- és hőellátást biztosító vezetékeket, így ezeket is sújtja az adó. A kötött díjszabás miatt pedig az önkormányzati gazdálkodásra is hatással van az adó, hiszen a szolgáltatók működését biztosítani kell az önkormányzatnak. A többféle különadó közül ennek a vagyoni típusú adónak van a legnagyobb hatása az önkormányzati gazdálkodásban.

A helyi adók és díjbevételek Magyarországon is meghatározó részét képezik az önkormányzati bevételi struktúrának, amelyből a közfeladatok ellátása megtörténik. Ezek egy része fizetési kötelezettségként kerül meghatározásra, míg mások a szolgáltatások ellenértékéeként kifizetett díjak. A tanulmányban elemzett adó- és díjszabály többféle hatást gyakorol az önkormányzatokra és gazdálkodásukra. Az adók egy része az önkormányzat bevételét képezi, forrást biztosítva a városüzemeltetési feladatok ellátására, míg mások terhelik az önkormányzatokat, vagy a közműszolgáltatók gazdálkodását.

A díj- és adószabályozásra jellemző az erőteljes állami beavatkozás. A helyi adók tekintetében az önkormányzat adóztatási joga származékos és a helyi adótörvény által meghatározott maximum értékeket tartalmaz. Ugyanakkor a bevezetéséről a helyi önkormányzat dönt és meghatározza a mértékét. Szintén szigorú szabályozás alá esnek a különböző díjak. Ebben az esetben a jogi szabályozás erőteljesen behatárolja az önkormányzat döntési jogát, meghatározza a díjstruktúra kialakításának elveit. Kiemelendő ezen a területen is az állami kontroll és beavatkozás. Esetenként maximált díjszabással találkozunk, illetve a hatósági ellenőrzés is érvényesül a díjszabás felett, amely bírságot is biztosít a hatóság részére. A kötött díjszabályozás mellett a különadók és a rezsicsökkentés is komoly hatással van a díjakra.

4. Összegzés

A vidékfejlesztés területén számos pénzügyi eszköz áll a központi kormányzat kezében, viszont az önkormányzat pénzügyi forrásai korlátozottak. A központi költségvetés és az Európai Unió támogatási programjai elősegíthetik a feladatok ellátását, de nem biztosítanak olyan közvetlen forrásokat, amelyek szintén elősegíthetik a vidék népességmegtartó erejének fokozását. A pályázatok nem minden esetben képesek kezelni az egyes települések sajátos

problémáit, ezért jobb megoldás lenne, ha a helyi önkormányzatoknál keletkeznének olyan források, amelyeket szabadon felhasználhatnának a vidékfejlesztési célok érdekében, hiszen közelebb vannak a lakossághoz, a szolgáltatás igénybevevőikhez.

Sajnos azonban jól látszik az adóztatás áttekintéséből, hogy ott a legalacsonyabb az adóteherviselő-képesség, ahol a legnagyobb szükség lenne a plusz forrásokra. A kistelepüléseknél a helyi és települési adók szerepe elhanyagolható, tehát csak központi forrásokra és pályázati pénzekre támaszkodhatnak a szolgáltatások és az infrastruktúra fejlesztése terén. Mivel azonban erre viszonylag kevés forrás áll rendelkezésre és nagyon sok település pályázna, nincs lehetőség rövid távon a fejlesztések megvalósítására. A fiatalok népeesség megtartására, pedig csak akkor lesz lehetőség, ha a városi életviszonyokkal versenyző infrastruktúra áll rendelkezésre (internet, tv, közmű szolgáltatások, iskola, egészségügyi ellátás).

A munkahelyteremtés szempontjából az adózási rendszer sokféle preferenciát biztosít a mezőgazdasági tevékenységet végzők számára. Tehát megállapítható, hogy a központi adókban megfelelő szintű támogatása van az agráriumnak, kiegészítve azzal, hogy az adókon kívül még támogatások is segítik ezt a területet. A mezőgazdasági tevékenység mellett fontos a további munkahelyek létesítése a kistelepülési körzetekben. Ez azonban már csak a központi kormányzat koordinálásával és támogatásával valósulhat meg, hiszen ez meghaladja a kistelepülések költségvetési és érdekérvényesítő képességét egyaránt.

Prugberger Tamás, Téglási András

**Földvédelem és a környezethez való
jog**

Földvédelem és a környezethez való jog⁴⁴¹

I. A termőföldhasználat-hasznosítás és birtoklás, valamint a termőföldforgalom jogi szabályozásnak kihatása a természet-, és a környezetvédelemre

1. Bevezető megjegyzések

Az Európai Gazdasági Közösségnek, majd a belőle kinőtt Európai Uniónak a Római Szerződésben lefektetett négy alapvető szabadságjoga, úgy mint a költözésszabadsága, a munkavállalás szabadsága, a vállalkozás szabadsága, az árumozgás és a tőkemozgás szabadsága közül a mező-, és az erdőgazdálkodást, vagyis a termőföldön történő gazdálkodást és a termőföld-hasznosítást a vállalkozás és az árumozgás szabadsága érint a legnagyobb mértékben. E két szabadságjog erőteljes mértékben ütközik a termőföldhasználat-, hasznosítás mezőgazdasági és erdőgazdasági szakmai előírásokkal. Míg ugyanis e két ”szabadság-elv” alapján bárki – legyen az természetes jogi személyiségű cég, családi gazdaság vagy gazdasági társaság, a liberális szabályozás értelmében akkora területet tarthat a birtokában amekkorát akar, és úgy hasznosíthatja, ahogyan csak akarja, Gépesítve és erőteljesen vegyszerezve növelheti a terméseredményt, vagyis mennyiségorientált intenzív és iparszerű mezőgazdasági termelő-tevékenységet folytathat. Ezt teheti monokultúráisan nagy táblákon, figyelmen kívül hagyva mindenféle földvédelmi és „agrominimum” korlátozást, amely a történelem során az agráriumban kialakult. A tulajdonlás és a birtoklás szabadságának az elve alapján bármely földtulajdonos olyan gazdálkodást folytathat, amelynek során figyelmen kívül hagyja a a vetésforgóban történő olyan gazdálkodást, amely egyfelől lehetőséget nyújt a gazdasághoz tartozó földterület egy meghatározott részének a pihentetésére, ugaroltatására, aminek következtében kimerül a föld. Ezt még tetézheti az olyan monokultúrális nagy táblás termelés, aminek hatására tönkremennek a termőtalajban

---

⁴⁴⁰ Prof. em. Dr. Prugberger Tamás, DSc., a Vajdasági Tudományos és Művészeti Ak. tb. Tagja, Dr. Téglási András, PhD, egyetemi adjunktus, Nemzeti Közszerológiai Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Alkotmányjogi Intézet.

⁴⁴¹ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszerológiai Egyetem felkérésére készült.

lévő ásványi és szerves anyagok. E két tényező együttes hatásaként folytatott agrominimumi előírásokat és szokásokat figyelmen kívül hagyó rablógazdálkodás egy darabig lehetővé teszi az intenzív mezőgazdasági tevékenységet, de aztán a termőföld kimerül és elveszti termőképességét. Ma az angolszász nagytáblás és erős vegyszerezéssel kezelt termelőtevékenység brüsszeli nyomásra kezd megjelenni a kontinentális Európában is, mégpedig elsősorban a gyarmatként kezelt posztkommunista tagállamokban. Ugyanez a helyzet vonatkozik az erdő-, és fagazdasági tevékenységre is. A neoliberális erdőgazdasági és fafeldolgozó vállalkozások érdeke a minél több fa kivágása és minél többnek az eladása akár tzipakénti, akár fafeldolgozási hasznosításra. E liberális erdőgazdasági tevékenységnek is a kárát elsősorban az új tagállamok érezték meg. Míg ugyanis az osztrákok megvették zsebszerződésekkel a magyar gazdától a rendszerváltást követően számukra visszajuttatott erdőket, azonnal azok nagyüzemi kitermelésébe kezdtek, figyelmen kívül hagyva az erdőgazdálkodásra vonatkozó hosszú távú tíz éves és a rövid távú egy éves erdőgazdálkodási tervre vonatkozó előírásokat. Ennek eredményeképpen csupaszították le az osztrák cégek a kőszeg-vaskeresztes alpokaljai hegyvidék magyarországi oldalát, miközben az osztrák oldalon lévő rész (Günz-Eisenberg) erdei érintetlenül megmaradtak. Ugyanígy jártak el Kárpátalján és Szlovákiában is az erdőket szintén zsebszerződésekkel birtokba vett cégek, aminek hatására az Északi- és a Keleti-Kárpátok hegyvonulatának erdei is olyan gyérré váltak, aminek következtében a síkvidékek árvizes területekké váltak a hegyekről mind hóolvadáskor, mind pedig viharos esőzések után özönvíz-szerűen lezúduló víztömeg miatt. Mindez tönkreteszi egyfelől azaz erdők aljnövényzetét és altalaját, ugyanakkora síkvidéken pedig a mezőgazdasági termelést bénítja meg, amihez hozzájárul még a mezőgazdasági földterületek belvizesedése. Észak- és Dél-Amerikában, de Ázsiában, Ausztráliában, valamint a Fülöp Szigeteken is problémát jelent az esőerdők erőteljes irtása a faipar érdekében. Amerikát nézve, az ottani fafeldolgozó ipar kiirtja az őserdőket, majd pedig legelőként hasznosítja a területet anélkül, hogy vigyázna a legelő állapotára, majd pedig amikor emiatt a legelő kimerült, a kimerült talajviszonyok között is megtermő igénytelen szójatermesztésbe fognak és amikor már azt sem lehet rajta termesztetni, ott hagyják a földet. A kontinentális Európa egyes államaiban – így pl. Svájcban – a legelőterületek védelme érdekében jogi előírások határozzák meg, hogy egy hektáron mennyi szarvasmarha vagy kecske, illetve bárány legelhet. Így vigyáznak arra, hogy a legelő regenerálódni tudjon. Ezek az előírások a kelet-európai termőföldjogban Lengyelországot és Magyarországot kivéve csak hézagosan ismertek és kerülnek alkalmazásra a gyakorlatban, ami viszont komoly problémát jelent.

A magyar szabályozás az 1900. évi rendszerváltást megelőzően is figyelembe vette azokat az „agrominimum” előírásokat, amelyeket a francia jog speciális „agrominimum” törvényekben és hozzá hasonlóan a jugoszláv törvényi szabályozás a még az egységes Jugoszláviára, a német és az osztrák jog pedig a „Höfeordnungban”, magyarul a német és az osztrák tartományi, valamint a svájci kantonális farmgazdasági rendtartásban előír. Mindezek figyelembe vételével született meg az Antall-Boros MDF-KDNP-Kisgazda kormány idején a KDNP. Érdeméért az 1994. évi LV. tv.-nyel fémjelzett első „Földtörvény” amelyet sem az őt követő bal-liberális első Horn kormánynak, sem az első Orbán kormányt követő Medgyessy-Gyurcsány-Bajnai féle, ugyancsak bal-liberális hosszú kormányzásnak sem sikerült kiiktatni. A második Orbán kormány – tekintettel arra, hogy időközben az Európai Unió által Magyarországnak az ide vonatkozó szabályozás liberalizálására adott derogációja lejárt, igyekezett nagyon helyesen olyan szabályozást megalkotni, amely a termőföldek védelmét a kontinentális európai államok termőföld-szabályozásával, nem pedig a Brüsszel által javasolt neoliberális angolszász szabályozással áll összhangban. A mező-, és erdőgazdasági földterületek neoliberális használatának, hasznosításának, valamint birtoklásának és forgalmazásának a megoldása ugyanis – mint az előzőkből kitűnik – nemcsak agrárgazdasági szempontból, hanem természet-, és környezetvédelmi szempontból is káros. Mindezek figyelembe vételével Magyarország az Európai Unió germán-frankofon-latin jogrendszerhez tartozó kontinentális régi tagállamainak szabályozását, nem pedig az angolszász megoldást követve alkotta meg az új földtörvényt, amely diszkriminációmentesen lehetővé teszi mindazon európai állampolgároknak a termőföldvásárlást és az azon való gazdálkodást, akik hajlandók itt letelepedni és a megvásárolt vagy hosszú távra bérbe vett földet művelni és itt gazdálkodni. Vagyis a mező-, és erdőterületet nem spekuláció céljaira, tovább-eladási formában kívánják hasznosítani. Egy ilyen megoldást tudok javasolni a gyarmati jellegű kihasználás elkerülése végett valamennyi új, valamint a közel jövőben az EU-ba belépni szándékozó új tagállamnak.

Ezek után nézzük meg, milyen az a szerintünk jó megoldás, amelyet e téren a mező-, és erdőtermő földek védelmében a régi tagállamok jogi szabályozása követ.

2. A termőföld és a mezőgazdasági üzem jogi szabályozásának nyugat-európai megoldásai

A termőföld-tulajdon és a termőföld-forgalom, valamint a termőföldhasználat kérdéskörét a kontinentális nyugat-európai államok a mezőgazdasági üzemmel együtt szabályozzák. Azért

emelem ki a kontinentális Európát ebben a vonatkozásban, mert a kontinentális nyugat-európai államok mezőgazdasági szerkezetét a családi munkaerővel üzemeltetett ún. „family farm”, vagyis a családi gazdaság jellemzi, amelynek mérete akkora, amekkora a gépesítéssel és a technika fejlődésével a család a tagjainak munkaerejével üzemeltetni tud. Ezzel szemben Skócia kivételével az angolszász rendszert nemcsak Amerikában, hanem az Egyesült Királyságban is az ún. „contract” farm jellemzi a mezőgazdaságot, ahol a farmok mérete nincsen korlátok közé szorítva, mivel azt szerződött munkásokkal üzemeltetik. Ezzel szemben a kontinentális nyugat-európai országokban a farm mérete a család nagyságától, családi munkaerejének számától függ és a farmer csak a mezőgazdasági munkák végzésének csúcsidejére vesz fel alkalmi munkaerőt. Míg az angolszász és a tengeren túli országokban a mezőgazdasági tevékenységre nincsen külön szabályozás és ugyanez vonatkozik a farmokra és a farmgazdálkodásra, addig a kontinentális nyugat-európai államokban mind a termőföldvédelem, mind pedig az élelmiszer-minőségvédelem szempontjából – szerintem helytállóan – ma is átfogó agrárjogi szabályozás létezik. Jóllehet, a mai neoliberais globalista amerikai szemlélet ezt legszívesebben felszámolná, ami környezet-, és termőföldvédelmi, valamint élelmezés-egészségügyi szempontból mérhetetlenül káros lenne, ezért is helyes, hogy a kontinentális európai államok ennek az áramlatnak igyekezzenek ellenállni.

Ami a kontinentális nyugat-európai államokat illeti, az agrárjogi rendezés tekintetében két fő irányzat alakult ki, mégpedig egy átfogó, mindenre kiterjedő szabályozási rendszer és egy csak részleges szabályozási rendszer. A mindenre kiterjedő átfogó szabályozási rendszeren belül két fő irányzat van. Az egyik egy teljesen kötött rendszer, míg a másik egy toleránsabb rugalmas rendszer. A csak részlegesen szabályozó rendszerek csak egyes kérdéseket szabályoznak.

A termőföldviszonyokat és az agrárüzem-működést átfogóan szabályozó kötött rendszerekre az jellemző, hogy mindenütt van termőföldtörvény, amely vagy az egész országra -- és ez Dánia --, vagy pedig az országot a gazdasági-éghajlati adottságai alapján övezetekre bontva határozza meg, hogy mekkora terület lehet egy családi farm birtokában és használatában tulajdonosi és/vagy egyéb használati, haszonbérleti, haszonélvezeti jogcímen. Ebben a rendszerben mind a termőföldvétele, mind a termőföldeladás, valamint a haszonbérletbe adás és a haszonbérbe vétel során ügyelni kell arra, hogy a termőföldeladással és haszonbérbeadással az eladónál, illetve a haszonbérbe adónál megmaradó földterület a Földtörvényben meghatározott méret alá ne csökkenjen, a vevőnél, valamint a haszonbérbe vevőnél pedig az általa tulajdonosként vagy bérlőként, vagy pedig mind a két jogcímen használt földterület ne haladja meg a jogszabály által előírt méretet. Ennek érdekében minden

termőföldügylet a mezőgazdasági szakhatóság jóváhagyásához van kötve, amely egyúttal azt is nézi, hogy meg van-e a vevőnek, hasznbérbe vevőnek a mezőgazdasági tevékenység folytatásához szükséges és jogszabályilag előírt alapképzettsége és hogy a vevő vagy hasznbérbe vevő a farmon vagy annak közelében lakik-e. A farmon vagy annak könnyen elérhető közelében lakás ugyanis előfeltétele a termőföld-szerzésnek és a farmvételnek, hasznbérbe vételnek. A földforgalmi szerződés megkötése hatósági hozzájárulás nélkül semmis vagy komoly szabálysértési, sőt büntetőjogi szankciót vonhat maga után. Valamennyi, e kötött szabályozási rendszerhez tartozó államban amennyiben nincs végrendeleti öröklés vagy öröklési szerződés, a termőföld és a mezőgazdasági farm elsősorban annak a törvényes örökösnek kerül átadásra, amelyik vállalja a mezőgazdasági tevékenység továbbfolytatását, aki ilyen esetben a többi örökösrel nem forgalmi, hanem a föld termőminőségétől függő, ún. hozamértékben számol el. Egyébként ez az agrártörvényekben is irányadóként szereplő hozamérték kerül figyelembe vételre a termőföld és a farmok adásvételi, valamint hasznbérleti szerződéseinek a megkötése esetében is. Amennyiben a hagyaték tárgyát képező földbirtokra, illetve farmara egyik vagy együttesen több örökös sem tart igényt, akkor a közjegyző osztatlanul, közös tulajdont képezve adja át a birtokot, akiknek a birtok, illetőleg a farm hasznbérbe adásáról gondoskodni kell. Franciaországban erre speciális megoldásként a „Grupemetnt Fasierst Agricoles (GFA)” szolgál. A közjegyző által az örökös társaknak vagy azok valamelyikének kiutalt farmon ilyen csoportot alapítva közösen is gazdálkodhatnak, vagy ha ettől elzárkóznak, 6 hónapon belül ilyen csoportot alapítva, annak adhatják át a megörökölt üzem működését. Ha az eladás vagy a hasznbérbe adás az örökös társak részéről sikertelen marad, akkor a hagyaték tárgyát képező üzem hozamérték megfizetése ellenében vételi joggal Dániában az államra szál és a földhasznosítási intézetek gondoskodnak eladásáról vagy hasznbérbe adásáról. Franciaország területén 28 ilyen földhasznosítási szakhatóság, ún. SAFER. működik, amely az állami földek művelésbe adásán kívül az elhagyott, illetve az örökösök által nem üzemeltetett gazdaságok üzemeltetésbe adásáról gondoskodik. E kötött szabályozási rendszer van érvényben kisebb eltérésekkel Dániában, Portugáliában, Olaszországban és Franciaországban. A SAFER e vonatkozásban elővásárlási joggal rendelkezik. Eme országokban a termőföldtörvény általában a termőföld szakszerű használatát is szabályozza, ami Svájcban még arra is kiterjed, hogy az egyes mezőgazdasági állatfajok közül melyik milyen létszámban legelhet a legelő egy meghatározott egységnyi területén, a legelő állagvédelme érdekében. Franciaországban a rendeltetészerű földhasználatot és a növénytermesztést, valamint a szakszerű állattenyésztést a Mezőgazdasági Kódexhez tartozó ún. „Agrárminimum Törvény” biztosítja. Figyelmet

érdemel továbbá még az az előírás is, miszerint ezekben az államokban elővásárlási és elő-haszonbérleti joga van a szomszédos földtulajdonosnak és földhaszonbérletnek. Ezt figyelembe véve az elővásárlásra és/vagy elő-haszonbérletre jogosultak körét a földforgalmazási előírások rangsorba állítják. A tulajdonos pedig a haszonbérleti szerződést csak akkor mondhatja fel, ha ő vagy közeli hozzátartozója kíván azon a területen vagy agrárfarmon mezőgazdasági tevékenységet folytatni.

A föld-, és az üzemgazdasági és tulajdonos, valamint mezőgazdasági üzem-, és földbirtokforgalmazási viszonyokat szintén átfogóan, de némiképpen az előző körhöz viszonyítva mégis liberálisabban, lazábban szabályozó rendszerekhez tartozik Németország, Ausztria és Norvégia. A szabályok itt is a kötöthöz hasonlóan átfogó jellegűek. Az előírások strukturálisan azonosak a kötöttel, de a szabályok és a keretek kevésbé merevek. A földforgalmi szerződéseknél (adás-vétel és haszonbérlet), valamint a tulajdoni és/vagy egyéb birtoklási jogcímen egy család rendelkezésére álló üzem-méret nagysága attól függ, hogy melyik az a legnagyobb méret, amelyet az adott család munkaerejének száma alapján gazdaságosan meg lehet művelni és ugyanígy konkrétan mekkora az a legkisebb üzem-méret, amelynek üzemeltetése már nem gazdaságos. Ennél fogva a mezőgazdasági szakigazgatási szerv, amikor a termőföld-adásbételi vagy haszonbérleti szerződés jóváhagyásáról dönt, éppen úgy vizsgálja a vevő agrárgazdasági szakértelmét és a helyben lakási szándékot, mint a kötött rendszereknél. Azonban az eladónál maradó farm-terület minimális méretét, valamint a vevőnél, haszonbérbe vevőnél jelentkező birtokméret-növekedésnél nem „strikt”, azaz szigorú jogszabályi méretelőírásokat vesz figyelembe, hanem konkrétan mérlegel a tekintetben, hogy az eladónál-haszonbérbe adónál megmaradó méretű gazdaság rentábilis módon üzemeltethető és ugyanígy konkrét helyzet alapján ítéli meg, hogy a vétellel-bérbevételel történő méretnövekedés megfelel a gazdasági üzemeltetés feltételeinek vagy sem. A szakszerű művelésre vonatkozó előírásokat a német-osztrák jogban a „Höfeordnung” biztosítja. A mezőgazdasági föld-terület és a mezőgazdasági üzem öröklése e lazább rendszerrel is eltér az általános öröklési szabályoktól. Németországban az általános „Erbrecht” helyett az agráriumban egy speciális „Anerberecht” van érvényben, amely a fent bemutatott kötött rendszerhez hasonló. Az Anerberecht figyelembe vételével végrendelet vagy öröklési szerződés hiánya esetén a közjegyző elsősorban annak, vagy azoknak adja át osztatlanul az agrárüzemet, aki vagy akik azt egyedül vagy közösen tovább üzemeltetnék. Az üzemet átvevő egy vagy több törvényes örökös pedig szintén hozamértéken számol el a többi örökössel.

A mezőgazdasági üzemre és a hozzá tartozó földterületekre, valamint felszerelésekre vonatkozóan csak részleges szabályozás érvényesül a BENELUX államokban és Skóciában. E

részleges szabályozás elsősorban a gazdaság öröklésére, valamint a közeli hozzátartozók közötti elővásárlási jogra vonatkozik. A belga mezőgazdasági üzem-öröklési törvény (1988) rangsorolja a gazdaság átvételére jogosultörökösöket, mivel itt is a cél az üzem egyben maradása. Abban az esetben azonban, ha az üzem-méret olyan, hogy gazdaságosan természetben megosztható, akkor a felállított sorrend alapján többen is örökölhetnek. Azokat a törvényes örökösöket, akik a farm-öröklésből kimaradtak, a farmot egészben vagy részben átvevők szintén hozam-értékben kötelesek a többi törvényes örököst pénzben kielégíteni. Az öröklésen kívül egy másik agrárjogi előírás lehetővé teszi, hogy a haszonbérelő elővásárlási jogával élhessen, ha a tulajdonos el kívánja idegeníteni az általa bérbe adott mezőgazdasági üzemet. Ugyanígy elővásárlási jog illeti meg a közvetlen hozzátartozókat akkor, ha a tulajdonos közeli hozzátartozó el akarja adni az agrár-üzemét. Az elővásárlási jogosultak közül e joggal azonban csak az élhez, aki maga is mezőgazdasági tevékenységet folytat, kik közül előnyben az van, aki a vétel tárgyát képező üzemben dolgozik. Ez az elv érvényesül az öröklési rangsorolásnál is. Luxemburgban 1969 előtt a Code Civile alapján hasonló speciális agráröröklés érvényesült, amely azonban részben a német „Anerberecht” megoldásához hasonlított. Ezt a speciális öröklési rendszert azonban az 1969. évi júliusi törvény eltörölte, Hollandiában ilyen speciális agráröröklési törvény korábban sem volt. Ennek ellenére azonban szokásjogi alapon mindkét országban a német „Anerberecht”-hez hasonló megoldást alkalmaznak. Skóciában szintén csak a farm-öröklésre van speciális szabályozás, amely elsősorban a néhai farmtulajdonos özvegyét, valamint a haszonbérelő érdekeit védi. Az özvegyet a farm üzemeltetésének folytatása tekintetében haszonélvezeti jog illeti meg, ha viszont e jogával nem kíván élni, a farm területén lévő lakóépületet továbbra is használhatja. Ha pedig a gazdaság bérleje hal meg, a bérleti jogot a bérelő örököse örökölheti, amely az egész üzemre vonatkozik. Vagyis egy személy örökölheti a bérletet annak érdekében, hogy az üzem egyben maradjon.

Mindebből kitűnik, hogy a nyugat-európai államokban két Benelux állam kivételével, sőt az európai angolszász jogrendszerhez is részben tartozó Skóciában is a mezőgazdasági üzemre vonatkozóan az általános polgári jogi előírásoktól eltérő szabályozás vagy az egész agráriumra vagy egyes részletkérdéseire speciális szabályozás van érvényben. A nyugat-európai országok körében ez az utóbbi a kisebbség. Mint már említettem, az Egyesült Királyság a teljesen liberális szabályozás talaján áll, ahol az agráriumot illetően semmilyen megszorítás nincs, mivel a mezőgazdaság a „contract-farm” rendszerre épül fel, ahol sem gazdasági méret-előírás, sem a farmon történő életviteli kötelezettség, sem mezőgazdasági képzettségi előírás nem terheli a farmert. Maga a farm és a termőföld kötetlen forgalom tárgya

lehet. Ennek volt betudható, hogy az Európai Agrárjogi Bizottság (CEDR) 1998-ban Amsterdamban tartott konferenciáján a „kerekasztalon” (Runder Tisch) – amelyen a magyarországi referátum megtartására volt felkérésem –, az angol referens azt javasolta, hogy a nyugat-európai kontinens országok is szüntessék meg a családi farmrendszerükből adódó kötöttségeket és térjenek át a szerződéses farmrendszer liberális jogi megoldására. Az angol referensnek ezzel a javaslatával senki sem értett egyet, ezért felvetette, hogy a közép-kelet-európai államokban kellene a szerződéses nagyfarmok rendszerét kialakítani, ahol a szövetkezeti (kolhoz) nagyüzemi gazdaságvitelnek hagyománya van. Ez az angolokat azért érdekelte, mert a termelőszövetkezetek és az állami gazdaságok (szovhozok) privatizációja során nagy földterületeket akartak vásárolni, amelyeket nagyüzemi módon helybeli munkavállalókkal műveltettek volna meg, a termést pedig eladásra közvetlenül innen szállították volna a még keletibb piacokra. Ezzel az állásponttal már a kontinentális nyugat-európai államokból érkezettek és csupán mi, kelet-európaiak nem. Mindebből kitűnik, hogy a nyugat-európai államok – de ugyanígy az USA sem – lelkesednek az új magyar családi gazdaságon alapuló földtörvénynek, ami azonban azzal védhető, hogy náluk is hasonló szabályok vannak érvényben.

3. Adalékok a kormány által elfogadott kodifikációs vitaanyag és az annak alapján elfogadott földtörvény értékeléséhez

A vitaanyag és az annak alapján elfogadott törvény komoly körültekintő, a szakmai igényeket és a nemzeti érdekeket messzemenően figyelembe vevő tudományos és jogalkotói munka eredménye. Körültekintően igyekezett összhangba hozni a magyar nemzeti érdeket az EU-nak az áruforgalom szabadságát érintő előírásaival. Az is pozitív, hogy a föld minőségének és állagának megőrzését helyezte előtérbe a termőföld birtokolását jelentő tulajdonlásnál és bérleti jellegű használatánál és a vele összefüggő gazdálkodásnál. Pozitív az is, hogy kimondja, bármilyen jogcímen történő birtokolás csak speciális agrárjellegű rendeltetészerű használat, vagyis földművelés és termelés, valamint legeltetés mellett valósulhat meg. Helyes, hogy erre figyelemmel kardinális alapelvként szögezi le a vitaanyag és a törvényi szabályozás a spekulációs célzatú földbirtoklás, valamint tulajdon-, és más jogcímű birtokszerzés tilalmát. Az is a vitaanyag szerzőinek és a kodifikátor pozitív szemléletét tükrözi, hogy a birtokszerzés különböző jogcímszerzéseinél tekintetbe veszi a feltételek meghatározásánál a gazdák által folytatott vagy folytatni tervezett agrárgazdaság-vitelének ágazati profilját, összekapcsolva a megszerezni óhajtott termőföldön folytatott agrárművelési, termelési profillal.

Az is pozitív, hogy továbbra is a vitaanyag alapján az új Földtörvény a földbirtoklás és a földforgalom terén a földtulajdont és a földhasználatot nem különíti el egymástól, hanem főszabályként a földügyleteknél összekapcsolja a kettőt egymással. Az is helyes, hogy nemcsak a természetes személy adás-vételi szerződéssel vagy haszonbérleti szerződéssel használati jogcímet szerző természetes és jogi személytől egyaránt megköveteli a szerzés feltételeként azt, hogy a szerző családtagjaival együtt maga műveje a földterületet, folytassa a gazdaságvitelt és ugyanígy járjon el a gazdasági társaságként működő jogi személy is. Ennek érdekében követeli meg, hogy a földtulajdonos és/vagy a földhaszonbérelő, illetőleg farmgazdaságot működtető magánszemély életvitelszerűen lakjon a gazdaság területén, a jogi személynek pedig a működési, igazgatási központja az üzemi területen legyen és Magyarországon adózzon. Ez utóbbit sem a vitaanyag sem a törvény kifejezetten nem említi meg, de ez is ide értendő. Ami a jogi személyek földszerzését illeti, ott feltételként elő kellene írni mezőgazdasági tevékenységének élelmiszer-feldolgozással és/vagy élelmiszer-értékesítéssel való összekapcsolását azzal, hogy termékeit mind exportálás, mind belföldi értékesítés esetén magyar terméként köteles értékesíteni a külföldről behozott termékekkel együtt, az esélyegyenlőség alapján.

Mind ezek figyelembe vételével a földbirtoklási (tulajdonosi és használati/haszonbérleti), valamint birtokszerzési (tulajdon- és használat szerzési) jogosultság törvényi feltételeinél több vételi vagy bérleti ajánlat esetére meghatározott elővételi, vagy előbérleti sorrend megállapítás agrárgazdaság-, és szociálpolitikai szempontból is egyaránt megfelelőnek tűnik. Ezzel a helytálló jogalkotási elgondolással függ össze a földbirtoklás és birtokszerzés megművelési képesség alapján történő megállapítása és az, hogy a birtokos állandó helyben tartózkodással közvetlenül irányítsa, felügyelje és/vagy folytassa a gazdálkodást. E feltételekkel mind a termőföldvételt, mind az eladást, mind a haszonbérbe adást, mind a haszonbérbe vételt és az e jogügyletekkel összefüggő területnövekedést és csökkenést a vitaanyag álláspontjával egyezően a törvény helytállóan hatósági jóváhagyáshoz kötni. A hatósági jóváhagyást azonban szintén helytállóan nem a földhivatalhoz, hanem a mezőgazdasági szakigazgatási szervhez telepítette. A szakszerűség ui. e megoldás mellett szól és az is helyes, hogy az engedélyezési eljárásba vitaanyag állásfoglalása alapján az új Földtörvény bevonta a Nemzeti Földalapot (NFA) és a helyi földbizottságokat.

Helytállóan szól a vitaanyag arról is, hogy a földdel együtt a termelés többi összetevőit – így a munkaeszközöket és a gazdasági épületeket- a farmlakásokkal együtt – főszabályként egységben kell szemlélni, mégpedig – szerintem --a földolog, az alkotórész és a tartozék polgári jogi szabályai szerint. Ebből adódik, hogy ha nincsen külön megállapodás, akkor a

földet a tartozékaival együtt gazdasági egységként szükséges kezelni a földtulajdonszerzés és a haszonbérbeadás esetén egyaránt. A törvényszöveg is ennek megfelelően készült el.

Helytálló elgondolás a nemzeti területszuverenitás megvédése szempontjából, hogy az új Földtörvény a vitaanyaggal egyezően külföldi állami szervek részére nem teszi lehetővé a tulajdonszerzést, mivel azt csak a mezőgazdasággal foglalkozó gazdasági társaságok részére biztosítja. Ez nem sérti az áruforgalom szabadságát, mert az a gazdasággal függ össze, ez viszont a gazdaságtól távol áll és ebből a szempontból az új magyar alaptörvény értelmében is forgalomból kivett jogterületnek minősül, vagyis ez esetben nem kereskedelmi jellegű, hanem alkotmányjogi jellegű jogterületről van szó. Probléma merülhet azonban fel mégis az esetben, ha egy külföldi gazdasági társaság valamennyi részvénye egy vagy több külföldi társaság tulajdonában van. Ha mezőgazdasági tevékenységet nem végez, vagy azzal felhagy, úgy kell tekinteni, mintha spekulációra játszik és a belföldi hasonló társaságokkal együtt ilyen esetekben lehetővé kellene tenni, hogy az állami földalap vételi jogot gyakorolhasson. Ugyanígy lenne szükséges eljárni akkor is, ha bármely föld-, ill. farmtulajdonos vagy bérlő a föld megművelésével és a gazdálkodással felhagy. A vitaanyag által megjelölt külföldi mintavételek közül e tekintetben az osztrák, vagy a francia megoldást érdemes irányadónak tekinteni.

Amit a vitaanyagban és a megalkotott törvényben is problematikusnak látok, hogy nem kellően kidolgozott és egyértelmű a jogi személyek földtulajdonszerzésénél és/vagy elidegenítésénél a földspekuláció megakadályozását hivatott szabályozás. Itt jöhetne szóba a NFA részére történő kisajátítás és/vagy a vételi jog alkalmazása. E tekintetben indokolt lett volna és lenne „lex ferenda” indokolt egy nagyobb merítés, nemcsak a német, az osztrák és a francia jog megoldásainak a figyelembe vétele alapján, hanem indokolt lenne megnézni még a dán, a svéd, sőt a svájci megoldást is, mely utóbbi az Európai Térségbe tartozás miatt harmonizál az EU agrárjogával is. A vitaanyag és az annak alapján elkészült törvény igen helytállóan viszonyul a zsebszerződések problémájához, azonban még nem volt és ma sincsen kiforrott álláspontja, hogy a nemzeti érdekeknek megfelelően miként oldja meg. Erre a IV. részben kívánok javaslattal részletesen kitérni.

A forgalomképes vállalkozói földhaszonbérlet intézménye elfogadható azzal, hogy a földhasználat fent tárgyalt általános alanyi feltételei és területi korlátozásai érvényesüljenek. Maximális időbeli hosszát azonban az egyes művelési ágazatok figyelembevételével úgy szükséges meghatározni, hogy az bérlőnek megérjen befektetni és a bérelt gazdaságot a rendes gazdálkodás szabályai szerint működtetni. Itt vetném fel még azt is, hogy nemcsak a haszonbérleti díjaknál, hanem az eladási áraknál is szükséges lenne a piaci forgalmi ártól,

értéktől eltérően a föld minőségétől függő hozamértéken kialakítandó törvényi vételár és bérleti díjtarifát kialakítani, kimondva azt is, hogy aki ilyen módon vásárolt vagy vett bérbe földet, az ilyen földterülettel a normál piaci forgalomban nem vehet részt. Ennek megvalósulása és ellenőrzése érdekében az ilyen gazdaságokat központi regiszterben volna szükséges nyilvántartani. Ez a rendszer érvényesül Svájcban, Ausztriában és Németországban. Megemlítem még, hogy a vitairat a vállalkozói haszonbérlet bérleti díját magasabban állapítaná az alaphoz viszonyítva 10-20 %-kal magasabb összegben állapítaná meg. A jelenlegi nehéz gazdasági helyzetben vállalkozásélénkítési célzattól ezt nem javasolnám.

Ami a speciális használati formákat illeti, nevezetesen a feles-bérletet és a részesművelést, ott fenn áll egy bizonyos ellentmondás a nyugat-európai jogi szemlélettelés a magyar munkajoggal. A nyugat-európai államok ugyanis a feles-bérletet és a részesművelést olyan palástoló szerződésnek tartják, amelyeknek célja, hogy olyan munkaszerződést palástoljanak el, amelyeknél a munkabér természetbeni része a Magyarország által is aláírt 1946-os ILO egyezményben rögzítettek szerint nem haladhatja meg az 50 %-ot. A korábbi magyar Munka-törvénykönyv (Mt.) értelmében a munkadíj természetbeni része a 20 %-nál több nem lehetett. Az új Mt. viszont ezt a kérdést vagy slendriánságból, vagy szándékosan elfelejtette rendezni. Így e két intézmény neuralgikus pont.

A vitaanyagnak egy komoly hiányossága, ami hiányosság átkerült az új Földtörvénybe is, hogy teljesebb figyelmen kívül hagyja a speciális földöröklést, ami azokban a nyugat-európai államokban is külön rendezésre kerül, ahol az a mezőgazdasági üzemmel és a termőföldviszonyokkal, valamint az agrártevékenységgel kapcsolatos egyéb kérdés speciálisan szabályozva nincsen. Ez egy komoly hiányosság, ami az új Földtörvényben is megjelenik. De lege ferenda ez utólag rendezést tenne szükségessé.

Még csak annyit említenék meg, hogy az erdőkre is kihatóan, tekintve, hogy erdőtulajdonos mezőgazda is lehet és farmgazdasághoz tartozhat erdő is, a vételi és haszonbérleti jogosultság, valamint a birtoklási/használati területkorlátok a kistulajdonosokat érintve az új földtörvényben keretjellegetűen rendezhetők azzal, hogy a használati jogosultságok szakmai szabályainak konkretizálása az erdőtörvénybe tartozik. Ugyanígy külön törvényben volna helyes szabályozni a német „Höfeordnung” mintájára a farmgazdaság üzemeltetésének alapvető normáit összhangba hozva a földvédelemmel, aminek szempontjai a francia „Agrominimum törvényben” található meg.

4. A termőföldbirtoklás és forgalmazás rendjéről szóló törvény főbb tartalmi és rendszerbeli kérdések

Egyértelmű, hogy a vitaanyag olyan törvényt kíván alkotni, amely a magyar föld védelmét célozza. Ennek a célnak a jogi, földtörvényi leképezéséhez a következő szempontokat kívánom felvetni.

I. A törvény célját és legfőbb szempontjait egy viszonylag terjedelmes részben lenne helyes megfogalmazni, amely a következő alcímekre tagozódhatna:

1. A termőföld és a termőfölddel összefüggő gazdaság fogalma. A termőföld fogalma kettéágazik: mezőgazdasági termőföldre, amelyen belül különböző mezőgazdasági-kertészeti ágazatba tartozó termőföldek vannak, és erdészeti termőföldekre, valamint e kétféle alapvető egymástól eltérő két termőterületnél a termőföldre ráépülő növény-, és állattenyésztő farmgazdaság, míg az erdőre az erdő-, és fagazdálkodás, valamint a vadgazdálkodás, ide értve a vadászatot is. Az erdőgazdálkodás kérdéseit azonban a speciális törvénybe szükséges utalni, megjelölve az utalást ebben a törvényben.

2. Az új, nevezzük „Földtulajdoni és hasznosítási, valamint forgalmazási törvény” (Fhft.) főszabályként utal a termőföld áru jellegére és aláveti magát a Római Szerződésben deklarált áruforgalmi szabadságnak. Azonban, tekintettel a termőföld korlátozott formában meglévő jellegére, annak állapotát mennyiségi és minőségi szempontból a hazai minőségi és mennyiségi élelmiszer-szükséglet, valamint a minőségi és mennyiségi exportlehetőségeink kiaknázása végett fent kell tartani. Ami pedig az erdőket illeti, azok állagfenntartása és a bennük folyó tervszerű fa-, és vadgazdálkodás környezetvédelmi és egészséges ökológiai egyensúly, valamint körforgás szempontjából alapvető fontosságú. A termőföld, és az azon folyó agrár-, és erdő-, valamint fagazdálkodás, továbbá részben a családi gazdálkodás méreteit meghaladó agrár-, és agrártermékeket feldolgozó élelmiszer-, és faipar munkateremtő jellege következtében fennálló vidéki foglalkoztatási lehetőségek fenntartása és növelése a faluturizmus kihasználásával együtt amellet szól, hogy a termőföldet és részben az erdőt a ráépülő gazdasági egységgel együtt – ide értve a munkaeszközöket is – a birtoklás és a forgalmazási jogügyletek szempontjából együtt kezelje az agrárjogon belül az FhFt.

Ezek a szempontok egyfelől azt igénylik, hogy a termőföld és a gazdaság birtoklásánál a tulajdonjog és a használati/hasznosítási jog főszabályként összekapcsolódjon. Ezt figyelembe véve a tulajdon-átruházási és használatba adási haszonbérleti szerződések e célkitűzéseknek megfelelően úgy korlátozódjanak, hogy olyan egészséges mező-, és erdőgazdasági

földbirtokok alakuljanak ki, amelyek a tulajdonos, valamint a haszonbérő által megművelhető, illetve gazdaságvitelileg ténylegesen üzemeltethető.

3. A mező és erdőgazdálkodás és termőföld tulajdonosi és haszonbérleti birtoklására e kettő fő művelési ágon belüli használatra/hasznosításra jogosultság szempontjából három alanyi kört indokolt megkülönböztetni az új FhFt.-ben: a.) mezőgazdasági termelőt, azon belül növénytermesztőt, állattenyésztőt és vegyes gazdálkodót. b.) Ezen kívül pedig mindegyiken belül szakosított növény-, és állattenyésztő üzemeket (működtető gazdákat), valamint diverzifikált vegyes gazdálkodást folytató farmereket és e gazdák profil-beállítottságának megfelelő üzemeket. c.) Tekintettel arra, hogy a termőföld állagának megóvása szempontjából lényeges a szakszerűség, indokolt az FhFt.-ben előírni, méghozzá e helyütt, hogy mind a főfoglalkozású egyéni és családi farmertől (gazdálkodótól) a földhasználattal egybekötött gazdaságvitelhez, a jogi személyként működő farmgazdaság üzemvezetője és az egyes üzemágak vezetői megfelelő mezőgazdasági szakképesítéssel rendelkezzenek, ami egyéni/családi gazdánál kiváltható megfelelő szakmai gyakorlat tanúsításával is.

Külön kell venni azonban az erdőbirtokost, aki lehet erdőtulajdonos, és haszonbérleti jogviszonyon alapuló erdőbirtokos egyaránt. A kis erdők tulajdonosa bármely farmer, sőt nem farmer is lehet. Kis erdők esetében a tulajdon és a használat elválik egymástól, mivel ez esetben az erdő művelésére az erdőbirtokossági társulat jogosult, amely jogi személy és a tagok tulajdonközösségén gazdálkodik. A bizonyos méreteket meghaladó erdőknél, ha a tulajdonos vagy a haszonbérő szakképzett erdész, maga is vezetheti az erdőgazdaságát, ha viszont erdészeti szakképzettséggel nem rendelkezik, de maga akarja hasznosítani, szakképzett erdészre kell bízni az üzemvitelt, vagy a használati jogot haszonbérleti szerződéssel szakképzett erdésznek vagy erdő-, és fagazdasági társaságnak, vállalatnak kell átengednie.

II. A mezőgazdasági termőföld-tulajdon és használat/hasznosítás speciális szabályai:

1. A mezőgazdasági termőföldre és a mezőgazdasági üzemre konkrét előírások az I. pont, vagyis az FhFt. I. fejezete alapján:

a) A tulajdonosi és használati/haszonbérleti birtoklás a tényleges gazdaságvitellel függjön össze. Ennek figyelembe vételével:

aa) A tulajdonosi és a használati/haszonbérleti birtoklás területi mérete a főszabálykénti egyéni és/vagy családi megművelési, valamint gazdaságviteli képességtől legyen függővé téve. A vitairatban az ezzel összefüggésben szereplő területi mérték-meghatározások jók. A

meghatározott birtokmaximumok megfelelnek az agrárgazdasági társas-, ill. jogi személyiségi vállalkozásoknak is.

ab) Ahhoz, hogy a tényleges gazdaságvitel biztosítva legyen, szükséges előírni az egyéni/családi gazda részére a gazdaság területén vagy annak egy meghatározott kistávolságú, bármikori elérhetőségű körzetén belüli állandó letelepedését ottani tartós életvitellel, jogi személynél pedig, hogy az üzemközpont a gazdaság területén legyen és hogy Magyarországon adózzon, valamint, hogy vezető alkalmazottai, nevezetesen az ügyvezető igazgató és az egyes ágazatok vezetői szintén a szolgálati helyükön vagy annak szűk körzetén belül lakjanak.

ac) Csak az birtokolhasson, azaz vehessen termőföldet vagy haszonbérelhessen, aki az I. pontban, azaz az FhFt.-ben megjelölt képesítéssel, jogi személynél pedig ügyvezető igazgatója és ágazatvezetői ilyen képesítéssel rendelkeznek.

ad) További kritérium kell, hogy legyen – amit a vitairat is hangsúlyoz – a gazdaság egészséges méretére történő vigyázás. A termőföld eladásánál és haszonbérbe adásánál a vitairatnak megfelelően gátat szükséges vetni annak. Hogy akár az eladó, ill. a haszonbérbeadó részéről, különösen, ha összefüggő tagnak az egyikrészét adja el vagy adja haszonbérbe, a megmaradó területe nehogy a gazdálkodás szempontjából egészségtelen mérték alá csökkenjen vagy a vevő, haszonbérbe vevő így alapítson egészséges méreten aluli gazdaságot magának vagy pedig ily módon ugyancsak olyan túlméretezett gazdasággá váljon a gazdasága, amelyet hatékonyan üzemeltetni nem tud. Emiatt is szükséges a földügyletek hatósági engedélyezése.

ae) Ami a haszonbérletet illeti, indokolt figyelembe venni az ILO-nak a munkabérre vonatkozó azt az egyezményét, amely szerint a munkabérnek legfeljebb csak az 50 %-át lehet természetben megállapítani. Ennek figyelembe vételével az un. „feles bérletet”, vagyis az olyan haszonbérleti szerződést, amelyben a bér a termés meghatározott hányadában kerül megállapításra, munkaviszonyt palástoló szerződésnek és ezért semmisnek minősítik a nyugat-európai államok azzal, hogy az ilyen felesbérletet munkaviszonyként kell elbírálni, amelynél viszont a bér megállapítása a törvénybe ütközése miatt szintén semmis. Ezért a természetbeni haszonbérnek legalább az 50%-át pénzbelivé szükséges átalakítani. Jó lenne, ha ezt de lege ferenda az FhFt. kimondaná a jelenlegi normaszöveg kiegészítése mellett. A korábbi Földtörvény (1994. évi LV. tv.) 25. §-a kifejezetten szólt a részesművelésről, vagyis a haszonbérletnek egy olyan formájáról, ahol a földtulajdonos is közreműködik a természetben. Az új FhFt. 11-14. pontjai a részesművelésről nem szólnak, csak a haszonbérletről. A részesművelést ezért indokolt lenne munkaszerződésként kezelni, vigyázva

a természetbeni és a pénzbeli díjazás arányára. Ezen kívül egy olyan megoldás is alkalmazható a részesműveléssel kapcsolatosan, amelyben haszonbérleti szerződés vállalkozási szerződéssel kapcsolódik. Ily módon szintén kikerülhető az LO egyezménynek a munkabér természetbeni megállapításával kapcsolatos korlátozása.

b) A termőföldügyletek hatósági eljárási rendjének szabályozása is ide tartozik. Ezt a vitairat jól fogja meg. Erről az I. pontban szóltam. Kiegészítésképpen annyit, hogy ba.) itt szükséges megjelölni az elbírálásra hatáskörrel rendelkező mezőgazdasági szakhatóságot, annak eljárási és határozathozatali rendjét, valamint az esetleges közigazgatási jogorvoslati lehetőséget és jogorvoslati eljárási rendet; bb.) A közigazgatási jogerős elutasítási határozat közigazgatási bíróság előtti megtámadási rendjét és a bírósági eljárás esetleges mezőgazdasági szakmai szempontjait az Mt.-ben szabályozott munkaügyi eljárási modellhez hasonlóan.

c) Az erdők tulajdoni és haszonbérleti birtokolásának, valamint az ezekkel összefüggő jogügyletek engedélyezésével, engedélyezési eljárásával összefüggő speciális előírásokról lehetne itt szólni, amelyeket vagy amelyeknek egy részét az erdőtörvényhez kell utalni.

III. Az FhFt.-nek ez a fejezete szólna a farmgazdaság üzemeltetési rendjéről az agrominimum és a termőföldvédelmi előírások tükrében. Az erdő-, és a vadgazdálkodás hasonló előírásai az erdőtörvénybe és a vadgazdálkodási törvénybe tartoznak. Mind a két törvény esetében igen lényeges – korábbi álláspontomtól eltérően – az erdő-, és a vadgazdálkodásnak egy rövid távú éves és egy hosszú távú 10 éves tervezéshez való kötése, amely az erdő-, és a vadállomány fenntartására és regenerálására vonatkozó szakmai előírásokkal együtt a neoliberais dereguláció során nem estek áldozatul.

IV. Végezetül – miként erről már szó esett -- külön fejezetben rendezni kellene a termőföld és a mezőgazdasági üzem speciális öröklését a II. fejezetben bemutatott nyugat-európai megoldások valamelyikét követve. Ennek elmaradása komoly hiányossága az új magyar földjogi szabályozásnak.

5. A zsebszerződések és a tulajdonközösségek rendezésének a kérdése

A zsebszerződésekkel kapcsolatban egyezik az álláspontom a vitaanyag szerkesztőivel, hogy azokat nem szabad legalizálni. Ugyanakkor én nem tartanám jó megoldásnak sem a közigazgatási eljárás keretében történő kisajátítást, sem a büntetőjogi felelősségre vonást. A helyzet ugyanis az volt, hogy a földárverési eljárások alkalmával megjelentek a külföldiek

nepper megbízottai, akik tömegesen vásárolták fel az árveréseken legálisan földhöz juttatottaktól a termőföldeket és az erdőket. Tekintettel arra, hogy az árverések során legálisan, igen sok esetben mintegy a korábbi kényszerfelajánlások okán kárpótlásként földhöz jutottak az iparban és/vagy a kereskedelemben találtak maguknak munkát, gyermekeik pedig már ilyen munkahelyekbe nőttek szinte be és az 1990-es évek első felében még úgy tűnt, hogy az állásuk biztos, kaptak az akkor kedvezőnek tűnt ajánlaton és zsebszerződéssel eladták a külföldi jelentkezőnek a földet azzal, hogy Magyarország EU taggá válása után legalizálják a tulajdonváltást.

Figyelembe véve azt, hogy az így földhöz jutott magyar állampolgárok zöme azóta elvesztette az állását és igen sok közülük tartósan munkanélkülivé vált, méltánytalan lenne tőlük a földet örökre elvenni. Megítélésem szerint az lenne méltányos és igazságos megoldás, ha ezeket a zsebszerződések alapján történő földhasználatokat az új FhFt. Haszonbérleti szerződéseknek tekintené, amelyek az FhFt-ben meghatározott haszonbérleti díjak középarányosát számítva annyi ideig állnának még fenn, ameddig az így kiszámított törvényes haszonbérleti díjnak megfelelő időt ki nem meríti. Ha már kimerítette és így szűnik meg automatikusan korábban a „haszonbérlettel” minősített zsebszerződéses földhasználat, egyik félnek sem lehet a másikkal szemben követelése. Ilyen formán a jogilag továbbra is földtulajdonos zsebszerződéses eladó használatába kerülne vissza a föld, amin azonban, ha gazdálkodni nem kíván, az NFA törvényi vételi joggal, vagy haszonbérleti jogosult kijelölésével élhetne, egyúttal meghatározva az előbbi esetben a vételárat, a második esetben pedig a haszonbérleti díjat. Ez a méltányos jellegű megoldás azonban nem vonatkozna az olyan termőföldbirtokosokra, akik kizárólag ingatlanspekulációra szereztek zsebszerződésekkel földbirtokot. Az ilyen személyektől a földelvétele természet-, és környezetvédelmi szempontból is célirányos, mivel ők ezekkel a kérdésekkel nem törődnek, csupán a saját maguk javára történő haszonmaximálással. Emiatt fenn áll az a veszély, hogy az ilyen személyek mezőgazdasági termőföldeket parcelláznának, beltelki ingatlanná átminősítve azokat. Ebből pedig komoly veszélyek származhatnak, mivel a mező-, és erdőgazdasági földek területe részben a település-növekedés, részben pedig a gyár-beruházási igényei miatt véstesen csökken. Mindez belátható időn belül egyfelől agrár-termelési és élelmezési problémák, másfelől pedig természet-, és környezetvédelmi problémákhoz vezethet, ami végső soron a légkör felmelegedésével összefüggésben az üvegházhatás effektust visszafordíthatatlanná teheti. Ezért a zsebszerződések ilyen szemléletű felülvizsgálása is indokolt, és ha az itt bemutatott negatív körülmények fennállnak, az ilyen

szerződéseket természet-, és környezetvédelmi szempontból is érvénytelenné nyilvánítani indokolt.

A zsebszerződéses földhasználatokkal kapcsolatosan a tapasztalatok szerint probléma még az is, hogy akik – többnyire külföldiek – így szereztek termőföld-földhasználatot, területüket elkerítették és ez által igen sok esetben elzárták a falu lakosságától a községi közös legelőre vezető utakat. Emiatt több faluban az addigi 500 m. vagy 1-2 km. Hosszú út helyett gyakran 10-12 km. Hosszú kerülő útra kényszerülnek a gazdák annak érdekében, hogy állataikat naponta a községi legelőre kihajtsák. Az ilyen helyzetek megszüntetése érdekében minden termőföld-tulajdonos és termőföldhasználót törvényi úton a legelőhasználattal összefüggő átjárás tűrésére szolgálmi alapon kötelezni kellene. E legelőhasználattal kapcsolatos átjárásra vonatkozó törvényi szolgalmat a földjogi szabályozásba, Magyarországon pedig az új FhFt.-be beiktatni szükséges lenne.

Érdeemes szólni arról is, hogy Magyarországon igen sok esetben az ún. „zsebszerződések” tartalmába földhasználati jogcímként a külföldi vevő részére haszonélvezeti jogot írtak. Az FhFt. ezeket a haszonbérleti szerződéseket is semmisnek minősítette, és ezeket a haszonélvezeti jogokat is törölni kell az ingatlan-nyilvántartásból, kivéve azokat, amelyek hozzátartozói vagy rokoni viszonyon alapulnak. Ennek érdekében a magyar Ingatlan-nyilvántartási Törvény (1997. évi CXL. tv.) 94. §-át módosító 2014. évi XXXI. tv. 9. §-a értelmében a földhivatalok 15 napos határidővel felszólítják a haszonbérelőket, hogy igazolják a tulajdonossal fennálló hozzátartozói-rokoni kapcsolatot. Ha ezt igazolni nem tudják vagy a 15 napos határidőt, illetve a 2014. dec. 31.-ével lejáró póthatáridőt elmulasztják, szintén automatikusan törlésre kerül a külföldi haszonélvező ez irányú jogcíme az ingatlan-nyilvántartásból. Azok a külföldiek, akik 2014 előtt szereztek ilyen módon, vagyis haszonbérlet jogcímén zsebszerződéssel földterülete azzal érvelnek, hogy visszamenőlegesen nem lehet rájuk a fenti törvénymódosítást alkalmazni. Azok pedig, akik haszonélvezeti jogcímen szereztek földterületet ugyancsak zsebszerződéssel, azzal védik földszerzési jogukat, hogy az iménti módosító szabályt, vagyis a földhaszonbérlet fogalmát nem lehet kiterjesztően alkalmazni a földhaszonbérletre. Megítélésem szerint mind a két esetben a zsebszerződés, akár haszonbérlet, akár pedig haszonélvezet jogcímén kötött meg semmis, mert törvénybe ütközik. Ennélfogva az azt kikerülni célzó turpis jogügylet szintén semmis, mert egy jogellenes ügyletet rosszhiszemű jelleggel tudatosan palástol. Ezért a semmisség polgári jogi szabályai az 2014 előtt, és az azt követően megkötött zsebszerződésekre egyaránt alkalmazandó, függetlenül attól, hogy a törvénybe ütköző zsebszerződésnek jogcíme haszonbérlet vagy haszonélvezeti jog. A magam részéről azonban itt is a méltánylandó

esetekben a már kifejtett megoldást, vagyis a külföldi haszonélvező haszonélvezeti jogát átmeneti haszonbérleti joggá történő átalakítását, a földtulajdonos esetében pedig a tulajdonjog visszaállítását tartanám szerencsésnek.

Ami a termőföld-tulajdonközösségeket illeti, azok az 1990-es évek elején az új szövetkezeti törvény a szövetkezeti földeknek a tagok és hozzátartozóik részére történt visszaadásáról szóló törvény végrehajtása során alakultak ki az által, hogy sokan – ide értve a szövetkezetben maradtakat és az olyan onnan kilépetteket – akik nem akarták használatba venni visszakapott földjeiket, részhaszonbérletbe adva hagyták vissza a szövetkezetbe. Időközben azonban e szövetkezetek közül felszámolásra került és emiatt igen zavaros állapotok alakultak ki. A minél előbbi rendezés szempontjából helyes megoldás lenne, ha a vitairati javaslat elfogadásra kerülne, miszerint a rendezés eljárási költségeit az állam magára vállalná.

6. A fenntartható fejlődés problémája és a termőföld állagának megóvása

A termőföldön történő szakszerű termelés és a termőföld időközi pihentetése, vagyis ugaroltatása, pontosabban az agrominimum előírások betartása igen lényeges egyfelől a termőföld jó minőségén a megtartása, másfelől az egészséget nem károsító jó minőségű élelmiszertermesztés szempontjából. Mindezt azért lényeges kiemelni, mivel manapság már előállítanak vegyi úton olyan fogyasztható élelmiszereket, amelyek bár közvetlenül nem károsak az egészségre, de a szükséges vitaminokat nem tartalmazzák. Ezért közvetve az egészségre nem mondhatók előnyösnek, Ártani nem ártanak, de nem is használnak,. Eklatáns példa erre a Kínában vegyi úton szintetikusán előállított emberi fogyasztásra alkalmas tojás. Ugyanakkor ezen túlmenően számos negatív tényező pusztítja és teszi tönkre, mérgezi a termőtalajt. Ide tartozik a vegyszeres gyomirtás, másként szólva az iparszerűen kemizált mezőgazdálkodás és ide értendő a a GMO-kezelésű növényi élelmiszertermesztés is. Németországban terjedt el az a nézet, amelyet már a gyakorlatban is alkalmaznak, hogy az elhasznált gáztermékeket a talaj és a sziklák üregeibe zárják el és tárolják mindörökre, Ez a szemlélet azonban nem számol azzal, hogy e használt gáz-, és energia-anyagok szivárognak felfelé a termőtalajba, ugyanakkor lefelé a talajvízbe is. Ennél fogva fennáll annak a veszélye, hogy ha ez a használt energiatárolási technika Európában és a tengeren túl is általánossá válik, oda jutunk, mint ami a volt NDK-ban fenn állott, hogy a már megszüntetett Buhna és Leuna Kemische Werke növényi és állati élelmiszertermést mérgező talaj-talajvíz és levegőszennyezéséhez hasonló hatás ismét megjelenik, csak már most nem egy lehatárolt kis állam-területen, hanem több kontinensre kihatóan. A kémiai úton történő művi élelmiszer-

előállítás propagálása pedig összefügg a termőterületeknek az ipar és a lakóépületek, valamint a szállodák (turizmus) létesítése érdekében történő csökkentésének a politikájával. Az ember által előállított művi környezet túlsúlyba kerülése a természeti környezet rovására, felborítja azt az ökológiai egyensúlyt, aminek következtében kipusztulnak állati és növényi élőhelyek és élőfajok és irreverzibilissé válik a az ehhez hozzájáruló ipari és közlekedési gázkibocsátás hatására a légkör irreverzibilissé váló felmelegedése, ami nemcsak egyre több növény-, és állatfaj kipusztulását, eltűnését okozza, hanem immár az emberiségét is veszélyezteti. Ebből kifolyólag a Buhna und Leuna Werke mintegy 30x30 négyzetkilométernyi légszennyező területén az állandósult sárga köd miatt verőfényes napsütésben is csak a napkorongot lehetett opálosan látni és az ott élők átlagélettartama 15-20 évvel lett rövidebb a működést megelőző időszakhoz képest, amire a hitleri érában került sor, de ugyanúgy légszűrés nélkül működött az NDK.-ban az újraegyesítést követő üzembezárásig. E folyamatokat gyorsítja még a vízi, a kőolaj és a gázenergia rablógazdálkodású, pazarló és szennyező el- és felhasználása is. Mindezek következtében a korábbi évszázadok fenntartható fejlődése napjainkra egyre inkább fenntarthatatlanná vált.

Mostani hasonlóan, a növényi környezetet és a mezőgazdasági termőterületet szintén komplex módon romboló valamint a légkör-felmelegedést is elősegítő az az észak-amerikai és dél-amerikai cégek által együttesen végzett fafeldolgozó és mezőgazdasági tevékenység, amiről Dél-Amerikában a legnagyobb, 63 %-os környezetpusztítást állapítottak meg a kutatók abból eredően, hogy az esőerdők iparszerű fafeldolgozás végetti kivágása után az aljnövényzetet rablógazdálkodással dilettáns módon lelegeltetéssel kiirtják, majd azt követően a termőföld további tönkretételével GMO-kezelte szójatermesztést folytatnak anélkül, hogy a termőföld tápértékét rendszeres trágyakiterítéssel megóvnák. Az ez okból kopárrá és használhatatlanná váló földterületeket sorsukra hagyják, ami a légkör-felmelegedést a tűző napsugarak visszaverődése folytán továbbnöveli.

Az 1997-ben megtartott Kiotói Klímakonferencián az egyezményt aláírt államok vállalták, hogy 5,2 %-kal csökkentik széndioxid-kibocsátásukat. Ezt a vállalást azonban hatástalanná tették azok a fejlett és feljövő nagyhatalmak, amelyek nem voltak hajlandók kvótákat vállalni, amelyek pedig vállaltak, az egyes államok részére megállapított kibocsátási kvótákat a felhasználni nem tudó fejletlen országoktól a kvótakereskedelem során megvásárolták és így a széndioxid-kibocsátás korlátozása hatástalan maradt. Ugyanakkor a klímakutatók már 1990-ben megállapították, hogy a légkör-felmelegedés lelassításához legalább 60 %-os csökkentésre lenne szükség. Az ez év szeptember végére összehívott New-Yorki Klímakonferencián összegyűlt államok képviselői megkondították a vészharangot.

Konstatálták, hogy a klímaüzet és a kibocsátás-kiszervezés miatt a Csendes-óceán vízszintjének 2 méter körüli emelkedése következtében szigetek, sőt országok közel jövőbeli eltűnése várható, Megállapításra került az is, hogy 1970-hez képest 52 %-kal kevesebb gerinces állat-egyed (nem faj!) él a földön. Mind ezt földrészekre vetítve, a mérsékelt égövben – ahová a Kárpát-medence is tartozik – az állatok 36 %-a tűnt el, addig a forró égövben az esőerdők rohamos kiirtása következtében 56 %. Dél-Amerikában a legnagyobb, 83 %-os pusztulást állapítottak meg a kutatók, ott, ahol – miként erről már szoltunk – az esőerdők kivágása után az aljnövényzet rabló-lelegeltetést követően a termőföld hasonló további tönkretételével szójatermesztést folytattak. E New-Yorki Klímakonferencián megállapításra került, hogy ez év augusztusa volt a legmelegebb eddig a földön és ugyanez vonatkozott az óceánok víz hőmérsékletére is. Ami a Kárpát-medencét illeti, a várható aszály lehetetlenné teheti a hagyományos növényfajták termesztését, az egyre forróbbá váló nyarak és az egyre dermesztőbbé váló hideg következtében az erdők kipusztulásával, valamint a tápláléknövények kiveszésével lehet számolni. Mindezek ellenére e konferencián is a határozat-tervezet Molnár Csaba megállapítása szerint az újabb és újabb kicsinyes egyezkedések következtében teljesen felhígult.

Mindezt figyelembe véve, igen aktuálissá vált a múlt év őszén Bándi Gyulának a fenntartható fejlődésről megírt és sikerrel megvédett akadémiai doktori értekezése. Bándi eme értekezésében először a fenntartható fejlődés fogalmát, és tartalmát határolja körül, utalva arra, hogy az ember-, illetve társadalom-centrikusan a föld eltartó képességével függ össze a fejlődés fenntarthatósága. Ha ez a fejlődés a föld eltartó képességét meghaladja, akkor az fenntarthatatlan. A fejlődés ugyanis akkor fenntartható – állítja helyesen a szerző, ha segít megőrizni és fenntartani az ökológiai rendszerek további működését és fenntarthatatlan, ha másként tesz. Lehet ugyanis olyan technológiai fejlődés, ami technikailag, technológiailag egy hatalmas előrelépés, de ha ez az ökológiai eltartó épséget meghaladja, fenntarthatatlan. Ezért ezen a téren a középutas fejlődés a jó megoldás. Álláspontja szerint ezen a téren globális kölcsönhatások érvényesülnek, mivel itt az emberről és az emberek szervezett összességét képező társadalomról, annak gazdaságáról, valamint a mind ennek a terrénumát képező élő és élettelen természeti és művi környezetéről, továbbá mind ezek kölcsönhatásáról és e tényezők együttesének a környezet ökológiai eltartó képességéről van szó. A szerző utal is arra, hogy e globális kölcsönhatások natura-, és szociometriai negatív vagy pozitív pro futuro kihatásai előre mennyire láthatók, nehéz megítélni. E hatások jellegétől függ a jogi hozzáállás jellege is. Ezért – miként ezt a szerző helyesen állítja, a környezetvédelem és annak joga az a relatíve biztos pont, amely az értékelés és a megmértetés funkcióját el tudja látni.

A szerző ezzel kapcsolatosan foglalkozik a reziliencia fogalmával, ami egy ökoszisztémának azzal a képességével függ össze, hogy megzavarását túrni képes anélkül, hogy e közben minőségileg új állapotba kerüljön. Hogy ez a megzavarás által minőségileg keletkező új állapot a társadalomra, a gazdaságra, stb.-re negatív hatása miatt ne következhesen be, ehhez az adott ökoszisztéma felhasználja az ellenőrző, javító mechanizmusát, mintegy újjá építve önmagát, állítja a disszertáns. Ez a természetben, a növény-, és az állatvilágban önmagától, a saját védekező mechanizmusán keresztül is megvalósul. A társadalom esetében azonban mindehhez külső beavatkozásra van szükség. A társadalmi fenntartható fejlődés biztosítása érdekében az „ellenőrző-javító mechanizmust” a jog és az állami, valamint a nemzetközi közigazgatási szervezet látja el, amit megítélésem szerint helytállóan állít a disszertáns. A „reziliencia”- miként ez szakmailag megalapozva kifejti az értekező – egy olyan dinamikus rendszer az emberi tevékenységhez kötöten, amelyet kifejez az a képesség, hogy miként kezelje a kockázatokat és a zavarásokat, miként reagáljon a bizonytalanságra és a jövőbeli változásra. Ezért az ökoszisztémát, illetve a környezetet, valamint az emberi társadalmat érintő valamely jurisztikus vagy metajurisztikus egyedi vagy közösségi, privát, vagy etikus cselekvés a jelent és a jövőt érintve milyen kihatást vált majd ki, arra Bándi a szakirodalom alapján négy „kulcsot” jelöl meg. Ezek: a.) a társadalmi ökológiai kockázatok számbavétele; b.) a kockázat-, és a zavarkezelési képesség; c.) a lehetőségek sokoldalú feltárási képessége; d.) produktív válaszok megadására alkalmas tények egymáshoz viszonyítása. Eme „négy kulcs” figyelembe vételével állítja fel a disszertáns a reziliencia alkalmazásának elveit, így az integrációt, a szubszidiaritást, az elővigyázatosságot, a kooperációt, a tervszerűséget és az emberi jogon nyugvó társadalmi részvétet. Ezzel egyúttal választ ad azokra a pro futuro megválaszolendő negatív vagy pozitív tartalmú hatások megközelíthető bemérésére, amelyekről fentebb már említést tettem.

Bándi Gyula szükségszerűen kitér a fenntarthatóság etikai –erkölcsi hátterére is, ami alapvető fontosságú, mivel az ember – különösen, ha egocentrikus -- a környezetet hajlamos csak saját telhetetlen túlfogyasztási ösztönei alapján kifosztani és túlfogyasztó-kidobó szemléletével tönkre tenni, mit sem törődve a jelen felmenő-, és jövő generációinak az érdekeivel. Ebből a szempontból szerintem helyesen tartja nagy jelentőségűnek Bándi a természetjogot, amely a jog erkölcs-etikai fundamentuma.

A szerző helytálló logikát és rendszerelvet követve ez után rátér a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos politikák és jogi kérdések vizsgálatára. Bándi azonban mindjárt az európai politikával és a joggal kezdi. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy hiányozna valami, vagyis az ennél tágabb nemzetközi politika és a nemzetközi jog. Ezekről a szerző az értekezés elején

beszél, elemezve a Riói Konferencia és a Rio+20, valamint a fenntartható fejlődést és az üvegháztartással, a légkör felmelegedésével kapcsolatos konferenciákat és nemzetközi egyezményeket, amelyeken -- bátran és helytállóan kimondja – hogy „rossz kompromisszumok” születtek. A Riói Konferencián ugyanis a szakértői jelentés a fenntarthatóság jogi alapelveinek a megfogalmazásán túl nem jutott. Mint mondja, ezek az elvek nem voltak mások, mint az ENSZ Alapokmányának e területre történt adaptációja. Ami eme jogi alapelvek közül konkrétan ide és elsősorban csak ide vonatkoznak, Bándi felsorolásából kiemelve, megítélésem szerint a következők: a generációkra figyelés, a természeti erőforrások feletti nemzeti szuverenitás, a környezeti kármegelőzés, az elővigyázatosság, az együttműködés elve nemzeti és nemzetközi viszonylatban, az emberiség közös örökségének a fenntartása és a leglényegesebb a környezeti hatásvizsgálaton alapuló döntéshozatal. Bándi bátran kimondja, hogy ezek az elvek lényegében „lex imperfecta” jellegűek, mert azok betartását jogilag számon kérni nem lehet. Hogy ezek az elvek mennyire nem jelentettek semmit a jogalkalmazás számára, mutatta az is, hogy a Bős-Nagymaros ügyben a fenntartható fejlődés betartásának kötelező normakénti vizsgálata nem került szóba. Megjegyezném továbbá, hogy a Riói Konferencián megszületett egyezményrel kapcsolatosan az USA-nak fenntartásai voltak és vonakodott aláírni a megállapodást, mivel úgy vélte, hogy az esőerdők fakitermelésének a betiltása a dél-amerikai államok gazdaságát lehetetlenítené el. Ezen túlmenően pedig – miként erről már szó esett --, a széndioxid-kibocsátási kvótákat meghatározó egyezmények lehetővé tették az ún. kvóta-kereskedelmet, amely teljesen felpuhította a széndioxid-kibocsátást korlátozó egyezményt. Nem ártott volna, ha ezeket is megállapításának nyomatékként beírta volna a szerző az értekezés e kérdést tárgyaló részébe.

Az értekezésben a szerző a fenntartható fejlődés joga kialakulásának a végigvezetésénél jelentős állomásként utal az EU megbízásából 2000-ben a fenntarthatóság jogáról írt görög előtanulmányra, amely 12 alapelvet rögzített. Bándi ezeket felsorolja. Én ezek közül lényegesnek a környezetvédelmi közrendet, a fenntarthatósági és az eltartó-képességi elvet, a megzavart ökoszisztéma helyreállítására irányuló kötelezést, a természet esztétikai és közös örökségi értéknek deklarálását, az érzékeny ökoszisztéma gyengéd fejlesztését, valamint a környezeti tudatosságra nevelést tartom. Ez utóbbihoz sorolja a görög szerző a fenntarthatóság jogának a megteremtését és erkölcsi tartalommal jobban átitatott rendszer kialakítását, ahol visszaköszönnek Bándinak már bemutatott erkölcs-etikai nézetei. A továbbiakba Bándi kimutatja, hogy mindezt továbbfejlesztették azok az elvek, amelyeket a Nemzetközi Jogi Társaság Új-Delhiben megfogalmazott. A szerző utal arra, hogy ezekben az

elvekben már megfogalmazásra kerül, miszerint az államok kötelesek a természeti erőforrások fenntartható használatára, a generációk közötti méltányosságra, a környezetért fennálló felelősség kiterjesztésére, valamint a környezeti károkkal kapcsolatos elszámolásra ügyelni. Végezetül a nemzetközi környezeti jog fejlődésével kapcsolatosan a szerző utal az UCN Kódex-tervezetre, mely a környezetről és a környezet fenntartható fejlődéséről a reziliencia aspektusa alapján szól. Sajnos azonban – miként erre Bándi is utal – mind ez csak elvi deklaráció a szankció nélküli „lex imperfecta” miatt.

Kissé eltérve Bándi rendszerétől, most térek rá az értekezés V. részére, amely a fenntartható fejlődésről szóló EU politikát és EU-jogot tárgyalja. Közbevetőleg jegyzem csupán meg, hogy az értekezés rendszerétől csak annyiban tértem el, hogy a szerző a fenntartható fejlődés politikájának és jogának a kialakulási csomópontjait a fogalmi tisztázást követően mutatja be. Én minderre az opponensi véleményemben összevontan, az intézmény jelen tárgyalásánál reagálok.

Visszatérve a fenntartható fejlődés európai politikájára és jogára, a disszertáns a következtetés-levonásokat megelőzően öt kérdéskört tárgyal meg: Közülük az első a környezetvédelmi akció-programok és alapok bemutatása. A szerző az 1972. évi Párisi Csúccsal indít, bár itt környezetvédelemről és fenntartható fejlődésről még érdemben nincsen szó. Erre – miként a szerző is utal – 1973-ban az első környezetvédelmi akcióprogramban került sor, amelyet azóta öt követett. Bándi az akció-programok tartalmát az értekezésben részletesen bemutatja. Ebből kiemeli, hogy a növekedést össze kell egyeztetni a természet megőrzésével, valamint a kármegelőzés és az integráció előtérbe helyezésével. A program a megelőzéssel összhangban azokra az anyagokra és tevékenységekre koncentrál, amelyek pusztítják a természeti erőforrásokat vagy másképpen károsítják a környezetet. Itt utal a szerző a veszélyes hulladékokra, kiemelve, hogy a hogy e feladatok megvalósítása tagállami hatáskörbe tartozik és az EU csak akkor lép közbe, ha a tagállamok a problémáikat nem tudják megoldani. Ez a szubszidiaritás elve. Az akció-program 2007. évi felülvizsgálatát követő 2010.évi SOER-jelentést a szerző szintén részletesen ismerteti, a mely ismertetésből kiemelném az egyre fogyatkozó erőforrásokkal való takarékos, egyúttal azonban hatékony erőforrás-felhasználás szükségszerűségét, valamint annak a kimondását, hogy a környezet-terhelés enyhítése és a környezet-, és éghajlat-politikai célok csak úgy valósíthatók meg, ha a környezetvédelmi megfontolások mindenütt érvényre jutnak. Második témakörként a szerző a fenntartható fejlődésnek az elsődleges jogban történő megjelenésével foglalkozik azzal összefüggésben, hogy a Maastrichi Szerződést követően beemelésre került a Római Szerződésbe VII. címként a környezet megóvásának a fontossága. A szerző azonban helyesen

érzékelte azt a problémát, hogy sem a R.SZ. preambuluma, sem a VII. cím nem tartalmazza a fenntarthatóságot és a preambulumban továbbra is csak a gazdasági fejlődés fontosságáról szól. Felveti a szerző, hogy a Maastrichti Szerződés a környezeti jogalkotással kapcsolatos szabályokat megváltoztatta, azonban adós maradt annak megválaszolásával, hogy milyen módon. A szerző részéről itt a kritikai értékelés elmaradt. A disszertáció a továbbiakban kiemeli az EU alapjogát képező Lisszaboni Szerződést, amely már kifejezetten deklarálja, hogy a föld a fenntartható fejlődésért a környezet minőségének magas fokú védelméről keresztül munkálkodik az EU. Ugyanakkor azonban Bándi helytálló megállapítása szerint mindezt az EU Működését meghatározó Szerződés (EUMSZ), mivel ez a gazdaságot és annak működését helyezi előtérbe, háttérbe helyezve a környezetvédelmet.

Harmadik témakörként az értekezés a fenntarthatósági és a növekedési stratégiákat mutatja be. Itt elemzi a Cardiffi és a Göteborgi Csúcson történeteket. Ennek során utal arra, hogy Göteborgban fogalmazódott meg a az EU fenntartható fejlődésének átfogó tartalmi és stratégiai megfogalmazása, amely a gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi dimenziót fog át. A továbbiakban a szerző a fenntartható fejlődési akcióprogramok felülvizsgálatának a sorozatával, valamint a Lisszaboni Stratégia részletes analizisével foglalkozik., rámutatva, hogy központi kérdéssé a klímaváltozás és az energiaforrásokkal történő takarékos felhasználás vált.

Ötödik témakör e fejezetben a fenntarthatóság sokoldalúságának a gyakorlati vetületében történő bemutatása, amellyel összefüggésben a szerző a hatásvizsgálattal, az energia és a környezet összefüggésével, a közbeszerzéssel a fejlődő országokkal való együttműködéssel foglalkozik. Ezt követően a szerző egy igen alapos következtetést tesz, amelynek lényege, hogy túlnyomóan csak deklarációk születtek, amelyek tele vannak ellentmondásokkal. A fenntartható fejlődést a politika még mindig nem veszi komolyan, állapítja meg helytállóan az értekezés. Magam is látom, hogy igen erős az olyan nézet, miszerint a klímaváltozást nem a környezet-, és a légszennyezés okozza, hanem a légkör-felmelegedés egy periodikus mozgása a természetnek. Túlnyomóan csak jogi elvek, konkrét szabályok viszont alig vannak és azok is kijátszhatók. Mind ezt Bándi, ha nem is túl harsogva, de kimondja.

Az értekezésnek az „A” részét képező zárófejezetben a szerző a fenntarthatóságról szóló jogtudományi nézeteket mutatja be. E nézetek hatására a szerző szerint a fenntartható fejlődés első megjelenésére nemzetközi szinten és a nemzetközi jogban történt meg, amely behatolt a szerződési (kötelmi) jogba, azonban csak általános és meglehetősen pontatlan jelleggel. Bándi itt szól arról is, hogy egyes szerzők szerint a jog nem alkalmas a fenntartható fejlődés és a más, forrásban lévő jelenségek kezelésére. Erre viszont a disszertáció reagálása

nem eléggé egyértelmű, bár hermeneutikailag a szövegösszefüggésből az tűnik ki, hogy eme állásponttal nem ért egyet.

Igen lényeges és jó fejtegetésnek tartom a zárófejezet második részében az irányelvek elemzését, amelyek a környezeti hatásvizsgálattal függnek össze. Ennek kapcsán a környezetjogi fogalmak tisztázásával foglalkozik, utalva arra, hogy nem szükséges túl precíz, egzakt fogalmakat alkotni. Elég ha a közmegegyezés szerint a szóhasználat eredményhez vezet. A szerzőnek ezt a nézetét részben vitatom. A fogalomjelentésnek egyértelműnek kell lenni. A túl-precizírozást azonban én is ellenzem, mert megnehezíti a jogalkalmazást. Bándi szerint a fenntarthatóságra nem lehet egységes, egyértelmű fogalmat megalkotni, mivel a fenntarthatóság egy olyan szlogen, amit gyakran használnak tényleges tartalom nélkül, „tudva, hogy reálisan nem számon kérhető”. Éppen ez a tény indokolja a fenntarthatóság fogalmának jogászai szempontból egyértelmű meghatározását. Vitatom a szerzőnek azt a nézetét, hogy „a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés nem teszi lehetővé konzisztens rendszer felállítását”. Statikailag tényleg nem, dinamikussága vetületében azonban igen. Mindezek után a szerző a fenntarthatóság magyarországi lehetséges jogi kereteit summázza, kettébontva belső és külső integrációra. A külső integráció követelménye, hogy a szabályozás minél nagyobb számú környezeti elemre térjen ki, míg a belső integrációé, hogy a gazdasági és a környezeti szabályok egymással összhangban álljanak, nem kioltva, hanem egymást erősítve.

Áttérve az értekezés „B” részére, a fenntarthatóságot az egyes jogterületeken történő érvényesülése szempontjából, valamint annak a szemszögéből vizsgálja a szerző, hogy a fenntarthatóság minként kerül szabályozásra az egyes jogterületeken, és hogy ezek a szabályok miként érvényesülnek a gyakorlatban. A szerző az egészséges környezethez való jogot először nemzetközi jogi szempontból vizsgálja és először erkölcsi kategóriaként a természetjogból, majd tételes-jogilag az ENSZ emberjogi alapokmányából vezeti le. Ebben a kontextusban a szerző egy hármass kapcsolattrendszert állít fel, amelyben kimutatja, hogy a fejlődés fenntartható módon történő megvalósulása egyben emberjogi megvalósulását is jelenti, csak ebben az esetben egészséges a környezet, amihez minden embernek joga van. Eme elvi kiindulás után a környezethez való jogra konkretizálja az elemzést az ENSZ, az egyes államok és a jogosult természetes személyek vonatkozásában, mindezt vizsgálva a nemzetközi jog különböző forrásaiban. Ennek során a szerző arra a következtetésre jut, hogy „kis lépésekben kerül be a nemzetközi jogi dokumentumokba a fenntartható fejlődéssel összefüggésben a környezetvédelem”. E tekintetben latens módon helytálló kritikával utal arra, hogy a környezetvédelemmel kapcsolatos nemzetközi jogi dokumentumok, így a

Stockholmi és a Riói Egyezségokmány legnagyobb hiánya, hogy egyiknek sincs kötelező ereje. A szankció-hiányosságnak ez a kritikája végig vonul az egész disszertáción.

A szerző ezek után a környezethez való jog európai jogi vetületeit vizsgálva kimutatja, hogy az Emberi Jogok Európai Konvenciója a környezetvédelemtől konkrét formában nem tesz említést, ugyanakkor az Emberi Jogok Európai Bizottsága (EBESZ) konkrét ügyekben (reptér szomszédságában élők) kimondja, hogy a lakók életminőségi érdekeit figyelembe kell venni. Ugyanis az Emberi jogok Európai Bíróságnak a magán-, valamint a családi élet tiszteletben tartásához való joggal, valamint az élethez és az egészséghez való jog tiszteletben tartásával összefüggő ítéletei kihatnak a környezetvédelemre is. Az Emberjogi Bíróság álláspontja ugyanis ma más alapelveként rögzíti, hogy az alapvető jogok és a környezet minősége között kapcsolat áll fenn, szögezi le szerintem helytállóan Bándi.

Ezt követően a 4. pontban a fenntarthatóság magyar jogi helyzetét elemezve a környezetvédelmi törvény a környezet óvásával kapcsolatos alkotmánybírói határozatok, valamint az új Alaptörvény vetületében arra a megállapításra jut, hogy a környezethez való jog Magyarországon önállósodott és önmagában is megjelenő alkotmányos alapjog. Még jobban kimutatható lett volna e helytálló tétel, ha a szerző még a természetvédelmi, a levegő-, és a vízvédelmi stb. törvényt is felemlíti. Ezek együtt ugyanis kódex-szerűen lefedik a tágabb értelmű környezetvédelmi jogot. Amelyek mindegyike kihat a testi-, és a lelki egészségre, valamint ennek feltételét képező egészséges környezethez irányuló emberi alkotmányos alapjogra.

E fejezet utolsó pontja az előző négy pont alapján a szerző által megállapított összegezést tartalmazza. Hiányosságként állapítja meg, hogy az Emberi Jogok Katalógusa nem tartalmazza az egészséges környezethez való jogot, a gazdasági célok háttérbe szorítják a környezetvédelmet, holott ennek fontosságát ki kellene mondani, mivel a környezetvédelem integrált szemléletet kíván. Ma ugyanis a környezeti károk pedig az emberek sokaságának az jogait csorbítják. Ugyanakkor arról is szól a szerző, hogy a környezeti jog tartalma nem terjeszthető ki az ésszerű határokon túl, a környezeti jog kötelezetti oldala pedig széleskörű internacionális és nemzeti, továbbá intézményi és emberi felelősséggel párosul. Ennek jegyében mindenki köteles – állapítja meg Bándi – a levegő, a víz, a talaj tisztaságát, az életközösségeket, egyszóval a környezetet óvni. Megjegyzem, itt az újszerű elemek mellett keverednek olyan ismétlődő átfedések, amelyekről már az „A” részben szó esett.

Az ezt követő további három fejezet a fenntarthatóság legfontosabb elveivel foglalkozik. Itt határozza meg ezeknek pontosabb tartalmát a szerző. A szubszidiaritási elven a környezet fenntartásával kapcsolatos társadalmi funkciók és a felelősség megosztását jelenti a

különböző jogalanyok között. Az elővigyázatossági elv célja a környezeti kockázatok minimalizálása. Ennek érdekében „most cselekedni a környezet érdekében, nem megvárva, amikor a tudományos eredmények ismertté válna”. Én ezt a nézetet ráérzés-szerűnek, emocionálisnak és ezért kockázatosnak ítélem. Az integráció a fenntartható fejlődésnek és a környezetvédelemnek valamint az egészség-védelemnek az integrálását jelenti az EU egyéb politikájába, amely egy állandó folyamatot kell, hogy jelentsen, állítja a szerző. Itt is némi átfedés tapasztalható, mert az elvekről az „A” részben szintén különböző helyeken szó esett, bár tartalmuk ott tisztázva nem lett.

Az értekezés „A” és „B” részében tárgyalta alapján a szerző öt pontban foglalja össze a következtetéseit, melyek szerint: a) a fenntarthatóság és a fenntartható fejlődés együtt kezelendő; b.) a fenntarthatóság a kiinduló alap; c.) a nemzedékek közötti méltányosság; d.) a fenntartható fejlődés szoros kapcsolata a környezeti joggal; e.) a fenntarthatóság nélkülözi a konkrét jogi fogalmakat.

Mindezek alapján összegezésül előadjuk, hogy a mű teljesen újszerű látásmóddal és helytállóan ragadja meg jogászai szempontból a fenntartható fejlődés mibenlétét. A fenntartható fejlődésnek a jogi szabályozással és a jogalkalmazással összefüggő releváns jegyeit jól ragadja meg, kimutatva, hogy speciális elkülönített jogintézmény-kialakításról itt nem lehet szó, hanem több terület szabályait szükséges ezen a területen alkalmazni rugalmasan, aszerint, hogy mire van éppen szükség. Pozitív az is, hogy kimutatja, hogy közülük is a leglényegesebb a környezetvédelem. Imponáló az értekezésben, hogy az egyes jogágakat „körsugaras” jelleggel összpontosítja a fenntarthatóságra. Ez teszi indokolttá, hogy a fenntarthatóságnak egyértelmű jogilag használatos fogalma legyen. Igen lényegesnek tartom, hogy kimondja a szerző, hogy a fejlődés csak akkor fenntartható, ha a korlátait figyelembe veszik és ennek érvényesítésére használja fel ma jog az eszközeit, szankciórendszerét. A szerző az ide vonatkozó nagy mennyiségű bel-, és külföldi szakirodalmat széleskörűen feldolgozta és szinte jogelméleti absztrakcióval dolgozta fel ezt az átfogó témát teljesen újszerű megközelítéssel, egy új kategóriát, a relizenciát is beiktatva. Ezzel a fenntartható fejlődés „jogi alaptanát” jelentős mértékben gazdagította, aminek a jogalkotáson kívül az e területen jelentkező jogi praxisban is igen lényeges kihatása lehet. E jogterületnek eme jogelméleti-jogfilozófiai jellegű feldolgozásának az árnyoldala bizonyos elvontság. A szerző a megfelelő helyekre életszerű esetek beillesztésével ezt az elvontságot csökkenthette volna. Ugyanakkor pozitív és igen újszerű és helytálló, hogy eredeti szövegeket keretbe helyezve kiemeli. Pozitív a jogintézmények fejlődéstörténeti csomópontjainak a

bemutatása és a kritikai, de tárgyilagos értékelés, ahol az előbbi kissé erőteljesebb is lehetett volna, főleg az EU vonatkozásában.

Összegezőként megállapítható, hogy a széndioxid-kibocsátás növekedése miatt mind a mezőgazdasági és az erdőgazdasági termőföld, mind az erdők és az élelmezésre szánt mezőgazdasági termés jó minőségének a megőrzése, mind a növényi és az állati életközösségek fenntartása, mind pedig az emberiség boldogulása és léte szempontjából alapvető fontosságú, hogy csökkenjen a széndioxid-kibocsátás és lassuljon le a légköri felmelegedés. Mivel még ma a világ országainak az ipara a fosszilis szénhidrogének felhasználásán nyugszik, ezért a hagyományos szénhidrogén alapú gazdaság ma még mindennél olcsóbb. Molnár Csaba szerint ezért a világ legnagyobb ipari országai a termelés e módjának megváltoztatását nem forszírozzák. Ez teszi a fejlődést fenntarthatatlanná. Ebbe pedig bele játszik a nemzetközi jog a "lex imperfecta", vagyis szankció nélküli jellege. Áthidaló megoldásként ezért az ez irányban történő hatékony nemzetközi egyezményi eljárást megelőzve és példát mutatva, európai uniós határozattal kellene új irányt venni ezen a téren az EU tagállamaiban, illetve az Európai Térség országaiban.

Mindebből látható, ha fejlődés fenntarthatatlanná válik, elveszik a természetes termőtalaj, tönkremegy a természetes vegetáció és ez által megszűnne az emberi fogyasztásra alkalmas növényi és állati élelmiszer-előállítás lehetősége és az emberi faj a többi élő fajjal együtt kipusztul.

II. Alkotmányossági alapkérdések – tulajdonhoz való jog vs. környezethez való jog

1. Az Alkotmány alapján született környezet- és természetvédelmi tárgyú főbb határozatok⁴⁴²

A környezet védelme alkotmányosan védett érdek. Az 1989. évi XXXI. törvénnyel elfogadott ideiglenes Alkotmány 18. §-a nem csupán deklaráta, de garantálta is, az egészséges környezethez való jogot („A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”). A 70/D. § (1) bekezdése szerint „[a] Magyar Köztársaság területén élőknek joguk van a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez”. A (2) bekezdés szerint „[e]zt a jogot a Magyar Köztársaság a munkavédelem, az egészségügyi

---

⁴⁴² Összefoglalta a 16/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [79]-[86]

intézmények és az orvosi ellátás megszervezésével, valamint az épített és a természetes környezet védelmével valósítja meg”. Az Alkotmány §-ainak tartalmát az Alkotmánybíróság számos határozatában értelmezés útján bontotta ki és fejlesztette tovább.

Egyik legnagyobb jelentőségű, gyakran idézett határozatában, a 28/1994. (V. 20.) AB határozatban (a továbbiakban: Abh.) azt fejtette ki, hogy a „környezetvédelemhez való jog [...] elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatóságának feltételeit is. E jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.”⁴⁴³ Az Abh.-ban az Alkotmánybíróság azt is megállapította, hogy a környezethez való jog a környezet védelmére és az élet természeti alapjának fenntartására vonatkozó állami kötelességet jelenti. Ebben a tekintetben az „alanyi jogok feladatát is jogalkotási és szervezési garanciákkal kell az államnak pótolnia”.⁴⁴⁴ Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta azt is, hogy a környezethez való jog intézményes védelmének mértéke nem tetszőleges. „A környezethez való jog tárgyából és dogmatikai sajátosságából az következik, hogy a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét az állam nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alkotmányos jog vagy érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.”⁴⁴⁵ Kimondta továbbá azt is, hogy a környezethez való jog érvényesítése azt is megkívánja, hogy az „állam a preventív védelmi szabályoktól ne lépjen vissza a szankciókkal biztosított védelem felé. Ettől a követelménytől is csak elkerülhetetlen szükségesség esetén, és csak arányosan lehet eltérni.”⁴⁴⁶

A 28/1994. (V. 20.) AB határozatában a testület kimondta, hogy a környezethez való jog intézményes védelmének mértéke nem tetszőleges, mivel a környezetvédelem az emberi élet fennmaradásának feltételeit védi, így az emberi élethez való jog érvényesülésének fizikai feltételeit biztosítja. Mindez az államtól a környezethez való jog jogalkotással való védelmének különös, más jogokéhoz képest fokozottan szigorú voltát követeli meg. Az állam nem élvez korlátlan szabadságot abban, hogy a környezet állapotát romlani engedje, vagy a romlás kockázatát megengedje. A környezetben okozott károk véges javakat pusztítanak, sok esetben jóvátehetetlenek, a védelem elmulasztása visszafordíthatatlan folyamatokat indít meg.

---

⁴⁴³ ABH 1994, 134, 138.

⁴⁴⁴ ABH 1994, 134, 139.

⁴⁴⁵ ABH 1994, 134, 140.

⁴⁴⁶ ABH 1994, 134, 141.

E sajátosságok miatt a környezethez való jog védelmének eszközei között a megelőzésnek elsőbbsége van. (ABH 1994, 138, 140-141.) Mindezeket figyelembe véve az államnak Alkotmányban rögzített kötelezettsége a környezet állapotának védelme érdekében a környezeti állapotromlás megelőzéséhez szükséges jogszabályi rendelkezések megalkotása és e jogszabályok érvényesítését megvalósító intézmények működtetése. A környezetvédelem preventív eszközei között kitüntetett helyet foglalnak el a terület-felhasználási és építési szabályok.”

Az Alkotmánybíróság az Alkotmány 18. §-ából tehát – többek között – azt a következtetést vonta le, hogy „az egyszer már elért védelmi színvonal ne csökkenjen” (ez az ún. „*non derogation*” elve), aminek határozatba foglalása nagy hazai és nemzetközi elismerést aratott. Az Alkotmánybíróság rámutatott arra is, hogy „a tilalmak és szankciók szigorítása nem elegendő: olyan megelőző biztosítékok is kellenek, amelyek a károkat ugyanolyan valószínűséggel kizárják, mintha a terület állami tulajdonban és természetvédelmi szerv kezelésében lenne”.⁴⁴⁷ Ezzel összefüggésben hangsúlyozta a tulajdon jelentős mértékű korlátozhatóságát, visszautalva a 64/1993. (XII. 22.) AB határozatra.

Az Alkotmánybíróság ebben a 64/1993. (XII. 22.) AB határozatában kifejtette: „Az alapjogi tulajdonvédelem sajátosságai miatt az állami beavatkozás alkotmányossága megítélésnek súlypontja, az alkotmánybírósági értékelés voltaképpeni tere a cél és az eszköz, a közérdek és a tulajdonkorlátozás arányosságának megítélése lett. Az alapjog-korlátozás szükségessége, illetve elkerülhetetlensége vizsgálatánál itt eleve figyelembe kell venni, hogy az Alkotmány 13. § (2) bekezdése a kisajátításhoz csupán a ’közérdeket’ kívánja meg, azaz, ha az értékgarancia érvényesül, ennél szigorúbb ’szükségesség’ nem alkotmányos követelmény.”

Ugyancsak ebben a határozatában fogalmazta meg a testület, hogy „A közérdekből szükséges korlátozás esetében is szólhat valamely más alkotmányosan figyelembe veendő szempont mellett, hogy a tulajdonos veszteségét mégis ki kell egyenlíteni, vagy legalábbis mérsékelni. Ilyen szempont lehet például a korlátozás súlya vagy az, ha a törvény csak a tulajdonosok egy csoportját kényszeríti a teherviselésre, összehasonlítható más tulajdonosokat azonban nem. Ezekben az esetekben a beavatkozást igazoló közérdek és a tulajdonos kényszerű jogséremlme közötti arányosság követeli meg a kiegyenlítést.”

A tulajdonhoz való jog tehát nem korlátozhatatlan, ezen kívül a tulajdonosnak joga gyakorlása során tekintettel kell lennie mások jogaira, jogos érdekeire. A tulajdonhoz való

---

⁴⁴⁷ ABH 1994, 134, 142.

jog, mint alapjog korlátozása kizárólag akkor alkotmányos, ha másik jog védelme vagy érvényesülése, illetve egyéb alkotmányos cél más módon nem érhető el, és a korlátozás arányban áll az elérni kívánt cél fontosságával.

Ebben a tulajdonhoz való jog tartalmát vizsgáló határozatában azt fejtette ki az Alkotmánybíróság, hogy az „alapjogként védett tulajdon tartalmát a mindenkori (alkotmányos) közjogi és magánjogi korlátokkal együtt kell érteni. Az alkotmányos tulajdonvédelem terjedelme mindig konkrét; függ a tulajdon alanyától, tárgyától és funkciójától, illetve a korlátozás módjától is. A másik oldalról nézve: ugyanezen szempontoktól függően az adott fajta közhatalmi beavatkozás alkotmányos lehetősége a tulajdonjogba más és más”.⁴⁴⁸ Ez a határozat széleskörű felhatalmazást biztosított mind a magán- mind a köztulajdon tekintetében a korlátozásra, amivel a törvényhozás élt is. Az általános környezetvédelmi jogelvek (követelmények, tilalmak és korlátozások) köre bővült, a szabályozás a védett tárgyak (föld, víz, levegő, élővilág stb.) szerint differenciálódott. A környezetvédelmi jog fejlődését követte az állami (szakhatósági, felügyeleti, vagyongazdálkodási) intézményrendszer kiépítése, és működtetése is. A jogi és intézményes védelmi szint fejlődését előmozdították az Alkotmánybíróság határozatai is.

Az Alkotmánybíróság a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (Ttv.) 26. § (2) bekezdésének⁴⁴⁹ vizsgálata során a 964/B/1998. AB határozatában megállapította: „az Alkotmány 18. §-ában deklarált, az egészséges környezethez való alkotmányos jog tartalma, továbbá a természeti értékek megőrzéséhez és gyarapításához, a természetben okozott jövätehetetlen és visszafordíthatatlan károk megelőzéséhez fűződő közérdek súlya kellő okot szolgáltat arra, hogy a jogalkotó a Tvt. rendelkezései szerint az érintett ingatlantulajdonosok tulajdonosi jogait korlátozza. A védetté nyilvánítás a közérdeket szolgálja és az ingatlan-nyilvántartási bejegyzés e tény megismerhetőségét biztosítja. A védetté nyilvánítás az Alkotmánybíróság álláspontja szerint nem jelent a természeti értékek védelmének megóvását elérni kívánó közérdekű célhoz viszonyítva aránytalan tulajdonkorlátozást.”⁴⁵⁰

Az Alkotmány 18. §-ában deklarált egészséges környezethez való alkotmányos jog tartalma, valamint a természeti értékek megőrzéséhez és gyarapításához, a természetben okozott jövätehetetlen és visszafordíthatatlan károk megelőzéséhez fűződő közérdek súlya tehát kellő okot szolgáltat arra, hogy a jogalkotó a tulajdonhoz való jogot korlátozza. Az

---

⁴⁴⁸ ABH 1993, 373, 380.

⁴⁴⁹ Eszerint: „26. § (2) Terület védetté, fokozottan védetté nyilvánításának tényét az ingatlan-nyilvántartásba be kell jegyezni, védettség feloldását követően a védettség tényét pedig törölni kell. A bejegyzést, illetve annak törlését a természetvédelmi hatóság hivatalból kezdeményezi.”

⁴⁵⁰ ABH 2002, 873, 878.

Alkotmánybíróság a 29/1995. (V. 25.) AB határozatában azt kimondta, hogy „Az alkotmányosan védett tulajdon biztonságos hosszú távú használatának korlátozását lehetővé tevő rendelkezés (...) akkor alkotmányos, ha – más tulajdonkorlátozási lehetőségekhez hasonló módon – a tulajdonos érdeksérelmének alkotmányos orvoslása mellett – más jelentős, ugyancsak védett cél érdekében történik.”⁴⁵¹ Az ingatlantulajdonosok tulajdonosi jogainak korlátozásával összefüggésben a testület megállapította, hogy egy földterület védetté nyilvánítása nem jelent a természeti értékek védelmének megóvását elérni kívánó közérdekű célhoz viszonyítva aránytalan tulajdonkorlátozást. A testület szerint az ilyen korlátozás azért nem önkényes, mert a természet megóvását célozza, tehát ésszerű, viszont törvénynek kell tartalmaznia azokat az előírásokat is, amelyek a védetté nyilvánított ingatlanok tulajdonosainak megfelelő, arányos ellentételezést, kártalanítást nyújtanak az ingatlantulajdont érintő korlátozás esetére.⁴⁵²

A közterületekhez tartozó zöldfelületek közösségi érdekeknek megfelelő mértékű megtartása az egészséges környezethez való jog intézményvédelmi oldalára figyelemmel ugyancsak megfelelhet a tulajdonkorlátozás alkotmányosságának feltételeként szolgáló közérdekűségi mércének.⁴⁵³ Ezen az alapon mondta ki az Alkotmánybíróság egy önkormányzati rendelettel összefüggésben, hogy a bányatelek művelésének önkormányzat általi megtiltása a környezetvédelem érdekében ugyan járhat tulajdonosi érdeksérellemmel, ám az önkormányzatnak ilyenkor megvan a lehetősége arra, hogy előnyben részesítse a hosszú távú természetvédelmi érdekeket, hozzátevé azonban, hogy mindez eseti mérlegelés kérdése, amelynek lehetőségét kizárni alkotmányellenes.⁴⁵⁴

Az Alkotmánybíróság az előzőekben idézett, 28/1994-es határozatában deklarált egészséges környezethez való jogot későbbi gyakorlatában kiterjesztette az épített környezet védelmére is. A gázelosztó vezeték létesítésére vonatkozó előírásokat vizsgáló 27/1995. (V. 15.) AB határozatban az Alkotmánybíróság abból indult ki, hogy az egészséges környezethez való jog érvényesítése állami kötelezettség. Kimondta, azt is, hogy a környezethez való jogból következik, hogy „az épített környezet jogszabályban biztosított védelmi szintje jogilag kötetlen hatósági döntésekkel nem csökkenthető”. Utalt arra is, hogy „pusztán az építő vagy épített gazdasági érdeke például nem elég indok ahhoz, hogy a hatóság eltérést

---

⁴⁵¹ ABH 1995, 145, 148.

⁴⁵² 964/B/1998 AB határozat, ABH 2002, 873, 878.

⁴⁵³ 50/2007. (VII. 10.) AB határozat, ABH 2007, 984, 993.

⁴⁵⁴ 29/1995. (V. 25.) AB határozat, ABH 1995, 145.

engedélyezzen a biztonsági övezet jogszabályban rögzített terjedelmétől, továbbá a jogszabályban előírt tilalmak és korlátozások alól”.⁴⁵⁵

Ehhez hasonló megállapítást tartalmazott a 14/1998. (V. 8.) AB határozat, mely alkotmányos követelményként a rendelkező részében kimondta, hogy „a területrendezés körében egyfelől a környezetvédelmi célok, másfelől a fejlesztési célok a döntéshozatalnál azonos súllyal kerüljenek mérlegelésre”. Utalt az Alkotmánybíróság arra, hogy a területfejlesztési törvény „ágazati koncepciókkal összhangban történő” szövegrésze „nem értelmezhető akként, hogy az ágazati koncepciók a fontossági sorrendben bármiféle elsőbbséget élveznek a környezetvédelmi érdekekkel szemben”.⁴⁵⁶ Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta: „[e]gyetlen fejlett ország sem képes arra, hogy differenciálás nélkül az ország egész területén garantálni tudja a környezet minimális terheltségét. Az emberi életkörülmények javítása, vagy akár csak szinten tartása elképzelhetetlen termelő beruházások, illetőleg az infrastruktúra fejlesztése nélkül, márpedig akár az útépités, akár a vasútépités vagy a települések fejlesztése óhatatlanul növeli az adott térségben a korábbi környezetterhelést.” A területfejlesztési törvény vizsgált rendelkezése – érvelt az Alkotmánybíróság – „magában hordja az alkotmányellenes jogalkalmazási gyakorlat kialakulásának veszélyét. Az a megfogalmazás ugyanis, amely a környezet terhelésének kizárólag az ágazati koncepciókkal összhangban történő megállapítására utal, a jogalkalmazókban könnyen kelthet olyan látszatot, mintha az ágazati koncepciók feltétlen elsőbbséget élveznének a környezetvédelmi érdekekkel szemben.”⁴⁵⁷

Az Alkotmánybíróság a 48/1998. (XI. 23.) AB határozatában az egészséges környezethez való joggal összefüggésben akként fogalmazott, hogy az ugyan „nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat (államcél), hanem az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldalának része, amely az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami kötelességet külön alkotmányos jogként nevesíti. Ugyanezek az alkotmányos állami kötelességek az Alkotmány 18. §-ának hiányában is levezethetők lennének az Alkotmány 54. § (1) bekezdéséből.”⁴⁵⁸

Ezek és az azonos, illetve hasonló tartalmú alkotmánybírósági határozatok megszilárdították és pontosították az egészséges környezethez való alkotmányos alapjog tartalmát, az addig elért védelmi szintjét, ugyanakkor hangsúlyozták a gazdaság fejlesztése és a környezeti érdek közötti egyensúly (összhang) fontosságát is.

---

⁴⁵⁵ ABH 1995, 129, 134.

⁴⁵⁶ ABH 1998, 126.

⁴⁵⁷ ABH 1998, 126, 130.

⁴⁵⁸ ABH 1998, 333, 343.

2. Az Alaptörvény hatálybalépését követő alkotmánybírósági gyakorlat

Az Alaptörvény harmadik módosításával kiegészült P) cikk (2) bekezdése szerint „[a] termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzése, valamint hasznosítása (1) bekezdés szerinti célok eléréséhez szükséges korlátaikat és feltételeit, valamint az integrált mezőgazdasági termelés-szervezésre és a családi gazdaságokra, továbbá más mezőgazdasági üzemekre vonatkozó szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.” Az alaptörvényi módosítás célja, hogy a sarkalatos szabályozási tárgyak a gazdálkodás terén a szabályozás stabilitását segítsék elő, biztosítva annak hosszú távú kiszámíthatóságát.

Az Alaptörvény P) cikkének (2) bekezdése sarkalatos törvény megalkotását írta elő a törvényhozó Országgyűlés számára, amely sarkalatos törvénynek rendelkeznie kell a termőföld és az erdők tulajdonjogának megszerzéséről, hasznosításáról, az integrált mezőgazdasági termelés-szervezésről, a családi gazdaságokról és más mezőgazdasági üzemekről. A sarkalatos törvénynek továbbá rendelkeznie kell a P) cikk (1) bekezdésében írt célok, így a nemzet közös örökségét képező természeti erőforrások, – jelen esetben – a termőföld és az erdők védelmének, fenntartásának és a jövő nemzedékek számára való megőrzésének állami és általános kötelességének eléréséhez szükséges korlátokról és feltételekről. Sem az Alaptörvény P) cikke, sem más szabálya nem rendelkezett a fenti célok elérése érdekében meghatározott szervezeti formában felállítandó testületről, hatósági jogkörrel, eljárási szabályokról.

Az Alaptörvény tehát a P) cikkben megfogalmazott célok és a megalkotandó sarkalatos törvény kötelező szabályozási tárgyain kívül nagy szabadságot biztosított az Országgyűlés számára annak mérlegelésére, hogy milyen intézményi keretet, eljárási szabályokat, döntési hatalmat talál a leginkább megfelelőnek a termőföld megszerzésének és hasznosításának szabályozására, miként arra is, hogy milyen hasznosítási, gazdálkodási formákat tekint elsősorban támogatandónak. A szabályozás tekintetében a törvényhozó számára biztosított szabadság azonban nem korlátlan, a törvényben megalkotott részletszabályok tényleges tartalma tekintetében az Alaptörvény szabályai kötik az Országgyűlést. A megalkotott sarkalatos törvény szabályainak illeszkedniük kell az Alaptörvényen alapuló jogrendszer más szabályaihoz, és természetesen nem léphetik át a jogalkotásnak az Alaptörvény I. cikke (3) bekezdésében írt tartalmi korlátokat sem. Az Alaptörvény P) cikkének végrehajtására megalkotott sarkalatos törvény, a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvény (Földforgalmi törvény) preambuluma és a törvényjavaslat miniszteri indokolása értelmében a törvényhozó a kis- és

középes méretű agrárüzemek megerősítésére törekedett. A Földforgalmi törvény nem kódex jellegű szabályozást valósít meg, annak rendelkezései egyéb jogszabályok, köztük a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról szóló 2013. évi CXXII. törvénnyel összefüggő egyes rendelkezésekről és átmeneti szabályokról szóló 2013. évi CCXII. törvény (a továbbiakban: Fétv.) rendelkezéseivel összhangban alkalmazandók.

2.1. Az Alaptörvény XIII. cikkében biztosított, a P) cikkel a termőföld tekintetében korlátozott tulajdonhoz való jog – 17/2015. (VI. 5.) AB határozat

A Földforgalmi törvényben új jogintézményként jelent meg a *földbizottság*,⁴⁵⁹ amely a helyi közösség bevonását teszi lehetővé a földszerzési eljárásba.⁴⁶⁰

A törvény kihirdetésekor rendelkezései szerint a helyi földbizottság véleményt nyilvánít az ajánlattevő személy, valamint az elővásárlási nyilatkozatot tevő személyek szerzéséről. A helyi földbizottság vétőjoggal rendelkezik, vagyis támogatásának hiányában a mezőgazdasági igazgatási szerv köteles elutasítani a jogügylet jóváhagyását; ugyanígy kell eljárni, ha a földbizottság nem adja ki állásfoglalását.⁴⁶¹

Az Alkotmánybíróság a 17/2015. (VI. 5.) AB határozatban – egyebek mellett – azt vizsgálta, hogy a kifejezett és a hallgatólagos vétő intézménye összhangban áll-e az Alaptörvény XIII. cikkében biztosított tulajdonhoz való joggal.

Az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy az Alaptörvény XIII. cikkében biztosított *tulajdonhoz való jog a tulajdon szerzésére irányuló vételi szándékot nem védi, az eladói szándékot viszont igen*. Az Alkotmánybíróság emlékeztetett arra a – 3387/2012. (XII. 30.) AB

---

⁴⁵⁹ A törvény szerint a települési önkormányzat közigazgatási területén földet használó földművesek, mezőgazdasági termelőszervezetek, más természetes és jogi személyek településenként helyi gazdálkodói közösséget alkotnak. A helyi gazdálkodói közösség képviselői szerve a közösség tagjai által megválasztott helyi földbizottság. A helyi földbizottság a település közigazgatási területéhez tartozó földek mértékének arányában legalább 3, legfeljebb 9 főből áll. A helyi földbizottság a település közigazgatási területén a törvény hatálya alá tartozó földek tulajdonjogának forgalmát befolyásolja.

⁴⁶⁰ Az Alkotmánybíróság utalt arra, hogy a földbizottság ugyan nem köztestület, de mint valamely település termőföldet művelő gazdálkodói közösségének a törvény által létrehozott képviselői szerve, a gazdasági életnek azokra a fakultatív köztestületeire emlékeztet, amelyek a XX. század elején jelentek meg hazánkban. A határozat szerint a Földforgalmi törvény a földbizottságot hasonló célból (a termőföld védelme, fenntartása, megőrzése) és hasonló szervezeti megoldással hozta létre, ami történeti alkotmányunk vívmányait is visszatükrözi. {17/2015. (VI. 5.) AB határozat, Indokolás [51]-[54]}. *Vörös Imre* szerint ugyanakkor nem derül ki, hogy milyen előképről van is szó, és az Alkotmánybíróság itt egyfajta „éltanuló”- szerepfelfogást felvállalva egy, az alkotmányjoggal és a történeti alkotmánnyal nehezen kapcsolatba hozható jogi kategória esetében is behozta a történetiség szempontját. *Vörös Imre*: A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában. *Jogtudományi Közlöny* 2016/10. szám 494. o.

⁴⁶¹ A helyi földbizottság állásfoglalását a települési önkormányzat jegyzője a hivatala hirdetőtábláján 5 nappal kifüggeszti. Az állásfoglalás ellen – a hirdetőtáblán való kifüggesztést követő 5 napon belül – az eladó, a vevő, illetve a határidőben elfogadó nyilatkozatot tevő elővásárlásra jogosult kifogást terjeszthet elő a települési önkormányzat képviselő-testületénél.

végzésben tett – korábbi megállapítására, hogy az Alkotmánybíróság értelmezése szerint az alkotmányos tulajdonvédelem a meglévő tulajdonra vonatkozik, a tulajdonhoz való jog nem biztosít jogot a tulajdonszerzésre.⁴⁶² A negyedik érdekeltre, a földbizottság által képviselt helyi gazdálkodói közösségre vonatkozó szabályok az elővásárlásra jogosultakra vonatkozóktól jelentősen eltérnek. Mindenekelőtt a helyi gazdálkodói közösség közvetett érdekeltsége távolibb, mint az elővásárlásra jogosultaké, mivel az elővásárlásra jogosultak nem vehetnek részt a földbizottság szerződésre vonatkozó állásfoglalásának kialakításában. A távolabbi, közvetett érdekeltség ellenére a földbizottság jogosultsága erősebb, mint az elővásárlásra jogosultaké: nem csak a vételi szándékot képes megghiúsítani, hanem az eladói szándékot is. Ez az erősebb jogosultság kockázat nélkül gyakorolható, mivel – szemben az elővásárlásra jogosult kötelezettségével – a földbizottság nem köteles az eredeti vevő helyébe lépni.

A földbizottság jogosultságának gyakorlása tehát – az Alkotmánybíróság szerint – a tulajdonhoz való jog lényeges tartalmához tartozó rendelkezési jog gyakorlását képes megghiúsítani. *A tulajdonhoz való jog garantálása azonban nem értelmezhető a tulajdonnal való korlátlan rendelkezés lehetőségeként, a közérdekű célt szolgáló korlátozás nem sérti a tulajdonhoz való jogot.*⁴⁶³ Az Alkotmánybíróság szerint *ha a földbizottság teljesen önkényesen, minden jogszabályban – a P) cikk (2) bekezdésében megalkotni rendelt sarkalatos törvényben – meghatározott szempont nélkül vonhatná el a tulajdonos mint eladó rendelkezési jogát, a tulajdonhoz való jog korlátozásának arányossága fel sem merülhetne.* A Földforgalmi törvény azonban egyrészt meghatározza a tulajdonszerzés korlátait (az eladó rendelkezési jogának korlátait a másik fél kiválasztását illetően), másrészt a földbizottságnak ezeket a szempontokat, illetve más – nyilván az Alaptörvénnyel összhangban álló – általa meghatározott szempontokat kell figyelembe vennie állásfoglalása kialakításakor. *A tulajdonhoz való jog korlátozása tehát a földbizottságok számára biztosított jogosultság által a P) cikk (1) bekezdésében írt alkotmányos érték védelme érdekében történik.* Mivel a tulajdonhoz való jog a tulajdon megszerzését nem védi, a tulajdonnal való rendelkezés pedig nem eleve kizárt, a Földforgalmi törvényben a földbizottságok számára biztosított vétőjogot *in abstracto* az elérni kívánt célhoz szükségesnek és arányosnak, közérdek által igazoltnak lehet tekinteni. *A Földforgalmi törvényben a földbizottságok mint közvetett magánjogi érdekelttek számára biztosított jogosultság tehát nem ellentétes az Alaptörvény XIII. cikkében biztosított,*

---

⁴⁶² Indokolás [16]; 35/1994. (VI. 24.) AB határozat, ABH 1994, 201.]. Lásd így még: 3021/2014. (II. 11.) AB végzés, Indokolás [14]

⁴⁶³ ABH 1997, 411, 418.

a termőföld tekintetében a P) cikkel korlátozott tulajdonhoz való joggal. Az okszerű értékelés és érdemi felülbrálat követelményét mint garanciát sérti viszont a hallgatólagos vétó lehetősége. A hallgatólagos vétó nemcsak a magyar jog eddig ismert megoldásaitól idegen, hanem olyan egyoldalú hatalmasságot biztosít a földbizottság számára a konkrét szabályozási környezetben, amely a közérdek vizsgálása nélkül képes meghiúsítani az eladónak a termőföld-tulajdonával rendelkezését, a termőföld elidegenítését, amely a tulajdonhoz való jog lényeges tartalma.⁴⁶⁴ A Földforgalmi törvény ezért a P) cikk (1) bekezdésében írt korlátozás figyelembe vétele mellett is sérti az Alaptörvény XIII. cikkében védett tulajdonhoz való jogot. A hallgatólagos vétó úgy vezethet a szerződés teljesülésének megakadályozásához, hogy abban semmilyen, a P) cikk (1) bekezdésében írt cél érvényesítése nem ismerhető fel.

Czine Ágnes alkotmánybíró ugyanakkor különvéleményében nem osztotta ezt az álláspontot. Álláspontja szerint az adott ügyben támadott szabályozás túlmegy a tulajdonjog lehetséges alkotmányos korlátozásán. A szabályozás következtében ugyanis a termőföld tulajdonosa kizárólag a helyi földbizottság állásfoglalásától függően jogosult rendelkezni a tulajdonjogával, annak ellenére is, hogy a mezőgazdasági igazgatási szerv által vizsgálandó – fentiekben hivatkozott – feltételek fennállnak. A támadott szabályozásban nem egyértelmű, hogy a helyi földbizottság pontosan milyen szempontrendszer alapján hozza meg a döntését. Ennek egyértelmű szabályozása azonban elengedhetetlen lett volna ahhoz, hogy a földtulajdonos rendelkezési jogának gyakorlásakor az egyértelműen meghatározott törvényi szempontokhoz tudja igazítani eljárását. Ennek hiánya ezért a tulajdonjog gyakorlását bizonytalanná teszi. Czine Ágnes szerint a mezőgazdasági igazgatási szerv által vizsgálandó feltételek önmagukban kellő biztosítékul szolgálnak ahhoz, hogy az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből fakadó alkotmányos érdek megvalósuljon. Erre is tekintettel szükségtelennek tartja, hogy a hatósági döntéshozatali eljárásba – az ügy érdemét meghatározó jogkörrel – a helyi földbizottság bevonásra kerüljön. Mindezek alapján Czine Ágnes úgy ítélte meg, hogy a helyi földbizottságnak egy konzultációs jogkört meghaladó mértékű bevonása a termőföldre vonatkozó adásvételi szerződés jóváhagyásának hatósági eljárásába aránytalanul korlátozza a termőföld tulajdonosának tulajdonjogát, és e korlátozást az sem teszi arányossá, hogy a helyi földbizottságnak a döntését indokolnia kell.⁴⁶⁵

---

⁴⁶⁴ A hasonló hatású, meghatározott időtartamra szóló elidegenítési tilalmat [7/1991. (II. 28.) AB határozat, ABH 1991, 27.; 24/1992. (IV. 21.) AB határozat, ABH 1992, 129.] vagy ingatlanok forgalomképtelenné nyilvánítását [11/2013. (V. 9.) AB határozat] az Alkotmánybíróság szigorúan ítélte meg.

⁴⁶⁵ Az Alkotmánybíróság a határozat rendelkező rész 2. pontjában meghatározta ennek szempontjait is. Eszerint a földbizottságok állásfoglalása a törvényben megkövetelt értékelést olyan részletességgel kell tartalmazza, hogy

2.2.A védett és védelemre tervezett földterületek Nemzeti Földalapba kerülése – 16/2015. (VI. 5.) AB határozat

Az indítványozó - *Áder János* köztársasági elnök - az Országgyűlés által 2015. április 28-án elfogadott, az állami földvagyon kezelésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló - még ki nem hirdetett - törvény (a továbbiakban: Törvény) egyes rendelkezései Alaptörvénnyel való összhangjának előzetes vizsgálatát kezdeményezte az Alkotmánybíróságon.

A Törvény alaptörvény-ellenességének elsődleges oka a köztársasági elnök szerint az elfogadásához szükséges minősített többség hiányából eredő közjogi érvénytelenség, mivel az Országgyűlés egyszerű többségű döntésével a Nemzeti Földalapba kerülnek védett és védelemre tervezett földterületek, amely - a köztársasági elnök álláspontja szerint - egy minősített többséget igénylő kérdés. Másrészt a védett vagy védelemre tervezett területek védettségi szintjének helyreállítása céljából elrendelt kisajátítás feltételeire vonatkoznak, ezért ezeket - a köztársasági elnök álláspontja szerint - a törvényhozó kizárólag minősített többségű döntéssel változtathatta volna meg. A köztársasági elnök a Törvény tartalmi vizsgálatát is kezdeményezte. Ezzel kapcsolatban hivatkozott azon alkotmányos követelményre, hogy a természetvédelem jogszabályban rögzített védelmi szintje nem csökkenhet. Ezt a védett és a védelemre tervezett területek Nemzeti Földalap kezelésébe adása nem kellően biztosítja, ezáltal sérül az Alaptörvény P) cikk (1) és (2) bekezdése, valamint a XXI. cikk (1) bekezdése. A Törvény 13. §-a módosította a korábban létesített haszonbérleti szerződéseket, ami a köztársasági elnök álláspontja szerint felveti a jogbiztonság sérelmét is.

Az Alkotmánybíróság az államfői indítványt elbíráló *16/2015. (VI. 5.) AB határozatában* rámutatott arra, hogy *az Alaptörvény nem csupán megőrizte az egészséges környezethez való alkotmányos alapjog védettségi szintjét, hanem az Alkotmányhoz képest e tárgykörben lényegesen bővebb rendelkezéseket is tartalmaz.*⁴⁶⁶ Ez alapján *az olyan szervezetalakítási szabályozás, amely kevésbé hatékony védelmet eredményez, alaptörvény-ellenes helyzetet idéz elő.* Jelen esetben az a tény, hogy a természetvédelmi vagyonkezelést, amelynek elsődleges célja a természetvédelmi célok megvalósítása, a természeti vagyon

---

annak okszerűsége érdemben is elbíráható legyen a hatósági eljárásban, a hatósági döntés ténybeli megalapozottsága és jogszerűsége pedig nemcsak formai szempontból, hanem érdemben is felülbíráható kell legyen a bírósági felülvizsgálat során.

⁴⁶⁶ Lásd erről legutóbb összefoglalóan: Csink Lóránt – T. Kovács Júlia: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? *Jogelméleti Szemle* 2013/4. 42-54. o.

állagának megőrzése és fenntartható módon való növelése⁴⁶⁷ egy olyan szerv végzi, amelynek alapvetően birtokpolitikai rendeltetése van, felveti a védelmi szint csökkenésének valós kockázatát. *A birtokpolitikai célokat követő Nemzeti Földalap tevékenységét elsősorban a nyereségorientáltság szempontjai determinálják, miközben a természetvédelmi vagyongazdálkodásnak a bevétel realizálása nem elsődleges célja.* A természetvédelmi és a gazdasági megfontolások szükségképpen egymással versengő szempontok, hiszen a természetvédelem megvalósítása az állam szempontjából mindig egyfajta önkorlátozást feltételez, ami egy gazdasági szemléletű és profitérdekelt szervtől kevésbé várható el. *A természetvédelmi szempontok nem megfelelő érvényesítése, esetlegesen másodlagossá válása pedig olyan hosszútávú jelentkező negatív externáliákat, társadalmi költségeket, illetve károkat okozhat, amelyek ellentétesek az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdésében foglalt, a biológiai sokféleségnek, különösen a honos növény- és állatfajoknak a jövő nemzedékek számára történő megőrzése kötelezettségével, valamint a XXI. cikk (1) bekezdésében foglalt egészséges környezethez való joggal.* Az Alkotmánybíróság szerint amennyiben a jogalkotó mégis úgy dönt, hogy egy gazdasági szemléletű szervre természetvédelmi feladatokat telepít, úgy csak speciális anyagi és eljárási garanciák révén biztosítható, hogy a természetvédelmi célok ne rendelődjenek alá az elsősorban profitorientált gazdasági tevékenységnek. Tekintettel arra, hogy ezek a garanciák a támadott szabályozásból hiányoznak, megállapítható annak a kockázata, hogy a hatékony gazdálkodás szempontja elsődlegessé válik a természetvédelmi szempontok rovására. Ezek alapján az Alkotmánybíróság azt állapította meg, hogy a jogalkotó a köztársasági elnöknek aláírásra megküldött törvényben *nem gondoskodott azokról az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdéséből levezethető garanciákról, melyekkel biztosítható lenne, hogy a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintje a törvénymódosítás következtében ne csökkenjen.* Az a körülmény, hogy bizonyos, korábban fennálló és egyértelműen beazonosítható, jogszabályok által biztosított hatáskörök a szabályozási környezetből hiányoznak és emiatt egyes feladatok ellátatlanul maradnak, *a jogszabályi védelmi szint csökkenését eredményezi, még akkor is, ha emiatt a természeti állapot tényleges romlásának „csak” a kockázata merül fel.*

Varga Zs. András alkotmánybíró különvéleményében nem értett egyet a természetvédelem tekintetében már elért jogszabályban biztosított védelmi szint megsértésének megállapításával, vagyis a tartalmi alaptörvény-ellenesség kimondásával sem. Álláspontja szerint bármely államigazgatási szerv vagyongazdálkodói jogát, sőt akár a nemzeti

---

⁴⁶⁷ 262/2010. (XI. 17.) Korm. r. 43/A. § (1) bekezdés

park igazgatóságokat is megszüntetheti a Kormány. A Nemzeti Földalap vagy bármely más államigazgatási szerv működése során köteles biztosítani ugyanazt a védelmi szintet, mint a nemzeti park igazgatóságok vagy más tulajdonos, illetve vagyonkezelő, aminek megerősítéseként viszont akár alkotmányos követelményként is kimondható lett volna, hogy a Kormány köteles létrehozni olyan államigazgatási szervet, amelynek nevesített feladata a védett területek természetvédelmi kezelése, továbbá hogy ezt a szervet egyetértési jognak kell megilletnie az érintett területek hasznosításával kapcsolatos alapvető döntések meghozatala során.

3. Az állam mint közhatalom-gyakorló és mint tulajdonos elválasztásából eredő alaptörvényi követelmények – 11/2013. (V. 9.) AB határozat

Ugyan nem tulajdoni sérelemként – hanem az Alaptörvény B) cikk (1) bekezdésébe foglalt jogállami jogbiztonsággal összefüggésben – kezelte az Alkotmánybíróság a 11/2013. (V. 9.) AB határozatban azt a problémát, miszerint a 2009. július 10-én hatályba lépett, az erdőről, az erdő védelméről és az erdőgazdálkodásról szóló 2009. évi XXXVII. törvény (a továbbiakban: Erdőtvt.) 8. §-a már a Magyar Állam tulajdonát képező ingatlanokra megindított végrehajtási eljárás alatt kimondta, hogy „a védelmi és közjóléti elsődleges rendeltetésű, az állam kizárólagos tulajdonában álló erdő a kincstári vagyon részét képezi és forgalomképtelen”. Emiatt a rendelkezés miatt a végrehajtó a forgalomképtelenné vált állami erdő tekintetében az árverezést megtagadta, így a végrehajtást kérő igénye így csak részben – az erdőnek nem minősülő ingatlanok esetében – került kielégítésre. Az Alkotmánybíróság rámutatott arra, hogy „[a] piacgazdaság körülményei között következetesen el kell határolni egymástól az állam közhatalmi és tulajdonosi minőségét. A vagyoni viszonyokban az állam tulajdonosként szerepelve a gazdasági élet egyik alanyaként és nem közhatalmi funkciót gyakorló szervezetként jelenik meg, és ennek megfelelően kell minősíteni. Amikor tehát az állam félként magánjogi viszonyokban jelenik meg, a másik (vele szerződő) félhez képest mellérendelt, vele egyenjogú viszonyban van. Ebben az esetben nem élvezhet a közhatalma révén nagyobb védelmet a másik (vele szerződő) félhez képest.”⁴⁶⁸ Az Alkotmánybíróság hangsúlyozta, hogy alkotmányos indokként elfogadható az a jogalkotói cél, hogy az Erdőtvt. hatályba lépésekor is már állami tulajdonban álló erdővagyon a kincstári vagyon részét képezze és forgalomképtelen dologként az is maradjon. Ugyanakkor a tulajdon, a szerződés és

---

⁴⁶⁸ 11/2013. (V. 9.) AB határozat, Indokolás [37]

általában a vagyoni forgalom biztonságának magánjogi követelményei egyúttal – mint alkotmányos követelmények – a jogállami jogbiztonságból levezethetők.⁴⁶⁹ A forgalomképtelenség kimondásával – átmeneti szabályok beiktatásának hiányában – a Magyar Állam törvényhozói, azaz közhatalmi minőségében alkotott olyan szabályt, mellyel a magánfelek közötti viszonyában őt magát, mint tulajdonost (dologi adóst) terhelő kötelezettségét egyoldalúan megszüntette, ezzel súlyos érdek- és vagyoni sérelmet okozva a szerződés teljesítésében bízó, ellenérdekű félnek. Ez sérti a jogbiztonság alaptörvényi követelményét is, amit a törvényhozónak kell orvosolnia. Ezért az Alkotmánybíróság a határozatban – hivatalból eljárva – mulasztásban megnyilvánuló alaptörvény-ellenességet állapított meg amiatt, hogy a törvényhozó az Erdőtvt. hatályba lépésekor nem alkotott átmeneti rendelkezéseket, és ennek következtében az állami tulajdonban álló erdőingatlanokra bejegyzett vagyoni értékű jogok jogosultjai az ingatlanok forgalomképtelenné nyilvánítása következtében megfelelő biztosíték nélkül maradtak. A bírói indítvány az erdőtulajdonosok vonatkozásában hivatkozott a tulajdonhoz való jog sérelmére is. Ezt az indítványi elemet az Alkotmánybíróság azonban nem találta megalapozottnak, ugyanis a jogalkotó kizárólag a 100%-ban az állam tulajdonában álló erdők vonatkozásában határozott azok forgalomképtelenségéről. A nem állami (akárcsak részlegesen is magán) tulajdonba tartozó erdőterületeket a támadott rendelkezés nem érinti. A törvény hatályba lépését megelőzően már 100%-ban állami tulajdonban álló erdők forgalomképtelenségének a kimondása pedig nem veti fel a tulajdonhoz való jog sérelmét, e tekintetben tehát az Alkotmánybíróság az indítványt elutasította.

Kiss László alkotmánybíró 16/2015. (VI. 5.) AB határozathoz írt különvéleményében – egyebek közt erre a határozatra alapozva tartotta alaptörvény-ellenesnek – az állami földvagyon kezelésével összefüggő egyes törvények módosításáról szóló törvény azon rendelkezését, miszerint a Törvény hatályba lépése előtt megkötött és a módosítás hatályba lépésekor fennálló, a Nemzeti Földalapba tartozó földre vonatkozó haszonbérleti szerződéseket módosítva, megszünteti a szerződésekben az állam nevében eljáró szerv által a haszonbérelő javára alapított előhaszonbérleti jogot. Kiss szerint az Alkotmánybíróság 11/2013. (V. 9.) AB határozatában a jogbiztonság vonatkozásában meghatározott követelményeket e Törvény alkotmányossági vizsgálata során is mérlegelnie kellett volna, megállapítható ugyanis, hogy (bár képviselőtében az NFA járt el) a haszonbérbeadó (tulajdonosi minőségében) valójában a Magyar Állam; a haszonbérleti szerződés egyik

---

⁴⁶⁹ Indokolás [41]

szerződési kikötésében rögzített előhaszonbérleti jog pedig a Magyar Állam, mint egyik szerződő fél akaratából (mely a többségi határozat szerint kizárólag a jogszabályban rögzített előhaszonbérleti jogokat jelenti) történt. Ezt követően a Magyar Állam törvényhozói minőségében kibocsátott (jog)szabályával a felek között megkötött szerződés egyik (jogszabályon alapuló) elemét egyoldalúan úgy szünteti meg, hogy ezáltal szabadul az őt terhelő egyik kötelezettségétől, ugyanakkor mindezzel vagyoni hátrányt okoz a másikszerződő félnek.

Kiss László szerint azzal, hogy a Nemzeti Földalapba tartozó földre vonatkozó, már létrejött és jelenleg fennálló haszonbérleti szerződések egyik, felek által közös megegyezéssel rögzített pontját – nevezetesen az állam nevében eljáró szerv által a haszonbérelő javára alapított előhaszonbérleti jogot – a jogalkotó egyoldalúan közhatalmi aktussal megszünteti, a haszonbérelő szerzett jogát sérti.

4. „Befejezetlen szimfóniák” az Alkotmánybíróságon

4.1.A Natura 2000 területek problémája

Érdekes találkozási pontja a termőföldre vonatkozó tulajdonhoz való jognak és a környezethez való jognak a „Natura 2000 területek” szabályozása.

Az Alkotmánybíróság 3063/2012. (VII. 26.) AB végzéssel lezárt ügyében az indítványozó az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekről szóló 275/2004. (X. 8) Korm. Rendelet (Rendelet) és a Magyar Közlöny 2005. június 16-ai számának 80/II. kötetében közzétett Környezetvédelmi és Vízügyi Miniszter közleményének alaptörvényellenességének megállapítását és megsemmisítését kérte az Alkotmánybíróságtól. A Rendelet a Natura 2000 területek kijelölésének feltételeit állapítja meg. Az indítványozó szerint a Rendelet alapján nem tudta befolyásolni a tulajdonát érintő korlátozásokat, az intézkedésekkel szemben nem élhetett jogorvoslattal, ezért sérült az Alaptörvény XIII. cikkében biztosított tulajdonhoz fűződő joga, mert a kijelölésről szóló jogszabály semmilyen kártalanítást nem biztosít a tulajdonosok részére, valamint sérültek a XXVIII. cikk (7) bekezdésében biztosított jogai.

A 3063/2012. (VII. 26.) AB végzés azonban formai okból visszautasította az indítványt arra hivatkozással, hogy „A Korm. r. kifogásolt rendelkezései vonatkozásában a panaszos közvetlen érintettsége nem áll fenn, azok az indítványozóra nézve nem közvetlenül hatályosuló, alkalmazandó normák, ezért az indítvány az Abtv. 26. § (2) bekezdésében

szabályozott törvényi feltételeknek nem felel meg.” Emellett az alkotmányjogi panasz olyan kérdéseket vet fel, amelyekben az Alkotmánybíróság már döntést hozott [Pl. 28/1994. (V. 20.) AB határozat, ABH 1994, 134.; 33/2006. (VII. 13.) AB határozat, ABH 2006, 447.], és ezért nem tartalmaz olyan alapvető jelentőségű kérdést, amely az érdemi alkotmányossági vizsgálatot szükségessé tenné.

Álláspontom szerint viszont épp ezek a korábbi AB határozatok igazolták volna, hogy a kérdés alapvető jelentőségű. Amennyiben *res iudicata* nem állapítható meg – márpedig szerintem a korábbi (Alaptörvény előtti) AB határozatokra hivatkozva, amelyek még az Alkotmány szakaszai alapján születtek, *res iudicata* formálisan nem állapítható meg⁴⁷⁰ –, úgy az indokolást szerintem végig kellett volna futtatnia az Alkotmánybíróságnak az Alaptörvény megfelelő szakaszai vonatkozásában, legalább annyiban, amennyiben azt a 22/2012. (V. 11.) AB határozat indokolása megkívánta (vagyis, ha „az Alaptörvény konkrét – az előző Alkotmányban foglaltakkal azonos vagy hasonló tartalmú – rendelkezései és értelmezési szabályai alapján ez lehetséges”).

A határozat szerint a panaszos közvetlen érintettsége nem áll fenn, a Korm. r. kifogásolt rendelkezései az indítványozóra nézve közvetlenül nem hatályosuló, alkalmazandó normák.

Az Alkotmánybíróság az ügy kapcsán nem vizsgálta, hogy itt valójában európai uniós kötelezettség teljesítéséről van szó. A támadott rendelet címéből is látható, hogy az az európai közösségi jelentőségű természetvédelmi rendeltetésű területekkel kapcsolatos szabályokat tartalmazza, vagyis ez egy „végrehajtási rendelet.”⁴⁷¹

A közösségi környezetjog alapvető követelménye a 92/43/EGK tanácsi irányelv („élőhely”-irányelv) a vadon élő állat- és növényfajok természetes élőhelyeinek védelméről, amelyet – számos egyéb uniós irányelvvel együtt – a Korm. r. záró rendelkezése is megjelölt, mint amely uniós jogi aktusnak való megfelelést e Korm. r. biztosítja. Az „élőhely”-irányelv 3. cikkének (1) bekezdése a különleges természetmegőrzési területek Natura 2000 néven létrehozandó egységes európai ökológiai hálózatáról rendelkezik.

---

⁴⁷⁰ Az Alkotmánybíróság eddigi gyakorlata nem teljesen konzekvens tekintetben, hogy a korábbi Alkotmány alapján hozott döntéseire alapozva megállapítható-e *res iudicata* vagy sem. A 3005/2012. (VI. 21.) AB végzés ugyanis kifejtette, hogy: „Az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatálybalépése előtt hozott korábbi határozata alapján is hivatkozhat ítélt dologra, feltéve, hogy az Alaptörvény konkrét – a régi Alkotmányban foglaltakkal azonos vagy hasonló tartalmú – rendelkezései alapján ez lehetséges.” (Indokolás [12]) Ugyanakkor a 3073/2016. (IV. 18.) AB határozat nem állapított meg *res iudicata*-t önmagában arra hivatkozással, hogy az Alkotmánybíróság egy korábbi 2008-as határozatában a támadott jogszabályi rendelkezést nem az Alaptörvénnyel összefüggésben vizsgálta, hanem a rendelkezésnek az Alkotmánnyal való összhangjáról döntött. (Indokolás [13])

⁴⁷¹ Bándi Gyula: Környezetjog. Osiris, Bp., 2006, 388. o.

A tagállam kötelessége, hogy kijelöljön egy felelős szervet, amely összeállítja a különleges természetmegőrzési területek (Special Areas of Conservation, SAC) javasolt listáját, a vonatkozó irányelv mellékleteiben foglalt kritériumrendszer alapján. Ezt a javasolt listát elküldi a Bizottságnak a kapcsolódó térképekkel együtt, és a területek akkor lesznek a Natura 2000 részei, amikor a listát a Bizottság elfogadta. Az elfogadást követően ki kell jelölni ezen területek végleges listáját, legkésőbb hat éven belül.

A kérdéses területek kijelölése volt már vita tárgya egy Írországgal kapcsolatos jogesetben,⁴⁷² amelyben a Bíróság leszögezte, hogy egy SAC-terület kijelölésének négy lépcsője van, mégpedig:

- a tagállam javasolja a terület kijelölését
- a Bizottság az elfogadásra kerülő listáról tervet készít
- a Bizottság ezt követően elfogadja a javaslatot a meghatározott eljárás szerint
- a tagállam kijelöli a területet.

Ezek szerint a tagállamnak mérlegelési jogköre van a javaslatkészenlétkor, ez azonban nem teljes jogkör, mert három feltétele van:

- csak tudományos okok alapján lehet javaslatot tenni,
- az adott területek reprezentatív módon kell képviseljék a tagállam természeti értékeit, egy koherens és kiegyensúlyozott hálózatot kialakítva, ezért az ökológiai változatosságot is meg kell jeleníteni
- a lista legyen teljes, kimerítő, feleljen meg az irányelv mellékletei szerinti követelményeknek, tehát nem hagyható ki belőle olyan terület, amely megfelelne a követelményeknek.

Az Európai Bíróság állandó ítélkezési gyakorlatából következik, hogy az irányelvet vitathatatlan kötelező erővel, valamint a szükséges konkrétsággal, pontossággal és egyértelműséggel kell átültetni, hogy teljesüljön a jogbiztonság követelménye, annak érdekében, hogy abban az esetben, ha ez az irányelv a magánszemélyek számára jogok keletkeztetését célozza, a kedvezményezetteknek lehetőségük legyen jogaik teljességének megismerésére.⁴⁷³

Mindezek alapján a *visszautasítás* álláspontom szerint megalapozottabb lenne azon az alapon, hogy itt uniós jogi kötelezettség teljesítéséről van szó, a tagállam (így nálunk a miniszter)

---

⁴⁷² C-67/99. sz. ügy

⁴⁷³ C-427/07. sz., Bizottság kontra Írország ügyben hozott ítélet 55. pontja és az ott hivatkozott ítélkezési gyakorlat

csak „javaslatot” tesz, és a Bizottság fogadja el a javaslatot. Jogvita esetén az Európai Bizottsággal szemben a Bírósághoz lehet fordulni (ahogy volt már példa erre számos alkalommal, mint pl. a Bizottság v. Ausztria, C-209/02. sz. esetben, amelyben egy golfpálya-építés egy madárfaj élőhelyének veszélyeztetését jelenthette volna az ausztriai Stíriában.)

Azt ugyanis, hogy a kérdés alapvető alkotmányjogi jelentőségű, véleményem szerint alátámasztja az, hogy az ombudsman 2005-ben – aki akkor még *Lenkovics Barnabás* volt – az *OBH 4875/2005. számú ügyben* készült jelentésében rámutatott arra, hogy a *Korm. rendelet nem rendelkezik arról, hogy ki, milyen eljárásban dönthet a Natura 2000 területekkel érintett földrészeket tartalmazó, miniszteri közleményben szereplő lista jogszerűségéről, illetve a későbbiekben felvetett hibák a jövőben miként korrigálhatók.* A Korm. rendelet a védett ingatlanok listával történő kijelöléséről szól, illetve a már bevont földrészek vonatkozásában statikus kérdéseket rendez. A dinamikus állapotot ezekkel kapcsolatban nem kezeli, vagyis nem ad olyan eljárási szabályokat, melyek a listán szereplő területek és az életkörülmények esetleges változásához kötődnek. Lenkovics Tanár Úr szerint *„a jogalkotó elmulasztotta szabályozni, hogy mi a teendő akkor, ha a valakinek a tulajdonában álló földrészlet indokolatlanul van a listán - ld. nem indokolt vagy okafogyottá vált a védelem fenntartása -, vagy éppen ellenkezőleg, a listán kellene lennie.”*

Mindezek alapján álláspontom szerint megfontolandó lett volna még akár az indítvány befogadása és érdemi elbírálása is.

4.2.A Normafa Park történelmi sportterület – a 3011/2015. (I. 12.) AB végzés

Az indítványozók által felvetett probléma lényege, hogy a Normafa Park történelmi sportterületről szóló 2013. évi CXLVIII. törvény (a továbbiakban: Normafatv.) támadott rendelkezése *a beépítettség-növelés, illetve a beépítés tényét teljes egészében kivonja a természet védelméről szóló 1996. évi LIII. törvény (a továbbiakban: Ttv.) 38. § (1) bekezdés c), d) és e) pontjai szerinti engedélyezés alól,* és a Ttv. 39. § (1) bekezdése szerinti szakhatósági hozzájárulás megadására irányuló eljárásban vizsgálható kérdések közül. Ez az indítványozók szerint *a környezetvédelem már elért szintjét csökkenti,* mivel az általános szabályoktól eltérően a hatósági eljárásokban nem lesz vizsgálható, hogy környezetvédelmi szempontból a beépítettség növelése, illetve a beépítés nem okoz-e érdemi károkat, a hatósági eljárások csak a beépítettség-növelés, illetve a beépítés megvalósításának módját érinthetik. Márpedig a környezetvédelem már elért szintjének csökkentése – a 3068/2013. (III. 14.) AB

határozat és a 28/1994. (V. 20.) AB határozat szerint – az egészséges környezethez való jog korlátozását jelenti.

Az alkotmányjogi panasz szerint a felvetett kérdés azért alapvető alkotmányjogi jelentőségű, mivel annak az egyre gyakoribb törvényhozási gyakorlatnak az alaptörvény-szerűségét kérdőjelezi meg, amely egyes beruházások esetére a természetvédelmi engedélyezési és más hasonló eljárásokat, illetve az azokban vizsgálható kérdések körét törvényalkotással szűkíti le. Az indítványozók szerint az alapjog-korlátozásnak jelen esetben már a szükségessége sem áll fenn. A Normafatv. preambulumban meghatározott célok, vagyis „a polgárok fizikai és szellemi épülése, a gazdaság és a turizmus élénkítése, [...] a sport- és kulturális szolgáltatások színvonalának emelése” nem indokolhatja a környezetvédelem már elért szintjének a csökkentését. A természetvédelmi hatósági eljárások célja az, hogy a konkuráló érdekek és a környezetvédelem már elért szintje közötti összhang fennállását biztosítsa, ehhez képest *az indítványozók szerint az idegenforgalom nem minősül olyan alkotmányos értéknek, amely az alapjog-korlátozást elkerülhetetlenül szükségessé tenné.* A törvényalkotó ráadásul *a beruházás gyorsításán kívül nem tudott olyan indokot felhozni, amely az adott cél eléréséhez a környezetvédelem már elért szintjének csökkentését kényszerítővé tenné.* Az alkotmányjogi panasz szerint nem igazolható az alapjog-korlátozás arányossága sem. Az ennek indokául felhozott célok nem jelentenek olyan társadalmi igényt, amely a környezeti állapot esetleges visszafordíthatatlan károsodásával arányban állnának. A törvényalkotó által kitűzött célok ráadásul az egészséges környezethez való jogot *kevésbé korlátozó eszközökkel is elérhetőek, pl. soron kívüli eljárás előírásával,* illetve a természetvédelmi hatóság számára az engedélyezési illetve szakhatósági eljáráshoz többteleforrások biztosításával.

Az indítványozók végül azt is felvetették, hogy amennyiben az Alkotmánybíróság a jogrendszer kímélete érdekében alkotmányos követelményt kívánna megállapítani, úgy a testület mondja ki, hogy a Normafatv. semmilyen formában nem korlátozza a természetvédelmi hatóságnak a Ttv. 38. és 39. §-ai szerinti eljárása során vizsgálható körülményeket.

Az indítványozók kérelmére ugyan az eljárást az Alkotmánybíróság végül megszüntette, de álláspontom szerint a panasszal felvetett probléma általánosságban továbbra is adott.

A felhasznált irodalom és források jegyzéke:

A nyugat-európai szabályozást érintő irodalmi dokumentumok:

Alvincz József: A földügyi szabályozás téves értelmezése, avagy hiteltelen írás a Hitelben. Hitel, 2013/6. 121.

Bándi Gyula: A fenntartható fejlődés nemzetközi szabályozásának és gyakorlatának problémái. Akadémiai Doktorri értekezés, 2013.

Burgerné, Gimes Anna: Földhasználati és földbirtokpolitika az Európai Unió országaiban. I-II. Statisztikai Szemle, 1998/ 4-6.

Busse, Christian: Beziehungen zwischen Landpachrecht und Agrarmarktrecht. In: Az európai földszabályozás aktuális kihívásai. Novotni Alapítvány Kiadása, 2010. 51-68.

Kádár Imre: Az élelmiszerválság hátteréről és a termőföldpusztulásról. Polgári Szemle, 2009/5. sz.

Major István-Oriel Herrera Bonilla: A globalizáció hatása a trópusokra és az emberiség jövőjére. Polgári Szemle, 2006/1. sz.

Murray John: Mezőgazdasági öröklés Skóciában (A kéziratot fordította és közreadta Süveges Márta (ELTE, Jogi Kar, Agrárjogi Tanszék könyvtára.

Peine, Franz-Joseph: Az agrárfarmok és az ipar által elhasznált gázenergia tárolásának lehetőségei földalatti üregekben. Előadás a Miskolci Egyetem Agrár-, és Környezetjogi Tanszékén, 2003. április

Prugberger Tamás/Szilágyi János Ede: Földbirtok-szerkezet és szabályozás Nyugat-Európában. Az Európai Unió agrárgazdasága, 2004/8-9.

Prugberger: A mező-, és erdőgazdasági földingatlan tulajdonának, használatának-hasznosításának és jogátruházásuk szabályozásának lehetőségei az uniós jog tükrében. In: Csák Csilla (szerk.): Az európai földszabályozás aktuális kihívásai. Novotni Alapítvány Kiadása. Miskolc, 2010. 2011-240.

Raisz Anikó: Földtulajdoni és földhasználati kérdések az emberjogi bíróságok gyakorlatában. In: Az európai földszabályozás... 241-254.

Süveges Márta: A földmagántulajdon korlátozásának eszközei a dán jogban, Magyar Jog, 1990/11.

Süveges: A földtulajdon és a mezőgazdasági üzem szabályozása az olasz jogban. In: Acta Juridica et Politica (ELTE Jogi Kar Actái) 32. kötet, 57-129.

Szilágyi János Ede: Az Európai Unió termőföldszabályozása az Európai Bíróság joggyakorlata tükrében. In: Az európai földszabályozás... 269-282.

Szilágyi Péter Zoltán: Külföldiek termőtulajdonszerzése Európában. Nemzeti Szabályozás. Kibővített elemzés. 2006 febr. FVM. szakosított kézirat.

Stanek, Imrik: Die Landwirtschaft in Ost und West. Umler Verlag, Stuttgart

Winkler, Wolfgang: Das Grundstückverkehrsrecht in westlichen Europa. Deutsche Manuskript. In. Institut für Landwirtschaftsrecht der Universität Göttingen. Unter Veröffentlichung in japanischer Sprache.

Winkler: Das landwirtschaftliche Erbrecht in westlichen Europa. In: Begliche Landwirtschaft, 1991/69.(Pary Verlag, Hamburg-Berlin), 517-542.

Winkler,: Die Ausführung des Agrarstrukturrechts und euroaischen Gemeinschaften in Bundesrepublik Beutschland. Dreilanderseminar über „Das landwirtschaftliche Sobdererbrecht“. Wasserberg, 1989. dec. 1-2. In: Agrarrecht, 1990/3.

Az új magyar földtörvénnyel kapcsolatos kodifikációs irodalom:

Alvincz: A földjogi szabályozás téves értelmezése, avagy hiteltelen írás a hitelben. Hitel, 2013/3.

Alvincz: Korrektül egymásról és a kormány földjogi törvénycsomagjáról, Hitel, 2014/4. sz.

Csák Csilla (szerk): Az európai földszabályozás aktuális kihívásai. Novotni Kiadó, 2010. (l. különösen Bobvos, Kurucz, Nagy és Tanka írását)

Korom Ágoston (szerk): Az új magyar földforgalmi szabályozás az uniós jogban, (Konferenciakötet), Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2013. (az új földtörvény előkészületeivel kapcsolatosan l. különösen Korom, Lentner, Kurucz, Kapronczai, Téglási, Szilágyi J. E., Olajos, Bíró és Mikó tanulmányát)

Prugbrger: Szempontok az új földtörvény vitaanyagának értékeléséhez és a földtörvény újrakodifikálásához. Kapu. 3009/10. 62-66.

Tanka Endre: A föld közfunkcióinak alkotmányvédelmi igénye és az oltalom hazai megnyilvánulása. In: Lőrincz Lajos kutatóműhely,K.GRE ÁJK. Bp. 2012. 148-166.

Tanka: Történelmi alulnézet a magyar poszt szocialista földviszonyok neoliberais diktátumok szerinti átalakításáról. Hitel, 2013/1.

A fenntartható fejlődéssel kapcsolatos irodalom:

Bánda Gyula: A fenntartható fejlődés jogi rendezésének problémája. Akadémiai Doktori Értekezés 2013.

Molnár Csaba: Ki fizeti a lakbért az üvegháztartásban? Életveszélyes hokiütők. Magyar Nemzet 2014. okt. 4. sz. 21. és 24. old.

Az alkotmányossági résszel kapcsolatos irodalom:

Bándi Gyula: Környezetjog. Osiris, Budapest, 2006.

Csink Lóránt – T. Kovács Júlia: Paradigmaváltás a környezet alapjogi jellegében? Jogelméleti Szemle 2013/4. 42-54. o.

Vörös Imre: A történeti alkotmány az Alkotmánybíróság gyakorlatában. Jogtudományi Közlöny 2016/10. szám 491-508. o.

Sallai János

**Ki-, és bevándorlás szabályozása a
XX. század elején Magyarországon**

Ki-, és bevándorlás szabályozása a XX. század elején Magyarországon

Ki-, és bevándorlás szabályozása a XX. század elején Magyarországon

A XVIII. századtól lezajlott első ipari forradalom, valamint a nagy francia polgári forradalom az élet minden területére hatást gyakorolt. Az új közlekedési eszközök, a vasút, a gőzhajó, illetve a morse távíró, majd telefon megjelenése felszámolta a kistelepülések, és városok között lévő távolságot. Ehhez kapcsolódott az emberek felvilágosodása, a sajtótermékek tömeges elterjedése, és a kis nemzetek öntudatra ébredése. Ezek a tényezők mind-mind hozzájárultak a korábbi feudális viszonyok között élő emberek, főleg a jobbágyok, majd parasztok a jobb élet reményében elhagyják lakóhelyüket, esetleg országukat, és felkerekedjenek, hogy egy új, élhető lakóhelyet keressenek.

Magyarország lakosait, ha egy kicsit megkésve is a XIX században elérték ezek a változások. A reformkor, majd az 1848-49-es forradalom é szabadságharc eredményeként a Kárpát-medencében, - ha lassan - is bekövetkeztek változások és végbement a jobbágyfelszabadítás, vasutak épültek. Ám az átalakulás során az ország területén a sok törpe birtokosnak nem jelentett megélhetési lehetőséget a kis föld, amihez jutott. Csak az iparilag fejlett városok, és azok vonzáskörzetében jelentkezett érdemi fellendülés. Ennek következtében a szegényebb területekről elindult a vándorlás először a fejlettebb, munkát adó ipari térségekbe, majd a sajtóból, rokontól szerzett értesülés alapján Amerika irányába.

Magyarország a Kárpát-medencében ekkor meghatározó állam volt, de ugyanakkor geopolitikailag sajátos helyzetbe került a nagy Orosz Birodalom és Nyugat-Európa között. A Nagy Francia Forradalom hatására először Európában, majd az egész világon a nemzetek, nemzetiségek az öntudatukra ébredtek, továbbá felerősödött a nacionalizmus, amellyel velejárója lett a pogrom, az idegenek iránti gyűlölet, elutasítás. (Ami nem új jelenség a világtörténelemben.) Ennek következtében a 19. században többek között Oroszországban nagyszabású zsidóüldözésre került sor, amelynek következtében zsidók tízezrei hagyták el Oroszországot. Ami kivándorlás Oroszországból, az bevándorlás más orosz szomszédos

---

⁴⁷⁴ Prof. Dr. Sallai János rendőr ezredes *tanszékvezető egyetemi tanár Nemzeti Közsolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar Rendészetelméleti Tanszék*

államok részére. Így ezek a kivándorló zsidó tízezrek többek között Galíciában és Magyarországon bevándorlóként jelentkeztek.⁴⁷⁵

A fentiekből jól látható, hogy a XIX. század második felében elindult a vándorlás Magyarországon beül a vidéki, szegény területekről az iparosított nagyvárosok felé, valamint később külföldre, főleg az amerikai földrészre, valamint egy kisebb lélekszámba Románia felé. Ugyanakkor az ország észak-keleti, keleti határain megjelent egy bevándorlási hullám Galícia, Oroszország irányából. A Magyarországról való kivándorlást kezdetben főleg az itt settenkedő kivándorlási ügynökök katalizálták, illetve a már kinn lévő rokonok segítették hírekkel, pénzzel, vonat és hajójegyekkel. Kezdetben a kormány ezen kivándorlási ügynökökben látta a fő ellenséget, ezért véleményem szerint alulbecsülték a probléma jelentőségét, először a kivándorlás tekintetében az ügynökök⁴⁷⁶ tevékenységének szabályozására született jogszabály. E szerint: *„Kivándorlani szándékozókka erre vonatkozó szerződéseket kötni, s általában a kivándorlást, akár egyes esetekben, akár üzletszerűleg bármi módon közvetíteni csak azoknak szabad, kik erre az alább meghatározott módon, a belügyminisztériumtól engedélyt nyertek.”*⁴⁷⁷ Az már csak érdekesség a történetben, hogy a belügyminisztérium nem adott ki ilyen engedélyt, hogy ügynöki tevékenységet folytasson valaki.

A XIX. század végén a kivándorlással párhuzamosan jelen lévő a bevándorlás területen nem csak a bevándorlásnak a gazdaságra gyakorolt pozitív hatása jelentkezett, (munkaerő piac kiegyenlítése...) hanem árnyoldalai is megjelentek. Az árnyoldalakra hívta fel a figyelmet Irányi Dániel, amikor képviselőházban benyújtott irományában a következőkről szólt: *„Magyarország határai minden megszorítás nélkül nyitva állanak minden külföldinek. Senki sem kérdi tőle kicsoda, honnan jön, miért jött, miből él. Lehet becsületes ember – s a legtöbb az – de lehet gonosztevő is.”* A törvényjavaslat benyújtásának indoklását még a következőkkel támasztotta alá: *„Mig ellenben oly külföldieknek, a kik — mint számtalan példa mutatja — nem tisztességes életmódot folytatnak, hanem csalásból, uzsorából, mások tudatlanságának vagy nyomorának kizsákmányolásából élőködnek, vagy a kik a társadalom alapjainak fel-forgatására czélzó vagy az állam biztonságát veszélyeztető anarchikus üzelmekben részt vesznek, letelepedését s itt maradását nemcsak kívánatosnak nem, de sőt*

---

⁴⁷⁵ Sallai János: Idegenrendészet (bevándorlás) szabályozása a 19. század utolsó, és a 20. század első évtizedeiben. In: Hautzinger Zoltán (szerk.) Migráció és rendészet. Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, 2015. pp. 145-161.

⁴⁷⁶ 1881. évi XXXVIII. törvénycikk a kivándorlási ügynökségekről

⁴⁷⁷ Uo.

egyenesen károsnak, veszélyesnek s annál fogva törvényes úton megakadályozandónak tartom.” Ugyanez a javaslat kifogásolta, hogy a korábban hozott jogszabályok nem kellő eréllyel lépnek fel az országban valamilyen bűncselekményt elkövetett külföldivel szemben. A külföldiek által elkövetett bűnös cselekedetek közül korábban ugyan az 1883-as XXV. tv. az uzsora vétség elkövetőinek a kiutasítására intézkedik, de ez a politikusok, és a polgárok körében nem jelentett kellő szigort, erélyt. S bár a benyújtott törvényjavaslat főleg a bevándorlási kérdéseket feszegette, ezzel közvetve kezdetét vette a kivándorlási törvény megalkotása is. A benyújtott törvényjavaslat nem került elfogadásra. Az akkori politikai vezetés véleményem szerint jól látta, hogy nem ki, vagy bevándorlási problémát kell kezelni, hanem **a két kérdésre csak komplex válasz adható** (kiemelés SJ), amely kapcsán mindenképp vizsgálni kell a határellenőrzés rendszerét, és a kivándorláshoz szorosan kapcsolódó útlevél jogszabály meghozatalát. Így kézzelfogható volt a megoldás, hogy egy komplex törvénycsomagot nyújtson be a kormány, amelyben a ki-, bevándorlás, és az útlevél, valamint a határrendőrségről szóló törvényjavaslatok⁴⁷⁸ szerepeljenek. Az már csak érdekesség, hogy ugyanebben az időben kerül majd tárgyalásra csendőr kerületparancsnokságok felállításáról, és a nagy Halastó vita rendezéséről szóló törvényjavaslatok. A közben felerősödő kivándorlás⁴⁷⁹ az akkori politika fókuszpontjába került.

A két törvény közül a bevándorlás szempontjából meghatározó az 1903. évi V. tc. **külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról szóló törvény**⁴⁸⁰, (nem véletlenül nem a bevándorlási megnevezést kapta???) amelynek általános indoklásából megtudhatjuk, hogy a közlekedés, hírszolgálat és posta segítségével nemcsak egyének, hanem csoportok is bátran felkerekedtek ebben az időben, és elindultak idegenbe szórakozni, pénzt keresni. Mivel ezek az emberek sokszor a fogadó állam törvényeit, szokásait, nyelvét nem ismerték, ezért könnyen követtek el szabálytalanságot, bűncselekményt, amely alól könnyen kihúzhatják magukat, ezért a fogadó államnak jobban oda kellett figyelni az idegenekre. A törvény fő indoka, hogy *„Fontos állami feladatot képez tehát, gondoskodni arról, hogy az*

---

⁴⁷⁸ Hautzinger Zoltán: Az első idegenjogi törvény. in: A modernkori magyar határrendészet százötz éve. MRTT Határrendészeti tagozat. Budapest 2013. p. 179-192

⁴⁷⁹ 1891-ben 33 000 fő vándorolt ki

1892-ben 35 125-re nőtt a kivándorlás.

1893-ban 22996-ra csökkent, melynek oka a kolera járvány, és a Hamburgi irány letiltása volt

1893-94-ben erősen visszaesett 8 044-re.

közben megnőtt a Brazília Argentína irányába Olaszországon keresztül kivándorlási hajlam.

1898-ban ismét növekedett, 22 082 főre

1899-ben már 43 394 főre növekedett a kivándorlás

⁴⁸⁰ lásd még Görbe Attiláné Zán Krisztina – Tájok Péter: Az idegenrendészeti szakterület tevékenységi stratégiája. Rendészeti Szemle 2010. különszám Budapest 203. o.

*állam területén megjelenő külföldiek éber figyelemmel kísértessenek, az állam közgazdasági viszonyaira, a közbiztonság és közrend érdekeire veszélyesek annak területéről idejében eltávolíttassanak s így a letelepülésben megátoltassanak.*⁴⁸¹ Mivel ez a feladat a határon kezdődik, ezért vált indokolttá egy új, korszerű határ-rendészeti szervezet felállítása, amelyre később térek ki. Az új törvény megszületését a korábbi jogszabályok gyengeségei is indokolták. Túl sok idő állt rendelkezésre a külföldinek a lakhatási kötelezettség bejelentésére (menetközben akár el is tudta hagyni az ország területét) amelynek intézésére jogosított községeknek pedig nem állt kellő szakember a rendelkezésére. Az új törvény megalkotása szempontjából több ország bevándorlási törvényeit tanulmányozták, amelyek közül az USA tv-t nem vehették mintául, mert Magyarországnak a határin sűrű közlekedés bonyolódik le, míg az USA határain főként természetes akadályt képez. Ebből kifolyólag Magyarországon nem a határon építettek fel gátakat, hogy megállítsák a nemkívánatos idegenek bejövetelét, hanem az ország mélységében alakítottak ki fokozottabb ellenőrzéseket. Már a parlamenti vita során a törvény indoklását előadó Nyegre László mondataiból is jól kirajzolódott a fő vezér szeme: „Nem lehet célja a bevándorlási kérdés rendezésének, hogy kínai falakkal vegyük magunkat körül a külföldiekkel szemben.” De megjegyezte az ügy előadója, hogy kínai falként kell emelkednie az a külföldi elé, „aki az állam érdekeire hátrányossá válhat.” Még szemléletesebben fogalmazott akkor, amikor a törvényjavaslatot nem üldözésnek, hanem önvédelemnek minősítette a külföldivel szemben, azaz „védelme az állampolgárok, a társadalom érdekeinek”. Megemlítette még, hogy nagy gondot okoz hazánk északkeleti részében beáramló galíciai zsidók, és szeszcsempészek kezelése.⁴⁸²

A parlamenti vita során az ellenzék szerint a tárgyalt időszakban is rendelkezésre álltak jó törvények a kormány számára, hogy a külföldiek problémáit kezelje, de a kormány és hivatalai gyengesége miatt ezt nem tudták jól megoldani. Mivel a külföldiek főleg a kelet-magyarországi határterületeken jelentkeznek, ahol véleményük szerint a nagy távolságok, és egy járás nagy-számú települései miatt nem elegendő a 24 órás bejelentkezési határidő. A törvényjavaslat hibájaként rótták fel, hogy az nem intézkedik azokról, akik a tv. hatálybalépése előtt telepedtek le az országban. Hiányolták a kormány statisztikai adatait, mert mint mondták az tudja a kormány hogy hány kakas, meg csirke van az országban, de azt nem, hogy hány csirkefogó.⁴⁸³

---

⁴⁸¹ 1903. évi V. törvénycikk indokolása, külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról.

⁴⁸² Országgyűlés képviselőházának naplója. X. kötet Budapest Athenaeum. 1902. 200. o.

⁴⁸³ Uo.

Az 1903. V. számot viselő elfogadott törvény első átfogó idegenrendészeti törvény, amely a külföldiek helyzetét szabályozza. A tv. 1.§-a szerint a „Külföldiek a magyar korona országainak bármelyik községében tartózkodhatnak.” Míg a tv. 2.§ 24 órán belüli bejelentési kötelezettséget írt a külföldi állampolgár számára elő, amelyet községekben körjegyzőnél, városokban a rendőrkapitányságokon kellett teljesítenie. Ha a külföldi az adott község területén kíván lakni, azt megérkezésétől számított 15 napon belül be kell jelenteni, amiről nyilvántartást kellett vezetni. A bejelentés során igazolnia kell: személyazonosságát, állampolgárságát, illetőségét, erkölcsi előéletét, továbbá azt is kimutatni, hogy magát és családját tartósan miből tudja fenntartani. (Ezen kötelezettség alól az uralkodó ház tagjai és a diplomáciai testület tagjai mentesültek.)

A tv 8.§-a a rendőrséget feljogosította a bejelentkezési kötelezettség teljesítésének ellenőrzésére mind a magánházak, mind a szállodák esetén.

Nagyon szigorúan rendelkezett azokról a külföldiekről, akik a tv-ben megfogalmazott kötelezettségeket nem teljesítették. A 10. § szerint: „Az a külföldi, a ki magát kellően nem igazolja, a maga és családja fenntartására szolgáló eszközöket ki nem mutatja, vagy a kinek az állam területén való tartózkodása az állam érdekeire, vagy a közbiztonságra és a közrendre nézve aggályos; az állam területéről a rendőri hatóság által bármikor kiutasítható, esetleg kényszer útján is eltávolítható.”

Az ismert belpolitikai csatározások, kormányváltások miatt az 1903-as V. tv életbeléptetésére csak később 1906. március elsejével a 660. sz. ME rendelettel került sor. Ennek szellemében a törvény végrehajtására adta ki a Belügyminiszter 90.000/1905 sz. körrendeletét, amely valamennyi törvény-hatóságra vonatkozott Budapest, és Fiume kivételével. A végrehajtási körrendelet az alábbiakra intézkedett:

- Külföldieknek, akik újabb idő óta itt tartózkodnak a bejelentésére
- Külföldieknek, akik régebb idő óta itt tartózkodnak a bejelentésére
- Külföldiek, akik bejelentési kötelezettség alá nem tartoznak
- Külföldiek kiutasítására határrendőrségi kirendeltségek nincsenek feljogosítva
- Külföldiek nyilvántartásába utólag bevezetendő adatok
- Külföldiek nyilvántartásához szolgáló nyomtatványok

A rendelet mellékleteként részletes utasítása az alábbiakat tartalmazta:

1. tv. célja

2. külföldiek bejelentkezési kötelezettsége
3. hatóságok
4. a külföldi fogalmának meghatározása
5. bejelentési kötelezettség terjedelme
6. a bejelentési lap kitöltése és továbbítása
7. a külföldiek nyilvántartása
8. az állandóan itt tartózkodó külföldiekkel szemben követendő eljárás
9. a külföldiek nyilvántartásának ellenőrzése
10. kihágások és azok megtorlása
11. záró rendelkezések

A külföldi tőke Magyarországon való beruházása végett nagyszámban dolgoztak külföldi szakemberek, munkások ipar és gyártelepeken, bányákban. A jobb áttekinthetőség, és ellenőrizhetőség érdekében a 29.807/1906-os BM rendelet lehetővé tette az együttes nyilvántartást azon külföldiek számára, akiknek a munkaadói egyben szállásadói is egy „Nyilvántartási könyvben” az adatok vezetését. Ugyanennek a szellemében az üdülő, fürdőhelyeken tartózkodó külföldiek nyilvántartására a 34.283. sz. BM rendelet intézkedett. Itt a fürdőbiztosra testáltra a külföldiek nyilvántartását, aki a fürdő évad végén a helyi hatóságokhoz továbbította a nyilvántartást.

A parlamenti vitában többször megemlítésre került, hogy miközben Magyarországon az 1 négyzetkilométerre jutó lakosok száma alig haladja meg az 50-t addig pl. Belgiumban ugyanez a szám: 200. Azaz, Magyarország „vérszegény” létére, mégis veradó, vagyis igen sokan , évente 100 ezren elhagyják a Magyar Királyság területét.

A kivándorlás, munkaerő-áramlás árnyoldalairól készített belügyminisztériumi jelentés⁴⁸⁴ szerint a magyar lányok⁴⁸⁵ főleg Észak-Németországba kérnek útlevelet pincérnőnek, de áldozatul esnek a prostitúciónak. A jelentés szerint a fehér rabszolga kereskedelem

---

⁴⁸⁴ Magyar Közigazgatás 1888. 28. szám július 12.

⁴⁸⁵ A Magyarországról folyó leánykereskedelem viszonylag egyszerű módon ment végbe. Ügynökök járták az országot, főleg a magyar vidéket, ahol a szebb lányoknak szakácsnői, pincérnői, vagy más művészi állást ajánlottak, majd elvitték őket, és nagyon sokat soha többé nem látták viszont a lakóhelyükön.

Magyarországon gazdag területtel rendelkezik, amelyre rányomja még a bélyegét, hogy a magyar lányok kedveltek Európában. Ezért a BM szerint meg kellene védeni őket, mert sok magyar lány áldozatul eshet, és esik a nyugat-európai piacon. Sajnos Európában nagyon sok helyen, többek között hazánkban is a leánykereskedelem, prostitúció a helyi rendészeti szervek feladata, ezért ellenük nincs egységes fellépés.

Tömeges kivándorlás 1880-81-től indul be Magyarországon, főleg a Felvidékről. A kialakult helyzet miatt, Zemplén vármegye felirattal fordult az országgyűléshez, hogy a hadkötelesek, családapák, szabadságos katonák, legalább 1 évig ne kaphassanak útlevelet, a csábító ügynököket megbüntessék, földadót csökkentsék, az uzsora büntény legyen, ingó hitel bevezetésre kerüljön, a hadseregben szolgáló földműves katonákat legalább fele évenként a nyári hónapban szabadságoltassék.⁴⁸⁶ 1882 augusztusában memorandumot intéz az Országgyűlésnek az Országos Magyar Gazdasági Egyesület, amelyben részletesen leírja a felvidéki kivándorlás okait, és javaslatokat tesz az orvoslására.⁴⁸⁷

A felerősödő kivándorlás kezelésére, először helyi (vármegyei) szinten reagáltak, így 1880-as évek végén a vármegyék saját szabályrendeleteket alkottak, a kivándorlás meggátálása érdekében. Később az útlevél nélküli kivándorlás megakadályozása érdekében 1887-től, csak olyan embereknek állítottak ki Amerika irányába szóló vasútjegyet, aki rendelkezett érvényes útlevéllel. A kivándorlásra csábítás azonban csak fokozódott az 1890-es években, ezért a postai értékeket is ellenőrizték. 1890-ben a törvényhatóságok tömegesen fordultak a BM-hez a kivándorlás megakadályozása és a törvényes eljárás iránti utasítás érdekében.

A helyzet kezelésre Széll Kálmán akkori belügyminiszter a következőképpen intézkedett körrendeletében⁴⁸⁸:

„a kivándorlást kényszereszközökkel megakadályozni nem lehet, mert ez ellenkezik az állampolgároknak általában elismert alapjogaival, de különben is azt tartja, hogy ezen baj gyökeresen csak helyes közgazdasági, és közigazgatási intézkedésekkel orvosolható, addig is míg ilyen intézkedések meg fognak tétetni, utasítást ad az ügynökök nyomozására, a nyomtatványok és hirdetmények lefoglalására, megújítani rendeli a kiadott óvásokat, végül kimerítő útmutatást ad az útlevelek körül elkövetett visszaélések meggátolására.”

---

⁴⁸⁶ MNL: 150 -1928-XI-8-szám nélkül 3610 cs. A magyar kivándorlás története

⁴⁸⁷ UO.

⁴⁸⁸ 1900. július 5 59207 sz. BM körrendelet

A XIX. század utolsó éveiben, a sajtóban, és a hazai közéletben egyaránt folyamatosan közbeszéd tárgyát képezte az Amerikába⁴⁸⁹ való kivándorlás. A hazai alacsony keresetek, az egyenlőtlen fejlesztések miatt, egyes vidékek ipar (munkahely) nélkül maradása, és az Amerikából érkező hírek, főleg a hazautalások, mind arra bízatták a Magyarországon élőket, hogy a jobb élet, és a munka reményébe elhagyják a hazájukat. Emellett folyamatos vita tárgyát képezte, hogy a rendőrség⁴⁹⁰ milyen alapon akadályozza a kivándorlást, amikor leszállítva vonatokról, vagy vasúti állomásokon történő igazoltatás során visszairányítja a honfitársainkat. Tovább bonyolította a helyzetet, hogy ekkor az ország elhagyása nem volt útlevélhez⁴⁹¹ kötve. Ez indokolta később, hogy a bevándorlási tv. mellett az útlevélről szóló törvényt is az előbbiekkkel együtt megalkossák. Ezért tehát amikor a rendőrség minden egyéb indok nélkül megakadályozta a kivándorlást, jogtalanul korlátozta a polgárok szabad mozgásának jogát.

Ugyanebben az időben Magyarország területén elszaporodtak azoknak az ügynököknek a száma, akik Amerikából érkező, vagy megbízva, kivándorlásra csábítsák az olcsó magyar munkaerőt, melyet a statisztikai adatokból ismerve nagyon sikeresen folytattak. Az USA statisztikai adatai szerint az 1880-as évektől 1901-ig Magyarország területéről a következő összetételben érkeztek az USA-ba:

Magyarországról összesen: 774 ezer fő, ebből nemzetiségekre lebontva:

- magyar : 180 ezer
- tót: 441 ezer
- horvát: 92 ezer
- rutén, szerb: 49 ezer

Jól látható, hogy a Magyarországról az USA-ba vándoroltak közül a **tót** nemzetiség a domináns, amit egyértelműen a Felvidék elmaradottsága, iparának hiánya indokolta, és ez később a törvények parlamenti vitájában mindig visszatért.

---

⁴⁸⁹ 1875-ben körrendeletben értesítették a vármegyéket az USA bevándorlási törvényéről, mely szerint nem engedik be az USA-ba: súlyos bűntény elkövetésével vádolt személyeket, (kivétel politikai okok miatt) kéjhölgyeket.

⁴⁹⁰ A magyar belügyminiszter a túl radikális eszközöket nem támogatta, de a rendőri ellenőrzést fokozta és az osztrák kollegáját is erre kérte, hogy a kassai, oderbergi és gácsországi vasútvonalakon a határon átkelőkkal szigorúan lépjenek fel.

⁴⁹¹ Magyar Közigazgatás 1891. aug. 23. 34. szám.

A kivándorlási statisztika mellett a korrektségéhez az is hozzátartozik, hogy megemlítem a visszatértek számát, amelynek aránya évenként 8-12 % között hullámzott. Ők voltak, akik vagy kiábrándultak, vagy már meggazdagodtak, vagy egyszerűen honvágyuk lett a családjuk és a hazájuk iránt és visszatértek Magyarországra. Természetesen nagyon sokan a kivándorlók közül, pl. akik pórul jártak, vagy karriert csináltak, továbbá azok, akiknek egyszerűen nem volt annyi pénzük, hogy a hazafelé tartó hajójegyet megvegyék, soha többé nem tértek vissza az ó-hazába.

A USA-ba történő jelentős (évi több tízezres) kivándorlás mellett Magyarországról Románia irányába is folyamatosan emelkedő létszámban vándoroltak ki, földrajzi adottságok miatt főleg Erdélyből a székelyek.

A fentiekből is jól látszik, hogy a kivándorlás területén jelentős számban felhalmozódott kérdések, problémák arra késztették a pártokat és különböző civil társaságokat, hogy a közéletben egyre jobban jelenlévő kivándorlási folyamatot szabályozzák, lehetőség szerint csökkentsék. Az elkészült kivándorlási törvényjavaslatot a teljesség igénye nélkül a következőkkel indokolták.:

- A korábbi jogszabályok hiányosak voltak, és nem tudták a kivándorlást meggátolni.
- „Azonban bármilyen kitűnőek lesznek is nálunk a közgazdasági és ipari, tehát a megélhetési viszonyok, - azért mindaddig, míg a hazánkban és a tengerentúli államokban fizetett munkabérek között oly nagy lesz a különbség és az utazás pedig a közlekedési eszközök tökéletesedése, s a szállítási költségek folyton kedvezőbb alakulása miatt oly kevés nehézséggel fog járni, mint jelenleg, - a kivándorlás meg nem szűnik, mert mindig lesznek a hazának olyan fiai, a kik nem elégednek meg itthoni keresetükkel, hanem jobbnak reményében elvándorolnak messze országokba.”
- A kivándorlási ügy rendezésénél tehát oda kell törekedni: hogy a kivándorlás úgy a köz-, mint magánérdekből bizonyos esetekben korlátozható; hogy annak jellege a munkakeresés legyen, és hogy a könnyelmű kivándorlás s a kivándorlásra való ösztönzés és csábítás minden neme meggátoltassék; hogy a kivándorlás oly helyekre irányítottassék, melyek úgy a kivándorlók, mint az állam érdekeiben legelőnyösebbeknek mutatkoznak és oly országoktól, melyekben a kivándorlók vagyona, vagy egészsége veszélyeztetik, a kivándorlás eltereltessék; hogy a kivándorlók szállításával foglalkozó vállalkozók és ügynökeik a hazai hatóságok által szigorú ellenőrzés alá legyenek vonhatók; hogy azoknak az államoknak, a hova a

kivándorlás irányul, gazdasági, kereseti, éghajlati és egyéb viszonyairól megbízható értesülések szereztethessenek, s hogy az azokba kivándorolni szándékozók ezekről a viszonyokról már jó eleve tájékozást nyerhessenek; hogy a kivándorlók erre irányuló első lépésüktől kezdve, kivándorlásuk egész tartama alatt, sőt új letelepülésük helyén is, az állam gyámolításában, védelmében és oltalmában részesíttessenek; hogy a kivándoroltakban a magyar államhoz való tartozandóság s a hazaszeretet érzése állandóan fenntartassék, végül hogy a visszavándorlás elősegíttessék.⁴⁹²

A benyújtott törvényjavaslat vitájára 1902. december 16.-i ülésen gróf Apponyi Albert elnöklete alatt került sor. Az első szóra Kristóffy József részéről került sor, aki a Közigazgatási Bizottság álláspontját adta elő. Mellőzte a kivándorlás okainak részletes feltárását, és a törvény szükségességét, mivel azt szerinte mindenki ismeri. *„A nemzeti erők vérvesztése, amelyet a kivándorlás miatt eddig elszenvedtük egymagában elegendő”* hogy a kérdéssel érdemben foglalkozzunk. A képviselő szerint a kivándorlás alap oka, hogy *„a kivándorló lakosság elsősorban önmagának akar használni, hogy nagyobb igények mellett, és a messze távolban magának jólétet teremtsen. Ezt a jobblétre irányuló törekvést kényszereszközökkel meggátolni vagy megakadályozni nem lehet a modern állam hivatása, mert hiszen ezen eljárás a közszabadság elemi előfeltételeivel ütköznék össze.”* Véleménye szerint a kivándorlási törvényjavaslatnak következő két alapeszméje van:

1. Az állam a kivándorlást meggátolni, megakadályozni nem akarja, nem láncolja erőszakosan a magyar földhöz a lakosokat.
2. Az állam a kivándorlást a közszabadság sérelme nélkül, korlátozni, csökkenteni, irányítani akarja, az állam érdeke és biztonsága, továbbá az állam életének zavartalan működése miatt.

A képviselő véleménye szerint a törvény *„javaslat arra törekszik, hogy a kivándorlás úgy a köz-, mint a magánérdekből lehetőleg korlátoztassék, hogy annak jellege munkaszerzés legyen, és hogy a könnyelmű kivándorlás és a kivándorlásra való ösztönzés és csábítás minden neme meggátoltassék. Arra törekszik a javaslat hogy a kivándorlás oly helyekre irányítassék, a melyek úgy a kivándorlónak, mind az állam érdekében a legalkalmasabbnak mutatkoznak, és a kivándorlás az országoktól, ahol a kivándorlók vagyona és egészsége veszélyeztetve van, eltereltessék. Arra törekszik a javaslat hogy a kivándorlók szállításával foglalkozó vállalkozók, és azok meghatalmazottai, a hazai hatóságok legszigorúbb*

---

⁴⁹² 1903. évi IV. törvénycikk indokolása, a kivándorlásról

ellenőrzésének és vizsgálatának legyenek alávetve, arra törekszik a javaslat, hogy azon országoknak és államoknak, amelyekbe a kivándorlás irányul, gazdasági, kereseti, éghajlati és egyéb viszonyairól megbízható értesüléseket szereztessenek és ezekről a kivándorlók jó előre értesítsenek. Arra törekszik a javaslat, hogy a kivándorlók erre irányuló első lépésüktől kezdve, az egész tartalma alatt, sőt újabb letelepedésük helyén is, az állam gyámolításában, védelmében és oltalmában részesüljenek. Arra törekszik a javaslat, hogy a kivándorlottakban a magyar államhoz való tartozandóság, és hazafiság érzete állandóan fenntartassék, és végül arra törekszik a javaslat hogy a visszavándorlás minden lehető módon és eszközzel előmozdítassék, és elősegítessék.” (kiemelés: szerző) A bizottság előterjesztője véleményem szerint nagyon jól megragadta a kivándorlási törvényjavaslat lényegét, talán nem véletlen, hogy az elhangzást követően nagy tetszésnyilvánítást váltott ki a képviselőház termében is.

A benyújtott törvényjavaslathoz nagyon sokan érezték szükségét, hogy hozzászóljanak, vagy, hogy újabb módosító javaslatokat terjesszenek elő, amelyeket jelentős terjedelmük miatt nem idézek. A törvényjavaslat tárgyalása végén az elnök szavazásra bocsátotta a módosításokat, majd a kivándorlási törvényt a következő tartalommal fogadták el.

- A tv meghatározta a kivándorló fogalmát.⁴⁹³
- Felsorolja azokat a korlátozásokat⁴⁹⁴, amely esetén nem vándorolhat ki a magyar állampolgár.
- Útlevel nélkül nem lehet kivándorolni.
- A kormány köteles a kellő útbaigazítást a kivándorlónak megadni, és joga van bizonyos országokba a kivándorlást korlátozni.

---

⁴⁹³ E törvény alkalmazása szempontjából kivándorlónak tekintetik az, a ki tartós keresete céljából bizonytalan időre - külföldre távozik.

⁴⁹⁴ A kivándorlás tekintetében a következő korlátozások állnak fenn:

a) azok, a kik a véderőtörvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állnak, csak az erre illetékes hatóságoktól nyert engedéllyel vándorolhatnak ki;

b) azok, a kik ellen szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény miatt bünvádi eljárás van folyamatban, nemkülönben az elítéltek a büntetés végrehajtása előtt nem vándorolhatnak ki;

c) kiskorúak csak atyjuk vagy gyámjuk által írásban adott és hatóságilag hitelesített beleegyezés mellett s a 15 éven alóli férfiszemélyek és a kiskorú nőszemélyek ebben az esetben is csak úgy vándorolhatnak ki, ha megbízható, felnőtt személy kíséretében utaznak s rendeltetési helyükön elhelyezésükről gondoskodva van; nem vándorolhatnak ki továbbá:

d) azok a szülők, a kik 15 éven alóli gyermeküket itthon hagyni szándékoznak, a nélkül, hogy azok kellő gondozását biztosították;

e) azok, a kik a rendeltetési helyig való utazáshoz szükséges pénzüsszeggel nem bírnak, vagy azon feltételeknek, a melyek abban az államban, hová kivándorolni akarnak, a bevándorlásra vonatkozólag meg vannak szabva, meg nem felelnek;

f) végül, a kik részére valamely külföldi állam kormánya, vagy valamely gyarmatosító vagy hasonló társulat vagy magánszemély által tervezett telepítés céljából egészen vagy részben ingyenes szállítás, vagy a szállítási költségek előlegezése helyezettett kilátásba

- A vállalkozók, és ügynökök tevékenysége miniszteri engedélyhez⁴⁹⁵, és 10-100 000 korona biztosítékhoz kötötte. Működésüket a miniszter ellenőrizheti és engedélyüket be is vonhatja.
- A kivándorlóval a szállító köteles szerződést kötni, amelybe fel kell tüntetni a szállítás irányát, útvonalát, vasúton az osztályt, hajón az elfoglalható tért, és a viteldíjat. A szállítót teljes felelősség terheli. (Pl.: betegség, elhalálozás esetén!) A használatban lévő hajónak kifogástalannak kell lennie.
- A törvény kivándorlási alapot hozott létre.
- Felállította a Kivándorlási Tanácsot. Továbbá rendelkezett a kivándorlási biztos hatásköréről.
- Rögzítette a büntető határozatokat.
- A tv a 34. § értelmében létesítendő kivándorlási alap céljaira az 1903. évre 80. 000 koronát engedélyeztek.
- A törvény életbeléptével az 1881. évi XXXVIII. tc. és a kivándorlásra vonatkozólag kiadott összes rendeletek hatályon kívül helyezték, és a törvény életbeléptetése idejének megállapításával és végrehajtásával a belügyminisztert bízták meg.

A bevezetőben is jelzett nagy méreteket öltött kivándorlás és a szomszédos országokból történő beáramlás kezelésére, a kormány egy új európai értelemben modern határrendészeti szerv: a Határrendőrség felállítása mellett döntött 1903-ban, melynek megszervezésére, felállítására 1906-ban került sor. A Határrendőrség 1906-os felállítását követően jelentősen kivette részét az illegális kivándorlás megakadályozásából, illetve a kivándorlók ellenőrzéséből.

A kivándorlás szabályozásához nagy szükség volt az útlevíl törvény megalkotására, amely szintén elsőször került törvényi szinten szabályozásra.

A XIX. század elején 1903-ban megszületett bevándorlási törvény **1954-ig volt hatályban**, tehát kiállta az idők próbáját, többek között több forradalmat és két világháborút. Ezzel ellentétben a **hatályba lépett kivándorlási törvény a tapasztalatok szerint nem csökkentette a kivándorlási kedvet**. A XX. század elején csak Amerikába vándorolt ki:

1900. évben 54 767 fő,

---

⁴⁹⁵ Az első engedélyt a liverpooli Cunard Line Steamship Co. kapta, amelyet a magyarok kimondhatatlan neve miatt csak Gúnár Linának neveztek el. 1903. nov. 14. - első járat Fiuméből az USA-ba

1901. évben 71 474 fő,

1902. évben 91 762 fő,

1903. évben 119 944 fő,

1904. évben 97 340 fő,

1905. évben 170 430 fő,

1906. évben 185 337 fő,

1907. évben 203 332 fő.

Az adatokból jól látszik, hogy az első kivándorlási törvényt követően nem hogy csökkent volna, hanem jelentősen növekedett a kivándorlás Magyarországról. Ismerve a XIX. század utolsó évtizedei statisztikai adatait, megállapítható, hogy az akkori kivándorlást mérsékeltnak lehet minősíteni, a XX. század első évtizedéhez viszonyítva. A jelentős kivándorlás mind nemzeti, honvédelmi, mind közgazdasági (Pl. adó fizetés) szempontjából aggasztó méreteket öltött. Így érthető, hogy a kormányzat 1908-ban ismét napirendre vette a kivándorlás kérdését. S bár a 1903. IV. tv. kiinduláspontja és célzata elvileg helyes volt ugyan, de a törvény életbeléptetését követő időszak tapasztalatai, főleg a kivándorlási kedv fokozódása azt indokolta, hogy nem elég a tv. módosítása, vagy rendeletek kiadása, hanem **egy új törvény megalkotása szükséges**. Miközben a tv. javaslat indoklása is rögzítette, hogy a kivándorlás fokozódása nem az 1903. IV. tv. miatt következett be, annak főleg erkölcsi és anyagi okai voltak.

A beterveztett új kivándorlási törvény nem az anyagi, szociális helyzettel, hanem a kivándorlás szabályozásával foglalkozott. **A tv. indoklása egyben az előző 1903-as tv kritikája is.** (kiemelés: szerző) E szerint a következő fő indokai voltak az új kivándorlás szabályozásának:

1. Az *1903-as kivándorlási törvény már a kivándorlónak a fogalmát hiányosan állapította meg.* E szerint a kivándorló: "tartós kereset céljából bizonytalan időre" külföldre távozó személy volt. E fogalom szerint a meghatározott időre s az évszaki munkára távozók (pl. Erdélyből Romániába idénymunkára szerződők) többnyire egészen elkerülték a hatósági ellenőrzést.

2. A kivándorlás tekintetében az 1903-as törvény 2-ik §-a szerint megállapított korlátozások a szerzett tapasztalatok szerint elégteleneknek mutatkoztak. *„A mindkét nembeli kiskorúak feltűnően nagymérvű kivándorlása ellen lehetőleg védekeznünk kell. A kiskorú férfiszemélyek kivándorlásának az eddiginél szigorúbb korlátozása különösen az állítási és szolgálati (honvédelmi kötelezettség – szerző) kötelezettség teljesítésének biztosítása végett szükséges. A családfenntartók kivándorlásának megszorítását pedig erkölcsi szempontok, az itthon hagyott gyámoltalan családtagok létfenntartási érdekei követelik.”*⁴⁹⁶
3. A szállító vállalkozók és meghatalmazottakra, a fiókirodákra, valamint a kivándorlási útvonalra vonatkozó jelenlegi törvényes rendelkezések szintén kevésnek bizonyult. Ennek fő oka, hogy Magyarország csak egy kikötővel (Fiume) rendelkezett. Így a kivándorlás csak ebbe a kikötőbe való terelése nem bizonyult jó gyakorlatnak. Bármennyire is lett sok ügynök megbírságolva, ez a kivándorlást nem csökkentette. Ezért az új törvény: *„Egyfelől biztosítani kívánja azt, hogy mindazok a vállalkozók, kik vándorlók szállításával foglalkoznak, ehhez az engedélyt - minden felesleges akadály elhárításával - tényleg meg is szerezhessék. Másfelől a vállalkozók, illetőleg alkalmazottjaik működésének körét megszorítani és a visszaélések meggátlását célzó tilalmakat szaporítani s a hatósági ellenőrzést az egész vonalon hatályosabbá tenni törekszik.”*⁴⁹⁷ Továbbá az új szabályozás szerint: *„minden vállalkozó csak Budapesten, ezenkívül pedig csupán a hazai tengeri kikötőben és vasúti állomással bíró határszéli városokban (községekben) állíthatna fel - belügyminiszteri engedéllyel - egy-egy kivándorlási irodát; a külföldi vállalkozónak pedig megengedhetné a belügyminiszter, hogy a szállítási szerződéseket saját külföldi irodájában köthesse meg, feltéve, hogy magát a magyarországi kivándorlás tekintetében a magyar törvényeknek kifejezetten aláveti.”*⁴⁹⁸
4. Az 1903:IV. tv. a törvény megsértőivel szemben nem kellő szankciót⁴⁹⁹ alkalmazott. Az új törvény egyik elsőrangú feladatának tekintette, hogy: *„az összes előfordulható visszaélések szigorú megbüntetéséről gondoskodás történjék, s hogy ezek súlyosabb*

---

⁴⁹⁶ 1909. évi II. törvénycikk indokolása

⁴⁹⁷ 1909. évi II. törvénycikk indokolása

⁴⁹⁸ 1909. évi II. törvénycikk indokolása

⁴⁹⁹ Az ekkor még érvénybe lévő tv, a kivándorlási törvénybe ütköző összes büntetendő cselekményeket csupán kihágásnak minősítette, tehát a legsúlyosabb természetű visszaéléseket is legfeljebb két hónapi elzárással és 600 korona pénzbüntetéssel sújtotta.

fajtái, különösen a legveszedelmesebb típusok: a kivándorlásra csábítás és a jótalanul szállítás vétségé, sőt bizonyos esetekben büntetné minősítették."⁵⁰⁰

5. Az 1903. IV. tc. egyik számot tevő hiányossága, hogy a "kivándorlási tanács" szervezetét és hatáskörét nem megfelelően állapították meg. Továbbá igényként merült fel, hogy a kivándorlás ügyében az Országgyűlés még több betekintést nyerhessen.

A fentiek mellett az 1903. IV. tv. alapelveit helyesnek tartva a politikai vezetés úgy vélte, hogy állami érdek fűződik ahhoz, hogy a magyar állampolgárokat a kivándorlás alatt a külföldi hajóstársaságok hiénától, az ügynököktől megvédje. A korábbi törvényben rögzített Fiumei fő irány a New York-Fiume hajójárat privilégiumának biztosítása már a kezdettől fogva nem volt betartható. Főleg azért mert a kivándorlók nagy számával szemben igen kevés hajójáratot tudtak indítani. Továbbá az amerikai rokonok a családtagjainak más külföldi hajójáratokra⁵⁰¹ küldtek jegyeket, amit a magyar hatóságok elkoboztak. Az emiatt százával érkező panaszok hatására, a magyar belügyminiszter engedélyezte a külföldi hajójáratokon való kivándorlást. Azzal viszont, hogy a magyar kivándorlók a fiumei irány helyett, nyugat-európai hajójáratokon vándoroltak ki, kikerültek magyar hatóságok látóköréből, így az ügynököknek a csábítási célpontjaivá váltak.

---

⁵⁰⁰ 1909. évi II. törvénycikk indokolása

⁵⁰¹ „A „Red Star Line” (Vörös Csillag Vonal) királyi belga posta-gőzhajózási társaság volt, mely Antwerpen és New York, illetve Antwerpen és Kanada között közlekedtetette hajóit. Bécsi kirendeltségének 1907. évi nyomtatványa szerint Bécsből New Yorkig a hajójegy ára középfedélzeten, vagyis harmadosztályon 231 koronába került, teljes ellátással a vasúton és a gőzhajón.

A vonat Bécsből négy-öt nappal a hajó indulása előtt szállította az utasokat a kikötőig. Szentgotthárd környékéről a Fehring, Feldbach, Graz útirányt javasolták Bécs felé. Bécsben a pályaudvarra való megérkezéskor egy zöld cédulát kellett láthatóan viselnie az utasnak. A bécsi iroda a vasútállomással átellenben, a Wiedener Gürtel 20. alatt volt. A társaság figyelmeztette az utast, hogy „útközben ne álljanak semmi ismeretlen személyekkel szóba, nehogy rossz kezekbe kerüljenek”. A konkurencia ugyanis szintén az állomás közelében nyitott irodát. Például a francia „Compagnie Générale Transatlantique” dupla csavarú gyorsgőzhajó társaság, mely Le Havrétól New Yorkig hat-hét nap alatt vállalta az utasok szállítását. Magyar nyelvű prospektusuk 1907. évi árajánlata Bécsből New Yorkig harmad osztályon: tizenkét éven felüli felnőtt 215 korona, tíz-tizenkét év közötti gyermek 130 korona, négy-tíz év közötti gyermek 107.50 korona, egy-négy év közötti gyermek 85 korona és tizenkét hónapnál fiatalabb csecsemő 24 korona. Indulás Bécsből nagyobb társasággal minden hétfőn és kedden. Húsz korona előleget kellett fizetni, a vasúti és a hajójegyet Bécsbe érkezéskor kapták meg. A társaság figyelmeztette az utasokat, hogy „célszerű legalább 321 koronát magával vinni, hogy 50 korona maradjon, mert nem lehet tudni, kap-e mindjárt munkát vagy esetleg egy pár napig várnia kell rá”. A társaság „címjegyét” Bécsben az utasnak a kalapjára vagy a mellére kellett tűznie. Az állomásról egy egyfogatú vagy kétfogatú kocsit ingyen az ügynökségre vitte az embereket.”

Forrás: sulinet

A parlamentben Andrásy Gyula belügyminiszter 1908. május 9.-én szombaton nyújtotta be az új kivándorlási tv. javaslatot⁵⁰². A tv. javaslatához a Kivándorlási Bizottság a következő véleményt csatolta:

- *„Az új javaslat, szemben a múlttal, (1903-as IV. tv. szerző) szabatosabban állapítja meg a kivándorlónak fogalmát. Szaporítja a kivándorlásnál tekintetbe jövő korlátozásokat. Védekezik nevezetesen a kiskorúak, a katonakötelezettek és családfenntartók kivándorlása ellen.*
- *A jelenleg érvényben levő törvénnyel (1903-as IV. tv. szerző) sok tekintetben, ellentétben szabályozza a szállító vállalkozók s meghatalmazottaik jogviszonyait, új alapokon szervezi a kivándorlási tanácsot, a mely a régi törvénynek tökéletesen holt intézménye volt.*

*Gonddal, körültekintéssel s a gyűjtött, sajnos elég bő és szomorú tapasztalatok felhasználásával részletezi a büntetendő cselekvényeket s felemeli az elfogadható határig a kiszabandó büntetéseket. Sok tekintetben beavatkozást vagy legalább betekintést enged az országgyűlésnek a törvény végrehajtásába akkor, a midőn kötelezővé teszi a kormányra nézve, hogy például a szállító vállalkozóknak adandó engedély, valamint ennek megvonása az országgyűlésnek bejelentessék, sőt a kivándorlási tanácsot nagy részben az országgyűlés kiküldötteiből kívánja összeállíttatni.*⁵⁰³

Az 1909. szeptember elsején hatályba lépett kivándorlási tv. tartalmi kivonata a következő:

A tv. 1. §-a a kivándorló fogalmával indít, amely szerint tehát: Kivándorlónak tekintendő az, aki tartós kereset céljából külföldre távozik. Így nem tekintette a törvény kivándorlónak azt, aki tanulási, szórakozási (turisztikai) vagy üzleti céllal járt külföldre.

Az 1909. II. tv. a korábbi (1903-as) törvénytől eltérően, szigorúbban lépett a kivándorlás korlátozásában, és a következő esetekben tiltotta meg a kivándorlást.:

a) Atyai hatalom alatt álló kiskorúak atyjuk nélkül csak atyjuknak írásban adott és hatóságilag hitelesített, a gyámság alatt lévők pedig gyámjuknak gyámhatóságilag jóváhagyott

---

⁵⁰² Iromány: 818 sz, 914 sz.

⁵⁰³ 914. szám. iromány, A **kivándorlási bizottság** jelentése a magyar királyi belügyminiszter által benyújtott, „a kivándorlásról” szóló 818. számú törvényjavaslathoz.

beleegyezése mellett s ezenfelül mindkét esetben csak akkor vándorolhatnak ki, ha igazolva van, hogy rendeltetési helyükön való elhelyezésük biztosított.⁵⁰⁴

b) Férfiszemélyek azon évi január hó 1-től kezdődőleg, melyben 17-ik életévüket betöltik, addig, míg a véd törvényen alapuló állítási vagy szolgálati kötelezettség alatt állnak, csak a belügyminiszternek a honvédelmi miniszterrel egyetértőleg írásban kiadott engedélye alapján vándorolhatnak ki. Az engedély csak akkor adható meg, ha a folyamodó a belügyminiszter által 100-tól 1000 Koronáig terjedhető összegben megállapított óvadékot magyar koronaértékben, előzetesen leteszi.⁵⁰⁵

c) azok, akik ellen szabadságvesztéssel büntetendő cselekmény miatt büntető eljárás van folyamatban, továbbá a szabadságvesztésre vagy pénzbüntetésre elítéltek a büntetés végrehajthatósága idejében;

d) azok a szülők, a kik 16 éven aluli gyermeküket otthon hagyni szándékoznak a nélkül, hogy állandó gondozásukat kellően biztosították volna;

e) azok, akik otthon maradó, keresetképtelen és így segélyükre utalt hozzátartozójuknak kellő ellátásáról nem gondoskodtak;

f) azok, akik a rendeltetési helyig való utazáshoz szükséges pénzüsszeggel nem bírnak, vagy nem felelnek meg azon feltételeknek, melyek abban az államban, hová kivándorolni akarnak, a bevándorlásra vonatkozólag meg vannak szabva;

g) akik részére valamely külállam kormánya, vagy valamely gyarmatosító vagy hasonló társulat vagy magánszemély által tervezett telepítés céljából egészen vagy részben ingyenes szállítás, vagy a szállítási költségek előlegezése helyezettett kilátásba;

h) akik külföldről államköltségen szállítottak haza s a szállítási költséget meg nem térítették;

i) akik a kivándorlásban egyéb törvények rendelkezései értelmében korlátozva vannak.

---

⁵⁰⁴ Kiskorú nők és 16 éven aluli férfiszemélyek szülők egyike nélkül csak akkor vándorolhatnak ki, ha az előbbi bekezdésben felsorolt feltételeken kívül az is igazolva van, hogy rendeltetési helyükig teljesen megbízható felnőtt személyek kíséretében utaznak

⁵⁰⁵ Az óvadék bevontatik, ha önhibája miatt az illető útlevele érvényességének leteltéig haza nem tér. A minisztérium a védköteles nagyobb arányú kivándorlása esetén az ezen pont első bekezdésében megjelölt férfiszemélyek kivándorlását egy-egy évre általában vagy egyes törvényhatóságokra nézve megtilthatja. E tilalomról az országgyűlésnek jelentést kell tennie.

A fenti korlátozások részletes útmutatója a végrehajtási utasításban került kimunkálásra. A törvény a honvédelmi és a nemzeti érdekek maximális figyelembevételével, jól látható, hogy adminisztratíván akadályozni kívánta a kivándorlók körének szűkítésével a kivándorlást.

A fenti két (a második kivándorlási tv miatt három) törvény történetében meghatározó volt az 1914-ben bekövetkezett első világháború kitörése, amely maximálisan korlátozta a külföldi (főleg ellenséges országok állampolgárainak) mozgását.

Felhasznált irodalom:

1. 1881. évi XXXVIII. törvénycikk a kivándorlási ügynökségekről
2. 1900. július 5 59207 sz. BM körrendelet
3. 1903. évi 39334 sz. BM rendelet
4. 1903. évi IV. törvénycikk a kivándorlásról, annak indoklása
5. 1903. évi V. törvénycikk külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról, annak indoklása
6. 1903. évi VI. törvénycikk az útlevelügyről, annak indoklása
7. 1903. évi VIII. törvénycikk a határrendőrségről, annak indoklása
8. 1906. évi 82.218. sz. BM rendelete, A bevándorlási statisztikai adatgyűjtésről
9. 1909. évi II. törvénycikk a kivándorlásról, annak indoklása
10. 90.000/1905 sz. BM körrendelet. Utasítás „külföldieknek a magyar korona országai területén való lakhatásáról” szóló törvény végrehajtásához.
11. 914. szám. iromány, A **kivándorlási bizottság** jelentése a magyar királyi belügyminiszter által benyújtott, „a kivándorlásról” szóló 818. számú törvényjavaslathoz
12. A magyar szent korona országainak kivándorlása és visszavándorlása 1899-1913. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat, 67. köt. M. K. Központi Statisztikai Hivatal, Bp., 1918.
13. Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója X. kötet. Budapest 1902.
14. Az északamerikai Egyesült Államok 1903. évi március 3-iki bevándorlási törvényének kivonata. in: melléklet a 30.334/1903. sz. BM. körrendeletéhez

15. Az igazságügyi bizottság jelentése, „a kivándorlás szabályozásáról” szóló törvényjavaslat tárgyában. Budapest 1902 1-ső melléklet a 238. számú irományhoz.
16. Boda József – Sallai János. A belügyminisztérium feladatrendszerének változásai 1848-1959 között. *NEMZETBIZTONSÁGI SZEMLE (ONLINE)* MMXVI/1:(IV. évf 1 sz) pp. 4-17. (2016)
17. Fórizs Sándor: Rendészet, határrendészet. *Belügyi szemle.* 2015./12. sz. p. 106-128
18. Görbe Attiláné Zán Krisztina – Tájok Péter: Az idegenrendészeti szakterület tevékenységi stratégiája. *Rendészeti Szemle 2010. különszám Budapest* 200-216. o.
19. Hautzinger Zoltán. *Idegen a büntetőjogban.* Pécs: And Ann Kiadó, 2016. 184
20. Hautzinger Zoltán. *Szemelvények a migráció szabályozásáról.* Pécs 2016. And Ann kft. 65. oldal.
21. Hautzinger Zoltán: Az első idegenjogi törvény. in: *A modernkori magyar határrendészet százötz éve. MRTT Határrendészeti tagozat.* Budapest 2013. p. 179-192.
22. Irányi Dániel: *Törvényjavaslat, az idegenek letelepedéséről.* 1885. Képviselőházi irományok. Országgyűlés Könyvtár.
23. János Sallai, Ildikó Löwi. The first laws on emigration at the beginning of the 20th century (1903) In: Barbara Biltsik, Alessandro Marengo, Nikolett Posta, Péter Krisztián Zachar (szerk.) *International relations, history and social sciences: new approaches in a complex world.* Budapest: L'Harmattan Kiadó, 2014. pp. 55-65.
24. *Magyar Közigazgatás* 1888. 28. szám július 12.
25. *Magyar Közigazgatás* 1891. aug. 23. 34. szám
26. *Országgyűlés képviselőházának naplója.* X. kötet Budapest Athenaeum. 1902. p. 334
27. Pavlik F – Laky I: *Határrendészet kézikönyve* 1907. Budapest
28. Ritecz György, Sallai János. *A migráció trendjei, okai, és kezelésének lehetőségei.* Budaörs: Hanns Seidel Alapítvány, 2015. 127 p.
29. Sallai János, Kobilka István. *Kivándorlás első törvényi szabályozásai a XX. század elején Magyarországon és annak mai aktualitása.* *SZAKMAI SZEMLE: A*

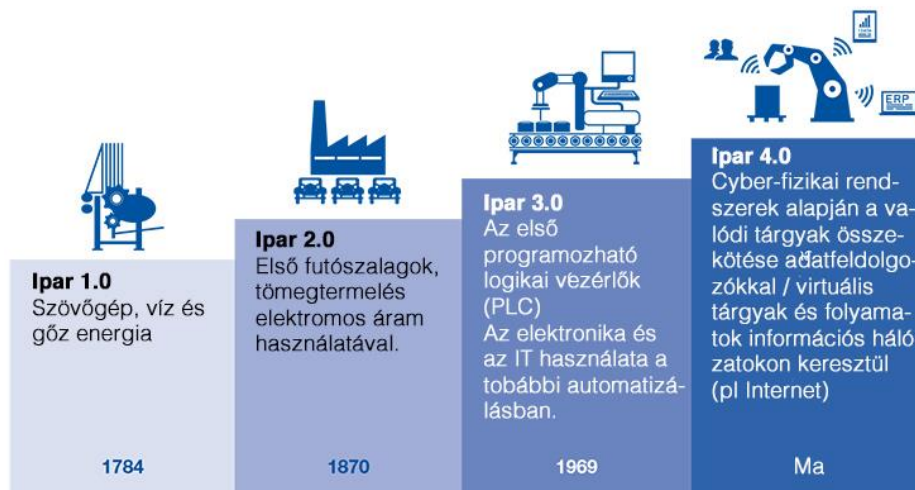
30. Sallai János. A határrendészet első kézikönyve. In: Gaál Gyula, Hautzinger Zoltán (szerk.) A modernkori magyar határrendészet száztiz éve. 298 p. Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, 2013. pp. 61-66.
31. Sallai János. Az 1888-as magyar-román határmegállapítás jelentősége és hatása. In: Deák József, Gaál Gyula, Sallai János (szerk.) A toll sokszor erősebb, mint a kard: rendészettudományi tanulmányok Prof. Dr. Fórizs Sándor 65. születésnapja tiszteletére. 267 p.
32. Sallai János: Az 1888-as magyar-román határszerződés. BELÜGYI SZEMLE: 2003/6. sz. pp. 62-72.
33. Sallai János: Az államhatárok. Szimeneov Todor (szerk.) Budapest: Press Publica, 2004. 128 p.
34. Sallai János: Idegenrendészet (bevándorlás) szabályozása a 19. század utolsó, és a 20. század első évtizedeiben. In. Hautzinger Zoltán (szerk.) Migráció és rendészet. Budapest: Magyar Rendészettudományi Társaság Migrációs Tagozat, 2015. pp. 145-161.
35. Utasítás a kivándorlásról szóló 1909. II. tv. végrehajtás tárgyában 57.000/1909 BM rendelet
36. Vizi László Tamás: A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig. Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920-2010) CEPOLITI Kiadó, Budapest, 2016. november 7.

Simon János

**A negyedik ipari forradalom –
Industry 4.0**

A negyedik ipari forradalom – Industry 4.0

Az Industry 4.0 a következő ipari forradalom. Az első volt közülük a történelemórákon tanult, hagyományos értelemben vett ipari forradalom (mechanizáció), amelyet másodikként a taylorizmus (futószalagos gyártás) követett, majd a számítógépek és informatikai rendszerek megjelenése után köszöntött be a Computer-Integrated-Manufacturinghoz (CIM) köthető, harmadik forradalom. A Web 3.0 a „Dolgok Internete”, amelyben lehetővé válik a digitális világ összekapcsolása a fizikai világgal, és ezáltal az üzleti modellek is összeköthetővé válnak az üzleti szolgáltatásokon keresztül (Connected Business Models).

1. ábra

Ipari forradalmak

A kommunikáció már nemcsak emberek, hanem gépek, illetve emberek és gépek között folyik. Az elmúlt években számos ehhez kapcsolódó fogalom/jelenség kapott szárnyra: *smart grid* (intelligens áramhálózat), *smart building* (intelligens lakás/ház), *smart product* (intelligens termék), *smart logistic* (intelligens logisztika), *smart factory* (intelligens gyár), *smart home* (intelligens háztartás), *smart mobility* (intelligens közlekedés). Vagyis az Industry 4.0-ban nyílik lehetőség az intelligens gyár (*Smart Factory*) megvalósítására, amelynek alapját az internet, valamint a rendszerek és gépek hálózatosodása képezi. Az Industry 4.0 új

⁵⁰⁶ beosztás

követelményeket támaszt a vállalatirányítással, ezáltal a termelési megfigyeléssel és a termelésirányítással szemben [24][26][29].

Ipar 4.0 mint koncepció

A szakértők egyetértenek abban, hogy az Ipar 4.0 gyorsan és mélyrehatóan változtatja meg a termelési és logisztikai folyamatokat. A Bosch Rexroth és a Bosch csoport a kezdetektől az úgynevezett negyedik ipari forradalom élén jár. [24] A vállalatcsoport azonban nemcsak fejleszti, hanem gyáraiban alkalmazza is a koncepciót és az ezzel kapcsolatos új megoldásokat. Az így gyűjtött tapasztalatok alapján a *Drive & Control Academy* szakemberei kifejlesztették az mMS4.0 oktató-berendezést, amelynek segítségével az Ipar 4.0 a gyakorlatban is könnyen modellezhető. [23][30] A berendezés egy teljes termelési rendszer összes funkcióját tartalmazza. A rendszer moduláris, további cellák, például egy hat szabadságfokú robot is egyszerűen hozzáadható. Az *Open Core Engineering* segítségével a tanulók magas szintű programnyelveken programozhatják az ipari PLC-ket, az anyagáramlás RFID rendszer segítségével követhető és a termelési adatok összeköthetőek a különböző vállalatirányítási rendszerekkel (pl.: ERP, MES, SAP). Ezen felül a könnyebb megértés érdekében a Rexroth modern, animációkkal és videókkal színesített e-training oktatóanyagot is kínál az Ipar 4.0-hoz. [25][27] A Bosch Rexroth oktatási csomagja és az mMS4.0 oktatócsomag segítségével a tanulók és a szakemberek már ma elsajátíthatják a jövő gyárában szükséges tudást és képességeket. [31][32]

2. ábra
Ipar 4.0 0

A Bosch Rexroth egy újfajta megközelítést vezetett be, hogy összekapcsolja a PLC programozást és az IT-automatizálást. A Hannoveri vásár fókusztemájaként bemutatott Industry 4.0 egyik legmarkánsabb úttörője nem volt más, mint az Open Core Engineering. [34] A Rexroth által kifejlesztett egyedülálló 4EE program technológiákon átívelően mutatta és mutatja meg, milyen speciális megtakarítási lehetőségek rejlenek egy adott iparág területén. Amikor a rendszert, mint egészet vesszük figyelembe, akár 80%-os energia megtakarítást is elérhetünk. A Bosch Rexroth rendszerszintű gondolkodásmódjának legújabb bizonyítéka a tavalyi évben piacra dobott *Open Core Engineering*, melynek köszönhetően a tervezői szabadságnak és a nagyobb hatékonyság elérésének nincs többé akadálya. [45] Ezen platform segítségével a szoftverfejlesztők nagyobb szabadságot érhetnek el. A gépgyártók a magasabb szintű programozási nyelvek révén könnyedén hozzáférnek a Rexroth által kínált IndraMotion MLC és IndraLogic XLC rendszer megoldások vezérlőjének központi részéhez. Ez lehetővé teszi számukra a vevőspecifikus megoldások független és egyszerűbb megvalósítását, s mindezt a korábbiaknál jóval kisebb költségek mellett. [33][35]

Open Core Engineering

Rugalmas, hatékony, innovatív, egyedi, jövőbiztos megoldás. A piacon nincs még egy olyan alkalmazás, amelyik összekapcsolja az összes szoftveralapú, intelligens mérnöki eszközt valamennyi hajtás- és vezérléstechnikával. [36][40] Azok a szoftvereszközök, melyek az IndraWorks programkörnyezet részei, lefedik a teljes mérnöki munkafolyamatot, míg a funkcióeszközök egyszerűsítik a komplex gépi folyamatok megvalósítását és lehetővé teszik az új és innovatív gépi funkciók gyorsabb integrálását.

Open Core Interface

Innovatív interfésztechnológia, mely híd a PLC automatizálás és az IT-alapú automatizálás között. Magasabb szintű programozási nyelven megírt és külső készüléken futó alkalmazás, mely az összes vezérlő- és hajtásfunkcióhoz lehetővé teszi a hozzáférést. Az Open Core Interface egy szoftverfejlesztő készlet (SDK) segítségével érhető el. [37][38][39]

3. ábra

IoT alkalmazási területe

Az Open Core Interface révén a gépgyártók szabadon választhatják meg a platformot: PC, kontroller, okostelefon vagy táblagép, valamint a programozás nyelvét: C/C++, C# (.NET), Visual Basic, VBA (Office), LabView G, Objective-C, Java vagy Microsoft COM könyvtáron alapuló egyéb nyelv. [46] Segítségével saját alkalmazásokat írhatunk, futtat valós időben magán a vezérlőn, vagy nem valós időben egy külső készüléken.

Az Open Core Interface támogatja az Apple iOS és a Google Android rendszereket is, így a natív alkalmazások révén az okoskészülékek (telefon és táblagép) könnyedén integrálhatók az automatizálási folyamatba és a gépgyártók új diagnosztikai és kezelői megoldásokkal segíthetik a gépkezelők munkáját. A natív program kizárólag okoskészüléken fut, így a vezérlő programja érintetlen marad [49][50].

Ipar 4.0 Magyarországon

2016 májusában Magyarország Kormányának hathatós támogatásával és kötelezettségvállalásával, a Nemzetgazdasági Minisztérium és az MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet szervezésében mintegy 40 hazai telephellyel rendelkező vállalkozás, kutatóintézet, szervezet és oktatási intézmény észvételével megalakult az Ipar 4.0 Nemzeti Technológiai Platform.

A Platform megalapítása mögött az a felismerés áll, hogy az ipar Magyarországon is egy új technológiai korszakváltásba lépett, amelyben az internet-gazdaság alapjaiban alakítja át a

gyártási és a kapcsolódó logisztikai rendszereket. [51][52]0 E folyamat a fizikai és a digitális világ közötti hidak előrehaladott és ütemes kiépítését, különleges innovációs alkalmazkodást, minden korábbinál gyorsabb válaszokat, bátor innovációs lépéseket kíván a gazdaság minden szereplőjétől, különös tekintettel az Irinyi terv kiemelt ágazataiban érintett meghatározó vállalatoktól, a kormányzati gazdaságpolitikától, valamint az innovációs rendszer intézményeitől. A megoldandó elméleti és gyakorlati problémák olyan sokrétűek, hogy elengedhetetlen egyrészt a hazai egyetemi és kutatóintézeti szféra és az iparvállalatok együttműködése, másrészt pedig a nemzetközi kooperáció. [53][54]

Mindezek tudatában és a hazánk által elért globális ipari versenyképességi vívmányok megerősítése érdekében az alapítók szorgalmazzák az eddig kialakult széles és eredményes partneri viszonyok további elmélyítését, az Európában kialakult legjobb gyakorlatoknak, elsősorban a legfejlettebb németországi mintáknak átvételét, illetve a nekik megfelelő együttműködés intenzív, cselekvés-orientált rendszerének megteremtését 0.

A Platform eredményes működésében a Minisztérium a magas hozzáadott értékű kutatási és fejlesztési tevékenységek magyarországi katalizátorát, a hazai vállalati szektor felkészítésének, innovációs adaptációjának megkerülhetetlen eszközét, a szakemberképzésnek az új követelmények szerinti fókuszálását segítő szervezetet, és végeredményben az Ipar 4.0 program hazai sikerének egyik kulcstényezőjét látja és várja. 0[46]

Az Ipar 4.0 Nemzeti Technológiai Platform különböző Munkacsoportokat működtet az alapszabályában megfogalmazott küldetése teljesítése érdekében. Ezek tehát egy-egy I4.0-vel összefüggő specifikus terület sajátos kérdéseivel és a kihívásokra adandó, javaslatok formájában megfogalmazott válaszok kidolgozásával foglalkozik. A Munkacsoportokban a tagok adott szakterületet képviselő delegáltjai vesznek részt. Munkájukat a kormányzati szakpolitikai fórummal szoros együttműködésben végzik, így hozzájárulnak a kormányzati stratégiai célok megvalósításához is. [47]

Jelenleg a Platformnak a következő hét munkacsoportja létezik:

- Stratégiai tervezés
- Infokommunikációs technológiák
- Foglalkoztatás, oktatás és tréning
- Ipar 4.0 kísérleti mintarendszerek
- Jogi keretek meghatározása
- Gyártás és logisztika
- Innováció és üzleti modell

Noha a vállalatok sokszor vagy csak a gyártás/logisztika, vagy csak az információs és kommunikációs technológiák oldaláról közelítik meg a kérdést, manapság a számítástudomány és a gyártástudomány konvergenciája egyértelmű, a kettő nem választható szét. A Platform egyik célja, hogy minden szereplő átlássa a magas fokú informatikai támogatásból fakadó előnyöket. [48][49]

Egyedi tömeggyártás

Sok gyártó felismerte, hogy az ügyfelek egyre konkrétabb igényekkel rendelkeznek, egyre személyre szabottabb terméket szeretnének. Ezért is jelentek meg a moduláris okosórák, telefonok, és az egyéb olyan műszaki termékek, amelyek már pontosan azokkal a tulajdonságokkal rendelkeznek, amit az ügyfél megálmodott. [33] Ezt a trendet követi le az Ipar 4.0 a gyártásban is, egy autógyárban a szerelőszalagot nem kell leállítani és átállítani ahhoz, hogy különböző felszereltségű autók gördüljenek le a szalagról. Nem csak a gyártás változik meg, hanem új termékek is létrejönnek, és olyan platformok, ahol az ügyfél pontosan kommunikálni tudja a gyártó felé, hogy mit is szeretne. Ezt hívják egyedi tömeggyártásnak, ami az Ipar 4.0 egy másik fontos eleme.

A Nobilia, Európa egyik legnagyobb konyhabútor gyára például élen jár ebben. A vállalat a sorozatgyártás ellenére olyan beépített konyhákat gyárt, amelyek a vevők teljesen egyedi igényeinek megfelelnek. [36] Igaz, már 1990-es években megkezdték a teljes gyártási folyamathoz kapcsolódó alkatrész- és termelési adatok átláthatóvá tételét, egységesített kezelését.

Big Data

Természetesen a gyártási folyamatok digitalizálása azt is jelenti, hogy hatalmas mennyiségű adat keletkezik a gyárakban, aminek az elemzése nem csak nagy számítási kapacitást és adattároló készséget, hanem speciális elemzési tudást is igényel. Ehhez egyrészt kiváló szoftveres támogatásra, másrészt tehetséges IT-szakemberekre is szükség van, méghozzá az adott iparágban szerzett tapasztalattal [31]. Az adatok elemzésének a döntéshozatalban, a gyártási folyamatok javításában és ezek által a versenyképesség növelésében van nagy szerepe. [48][52]0

Összegzés

A nyugati civilizáció eddig három ipari forradalmat élt meg, a gőzgépek, szerelőszalagok és az automatizáció után most egy teljesen új, negyedik ipari forradalom zajlik. A legújabb ipari forradalom arról szól, hogy a fizikai gépek és tárgyak egy információs hálózatba kapcsolódnak, a reálgazdaság egyetlen hatalmas, intelligens információs rendszerbe integrálódik. Az Ipar 4.0 pedig egy olyan koncepció, amely az újkeletű forradalom kihívásaira ad válaszokat, mégpedig elsősorban az ipari folyamatok teljes digitalizációjával. De nem csupán a technológia térhódításáról van szó, hanem az üzleti folyamatok paradigmaváltásáról is. Magyarországnak és Európának pont az Ipar 4.0-ra van szüksége.

Kézzelfogható előnyök:

- Akár 30%-os termelékenység növekedés
- Moduláris megoldások kicsitől a nagyig
- A szoftvermodulok szorosan összekapcsolhatók
- Gyors reakció az új trendekre és ügyféligényekre
- Kisebb tőkeigény
- Kisebb forgóeszköz igény, alacsonyabb készlet szint
- Kis helyigényű technológia, minimális félkész termék
- Hatékonyság és átláthatóság az adat struktúrákban és folyamatokban
- Hatékony gépek, hatékony folyamatok, hatékony szoftverek, hatékony gyártás!

Az új világ más követelményeket támaszt majd a jövő dolgozóival szemben, a World Economic Forum tanulmánya szerint 5 millió munkahely szűnhet meg 2020-ig a világban - igaz, 2,1 millió új munkahely teremődik is. Természetesen a megszűnő és a létrejövő munkahelyek nem ugyanazokat a képességeket igénylik, ezért óriási felelőssége van az országok oktatáspolitikáinak abban, hogy a jövő versenyképes munkaerejét kiképezzék.

Felhasznált irodalom

[23] Arndt M., Wille S., de Souza L., Fortes Rey V., Wehn N. and Berns K. : Performance evaluation of ambient services by combining robotic frameworks and a smart environment platform, *Robotics and Autonomous Systems*, 61(11), 1173-1185, 2013,

[24] Atzori L. , Iera A., Morabito G. and Nitti M. : The Social Internet of Things (SIoT) – When social networks meet the Internet of Things: Concept, architecture and network characterization, *Computer Networks*, 56(16), 3594-3608, 2012,

- [25] Bálint Á., Sárosi J.: Design and Implementation of a Radio Controlled LED Lighting System, *Analecta (Review of Faculty of Engineering, Analecta Technica Szegedinensia)*, 2016, Vol. 10, No. 1, ISSN 2064-7964, pp. 29-34.
- [26] Bojan Kuljić, Simon János, Tibor Szakáll, "Pathfindig Based on Edge Detection and Infrared Distance Measuring Sensor", *Acta Polytechnica Hungarica, Journal of Applied Sciences*, Vol. 6, No. 1, pp. 103-116, 2009.
- [27] Borgia E. : The Internet of Things vision: Key features, applications and open issues, *Computer Communications*, 54, 1-31, 2014,
- [28] Chiu S.H., Urban P.L. : Robotics-assisted mass spectrometry assay platform enabled by open-source electronics, *Biosensors and Bioelectronics*, 64, 260-268, 2015,
- [29] D. Dobrilovic, Z. Stojanov, V. Brtka, Z. Čović, N. Bilinac, "Software Application for Analyzing ZigBee Network Performance in University Courses, unpublished, submitted to the IEEE 12th International Symposium on Intelligent Systems and Informatics in June 2014.
- [30] Distefanoa S., Merlinoc G. and Puliafitoc A. : A utility paradigm for IoT: The sensing Cloud, *Pervasive and Mobile Computing*, 17(1), 1-39, 2014,
- [31] Dobrilović D., Čović Z., Stojanov Ž. and Brtka V. : Approach In Teaching Wireless Sensor Networks and IoT Enabling Technologies In Undergraduate University Courses, *Proceedings of the 2nd regional conference Mechatronics in Practice and Education, MechEdu 2013*, , 18-22, Subotica, 2013
- [32] Francis R. and Kevin Lhoste, "Rapid Software Prototyping Using Ajax and Google Map API," *achi*, pp.317-323, 2009 *Second International Conferences on Advances in Computer-Human Interactions*, 2009
- [33] Fürstner Igor, Gogolak Laslo, "Presentation of the Developed Mechatronic Devices for Exhibition Purposes", *International Journal of Electrical and Computer Engineering Systems* 6:(1) pp. 23-28, 2015.
- [34] Grieco L.A., Rizzoa, A., Coluccia S., Sicaric S., Piroa G., Di Paolab D. and Boggiaa G. : IoT-aided robotics applications: Technological implications, target domains and open issues, *Computer Communications*, 54(1), 32-47, 2014,
- [35] Gubbia J., Buyyab R., Marusica, S. and Palaniswamia M. : Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions, *Future Generation Computer Systems*, 29(7), 1645-1660, 2013,
- [36] Gyorgy Terdik, Zoltan Gal (2013): Advances and practice in Internet of Things: A case study, *Proceedings of IEEE 4th International Conference on Cognitive*

- Infocommunications (CogInfoCom 2013), Budapest, Hungary, December 2-5, 2013, ISBN: 978-1-4799-1544-6, pp. 435-440.
- [37] Gyula Mester, "Distance Learning in Robotics", Proceedings of The Third International Conference on Informatics, Educational Technology and New Media in Education, pp. 239-245, ISBN 86-83097-51-X, Sombor, Serbia 2006.
- [38] Gyula Mester, "Improving the Mobile Robot Control in Unknown Environments", Proceedings of the YUINFO'2007, pp. 1-5, ISBN 978-86-85525-02-5, Kopaonik, Serbia, 11-14.03.2007.
- [39] Gyula Mester: "Adaptive Force and Position Control of Rigid Link Flexible-Joint Scara Robots". Proceedings of the International Conference on Industrial Electronics, Control and Instrumentation, 20th Annual Conference of the IEEE Industrial Electronics Society IECON'94, Vol. 3, pp. 1639-1644, DOI: 10.1109/IECON.1994.398059, Bologna, Italy, September 1994.
- [40] <http://www.intel.com/content/www/us/en/internet-of-things/overview.html>
- [41] J. Sárosi (2014): Measurement and Data Acquisition, University of Szeged, Faculty of Engineering, Szeged, ISBN 978-963-306-284-5, 100 p.
- [42] Martinović G. and Simon, J. Matijevics, I. : Greenhouse Microclimatic Environment Controlled by a Mobile Measuring Station, Journal of the Royal Netherlands Society for Agricultural Sciences, 70(1), 61-70, 2014,
- [43] Matijevics István, Simon János, „Advantages of Remote Greenhouse Laboratory for Distant Monitoring”, Proceedings of the Conference ICoSTAF 2008, pp. 1-5, Szeged, Hungary, 2008.
- [44] Nyikes, Z., Rajnai, Z. “The Big Data and the relationship of the Hungarian National Digital Infrastructure”, International Conference on Applied Internet and Information Technologies, ICAIIT 2015, pp. 6-12, Zrenjanin, Szerbia, 2015.
- [45] Sárosi J. (2014): Mérési adatok gyűjtése, Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Szeged, ISBN 968-963-306-284-5, 100 o.
- [46] Simon János, “A tárgyak internete – Internet of Things (IoT)”, Proceedings of the Conference: A Magyar Tudomány Napja a Délvidéken - 2014, pp. 1-9, Novi Sad, Serbia, 2014.
- [47] Simon János, Goran Martinović, “Web Based Distant Monitoring and Control for Greenhouse Systems Using the Sun SPOT Modules”, Proceedings of the Conference SISY 2009, pp. 1-5, Subotica, Serbia, 2009.

- [48] Simon János, Zlatko Covic, “Data Management of the Automomous Mobile Devices and Internet of Things”, ANNALS of Faculty Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering Vol. XIII, No. 3, pp. 265-268, 2015.
- [49] Simon János, Zlatko Čović, Igor Fürstner, Laslo Gogolak, Dalibor Dobrilović, “The Web of Things and Database Services”, Proceedings of the International conference on Applied Internet and Information Technologies AIIT 2015, pp. 235-238, Zrenjanin, Serbia, 2015.
- [50] Simon, J. : Optimal Microclimatic Control Strategy Using Wireless Sensor Network and Mobile Robot, Acta Agriculturae Serbica XVIII(36), 3-12, 2013,
- [51] Simon, J. and Martinovic, G.: Navigation of Mobile Robots Using WSN’s RSSI Parameter and Potential Field Method, Acta Polytechnica Hungarica 10(4), 107-118, 2013,
- [52] Simon, J. and Matijevis, I. : Simulation and Implementation of Mobile Measuring Robot Navigation Algorithms in Controlled Microclimatic Environment Using WSN, Proceedings of the IEEE 9th International Symposium on Intelligent Systems and Informatics – SISY 2011, 275-279, Subotica, 2011,
- [53] Vijaykumar S. and Saravanakumar S. G. : Future Robotics Database Management System Along With Cloud TPS, International Journal on Cloud Computing: Services and Architecture, 1(3), 103-114, 2011,
- [54] Z. Gál, B. Almási, T. Dabóczy, R. Vida, S. Oniga, S. Baran, I. Farkas (2014): Internet of Things: Application Areas and Research Results of the FIRST Project, Infocommunications Journal, Volume VI, No 3, ISSN 2061-2079, pp. 37-44.
- Ipar 4.0 [Online]. Elérhető: <https://www.boschrexroth.com/hu/hu/trendek/ipar-4-0/industry-4-0> [Hozzáférve: Nov 2016]

Szabó Anita

Drónok a mindennapjainkban

Drónok a mindennapjainkban

1. A kutatás időszerűsége

A távirányítású repülőgépek mindig is érdekes részei voltak a tudománynak és a szórakozásnak. A megvalósításuk azonban – műszaki okok miatt – nehézkes volt, amennyiben sikerült, akkor pedig a használatuk volt körülményes. Rövid ideig tudtak a levegőben maradni. Pár éve azonban robbanásszerűen minden megváltozott. A forgószárnyas repülőgépek, ezeken belül is leginkább a quad- és octocopterek betörték a szórakoztatóelektronikai termékek közé, viszonylag kedvező áron bárki hozzá tud jutni egy ilyen repülőgéphez.

Mitől terjedtek el ennyire ezek a repülőgépek? A válasz mindenképp a technológia fejlődésében rejlik. És a gép minden alkotóelemére igaz; a technológia most érett be a repülőgépek általános elterjedéséhez. Vegyük csak példának az akkumulátort. Egy ma, a boltban kapható, szórakoztatásra szánt quadcopter tizenkét-tizenöt percet tud a levegőben maradni lítium-polimer akkumulátorokkal. A tervezésnél figyelembe vették a nagyobb akkumulátor vagy kisebb tömeg tengelyt, és az optimális megoldást választották. Tizenöt perc repülés, a modern technológiával. A fejlődés természetesen annak köszönhető, hogy egyre több mindenben, egyre gyakrabban használunk akkumulátorokat, így a piaci verseny hajtja a technológia fejlesztését. Olyan helyekre kerülnek akkumulátorok, mint például gépkocsikba, villamos motorkerékpárokba, villamos rollerekbe, számítástechnikai eszközökbe és még megannyi mindennapi használati eszközbe.

Az akkumulátor fejlődése mellett még két dolog robbanásszerű fejlődéséhez volt szükség. Az egyik ilyen, a számítógépes hardver. Ha a quadcopterünket repülésre szeretnénk bírni, és nem akarjuk, hogy másodperceken belül lezuhanjon, akkor összetett PID vezérlési rendszerre van szükségünk. A proporcionális résszel nincs gond, az integráló és deriváló rész nagy kihívás elé állítja a repülőgépünk processzorát. A mikroprocesszornak tucatnyi dolgot kell kiszámítania, például a giroszkóp adatai alapján a sebességvektort, szükség esetén

---

⁵⁰⁷ Dr. Szabó Anita.

megbecsülni a megtett utat GPS technológia nélkül, illetve az állandó hálózati kapcsolatot fenntartani a távvezérlővel. Ez a rész sem jöhetett volna létre a számítógépek rohamos fejlődése nélkül, ami a múlt évezred utolsó évtizede óta tart, és egyre gyorsul. Hihetetlen mennyiségben kerülnek megvásárlásra asztali számítógépek, laptopok, tabletek és mobiltelefonok. Ezekben mind olyan mikroprocesszor található, mint a szórakoztatóelektronikai repülőgépekben.

A harmadik pillére a technológiának a vezeték nélküli technológia fejlődése. Manapság a Wi-Fi modul az egylapkás rendszer része. A hatótáv mellett az energiaigény is csökkent az évek során. Ráadásul a ma piacra kerülő mobiltelefonok döntő többsége, a tabletek és laptopok csaknem mindegyike képes Wi-Fi kapcsolatok létesítésére. Ez a technológia rendkívüli mértékben leegyszerűsíti a kommunikációt, ugyanis több tevékenységet és számítást kirendelhetünk más rendszerekre, ahol nagyobb számítási- és akkukapacitás biztosított. Sőt, akár kihasználhatjuk a felhő adta lehetőségeket is.

A leírtak tükrében belátható, hogy a technológia mostanra vált széles körben elérhetővé.

2. Drónok

Napjainkban gyakran hallható híradókban, heves viták kíséretében, olvasható újságok címlapján, hogy milyen fennakadást okozott egy-egy amatőr a drónjával. Mi is ez a drón?

Ábra 1: MQ-9 "Reaper"

Ami azt illeti, a drón elnevezés rendkívül tág, magába foglalja mindazokat a járműveket, amelyek közvetlen emberi irányítás nélkül képesek repülni. Talán a hírekben hallható drónok katonai alkalmazása miatt keveredett negatív érzés a fogalom köré, ám ezek a távvezérlésű harci repülőgépek csak a vezérlési módjukban hasonlítanak a kereskedelmi forgalomban kapható, vagy hobbiból készített quad- és octocopterekhez. Már maga a repülő alapfajtája is különböző, míg az MQ-1 „Predator” és az MQ-9 „Reaper” katonai robotrepülőgépek fixszárnyasak és a meghajtásukat egy a vízszintes tengelyre szerelt rotor biztosítja, a quadcopterek a helikopterekhez hasonlóan forgószárnyasak; mivel a levegőnél nehezebbek, ezért felhajtóerőt kell generálniuk, ezt a függőleges tengelyre vagy tengelyekre szerelt rotorok segítségével érik el. Ezeket a rotorokat nevezzük forgószárnyaknak. További különbség még, hogy ezek a kereskedelmi forgalomban kapható repülőgépek természetesen nincsenek felfegyverzve, leginkább szórakoztató céllal kerülnek forgalomba. A szórakozás mellett azonban teljesen új lehetőségeket nyitott a fényképezésben, videofelvétel készítésében, különböző természeti csapások után a levegőből történő terepfelmérésre és akár eltűnt személyek keresésében. Ezekre a feladatokra eddig bonyolult és rendkívül költséges „normálméretű” helikoptereket kellett használni. Ráadásul ezeknek a vezetéséhez szakképzett pilótára volt szükség. Ha pedig rosszra fordultak a dolgok, emberéletek kerültek veszélybe, míg drónok esetében az anyagi kár mellett más kárunk aligha keletkezhet.

Azt a kérdést, hogy miért lehet ilyen sokat hallani az utóbbi időben ezekről a repülőgépekről a bevezetőben már kitértem. A rövid válasz az, hogy ennek a technológiának most jött el az ideje arra, hogy betörjön a fogyasztói piacra. Az alkatrészek mára lettek annyira olcsók, hogy az átlagfelhasználók is meg tudják fizetni, még azok is, akik nem kutatásokra vagy munkára használnák, hanem egyszerűen csak repkednének vele, mintha sárkányt eregetnének. Emellett még lehetőségük van felvételt készíteni és ezt feltölteni a különböző videó megosztó oldalakra és közösségi portálokra. A tömeges elterjedéssel a repülőgépek ára még tovább zuhan, az akkumulátortechnológia fejlődik, tovább tudnak a gépek a levegőben maradni, rövidül a töltéshez szükséges idő. Mindemellett a fosszilis energiahordozók mennyisége véges, ezek a gépek pedig elsősorban mennyiségben elektromos meghajtásúak, amit akár megújuló forrásokból is előállíthatunk. Ez a folyamat megfigyelhető a személyautóknál is, a Tesla cég autóival megtörte a jeget, divatos lett elektromos autót vásárolni és azt vezetni, ezért most egyre több autógyártó jelentkezik a saját megoldásával. Természetesen ez a verseny is a technológia javulásához és az ár zuhanásához vezet idővel, mint a drónok esetében is.

A technológia kiforrása mellett a másik oka a figyelem középpontjába kerülésüknek véleményem szerint az, hogy sok lelkes amatőr véletlenül vagy szándékosan berepül olyan légtérbe, ahova nem lenne szabad. Ez repülőterek, katonai bázisok területe, de természetesen jogi aggályokat vet fel a személyiségi jogok védelme is. Mi történik, ha egy ilyen drón berepül az otthonunk fölé? Joga van rólam fényképet készíteni? Szélsőséges esetekben fegyveres védelmet emlegetnek a magukat megsértve érző lakosok. Internetes boltokban már kaphatóak olyan „drónvadász” készülékek, amelyek megbénítják a repülő és távirányító közötti kapcsolatot, így több típus vészhelyzetet észlelve leszáll, vagy pedig csak lebeg egy helyben – amíg le nem merül az akkumulátora. Ilyen jogi vitákat megelőzendő többen a szabályozás bevezetése mellett teszik le a voksukat, míg mások szerint ezt nem lenne szabad megtenni. Hírportálok hozzászólásai között gyakran olvashatunk feszült vitákat, azt jelezve, hogy a társadalom is rendkívül megosztott e téren.

Ábra 2: Parrot AR Drone 2.0

Amennyiben ilyen repülőgéppel rendelkezünk, több érdekes dologra nyílik lehetőségünk. Egyrészt megtapasztalhatjuk a minket körülvevő természeti és kulturális elemeket eddig nem látott szögből, magasan a levegőből. Felfedezhetjük a közeli tavak és erdők látképét madártávlatból, egyes modellek ráadásul rendelkeznek már olyan szoftverrel, ami segíti a légi akrobatikus műveletek kivitelezését, és a repülőgép összetörése nélkül azok sikeres befejezését is. Repülhetünk fák lombjai között, vagy közel a vízfelszínhez, miközben egy un. dugóhúzót hajtunk végre. Másrészt viszont ezek a drónok kiválóan alkalmasak tudományos kísérletek elvégzésére, illetve hasznos munkára többek között az építészet területén. Ilyenek az értekezés későbbi fejezetében bemutatandó feladatok, mint például épületek homlokzatának a letapogatása, vagy a hipermarketek és raktároknál megszokott

montázskonstrukciók fölé repülve azok periodikus felügyelete, illetve a munkálatok elvégzésének az ellenőrzése és dokumentálása.

3. Épületek felügyelete repülő robotok segítségével

A repülőrobotok (drónok) megjelenése egy újabb technológiát hozott el az épületfelügyelet lehetőségei közé. Az épületeket felügyeletét időben és térben különbözőféleképpen is meg lehet valósítani. Az épület életciklusának során a következő mérföldköveinél tudjuk felhasználni a repülőrobotokat a megfigyelésre:

- Az építés megkezdése előtt az építési terület felmérése.

Ábra 3: Terület felmérése (dronelife.com)

- Az építési folyamat szakaszainak ellenőrzése:
  - az építési területen található értékek vagyónvédelme,
  - a terület kijelölésének ellenőrzése levegőből,

Ábra 4: Építkezési terület felmérése (dronelife.com)

- az alap előkészítő földmunkálatainak felügyelete,

Ábra 5: Alapozás (www.equipmentworld.com)

Ábra 6: Építkezési terület ellenőrzése (buildinghandyhub.wordpress.com)

Ábra 7: Építkezési terület felügyelete (en.richardvanhooijdonk.com)

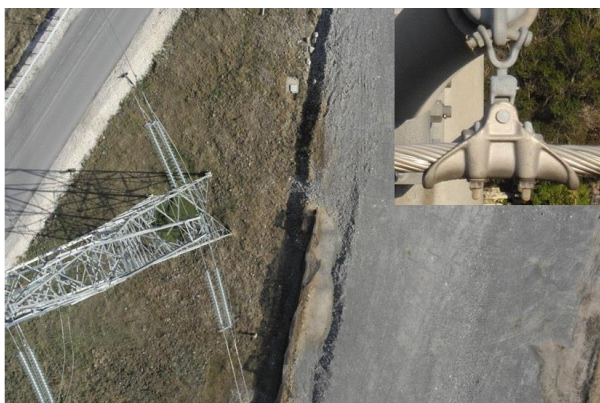
Ábra 8: Építési terület (www.dispatch.com)

- a zsazuzás áttekintése,
- a földem elkészítésének követése,
- a falazási munkálatok,
- állványozási munkálatok követése,

Ábra 9: Állványozás ellenőrzése (www.cbssports.com)

- tetőszerkezet munkálatok ellenőrzése.
- Az elkészült épület periodikus légi állapotfelmérése:

Ábra 10: Kábel állapotfelmérése légi felvétellel

- lapostető és sík magastető esetében a szigetelést kikezdő folyamatok időben való észrevétele, csapadék elvezetési problémák felfedezése, növények megjelenésének jelzése,

Ábra 11: Lapostető felügyelete (currentphotographer.com)

- változó hajlású magas tető esetén a fedőanyag (cserép, hullámpala, kátránypapír stb.) állapotfelmérése, sérülések felfedezése.
- Épület hő-veszteségeinek feltérképezése.
- Épület bontásának követése.

Ábra 12: Épület bontása

- A volt épület helyének felügyelete:
  - a terület jogtalan használásának megakadályozása,
  - illegális szemétkerakás megelőzése,
  - parlagfű és egyéb gyomok elterjedésének monitoringozása.

A fent nevezett tevékenységekhez a drón repülési útvonalát különbözőképpen kell összeállítani. A feladattól függően alkalmazható, önálló, automatikus vagy kézi repülés, megismételt repülés. Az automatikus repülések alkalmával különös figyelmet kell fordítani a változó tereptárgyak helyére és magasságára, pl. hozzáépült emelet, toronydarú stb...

A repülés lehet térképezési vagy csak bizonyos területekre koncentráló. A repülés gyakorisága lehet eseti (nagyobb vihar után, fontosabb építkezési fázisok után, felújítási munkálatok előtt/után...) vagy ismétlődő (óránként, naponta, havonta, évszakonként...).

A repülések során szerzett álló- és mozgókép valamint mérési eredmények rendszerezésével és analízisével időbeni változások követése lehetséges.

A pilóta nélküli repülőgépek nem csak térbeli és aktuális adatokat szolgáltatnak, hanem a különböző időpontokban elkészült fényképeken könnyen követhetővé válik a település fejlődése. A fényképen (13. ábra) egy 2002. június 16-kai Google Earth felvételen egy nem túl sűrűn beépített lakóövezet látható.

Ábra 13: Googleearth 2002

A 14. képen ugyanez a terület 2013. december 8.-i drónnal készített fényképe látható.

Ábra 14: Drón 2013

A két kép összehasonlításával szembeűnő az eltelt 11 év alatt történt építészeti változások, úgy mint a beépíttség, úthálózat kiépíttség. A rendszeres időközönként elvégzett fotózás ily módon rálátást biztosít az átfogott időintervallumok között történő változások dokumentálására és az ezzel kapcsolatos kutatások támogatására.

4. Összefoglaló

Drónok és alkalmazásuk az építészetben:

- Az építés megkezdése előtt az építési terület felmérése
- Az építési folyamat szakaszainak ellenőrzése
- Az elkészült épület periodikus légi állapotfelmérése
- Épület hőveszteségeinek feltérképezése
- Épület bontásának követése
- A lebontott épület helyének felügyelete.

A drón repülési útvonalát különbözőképpen kell összeállítani. A feladattól függően alkalmazható, önálló, automatikus vagy kézi repülés, megismételt repülés.

A repülés lehet térképezési avagy csak bizonyos területekre koncentráló.

A repülések során szerzett álló- és mozgókép valamint mérési eredmények rendszerezésével és analízisével időbeni változások követése lehetséges.

A fő korlátozó tényező a drón energia autonómiája. A nagyobb akkumulátor nagyobb önállóságot biztosíthat, de ugyanakkor többlet súlyt is képez. Így az akkumulátor kapacitása nem növelhető tetszőleges mértékben, mert a maximális hasznos teher súlya adott a drón esetében.

Drótnélküli távirányítás esetében a jel hatósugarának függvényében korlátozott a maximális távolság a drón és az irányító személy között. Amennyiben az irányító személy követni tudja a drón röptét, az nem fog kikerülni a drótnélküli irányítás hatósugarából, így az útvonal maximális hossza az akkumulátor töltöttségétől függ.

Amennyiben a drón előre betáplált útvonal mentén önállóan tud repülni, a bejárando út hosszát csak az akkumulátor kapacitása határozza meg.

Abban az esetben viszont ha a repülés távirányított és az irányító nem mozog, akkor célszerű, hogy a felszállási- és leszállási pont azonos legyen.

Hivatkozások

- [1] Familiar, B.: Microservices, IoT, and Azure. Apress, 2015.
- [2] Bräunl, T.: Embedded robotics: mobile robot design and applications with embedded systems, Springer Science & Business Media, 2008.
- [3] Kleeman, L.: Optimal estimation of position and heading for mobile robots using ultrasonic beacons and dead-reckoning, In Robotics and Automation, IEEE International Conference, pp. 2582-2587, 1992.
- [4] Juang, H. S., & Lum, K. Y.: Design and control of a two-wheeled self-balancing robot using the arduino microcontroller board, In Control and Automation (ICCA), 10th IEEE International Conference, pp. 634-639, 2013.
- [5] Borenstein J., & Koren Y.: Obstacle avoidance with ultrasonic sensors, Robotics and Automation, IEEE Journal of, 4(2), pp. 213-218, 1988.
- [6] Borenstein J., Feng L. UMBmark: A method for measuring, comparing, and correcting dead-reckoning errors in mobile robots, The University of Michigan, 1994.
- [7] Gillett R., Kerr A., Sallaberger C., Maharaj D., Martin E., Richards R., & Ulitsky A.: A hybrid range imaging system solution for in-flight space shuttle inspection, Electrical and Computer Engineering, Canadian Conference on (Volume: 4), pp. 2147 – 2150, Vol.4, 2004, IEEE.
- [8] Jayavardhana Gubbia, R. B.: Internet of Things (IoT): A vision, architectural elements, and future directions, Future Generation Computer Systems, Pages 1645–1660, 2013.

Szalma József

A természetjogról

A természetjogról⁵⁰⁹

I.

A természet- és a természetes jogról (fogalom-meghatározás)

1. **A méltányosság és a változatlanság.** A természetes jog, természetjog (Nurrecht)⁵¹⁰ a *méltányosság*, igazságosság elvét követi. A méltányosságra való törekvés közös nevezője a különböző korszakokban létre jövő, természetjogi doktrínáknak. A természetjog normatív tartalmának kialakulása, hosszú jogfejlődés eredményeképpen *változott*. A méltányosság, adott kor jogfelfogása szerint, értékítéleti alapon nyert normatív megfogalmazást. Ugyanakkor a természetjogi doktrínák gyakorta keresték, újra definiálták a természetes jog állandó, *változatlan, általános érvényű* jelentéstartalmát. A polgári korszaktól kezdően, melyben kifejezésre jutott a jogalkotónak a jogalanyok törvény előtti jogegyenlősége iránti törekvése (a magyar jogban, 1848. évi XV. t.c.), amit a hatályos magyar Alaptörvény kifejezetten

---

⁵⁰⁸ Prof. Dr. Szalma József, egyetemi tanár, KRE ÁJK Polgári Jogi és Római Jogi Tanszék, Budapest.

⁵⁰⁹ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

⁵¹⁰ Ld. pl. *Földi* András, *Hamza* Gábor, A római jog története és intézményei, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2010, 387, 394, 454, 456, 465, 881, 1341, 1815, 1875, 1882. sz. széljegyzeteket (természetjogászok, ius naturale). Habár a természetjog tulajdonképpen a késői rendi jogban, továbbá a történeti jogi iskolában fogant, mely elsősorban a XVIII.- XIX században jut kifejezésre, tulajdonképpen az európai országok nemzeti doktrínájában újra és újra, új jogfilozófiai alapokon és módosult jelentéstartalommal érvényesült. Ld. pl. *Landsberg* Ernst, Zur ewigen Wiederkehr des Naturrechts, ARWP- Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie, 18 (1924-25) sz., 347 (367) old.; *ibid*, Geschichte der deutschen Rechtswissenschaft, III/2, 1910, 1.o.; Theodor *Viehweg*, Einige Bemerkungen zu Gustav Hugos Rechtsphilosophie, in FS Engisch, 1969, 80. old.; Jürgen *Blühdorn*, Naturrechtskritik und Philosophie des positiven Rechts, zur Begründung der Jurisprudenz als positiver Fachwissenschaft durch Gustav Hugo, Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis, 41, 1973, 2; Klaus – Christian *Könke*, Die Entstehung und Aufstieg des Neukantismus, 1986; Herbert *Schnädelbach*, Philosophie in Deutschland 1831-1933, 5. kiadás, 1994, 198. old.; Anette *Brockmöller*, Die Entstehung der Rechtstheorie im 19. Jahrhundert in Deutschland, 1997., 47. old.; Hans-Peter *Haferkamp*, Gustav Hugo zum 250. Geburtstag, Zeitschrift für Europäisches Privatrecht (ZeuP) Nr. 1/2015, 105-127; Gustav *Hugo*, Lehrbuch des Naturrechts als eine Philosophie des positiven Rechts, besonders des Privatrechts, 4. kiadás, Berlin, 1819, XII; *ibid*, Selbstanzeigte Naturrecht, I. kiadás, in: Beiträge zur civilistischen Bücherkenntnis der letzten vierzig Jahre, I. Berlin, 1828, 376 old.; Philipp *Heck*, Begriffsbildung und Interessenjurisprudenz, 1932, 139. old.; Immanuel *Kant*, Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft, Riga, 1786, AA 4, 467 old.; Gustav *Hugo*, Über die Institutionen des heutigen römischen Rechts, Civilistisches Magazin I (1791), 332. old.; Gustav *Hugo*, Lehrbuch des Naturrechts als eine Philosophie des positiven Recht, besonders Privatrecht, 2. kiadás, Berlin, 1799, 52. old.; Gustav *Hugo*, Das römische System passt noch besser zum Privatrechte der Alten als der Neuen, Civilistisches Magazin IV (1815), 227. old.; Gustav *Hugo*, Lehrbuch des heutigen römischen Rechts, 2. Versuch, Berlin, 1799, IX; Gustav *Hugo*, Lehrbuch der Juristischen Encyclopedie, 4. kiadás, Berlin, 1811, 32. old.; Friedrich Karl von *Savigny*, System des heutigen römischen Rechts, I-VIII. kötet, Berlin, 1840-1849. Gustav Hugo egyfelől a jogfilozófia és a tételes jog közötti hidat a jogi tapasztalatban, másfelől (a történeti) pozitivizmus határait a jogfilozófia általi kritika lehetőségeiben kereste. (V.ö. Haferkamp, H.P., ZeuP,1/2015, op. cit., 112. old.). A vita idején (XVIII. sz. második és a XIX. század első fele) Németországban a római jog és doktrína hatályos jog volt, a Pandecta elmélettel és rendszerrel összhangban (Usus modernus Pandectarum).

megeősít, ⁵¹¹ a méltányosságot abban kereste, hogy bárki, függetlenül státusától, származásától azonos helyzetben, azonos megítélésben részesüljön. A hosszan tartó jogfejlődés során, megmutatkozott, hogy a parlament (Országgyűlés), azaz az állami jogalkotói tevékenység által létrehozott törvények nem alkalmasak minden emberi kapcsolat szabályozására. Nem azért, mert a jogalkotó nem rendelkezik törvényhozói szuverenitással, hanem azért, mert nem ésszerű törvénnyel szabályozni azt, ami nem a törvény dolga. Szükséges, hogy adott kapcsolatok továbbra is a törvényen kívüli általánosan elfogadott normarendszerek szabályozási körében maradjanak. Ha erkölcsi, értékítéleti, szakmai, vagy hivatási kapcsolatokról van szó, akkor helyet kell hagyni az erkölcsi, szakmai, hivatási szabályoknak és az ezeknek megfelelő szakmai szankcióknak. Függetlenül attól, hogy ezek is változásoknak, fejlődésnek vannak kitéve. Ugyanakkor, ha a szakmai vagy egyéb szabályozási rendszerek nem mutatkoznak elegendőnek, elengedhetetlen a törvénypótlólagos szabályozása, szankcionálása. A szakma nem büntetheti, vagy kártérítésre nem kötelezheti azt az orvost, ügyvédet, mérnököt, aki a szakmai, hivatási szabályok ellenében járt el és kárt okozott. Ez a szakmai szabályok megsértése miatt, az állami szankciók igénybevételét is szükségessé teszi.

2. A római jogi álláspont: Cicero. A forma jogi jelentősége. Az alakiság redukált, pontosított jogi jelentősége, rendeltetése a modern polgári törvénykönyvekben. Jogügyleti akarat és nyilatkozat. Habár Cicero nem volt jogász, (aki az antik Rómában ritkán előforduló filozófusként és szónokként vált ismertté), akár jogtudósként is minősíthető, abban, ahogyan a természetjogról (ius naturale) írt és szólt (De Republica, 3.22.33). Annál inkább, mert a természetjogról kifejtett álláspontja a későbbi korokban is jelentős értelmezési vitákat és egymástól eltérő állásfoglalásokat indukált. Eredeti álláspontjának megfogalmazását latinból magyarra Hamza Gábor fordította: „A valódi törvény mindenesetre az igazi értelem, mely a természettel összhangban áll, mely mindenüvé kiterjed, mely tartós, örök, mely (parancsok révén) a kötelezettségek teljesítésére szólít, s tilalmak révén elrettent az álnokságtól (...). „E törvény lerontása az isteni jogba ütköző dolog (...)” Rómában nem lesz más törvény és megint más Athénban (...)” „Valamennyi népet mindenkor ugyanaz az örök és változatlan törvény fog irányítani és valamennyinek mintegy közös mestere és parancsolója lesz: az Isten. Ő ennek a törvénynek az alkotója, ő a döntőbíró, ő a törvényhozó (...)” Ciceró

---

⁵¹¹ A 2011. április 25.-ei magyar Alaptörvény XV. cikkének (1) bekezdése értelmében, a törvény előtt mindenki egyenlő. Minden ember jogképes. Ld., Magyarország Alaptörvénye, Patrocínium, Budapest, 2013, 16. old.

a „vera lex”-et Istenre, mint annak alkotójára vezeti vissza.⁵¹² Ciceró utólagos értelmezői, a természetes jognak a minden földi tekintélytől való független voltára utalnak (Georg Jellinek). A római jogászok, a modern kor római jogi elméletének művelői minősítése szerint (Max Kaser) egyébként nem voltak (jog)rendszeralkotók, inkább a konkrét jogesetre koncentráltak, azt kívánták megoldani. A konfliktusmegoldás útján, mintegy irányadóként, hivatkoztak a „természetjogra”. Az utólagos, modern értelmezők (pl. Jones) szinte szembe állították a „természetes jogot”, mint változatlan, a változásoknak kitett „tételes joggal”.⁵¹³

Az általános római jogi természetjogi álláspont mellett, a természetjog jogi természetéhez fűződnek a különleges, egyes „természetes” jogintézményekhez kapcsolódó római jogi források. A természetes jog fogalma ahhoz a római jogi jogfelfogáshoz kötődött, mely szerint a szerződés (*contractus*., *pactum*) csakis *formális* lehet (*forma dat esse rei*). A *nemformális*, formátlan, szóbeli, „csupasz” (*nudum pactum*), megállapodás, igazán nem tekinthető szerződésnek, ezért jogi, azaz bírósági úton nem volt érvényesíthető.

A középkori kánonjog, később pedig az *ésszerűségi jogi doktrína* (*Vernunftrecht*, XVI.-XVII. század) hatására, a XIX. század nagy polgári jogi kódexei azonban az alakíságot mellőző formátlan, azaz szóbeli szerződéseket is érvényeseknek tekintették.⁵¹⁴

A XIX. század kontinentális európai polgári jogi (német és francia) doktrínájában, különösképpen a jogügyleti akarati és nyilatkozati elv (*Willens- und Erklärungslehre*) mentén alakult ki a *szerződés jogkeletkeztető tényeinek* vizsgálata. A jogügyleti nyilatkozat olyan akaratnyilvánítás, melynek szándéka a szerződés vagy más jogügylet létrehozatala (*animus contrahendi*). Az *akarati elmélet* (vonatkozó kezdeti műveiben, az 1840-es évek során: *Savigny*⁵¹⁵, *Windscheid*⁵¹⁶, *Zitelman*⁵¹⁷) szerint a szerződés jogkeletkeztető ténye az akarat. Ez alatt értették a belső, pszichológiai értelemben vett jogügylet megkötésére és tartalmára irányuló elhatározást. Amennyiben a nyilatkozat és az akarat egymástól eltér, elsőbbséggel az akarat rendelkezett. Ezzel szemben, a *nyilatkozati elmélet* (az 1870-es évek

---

⁵¹² Ld. *Hamza* Gábor, A természetjog értelmezésének problémái: Cicero és a *jus naturale* fogalma, *Jogtudományi Közöny*, 1995/50. sz. 523-529. old.; *ibid*, *Zur Interpretation des Naturrechts ind den Werken von Cicero*, *Pázmány Law Rewiew*, 2014/2 sz. 5-15. old.

⁵¹³ V.ö. *Hamza* Gábor, A természetjog értelmezésének problémái: Cicero és a *jus naturale* fogalma, *Jogtudományi Közöny*, 1995/50. sz. 523-529. old.; *ibid*, *Zur Interpretation des Naturrechts ind den Werken von Cicero*, *Pázmány Law Rewiew*, 2014/2 sz. 5-15. old.

⁵¹⁴ V. ö.: *Filippo Ranieri*, *Europäisches Obligationsrecht*, 2. *Erweiterte Auflage*, Springer-New York, 1999, 2003, 12.old.

⁵¹⁵ *Savigny* Fridrich, *System des heutigen römischen Rechts*, Bd. III, Berlin, 1840, 184-258.és 237-242. old.

⁵¹⁶ *Windscheid*, *Wille und Willenserklärung*, *Archiv für die zivilistische Praxis*, 1880, Bd. 63, 72-73. old

⁵¹⁷ *Zitelman*, *Die juristische Willenserklärung*, *Jahrbücher für die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatechts*, Bd. XVI, Jena, 1878, 91-158. old

végétől: Kohler⁵¹⁸), a jogforgalom biztonsága miatt, a kinyilatkoztatott, akár szóban vagy formában, a címzett számára felismerhetően közölt jogügyleti akaratot tartotta jogkeletkeztető ténynek. Azaz csupán a nyilatkozatnak lehetett jogkeletkeztető hatálya. Ha a nyilatkozat eltért a valós akarattól (pl. titkos fenntartás – *reservatio mentalis*) esetén, a bíróság előnyben részesítette a nyilatkozatot, tehát a pszichológiai értelemben vett belső titkos fenntartás érvénytelen volt. Az akarat nem szuszpendálhatta (szüntethette meg) a nyilatkozatot, azaz ennek jogi hatályát. A két döntő elmélet mentén kialakultak ezeknek kombinációját jelentő változatai, melyek egyes jogügylettípusokra nézve vagy a nyilatkozatot, vagy az akaratot helyezték előtérbe. Így pl. a felek valós akaratának feltárására a visszerthes szerződésnél (pl. vétel) a nyilatkozatot, az ingyenes szerződésnél az akaratot, vagyis a belső szándékot tartották, vagy tartják alkalmasnak. A fiktív szerződéseknél az akarati elv érvényesült, vagyis az volt a döntő, hogy a nyilatkozó nyilatkozatához nem fűzött jogügyletkötési szándékot. Ennél fogva, a fiktív szerződés érvénytelen. A kereskedelmi, vállalkozói szerződéseknél csupán a nyilatkozati elv érvényesült (*Verkehrstheorie*, Kuhlenbeck⁵¹⁹), a polgári jogi szerződéseknél pedig esetenként az akarati elv, mint pl. az említett ingyenes szerződéseknél.

Kialakultak az egyéb *vegyes elméletek*, melyek azonos szerződési jogintézmények kapcsán részben a nyilatkozati, részben az akarati elvet alkalmazzák. Így létre jött a bizalmi elmélet (*Vertrauensstheorie*, Dernburg és Lothmar⁵²⁰), mely szerint, annál fogva, hogy a felek érdekeltek a szerződés érvénye irányában, ennél az érdeküknél fogva, ügyelnek az *akarat és nyilatkozat összhangjára*, és ennek alapján *vélelmezhető* a belső és külső akarat összeesengése. Ezért bizalommal kell lenni a nyilatkozatban kifejtett akarat iránt. A vélelem (presumptio) azonban megdönthető és a bíróság ilyenkor keresi a felek *egyetértő akaratát*, ha nincs, akkor szerződéstípustól függően, az akaratnak vagy a nyilatkozatnak adnak előnyt, a szerződés valós tartalmának vizsgálata során. A vegyes elméletek körébe tartozik az értelmezési elmélet (*Vorstellungstheorie*, Henle⁵²¹), mely szerint a címzett jogügyleti akaratnyilatkozatoknál, pl. ajánlat, ajánlat elfogadása, - elsősorban a címzett értelmezését kell figyelembe venni, tehát a jogügyleti akaratot úgy kell értelmezni, ahogyan azt a címzett értette. Vita esetén azonban méltányolni kell a nyilatkozattevő szándékát is. Közben a szerződés hatálya felfüggeszthető, vagy halasztható, sőt módosítható, - halasztó, potestatív

---

⁵¹⁸ Kohler Josef, Studien über Mentalreservation und Simulation, Jahrbücher für die die Dogmatik des heutigen römischen und deutschen Privatechts, Bd. VI, 1878, 91-158. old; ibid, Studien über die mentalreservation und Simulation, op. cit., 325. old.; ibid, Ungehorsam und Vollstreckung im Zivilproyess, I. Vollstreckungsklage und Simulation, Archiv für die zivilistische Praxis, 1893, Bd. 80, 141. oldaltól.

⁵¹⁹ Kuhlenbeck, Von Pandekten, zum BGB, 1903.

⁵²⁰ Grinz-Lothmar, Lehrbuch der Pandekten, Leipzig, 1895, IV. Kötet, 2. kiadás, 25.old.

⁵²¹ Ld. Rudolf Henle, Vorstellungs- und Willenstheorie, Leipzig, A. Deichert-Georg Böhne, 1910.

(jogalakító) feltétel, vagy időhatározás (időtűzés) útján, a felek szerződéskötési szabadságának a szerződés tartalmára és hatályára kiterjedő érvénye értelmében.⁵²²

Ezek az elméletek jelentős hatást gyakoroltak a századforduló és XX. században hatályba lépő (BGB, 1896, Svájci Kt, 1911, Olasz Ptk, 1942) polgári jogi kodifikációknak a jogügyletekre (keletkezésükre, hatályukra és értelmezésére) vonatkozó rendelkezéseire. Ezen elméletek hatása az új magyar Ptk. (2013) jogügyletek értelmezésére vonatkozó rendelkezésein is kimutathatóak.⁵²³

A római jog minden szerződésre nézve általános érvénnyel írta elő a kötelező alaki kelléket. Ennél fogva, jogfelfogása szerint a *szerződést maga a forma hozza létre. Előre meg volt szabva, milyen formához (szerződéshez) mely joghatás fűződhet.* Ennél fogva, ha akár hiányzott is a valós szerződéskötési akarat, szándék (animus contrahendi), de a felek eleget tettek az alakiságnak (pl. stipulatio a színműben), a szerződés kikényszeríthető jogérvényes hatállyal bírt. A modern polgári jogtól kezdődően, és ez ma is így van, a formális szerződés esetén a formának, a *szerződési alakiságnak nincs előre meghatározott joghatása.* A törvénnyel megszabott kötelező formába a szabad szerződési akaratautonómia elve alapján, a tartalmat immáron maguk a felek, közös egyetértéssel, szabják meg. Ettől kedve a törvényi formakötelezettség csupán az alaki kénytetőség külső kötelező jegyeit jelenti (pl. közjegyzői forma), de tartalmának meghatározását a felekre bízta.

Hosszú jogfejlődés során, a XIX. századi doktrína, tovább árnyalta az alaki kelléknek a szerződés létrehozását, érvényét és hatályát érintő szerepét. A német pandektajog (usus modernus pandectarum) a római jog formafelfogását újraértelmezte. Módosította és továbbfejlesztette a szerződés formájára, azaz jogkeletkeztető rendeltetésére vonatkozó megoldásokat.⁵²⁴ Megkülönböztetést nyert a *lényeges forma* (forma ad solemnitatem) és a

---

⁵²² Ld. Ptk.6:116. paragrafusának (1)-(3) bekezdéseit (Feltétel és időhatározás); 6:117 (1)-(2) paragrafusát (függőben levő feltétel). Általában a szerződés hatálya azonnal a szerződés megkötésekor beáll, kivéve a halasztó feltétellel megkötött szerződést. A doktrinális definíció szerint a *feltétel* nem más, mint egy jövőbeni, felek által nem befolyásolt, külső, bizonytalan, előre nem látható körülmény, esemény, melynek beállta (pozitív feltétel), vagy be nem állta (negatív feltétel), halasztja (halasztó hatály) vagy felfüggeszti a már beálló hatályt (felfüggesztő feltétel), vagy e hatályt módosítja (jogalakító feltétel). A jogkövetkezményekre nézve, ld. a Ptk. 6:119. paragrafusát.

⁵²³ Ld. a Ptk. 6:63-6:70. paragrafusait („A szerződés létre jötte”, helyesebben: létrejövetele).

⁵²⁴ Ld. a *német* jogirodalomban: *Franz*, Die Formbedürftigen Geschäfte des Reichsprivatrechts, 1907; *Brandt*, Die Bedeutung der Rechtsformen, Kieler Blätter, 1942, 13. sz.; *Gernhuber*, Formnichtigkeit und Treu und Glauben, Festschrift für Schmidt-Rimpeler, 1957, 151. old.; *Häsemayer*, Die gesetzliche Form der Rechtsgeschäfte, 1971; *Heldrich*, Die Form des Vertrages, Archiv für civilistische Praxis, 147, 89. o.; *Larenz*, Das Problem der Aufrechthaltung formnichtigen Schuldverträge, Archiv für civilistische Praxis, 156,381; *Wagner*, Zum Schutzzweck des Beurkundungszwangs gemäß Par. 313. BGB, Archiv für civilistische Praxis, 172,452. old. A *svájci* jogban ld.: *Schneider*, Formbedürftige Rechtsgeschäfte nach schweizerischen Zivilrecht,

csupán *bizonyítást szolgáló forma* (forma ad probationem). A lényeges formát előíró jogszabály a szerződést nem tekintette érvényesnek, amennyiben a felek jogügyleti akarata nem öltött törvényben előírányzott formát. Ebbe a formába kellett beiktatni a *szerződés lényeges elemeit* (elementa neccessaria). A lényeges elemeket minden szerződésre nézve a törvény, azaz a polgári törvénykönyv egyes nevesített szerződésekre vonatkozó része írta elő. Pl. adásvétel esetén lényeges a vétel tárgya, a dolog, vagy a szolgáltatás, és ennek ára. Minden egyéb elem (a teljesítés helye, módja, határideje) *mellékes* elemeként szerepelt. (Elementa incidentalia). *Teljes* lett az a formális szerződés, amelyik tartalmazta a szerződés mind lényeges, mind mellékes elemét. A formális szerződés *érvényes* volt, és ma is az, ha a szükséges, törvénnyel előírt kötelező (pl írásbeli) forma tartalmazta, tartalmazza a lényeges elemeket.⁵²⁵ A lényeges formaigényű szerződésnél a lényeges szerződési elemekre vonatkozó kikötésekhez nem fűződik kikényszeríthető joghatás. A mellékes elemek formátlan jogügyleti nyilatkozattal módosíthatók, a fő elemek azonban csupán azonos formális nyilatkozattal. A forma e jogkeletkeztető és bizonyítási funkciói a mai jogban is kifejezésre jutottak.

A XIX. század európai kontinentális polgári törvénykönyvei a szerződéskötési szabadság folyományaként meghirdetik a *konszenzualitás v. szóbeliség* elvét, melynek értelmében főszabály szerint nem a forma, hanem az egyszerű, formaközvetítés nélküli jogügyleti akaratmegegyezés, a felek pusztá szóbeli egyetértése hozza létre a szerződést. Kivételt képez ez alól, az az eset, ha a törvény adott nevesített szerződésre nézve kötelező alakíságot ír elő. A

Diss., 1912; Müller Peter, Die Heilung formwidrige Rechtsgeschäfte durch Erfüllung, Freiburger Diss., 1938, Spiro Karl, Die unrichtige Beurkundung des Preises bei Grundstückkauf, Basel, 1964. Ld. a *francia Code civil* 1108. szakasza 1. bekezdésének 3. albekezdését. A *francia jogirodalomban*, ld.: Ambroise Colin et Henri Capitant, Traité de droit civil, tome II, Obligations, Paris, Librairie Dalloz, Paris, 1959, 347. oldaltól. A szerzők utalnak a konszenzualizmus (szóbeliség) és a formalizmus (alaki kényszer) elveire, azzal, hogy a konszenzualizmus a modern polgári jogban, azaz a francia jogban, főszabály, szemben a római jogi állásponttal, mely megfordítva, a formalizmus elvét helyezte előtérbe. (Ibid, op. cit, 347. old. 616-618. számszám). A francia jogban a kényszerítő forma megszegése a szerződés semmisségéhez vezet. A svájci és német jogban merült fel, hogy a formahiányos szerződés konvalidálható teljesítés útján. A külföldi jogirodalom, pl. Colin és Capitant, op. cit., utal a lényeges forma jogkeletkeztető (621., 623. old.) bizonyítási (620. old.), nyilvánosítási /pl. (ingatlan)nyilvánkönyvekbe történő bejegyzés, 623. old./ funkcióira, rendeltetésére is.

⁵²⁵ Ld. Polgári Törvénykönyv, pl. in: Polgári Törvénykönyv, Patrocínium, Budapest, 2016, (a továbbiakban: Ptk.), 6:63. paragrafusának (2) bekezdését, 6:59. paragrafusának (1), (2) bekezdését, op. cit., 232., 233. old. Az új Ptk. nem tartalmaz általános rendelkezéseket a szerződéskötés alaki kelleiről. Pl. arról, hogy főszabályként a szerződés létrejövételéhez a felek egyszerű szóbeli megállapodása szükséges, kivételesen, a törvényben előírt esetekben, a szerződés csak a kötelező forma kiállításával jöhet létre. A szerződés formájáról szóló elvi, eligazító rendelkezések talán nem voltak volna feleslegesek. Ennek hiányában, a szerződés formáját a Ptk. hatodik könyve, egyes szerződésekre vonatkozó rendelkezéseire, vagy a szétszórtan, külön törvényekben (Ingatlan-nyilvántartási törvény, Közjegyzői törvény, Munkajogi törvény) előforduló szabályozásra bízta. A formakellék tekintetében az új Ptk. nem mondható, hogy felvállalta volna a „világító torony.” szerepét. A vonatkozó jogfejlődés értelmében „természetes” a szóbeli, kivételes a kötelező formális szerződés. Még akkor is, ha sok a kivétel. Nota bene, a Ptk. a 6.70. paragrafusa (1)-(3) bekezdéseiben (Írásbeli alakhoz kötött szerződés), tartalmaz formakényszerrel szóló rendelkezést, de csupán az ajánlat és az elfogadás vonatkozásában. E rendelkezés szerint „írásbeli alakhoz kötött szerződés megkötésére ajánlatot és elfogadó nyilatkozatot írásban lehet (helyesebb lenne: kell) tenni.”

római joggal ellentétben a szóbeliség főszabállyá vált, s csupán kivétellé alakult a kötelező alakosság elve. A formátlan, vagy konszenzuális, szóbeli szerződés is formát ölthet (bizonyítási jellegű és nem jogkeletkeztető forma), de ez esetben a szerződést nem a forma, hanem a jogügyleti akarat hozta létre. Ennek gyakorlati következménye, hogy a szerződési akaratmegegyezés valós tartalmának megállapítására sor kerülhet nemcsak az utólagosan kiállított forma segítségével, hanem ezen túlmenően, az eredeti akarat bizonyítására alkalmas egyéb bizonyítási eszközökkel (pl. felek, tanú meghallgatása) is. Míg a *lényeges* forma elvben *abszolút bizonyítási eszköz*, a szerződés lényeges elemeit illetően, addig a *bizonyítási forma* mind a lényeges mind a mellékes elemekről *relatív bizonyítási hatállyal* bír.

3. A rendi jogfelfogás: Az ember alkotta jog (humani iuris) változó, a morális (isteni) jog (divinae juris) állandó. A természetes jog fogalma abból a rendi társadalomban, majd a polgári korszakban kialakult és továbbfejlesztett álláspontból származik, amely a jogot, vagy annak rendszerét, annak alapján különbözteti meg, hogy forrása az *emberi értelem*ből (humani iuris) vagy az „*isteni meggondolásból*” (divinae iuris) fakad-e.⁵²⁶ Voltak tehát olyan elméleti álláspontok, melyek szerint a természetes jogot nem az emberi értelem, hanem az isteni akarat hozta létre. Ennél fogva a természetes jog az emberi jogalkotás „feletti”, azaz felérendelt jog és alkalmazási sorrendtartás tekintetében előnye van az ember alkotta joggal

---

⁵²⁶ Werbőczy István Tripartitumának (Hármaskönyvének – amit Werbőczy az Országgyűlésnek 1514-ben mutat be, majd Bécsben 1517-ben latin nyelven ad közre) több paragrafusa foglalkozik a természetjog (szóhasználat szerint természeti jog) meghatározásával, annak forrásával és tartalmi jegyeivel. Tartalmazza először a köz- és magánjogra vonatkozó osztályozást. Eszerint a közjog kiváltképpen a főhatalmat, az országok kormányzatát és a nyilvános érdeket tartja szem előtt (Ld. a Jogról és a jognak a felosztásairól, II. cím 3. paragrafus). A magánjog pedig az a külön jog, mely az egyes emberek érdekeit szabályozz, s ez ismét háromféle, úgymint: természeti jog, nemzetközi jog és polgári jog. A *természeti jog* az összes nemzetek közös joga, mivelhogy az mindenütt a természet ösztönzése következtésben, nem pedig valamely törvény megállapításából létezik (II. cím 4. paragrafus). A természeti jognak Werbőczy szerint van egy másik jelentése is: „Másképpen, a természeti jog alatt értjük azt, ami a mózesi törvényben és az evangelióban foglaltatik, melynél mindenki köteles úgy viselkedni mással szemben, amint akarja, hogy más viselkedjék ő irányában és *tilos másnak olyat tennie, amit nem akar, hogy más tegyen övele.*” (II. cím 5. paragrafus). A természetjog harmadik jelentését Werbőczy a többi jogághoz (természeti jog, nemzetek joga és polgári jog) való viszonyításban láttatja. Szerinte „tudni kell, hogy a természeti jog egyéb jogoktól háromféleképpen különbözik. Először eredetére nézve, mivel a világ teremtésével vette kezdetét. Másodsor méltóságára nézve, mivel a természeti jog minden népeknél egyaránt érvényes, magától Istentől rendeltetett, *állandó és változatlan* marad, míg más jogok, amelyeket valamely nép vagy állam szerzett magának, gyakran változnak(...)” (III. cím). Ld. in: Werbőczy Hármaskönyv, Téka Könyvkiadó, Budapest, 1990, 29- 30., 32-33. old.). Az *igazság* fogalmáról szólva, Werbőczy megállapítja, hogy „az igazságos kétféle lehet, természeti vagy törvényi, - ugyanis az igazság a dolog természeténél fogva (szabható meg), ami természeti jognak nevezetik, majd pedig az emberek közt megállapított bizonyos szabálynál fogva, amit tételes jognak nevezetik.” (I. cím, 3. paragrafus). (Op. cit., 27.-28. old.). Werbőczy szerint „*az igazság erkölcsi érvénynek érvényesülése*, a jogtudomány ennek a jognak a tudása”. (V. cím, 1. paragrafus, op. cit. 34. old.). A *polgári jog* fogalmával kapcsolatban Werbőczy megkülönbözteti, kora európai jogfelfogásával összhangban, a *nemzetközi jogot*, ami alatt a *római kódexjogot* érti és a *hazai jogot*. Vagyis a polgári jog alatt kétfélet ért, az egyik az *általános jog*, amely a római polgári törvénykönyvekben foglaltatik, amilyent csak a császár, vagy más főfejedelem alkothat. A másik pedig a *hazai*, mely helyhatósági vagy rendeleti jognak is mondatik, amilyent minden egyes ország, tartomány vagy város alkothat magának (IX. cím, 2. paragrafus, op. cit., 41. old.). Fő vonulatában és áttételesen: „anticipálva” a mai európai és nemzeti jogra vonatkozó szabályrendszert.

szemben. A természetes jog „szemben állt” a tételes, hatályos joggal, amit az ember alkot. Ennek a jogfelfogásnak gyakorlati hatása a *reformáció* előtti (XVII. sz. első fele) európai kontinentális jogrendszerekre, jelentős volt. A reformáció előtt ugyanis az egyház és az állam hatásköre jogalkalmazási szempontból szimbiotikus volt, egymástól nem volt elválasztva, az egyházi jogban jelzett vétséget az állam szankcionálhatta. A reformációt követően az egyházi (morális, etikai) és az állami jog egymástól külön váltak, az egyházi jogsértés nem volt érvényesíthető állami szankciók útján.

Egyébként a magyar jogban a személyi és ingatlan vagyoni jogosultságokat az ún. *hiteles helyek*, is az egyházi jogkörben jegyezték. A személyi jogosultságokhoz fűződően - a születés, a házasság és a halál tényét, a hiteles helyek vezették, egészen az 1894 évig (1894:31. tc.). Ekkor, a Házassági jogról szóló tv. hatályba lépésével, bevezették a polgári házasság intézményét⁵²⁷ és folyamánként, állami hatáskörbe helyezték a házassági, születési és elhalálozásról szóló anyakönyvek vezetését. Az egyházi evidencia azonban ezzel nem szűnt meg. A hiteles helyeken jegyezték be az ingatlanon, azaz a földingatlanon gyakorolt tulajdoni és öröklési jogosultságokat, egészen az 1855. évi, kezdetben oktrojált osztrák, majd utóbb (a XIX. sz. hetvenes éveitől) magyar telekkönyvi rendtartás bevezetéséig, miután a hiteles helyek helyett a bíróságoknál vezették a jogkeletkeztető dologi jogi bejegyzéseket, mint pl. a bekebelezést.⁵²⁸

Következésképpen, a természetjogra vonatkozó doktrína szerint, míg az ember alkotta jog *változó*, addig a természetes jog jellemzője, legalábbis a természetjogi doktrína egy része szerint, mely a természetes jogosultságoknak a morális és etikai tartalmát hangsúlyozta, az *állandóság*, változatlanság, vagy annak univerzális jellegét emelte ki.

A természetjog *tartalmát* számos ókori, középkori és újkori jogfilozófus kereste, kezdve a görög szofistákkal, Heraklitosszal, Arisztotelesszel, Aquinkói Szt. Tamáson, Tomas Hobbs-on keresztül Puffendorfig.

A késői középkorban (XVI. sz. első felében) *Aquincói Szt. Tamás* a *morális filozófia* és a teológia⁵²⁹ útjain kereste a természetjog forrását és tartalmát. Álláspontja szerint a

---

⁵²⁷ Ld. *Mezey Barna* (szerk.), *Magyar jogtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 186. old.

⁵²⁸ Ld., *Szalma József*, *Ingatlan-nyilvántartás és telekkönyvi jog és eljárás*, Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2005, 9-12. old., 36-42. old.; *Kurucz Mihály*, *Magyar ingatlan-nyilvántartási jog, A bizalomvédelmi joghatások tükrében*, Budapest, ELTE ÁJK, 2007, 8-12. old.

⁵²⁹ *Aquincói Szent Tamás*, *Summa Theologiae*, I - II. kötet.

természetjog *erkölcsi érték*.⁵³⁰ Így ő azt gondolta, hogy az *uzsora*, melyben az egyik fél visszaélve a másik fél szorult, vagy függő helyzetével saját maga számára, a kihasznált fél kárára, feltűnő előnyt köt ki a visszerhes szerződésben, erkölcstelen, ennél fogva semmis. Megfogalmazta továbbá a *iustum praetium*, vagy az „igazságos árra” való törekvés követelményét a szerződések megkötése során. Ilyen méltányosságra való törekvést tartalmaz *Iustinianus* (VI. sz.) kodifikációja, mely tiltja a visszerhes szerződésekben a *felén túli sérelmet* (*laesio ultra dimidium pars, laesio enormis*). Mindkét morális szabály bekerült a modern polgári kodifikációkba (így az új magyar, 2013. évi Ptk-ba is). Igaz, rendelkező rész és szankció tartalmi pontosítása útján, s ezáltal a morális szankciók helyett állami szankciót nyertek (*uzsora* esetében semmisségi, *felén túli sérelem* esetén megtámadhatósági jogkövetkezményeket).

A humanista késői középkori jogtudományban a természetjog fogalmát Jean *Domat* (1625-1696) említi elsőként, mégpedig a magánjogi törvények közjogi és közösségi forrásból merített természetjogi tartalmára tekintettel (*Les lois civiles dans leur ordre naturel, le droit public et de legum delectus c. művében*).⁵³¹

A természetjog tendenciális jogfejlődés-menetének római jogtól kezdődő, rendi társadalmon keresztül, a modern polgári korszakig terjedő vázlata alapján megállapítható, hogy a modern polgári korszakban kialakult jogfelfogás szerint az erkölcsi szabályok azáltal váltak államilag szankcionálva, hogy bekerültek a polgári jogi kódexek jogintézményei sorába. Az erkölcsi szabály, amely nem került be a törvénybe, nem rendelkezik állami szankciókkal, államilag nem érvényesíthető, és ezeket csupán a morális szankció oltalmazza. Amennyiben azonban az erkölcsi kötelezettség természetes kötelem (pl. olyan rokonság, amelyre nézve a törvény nem irányoz elő tartási kötelezettséget), ennek önkéntes teljesítése állami kényszer

---

⁵³⁰ Ld. *Finnis* John, *Aquinas: Moral, Political and legal Theory*, Oxford, 1998. *Ibid*: *Natural Law and Natural Rights*, Oxford, 1980. Ld ennek újabb kiadását: *Natural Law and natural Rights*, Oxford, 2011. *Finnis* a joggyakorlat résztvevőjének nézőpontját tartja helyesnek. V.ö.: *Zétényi* András, Új tendenciák az angolszász természetjogban, in: *Fekete Balázs - Molnár András - Nagy Tamás - Nagy Zsolt - Szerletics Antal - Vinnai Edina - Zétényi András*, *Tanulmányok a kortárs jogelméletéről*, szerk.: *Fekete Balázs - Fleck Zoltán*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 315. old. A modern kori morális filozófia Szent Tamást megkísérelti újra értelmezni. A természet rendjét a természettudományok vizsgálják. A természet rendjét olyan dolgok képezik, amiket nem az ember hozott létre. A második rend az értelmezés rendje, melyet a logika, a módszertan és az ismeretelmélet vizsgál. A harmadik rendet az ember alkotta dolgok képezik, ami a különböző mesterségek, a technológia és az alkalmazott tudományok kutatási területe. A negyedik rendet képezi a döntéssel és a cselekvéssel kapcsolatos mérlegelés, amivel a pszichológia, a történettudomány foglalkozik. Ld. *Grisez*, *Germain*, *Beyond the New Theism: A Philosophy of Religion*, London, 1975. *Finnis* egyébként a “vallás” alatt a *dolgok univerzális rendjére vonatkozó tudást* és nem a hitélet intézményesített formáját érti. Ld. *Zétényi*, *Új tendenciák (...)*, op. cit. 314. old.

⁵³¹ Ld., *Hamza* Gábor, *A modern jogrendszerek tagozódása és a római jogi tradíció*, Magyar Tudományos Akadémia, Székközlő előadások, Budapest, 2014, 17. old.

igénybevételével nem követelhető vissza jogalap nélküli gazdagodás (*condictio indebiti*) alapján.

4. Felvilágosodás: Az emberi értelemről fakadó ésszerű jog. A felvilágosodás korszakában a természetjog fogalom-meghatározásával Hugo Grotius, Spinoza, Leibniz, Jean Jaques Rousseau, Emanuel Kant és Fichte foglalkoztak. Ők az ésszerűség fényében keresték a természetjog tartalmát és jelentését. A felvilágosodás filozófiai jogfelfogására nézve közös az, hogy a természetjog nem az isteni akaratból, hanem az emberi természetből és emberi értelemről ered (*Vernunftgemäss*), tehát forrása a józan ész. Szerintük a természetjog éppen ennél fogva, azaz a ráció, az ésszerűséget figyelembe véve, vált „univerzális”, „abszolút” és általános érvényűvé.

5. A polgári korszak és a polgári jogi kódexek természetjogi jogfelfogása. Értékítéleti jog. Generálklauzulák mint a jog világító tornyai. A jogon kívüli normarendszerek kivételes törvényi inkorporációja. Emberi és személyiségi jogok oltalma. Természetbeni helyreállítás a kártérítési jogban. Természetes kötelek. Precedens- és törvényi jog. Jogértelmezés. A természeti környezet fenntarthatóságának jogi oltalma. Jogorvoslati jog. Jogorvoslati jog. A probléma a természetjog nem kodifikált elemeinek tartalmi meghatározásában van. Megmutatkozott, hogy valójában a „természetes normák” nem változatlanok, mert adott kor *szokásjogi*, vagy *társadalmi felfogása*, azaz *értékítélete* is módosulhatott arra nézve, mi a „jó” (*megengedett*) és mi a „rossz” (*tilos*). Ezért a polgári korszak jogfilozófiája *tartózkodott a természetjog tételesjogi alkalmazásától*, állami jogban való alkalmazásától, tartalmának, meghatározatlan voltára és változásaira és ezáltal bizonytalan voltára tekintettel. E korszak *polgári jogi kódexei csupán kivételesen irányozták elő a törvénytelen kívüli normatív, vagy értékítéleti rendszerek alkalmazását*. Ilyen pl. a klasszikus (francia, német, osztrák) és az új magyar polgári törvénykönyvekben megtalálható *jóhiszeműség és tisztesség*⁵³² és a *jóerkölcs*⁵³³ kögens követelménye, amely általános érvénnyel, vagyis a polgári jogi kapcsolatok összes típusára nézve kötelező. Ilyen továbbá az íratlan kereskedelmi *szokások* és az írott kereskedelmi *szokványok* tiszteletben tartásának igénye a kereskedelmi jogi kapcsolatok területén. Kialakult továbbá a modern európai nemzeti jogrendszerekben a kódexen kívüli

⁵³² Ld. Ptk. 1:3. paragrafusának (1) bekezdését: A jogok gyakorlása és kötelezettségek teljesítése során a felek a jóhiszeműség és a tisztesség követelményének megfelelően kötelesek eljárni.

⁵³³ Ld. Ptk. 6:95. paragrafusát (Jóerkölcsbe ütköző szerződések). Ld. továbbá, Ptk. következő paragrafusait: 6:100. (Fogyasztói jogot csorbító feltétel); 6: 101. (Fogyasztói joglemondó nyilatkozat érvénytelensége); 6:102,6:103, 6:104 (Tisztességtelen általános feltétel és tisztességtelen feltétel a fogyasztói szerződésben);A vállalkozók közötti jogviszonyban szerződés részévé váló általános feltétel érvényét vizsgáló közérdekű kereset tekintetében, ld. a Ptk. 6:106. paragrafusát.

törvényekben szabályozott *tisztességes verseny* követelménye. Akár a kódexen, akár a kódexen kívüli törvényekben nem szabályozott morális normarendszerek a modern polgári jogban kivételesen akkor alkalmazhatóak, ha a *törvény külön utal rájuk*.⁵³⁴ Ezen felül alkalmazásukra csupán a *törvény prizmáján* keresztül (közrendszabály, *közrend* elve – l'ordre public) kerülhet sor.⁵³⁵ Más szóval, más, kódexen és külön törvényen (Sonder- und Nebengesetze) kívüli normatív rendszerek csak akkor nyerhetnek alkalmazást, ha ezek nincsenek ellentétben a közrend elvével, vagyis azokkal az *alapvető értékekkel, amelyeken egy társadalom jogi szervezése nyugszik* (pl. szabadságjogok, emberi méltóság és más személyiségi jogok, a tulajdonbiztonság, stb. tiszteletben tartásának alkotmányával, azaz Alaptörvénnyel előírt követelménye).

A természetjog modern jogfelfogásához tartozik nemcsak a *pacta sunt servanda* (vagyis a szerződés törvény a felek számára), tehát a kontraktuális jog, hanem a *szerződésen kívüli, azaz deliktuális felelősség szankciórendszere* is. Ebben a felelősségi rendszerben, a modern polgári törvénykönyvek többsége (pl. német, francia, osztrák Ptk), a *vagyoni károkozásnál* a károkozást megelőző helyzet, azaz *természetbeni helyreállítását* tartják elsődlegesnek és csupán akkor, amikor ez nem lehetséges, vagy pedig a károsult perbeli rendelkezési jogával élve igényli, másodlagos szankcióként, a pénzbeli kártérítés valósulhat meg. Ezzel szemben, az új magyar Ptk, megfordítva, a pénzbeli térítést tartja elsődlegesnek és nála másodlagos az előző helyzet természetbeni helyreállítása. A *nemvagyoni kártérítés* területén is kifejezésre jut a nem pénzbeli és a pénzbeli *elégtételnyújtás (satisfaction, Code civil, fr.)*. Ennek a szankciónak a tényállási eseteit képezik pl. a tévesen szabadságelvonásra marasztaló büntetőbírói ítélet; olyan testi sérelem okozása, mely életképesség-csökkenést eredményez; torzítás miatti lelki szenvedés; közeli hozzátartozó halálának okozása miatti lelki sérelmek, stb. A nemvagyoni sérelmek, különösképpen a személyiségi jogok megsértése esetén az új magyar Ptk. lehetővé teszi a *sérelemdíj* (a német jogban: Schmerzensgeld) igénylését.⁵³⁶ A német jogban a sérelemdíj halál okozása, testi sértés, egészség, szabadság megsértése esetén (is) követelhető. A francia jogban a nemvagyoni kártérítés esetszerűsége túlmenő általános köre alakult ki. Ez nem más, mint a *dommage moral*, vagyis az *erkölcsi kár*.

---

⁵³⁴ Ezt az új magyar Ptk. is megteszi. A szerződés létrejövetele és *tartalma* című 6:63 paragrafusának (5) bekezdése szerint: „A *szerződés tartalmává válik* minden *szokás*, amelynek alkalmazásában a felek korábbi üzleti kapcsolatukban *megegyeztek* és minden *gyakorlat*, amelyet egymás között kialakítottak. A szerződés tartalmává válik továbbá minden, az adott *üzletágban*, a hasonló jellegű szerződés alanyai által *széles körben ismert* és rendszeresen alkalmazott *szokás*, kivéve, ha annak alkalmazása a felek között – korábbi kapcsolatukra is figyelemmel – indokolatlan volna.” (Kiemelés: Sz. J.)

⁵³⁵ Ld. pl. Ptk. 6:96. paragrafusát mely szerint semmis az a szerződés amely a jóerkölcsbe ütközik.

⁵³⁶ Ld. a Ptk. 2:52. paragrafusának (1)-(3) bekezdéseit, in: Ptk, Patrocínium, Budapest, 2015, 30. old.

A francia polgári jog elmélete ugyanis követve a Code civil-t, abból indul ki, hogy a polgári jognak a vagyoni sérelmekkel egyenrangú oltalmi célját képezik a morális értékek. Ilyen többek között a szerzői jogbitorlás, amikor is a bitorló a szerzőnek köteles pénzbeli elégtételt nyújtani.⁵³⁷ A francia jog szerint az ember nemcsak materiális, hanem morális vagyonnal is rendelkezik és az „erkölcsi vagyon” az anyagi vagyonnal azonos értékű oltalmi célként, azonos szankciókkal ellátott védelem alatt áll (*dommage materielle, dommage moral*). Vagyis, megsértésük egyaránt vagyoni jellegű kárfelelősséggel, kártérítéssel, vagy kárpótlással, pénzbeli vagy nem pénzbeli elégtételnyújtással (*satisfaction*) jár.⁵³⁸

A francia jogban (is) *kumulálható* ugyanabból a károkozási tényállásból eredő vagyoni és nemvagyoni (erkölcsi) kár, összhangban azzal, hogy különféle károkról van szó, továbbá azzal, hogy a károsultat teljeskörűen oltalmazni kell, az őt ért vagyoni és nemvagyoni sérelmet illetően. A *non cummul* elve, vagyis a több károkozási jogcím együttes alkalmazásának, párhuzamos igényérvényesítésének tilalma csupán a szerződési és deliktuális károkozás kapcsán merült fel. Más szóval, egy károkozás esetén vagy az egyik, vagy a másik felelősségrevonási jogcím (szerződészegés, vagy polgári jogi deliktum, azon az alapon, hogy a károkozó megsértette az általános károkozási tilalmat) jöhet számításba, mégpedig a károsult választása alapján. Igen komoly megfontolás és hosszantartó tartózkodás után, a Cour de Cassation (francia Legfelsőbb Bíróság) kimondta, hogy a károsultnak választania kell, aközött, hogy a) vagy a szerződészegés következtében beálló kár térítését (kártérítési érdek), b) vagy a deliktuális alapon igényelje az *in integrum restitutio*-t (helyreállítást). Ám a kérdés a felelősségi elméletben (J. Savatier) továbbra is nyitva maradt.⁵³⁹ Az új magyar Ptk. a *non cummul* elvét (azaz a párhuzamos igényérvényesítés tilalmát – a német jogban: *Anspruchkonkurrenz*) fogadta el.⁵⁴⁰

---

⁵³⁷ Ld. pl. René *Savatier*, *Traité de la responsabilité civile en droit Français, civil, administratif, professionnel, procedural*, tome deuxième, Paris, Pichon, 1951, 99. old. 534. bis p. (Application au droit moral de l’auteur).

⁵³⁸ Ld. pl. Jean *Carbonnier*, *Droit civil, tome second: Les biens et les obligations*, Presses universitaires de France, Paris, 1959, 584. old. (Le *dommage moral*). Ld. a Code civil 1382, 1383; az osztrák ÁOPtk 1295. paragrafusait. Ld. ennek hatását az új magyar Ptk. rendelkezéseire a 2:51. paragrafus (1) bekezdése (c) albekezdésére, mely a nem pénzbeli elégtételnyújtásról szól, továbbá a 2:52. paragrafusának (1)-(3) bekezdését, mely a személyiségsérelmekkel kapcsolatos pénzbeli kárpótlást, azaz sérelemdíjat irányozza elő.

⁵³⁹ Ld. pl. Henri et Léon *Mazeaud*, Jean *Mazeaud*, *Leçons de droit civil, tome deuxième, Obligations, théorie générale, biens, droit de propriété*, Édition Montchrestien, Paris, 1962, 331-334. old. Cour de cassation, Civ. 11. Janv. 1922, S. 1924. I. 105.

⁵⁴⁰ Ld. erről, a magyar és a német jogra nézve, *Fuglinszky* Ádám, *Kártérítési jog*, HVG Orac, Budapest, 2015, 63. old. Ld. továbbá a Code civil 1382, 1383, az osztrák OÁPTk 1295. paragrafusát, melyek nem adnak egyértelmű választ a kumulációs kérdésre. Ám mindkét kódex, generálklauzula módján, arról szól, hogy a károsultat, akár szerződészegésből, akár deliktumból származik a kára, kártalanítani kell. Szerződészegésből, veszélyes üzemi felelősség esetén adódhatnak, különböző, „deliktuális” és „szerződési” forrású, egymással tényszerűen kapcsolatban álló károk. A magyar Ptk-ban a deliktuális felelősségre vonatkozó, általános érvénnyel

Mint fennebb említést nyert, hogy a mai jog szemszögéből szemlélve, vannak olyan álláspontok, amelyek szerint a természetjog mint törvényen kívüli normarendszer *bírói jogalkalmazási szempontból kifogásolható*, nem fogadható el, mert *tartalma bizonytalan*, gyakran ellentmondásos, - ily módon nem nyújt elegendő támpontot a jogi normáktól elvárt *jogbiztonsági követelmény* érvényesítéséhez..⁵⁴¹

A modern polgári korszak jogfilozófiájában a joggal oltalmazott emberi értékek meghatározásában támpontot a polgári jogi kódexek kívántak nyújtani, a *generálklauzulák* (általánosító, ún. kaucuk, v. rugalmas normák) mentén. (Pl. méltányosság). Egyfelől a lehetséges *joghézagok* pótlása céljából, másfelől a jog *világító tornyaiként* (Vékás Lajos), vagyis olyan szabályokként, amelyek támpontot nyújtanak a jogalkalmazónak, a jogkövetőnek a *jog értelmezése* útján. A jogelmélet óvatosságra int a csupán generálklauzulákon alapuló ítélkezés irányában (Flucht in Generalklauseln). Arra való tekintettel, hogy ezeknek a tartalma igen tág: hiszen pl. a szín fogalmába bele fér a fehér és a fekete is. Ily módon a jogi értékek mentén indokolatlanul, egyforma megítélést nyerhetnének a „jó” és a „rossz” is, ami nem lehet célja a helyes jognak. Szükség mutatkozott tehát a generálklauzulákat akár több jogintézmény által is, a „feldolgozó”, konkretizáló normákra. Azért, hogy pontosítás útján jogbiztonságot nyújtsanak. A modern polgári jogalkotáshoz fűződően, a jogalkalmazás elősegítése végett, kialakultak a *jogértelmezés doktrinális módszerei*, amelyek a *nyelvtani* (szemantikai), *logikai*, *normacél* szerinti (Zweck im Recht), *belterjes* (intenzív) és *külterjes* (extenzív), *norma-történeti*, *rendszerező* (szisztematikus), *jogösszehasonlító*⁵⁴², *alkotmánykonform*, *európaikonform*, stb. értelmezési, hivatási

---

előírányzott *előreláthatósági klauzula* korlátozza a károkozó felelősségét. Ugyanis a Ptk. 6:521. paragrafusa értelmében, nem állapítható meg az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia. Ez vitatható, mivel a károkozó felelősségének csökkentéséhez vezető rendelkezésnek tűnik, mivel a felelősségre vonás a károkozó szubjektív körülményeit, előreláthatósági képességét helyezi előtérbe. Így a károkozó „könyvedén” kimentheti magát azzal, hogy cselekményének, vagy mulasztásának idején nem volt képes, vagy nem volt köteles előre látni a kárt. A károsult fokozott oltalmának szüksége fényben és a károkozó indokolt érdekeinek oltalma céljából, feltehető a kérdés, hogy nem lett volna-e elegendő a klasszikus kimentő okok és az okozatosságnál a természetes és jogi okkiválasztó elv mellett maradni, az előreláthatósági klauzula mellőzésével?

⁵⁴¹ Ld. pl. *Koziol-Welser*, Bürgerliches Recht, Band I: *Koziol*, Allgemeiner Teil, Sachenrecht, Familienrecht, 12. Auflage, Manz Verlag, Wien, 2002, 304. old.

⁵⁴² Ld. pl. *Földi András* (szerk.), Földi, Kelemen, Kisteleky, Márkus, Pomogyi, Schweizer, Siklósi), Összehasonlító jogtörténet, Elre Eötvös Kiadó, Budapest, 2012, 480-482. old., kihangsúlyozzák a polgári jogi felelősségre nézve a polgári jogi felelősség *denaturalizációját*, mely a polgári korszaktól elválik a morális felelősségtől, mivel a polgári jogi kártérítési felelősség a pusztán helytálláson felül, bevezette a vétkes magatartásból eredő károk iránti általános ekvivalenst, a pénzbeli térítés útján történő kártalanítást, a pénzzel tartozó odós fogalmát. Hivatkoznak Frnak Ignácra, aki szerint a polgári jogban a „felel” szó helyett inkább „a felelni tartozik” (respondere tenetur) kifejezés illik a jogi felelősség meghatározásához. Egyébként a francia jogösszehasonlítási elmélet egyik legkiemelkedőbb művelője (René *David*, Les grands système de droit contenporains) aki a jogcsaládokat, típusokat a különbségek mentén mutatja fel, de ugyanakkor kiemeli, hogy

szabályokat taglalják.⁵⁴³ A *joghézag* esetében *analógia* (a nem szabályozott jogviszony más hasonló tényállású szabályozott jogviszony szankcióinak alkalmazása) csupán a polgári jogban engedélyezett, a büntető jogban, a nullum poene elve miatt, nem. Kialakultak a jog *oltalmi céljai* mentén (pl. megelőzés a büntetőjogban, a deliktuális polgári jogban), a *jogi oltalom* „*tárgyai*”, mint az *élet*, a *testi épség* és az *egészség*, az emberi tisztesség és *méltóság*, a *személyiség integritása*, a *tulajdon* és a *szabadság*. A csupán esetszerű, kazuisztikus normaalkotásnak is vannak hátrányai, mert konkretizálás útján történő teljességi igyekezete ellenére, joghézaghoz vezethet: minden eset nem irányozható elő. Ezért szükségesek az általánosító normák. Elengedhetetlennek mutatkozott a generálklauzulák, mint elvi kiinduló pontok és a jogintézmények szerinti (viszonylagos kazuisztikus) szabályozás harmóniájára való törekvés.

A XX. század második évtizedében kifejezésre jutó *magyar jogfilozófiában*, a kolozsvári származású és a korabeli Kolozsvári Jogi Kar professzora, *Somló Bódog* foglalkozott a természetes joggal. Kora jogfilozófiája gyakran *szembesítette a természetes jog fogalmát a tételes joggal*, miközben a természetes jog jogi értékénél fogva szubordinált. Somló szerint azonban a természetes jog *nem a tételes jog feletti szubordinált jog*, hanem *helyes értelmezése a normatartalomnak*.⁵⁴⁴ Hivatkozik *Stammler*re, aki szerint a természetes jog olyan jog, amelynek a tartalma a természetessel analóg. E jog normatartalma megfelel a *helyesség* igényének. Továbbá ez olyan jog, amely tartalmában megfelel az *ésszerűség* követelményének.⁵⁴⁵ A helyes és jó jognak *egyértelműnek* kell lennie, meg kell különböztetnie a *jogot* és a *jogtalanságot*, s eközben *etikusnak* kell lennie.⁵⁴⁶ Somló megkülönbözteti és egymástól elválasztja a *jogot a hatalomtól*, olyan értelemben, hogy a jog az értelemből fakad. A hatalom alatt Somló érti a jogalkotó arra való készségét, hogy a jogot akár *kényszer* kilátásba helyezésével, vagy alkalmazásával érvényesítse. Ám a *helyes jog* olyan, amely spontán, *kényszer alkalmazása nélkül is jogkövetést eredményez*, sokszor jogon

---

vannak közös elvek, technikák, amelyek a jogcsaládokat egymáshoz közelítik. A magyar jogelméletben a jogcsaládok és jogtípusok közös és eltérő elemeit Eörsi Gyula kutatta, *Összehasonlító polgári jog*, Bp. 1975 (V.ö.: *Badó Attila, Bencze Mátyás, Bóka János, Mezey Péter* (szerk.), *A jogrendszerek világa*, Pro Talentis Universitatis Alapítvány, 2012, 14. old. Ld. továbbá: *Szalma József*, *Az összehasonlító polgári jogról*, Tézisek a polgári jogi harmonizációs, konvergenciális, divergenciális és univerzális tendenciáiról, *Jogtudományi Közlöny*, 1999/6. sz. 245-252. old.

⁵⁴³ Ld. *Szalma József*, *Kutatásmódszertan*, Budapest, Patrocínium, 2016.

⁵⁴⁴ Félix *Somló*, *Juristische Grundlehre*, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917, 128-129. old.

⁵⁴⁵ *Stammler*, *Theorie der Rechtswissenschaft*, 229. old.

⁵⁴⁶ Félix *Somló*, *Juristische Grundlehre*, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917, 121. old.

kívüli indítékokból (mint vallási, etikai, szokásjogi meggyőződés).⁵⁴⁷ A *jog nélkül nem kívánatos anarchia* keletkezne.⁵⁴⁸

A XX. század második felében kifejezésre jutó magyar jogfilozófiában, különösképpen *Peschka* Vilmos, nemcsak a jogalkotás, hanem a jogalkalmazás területére is kiterjeszti „a társadalom objektív törvényszerűségeinek követelményét”, keresve a jogi értékeket, amelyek alatt főként *erkölcsi* értékeket is ért.⁵⁴⁹ A jogi értékeket erkölcsi értékekben látatja *Ádám Antal* is.⁵⁵⁰ *Prugberger* Tamás szerint a jogalkotás és a jogalkalmazás nemcsak a társadalmi törvényszerűségeknek kell megfeleljen, hanem az *embert körülvevő természet* élő és élettelen környezetének óvása követelményeinek is.⁵⁵¹

A *precedensjog*, szemben a *törvényi jogforrási rendszerekkel* alapvető jellemzője, hogy a jog forrása nem az állami jogalkotási tevékenységből eredő általános jogi aktus, a törvény, hanem a bírói egyedi aktus, amely azonban kiterjeszthető más hasonló esetekre. A törvényi jogforrás előnye az, hogy hozzá járul a természetes jog által megkövetelt jogbiztonsághoz és míg érvényben van, állandósági követelményéhez. A precedensjog előnye pedig a rugalmasság és az új jogi helyzetekhez való adaptálás lehetőségében nyilvánul meg, ami hosszú jogfejlődés során nemcsak az angolszász (Equity, Common Law) hanem a magyar jogban is (Curia) kifejezésre jutott.⁵⁵²

Az, ami a természetjogi doktrínából a modern polgári kor XX. századában egyértelművé vált, hogy természetes jogok köre nem más, mint pl. az *élethez való jog*, ami a modern polgári jogi jogalkotás (magán- és közjogi ágainak) szerves részévé vált. Az európai büntetőjogi rendszerek törölték a halálbüntetést. Az életet az állam nem veheti el, mert nem is adja, de a

---

⁵⁴⁷ Félix *Somló*, Juristische Grundlehre, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917, 108. old.

⁵⁴⁸ Félix *Somló*, Juristische Grundlehre, Leipzig, Verlag von Felix Meiner, 1917, 98-120. old.

⁵⁴⁹ Ld. *Peschka* Vilmos, A társadalmi folyamatok és a jogalkotási folyamatok összefüggéseinek néhány problémája, Állam- és Jogtudomány, 6/1963, 174. old., ibid, A jog sajátosságai, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, és Appendix a jog sajátosságaihoz, MTA Jogtudományi Intézet és az Akadémiai Kiadó közös kiadása, Budapest, 1989.

⁵⁵⁰ Ld. *Ádám Antal*, A jogi és az erkölcsi értékek az alkotmányos államban, Állam- és Jogtudomány, Budapest, 37/1996. sz., 87. old.

⁵⁵¹ Ld. *Prugberger* Tamás, A jogi normák a természeti és társadalmi törvényszerűségek összefüggésrendszerében, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Iuridica et Politica, tomus XXXI/1, University Press, Miskolc, 2012, 126-144. old.; ibid, A jogi értékek világa jogdogmatikai és jogrendszertani összefüggésben, Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Iuridica et Politica, tomus XXX/1, Miskolc, University Press, 2013, 118-182. old.

⁵⁵² Ld. *Szalma* József, Entwicklungstendenzen bei der Abgrenzung der zivilrechtlichen von der strafrechtlicher Haftung, Journal on European History of Law, Brünn, 2012/1. sz. 32-42. old.; *Szalma* József, Der Einfluss des ABGB in der Rechtsprechung des ungarischen obersten Gerichtshofes (Curia) – Präzedenzen zum Schadenersatzrecht in der zweite Hälfte des XIX. Jahrhunderts, in: *Kohl G., Neschwara Ch., Simon, T.* Festschrift für Wilhelm Brauner zum 65. Geburtstag, Rechtsgeschichte mit internationale Perspektive, Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2008, 671-686. old.

szabadságot büntető jogszabályban előre meghatározott súlyos közjogi vétségek, azaz bűncselekmények miatt (kirívó esetekben akár élethossziglan tartóan), igen. Vitatott, hogy az élethossziglan tartó szabadságvesztés milyen esetekben róható ki, annál fogva, hogy a büntetőjog egyik fontos célja a reszocializáció, s ennél fogva az élethossziglani szabadságvesztés akkor indokolható, ha a reszocializációnak nincs esélye. A modern büntetőjogban kialakult az az elmélet, amely szerint az elkövetőnek szabadságvesztésre való marasztalása nem történhet meg *közvetlen* (materiális) *bizonyítékok* hiányában, csupán közvetett bizonyítékokra (indíciókra) alapozva. A modern polgári korszakban fogalmazódott meg a *nullum crimen sine criminae et sine lege* elve, tehát az a büntethetőségi szabály, amely szerint senki sem vonható büntetőjogi felelősségre azért a cselekményért, amelyet elkövetése idejében a büntető törvénykönyv különös része nem írt elő, mint büntetendő cselekményt és hozzá fűződő büntetőjogi szankciót. Eközben a büntetendő cselekmény *pontos leírást* kell tartalmazzon, előírányása nem történhet meg genrálklauzula alapján.

A polgári korszakban kifejezésre jutott a polgári és büntető kódexekben a *büntető és a polgári jogi felelősség egymástól való elválása*. Addig a római jogi tradíció mindkét felelősségi rendszerre nézve, mind a pönális, mind a restitúciós szabályt alkalmazta, pontosabban a polgári és büntető deliktumok szankcióit célok mentén nem különböztette meg. Mászóval, a *büntetőjogi felelősség és a polgári jogi felelősség egységben volt*. A polgári jogi deliktumok is pönális (büntető) szankciókkal voltak ellátva. Pl. testi sérelem okozása esetén a „fogat fogért” (tallion) elv érvényesült, sőt a duplum, vagy a triplum mértékében is történhetett a szankcionálás. Ezzel szemben, a polgári korszakban, a két felelősségi rendszer, egymástól elkülönült szankcionálási célok mentén, elváltak. Ezen túl a polgári jogi felelősséget vezérlő restitúciós cél nem az elkövetőt büntetve szankcionál, akár dupla kártérítést kiszabva, hanem a károsultat oltalmazza, az ő vagyónának helyreállítást célozza meg. A büntető jogi felelősség célja főszabáéyként az maradt, hogy az elkövetőt szankcionálja, büntesse, mert cselekménye közérdeket sért. *Marton Géza* találóan jegyzi meg, hogy nem minden vétkesség nyer büntetőjogi szankciót, vannak olyanok, amelyek csupán polgári jogi (kártérítési) szankciókkal vannak ellátva. A büntető jog ugyanis csak az általa jelentősnek tartott vétkesség kapcsán szankcionál.⁵⁵³ Aki csupán magánérdeket sértve másnak kárt okoz, természetes az, hogy nem büntethető, de az is, hogy a másnak okozott kár térítésére marasztalható legyen.

---

⁵⁵³ Ld. *Marton Géza*, Versuch eines einheitlichen Systems der zivilrechtlichen Haftung, Archiv für die civilistische Praxis, J.C. B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen, 1963, 3.old.; *Marton Géza*, Le fondaments de la responsabilité civile, Paris, 1938.

A természetjognak azonban van a mai, kizárólag *magánjogban* elfogadott értelmezése is, mely a természetjog forrását az adott helyzetben megszokott, kialakult és *általánosan elfogadott emberi magatartás értékrendjében* keresi. A *hatályos, tételes jog* is lehet „természetes”, hiszen legtöbbször megfelel az általánosan elfogadott emberi értékrendnek. Ilyen értelemben a természetjog forrásai az *emberi és személyiségi jogokban* fogalmazódik meg.⁵⁵⁴ Ezekhez tartozik az élethez való jog, az emberi méltósághoz való jog, a személyes szféra (pl. lakás, korrespondencia) és egyéb, joggal is oltalmazott titoktartás tiszteletben tartásához való jog, a szabadsághoz való jog, az ember testi épségéhez és egészséghez való jog, a családi élet sérthetlenségéhez való jog, a gyermekek és az időskorúak különleges oltalmához, továbbá a lelkiismereti szabadsághoz való jog, a személyek törvény előtti jogegyenlősége, a személy hátrányos megkülönböztetésének tilalma, a becsület és a jóhírnév, a névviseelési jog, a szerzői és találmányi jog, a kegyeleti jog. A természetes jog e polgári jogi jogfelfogás értelmében tehát az emberi jogalkotás műve, emberi értékrend.

A modern *természetjogi (emberi jogi) doktrína* elfogadja az *egyéni* (alanyi) és *kollektív* emberi jogok, különösképpen a nemzeti kisebbségi jogok, a *nemzeti kisebbség országos és települési önkormányzata* elvének, békés érvényesítését, a demokratikus jogrend keretében. Beleértve a határon túli magyar nemzeti közösségek kulturális, oktatási és egyéb önkormányzatát. Ezen alapvető, természetesnek is minősíthető jogok, a modern polgári jogalkotásban is érvényesülő jogok, legtöbbször az alkotmányos rend részeivé váltak. E természetes (emberi) jogok megsértése, megghiúsulásának esetén, a jogában korlátozott, akadályozott személynek (joggal védett természetes, de alanyi jogként is értelmezhető) jogában áll, jogosultságának érvényesítése céljából, a *bírói úthoz* fordulni, azaz bírósági oltalmat igényelni.⁵⁵⁵ A kollektív jogok körébe tartoznak az oktatáshoz és képzéshez való jog, a szociális biztonsághoz való jog, a kollektív munkajog - a kollektív szerződések és törvényi jogszabályokban előírányzott szociális jog révén, a vallásfelekezeti és vallásgyakorlási jog. A nemzeti kisebbségekhez való tartozás joga és az ehhez a joghoz fűződő kollektív jogok, az emberi jogok (Római Egyezmények) harmadik generációjához tartozó jog. Az európai és a magyar nemzeti kisebbségi jogi doktrína szerint a kisebbségek joga, pl. a hivatalos nyelvhasználat joga, nem az illető ország, melyben élnek, adományának kérdése, hanem olyan jogok összessége, amelyek nekik járnak, és amelyek akár bírói úton is megvalósíthatóak (kellene legyenek).

---

⁵⁵⁴ Ld. Ptk., 2:42-2:55. paragrafusait. Ld. továbbá Magyarország Alaptörvényének I.-VII. cikkét, pl. in: Magyarország Alaptörvénye, Patrocínium, Budapest, 2013, 13-14. old.

⁵⁵⁵ Ld., az új Ptk, 1:6. paragrafusát. In: Ptk, Patrocínium, Budapest, 2015, 17. old.

Egyfajta „természetes” jognak számít az az eset is, amikor a hatályos törvényi jogszabály a szabályozást „átengedi” a *szakmai*, vagy *hivatási* (mérnöki, orvosi) szabályoknak. Ugyanis nincs értelme minden emberi kapcsolatot joggal szabályozni. A szabályozás átengedése más szabályrendszereknek elsősorban a polgári jogra jellemző, pontosabban a kötelmi jog *különleges kárfelelősségi szabályaira* (pl. orvosi felelősség). Így pl. a hatályos magyar EÜ (Egészségügyi) törvény⁵⁵⁶ az *orvos* (egészségügyi intézmény, klinika) beteg iránti kártérítési felelősséget arra az esetre irányozza elő, amikor a *diagnózis* megállapítása és a *gyógykezelés* folyamán *eltér* az orvosi hivatás, *szakma szabályaitól* és ezáltal a betegnek *egészségében* kárt okozott (pl. mozgásképtelenné és munkaképtelenné vált).⁵⁵⁷ A kártérítési kötelezettség annak következtében is beállhat, hogy az orvos *betegtájékoztatási* kötelezettségét nem tartja be, a beavatkozás kockázatairól nem nyújt teljes információt, műtét esetén az orvosi szabályokat (Protokollt) nem tartja be, stb.⁵⁵⁸

Ilyen a *mérnöki* továbbá *építészeti* és *karbantartási* felelősség is, az épület omlása esetén előidézett kárért⁵⁵⁹, amikor a kár azért következett be, mert az épület tervezésekor, kivitelezésekor a tervező, kivitelező és a karbantartó nem tartotta be a mérnöki statikai szabályokat, az építkezési is karbantartási szakmai szabályokat, egyfajta szakmai „törvényszerűségeket.” Ha a kár nem a tulajdonos karbantartási mulasztásából,⁵⁶⁰ hanem a tervezési és kivitelezési szakmai szabályok be nem tartásából következett be, akkor a tervező és a kivitelező a felelős az okozott épületkáráért, az okozási elv alapján. Ilyenkor a vétkesség, azaz a szubjektív felrőhatóság nélküli *veszélyes üzemi* (tárgyi) felelősség szabályai érvényesíthetők, amennyiben az épület helyzeténél, állapotánál, jellegzetességeinél fogva, fokozott kárveszélyes dolognak minősült.

A kártérítési felelősség körében a „természetes törvények” részbeni inkorporációjára az alapvető felelősségi feltétel, az *okozatosság* tekintetében is sor került. Ugyanis főszabályként

---

⁵⁵⁶ Ld. pl., 1997. évi LIV. törvény (Eütv.) 13. paragrafusát. Ld. pl. *Dósa Ágnes*, Az orvos kártérítési felelőssége, 2. átdolgozott kiadás, HVG/ORAC, Budapest, 2010, 104, 204., 209. old.

⁵⁵⁷ Ld. pl. *Köles Tibor*, (szerk. *Petrik Ferenc*), Orvosi műhiba perek, HVG ORAC, Budapest, 1999, újabban (2010) *Dósa Ágnes* vonatkozó munkáit.

⁵⁵⁸ Ld. *József Szalma*, Haftung für Rat, Auskunft und Gutachten im ungarischem Recht, Wirtschaft und Recht im Osteuropa (WiRO), München, 2016/3. szám, 65-70. old. (tanulmány); *József Szalma*, Haftung für Rat, Auskunft und Gutachten nach serbischem Recht, in: Haftung bei Wertpapierässerung, Teil 1: Rat und Auskunft als Grundlage der Haftung bei der Veräußerung von Wertpapieren nach dem Recht der CEE-Staaten, mit Beiträgen zur Haftung von Ratungagenturen, szerk. Prof. Dr. Dr. Hc. Rudolf Welser, Manz'sche Verlags- und Universitätsbuchhandlung, Wien, 2016 (könyvrészlet – nemzetközi tematikus tudományos konferenciáról szóló kötetben).

⁵⁵⁹ Ld. Ptk. Felelősség az épületkárokért, 6:560. paragrafus (1)-(3) bekezdéseit, továbbá 6:561 paragrafusának (1)-(4) bekezdéseit.

⁵⁶⁰ Ld. az új Ptk 6:56 0. paragrafusának (1) bekezdését. In: Ptk, Patrocínium, Budapest, 2015, 310. old.

az a felelős, aki jogellenes magatartásával (cselekményével, vagy cselekvési kötelezettség mulasztásával) okozta a kárt.⁵⁶¹ Az „okot” a (magyar) Ptk. nem definiálja, de nem határozza meg más Ptk. sem. Ezt a Ptk-k a „természetes okságra” bízzák. Ez pedig nem más, legalábbis a feltételek egyenrangúságának elmélete (John Stuart Mill, Traeger) szerint, de a jogi mércéket is figyelembe vevő okkiválasztó doktrína (a német jogban: Wolf, Buri, Mommsen, Windscheid, Max Rümelin, a francia jogban: René Savatier, a svájci jogban: Theo Guhl, a magyar jogban: Marton Géza) szerint is, mint az a *feltétel*, mely nélkül a kár nem következett volna be, amely azonban közvetlen, döntő, megfelelő, tipikus, valós és nem hipotetikus körülmény kell legyen.⁵⁶² Pl. autóbalesetnél a gyorsajtás; piros lámpajelzés időpontjában; zebrán való áthaladás és nem valamilyen múltban távollevő ok, mint az autóvezető születése. Ok ugyan az utóbbi is, mert ha a baleset okozója anno nem születik meg, nem is okozhatott volna kárt, de jogilag irreleváns. (Az ún. Neffretete effektus kizárása elengedhetetlen a jogi felelősség okkiválasztó mérlegelése során). Az okozatosság jogi szerepe kettős: egyfelől *rámutat a kárfelelős személyére*, alanyára, másfelől *felelősség mértékének* meghatározója. Ugyanis a kárért az tartozik felelősséggel, aki okozta, és csupán azért a kárért, amely jogellenes magatartásából, mulasztásából következett. Az új magyar Ptk. a felelősség mértékét az *előreláthatósági* klauzulával korlátozza, mind a szerződési, mint a deliktális felelősség terén.⁵⁶³ Eszerint a károkozó nem vonható kártérítési felelősségre, ha jogellenes cselekménye, vagy mulasztása során nem láthatta előre, vagy nem volt köteles előre látni a kárt.⁵⁶⁴ E rendelkezés az új Ptk-ba főként az angolszász jogból került. Az előreláthatósági felelősségkorlátozás, egyébként a kontinentális jogban bizonytalan tartalmúnak minősített. A károsultat nemigen védő klauzula helyett az új Ptk-ban megtették volna a német és francia jogban alkalmazott kimentő és felelősségmegosztó okok, általános és a magyar jogban is elfogadott klasszikus jogintézményei. A klasszikus kimentő okok is felelősségkizáró, felelősségkorlátozó, vagy felelősségmegosztó⁵⁶⁵ jelleggel bírnak, mint a jogos önvédelem⁵⁶⁶,

---

⁵⁶¹ Ld., az új Ptk 6:529, 6:521. paragrafusait, in: Polgári törvénykönyv, Patrocínium, Budapest, 304. old.

⁵⁶² Ld. pl., Szalma József, Okozatosság és polgári jogi felelősség, Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2000, 25., 56. old.

⁵⁶³ Ld. pl. erről: Csöndes Mónika, Előrelátható károk? - Az előreláthatósági korlát hatása a szerződésszegési kártérítési jogunkra, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 63/123. old.

⁵⁶⁴ Ld. Ptk. 6: 143. paragrafusának (2) bekezdését, mely szerint a szerződésszegéssel okozott károkat olyan mértékben kell megtéríteni, amilyen mértékben a jogosult bizonyítja, hogy a kár mint a szerződésszegés lehetséges következménye a szerződés megkötésének időpontjában előre látható volt. A deliktális felelősség körében az új Ptk 6:521. paragrafusában leszögezi, hogy „nem állapítható meg az okozati összefüggés azzal a kárral kapcsolatban, amelyet a károkozó nem látott előre és nem is kellett előre látnia.”

⁵⁶⁵ Ld. a Ptk. 6:526 paragrafusát (semmis az életet, testi épséget vagy egészséget megkárosító károkozásért való felelősséget korlátozó, vagy kizáró szerződési kikötés). Ld továbbá a szerződési felelősségre vonatkozó felelősségkorlátozó rendelkezéseit, pl. a kötbérre vonatkozó rendelkezést: A Ptk. 6:186- 6:189. paragrafusait, valamint a jogvesztésre vonatkozó szerződési rendelkezések hatályát (Ptk. 6:190. paragrafusát), a biztosítási

szükséghelyzet⁵⁶⁷, károsult beleegyezése⁵⁶⁸, továbbá hozzájárulása⁵⁶⁹, erőhatalom (vis maior), esemény (casus). A szerződési felelősségnél a szerződéskötési autonómia miatt a közrend elvének tiszteletben tartása feltételével a kárfelelősség vagy felelősségekorrólító klauzulákkal kizárható, vagy korlátozható. Így kizárhatóak egyes kockázatok (pl. a felelősségbiztosítási jogban). Redukálható a felelősség az előre, szerződésszegés esetére kikötött absztrakt kárra szorító felelősség (pl. a kötbérikötésnél), vagy csökkenthető a kárfelelősség (pl. alulbiztosítás esetén). Egyébként a *teljes kártérítés* elve⁵⁷⁰ érvényesül (mind a felmerült kár – *damnum emergens*, mind az elmaradt jövedelem – *lucrum cessans* tekintetében), melyet a modern kontinentális polgári törvénykönyvek konvergens módon követnek, mind a szerződési, mind a deliktális felelősségre vonatkozó érvennyel. Ily módon a modern polgári törvényhozás a teljes kártérítés elvének érvényesítésével, lehetővé teszi a károkozói jogviszonyban, a gyengébb félnek, a károsultnak, fokozott oltalmát, az ő „természetes” jogaként.

Vannak továbbá a jogtudománynak és a jogalkotásnak általánosan elfogadott szabályai, melyek nélkül nem képzelhető el az *ésszerű* jog. (Vernunftrecht). Így pl. hosszú idők során kialakult jogász *tapasztalat, tudás* hozta létre az értékpapírjogban a forgatmányt, mint a névre szóló értékpapír átruházásának egyik jogintézményét, eszközét. Ennek ellenében történő szabályozás, ennek a jogintézménynek jogrendből való önkényes kiiktatása - ellentétben állna az általánosan elfogadott „*jogi törvényszerűségekkel*”, hiszen a jogi *tapasztalat* az értékpapírok főszabály szerinti szabad forgalmazását tartja jogi és gazdasági értéknek. A forgatmányt a jogrendből való kiiktatása, ennek az értéknek, tapasztalatnak a tagadásához vezetne. A jog, a jogalkotó ugyan előírhatja, hogy a „fehér” az „fekete”, de ez a józan ésszel ellentétes lenne és ennél fogva senki sem hinné el, hogy a fekete az fehér.

A viszonylag újabb és a legújabb magyar jogirodalom nemcsak a természeti, hanem a *társadalmi törvényszerűségeknek* megfelelő törvényeket tartja *helyes és jó* jognak, jogalkotásnak, vagyis azt a jogot, törvényt, mely megfelel a társadalom objektív törvényszerűségeinek és az ember szocializált természetéből fakadó elvárásnak.⁵⁷¹ Így a

---

kockázatokra vonatkozó szabályt (Ptk. 6:445. paragrafus), az alulbiztosítási rendelkezést (Ptk. 6:460. paragrafusa), az önrésről szóló szerződési v. általános üzletkötési rendelkezést, stb.

⁵⁶⁶ Ld. Ptk. 6:520. paragrafusának b) pontját.

⁵⁶⁷ Ld. a Ptk. 6:520. paragrafusának c) pontját.

⁵⁶⁸ Ld. a Ptk. 6:520. paragrafusának a) pontját.

⁵⁶⁹ Ld. Ptk. 6: 525 paragrafusát (károsulti közrehatás).

⁵⁷⁰ Ld. Ptk. 6:522 paragrafusának (1)-(4) bekezdését (A kártérítési kötelezettség terjedelme).

⁵⁷¹ Ld. pl. *Peschka* Vilmos, A társadalmi folyamatok és a jogalkotási folyamat összefüggéseinek néhány problémája, *Állam és Jogtudomány*, 6/1963, 174. old. és a köv. *Ibid*, A jog sajátossága, Akadémiai Kiadó,

klasszikus *csőd- és felszámolási jog*, a vállalkozás *fizetéseképtelenségének* feloldását abban látta, hogy a felszámolás során a hitelezők a megmaradt vagyonból - a tartozás és e vagyon arányában nyerjenek (*részleges*) kielégítést. A modern inszolvencia jog (Insolvenzordnung) ezzel szemben, az eladósodott vállalkozást, melynél az eladósodás előfordulón fiktív, vagy kerülő jellegű (agere in fraudem legis et partis) és ily módon a hitelezők követelésének, joggal védett érdekeinek kijátszását célozza meg, előirányozza a hitelezői és bírói beavatkozás útján történő fakultatív szanálást, annak érdekében, hogy a vállalkozás gazdasági talpraállítása révén tartozásait *teljes egészében* teljesítse.⁵⁷²

A modern polgári jogban egyfajta „természetes jogként” nevesíthetők a *természetes kötelmek* is. (naturalis obligatio).⁵⁷³ Ezek olyan kötelmek, amelyek valamely törvénnyel előírt oknál fogva (pl. elévülés) elveszítették bírósági úton történő érvényesíthetőségüket. Azért természetes kötelmek, mert önkéntes teljesítésük esetén jogi úton nem követelhetők vissza, jogalap nélküli gazdagodásra (condictio indebiti) való hivatkozással. Az *elévülési* határidő (melyet az egyes kötelemfakasztó forrásokra nézve az anyagi jogszabályoz) elmúltával létrejöhet a természetes kötelem, míg a *jogvesztő* határidő (melynek forrása az eljárási jog, pl. fellebbezési határidő) múltával nem, mivel utóbbi esetben megszűnik nemcsak az eljárásjogi kereseti kérelem, hanem az anyagi jogi (természetes) igény is. Jogvesztő határidő nem szakadhat meg, míg az elévülési határidő igen (pl. jog határidőn belüli gyakorlása).

A természetes kötelmeknek *három típusát* ismeri a jogirodalom: 1) azokat a természetes (erkölcsi jellegű) kötelmeket, amelyek sohasem voltak eredetileg jogi oltalom alatt, melynek forrása az erkölcs és jószokás; 2) azokat a természetes kötelmeket, amelyek eredetileg jogi oltalom alatt álltak, de valamilyen oknál fogva teljesen (jogvesztő határidők) vagy részben (elévülés) elvesztették az állami kikényszeríthetőséget; 3) nem koncesszionált (állami

---

Budapest, 1987 és Appendix, 1989.; továbbá *ibid*, Jog és érték, Állam és Jogtudomány, 4/1964; *ibid*, Érték és kategóriák a jogalkotásban, Jogtudományi Közöny, 4/1981 sz. .Ld. továbbá, *Prugberger* Tamás, A jogi normák a természeti és társadalmi törvényszerűségek összefüggésrendszerében, in: Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica, Tomus XXXI/I.

⁵⁷² Ld. az 1991. évi (többször módosított) XLIX.törvényt a csődeljárásról és a felszámolási eljárásról, azaz ennek 1. paragrafus (1)-(3) bekezdéseit, 24. paragrafusának (1)-(7) bekezdéseit, továbbá 25-27. paragrafusait. In: Csődeljárásról és felszámolási eljárásról szóló törvény, Patrocínium, Budapest, 2014, 7., 32-44. old.

⁵⁷³ Ld. pl. *Gaius*: naturalis obligatio servi, Digestae, 3; *Cornioley* Pierre, Naturalis obligatio, Essai sur l'origin et l'évolution de la notion en droit Romain, thèse, Genève, 1964, 2. old.; *Mazeud*, Henri et Léon, Jean François *Chqbs*; Leçons de droit civil, 10. édition par François Chabas, Montechrestien, Pqris ;1991, 471. old ; *Savatiér*, René, Des effects et des sanctions du devoir moral, thèse Poitiers, 1915; *Gobert*, Michelle, Essai sur le role de l'obligation naturelle, thèse, Paris, 1956; *Savigny*, Obligationenrecht, Berlin, 1851, I. kötet, 23. old.; *Kling-Müller*, Fritz, Die Lehre von den natürlichen Verbindlichkeiten, Berlin, 1905; *Suman*, Antonio, L'obligatione naturale del pupillo in diritto romano, II. Filangieri, XXXIX, 1914, 321. old; George *Ripert*, Le règle moral dans les obligations civiles; Paris, 1927. I. no. 6; *Szalma* József, Pojam i izvršenje naturalnih obligacija (A természetes kötelmek fogalma és teljeítése), Pravni život, Belgrád, 1983/12. sz. 1279-1294.old. *Ibid*, Kötelmi jog, Újvidék, Forum, 1985, természetes kötelmek.

jóváhagyás nélküli) játékból és fogadásból eredő kötelmek. A részben oltalmazott elévülés esetén a perelhetőség nem veszett el, sőt a követelés perlése esetén elévülési kifogás hiányában, ha a kereset egyébként alapos, az alperes kötelezett marasztalható a kötelem teljesítésére. Ez azért van, mert a bíróság az elévülési határidők múlására nem ügyel hivatalból. Ezzel szemben, a jogvesztő határidők múlására a bíróság hivatalból ügyel. Az elévülési határidők forrása az anyagi jog (pl. kártérítési, vagy szerződési követelés elévülése), a jogvesztő határidők pedig eljárásjogi jellegűek (pl. fellebbezési határidő). Jogvesztő határidő múlásával megszűnik mind az alanyi jog (természetes) kötelmi követelési eleme (ius), mind az állami jogérvényesítés, akár a perelhetőség is. Az elévülési határidőhöz fűzött kötelmi követelés mint alanyi jog, perelhetőségi eleme nem szűnik meg. A jogvesztő határidők múlása jogi értelemben nem függeszthető fel, nem szakítható meg, az elévülési igen, pl. bírósághoz való igényérvényesítés benyújtása útján.

A természetes kötelmek körébe tartozik a *szerecsse* (aleatorikus) jellegű, játékból fakadó kötelezettségek. Koncesszionált (engedélyezett) játék (pl. állami sorsjegy) esetén a kötelem teljes bírói oltalomban részesül, míg a nem koncesszionált játékból (pl. fogadás, kártya, kocka) fakadó kötelem bírói úton csak akkor érvényesíthető, ha nem áll ellentétben a közrenddel a jószokásokkal, jóerkölccsel és a kényszerítő jogszabályokkal. Legtöbb európai törvény azonban ezeket a kötelmeket csupán részben engedi érvényesíteni, azaz önkéntes teljesítésük esetén a játékból eredő kötelem bírói úton nem követelhető vissza.⁵⁷⁴

A jogi normatartalom tartós, *gyakori változásokat tagadó* elmélet szerint az állandóság igénye nemcsak természetjogra, hanem a tételes, *hatályos jogra* is kiterjed. A *jog gyakori változtatása ugyanis gyengíti a jogtudatot*, a jog megismerését és a jogkövetést elnehezíti, az állampolgárok jogba és jogszolgáltatásba vetett bizalma megrendül. Fontos követelménye a jogalkotásnak, hogy a jogrendszer *összehangolt, egymásnak nem ellentmondó* normákból álljon. A kormányzati jog, amely a törvények végrehajtását kell szolgálja, nem írhatja felül a parlamenti, törvényi jogot, mert egyébként keveredne a jogalkotási és végrehajtási funkció, pl. azáltal, hogy a rendeleti jog megszüntetheti a törvény alapján szerzett jogosultságokat. Természetesen, a tételes jog változásoknak van kitéve, de ezekre csak alapos érvek és általánosan elfogadott és lehetséges, megvalósítható célok mentén, a jogosultságok bővítése és nem szűkítése, vagy tagadása mentén kell sor kerüljön.

---

⁵⁷⁴ V. ö.: *Szalma József*, *Kötelmi jog*, Újvidék, Forum, 1985, természetes kötelmekről szóló fejezet. Ld. továbbá a francia jogra nézve: *Ambroise Colin*, *Henri Capitant*, *Cours elementaire de droit civil Français*, tome deuxième; Paris, Librairie Dalloz, 1924, 64, 693. old.

A *fenntartható fejlődés* európai és magyar doktrínája is fűződik a természetes jog fogalmához, oly módon, hogy a jognak, környezetpolgári szabályai (környezetszennyező kibocsátások limitációs szabályai, az új technológiák környezeti előzetes és utólagos ellenőrzése, engedélyezése és evidenciája, a szennyező fizet elve, a környezetvédelmi *actio popularis*, mint a megelőzés eszközei stb.) és ösztönző szabályai által (pl. adókönyvités környezetkímélő technológiák bevezetése esetére) hozzá kell járulnia az olyan technológiák érvényesítéséhez, amelyek az emberi természetes környezetet nem rontják le, hanem megóvják és javítják.

A bírósági és közigazgatási jogkörben jogalkalmazási jogkörben meghozott egyedi jogi aktusokhoz fűződően elengedhetetlen, mint egy természetes jog, a *jogorvoslathoz való jog* is.⁵⁷⁵ Ez a jog az alapvető, természetes jogok körébe sorolható, mert lehetővé teszi a felsőbb instancia révén bármely bírói, közigazgatási eljárásban hozott határozatok ellenében való fellépést, felülvizsgálat céljából. A rendes és rendkívüli jogorvoslatok lehetővé teszik a jogvitában a helyes, méltányos jog és a törvény igazságának megkeresését. A polgári peres, nemperes eljárásokban, a büntető eljárásban, a jogszolgáltatás törvényszerűségét a további eljárásjogi garanciák, mint a kontradiktórius elv, szolgálják.

II.

A jogállamiság mint a természetes és szerzett alanyi jogosultságok érvényesítésének feltétele – A jogállamiság ismérvei

- a hatalomági megoszlás; a törvények alkotmányossági kontrollja; az államigazgatási jogi aktusok törvényességének bírósági kontrollja; a törvény visszaható hatályának tilalma; a jogállamiság és a politikai államiság diskurzusa -

---

⁵⁷⁵ Ld. pl. Pp, 1952. évi (többször, legutoljára 2013-ban módosított) III. törvényt a Polgári perrendtartásról, Perorvoslatok fejezetében, a 233-274. paragrafusokat. Ld. pl. in: Polgári perrendtartás, Patrocínium, Budapest, 89-101. old.

7. A hatalomkorlátozás elve. A természetjog elméleti forrásai, fragmentumai megtalálhatók a rómaiak által is (Cicero) értelmezett görög filozófiában. Ezekben az eszmei állam, a demokrácia és *hatalomkorlátozás* korbéli kontextusában jelenik meg a természetjog.⁵⁷⁶

8. Alkotmányosság, törvényesség, hatalomági megoszlás. A polgári korszaktól kezdődően azonban a hatalomkorlátozást egyfelől a törvények alkotmánnyal való összhangját az alkotmányossági kontroll, másfelől a hatalommegosztás szabta meg.

A törvényeknek ugyanis összhangban kell állniuk a legfelsőbb, a jogforrások csúcsán levő, azaz szubordinált jogi aktussal, vagyis az Alkotmánnyal (Alaptörvénnyel), melynek egyik rendeltetése, hogy biztosítsa az állampolgárok alapvető jogait. Az összhangot az alkotmánybírói tevékenység biztosítja, mely rendszerint megkeresésre hoz döntést. A hatályos magyar jogban az *Alkotmánybíróság* a törvény hatálybalépését megelőző kötelező előzetes és fakultatív utólagos *alkotmányossági kontrollt* valósít meg. E megoldás, habár nem egyedülálló, kissé mintha ellent mondana a hatalomági megoszlásnak. Ugyanis, amennyiben a törvény hatálybalépése előtt az alkotmánybíróság kötelező alkotmányossági kontrollt végez, beleavatkozik, igaz, negatív módon, a törvényhozásba. Másfelől, amennyiben ez az előzetes kontroll teljes, és a meghozandó törvény egészére vonatkozik, szinte kizárja az utólagos kontrollt, vagyis azt, hogy az utólagos alkotmányossági indítványozásra felhatalmazottak jogosan igényelhessék a kontrollt. Ugyanis az előzetes kontroll ezt már egyszer elvégezte. A jogban pedig általánosan elfogadott szabály a *ne bis in idem* elve. Más kérdés, ha az előzetes kontroll részlegesnek mutatkozott, ilyenkor helye lehet az utólagos kontrollnak. Helyesebbnek tartom csupán az utólagos alkotmányossági kontrollt. A törvény alkotmánnyal való összhangjának kontrollja nem téveszthető össze az alkotmányjogi panasszal, mely egyéni jogsértések ügyében való alkotmánybírói eljárás és a törvény alkotmányellenes alkalmazása esetében esedékes. Az alkotmánybíróság tulajdonképpen nem bíróság, mert nem egyedi, alanyi jogsértésekkel és jogalkalmazással, azaz ítékezéssel foglalkozik, mint a bíróság, hanem csupán a törvény alkotmánnyal való összhangját vizsgálja.

9. Ombudsman. Nem utolsó sorban jelentős az emberi méltóság ;s emberi jogok oltalma céljából előirányzott parlamenttől független *Ombudsman* (Országgyűlési biztos)

---

⁵⁷⁶ Ld. pl. *Andrási Dorottya*, A törvények szellemisége és természete Cicero de legibusában, in: „Unius rei”, Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből, szerk. P. Szabó Béla-Újvári Emese, Debreceni Egyetem, Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Debrecen, 2014, 5-22. old.

intézménye.⁵⁷⁷ Az ombudsman sem ítélkezik, de a panaszosok egyéni és kollektív jogainak megsértése ügyében foglal állást. Álláspontjának közzé tétele jelentősen befolyásolja (befolyásolhatja) a közéletet, a jogalkotást és az emberi jogok érvényesítésével kapcsolatos közfelfogást. A jogintézmény eredendően és elsőként Svédországban került alkalmazásra. Később jutott kifejezésre Európa többi országaiban. Így Magyarországon is, a rendszerváltás után.

10. Jogalkotói, végrehajtói és igazságszolgáltatási hatalom. A hatalomkorlátozás a modern polgári korszaktól kezdődően az egyes *hatalmi ágak egymástól való elválasztását* és függetlenségét jelentik. Így a **Parlament (Országgyűlés)** kizárólagos *jogalkotói* hatalommal rendelkezik. A **bíróság** pedig kizárólagos *jogalkalmazási* hatalommal. A bíróság tehát nem bírhat jogalkotási hatalommal. (Kivételt képeznek a precedensjogi rendszerek). Ő azonban független kell legyen, s csupán a törvény szava és „szelleme” (rendeltetése) kötelezi. A *bírói függetlenség* a jogállamban azt jelenti, hogy a bíróság nem ítélkezhet felsőbb utasításra. A bírói jogalkalmazói tevékenység jogállamisági követelménye továbbá a *pártatlanság*. Nemkülönb, a polgári peres eljárásban, a bíróság a felek *perrel való szabad rendelkezésének* elve alapján,⁵⁷⁸ a kereseti kérelemről, a kérelemhez kötöttség elvének tiszteltben tartásával, arról dönt, hogy a kereseti kérelem útján perbe vitt jogosultság alapos-e és ennek alapján, marasztaló vagy elutasító határozatot hoz. Amennyiben a kérelem jog fennforgásáról szóló megállapítást igényel, vagy jogmódosítást, akkor a bíróság megállapító, vagy jogalakító ítéletet hoz. Ennél fogva a polgári peres eljárásban, összhangban a materiális jog *mellérendelési* elvével, a felek perjogi szempontból is egyenrangúak.

A harmadik hatalmi ág, a **közigazgatási**, a jogállamban csupán a törvény végrehajtásának feltételeit biztosíthatja, a törvénnyel szavatolt jogosultságokon kívül új jogosultságokat nem hozhat létre és korábban törvény alapján szerzetteket nem szüntethet meg. Az a tény, hogy a *közigazgatási eljárásban* a *felérendési* elv érvényesül, egyfelől az eljáró szerv és az állampolgár, másfelől az eljáró szerv és a felettes szerv között, - a polgári korszaktól kezdődően, a felérendeltség egyensúlyozása és a jogállamiság biztosítása céljából, létre hozta a közigazgatási jogerős egyedi jogi aktusok (végzések) bírósági ellenőrzését a **közigazgatási per** útján. Ennek a pernek a célja a közigazgatási jogerős végzések *törvényességének bírói kontrolja*. E kontroll a *szubordinációs elvvel való visszaélés* esetében a közigazgatási aktus

⁵⁷⁷ Ld. pl. Gabrielle Kucsko-Stadelmayer (a német kiadás alapján válogatta: Szabó Máté-Péterfalvy Attila) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2010, 28-30. old. A regionális és önkormányzati Ombudsmanokról. Id., ibid, 41. old.

⁵⁷⁸ Ld. pl. Szalma József, A rendelkezési elv az európai és a magyar polgári eljárásjogban, in: Lege et fide, ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016, 562-572. old.

törvényességét vizsgálja, a végzéssel sérelmezett állampolgár indítványára, vagy adott esetben, közérdeksérelem esetén ügyészi indítványozásra. A közigazgatás, mint hatalmi ág, a törvények megvalósításának feltételeit biztosítja. A jogállamban a törvény adta jogokat az államigazgatási aktusok nem szüntethetik meg.

A modern polgári korszak európai törvényhozásának jogállamiságot erősítő további vívmánya a *szerzett alanyi jogok* tiszteletben tartása, vagyis az a szabály, amelynek értelmében a korábbi törvény szerint szerzett alanyi jogosultságok az új törvénnyel nem szüntethetők meg. Ennek célja a jogállamiságra jellemző jogbiztonság követelménye. Ugyanakkor a *jogbiztonságot*, mely szintén a modern kori európai jogfelfogás szerinti jogállamiságra jellemző, - egyaránt szolgálja az új törvény visszaható hatályának tilalma. Más szóval, a jogállamban az új törvénynek főszabályként nincs *visszaható hatálya* és csupán jövőbeni jogviszonyokra alkalmazható (*jövőbeni hatály*).

11. A jogállamiság követelménye szemben a politikai államisággal. A *jogállamiság* szemben a áll a „*politikai államisággal*”, melyre jellemző a bíróságok közvetlen vagy közvetett, törvényi jogszabályoktól független, hatalmi utasíthatósága, az állampolgárok által korábban jogszerűen szerzett alanyi jogosultságainak új törvénnyel való megszüntetése, vagy korlátozása és ezzel együtt az új törvény visszaható hatálya révén. Más szóval a politikai államban a politikai vélemény a törvény és nem a parlamentben meghozott jogszabály. Ami ellent mond a természetes jogok és a jogbiztonság doktrínájának és követelményének. A jogállamban nem lehetséges az, hogy amit a törvény megad, azt a közvetett vagy közvetlen politikai utasíthatóság révén, a bíróság megtagad. A jogállamban a bíróság független és pártatlan, őt csak a törvény szava és szelleme kötelezi. A politikai államiság felé való elhajlást táplálhatja vagy a valóságos, vagy a generált krízishelyzet.

12. Törvények előzetes és utólagos hatásvizsgálata. Vannak továbbá a jogtudománynak és a jogalkotásnak általánosan elfogadott tapasztalati szabályai, melyek nélkül nem képzelhető el az *ésszerű, helyes és jó* jog, tehát a jogalkotás szakmai követelményei, beleértve a jogalkotásnál a jogalkotási célokkal és megvalósulásukkal kapcsolatos *hatásvizsgálat*. A magyar jogban ezt a 2010. évi jogalkotási törvény irányozza elő. A jogalkotási tapasztalat azt mutatja, hogy a jogi szabályozás nem lehet „önkéntes”, vagyis figyelembe kell venni a *szabályozási célt* és a *cél megvalósításának* lehetséges és ésszerű eszközeit, kialakult jogintézményeit.

III.

Összefoglaló helyett

A természetes jog szintagmájának eredeti (még a római jogban fogant) jogi jelentéstartalma a méltányos, igazságos jog volt, ami a mai jogban (jogelméletben és jogalkotásban) is elfogadott jellemző és cél. Hosszú fejlődésmenete során, a természetes jog fogalmával kapcsolatos doktrína jogfejlesztő hozzájárulása alapján, tartalmának közelebbi meghatározása változott, mivel változtak azok az értékítéleti szempontok, amelyek normatív tartalmukat megszabták. Az eredeti természetjogi doktrína azonban a természetjogot, mint morális jogot állandónak, az ember alkotta jogot változónak minősítette. Idővel, univerzálisra való törekvése ellenére, a természetjogi doktrína változónak ítélte meg a természetjog tartalmát, vagy legalábbis annak egy részét.

A természetjog középkori (rendi) meghatározása megkísérelte ennek univerzális, minden korra érvényes, azaz változatlan tartalmának feltárását. Werbőczy Tripartitumában a korabeli európai rendi kodifikációkra és a kánonjogra is tekintettel, a természetes jog alatt szupremált isteni jogot értette (*divinae iuris*), mely felette áll az ember alkotta (tétéles) jognak, azaz alkalmazása tekintetében sorrendtartási elsőbbsége van a tétéles joggal szemben. Annak tekintetében, mi a természetjog tartalma, Werbőczy a Mózes morális szabályait határozza meg.

A kánonjog egyik kiemelkedő késői középkori művelője, Aquinkói Szt. Tamás, a polgári jogi szerződésekre nézve a *justum praetium*ot szabta meg a természetes jog zsinórmértékéül. Meghatározván, hogy az adásvételi ár igazságos kell legyen, vagyis a piaci ártól szembetűnően ne térhessen el. Az ő morális teológiájából következett az uzoratilalom, vagyis hitelnél a túlméretezett kamatláb, mely a hitelezett kiszolgáltatott, függő helyzetével, tudatlanságával vagy könnyelműségével való visszaélés következtében nyert a szerződésben helyet.

A polgári korszakban, mely meghirdette az állampolgárok törvény előtti jogegyenlőségét, a polgári törvénykönyvek (*Code civil*, 1804, Osztrák Általános Polgári Törvénykönyv, 1811, német BGB 1896, stb.) számos esetben beemelték a törvénybe, pontosították az addig főszabályként íratlan vagy esetenként írott természetes jogosultságokat és megsértésük esetén a szankciókat, azaz jogkövetkezményeket (pl. felén túli sérelem és uzoratilalom a visszterhes szerződéseknél, e szerződések megtámadhatósága, vagy semmissége útján). Egyéb esetben a természetes jogosultságokat túl általános, vagy bizonytalan tartalmuk miatt, csupán morális szankciókra hagyták.

A XX. század során alakultak ki a természetjog újabb folyamányai, az emberi és állampolgári jogok. Ezek közé tartozik elsősorban az élethez, méltósághoz és a szabadsághoz való jog. Ennek köszönve ma már Európában és Magyarországon, a halálos ítélet meghozatala akár valamely súlyos bűncselekmény elkövetése esetében is tilos. Ugyanakkor a büntető törvénykönyvekben az inkriminációs módszer tekintetében helyet foglalt a nullum crimen elve, mely szerint senki sem büntethető olyan cselekményért vagy mulasztásért, mely az elkövetés időpontjában a Btk. különleges részében nem volt előírányozva mint bűncselekmény és nem volt szankcionálva. A bűncselekmények inkriminációja (előírányzata) nem történhet meg generálklauzulák alapján, hanem csupán pontos leírás útján. Téves büntetőjogi marasztalás esetén (ártatlan személy elítélése) pedig a modern polgári törvényhozás a méltatlanul elítélt erkölcsi rehabilitálása mellett, számára az erkölcsi (nemvagyoni, v. sérelemdíj útján történő) és vagyoni kártérítést is előírányoz. Mégpedig, végső soron az állam terhére, annak alapján, hogy szerve marasztaló ítéletében jogellenes szabadságfosztáshoz vezetett.

Kialakultak a személyiségi jogok oltalmát szolgáló jogszabályok. A személyiségi jogosultságok olyan jogosultságok, melyek a személyiséghez tapadóak és forgalom kívül állnak (mint az emberi méltósághoz való jog, a személyi szférának tiszteletben tartásához való jog, a szellemi alkotások joga, a lelkiismereti szabadsághoz való jog, testi épséghez és egészséghez való jog, a kegyeleti jog, stb.). A személyiségi jogok zöme az alapjogok közé tartoznak. Az alapjogok alatt a modern alkotmányjogi doktrína olyan jogosultságokat ért, melyeket közvetlenül az alaptörvény szabályoz és amelyet a törvény nem szüntethet meg. Az emberi jogok körébe tartoznak a kisebbségoltalmi egyéni és kollektív jogosultságok, figyelemmel a római emberi jogi egyezményre, valamint a Nemzeti kisebbségoltalmi, továbbá Nyelvi jogokról szóló európai Chartákra, mint minimális jogok körét ajánló uniós közösségi jogszabályokra.

A modern korban a XX. sz. második felében, a XX. sz. elején az európai közösségi normák szintjén megjelenik a „természetes jogok” újabb „családtagja”, az egészséges környezethez való jog, a fenntartható fejlődés doktrínája mentén. A fenntartható fejlődés természetóvó követelménye, hogy a környezetártalmakat a jog eszközeivel is preventálja és szanálja, annál fogva, hogy a természet alkotta javak (föld, víz, levegő) szennyezése gyakran az emberi tevékenységből következik.

A modern polgári jogi jogalkotás eredményeinek, ma már természetes jognak számítóan, tudható be a hatalmi ágak egymástól való, rendeltetésük, illetékességük szerinti elválása, a szerzett jogok oltalma, a törvények jövőbeni hatálya és visszaható hatályának tilalma, a törvények alkotmányossági kontrollja, a jogerős államigazgatási, vagy közigazgatási aktusok törvényességének bírósági kontrollja, az állampolgári jogok gyakorlásával kapcsolatos visszaélő jelenségekre rámutató Országgyűlési Biztos (Ombudsman) intézménye. Mindezek, többek között, a jogállamiság biztosítása feltételeiként és jogintézményeiként is minősíthetők.

Szedmina Livia

***Catalpa* - egy bálnavadász hajó útja az
ír függetlenség jegyében**

Catalpa - egy bálnavadáshajó útja az ír függetlenség jegyében

Amikor John Devoy életpályáját és munkásságát vizsgáljuk, okvetlenül ki kell térni a *Catalpa* mentőakcióra, amikor 1876-ban a *Catalpa* nevű bálnavadáshajóval kimenekítették a Fremantle Six néven ismert Feniánusokat. A küldetés Devoy számára egy komor hangvételű levéllel kezdődött, amelyben James Wilson Feniánus fegyenc Devoyhoz fordult: „Kedves Barátom, jusson eszébe, ez egy hang a sírból!” Ez a segélykérés indította el az ír-amerikai történelem egyik legmerészebb, legkörülményesebb, messzenyúló, de egyben legsikeresebb mentőakcióját. A *Catalpa* Észak-Amerikából elhajózott Nyugat-Ausztráliáig, ott aprólékos szervezéssel megszöktették a hat szabadságharcos ír foglyot, és diadalmasan visszatértek New Yorkba. Ennek a küldetésnek a megszervezésével John Devoy bizonyoságot tett rendkívüli szervezői készségeiről. Az eseményről a korabeli sajtó is beszámolt mind Amerikában, mind Írországból, de az ausztrál partokon is a néphagyományba ivódott a történet.

Ebben a munkában azt vizsgálom, hogy milyen különböző médiumokban dolgozták fel a *Catalpa* mentőakciót, beleértve újságcikkeket, népdalokat, dokumentumfilmeket, rádióműsorokat, és nem utolsósorban, a szökés helyszínén, Rockinghamben emelt szoborcsoportot.

Kulcs szavak: John Devoy, *Catalpa* mentőakció, multimédia, Feniánusok

Bevezető

Nehéz volna eltúlozni John Devoy (Seán Ó Dubhuí; 1842-1928) a Fenianizmusban és ír függetlenségi küzdelemben vállalt szerepét és pragmatikus szervezési tevékenységének jelentőségét. Ebben a munkában John Devoy „debütálását” fogom bemutatni, amikor a háttérből – és 18.500 km távolságból – megszervezte a *Catalpa* mentőakciót. Ez az esemény csak egyike a számos Fenianista kísérletnek, hogy megvalósítsák a független ír államot. A Fenianizmus kezdetét a – többnyire sikertelen – 1848-as és 1866-67-es ír felkelések

---

⁵⁷⁹ beosztás

jelentették. A felkelések vezetői többen kénytelenek voltak elhagyni Írországot, közülük néhányan a székhelyüket Franciaországba helyezték át. Többségük Amerikába vándorolt ki, ahol már volt egy nagy létszámú, ír imigránsokból és száműzetésben levőkből álló közösség, akik új hazájukban nem adták fel sem a független Írországgal kapcsolatos álmaikat, sem pedig lázadó munkásságukat. Feniánusoknak nevezzük azon nacionalistákat, akik nevüket az ősi ír harcosoktól származtatták, az Írországon fennálló brit uralmat elleneztek, és egy független Írországot kívántak. Ennek eléréséhez a törvényes, parlamenti eszközök alkalmazása szerintük már nem volt elegendő, így a forradalom felé fordultak. A Clan na Gael (jelentése: Gaelek családja) szervezet biztosította számukra a keretet, amelyben forradalmi és szervezőmunkájukat végezheték. Ennek a nyilvános szervezetnek a titkos, eskükhöz kötött megfelelője az Irish Republican Brotherhood (IRB – Ír republikánus testvériség) volt.

Devoynek különleges, hosszú és munkás élete volt, három kontinensre terjedő szervezési munkával tele. Minden életszakaszát meghatározta a nacionalizmus, kezdve a killi családi otthonával, ahonnan a család később beköltözött Dublinba, a Feniánus aktivitásokon, a letartóztatáson, majd szabadon bocsájtáson keresztül, egészen az Egyesült Államokba való településéig. Bár John Devoy volt az egyik kulcsszemélye az ír-amerikai Feniánus mozgalomnak, amelyben gyakran támogatták az erőszakos megoldásokat a békés tárgyalásokkal szemben, mégis Devoy legerősebb „fegyvere” az újságírás volt. Devoy élete java részét a zsurnalizmus közelében töltötte, New Yorkban először a *The New York Heraldnál* kapott állást. De nem csak, mint újságíró dolgozott, hanem szerkesztéssel és kiadással is foglalkozott.

Devoy rengeteg időt szánt az adománygyűjtésre is, sokfelé utazott, előadásokat tartott, beszédeket mondott az írországi ügy érdekében. Úgy vélte, hogy a Feniánus mozgalomnak szüksége van egy saját fórumra: tulajja és kiadója lett az 1881 és 1885 között működő *The Irish Nation* című folyóiratnak, majd később a *The Gaelic American* című lapot adta ki, aminek szerkesztője maradt egészen haláláig. Az olvasóközönséget írásaival és szerkesztői leveleivel az aktuális ír és ír-amerikai eseményekről informálta, oktatta és kioktatta, véleményüket formálta, cikkeiben olykor vádaskodott, támadott, érvelt, és tagadott. Devoy megpróbálta a közösség véleményét a Feniánus vonal mentén irányítani, hogy biztosítsa az ír események iránti támogatásukat; az, hogy ebben mennyire volt sikeres, az összegyűjtött adományokban tükröződött.

Egy hang a sírból...

Devoy 1874-ben épp a *New York Herald* újságnál dolgozott, amikor egy levelet kézbesítettek neki. A szerzője egy Feniánus fegyenc, James Wilson (1836-1921) volt, aki egy Nyugat-Ausztráliai börtönben töltötte büntetését. Ennek a levélnek hatalmas hatása volt nemcsak Devoyra, hanem a későbbiekben a teljes ír-amerikai függetlenségi küzdelemre.

Wilson a Fremantle-i börtönből írt, és onnan sikerült kicsempészni a levelet. Ez volt Nyugat-Ausztrália egyik legkegyetlenebb börtöne, amelyet nem is az tett hírhedté, hogy példátlanul szigorúan őrizték, mint sem, hogy a börtön környezete lehetetlenné tette a szökést, mivel a szárazföldi oldalról kietlen pusztasággal volt körbevéve, az óceán pedig cápáktó hemzsegett. James Wilson egyike volt annak a hat ír Feniánus fegyencnek, akiket Írországból Feniánus tevékenységük miatt, azaz a forradalomra való készülés vádjával elítéltek és deportáltak Ausztráliába. A segélykérő levél mélyen megérintette Devoyt, ugyanis neki ez a levél arra emlékeztette, hogy egyfajta felelősséggel tartozik írójának. Maga Devoy volt az, akinél James Wilson letette a Feniánus esküt, és ezzel, annak ellenére, hogy a brit királyi hadsereg tagja volt, felesküdt arra, hogy minden erejével egy – remélhetőleg közelgő – Feniánus forradalmat fog támogatni és a brit uralom ellen fellázadni. Bár a felkelést 1867-re tervezték, Devoyt és Wilsont a szervezési munkák közepette 1866-ben letartóztatták és elítélték. Bár mindkettőjüket hazaárulással vádolták, az ítéletek súlyosságban különböztek, mivel John Devoy civil volt, James Wilson ellenben a hadsereg tagja. Devoyt írországi börtönbüntetésre ítélték, míg Wilsont száműzték Ausztráliába. Devoy számára tehát az, hogy Wilson segélykérésének eleget tesz, nem csupán a hazaszeretet, Feniánus szervezőnek elvégzendő feladat, hanem a becsület és felelősség kérdése is volt. Az üzenet szövege megindító volt:

„Kedves Barátom, jusson eszébe, ez egy hang a sírból. Vajon ez nem egy sír, amiben élünk? A sírban csak az ember teste ér valamit, az is a kukacoknak értékes, de ebben az élők sírjában a kukacok az ember lelkébe is behatolnak. Gondolj bele, hogy majdnem hat év múlt el letartóztatásunk óta és a test és lélek képtelen tovább bírni az állandó megpróbáltatásokat. Vagy az egyik, vagy a másik bele fog roppanni. Ezzel a levéllel a magam és társaim nevében is kérem, hogy segítsen rajtunk... segítsen a nyelvével és tollával, az eszével és elméjével, a

tettekészségével és befolyásosságával. Ha ez a kérésünk süket fülekre talál, akkor valóban barát nélkül maradtunk.” [a szerző fordítása]⁵⁸⁰

Devoy számára ez egyszerűen egy olyan felkérés volt, amelyet nem tudott elutasítani, de a sikerhez szüksége volt a Clan na Gael támogatására. Az 1870-es évek nem voltak a legjobb időszak arra, hogy egy ilyen méretű mentőakciót vigyen végbe, mivel az Egyesült Államok épp egy gazdasági válságon ment keresztül.⁵⁸¹ Devoy-nak nem volt könnyű feladata, hogy meggyőzze a Clant arról, hogy belemennyjen egy ilyen mentőakcióba, főként, mivel a terve ugyan egyszerű, de még kidolgozatlan volt. Nagy vonalakban úgy hangzott: „Adjatok egy hajót és legénységet és én hazahozom az embereinket a Ausztráliából.”⁵⁸²

Ugyanakkor Devoy azzal is tisztában volt, hogy neki is rengeteg vesztenivalója volt. Amennyiben ez a mentőakció nem sikerül, az neki is lassúbb előrementelt jelent egy olyan szervezetben, amelybe alig néhány éve lépett be. Jobban mint bármi másra, Devoy-nak arra volt szüksége, hogy ügyeskezű és rátermett szervezőnek lássák a Clan na Gael vezetői. Ami a pénzügyi oldalát illeti, a teljes mentőakció hozzávetőlegesen \$12,000 dollárba került volna, ami jóval felülmúlta a Clan pénzügyi erejét, ám Devoy fáradthatatlanul azon dolgozott, hogy megszerezze a Clan beleegyezését. Bár a Clan na Gael más városban található ágaitól is kértek donációkat, az összegyűjtött végösszeg így is csak a \$7,000 dollárt érte el. A mentőakcióhoz szükséges pénzt végül az ún. forradalmi fondban tárolt tartalékokból egészítették ki. Devoy megígérte, hogy a mentőakció önfelfinanszírozású lesz, tehát a támogatást vissza fogják fizetni a fondba. Ezt az ígérését, részben a megmentett Feniánusok ellenvetése miatt, nem tudta betartani.

Devoy ugyan nem személyesen akart részt venni a kimenekítésben, de így is, a távolból, számára ez az egész mentőakció megszervezése hatalmas szakmai és személyes

---

⁵⁸⁰ James Wilson eredeti levelével szövege (részlet):

“Dear friend, remember, this is a voice from the tomb. For is not this a living tomb? In the tomb it is only a man’s body [that] is good for worms, but in this living tomb the canker worm of care enters the very soul. Think that we have been nearly six years in this living tomb since our first arrest and that it is impossible for mind or body to withstand the continual strain that is upon them. One or the other must give way. It is to aid us in this sad strait that I now, in the name of my comrades and myself, ask you to aid us ... We ask you to aid us with your tongue and pen, with your brain and intellect, with your ability and influence. We think if you forsake us, then we are friendless indeed.” Terry Golway, *Irish Rebel - John Devoy and America’s Fight for Ireland’s Freedom* (New York: St. Martin’s Press, 1998) 74; a teljes levél szövege megtalálható: Philip Fennell and Marie King, szerk., *John Devoy’s Catalpa Expedition* (New York: New York University Press, 2006), 193.

⁵⁸¹ Ezt a tény kevés szerző emeli ki, ellentétben ezekkel a forrásokkal: Golway, *Irish Rebel*, 74., valamint még részletesebben: Philip Fennell, „History into Myth: The Catalpa’s Long Voyage,” *New Hibernia Review*, Vol. 9/1, Tavasz 2005, 77-94.

⁵⁸² Golway, *Irish Rebel*, 74.

megterhelést jelentett. Egyrészt, az össz szervezési tevékenységet az újságírói főállása mellett kellett megoldania, mivel továbbra is a *the New York Herald* tuósítójaként dolgozott.⁵⁸³ Egy sikeres mentéssel nagyot lépne előre nem csak a Clan na Gael, de a teljes ír-amerikai Feniánus közösség szemében is. Másrészt, ez egy elengedhetetlen alkalom volt, hogy megleckéztessék a Brit Birodalmat.

Több, mint bálnavadáshajó

A megálmodott terv merész volt és a legapróbb részletig kidolgozott: John Devoy meggyőzte a Clant, hogy vásárolja meg a *Catalpa* nevű hajót, amelyet ők később bálnavadáshajóvá átalakítottak. Legénységet béreltek hozzá, de csak maga a hajókapitány, George Smith Anthony (1843-1918) volt beavatva, ő ismerte a hajóút valódi célját. B. L. Conover, a floridai politikus (és felesküdt Feniánus) segítségével hamis vagyónpapírokat szereztek egy a másik Clan-tagnak, John Breslinnek (1833-1887), aki szintén benne volt a legszűkebb szervezőcsapatban. Breslin feladata az volt, hogy a *Catalpa* célállomásán, tehát Nyugat-Ausztráliában intézkedjen arról, hogy a bálnavadász hajó kikötését – és a fegyencek megszöktetését – semmi sem akadályozza. Egy váratlan fordulat következtében kiderült, hogy John Devoy tudtán kívül ezzel párhuzamosan két másik csapat is szervezett titkos mentőakciót, az egyiket Dublinból indította az ottani ír nacionalista szervezet, a másikat helyi, ír-ausztrál Feniánusok szorgalmazták. Breslinre hárult az a feladat, hogy, amikor tudomást szerzett a párhuzamos szöktetési tervekről, akkor ezeket a terveket egységesítse, hogy együttesen hozzák ki a fegyenceket a börtön területéről, ne pedig akadályozzák egymást.

Röviden összefoglalva, Devoy hatalmas kockázatot vállalt ezzel a mentőakcióval és végül sikert aratott. 1876. áprilisában, Húsvét hétfőn, szerencsésen kimenekítették a hat Feniánus foglyot, bár az akció nem volt teljesen komplikáció-mentes. Breslin és társai a hat Feniánust, Thomas Darragh, Martin Hogan, Michael Harrington, Thomas Hassett, Robert Cranston és James Wilson fegyenceket, a börtön falai közül, illetve területéről viszonylag könnyűszerrel csempészték ki, ellenben a várakozó bálnavadáshajóra volt nehéz eljutni. A tervek szerint a Fremantle-i börtön közelében a parton elrejtett evezős csónakkal próbáltak

---

⁵⁸³ Valójában Devoy egész életében „több műszakot” dolgozott le, mivel újságírói munkája mellett legalább annyi időt, ha nem többet, töltött az ír forradalmi események szervezésével, adománygyűjtéssel és írással. Egyik levelében Devoy azt magyarázta James Reynoldsnak, hű munkatársának, hogy miért nem tud a megbeszélte időpontban találkozni vele: „Három évnyi kemény munka arra tanított, hogy nagyon óvatosnak kell lennem, hogy ne adjak okot a munkaadómnak arra, hogy hibát keressen vagy találjon a munkámban. Ugyan ők is már régóta ott dolgoznak a Heraldnál, de sejtik, hogy néha elhanyagolom az ottani munkámat, hogy az ír események részesítem előnyben.” William O’Brien and Desmond Ryan, eds, *Devoy’s Post Bag 1871 – 1928* (Dublin: C. J. Fallon, 1948), Volume II, 307.

Breslin irányításával az éj leple alatt kievezni nyílt vízre, ahol a *Catalpa* várta őket. Nagy nehézségek árán sikerült feljutni a *Catalpa* fedélzetére, amikor viszont a bálnavadász hajót a *Georgette*, a parti rendőrség vitorlása vette üldözőbe. A *Georgette* kapitánya felszólította a *Catalpát*, hogy engedje őt, a kapitányt, felszállni a *Catalpa* fedélzetére és átkutatni, hogy előállítsák a szökött fegyenceket. Anthony kapitány megtiltotta, hogy bárki az ausztrál hatóságok képviseletében felszálljon a hajóra, mivel a *Catalpa* amerikai zászló alatt hajózott, és ezzel amerikai felségterületnek számított, ami az ausztrál hatóságok fennhatóságán kívül esett. Míg folyt a kapitányok közötti szópárbaly, a feldélzet alatt a kimenekített Feniánusok máris fegyvert fogtak a kezükbe, hogy, ha kell, megvédjék a *Catalpát*.

A *Georgette* végül elállt attól a tervétől, hogy feltartóztassa a *Catalpát*, így az hazafelé vette az útirányt. A „haza” ez esetben egy floridai kikötőt jelentett volna, ahol ismét a politikus, Conover segítségével feltűnésmentesen gőzhajóra szállnak és észak felé utaznak. A tervek szerint, mielőtt Floridába indultak, még több megállót is beiktattak volna, hogy bálnára vadásszanak, és a levadászott állatok húsát, zsíráját útközben eladják, majd ezzel fedezzék magának a mentőakciónak a költségeit. Ezt a tervet nem más, mint maguk a kiszabadított Feniánus foglyok híúsították meg. Ők szigorúan ellenezték azt a tervet, miszerint még több hónapot tengeren töltöttek volna. Továbbá azt is kifogásolták, hogy először Floridában kössönek ki, hanem kieroszakolták a kapitánytól azt, hogy New Yorkba vegyék az irányt és egyenesen a New York-i kikötőbe hajózzanak be. Devoy nem örült a tervváltoztatásnak, de ezzel együtt tudomásul vette és megszervezte a hajó fogadtatását.

A hazai, tehát ír-amerikai közösség mit sem tudott az egész mentőakcióról, így hatalmas hír volt, amikor a *The New York Times* 1876. augusztusában megjelentette a részletes beszámolót erről a hatalmas kiszabadításról. Amivel a közönség továbbra sem volt tisztában, az az a tény volt, hogy John Devoy milyen alapos, részletekbe menő szervezőmunkát végzett, ami az egész esemény háttérében állt. Egy levelében Devoy a következőket írta William Carolnek, Clan na Gael tagnak 1876. június 19-én:

„Mikor várható az érkezésük Fernandinában? Küldjünk-e valakit, hogy várja őket? A kikötő felügyelője Conovernak jóbarátja, meg tudom kérni, hogy szálljon fel a *Catalpa* fedélzetére és biztoss kézzel vezesse őket a kikötőbe, és gondoskodjon a Feniánus barátainkról. Onnan

gőzhajóra szállnak és úgy jutnának északra, ha nem direkt N.B [New Bedford] kikötőjébe hajóznak.”⁵⁸⁴

Ahogy ebből az idézetből is kitűnik, Devoy szervezésre minden szintre kiterjedt, mindenhol akadtak segítőkész ír-amerikai Feniánusok, hajóügynököktől politikusokon keresztül, és Devoy képes volt őket az adott cél érdekében összegyűjteni.

Devoy számára az, hogy a hat Feniánust sikeresen kimentették börtönükből, két dolgot jelentett: először is, hatalmas megkönnyebbülést és ünneplést: a Tammany Hall, az ír-amerikaiak nem hivatalos demokrata központja egy felvonulást is szervezett, hogy méltóan megünnepeljék a hazatérést; másrészt, sok pénzügyi fejfájást. A vigadalmakon túl a mentőakció pénzügyi kérdése továbbra is rendezetlen maradt és Devoytól elvárták, hogy mihamarabb rendezze az ügyet. Mivel a hat Feniánus ragaszkodott ahhoz, hogy azonnal Amerikának vegyék az irányt és mellőzzék az időigényes, ám pénzügyileg kifizetődő bálnavadászatot, a Clan na Gael elesett attól a bevételtől. De ettől még a Clan Devoytól várt számadást. Ezenfelül Devoyt még maguk a kimenekített Feniánusok is élesen bírálták: fejenként \$5,000 dollárt ígértek nekik, hogy talpra tudjanak állni, ám ennek az összegnek csak a felét kapták el. Az egyik fegyenc, Martin Hogan, felszólította Devoyt, hogy tegyen eleget az ígéretének, ám a beszélgetés egy hangos, és Hogan részéről részeg, vitába torkollott, aminek csak Hogan letartóztatása vetett véget.⁵⁸⁵ Devoy nehezen viselte ezt a rendezetlen pénzügyi helyzetet és a kiszabadítottak elégedetlenkedését, valamint azt, hogy csak közeli együttműködői tartottak ki mellette. Ez Dr. Carroll 1877. január 11-i leveléből is kiderül: “Ennek a történetnek a végén úgyis annak adjuk majd meg az elismerést, akit valóban megillet. Ne is gondoljon arra, hogy megadja magát az ellenség nyomása alatt. Az ügy [az ír függetlenedés ügye – a szerző megjegyzése] nem engedi, hogy most váltsuk le a vezért, nem lehet „lovat cserélni miközben épp egy folyón kelünk át”.⁵⁸⁶

Multimédiás körkép: a *Catalpa* megjelenítése

Ebben a részben azon keresztül szeretnék rámutatni arra, hogy a *Catalpa* hajó útja és missziója mennyire is volt jelentős és nagyhatású az említett közösségek számára, hogy

---

⁵⁸⁴ O’Brien and Ryan, eds., *Devoy’s Post Bag, Volume I*, 186.

⁵⁸⁵ Golway, *Irish Rebel*, 84-86.

⁵⁸⁶ O’Brien and Ryan, eds., *Devoy’s Post Bag, Volume I*, 229

bemutatom milyen sok fajta médiumban jelent meg. A legkézenfekvőbb ezek közül a sajtóban való tudósítás.

Ahogy már említettem, ezzel a kimenekítési akcióval Devoy egyértelműen rámutatott arra, hogy elsőosztályú szervezőtehetsége van, ha összetett problémával találkozik, képes nem csak szokványos, de a teljesen újszerű, merész megoldásokkal is előállni, és ezzel egyben megnövelni az akció sikerességét. A Clan számára is kiderült, hogy Devoyban egy vezető egyéniségre találtak, aki ettől kezdve az egész ír-amerikai közösség központi személyévé vált. Devoy segítségével és befolyása nélkül egy egész sor kulcsfontosságú esemény talán soha nem is történt volna meg: az 1878-ban indított „New Departure” mozgalom, a „Triangle” mozgalom megakadályozása, a Clan na Gael újraegyesítése a századfordulón, és valószínűleg ebben a sorozatban a legfontosabbik esemény, az 1916-os Húsvéti felkelés, amely jelentős mértékben Devoy adománygyűjtésére támaszkodott.

Devoy munkásságát és tekintélyes szervezési sikereit a Clan na Gaelon belül nem csak az ír-amerikai közösség és az anyaországi, tehát írországi nacionalista közösség követte figyelemmel, hanem az amerikai és ír sajtó is. A korabeli újságok tudósítottak a *Catalpa* mentőakcióról, amellyel John Devoy szervezésében hat Feniánus fegyencet kimentettek nyugat-ausztráliai börtönükből. Az 1870-es években két cikk is említi John Devoy nevét a *Catalpa* mentőakcióval kapcsolatban.

A *Catalpa* mentőakció nemcsak az ír-amerikai közösség körében számított nagy lépésnek, hanem a tágabb amerikai társadalom körében is. Ezzel a kimenekítéssel sikerült arcon ütni a hatalmas Brit Birodalmat és érzékeltetni a Clan na Gael pénzügyi hatalmát és szervezőképességét, erejét. Egy újságcikkben „nagy dobásnak” titulálták a missziót, míg egy másik írás „merész expedícióként” emlegette a történeteket.”⁵⁸⁷ Hogy mennyire is volt ez a mentőakció jelentős, az is jelzi, hogy nem csak az 1870-es években írtak róla az újságok, hanem még bőven az 1920-as években is, így ebben az 1923-as írásban, „How Fenians Of America Foiled The British Lion; Inspector John Harley's Death Revives Memories of the Rescue of John Boyle O'Reilly and His Fellow Irishmen From Australian Convict Camp.” (A

---

⁵⁸⁷ “Goff's Part in the Rescue; How the Irish Patriots Were Restored to Liberty,” *The New York Times*, 1890. november 2.

Feniánusok hogyan játszották ki a Brit Oroszlánt, John Harley felügyelő halála felidézi John Boyle O'Reilly és a többi Feniánus társa kimenekítését az ausztrál fegyenc táborból) is.⁵⁸⁸

Ha a *Catalpa* mentőakció történetét, illetve annak jelentőségét kutatjuk, akkor az újságcikkek mellett számos más forrás is rendelkezésre áll. Ha összevetjük a John Devoyjal foglalkozó könyvek számával, akkor elmondhatjuk, hogy a Catalpáról több mű született. Első sorban maga Devoy is megírta a kimenekítés, illetve az előkészületek folyamatát és közel harminc évvel később, 1904-ben jelentette meg saját folyóiratának, a *The Gaelic American* hasábjain.

Seán O'Lúing írta meg az egyik első jelentős életrajzi művet John Devoyról, de ezen túl külön kötetben is írt a szóbanforgó kiszabadításról az 1965-ös kiadású *Fremantle Mission* c. művében. Az írott műveknél érdemes még megemlíteni Peter F. Stevens újságíró közel 400-oldalas leírását, amely *The Voyage of the Catalpa – A Perilous Journey and Six Irish Rebels' Escape to Freedom* címmel jelent meg 2002-ben. Ennek a műnek szerves részét képezi a korabeli fényképek gyűjteménye, amely a Feniánusokról készült. Néhány évvel később Philip Fennel and Maria King kiadták a *John Devoy's Catalpa Expedition* c. munkájukat, amelyben valójában John Devoy saját beszámolóját tárták az olvasó elé kibővített, annotált formában. A könyvhöz Terry Golway, Devoy kutató és biográfus, írt bevezetőt, ezzel is jelezve, hogy sem a tartalomban, sem a kutatásban nem lehet Devoy és a *Catalpa* mentőakció történetét különválasztani.

Ezzel szemben, ha visszalépünk majd 150 évvel, akkor értékes korabeli beszámolókkal találkozhatunk. Az egyiket John Breslin fogalmazta meg, aki, mint már előzőleg is elhangzott, a kimenekítést a helyszínről irányította és felügyelte. A *The Cruise of the Catalpa* címmel megjelent műben a kimenekítést versformában írta meg, a *Catalpa* története mellett pedig más témájú verseket is beillesztett. Az anyag egész terjedelemben, eredeti nyelven megtalálható az Openlibrary.org weboldalon.⁵⁸⁹

Breslin ellenben nem volt az egyetlen résztvevője a missziónak, aki élményét nyilvánosságra hozta. A mentőakció után majd két évtizeddel George Smith Anthony kapitány kapcsolatba lépett Devoyjal és fényképet kért tőle, hogy felhasználja a saját

---

⁵⁸⁸ "How Fenians Of America Foiled The British Lion; Inspector John Harley's Death Revives Memories of the Rescue of John Boyle O'Reilly and His Fellow Irishmen From Australian Convict Camp," *The New York Times*, 1923. augusztus 12.

⁵⁸⁹ John J. Breslin, *The Cruise of the Catalpa. A Poem* (Boston: 1876), utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. <http://www.archive.org/stream/cruiseofcatalpa00bres#page/n3/mode/2up>

beszámolójában.⁵⁹⁰ A *The Catalpa Expedition* címet viselő mű bevezetőjében a tetteit a Függetlenségi Nyilatkozás végrehajtásához hasonlította: „Száz évvel a Függetlenségi Nyilatkozat után egy amerikai bálnavadáshajó kapitánya, George S. Anthony, emléket állított annak a Nyilatkozatnak, amely felszabadította az ír politikai fegyenceket, akiket életfogytiglan rabságra ítélték és az angol börtönbe vetettet Ausztráliában”⁵⁹¹. A teljes beszámoló megtalálható online.⁵⁹²

Az írott anyag mellett érdemes odafigyelni az hangforrásanyagokra. Ezekben belül kiemelkedő Paul Wright független rádióproducer összegyűjtött anyaga, amelyet The Untold Story Of John Devoy & America's Fight For Irish Freedom címmel, három-részes (3x58 perces) rádióműsor formájában adott ki. A hallgatóság először 2012. júliusában hallhatta a 103.2 Dublin City FM Radio hullámhosszán. A műsorban megszólaltatta a John Devoyt, illetve a Fenianizmust kutató történészeket egész sorát, többek közt Joe Lee professzort a University Of New York egyetemről, a már említett Terry Golway író és történészt, John Devoy életrajzának, az „Irish Rebelnek” szerzőjét, a New yorki ír-amerikai történészt Peter Quinnt, Carla King és Daithi O'Corrain történészeket a St. Patrick's College Drumcondra intézményről, Shane Kenna szerzőt, Una Ni Bhroimeil a Mary Immaculate College Limerickről, valamint Bernadette Whelan és John O'Callaghan történészeket a University of Limerickről. A műsorsorozatban John Devoy életének kulcspillantait vitatták meg a felszólalók, illetve értékelték Devoy munkásságának kihatását a teljes ír függetlenedési folyamatra.

A szakirodalom mennyisége alapján kikövetkeztethetjük, hogy az ír és ír-amerikai közösségben is mély benyomást hagyott ez a kalandos és vakmerő mentőakció. Az akadémiai kutatásokon túl a történet hőseivel az ausztrál néphagyományban is foglalkoztak. A „*The Catalpa*” című népdalt először 1957-ben a *Three Street Ballads* c. gyűjteményben adták ki. Több dallam is alapjául szolgált ennek a dalnak, többek között a „*Botany Bay*” és a „*The Dying Stockman*” dallamai is. A „*The Catalpa*” azon verzióját, amelyet a „*Rosin the Bow*” című dal dallamával énekeltek, Russel Ward hallotta és gyűjtötte Victor Courtneytól, a *The Sunday Times*, Perth, Nyugat-Ausztrália, újságírójától, aki elmesélte:

„emlékszem, fiatal kadett koromban hallottam ezt a dalt, amikor egy csoport régi diák énekelte egy Fremantle-i kocsmában. A dal olyan híressé vált akkortájt, hogy a hatóságok

---

⁵⁹⁰ O'Brien and Ryan, eds., *Devoy's Post Bag, Volume II*, 334

⁵⁹¹ Ibid., Bevezető

⁵⁹² George S. Anthony, *The Catalpa Expedition*, New Bedford, 1897, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án http://www.archive.org/stream/catalpaexpeditio00peas/catalpaexpeditio00peas_djvu.txt

betiltották és börtönbe vetették azt, aki énekelte. Azt is híresztelték, hogy azért volt olyan könnyű a szökésük [a Feniánusoké – a szerző megjegyzése], mert a sok amerikai aranyból, volt, ami a megvesztegethető örök kezébe került.⁵⁹³

A Perth-i lap, *Western Mail* 1916. június 2-i kiadása szerint Walter Howson énekes és zenész tollából is született egy „*The Catalpa*” című dal.⁵⁹⁴ A cikk összefoglalta a *Catalpa* hajó történetét és megjegyezte, hogy a dal milyen nagy kedvencnek számított a koncerttermekben, és idővel ez a dal is bekerült a néphagyományba. Számos előadó lemezre vette saját verzióját, mint pl. a The Cobbers együttes is, a már feloszlott ausztrál bush band⁵⁹⁵ vagy az ír-amerikai hagyományörző és National Heritage Award díjas művész, Mick Moloney.⁵⁹⁶

A „*The Catalpa*” refrénjében az írek pimaszul élcelődnek a Brit Korona hatóságával, illetve a Fremantle-i börtönőrökkel: „Vigyázzatok a többi fegyenc Feniánusra, mert különben ismét a jönnek a jenkik és ellopják őket” (Take care of the rest of your Fenians, or the Yankees will steal them away). További verziók mellett ez a videó is megtekinthető a YouTube csatornán.⁵⁹⁷

Az egész mentőakció annyira fontos mozzanatát képezi az ír, illetve ír-amerikai Fenianizmusnak, ezen felül magának az ausztrál történelemnek is, hogy az ausztrál PBS csatorna 2007-ben feldolgozta *Secrets of the Dead* (Holtak titkai) című sorozatban. A dokumentumfilm a *The Catalpa Rescue* címet viseli, Lisa Sabina Harney írta és rendezte. A műsor elsődleges célja, hogy rámutasson a valódi történelmi eseményekre és eloszlassa a körülöttük keringő mítoszokat.⁵⁹⁸ Rengeteg háttérinformációt tartalmaz a Fenianizmusról, illetve az ír függetlenedési küzdelemről. Olyan szakembereket is bevontak, mint Terry Golwayt és Thomas Keneally ausztrál történelmi regényírót, magát a műsort pedig a helyszínen, a Fremantle-i börtönben forgatták.⁵⁹⁹

---

⁵⁹³ Ausztrál népdalok honlapja Mark Gregory gyűjtésében, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. <http://folkstream.com/021.html>

⁵⁹⁴ „Old Time Memories,” *Western Mail*, June 2, 1916, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. <http://trove.nla.gov.au/ndp/del/article/37437685>

⁵⁹⁵ The Cobbers’ honlapja, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. www.cobbersbushband.com

⁵⁹⁶ Mick Moloney’s honlapja, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. <http://mickmoloney.com/music/>

⁵⁹⁷ *The Catalpa*, dal, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. http://www.youtube.com/watch?v=2oxdIzA_AGg

⁵⁹⁸ *The Catalpa Rescue*, dokumentum műsor, ABC Australia, 2007, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. <http://www.abc.net.au/tv/guide/netw/200710/programs/ZY8538A001D25102007T203000.htm>

⁵⁹⁹ Online megtekinthető, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. <http://www.pbs.org/wnet/secrets/episodes/irish-escape/128/>

A rádió és televízió médiuma mellett a szobrászatban is feldolgozták a *Catalpa* hajó küldetését. Rockinghamben, Nyugat-Ausztráliában egy elkötelezett, ír gyökerekkel rendelkező szobrász házaspár, **Joan Walsh-Smith és Charles Smith városuk, Rockingham felkérésére 2005-ben elkészítették a „The *Catalpa* Memorial”** nevet viselő szoborcsoportot. A szobor fő részét egy, több felszálló vadludat ábrázoló szoboroszlop alkotja, amelyen a kimenekített Feniánusok arcképei és életpályái vannak rávésve. 2014-ben a szoborcsoport kiegészült hét A3-as méretű bronzplakettal, amelyek újságlapokat ábrázolnak. A plakettokon azok az írások olvashatóak, amelyeket az utolsó Feniánus fegyenceket szállító hajó, a Hougoumont foglyai írtak és szerkesztettek egy újság formájában, többek között az a John Boyle O'Reilly, a kiemelkedő Feniánus, akinek még az 1876-os *Catalpa* kiemenekítés előtt sikerült megszöknie a Fremantle-i börtönből, és aki fontos tanácsokkal látta el Devoyt a szervezés során. Ezzel a szoborcsoporttal állítottak emléket azon Feniánusoknak, akiket hazaszeretetükért, hazájuk függetlenedéséért folytatott harcukért tartóztattak le és száműztek Angliából a kietlen Nyugat-auztráliai partokra. Ormonde D. P. Waters, a rockinghami történész és egykori munkatársa a Fremantle-i börtönnek segítette a projektot szaktudásával, helyismeretével és elengedhetetlen történelmi háttérinformációival.⁶⁰⁰ A hat méter magas, bronzból és gránitból készült szoborcsoport Rockingham tengerpartján, az Esplanade sétányon áll, ahonnan a „felszálló” ludak nyugat felé néznek és „indulnak”. A művészek a következőképpen foglalták össze az emlékmű koncepcióját:

A Vadludak központi szoboroszlop a Feniánusokat képviseli, akik felszállnak a lenyugvó nap irányába és ezzel együtt a szabadságuk felé is. A madarak szinte minden kultúrában fontos szimbólumát képezik a szabadságnak, a reptükben látjuk az ember felemelkedését egy más, magasabb létállapotba. A kelták számára ezek a madarak különös szent állatok, mivel úgy tartották, hogy szerencsét, varázslatot és gyógyulást hoznak. A madarakon belül a ludaknak külön tisztelet járt, mivel a nap irányába repülnek, így a fényhez, ihlethez, migrációhoz, és végül a hazatéréshez kötötték őket. A szoborcsoport félkörben való elhelyezése a kelták szent ligeteit idézi. Helyi anyagot, mészkövet használtunk, ez a Fremantle-i börtönt képviseli, ahonnan ezek a Feniánusok megszöktek. Számos helyi épület, amelyet a foglyok kényszermunka gyanánt építettek, szintén ebből a mészkőből készült. [...] Valójában nehéz felsorolni

---

⁶⁰⁰ Waters, D.P. Ormonde. *The Fenian Wild Geese: From the last Convict Ship to the Catalpa Rescue... "Some died midst the stranger."* Parkwood: Catalpa Publications, 2012. 156

a felszálló ludak összes referenciáját, de talán érdemes kihangsúlyozni az ír kontextust, amikor a Limericki Megszállást követően 1690-ben húszezer ír katona követte hadvezérüket, Patrick Sarsfieldet Írországból Franciaországba. A katonák ezt követően erőteljesen harcoltak Európa hadseregeiben, és „Vadludak” néven váltak ismertté. Ez a fogalom kitágult és minden olyan forradalmárra is vonatkozik, akit száműztek hazájából. Még szélesebb értelemben azt a több, mint 70 millió ír emigránst is képviseli, akik ma az Ír Diaszpórát alkotják világszerte.⁶⁰¹

A hosszú hajóút alatt a Hougoumont, az utolsó fegyvenhajó foglyai egy kézzelírott hír és irodalmi lapot készítettek *The Wild Goose* (Vadlúd) címmel, ami természetesen egy nyílt utalás volt a Vadludakra. A 7 héten keresztül kiadott lapokból egy „kiadványt” szerkesztettek, amely az „A Collection of Ocean Waifs” (Óceáni csellengők gyűjteménye) címet viselte, a fedőlapját az egyik Feniánus, Denis Cashman lóhere és borostyán koszorú rajzaival díszítették.⁶⁰² A 7 heti *The Wild Goose* kiadványt idézi meg a hét plakett, amelyet a félkörben elhelyezett oszlopokra rögzítettek. A plakettk szövegeit Ormonde D.P. Waters válogatta és a művészekkel együttesen megtervezte kinézetüket.

A multimédiás körképet a 2006-ban bemutatott *Escape! Fremantle to Freedom* nevű kiállítással zárjuk, amely a száműzött ír foglyoknak, a kimenekített Feniánusoknak, illetve a *Catalpa* mentőakciónak állított emléket. A kiállításnak a mentőakció 130. évfordulóján, 2006. Húsvétján volt a hivatalos megnyitója, mivel az 1876-os kimenekítés is április 17-én, Húsvét hétfőjén zajlott. A kiállításon több, mint kétszáz tárgyi és fényképes mementót mutattak be az érdeklődőknek a kiállítás keretein belül, amelyet, találón, a már nem használt és a turisták számára megnyitott Fremantle-i börtön épületében helyeztek el. Olyan tárgyakat láthatott közönség, mint pl. fegyencek lábbilincse, Captain Anthony, a *Catalpa* kapitányának hajós ládája, a *Georgette* hajó harangja, vagy John Devoy temetéséről emlék érem, amelyet az Ír-Amerikai Bizottság osztogatott Devoy rokonságának körében 1929. júniusában. Ez utóbbi tárgy Ormonde D. P. Waters, a már említett történész gyűjteményéből származik. Hogy ne csak Fremantle-i közönség élvezhesse a kiállítást, a következő két évben a kiállítás gyűjteményének egy jelentős százalékát más helyszíneken is kiállították, többek között a

---

⁶⁰¹ Smith szobrászok honlapja, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án.
http://www.smithsculptors.com/The_Catalpa_Memorial%20_Artists_Concept.html.

⁶⁰² Ibid.

Nyugat-Ausztrália Múzeumban (Western Australia Museum) Albanyban és az Ausztrál Nemzeti Tengerészeti Múzeumban (Australian National Maritime Museum) Sydneyben.⁶⁰³

Összegzés

A Feniánus John Devoy személyét lehetetlen beskatulyázni, ő az ír függetlenedési folyamatnak az egyik legellentmondásosabb alakja, szinte egész életében a legális és az illegális, a forradalmi és az alkotmányos, az ír és az ír-amerikai világ között mozgott. Alakja és munkássága egyedi kapcsolatot képez a civil és a katonai, illetve a békés és erőszakos megközelítések között, ellenben pályafutása során mindvégig egyetlen célért küzdött: egy szabad és független Írország létrehozásáért. Így nem meglepő, hogy egy egyszerű levélben érkezett segélykérésre egy ilyen kontinenseken és óceánokon átnyúló mentőakció megszervezésével reagált, vállalva annak finanszírozási és szervezési kihívásait is. A történet sikerességét több síkon is látni: a hat kimenekített Feniánus életben maradt, a Clan na Gael élőben is megtapasztalta John Devoy kitűnő szervezőképességét, az ír-amerikai nacionalista szervezetek pedig jelentős morális fellendülést élveztek, mert sikerült a lehetetlen: rákoppintottak a hatalmas Brit Oroszlán orrára.

---

⁶⁰³ Australian National Maritime Museum honlapja, utolsó hozzáférés 2016. november 20-án. <http://www.anmm.gov.au/Whats-On/Exhibitions/Archived-Past-Events/Escape-Fremantle-to-Freedom>,

Téglásiné Kovács Júlia

**Az élelemhez való jog megjelenésének
társadalmi igénye**

Bevezetés

A tanulmány kiindulási pontja, hogy az alapjogok megjelenését az egyes korokban más és más prioritások, társadalmi igények hívták életre, amelyek hatására más alapjogok váltak hangsúlyossá, és a fejlődés során az alapjogok jellege is megváltozott. Az élelemhez való jogot a globális (mennyiségi és minőségi) éhezéstől való félelem hívta életre. Bár maga az éhezés kérdése gyakorlatilag egyidős az emberiség megjelenésével, és a probléma alapvetően a szegényebb társadalmi rétegeket érintette, és idővel a világ fejlett országainak a minőségi éhezés és a túltápláltság problémájával is szembesülnie kellett, amely azonban már nemcsak a szegényebb társadalmi rétegeket érinti, hanem a magasabb életszínvonalon élőket is (lásd a magas mértékű civilizációs betegségekben szenvedő személyek nagy létszámát). A tanulmányban azt kívánom közelebbről megvizsgálni, hogy az élelemhez való jog élelmezésbiztonsági oldala, illetve az élelmiszerbiztonsági oldala milyen társadalmi, gazdasági-politikai, valamint környezeti kockázatoknak van kitéve, amelyek előhívják az élelmezés alapjogi jellegű megjelenésének és kezelésének igényét.

Az alapjogok megjelenését az egyes korokban más és más prioritások, társadalmi igények hívták életre, amelyek hatására más-más alapjogok váltak hangsúlyossá, és a fejlődés során az alapjogok jellege is megváltozott. Az alapjogok fejlődésében fontos szerepet játszott két, 18. század végén elfogadott politikai dokumentum: Amerikában a Függetlenségi Nyilatkozat, Franciaországban pedig az Ember és Polgár Jogairól szóló Nyilatkozat. A két dokumentum, bár eltérő politikai közegben, más világnézeti alapon született, központi mondanivalóját tekintve van egy lényeges egyezés: *az egyéni jogok nem az államtól származnak, az egyéneknek vannak olyan jogosultságai, amelyet tőle az állam sem vonhat el.*⁶⁰⁶ Ezek a dokumentumok nem csupán politikai akaratot kinyilvánító dokumentumok voltak, hanem az akkori társadalmak szabadságvágyát tükrözték. Ebből pedig egyenes út vezetett a személyes és politikai szabadságjogok (az ún. első generációs jogok) elismeréséhez és alkotmányi szintű deklarációjához. E jogok tipikusan az állami be nem avatkozást követelik meg; az állammal

---

⁶⁰⁴ Egyetemi tanársegéd, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Alkotmányjogi Intézet.

⁶⁰⁵ „A mű a KÖFOP 2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a „Magyar tudomány napja a Délvidéken” konferencia alkalmából, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.”

⁶⁰⁶ Csink Lóránt – T. Kovács Júlia: Paradigma váltás a környezet alapjogi jellegében? Jogelméleti Szemle 2013/4.(42-54.p.) 42. p.

szemben az az elvárás, hogy ne hozzon olyan jogszabályt, ne alkalmazzon olyan egyedi intézkedést, ami sértené az egyén életét, tulajdonát, szabadságát stb.

A 19. század végén, a *Rerum Novarum* kezdetű pápai enciklikában is megfogalmazódott szociális igények, az első világháborút követően egyre inkább felerősödtek az állammal szemben. A kilátástalan gazdasági és szociális helyzet (munkanélküliség, szociális ellátórendszer fejletlensége, kórházak, egészségügyi ellátórendszerek, iskolák hiánya) új igényeket ébresztett a társadalomban, amelynek következtében megjelentek az ún. második generációs jogok, a gazdasági, szociális és kulturális jogok. Jellegüket tekintve ezek alapvetően abban különböznek az első generációsoktól, hogy aktív állami beavatkozást igényelnek, vagyis esetükben nem elegendő a pusztán alkotmányi deklaráció, hanem szükséges az is, hogy az állam tevőlegesen működjön közre az érvényesülésben (építsen iskolát, kórházat, teremtsen munkahelyeket, biztosítson szociális ellátásokat stb.). Ezen alapjogok filozófiai jellege is eltérő; a természetjogi megközelítést ebben a körben a pozitivisták megalapozás váltotta fel.

Ahogy a 18. század végén a személyes és politikai szabadságjogok kiteljesedése az egyének szabadságvágyának volt a következménye, úgy a 20. század első felében is egy társadalmi jelenség, a polgárok biztonságvágya hívta életre a gazdasági, szociális, kulturális jogokat. A második generációs jogok megjelenése nem jelentette az első generációs jogok eltűnését. Súlyponti eltolódást viszont jelentett: a társadalmi változás új alapjogokat hívott életre a korábbiak mellé.⁶⁰⁷

A harmadik generációs jogok megjelenéséhez a globalizációs kihívások és a technikai fejlődés vezetett. A harmadik generációs jogoknak csak egy része az, amely a jog fejlődése eredményeként (nemzetközi jog vívmányai, valamint a sérülékeny csoportok jogai), és a technológiai fejlődés révén kerültek előtérbe (adatvédelem, illetve a biotechnológiai kérdések: klónozás, GMO), a harmadik generációs jogok harmadik része (egészséges környezethez való jog, vízhez való jog, élelemhez való jog) az emberiség létének alapvető biológiai funkcióit – ahogy azt az Alkotmánybíróság a környezethez való jogot értelmező alaphatározatában, a 28/1994. (V. 20.) AB határozatában is meghatározta – az élethez való jog objektív intézményvédelmi oldalát biztosítja.

A harmadik generációs alapjogok biológiai életfeltételeket biztosító csoportjának megjelenését azon felismerés hívta életre, hogy az emberiség fejlődésével párhuzamosan a természetben okozott károk arányosan nőttek, mely környezeti ártalmaknak számos negatív

---

⁶⁰⁷ Csink Lóránt – T. Kovács Júlia: Paradigma váltás a környezet alapjogi jellegében? Jogelméleti Szemle 2013/4.(42-54.p.) 43. p.

következménye van az emberiséget körülvevő élővilág jelenére, illetve jövőjére és ezáltal az egész az emberiségre. Ennek hatására került előtérbe a környezethez való jog (ezen belül nemzetközi és alkotmányos államcélokká a biológiai sokféleség védelme, a globális felmelegedés folyamatának megállítása). Ekkor került egyetemesen is elismerésre, hogy a biztonságos környezet nélkül az életet biztosító víz és élelem is veszélybe kerül.

A harmadik generációs biológiai jogok az emberi lét feltételeinek az alapjait képező jogok, megjelenésüket tekintve a második világháborút követő nemzetközi emberi jogi egyezményekben jelentek meg először, ezt követően szivárogtak be a nemzeti alkotmányjogi gondolkodásba, illetve jelentek meg az egyes alkotmányok szövegében.

A jelenkor legnagyobb kihívása az emberiség számára biztosítani a mindennapi betevő falatot, viszont a növekvő népesség és gazdaság, növekvő erőforrás-felhasználást kíván, amely egyre csak gerjeszti a népességnövekedést.⁶⁰⁸ A fenntartható fejlődés, a fenntartható mezőgazdaság és élelmiszerlánc mind sokat vitatott eszmények, ugyanis csak a naiv fogyasztói társadalom képes elhinni azt a tévképzetet, hogy „minél többet veszünk, annál többet spórolunk”. A környezetünk erőforrásai – benne az élőlények, a termőföld és az ivóvíz – mind végesek, így azon felfogás, miszerint a folytonos szociális jólétet az ökológiai eltartó képességgel arányos módon tudjuk megőrizni, nehezen tartható fenn.⁶⁰⁹

A nemzetközi környezetvédelmi sajtó arról ad hangot, hogy mára az iparosított mezőgazdálkodás, a zöld forradalom elérte a határait, az alkalmazott módszerek pedig egyre jobban szegényítik a talajt és rontják a termelés feltételeit. Ezért a befektetett erőforrásokat növelni kell, újabb növényvédő szerek, több műtrágya szükséges, de ezzel a termelés már harminc éve alig nő. A Föld gabonataralékai pedig egyre csak csökkennek.⁶¹⁰

---

⁶⁰⁸ Hetesi Zsolt: A felélt jövő. <http://www.geo-solar.net/pages/123321/contents/static/28/jovokep.pdf> (2016-11-27)

⁶⁰⁹ A fenntartható mezőgazdaság, azon belül az élelmiszerlánc olyan fejlődés, mely kielégíti a jelen igényét, anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő nemzedékek esélyét arra, hogy ugyanezekkel az igényekkel a jövőben ők is élni tudjanak (2010. augusztus 17–22. között Budapesten tartott, I. Fenntartható Élelmiszerlánc Világtalálkozó). Oláh János szerint csak a „fenntartható fogyasztásnak van létjogosultsága” (Oláh János: Környezetgazdálkodás. IV. Erőforrásgazdálkodás. Tessedik Sámuel Főiskola, Szarvas, 2006, 54–57. p.).

Bukovics István – Bessenyei Mónika – Szakács Gábor – Rakonczai Éva: Fenntarthatóság. 141-167. p. In. (Szerk.: Kaiser Tamás, Kis Norbert) A jó állam mérhetősége. NKE, Budapest, 2014.

⁶¹⁰ 2009-ben 651 millió tonna búza termett a Világon, ez 37 millió tonnával kevesebb, mint amennyi előző évben. 2010-ben a rossz időjárás miatt hazánkban is kevesebb volt a gabonatermés, mint korábban. A rendkívüli szárazság miatt Ukrajnában 40%-kal lett kevesebb a búzatermés, mint 2009-ben, míg Oroszországban a 2010. évi tűzvihar olyan rendkívüli károkat okozott, melynek következtében szinte teljesen leállt az orosz gabonaexport. Mindemellett Ázsiában az emelkedő átlaghőmérséklet hatására a rizs is veszélybe került. (Eurek Alert: Higher temperatures to slow Asian rice production https://www.eurekalert.org/pub_releases/2010-08/uoc--htt080610.php (2016-11-27)).

Az élelemhez való jogot a globális (mennyiségi és minőségi) éhezéstől való félelem hívta életre. Bár maga az éhezés kérdése gyakorlatilag egyidős az emberiség megjelenésével, és a probléma alapvetően a szegényebb társadalmi rétegeket érintette, idővel azonban a világ fejlett országainak a minőségi éhezés és a túltápláltság problémájával is szembesülnie kellett, amely viszont már nemcsak a szegényebb társadalmi rétegeket érinti, hanem a magasabb életszínvonalon élőket is, különösen az ún. „civilizációs betegségek” által.⁶¹¹

Az élelemhez való jog alapjogi generációs besorolása nem egységes, megjelenését és tartalmát tekintve végighúzódik az alapjogok valamennyi generációján.

Az élelemhez való jog a 20. század második felében, a második generációs jogokat rögzítő nemzetközi emberi jogi dokumentumokban (lásd GSZKE) került először megfogalmazásra. Így időbeli megjelenését tekintve az *emberi jogok harmadik generációjába* sorolandó, lévén, hogy az emberi jogoknak ez a generációja a 20. század második felében, kiváltképp a hetvenes-nyolcvanas években jelent meg.⁶¹²

Az élelemhez való jog *szerkezetét* tekintve azonban mind az első, mind a második generációs jogokra jellemző sajátosságokkal is bír. *Tartalmát* tekintve ugyanis jellemző rá mind a passzív állami magatartás (amely kiváltképp az első generációs jogok attribútuma); mind a második generációs jogok esetén elvárt aktív állami szerepvállalás is. Jellegét tekintve továbbá az emberi léthez kapcsolódó jog, így köthető a természetjogi felfogáshoz, pl. az elesettek megsegítésének követelménye, valamint az állami hatalom alatt álló személyekről való fizikai gondoskodás követelménye révén (pl. a fegyveres erők ellátása, a szabadságvesztésüket töltő elítéltekről való gondoskodás).

Mind az élelemhez való jog élelmezésbiztonsági oldala, mind az élelmiszerbiztonsági oldala meglehetősen nagy kockázatoknak van kitéve, amelyeket három aspektusból: társadalmi, gazdasági-politikai, valamint környezeti oldalról szükséges megvizsgálni.

1. A megfelelő mennyiséget fenyegető tényezők

Az élelmezésbiztonságot napjainkban számos kockázati tényező fenyegeti, melyeket egyrészt a társadalmi, másrészt a gazdasági és politikai kockázatok közé, harmadrészt a környezeti kockázatokhoz sorolhatjuk.

---

⁶¹¹ A civilizációs betegségekről lásd: Rend Aranka: „Civilizációs” betegségek. Keresztény Magvető, 1991/3. szám, 176-182. p.

⁶¹² Sári János – Somody Bernadett: Alapjogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 27. p., Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): Emberi jogok. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 87. p.

1.1. Társadalmi tényezők

Az élelmezésbiztonságot befolyásoló társadalmi tényezők a népesség rohamos tempóban történő növekedésében, a szegénységben, az egészségügyi problémákban, a betegségekben (AIDS) valamint a képzettség hiányában keresendők.

A Katolikus Egyház is kiemelten foglalkozik az éhezés problematikájával.⁶¹³ A Cor Unum Pápai Tanács⁶¹⁴ az éhezést kiváltó társadalmi okok közé sorolja a *népesség robbanásszerű növekedését*, valamint további társadalmi és kulturális tényezőket, melyek növelik az éhezés és a krónikus rosszul tápláltság kockázatát. A *táplálkozási tabuk*, a nő társadalmi és családi státusza, – amely szorosan összefügg a családszerkezettel – valódi befolyása a családban, az anyák képzetlensége az élelmezési technika terén, az általános írástudatlanság, a korai és néha túl gyakori szülés, a foglalkoztatási bizonytalanság vagy a munkanélküliség mind olyan tényezők, melyek alul- és rosszul tápláltságot idézhetnek elő.

Az *egészségügyi problémák* és az éhezés közötti összefüggés kérdései, így az AIDS-vírus mint az éhínség egyik előidéző tényezője a 2002-es dél-afrikai éhínségek nyomán merült fel. Az ezzel kapcsolatos tanulmányok⁶¹⁵ rámutattak arra, hogy mivel a vírus elsősorban a fiatal munkaképes korosztályban pusztít, emiatt pedig az időseknek kell a gyermekeket és az árvákat felnevelni, így az idősebb korosztály – munkabíró képességéhez mérten – a kevesebb munkát igénylő termékek termelésére áll át, melyeknek a tápértéke sokkal alacsonyabb. Ennek következtében még kevesebb emberhez jut el a még alacsonyabb tápértékű élelem.

1.2. Gazdasági és politikai tényezők

Gazdasági és politikai tényező például a szélsőséges neoliberális gazdaságpolitika alkalmazása, melynek következtében súlyos élelmiszer-elosztási anomáliák keletkeznek szerte

---

⁶¹³ Érdekes kérdésként merülhet fel ezzel összefüggésben az „erkölcsi kötelesség” törvényi szinten történő kimondása. Ennek megválaszolása elvezethet akár a jog és az erkölcs egymáshoz való viszonyának vizsgálatához is, melyhez legújabban lásd: Rixer Ádám: Jog és válság. A mai jog válsága – a válság joga és az új természetjog. De iurisprudentia et iure publico. Jog- és politikatudományi folyóirat. www.dieip.hu. 2010/3–4. szám.

⁶¹⁴ A Katolikus Egyház Cor Unum Pápai Tanácsának egy, kifejezetten az éhezésről szóló kiadványában az éhezés kialakulásának okait három fő kategória (gazdasági, társadalmi és politikai) köré csoportosítja, amelyek minden egyes alcsoportja egyenként is súlyos élelmezési válságot képes kialakítani. Éhezés a világban – Kihívás mindannyiunk számára: a szolidáris fejlődés. (Ford. Somorjai Ádám OSB) Római Dokumentumok XVII, Cor Unum Pápai Tanács. Budapest, Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2002. 10–27. p.

⁶¹⁵ Claire de Menezes – Susan Thurstans – Pamela Fergusson – Nynke Nutma: Hunger and HIV- From Food Crisis to Integrated Care, ACF International Network, London, 2007.

a világban a teljes nélkülözéstől, az erkölcsileg is elítélendő élelmiszer-pazarlásig. Ezen gazdasági-politikai kauzák a külföldi adósság spirálokban, a mezőgazdasági inputok elérhetőségében, a korrupcióban, a háborúkban és a biotechnológia felhasználásában keresendők.

Egyes elemzések szerint a jelenlegi élelmiszerválság a mezőgazdasági és élelmiszerárak körüli megnövekedett *spekuláció és korrupció* következménye. Ezzel ellentétes állásponton van Thierry Pouch, aki a mezőgazdasági termékek körül kialakult pénzügyi spekulációt⁶¹⁶ inkább a már kialakult élelmezési válság és a mezőgazdasági termékek árának emelkedésére ható és azt súlyosbító tényezőként határozta meg.⁶¹⁷

Az élelmezésbiztonsági krízist az „éhezések-irodalma” szerint – többek között – a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és a Kereskedelmi Világszervezet (WTO) erőszakos *kereskedelmi liberalizációjával*⁶¹⁸ okozta, melyet rákényszerített a fejlődő országokra, ezáltal a fenntartható élelmiszerpiaci árakat és a helyi élelmiszertermelést szinte teljesen felszámolta. Ennek hatására egyre többen veszítették el megélhetésüket, egyre többen szegényednek el és válnak éhezővé.⁶¹⁹ Erre a problémára reagálva a FAO 2008-as konferenciáján Florence Egal azt hangsúlyozta, hogy az élelmezési krízis elleni küzdelemnek nemcsak tűzoltásszerű programokból kellene állnia, hanem *hosszú távra szóló akcióprogramokat* is meg kellene határozni. Ehhez meg kellene érteni a helyi szinten működő rendszereket, és a helyi adottságokhoz igazodó, fenntartható termelési struktúrákat kellene kialakítani.⁶²⁰

A *mezőgazdasági liberalizáció* hatására az élelmezésbiztonság államilag szabályozott rendszerének gyors leépítése, az árak emelkedése,⁶²¹ a magánkereskedő-szektor kudarca és a jövedelmek stagnálása olyan helyzetet teremtett a világban, melynek során a szegénység emelkedett és a társadalom ellenálló képessége összeomlott. A liberalizáció során

---

⁶¹⁶ Erre vonatkozólag indult meg egy olyanfajta törekvés az EU-ban, miszerint élelmiszer alapanyagot tilos a tőzsdére bevinni

⁶¹⁷ Pallaga Viktória: Konferencia az Élelmezési Világnap alkalmából. Vidékfejlesztési Minisztérium, 2008-11-04.

www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2327&articleID=13315&ctag=articlelist&iid=1, (2010-09-13.)

⁶¹⁸ A WTO termékforgalmi szabályozásáról és sajátos jogértelmezési technikájáról bővebben lásd Palásti Gábor: A környezet védelme a termékek forgalmának globális szabályozási rendszerében In. Fazekas Judit – Palásti Gábor (szerk.): Globalizáció – Piacliberalizáció: A világméretű globalizáció megvalósításának jogi eszközrendszere, a piacliberalizációs szabályozás korlátai. Novotni Kiadó. 2004. 319–394. p.

⁶¹⁹ Simonyi Borbála – Varga Géza: Élelmiszer-önrendelkezés. Védegylet, Bp. 2008. 1. p.

⁶²⁰ Pallaga Viktória: Konferencia az Élelmezési Világnap alkalmából. i.m.

⁶²¹ Bővebben lásd: Kitta Gergely–Schultz Gábor: Agrárpolitika az élelmiszer árak szorításában. In G. Fodor Gábor és Stumpf István (szerk.) Végjáték – A 2. Gyurcsány-kormány második éve. Századvég Kiadó, 2008. 435–454. p. és Tunyoginé Nechay Veronika (szerk.) Hazai és nemzetközi élelmiszerárak összehasonlítása néhány fontosabb termékpályán. Agrárgazdasági Kutató Intézet (2006).

magánkézbe került a mezőgazdasági termékek kereskedelmének szabályozása és ennek egész intézményrendszere.⁶²²

Az élelmezési válság kialakulásához vezetett az is, hogy a kistermelők gyakran *nem kaphattak hitelt* termelési befektetéseik céljára. Emellett a fejlődő országok és a nemzetközi pénzügyi intézmények *nem fektettek be a mezőgazdaságba*. A legszegényebb országok átlagosan bevételeik 15%-át költik adósságok visszafizetésére, ahelyett, hogy ezt a pénzt az élelmezési biztonságukra költenék. Másrészt pedig csupán a népesség csekély része birtokolhatja a megművelhető földterületek nagy részét.⁶²³

Az *élelmiszerek növekvő ára* destabilizáló erőként hat a világgazdaságra, és már több országban is zavargásokhoz vezetett.⁶²⁴ A Világbank vizsgálatai szerint több mint 1,2 milliárd ember él napi 1 dolláros jövedelemszint alatt: ők nem juthatnak sem tiszta vízhez, sem megfelelő egészségügyi ellátáshoz. Elemzése szerint a felfelé tartó élelmiszerárak a fejlődő országokban több mint 100 millió embert taszíthatnak még súlyosabb *szegénységbe*. Az emelkedő élelmiszerárak és az élelmiszerhiány miatt egyre sürgetőbb szükség van az integrált politikai válaszlelésekre és az élelmiszerproblémák kezelését szolgáló átfogó stratégiákra.⁶²⁵

Az *éhezést kiváltó gazdasági okok* közé sorolandó a Cor Unum Pápai Tanács szerint a szakértelem hiánya, a kedvező szolgáltatásra képtelen struktúrák, az egyes személyek bűne, a szeretet hiánya, a fejletlen országok eladósodása és a gazdasági válságokat követő strukturális átalakulás programjai is, melyek még a jól működő, eredményes szektorokat is súlyosabb válsághelyzetbe hozzák. Harmadik kiváltó tényezőként pedig a *politikai hatalomgyakorlást* nevezi meg a Katolikus Egyház. A 20. században – sajnos – számtalan éhezést kiváltó emberség elleni bűncselekmény valósult meg. 1932–1933 között Sztálin rendszeresen megfosztotta az ukrán parasztokat az élelemtől, ami körülbelül nyolcmillió ember halálát okozta. Ezt a hosszú ideig ismeretlen büntényt (*holodomor*, amely szó szerint éhhalált

---

⁶²² Bővebben lásd: Karsai Gábor: Az élelmiszer-kereskedelem privatizációja. Közgazdasági Szemle, Vol. 43. (2000) No. július–augusztus 565–584. p.

⁶²³ Például Braziliában a földbirtokosok 1%-a birtokolja a megművelhető földterület közel felét, míg 4,5 millió földműves családnak még hozzáférése sincs semmilyen földterülethez. Tiba Zoltán: Éhezés és éhínségek. Elméletek, hipotézisek és a nemzetközi jog összefüggései. Acta Humana, No. 3–4 (2006) 89–104. p.

⁶²⁴ 2010-ben Mozambik utcáin a meredeken emelkedő élelmiszerárak miatt kitört zavargások 13 halálos áldozattal jártak. Hasonlóan feszült a helyzet Egyiptomban és Szerbiában is. A pusztító árvizek közel 10 millió pakisztánit tettek hajléktalanná (John Carey: A common link among fire, floods, food riots: extreme weather. <http://www.greenjustice.org.gr/en/environment/view/a-common-link-among-fire-floods-food-riots-extreme-weather.html> (2016-11-27.))

⁶²⁵ Az Európai Parlament 2008. május 22-i állásfoglalása az élelmiszeráraknak az EU-ban és a fejlődő országokban tapasztalt növekedéséről.

jelent⁶²⁶) csak a 2000-es évek elején tárták fel, amikor megnyitották a Kreml levéltárát.⁶²⁷ Ide sorolható Bosznia, különösen Szarajevó körülrzése, melynek során még a humanitárius segélyeket is lefoglalták, valamint Etiópiában a népesség áttelepítése abból a célból, hogy a kormány egyetlen pártjának politikai ellenőrzése alá vonják. Az eredmény többszázezer halott, ami az erőltetett migráció és a termőföldek elhagyása által kiváltott éhínség számlájára volt írható. Itt kell említést tenni az élelmiszer megvonásáról Biafrában a 70-es években: ezt a fegyvert használták a politikai szakadás megakadályozására.⁶²⁸

Az éhezés jelenségének politikai vonatkozásait támasztja alá az a megállapítás, miszerint „a modern történelem során az éhínség mindig ott pusztított, ahol hiányzott a demokrácia.”⁶²⁹ Ezt a megállapítást támasztják alá az elmúlt évtizedek nagy éhezései, azonban az is megállapítható, hogy a környezeti események során bekövetkező éhínségek nem feltétlenül az antidemokratikus politika eredményeképpen születnek, de az sem tagadható, hogy amennyiben egy állam politikája a környezeti elemekre nincs tekintettel, akkor ott előbb-utóbb egy környezeti katasztrófa által okozott éhínség is bekövetkezhet.⁶³⁰

1.3. Környezeti tényezők

A környezeti tényezők közé sorolandó a klímaváltozás problémája, a kiszámíthatatlan aszályok és árvizek, a biodiverzitás csökkenése, a termőterületek sorvadása. Általánosan ismert, hogy a 2007-2008-as globális élelmiszerválság egyik kiváltó oka (a nagy szárazságok, alacsony részvények, a fosszilis üzemanyagok magas ára, a növekvő élelmiszerszükséglet, az agrárium alulfinaszírozottsága és a növekvő exportkorlátozások mellett) az volt, hogy a termények energia előállítás céljából történő gyártása terjedt el egyre inkább.⁶³¹ A

---

⁶²⁶ Azt, hogy az emberek mennyire nincsenek tisztába ezzel a kifejezéssel, az Országos Választási Bizottság és a döntését felülvizsgáló Alkotmánybíróság is elismerte. Indítványozók 2010-ben egy olyan kérdés hitelesítését kérték az Országos Választási Bizottságtól, amelyben szerepelt a „Holodomor” kifejezés. Az OVB szerint azonban a választópolgároktól nem várható el, hogy tisztában legyenek a „Holodomor” kifejezés pontos jelentésével, ezáltal nem lennének ismereteik azzal kapcsolatban, hogy egy eredményes népszavazás esetén pontosan milyen kérdés támogatásáról vagy elvetéséről döntenének, így a kérdés nem felel meg az egyértelműség követelményének. (Lásd: 255/2010. (III. 31.) OVB határozat, 84/2011. (XI. 10.) AB határozat)

⁶²⁷ Hartyányi Jaroslava: Az 1932-1933-as Ukrajnai Éhínség. Az ukránok ellen elkövetett népirtás. <http://www.mfa.gov.ua/hungary/hun/publication/content/20720.htm> (2012-02-09.)

⁶²⁸ Éhezés a világban – Kihívás mindannyiunk számára: a szolidáris fejlődés. i.m. 21. p.

⁶²⁹ Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária: Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon 1948-1956. Napvilág Kiadó. Budapest. 2015. 13. p.

⁶³⁰ Uo.

⁶³¹ Otto Hospes – Bernd van der Meulen (eds.): Fed up with the right to food? The Netherlands' policies and practices regarding the human right to adequate food. Wageningen Academic Publishers, The Netherlands, 2009. p. 101

mezőgazdasági alapanyagok nem élelmezési célú felhasználása azon túl, hogy a szűkösen rendelkezésre álló természeti erőforrások az energiatermelésben kerültek felhasználásra, a termékek árrobbanását is előidézte. A „*bioüzemanyagok*” – kiváltképp a mezőgazdasági alapanyagok nem élelmezési célú – felhasználása élénk diskurzust idézett elő a tudományban. *Ezzel kapcsolatban rengeteg vitát generált a 2007-ben meghatározott Európai Unió célkitűzés*, amely szerint a széndioxid kibocsátás csökkentésének érdekében a megújuló energiaforrások – ezen belül is a bioüzemanyagok – felhasználási arányát az EU tagállamai négyszeresére emelik 2020-ra.⁶³²

Ez a célkitűzés azonban azt jelenti az Európai Unió tagállamaira vetítve, hogy a teljes földalag közel felét e cél érdekében kell felhasználni. Ez az intenzív monokultúra képes a föld termőképességét lepusztítani, „a világ élelmezésére a természet által (ma még) életet biztosító ételmeget megsemmisíteni, a talaj degradációval és egyéb környezeti károkkal vissza nem fordítható rombolást végezni.”⁶³³ A termőföld nem élelmezési célú hasznosítása jelentős ételmeget-emelkedést okoz, melynek környezeti hatásai akár még a benzinnél és a dízelnél is rosszabbak lehetnek egyes kutatások szerint.⁶³⁴

Itt kell szólni az emberi tevékenység által okozott környezeti ártalmakról, melyek hatással vannak a *klímaváltozásra*. Az emberiség az ipari forradalom óta fosszilis energiahordozókat (szént, kőolajat) éget el, és ezzel üvegházhatású gázokat, főként széndioxidot juttat a levegőbe. Ennek eredményeként az utóbbi száz évben a globális átlaghőmérséklet több mint 0,7°C-kal emelkedett, és ha ez továbbra is a jelenlegi ütemben folytatódik, már a század

---

⁶³²Popp József: Újabb feszültség a láthatáron az ételmeget – és bioüzemanyag-ipar között? *Gazdálkodás* 54. évfolyam 6. szám 2010. 592-603.o Ezzel összhangban 2010. december 5-én lépett hatályba a megújuló energia közlekedési célú felhasználásának előmozdításáról és a közlekedésben felhasznált energia üvegházhatású gázkibocsátásának csökkentéséről szóló 2010. évi CXVII. törvény. Az Országgyűlés 2010. október 11. és 12. ülésnapján tárgyalta T/1243. számú törvényjavaslat vitája során Oberczán Ferenc országgyűlési képviselő, a mezőgazdasági bizottság előadója kiemelte, hogy „a bioüzemanyag alapanyag-termelése nem von el területet az ételmeget-termeléstől, így nem is gyakorolhat az ételmegetekre árfelhajtó hatást...az ételmeget-termelés és a bioüzemanyag nyersanyagtermelése között nem lesz konfrontáció, ugyanis az alapanyag 50-60 százaléka származhat nem élelmezési célú vagy hulladék eredetű forrásból: etanolnál például növények szára vagy gallyak felhasználásából, biodízelnél az ételmegetcélú növényi olajok és állati zsiradékok felhasználásából.” Mivel a törvény fő célja a széndioxid kibocsátás csökkentése lenne, úgy ez a probléma feloldhatóbbá válna a közlekedés-átrendezésével és a helyi piacok erősítésével, hiszen a több ezer kilométerrel behozott zöldség- és gyümölcsfélék sokkal több energiát használnak fel szállításuk során, mint amennyibe maga a termelés kerül.

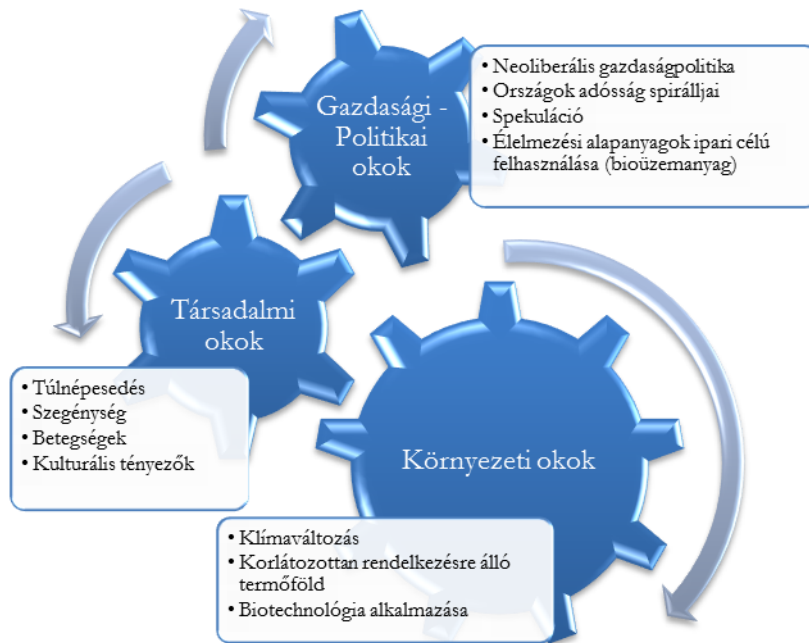
⁶³³ Tanka Endre: Az EU közös birtokpolitikája, ma és a jövő évtizedben – Az értékalapú magyar birtokpolitika uniós jogkeretei. Barankovics István Alapítvány, Van megoldás sorozat, Bp., 2007, 335. p.

⁶³⁴ 2007-ben az USA Stanford Egyetemének kutatói vizsgálták a bioetanol hatásait és megállapították, hogy míg néhány rákkeltő anyag mennyisége csökken, addig másoké növekszik (formaldehid és acetaldehid). Hasonló megállapításra jutott a Nobel-díjas Paul Crutzen, hogy ti. a bioüzemanyagok előállítása és elégetése nem csökkenti a légkörbe kijutó üvegházhatású gázok mennyiségét, hanem éppenséggel növeli azt (Tanka Endre: Az EU közös birtokpolitikája. i.m. 338. p.).

végére 2°C-magasabb lesz az átlaghőmérséklet. 2 °C fölötti növekedés már biztos éghajlati katasztrófához vezet. Egyre gyorsabb ütemben tűnnek el végleg különböző növény- és állatfajok a Földről; elolvadnak a sarki jégtakarók; a tengerek vízszintje megemelkedik, sűrűn lakott part menti területeket mosva el; csökkentve ezáltal az élelmiszer termelésére alkalmas területeket.

Az eddigiekben ismertetett okokat és azok egymáshoz való kapcsolatát a következő ábrával lehet a legszemléletesebben bemutatni:

2. A megfelelő minőségű ételhez való jog kihívásai

A 20. század második felétől a környezet állapota drámai módon megváltozott, nagymértékben leromlott. Ezen drámai leromlás főként gazdasági, társadalmi és környezeti okoknak tudható be, melynek következtében a megfelelő minőségű élelmiszer biztosításának a kérdése is egyre nagyobb hangsúlyt kap manapság, hiszen ezen okok számos okozatot váltanak ki. Ilyen okozatok a civilizációs betegségek megjelenésének és terjedésének rohamtempóban való növekedése, a környezeti állapot leromlása, az étel tápanyagtartalmának csökkenése.⁶³⁵

⁶³⁵ Így például míg 1942-ben egy kilogramm burgonya vastartalma 110 mg körül mozgott, ez a tápanyagtartalom ma 5(!) mg-ra csökkent.

2.1. Társadalmi és környezeti tényezők

A társadalom átalakulásával, melyben az életfenntartáson túlmenő életcélá nőtte ki magát a személyes és szakmai önmegvalósítás igénye, egyre kisebb hangsúlyt fektetünk a mindennapokban az élelem előállítására, legtöbbször egy hosszú értékesítési lánc végén, a kisebb-nagyobb üzletekben vásároljuk meg a napi táplálékunk nyersanyagait vagy félkész alapanyagait.⁶³⁶ Mivel a napi élelmiszerfogyasztásunk alapanyagainak megtermelésénél, előállításánál nem vagyunk jelen, ezért szükségszerűen az élelmiszeriparra vagyunk rászorulva, legyen az helyi kistermelő vagy multinacionális cég, amelyekkel szemben valamiféle bizalomnak is fenn kell állnia. Ennek a vásárlói bizalomnak az erősítése ugyanakkor magának az élelmiszeriparnak, illetve az élelmiszerkereskedelemnek is „jól felfogott érdeke”, mert csak ezáltal képes a gazdasági nyereségét növelni.

Azonban a tömeges, sokszor kontinenseken átívelő fogyasztói igények kielégítése, továbbá a gazdasági racionalizáció miatt előtérbe kerülő intenzív növénytermesztési és állattartási technológiák alkalmazása nagy mértékben rontja a környezet minőségét, illetve az élelmiszerbiztonsági kockázat is sokkal magasabb szinten van jelen.

A környezetszennyezés hatására felfokozódott időjárási szélsőségek komoly kihívást jelentenek az élelmiszerbiztonság szempontjából is, ugyanis ezen körülményeknek megfelelően, még több mesterséges eszközök, (mint pl. növényvédőszer, műtrágya, szárazságtűrő vagy rovarrezisztens GM-vetőmagok) szükségesek a folyamatosan növekvő fogyasztói igények kielégítéséhez. Ezek azonban további kockázatokat generálnak, így a kémiai szennyeződésekkel is jobban kell ez esetben számolni, úgy mint az alkalmazott növényvédő szerrel egyre csak ellenállóbb kártevők és baktériumok mikrobiológiai szennyezésével.

A környezet ipari mértékű használata a mezőgazdaság élelmiszertermelő képességének csökkenéséhez vezet. Ez azonban világméretű éhínség fenyegetését vetíti előre: az ilyen körülmények között megtermelt élelmiszer mennyisége és beltartalmi értéke (minősége) egyre csak csökken, ami szükségszerűen együtt jár az élelmiszerárak drasztikus növekedésével. Mindez a gazdagabb országokban is aránytalanul sújtja a lakosság szegényebb rétegeit, sőt

---

⁶³⁶ Természetesen nem általánosíthatunk e témában sem, hiszen vannak olyan teljes mértékben, vagy részlegesen önellátásra berendezkedett közösségek, amelyek tagjai saját maguk termelik meg a táplálékukat.

még a fizetőképes fogyasztók között is növeli a rosszul tápláltságot, illetve számos civilizációs betegség kialakulását is indukálja.⁶³⁷

2.2. Gazdasági tényezők

1945 után az USA-ban megindult iparszerű élelmiszer tömegtermelésnek alapvetően három fő oka volt. Egyrészt, hogy enyhítsék a kontinensközi élelmiszerhiányból származó szociális problémákat. Másrészt, hogy a háborúban kifejlesztett óriási technikai és vegyipari kapacitásaikat hasznosítsák. Harmadrészt pedig, hogy a fizetőképes élelmiszerpiac lezárásával és a piaci árak leszorításával az elsősorban mezőgazdasági termelésből élő, kulcsfontosságú nyersanyagforrásokkal rendelkező „harmadik országok” bevételeit korlátozzák.⁶³⁸

Az iparszerűen termelő mezőgazdaság a szintetikus kemizáció alkalmazásával, a vidék, a táj értékeinek mellőzésével, a nagyterületű monokultúrás növénytermesztés és a nagy létszámú, szakosított állattartás erőtetésével veszélyezteti a megfelelő minőségű élelmiszer megteremtését.⁶³⁹ Márai Gézával egyetértve, valóban megfigyelhető az a tendencia, hogy az ipari módon megtermelt nyersanyagok nagy víztartalmúak, nehezen tárolhatók és jelentős veszteségekkel szállíthatók, nagy a szintetikus maradványtartalmuk, viszont lecsökkent a tápláló- és hatóanyag-összetételük (pl. vitaminok, ásványi anyagok), továbbá leromlott az élvezeti értékük (gyenge íz-, illat-, és állaghatások stb.),⁶⁴⁰ amelynek következtében az élelmiszerbiztonsági intézményi rendszerek fontossága egyre csak felértékelődik. A mezőgazdasági tömegtermelés eredményeképpen egyre ellehetetlenül a vidék megtartó ereje és az életlehetőség, az ipari szintű tömegtermelés pedig súlyosan károsította a természeti és környezeti értékeket, az egészség színvonalát.⁶⁴¹

Az ipari élelmiszergyártás kialakítása miatt egyre nagyobb hangsúlyt fektetnek/kell fektetni az élelmiszerbiztonsági követelményekre, ugyanis a világpiacon a rendelkezésre álló óriási mennyiségű élelmiszer-nyersanyagból a tömeg-forgalmazásra és fogyasztásra alkalmas, a nemzetközi, uniformizált igényeket kielégítő, profi kisserelésű élelmiszerek kerülnek előállításra. A globális ipari élelmiszergyártás módszereinek jellemzői a magasfokú

---

⁶³⁷ Kondorosi Ferenc: A klímaváltozás emberi jogi aspektusai: In Debreceni Jogi Műhely 2012/4. szám, http://www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2012/a_klimavaltozas_emberi_jogi_aspektusai/ (2015-3-31.)

⁶³⁸ Nagy Bálint: Élelmiszer-biztonság mint egészség megelőzési és nemzetvédelmi kérdés. Agrárunió, No. 3 (2008) 41–43. p.

⁶³⁹ Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. In. Tanka Endre (szerk.): A magyar föld sorsa. Agroinform Kiadó, Budapest, 2014, 215. p.

⁶⁴⁰ Uo.

⁶⁴¹ Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. i.m. 216. p.

feldolgozottság (így az eredeti ételkészítés jellegének eltüntetése, az alkotórészekig lebontott alapanyag újra felépítése, hosszantartósítás, a jellegzetesség mesterséges adalékolása stb.), valamint a látványos, de annál környezetbarátabb és sokszor félrevezető csomagolás alkalmazása.⁶⁴² Az ipari ételkészítés eredményeképpen az eredeti ételkészítési nyersanyagok, a nemzeti és tájékozottsági jellegek teljesen eltűnnek, mesterséges, erősen adalékolt és tartósított ételkészítési eljárások előállítására, amelyek a világ minden táján szinte egyformán, globalizáltan kerülnek legyártásra.⁶⁴³

Ahogy egyre tömegesebb mértékben jelenik meg az „egészséges”, vagyis a környezetileg⁶⁴⁴ és társadalmilag⁶⁴⁵ is jobb körülmények között megtermelt, vagy előállított ételkészítési eljárások iránti igény, az ételkészítési ipar is rá van kényszerítve az ilyen típusú fogyasztói igények kielégítésére. Ezért szükségesnek tartom a fogyasztói igények környezettudatosabb formálását, az egyszerű gazdasági szempontok figyelembe vétele helyett. *Az ételkészítési adalékanyagipar* teszi lehetővé az iparszerűen termelő mezőgazdaságot és az ipari ételkészítést.⁶⁴⁶ Ezt úgy valósították meg, hogy a természetes tulajdonságaiktól megfosztott iparszerű ételkészítési eljárások csak úgy kerülhetnek a tömegforgalmazásba és tömegfogyasztásba, hogy a mesterséges adalékanyagokkal látszólag visszaadják ezeket a tulajdonságokat. Ezeknek a „jótékony hatásait” pedig a reklámok sugallják a fogyasztók részére. Az adalékanyagipar sikerét a soha nem látott választékú és mennyiségű adalékok globális alkalmazása bizonyítja, amelyből éves szinten egy átlagember mintegy 3,5 kg-ot fogyaszt el. Mindez a fogyasztók félrevezetésével, megtévesztésével és sokszor az egészségük veszélyeztetésével jár együtt, tehát a természetes minőség igénye nem érvényesíthető.⁶⁴⁷

Ezért is van kivételesen nagy szerepe az állami szabályozásnak és a hatósági ellenőrzéseknek az ételkészítés előállítás, a reklámozás és a kereskedelem terén, tehát addig, amíg az adott termék megvásárlására és elfogyasztására vonatkozó döntés megszületik az emberben.

Az imént ismertetett, ételkészítési minőséget lerontó tényezőket és kapcsolataikat az alábbi

---

⁶⁴² Uo.

⁶⁴³ Uo.

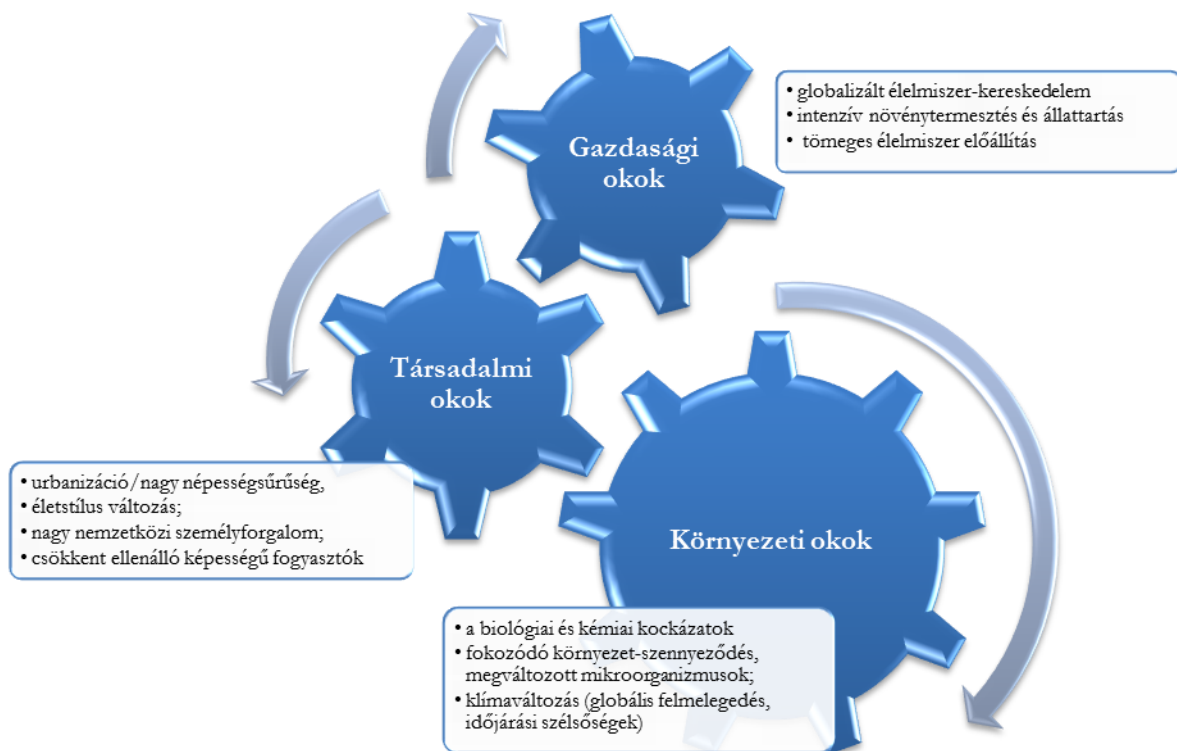
⁶⁴⁴ Lásd ehhez a vegyszer- és adalékanyag-mentes bio ételkészítési eljárásokat.

⁶⁴⁵ Ilyenek az úgynevezett fair trade termékek, valamint az UTZ jelöléssel ellátott termékek, amelyek azt jelölik, hogy az adott terméket a származási országban nem a munkavállalók alacsony bérezésével, valamint olcsó – fejlett országokban erősen elítélt és tiltott – gyermekmunkával állították elő.

⁶⁴⁶ Ilyen adalékanyagok például a színezékek, a tartósítószerkepek, az antioxidánsok, a sűrítőszerkepek, az emulgeálószerkepek, a savanyúszerkepek, az aromák és ízfokozók, a csomósodást és lesülést pótlók, az édesítőszerkepek és cukorhelyettesítők. Ezeknek az adalékanyagoknak az igénybevételel lehetséges az egész világon ugyanazt az epres-joghurtot megvásárolni. Ennek alapja ugyanis egy Ausztráliában honos fenyőféle fűrészpórából kivont „eper-azonos” aroma felhasználása.

⁶⁴⁷ Márai Géza: A termőföld minősége és a táplálék értéke. i.m. 216. p.

ábrával kívánom szemléletesebbé tenni:

Összegzés

Az élelem megszerzése, illetve megtermelése ősidőktől kezdve az ember életének fenntartását jelentő alapfeladat. Az állam létrejöttének egyik indoka a külső- és belső biztonság megteremtésének követelménye volt, amely többek között magába foglalja az élelmezés- és élelmiszerbiztonság megteremtésének az igényét is. Ezeknek az igényeknek megfelelően már az ókorban megjelentek a különböző élelmezésbiztonságot szavatoló intézmények, úgy, mint a közraktárak, illetve az élelmiszerbiztonságot szavatoló szabályrendszerek. Az elmúlt évtizedek társadalmi, gazdasági és környezeti folyamatai és az ezekhez kapcsolódó társadalmi igények életre hívták az élelemhez való jog emberi jogi megközelítésének a szükségességét.

Az élelemhez való jog megjelenésének kapcsán két részre, úgymint a mennyiségi és a minőségi oldalra bontva kerültek bemutatásra az élelemhez való jogot életre hívó társadalmi, gazdasági és környezeti tényezők. Az élelemhez való jog mennyiségi oldalát, az élelmezésbiztonságot fenyegető kihívások kapcsán a legfőbb társadalmi tényezők között a népességrobbanás, a táplálkozási tabuk, a nők szociális helyzete, valamint az egészségügyi problémák kerültek megemlítésre. A gazdasági-politikai tényezők között a neoliberális gazdaságpolitika, az adósságszpirál, a korrupció, a mezőgazdasági inputok, és a

beszerzéshez szükséges eszközök hiánya lelhetőek fel; míg a környezeti tényezők közül a klímaváltozás problémája, a kiszámíthatatlan aszályok és árvizek, a biodiverzitás csökkenése, a termőterületek sorvadása indukálja tovább az élelmezés bizonytalanságát világszinten.

A fentiekhez képest az élelem minőségi oldalának felértékelődését a környezeti kihívások közül a fokozódó környezet-szennyeződés, a növényvédő szerek hatására megváltozott mikroorganizmusok, génmódosított szervezetek környezetbe kerülése, valamint a klímaváltozás hívták életre. Az élelem minőségét befolyásoló gazdasági tényezők közül a nagyipari élelmiszeripari és mezőgazdasági technológiák, a globalizált élelmiszer-kereskedelem (bonyolult és hosszú élelmiszer-lánc), a tömeges és uniformizált élelmiszer-előállítás, míg társadalmi oldalról az urbanizálódott fogyasztói társadalom, a nagy nemzetközi személyforgalom, valamint a csökkent ellenálló képességű fogyasztók indukálják az élelmiszerbiztonság felértékelődését. Ezek a tényezők mind hatással vannak az élelem minőségére, amelyek egymást is egyre csak generálják, kumulálják a megfelelő minőség, a környezet és a társadalom kárára, egyúttal a gazdaság javára. Megállapítható, hogy ezek a tényezők egymásnak okai és okozatai is egyben, egymást is egyre csak generálják, a környezet és a társadalom kárára. Ezek a társadalmi tényezők pedig egyre erőteljesebben igénylik az élelmezés kérdésének alapjogi jellegű megjelenítését, egyre jobban igénylik az állami beavatkozást.

Tattay Levente

**A biotechnológiai találmányok
szerepe az elmaradt földrajzi régiók
fejlődésének elősegítésében**

A biotechnológiai találmányok szerepe az elmaradt földrajzi régiók fejlődésének elősegítésében

Bevezetés

A biotechnológia alapvető célja, hogy élő sejteket és ezeknek a részeit felhasználja valamilyen termék elő állítása vagy eljárás kifejlesztése érdekében. Ezek az eljárások nem újak, hiszen az emberiség már évezredek óta használ ilyen megoldásokat például a sör, vagy sajtok készítésekor. Az 1970-es években fedezték fel a rekombináns DNS technikát, amellyel új mikroorganizmus törzseket hoztak létre. Itt már nem arról van szó, hogy a mikroorganizmus kémiai eljáráshoz hasonló, pl. enzimes eljárást hajt végre, hanem, hogy létrejött egy gyökeresen új technika, amely az élőlények genetikai azonosságának megváltoztatására alkalmas új szabadalmi kategória. A biotechnológiai szabadalmak jogi oltalma az USA-ban 1984-től valósult meg.

1. A biotechnológia és a szabadalmi jog, a biológiai szabadalmaztatás kezdetei: USA 1984.

1.1. A biotechnológia és a szabadalmi jog

A biológia tudománya sokáig *nehezen fért be a szabadalmi kategóriák közé*. Kezdetben az volt az uralkodó felfogás, hogy a szabadalmazható technológiák területe csak élettelen, a fizika és kémia eszközei segítségével hasznosítható és ellenőrizhető objektumokra vonatkozó találmányok számára van nyitva. Ez a nézet csak a 20. század első évtizedeiben tartotta magát.

Ez a nézet később tarthatatlanná vált, mert hiszen számos olyan iparág van, ahol kémiai folyamatok lefolytatására élő szervezetek hasznosítása révén került sor (élelmiszeripari eljárások között, elsőként a sör-, ecet-, élesztőgyártást, gyógyszeripart, antibiotikumok előállítását kell említeni).⁶⁴⁹

---

⁶⁴⁸ Professor Emeritus. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara Polgári Jogi Tanszékének munkatársa.

⁶⁴⁹ Szarka Ernő: A biotechnológia fejlődése a szabadalmazás tükrében. In: A biotechnológiai találmányok oltalma (Bendzsel Miklós szerkesztésében) Magyar Szabadalmi Hivatal Budapest, 2001. 15. old.

A biológia ezen vívmányait a kémiai eljárások keretei között lehetett szabadalmaztatni. *A szabadalmaztatás lehetősége kiterjedt a biológiai objektumokra is.* A korábban szabadalmazott eljárások nagy rokonságot, szerves kapcsolatot mutattak a hagyományos kémiai eljárásokkal. Csak éppen az átalakításhoz katalizátorként enzimet, enzimeket használtak.⁶⁵⁰

A biotechnológia felhasználása a szabadalmi jogban egészen a 80-as évekig nem jelentett problémát, mivel a Párizsi Uniós Egyezmény legtöbb államában, *így Magyarországon is*⁶⁵¹ *a vegyi úton előállított termékek, gyógyszerek és élelmiszerek ki voltak zárva a szabadalmi oltalomból,* azonban mindezen termékek előállítására vonatkozó eljárási szabadalmak engedélyezhetők voltak.⁶⁵²

A baktérium szabadalmazhatóságával szemben azt az érvet hozták fel, *hogy minden élőlény a természet terméke, így a baktérium nem szabadalmazható.* A másik érv az volt, hogy a baktériumok élőlények és mint ilyenek nem szabadalmazhatók. *Az élőlények a törvény előírásai szerint nem voltak kizárva a szabadalmazható tárgyak köréből. Ez morális kérdésként és forradalmi újdonságként jelentkezett.*

A biotechnológiai találmányokat el kell határolni a növény- és állatfajták speciális fajtaoltalmától. Európában ugyanis ezek – mivel ipari alkalmazhatóságuk hiányzik – „sui generis” védelemben, ún. fajtaoltalomban részesülnek.⁶⁵³

*Ezzel szemben a biotechnológiai találmányok, mint a szabadalmi jog által általában elismert találmányok jogi oltalma kiterjed a biotechnológia eljárásokra, biotechnológia alkalmazásokra, és a biotechnológiai berendezésekre.*⁶⁵⁴

1.2. A modern biotechnológiai szabadalmaztatás kezdetei: USA 1984.

---

⁶⁵⁰ Kürtössy Jenő: A biotechnológiai találmányok szabadalmi oltalmának magyarországi jogi szabályozása. In: Biotechnológiai találmányok oltalma (Bendzsel Miklós szerkesztésében) Magyar Szabadalmi Hivatal Budapest, 2001. 81. old.

⁶⁵¹ Magyarországon a termékszabadalom bevezetésére 1994-ben került sor, ami azt jelentette, hogy a szabadalmi oltalomból korábban kizárt termékek – vegyipari termékek, élelmiszerek, gyógyszerek – önmagukban is – szabadalmazhatóvá váltak.

⁶⁵² A biológiai folyamat kémiai eljárásként volt szabadalmazható. Az eljárás alapján gyártott termékre is kiterjedt a szabadalom. Így nyertek oltalmat élelmiszeripari eljárások és az ilyen eljárással nyert termékek.

⁶⁵³ A növényfajtákat már 1960-tól oltalomban részesülnek az ún. UPOV egyezmény keretében.

⁶⁵⁴ Petz-Stifter Mária: A biotechnológiai találmányok kategóriái és azok jogi oltalma In: Biotechnológiai találmányok oltalma (Bendzsel Miklós szerkesztésében) Magyar Szabadalmi Hivatal Budapest, 2001. 19-31. old.

A biotechnológiai találmányok szabadalmi oltalmát Európában is jelentősen befolyásolta az *Ananda N Chakrabarty (General Electric Company) 1972-ben tett genetikailag módosított olajfaló baktériumokra vonatkozó szabadalmi bejelentése*: A bejelentést elutasították. Az ügy 8 éven át tartott, abban az Amerikai Legfelsőbb Bíróság 1980-ban kimondta a baktérium szabadalmazhatóságát.

A Legfelsőbb Bíróság 3:2 arányban szavazta meg a szabadalmaztatásra vonatkozó döntést. Az eljáró bíróság olyan fontosnak tartotta az ügyet, hogy jóváhagyás végett a Kongresszus elé terjesztette, amely a döntést jóváhagyta. A biotechnológiai szabadalmak születési évének 1972-t tekintik. Az ügy kapcsán az USA Legfelsőbb Bírósága úgy döntött, hogy az élő organizmusok, baktériumok és más mikrobák szabadalmazhatók, növények és állatok nem.⁶⁵⁵

A védelem alá eső mikroorganizmusoknak újak természetesen nem létezőnek és nem nyilvánvalóknak kell lenniük.⁶⁵⁶

A következő fontos állomás 1984-ben egy búzafajta szabadalmaztatása volt Ken Hibberd és kutatói csoportja részére. Ebben az ügyben is az amerikai Legfelsőbb Bíróság döntött, mégpedig a szabadalmi oltalom elfogadása mellett. Tehát 1984 óta az USA-ban e szabadalmi oltalom kiterjed a génkezelt mikroorganizmusokra, növényekre és állatokra.⁶⁵⁷

A biotechnológia robbanásszerű fejlődése a múlt század hetvenes éveitől a szabadalmi jog gyakorlatát is átalakította, különösen jelentős szerepe volt az élő szervezetek genetikai programjába való beavatkozásnak (rekombináns DNS technika felfedezése).

A biológia véglegesen tömeges ipari alkalmazást nyert.

Itt különbséget kell tenni a *hagyományos biotechnológiai eljárások* és az „új” biotechnológiai eljárások között, amely magába foglalta a – többek között – különböző génmanipulációs műveletek (növényi DNS ültetése állatba és fordítva) végzését.⁶⁵⁸

1.3. Az új biotechnológiai eljárások tömeges alkalmazása

---

⁶⁵⁵ Szarka Ernő: Az Amerikai Egyesült Államok, In: Biotechnológiai találmányok oltalma (Bendzsel Miklós szerk.) Magyar Szabadalmi Hivatal Budapest, 2001. 48. old.

⁶⁵⁶ Non obvious to one skilled in the art

⁶⁵⁷ Dr. Alan Mc Hughes: Consumer's guide to GM food from green genes to red herrings, Oxford University Press, Oxford 2001 15. oldal

⁶⁵⁸ Szarka Ernő: A biotechnológia fejlődése a szabadalmazás tükrében. In: A biotechnológiai találmányok oltalma (Bendzsel Miklós szerkesztésében) Magyar Szabadalmi Hivatal Budapest, 2001. 15. old..

A géntechnológiai kutatások az *Amerikai Egyesült Államokban 1975 óta zöld utat kaptak* a Tudományos Akadémia (US National Academy of Sciences) munkája keretében történő megvitatást követően amikor irányelveket dolgoztak ki⁶⁵⁹.

Az első cég, amelyik az áruforgalomba génmanipulált termékeket hozott fogalomba a *Genetech Inc. volt*, amely mind a mai napig a biotechnológiai ipar egyik vezető vállalata. Ez a cég már 1976-ban legyártotta az első emberi fehérjét egy baktériumban, és 1977-ben előállították az első klónozott emberi inzulint. Az inzulint génmanipulált baktériumok segítségével állítják mind a mai napig elő.

A Genetech a továbbiakban számos genetikailag módosított terméket bocsájtott ki, többek között az *emberi növekedési hormont*, a Faktor VIII-t egy *véralvadást segítő szert* hemofiliások részére. Napjainkban a Genetech a rák bizonyos fajtái ellen dolgozott ki kombinált, szintén géntechnológián alapuló gyógy szereket. A vállalat leghíresebb (leghírhedtebb) terméke a sokat említett *gerinc növekedési hormon volt*⁶⁶⁰. A Genetech a génszűrészetet a mezőgazdasági termékek tömegtermelésében is alkalmazni kezdte.

Az Amerikai Egyesült Államokban az első gén-mérnökösödés a 60-as években *Paul Berg, Stan Cohen és Herb Boyer mikrobiológusok nevéhez fűződik*, akik először használták baktériumok tekintetében sikeresen a géntechnológiát.

A géntechnológia alkalmazásának legfontosabb feltétele az volt, hogy rájöttek arra, miként lehet közvetlenül megváltoztatni a géneket. Egyik élőlény DNS-ét átoperálták a másikba. A génszűrészek állati eredetű DNS-t átültettek a növényekbe, növényi eredetű DNS-t pedig az állatokba. A génmanipulált növények hamarosan olyan területen is gazdag termést hozhatnak, amelyek ma alkalmatlanok a művelésre.

1.4. Géntechnikával átprogramozott mikroorganizmusok

1987-ben a Hoechst német vegyészeti Rt. Frankfurt am Mainban 60.000 literes óriás fermentort helyezett üzembe, amelyben géntechnikai módszerekkel átprogramozott baktériumok segítségével humáninzulint gyárt. Ezzel az NSZK-ban és más ipari országokban megkezdődött a géntechnológia gyakorlati ipari felhasználása. *A génszűrészeknek sikerült egy egyszéjtű lények DNS-éből, örökletes anyagaiból bizonyos szakaszokat kivágni és*

---

⁶⁵⁹ Dr. Alan Mc Hughes: Consumer's guide to GM food from green genes to red herrings, Oxford University Press, Oxford 2001. PPKE JÁK Doktori Iskola 2002. 4. oldal

⁶⁶⁰G Dr. Alan Mc Hughes: Consumer's guide to GM food from green genes to red herrings, Oxford University Press, Oxford 2001.. 4. oldal

laboratóriumokban előállított szakaszokkal helyettesíteni. Ezt körülbelül úgy lehet elképzelni, mintha valamely filmben kicserélnek egy jelenetet valamely más filmből származó epizóddal.

E génszabványi eljárásokat, azaz DNS szakaszok cseréjét *kémiaailag különböző hasító és összekapcsoló enzimekkel* hajtják végre. A végeredmény új mikroorganizmusok keletkezése. Azért állítják elő az új mikroorganizmusokat, mert olyan változásokat tudnak előidézni, amelyeket az ember eddig ipari méretekben egyáltalán nem tudott megvalósítani.

Így például sikerrel járt a bonyolult és a kutatók elképzeléseinek megfelelő fehérje vegyületek létrehozása.

Így többek között sikerült

- a bélben élő kólibaktériumokba olyan géneket beültetni, amelyek a cukorbetegség számára fontos *inzulin* termelését irányítják a szervezetben, s így mintegy rákényszeríteni őket, hogy elszaporodva humáninzulint gyártsanak számukra.
- másik példa az életveszélyes *hepatitis-B elleni oltóanyag*. Ezt idáig csak kis mennyiségben sikerült krónikusan beteg emberek testnedvéből kivonni. A génszabványi programozott mikroorganizmusok tenyésztete révén nagy mennyiségben képesek előállítani az oltóanyagot⁶⁶¹

2. A biotechnológiai találmányok jogvédelméről szóló irányelv az Európai Unióban – 1998.

2.1. A biotechnológiai találmányok jogi oltalmáról szóló 98/44 EK Irányelv (Biopatent Irányelv) meghozatala

Az Európai Közösségben már a 70-es években felismerték a biotechnológiai kutatások fontosságát, és a 80-as években jelentős kodifikációs munkálatok kezdődtek meg. A biológiai találmányok jogi oltalmáról szóló irányelv tervezetét már 1988-ban kidolgozták.⁶⁶²

Az irányelvet nem fogadták el és többéves munka során annak többszöri teljes átdolgozására került sor. Csak 10 év múlva került sor⁶⁶³ a tervezet véglegesítésére. A 98/44 EK Irányelv jelentős publicitást kapott.⁶⁶⁴

⁶⁶¹ Felix R. Paturi: A Föld krónikája, Officina Nova, Budapest 1991. 582. oldal

⁶⁶² Bobrovsky J.: Az Európai Közösség iparjogvédelmi integrációja. Szabadalmi Közlöny és Védjegyterjesztő 1990/2. melléklet.

A 98/44 EK Irányelv tervezetét a Tanács 1998. június 1-jén, és a Bizottság június 16-án véglegesítette, az *1998. július 6-ával nyert kihirdetést.*⁶⁶⁵ (*Biopatent Irányelv*) A szaksajtó rövidesen hírül adta az új direktíva meghozatalát.⁶⁶⁶

2.2. A 98/44 EK Irányelv bevezető indokolása (preambuluma)

A Biopatent irányelv szakmai háttere kidolgozásának fontosságára utal az a körülmény, hogy a mindössze 18 cikkből álló direktíva szakmai vonatkozásai megvilágítására 57 pontos bevezető indokolás (preambulum) szolgál, amely a terjedelem több mint felét teszi ki.

Az Irányelv meghozatalának indokai megfogalmazást nyernek a 98/44. EK Irányelv terjedelmes (57. pontból álló) preambulumban. E motívumok az alábbiak:

- a közösségi ipar fejlesztése,⁶⁶⁷
- az emberiség globális problémái (járvány, inség) megoldása
- a GATT-TRIPS Egyezmény biotechnológiai tárgyú szabadalmakra vonatkozó előírásainak életbeléptetése,^{668 669}
- a génmanipuláció K+F tevékenysége jelentős befektetési nyereségességének biztosítása⁶⁷⁰
- a közösségi előírások összhangba hozatala az adott szakterület nemzetközi egyezményeivel,^{671 672 673}
- az Európai Közösség egységes belső piacán az áruk és szolgáltatások szabad áramlásának biztosítása,
- a Közösség egyes országaiban a biotechnológia szabadalmi előírásainak összehangolása,

---

⁶⁶³ Kienle T.: Die Neue EU-Richtlinie zum Schutz biotechnologischer Erfindungen – Rechtliche und etische Probleme der Patentierung biologischer Substanzen. *Europäisches Wirtschaft und Steuerrecht* 1998/5.

⁶⁶⁴ Europa Forum 13 Juni 1999. Patentrecht für die Biotechnologie.

⁶⁶⁵ Richtlinie 98/44. EG des Europäischen Parlaments vom 6 Juli 1998 über den rechtlichen Schutz der biotechnologischer Erfindungen.

⁶⁶⁶ Pl. Richtlinie über den Schutz biotechnologischer Erfindungen gebilligt. *Europäisches Zeitschrift für Wirtschaftsrecht* 1998/5. és 3, 11. jegyzetek.

⁶⁶⁷ A 98/44/EK Irányelv preambuluma 1. pont

⁶⁶⁸ GATT-TRIPS Egyezmény. A GATT Uruguay fordulóját lezáró egyezménycsomag szellemi alkotások kereskedelmi vonatkozásival foglalkozó része. Valamennyi közösségi ország 1994 óta tagja az Egyezménynek.

⁶⁶⁹ A GATT-TRIPS Egyezmény kötelezi a Közösség országait, hogy a technika minden területén az eljárásokra és termékekre előállítására szabadalmi jogi szabályozást alakítsanak ki.

⁶⁷⁰ A 98/44/EK Irányelv preambuluma 3. pont

⁶⁷¹ Ilyen egyezmény a növény- és állatfajta jogi oltalmáról szóló 1961-ben létrejött ún. UPOV Egyezmény

⁶⁷² Ilyen egyezmény az 1973-ban kötött Európai Szabadalmi Egyezmény, amelyet Müncheni Egyezménynek is neveznek.

⁶⁷³ E téren kiemelkedően fontos a mikroorganizmusok szabadalmi eljárás céljából való letételezéséről szóló 1979. évi Budapesti Egyezmény.

- a tagországok bírósági gyakorlatának összehangba hozatala,
- a szabadalmi oltalomból való kizárások hatékony biztosítása,
- a környezetvédelem problémáinak az eddiginél hatékonyabb megoldása mind a Közösség egészében, mind a tagországokban,
- a biotechnológia felfedezések és biotechnológiai találmányok elhatárolása,
- a biotechnológia által felvetett etikai kérdések megoldása,
- az emberi méltóság és sérthetlenség biztosítása.⁶⁷⁴

2.3. A biotechnológia fogalmi megközelítése

A biotechnológia felhasználja az élő sejteket és ezeknek részeit abból a célból, hogy terméket állítson elő, vagy eljárást fejlesszen ki.

Ez a tevékenység egyáltalán nem új keletű, több évezredes múltra tekint vissza az élelmiszerek gyártása vonatkozásában. Többek között a sör, bor, sajt készítése a biotechnológiai eljárások tudatos alkalmazását igényli.

E sajátos módszerek tartós alkalmazása, tapasztalatainak kiértékelése, általánosítása és felhasználása, önálló élelmiszeripari ágazati technológiák kialakulásához vezetett (sütőipar, édesipar, tartósítóiipar stb.), melyeknek eredményeit szinte számtalan módon jelentős gazdasági eredménnyel tudták felhasználni.⁶⁷⁵

A biotechnológia a hagyományosan alkalmazott ipari mikrobiológiák mellett felhasználja a modern molekuláris mikrobiológia eredményeit is. Így például ide sorolhatjuk a cukorbetegség gyógyszerét, az *inzulint*, az egyes rákbetegségek kezelésére szolgáló *interferont* az életmentő *vérrögoldó gyógyszerit*, valamint a *mosóporokban lévő zsírbontó enzimeket*.

Az Európai Közösség Bizottsága meghatározta a Biotechnológia által felölelt területeket. Minden olyan technikát, technológiát ide sorolnak, amely tetszés szerinti biológiai anyagnál

---

⁶⁷⁴ Az Irányelv Preambuluma bevezetése fogalmazza meg azokat az alapvető célokat, amelyeket az Irányelv meghozatalánál figyelembe kellett venni.

⁶⁷⁵ Luttermann Klaus: Patentschutz für Biotechnologie Die Europäische Richtlinie über den rechtlichen Schutz biotechnologischer Erfindungen. Recht für Internationale Wirtschaft 1998/12.

(így az állat- és növénysejtekénél, sejtvonalaknál, enzimeknél, plazmidoknál, valamint a vírusoknál) a szerves élő anyagban szerkezeti változásokat eredményez.

A biotechnológia által alkalmazott eljárások mikroorganizmusok növények és állatok előállítására, tulajdonságaik lényeges megváltoztatására szolgálnak, illetve a biológiai eszközökkel nem szerves anyagok változását befolyásolják. Modern megjelenési formájában a biotechnológia magába foglalja a DNS rekombinációkat (Dezoxiribonukleinsav, DNS) gének átültetését az embrió adottságainak lényeges megváltoztatását (embrió manipulációt) embrióátadást, növények megújítását (regenerációt), sejt kultúrákat, monoklón antitesteket és a biológiai jellegű eljárásokra vonatkozó technikai ismereteket.⁶⁷⁶

A Biotechnológián belül a géntechnológia arra irányul, hogy újrakombinációs információt juttasson el az egyik szervezetből a másik szervezetbe.⁶⁷⁷

2.4. A biotechnológiai találmányok elhatárolása

A biotechnológiai találmányok különös vonatkozása, hogy azok más találmányi szakterületektől teljesen eltérően élő szervezetekre vonatkoznak.

A biotechnológiai találmányok szabadalmazhatósága vonatkozásában kiemelkedő jelentősége van a Münchenben székelő Európai Szabadalmi Hivatalnak,⁶⁷⁸ amely az 1973-ban kötött Európai Szabadalmi Egyezmény⁶⁷⁹ – mivel nem kívánja másik nemzetközi egyezmény a növény- és állatfajták szabadalmi oltalmát biztosítani – és az ún. UPOV Egyezmény⁶⁸⁰ hatáskörét felvállalni – a növény- és állatfajtákat és az előállításukra irányuló, lényegüket tekintve biológiai eljárásokat⁶⁸¹ kizárja a szabadalmaztatás köréből.⁶⁸²

---

⁶⁷⁶ Indoklás a Bioirányelv 1998. évi tervezetéhez.

⁶⁷⁷ Luttermann C.: L. 60. jegyzet

⁶⁷⁸ Office Européen sur les Brevets = OEB

⁶⁷⁹ Az Európai Szabadalmi Egyezmény 1977-ben lépett hatályba, Müncheneri Egyezménynek is hívják.

⁶⁸⁰ UPOV = Új növényvédőfajták oltalmára vonatkozó nemzetközi Egyezmény (1961). Magyarországon kihirdette az 1983. évi 14. tvr.

⁶⁸¹ A kizárást előíró szövegezés franciául: Les variétés végétales, ou les races animales, ainsi que les procédés essentiellement biologique d'obtention de végétaux ou d'animaux sont exclus de la brevet.

⁶⁸² Európai Szabadalmi Egyezmény 53. b. cikke

A kérdésnek az európai szabadalmak bírósági gyakorlata vonatkozásában különleges jelentősége van. Ez a körülmény kiemelt hangsúlyt kapott⁶⁸³ az európai szabadalmi bírók 1996. évi Stockholmban rendezett konferenciáján.^{684 685}

Az Európai Szabadalmi Hivatal az Európai Szabadalmi Egyezmény alkalmazása tárgyában különböző hivatalos értelmezéseket hozott:

Így például a mikroorganizmusok előállítására irányuló eljárások nem minősülnek szabadalmazható növény előállításának, ideértve

- algák kitenyésztését,
- gombák kitenyésztését,
- állati és növényi sejtek előállítását,
- olyan egysejtű élőlények létrehozását, amelyek a szem számára láthatatlanok és amelyek előállítása, mesterséges változtatása csak laboratóriumban lehetséges
- mikroorganizmusok, plazmidok és vírusok előállítására irányuló eljárások.⁶⁸⁶

2.5. A Biopatent Irányelv és a jogharmonizáció

A Biopatent Irányelv meghozatala szervesen illeszkedik az iparjogvédelem általános jogharmonizációs folyamatába. Alapvetően az Európai Szabadalmi Egyezmény⁶⁸⁷ fogalmi rendszerére,⁶⁸⁸ eljárási szabályaira támaszkodik. Az Európai Szabadalmi Egyezmény idáig is lehetővé tette a biotechnológia területén szabadalmi bejelentések megtételét. Az Európai Szabadalmi Egyezmény 53. § (1) bekezdés,⁶⁸⁹ 53 §. b. pontja, 83. §, 91. § (1) bekezdés, 91. §

---

⁶⁸³ Moser Walter: Les exceptions a la Brevetabilité selon l' article 53 b de la CBE. In: PIBD special. 19998. 63-68. old.

⁶⁸⁴ 8-eme colloque des juges européens de brevets; Stockholm, du 17- au 2 septembre 1996. A konferencia anyagát kiadták többek között franciául Párizsban. L.: PIBD Special 1998.

⁶⁸⁵ Az előbb jelzett rendezvény több előadása is a mikrobiológiai találmányok oltalomképességéről szólt.

⁶⁸⁶ Moser Walter: Les exceptions a la Brevetabilité selon l' article 53 b de la CBE. In: PIBD special. 19998. 63-68. old

⁶⁸⁷ Convention sur la Brevet Européenne. Europäisches Patentübereinkunft. Az egyezmény szabadalomfogalma, amely az újdonságot, feltalálói lépést, ipari alkalmazhatóságot követeli meg, általánossá vált. European Patent Convention = EPC.

⁶⁸⁸ Az Európai Szabadalmi Egyezmény alapvető ismérveket ad a szabadalmazható találmány vonatkozásában. (Újdonság, feltalálói lépés, ipari alkalmazhatóság)

⁶⁸⁹ Az Európai Szabadalmi Egyezmény 53. § (1) bekezdése értelmében a biológiai anyag szabadalmi leírásához (ha annak ipari alkalmazásához nem elegendő), a bejelentőnek legkésőbb a bejelentés napjáig az Egyezmény által elismert helyen le kell tennie a biológiai anyag mintáját.

(3) bekezdés⁶⁹⁰ fontos előírásokat tartalmaznak a biotechnológiai tárgyú szabadalmak bejelentésére. Lényegében az irányelv nem nyújt új, a korábbiakat megváltoztató szabályozást, hanem a külön szabályokat beilleszti az Európai Szabadalmi Egyezmény már meglévő rendszerébe és szabadalmakra vonatkozó előírásai egységesítésével átalakítja, kiegészíti azokat.⁶⁹¹ A Bioirányelv a tagállamok nemzeti jogi szabályozásának a harmonizációját írja elő, figyelembe véve a biotechnológiai követelményeket, pl. azok megismételhetősége vonatkozásában. Meghatározó, hogy biotechnológiai szabadalomként mi szabadalmazható, és mi nem. A Biopatent irányelv meghatározza a szabadalmas jogait és kötelezettségeit, a licencértékesítés feltételeit, és a jogkimerülés speciális feltételeit.⁶⁹² Ami a Biopatent irányelv egységesítő funkcióját illeti, abból kell kiindulnunk, hogy a teljes egységesítés, nemzetek felett álló egységes közösségi rendszer létrehozása csak olyan területen lehetséges, ahol a nemzeti szabályozás teljes egészében hiányzik,⁶⁹³ vagy éppen ellenkezőleg, a nemzeti jogszabályok harmonizációja már megvalósult.⁶⁹⁴

A Biopatent irányelv EK Irányelv a tagállamok jogharmonizációját kívánja az adott szakterületen megvalósítani, melyre az Európai Unió Működéséről szóló Szerződés 122. cikk A). pontja adja meg a felhatalmazást.⁶⁹⁵

A 98/44 EK Irányelv különlegességét az jelenti, hogy a biotechnológia találmányokkal kapcsolatban soha nem látott jelentősége van a bioetikai szempontoknak.⁶⁹⁶

A Biopatent Irányelv megalkotásakor különleges figyelmet szenteltek annak összhangba hozatalára, az Emberi Jogok Európai Egyezményével,⁶⁹⁷ és az Európa Tanács keretében

---

⁶⁹⁰ Az Európai Szabadalmi Egyezmény 91 (1) és 91 (3) cikkei értelmében Nuklein és Aminosav szekvenciák esetében szabványosított szekvenz jegyzőkönyvet kell benyújtani a szabadalmi bejelentéshez.

⁶⁹¹ Luttermann Klaus: Patentschutz für Biotechnologie Die Europäische Richtlinie über den rechtlichen Schutz biotechnologischer Erfindungen. Recht für Internationale Wirtschaft 1998/12. Luttermann C.: L. 60. jegyzet

⁶⁹² Nott R.: The Proposed EU. Directive on Biotechnological Invention: European Industrial. Property Review 1994/5.

⁶⁹³ A meglévő nemzeti szabályozás hiánya adott lehetőséget az iparjogvédelem területén a földrajzi árujelzők egységes közösségi szabályozására a 2081/1992. sz. Közösségi rendelet útján.

⁶⁹⁴ Ilyen területnek számít a védjegyjog, ahol is a tagállamok védjegyjoga közelítéséről szóló irányelv 89/104. sz. és a tagállamok védjegyjoga újr szabályozása után sor kerülhetett a közösségi védjegyrendszer létrehozására a 40/94. sz. EK Tanács rendelete útján.

⁶⁹⁵ Az EK-Szerződés 100. a. cikke előírja az Irányelvek (direktívák) hozatalának lehetőségét a jogharmonizáció megvalósítása céljából.

⁶⁹⁶ Luttermann Klaus: Patentschutz für Biotechnologie Die Europäische Richtlinie über den rechtlichen Schutz biotechnologischer Erfindungen. Recht für Internationale Wirtschaft 1998/12.

⁶⁹⁷ Általános emberi jogi előírásokat tartalmaz. Az emberi jogok és alapszabadságok oltalmáról szóló 1950. november 4-én Rómában megkötött Európai Konvenció. (Európai Emberi Jogi Konvenció)

kidolgozott, az Emberi Jogokról és a Biomedicináról szóló Egyezmény⁶⁹⁸ előírásaival és biodiverzitás⁶⁹⁹ szempontjaival. A kutatások etikai vonatkozásairól mind belföldön⁷⁰⁰ mind külföldön⁷⁰¹ értékes tanulmányok születtek.

2.6. Etikai kérdések a biológia tárgyú tanulmányok körében

Általában a szabadalmi jogi szabályozás nem hoz felszínre etikai kérdéseket. A biológiai, orvosi kutatások viszont számtalan erkölcsi, etikai problémát érintenek, amelyek fontos szerepet játszanak a jogi szabályozás kialakításánál, pl:

- az emberen végzett kutatás általában, különösen embriókon, gyermekeken, szellemi károsodásban szenvedőkön végzett kutatások;
- az öröklődő tulajdonságokkal kapcsolatban végzett genetikai beavatkozások;
- emberi lény klónozása.⁷⁰²

A 98/44 EK Irányelv meghozatalánál a szabadalmi jog speciális szabályainak figyelembe vétele mellett az emberi méltóság és sérthetetlenség tiszteletben tartását főkövetelményként tekintették.⁷⁰³

Szintén erkölcsi dimenziója van a Bioirányelv Bevezető indokok 38. pontjának, melynek értelmében nem szabadalmazható az olyan eljárás, amely sérti az emberi méltóságot. Ilyenek például a csírasejtekből kimérákat létrehozó eljárások, vagy az emberi és állati sejtekből totipotens sejteket létrehozó eljárás.

Az erkölcsi megfontolásokat az Irányelv szabadalomvizsgálati alapelvvé lépteti elő 40. pontjában, mely szerint a szabadalom oltalomképeségi vizsgálatnál azt kell figyelembe venni, hogy az oltalomra bejelentett találmány, különösen az ember csíravonalába történő beavatkozás és az ember klónozása közrendbe és közerkölcsbe ütközik, különösen pedig az

---

⁶⁹⁸ A biomedicina erkölcsi vonatkozásairól szóló európai egyezményt 1997-ben kötötték hatévi előkészítő munka után „Emberi jogokról és a biomedicináról”.

⁶⁹⁹ A Bioirányelv a bevezető indokok 56. pontjában hivatkozik a Biodiverzitás nemzetközi Egyezmény (1992) III. konferenciájára (1996 november) III/17. határozatára.

⁷⁰⁰ Oberfrank F.: A biomedicinális etika és az emberi jogok: Európai helyzetkép. Acta Humana 1996/25.

⁷⁰¹ Hottois G. és Parizeau: Le mots de la bioéthique. De Boeck, Brüsszel. 1996.

⁷⁰² Dr. Jobbágyi Gábor: Az emberi jogok eszméje és a tudományos-etikai fejlődés. A biomedicinális etika és emberi jogok. A PPKE-JÁK Magánjogi Intézetének módszertani anyaga. Budapest, 1998.

⁷⁰³ A német szöveg szerint, Bevezetés 16. pontja: Das Patentrecht muss unter Wahrung der Grundprinzipien ausgeübt werden, die die Würde und die Unversehrtheit des Menschen gewährleisten.

ember csírvonalának genetikai azonosságát módosító és az ember klónozására szolgáló eljárásokat egyértelműen ki kell zárni a szabadalmi oltalomból.⁷⁰⁴

A Biopatent Irányelv bevezető indoklás 41. pontja értelmezi a klónozást, követelményt fektet le: Az egész Közösségben egyetértés van abban a vonatkozásban, hogy a génebeszeti beavatkozás az emberi lénynél és emberi élőlény klónozás útján előállítására a jó közrendbe és közérkölcsebe ütközik.

A Biopatent Irányelv 7. cikke kimondja, hogy az EK Bizottságnak a tudományok és az új technológiák etikai kérdéseit vizsgáló európai csoportja⁷⁰⁵ értékeli valamennyi etikai kérdést. A szövegezést általában szerencsétlennek tartják,⁷⁰⁶ mert a „biotechnológiával összhangban” kifejezés nem utal – legalábbis szó szerint nem⁷⁰⁷ – etikai dimenzióra.

A szabadalmi oltalomképeség vizsgálatát – ahogy a bevezető indokló 39. pontja leszögezi – egyben etikai szempontok szerint kell hogy lefolyjon. Tehát az oltalomképeségi vizsgálat nemcsak jogi, hanem erkölcsi motívumok szerint folyik.

Fontos etikai szabályt tartalmaz – és az állatok védelme szempontjából jelentős – a bevezető indoklás 45. pontja, miszerint az állatok genetikai azonosságának megváltoztatására irányuló eljárások kizártak a szabadalmi oltalomból, amelyek

- anélkül, hogy jelentős gyógyászati előnyt nyújtanának
- a kutatás, megelőzés, diagnosztika emberi vagy állatgyógyászat terén és
- ha szenvedést okoznak az állatoknak,
- továbbá nem szabadalmazhatók azok az állatok, melyek ilyen fájdalmat okozó eljárással jöttek létre.

2.7. A Biopatent Irányelv rendelkezései

---

⁷⁰⁴ Az ember klónozására irányuló eljárás – ideértve az embriokettőzés technikáit is – úgy határozható meg, mint olyan eljárás, amelynek célja egy olyan ember létrehozása, aki ugyanazokkal a genetikai információkkal rendelkezik, mint egy másik élő vagy halott ember.

⁷⁰⁵ A szóban forgó szervezet pontos hovatartozása nem derül ki. A Bioirányelv szövegezéséből a kérdéses bizottság az Európai Bizottság alárendelt szakértő szervezete.

⁷⁰⁶ A német szövegrész szó szerint: Im Zusammenhang mit der Biotechnologie.

⁷⁰⁷ Luttermann Klaus: Patentschutz für Biotechnologie Die Europäische Richtlinie über den rechtlichen Schutz biotechnologischer Erfindungen. Recht für Internationale Wirtschaft 1998/12.

A Biopatent Irányelv 5 fejezetet és 18 cikket foglal magába. Fejezetei: Szabadalmazhatóság (1-7. cikk); Az oltalom terjedelme (8-11. cikk); Kényszerengedély a szabadalmak függősége miatt (12. cikk); Betekintés az iratokba, a bejelentés benyújtása biológiai anyag ismételt letétbehelyezése (13-14. cikk); Záró rendelkezések (15-18. cikk).

2.7.1. A szabadalmazhatóság

Az első cikk a tagállamok kötelezettségét állapítja meg abban a vonatkozásban, hogy a kötelesek a nemzeti jogi szabályaikat a 98/44 EK Irányelv által meghatározott tartalmi követelmények szerint módosítani. A TRIPS Egyezmény és a biológiai sokféleségről szóló nemzetközi egyezmény⁷⁰⁸ előírásait a Biopatent Irányelv nem érinti.

A második cikk további értelmező rendelkezéseket foglal magába a biológiai anyag, mikrobiológiai eljárás, a növénytermesztés és állattenyésztés biológiai jellegéről, a növényfajta fogalmáról. Eszerint *biológiai anyag, bármely olyan – genetikai információt tartalmazó – anyag, amely önmagában képes a szaporodásra, vagy biológiai rendszerben szaporítható.*⁷⁰⁹

*Mikrobiológiai eljárás minden olyan eljárás, amelynél mikrobiológiai anyagot alkalmaznak, vagy amelyet mikrobiológiai anyagba történő beavatkozás útján visznek végbe, vagy amelynek révén mikrobiológiai anyagot állítanak elő.*⁷¹⁰

A 2. cikk 2. bekezdése az állattenyésztés és növénytermesztés biológiai jellegének a meghatározására szolgál. *A növénytermesztésre és állattenyésztésre irányuló eljárás lényegében akkor minősül biológiai jellegűnek, ha teljes egészében olyan természetes tevékenység eredményeképpen, mint például a kereszteződés és szelektív módszer (kiválasztás) útján jön létre az új növényfajta vagy az új állatfajta.*

A növényfajta meghatározásánál a 2100/94. Közösségi rendelet 5. cikke rendelkezései irányadók.^{711 712}

---

⁷⁰⁸ Convention de Nairobi sur le diversité biologique signé lors du sommet de Terre a Rio de Janeiro. 15 Janeiro le 5 juni 1992.

⁷⁰⁹ A 98/44 EK Irányelv 2. cikk 2. a.) pont.

⁷¹⁰ A 98/44 EK Irányelv 2. cikk 1. b.) pont.

2.7.2. *Biológiai találmány*

A 98/44 EK Irányelv harmadik cikke meghatározza a biotechnológiai találmányokkal kapcsolatos többletkövetelményeket. Eszerint a *biotechnológiai találmányok olyan találmányok, melyek újak, feltalálói tevékenységen nyugszanak, iparilag alkalmazhatók,*⁷¹³ továbbá ha tárgyuk olyan termék, amely biológiai anyagból áll, illetve biológiai anyagot tartalmaz, illetve olyan eljárás, amely segítségével biológiai anyagot állítanak elő, dolgoznak fel, vagy alkalmaznak.⁷¹⁴

Az a biológiai anyag, amelyet egy műszaki eljárás segítségével állítanak elő, vagy amely a természetes környezetétől izolált, szintén tárgya lehet biotechnológiai találmánynak, ha az a természetben korábban előfordult.⁷¹⁵

A 98/44 EK Irányelv negyedik szakasza (1) bekezdés értelmében a növényfajtákon és állatfajtákon kívül nem szabadalmazhatók a növényfajták és az állatfajták előállítására irányuló lényegében biológiai eljárások.⁷¹⁶

Ennek ellenére azok a találmányok, amelyeknek a tárgya növény vagy állat, biotechnológiai szabadalommal is védhetők, ha a kérdéses szabadalom műszaki megvalósítása nem csupán egy növény- vagy állatfajta előállítására korlátozódik.⁷¹⁷ Pl. több növényfajta fagyállóságát elősegítő találmány.

---

⁷¹¹ Verordnung (EG) Nr. 2100/94 des Rates über den gemeinschaftlichen Sorten schutz von 27 Juli 1994 EK Közlöny 1994/L.227.

⁷¹² Az előző lábjegyzetben feltüntetett rendelet bővebb kifejtésre kerül: Szarka E: Növényfajták oltalma az Európai Közösségben. Közösségi növényfajta oltalom. Közösségi Növényfajta Hivatal. Iparjogvédelmi Szemle 1996/6.

⁷¹³ Az iparilag való alkalmazhatóság megkövetelése azt jelenti, hogy a találmány leírásának a meghatározott utasítást kell tartalmaznia a szakemberek számára a gyakorlati megvalósítás vonatkozásában.

⁷¹⁴ Az újdonság, feltalálói tevékenység és ipari alkalmazhatóság megkövetelése általános követelmény az Európai Szabadalmi Egyezményben, a tagállamok szabadalmi jogában, sőt a Magyar Szabadalmi Jogban. Lásd a Találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. Törvény 1. § (1) bek.

⁷¹⁵ A 98/44 EK Irányelv 3. cikk (2) bekezdés

⁷¹⁶ A 98/44 EK Irányelv 4. cikk (2) bekezdés

⁷¹⁷ A 98/44 EK Irányelv 2. cikk (2) bekezdése a növény- és állatfajták létrehozására irányuló biológiai eljárásról és 4. cikk (1) bek. b.) pontja lényegében az UPOV Egyezmény által védett eljárások pontos elhatárolását szolgálja.

Nem kizártak a biotechnológiai találmányok oltalmából azok a találmányok, amelyek mikrobiológiai vagy egyéb műszaki eljárásra vonatkoznak, illetve a tárgyuk a mikrobiológiai, vagy egyéb műszaki eljárással előállított termék.⁷¹⁸

Az Irányelv 5. cikk (1) bekezdése értelmében⁷¹⁹ az emberi test és alkotóelemei keletkezésének és fejlődésének bármely fázisaiban kizártak a szabadalmi oltalomból. Ide kell érteni a csírasejteket, azok szekvenseit és rész-szekvenseit.⁷²⁰

Szintén nem szabadalmazhatók azok a tudományos felfedezések, amelyek az emberi test egyes alkatrészeit tárják fel, ideértve a gének szekvensét, illetve rész-szekvensét.⁷²¹

A 98/44 EK Irányelv fontosnak tartotta a szabadalmak és tudományos felfedezések egymástól való elhatárolását. Az Európai Parlament az alábbiak szerint határozta meg a felfedezés fogalmát: „A felfedezés nem más, mint ismert anyag, vagy ismert termék új tulajdonságának megállapítása.” A szabadalom és a felfedezés között az a lényeges összefüggés áll fenn, hogy amennyiben az újonnan felfedezett tulajdonság gyakorlati alkalmazásáról van szó, az szabadalmazható. A biotechnológia találmányok szabadalmazhatósága technikai jellegű kérdés, azt technikai megoldásként is értelmezik.⁷²²

2.7.3. Kizárások

---

⁷¹⁸ A 98/44 EK Irányelv 4. cikk (3) bekezdés.

⁷¹⁹ A 98/44 EK Irányelv 5. cikk (1) bekezdés úgy rendelkezik, hogy kialakulásának és fejlődésének egyetlen szakaszában sem lehet szabadalmazható találmány tárgya az emberi test, sem pedig az emberi test tárgyának pusztán felfedezése, ideértve valamely gén szekvenciájának, vagy rész-szekvenciájának felfedezését.

⁷²⁰ A német nyelv a Keimzelle, Sequenz és Teilsequenz kifejezéseket alkalmazza.

⁷²¹ Kienle T.: Die Neue EU-Richtlinie zum Schutz biotechnologischer Erfindungen – Rechtliche und etische Probleme der Patentierung biologischer Substanzen. Europäisches Wirtschaft und Steuerrecht 1998/5.

⁷²² Kienle T.: Die Neue EU-Richtlinie zum Schutz biotechnologischer Erfindungen – Rechtliche und etische Probleme der Patentierung biologischer Substanzen. Europäisches Wirtschaft und Steuerrecht 1998/5.

A Biopatent Irányelv 6. cikke részletes kizárásokat tartalmaz.

Eszerint nem szabadalmaztathatók azok a biotechnológiai tárgyú találmányok, amelyek hasznosítása a közrendbe vagy közérkölsbe ütközik. A hasznosítás nem tekinthető közrendbe vagy közérkölsbe ütközőnek pusztán azért, mert valamely jogszabállyal ellentétben áll.

A közrendbe és a közérkölsbe ütközés címén szigorúan kizártak az oltalomból:

- Az ember klónozására irányuló eljárás;
- *Az ember genetikai azonosságának⁷²³ megváltoztatására, módosítására irányuló eljárás;*
- *Emberi embriók alkalmazása ipari vagy kereskedelmi célra;*
- Az állatok genetikai azonosságát módosító eljárás, ha az
- Szenvedést okozhat az állatoknak anélkül, hogy bármilyen jelentős gyógyászati előnyt nyújtana az emberek vagy az állatok számára, továbbá az ilyen eljárással létrejövő állat.

2.7.4. Milyen vonatkozásban szabadalmazható az emberi test?

A 98/44 EK Irányelv 5. cikk második bekezdése adja meg a kérdésre a választ. Az emberi testből izolált valamely műszaki eljárással, más módon előállított rész, ideértve a gén szekvenciáját vagy rész-szekvenciáját is, szabadalmazható találmány tárgya lehet akkor is, ha az ilyen rész szerkezete megegyezik valamely természetben előforduló rész-szerkezetével.

Itt lényegében egyedi génekről van szó. Az Európai Parlament⁷²⁴ által kiadott irányelvek szerint szabadalmazható egy gén kódolt tartományi területe, ha ez jellemezhető, vagy szerkezete szerint meghatározható⁷²⁵

- ha a kódolt tartomány előállítására (kinyerésére) eljárást dolgoztak ki,
- a 98/44 EK Irányelv 6. cikk (1) bekezdés
- vagy a kérdéses anyag egy technikai probléma technikai jellegű megoldását kínálja.⁷²⁶

---

⁷²³ A kromoszómának egy információt, vagy fehérjét kódoló szakasza egy gén.

⁷²⁴ Richtlinien zur Sachprüfung des Europäischen Parlamentes nach Kommission (Fn. 151 Z.H. 48. mv. Erläuterungen.)

⁷²⁵ Luttermann Klaus: Patentschutz für Biotechnologie Die Europäische Richtlinie über den rechtlichen Schutz biotechnologischer Erfindungen. Recht für Internationale Wirtschaft 1998/12. Luttermann C.: L. 60. jegyzet

⁷²⁶ Az élőlény minden sejtje hordozza a genetikai információt, amely az egyedre jellemző.

2.7.5. *A biotechnológiai szabadalmak oltalmának terjedelme*

A szabadalmi oltalmat általában az jellemzi, hogy annak alapján harmadik személy köteles tartózkodni a szabadalom jogosulatlan hasznosításától. Ez az általános követelmény a biotechnológiai szabadalmak esetén másképpen érvényesül. A szabadalom elvileg a biotechnológiai oltalom jogosultját is felhatalmazza a kizárólagos értékesítésre. A kizárólagos felhatalmazást a szabadalom hasznosítására a 98/44 EK Irányelv azonban nem adja meg.⁷²⁷

Ez tulajdonképpen a biotechnológiai szabadalmak hasznosításának etikai követelményeiből származik.⁷²⁸

Ilyen etikai jellegű követelmény többek között, hogy

- a biotechnológiai szabadalom hasznosítása nem ütközhet közrendbe, közérkölcsebe, és
- a biotechnológia találmányok hasznosítása nem sértheti az emberi méltóságot, továbbá
- a biotechnológiai találmányokat nem lehet az emberi test és annak alkotó részei előállítására használni.

Az oltalom terjedelmét a 98/44 EK Irányelv 8. és 9. cikke határozzák meg.

Elvileg a biológiai anyag szabadalma kiterjed mindarra az anyagra, amelyet szabadalom révén ivaros vagy ivartalan szaporítással nyernek.⁷²⁹

A 98/44 EK Irányelv 8. cikk szó szerint tartalmazza „A meghatározott jellemzőkkel rendelkező biológiai anyagra vonatkozó szabadalom” kiterjed minden anyagra, amelyet a kérdéses biológiai anyagból akár generatív (ivaros), vagy vegetatív (ivartalan) szaporítással⁷³⁰ azonos, vagy eltérő formában – a találmány tárgyát képező biológiai anyagból származik, mint a szabadalmazott biológiai anyag.

A Biopatent Irányelv 8. cikk (2) bekezdés a biotechnológiai eljárási szabadalom terjedelmét is meghatározza.

---

⁷²⁷ Másrészt pedig a kizárólagos hasznosítási jognak gátat szab a jogkimerülés intézménye (A 98/44 EK Irányelv 10. cikke)

⁷²⁸ Luttermann Klaus: Patentschutz für Biotechnologie Die Europäische Richtlinie über den rechtlichen Schutz biotechnologischer Erfindungen. Recht für Internationale Wirtschaft 1998/12..

⁷²⁹ Rafeiner Nina: Vorschlag für eine Biotechnologie Richtlinie der aktuelle Versuch ECOLEX. 1997. 268-271. old.

⁷³⁰ A német terminológia „generative und vegetative Vermehrung” szóhasználatot alkalmaz.

A biotechnológiai eljárási szabadalom olyan eljárásra vonatkozik, amely közvetlenül a találmány eredményeként sajátos tulajdonságokkal rendelkező biológiai anyag előállítását teszi lehetővé. Az oltalom terjedelme kiterjed minden, az eljárással közvetlenül előállított biológiai anyagra, továbbá arra a biológiai anyagra is, amely szaporítás, vagy többszörözés útján – azonos vagy eltérő formában – a találmány tárgyát képező eljárással közvetlenül előállított biológiai anyagból származik, és azzal azonos jellemzőkkel rendelkezik.

Az oltalom, amelyet meghatározott termék számára szabadalom biztosít, amely genetikai információból áll, vagy genetikai információt tartalmaz, kiterjed az emberi test és alkotó elemei kivételével⁷³¹ minden anyagra, amelyben az adott termék bevezetésre kerül és amely a kérdéses termék genetikai információját tartalmazza és a szabadalommal védett termék funkcióit teljesíti.^{732 733 734}

Az oltalom terjedelméről szóló rendelkezéseknek kiemelkedő fontossága van, hiszen a 8. és 9. § először mondják ki tisztán és világosan, hogy egy genetikai információt tartalmazó termék jogi oltalma minden termékre kiterjed, amelyekben az adott genetikai információ kifejezést nyer, azaz az élőlényre és annak utódjaira is.⁷³⁵

Elvileg a biológiai anyag szabadalma kiterjed mindarra az anyagra, amelyet a szabadalmazott anyagból ivaros vagy ivartalan szaporítás után nyernek.⁷³⁶

A biológiai eljárási szabadalom oltalma – amely a szabadalom alapján nyert sajátos tulajdonságokkal rendelkező biológiai anyag előállítását teszi lehetővé – kiterjed továbbá arra a biológiai anyagra is, amely szaporítás vagy többszörözés útján – azonos vagy eltérő formában – a találmány tárgyát képező eljárással közvetlenül előállított biológiai anyagból származik és azzal azonos jellemzőkkel rendelkezik.

---

⁷³¹ A 98/44 EK Irányelv 9. §-a az oltalom terjedelméről visszautal az 5. cikk (1) bekezdésére, amely kizárja az emberi testet, annak alkotóelemeinek felfedezését, a gének szekvenciáit és rész-szekvenciáit a szabadalmi oltalomból.

⁷³² Az élőlény minden sejtje hordozza azt a genetikai információt, amely az egyedet jellemzi.

⁷³³ DNS: Az egyedről szóló információrendszer, az egyed tervrajza.

⁷³⁴ GENOM: Egy szervezet teljes genetikai információjának, a kromoszómák összessége.

⁷³⁵ Kienle T.: Die Neue EU-Richtlinie zum Schutz biotechnologischer Erfindungen – Rechtliche und ethische Probleme der Patentierung biologischer Substanzen. *Europäisches Wirtschaft und Steuerrecht* 1998/5.

⁷³⁶ Rafeiner N.: Vorschlag für eine Biotechnologie Richtlinie – Der aktuelle Versuch *Ecolex* 1967. 268-271

2.7.6. A jogkimerülés

A jogkimerülés a szabadalmi jog fontos intézménye, amely az egész Közösségben ellensúlyozni hivatott a szellemi alkotásokkal kapcsolatos jogok abszolút jellegét és negatív szerkezetét. A szabadalmakra vonatkozó jogkimerülés értelmében a szabadalmas kizárólagos jogaira hivatkozással nem tilthatja meg harmadik személynek a szabadalmazott termék hasznosítását, ha azt ő, vagy az ő hozzájárulásával más – mondjuk az általa adott licenc jogosultja – hozza forgalomba. A jogkimerülés doktrínájának a lényeg az, hogy a szabadalmak kizárólagos jellegét elismerik, de használatát korlátozásokhoz kötik, mégpedig olyan formában, hogy az első forgalomba hozatal után a szabadalomra vonatkozó jogot kimerültnek tekintik.

A jogkimerülés elvét az Európai Bíróság a nevezetes Parke-Davis ügyben⁷³⁷ dolgozta ki, azt a továbbiakban a Bíróság kimondta azt a Centrafarm/Sterling Drug ügyben a szabadalmakra,⁷³⁸ majd a védjegyekre a Centrafarm/Winthrop⁷³⁹ ügy kapcsán, a növény- és állatfajták vonatkozásában a Nungesser/Commission⁷⁴⁰ ügyben, sőt a szerzői jog⁷⁴¹ területére Coditel/Ciné Vogs Films (No. 1.) ügy kapcsán.

A jogkimerülés később bekerült a Közösség elsődleges jogába, így nemzetközi egyezményekben,⁷⁴² közösségi rendeletekben,⁷⁴³ irányelvekben⁷⁴⁴ valamint a nemzeti jogszabályokba^{745 746} is, sőt a magyar szabályozásba is.^{747 748}

---

⁷³⁷ Az Európai Bíróság 24/67. számmal tárgyalta a Parke-Davis Probel ügyet. 1968. február 29-én hozott döntés az EK Bírósági Közlöny (1968) 47. oldalán található.

⁷³⁸ Az Európai Bíróság Centrafarm/Sterling Drug ügyében hozott 15/74. sz. határozata. EK Bírósági Közlöny 1974. 1147. old.

⁷³⁹ Európai Bíróság Centrafarm/Winthrop ügyben hozott 16/74. sz. döntése. EK Bírósági Közlöny 1974. 1183. old.

⁷⁴⁰ Az Európai Bíróság 258/78. sz. L. L. Nungesser Kg. És Kurt Eisele kontra Commission felek közötti ügyben 1982. június 8-án hozott ítélete EK Bírósági Közlöny 1982. 2015. oldal

⁷⁴¹ Az Európai Bíróság Coditel/Ciné Vogs Films (No. 1.) ügyben hozott 62/79. sz. határozata. EK Bírósági Közlöny 1980. 881. old.

⁷⁴² Közösségi szabadalomról szóló Luxemburgi Egyezmény. EK Közlöny 1976/L. 17

⁷⁴³ Verordnung (EG) Nr. 40/94 des Rates über die Gemeinschaftsmarke vom 20 Dezember 1995. EK Bírósági Közlöny 1995/L. 349.

⁷⁴⁴ Erste Richtlinie des Rates von 21 Dezember 1988 zur Angleichung der Rechtsvorschriften der Mitgliedstaaten über die Marken; EK Közlöny 1989/240.

⁷⁴⁵ Nagy-Britannia 1994. évi törvény a védjegyekről. Propriété Industrielle 1995/6.

⁷⁴⁶ Ld. pl. a Német védjegy törvényt. Markenrechtsreformgesetz 1994.

⁷⁴⁷ A védjegyek és földrajzi árujelzők oltalmáról szóló 1997. évi XI. törvény 16. §

⁷⁴⁸ A szabadalmak jogi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény 20. §

A jogkimerülést a 98/44 EK Irányelv 11. cikke alkalmazza biotechnológiai szabadalmakra. A jogkimerülés elve sajátos megfogalmazást nyer, feltéve, hogy az így előállított anyagot azt követően nem használják másféle szaporításra, vagy többszörözésre.

Az oltalom nem terjed ki a szabadalmas által, vagy az ő kifejezett hozzájárulásával valamely tagállamban már forgalomba hozott biológiai anyag szaporításával vagy többszörözésével előállított biológiai anyagra, ha a többszörözés vagy a szaporítás szükségszerű eredménye annak a felhasználásnak, amelynek céljára a biológiai anyagot forgalomba hozták.

Ha a szabadalmas vagy bárki más az ő kifejezett hozzájárulásával valamely növény szaporítóanyagát mezőgazdasági felhasználás céljából gazdálkodó számára adja el vagy értékesíti más módon, azt úgy kell tekinteni, hogy a gazdálkodó engedélyt kapott a betakarításból származó termény saját gazdaságában szaporítás vagy többszörözés céljából történő felhasználására. (11. cikk (1) bekezdés)

Fontos előírás továbbá, ha a szabadalmas vagy bárki más az ő kifejezett hozzájárulásával valamely tenyészállatot vagy egyéb állati szaporítóanyagot gazdálkodó számára ad el vagy értékesít más módon, azt úgy kell tekinteni, hogy a gazdálkodó engedélyt kapott a szabadalmi oltalom alatt álló állatállomány mezőgazdasági célra történő felhasználására. Ez a jogosultság az állatnak vagy más állati szaporítóanyagának a saját mezőgazdasági tevékenység céljára történő felhasználására vonatkozik; nem terjed ki azonban a kereskedelmi jellegű szaporító tevékenység keretében vagy annak céljából történő eladásra. (11. cikk (2) bekezdés)

2.7.7. A mezőgazdasági termelők kedvezménye⁷⁴⁹

A 98/44 EK Irányelv 11. cikk (1) bekezdése előírja: ha a szabadalom jogosultja vagy hozzájárulásával más eladás vagy forgalomba hozatal útján a szabadalmat mezőgazdasági termelő számára mezőgazdasági művelés céljából értékesíti, a mezőgazdasági termelőnek joga van arra, hogy termését generatív vagy vegetatív módon saját gazdaságában maga szaporítsa.⁷⁵⁰ A szaporítás módját és mértékét más részleteit a 98/44 EK Irányelv nem rendezi.

---

⁷⁴⁹ A német terminológia ezt Landwirteprivileg, azaz mezőgazdasági termelő privilégiuma kifejezést alkalmazza.

⁷⁵⁰ A szaporítás módjára és mértékére a 2100/94. EG Rendelet 14. cikk előírásai az irányadók.

A mezőgazdasági termelők számára biztosított kedvezmény egyaránt vonatkozik a növénytermesztéssel és állattenyésztéssel kapcsolatos biotechnológiai tárgyú szabadalmakra.⁷⁵¹

A 98/44 EK Irányelv 11. § (2) bekezdése a kedvezményt kiterjeszti az állatokra és azok szaporítására. A tenyésztett állat vagy állati szaporítóanyag eladása vagy egyéb értékesítése a szabadalom jogosultja, vagy azok hozzájárulásával harmadik személy részéről mezőgazdasági művelés céljára mezőgazdasági termeléssel foglalkozó személy számára azt eredményezi, hogy a mezőgazdasági termelőnek joga van az oltalom alá eső állatot mezőgazdasági célra hasznosítani.

A mezőgazdasági termelők jogosultsága kiterjed arra, hogy a kérdéses szabadalmi oltalom alá eső állatot vagy más állati szaporítóanyagot saját mezőgazdasági tevékenységük folytatása céljából felhasználják.

A mezőgazdasági termelőnek azonban nincs arra joga, hogy az állatot vagy annak szaporítóanyagát iparszerű állattenyésztési tevékenység céljára értékesítse, vagy olyan harmadik személynek adja el, aki azt iparszerűen folytatott állattenyésztési tevékenység keretében hasznosítani tudja.⁷⁵²

A 98/44 EK Irányelv 11. cikk (3) bekezdése értelmében arra, hogy az a kedvezmény milyen módon és mértékben illeti meg a mezőgazdasági termelőt, nem a közösségi, hanem a nemzeti jogi előírások az irányadók.

A mezőgazdasági termelők kedvezményét szakmailag sokan támadják

- részben arra hivatkoznak, hogy ez erőteljesen csökkenti a szabadalmi oltalom, mint fontos piacgazdasági tényező hatását a beruházások ösztönzésére,
- másrészt úgy tekintik, mintha az európai jogalkotó azt a hiú reményt táplálja, hogy az európai mezőgazdaság számára oly fontos, sürgetően szükséges beruházások megvalósítására a vállalkozók csökkentett áron, vagy ingyen vállalkoznának.⁷⁵³

---

⁷⁵¹ Rafeiner N.: Vorschlag für eine Biotechnologie Richtlinie – Der aktuelle Versuch Ecolex 1967. 268-271.

⁷⁵² A 98/44 EK Irányelv 11. cikk (2) bekezdés

⁷⁵³ Rafeiner N.: Vorschlag für eine Biotechnologie Richtlinie – Der aktuelle Versuch Ecolex 1967. 268-271

- Harmadrészt pedig azért, mert a szabadalmaztatott a mezőgazdasági terméket – bár erőteljes korlátozásokkal ugyan – harmadik személynek átengedhetik.⁷⁵⁴

2.7.8. Kényszerengedély adása

A 98/44 EK Irányelv lehetővé teszi kényszerengedély adását a 12. cikk előírásai szerint, mégpedig a szabadalmak függősége miatt. A kényszerlicenc két alapesete kerül szabályozásra, mégpedig az oltalmazott növényfajtára és a biológiai találmányra vonatkozó szabadalom egyaránt igénybe vehető.

Kényszerengedély csak akkor adható, akkor kerülhet rá sor, ha a kényszerlicenc kérője igazolja, hogy

- hiába fordult a növényfajta oltalom vagy biotechnológiai szabadalom jogosultjához szerződéses licenc adása céljából és
- az új növényfajta vagy az új biotechnológiai szabadalom jelentős technikai haladást, vagy nyomós gazdasági érdeket képvisel összevetve a már oltalomban részesülő növényfajtaival, vagy biológiai szabadalommal szemben.⁷⁵⁵

A) Kényszerengedély korábbi biológiai találmány oltalma miatt

A 98/44 EK Irányelv 12. cikk (1) bekezdése az alábbiak szerint rendelkezik a kényszerengedély adásáról.

Ha egy növénytermesztő a növényfajtára azért nem kap szabadalmat, vagy azért nem tudja azt értékesíteni, mert az korábbi biotechnológia szabadalom oltalmába ütközne, úgy követelheti, hogy számára a szabadalom jogosultja megfelelő ellenérték fizetése mellett nem kizárólagos kényszerengedélyt adjon a szabadalommal védett találmányra, amennyiben ez a licenc a védendő növényfajta értékesítéséhez szükséges.

B) Kényszerengedély korábbi növényfajta oltalma miatt

---

⁷⁵⁴ Kienle T.: Die Neue EU-Richtlinie zum Schutz biotechnologischer Erfindungen – Rechtliche und etische Probleme der Patentierung biologischer Substanzen. Europäisches Wirtschaft und Steuerrecht 1998/5.

⁷⁵⁵ A 98/44 EK Irányelv 12. cikk (3) bekezdés

A 98/44 EK Irányelv 12. cikk. (2) bekezdése értelmében, ha a biotechnológiai találmányokra adott szabadalom jogosultja nem tudja a kérdéses találmányt értékesíteni anélkül, hogy egy *korábban megadott növényfajta oltalmába* ütközne, úgy követelheti, hogy számára a növényoltalom jogosultja megfelelő ellenérték fizetése mellett nem kizárólagos kényszerlicenct adjon a növényoltalommal védett növényfajtára.

2.7.9. A biotechnológiai, géntechnológiai tárgyú szabadalmi bejelentés tétele

A biotechnológiai szabadalmak letételével kapcsolatos technikai kérdéseket a 98/44 EK Irányelv 14. pontja szabályozza.

Ebben a vonatkozásban az alábbiak emelendők ki.

Abban az esetben, ha a találmány biológiai anyagra vonatkozik és az a nyilvánosság számára nem hozzáférhető és azt nem ismertették a szabadalmi bejelentésben kellőképpen ahhoz, hogy azt szakember megvalósíthassa vagy pedig a találmány ilyen – kellőképpen nem ismertett anyag hasznosítására vonatkozik, úgy a szabadalom leírása kizárólag akkor fogadható el a bejelentést elbíráló Szabadalmi Hivatal részéről

- ha a biológiai anyagot, amelyre a szabadalmi bejelentés vonatkozik, legkésőbb a szabadalmi bejelentés napján nemzetközileg elismert helyen letétbe helyeztek,⁷⁵⁶
- a bejelentés tartalmazza azokat a lényeges információkat, amelyek a bejelentő számára rendelkezésre állnak a letétbe helyezett biológiai anyag jellemzőiről,
- ha a szabadalmi bejelentésben a letéteményes nevét, a letétel helyét és a letétel ügyszámát megadták.

2.7.10. Minta adása

A letett biológiai anyagból a letévő hely (letéteményes) mintát⁷⁵⁷ köteles adni:

---

⁷⁵⁶ Elismertek azok a letét célját szolgáló helyek, amelyek számára ezt a státuszt a Mikroorganizmusok szabadalmi eljárás céljából való letételének nemzetközi elismeréséről szóló 1977. április 28-án kötött Budapesti Szerződés 7. cikke értelmében biztosították.

⁷⁵⁷ A 98/44 EK Irányelv 14. cikke

- a.) A szabadalmi bejelentés első közzétételéig csak azon személyek számára, akik az adott ország szabadalmi joga szerint erre jogosultak, azaz azoknak, akik jogosultak a szabadalmi bejelentés iratainak megtekintésére;
- b.) A szabadalom első közzétételétől a szabadalom megadásáig terjedő időszakban, mindenki számára köteles letevőhely mintát biztosítani aki erre igényt tart, illetve – a bejelentő kérelmére – kizárólag független szakember számára adható ki a minta;
- c.) A szabadalom megadása után minden harmadik személynek aki mintát kér, köteles a letevőhely mintát kiadni annak ellenére, hogy a szabadalom oltalmáról később lemondanak, vagy azt megsemmisítik.

2.7.11. A minta bizalmas jellege

A minta kiadásának további feltétele az, hogy a kérelmező kötelezi magát arra, hogy a szabadalom oltalmának fennállása során⁷⁵⁸

- harmadik személy számára a biológiai anyag mintáját, vagy abból származtatott védett biológiai anyagot nem teszi hozzáférhetővé, illetve
- a biológiai anyag mintáját vagy az abból származó védett biológiai anyagot kizárólag kísérleti céllal használja, még akkor is, ha a bejelentő, vagy a szabadalom jogosultja kifejezetten lemond erről a korlátozásról.

Abban az esetben, ha a szabadalmi bejelentést visszavonják, vagy elutasítják a hozzáférhetőséget, a bejelentő kérelmére a szabadalmi bejelentés megtételétől számított húsz évig kizárólag független szakértő számára biztosítják. A független szakértő a letett anyagot kizárólag kutatási célra használhatja és nem bocsáthatja harmadik személy rendelkezésére.

3. A biotechnológia szabadalmak dimenzió, géntechnológia

---

⁷⁵⁸ Ezt is a 14. cikk tartalmazza

Az élőlényeknek minden egyes sejtjében fonalszerű vegyület, DNS (dezoxiribonukleinsav) van. *E fonal mentén sajátos rendben csoportosulva elhelyezkedő vegyületek alkotják a géneket.*

A DNS kettős spirál szerkezetű. E szerkezet feltárása megmagyarázta, hogy egy sejt két azonos új sejtje osztódásakor hogyan adhatja tovább egyik generáció másiknak az öröklődő tulajdonságokat. Már a múlt század 70-es éveiben kezdték alkalmazni a génszűrészt.

- *A géntechnológia - tágabb értelemben - abból áll, hogy az információt tároló DNS egy részét kiszakítjuk és más laboratóriumban előállított –részekkel helyettesíthetjük.*
- *Ez a génszűrészt, amelyet kémiai úton szét hasadó és összekapcsolódó enzimek visznek végbe. Ilyen módon már sikerült új mikroorganizmus fajokat programozni. A korlátlan lehetőség abban rejlik, hogy a DNS valóban tetszés szerint módosítható. Ez azonban nem jelent biológiai beavatkozást, mert a DNS nem él.*
- Ahhoz, hogy a génszűrészi technikák alkalmazásába kerüljenek, még két feltételt kell teljesíteni:

A) A DNS-t be kell vinni az élő sejtbe,

B) másrészt a módosított DNS-t csak úgy lehet bejuttatni az élő sejtbe, hogy összeegyeztethető legyen az adott sejt életével és működésével.

Minél bonyolultabb az élő szervezet, annál nehezebb a DNS bejuttatása. Génszűrésziileg módosított baktériumok tetszés szerint előállíthatók.

A növényeknél a DNS alkalmazása sokkal nehezebb. A génmanipuláció ezért csak meghatározott fajtáknál (szójabab, kukorica, stb.) alkalmazható széles körben, génmanipulált állatoknál, idáig még nem sikerült – az egyes kísérleti beavatkozásokon- túlmenően – tömeges tenyésztést megvalósítani.

Embernél az ivarsejtek örökletes állományába történő direkt beavatkozást jelenleg nem engedik. Ebben a vonatkozásban-bár számos szenzációs hír jelent meg és valamennyi valótlannak bizonyult

A szűk értelemben vett géntechnológia alatt azonban csak a DNS egyik élő szervezetből a másikba történő átvitelét értjük, mellyel egy teljesen új élőlényt hozunk létre. Az eljárás alapja genetikailag módosított organizmus lesz.

Jelenleg a biotechnológiai találmányok, mint a szabadalmi jog által általában elismert találmányok jogi oltalma kiterjed a biotechnológia eljárásokra, biotechnológia alkalmazásokra, és a biotechnológiai berendezésekre.

- Szabadalmazhatók a biológiai anyagból álló termékek –pl mesterséges bőrhelyettesítő anyagok
- Szabadalmazhatók a biológiai eljárások Pl. idegen gének sejtbe juttatása ,mikroinjekciózás. Szabadalmazhatók továbbá a *biotechnológia alkalmazások*.

Pl szennyezett ipari hulladék biológiai kezelése

Amint látjuk, a biotechnológiai találmányok különleges sokrétűséget mutatnak, a gyakorlatban szűkebb és tágabb értelmezésük is megtalálható. A tágabb értelmezés ide sorolja a növényeket és állatokat is, amelyeket a nemzeti jogi szabályozásba hagyományosan bele foglalnak, szűkebb értelemben azonban ezek nem tartoznak a biotechnológiai tárgyú szabadalmak közé.

4. A biotechnológiai találmányok szerepe az elmaradt földrajzi régiók fejlődésének elősegítésében

A biotechnológiai találmányoknak különleges szerepe van a gyógyászat, szántóföldi növénytermesztés, az élelmiszertermelés, és a környezetvédelem terén.

A biotechnológiai találmányokat a szakemberek alkalmasnak találják a gazdaságilag elmaradt térségek és fejlődő országok akut problémái megoldására.

A biotechnológiai szabadalmak oltalma az élelmiszer ellátás szűkösségének és a gyógyszerellátás elégtelenségének és a környezetvédelem katasztrofális helyzetének a megoldására alkalmas.

A génmódosított növények nagyüzemi termelésbe vonása viszont nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ennek az a fő oka, hogy nem tárták fel azok alkalmazásának mellék hatásait. A problémákat súlyosítja a nagy amerikai multinacionális cégek (Monsanto, Dupont/Pioneer, Syngenta stb.) gátlástalan profitéhsége.

4.1. A biotechnológia és gyógyszeripar

A biotechnológia rendkívüli jelentőséggel bír. A gyógyszeripar számára a biotechnológiai kutatások lehetővé teszik, hogy a legfontosabb gyógyszereket előállítsák és korábban nem gyógyítható betegségeket kezeljenek, továbbá új gyógyszereket fejlesszenek ki

A DNS szekvenciák önmagában nem gyógyító hatásúak, azonban ezeket az orvostudomány nagyszerűen fel tudja gyógyításra használni. Tudjuk, hogy pl. az emberi szervezetben természetes fehérjék, hormonok, citokinek vannak, amelyeket gyógyszerként használunk. Ilyen például az inzulin, a növekedési hormon, vagy a vese betegségeket gyógyító és sportdoppingszerként használt eritropoetin. *Ezeket az anyagokat a gyógyszeripar kizárólag géntechnológiával állítja elő.*

Ma már azt is tudjuk, hogy a legfontosabb, legtöbb áldozatot szedő, legtöbb emberi szenvedést okozó betegségek a rák, a cukorbetegség, a szív- és vérkeringési betegségek, a Parkinson-kór és az Alzheimer-kór a szó szoros értelmében nem örökletesek, de kialakulásukban a gének fontos szerepet játszanak.

4.2. Szántóföldi növénytermesztés, élelmiszertermelés

A génterápia alkalmazásával GMO-k.(genetikailag módosított organizmusok) jönnek létre.

A génterápia alkalmazása a szántóföldi növényeket alkalmazkodóvá szárazságtűrővé, hideg-tűrővé és a rovarokkal szemben ellenállóvá teszi, emellett növeli a termésátlagot. A mezőgazdaságban a biotechnológia, különösen géntechnológia alkalmazása mellett számos érv szól

A génterápia célja a vírus-, gomba-, baktérium-, vagy rovarrezisztencia, és a biotikus (herbicidek, hó, fagy, szárazság, só, nehézfém, stb.) rezisztencia kialakítása (pl. gyapot, szója, repce, kukorica esetén). A Világ, összesen 7 milliárd ember ételmezése nem könnyű feladat. A média hangadói ösztönzik a génmódosított szervezetek, vagyis GMO-k termesztését, mivel ez lehet szerintük a megoldás a mezőgazdasági termelés korlátlan növelésének igényére a kukorica, szója és más szántóföldi növények esetében

A szakemberek általános véleménye szerint a genetikailag módosított élelmiszerek forgalmazását *több éves vizsgálati szakasznak kellett volna megelőznie*, de ezt az időt sokszor néhány hónapra lerövidítik. Magyarországon a génszabványok esetében az engedélyezési eljárás időtartama kötelezően 3 év.

A géntechnológia a vegyszeres növényvédelem alternatívája kíván lenni, azonban ennek kockázata beláthatatlan. A rovarrezisztens növények minden *sejtjükben termelik a rovarölő toxint*. Nem lehet tudni, hogy az hogyan fog hatni a nem célzott fajokra, továbbá azt sem, hogy a mérgező anyag felhalmozódik-e a környezetben, a talajban.⁷⁵⁹

Más szakértők a fontolva haladás hívei. Nem áll rendelkezésünkre valamennyi válasz, és nem elfogadható azt tettetni, hogy mindnek a birtokában vagyunk, illetve *lesöpörni a kétségeket pusztán azzal az érvel, hogy megalapozatlanok, arrogáns és meggondolatlan lépés volna*.⁷⁶⁰,

Sokan vallják azt, hogy *nincs rá bizonyíték*, hogy genetikailag módosított élelmiszerek veszélyt jelentenének az emberi egészségre.⁷⁶¹

5. A GMO mentesség okai

5.1. Az Európai Unió a genetikailag módosított organizmusok ellen

Szerte a világon jelentős mennyiségben termesztnek genetikailag módosított növényeket. 2012-ben a GM-növények vetésterülete összesen 170,3 millió hektár volt. Ez a vetésterület évről évre jelentősen nő.

Az Európai Unió 23 állama, köztük Magyarország, GMO mentes. Európában Spanyolországban, Csehországban, Portugáliában Szlovákiában és Romániában engedik a géntekezelt termékek előállítását. A GMO-k körül azonban heves viták alakultak ki.

5.2. Ellentétes nézetek ütközése

Nem csak a különböző típusú GMO-kra vonatkoznak eltérő szabályok, hanem az emberek által fogyasztott élelmiszerekre és az állati takarmányra is. A GMO olyan szervezet, amelyet tudósok idegen gének beültetésével, vagy genetikai szerkezetének megváltoztatásával módosítanak. A GMO-k körül azonban heves viták alakultak ki. Sokan a génmanipulációk teljes ellenzői közé tartoznak. A különböző zöld mozgalmak Frankenstein élelmiszereként

---

⁷⁵⁹ Nagyító alatt... a géntechnológia A Napi Gazdaság hétvégi melléklete 2000. február 25.

⁷⁶⁰ Samuel B. Lehrer a Tulane Egyetem kutató orvosprofesszora

⁷⁶¹ Felelőtlenség megválaszolni a géntekezelt élelmiszerekben rejlő veszélyeket mondta 2000-ben Eric Millstone az University of Sussex tudománypolitika szakértője

mutatják be a génmanipulált élelmiszereket, amelyek megmérgezik a fogyasztókat és a környezetet egyaránt.

A GMO engedélyezésének támogatói szerint legnagyobb előnyük a magasabb termelékenység, továbbá a kártevőkkel, rovarokkal és betegségekkel szembeni ellenállás, ami viszont csökkenti a rovarölő szerek használatának szükségességét. A GMO-k, állítják, a zord időjárással is könnyebben megküzdnek. Ellenzői szerint veszélyt jelenthetnek az emberre, állatra és a biodiverzításra.

5.3. A genetikailag módosított növények betiltásának okai

5.3.1. Természetellenes növényi populációk

Néhány vegyszergyártó óriáscég laboratóriumaiba vitte legfontosabb élelmiszereink alap anyagait. Kísérleteik során újfajta növényeket állítanak elő, amelyek a természetben soha nem léteztek, pl: kukoricát, ami rovarirtót termel, szójababot, ami ellenáll a permetező szereknek.

5.3.2. Mérgező hatás előfordulása

Előállítottak olyan kukorica fajtákat, amelyekben nem tesz kárt a kukoricamoly. A kukorica sejtekbe a *Bacillus Thuringiensis* (Bt) nevű talajlakó baktérium génjét építik be, ennek hatására a kukorica is olyan méreg-előanyagokat termel, mint a baktérium. Ha a moly lárvái elfogyasztják, bélrendszerükben halálos méreggé alakul át.. Végeztek olyan kutatást is, amely során a GM-növények által termelt mérget kimutatták az állapotos kismamák vérében és magzatukban is.

5.3.3. Egészségügyi kockázat

Az egészségügyi kockázat főleg a kukorica és szója kapcsán váltott ki nagy vitákat. A kutatások szerint tény, hogy egyes időjárási viszonyok mellett a kukorica méreganyag tartalma a szokásos mennyiség több ezerszerese is lehet. Nyilvánvalóan ez komoly kárt okoz a talajnak, a talajvíznek, az élővilágnak. A géntechnológiával módosított növények rezisztenssé válnak a gyomirtókra, így a gazdálkodók arra kényszerülnek, hogy egyre többet használjanak, ami viszont drasztikusan veszélyezteti az egyéb vegetációt és élővilágot.

A szakemberek és kutatók megalapozott nézetei szerint a GMO-k megfertőzhetik a vadon termő növényeket és azokban nem kívánatos mutációkat hozhatnak létre.

5.3.4. Allergia okozása

Szója és más génmódosított növények esetében úgy találták, hogy az ilyen vegetáció elterjedésével párhuzamosan megnőtt az allergiások száma is. A termesztők körében a pollen érzékenység is emelkedett.

5.3.5. Közvélemény manipuláció

Egy 1996-os közvélemény kutatás szerint a svédek 78, a franciák 77, az olaszok és hollandok 65, a dánok és a britek 53%-a *nem szívesen fogyasztana génmanipulált terméket.*⁷⁶².Az ezredforduló után végzett közvélemény kutatások hasonló eredményekhez vezettek.

.Ezek után nem csodálkozhatunk azon, hogy a génmódosított növényeket gyártó cégek nem csak a független kutatók módszereit és eredményeit vitatták, hanem lehetőségeik szerint hatékonyan akadályozzák a nekik nem elkötelezett szakemberek és tudósok számukra nem tetsző eredményei nyilvánosságra hozatalát

+++

A biotechnológia alapvető célja, hogy élő sejteket és ezeknek a részeit felhasználja valamilyen termék elő állítása vagy eljárás kifejlesztése érdekében. Ezek az eljárások nem újak , hiszen az emberiség már évezredek óta használ ilyen megoldásokat például a sör, vagy sajtok készítésekor. Az 1970-es években fedezték fel a rekombináns DNS terchnikát, amellyel új mikroorganizmus törzseket hoztak létre. Itt már nem arról van szó, hogy a mikroorganizmus kémiai eljáráshoz hasonló pl. enzimes eljárást hajt végre, hanem,hogy létrejött egy gyökeresen új technika,amely az élőlények genetikai azonosságának

---

⁷⁶² Dr. Alan Mc Hughes: Consumer's guide to GM food from green genes to red herrings, Oxford University Press, Oxford 2001., 4. oldal

megváltoztatására alkalmas új szabadalmi kategória. A biotechnológiai szabadalmak jogi oltalma az USA-ban 1984-től valósult meg.

A biotechnológiai találmányokat a szakemberek alkalmasnak találják a gazdaságilag elmaradt térségek és fejlődő országok akut problémái megoldására. Ez elsősorban az élelmiszer ellátás szükségének és a gyógyszerellátás elégtelenségének és a környezet védelem katasztrofális helyzetének a megoldására alkalmas.

A génmódosított növények nagyüzemi termelésbe vonása viszont nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Ennek az a fő oka, hogy nem tárták fel azok alkalmazásának mellékhatásait. A problémákat súlyosítja a nagy amerikai multinacionális cégek (Monsanto, Dupont/Pioneer, Syngenta stb.) gátlástalan profitéhsége.

Vitkay-Kucsera Ágota

A zene közösségmegtartó ereje

A zene közösségmegtartó ereje

„Legyen a zene mindenkié” Kodály Zoltán

Összefoglaló

Minden nép zenekultúrája a saját népzenejéből táplálkozik, s ezt a kincset minél korábban kell megismertetni a gyermekekkel, megszerettetni velük, hogy később zenei anyanyelvévé váljon, beleivódjon lelkébe. Hatása megmutatkozik az ember nevelésében, az esztétikum iránti fogékonyságában, valamint, hogy tagjává váljon egy közösségnek. A magyar népzene, zenekultúránk alapja és gyöngyszeme, amely *szorosan fűződik lelkünkhöz, otthonunkhoz, hagyományainkhoz, múltunkhoz, történelmünkhöz, anyanyelvünkhöz és önmagunkhoz*. Mint ahogy Kodály Zoltán mondta: *„Nem lehet magyar, aki nem iszik a magyar kultúra forrásából.”*

A magyar népdal tükrözi történelmünket, nemzetünk múltját, szokásait. Dallamiban, ritmikájában, szóhasználatában, a hozzájuk tartozó táncok jellegzetességében. Amikor népdalt énekelünk, őseink nyelvén szólunk és egységben élhetjük meg saját egyéni identitásunkat családunk és nemzetünk összetartozását. Ezért a zenének külön feladata a közösség életerejének ápolása, a lélek erősítése, amely egy teljesebb emberi élethez vezet.

Kulcsszavak: zene, közösség, magyar népzene, zene hatása

1. Magyar népdal léleknemesítő ereje

Zenei nevelés léleknemesítő erejéről már a görög filozófusok (Arisztotel, Platón) is tudtak, fontosnak tartották. A zenének rejtett dimenziója van, ahol az ember lelki erőt kap, ahol a zene az ember lelkét megérinti. A zenei nevelés sokoldalúan fejleszti az ember képességeit,

---

⁷⁶³ egyetemi tanár

például: élesíti a memóriát, fejleszti a koncentrációs képességet és az osztott figyelmet, csiszolja a felfogó képességet, gazdagítja a fantáziát, preventív jellegű a lelki egészségmegőrzésnek szempontjából, növeli az önbecsülést, biztosíthatja az esztétikai öröm megszerzését, stb.

A zene a nonverbális kommunikáció eszközök közé tartozik. Amit szavakkal el nem mondhatunk, azt az éneklő ember sokkal mélyebb szinten képes közölni. A szavaknak sok esetben nincs erejük az ember szellemi élete felett, de amit az éneklés közvetít, arra nyitottak, befogadók, s az éneklésen keresztül motiválhatók, lelkesíthetők. Kulcsszerepe van itt az élménynek, mely a művészeti nevelés legfőbb összetevője. Az igazi élmény (átélés) elvezet a katarzishoz, mely képes a személyiséget formálni, életre szóló ráébredésekhez elvezetni. Ezen felül a zene az ember közösség tagjává válásának az útja is. A zene képes visszaadni egy közösség életerejét, azt, amit a kultúrájában megőrzött, segíteni gyökereket találni egy elgyökértelenedő ifjúságnak, ez lélekerősítő tett, amely egy teljesebb emberi élethez vezet.

Kölcsönösen hatnak egymásra a zene, a hallgató és az előadó. Az ember személyes élmények során esztétikai értékekkel táplálkozik, képessé válik átélni a művészi alkotások által közvetített érzelmeket, indulatokat, gondolatokat. Az alkotások megismerése által, pedig formálódik a tárgy- és környezetkultúrája, javul a véleményalkotó képessége.

Zenehallgatás/zeneprodukálás (előadás) hatása

- 1. ÖNÉRTÉKELÉS növelésére** (magasabb fokú önértékelés → csökkenti a depressziót, szabályozza az érzelmeket (azonosítják egymást a zenével vagy az előadóval))
- 2. EMPATIKUS ÉRZÉSEK felidézésére** (Kötődés – ha megosztjuk a zenei ízlésünket) (Elvers 2016)
- 3. TÁRSADALMI KOHÉZIÓRA és a HOZZÁTARTOZÁS ÉRZÉSRE**

A zene hatóereje a személyre – növeli, és magasabb szintre emeli az önbecsülést, önbizalmat, önértékelést:

HALLGATÓ

1) ÖNÉRTÉKELÉS növelése (Krueger 2014)

2) ÖNBECSÜLÉS

3) ÖNBIZALOM

A zenehallgatás és annak előadása több szempontból fontos:

ZENEHALGATÁS/ZENEPRODUKÁLÁS

EMPATIKUS HALLGATÁS) Identifikálás (azonosítás) - a szerzővel, dallal, előadóval (Antal 2013)

b) Önmagunkkal és másokkal való egyesülés, egybevonás – növeli a személyközi viszonyokat is

c) Önmagunk megerősítés

2. TÁRSADALMI ÖSSZETARTÓERŐ (KOHÉZIÓ)

a) Összehangolás, szinkrónba hozása

b) Kulturális világnézet

c) Társadalmi hovatartozás

3. HANGULAT SZABÁLYZÓ (Saarikallio 2010)

a) Pozitív kihatást gerjeszt

b) Élvezetet, gyönyört, örömet okoz

A magyar népdalban tükröződik történelmünk, nemzetünk múltja szokásaival, szóhasználatával, ritmikájával, dallami fordulataival, a hozzájuk tartozó táncok karakterével. Amikor népdalt éneklünk, őseink nyelvén szólunk, egységben élhetjük meg saját egyéni identitásunkat családunk és nemzetünk önazonosságával. (Erdélyi Tündérkert Alapítvány 2015) A lelki egészség alapvető összetevője az önazonosság bizonyossága, a valahova tartozás biztonsága, a közösségi lét megtartó ereje, a kultúrába ágyazottság élet-elevensége.

2. A zene

„A zene e sokrétűen bonyolult jelenség, nem származhat egyetlenegy forrásból, nem egyszerre született, nem találták fel valamikor, hanem a hangok és ritmusok lassú rendeződése révén öltött alakot az idők folyamán” (Darvas 1977)

Az első emberi csoport (a törzs) életében a zenélés nem önálló „művészi tevékenység”, hanem nagyon szorosan összefügg a közösség kultuszával. (Antal 2013) Az emberi hang volt a korai időkben a dallamok megjelenési formája. Egészen a XIX századig, a dallamok szájról szájra hallás módon terjedtek. Minden nép szájhagyomány útján továbbterjedő zenéjének a kutatása (beleértve a népszokásokat is a zenével) generációról generációra öröklődik.

A zene a nemzeti kultúra szerves részét képezi. Feladata a nép és a nyelv eredetének kísérése a nép életében, a közoktatásban, a művészetben és a társadalmi élet megnyilvánulásaiban. (Kodály 1952)

A zene szerepének a közösség életében a következő kérdések merülnek föl:

1. Mennyire fontos számára a zene?
2. Mekkora a zeneszükséglete a közösségnek?
3. Mennyire becsüli és mennyire törekszik a közösség vezető rétege terjeszteni a zenét?
4. Milyen mélyen gyökerezik a zenei élet a társadalomban?

5. Változott-e a zenei ízlés a megváltozott élettel?

3. Népzene

"A népzene nem holt tárgy. A népzene lélek, a népzene élő szervezet. Csak addig él, míg új alakulásokra képes, s éppen ez az örök változás az élete. Maga a dallam a népzene élő folyamatának csak pillanatnyi, egyik testté vált megnyilatkozása." (Lajtha 1992)

A népzene születésének ideális helye a városi kultúrától némileg elszigetelt falusi közösség. Ebben a közösségben a népdalok és táncok az ember életének minden szakaszában, gyermekkortól a halálig jelen vannak, határozott célt szolgálnak. A népzene azokat a dalokat öleli fel, amelyeket valamely földrajzi szélességi fokon élő nép ma is énekel, vagy régebben énekelt. Megéneklük a falu életének jeles eseményeit, ünnepeit, egyéni történeteket, énekelnek munka közben és így módon viselik egy adott nemzet (általában a paraszti lakosság) zenei stílusának sajátos bélyegét.

A magyar népzene nemzeti jelző, mely kimutatja a magyarság jellegzetes tulajdonságait, hangulatait, szokásait, (Batta 1992) szerves hozzátartozója a falusi élet minden fontosabb mozzanatának, kollektív megnyilvánulást jelez. A magyar népzene elsősorban egyszólamú, énekelt zene. A népdal műfaját a szöveg és a dallam szerves kapcsolata teszi. A dallam és a szöveg egymástól el nem választható, osztatlan egységet képez. Népünk nem túlságosan hangszerkedvelő nép. Dalait nem kíséri hangszerrel. Hangszeres zenékre az énekes zene hangszeres, díszített előadása jellemző. Hangszerek közül használja a maga készített hangszereket: doromb, kanásztülök, pásztorkürt, furulya, duda, citera vagy tambura, ritkábban a cimbalom, tekerő; és a gyári hangszereket: hegedű, klarinét, szárnykürt, nagybőgő, harmonika, szájharmonika.

A hangszeres zenének több a hallgatója, mint az előadója. Az előadó fellép, mint szólólista, vagy mint a zenekar tagja, míg a hallgató nem tartozik a passzív hallgatók közé, mert táncolhat is. Az énekhagyomány részesei aktív – önálló (vezető énekes) vagy csoportban éneklő személyek (de egyedül soha) és passzív típusok. Nem énekelnek, de aktívan hallgatják a dalokat.

Tartalmi szempontból a magyar népdalkincs a következő csoportokra bontható:

1. Alkalomhoz kötődő dalok: az emberi élet szakaszai, fordulói, az esztendő jeles napjai, ünnepei.
2. Alkalomhoz nem kötődő dalok.

A legősibb réteg lényegében érintetlen maradt, az ázsiai őshaza dallamkincsét őrzi. Jellemzője az alapjában ötfokú hangkészlet (pentaton hangsor), az ereszkedő forma és dallamvonal, melyben a versszak első két sora gyakran 5 hanggal (egy kvinttel) feljebb jár a következő kettőnél. Előadásmódja hol a beszéd ritmusát követi (parlandó), hol az előadó tetszése hangulata szerint lassul, gyorsul (rubato), hol meg táncosan kötött (giusto), főként a szabad előadásban gazdagon díszített. Ősi keleti örökség a kis hangterjedelmű, egy hangot ismételtető, hosszasan recitáló dallamtípus (pl.: siratók, gyermekmondókák). (Hírmagazin internetes oldal)

Az ünnepekhez, szokásokhoz kötődő dallamok, históriás énekek, már nyugat-európai hatást tükröznek. Hangterjedelmük kibővül, hétfokúvá válik. Az általában páros ütemű dalok mellett megjelennek a 3/4-es és 6/8-os dallamok is.

4. A népzene fennmaradása és (át)változása

NÉPKULTÚRA (ősi, parasztkultúra) → Átmeneti kor VÁROSI MŰZENE (félművelt zeneélet - vannak szerzők, de nem teljesen írástudók - van hangjegyzírás, de nincs, aki elolvassa - más írja a dallamokat, más pedig a kíséretet) → MAGASKULTÚRA

A népzene kétféle anyagból tevődik össze és percről percre változik: egyik alkotóeleme a *népies műzene* (városi népzene), a másik pedig a *falusi népzene* (parasztszene). (Bartók 1981) Parasztszenének nevezzük azokat a dallamokat, amelyek valamely nép parasztsztyáiban elterjedtek, vagy valaha elterjedtek, és amelyek a parasztsok zenei érzésének ösztönszerű kifejezői (városi kultúrától nem befolyásolt zene). Városi népszenének (népies műzenének)

nevezzük azokat az alkotásokat, amelyeket úri osztályból származó szerzők komponáltak. Nálunk ezeket a dalokat „magyar nóta” néven ismerik.

A régi dallamok megőrzése mellett, a 19. sz. második felében új stílusa született a népdaloknak.

Bizonyos szempontból őrzi a régi stílus elemeit (ötfokuság, kvintváltás), de sok benne a nyugat-európai, a műzenei hatás. Ugyancsak hat rá a 18. században kialakuló népies műdal, a cigányzenészek előadásában terjedő hangszeres verbunkos zene. A népies műdal, a magyar nóta, főleg a felsőbb osztályok, a városi polgárság, nemesség körében olyan divatossá vált, hogy összemosódva a népdallal annak helyébe lépett.

A műdal hatása egyaránt gyarapítást és szegényedést is jelent. A kor ízlése egyszerűsítésre törekszik, a bonyolultabb ének ellen fordult s ezzel az énektudás alacsonyabb fokra merült (pl. kimaradnak a melizmatikus mozdulatok, továbbá, a technika fejlődött és e miatt elmaradt a közösségben való dalolás, tánc, zenélés).

–Falú - Népdal ≠ Város – Műdal

A szellemi kultúrában sokféleképp keveredhetik a régi az újjal. A 19. századi magyar nóták gyökerei és ágai, kapcsolatai a parasztdalhoz és a cigányprímás – zeneszerzőkhöz, muzikális színészekhez, magyar zenét teremteni kívánó komponistákhoz fűződik. Ekkor a középosztály kottát még nem ismert. Zeneélete (még) a szájhagyomány-kultúra formáit mutatta, s csak kivételesen nyúlt a hangjegyírás eszközeihez, például egyházi énekeskönyvek. A nép a mai napig is a dallamokat szájhagyomány alapján tanulja meg, s eképpen tartja fenn, pedig ma már lekottázták őket.

Az igazi népdal felfedezése a 19. században elindult, amikor fokozódni kezdett a nemzeti öntudat. Így hatott Chopin alkotására a lengyel „népies” zene, Lisztre pedig Magyarország hasonló muzsikája. A magasabb műzenében úgyszólván mindig voltak népzenei hatások, például: Bach zenéjében a korál dallamok, Beethoven Pastoral-szimfóniájában az első tétel főtémájában felhasznált délszláv táncdallam, Liszt magyar rapszódiaja, Chopin Polonaise-ei és egyéb lengyel karakterű művei, Erkel, Grieg, Smetana, Dvořák, Muszorgszkij és mások.

Magyarországon Liszt és Erkel emelték a magyar nótát magasrendű zenei formák szintjére (Batta 1992).

A magasabb rendű műzene alkotói kitűnően rendelkeznek a népdalok felhasználásával, egyaránt, mint ahogyan a költők a népnyelvvvel.

“A nótázva mulatás a közös sorsot, az érzelmek közös nyelvét jelentette.”(Batta 1992)

Népzene (folklore) - cigányzene (vándorgó) és városi zene– színművek – operettek (városi műfaj) – magaskultúra

Manapság a magyarság romlatlan forrását a faluban kell keresni, habár ott is megfogyatkozott a régi dallamokat ismerő öregek száma, megváltozott a paraszti élet, s az ősi dalok többé nem szerves tartozékai a mindennapoknak. Évről évre bizonyos hangszerek kihalnak, minden népdal veszít a sajátjaiból. A régi stílusfajtákat újak, keletkezőfélben lévők nyomják el. Nehezen lehet kideríteni egyes népdalok valódi eredetét a népek vándorlása, érintkezése és keveredése miatt, mivel kölcsönhatást gyakorolnak egymásra.

Első jelentős képviselője a magyar népzene felkutatásának Vikár Béla volt. Ő használt először fonográfot Európában a népzene rögzítésére. 1492 dallamot rögzített.

Legjelentősebb népzene gyűjtők és kutatók Kodály Zoltán és Bartók Béla voltak, szűkebb hazánkban pedig Király Ernő. Az első tudományos mű 1924-ben jelent meg Bartók Bélától, "A magyar népdal" címmel.

1953-ban alakult meg a Magyar Tudományos Akadémia Népzene Kutató Csoportja, amely elkezdte rendszerezni az eddig összegyűjtött anyagot. (Hírmagazin internetes oldal)

Tematikusan és dallamtípusok szerint rendszerezett népdalok:

- Gyermekjátékok
- Jeles napok
- A-B Lakodalom
- Párosítók

- Siratók
- Népdaltípusok

Összegzés

A zene nagy kihatással van a nemzeti hagyományok ápolására, a kultúra iránti nyitottság kialakítására, a tanulói önművelődés elősegítésére és a korszerű esztétikai szemlélet megteremtésére, valamint az egyetemes és a magyar kultúra értékei iránti érzékenység elmélyítésére. Mindezzel hozzájárul a nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának kialakításához, megerősítéséhez.

A magyar zene kialakulásának útját nem lehet külön választani a nyelvnek és a népnek a fejlődésétől. Ahogy vándorolt és fejlődött a nép, úgy alakult a nyelve és a zenéje is. A népi éneklés, zenélés, a néptánc az utóbbi időben nagyobb tömegeket vonz, és megnőtt az igény a folklórkiadványokra, emellett a magyar zene határterülete szélesedett és kiterjedt a nyelvhatáron túlra is (Sebestyén Márta, Lajkó Félix). Ezért további kutatásokra, tudományos feldolgozásokra lenne szükségünk, hogy választ kapjunk felmerülő kérdésekre, vajon, melyek a magyar zenei nyelv valódi gyökerei, régi jellemzői, melyek a ráöltött jövevénystílusok, oldalágak, kölcsöndalok.

Felhasznált irodalom:

1. Antal I. (2013): „A zene kialakulása, az első dallamok, a középkori Európa zenei formái és ismert hangszerei az 1400-as évekig” (Scholler 3 dolgozat) http://www.arsensis.hu/pdf/S3_AI.pdf
2. Bartók B. (1981): „A népzeneről”, Magvető könyvkiadó, Budapest
3. Batta A. (1992): „Álom, álom, édes álom...”, Kossuth Nyomda, Budapest
4. Darvas G. (1977): A totem-zenétől a hegedűversenyig, Zeneműkiadó, Budapest
5. Elvers P. (2016): „Songs for the Ego: Theorizing Musical Self-Enhancement”, Hypothesis & Theory article, Front. Psychol. <http://dx.doi.org/10.3389/fpsyg.2016.00002>
6. Fehér A. (2008): Monográfia vagy "tudományos hitelű anyagközlés"?, Folkszemle http://folkradio.hu/folkszemle/feher_lajtha/index.php
7. Kodály Z. (1952): A magyar népzene, Zeneműkiadó vállalat, Budapest

8. Krueger J. (2014): „Affordances and the musically extended mind”, *Front. Psychol.*4:1003.
9. Lajtha L. (1992): Lajtha László összegyűjtött írásai, Akadémiai Kiadó, Budapest
10. Robinson J. & Hatten R. S. (2012): „Emotions in music”, *Music Theory Spectrum* 34, 71–106.
11. Szigethy G. (2003): „Bartók Béla a népzeneről”, Neumann Kht, Budapest
<http://mek.oszk.hu/05200/05222/html/index.htm> (2016.09.24.)
12. Saarikallio S. (2010): „Music as emotional self-regulation throughout adulthood”, *Psychol. Music* 39, 307–327.
13. <http://hirmagazin.sulinet.hu/hu/civilizacio/a-nepzene>
14. <http://www.parlando.hu/2015/2015-3/Tunderkert.htm> „A magyar nevelés, a zenei nevelés prófétája: Kodály Zoltán” (2015). A szöveg forrása: Az Erdélyi Tündérváros Alapítvány és a Marosvásárhelyi Kodály Zoltán Gyermekház közös honlapja.